వేదాన్తముక్తావళీ.

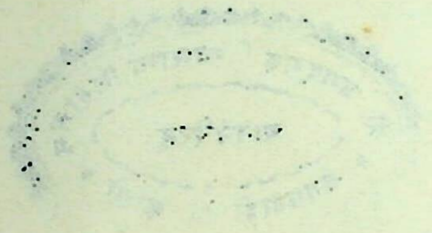
దినకరవ్యాఖ్యా సహితా.

గ్రంథకర్తా:

బెల్లంకొండ రామరాయకవిః.

హరిః ఓమ్.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

వేదాన్తముక్తావళీ

దినకర వ్యాఖ్యాసహితా

గ్రంథకర్తా:

బెల్లంకొండ రామరాయకవిః

విజయవాటికాస్థితాయాం
ఆంధ్రగ్రంథాలయ ముద్రాక్షరశాలాయాం
కర్లపాలెం కోదండరామశర్మభిః
ముద్రాపితా విజయతేతరామ్.

1934

 [మూల్యం రు ౧.

ప్రస్తావనా.

ఆర్యాః! సహృదయాః!

విదితపూర్వమేవ సర్వేషామపి జనానాం సర్వేష్వపి శాస్త్రేషు వేదాంత శాస్త్రమేవ శ్రేయఃప్రద మాధ్యాత్మికవిషయప్రతిపాదకత్వేన సర్వోపయోగిత్వా దితి. తత్రచ బహూని గ్రంథరత్నాని సముద్ధృతాని వేదాంతరత్నాకరాత్పూర్వైః శ్రీవిద్యాశంకరభగవత్పాదాచార్యప్రభృతిభిః. తాదృశగ్రంథరత్నానిచ తద్విషయజిజ్ఞాసూనా మధిజిగమిషితవిషయప్రతిపాదనేన బహూపకుర్వన్తీతి నాఽపూర్వవచనం తే ష్వధీతినామ్.

ప్రకృతేచ తాదృశవిషయప్రతిపాదనపరః విషయప్రతిపాదనేఽపూర్వ సరణిసమావిష్టశ్చ వేదాంతముక్తావళ్యభిధో గ్రంథోఽస్మాభి రుపలబ్ధః. పర్యాలోచ్యమానేతు గ్రంథస్థవిషయేఽజాయత మహా నానందో ఽత్రాఽఙ్గసా విషయ ప్రతిపాదనేన. అస్మింశ్చ గ్రంథే, ఈశావాస్య, కేన, కఠ, ప్రశ్న, ముండ, మాండూక్య, తైత్తిరీయ, ఛాందోగ్య, బృహదారణ్య కైతరేయాణాం దశానా ముపనిషదాం విషయః, కైవల్యశ్వేతాశ్వతరయో ర్విషయశ్చ మనోహారం ప్రతిపాద్యతే త్ర్యుత్తరాశీత్యధికసప్తశతశార్దూలవిక్రీడితవృత్తేషు. అంతే చాద్వైత ప్రశంసేతి నామ్నా షట్సు శ్లోకే ష్వద్వైతసిద్ధాన్తః పరమతనిరాకరణపూర్వకం హృద్యం నిరూప్యతే. కించాత్ర విషయవిభాగశ్చ గ్రంథకర్త్రా సుష్ఠు ప్రతిపాదితః. ప్రథమతోఽయం గ్రంథః పూర్వార్ధో త్తరార్ధాత్మనా ద్విధా వ్యభజ్యత. పూర్వార్ధే ఈశావాస్య కేన కఠ ప్రశ్న ముండ మాండూక్య తైత్తిరీయ చ్ఛాందోగ్యానాం విషయ స్తత్తన్నామ్నైవ ప్రాదర్శ్యత. సోఽయం సర్వోఽప్యష్టానా ముపనిషదాం విషయ శ్చతుర్వింశత్యధికచతుశ్శతేషు శ్లోకేషు సుష్ఠు ప్రత్యపాద్యత. ఉత్తరార్ధేచ చతసృణా ముపనిషదాం విషయః నవాధికపంచాశదుత్తరత్రిశతేషు శ్లోకేషు నిరూపితః. సోఽయ మేవం విభాగశః ప్రతిపాదితోఽప్యారబ్ధరీత్యపసరణ మప్రాప్యైకేనైవ శార్దూలవిక్రీడితేన సమాప్తి మగమ దిత్యహో కవే రనితరసాధారణా ప్రతిభా!!!

అస్య చ్ఛాయం కవి ర్జిజ్ఞాసూనాం విషయప్రతిపాదనే బద్ధకంకణ స్సిద్ధహస్తశ్చే త్యేతద్గ్రంథపఠనా దవగమ్యతే. గ్రంథకర్తా చాఽయం విషయప్రతిబోధనే

ఉపనిషన్నిబద్ధా ఆఖ్యాయికా న బహూపయుజ్యన్త ఇతి మత్వా స్వగ్రంథే తా అపసార్య శుద్ధమే వోపనిషద్విషయ మధ్యేతృజనోపయోగం న్యరూపయత్. దుర్గమం చాధ్యాత్మవిషయం హస్త హైయంగవీనదిశా ప్రతిపాదయ త్యయం కవి రధిజిగమిషద్భ్యః. పరమతనిరాసశ్చ తత్ర నచేత్యాది పూర్వపక్షరూపేణైవ క్రియతే, నతు తిలకాంకనపూర్వకమ్. ఉపనిషద్గ్రంథోపనిబద్ధాన్యేవ పదాని మంజులం గుంఫయ న్నుపనిషద్విషయం సుష్ఠు ప్రత్యబోధయ త్తత్ర తత్ర. అత్రచ తాదృశౌ శ్లోకా వుదాహ్రియేతే—

శం నో మిత్ర ఉదన్వతా మధిపతి శ్శం శం న ఏషోఽర్యమా
శం నో జిష్ణు రసౌ బృహస్పతి రజో విష్ణు ర్భవ త్వేష శమ్
వన్దే బ్రహ్మ నమోఽస్తు మారుత! తవ త్వం బ్రహ్మ సాక్షా దసి
త్వం సత్యంచ ఋతం ప్రపాలయ గురుం వక్తార మేనం చ మామ్. తై. 131

ఆస్తే శృంగచతుష్క మస్య బృహతః పాదా స్త్రయ స్త్వాత్మని
ప్రాజ్ఞ స్తైజసవిశ్వకౌ పరమహా ద్విశ్వంభ రాద్వైవ తే
శక్తీ ద్వే చిదచిన్మయే తు శిరసీ లోకాః కరాః సప్తగా
ర్బద్ధోఽయం ప్రణవ స్త్రిధా వదతి తద్వ్యాప్తం సమస్తం యతః.
తై. 200. ఇతి.

ఏతౌ చ తైత్తిరీయోపనిషది "శం నో మిత్రః శం వరుణః" "చత్వారి శృంగా" ఇత్యేతయో రర్థ మన్యూనాతిరిక్తం ప్రతిబోధయతః. క్వచిచ్చ కవి రయ మధ్యేతృజనానాం సుబోధనా యోపనిషద్విషయ మనుభవసిద్ధై స్సాధారణై రుపనిష దనిబద్ధై ర్దృష్టాన్తై రపి ప్రతిపాదయతి. కిం చాస్యాః ముక్తావళ్యాః దినకరాఖ్యా పదార్థవిషయప్రతిబోధినీ వ్యాఖ్యాఽపి వ్యరచ్యతాఽ నేనైవ. సేయం తత్తచ్ఛ్లోకార్థం స్పష్టం ప్రదర్శయన్తీ దినకరాయతే లోకస్య. తత్ర చ వ్యాఖ్యానే నైతచ్ఛ్లోకార్థ స్తాత్పర్యార్థశ్చ కేవలం నిరూపితః, కిం త్వన్యేషాం వేదాంతగ్రంథానాం విషయోఽపి యథోపయోగ మాలోడిత స్సిద్ధాన్తపురస్సరం న్యరూప్యత, సోఽయం విషయోఽ ద్వైతసిద్ధాన్తావతంసస్య శ్రీవిద్యాశంకరభగవత్పాదాచార్యసిద్ధాన్తస్య న విరోధ మావహన్ వేదాంతవిషయజిజ్ఞాసూనా మత్యంతం ముద మావహతీ త్యత్ర న కించిద ప్యతిశయోక్తిలేశః.

కిం చాస్మిన్ ప్రసిద్ధతరా దుపనిషద్దశకా ద్ద్వే కైవల్యశ్వేతాశ్వతరనామ కోపనిషదౌ నిరూపితే, ఉపనిషద్విషయస్య సాధారణత్వప్రతిపాదనాయ. అద్వైత

ప్రశంసేతి నామ్నాఽద్వైతమతనిరూపణ మితరమతనిరాకరణపూర్వక ముత్తర భాగేఽకృత.

యద్యపి బహూ నేతాదృశ ఉపనిషద్విషయోపనిబద్ధాన్ గ్రంథాన్ పూర్వాచార్యాః వ్యరచయం స్తథాపి, తన్నిబద్ధా స్తే గ్రంథా స్తైరేవ గ్రంథకర్తృభిర్న వ్యాఖ్యాతా ఇతి ప్రశస్యతరః గ్రంథకర్త్రాశయః న స్పష్ట మవభాసతేఽధ్యేతృజనానామ్. తద్వ్యాఖ్యాతారశ్చ తదాశయం ప్రకాశయితుం నేశ స్తే గ్రంథకర్త్రాశయ మజానన్తః స్వమతప్రతిష్ఠాపనలుబ్ధధియశ్చ. ఏతదేవాభిప్రేత్య గ్రంథకర్తాఽయం స్వయమేవ స్వగ్రథితోపనిషద్రత్నమాలాయాః అర్థనిరూపణ మకార్షీత్. ఏషాచ నవీనా సరణి రధ్యేతౄణా మధ్యాపయితౄణాంచ సుగమైవ భవతీతి గ్రంథపరిశీలనమాత్రా దవగమ్యతే. కిం బహునోక్తేన, సర్వథా గ్రంథపరిశీలనేన రచయితుః పాణ్డిత్యప్రకర్షః, "విరోధికృదాషాఢశుక్లప్రతిప ద్యారబ్ధోఽయం గ్రంథః, ఆషాఢకృష్ణచతుర్దశ్యాం సమాప్తి మగమ" దితి ప్రణేతు రుక్త్యా రచయితుర్మృదుమధురకవితాఝురీవేగశ్చ వ్యక్తీభవతః.

కించ, గ్రంథస్యైతస్య పఠనేన న కేవల ముపనిషదర్థజిజ్ఞాసూనా మేవ వేదాంతవిషయాధిగమరూపం ప్రయోజనం, కింతు తత్తద్గ్రంథే ష్వధీతినామపి తత్తద్విషయధారణరూపం ప్రయోజన మవశ్యం సంఘటత ఇతి సర్వైర ప్యవశ్యమధ్యేయ ఏవాఽయం గ్రంథరాజః. కించ, వేదానధికారిణా ముపనిషదర్థజిజ్ఞాసూనాం తద్విషయావబోధనే నాన్యఉపాయోఽస్తి, ఋతే ఏతస్మాత్ గ్రంథాత్. తస్మాత్తేఽవశ్యమే వైతాదృశో గ్రంథా నధీయీరన్. తత్రాపి పద్యవివరణసహిత స్యైతద్గ్రంథ స్యాధ్యయనే నోపనిషద్విషయో జిహ్వాగత ఏవేతి సత్యతరం చైతత్.

కవి రయం శాశ్వతకీర్తిప్రతిపాదకై రేతై ర్గ్రంథరత్నై ర్భాషాదేవీ మలంకృత్య స్వల్పఏవ వయసి దివ మలమకరోదితి హృదయనిర్భేదన కుశలా శ్రుతిః.

అయం చైతస్మిన్నేవ స్వల్పే వయ స్యేతా ఞ్ఛ్రుతాధికాన్ గ్రంథాన్ విరచయామాసేతి కిము వర్ణనీయోఽస్య సారస్వతప్రాభవః? న కేవల మయం కవిరుపనిషద్విషయప్రతిపాదకానామేవ గ్రంథానాం ప్రణేతా. కింతు వ్యాకరణాలంకారాదీతరశాస్త్రగ్రంథానాం, బహూనాం నాటకానాం, గద్యగ్రంథానా మష్టకానాం, శతకానాంచ, ప్రణేతాఽభూత్. నూన మస్య విద్యాప్రకాశః ప్రాక్తన

జన్మసంస్కారసిద్ధ ఏవేతి వక్తుం శక్యతే, అన్యథా క్వాఽనియతగుర్వధ్యయనం క్వవా ఏవం విద్యావైభవః! స్వయ మేవైష విద్యావైభవః దైవప్రసాదాదేవేతి,

"ముక్తావలీం కృతవతా తురగాధిరాజః
కారుణ్యతో దినకరః క్రియతే మయాఽసౌ." బృ. ప్రారంభః.

భారద్వాజసగోత్రరామకవివ్యాృత్పద్మాంతరస్థో హయ
గ్రీవో రామముఖేన సత్కృతి మిమాం వేదాంతముక్తావలీమ్
కృత్వాఽఽత్మీయగళే నిధాయ ముదితోఽస్యాఽపాంగముక్తావలీ
మాలక్ష్యాఽఽత్మని సంగతాం ప్రముదితో రామః పరం చాభవత్.

ఉ. 366

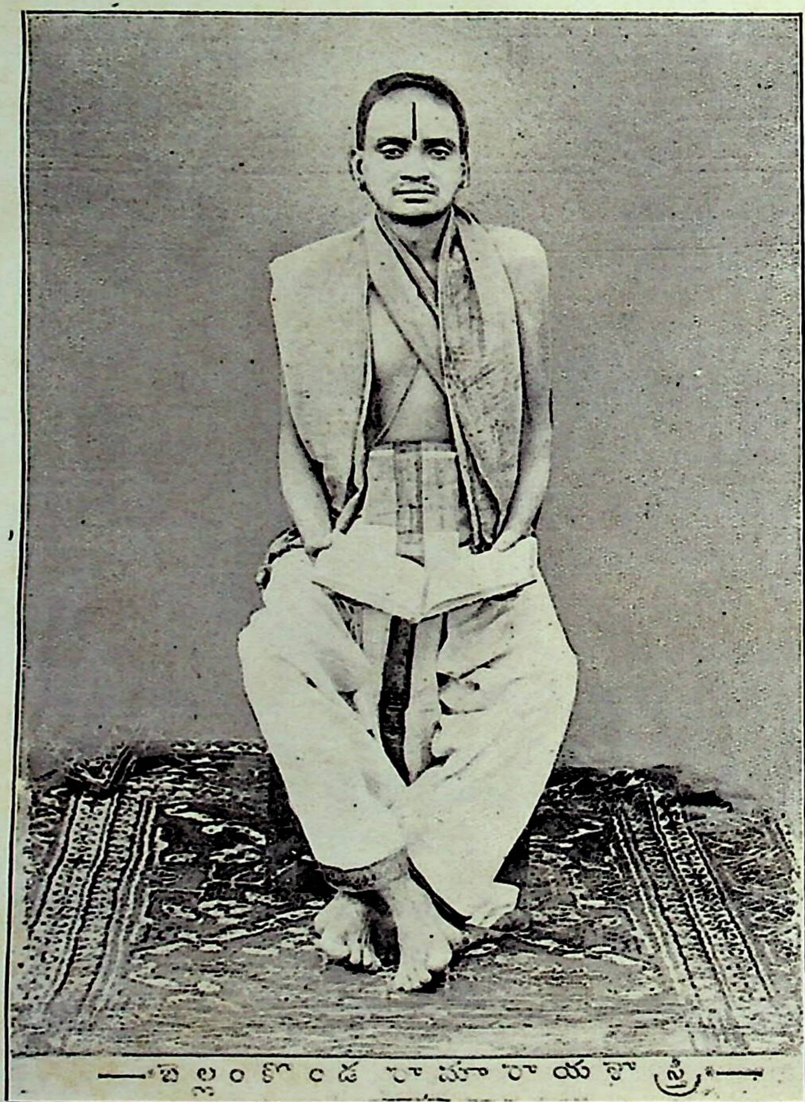
ఇత్యేతచ్ఛ్లోకద్వయేన స్పష్ట మభివ్యజ్యతే.

తస్మాత్, విషయజిజ్ఞాసవః వేదాధికారిణః, విశిష్య వేదానధికారిణశ్చ జనాః! సర్వథా యూయ మేతాదృశో గ్రంథా నధీత్యాఽభీష్ట మధిగమ్య సుఖినో భవన్త్వితి ఆశాస్మహే వయమ్.

ఇతి నారాయణస్మృతిః

శ్రీసదనమ్,
గర్తపురీ,
26—7—1934.

జగద్గురు,
శ్రీకల్యాణానందభారతీమహాంతాచార్యస్వామినః,
శృంగేరీ శ్రీవిరూపాక్ష శ్రీపీఠమ్.

—బెల్లంకొండ రామరాయశాస్త్రి—

గ్రంథకర్త.

ఓమ్

కవిజీవితాదికమ్

అయఞ్చ వేదాన్తముక్తావళీప్రబన్ధా శ్రీరామకవిః సర్వథా విద్యాప్రచారణే విహితాదరః ప్రవచనం ప్రబన్ధన మిత్యుభయ మప్యన్వతిష్ఠ దిత్యేతదతీవ నః ప్రమోదస్థానమ్.

అయం కిల బెల్లంకొండోపాహ్వాయరామారాయకవిః ౧౭౯౭సమ్మితే శాలివాహనశకే యువసంవత్సరమార్గశీర్షబహుళపక్షే అమాయాం సోమవాసరే రాత్రౌ కర్కటకలగ్నే ప్రాదుర్బభూవ. ఋక్శాఖాధ్యాయీ ఆశ్వలాయనసూత్రః భారద్వాజసగోత్రః. మాతాచాస్య మహాత్మనః హనుమామ్బికా, పితా మోహనరాయః. గుంటూరుమణ్డలాన్తర్గతనరసారావుపేటశాఖామణ్డలే (తాలూకా) పమిడిపాడుఅగ్రహారే పితృపితామహప్రపితామహాదిభి రధిష్ఠితే అస్య నివాస ఆసీత్. పురిఘళ్ళరామశాస్త్రిణాం సమీపే వ్యాకరణశాస్త్రం, తద్భ్రాతుః సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణః సమీపే తర్కశాస్త్రంచ అనేనాధీత మితి జ్ఞాయతే. వేదాన్తశాస్త్రాదికం కుత్రవాఽధీత మిత్యేతత్ న జ్ఞాయతే. కృష్ణానదీతీరవర్తిని వేదాద్రిపుణ్యక్షేత్రే చిరకాల మయం మహాత్మా తపశ్చచారేతి జ్ఞాయతే. బ్రాహ్మముహూర్తే ఉత్థాయ నిత్యకర్మా ద్యనుష్ఠాయ తదనన్తరం తత్తచ్ఛాస్త్రాదికం విద్యార్థిభ్యో బోధయన్తః ఆసన్. విద్యార్థిభ్యః సుతనిర్విశేష మన్నవస్త్రాదిదానపురస్సరం విద్యాధ్యాపనాదిక మనుతిష్ఠ న్నయం కవిః ప్రాచీనమహర్షీణాం కులపతినామ సార్థక మితి ప్రకటయాఞ్చకార. గుంటూరుమణ్డలే అన్నవస్త్రాదిదానపురస్సర మస్య నికటే అధీత్య లబ్ధప్రతిష్ఠాః పణ్డితాః, శతావధానినః, కవీశ్వరాశ్చ అద్యాపి విరాజన్తే, "యత్రాకృతి స్తత్ర గుణాః" ఇతి సాముద్రికశాస్త్రనయ స్యాఽయం మహాత్మా ఉపమానభూత ఇ త్యస్యప్రతికృతేః సన్దర్శనమాత్రేణ జ్ఞాతుం శక్యతఏవ సర్వైః. 'పాపీ చిరాయు స్సుకృతీ గతాయుః' ఇతి కలియుగరీత్యనుసారేణాఽయం రామారాయ ఆత్మనః అష్టత్రింశత్తమే వయసి ఆనన్దసంవత్సర కార్తికశుద్ధనవమ్యాం భువస్తలం విహాయ దివ మలఞ్చకార.

రామారాయవిరచితశతాధికప్రబన్ధేషు
కేషాఞ్చన ప్రబన్ధానాం నామాని.

వేదాన్తశాస్త్రే.

౧ శ్రీశఙ్కరభగవద్గీతాభాష్యార్కప్రకాశః ౭ వేదాన్తసంగ్రహః
౨ సిద్ధాన్తసిన్ధుః (సిద్ధాన్తబిన్దువ్యాఖ్యా) ౮ వేదాన్తనిశ్చయః
౩ శఙ్కరాశఙ్కరభాష్యవిమర్శః (రామానుజ శ్రీభాష్యవిమర్శః) ౯ మోక్షప్రాసాదః
౧౦ లోకాయతాదిమతఖణ్డనమ్
౪ వేదాన్తతత్త్వామృతమ్ ౧౧ అద్వైతామృతమ్
౫ శారీరకచతుస్సూత్రీవిచారః ౧౨ వేదాన్తముక్తావళీ
౬ అద్వైతాన్యమతఖణ్డనమ్

కావ్యేషు.

౧ సముద్రమథనచమ్పూః (౧౮ మఞ్జర్యాత్మికా) ౩ రుక్మిణీపరిణయచమ్పూః (సవ్యాఖ్యా)
౨ రమాపరిణయచమ్పూః (౧౨ ,,) ౪ కృష్ణోద్ధవసంవాదవ్యాఖ్యా-ఇత్యాద్యాః

వ్యాకరణే.

శరదాత్రిః (సిద్ధాన్తకౌముదీవ్యాఖ్యా.)

ధర్మశాస్త్రే.

శూద్రధర్మదర్పణమ్

వివిధవిషయేషు.

త్రిమతసమ్మతమ్ సుమనోమనోరఞ్జనమ్.
సమస్యారత్నాకరః కవిభూషణమ్

ఇత్యాద్యాః శతాధికాః ప్రబన్ధాః

బహవః కృతయోఽస్య కృతినః ప్రాదుర్భూతాః. తత్ర వేదాన్తముక్తావళీ నామేయం కృతిః దినకరాఖ్యవ్యాఖ్యాయుతా ఈశాదిద్వాదశోపనిషత్తాత్పర్య పర్యవసాయినీ అష్టాభి శ్శతస్రుభిశ్చ ఉపనిషద్భిః పూర్వోత్తరభాగాత్మికా మాకిం నప్తత్యధికత్రిశతైః శార్దూలవిక్రీడితవృత్తనిబద్ధైః పద్యైః ఆకలితశరీరాచ వర్తతే. నకేవలం స్వోపజ్ఞవ్యాఖ్యయాచ విరాజతే సవ్యాఖ్యేయం వేదాన్తముక్తా

వళీ, ఉపనిషచ్ఛ్రవణపరికరభూతాన్ నానావిధాన్ విషయాన్ తథా అద్వైత సమ్ప్రదాయగ్రన్థప్రతిపాదితార్థావిసంవాదినోఽర్థాన్ సవిస్తరంచ సవిశేషంచ ప్రతిపాదయతీతి సవిశేషఫలకమేవ మన్యామహే మహాత్మనోఽస్య వ్యవసాయమ్. కావ్యమార్గ మవగాహమానేభ్య ఇమాం విరచయ న్నయం న కేవలం గుడజిహ్వికయా బాలాన్ విషయిణోఽనుగృహ్ణాతి, పరంతు బహుగ్రన్థపర్యటనప్రవీణతాం ఆత్మనః ప్రథయన్ అబాలానపి సరస మావర్జయతి. మన్యామహే కవి రయం శార్దూలవిక్రీడితం వృత్త ముపాదదానః అప్రతిహతప్రజ్ఞావాణీప్రసరస్య ఆత్మనః క్రీడామాత్ర మియం కృతిరితి వ్యఞ్జయతీతి.

అస్యాః కృతేః గామ్భీర్యనిరవద్యతాదిగుణాన్ స్వయమేవ అన్తర్వాణిజనః సమాస్వాద్య ఆనన్దిష్యతి ఆనన్దయిష్యతిచ పరా నితి నాత్రాఽస్మాకం మితవచసా ముద్యమః. అద్యత్వేఽపీదృశాః కవితాపాణ్డిత్యభక్తిజ్ఞానవన్తః క్వచిత్క్వచిత్ సన్తీతి న కేవలం సన్తుష్యామః ప్రార్థయామహేచ, శతాధికప్రబన్ధనిర్మాతుః అస్య మహాత్మనః అముద్రితాన్ గ్రన్థవిశేషాన్ ముద్రాప్య ఇతోఽపి జనాన్ ఆనన్దయేయుః. తేచ జనాః సర్వథాఽపి ముద్రాపకాణాం ఉపకారవర్త్మని తిష్ఠేయు రితిచ దృఢం విశ్వసిమి.

ఇతి విధేయః,

శే. కృ. రామనాథశాస్త్రీ,
జూనియర్ లెక్చరర్,
రిసెర్చి ఇన్‌స్టిట్యూటు,
మద్రాసు యూనివర్సిటీ,
Madras.

విషయసూచికా

పూర్వార్థే-ఈశాదిచ్ఛాన్దోగ్యాన్తానాం ఉపనిషదాం వివృతిః.

ఉత్తరార్థమ్: శ్లోకాః ౩౬౬, పత్రాణి ౩౨౮.

బృహదారణ్యక, ఐతరేయ, కైవల్య, శ్వేతాశ్వతరాణాం చతసృణాముపనిషదాం వివృతిః.

హరిః ఓమ్.

శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః.

దినకర వ్యాఖ్యాసహిత

వేదాన్తముక్తావళీ.

(ఈశావాస్యోపనిషత్)

శ్లో॥ శ్రీరామశ్రుతిశుక్తిగర్భజనితా న్యేతాని ముక్తాఫలా
న్యాసన్దృభ్య సునిర్మలాని లలితై శ్శార్దూలవిక్రీడితైః,
సూత్రైస్తే గళ మర్పితుం కలయతే చిత్తం మదీయం ముదా
కారుణ్యా దనుకూలతా మ్మయి భజత్వ న్మేఽస్తి నాన్యాగతిః.

శ్లో॥ భిత్త్వా తమోఽఖిలపదార్థబిభాసక స్సన్ పద్మాన్తరఙ్గసువికాసవిధాయకో యః,
బ్రహ్మాస్పదాధిగతయే బుధమణ్డలస్య ద్వారాయతే దినకరస్సగతి ర్మమాస్తు.

అథ వివృతభగవద్గీతావాక్యభాష్యార్థో భారద్వాజసగోత్రోద్భవో మోహనార్యతనూభవో రామోనామకవిః భగవద్గీతామూలభూతా ఉపనిషద శ్లోకరూపేణ వ్యాచిఖ్యాసుః. తదవిఘ్నపరిసమాప్త్యాదికృతయే స్వాభీష్టదేవతాం ప్రపద్యతే శ్రీరామేతి.

హే శ్రీరామ లక్ష్మీకలత్ర మాయావి న్పరమేశ్వర, శ్రుతిశుక్తిగర్భజనితాని శ్రుతయ ఏవ శుక్తయః తద్గర్భాజ్జనితాని ఏతాని వక్ష్యమాణాని ఈశావాస్యమిత్యాదీని సునిర్మలాని నిరవద్యాని శ్వేతానిచ వాక్యాని. అథవా పదాన్యేవ ముక్తాఫలాని లలితైశ్శార్దూలవిక్రీడితైః 'సూర్యాశ్వైర్మసజా స్తత స్సగురవశ్శార్దూలవిక్రీడిత' మితిలక్షణలక్షితై ర్వృత్తైరేవ సూత్రైస్తన్తుభి రాసన్దృభ్య ఆసమన్తా ద్గ్రథయిత్వా తే గళం సర్వాత్మనస్తవ కణ్ఠ మర్పితుం భూషయితుం మదీయం చిత్తం ముదా కలయతే ఇచ్ఛతి జాతోత్కణ్ఠ మిత్యర్థః. 'అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణంచ పృథగ్విధమ్, వివిధాచ పృథక్చేష్టా దైవంచైవాత్ర పఞ్చమ మితి గీతావచనా ద్దైవానుకూల్యాభావే చికీర్షితకార్యాసిద్ధే రాహ కారుణ్యాదితి - త్వం

మయి కారుణ్యా దనుకూలతాం భజ. నను భజ స్వాస్యం దేవం రుద్రం బ్రహ్మాణం వేత్యత ఆహ- త్వ త్త్వత్తః మే అన్యాగతి ర్నా స్తి. తస్యైవ సర్వాత్మత్వాదితి భావః - అథాపవ్యాఖ్యాతృభియా స్వగ్రన్థస్య స్వయమేవ వ్యాఖ్యాం కర్తుకామః కవి రాహ భిత్త్వేతి - యః తమః పదార్థావరణభూత మజ్ఞాన మన్ధకారంచ భిత్వా అఖిలపదార్థవిభాసకః సర్వపదార్థానాం జీవేశ్వరాదీనాం ఘటపటాదీ నాంచ విశేషేణ భాసక స్సన్. పద్మా న్తరజ్గసు వికాసవిధాయకః. పద్మాయా లక్ష్మ్యా అన్తరజ్గస్య మనస శ్శోభనో వికాస ఆనన్దః. పద్మానాం కమలానా మన్త రజ్గస్య గర్భస్య శోభనో వికాసశ్చ తస్య విధాయకః భూత్వా బుధమణ్డలస్య వి ద్వద్బృన్దస్య బ్రహ్మస్పదాధిగతయే బ్రహ్మలోకప్రాప్తయే ద్వారాయతే ద్వార వదాచరతి సదినకరః. దినకరనామా వ్యాఖ్యానగ్రన్థః. ఆదిత్యశ్చ మమ బ్రహ్మ లోకం యియాసోః గతి స్సేవ్యః అస్తు - ఇతి.

శ్లో॥ ఈశానాస్య మిదం సమస్తభువనం త్యక్త్వార్థ గేహాదికం
బ్రహ్మణ్యేవ ముముక్షుణా ఽనవరతం నిష్ఠా విధేయాత్మని
అర్హత్వాయచ తత్ర కర్మవిహితం కార్యం పురా నిష్ఫలం
విద్వా నిత్థ ముపాచరన్ హి భజతే నిర్లేప ఆత్మేశ్వరమ్. ౧

వ్యా.— నను వ్యర్థ స్తవాయ మాయాసః అజరామరత్వాది లక్షణలక్షితస్య బ్రహ్మణోసిద్ధత్వేన తద్బోధకానాం వేదాన్తానా మప్రామాణ్యాదితిచే న్నైవమ్. విద్వ దనుభవసిద్ధత్వా ద్బ్రహ్మణః. తర్హి సిద్ధబోధకత్వేన వ్యర్థత్వా దప్రామాణ్యం తేషామ్ న. వివిదిషు సాధ్యత్వాత్. సాధ్యంచే ద్బ్రహ్మ నిత్యమేవస్యాత్ న. సిద్ధేపి బ్రహ్మణి అవిద్యావ్యవధానేన సాధ్యత్వస్య కల్పితత్వాత్. నన్వా మ్నాయస్య క్రియార్థత్వా దక్రియార్థానాం వేదాన్తానా మానర్థక్యా దప్రా మాణ్య మితిచే న్నైవమపి అవిద్యావ్యవధాన నివృత్తి రూపక్రియార్థత్వాత్. నచ ప్రవృత్తిరేవ క్రియా నతు నివృత్తిరితి వాచ్యం- ప్రవృత్తివ న్నివృత్తిరపి క్రియైవేతి, కర్మ ణ్యకర్మ యః పశ్యేదితి గీతాశ్లోకేన స్థాపితత్వాత్. యద్వా. అవిద్యావ్యవధాన నివర్తకత్వం క్రియైవ. భావధర్మత్వా ద్దాహకత్వవత్. కిఞ్చ బ్రహ్మజ్ఞానజనకత్వం వేదాన్తానాం సమ్ప్రతిపన్నం తచ్చ జ్ఞానం మనోవృత్తి రూపం క్రియైవేతి. నను బ్రహ్మజ్ఞానం వ్యర్థం ఘటజ్ఞానవత్. తత్రాప్య ఫలా భావాదితి కృత్వా వేదాన్తా అప్రమాణమేవేతిచే న్నైవమపి. బ్రహ్మజ్ఞానా త్పర్వ

సంసారనివృత్తిః ఫలమితి. యద్వా బ్రహ్మానన్దావాప్తిః. నచ నిత్యప్రాప్తఏవ బ్రహ్మానన్ద ఇతి వాచ్యం. అనిత్యప్రాప్తేపి తస్మిన్నవిద్యావ్యవధానేనాప్రాప్తత్వభ్రమసత్త్వాత్తదపగమేన పునఃప్రాప్తఇవ సభవతీతి-ఇదమేవఫలం మోక్షః ఇత్యుచ్యతే. సచ నిత్యః. బ్రహ్మస్వరూపత్వాత్. ధర్మార్థకామాస్తు త్రయో ప్యనిత్యాఏవ కృతకత్వాత్. యత్కృతకం తదనిత్యంహి లోకే. నచ జ్ఞానలభ్యత్వా న్మోక్షోపి కృతకఏవేతి వాచ్యం జ్ఞానాకార్యత్వాత్. ఏవం నిత్యత్వా న్నిరతిశయసుఖత్వాచ్చ మోక్షః పరమపురుషార్థః తదుపాయస్తు బ్రహ్మజ్ఞానం తచ్చ వేదాన్తైకసాధ్యమితి వేదాన్తాః పరం ప్రమాణం నను. తర్కాదిశాస్త్రాన్తరాదేవ బ్రహ్మజ్ఞానసిద్ధే రలం వేదాన్తైరితిచే న్నైవమ్. సాదిభి శ్శాస్త్రాన్తరై రనాదివేదాన్తప్రతిషేధస్య దుష్కరత్వాత్ప్రత్యుత వేదాన్తైరేవ శాస్త్రాన్తరప్రతిషేధఇతి- నన్వాదిమత్త్వాభావేపి వేదాన్తా అనుభవవిరుద్ధార్థవాచిత్వా దప్రమాణమేవేతిచే న్నైవం వేదాన్తార్థస్యానుభవావిరుద్ధత్వాత్. జీవస్యాసంసారిత్వ మవిద్వ దనుభవవిరుద్ధమపి విద్వదనుభవావిరుద్ధంహి. అవిమృష్టాంచ సుషుప్త్యనుభవావిరుద్ధంచ. నచ వేదాన్తా అపి సాదయఏవ జనకయాజ్ఞవల్క్యాదిసంవాదరూపత్వాదితి వాచ్యం సంవాదస్య శ్రుత్యా సుఖబోధాద్యర్థమనూదితత్వాత్. త్రికాలవృత్తాన్తాభిజ్ఞాహి శ్రుతిః. నచేశ్వరనిర్మితత్వా త్సాదిరేవ వేదఇతి వాచ్య మీశ్వరేణాపి పూర్వకల్పస్థ వేదసమానానుపూర్వీకస్యైవ వేదస్యేహ కల్పే ఉచ్చరితత్వే నాపౌరుషేయత్వాత్. ఉచ్చారణానూచ్చారణవిషయత్వం హ్యపౌరుషేయత్వ మనాదిత్వంచ వేదస్యాస్మాభిరుచ్యతే నతు సుతరా మాద్యభావః. బ్రహ్మభిన్నస్య సర్వస్యాపి సాదిత్వాత్. నన్వేవమపి మిథో విరుద్ధార్థవాదిత్వా ద్వేదాన్తా అప్రమాణమేవ. తథాహి. ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ. నేహనానాస్తి కిఞ్చన. మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి యఇహ నానేవ పశ్యతి. ఇత్యాద్యాః నిష్ప్రపఞ్చం బ్రహ్మ బోధయన్తి. యతోవా ఇమాని భూతాని జాయన్తే ఆత్మన ఆకాశ స్సమ్భూతః. ససర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్. ఇత్యాద్యాః సప్రపఞ్చం బ్రహ్మ బోధయన్తి. తథా ద్వాసుపర్ణా జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ- ఇత్యాద్యా జీవేశ్వరభేదం బ్రువన్తి. తత్త్వమసి అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాద్యా స్తదద్వైతం బ్రువన్తి- తథా. అక్షయ్యగ్ంహవై చాతుర్మాస్యయాజిన స్సుకృత మ్భవతీత్యాద్యా నిత్యఫలహేతుత్వం కర్మణో బ్రువన్తి. తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే ఇత్యాద్యాదికర్మఫల మనిత్యమితి బ్రువన్తి. ఇతిచేన్నైవం వాదిః. వ్యవహారదశా పరమార్థదశే త్యస్తి దశాద్వయం తత్ర.

మాయామయీ వ్యవహారదశా జాగరాదిః మాయాతీతా పరమార్థదశా సుషుప్తి మృతిమూర్ఛాసమాధ్యాదిః పరమార్థదశాయాం నిష్ప్రపఞ్చం బ్రహ్మ వ్యవహార దశాయాన్తు సప్రపఞ్చమితి నప్రథమవిరోధః. మాయాబుద్ధిరూపోపాధిప్రయుక్తో జీవేశ్వరభేదః. స్వతశ్చైతన్య మేకమేవే త్యభేదఇతి నద్వితీయః. కర్మఫలస్య నిత్యత్వం స్తుతిప్రయుక్తమేవ నతాత్త్వికమితి నతృతీయః. నన్వేవమపి ఉపనిషద్భిస్సభాష్యాభిరేవ బ్రహ్మజ్ఞానసిద్ధే ర్వ్యర్థస్తవాయ మారమ్భఇతిచేన్న. తాసాం గమ్భీరార్థత్వా త్సర్వేషాం తత్రానధికారాచ్చ. తస్మాత్సఫల ఏవాయం మమాయాసః. అస్యచ వేదాన్తశాస్త్రస్య అద్వితీయం బ్రహ్మవిషయః. ప్రయోజన ముక్తమ్. అధికారీ ప్రకృతశ్లోకే నైవోక్తః సన్న్యాసీ ముముక్షు శ్శాన్తచేతా ఇతి. ప్రతిపాద్య ప్రతిపాదకభావాది స్సమ్బన్ధ ఇత్యనుబన్ధచతుష్టయమ్. వేదాన్తాశ్శాష్టోత్తరంశతం ప్రసిద్ధాః. తేష్వపి దశాతిప్రసిద్ధాః. ఈశ కేన కఠ ప్రశ్న ముణ్డ మాణ్డూక్య తిత్తిరిః ఛాన్దోగ్యం బృహదారణ్యా మైతరేయంచేతి- తత్ర ఈశావాస్యాదయ శ్ఛాన్దోగ్యాన్తా అష్టఇహ వేదాన్తముక్తావళ్యాం పూర్వార్ధే వ్యాఖ్యాయన్తే. తావ దీశావాస్యోపనిష ద్వ్యాఖ్యాయతే. ఈశేతి. ఇదం ప్రత్యక్షాదిప్రమాణ విషయం సమస్తభువనం సర్వంజగత్. ఈశా ఈశ్వరేణ చైతన్యరూపేణ వాస్యం వ్యాప్తం భవతి. యద్వా వాస్య మాచ్ఛాదనీయం భవతి. రజ్జావుదిత స్సర్పో యథా రజ్జుజ్ఞానే నాచ్ఛాద్యతే అభావ మాపద్యతే ఏవం బ్రహ్మణి మాయయా జాత మిదం జగద్బ్రహ్మజ్ఞానే నాచ్ఛాదనీయ మిత్యర్థః. ఏతే నాస్మి న్మతే. దృగ్దృశ్యంచేతి ద్వావేవ పదార్థా. తత్ర దృక్సత్యాదృశ్యం మిథ్యా ఇతిసిద్ధమ్. ఈశా వ్యాప్తమి త్యనేనచ సర్వవ్యాపక ఏకఏవేశ్వరః. నతు జీవేశాఖ్యం వస్తుద్వయ మస్తీతి గమ్యతే. ఏకస్యై వేశ్వరస్య సర్వదేహేషు జీవరూపే ణానుప్రవేశస్య తైత్తిరీయకాది షూక్తత్వాత్. వ్యాపకా దీశ్వరా దన్యస్య వ్యాప్యస్య జీవస్య సత్త్వే తస్య దృశ్యత్వాపత్త్యా మిథ్యాత్వాత్. యద్దృశ్యం తన్మిథ్యాహిరజ్జుసర్పవత్. వ్యాప్యస్య పరిచ్ఛిన్నత్వేనాపి మిథ్యాత్వం జీవస్తు అజో నిత్య శ్శాశ్వత ఇతి సత్యఏవేత్యపరిచ్ఛిన్నఏవ. నహి మిథ్యావస్తు క్వాపి నిత్యం భవతి. తస్మాదీదృక్ఛ్రుతి ప్రత్యగభిన్న పరమాత్మపరఏవ. నచ దేహాదిపరిచ్ఛిన్నఏవైష జీవఇతి వాచ్యం. యేన సర్వ మిదం తతమితి గీతావచనా త్సర్వవ్యాప్యేవ జీవస్తత్ర ద్దేహాది పరిచ్ఛేదో భ్రాన్తిసిద్ధఏవ. ఏవం జీవేశయో రేకత్వా దేవాన్యోన్య దృశ్యత్వప్రయుక్తమన్యోన్యమిథ్యాత్వం నాసీత్. ద్రష్టాహి జీవ ఈశశ్చ కిఞ్చ సలిల ఏకోద్రష్టాఽద్వైత ఇతి ద్రష్టు

రేకత్వ మేవోచ్యతే శ్రుత్యా. నానాత్వఞ్చ ప్రతిషిధ్యతే. నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేతి యది జీవేశావుభౌ స్తః తర్హి కోనయో ర్ద్రష్టా నిశ్చిత్య బ్రూహి. నహి ద్రష్టృద్వయ మస్తి. నాపి ద్రష్టుర్దృశ్యత్వ ముచితం దగ్ధురివ దాహ్యత్వమ్. తస్మా జ్జీవేశయో రద్వైతమేవ. యుక్తఞ్చేదం చైతన్యరూపత్వా దుభయోః చైతన్యస్య చైకత్వాత్. చైతన్యానేకత్వే మానాభావాత్. తచ్చ స్వతన్త్రం స్వాతన్త్ర్యస్య క్వచిదేకస్మిన్ వస్తుని పర్యవసితత్వాత్. తస్యాపి పారతన్త్ర్యేఽనవస్థాదోషాత్. సర్వస్యాప్యచేతనస్య ఘటాదేశ్చేతనపారతన్త్ర్య దర్శనాచ్చ. అతఏవేద మీశిత్యుచ్యతే. ఈశ ఐశ్వర్యఇతి ధాతోః కర్తరి క్విపి ఈడితి రూపనిష్పత్తిః. ఏతత్పరతన్త్రత్వాదేవ జగ దీశావ్యాప్త మిత్యుక్తం. వ్యాపకస్య హి వ్యాప్యం వశే వర్తతే. జగద్వ్యాపకత్వఞ్చేశ్వరస్య జగత్సృష్టిస్థితిలయహేతుత్వ ప్రయుక్తం ఘటసృష్ట్యాదిహేతుత్వాద్ఘటస్య వ్యాపకోహి మృత్పదార్థః వ్యాప్యంచ వస్తువ్యాపకా దనన్యమేవ. అన్యత్వే వ్యాపకస్య వ్యాపకత్వస్యైవాసిద్ధేః. కార్యంచ కారణాదనన్య మేవ మీశ్వరవ్యతిరేకేణ జగదభావాదేవ ఈశా జగ దాచ్ఛాదనీయ మిత్యుక్తమ్. అతఏవ జగతో మిథ్యాత్వంచ యద్ధి యద్వ్యతిరేకేణ నాస్తి తన్మిథ్యా. యథా మృద్వ్యతిరేకేణాసన్ ఘటో మిథ్యా. ఏవం దృశ్యస్య మిథ్యాత్వేసతి దృశ-ఈశస్యైకస్యైవ సత్యత్వ మిత్యేకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మేతి శ్రుతిసిద్ధాన్త ఉపపద్యతే. నహి మిథ్యావస్తుశతేనాపి సత్యవస్తున స్సద్వితీయత్వం భవేత్. ఏతేన ఈశావాస్య మిదం సమస్తభువనమితి వాక్యస్య బ్రహ్మసత్యం జగన్మిథ్యేత్యర్థ ఇతి సిద్ధమ్. తస్మాత్ ముముక్షుణా మోక్షకామినా అర్థగేహాదికం త్యక్త్వా సర్వం సన్న్యస్య అనవరతం సర్వదా బ్రహ్మణ్యేవ సత్యేవస్తుని నిష్ఠాస్థితి ర్విధేయా కర్తవ్యా. కథం బ్రహ్మణి పరోక్షే నిష్ఠా విధాతుం శక్యే త్యత ఆహ, ఆత్మనీతి. అయ మాత్మా బ్రహ్మేతి శ్రుతే రితి భావః. కోసా వాత్మేతిచే త్స్వయమేవేతి విద్ధి. ఆత్మశబ్దోహి స్వమేవ వక్తి. ఏవ మాత్మత్వాదేవ బ్రహ్మ పరోక్షం యత్సాక్షా దపరోక్షా ద్బ్రహ్మేతి శ్రుతేః. నచ ముముక్షో స్సంసారిణో జీవస్య కథం బ్రహ్మ భేద ఇతి వాచ్యం. సంసారస్యోపాధిగతత్వా న్నిరుపాధికస్యాత్మనో బ్రహ్మత్వాచ్చ. ఏవం మోక్షాయ బ్రహ్మనిష్ఠాయావిధేయత్వా ద్బ్రహ్మణశ్చ వేదాన్తైకవేద్యత్వా ద్వైయర్థ్యం కర్మకాణ్డస్యేత్యత ఆహ. అర్హత్వాయేతి- పురా ఆదౌ తత్ర జ్ఞాననిష్ఠాయా మర్హత్వాయ యోగ్యత్వసిద్ధయే నిష్ఫలం ఫలాభిసన్ధిరహితం యథాతథా విహితం కర్మ కార్యం ముముక్షుణేత్యేవ. అజ్ఞేనేతివా. జ్ఞాననిష్ఠా

కర్మనిష్ఠాచేతి ద్వేఏవ నిష్ఠే లోకేస్మిన్ స్తః. తత్రాజ్ఞానాం కర్మనిష్ఠాయా మధికారః. ఏవం కర్మనిష్ఠయా శుద్ధచిత్తానాం విరక్తానాం సన్న్యాసినాం జ్ఞాననిష్ఠాయా మధికారః తథాచోక్తమ్ - 'లోకేస్మిన్ ద్వివిధా నిష్ఠా పురా ప్రోక్తా మయానఘ, జ్ఞానయోగేన సాఙ్ఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినా' మితి గీతాసు భగవతా. కర్మనిష్ఠానామ ప్రవృత్తిమార్గః జ్ఞాననిష్ఠానామ నివృత్తిమార్గః. ఇమా న యుగపదేకపురుషానుష్ఠేయా విభిన్నాధికారివిషయత్వాత్. అతఏవ నకర్మజ్ఞానయో స్సముచ్చయః. పరన్తు జ్ఞానమార్గప్రవేశయోగ్యతాలక్షణవివిదిషా సిద్ధ్యర్థః కర్మయోగః తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేనేతి శ్రుతేః. నను కర్మనిష్ఠయా బ్రహ్మనిష్ఠా స్యాద్బ్రహ్మ నిష్ఠయా కింపునస్స్యా దత ఆహ. ఇత్థ ముక్తప్రకారేణానవరతం బ్రహ్మనిష్ఠా ముపాచరన్ కుర్వన్ విద్వాన్ నిర్లేపస్సన్ ఆత్మేశ్వరం ప్రత్యగభిన్నం పరమాత్మానం భజతే ప్రాప్నోతి సఏవ భవతీత్యర్థః. బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మైవ భవతీతి శ్రుతేః. హిః ప్రసిద్ధా. శుకవామదేవాదీనా మేవం బ్రహ్మభావం ప్రాప్తత్వం శాస్త్రప్రసిద్ధమేవేతి భావః. యద్వాహి యస్మా దిత్థ ముపాచర న్విద్వా నాత్మేశ్వరం భజతే తస్మాన్ముముక్షుణానవరతం బ్రహ్మణ్యాత్మని నిష్ఠా విధేయేతి - ఏవ మనేన శ్లోకేనాధికారీ ముముక్షుః. ఫల మాత్మేశ్వరసాయుజ్యం. విషయ ఈశ జీవాభేదశ్చోక్త ఇతిబోధ్యమ్. అత్ర సఙ్క్షేపత ఉక్తా ఏవార్థా ఉత్తరశ్లోకేషు విస్తరేణోచ్యన్త ఇతి సర్వవేదాన్తశాస్త్రమూల భూతోఽయం శ్లోకః. ఏతచ్ఛ్లోకార్థ ఏవాథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి సూత్రార్థః. అత స్తద్భాష్యోక్తార్థః. మయా శారీరక చతుస్సూత్రీవ్యాఖ్యానాభిధే గ్రన్థేతత్సూత్రస్య వర్ణిత స్సర్వోఽర్థశ్చ ఇహానుసన్ధేయః.

శ్లో॥ భిన్నోఽస్మా ద్విషయాశయోఽన్ధతమసో లోకా న్ప్రయాత్యాత్మహా
సంసారం య దవిద్యయా కలయతే స్వాత్మ న్యయం హ్యాత్మహా
త త్త్వం నిశ్చల మాత్మనోపి జవవచ్చిత్తా ద్బతా తీన్ద్రియం
సర్వవ్యాప్యపవిక్రియం రవిమరుద్వహ్న్యాదిచేష్టా దధత్. ౨

వ్యా.- విదుషఏవ మోక్షః నావిదుష ఇత్యేతదేవ స్థాపయితు మవిదుషాం దుర్గతిమాహ. భిన్న ఇతి- అస్మా త్పూర్వోక్తా త్కర్మనిష్ఠాక్రమేణ జ్ఞాననిష్ఠాయా మధికృతా ద్విదుషః భిన్నః విపరీతః అజ్ఞః అతఏవ విషయాశయః విషయాసక్తచిత్తః పురుషః ఆత్మహా ఆత్మానం హన్తి నాశయతీత్యాత్మహా అతఏవ అన్ధతమసః

అన్ధం తమోమయేషు తా నన్ధతమసో లోకాన్ ప్రయాతి ప్రాప్నోతి. ఆత్మహనన దోషాదితి భావః. కథం నిత్యస్యాత్మనో హనన మత ఆహ సంసారమితి అయమజ్ఞః యద్యస్మాత్ అవిద్యయా స్వాత్మని సంసారం కలయతే పశ్యతి కల్పయతీతి వా హి తస్మా దయ మాత్మహా భవతి. అయమర్థః జీవోనాదికాలా దారభ్యానాదికర్మవశా చ్చతురశీతి లక్షజన్మాని ప్రపన్నస్సన్ గర్భవాసోత్క్రమణాదిషు నానావిధాని దుఃఖా న్యనుభూయ తేషు క్రిమికీట పశుపక్ష్యాదిజన్మసు కర్మజ్ఞాన విధానాసమ్భవా త్కేవలం శోచిత్వా శోచిత్వా సుకృతాతిశయవశాదిమాం మనుష్య యోనిమాగతః గర్భేవస న్నేవైవం మన్యతే. గర్భాన్నిస్సృతో హం కర్మణా భక్త్యా చేశ్వర మారాధ్య తదనుగ్రహవశా ద్జ్ఞానం లబ్ధ్వా మోక్ష్యామీతి. తతో గర్భా న్నిర్గతస్స న్నపహృతవివేకః బాల్యే క్రీడాభి స్తారుణ్యే కామాదిభి రపరవయసి చిన్తాదిభిశ్చ కాలం గమయిత్వా విహితా ననుష్ఠానా న్నిన్దితస్య సేవనాచ్చ ప్రేత్య రౌరవాదినరకయాతనా అనుభవతి పశుస్థావరాది యోనీర్వా ప్రాప్నోతి. నతు పున ర్మనుష్యజన్మ నాపి దేవజన్మ తయో స్సుకృతాతిశయలభ్యత్వాత్. ఏవంస్థితే మోమోక్షసాధనానుష్ఠానయోగ్యం మనుష్యదేహం ప్రాప్యాపి తదననుష్ఠాయాత్మానం సంసారా న్నమోచయతి ప్రత్యుత సంసారఏవ పునః పాతయతి సఆత్మహా భవత్యేవ. ఆత్మానం కూపాదౌ పాతయన్హి లోకే ఆత్మహే త్యుచ్యతే. తస్మా ద్విద్యయా య ఆత్మానం మోచయతి సమనుష్య ఆత్మబన్ధుః. య స్త్వవిద్యయా ఆత్మానం సంసారయతి స మనుష్య ఆత్మశత్రుత్వా దాత్మహా భవతి. ఉక్తంచ గీతాసు. 'అనాత్మనస్తు శత్రుత్వే వర్తేతాత్మైవ శత్రువ' దితి. కిఞ్చ దేహాత్మాభిమానీ అజ్ఞ ఆత్మత్వేన గృహీతం దేహ మిమం ప్రారబ్ధావసానే వినాశ్య పున ర్దేహాన్తర మాపద్యతే. తచ్చవినాశ్య పునరన్యత్. తదపి వినాశ్య పునరపరమిత్యేవం దేహానాం వినాశకత్వా దాత్మహా భవతి. ఏవం మనుష్యజన్మ న్యననుష్ఠిత మోక్షసాధనస్య పురుష స్యాత్మహత్యాదోషప్రాప్తేః. మోక్షసాధనానుష్ఠానేన మోక్షప్రాప్తేశ్చ సత్త్వా దవశ్యం మనుష్యేణ విషయాశాః పరిత్యజ్య మోక్షసాధనా న్యనుష్ఠేయాని యథాధికారమితి భావః. ఇదమేవోక్తం భాగవతే. 'లబ్ధ్వా సుదుర్లభమిదం బహుసమ్భవాన్తే మానుష్య మర్థదమనిత్య మపీహధీరః తూర్ణం యతేతనపతేదను మృత్యు యావ న్నిశ్శ్రేయసాయ విషయః ఖలు సర్వతః స్యా' దితి- ముముక్షుణా బ్రహ్మణ్యాత్మని నిష్ఠా విధేయా సచ విద్వా నాత్మేశ్వరం భజత ఇత్యుక్తం కింపున స్తస్య బ్రహ్మణ ఆత్మన ఈశ్వరస్య తత్త్వ మత ఆహ తత్త్వ మితి

తత్త్వం బ్రహ్మ. తత్త్వం నారాయణః పర ఇతి శ్రుతేః- తదితి బ్రహ్మ వాచీ ఓంతత్సదితి నిర్దేశో బ్రహ్మణ స్త్రివిధః స్మృతఇతి గీతావచనాత్ తస్యభావ స్తత్త్వం తదపి తదేవ నిర్ధర్మకే బ్రహ్మణి ధర్మాయోగాత్. యద్వా తద్బ్రహ్మత్వం త్వమేవ. కీదృశం బ్రహ్మేత్యత ఆహ. నిశ్చలమ ప్యాత్మన స్స్వస్య చిత్తాదపి జవవదితి. యద్వా. ఆత్మన స్తత్త్వం స్వరూపం నిశ్చలమపి చిత్తాదపి జవవ దిత్యన్వయః. బతే త్యద్భుతే నిశ్చలస్యాపి జవవత్త్వ మద్భుతకర మిత్యర్థః. నచైవం విరుద్ధత్వా దప్రమాణ మేవేద మితి వాచ్యమ్. నిశ్చలేపి జవ వత్త్వస్యోపచారా దుపపత్తేః. కథమ్. ఉచ్యతే. గ్రామా ద్గ్రామాన్తరం ప్రత్యే కదాప్రస్థితయో ర్ద్వయో ర్మధ్యే ఏకేన గ్రామాన్తరం ప్రవిశతా యది గ్రామా న్తరం ప్రవిష్టో దృశ్యేతాన్య స్తర్హి స ప్రవిష్టోన్యస్మా జ్జవవా నిత్యుచ్యతే. ఏవం యం దేశం మనోజిగమిషతి తస్మిన్నపి దేశే మనసః ప్రవేశా త్ప్రాగేవాత్మా స్తీతి మనసో జవీయా నాత్మే త్యుచ్యతే. అతఏవేద మతీన్ద్రియ మిన్ద్రియాగ్రాహ్యం నహి మనసోపి జవీయాంస మర్థమిన్ద్రియాణి గృహ్ణీయుః. యథా ఽశ్వాజ్జవీయాం సం హరిణం మహిషాః. కస్మాదిదం నిశ్చల మత ఆహ. సర్వవ్యాపీతి నహి పూర్ణస్య క్వచిత్కుతశ్చి త్కేన చి చ్చలన ముపపద్యతే.అతఏవాపవిక్రియం నిర్వి కారం పరిపూర్ణస్య జన్మమరణే తావన్న స్తః కుతశ్చిదాగతేః క్వచిత్ప్రయాతేశ్చ జన్మమరణరూపత్వా త్తయోః పూర్ణే అసంభవాత్. జన్మమరణాభావేచ సత్తా వృద్ధి విపరిణామక్షయాణా మప్యభావా జ్జన్మపూర్వకాహి తే. యోహిజాత స్సఏవా స్తీతి వర్ధతఇతి విపరిణమతఇతి క్షీయతఇతిచ కాలభేదా దుచ్యతే. నచ సత్తా బ్రహ్మధర్మఏవేతి వాచ్యం. జన్మాధీనసత్తాయా అతథాత్వాత్. కాల త్రయ సత్తాహి బ్రహ్మధర్మః. యద్వా ఇన్ద్రియవిషయత్వరూపసత్తేయం భావ వికారః. నన్వేవ మతీన్ద్రియస్య వస్తునః కథం సద్భావా భ్యుపగమోత ఆహ- రవి మరుద్వహ్న్యాది చేష్టాదధదితి. రవ్యాదీనాం యాశ్చేష్టాః క్రియాః గమనచాలన భాసనాద్యాః తాః దధత్. దధాతి విభజతి ధారయతీతివా దధత్.రవ్యాదిచేష్టాభి స్తద్విధాతృబ్రహ్మజ్ఞాయత ఇత్యర్థః. నచ రవ్యాదీనాం తా శ్చేష్టా స్స్వాభావిక్య ఏవేతి వాచ్య మచేతనత్వాత్. వాస్యాదివ త్సర్వస్యా ప్యచేతనస్య చేష్టాహి చేతనానుగ్రహకృతా యద్వా రవ్యాదిచేష్టా నియామక మిత్యర్థః. అగ్న్యాదీనాం దాహకత్వాదికమేవ యథాస్యా దన్య ద్యథా నస్యా త్తథా వ్యవస్థాపక మిత్యర్థః. జగతో నియామ్యత్వేన లిఙ్గేన నియామకం బ్రహ్మానుమీయత ఇతిభావః. అథవా

నిర్విశేషమపి తద్బ్రహ్మ రవిమరుద్వహ్న్యాది రూపం సత్ చేష్టా దధ ద్భవతి. యత్సూర్యాద్యుపాధిద్వారా భాసనాదిచేష్టా ధత్తే తస్య బ్రహ్మణ స్తద్భావో ఽవశ్య మభ్యుపగన్తవ్య ఇతిభావః. నచ రవ్యాదయ శ్చేతనా ఏవేతి వాచ్యం చేతనత్వేపి తేషాం తదన్తర్గతం యదేకమేవాఖణ్డం చైతన్య మస్తి తదేవ బ్రహ్మేతి జ్ఞాప్యత ఇతి. యద్వా, రవి మరుద్వహ్న్యాదీన్ తచ్చేష్టాశ్చ దధత్ - నామరూపకర్మాణి దధ దిత్యర్థః యస్మిన్ బ్రహ్మణీశ్వరేణ మాయావినా సర్వమిదం నామరూపక్రియా మయం జగత్కల్పితం తదితి యావత్. ఆరోప్య భూతేన జగతా అధిష్ఠానభూతం బ్రహ్మ జ్ఞాప్యత ఇతిభావః. యద్వా సూత్రాత్మనేతి శేషః. బ్రహ్మహి సూత్రాత్మనా రవ్యాదిచేష్టా విధత్తే. ఏవంచ హిరణ్యగర్భేణ తదాత్మభూతం బ్రహ్మజ్ఞాప్యత ఇతి సిద్ధమ్.

శ్లో॥ నేదీయో విదుషాం విభాత్య విదుషాం దూరస్థవ ద్యత్పునః
సర్వాన్తర్బహిరాస్థితం తదయతే భూతేషు సర్వేషు యః
భూతా న్యాత్మని తత్రి పశ్యతిచ యో భూతాని యస్యాప్యసా
వాత్మైవాస్తి యదా తదాస్య విదుషః క శ్శోకమోహోదయః. 3

వ్యా.-నను నబ్రహ్మ సర్వవ్యాపి, దూరస్థవ దప్రత్యక్షత్వా దత ఆహ- నేదీయ ఇతి. యత్ విదుషాం నేదీయ స్సన్నిహితతర మప్యాత్మత్వా దితి భావః. అవిదుషాంతు దూరస్థవద్విభాతి - విస్మృతకణ్ఠచామీకరన్యాయా దితిభావః వత్క- రణాద్దూరస్థత్వ మిదమపాస్తమేవేతి ద్యోత్యతే. సర్వాన్తర్బహిరాస్థితం సర్వస్యా న్తర్బహిశ్చాసమన్తాద్వ్యాప్యస్థితమ్. 'అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారా యణః స్థిత' ఇతిశ్రుతేః. తద్బ్రహ్మ సర్వేషు భూతేషు యః అయతే పశ్యతి. యః ఆత్మని ప్రత్యగ్భూతే తత్రి బ్రహ్మణి భూతాని పశ్యతి యస్యసర్వాణి భూతాన్య ప్యసావాత్మైవాస్తి భవతి. ఆత్మైవభూతాన్యస్తీ త్యన్వయః. యదా యస్మిన్ కాలే తదా అస్యవిదుషః ఏకత్వదర్శినః శోకమోహోదయః శోకమోహయో రుదయః కః. శోకమోహౌ నజాయేతే ఇత్యర్థః. ఆత్మని కల్పితానాం భూతానా మాత్మాతిరేకేణాభావా త్సర్వేష్వాత్మకార్యేషు భూతేషు మృత్కార్యేషు ఘటా దిషు మృదఇవాత్మన ఏకస్యైవానుగతత్వా దాత్మైవేదం సర్వమితి విద్వాన్యదా పశ్యతి తదా ద్వితీయవస్తునఏవాభావా న్నాస్తి శోకమోహోదయావకాశ ఇతి భావః. 3

శ్లో॥ ఆత్మాఽసౌ విభు రభ్రవ త్ప్రవిమలో భాస్వానలిఙ్గోఽతను
శ్శుద్ధో పాపహతః ప్రభు స్సకలదృఙ్ముక్తో మనీషీ ధ్రువః
సర్వేషాం పరిభూః స్వభూః సమమయ స్సంవత్సరాఖ్యప్రజా
నాథేభ్యో విదధద్యథోచిత మిమానర్థాన్ సమీప్టే స్వయమ్. ౪

వ్యా.—భూతాన్యాత్మే వేత్యుక్తం కీదృగాత్మేత్యత ఆహ ఆత్మేతి - అసావయమాత్మా అభ్రవద్గగనవద్విభు ర్వ్యాపకః ప్రవిమలశ్చ. తర్హి గగనమేవాత్మా-నేత్యాహ భాస్వానితి స్వప్రకాశ చైతన్యరూపః. తర్హి కిం పశ్యామి మనోమీ త్యేవం దేహే ఉపలభ్యమానః పురుష స్సంసారీ జీవఆత్మా.నేత్యాహ. అలిఙ్గఇతి లిఙ్గశరీరరహితః. అతఏవాతనుః స్థూలశరీరరహితః. అతఏవ శుద్ధః. అతఏవా పాపహతః పాపేనాహతః. అతఏవ ప్రభురీశ్వరః. పాపహతో హ్యనీశ్వరః. అతఏవ సకలదృక్ సర్వసాక్షీ. అనీశ్వరస్య హ్యసార్వజ్ఞ్యమ్. అతఏవ ముక్తః. నిత్యముక్తః అతఏవ మనీషీ. మనస ఇష్టయతి మనీషా బుద్ధి స్సాస్యాస్తీతి మనీషీ. సర్వబుద్ధ్యుపలభ్యః. నతు తద్ధర్మోపలిప్త ఇతిభావః. అతఏవ ధ్రువశ్శాశ్వతః. ప్రభుత్వాదేవ సర్వేషాం పరిభూః-సర్వాభిభవకరః. న తత్ర సూర్యో భాతీత్యాదిశ్రుతేః భీషాస్మాద్వాతః పవత ఇత్యాదిశ్రుతేశ్చ. ఏవం స్వప్రకాశచైతన్య రూపత్వాదేవ స్వభూః. స్వేనైవ భవతీతి స్వభూః. అజ ఇత్యర్థః. సర్వస్యాప్యనాత్మన ఆత్మకార్యత్వాదేవాత్మాయ మజఇత్యాహ సమమయఇతి సర్వాత్మకః. ఏవంవిధ ఆత్మా. సంవత్సరాఖ్య ప్రజానాథేభ్యః. సంవత్సరనామకేభ్యః ప్రజాపతిభ్యః యథోచిత మిమానర్థాన్విదధత్సన్ స్వయం సమీప్టే. సమ్యగీప్టే. ఈశ్వరో భవతీత్యర్థః. ౪

శ్లో॥ ఆత్మానం యఉపాసతే దధతి తే స్వాభావికీం బ్రహ్మతాం
కార్యం బ్రహ్మతు యే భజన్తి తఇమే హైరణ్యగర్భం పదమ్
యేఽవిద్యాం సముపాసతే మలదృశో గచ్ఛన్తి తేఽన్ధం తమో
దేవాదీనపి యన్తి హన్తకుధియో దేవాదిపూజాపరాః. ౫

వ్యా.—ప్రకృతాత్మజ్ఞానస్య ఫలం వదన్ తత్స్తుతయే ఉపాసనాన్తరఫలాన్యపి దర్శయతి. యే ఆత్మాన ముపాసతే అహంబ్రహ్మాస్మీతి పశ్యన్తి. యద్వా చిన్తయన్తి. తే ఇమే విద్వాంసః స్వాభావికీం సహజాం బ్రహ్మతాం దధతి. యేతు కార్యం సోపాధికం బ్రహ్మ భజన్తి తఇమే హైరణ్యగర్భంపదం సత్యలోకం భజన్తి. యే అవిద్యాం ప్రకృతి ముపాసతే. మలదృశః విచేతసస్తే అన్ధం తమో

గచ్ఛన్తి. దేవాదిపూజాపరాః కుధియస్తు దేవాదీనేవ యాన్తి. హన్తేతి ఖేదే. కిమితి సర్వోలోక ఆత్మాన మేవోపాస్యాత్మసాయుజ్యం నప్రాప్నోతీతి శోచతి లోకముద్దిశ్య కవిః. ౫

శ్లో॥ యో భానోరపి మణ్డలాన్తరగతం స్వావామనేత్రస్యచ
ఖ్యాతం ధ్యాయతి కాఞ్చనాఙ్గపురుషం బ్రహ్మాత్మకం స్వాభిదా,
ఏకర్షే యమ వైధస ప్రకటయ చ్ఛన్నం ముఖం బ్రహ్మణః
సూర్యోస్రా నుపసంహరేతి కలయ న్నన్తే సయాతీశ్వరమ్. ౬

వ్యా.—యదుక్తం కార్యం బ్రహ్మతు యే భజన్తి - తఇమే హైరణ్యగర్భం పదమితి తదేవ వివృణోతి. యఇతి - యోపి యస్తు. భానోర్మణ్డలాన్తరగతం స్వావామనేత్రస్య స్వదక్షిణనేత్రస్య చాన్తరగతం ఖ్యాతం ప్రసిద్ధం బ్రహ్మాత్మకం కాఞ్చనాఙ్గపురుషం హిరణ్మయం పురుషం స్వాభిదా స్వాభేదేన. సఏవాహ మస్మీతి ధ్యాయతి. సధ్యాతా అన్తే మరణకాలే. హే ఏకర్షే హేయమ హేవైధస ప్రాజాపత్య బ్రహ్మణ స్సమ్బన్ధి చ్ఛన్నం హిరణ్మయపాత్రేణేతి శేషః ముఖం ప్రకటయ-ప్రకాశయ. హేసూర్య ఉస్రా౯ కిరణా నుపసంహర. ఇతి కలయ౯ ప్రార్థయ౯ స౯. ఈశ్వరం సగుణం బ్రహ్మ ప్రయాతి తత్సాయుజ్యమేతి. ౬

ఇతీశావాస్యోపనిష ద్వ్యాఖ్యాతా.

ఓం శాన్తిశ్శాన్తిశ్శాన్తిః.

కేనోపనిషత్.

శ్లో॥ యశ్చిత్తేన్ద్రియమారుతేరణకరో నేత్రస్య నేత్రంచ తం
శ్రోత్రం శ్రోత్ర మిమం హృదోపి హృదయం వాచశ్చ వాచమ్పరమ్,
ప్రాణప్రాణ మిహాధిగత్య కుశలా ఆత్మానమస్త్యైషణా
స్త్యక్త్వేమాం తనుమాప్నువన్తి పరమం విష్ణోఃపదం శాశ్వతమ్. ౭

వ్యా.-అథ కేనోపనిషద్వ్యాఖ్యాయతే. సగుణబ్రహ్మవిద ఈశ్వరప్రాప్తి
రభిహితా. అథ బ్రహ్మాత్మవిదో విదేహకైవల్యం భవతీతి వదన్- తస్య తత్త్వం
తజ్జ్ఞానస్య ప్రధానమఙ్గంచ దర్శయతి. యఇతి - యః చిత్తేన్ద్రియ మారుతేరణకరః
చిత్తస్యేన్ద్రియాణాం చక్షురాదీనాం మారుతస్య ప్రాణవాయోశ్చ ఈరణకరః
ప్రేరకః. తం నేత్రస్యచ చక్షుషోపి నేత్రం చక్షుః శ్రోత్రశ్రోత్రం శ్రోత్రస్యాపి
శ్రోత్రం హృదో మనసోపి హృదయం మనః. యద్వా బుద్ధేరపి బుద్ధిం వాచశ్చ
వాచోపివాచం ప్రాణప్రాణం ప్రాణస్యాపిప్రాణం పరమిమ మాత్మానం కుశలావి
ద్వాంసః ఇహాస్మిన్నేవ జన్మని అత్రైవదేహే ఇతివా. అధిగత్య ప్రాప్య సాక్షా
త్కృత్యేతి యావత్ అతఏవ అస్త్యైషణాః త్యక్తసర్వకామాః రసోప్యస్య పరం
దృష్ట్వా నివర్తతఇతి గీతావచనాదితిభావః. యద్వా కుశలా అస్త్యైషణాస్సన్త ఆత్మాన
మధిగత్యేత్యన్వయః. నిష్కామస్య సన్న్యాసినఏ వాత్మజిజ్ఞాసాధికారాదితి.
ఇమాం ప్రకృతాం తనుం త్యక్త్వా ప్రారబ్ధావసానే ఇతిభావః. పరమం శాశ్వతం
విష్ణోః పరమాత్మనః పదం స్వరూపం ప్రాప్నువన్తి- బ్రహ్మసాయుజ్యం లభన్త
ఇత్యర్థః. అనేన సర్వకామత్యాగః ప్రధానాఙ్గం జ్ఞానస్యేతి సిద్ధమ్. సఏవ జ్ఞానినో
లిఙ్గంచ. భావినో మోక్షస్యాపి సఏవసూచకః. యదా సర్వేప్రముచ్యన్తే కామా
యేస్య హృదిశ్రితా ఇతిశ్రుతేః. ఆత్మనస్తత్త్వంచోక్తం చిత్తేన్ద్రియమారుతేరణక
రత్వం నేత్రాది నేత్రాదిత్వఞ్చ. నను. యది నేత్రాదేర్నామ నేత్రాదిక మన్య
త్స్యాత్తర్హి తస్యాప్యన్యత్స్యాదిత్యనవస్థా. యది నస్యాత్తర్హి నేత్రస్య నేత్ర
మిత్యాదివచన మనర్థకమితిచే న్నైషదోషః. నేత్రాదికం తావత్స్వవిషయప్రకాశన
సమర్థం దృష్టం తచ్చ తస్య సామర్థ్య మాత్మచైతన్యాభాసరసప్రయుక్తమేవేతి
ప్రకృతవాక్యానా మర్థఇతి జ్ఞానశక్తిమతా క్రియాశక్తిమతాచ యదాత్మచైతన్యే
నానుగృహీతాని భూత్వా నేత్రాదీని రూపాదీన్ జానన్తి వాక్ప్రాణాదీని వచనప్రా
ణనాది క్రియాః కుర్వన్తి తమాత్మానం విదిత్వా ముచ్యతఇతి ప్రకరణార్థః. ౭

శ్లో॥ చక్షుర్నాఽఽఇచ్ఛతి యత్ర వాగపి మనోజ్ఞాతా ద్యదన్యత్తథాఽ
జ్ఞాతాద్యన్నగిరోదితం సముదితా వాణీచ యేన స్వయమ్
బుద్ధ్వా యన్నమతంచ యేనతు మతా బుద్ధిశ్శ్రవశ్చక్షుషీ
యజ్జానాతి నయద్యతోఽనితి మరుత్తద్బ్రహ్మనోపాసితమ్. ౮

వ్యా.—ఏవం చక్షురాదే శ్చక్షురాదిత్వా దాత్మనః. యత్రాత్మని చక్షు ర్నాఇచ్ఛతి నప్రసరతి చక్షురగ్రాహ్య ఇత్యేతత్. వాగపి నాఇచ్ఛతి వాచాఽవాచ్య ఇతియావత్. మనశ్చనాఇచ్ఛతి మనసాఽమన్తవ్య ఇత్యేతత్. యద్బ్రహ్మ జ్ఞాతా దన్యత్. మన ఇన్ద్రియవిషయంహి వస్తు జ్ఞాత మిత్యుచ్యతే. తథా యత్. అజ్ఞాతా దప్యన్యదేవ. జ్ఞాత్రాత్మభూతత్వాత్ - యద్గిరానోదిత ముదితం నభవతి. యేనచ వాణీ స్వయం సముదితా భవతి. యద్బుద్ధ్వానమతం నబుద్ధం యేనచబుద్ధిరేవమ తాబుద్ధా. యత్ శ్రవశ్చక్షుషీ జానాతి. శ్రవశ్చక్షుషీతు యన్నజానీతఇతి విపరి ణామః. మరుత్ప్రాణో యతో యస్మాద్ధేతోరనితి ప్రాణితి. తత్ బ్రహ్మ భవతి. ఉపాసితన్తు బ్రహ్మ నభవతి. ఉపాసితస్యేన్ద్రియ హృదయవిషయత్వా ద్బ్రహ్మణశ్చ తదవిషయత్వాత్. తస్మాదుపాసకస్యాత్మైవ బ్రహ్మేతి పరమార్థః. ౮

శ్లో॥ వేదాహం బృహదిత్యవైతి మనసా యోవేదదభ్రం సత
న్నోవేదాస్మి నవేదనేతి మనుతే యోవేద సమ్యక్సతత్
విజ్ఞాతం త్వవిజానతాం బృహదవిజ్ఞాతం పునర్జానతాం
జ్ఞాతం మే ప్రతిబోధమేతదితి తన్మత్వాఽమృతం విన్దతే. ౯

వ్యా.—న కేవలం యదుపాసితం తద్బ్రహ్మ నభవతీత్యేవ కిన్తు యద్విదితం త దపిబ్రహ్మనభవత్యేవేత్యాహ వేదేతి-యః మనసా అహం బృహద్బ్రహ్మవేద వేద్మీతి అవైతిమన్యతే సతద్బ్రహ్మ దభ్రమల్పమేవవేద. యః పునః అస్మి అహం బ్రహ్మ వేదేతి నోమనుతే. నవేదేత్యపి నమనుతే సతత్సమ్యగ్వేద. అహం బ్రహ్మవేదేతి యోమన్యతే స నబ్రహ్మవిత్. అజ్ఞేయత్వా ద్బ్రహ్మణః. యస్త్వహం బ్రహ్మే త్యేవ వేద. నత్వహం బ్రహ్మ జానామీతి. నజానామీతివా. మన్యతే. సవిద్వా న్బ్రహ్మవిత్. జ్ఞాతు ర్బ్రహ్మవిదఏవ బ్రహ్మత్వాదితిభావః. బృహద్బ్రహ్మ. అవిజాన తాన్తు విజ్ఞాతం జానతాం పునరవిజ్ఞాతమ్. అవిజానన్తో సమ్యగ్దర్శినః. తేషాం విజ్ఞాత మస్మాభి ర్బ్రహ్మేతి మతిర్భవతీతి కృత్వా విజ్ఞాత మవిజానతా మిత్యుక్తమ్. సమ్యగ్దర్శినస్తు బ్రహ్మణ్యారోపితా బుద్ధ్యాద్యుపాధయ ఏవాస్మాభి ర్జ్ఞాయన్తే నతు

బ్రహ్మేతి మన్యన్తఇతికృత్వా జానతా మవిజ్ఞాత మిత్యుక్తమ్. లోకే శుక్త్యాది తత్త్వం విజానతా మధ్యస్తరూప్యాదిక మవిజ్ఞాతం భవతి అజానతామేవతు అధ్యస్తం విజ్ఞాతం భవతీతి ప్రసిద్ధమ్. తద్వత్. బ్రహ్మణి జ్ఞేయత్వ స్యాధ్యస్తత్వా దేవ తత్త్వవిదో నజ్ఞాతం బ్రహ్మ పశ్యన్తీత్యర్థః. జ్ఞాతు రాత్మనఏవ బ్రహ్మత్వా ద్బ్రహ్మణి నజ్ఞాతత్వసమ్భవః జ్ఞాతృత్వ జ్ఞాతత్వయో స్సామానాధికరణ్యా యోగా దితి భావః. తదేతద్బ్రహ్మమే ప్రతిబోధం బోధే బోధేజ్ఞాతమితి మత్వా విద్వానితి శేషః అమృతం బ్రహ్మ విన్దతే ప్రాప్నోతి. బోధో బుద్ధివృత్తిః. యదాయదా అహం బ్రహ్మాస్మీ త్యఖణ్డాకారాబుద్ధి వృత్తి ర్జాయతే తదాతదా బ్రహ్మాత్మసాక్షాత్కారో జాయతే విదుషః. ఏవంసతి ప్రతిబోధం మయా బ్రహ్మ విదితమేవేతి మన్యతే విద్వాన్. తద్వేదనాచ్చ ముక్తో భవతీత్యర్థః. నను. యోబ్రహ్మ మయా విదిత మితి మన్యతే. సమూఢఏవేత్యుక్తం ప్రా గిహతు విపర్యయేణేతి కథం వ్యాఘాత పరిహార ఇతిచేదుచ్యతే. ఫలవ్యాప్తత్వలక్షణజ్ఞాతత్వాభావేపి బుద్ధివృత్తి వ్యాప్తత్వ లక్షణ జ్ఞాతత్వ మస్త్యేవ బ్రహ్మణీతి- యేన ఫలవ్యాప్తత్వలక్షణం జ్ఞాతత్వం బ్రహ్మణి దృశ్యతే సఏవమూఢః. అవిద్యమానత్వా త్తస్యబ్రహ్మణీతి. ఏతేన అహం బ్రహ్మాస్మీతి శ్రవణాదినా జ్ఞాత్వా య స్సమాధా వాత్మాన మ్పశ్యతి సవిద్వా న్ముచ్యత ఇతిసిద్ధమ్- యద్వా. మేప్రతిబోధం జ్ఞాతమిత్యస్య మామక సర్వబుద్ధివృత్తిసాక్షీత్యర్థః. యద్వా ప్రతిబోధం జ్ఞానం సర్వబుద్ధి వృత్తిసాక్షి తదేత ద్బ్రహ్మ మే స్వరూపమితి శేషః ఇతిమత్వేత్యన్వయః. జ్ఞాతమితి కర్తరి క్తః. అథవా జ్ఞాతమితి భావే క్తః. జ్ఞానమిత్యర్థః. ప్రతిబోధమనుస్యూతం జ్ఞానం బ్రహ్మేతి యావత్. ౯

శ్లో॥ జానాత్యేత దిహైవ యో స్తి స సదా బ్రహ్మాత్మనా సర్వతో
నోజానాతి తు యో వినాశమయతే భూయాంసమజ్ఞ స్స నా,
జ్ఞాత్వైవం కుశలా విచిన్త్య పరమం భూతేషు భూతేషు త
ద్బ్రహ్మాస్మ్యేకమితి ప్రపద్య పరిహాయాజ్ఞం భజన్తేఽమృతమ్. ౧౦

వ్యా.—బ్రహ్మజ్ఞానా న్న కేవలం బ్రహ్మభావః కిన్తు తదభావప్రయుక్తవినాశా భావోపీత్యాహ. జానాతీతి - యః ఇహైవ మనుష్యజన్మన్యేవ. ఏతద్బ్రహ్మ జానాతి స సదాపి సర్వత స్సర్వత్రాపి బ్రహ్మాత్మ నాఽస్తి విద్యతే. నకదాచిదపి తస్యా సత్త్వమిత్యర్థః. యస్తు ఏతన్నో జానాతి సః అజ్ఞః - నా - మనుష్యః. భూయాంసం

వినాశం - నరకపాతాదిలక్షణ మయతే - ప్రాప్నోతి. కుశలా ఏవం జ్ఞాత్వా. భూతేషు భూతేషు సర్వత్రాపి తత్పరమం బ్రహ్మ విచిన్త్య ధ్యాత్వా తదేకం బ్రహ్మాహమస్మీతి ప్రపద్య అజ్ఞం పరిహాయ త్యక్త్వా అమృతం బ్రహ్మ భజన్తే. ౧౦

శ్లో॥ యస్యానుగ్రహతో విజిగ్యురసురా నిన్ద్రాదయో దేవతాః
శక్నోతిస్మ తృణం నదగ్ధు మనలః క్షేప్తుంచ నైవానిలః,
యస్యానుగ్రహవర్జనా దధిగతం దేవై రుమాభాషితా
ద్యక్షాకారధరంచ యల్లసతి తద్విద్యోతనం విద్యుతామ్. ౧౧

వ్యా.—యదుక్తం బ్రహ్మణోఽస్తిత్వాధిగమద్వారం రవిమరుద్వహ్న్యాదిచేష్టా దధదితి తదేవ స్ఫుటయతి. యస్యేతి. ఇన్ద్రాదయో, దేవతా యస్యానుగ్రహత ఏవా సురాన్విజిగ్యుః- జితవన్తః. యస్యానుగ్రహవర్జనా దనలః తృణమపి దగ్ధుం నశక్నో తిస్మ నాశకత్. అనిలశ్చ తృణమపి క్షేప్తుం, నైవశక్నోతిస్మ. యక్షాకారధరంచ యత్ దేవై రిన్ద్రాదిభిః ఉమాభాషితా త్పార్వతీవాక్యా దధిగతం- జ్ఞాతమాసీత్. విద్యుతామపి విద్యోతనం భాసనం తద్బ్రహ్మ లసతి. తస్మాదగ్న్యాదీనాం దాహాది సామర్థ్యప్రదం బ్రహ్మ నాస్తీతి వక్తుం నశక్యత ఇత్యభిప్రాయః. ౧౧

శ్లో॥ విద్యుద్వచ్చ నిమేషవ ద్ద్రుతతరం యద్భాసతే వ్యజ్యతే
సఙ్కల్పస్మరణాదివృత్తినిచయై స్స్వాన్తస్య శాన్తాశయాః.
తద్ధ్యాయన్తి వనం జనై రితి సదా సంసేవనీయన్తు యే
ప్రత్యగ్భూతమమూ౯ సమాని విబుధా న్భూతాని వాఞ్ఛన్తితా౯. ౧౨

బ్రహ్మణోఽస్తిత్వాధిగమాయ ద్వారాన్తరం వద౯ తద్ధ్యానఫలం దర్శ యతి. విద్యుద్వదితి యద్బ్రహ్మ విద్యుద్వత్. నిమేషవచ్చ ద్రుతతరం భాసతే- సకృ త్స్ఫురతీత్యర్థః. స్వాన్తస్య సఙ్కల్పస్మరణాది వృత్తినిచయై ర్య ద్వ్యజ్యతే. అచేత నస్య మనస స్సఙ్కల్పాదికంహి చేతనానుగ్రహకృతమ్. శాన్తాశయా యే జనై స్సదా సమ్యక్ సేవనీయం ప్రత్యగ్భూతం తత్. వనమితి ధ్యాయన్తి. తానమూ న్విబుధా౯. సమాని సర్వాణి భూతాని వాఞ్ఛన్తి అభీష్టానీతి శేషః. యద్వా, భూతాని ప్రాణినః సమాని సర్వాణి వాఞ్ఛితానీతిభావః. వాఞ్ఛన్తి యాచన్తే. బ్రహ్మాత్మవిద ఆశ్రితాభీష్టపూరణచణత్వాదితి భావః. ౧౨

శ్లో॥ స్వాధ్యాయశ్చ శమోదమ శ్శుచితపః కర్మాపి సత్యం గురౌ
దేవే భక్తి రమానితాచ ఋజుతా హింసా క్షమా హ్రీర్ధృతిః,
యస్యైతానితు సాధనాని పురుష స్స క్షీణపాపోఽయతే
విద్యాం వేదచ య స్త్విమాం సుఖమయే బ్రహ్మణ్యయం తిష్ఠతి. ౧౩

వ్యా.—సమ్ప్రతి జ్ఞానసాధనాని దర్శయతి - స్వాధ్యాయఇతి - యస్య స్వాధ్యాయో వేదాధ్యయన మర్థావబోధపూర్వకం శమోఽన్తరిన్ద్రియనిగ్రహః దమో బహిరిన్ద్రియనిగ్రహః శుచి శుద్ధం స్వస్య పరస్యవా అపీడకమిత్యేతత్, తపః కర్మ విహితం సత్యం యథార్థభాషిత్వం గురౌ దేవేచ భక్తిః ప్రీతిః అమానితా మానాభావః. ఋజుతా అకౌటిల్య మహింసా భూతద్రోహాచిన్తనం క్షమా శీతోష్ణాది ద్వన్ద్వసహిష్ణుత్వం హ్రీర్లజ్జా ధృతిర్ధైర్య మిత్యేతాని సాధనాని సన్తి.సః క్షీణపాపః పురుషః విద్యామయతే- ప్రాప్నోతి య స్త్విమాం విద్యాం బ్రహ్మజ్ఞానం వేద ప్రాప్తవాన్ సోయం విద్వాన్ సుఖమయే ఆనన్దరూపే బ్రహ్మణ్యేవ తిష్ఠత్యేవ న తతః పున రావర్తతే. ౧౩

ఇతి కేనోపనిషద్వ్యాఖ్యాతా.

ఓం శాంతిశ్శాంతిశ్శాంతిః.

కఠోపనిషత్

శ్లో॥ యశ్శ్రేయోభిలష త్యవాప్తు మనఘో మోక్షాత్మకం ధీమతా
తేనార్థేషు గృహేషు బన్ధుషు సుతభ్రాతృజ్ఞనాసు క్వచిత్
ఉద్యానేషు రథేషు భూమిషు తనౌ స్వర్గోపభోగేష్వపి
ప్రీత్యాశే అవిధాయ శాన్తమనసా శుశ్రూషణీయో గురుః. ౧౪

వ్యా.—అథ కఠోపనిషద్వ్యాఖ్యాయతే. తాన 'ద్గురుశుశ్రూషయా వి' ద్యేతి న్యాయా ద్విద్యావాప్తయే గురుశుశ్రూషాం సర్వకామసన్న్యాసపూర్వకాం విదధాతి. య ఇతి -అనఘః నిష్పాపః సపాపస్య ముముక్షాయా ఏవానుదయా దితిభావః. ఇదఞ్చానఘత్వ మిహాజన్మని జన్మాన్తరేవానుష్ఠితై ర్నిష్కామవిహితకర్మభి ర్భవతి. యః మోక్షాత్మకం శ్రేయః నిశ్శ్రేయస మవాప్తుం ప్రాప్తు మభిలషతి తేన ధీమతా బుద్ధిశాలినా, అర్థేషు ధనేషు గృహేషు బన్ధుషు సుతభ్రాతృజ్ఞనాసు-సుతేషు భ్రాతృషు అజ్ఞనాయాం దారేషుచ. ఉద్యానేషు రథేషు భూమిషు తనౌ స్వశరీరె స్వర్గోపభోగేషుచ క్వచిదపి కస్మింశ్చిదపివస్తుని కస్మింశ్చిదపి కాలేవా. ప్రీత్యాశే లబ్ధేషు కామేషు ప్రీతిః. అలబ్ధేషు ఆశా. తే అవిధాయ అకృత్వా- 'ఈదూదే ద్వివచన'మితి ప్రగృహ్యత్వా దసన్ధిః. శాన్తమనసా శాన్తేన ప్రసన్నేన మనసా గురుః బ్రహ్మవి దుపదేష్టా తత్త్వస్యాచార్యః. శుశ్రూషణీయః భజనీయః విద్యావాప్తయే ఇతిభావః

శ్లో॥ స్త్రీపుత్రార్థగృహాదిసంసృతిమయప్రేయఃఫలైకాశ్రయా
విద్యామార్గవిలక్షణో లసతి స శ్రేయోదవిద్యాపథః,
భ్రాన్తాః పణ్డితమానినో గతిభృతోఽవిద్యాపథే న్ధాశ్రయాః
కూపేఽన్ధాఇవ సంసృతౌ పరిపతన్త్యన్యే పురం బ్రహ్మణః. ౧౫

వ్యా.—శ్రేయోభిలాషిణా విద్యావాప్తయే గురుశ్శుశ్రూషణీయ ఇత్యుక్తమ్ సర్వసన్న్యాసపూర్వకమ్. కి మయమేకఏవ శ్రేయోవాప్తిమార్గః? యద్వా, కశ్చి దన్యోస్తి. అత ఆహ. స్త్రీపుత్రేతి - సః శ్రేయోదవిద్యాపథః మోక్షప్రదజ్ఞాన మార్గః. స్త్రీపుత్రార్థగృహాదిసంసృతిమయప్రేయఃఫలైకాశ్రయాఽ విద్యామార్గ విలక్షణః. స్త్రియః పుత్రా అర్థాః గృహాః ఆదిపదాత్పూర్వశ్లోకోక్త బన్ధుభూమ్యాదిగ్రహణమ్. తఏవ సంసృతి స్సంసారః తన్మయం తద్రూపం ప్రేయఃఫలం-ప్రేయ ఇతి ఫలం తదేకాశ్రయా దవిద్యామార్గా ద్విలక్షణస్సన్ లసతి. విద్యామార్గోఽ విద్యామార్గ ఇత్యస్తి మార్గద్వయమేవ. తత్ర విద్యామార్గఏవ శ్రేయఃప్రద

నాన్యః. అన్యస్త్వవిద్యామార్గః ప్రేయఃప్రదఏవ. తత్ర శ్రేయో నిరతిశయసుఖ
పరమపురుషార్థః ప్రేయస్తు దుఃఖమయసంసారః. ధర్మార్థకామానాం త్రయాణాం
సంసారఏవాన్తర్భావః ఇతి. నన్వేవం సర్వే కిమితి శ్రేయోర్థం విద్యామార్గమేవ
నాశ్రయన్తే అత ఆహ. భ్రాన్తాఇతి-భ్రాన్తాః పణ్డితమానినఃపణ్డితమాత్మానం మన్యన్త
ఇతి పణ్డితమానినః. అవిద్యాపథే అవిద్యామార్గే గతిభృతః సఞ్చరన్త స్సన్తః
కర్మాణి నిత్యాని నైమిత్తికాని కామ్యానిచ కర్తవ్యాన్యేవ. తత్ఫలంచ స్వర్గాది
లక్షణం భోక్తవ్యమేవ. కర్తా భోక్తైవాత్మా. నాస్య బ్రహ్మత్వం స్వప్నేపి సమ్భా
వ్యతే. సుఖకరవిషయపరిత్యాగో నయుక్తః పూర్వైరపి మరీచ్యాదిభిః కర్మమార్గ
ఏవావలమ్బితః. విహితకర్మత్యాగశ్చ నరకపాతహేతురేవ. రమ్భాసమ్భోగ
జన్యానన్దాతిరిక్తః కశ్చిద్బ్రహ్మానన్దో నాస్త్యేవ ఇతి మన్వానాః కర్మజడాః కర్మా
ణ్యేవానుతిష్ఠన్త స్సన్తః. అన్ధాశ్రయా అన్ధాః కూపే ఇవ. సంసృతౌ పరిపతన్తి-నిప
తన్తి. అస్మత్పితృపితామహాదయః కర్మాణ్యేవకృతవన్తో వయమపి తథైవ కుర్మఇతి
పూర్వాచారపరిగ్రహా ఏతే మూఢాః.అన్ధావలమ్బనా అన్ధాఇవ సంసారకూపే పతన్తి.
'వ్యవహృతయే వికల్పఇషితోన్ధ పరమ్పరయా భ్రమయతి భారతీత ఉరువృత్తిభి
రుక్థజడా' నితి భాగవతాత్. అన్యే జ్ఞానినస్సన్న్యాసినస్తు బ్రహ్మణః పురం స్థానం
విశన్తీతి శేషః పరిపతన్తీ త్యస్యావృత్త్యనుకర్షణమితివా. ౧౫

శ్లో॥ లోకోఽయం పశుపుత్రగేహధరణీధాన్యాదిరూపోఽస్తి త
ద్భిన్నః కోపి పరో నచాస్తి హి తతస్తల్లాభవాఞ్ఛా వృథా
నష్టం దేహమయం ప్రతి స్వపితరం విత్తాది నాశ్యం న త
త్ప్రాజ్ఞేనే త్యభిమన్యతే యమవశం యాత్యప్యవిద్యావశః. ౧౬

వ్యా.—ఆస్తికేషు కర్మఠా అవిద్యాపథపాన్థాః సన్న్యాసినస్తు విద్యాపథ
పాన్థా ఇత్యుక్తమ్. నాస్తికానాం పునః కోమార్గ ఇత్యత ఆహ. లోకఇతి - పశు
పుత్రగేహధరణీధాన్యాదిరూపః అయం దృశ్యమానో లోకఏవాస్తి. తద్భిన్నః కోపి
పరోలోకో నైవాస్తి హి యస్మాదేవం తతస్తస్మాత్. తల్లాభవాఞ్ఛా పరలోక
కామః వృథా-వ్యర్థః. తత్తస్మాత్. నష్టం మృతం దేహమయం దేహరూపం దేహా
త్మవాదిత్వా న్నాస్తికానా మితిభావః. స్వపితరంప్రతి - ఉద్దిశ్య ప్రాజ్ఞేన విదుషా
విత్తాది ననాశ్యం నక్షపణీయమ్ఇతి అవిద్యాస్థితః అవిద్యామార్గస్థః అనాదికాలా
దారభ్య స్వాభావిక్యేవావిద్యామార్గప్రవృత్తి ర్జీవానా మితిభావః లోకఇతి శేషః
అభిమన్యతే యమవశం మృత్యునిఘ్నతాం యాత్యపి ప్రాప్నోతిచ పునఃపునర్మ్రి

యతే జాయతే చేత్యర్థః నాస్తికా అప్యవిద్యాపథపాన్థా ఏవ పరన్తు కర్మఠేభ్యోపి హీనతరాం దుర్గతి మేవైతే గచ్ఛన్తి పశ్వాదిజన్మప్రాప్తిలక్షణాం నరకప్రాప్తి లక్షణా ఞ్చేతి భావః. ౧౮

శ్లో॥ విద్యామార్గ ముపైతి కోపి పురుషః ప్రక్షీణపాపో రమా
రామానుగ్రహతో యతోఽయ మమృతః శ్రోతుం ప్రవక్తుం నృణామ్
జ్ఞాతుం ద్రష్టుమపి ప్రదుర్లభతరః ప్రోక్తోప్యసమ్యగ్విదా
న జ్ఞేయో బహుచిన్తయాప్యణుతరో తర్క్యో యదాత్మా పరః. ౧౯

వ్యా.—నను కిమితి సర్వే విద్యామార్గమేవ నభజన్తే అతఆహ. విద్యేతి. ప్రక్షీణ పాపః కోపి ధన్యః పురుషః రమారామానుగ్రహత 'ఈశ్వరానుగ్రహా ద్విద్యా మార్గముపైతి, ఈశ్వరానుగ్రహాదేవపుంసా మద్వైతవాస'నేతి స్మరణాత్ యతో యస్మా దయమాత్మా నృణాం వక్తురసత్వాత్ శ్రోతుం ప్రదుర్లభతరః ప్రకర్షేణ దుర్లభతరః తథా శ్రోతురసత్త్వాత్ప్రవక్తుమ్ప్రదుర్లభతరః తథా శ్రోతురసత్త్వా త్ప్రవక్తుమ్ప్రదుర్లభతరః ఏవం వచన శ్రవణవ్యవహారాభావా జ్జ్ఞాతుం ప్రదుర్లభ తరః ఏవమజ్ఞాతత్వాదేవ ద్రష్టుం సాక్షాత్కర్తుం ప్రదుర్లభతరః ఆత్మతత్త్వస్య శ్రోతా శ్రోతరిసతి వక్తా జ్ఞాతా ద్రష్టా చ లోకేఽతీవ దుర్లభతర ఇత్యర్థః నను వక్తరిసతి కథం తజ్జ్ఞానం దుర్లభ మతఆహ. అయమాత్మా అసమ్యగ్విదా అసమ్య గ్దర్శినా ప్రోక్తోపి జ్ఞేయో జ్ఞాతుం శక్యో నభవతి తత్త్వవిదుపదిష్టమేవ జ్ఞానమా త్మావలోకనక్షమం భవతి నేతరత్ 'ఉపదేక్ష్యన్తి తే జ్ఞానం జ్ఞానిన స్తత్వదర్శిన' ఇతి గీతావచనాత్. నచతత్త్వవి ద్దుర్లభతరః యే త్వధునా వేదాన్తిబ్రువాః పుస్త కభారహారిణ ఉపలభ్యన్తే తే అసమ్యగ్దర్శిన ఏవేతి తదుపదేశవశా దాత్మా నజ్ఞా తుం శక్యతే. ఉపదేష్టురే వాత్మజ్ఞత్వాభావాత్ ఉక్తంచ. 'శబ్దబ్రహ్మణినిష్ణాతో ననిష్ణాయాత్పరే యది, శ్రమ స్తస్య శ్రమఫలోహ్యధేనుమివరక్షత' ఇతి. నను మన్దప్రజ్ఞతయా ఉపదేష్టు రాత్మజ్ఞానాభావేపి తదుపదేశవశాచ్ఛిష్యస్య కుశలస్య విచారా దాత్మజ్ఞానం భవేదేవేత్యత ఆహ బహుచిన్తయాపీతి. బహువిచారేణాపి నజ్ఞేయః. కస్మాదేవం దుర్విజ్ఞేయ ఆత్మేత్యత ఆహ—యద్యస్మాత్పర ఆత్మా'అణు తరః అతిసూక్ష్మః ఆకాశాదేరపి సూక్ష్మతమ ఇత్యేతత్. అతఏవాతర్క్యః తర్కితు మశక్యః. అప్రమేయత్వా దితిభావః. ఏవ మాత్మనో దుర్విజ్ఞేయత్వా దాత్మాశ్రి యేఽస్మిన్ విద్యామార్గే కోపి నప్రవర్తతే. ఉక్తంచ భగవతా. 'మనుష్యాణాంసహ స్రేషు కశ్చిద్యతతి సిద్ధయే, యతతామపి సిద్ధానాం కశ్చిన్మాం వేత్తి తత్త్వత' ఇతి.

శ్లో॥ వేదాన్తప్రతిపాదితాత్మవిషయా నైవాపనేయా మతి
స్తర్కేణాన్యసమీరణేనచ బుధా విష్ణుప్రసాదాదితా,
ప్రాప్యైనామపి హన్త మృత్యురపి హా చిత్వాఽగ్నిమాప త్పదం
యామ్యం స్వర్గ మతో నకామవిషయో భూయా ద్విపశ్చి త్క్వచిత్.

వ్యా.—తర్హి కథమాత్మా విజ్ఞాయేతేత్యత ఆహ. వేదాన్తేతి - వేదాన్తప్రతిపాదితాత్మవిషయా వేదాన్తైః ప్రతిపాదితో యఆత్మా తద్విషయామతిః. బుధా విదుషా తర్కేణ స్వోత్ప్రేక్షయా అన్యసమీరణేన తార్కికాదేర్వచసాచ నైవాపనేయా నైవహన్తవ్యా. వేదాన్తవిచారాదేవాత్మా జ్ఞేయో నాన్యథేత్యర్థః. నను వేదాన్తై రాత్మా ప్రతిపాద్యతాంనామ కథం తద్బుద్ధ్యుదయోఽత ఆహ. విష్ణుప్రసాదా దీశ్వరానుగ్రహా దితా లబ్ధా మతిరిత్యస్యవిశేషణమిదమ్. యస్యేశ్వరానుగ్రహోఽస్తి తస్య వేదాన్తవిచారా 'దహంబ్రహ్మాస్మీతి'మతి రుదేతి. సాచ పునః పునర్వేదాన్తశ్రవణమననాదినైవ దృఢీకర్తవ్యా. నతు తర్కశాస్త్రాదిభి ర్వ్యాహన్తవ్యేత్యర్థః. ఏవం విద్యాం ప్రాప్తవాన్ పురుషః కిమ్మమాత్మజ్ఞస్య స్వర్గాదికామనయా అగ్నిహోత్రాదికర్మకరణేనవా క్షతిరితి నమనుయాదిత్యాహ. ప్రాప్యేతి - మృత్యురపి సర్వజ్ఞోఽపి యమః ఏనాం విద్యాం ప్రాప్యాపి అగ్నిం చిత్వా అగ్నిచయనం కృత్వా యామ్యం స్వర్గం పద మాపదపి ప్రాప్యైవ. నతు ముక్తః. హాహన్తేతి ఖేదాతిశయే అతోఽస్మాద్ధేతోః. విద్వా న్క్వచిదపి కస్యాంచిదవస్థాయామపి కస్మింశ్చిదపివస్తుని. కామవిషయః కామవా న్నభూయాత్. కామకర్మ కురుతే కర్మఫలాయ జాయతే మ్రియతేచేతి సంసారస్యకామమూలకత్వాదితిభావః. ౧౭

శ్లో॥ తం దుర్దర్శ మనుప్రవిష్ట మమలం గూఢం గుహాయాం స్థితం
ప్రత్నం గహ్వరగం జహాతి కుశలో జ్ఞాత్వాతు హర్షం శుచమ్,
శ్రుత్వా బ్రహ్మగురో ర్ముఖా దణుతరం ధర్మ్యం పృథక్కృత్య త
త్స్వాజ్ఞాదే ర్మననాదినా ఽత్మవిభవా ద్జ్ఞేయోహి ధీరేణ సః. ౧౮

వ్యా.—ఆత్మజ్ఞానా త్కిం ఫల మతఆహ. తమితి-గూఢం గహనమనుప్రవిష్టం ప్రాకృతవిషయవికారవిజ్ఞానైఃప్రచ్ఛన్నమిత్యేతత్. గుహానిహితంగుహాయాంబుద్ధౌస్థితమతఏవ గహ్వరగం గహ్వరం విషమ మనేకార్థసఙ్కటం గచ్ఛతీతి గహ్వరగం గహ్వరేష్ఠ మతఏవదుర్దర్శం ద్రష్టుమశక్యం తం ప్రత్నం పురాణ మమల మాత్మానం జ్ఞాత్వా సాక్షాత్కృత్య కుశలస్తు హర్షం శుచం చ జహాతిత్యజతి ఆత్మన ఉత్క-

ర్షాపకర్ష యో రభావాదితి భావః. కేనప్రకారేణాత్మా జ్ఞాతవ్యోఽత ఆహ. శ్రుత్వేతి- గురోర్ముఖాద్వచనా దణుతరమతిసూక్ష్మం ధర్మ్యం పరమానన్దప్రాప్తిసాధనంచ బ్రహ్మ శ్రుత్వా శ్రవణేనజ్ఞాత్వేత్యర్థః తత్ తతః ధీరేణ విదుషా సః బ్రహ్మ భిన్న ఆత్మా- ఆత్మవిభవా ద్బుద్ధిసామర్థ్యాత్ మననాదినా మనననిదిధ్యాసాభ్యాం స్వాజ్ఞాదేః. స్వశరీరేన్ద్రియప్రాణమనోబుద్ధ్యవ్యక్తేభ్యః పృథక్కృత్య జ్ఞేయః హిః ప్రసిద్ధా. ఏవమేవ పూర్వైశ్శుకాదిభిర్జనకాదిభిశ్చ జ్ఞాతఇత్యర్థః అనేన నాస్తికాభిమతో దేహాత్మవాదః, కర్మఠాభిమతో భోక్తృ కర్త్రాత్మవాదశ్చ పరాస్తః. కథమ్ ఉచ్యతే-న తావద్దేహ ఆత్మా దేహాదన్యస్యైవ కర్తు ర్భోక్తుః స్వప్నఉపలబ్ధేః నాపికర్తృభోక్తృచలిఙ్గమ్మన ఇన్ద్రియాద్యాత్మకమాత్మా సుషుప్తౌఅకర్తురభోక్తురలిఙ్గస్యైవాత్మనఆనన్దమయస్యోపలమ్భాత్ .యద్యపిసుషుప్తౌనకస్యాప్యుపలమ్భస్తథాపి సుషుప్తిసాక్షీ కశ్చిదస్తీత్యవశ్యమభ్యుపేయః ఉత్థితస్మరణాన్యథానుపపత్తేః నాపి సౌషుప్తంతమఏవాత్మా తస్య జడత్వాత్తత్సాక్షిణోన్యస్యసత్త్వాచ్చ తస్మాదకర్త్రభోక్తృ సర్వసాక్షి చైతన్యం బ్రహ్మైవాత్మేతి- అయమేవదేహాదిభ్య స్సకాశాదాత్మనః పృథక్కరణప్రకారః ఉక్తశ్చాయంభాష్యకారైః 'నాహం దేహో నేన్ద్రియాణ్యన్తరఙ్గో నాహంకారః ప్రాణవర్గో నబుద్ధిః, దారాపత్యక్షేత్రవిత్తాదిదూర స్సాక్షీనిత్యః ప్రత్యగాత్మా శివోహ'మితి. ౧౯

శ్లో॥ ఓమిత్యేత దయం పదం శ్రుతిగణో బ్రూతే సమస్తస్తప
స్తోమోఽదఃప్రతిపత్తయే భవతి వా త ద్బ్రహ్మచర్యం బుధాః
కామేనాస్య చరన్త్యతఃపరమిదం బ్రహ్మాక్షరం చాపరం
శ్రేష్ఠాలమ్బన మేత దేత్య భజతే విద్వా న్పరం బ్రహ్మణః. ౨౦

వా.—మన్దప్రజ్ఞస్య ముముక్షో ర్బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనమాహ. ఓమితి- అయం సమస్తః ఋగ్యజురాద్యాత్మకః శ్రుతిగణః ఓమిత్యేతత్పదం బ్రూతే పరంబ్రహ్మ వక్తీత్యేకోర్థః అపరం బ్రహ్మ ప్రణవాత్మకం వక్తీత్యన్యోర్థః. తపస్తోమః తపసాం స్తోమ స్సమూహః అదః ప్రతిపత్తయే ఓమిత్యేతత్పదప్రాప్తయే భవతివా- భవత్యేవ తత్తస్మాత్ బుధాః అస్యపదస్య కామేన ప్రాప్తీచ్ఛయా బ్రహ్మచర్యం చరన్తి అతోస్మాద్ధేతోః ఇదమక్షర మోమిత్యేతత్పదం పరంబ్రహ్మ భవతి. హిరణ్యగర్భాత్మక మపరం బ్రహ్మచ భవతి. విద్వాన్ శ్రేష్ఠాలమ్బనం శ్రేష్ఠమాలమ్బన మేతదోమితిపద మేత్య- ప్రాప్యఅవలమ్బ్యేత్యేతత్. బ్రహ్మణః హిరణ్యగర్భస్య పురం లోకం భజతే. అపరబ్రహ్మకామశ్చేత్ బ్రహ్మణః- పరమాత్మనః పురంధామ-

స్వరూపమిత్యేతద్భజతే. పరబ్రహ్మ కామశ్చేత్ ఇతిభావః. ౨౦

శ్లో॥ ధర్మాధర్మకృతాకృతాగతగతాయాస్యత్పదార్థేతరో
నోత్పన్నో న మృతోఽక్షరో నజనకో జన్యో న నిత్యో ధ్రువః
ఆత్మాఽసౌ నిహతే వపుష్యనిహతో కర్తా పురాణః పుమాన్
హన్తారంచ హతం య ఏన మయతే మూఢ స్స దేహాత్మదృక్. ౨౧

వా.—దేహాదివిలక్షణ మకర్తార మభోక్తారం చాత్మానం నిర్ధారయితుం తద్వి శేషణాన్యాహ ధర్మేతి - ధర్మాధర్మకృతాకృతా గతగతాయాస్యత్పదార్థేతరః ధర్మస్సుకృతాఖ్యో పూర్వపదార్థః అధర్మోదుష్కృతమపూర్వమ్. కృతం - ధర్మాధర్మజనకం విహితం ప్రతిషిద్ధం కర్మ స్వాభావికఞ్చఅకృతం కర్మాభావో నివృత్తిరిత్యేతత్. యద్వా కృతం కార్య మకృతంకారణమ్ ఆగతం-వర్తమానం గతంభూతమాయాస్యద్వర్తిష్యమాణం సర్వేషాం ద్వన్ద్వః తాన్యేవపదార్థాః తేభ్య ఇతరో-విలక్షణః.నధర్మః నాప్యధర్మః నకార్యం నాపికారణం నభవన్నభూతం నాపిభవిష్యత్ వస్తు భవత్యాత్మేత్యర్థః. కస్మాదాత్మనో ధర్మాధర్మాదివైలక్షణ్య మత ఆహ-ఆత్మా, ఉత్పన్నోనభవతి. మృతశ్చనభవతి ధర్మాధర్మౌతు ఉత్పద్యేతేఫలదానానన్తరం నశ్యతశ్చ అతోనాత్మా ధర్మాధర్మరూపః కుతోఽస్య జన్మమరణాభావో ఽత-ఆహ. అక్షరఇతి- అవినాశినఆత్మనఃకథంజన్మమరణే స్యాతామ్. ఆత్మాజనకో నభవతి జన్యో నభవతి. అతఏవకారణకార్యవిలక్షణః. నచాత్మా జగతఃకారణమిత్యుక్తమితివాచ్యం- మాయాద్వారైవజగత్కారణత్వమాత్మనో నవాస్తవమితి-యద్వా లోకే యత్కారణంవస్తు మృదాది యచ్చకార్యంవస్తుఘటాది తదుభయమప్యాత్మానేత్యర్థః నిత్యః కాలత్రయవర్తీ అతఏవాగతగతాయాస్యద్వస్తువిలక్షణ ఇతిభావః ఏవంనిత్యత్వాదేవ ధ్రువః పర్వతవన్నిశ్చలః యద్వా ధ్రువశ్శాశ్వతః. అతఏవాసావాత్మా వపుషి శరీరేనిహతేపి అనిహతః అకర్తా పురాణః పురాపి నవః పుమాన్పురుషః భవతి. అకర్తేత్యనేన భోక్తృత్వఞ్చప్రతిషిధ్యతే కర్తృత్వపూర్వకత్వా ద్భోక్తృత్వస్య. ఏవంస్థితేఆత్మతత్త్వే యఏనమాత్మానం హన్తారంహతంచాయతే మన్యతే స దేహాత్మదృగ్దేహాత్మదర్శీ మూఢఏవ. 'హన్తాచేన్మన్యతేహన్తుం హతశ్చేన్మన్యతేహతమ్. ఉభౌ తౌ నవిజానీతో నాయంహన్తి నహన్యతే' ఇతిగీతావచనాత్ తస్మాన్నాస్తిక మతం కర్మఠమతఞ్చ నాదర్తవ్య మిత్యభిప్రాయః. ౨౧

శ్లో॥ యోఽణీయానణుతో మహాంశ్చమహతో జన్తోర్గుహాయాంస్థితో
నిష్కామో యతిధాతృప్రసాదవశా ద్యం శోకనాశం తతః

ఆసీనోపి సుదూరమేతిచ శయర్ యస్సర్వతోయాత్యహో
కస్తం వేత్తు మదామదం రవిసుతా ద్దేవం పరోఽర్వాక్తనః. ౨౨

వ్యా.—యల్లౌకికానాం కేషాంచిచ్ఛాస్త్రిణాంచ దేహాత్మకర్తా(?)త్మభాన్తిః తదుక్తమేవ- దుర్విజ్ఞేయత్వాదాత్మనఇత్యాహ యఇతి-యః అణుతః అణో రప్యణీయానణుతరః మహతోపి మహాంశ్చ పరమాణుత్వపరమమహత్త్వయో స్సామానాధికరణ్యాయోగా దపరిచ్ఛేద్య ఇత్యర్థః. జన్తోః ప్రాణినాం గుహాయాం బుద్ధాస్థితః తత్రోపలభ్య ఇత్యర్థః. నిష్కామః విద్వాన్ ధాత్వనుగ్రహవశాదీశ్వరానుగ్రహబలా న్మనః ప్రసాదవశాదితివా య మయతి ప్రాప్నోతి జానాతీత్యేతత్. తతో యస్యాయనాత్ శోకనాశనం సంసారనాశ మయతి భజతే ముచ్యత ఇత్యేతత్. యః ఆసీనోపి సుదూరమేతి, యః శయన్నపి సర్వతో యాతి దేహోపాధివశాదాసీనస్య శయానస్య చాత్మనః మనఉపాధివశా ద్దూరగమన సర్వతోగమనే సమ్భవత ఇతిభావః. అహో ఇతి విరుద్ధానేకధర్మసామానాధికరణ్యా దాశ్చర్యమ్. తం మదామదంసమదమమదంచ సహర్షమహర్షంచ మనస్తాదాత్మ్యాధ్యాసాదితిభావః దేవం- ద్యోతనశీల మాత్మానం రవిసుతా ద్యమా త్పరోఽన్యో ఽర్వాక్తనోఽర్వాచీనః కః ప్రాణీ వేత్తు నకోపీత్యర్థః యద్యపి రవిసుతాత్ప్రాక్తనా హిరణ్యగర్భాదయో విదు రాత్మానం. తథాపి న తతోర్వాచీనా అస్మదాదయ ఇతి భావః ఇదంచాత్మనోదుర్విజ్ఞేయత్వాభిప్రాయేణోక్తమేవ. కథ మన్యథా యమాదర్వాక్తనానాం శుకాదీనా మాత్మజ్ఞత్వమ్. ౨౨

శ్లో॥ తిష్ఠన్తం త్వనవస్థితాసు తనుషు స్వాత్మాన మేకం విభుం
యో దేహశ్చ మహాన్త మేతి కుశల స్సోఽయం నశోచత్యపి
నోలభ్యః ప్రవచోభి రేషపురుషో నో మేధయా న శ్రుతై
రాత్మప్రార్థనయా శమాదిసహితజ్ఞానేన లభ్యః పునః. ౨౩

వ్యా.—దుర్విజ్ఞేయోప్యాత్మా, కేనచిదుపాయేన జ్ఞాతవ్యఏవ నతుత్యక్తవ్యః. మహాఫలసమ్భవాదిత్యాహ. తిష్ఠన్తమితి - యస్తు కుశలః అనవస్థితాసు - అస్థిరాసు నానావిధాస్వితివా తనుషు దేవమనుష్య పిత్రాదిశరీరేషు తిష్ఠన్తం కాష్ఠేషు దాహవదితిభావః. కథమస్య సర్వశరీరావస్థితిర్యుగపద్యుజ్య తేఽతఆహ. విభుం - వ్యాపకం గగనవదితిభావః. అతఏవైకం జీవబహుత్వే మానాభావాదితిభావః. సచ జీవైకత్వే కథం సంసారవైచిత్ర్యమితివాచ్యం. బుద్ధ్యాదిప్రయుక్తత్వా త్తస్య. అతఏవ 'క్షేత్రజ్ఞఞ్చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత' తేతి భగవతా గీతమ్. అనేన

జీవేశ్వరభేదోపి నిర్మూలితః. అదేహం- స్వతోదేహరహితం మాయయాఽయం దేహవానివ ప్రతిభాతి న వస్తుత ఇతిభావః. మహాన్త మాత్మాన మేతి సాక్షాత్పశ్యతి అయ మహమస్మీతి. సోయం విద్వాన్ నశోచత్యపి నైవశోచతి. 'తరతిశోకమాత్మవి' దితిశ్రుతేరితిభావః తర్హి కేనోపాయేనాయం లభ్యోఽత ఆహ. ఏషపురుష ఆత్మా, ప్రవచోభి - రనేక వేదవేదాఙ్గాదిస్వీకారై ర్నలభ్యః మేధయా-గ్రన్థార్థ ధారణశక్త్యా నోలభ్యః. శ్రుతైశ్శ్రవణైశ్చ బహుభి ర్నలభ్యః. కిన్తు ఆత్మప్రార్థనయా - సర్వకామత్యాగపూర్వికయా ఆత్మైకకామనయా శమాదిసహితజ్ఞానేన పునర్లభ్యః. య స్సర్వాన్ కామా న్విహాయాఽత్మాన మేక మేవ కామయమానస్సన్, శమాదిసహిత శ్శ్రవణాదిక మభ్యస్యతి తేనాత్మాలభ్యత ఇత్యర్థః. ౨౩

శ్లో॥ యోఽశాన్తో నసమాహితో నవిరతో దుష్కర్మణోఽశాన్తహృ
న్నాత్మార్థీ నపరాత్మవి త్స పురుషం జానాతు తంవా కథమ్
సర్వం యస్య జగ త్ప్రయాత్యశనతాం బ్రహ్మేన్ద్రరుద్రాదికం
స్తమ్బాన్తంచ తథోపసేచనపదం మృత్యుశ్చ యస్యాఞ్చతి. ౨౪

వ్యా.—శమాదిసాధనసంపన్న ఆత్మకామఏవ జానాత్యాత్మానమిత్యన్వయః పూర్వశ్లోకేదర్శితః, ఇహతు- తదభావే తదభావఇతి వ్యతిరేకం దర్శయతి యఇతి- యః- అశాన్తః ఇన్ద్రియచాపల్యాదనుపరతః అతఏవాశాన్తహృ దశాన్తస్వాన్తః అతఏవ నసమాహిత శ్చిత్తైకాగ్ర్యరహితః. అశాన్తత్వాదేవ దుష్కర్మణో నవిరతః, అశాన్తహృత్త్వాదేవ నాత్మార్థీ. నిష్కామః ప్రశాన్తచేతా హ్యాత్మకామీ భవతి. అతఏవాస్య పరోక్షాత్మజ్ఞానమపి నాస్తీత్యాహ-నపరాత్మవిదితి. స పురుషః తం కథంవా జానాతు? కథమపి నజానీయాదేవ. కోసౌ పురుషోఽత ఆహ. సర్వమితి యస్య బ్రహ్మేన్ద్రరుద్రాదికం స్తమ్బాన్తంచ సర్వం జగ దశనతా మన్నత్వం ప్రయాతి. య స్సర్వం జగదత్తీత్యర్థః. సర్వలయసాక్షిత్వాదితిభావః. నను మృత్యునైవ సర్వమద్యతేఽత ఆహ. తథా మృత్యుశ్చ యస్యోపసేచనపదం-శాకత్వ మఞ్చతి అశనత్వేప్యపర్యాప్తఏవ మృత్యురిత్యర్థః. తంపురుషమితి పూర్వేణ సమ్బన్ధః. ౨౪

శ్లో॥ దేహేఽస్మిన్ పరమం నభః పరపదం బుద్ధిమ్ప్రవిశ్య స్థితౌ
గూఢౌ ద్వౌ పురుషౌ పరస్పరపరౌ ఛాయాప్రకాశావివ
ఏక స్తత్ర ఫలం కృతస్య మధురం భుఙ్క్తే పరః పశ్యతి
బ్రహ్మజ్ఞాఇతి సమ్భణన్తి కృతినః పఞ్చాగ్నయోపి స్ఫుటమ్. ౨౫

వ్యా.—నను స పురుషః కి మీశ్వరః కింవాజీవ ఇతి శంకాయాం తావజ్జీవేశ్వర యోర్లక్షణమాహ-దేహే ఇతి. అస్మిన్ దేహే వర్తమాన మితి శేషః పరపదం పరస్య బ్రహ్మణః పదం స్థానం బుద్ధిం బుద్ధిశబ్దవాచ్యం పరమం నభః పరమాకాశం ప్రవిశ్య ఛాయాప్రకాశావివాతపానాతపావివ పరస్పరపరౌ అన్యోన్యవిలక్షణౌ గూఢౌ ద్వౌ పురుషౌ స్థితౌ తత్ర తయోః పురుషయో రేకః జీవ ఇత్యర్థః. కృతస్య కర్మణః ఫలం సుఖం దుఃఖంవా మధురం స్వాదు యథాతథా మధురం ఫలమితివా భుఙ్క్తే అనుభవతి పరః. అన్య ఈశ్వరఇత్యర్థః. పశ్యతి కర్మఫల మనశ్నన్ సాక్షీ త్వపశ్యతి. బుద్ధిప్రవిష్టో భోక్తా జీవః బుద్ధిప్రవిష్ట స్సాక్షీ ఈశ్వర ఇతిభావః. ఇతి బ్రహ్మజ్ఞా బ్రహ్మవిద స్సమ్యగ్భణన్తి వదన్తి కృతినః కర్మిణః పఞ్చాగ్నయః అపిశబ్దాత్ త్రిణాచికేతాశ్చ స్ఫుటం సమ్భణన్తి తస్మాదాస్తికైర్నాత్ర సంశయః కర్తవ్య ఇతిభావః. ౧౭

శ్లో॥ య స్సేతుః కృతినాం నృణా మపరమం దుఃఖాబ్ధిసన్తారణే
య త్సంసారసముద్రతారణహృదాం భూయః పరఞ్చాభయమ్
బ్రహ్మైత ద్ద్వివిధం తదక్షర మిహ జ్ఞాతుం నృభి శ్శక్యతే
చేతుం చాప్యపరం న తత్ర విధినా నో నాచికేతాత్మకమ్. ౧౮

వ్యా.—తత్ర జీవస్య కర్తవ్యం దర్శయతి. యదితి - య దపరమం బ్రహ్మ కృతినాం కర్మిణాం నృణాం దుఃఖాబ్ధిసన్తారణే సేతు ర్భవతి. య ద్భూయః యత్తు పరం బ్రహ్మ సంసారసముద్ర తారణహృదాం సంసారసముద్రపారగమనాభిలాషిణాం నృణా మభయం భయశూన్యం పరమాశ్రయ మ్భవతి. తదేత ద్ద్వివిధం పరమపరంచాక్షరం బ్రహ్మ ఇహలోకే నృభి ర్జ్ఞైర్జ్ఞాతుం శక్యతే. తత్రచ బ్రహ్మద్వయే నాచికేతాత్మక మగ్నిస్వరూప మపరం బ్రహ్మ. విధినా చేతుంచ నృభి ర్నశక్యత ఇతిన. అపితు సుఖేన శక్యతఏవ తస్మాత్కర్మబ్రహ్మవిదాశ్రయే పరాపరే ద్వే బ్రహ్మణి వేదితవ్యే ఇతివాక్యార్థః. ౧౮

శ్లో॥ బుద్ధ్యా సారథినా మనోరశనయా సఙ్గృహ్యమాణేన్ద్రియ
స్తోమాశ్వై రనుకృష్యమాణ మధిరుహ్యాత్మా శరీరం రథమ్
శబ్దాదీన్విషయా న్యతోఽనుభవతి ప్రాజ్ఞానినో ఽముంతతో
భోక్తారం బ్రువతే హృదిన్ద్రియశరీరోపాధిసంయోగతః. ౧౯

వ్యా.—కథం జీవస్యభోక్తృత్వం తద్దర్శయతి. యతో యస్మాదాత్మా రథికస్థానీయః బుద్ధ్యా సారథినా మనోరశనయా మనసైవ రశనయా సఙ్గృహ్యమాణై రిన్ద్రియస్తోమరూపై రశ్వై రనుకృష్యమాణం శరీరం రథ మధిరుహ్య శబ్దాదీన్విషయా ననుభవతి తత స్తస్మాత్ అముం జీవం ప్రాజ్ఞానినః ప్రాజ్ఞాః హృదిన్ద్రియశరీరోపాధి

సంయోగతః హృదిన్ద్రియశరీరరూపోపాధిసంయోగాద్ధేతోః భోక్తారం బ్రువతే. ఔపాధికమేవ జీవస్య భోక్తృత్వం నస్వాభావికమితిభావః. ౨౭

శ్లో॥ విజ్ఞానంచ సమాహితంచ హృదయం నో బుద్ధిసూతస్యచే
ద్వశ్యా స్యా త్కథ మిన్ద్రియాశ్వవితతి ర్యద్యస్తి వశ్యాతు సా
విజ్ఞానేన సమాహితేన మనసా యుక్తస్తు యత్సారథిః
సప్రాప్నోతి యియాసితం పరపదం నాన్యస్తు దుస్సారథిః. ౨౮

వ్యా.—కథమ్పునరస్యజీవస్య ఔపాధికభోక్తృత్వపరిత్యాగపూర్వకస్వాభావికేశ్వరత్వప్రాప్తి రతఆహ విజ్ఞానమితి - బుద్ధిసూతస్య బుద్ధిరూపసారథేః విజ్ఞానం నైపుణ్యం సమాహితం హృదయం మనశ్చ నోచే న్నాస్తియది. ఇన్ద్రియాశ్వవితతిః ఇన్ద్రియరూపాశ్వసమూహః కథం వశ్యా స్యా న్నకథమపీత్యర్థః. బుద్ధిసూతస్య విజ్ఞానం సమాహితం హృదయంచ యద్యస్తి తర్హి సా ఇన్ద్రియాశ్వవితతి ర్వశ్యా స్యాత్ - యత్సారథిః యస్య సారథిః విజ్ఞానేన సమాహితేన మనసాచ యుక్తో భవతి సరథికః యియాసితం గన్తుమిష్టం పరపద ముత్కృష్టస్థాన ముద్యానాదికం పరంబ్రహ్మచ ప్రాప్నోతి. అన్యో దుస్సారథిః దుష్టస్సారథి ర్యస్య స దుస్సారథిః విజ్ఞానేన సమాహితమనసాచ హీనో యస్యసారథి స్స ఇత్యర్థః యియాసితం పదం నైవప్రాప్నోతి తస్మాద్విజ్ఞానవత్యా సమాహితమనస్కయాచ బుద్ధ్యా భవితవ్య మిత్యభిప్రాయః. ౨౮

శ్లో॥ విజ్ఞానీ శుచి రాత్మవాం స్తు పురుష స్సంసారమార్గస్య త
త్పారం విష్ణుపదం ప్రయాతి న పున స్సంసార మాపద్యతే
విజ్ఞానేన సమాహితేన మనసా రిక్తః పున శ్చాశుచి
స్త ద్విష్ణోః పరమం పదం నభజతె సంసారఏవ స్థితః. ౨౯

వ్యా.—తస్మాత్ -విజ్ఞానీ శుచి ర్నిర్మలః ఆత్మవాన్ సమాహితహృదయశ్చ పురుషస్తు సంసారమార్గస్య పారం తత్ప్రసిద్ధం విష్ణుపద మీశ్వరత్వం ప్రయాతి పునస్సంసారం నాపద్యతే నభజతే. బుద్ధ్యా ఆత్మానాత్మనీవివిచ్యజానన్ సమాహితాత్మా జీవః అవిద్యాకృతం భోక్తృత్వం పరిత్యజ్య స్వాభావిక మీశ్వరత్వ మాప్నోతి నపునర్భోక్తృత్వం ప్రపద్యతే తన్మూలస్యాజ్ఞానస్య నష్టత్వాదితిభావః రజ్జో రవిద్యయా సర్పత్వ మివ జీవత్వం జాత మవిద్యయాకిలేశ్వరస్య విద్యయా అవిద్యాయా నాశేసతి రజ్జో స్సర్పత్వ మివేశ్వరా జ్జీవత్వ మపగచ్ఛతీతి గూఢాశయః. నను ద్వా పురుషౌ బుద్ధి మ్ప్రవిశ్య స్థితావితి పూర్వముక్త మధునాతు. ఏకస్యైవ భ్రాన్త్యా జీవత్వం స్వతఈశ్వరత్వమిత్యుచ్యతే, కథ మవిరోధ ఇతిచే దుచ్యతే. ఈశ్వర స్సర్వాత్మనా న జీవభావం ప్రాప్తః కిన్తు తదేకదేశఏవ. మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూత స్సనాతన ఇతి గీతావచనాత్. అన్యథా సంసారిణా సంసారాప

నుత్తయే సమారాధ్యస్యేశ్వరస్యైవాసంసారిణో౽భావప్రసఙ్గాత్. నచ నిరంశస్యేశ్వరస్య కథమంశ ఇతివాచ్యం మాయయా తస్య కల్పితత్వాత్. తస్మాద్ఘటాకాశ మహాకాశవ జ్జీవేశ్వరా వుభా స్తః. ఘటాకాశస్య ఘటోపాధిప్రయుక్తమేవ పరిచ్ఛిన్నత్వం స్వతస్తు అపరిఛిన్నో మహాకాశఏవ ఘటాకాశః యథాతథా జీవస్య బుద్ధ్యుపాధిప్రయుక్తమేవ సంసారిత్వం స్వతస్తు ఈశ్వరత్వమేవేతి. న చైవం బుద్ధిమ్ప్రవిశ్యస్థితత్వం కథముభయోః జీవఏవహి బుద్ధ్యుపాధికత్వా ద్బుద్ధిం ప్రవిశ్య స్థిత ఇతి వాచ్యమ్. బుద్ధితాదాత్మ్యాధ్యాసా ద్బుద్ధిం ప్రవిశ్య స్థితో జీవః. బుద్ధ్యుపలభ్యత్వా ద్బుద్ధిం ప్రవిశ్య స్థిత ఈశ్వర ఇతి అయంచ బుద్ధిస్థ ఈశ్వరః ప్రత్యగాత్మైవ నాన్యః ప్రతీచఏవ సాక్షిత్వా దసంసారిత్వాచ్చ. ఇతి ఏవం వివేకిన ఈశ్వరత్వ ముపవర్ణ్య అవివేకిన స్సంసార మాహ. విజ్ఞానేనేతి - విజ్ఞానేన సమాహితేన మనసాచ రిక్తః రహితో౽శుచి స్సమలః పునస్తు. తద్విష్ణోః పరమం పదం స్వరూపం నభజతే కిన్తు సంసారఏవ స్థితో భవతి. తస్మా దజ్ఞో జీవ ఏవ నేశ్వరః. విజ్ఞ ఈశ్వరఏవ నజీవః ఏవ మేకస్యైవ పురుషస్య అజ్ఞత్వా జ్జీవత్వం విజ్ఞత్వా దీశ్వరత్వంచ భవతీతి న జీవేశ్వరభేదావకాశః తస్మా త్సర్వైః స్వాభావికబ్రహ్మత్వలాభాయ జ్ఞానమార్గఏవ ప్రవర్తితవ్య మిత్యభిప్రాయః. ౨౯

శ్లో॥ స్థూలా దిన్ద్రియసఙ్ఘయా త్ఖలు పర స్సూక్ష్మార్థసఙ్ఘో మన
స్తస్మా చ్చాపి పరం తతో౽పి ధిషణా తస్యాః పరో వై మహాన్,
అవ్యక్తం మహతః పరంహి పురుషో వ్యక్తాత్పర స్తత్పరం
నో కిఞ్చి త్స పరాగతి స్సచ పరాకాష్ఠాహి సర్వాన్తరః. 30

వ్యా.—నను పురుషా దుత్కృష్టఃపరమపురుషఃపురుషోత్తమనామా స్తీశ్వరఇతి కథం జీవఏవేశ్వర ఇత్యత్రాహ స్థూలాదితిస్థూలాదిన్ద్రియసఙ్ఘయా త్సూక్ష్మార్థసఙ్ఘః శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధతన్మాత్రాత్మకః పరఉత్కృష్టః తన్మాత్రాకార్యత్వాదిన్ద్రియాణాం కార్యాపేక్షయా కారణస్యపరత్వాచ్చేతిభావః. తస్మాదప్యర్థసఙ్ఘాత్ మనః పరం మనోగ్రాహ్యత్వాద్విషయాణాం గ్రాహ్యాపేక్షయా గ్రాహకస్య సూక్ష్మత్వా ద్గ్రాహకాధీనసత్తాకత్వాచ్చ గ్రాహ్యస్యమనస ఇన్ద్రియవిషయేభ్యః పరత్వమితిభావః అర్థేభ్యః పరస్య మనస ఇన్ద్రియేభ్యః పరత్వఞ్చార్థసిద్ధమేవ ఇన్ద్రియప్రవృత్తే ర్మనః పూర్వకత్వాచ్చ తదితిబోద్ధవ్యమ్. తతో౽పి మనసో౽పి ధిషణా బుద్ధిః పరా సూక్ష్మా మహతీ ఆత్మభూతాచ బుద్ధిపరతన్త్రత్వాన్మనసః- తస్యాశ్చ బుద్ధేః మహాన్ హిరణ్యగర్భః పరః బుద్ధ్యధిష్ఠాతృత్వాత్తస్య. మహాన్మహత్తత్త్వమితివా. మహత్తత్త్వకార్యత్వాద్బుద్ధే స్సాఙ్ఖ్యమతరీత్యా.అవ్యక్తంప్రకృతి రీశ్వరోపాధిః మహతః పరం ప్రకృతికార్యత్వా న్మహతః. హిరణ్యగర్భోపాధేశ్చ ప్రకృతికార్యత్వాత్. తస్మాచ్చావ్యక్తాదజ్ఞానా త్పురుషః పరః.సూక్ష్మో మహా నాత్మాచ భవతి. పురుషోపాధి

త్వాదవ్య క్తస్య పురుషాధీనసత్తాప్రకాశాదిమత్త్వాచ్చ,హిఃప్రసిద్ధౌ.తత్పరం పురుషా త్పరం వస్తు కిఞ్చిదపి నో నాస్తి. అత స్సపురుషఏవ పరాగతిః. యద్గత్వా ననివ ర్తన్తే తత్పరం పదం పరాగతిరిత్యుచ్యతే. స పురుషఏవ పరాకాష్ఠా. సూక్ష్మత్వ మహత్త్వ ప్రత్యగాత్మత్వానాం పర్యవసానం భవతి. తత్ర హేతుమాహ. హి యస్మాత్సః.సర్వా న్తరః సర్వస్యాప్యా న్తరః. యద్యస్యా న్తరం త త్తస్మాత్పరం సూక్ష్మం మహ త్తస్యాత్మాచ భవతి.యథా. పటస్యా న్తర స్తన్తుః పటాత్పర స్సూక్ష్మో మహాన్. పటస్యాత్మాచ. పురుష స్తు సర్వా న్తరఇతి సర్వస్మాత్పరస్సూక్ష్మో మహా న్సర్వస్యాత్మాచ. నచ పురు షస్యాపి కశ్చిదా న్తరో స్తీతివాచ్యమనవస్థాపత్తేః. తస్మాత్ప్రత్యగాత్మా పురుషఏవే శ్వరః సఏవపురుషో త్తమశ్చ. నను. పురుషో జీవః ప్రత్యగాత్మా తదా న్తర ఈశ్వరః పరమాత్మా. అత్ర చా న్తర్యామి బ్రాహ్మణం ప్రమాణం. నచానవస్థా. పరమాత్మన ఆ న్తరస్యాన్యస్యానభ్యుపగమాత్. ఇతిచే న్నైవమ్. పురుషఏవ పరాకాష్ఠా పరాగతి రితి ప్రకృతశ్రుతివిరోధాత్. అ న్తర్యామిబ్రాహ్మణస్యచ ప్రకృతప్రత్య గాత్మపరత్వాత్. నచ ప్రకృత శ్రుతిగతపురుషశబ్దస్య పరమాత్మైవార్థః. నప్రత్య గాత్మేతివాచ్యమ్. ప్రకృతశ్రుతౌ ప్రత్యగాత్మవాచిశబ్దా న్తరాభావాత్. ప్రత్య గాత్మనః పరమాత్మాపరఇతి హ్యావశ్యం వ క్తవ్యమ్. కి ఞ్చప్రత్యగాత్మనః పరమాత్మా పరఇతి కథనం కింపరమాత్మనఃకార్యం ప్రత్యగాత్మేతి ధియా. యద్వా పరమాత్మ నోంశః ప్రత్యగాత్మేతి. అథవా.పరమాత్మనియామ్యఇతి. ఉత పరమాత్మనావ్యా ప్త ఇతి. నాద్యః. అజత్వేన ప్రత్యగాత్మనోకార్యత్వాత్. నద్వితీయః. సుషు ప్తిమృతి మూర్ఛాదిషు పరమాత్మనియామ్యత్వస్య ప్రత్యగాత్మన్యదర్శనాత్. జాగరాదౌతు బుద్ధ్యాది తాదాత్మ్యాధ్యాసప్రయు క్తమేవ జీవస్య నియామ్యత్వమితి. న తురీయః. నిరవయవే వ్యాపకే ప్రతీచి వ్యాప్యత్వాయోగాత్. అతః పరిశిష్టఃకల్పో ద్వితీయః తస్యచ ప్రత్యక్పరాభేదఏవ తాత్పర్యం. నిరంశేశ్వరస్యాంశాంశిత్వకల్పనాఽయో గాత్. పరమాత్మా భిన్నఃప్రత్యగాత్మేతి వక్తుంహి పరమాత్మాంశః ప్రత్యగాత్మేత్యు క్తమ్ - భవతువా ఘటాకాశోమహాకాశస్యేవ పరమాత్మనః ప్రత్యగాత్మా అంశః తథాపి న వ్యాప్యవ్యాపకభావ స్తయో స్తయోరివ-ఏకత్వాదేవ. తస్మాత్ప్రత్యగ భిన్నః పరమాత్మేహ పురుషశబ్దార్థః. ౩౦

శ్లో॥ గూఢోత్మా భువనేష్వయం న సకలై ర్జ్ఞేయో వృతో మాయయా
బుద్ధ్యా సూక్ష్మకయాఽగ్ర్యయా పున రయం సూక్ష్మేక్షుభి ర్దృశ్యతే
విద్వాన్ హృద్యుపసంహరే ద్గిర మిదం చి త్తంచ బుద్ధౌ మహ
త్యేనాం తంచ మహా న్త మా న్తరతమే శా న్తే ప్రతీచ్యాత్మని. ౩౧

వ్యా.--నను యద్యయమాత్మా స్వబుద్ధావేవ స్థితః కిమితి తర్హి సర్వైర్నజ్ఞా యతే? అతఆహ.గూఢోత్మేతి-అయంపురుషః. భువనేషు సర్వభూతేషు గూఢోత్మా

గూఢ ఆత్మా-గూఢోత్మా వర్ణవికృతేరితి వచనాత్సాధుః. గూఢస్సంవృతఆత్మా, ఏవం మాయయా వృతః అతఏవాయంసకలైర్నజ్ఞేయః నాహంప్రకాశస్సర్వస్య 'యోగమాయాసమావృత' ఇతిగీతావచనాత్. తర్హ్యేవం సర్వై రవిదితః పురుష శ్శశవిషాణప్రాయ ఏవేత్యతఆహ సూక్ష్మేక్షణైః సూక్ష్మదృగ్భిః పునరయ మాత్మా సూక్ష్మికయా సూక్ష్మయా అగ్ర్యయా అవహితతమయా ఏకాగ్రియా బుద్ధ్యా దృశ్యతే జ్ఞాయతే. తమేవజ్ఞానప్రకారం దర్శయతి. విద్వాన్. గిరంవాచం హృదిమనసి ఉపసంహరేత్ నియచ్ఛేత్. మనోవ్యాపారపూర్వకత్వాద్వాగ్వ్యాపారస్య-మనోనిర్వ్యాపారం కృత్వా నకిఞ్చిదపి వదేదిత్యర్థః ఇదంచచిత్తం బుద్ధావుప సంహరేత్. బుద్ధిం నిశ్చలామేకాగ్రాం కృత్వా మన స్తత్రనియచ్ఛేదిత్యర్థః. ఏనాం బుద్ధించ మహతి స్వకారణే ఉపసంహరేత్. బుద్ధిర్నామ నాస్తికిఞ్చిద్వస్తు కిన్తు మహానేవబుద్ధిః. మహత్కార్యత్వాద్బుద్ధేః. కార్యస్యచ కారణవ్యతిరేకేణాసత్త్వాదితి పశ్యేదిత్యర్థః. తంచ మహాన్తం చాత్మత్కారణమవ్యక్తంచ. ఆన్తరతమే సర్వాన్తరే శాన్తే నిస్తరఙ్గసముద్రవదితిభావః. ప్రతీచిపూర్ణేఆత్మని ఉపసంహరేత్. ఆత్మవ్యతిరేకేణ కిమపినాస్తి. ఆత్మైవేదం సర్వం సర్వస్యాప్యయమేవాత్మా సఏవాత్మాహమస్మీతి పశ్యేదిత్యర్థః. యద్వా సర్వమాత్మనిప్రవిలాప్య నిర్వికల్ప సమాధౌ స్వాత్మన్యేవావతిష్ఠేతేత్యర్థః. తస్మాద్విచారేణ నిదిధ్యాసనేనచాత్మానం పశ్యేదిత్యభిప్రాయః. ౩౧

శ్లో॥ యజ్జ్ఞానం బత దుర్గమం సునిశితా శస్త్రస్య ధారా యథాఽ
శబ్దస్పర్శ మరూప మవ్యయ మజం నిత్యం ధ్రువం చారసమ్
నిర్గధం య దన న్త మేత్య పురుషో మృత్యో ర్ముఖా న్ముచ్యతేఽ
విద్యాసు ప్తిత ఆశు జాగృత నరా స్త త్ప్రాప్త మాచార్యణః. ౩౨

వ్యా.-ఆత్మతత్త్వస్య దుర్గమత్వముక్తం తత్ర దృష్టాన్త మాహ యదితి - యథా సునిశితా సుతీక్ష్ణా శస్త్రస్య ధారా దుర్గమా గన్తు మశక్యాతథా యజ్జ్ఞానం యస్యాత్మతత్త్వస్య జ్ఞానందుర్గమమ్. కస్మాద్దుర్గమమిత్యత్ర శబ్దాదివిషయాభావాదిత్యాహ. అశబ్దేతి- య దాత్మతత్త్వమ్- అశబ్ద మస్పర్శ మరూప మరసం నిర్గన్ధంచ శబ్దాదివిషయపఞ్చకశూన్య మతఏవాతీన్ద్రియత్వా ద్దుర్గమ మితిభావః. కస్మాచ్ఛబ్దాదిరహిత మతఆహ. అవ్యయమితి నవ్యేతి వికారమాపద్యత ఇత్యవ్యయ మవికారి. శబ్దాదిమద్వస్తుహి విక్రియతే. కస్మాదవిక్రియమతఆహ. అజమితి జాతస్య హి వృద్ధ్యాదివికారాః. అజత్వా దేవ నిత్య మమృతం జాతస్యహి ధ్రువో మృత్యురితిగీతాశాస్త్రాత్. అతఏవ ధ్రువ మవ్యభిచారి. సద్బుద్ధేరవ్యభిచారిత్వేన సద్వస్తునోఽవ్యభిచారిత్వాత్. సత్తాహి సర్వత్రానుగతా అతఏవానన్తం దేశకాలవస్తు

కృతపరిచ్ఛేదరహితం భవతి. మూషకగ్రహణాయ పర్వతఖననమివ యత్కిఞ్చి
దల్పఫలాయ మహాయత్నేనాత్మజ్ఞానసమ్పాదనం వ్యర్థ మిత్యతఆహ. పురుషః
య దేత్య సాక్షాత్కృత్య మృత్యోర్ముఖా న్ముచ్యతే అమృతో భవతి. త దాత్మ
తత్త్వం ప్రాప్తుం హేనరా ఆచార్యేణసన్తః అవిద్యాసుస్తితః ఆశు జాగృత జాగరం
ప్రబోధం భజత. నహి సుప్తః పురుషః కమప్యర్థంప్రాప్తుమీష్టేకిన్తుప్రబుద్ధఏవ
యూయం చానాదికాలాదారభ్య అవిద్యారూపాం సుషుప్తి ముపగతాస్సన్తః పురు
షార్థ వికలా జాతా ఇదానీమపి తాం త్యక్త్వా జ్ఞానలక్షణంజాగరం భజత. తతఃపురు
షార్థ సిద్ధిస్స్యాద్యుష్మాకమ్.తతోప్రాయశ్ప్రోక్తఆచార్యేణఇతి.తత్త్వవిదుపదిష్టయైవ
విద్యయా అవిద్యా నివర్త్యతే నాన్యయేతి కృత్వా తత్త్వవిత్సకాశం గత్వా జ్ఞానం
సమ్పాదయతేత్యభిప్రాయః- శరీరస్యానిత్యత్వాదాశ్విత్యుక్తమ్. 3౨

శ్లో॥ శ్రోత్రాదీన్ద్రియసఞ్చయం సభగవాన్ శబ్దాదిబాహ్యార్థగం
చక్రే య త్త దసౌ పుమా న్బహి రిమాన్ భు ఙ్క్తే స్వకై రిన్ద్రియైః
ధీరః కోపి యతేన్ద్రియోఽనుభవతి స్వం ప్రత్యగాత్మాన మ
ప్రాప్తుం మోక్ష ముశ న్నధీరహృదయః కామీతు మృత్యోర్వశః.33

వ్యా.–కస్మాదాత్మాన మిన్ద్రియాణి నగృహ్ణన్తీత్యతఆహ. శ్రోత్రేతి-సభగవా నీ
శ్వరః శ్రోత్రాదీన్ద్రియసఞ్చయం జ్ఞానేన్ద్రియపఞ్చకం శబ్దాదిబాహ్యార్థగం శబ్దాదివిష
యపఞ్చకగ్రాహకం చక్రే. నత్వన్తర్ముఖమితిభావః. యద్యస్మాదేవం తత్తస్మాత్
అసౌపుమాన్ సఙ్ఘాతాభిమానీపురుషః. స్వకై రిన్ద్రియైః. బహిర్వర్తమానా నిమా
న్శబ్దాదివిషయాన్భుఙ్క్తే అనుభవతి - గృహ్ణాతీత్యేతత్. నత్వాత్మానం. తస్యాన్త
రత్వాదితిభావః. తర్హ్యతీన్ద్రియస్యాస్య జ్ఞానం కథ మతఆహ ధీరఇతి. కోపిధన్యః
యతేన్ద్రియః జితేన్ద్రియః మోక్షమాప్తుం ప్రాప్తుముశన్ కామయమానః
ముముక్షురిత్యేతత్. ధీరః విద్వాన్ - అత్రైవదేహే స్వంప్రత్యగాత్మాన మను
భవతి పశ్యతి - అన్తర్ముఖేన మనసేతిభావః. ఏవం విద్వదనుభవసిద్ధత్వా న్నాత్మ
న్యసత్త్వాశఙ్కా కార్యేత్యప్యభిప్రాయః. అథ బహిర్ముఖస్య గతిమాహ. అధీరహృ
దయః అజితేన్ద్రియత్వా దధీరచిత్తః కామీతు, మృత్యోర్వశో భవతి. పునఃపునర్మ్రి
యతే జాయతేచేత్యర్థః. సంసరతీత్యేతత్. 33.

శ్లో॥ లోకో యేన సమీక్షతే ధ్వనిరసస్పర్శాంశ్చ దుఃఖం సుఖం
రూపం గన్ధగుణంచ జాగ్రతి తథా స్వప్నే సుషుప్తావపి
అజ్ఞానం హృదయేన్ద్రియా ద్యవిదితం యస్యాస్తి నో కిఞ్చన
జ్ఞాత్వాస్యాత్మమహేశ్వరం మధుభుజం ధీరో నశోచత్యముమ్. 3౪.

వ్యా.-నను నాస్తికశ్చిదాత్మపదార్థః-యంధీరః పశ్యేదతఆహ. లోకఇతి-లోకః
జనః ప్రమాతృవర్గఇత్యేతత్. యేన చైతన్యేన బుద్ధివృత్త్యుపారూఢేనేతిభావః.

జాగ్రతి ధ్వని రసస్పర్శా౯ - రూపం గన్ధగుణం గన్ధఇతి గుణః తం గన్ధః గుణః కామాదిః - గన్ధగుణయో స్సమాహారో గన్ధగుణం తదితివా. సుఖం దుఖంచ సమీక్షతే సమ్యక్పశ్యతి. అన్తఃకరణం చక్షురాదీన్ద్రియద్వారా బహిర్నిర్గత్య ఘటాదివిషయాకారేణ పరిణమతే. అన్తశ్చ సుఖాద్యాకారేణ పరిణమతే. సఏషపరిణామో వృత్తిరిత్యుచ్యతే. సాచవృత్తిస్స్వతోజడాపి ఆత్మచైతన్యాభాసరస విద్ధాసతీ చేతనా భవతి. తయాచ వృత్త్యా శబ్దాదివిషయజ్ఞానమ్భవతి. పురుషస్య ఏవంసతి వృత్త్యుపారూఢచైతన్యమేవ శబ్దాదిజ్ఞానకరణం నాన్యదితిసిద్ధమ్. నచకర్తురాత్మనస్స్వరూపమేవ చైతన్యం కథంకరణమ్భవతీతివాచ్య మకర్తృత్వా దాత్మనః. కిన్తు ఏకస్యైవచైతన్యస్యాకర్తు రకరణస్య అన్తఃకరణావచ్ఛేదేన కర్తృత్వం తద్వృత్త్యవచ్ఛేదేన కరణత్వమపి భవత్యవిద్యయేతివివేకః. తథా జాగ్రతీవ స్వప్నేపి - అవిద్యావృత్త్యుపారూఢేన యేన చైతన్యేన లోక స్తైజసః స్వప్నద్రష్టేత్యేతత్. ధ్వన్యాదీ౯ నిద్రాకల్పితా౯ సమీక్షతే. సుషుప్తౌచ లోకః ప్రాజ్ఞః. యేన అవిద్యావృత్త్యవచ్ఛిన్నేన చైతన్యేన అజ్ఞానమపిశబ్దాదానన్దంచ సమీక్షతే. 'సుఖమహమస్వాప్సం నకిఞ్చిదవేదిష' మిత్యుత్థితపరామర్శాల్లిఙ్గాత్సుషుప్తావాత్మన ఆనన్దాజ్ఞానానుభవోనుమీయత ఇతి నతదపలాపః కర్తుంశక్యత ఇతిభావః. నను, చక్షురాదీన్ద్రియైరేవ కరణై ర్లోకః శబ్దాదీ న్గృహ్ణాతి - మనసాచ సుఖాదీ నితి వ్యర్థఆత్మచైతన్యాభ్యుపగమోఽతఆహ - లోకః యేన హృదయేన్ద్రియాది సమీక్షతే - ఆదిపదాద్బుద్ధిగ్రహణమ్. యేనహృదయేన్ద్రియాదిక మవభాస్యతే తేనైవ శబ్దాదికమపీతికృత్వా నాస్తి హృదయాదీనాం శబ్దాదిభాసకత్వమితిభావః. నచైవం చక్షురాదేః కథం కరణత్వవ్యవహార ఇతివాచ్యం. చక్షురాదేః తద్ద్వారా నిర్గతబుద్ధివృత్తేః తదుపారూఢచైతన్యస్యచావివేకాదితి. నచైవంచైతన్యే నైవావభాస్యతాం కించక్షురాదినేతివాచ్యం. చైతన్యేనసామాన్యాకారేణావభాసితోపి శబ్దాదిః. వృత్త్యుపారూఢచైతన్యేన విశేషాకారేణావభాస్యతే. ఏవం విశేషావభాసితఏవ శబ్దాదిర్జ్ఞాతఇత్యుచ్యతే. తస్మా చ్చక్షురాదిక మాత్మన ఉపాధిభూతత్వా దుపకరణమాత్రమ్. నచ స్వతోవిశేషావభాసనాక్షమస్య చైతన్యస్య కథం వృత్త్యుపారూఢత్వమాత్రేణ తల్లాభ ఇతివాచ్యం. స్వతస్సామాన్యతాపహేతో రప్యాతపస్య దర్పణవిశేషారూఢత్వమాత్రేణ దాహహేతుత్వదర్శనాత్. తస్మాచ్చైతన్యమేవ సర్వావభాసకమ్-అతఏవ యస్య చైతన్యాత్మనః అవిదిత మజ్ఞాతం కిఞ్చనాపి నోఅస్తి చైతన్యానవభాస్యస్య శశశృఙ్గాది తుల్యత్వాదితిభావః ఏతేన సర్వజగదవభాసకఃకశ్చిదస్త్యాత్మపదార్థ ఇతిసిద్ధమ్ - భాస్యలిఙ్గేన భాసకానుమానాత్ అస్యజగత ఆత్మమహేశ్వర మాత్మభూతం మహాన్తమీశ్వరఇచ్ఛ. అనేన యేనాత్మనాజగదిదంసాత్మకం

తస్యాత్మన ఏవాసత్త్వే కథం జగతస్సత్త్వమిత్యాత్మాస్తిత్వం జ్ఞాయతే. ఈశితవ్యజగల్లిఙ్గేన మహేశ్వర ఆత్మానుమీయతే చేతి సిద్ధమ్. కిఞ్చ, అతతీతి ఆప్నోతీతి వా ఆత్మేతి వ్యుత్పత్త్యా విభుత్వం చోచ్యతే ఆత్మనః. తేన చ వ్యాప్యజగల్లిఙ్గేన వ్యాపకాత్మానుమానమితి సిద్ధ్యతి. మధుభుజం కర్మఫలభోక్తారమ్. అనేన చ భోగ్యలిఙ్గేన భోక్తురనుమానం సిద్ధ్యతి. ప్రత్యక్షశ్చ భోక్తా ఆత్మా సర్వస్య - సుఖ్యహం దుఃఖ్యహమిత్యాది ప్రతీతేః. తమితి శేషః. అముం చైతన్యాత్మానం జ్ఞాత్వా సాక్షాత్కృత్య ధీరః పణ్డితః న శోచతి శోకం సంసారం న ప్రతిపద్యతే స్వాత్మని నిష్ప్రపఞ్చే శోకహేతు సంసారాభావాదితి భావః. ౩౪

శ్లో॥ అద్భ్యో యః ప్రథమం మహాను దభవత్సర్వేశ్వరాద్బ్రహ్మణో
భూతైస్సాకమిహ ప్రవిశ్య హృదయాకాశం చ యస్తిష్ఠతి
యః ప్రాణోఽదితినామకోఽర్థగిళనాద్యస్సర్వదేవాత్మకః
సర్వాత్మానమముం తమేతి పురుషో యో బ్రహ్మ జానాతి సః. ౩౫

వ్యా. - ప్రత్యగాత్మైవ పరమాత్మేత్యుక్తం స్థాపితఞ్చ. స ఏవ సర్వాత్మేత్యుక్తం యత్తదధునా స్థాపయతి. అద్భ్య ఇతి - మహాన్ యః సర్వేశ్వరాద్బ్రహ్మణస్సకాశాదద్భ్యః అప్సహితేభ్యః పృథివ్యాదిభ్యః పఞ్చభ్యః పఞ్చీకృతేభ్యో భూతేభ్యః పూర్వం భూతైః కార్యకరణలక్షణైస్సాకం సహ ఉదభవత్ జాతః. యః ఇహలోకే భూతైస్సాకం హృదయాకాశం ప్రవిశ్య తిష్ఠతి చ. యః అర్థగిళనాదర్థానామదనాద్ధేతోః అదితినామకః ప్రాణః భవతి. యః సర్వదేవాత్మకః తమముం సర్వాత్మానం హిరణ్యగర్భం ప్రథమజం యః పురుష ఏతి వేత్తి. సః బ్రహ్మ- పరమాత్మానం జానాతి. యస్మాల్లోకే సువర్ణాజ్జాతం కుణ్డలం సువర్ణమేవ భవతి తస్మాద్బ్రహ్మణో జాతో హిరణ్యగర్భో బ్రహ్మైవ భవతి. తతశ్చ హిరణ్యగర్భజ్ఞో బ్రహ్మజ్ఞ ఏవ ఇతి భావః నను ప్రత్యగాత్మనస్సర్వాత్మత్వం వక్తుముపక్రమ్య హిరణ్యగర్భో బ్రహ్మాత్మకస్సర్వాత్మక ఇతి కథనమసఙ్గతమితి చేన్నైవమ్. యో బుద్ధిగుహాయాం లిఙ్గేన సాకం తిష్ఠతి స జీవః ప్రత్యగాత్మేతి సర్వసమ్ప్రతిపన్నమ్. తస్య చైకత్వానేకత్వయోరేవ విప్రతిపత్తిః. సా చానేన పరిహృతా. 'సర్వాత్మా ఏక ఏవ హిరణ్యగర్భస్సర్వప్రాణిహృద్గుహాయాం భూతైస్సాకం తిష్ఠతీతి' వచనేన. తస్మాత్సమష్టిలిఙ్గోపాధిః ప్రత్యగాత్మైవ హిరణ్యగర్భ ఇతి కృత్వా హిరణ్యగర్భస్సర్వాత్మా బ్రహ్మాత్మక ఇతి కథనం ప్రకృతసఙ్గతమేవ. నచ వ్యష్టిపురుషః ప్రత్యగాత్మా సమష్టిపురుషో హిరణ్యగర్భ ఇతి వాచ్యమ్. సమష్టిపురుషాతిరిక్త వ్యష్టిపురుషాభావాద్వ్యష్టిపురుషాతిరిక్త సమష్టిపురుషాభావాచ్చ. విభోః ప్రత్యగాత్మనః - పరిచ్ఛిన్నత్వాభావేన వ్యష్టిత్వాయోగాచ్చ. నచ జీవైకత్వే సుఖదుఃఖాది సాఙ్కర్యమితి వాచ్యమన్తఃకరణభేదేన తదుపపత్తేః. నచ ప్రత్యగాత్మ అజత్వాత్పరమాత్మైవ.

పరిథమజత్వా ద్ధిరణ్యగర్భో నపరిత్యగాత్మేతి వాచ్యం హిరణ్యగర్భస్యాప్యౌపాధిక మేవ జన్మ - నస్వాభావికం - స్వత స్తస్యాపి పరమాత్మత్వేనాజత్వాత్ - తస్మాదేక ఏవపరిత్యగాత్మా. లిఙ్గసమష్ట్యుపాధినా హిరణ్యగర్భ ఇతి లిఙ్గవ్యష్ట్యుపాధిభిః-ఇన్ద్రి శ్చన్ద్రఇత్యాదిశబ్దైశ్చ వ్యపదిశ్యతే. నచ పరమాత్మనఏవాయం వ్యవహారఇతి వాచ్యం. పరిత్యగాత్మనఏవ పరమాత్మత్వాత్. పరిత్యక్తత్వంహి పూర్ణత్వంసర్వా న్తరత్వం తదుభయం పరమాత్మన్యస్తి. పరమత్వంహి దేహాదివిలక్షణత్వం సూక్ష్మ త్వం మహత్త్వంచ తత్సర్వం పరిత్యగాత్మన్యస్తీతి నామమాత్రభేదఏవ ఘటకు మ్భవత్. తస్మాత్పరిత్యగాత్మా హిరణ్యగర్భరూపేణ సర్వాత్మేత్యుచ్యతే. హిర ణ్యగర్భస్యచ సర్వజీవసమష్టిత్వాత్సర్వాత్మత్వమితి. 3౭

శ్లో॥ యోఽరణ్యోర్నిహితో ఽగ్నిరాత్మని మహాయోగై ర్భృతో గర్భవ
న్నారీభి ర్జఠరే ప్యహన్యహని యః స్తుత్యో బుధైః కర్మిభిః,
జాగ్రద్భి ర్హవిరాశ్రమైః స్వహృదయే యజ్ఞే చ స బ్రహ్మ త
ద్భానో ర్జన్మలయా యతో యత ఇమే దేవా స్త దత్యేతి కః. 3౮

వ్యా.—తస్యైవ హిరణ్యగర్భస్య అగ్న్యాత్మత్వ మాహ. యఇతి- యోఽగ్నిః అరణ్యోఃపూర్వోత్తరమథనకాష్ఠయో ర్నిహితః స్థితః. యః నారీభి ర్జఠరే గర్భవత్. మహాయోగైః - మహాన్ యోగో యేషాన్తై ర్మహాయోగిభి రిత్యేతత్. ఆత్మనిభృతః యః అహన్యహని పరిత్యహం జాగ్రద్భి రప్రమత్తైః హవిరాశ్రమైః ఆజ్యాదిమద్భి ర్ధ్యానభావనాదిమద్భిశ్చ బుధై ర్యోగిభిః కర్మిభిశ్చ స్వహృదయే యజ్ఞేచ స్తుత్యః సోఽగ్ని ర్బ్రహ్మ. యతో యస్మాద్భానో స్సూర్యస్య జన్మలయా వుదయా స్తమ యా భవతః. స ప్రాణశ్చ తద్బ్రహ్మభవతి - ఏవమగ్న్యాత్మత్వం ప్రాణాత్మత్వం చోక్త్వా అథ సర్వదేవాత్మత్వమాహ. యత ఇమే సర్వే దేవా ఇన్ద్రచన్ద్రాదయః వాగాదయశ్చభవన్తి. యతో యస్మిన్నేవ తిష్ఠన్తి. తద్బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భాఖ్యం కః పుమా నత్యేతి అతిక్రామతి. ఛాయావద న్తర్యామిణో దుర్లఙ్ఘత్వాదితిభావః. 3౮

శ్లో॥ యో బ్రహ్మాదిస్తృణా న్తదేహనిహితో నానాఘటస్థార్కవ
జ్జీవోఽయం నిరుపాధికామలసుఖజ్ఞానస్వరూపం బృహత్,
యోఽవిద్యాతిమిరప్రదూషితదృశో నానేహ పశ్యత్యపి
బ్రహ్మణ్యేవ స మృత్యు మఛ్ఛతి పున ర్జాతో ర్జనే ర్జన్మచ. 3౯

వ్యా.—అథ ప్రత్యగాత్మన ఏకత్వం బ్రహ్మత్వంచ వదన్ తత్స్వరూపం నిర్దిశతి యఇతి - యః నానాఘటస్థాభ్రవత్. బ్రహ్మాదితృణాన్తదేహనిహితః. సోఽయం జీవః- నిరుపాధికామలసుఖజ్ఞానస్వరూపం నిరుపాధిక మతఏవామలం యత్సుఖ మానన్దరూపం జ్ఞానం తత్స్వరూపం బృహద్బ్రహ్మైవ భవతి. ఔపాధిక ఏవాత్మభేదో నస్వాభావికఇతి. ఏకమేవాద్వితీయం సచ్చిదానన్దలక్షణం బ్రహ్మైవ జీవఇత్యర్థః. అథ భేదదర్శినో నిన్దతి. అవిద్యాతిమిరప్రదూషితదృశః అవిద్యయా తిమిరేణేవ ప్రదూషితా దృశా బుద్ధిశ్చక్షురివ యస్యస తథోక్తః. యఃఇహాస్మిన్నద్వితీయేపి బ్రహ్మణి నానా ద్వైతం పశ్యతిచన్ద్రఇవేతిభావః. సఏష మూఢః మృత్యోః పునర్మృత్యు మశ్నుతి - యాతి. జనేర్జన్మనః పునర్జన్మచాశ్నుతి - సంసరతీత్యేతత్. 32

శ్లో॥ ఆచార్యాగమసంస్కృతేన మనసైవాప్తవ్య మేతద్బృహ
ద్వైతం నాస్త్యపి కిఞ్చి దత్రహి తతో భేదం నపశ్యేన్మనాక్,
దేహాన్తర్హృదయాబ్జగేన మనసా యోఽఙ్గుష్ఠమాత్రః పుమా
నాస్తే సర్వమహేశ్వర స్తమముకం బ్రహ్మేత్య విజ్ఞోఽభయః. 33

వ్యా.—అతీన్ద్రియస్యాస్యదర్శనే కింకరణ మతఆహ. ఆచార్యేతి-ఏతత్ప్రత్యగభిన్నం బృహత్ బ్రహ్మ. ఆచార్యాగమసంస్కృతేన గురుశాస్త్రసంస్కృతేన మనసైవాప్తవ్యం జ్ఞాతవ్యం నతుకరణాన్తరైః. తచ్చాభేదేనైవద్రష్టవ్యం. తత్ర భేదాభావాదిత్యాహ. ద్వైతమితి. హి యస్మాదత్ర బ్రహ్మణి కించిదపి. ద్వైతం నాస్తి తతః మనాగపిభేదం నపశ్యేత్. తచ్చ హృద్యేవ ద్రష్టవ్యం నబహి రిత్యాహ. దేహాన్తరితి - యః దేహాన్తః దేహమధ్యే యద్ధృదయాబ్జం హృత్పుణ్డరీకం తద్గేన తద్గతేన మనసా అన్తఃకరణే నోపాధినా అఙ్గుష్ఠమాత్రః అఙ్గుష్ఠపరిమాణః. హృత్పుణ్డరీకస్యాఙ్గుష్ఠపరిమితత్వా న్మనుష్యదేహస్థస్యేతిభావః. పుమాన్ - పురుషః సర్వమహేశ్వరస్సన్నాస్తే- అర్థాద్ధృదయాబ్జఇత్యేవ. విజ్ఞః త మముకమముం జీవమేవ బ్రహ్మ. ఏత్య విదిత్వా అభయో భయరహితో భవతి. 33

శ్లో॥ నిర్ధూమాగ్ని రివామలో ద్యుతిమయోఽఙ్గుష్ఠప్రమాణః పుమా
నీశానోఽస్యచ భూతభవ్యభవితుః కాలత్రయవ్యాపకః,
స బ్రహ్మైవ శరీరభేద మను యో నానాఽఽత్మనః పశ్యతి
భ్రశ్యత్యేష యథోదకం గిరిశిఖే వృష్టం తతోఽధః పతత్. 34

వ్యా.—పురుషం విశింష౯ జీవబ్రహ్మాభేద మనూద్య ఆత్మభేదదర్శినో భ్రంశం సదృష్టాన్తమాహ. నిర్ధూమేతి - నిర్ధూమాగ్నిరివామలః ద్యుతిమయః జ్ఞానాత్మా. అఙ్గుష్ఠప్రమాణః అఙ్గుష్ఠపరిమితి హృదయాబ్జస్థిత ఇత్యేతత్. అస్య భూతభవ్య భవితుః. భూతంచ భవ్యంచ భవితౄ భవిష్యచ్చ తస్యాస్య జగత ఈశానః కాలత్రయ వ్యాపకః స పుమా౯ జీవః బ్రహ్మైవ. ఏవంస్థితే యః శరీరభేద మను - అనుసృత్య ఆత్మనో జీవా న్నానా-అనేకా౯ పశ్యతి. బ్రహ్మాభిన్న త్వేన జీవస్యైక త్వేన భావ్య త్వాదనేక జీవదర్శనం విరుద్ధమితిభావః. సఏవ భ్రశ్యతి భ్రంశం సంసారమేవ ప్రాప్నోతి. గిరిశిరే పర్వతశిరసి వృష్ట ముదకం తత !స్తస్మా దధః పతత్సత్ యథా భ్రశ్యతి తద్వదితి - తస్మాద్దేహభేదఏవ నాత్మభేదః. ౩౯

శ్లో॥ శుద్ధే శుద్ధజలం జలే వినిహితం శుద్ధం యథా జాయతే
బ్రహ్మాత్మైక్యవి దేవమేవ భవతి బ్రహ్మేతి నిస్సంశయమ్,
ఏతస్యాస్తి పరాత్మనః కిల పురం హ్యేకాదశద్వారకం
నిత్యజ్ఞానసుఖాత్మనోఽము మనఘో ధ్యాత్వాఽభయో ముచ్యతే. ౪౦

వ్యా.—భేదదర్శినో భ్రంశముక్త్వా అభేదదర్శిన స్తదభావం సదృష్టాన్తమాహ. శుద్ధఇతి - శుద్ధే జలే వినిహితం శుద్ధం జలం యథా శుద్ధమేవ జాయతే భవతి. ఏవమేవ బ్రహ్మాత్మైక్యవిత్. బ్రహ్మైవ భవతీత్యత్ర నిస్సంశయం సంశయోనాస్తి. ఘటభఙ్గా ద్ఘటాకాశో మహాకాశఇవ లిఙ్గభఙ్గా జ్జీవో బ్రహ్మైవ భవతీతి భావః. నను దేహేన్ద్రియాదిసఙ్ఘాతఏవ జీవః - నతు తతోఽన్యః - కథ న్తస్య బ్రహ్మాభేదఇత్యత ఆహ- ఏతస్యేతి - నిత్యజ్ఞానసుఖాత్మన ఏతస్య పరాత్మనః ప్రతీచః ఏకాదశద్వారకం దశేన్ద్రియాణి మనశ్చైకాదశద్వారాణి ఉపలబ్ధిసాధనాని యస్యతత్త థోక్తం పురం శరీరమస్తికిల పత్తనమివ నానాద్వారకం స్వామినః కిలేత్యనేన మాయామయత్వం పురస్య ద్యోత్యతే. దేహజీవసమ్బన్ధస్యచ. అయమర్థః, సఙ్ఘాతస్య పరార్థత్వాదయంకార్యకరణసఙ్ఘాతోపి పరార్థఏవ. యథాపత్తనరూపసఙ్ఘాతః స్వామ్యర్థః. సచ పరః సఙ్ఘాతా ద్విలక్షణ ఏవ పురాద్విలక్షణఇవ స్వామీ. తస్యచ బ్రహ్మాభేద స్సువచఏవేతి. అముం పురస్వామినం బ్రహ్మాభిన్నం జీవం ధ్యాత్వా అనఘః పాపరహితః విద్వా౯. అభయస్స౯ ముచ్యతే సంసారాన్ముక్తోభవతి. ౪౦

శ్లో॥ హంసోఽయం దివి భాస్కరో ఽమ్బరతలే వాయుశ్చ వేద్యాం శుచిః
సోమోవా కలశే గృహే సదతిథి స్స౯ వర్తతే బ్రాహ్మణః,
మర్త్యస్వర్గభుతాహవామ్బరగతో వాఙ్జావనీజాత్మకో
యజ్ఞాఙ్గో గిరిజాత్మక స్సమమయ స్సత్యస్వభావో మహా౯. ౪౧

వ్యా.—సతు నైకశరీరపురవర్త్యాత్మా. కిన్తు సర్వశరీరపురవర్తేవేత్యాహ. హంసఇతి- అయం హంసః హన్తి - గచ్ఛతి. సర్వం వ్యాప్నోతీతి హంసః. ఆత్మా దివి భాస్కరః తద్రూపేణవర్తత - ఇత్యర్థః ఆదిత్యోపాధికం చైతన్యమాత్మైవేత్యర్థః ఏవముత్తరత్రాపి బోద్ధ్యమ్. అమ్బరతలే - అన్తరిక్షే వాయుః. వేద్యాంచ శుచి రగ్నిః కలశే సోమ స్సోమలతారసః. గృహే బ్రాహ్మణ స్సదతిథి ర్యోగ్యాతిథి స్సన్ వర్తతే. మర్త్యస్వర్గఋతాహవామ్బరగతః. మర్త్యాః-మనుష్యాః స్వర్గా దేవాః ఋతం సత్య మాహవో - యజ్ఞః. అమ్బరం-వ్యోమ తద్గతః తేషు స్థితః. వార్జావనీ జాత్మకః వార్జా-జలజా - శ్శఙ్ఖశుక్తిమకరాదయః. అవనీజా-భూజా వ్రీహియవా దయః. తదాత్మక స్తద్రూపః. యజ్ఞాజ్గో యూపాదిపదార్థః. గిరిజాత్మకః గిరిజా నద్యాదయః తదాత్మకః కింబహునా పమమయ స్సర్వాత్మకో భవతి. ఏవమ ప్య యం సత్య స్వభావః అవితథస్వభావో మహాన్ భవతి సర్వకారణత్వాత్. ఏకఏ వాత్మా జగతో నత్వాత్మభేద ఇతి పరమార్థః. ४०

శ్లో॥ ఊర్ధ్వం ప్రాణమయం నయత్యపి తథాఽపానం క్షిప త్యప్యధో
మధ్యే తిష్ఠతి సేవ్య మేన మఖిలా దేవా స్సదోపాసతే,
ఉత్క్రాన్తే వపుషోఽత్ర దేహిని పరే నోశిష్యతే కిఞ్చన
ప్రాణాపానవశా న్నజీవతి జనో జీవ త్యతోఽనుశ్రితాత్. ४२

వ్యా.—నను జగతః ప్రాణఏవాత్మా ప్రాణా దేవజగతో జీవత్త్వా దతఆహ. ఊర్ధ్వ మితి- అయంజీవః ప్రాణ మూర్ధ్వం నయతి అపికిఞ్చ. తథా ప్రాణవత్ - అపాన మధఃక్షిపతి ప్రసారయతి. స్వతః ప్రాణాపానయో రచేతనత్వేన క్రియాఽయోగా దితిభావః. అయం స్వయం మధ్యే హృదయాకాశే తిష్ఠతి. అఖిలాదేవాః చ క్షురాదయః సేవ్యమేనమాత్మానం సదా ఉపాసతే. ప్రజా రాజానమివేతిభావః. అ త్రాస్మిన్ పరే దేహిని వపుషస్సకాశాదుత్క్రాన్తేసతి అత్ర ప్రాణాదికలాపే కిఞ్చనాపి నోశిష్యతే నావశిష్యతే. జనో మర్త్యః పశుః పక్షీవా జన్తుః ప్రాణాపా నవశా న్నజీవతి. కిన్తు అనుశ్రితా త్ప్రాణాశ్రితా దతోఽస్మాదాత్మనో హేతు భూతా జ్జీవతి తస్మా జ్జగతో జీవఏవాత్మా. ४२

శ్లో॥ మూఢాః కేచన శుక్రబీజసహితా యోని మ్భజన్తే తనోః
స్వీకారాయ యథాశ్రితం కృత మను స్థాణుత్వ మన్యే పునః,
సుప్తే దేవగణే య ఏష పురుషో జాగర్తి కామాన్ సృజన్
యతేదం భువనం శ్రితం తమమృతం శుక్రం బృహ ద్వేత్తు కః. ४३

వ్యా.—యఏవమాత్మానం నజానన్తి తేమూఢాః. కేచన యథాశ్రుతం యథా ప్రజ్ఞం కృతమను కర్మానుసృత్య యథాకర్మేత్యేతత్ - శుక్రబీజసహితాః రేతోబీజ సహితాస్సన్తః తనోః - మనుష్యపశుపక్ష్యాదిలక్షణశరీరస్య స్వీకారాయ యోనిం గుదం భజన్తే తతోపి మూఢా అన్యే పునః స్థాణుత్వం స్థావరత్వ మ్భజన్తే పాప వశాదితిభావః. 'వాచికైః పక్షిమృగతాం మానసైరన్త్యజాతితామ్, శరీరజైఃకర్మ దోషైర్యాతి స్థావరతాం నర' ఇత్యాదిశాస్త్రాత్ - నను ప్రాణినః కిమిత్యనాత్మజ్ఞత యా సంచరన్తి ఆత్మజ్ఞతయా కిమితి నముచ్యన్తే. అతఆహ. సుప్తఇతి-దేవగణే చక్షు రాదీన్ద్రియగణే సుప్తే నిర్వ్యాపారేసతి కామాన్ రథాదీన్ సృజన్ యఏష పురుషో జాగర్తి స్వప్నే ఇతిభావః. ఏతేన దేహేన్ద్రియవిలక్షణః కశ్చిదాత్మా స్వప్రకాశోస్తీతి సిద్ధమ్ - యత్ర యస్మిన్నాత్మని ఇదంభువనం శ్రితం స్వప్నవజ్జాగ రేపీతిభావః. అమృతమమరణధర్మకం శుక్రం శుద్ధం బృహద్బ్రహ్మాభిన్నం తం పురు షం కోవేత్తు జానాతు నకోపీత్యర్థః. దుర్విజ్ఞేయ ఆత్మేతి ఫలితార్థః. ౪౩

శ్లో॥ ఏకోఽగ్నిః ప్రతిరూపవాన్ బహిరభూల్లోకం ప్రవిష్టో యథా
రూపంరూప మథానిలశ్చ భగవాన్ సర్వాన్తరాత్మా తథా,
సూర్యో లోకవిలోచనం నయనజైర్దోషైర్నలిప్తో యథా
సర్వాత్మా పురుషశ్చ లోకశమలైరేకో నలిప్తస్తథా. ౪౪

వ్యా.—కస్మాద్దేహోర్జీవోబ్రహ్మేత్యత ఆహ - ఏకఇతి- యథా ఏకోఽగ్ని ర నిలశ్చ లోకం ప్రవిష్టస్సన్. రూపంరూపం సర్వేషు రూపేషూపాధిషు దార్వాదిషు శరీరేషుచ ప్రతిరూపవానుపాధ్యనుకారీ అభూత్ - బహిశ్చాభూత్ - తథా సర్వాన్తరాత్మా భగవాన్- పరమాత్మా లోకం ప్రవిష్టస్సన్. రూపంరూపం ప్రతిరూపోఽభూత్. బహిశ్చాభూత్. యథా వాయుః ప్రాణాత్మనా సర్వశరీరప్రవి ష్టః బహిశ్చ స్వేనాత్మనా వర్తతే. యథావా వహ్నిః దార్వాదిషు అప్రకాశాత్మనా బహిశ్చప్రకాశాత్మనా వర్తతే. ఏవం పరమాత్మా సర్వశరీరేషు జీవాత్మనాబహిశ్చ స్వేనాత్మనా వర్తతే. 'అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్యనారాయణస్థిత' ఇతిశ్రుతేః. ఏవంబ్రహ్మణఏవోపాధిప్రవేశేన జీవభావః ప్రాప్తో వాయోరివ ప్రాణభావఇతి కృత్వా జీవో బ్రహ్మైవ యథా ప్రాణో వాయురేవ తద్వదితి-జీవబ్రహ్మాభేదేతు బ్రహ్మణస్సర్వ వ్యాపకత్వం నసిద్ధ్యేత్. నను, యద్యేవం బ్రహ్మైవ సర్వోపాధిషు ప్రవిష్టం. తర్హి- తద్గతదోషైర్బ్రహ్మణస్స్యల్లేపోఽతఆహ. సూర్యఇతి - యథాలోకవిలోచనం సర్వ లోకచక్షుః సూర్యః నయనజైర్దోషైస్తిమిరదూషికాదిభి ర్నలిప్తః నసంస్పృష్టః తథా సర్వాత్మా ఏకశ్చ పురుషః. లోకశమలైరుపాధిదోషైర్నలిప్తః. ౪౪

శ్లో॥ ఏకోఽయం పరమేశ్వర స్సకలగ స్సర్వాన్తరాత్మావశీ
స్వాత్మానం బహుధాకరోతి భువనాకారేణ మాయావశాత్,
బ్రహ్మాద్యాఖిలచేతనేప్సితకరో నిత్య స్స్వబుద్ధౌ స్థితం
యే పశ్యన్త్యము మత్ర యాన్తి త ఇమే శాన్తిం సుఖం నేతరే. ౪౫

వ్యా.—నన్వాత్మనఇదముపాధిజాతం కేనకర్త్రా కేనోపాదానేనసృష్టమతఆహ. ఏకఇతి-సకలగ స్సర్వవ్యాపీ అతఏవ సర్వాన్తరాత్మా. వశీ స్వతన్త్రః పరమేశ్వరోఽయమేకఏవ. మాయావశాత్స్వాత్మానం భువనాకారేణబహుధాకరోతి. మాయావచ్ఛిన్నచైతన్యలక్షణ స్స ఆత్మైవ జగత ఉపాదానం నిమిత్తంచ అతఏవాస్య సర్వజగద్వ్యాపకత్వంసర్వాన్తరాత్మత్వఞ్చ కారణంహి స్వకార్యంసర్వంవ్యాప్యవర్తతేతదన్తరాత్మభూతఞ్చ భవతి నచ పరమాత్మన స్సచ్చిదానన్దరూపస్య జీవభావోఽస్తునామ జీవస్యాపి సచ్చిదానన్దరూపత్వాత్. కథమ్పునర్జగద్భావఃజగతోఽనృతజడదుఃఖాత్మకత్వాదితి వాచ్యం- మాయావశాదిత్యుక్తత్వాత్. మాయయాహి రజ్జురపి సర్పో భవతి గగనమపి నీలం భవతి. అథాపి యది తవాసన్తుష్టిః తర్హి స్వప్నం స్మర, స్వప్నే ఖల్వాత్మైకఏవ రథగజాద్యనేకరూపః ప్రతిభాతి. అయమేవ బ్రహ్మాద్యానామఖిలానాం చేతనానాం ప్రాణినా మీప్సితకరః కామప్రదః నిత్యశ్చ భవతి. నాయం క్షత్యగ్భిన్న ఇత్యాహ. స్వబుద్ధౌ స్థితమముం ప్రత్యగభిన్నం పరమాత్మానమ్. అత్రాస్మిన్నేవజన్మని యే పశ్యన్తి. ఇమే తే విద్వాంసః శాన్తిం సర్వసంసారోపరమం సుఖం తత్ప్రయుక్తమానన్దంచ యాన్తి. ఇతరేతు న శాన్తిం సుఖంచ నయాన్తి. ౪౫

శ్లో॥ మన్యన్తే యతయ స్తదేతదితి చానిర్దేశ్య ముచ్చైస్సుఖం
జానీయాం తదహం కథన్న్వితి బుధః కుర్యా ద్విచారం ధియా,
సూర్యేన్ద్వగ్న్యుడువిద్యుతోఽత్ర న లస న్త్యేనం హ్యనుద్యోత తే
భాన్తం సర్వ మిదం రుచాస్య లసతి బ్రహ్మైత దేవోఽస్మ్యహమ్. ౪౬

వ్యా.—కే ఆత్మానం పశ్యన్తీత్యత్రాహ మన్యన్త ఇతి. యతయః సన్న్యాసినో జ్ఞానమార్గనిష్ఠాః అనిర్దేశ్య ముచ్చైస్సుఖం నిరతిశయానన్దం తద్బ్రహ్మ ఏతదితిమన్యన్తే-జానన్తి సాక్షాత్కుర్వన్తీత్యర్థః. అస్తు యతీనామాత్మ ప్రత్యక్షం కథమ్పునరస్మాక మతఆహ. బుధః తత్ శుకాది యతిప్రత్యక్షం బ్రహ్మ అహం కథన్ను కేనవా ప్రకారేణ జానీయామితి ధియా విచారం కుర్యాత్. విచార్యబ్రహ్మజ్ఞానప్రకారమేవాహ. సూర్యేతి- అత్ర బ్రహ్మణి సూర్యేన్ద్వగ్న్యుడువిద్యుతః సూర్య

చన్ద్రవహ్నినక్షత్రశమ్పాః నలసన్తి. సర్వమిదంజగత్ భాన్తమేనమాత్మాన మను ద్యోతతేహి అస్యబ్రహ్మణఏవరుచా సర్వమిదం లసతి ఏషోహమేతద్బ్రహ్మైవాస్మి, బ్రహ్మణి సూర్యాదయో నభాన్తి మయిచ సుషుప్తిసమయే నభాన్తి భాన్తమ్మా మ్పరమాత్మానం చేదమనుద్యోతతే. మయ్యేవ సర్వస్య భాస్యమానత్వా జ్జాగ రాదౌ తస్మా త్సర్వావభాసకో ఽహం బ్రహ్మైవ. బ్రహ్మహి సర్వావభాసక మితి విచార్య బ్రహ్మాత్మానం పశ్యేత్. ౪౬

శ్లో॥ మాయాబీజభవః స్పృహామ్బుకలితో బ్రహ్మాఙ్కురః ప్రాణభృ
ల్లిఙ్గస్కన్ధధర స్సురాదిమతనూశాఖ స్త్రయీపత్రభృత్,
నైకాత్మా విషయప్రవాళకలితో యజ్ఞాదిపుష్ప స్సుఖై
ర్దుఃఖై శ్చాపి ఫలై ర్యుతోఽఖిలజగన్నీడశ్చ భూతాణ్డజః. ౪౭

శ్లో॥ నానాశబ్దసమాగమాతితుములధ్వానశ్చ కర్మానిలై
ర్భున్న శ్చఞ్చల ఏష సంసృతిమహీజోఽన్తే హ్యభావాత్మకః
సమ్య గ్జ్ఞానమయాసినా సుకరణీయోచ్ఛేద ఏతస్య త
న్మూలం బ్రహ్మ సదేవ శుక్రమమృతం మిథ్యైవ మర్త్యః పునః. ౪౮

వ్యా.--నన్వదృష్టస్య బ్రహ్మణః కథంసత్త్వావధారణ మితి శఙ్కాయాం యథా లోకే తూలదర్శనేనాదృష్టమపి వృక్షస్యమూలమస్తీత్యవధార్యతే, తథా సం సారవృక్షదర్శనేన తన్మూలస్యాదృష్టస్యాపి బ్రహ్మణోఽస్తిత్వ మవధార్యత ఇత్యా హ మాయేతి - మాయా అవ్యాకృతమేవ బీజం తస్మా ద్భవతీతి మాయాబీజభవః స్పృహామ్బుకలితః తృష్ణాజలయుక్తః. బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భ ఏవాఙ్కురో యస్యస బ్రహ్మాఙ్కురః. ప్రాణభృల్లిఙ్గస్కన్ధధరః- ప్రాణభృతాం ప్రాణినాం యాని లిఙ్గాని సూక్ష్మశరీరాణి తేషామేవ స్కన్ధానాం ధరః. సురాదిమతనూశాఖః - దేవాది స్థూలశరీరాణ్యేవ శాఖా యస్యస తథోక్తః త్రయీపత్రభృత్, - త్రయీ - ఋగ్య జుస్సామవేదత్రయ ముపలక్షణమిదం స్మృత్యాదీనాం తద్రూపపత్రభృత్. నైకా త్మా - అనేకవిధః. విషయప్రవాళ కలితః శబ్దాదివిషయరూపకిసలయయుక్తః. యజ్ఞాదిపుష్పః యజ్ఞాదిక్రియాఏవపుష్పాణి యస్యసతథోక్తః సుఖైర్దుఃఖైశ్చైవఫ లైర్యుతః - సుఖదుఃఖజనకవిషయబహుత్వా త్సుఖదుఃఖబహుత్వమ్. అఖిలజగ న్నీడః - అఖిలాని - చతుర్దశేత్యర్థః జగన్తి - భువనాన్యేవ నీడానియస్మిన్ సతథోక్తః భూతాణ్డజః - భూతాని - బ్రహ్మాదిస్తమ్బాన్తప్రాణిన ఏవాణ్డజాః పక్షిణో యస్మిన్

సతథోక్తః. నానాశబ్దసమాగమాతి తుములధ్వానః. ప్రాణిసుఖదుఃఖోద్భూతహర్ష శోకజాతనృత్యగీతవాదితక్ష్వేళితాఽస్ఫోటితహసిత రుదిత హాహా ముఞ్చముఞ్చే త్యాద్యనేకశబ్ద సమాగమ కృతాతితుములరవః వృక్షశ్చ పక్షిశబ్దాది తుములధ్వని ర్భవతి - కర్మానిలైః కర్మభి రేవానిలై ర్వాన్నైరితః చఞ్చలః నిత్యపరిచలితస్వ భావః. అన్తే- అవసానే అభావాత్మకః. ఏష పరిత్యక్తుస్సంసృతిమహీజః సంసారరూ పాశ్వత్థః. సమ్యగ్జ్ఞానమయాసినా తత్త్వజ్ఞానరూపఖడ్గేన సుకరణీయోచ్ఛేదః- సుఖేన కరణీయః కర్తుంశక్యః ఉచ్ఛేదో నాశోయస్యస తథోక్తః భవతి. ఏతస్య సంసారవృ క్షస్య శుకరిమమృతం సత్సత్యం బ్రహ్మైవమూలం నహి నిర్మూలః క్వాపి వృక్షోస్తి అత స్సంసారవృక్షస్య కిఞ్చిన్మూలమదృష్టమప్యవశ్య మభ్యుపగన్తవ్యం తచ్చ బ్రహ్మైవ. అన్యస్య సర్వస్యాపి సంసారాన్తఃపాతిత్వాదితిభావః. తచ్చ బ్రహ్మ సత్. అమృతత్వాదిత్యుక్త మథసంసారోమిథ్యేత్యాహ. ఏష పునస్సంసారస్తు. మర్త్యః - మరణధర్మకః అతఏవ మిథ్యా - అసత్యః భవతి- నహి మర్త్యస్యక్వాపి సత్యత్వం నిత్యస్యైవ - సత్యత్వాత్. ఏవంమిథ్యాత్వాదేవాస్య ఉచ్ఛేద స్సుకరో జ్ఞానేన సర్పాభాసస్యేవ సర్పజ్ఞానేన. తస్మాన్ముముక్షుణా బ్రహ్మాత్మజ్ఞానం సమ్పాద నీయమ్. ౪౭-౪౮

శ్లో॥ కార్యం కారణఏవ తిష్ఠతిచ తన్నాత్యేతి మృత్కుమ్భవ
త్తస్మాద్బ్రహ్మణి కారణేఽస్తి సకలం నాత్యేతి తత్కిఞ్చన,
లోకోయం నను కమ్పతే సతి బృహత్యస్మిన్నతో నిర్గతో
భీతోఽస్మాత్పర ముద్యతాదివ పవే రేత ద్విదన్తోఽమృతాః. ౪౯

వ్యా.—ఇతోపిహేతోర్బ్రహ్మాస్తీతి ప్రతిపత్తుంశక్యతే. కథమ్- కార్యం వస్తు కారణే వస్తున్యేవ తిష్ఠతి. తత్కారణం కర్మ నాత్యేతి నాతిక్రామతిచ. తత్ర దృష్టాన్తమాహ, మృత్కుమ్భవదితి మృత్కుమ్భదృష్టాన్తాదిత్యర్థః. మృత్కార్యకుమ్భస్య మృద్యేవ స్థితిః. మృదసతిక్రమశ్చేతి యథా తద్వదితి- తస్మాద్ధేతోః- కారణే బ్రహ్మణి సకలం కార్య మస్తి తిష్ఠతి. కిఞ్చనకిఞ్చిదపివస్తు తద్బ్రహ్మ కర్మనాత్యేతి అపిచ అస్మిన్ బృహతి బ్రహ్మణి సతి ననుసత్యేవ అతో నిర్గతోఽయం లోకః కమ్పతే చలతి నియమేన చేష్టత ఇత్యర్థః కుతఇత్యతఆహ ఉద్యతాదుద్ధృతాత్పవేర్వజ్రాదివ అస్మాద్బ్రహ్మణః పరమతిశ యేన భీతః లోకఇత్యేవకర్తాపకవాక్యాన్వయోవాఅస్మిన్ బృహతిసతినను అతోఽస్మా న్నిర్గతోయంలోకః ఉద్యతాత్పవేరివాస్మాత్పరంభీతస్సన్ కమ్పతఇతిభిన్నేశ్వరదర్శన స్య భయహేతుత్వాదితి భావః. ఏతద్బ్రహ్మ విదన్త ఆత్మత్వేన జానన్తస్తు అమృతా

మరణాది భయరహితా భవన్తి. తస్మాత్ జగద్భీతిహేతుః జగ దనతిక్రమణీయం జగత్స్థిత్యాశ్రయంచ బ్రహ్మాస్తీ త్యవశ్య మభ్యుపగన్తవ్యం స్వాత్మ త్వేనచ తద్జ్ఞాతవ్య మిత్యభిప్రాయః. ౪౯

శ్లో॥ భీతో౽గ్ని ర్దహతి ప్రభో స్తపతి క స్తాపం నిహ న్త్యమ్బుజో
జిష్ణు ర్వర్షతి కమ్పతేపి పవన శ్శమ్పా క్షణం ద్యోత తే,
సర్వం భూ స్సహ తే పయోనిధి రహో నాగచ్ఛతి స్వావధే
ర్లోకా న్పాన్తి చ లోకపా ను బహునా మృత్యుః పరం ధావతి. ౫౦

వ్యా.-లోకో౽స్మా ద్భీతో నియమేన చేష్టత ఇత్యుక్త మేవ వివృణోతి- భీతఇతి. ప్రభోరీశ్వరాద్భీతః. అగ్నిర్దహతి కస్సూర్య స్తపతి అమ్బుజశ్చన్ద్రః స్తాపం నిహన్తి జిష్ణురిన్ద్రో వర్షతి. పవనశ్చ కమ్పతే-చలతి. శమ్పాక్షణమేవద్యోత తే. భూ స్సర్వమపి సహతే. పయోనిధిః స్వావధే ర్వేలాయా నాగచ్ఛతి. వేలామతిక్రమ్య నాయాతి. లోకపాశ్చ లోకా న్పాన్తి. బహునావచనేన ను కిమ్ మృత్యుః పరం మృత్యురపి ధావతి. పరమతిశయేనేతివా. ౫౦

శ్లో॥ ఏత త్సాధ్వసకారణం కలయితుం ప్రాగ్దేహపాతా ద్బుధ
శ్చే చ్ఛక్నోతి విముచ్యతే న యది హా సర్గేష్వధీ ర్జాయతే,
ఆదర్శే ముఖ మీక్షతేహి పురుషః స్పష్టం న తోయే పున
స్తద్వ న్మానవజన్మని స్ఫుటతరం నాన్యత్ర సద్దర్శనమ్. ౫౧

వ్యా.—బ్రహ్మాస్తీతి సాధిత మిదానీం తద్జ్ఞానాత్ఫలం తదభావా దనర్థప్రాప్తిం చ దర్శయతి. ఏతదితి- బుధః సాధ్వసకారణమేతద్బ్రహ్మ దేహపాతాత్ప్రాక్ కలయితుం వేత్తుం శక్నోతిచేత్ విముచ్యతే. నశక్నోతియది అధీః బుద్ధిశూన్యస్సన్ నిర్వివేక ఇతియావత్ సర్గేషు నానాయోనిషు జాయతే. హా ఇతి ఖేదే. నను పతితేప్యస్మిన్ దేహే దేహాన్తరే జ్ఞాయేత బ్రహ్మేత్యతఆహ. పురుష ఆదర్శే ముఖం స్పష్ట మీక్షతేహిఃప్రసిద్ధా. తోయేపున ర్జలేతు న-స్పష్టం నేక్షతే. తద్వత్ మానవ జన్మని సద్దర్శన మాత్మజ్ఞానం స్ఫుటతరమ్. అన్యత్ర జన్మాన్తరేషు న స్ఫుటతరమ్ నభవతి. ౫౧

శ్లో॥ జాగ్ర త్యాత్మని నిర్మలే పరపదం స్పష్టం యథా భాసతే
తద్వ న్మానవజన్మని స్ఫుటతరో బ్రహ్మాత్మబోధో నృణామ్,
స్వప్నే౽స్పష్టమిదం విభాతితు యథా తద్వ త్పితౄణామ్ప్రదే
గాన్ధర్వేపి చ దైవతే స్ఫుటతమః సత్యేతు త ద్దుర్లభమ్. ౫౨

వ్యా. — మానవజన్మన్యాత్మదర్శనం స్ఫుటతరమిత్యత్ర దృష్టాన్తాన్తరమాహ. జాగ్రతీతి - యథా జాగ్రతి జాగ్రద్దశాయాం నిర్మలే ఆత్మని బుద్ధా పరపదం పరస్యబ్రహ్మణః పదం స్థానం జగదితియావత్. ఖమితి వా స్పష్ట మ్మాభ సతే. తద్వత్ మానవజన్మని నృణాం జీవానాం బ్రహ్మాత్మబోధః స్ఫుటతరః, నా న్యతేత్యేతద్వివృణోతి - యథా స్వప్నే ఇదం పరపద మస్పష్టం విభాతి. తద్వ త్పితౄణాంపదే బ్రహ్మాత్మబోధః అస్పష్టం విభాతి. గాన్ధర్వేపదే గన్ధర్వలోకేపి అస్పష్టం విభాతి. దైవతే పదే దేవలోకే ప్యస్పష్టం విభాతి. సత్యేలోకేతు బ్రహ్మా త్మబోధః మనుష్యలోకాదపి స్ఫుటతమం విభాతి. తత్సత్యన్తు దుర్లభం లబ్ధు మశక్యం. ఏవం పునర్మనుష్యజన్మాపి దుర్లభమేవ. తస్మాన్మరణా త్ప్రాగేవ మనుష్యజన్మ న్యైవ మోక్షార్థమాత్మానం జ్ఞాతుం ప్రయతితవ్యం. నతూదాసితవ్య మిత్యభి ప్రాయః. ౫౨

శ్లో॥ త్వ క్చక్షు శ్శ్రుతి రాసనం నిపుణధీ ర్ఘ్రాణంచ దృష్ట్వోదితం
వాయ్వర్చిర్వియదమ్బుభూభ్య ఇతర త్సచ్చిత్సుఖా దాత్మనః,
ఏషాం జాగ్రతి సమ్భవం చ విలయం స్వాపే తథా సాక్షిణం
స్వాత్మానం పర మవ్యయం ధ్రువ మజం బ్రహ్మాఽథ నో శోచతి. ౫౩

వ్యా. — కథం మానవజన్మని తత్త్వం బోద్ధుం శక్యతే తదాహ. త్వగితి- వా య్వర్చిర్వియదమ్బుభూభ్యః ఉదితం త్వక్చక్షుశ్శ్రుతిరాసనం రసనమేవ రాసనం త్వగాదీనాం సమాహారద్వన్ద్వా దేకత్వం. ఘ్రాణంచ దృష్ట్వా వాయో స్త్వక్. అర్చిష శ్చక్షుః వియతశ్శ్రుతిః అమ్బునో రసనం భువో ఘ్రాణ మితిక్రమః సచ్చి త్సుఖాదాత్మన ఉదిత మితర దనృతజడదుఃఖాత్మకం జగ ద్దృష్ట్వా. ఏషామి న్ద్రియాదీనాం జాగ్రతి సమ్భవం స్వాపే విలయంచ దృష్ట్వా తథాసాక్షిణ మిన్ద్రి యాది విలయోదయసాక్షిణం పరం తేభ్యో విలక్షణ మవ్యయం ధ్రువ మజం బ్ర హ్మ-బ్రహ్మాభిన్నం స్వాత్మానంచ దృష్ట్వా - నిపుణధీ ర్విద్వా నథ నోశోచతి స్వప్నదృష్టాన్తా జ్జాగ్రత్ప్రపఞ్చం సర్వమపి మిథ్యేతి విదిత్వా సత్యం బ్రహ్మైకమే వాద్వితీయ మహమస్మీతి విదిత్వా విద్వాన్నశోచతి దేవాదీనామస్వప్నత్వా న్న తేషాం స్వప్నదృష్టాన్తేనేదం దర్శనం సమ్భవతి. పశ్వాదీనాం సస్వప్నత్వేపి నవి వేకజ్ఞానం తస్మా న్మానవజన్మైవ శ్రేయస్సాధన మిత్యభిప్రాయః. ౫౩

శ్లో॥ మోఽసౌ విస్ద్రియచిత్తసన్మతిమహన్మాయాపరో వ్యాపకోఽ
లిఙ్గస్సర్వ పురుషోఽస్య తస్యతు పదం నో దృక్పథే తిష్ఠతి

నైనం పశ్యతి కశ్చనేన్ద్రియగణై ర్యః కోపి ధన్యః పున
ర్బుద్ధ్యా హృత్థితయా విచార్య లభతే యో వేద తత్త్వోఽమృతః.
౫౪

వ్యా.— మనుష్యేష్వపి సహస్రేషు యఃకోపి ధన్యఏవైనం పశ్యతి. కుతః. ఇన్ద్రియచిత్తసన్మతిమహన్మాయాపరః- ఇన్ద్రియాణి, చిత్తం - మనః సన్మతిః పరిశుద్ధాబుద్ధిః మహాన్, మాయా తాభ్యఃపరః. ఇన్ద్రియాదిభ్య శ్చిత్తాదయః పరాః. తేభ్య స్సర్వేభ్య శ్చాయం పరఇత్యర్థః. అతఏవాలిఙ్గః లిఙ్గరహితః అతఏవ వ్యాపకః అతఏవ సన్ సత్యః యోఽసౌపురుషః తస్యాస్య పదం స్వరూపన్తు దృక్పథే దృగ్విషయే నోతిష్ఠతి. ఉపలక్షణమిదం శ్రోత్రాద్యవిషయత్వస్య. అతఏవ ఏనం పురుషః కశ్చన కశ్చిదపి ఇన్ద్రియగణై ర్నపశ్యతి. యఃకోపి ధన్యః పునః. హృత్థిత తయా బుద్ధ్యా విచార్య ఏనం లభతే. తత్తథా ఏనం యోవేద సపురుషోఽమృతః భవతి. ౫౪

శ్లో॥ సాకం యత్ర హృదేన్ద్రియాణి విషయవ్యావర్తితాన్యాసతే
తూష్ణీం యత్ర నచేష్టతే చ ధిషణా యత్రాప్రమత్తః పుమాన్
తస్మిన్నాత్మని నస్ఫురత్యవిషయో వాచో హృదోపి స్వయం
యస్మా దేతదభూ ద్వినశ్యతి యత శ్శూన్యంను త త్స్యాత్కథమ్.
౫౫

ఆత్మసాక్షాత్కారః కదా భవతి ధీరస్యేత్యత్రాహ. సాకమితి. యత్ర - యస్మిన్ కాలే, హృదా=మనసా, సాకం=సహ, ఇన్ద్రియాణి విషయవ్యావర్తితాని- విషయేభ్యః ప్రత్యావర్తితాని సన్తి తూష్ణీమాసతే తిష్ఠన్తి. నిర్వ్యాపారతయా తిష్ఠన్తి. యత్ర, ధిషణా=బుద్ధిశ్చ, నచేష్టతే=నిర్వ్యాపారాభవతి. యత్ర పుమా నప్రమత్తః నిద్రారహితో భవతి. తస్మిన్ కాలే జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తివ్యతిరిక్త సమయే- సమాధావిత్యర్థః. వాచో హృదశ్చావిషయోపి సఆత్మా, ఆత్మని=బుద్ధౌ స్వయమేవ స్ఫురతి భాసతే. నన్వేవం సర్వనాశే శూన్యస్యైవావశేషఇత్యతఆహ. యస్మాదితి- ఏతజ్జగ ద్యస్మాదభూత్. యతోయస్మిన్నేవ వినశ్యతి- లీయతే. తద్వ స్తు కథంశూన్యంస్యాత్ నకథమపి. నహి శూన్యాచ్ఛశవిషాణాదేః కిఞ్చిజ్జాయతే నశ్యతివా. తస్మా త్సర్వజగదుదయస్థితిలయాధిష్ఠానం బ్రహ్మాస్తీత్యేవాభ్యుపగన్తవ్యం సమాహితప్రత్యక్షత్వాచ్చేతిభావః. ౫౫

శ్లో॥ కార్యస్యాస్య నిదర్శనా దుపలభేతా స్తీతి హేతుం పరం
స్వాత్మానం ప్రథమం తతో నిరుపధే స్తత్త్వం స్ఫుట మ్భాసతే
సమ్యగ్జ్ఞానిన ఏవ మత్రైతు యదా కామా వినష్టా స్సమే
హృత్స్థా ఏష తదాఽమృతో భవతివా బ్రహ్మైవ సమ్పద్యతే. ౫౬

వ్యా.—నను కార్యలిఙ్గేన మాయోపాధికబ్రహ్మానుమానేపి నిరుపాధికం బ్రహ్మానుమానేన ప్రత్యక్షేణవా నసిద్ధ్యతీత్యతాహ. కార్యస్యేతి-ప్రథమం తావ దస్యకార్యస్య జగతో నిదర్శనాద్ధేతోః హేతుం కారణం పరం పరమం స్వాత్మాన మస్తీత్యుపలభేత జానీయాత్. తతః నిరుపధేర్నిరుపాధికస్యాత్మన స్తత్త్వం స్వరూపం స్ఫుటమ్భాసతే. సమాధిప్రత్యక్షేణైవ నిరుపాధికబ్రహ్మసిద్ధి రితిభావః. ఏవం సమ్యగ్జ్ఞానినః యదాతు అత్రైవ జన్మని హృత్స్థా స్సమే సర్వే కామా వినష్టాః. తదా ఏషవిద్వాన్ అమృతోభవతివా భవత్యేవ. కథమమృతత్వమతఆహ. బ్రహ్మైవ సమ్పద్యతే భవతి. ౫౬

శ్లో॥మర్త్యోఽహం ముఖజోఽస్మి మే వపు రిదం గేహాదికం మామకం
యజ్ఞోఽహం ధనికోఽస్మిచేతి హృదయగ్రన్థి ర్యదాభిద్యతే
మాయాప్రత్యయరూప ఏష విదుష స్సర్వోపి కామ స్తదా
నష్ట స్స్యా దమృతో భవ త్యథ బుధో వేదోపదేశ స్త్వియాన్. ౫౭

వ్యా.—కదా విదుష స్సర్వకామవినాశ స్స్యాదిత్యతాహ. మర్త్యఇతి - అహం మర్త్యః మనుష్యోస్మీతి జాత్యభిమానః. అహం ముఖజో బ్రాహ్మణోఽస్మీతి వర్ణాభిమానః. ఇదంద్వయముపలక్షణమాశ్రమాభిమానస్య.ఏవం దేహేఽహఙ్కారం ప్రదర్శ్య మమకారం దర్శయతి. ఇదం మే మదీయం వపుః అథ గేహాదౌ మమకారం దర్శయతి. ఇదం గేహాదికం మామకం మదీయమ్, ఆదిపదాత్ పశుధాన్యాదిగ్రహణమ్. నామరూపే ద్వే మాయామయే తత్ర రూపాభిమానో దర్శితః అథ నామాభిమానమాహ. యజ్ఞోహమస్మీతి. బహ్వానర్థానహమభిమానా న్తరమాహ. ధనికోస్మీతి - చశబ్దాత్పాఠకోస్మి, గౌరోస్మీత్యాద్యభిమానగ్రహణమ్. ఇత్యేవం మాయాప్రత్యయరూపః మిథ్యాజ్ఞానరూపఏష హృదయగ్రన్థిః హృదయస్య మనసోగ్రన్థిః గ్రన్థివద్బన్ధకఇత్యర్థః అభిమానః విదుషః యదా యస్మిన్కాలే భిద్యతే తదా సర్వోపికామో నాత్మివస్తువిషయః నష్టస్స్యాత్. ఆత్మానాత్మనోరాధ్యాసికసమ్బన్ధేసతి విదుషో నాత్మసు కామస్స్యాత్. తస్యచ సమ్బన్ధస్య నాశే కథం పునః కామస్థితి ర్నకథమపీత్యర్థః. అథకామనాశాన న్తరం బుధః అమృత

స్స్యాత్. ఇయానేన వేదోపదేశః ఇయ న్తమేవార్థం వేద ఉపదిశత్యస్మాకమిత్యర్థః. ముముక్షుణా అనాత్మస్వహఙ్కారమమకారా నకర్తవ్యా విత్యభిప్రాయః. ౫౹౭

శ్లో॥ య స్త్వస్య స్సగుణం బృహత్కలయతే నాడ్యాశతాదన్యయా
మూర్ధానం ప్రతియాతయా హృదయతో గచ్ఛ న్నుపశ్యేష సః
విద్వాన్ బ్రహ్మపదం ప్రయాతి కృతినః కర్మానురూపం పున
ర్నాడీభి స్త్వితరాభి రుత్క్రమణగా విష్వగ్లభన్తే గతీః. ౫౹౮

వ్యా.— ద్వేబ్రహ్మణీ వేదితవ్యే ఇత్యుపన్యస్య నిర్గుణ బ్రహ్మవిదః ఫలం తద్వేదనాప్రకారం చోక్తమ్. ఇదానీం సగుణబ్రహ్మోపాసకస్య బ్రహ్మలోక ప్రాప్తిః కేనప్రకారేణేత్యేతదాహ. యస్త్వితి - యస్త్వస్యః నిర్గుణబ్రహ్మవిదిద్వి లక్షణః తతః పరశ్చ సగుణం బృహచ్ఛ్రహ్మ కలయతే ధ్యాయతి. సఏషవిద్వాన్- హృదయతో హృత్పుణ్డరీకాన్మూర్ధానం ప్రతియాతయా గతయా శతాన్నాడీశతా దన్యయా శతాధికయేత్యేతత్. నాడ్యా సుషుమ్నయా మూర్ధానం భిత్త్వేతి శేషః ఉపరిగచ్ఛన్ బ్రహ్మపదం సత్యలోకం ప్రయాతి. కృతినాం గతయోఽస్యా భిన్నా ఏవేత్యాహ. కృతినః పునః కర్మిణస్తు. కర్మానురూపం యథాతథా, ఇతరాభి ర్నాడీభి రుత్క్రమణం గచ్ఛన్తీత్యుత్క్రమణగా భూత్వా. విష్వక్ నానావిధాః. గతీః దేవమనుష్య తిర్యగాదీని జన్మాని లభన్తే ప్రాప్నువన్తి. ౫౹౮

శ్లో॥ భూతానాం హృదయే స్థిత స్స పురుషోఽఙ్గుష్ఠప్రమాణ స్సదా
దేహా త్తం సకలా న్తరం ప్రవిభజే న్ముఞ్జా దిషీకామివ
ధై ర్యేణ స్థిరదర్శనో ఽథ తమయే దాత్మాన మాద్యం బృహ
ద్బ్రహ్మాత్మైక్యవి దేవమేతి పరమం బ్రహ్మామృతం నిర్మలమ్. ౫౹౯

వ్యా.— ప్రాజ్ఞః క్రమముక్తిహేతుభూతం సగుణబ్రహ్మోపాసనం సంసార హేతుభూతం కర్మవా నకుర్యాత్. కిన్తు సాక్షాన్ముక్తిహేతుభూతం బ్రహ్మాత్మజ్ఞాన మేవ సమ్పాదయేత్. తచ్చ సమ్పాదనమిత్థమిత్యాహ- భూతానామితి. అఙ్గుష్ఠప్ర మాణ స్స పురుష ఆత్మా సదా భూతానాం ప్రాణినాం హృదయే హృత్పుణ్డరీకే స్థితః తిష్ఠతి. 'తం సకలా న్తరం పురుషం స్థిరదర్శనః పురుషః ధైర్యేణ ముఞ్జాత్తృణవిశేషా దిషీకామివ ప్రవిభజేత్. దేహాదిభ్యో వివేచయేదిత్యర్థః అథ ఏవం వివేచనేకృతేసతి. విద్వాన్ తం వివేచిత మాత్మాన మాద్యం బృహద్బ్రహ్మేత్యయేజ్జానీయాత్. ఏవం బ్రహ్మాత్మైక్యవి త్సవిద్వాన్ పరమం నిర్మలమమృతం బ్రహ్మైతి ప్రాప్నోతి. ౫౹౯

ఇతి కఠోపనిషద్వ్యాఖ్యాతా.

ప్రశ్నోపనిషత్.

శ్లో॥ స్రష్టుం లోక మిమం విధాయ పరమం బ్రహ్మా తపః ప్రాగ్రయిం
ప్రాణంచ వ్యసృజత్కిలేతి మిథునం మూర్త్యన్నచన్ద్రో రయిః
ప్రాణోఽత్తాగ్ని రమూర్తి రర్క ఇతి త త్సూర్యేన్దుయుగ్మా దభూ
త్కాలోఽబ్దాయనమాసపక్షదినరాత్ర్యాద్యాత్మకోఽయం మహాన్. ౬౦

వ్యా.—పరవిద్యా సఫలా వర్ణితా. అథాపరవిద్యాకర్మణో స్సముచ్చితా సముచ్చితయో ర్య త్కార్యం యా గతి స్తత్కథనార్థోఽయమారమ్భః. తావత్ సర్వం జగత్ప్రజాపతిరేవేత్యనుసన్ధానలక్షణం ప్రాజాపత్యవ్రతం సఫలం దర్శయితుం కథం జగత్ప్రజాపతిస్స్యాదితి శఙ్కాయాం ప్రజాపతికార్యత్వా దిత్యుత్తరం వివక్షుః. జగతః ప్రజాపతికార్యత్వమేవ దర్శయతి. స్రష్టుమితి - బ్రహ్మా = ప్రజాపతిః, ప్రళయావసానే ఇమంలోకం స్రష్టుం పరమం తప- ఆలోచనం విధాయ ప్రాక్ప్రథమం రయిం ప్రాణఞ్చేతి మిథునం వ్యసృజత్కిలేతి వార్తాయామ్. తేన సృష్టేర్మిథ్యాత్వం సూచ్యతే. రయిప్రాణశబ్దార్థమాహ. మూర్త్యన్న చన్ద్రః. మూర్తిరన్నం చన్ద్రశ్చ రయిః అత్తా భోక్తా అగ్నిః అమూర్తిః. అర్కశ్చ ప్రాణ ఇత్యుచ్యతే. తత్ర మూర్తిర్నామ మూర్తం స్థూల మమూర్తి స్త్వమూర్తం సూక్ష్మ మితివివేకః. తత్తతః. సూర్యేన్దుయుగ్మాత్. రయిప్రాణాత్మక చన్ద్రసూర్యమిథునాత్. అబ్దాయనమాసపక్షదినరాత్ర్యాద్యాత్మకః. అబ్ద = స్సంవత్సరః అయనే=దక్షిణోత్తరే మాసా ద్వాదశ. పక్షౌ ద్వౌ. దినరాత్రీ. ఆదిశబ్దాద్ఘటికాదిగ్రహణం తదాత్మకః మహానయంకాలః అభూత్. సూర్యేన్దుగతికృతత్వా దబ్దాదివ్యవహారస్యేతిభావః. ౬౦

శ్లో॥ఏతస్మా ద్దినరాత్రిరూపసమయా ద్వ్రీహ్యాది రాసీ త్తత
శ్చాన్నం శుక్ర మథాన్నత స్సమభవన్ లోకా స్తదేత న్మహాన్
ప్రాజాపత్యమిదంవ్రతం చరతి య స్స ద్వన్ద్వసూ ర్జాయతే
సత్యం యత్ర తపశ్చ దక్షిణపథే నేన్దోఃపదం యాతి సః. ౬౧

వ్యా.- ఏతస్మాద్దినరాత్రిరూపసమయా దహోరాత్రాత్మకా త్కాలాత్. వ్రీహ్యాది రోషధిచయ ఆసీత్. నహ్యహోరాత్రయోరన్యత్ర వ్రీహ్యాదిర్భవతి. తతోవ్రీహ్యాదేరన్నమాసీత్. తతశ్చాన్నా చ్ఛుక్రం= రేత ఆసీత్. శుక్రాచ్చ

లోకాః ప్రజా స్సమభవన్. తత్తస్మాదేతజ్జగత్ మహాన్ప్రజాపతిరేవ. నను కులాలసృష్టోఘటో యది కులాలస్యా త్తర్హి ప్రజాపతిసృష్టం జగత్ప్రజాపతిస్స్యా దితిచేన్నైవమ్. ప్రజాపతిరాత్మానమేవ జగద్రూపేణ వ్యధాదితి. నిమిత్త ముపాదానంచ జగతః ప్రజాపతిరేవ. ఈశ్వరాత్మాహి ప్రజాపతిః ఘటఇవ మృదాత్మకః ఈశ్వరజన్యత్వాత్ప్రజాపతేః య ఇదం ప్రాజాపత్యం వ్రతం చరతి స వ్రతీ ద్వన్ద్వసూః = మిథునోత్పాదకః జాయతే భవతి. యత్ర యస్మిన్ పురుషే సత్యంతపో బ్రహ్మచర్యాదికం చకారాత్ప్రాజాపత్యవ్రతంచాస్తి స పురుషః దక్షిణపథేన దక్షిణమార్గేణ పితృయానేనేత్యేతత్. ఇన్దోః పదం = లోకం యాతి గచ్ఛతి. పుణ్యక్షయాత్పునరావర్తతేచ. ౬౧

శ్లో॥ మాయా యేషు నవిద్యతే కుటిలతా ఽసత్యంచ సత్యం తపో
జ్ఞానం యేషుచ విద్యతే విరజస స్తేవా గృహస్థేతరే
యోగా ద్దేవపథేన యాన్తి విమలం హైరణ్యగర్భం పదం
నావృత్తించ తతః ప్రయాన్తి కుశలై స్సాధ్యం తదేతత్పదమ్. ౬౨

వ్యా.—ఏవం గృహస్థానాం కర్మిణాం దక్షిణమార్గేణ చన్ద్రలోకప్రాప్తి ముక్త్వా తద్భిన్నానా ముత్తరమార్గేణ బ్రహ్మలోకప్రాప్తిమాహ. మాయేతి- యేషు మాయా, పరవఞ్చనా ధనాద్యర్థా నవిద్యతే, కుటిలతాచ నవిద్యతే, అసత్యఞ్చ నవిద్యతే, యేషు సత్యం తపో బ్రహ్మచర్యాదికం జ్ఞానంచ విద్యతే. విరజసో నిష్పాపా గృహస్థేతరే గృహస్థాదన్యే బ్రహ్మచారివానప్రస్థభిక్షుకాః తేవాతు. యోగా ద్బ్రహ్మరన్ధ్రభేదనరూపా దుపాయా త్ప్రాణధారణలక్షణా ద్యోగాదితివా దేవపథేన ఉత్తరమార్గేణ విమలం రజస్తమోమలరహితం హైరణ్యగర్భ్యం పదం యాన్తి. తతః పదా దావృత్తించ నప్రయాన్తి తత్తస్మా త్కుశలై రేతత్పదం బ్రహ్మలోకః సాధ్యమ్. సాధనీయం పునరావృత్తిరహితత్వాదితి తచ్ఛబ్దార్థః. ౬౨

శ్లో॥ వాయ్వగ్న్య మ్బుధరానభోఽక్షివచనశ్రోత్రాత్మభి ర్ధార్యతే
దేహోఽయం నహి కిన్తు పఞ్చవిధసత్ప్రాణేన సన్ధార్యతే
ప్రాణేఽజ్ఞాత్పరముద్యియాసతి సముద్గచ్ఛన్తి సర్వే పరే
ప్రాణే తిష్ఠతి సంవసన్తిచ తనౌ ప్రాణస్తదేషాం వరః. ౬౩

వ్యా.—ప్రాణోత్తా ప్రజాపతి రిత్యుక్తం. తస్యోత్తమత్వం ప్రజాపతిత్వంచాస్మిన్ శరీరేఽవ ధారయితవ్యమిత్యయమారమ్భః. ప్రజాపతిస్తావత్సర్వదేవోత్తమఇతి ప్రసిద్ధం- దేహేస్మిన్ ప్రాణశ్చ సర్వదేవోత్తమః. కథమ్ ఉచ్యతే అయందేహః.

వాయ్వగ్న్యమ్బుధరానభోఽక్షివచనశ్రోత్రాత్మభిః. వాయురగ్ని రమ్బు ధరా నభ ఇతి పఞ్చభూతాని శరీరారమ్భకాణి, అక్షిచక్షుః, వచనం వాక్ శ్రోత్ర మాత్మా మనః. జ్ఞానేన్ద్రియపఞ్చకం కర్మేన్ద్రియపఞ్చకం మనశ్చేత్యేకాదశకరణానీత్యర్థః. తైర్నహిధార్యతే నైవధార్యతే కిన్తు పఞ్చవిధసత్త్వాత్ప్రాణేన పఞ్చవిధః ప్రాణాపాన వ్యానోదానసమానాత్మకః సః ముఖ్యోఽయం ప్రాణః తేనైవాయం సమ్యగ్ధార్యతే. తత్రోపపత్తిమాహ. ప్రాణే అస్మాద్దేహాత్పరం కేవల ముద్యియాసతి ఉజ్జిగమిషతిసతి నతూద్యాతేసతీతి పరశబ్దాభిప్రాయః సతిపరం సత్యేవేతివార్థః. పరేఽస్యే వాయ్వాదయస్సర్వే అఙ్గాస్సముద్గచ్ఛన్తి. ప్రాణే తనౌ తిష్ఠతి సతి సర్వేతే సంవసన్తిచ. తత్తస్మాదేషాం వాయ్వాదీనాం ప్రాణసహితానాం పదార్థానా మ్మధ్యే వర ఉత్కృష్టః. 'నచ అప్రాణే శరీరే చక్షురాద్యభావేపి వాయ్వాదిభూతాని సన్త్యేవ దాహాత్ప్రాగితికృత్వా కథం వాయ్వాదీనాం శరీరాదుద్గమన మితి వాచ్యం.' వాయ్వాదీనాం భూతత్వేన రూపేణ సత్త్వేపి దేవత్వేన రూపేణోద్గమనమితి. వాయ్వాదిభూతానాం వాయ్వాద్యభిమానదేవతా స్సన్తిహి. యథా గఙ్గాహిమవదాదీనాం గఙ్గాహిమవదాదినామకాభిమానదేవతాః. తస్మాచ్ఛరీరధారకత్వా త్ప్రాణ ఉత్కృష్ట శ్శరీరాధారకేభ్య శ్చక్షురాదిదేవేభ్య ఇతి భావః. ౬౩

శ్లో॥ అగ్నిస్సః జ్వలతి ప్రదీవ్యతి రవి ర్భూత్వా ఽమ్బుదస్స న్నయం
ప్రాణో వర్షతి పాలయత్యపి జనాన్ దేవేన్ద్రరూపో భవన్
మేఘోద్వభ్రిసరిన్ముఖా న్వహతివా వాయ్వాత్మనా భూర్భవన్
ధత్తే సర్వమిదం శశీచ సదస త్పుష్ణాతి దేవోఽమృతమ్. ౬౪

వ్యా.—కథమ్పునః ప్రాణఃప్రజాపతిస్స్యాత్ ప్రజాపతిర్హి సర్వదేవాత్మక ఇతిశఙ్కాయాం ప్రాణోపి సర్వదేవాత్మకఏవేత్యాహ. అగ్నిరితి - అయంప్రాణః అగ్నిస్సన్ జ్వలతి, రవిర్భూత్వా ప్రదీవ్యతి-ప్రకాశతే. అమ్బుదస్సన్-వర్షతి దేవేన్ద్రరూపోభవన్ జనాన్లోకాన్ పాలయతిచ. వాయ్వాత్మనా వాయురూపేణ మేఘోద్వభ్రిసరిన్ముఖాన్ మేఘముదూని అభ్రిసరితం మన్దాకినీం ముఖశబ్దాచ్ఛన్ద్రాదీంశ్చ వహతి - బిభర్తి భూర్భవన్ ఇదం సర్వంధత్తే- శశీచన్ద్రోభవన్ సన్మూర్తమసదమూర్తంచ పుష్ణాతి. దేవః ప్రాణః ప్రకృతత్వాత్ అమృతంసుధా దేవానామన్నం భవతి. ప్రాణోపాసకానాం ప్రాణ స్తుతిరియమ్. యద్వా యేన యేన ప్రాణేన యద్యత్కార్యం క్రియతే తత్తత్కార్యం తత్తత్ప్రాణిప్రాణకృత.

మేవ, అప్రాణస్య క_ర్తృత్వాదర్శనాత్. తస్మాదగ్న్యాది క_ర్తృకం జ్వలనాదికార్యం ప్రాణకార్యమేవ. తథా, అగ్న్యాదిదేవశరీరా_న్తర్గతః ప్రాణఏవ అగ్న్యాది శబ్దై ర్వ్యవహ్రియత ఇతి అగ్న్యాదిదేవాత్మకఏవ ప్రాణః ప్రాణస్యామృతత్వన్తు భో_క్తృ భోగ్యయో రభేదోపచారాత్ ఇతి తత్త్వకథన మేవేదమ్. ౬౪

శ్లో॥ ప్రాణే సర్వమిదం ప్రతిష్ఠిత మరా నాభౌ రథాఙ్గస్య వా
వేదానాం త్రితయం కృతంచ ముఖజః ప్రాణ _స్తథా క్షత్రియః
ప్రాణోఽయంహి విరా ట్పితు శ్చరతివా గర్భే రసాత్మా శిశు
ర్మాతుశ్చ ప్రతిజాయతే సుతమయోఽముష్మై బలిం తన్వతే. ౬౫

వ్యా.—ప్రాణమేవవిశినష్టి ప్రాణఇత్యాదిభిః. రథాఙ్గస్య = చక్రస్య నాభౌ అరా వా ఇవ ఇదం సర్వంజగ త్ప్రాణే ప్రతిష్ఠితమ్. ప్రాణఏవ వేదానాం త్రితయం త్రయీభవతి. శబ్దస్యప్రాణాధీనత్వాదితిభావః కృతం కర్మచ ప్రాణఏవ ప్రాణనిర్వ_ర్త్య త్వాత్కృతస్య. ముఖజః ప్రాణః క్ష_త్రియశ్చప్రాణః- ఉపలక్షణమిదంద్వయం వర్ణాన్త రాణా మయమేవప్రాణో విరాట్ జగన్మయవిగ్రహః ప్రజాపతిః. అయంప్రాణః పితుర్గర్భే రసాత్మా రేతో రూపస్సన్. రేతోరూపాత్మాసన్నితివా చరతి మాతుర్గ ర్భేచ శిశుస్సన్ చరతి. సుతమయస్సన్ మాతు ర్గర్భాత్ప్రతిజాయతే, ప్రతిరూపస్సన్ ఉత్పద్యతే అముష్మై ప్రాణాయ స ర్వే బలిం తన్వతే ఉపహారం సమర్పయ_న్తి. ౬౫

శ్లో॥ దేవానామపి హవ్యవా ట్పితృత తే రేవ స్వధాప్రాపకోఽ
థర్వా చాఙ్గిరసర్షి సత్యచరితం రుద్రో మహేన్ద్రోఽవితా
సూర్యోఽయం దివి తేజసాంపతి రపో వర్ష త్యముష్మి న్ప్రజా
ఆనన్ద_న్తి యథాభిలాషమితి నో భూయోఽన్నముత్పత్స్యతే. ౬౬

వ్యా.—అపి కిఞ్చ ఏష ప్రాణః దేవానాం హవ్యవాట్ హవ్యప్రాపకో ఽగ్నిః భవతి - పితృత తేః స్వధాప్రాపకః భవతి. అథర్వా వేదవిశేషో యద్వా ఋషివిశేషఏషఏవ అఙ్గిరసర్షి సత్యచరితమఙ్గిరసాః ప్రాణశేషభూతాశ్చక్షురాదయః. తఏవఋషయః ద్రష్టారః. తేచతేఋషయఇతివా సమాసః. తేషాం సత్యచరితం దే హధారణాద్యుపకారలక్షణమేషఏవ. ఏతన్నిర్వ_ర్త్యత్వా_త్తస్యేతిభావః. ఏషఏవ రుద్రః, మహేన్ద్రః, పరమేశ్వరః, అవితా - రక్షకశ్చ భవతి. అయం దివి తేజసాంపతి స్సూర్యస్సన్ అపో వర్షతి మేఘాత్మనేతిభావః. అముష్మిన్ వర్షతిసతి నః యథాభిలాషం యథేచ్ఛం భూయో బహ్వాన్న ముత్పత్స్యతే భవిష్యతీతి ప్రజా ఆనన్ద_న్తి. ౬౬

శ్లో॥ ఏకర్షి ర్విమల స్సమ స్తహవిషా మత్తాఽస్య సాధుః పతిః
ప్రాణోఽస్య హ్యదనీయదాయిన ఇమే శ్రోత్రాదయో దేవతాః
వాయో రేష పితాచ సర్వజగతో వాచి స్థితాఽద స్తనూః
శ్రోత్రే చక్షుషి మానసేచ వివిధా శ్చేష్టా విధత్తే శివా. ౬౭

వ్యా.-విమలశ్శుద్ధోపాపవిద్ధః ప్రాణః. ఏకర్షిః తన్నామకాగ్నివిశేషస్సన్. సమస్తహవిషా మత్తా భోక్తా భవతి. అస్యజగత స్సాధుః పతిర్భవతి. ఇమే శ్రోత్రాదయో దేవతా = దేవా అస్య ప్రాణస్యాదనీయదాయినః భోజ్యదాతారః భవన్తి దేవతాశబ్దస్య నిత్యస్త్రీత్వేపి తదర్థస్య పుంస్త్వా ద్దాయినఇత్యుక్తమ్. ఏషప్రాణః వాయో స్సర్వజగతశ్చ పితాభవతి. శివాశోభనా అద స్తనూరముష్యప్రాణస్య తనూః. వాచి శ్రోత్రే చక్షుషి మానసేచ స్థితాసతీ వివిధా శ్చేష్టాః క్రియాః వచన శ్రవణ దర్శన మననాత్మికాః విధత్తే కరోతి. ౬౭

శ్లో॥ లోకేఽస్మిన్ త్రిదివే నృణాం దివిషదాం యశ్చోపభోగోఽఖిలః
ప్రాణ స్తస్యహి రక్షితా తత ఇమం మాతేవ పుత్రాన్ ప్రభో
రక్షాస్మాన్ కలయ శ్రియో వితర నః ప్రజ్ఞా మితి ప్రార్థయ
న్త్యల్పజ్ఞా స్తదుపాసకా స్సముపయన్త్యాత్మేప్సితార్థాదికమ్॥ ౬౮

వ్యా.-నృణాం మనుష్యాణా మస్మిన్ లోకే భువి దివిషదాం దేవానాం త్రిదివే దివిచ యశ్చాఖిల స్సర్వ ఉపభోగః. తస్య భోగస్య ప్రాణఏవ రక్షితా రక్షకః. తత స్తస్మా దిమం ప్రాణ మల్పజ్ఞాః హేప్రభో, పుత్రాన్ మాతేవ త్వమస్మాన్ రక్ష. శ్రియః కలయ వర్ధయ నః ప్రజ్ఞాం వితర ఇతి ప్రార్థయన్తి. తదుపాసకాః ప్రాణోపాసకాః. ఆత్మేప్సితార్థాదికం స్వాభీష్టధనాదికం సముపయాన్తి- లభన్తే. ౬౮

శ్లో॥ ప్రాణోఽత్తాపి విరాడయం ప్రభవతి బ్రహ్మాత్మనో బ్రహ్మణి
ప్రాణా నాతపవచ్ఛ్రితోహి పురుషేఽఙ్గే కర్మణా యాత్యయమ్
భూపాలోఽధికృతా న్నివైష పరమః ప్రాణా న్నియుఙ్క్తే పరాన్
వాగాదీం స్త్వమిహావసేతి సకలాన్ భేదానపి స్వాత్మనః. ౬౯

వ్యా.-అత్తా- విరాట్. అపిశబ్దాద్వరిష్ఠత్వాదిగుణకోఽయం ప్రాణః. బ్రహ్మాత్మనః బ్రహ్మాభిన్నా దాత్మన స్సకాశా త్ప్రభవతి. పురుషే. శిరఃపాణ్యాదిమతి పిణ్డే అనాతపవత్ ఛాయేవ బ్రహ్మణి ప్రాణః శ్రితః. హిః ప్రసిద్ధౌ. అయం ప్రాణః, అఙ్గే = శరీరే, కర్మణా నిమిత్తే నాయతి. దేహం ప్రవిశతీత్యర్థః.

భూపాల శ్చక్రవర్తీ సమాశ్రిత్. అధికృతాౝ మణ్డలేశ్వరానివ ఏవ పరమః ప్రాణః పరాౝవాగాదీౝ ప్రాణాౝ. సకలాౝ స్వాత్మనః స్వస్య భేదానపానా దీనపి త్వమిహాతత్ర, ఆవస - తిష్ఠ ఇతి నియుక్తే నియమయతి. ౯౯

శ్లో॥ పాయూపస్థగతం హ్యపాన మకరో చ్చక్షుశ్శ్రవస్యం తథా
ప్రాణం మధ్యగతం సమాన మధిహృ ద్వ్యానంచ నాడీగణే
యేనోత్క్రామతి తం హ్యుదాన మకరో త్ప్రాణ స్సుషుమ్నాగతం
బాహ్యప్రాణమయో ఒర్యమా కలయతే భాసా ఒక్షిగానుగ్రహమ్. ౨౦

వ్యా.-ప్రాణనియమనమేవ దర్శయతి. ప్రాణః అపానం వాయువిశేషం పాయూ పస్థగతమకరోద్ధి. తథా ఆత్మభేదం ప్రాణం చక్షుశ్శ్రవస్యం చక్షుశ్శ్రోత్ర గతమకరోత్. సమానం సమానవాయుం మధ్యగతం నాభిస్థ మకరోత్. వ్యాన మధిహృ ద్ధృదయే నాడీగణే అకరోత్. యేనాత్మోత్క్రామతి త ముదానం సుషు మ్నాగత మకరోద్ధి బాహ్యప్రాణమయః బాహ్యప్రాణరూపః దేహాద్బహిస్థ త్వాదితిభావః అర్యమా = ఆదిత్యః భాసా = తేజసా, అక్షిగానుగ్రహ మక్షిగస్య ప్రాణస్యాన్తరస్యానుగ్రహం కలయతే = కరోతి. ౨౦

శ్లో॥ యం సఙ్కల్ప మముష్య చిత్త మయతే మర్త్యస్య తు ప్రాయణే
తేనాయం విగతేన్ద్రియవ్యవహృతిః ప్రాణాత్మనా తిష్ఠతి
సోదానో ఒథ స ఈశ్వరం నయతి తం సఙ్కల్పసిద్ధం పదం
ప్రాణం వేద యఏవ మస్య తు కులం నో హీయతే సో ఒమృతః. ౨౧

వ్యా.-జీవస్య మరణం దేహాన్తరభజనంచ ప్రాణాధీనమేవేతి దర్శయతి. అము ష్య మ్రియమాణస్య మర్త్యస్య చిత్తంతు ప్రాయణే మరణసమయే యం సఙ్కల్ప మయతే ప్రాప్నోతి తేన సఙ్కల్పేన యుక్తో ఒయం మర్త్యః విగతేన్ద్రియవ్యవహృతిః ఇన్ద్రియవ్యాపారరహితస్సౝ ప్రాణాత్మనా ప్రాణవృత్త్యా తిష్ఠతి. అథ సోదానః ఉదానవృత్తిసహితః ప్రాణః తమీశ్వరం దేహస్వామినం జీవం సఙ్కల్పసిద్ధం పదం లోకం నయతి యఏవం ప్రాణం వేద - తస్యాస్య కులన్తు నోహీయతే నక్షీయతే సచామృతః ప్రాణాత్మనా మరణరహితో భవతి. ౨౧

శ్లో॥ సూర్యస్యా ఒస్తముపాయతో ఘృణిగణా బిమ్బే యథైకీభవ
న్త్యుద్యాతః ప్రచరన్తి చేన్ద్రియగణా దేవే తథా మానసే
లీయన్తే న తతః శృణోతి పురుషో నాలోకతే జిఘ్రతి
స్పర్శం నైతి రసంచ నోగిరతి నాదత్తే స్వపిత్యభ్రమః. ౨౨

వ్యా.- జాగ్రతీవప్రాణవ్యాపారం స్వాపేప్యస్తీతి కథయితుంతావత్స్వాపం దర్శయతి సూర్యస్యేతి. అస్తంనాశ మదర్శన ముపాయత ఉపగచ్ఛత సూర్యస్య ఘృణిగణాః కిరణసమూహాః. బిమ్బే ఏకీభవన్తి ఉద్యాత ఉదయత సూర్యస్య ఘృణిగణాః. బిమ్బాత్ప్రచరన్తి ఉద్యాత సూర్యాదితివా. యథా-తథా. ఇన్ద్రియగణాః చక్షురాదయః. మానసే దేవే మనోరూపే దేవే దేవే ద్యోతనాత్మకే మానసే ఇతివా లీయన్తే స్వాపే ఇతిభావః జాగ్రతితు మానసాదేవ ప్రచరన్తీతి బోద్ధ్యమ్. తతోహేతోః పురుషః నశృణోతి నాలోకతే నజిఘ్రతి స్పర్శంనైతి రసంచనైతి నగిరతి నవక్తి నాదత్తే నగృహ్ణాతి కిన్తు అథ్రిమోఽచలస్సన్ స్వపితి. ౭౨

శ్లో॥ సుప్తే త్విన్ద్రియసఞ్చయే పురి తదా ప్రాణాగ్నయో జాగ్రతి
స్వాన్తాఖ్యం యజమాన మేవ నయతి బ్రహ్మా హ్యుదానో దివమ్
స్వప్నే త్వేష మనోమయః కలయతే దృష్టం శ్రుతఞ్చేహ వా
ప్రాగ్జన్మన్యపి వాసనాత్మక మసద్దృశ్యం స్వయమ్భాసనః. ౨౩

వ్యా.-తుఏవ మిన్ద్రియసఞ్చయే సుప్తేసతి తదా పురి దేహే ప్రాణాగ్నయః జాగ్రతి ఏవ ఉదానో వాయుః స్వాన్తాఖ్యం మనోమయం యజమానం జీవం బ్రహ్మైవ దివం స్వర్గం నయతిహి. యథా చితోగ్ని ర్యజమానం స్వర్గం నయతి తద్వత్సుప్తం పురుష ముదానో బ్రహ్మ ప్రాపయతీత్యర్థః. ఏవం జీవస్య సుషుప్తౌ బ్రహ్మసాయుజ్య ముక్త్వా స్వప్నే తస్య స్వయం జ్యోతిష్ట్వమాహ స్వప్నఇతి. తుశబ్దస్సుషుప్తివైలక్షణ్యార్థః స్వప్నే మనోమయఏషజీవః ఇహ అస్మిన్ జన్మని ప్రాగ్జన్మన్యపి పూర్వజన్మసు వా దృష్టం శ్రుతఞ్చవా వాసనాత్మక మస న్మిథ్యాభూతం దృశ్యం జగత్కలయతే పశ్యతి- సృజతీతివా అతఏవ తదా స్వయమ్భాసనః స్వయంజ్యోతిర్భవతి. చక్షురాదిత్యాది జ్యోతిర్వ్యతిరేకేణైవ స్వప్నపదార్థద్రష్టృత్వా దితిభావః. బృహదారణ్యకవ్యాఖ్యానావసరే విస్తరేణేదం దర్శయిష్యామః. ౨౩

శ్లో॥ దేవోఽయం హృదయాత్మకః పురి భవే త్తేజోఽభిభూతో యదా
స్వప్నా నేష తదా నపశ్యతి వయాం స్యావాసవృక్షం యథా
భూతాని ద్వివిధాని సర్వవిషయాశ్చా త్మేన్ద్రియాణి ప్రభుం
బ్రహ్మాత్మాన మయన్తి సుప్తిసుఖభా గానన్దకోశః పునః. ౨౪

వ్యా.-కథ మేవం స్వప్నాన్ పశ్యతః పునస్సుషుప్తిసమ్భవోఽతఆహ. దేవఇతి. అయం హృదయాత్మకో మనోమయో దేవః యదా పురి శరీరే తేజోభిభూతః తేజసా పిత్తాఖ్యేన సౌరేణ తేజసా అభిభూతో భవతి. తదా ఏష దేవః స్వప్నా న్నపశ్యతి.

యథా వయాంసి పక్షిణ స్సాయం విశ్రమాయావాసవృక్ష మయన్తి ప్రాప్నువన్తి. తథా ద్వివిధాని స్థూలాని సూక్ష్మాణి చ భూతాని సర్వవిషయా శ్శబ్దాదయః. ఆత్మా మనః ఇన్ద్రియాణిచ. ప్రభు మీశ్వరం బ్రహ్మాత్మానం బ్రహ్మాభిన్నమాత్మాన మయన్తి. ఆనన్దకోశః పునః ఆనన్దమయకోశస్తు. తదుపాధికః పురుషః ప్రాజ్ఞ ఇత్యర్థః. సుప్తిసుఖభాక్ - సౌషుప్తానందభుక్ భవతి. ౨౪

శ్లో॥ దృష్టిస్పృష్టిమతిక్రియాసు పరమః కర్తా సుషుప్తౌ పుమాన్
విజ్ఞానాత్మక ఏష సేన్ద్రియమనఃప్రాణైశ్చ యత్రైకతామ్
ఆయాతి ప్రతిపద్య తద్బృహదపచ్ఛాయాఙ్గరూపం పరం
శుభ్రం చాక్షరమేతి తత్త్వవి దసౌ సర్వజ్ఞతాం సర్వతామ్. ౨౫

వ్యా.-సుషుప్తౌ జీవో యత్సాయుజ్య మేతి తదేవ జ్ఞాతవ్య మిత్యాహ. దృష్టీతి. దృష్టిస్పృష్టిమతిక్రియాసు దర్శనస్పర్శనమననక్రియాసు శ్రవణాదిక్రియోపలక్షణ మిదం కర్తా ద్రష్టా శ్రోతా మన్తా స్ప్రష్టా వక్తా చేత్యర్థః. ఏష విజ్ఞానాత్మకః పరమఃపుమాన్. సేన్ద్రియమనః ప్రాణః ఇన్ద్రియమనఃప్రాణైస్సహ. యత్ర బ్రహ్మణి సుషుప్తౌ ఏకతామాయాత్యాసమన్తా త్ప్రాప్నోతి. అపచ్ఛాయాఙ్గరూపం ఛాయాశరీరవర్ణరహితం పరం శుభ్రమక్షరంచ తద్బ్రహ్మ ప్రతిపద్య జ్ఞాత్వా అసౌ తత్త్వవిత్. సర్వజ్ఞతాం-సర్వతాఞ్చైతి బ్రహ్మహి సర్వజ్ఞం సర్వంచ-ఆత్మాచ బ్రహ్మ. తత్త్వవిచ్చాత్మా. అతో నిర్గుణం బ్రహ్మైవ జ్ఞాతవ్య మిత్యభిప్రాయః.

శ్లో॥ బ్రహ్మోద్య మ్పర మక్షరం ప్రథమజం బ్రహ్మా పరం చోమితి
ధ్యాత్వేదం పరమేతి చాపరమపి ధ్యానానురూపం బృహత్
అస్యాఙ్గం ప్రథమం విచిన్తయతి య స్తం మర్త్యలోకం నరం
భూయో నిత్యబుభుచో నయన్తి స తత శ్శ్రద్ధాతపోభి ర్మహాన్. ౨౬

వ్యా.- ప్రాణోపాసన ముక్త మథ ప్రణవోపాసన మాహ. బ్రహ్మేతి- ఆద్యం సర్వేషాం వేదానా మాద్యా భవ మో మిత్యక్షరం పరం బ్రహ్మ భవతి. ప్రథమజం హిరణ్యగర్భాఖ్య మపరం బ్రహ్మాచ భవతి. తస్మా దిద మక్షరం ధ్యాత్వా ధ్యానానురూపం పరం బృహద్బ్రహ్మ ఏతి ప్రాప్నోతి అపరంచ బృహదేతి. పరం బ్రహ్మేతి ధ్యాయ న్పురుషః పర మపరం బ్రహ్మేతి ధ్యాయ న్పురుషో పరం చైతీ త్యర్థః. యోస్య ప్రణవస్య ప్రథమ మఙ్గ మకారం విచిన్తయతి తం నరం నిత్యబుభుచః నిత్యాబుభుచః. భూయః పునః మర్త్యలోకం నయన్తి. సః తత స్తస్మిన్ జన్మని శ్రద్ధాతపోభిః మహా నధికో భవతి. ౨౬

శ్లో॥ ఓఙ్కారావయవం ద్వితీయ ము మథాసమ్ప్రాప్తి ర్యో ధ్యాయతి
గ్లోలోకం గమితో యజుర్భి రమితా భుక్త్వాత్ర భోగా న్పునః
స ప్రాప్నోతి మనుష్యలోక మథ యో మాత్రాత్రియం ధ్యాయతి
బ్రహ్మస్థాన ముపైతి సామభి రయం తత్రేక్షతే బ్రహ్మ తత్. ౨౭

వ్యా.- అథ యః ద్వితీయ మోఙ్కారావయవమ్ ఉమ్ ఉకారమ్. ఆసమ్ప్రాప్తి మరణ పర్యన్తం ధ్యాయతి సః యజుర్భిః. గ్లోలోకం చన్ద్రలోకం గమితః ప్రాపితస్సన్. అత్ర చన్ద్రలోకే అమితా భోగాన్ భుక్త్వా పున ర్మనుష్యలోకం ప్రాప్నోతి. అథ యః మాత్రాత్రియం ధ్యాయతి సోయం సామభి ర్నిమిత్తభూతైః బ్రహ్మ స్థాన ముపైతి తత్ర బ్రహ్మలోకే తద్బ్రహ్మ పరం బ్రహ్మేత్యర్థః. ఈక్షతే సాక్షా త్కురుతే బ్రహ్మోపదేశవశా దితి భావః. ౨౭

శ్లో॥ స్థూలం జాగరితం హ్యకార మయతే విశ్వంచ వైశ్వానరం
సూక్ష్మం స్వప్నము మేతి తైజస మథో హైరణ్యగర్భాత్మకమ్
మాయాం సుప్తిపదంచ మం కలయతే ప్రాజ్ఞఞ్చ యోఽపీశ్వరం
ప్రాజ్ఞోయం నహి కమ్పతే భవతి యత్సర్వాత్మభూతః పుమాన్. ౨౮

వ్యా.-అపరబ్రహ్మధ్యానం సఫలం దర్శిత మథ పరబ్రహ్మధ్యానం సఫలం దర్శ యతి. యః స్థూలం జగత్ జాగరితం స్థానం విశ్వం వైశ్వానరంచ ఏతద్రూపేణేత్యర్థః. అకారమయతే పశ్యతి ధ్యాయతీత్యేతత్. అథో తథా సూక్ష్మం జగత్ స్వప్నం హైరణ్యగర్భాత్మకం హిరణ్యగర్భఏవ హైరణ్యగర్భః తదాత్మకం తద భిన్నం తైజసంచ తైజసం హిరణ్యగర్భఞ్చేత్యేతత్. ఏతద్రూపేణేత్యర్థః. ఉమ్ = ఉకారమ్; ఏతి = పశ్యతి, యోపి యశ్చ మాయా మజ్ఞానం సుప్తిపదం సుషుప్తి స్థానం ప్రాజ్ఞమ్ ఈశ్వరంచ. ఏతద్రూపేణేత్యర్థః. మం మకారం కలయతే ధ్యాయతి సోఽయం ప్రాజ్ఞః విద్వా న్నహికమ్పతే నైవచలతి. తత్ర హేతుమాహ. యద్య స్మాత్. పుమాన్ విద్వాన్ సర్వాత్మభూతః భవతి. అతో భయహేత్వభావా న్నకమ్పత ఇత్యర్థః. ౨౮

శ్లో॥ ఏవం య స్సమవేక్ష్య చిన్తయతి నాత్వోఙ్కార మాద్యం బృహ
త్సోఽనేనాయతనేనవా నిపుణధీ రన్వేతి విష్ణోః పదమ్
య త్తచ్ఛాన్త మజం పరంచ విజరం నిర్విక్రియం నిర్మలం
శుద్ధం బుద మనన్త మాద్య మమృతం సత్యం బృహచ్ఛాశ్వతమ్. ౨౯

వ్యా.- యో నా మనుష్యః జీవఇతివా. ఏవముక్తప్రకారేణ సమవేక్ష్య ఆద్యమోఙ్కారం బృహద్బ్రహ్మచిన్తయతి. సతు నిపుణధీః విద్వాన్. అనేనవా ఓఙ్కారరూపేణాయతనేనైవ విష్ణోః పరమాత్మనః పదంస్వరూప మన్వేతి ప్రాప్నోతి. విష్ణోఃపద మాకాశో వైకుణ్ఠలోకోవా భవేదితి కస్యచిన్మన్దస్యాశఙ్కాస్యాదితి తద్వారణాయ విశినష్టి యత్తదితి. యత్తత్ప్రసిద్ధమిత్యర్థః శాన్తం నిస్తరఙ్గసముద్రదితిభావః కుతశ్శాన్తత్వ మతఆహ. నిర్మలమితి- అతిశుద్ధ మతఏవ నిర్విక్రియ మతఏవాజం విజరంచ అతఏవాస్మాత్సర్వస్మాత్పర మతఏవ బుద్ధం సర్వజ్ఞ మజత్వాదేవాద్య మాద్యత్వాదేవానన్తమతఏవ శాశ్వత మతఏవ సత్య మతఏవామృతం సుఖస్వరూపం బృహ ద్బ్రహ్మఇతి. ౭౯

శ్లో॥ ఉత్క్రాన్తి ర్మమకస్య చోత్క్రమణతో నిష్ఠాచ కస్య స్థితే
రిత్యాలోచ్య పరః పుమాన్ సమసృజ త్ప్రాణం మహాన్తం తతః
శ్రద్ధాం ఖం మరుదర్చిరమ్బుపృథివీ స్తద్బుద్ధికర్మేన్ద్రియం
చేతోఽన్నం చ రసం తపో మనుగణం కర్మాథ లోకాస్పదమ్. ౮౦

వ్యా.-నిర్గుణబ్రహ్మజ్ఞానాన్ముక్తిరిత్యుక్తం తచ్చాత్యన్తనిర్విశేషమద్వయం శుద్ధంచ బ్రహ్మ నసాక్షాత్ప్రతిపాదయితుంశక్యత ఇతి అధ్యారోపాపవాదన్యాయేన తత్ప్రతిపిపాదయిషుః తావద్బ్రహ్మణి కలానాం ప్రాణాదీనా మధ్యారోపం దర్శయతి ఉత్క్రాన్తిరితి-పరఃపుమాన్ పరమాత్మా మమ జీవభావమాపన్నస్య మమ శరీరాదితి శేషః కస్యపదార్థస్యఉత్క్రమణతో హేతో రుత్క్రాన్తిస్స్యాత్. శరీరే కస్య స్థితే స్థితో ర్నిష్ఠా స్థితిశ్చ స్యాత్- ఇత్యాలోచ్య మహాన్తం హిరణ్యగర్భాఖ్యం ప్రాణం సమసృజత్ ప్రాణసమష్టేరేవ హిరణ్యగర్భత్వాదితిభావః తతః శ్రద్ధాం సర్వప్రాణినాం శుభకర్మప్రవృత్తిహేతుభూతాం సమసృజత్. తతః ఖం మరుదర్చిరమ్బుపృథివీః మరుత మర్చిస్తేజః అమ్బు పృథివీం చేతి భూతపఞ్చక మసృజత్. తత్తతః బుద్ధికర్మేన్ద్రియం బుద్ధిర్జ్ఞానం కర్మ = క్రియా తత్సాధనమిన్ద్రియం బుద్ధికర్మేన్ద్రియం సమసృజత్. ఇన్ద్రియాణాం దశత్వేపి ఇన్ద్రియత్వేనైకత్వా దిన్ద్రియమిత్యుక్తమ్. తతః చేతః మనః అన్తఃకరణం సమసృజత్. తతోఽన్నం తతోరసం వీర్యంచ. సమసృజత్ - తతస్తపః శుద్ధిసాధనం. తతః మనుగణం మన్త్రసమూహం, తతః కర్మచ సమసృజత్. అథ లోకాన్ భూరాదీన్. పదంనామ దేవదత్తాది సమసృజత్. ౮౦

శ్లో॥ అస్తం యాన్తి సముద్రమేత్యతు యథా నద్య స్సముద్రాయణా
స్తాసాం నశ్యతి నామ రూపమపి తద్వస్త్వుచ్యతే సాగరః,
ప్రాణాద్యాః పురుషాయణా ఇతి కలా స్తా ష్షోడశ ప్రాప్య తం
నాశం యాన్తిచ నామ రూపమపి తద్వస్త్వుచ్యతే పూరుషః॥ ౮౧

వ్యా.-పురుషే దర్శితస్యావిద్యకస్య కలాధ్యారోపస్యేదానీ మపవాద ఉచ్యతే. అస్తమితి. యథా సముద్రాయణాః సముద్రగామిన్యో నద్యోగఙ్గాయమునాద్యాః సముద్ర మేత్య-ప్రాప్య అస్తం నాశ మదర్శనం యాన్తితు ప్రయాన్త్యేవ. తాసాం సముద్రం ప్రవిష్టానాం నదీనాం నామ నశ్యతి రూపమపి నశ్యతి. తన్నదీరూపం వస్తు సాగర ఇత్యుచ్యతే. ఇతి తథా. ప్రాణాద్యాః పురుషాయణాః పురుష మాత్మ త్వేనాయన్తీతి పురుషాయణాః షోడశ కలాః పూర్వశ్లోకోక్తాః, ప్రాణ, శ్రద్ధా, ఖ, వాయు, వహ్ని, జల, భూమి, ఇన్ద్రియ, చిత్త, అన్న, వీర్య, తపః, మన్త్ర, కర్మ, లోక, నామ- రూపా ఇత్యర్థః. తం పురుషం ప్రాప్య నాశం యాన్తి. తాసాం కలానాం నామచ నాశం యాతి, రూపమపి నాశంయాతి, తత్కలారూపం వస్తు పూరుష ఇత్యుచ్యతే. ౮౧

శ్లో॥ తా యస్మిన్ రథచక్రనాభివ దరా స్సమ్యక్ప్రవిశ్య స్థితా
స్తం వేద్యం పురుషన్తు షోడశకలం మాయావశా న్నిష్కలమ్
భాన్తం యోఽమృతమేన మత్ర పరమం జానాత్యసౌ సోఽమృతో
బ్రహ్మైతావదితి ప్రబోధయతి య స్సోఽయం పితా తారకః. ౮౨

వ్యా-కలాః పురుషాత్ప్రభవన్తి పురుషే లీయన్తే చేత్యుక్త మధునా పురుషఏవ తిష్ఠతీత్యాహ. తాఇతి-అరా రథచక్రనాభివత్. తాః కలా ష్షోడశ యస్మిన్పురుషే సమ్యక్ప్రవిశ్య స్థితాః. తన్తావోతప్రోతభావేన పటవదితిభావః. తం మాయావ శాత్ షోడశకలం షోడశకలా యస్య తం షోడశకలోపాధికమిత్యర్థః. వస్తుతస్తు నిష్కలం నిరుపాధికం వేద్యం భాన్తం స్వప్రభ మమృత మేనం పరమం పురుషం యః అత్ర దేహే జన్మనివా జానాసి. సోఽసౌవిద్వా నమృతో భవతి. ఏతావ దేవ బ్రహ్మ. ఇతి యః ప్రబోధయతి ప్రపన్నం యోగ్యం శిష్య మితిశేషః సోఽయమేవ తారకః సంసారసముద్రాదుత్తారకః అవిద్యాయాం పారంగమయితే త్యేతత్. పితా భవతి. అన్యస్తు జనకః పితా బన్ధకఏవ పుత్రస్య నతు తారకఇతి నైవ పితా పాతి- రక్షతీతి పితేతిహి వ్యుత్పత్తిః అద్వితీయబ్రహ్మాత్మజ్ఞాన ముపదిశ్య సంసారభయా చ్ఛిష్యం గురుస్త్రాయతే ఇతి పితృత్వం గురోర్ముఖ్య మన్యస్యతు

జనకస్య పితృత్వ మముఖ్యమేవ ఇతి భావః. ఏతావదిత్యనేనచ బ్రహ్మజ్ఞానం సులభమేవ. తత్సాధనశమదమాదిసమ్పత్తి రేవ దుర్లభేతి సూచ్యతే. బ్రహ్మజ్ఞానస్య సులభత్వంచ బ్రహ్మణ ఆత్మత్వాదేవ. ఆత్మాహి నిత్యోపలబ్ధః స్వయంత్వాత్. తస్మాత్ సిద్ధం బ్రహ్మ. జ్ఞానమాత్రాదేవ ప్రాప్యతఇతి సర్వైర్బ్రహ్మజ్ఞానే ప్రయతితవ్యమిత్యభిప్రాయః. ౮-౨

ఇతి ప్రశ్నోపనిషద్వ్యాఖ్యాతా.

ముండకోపనిషత్.

శ్లో॥ దేవానాం ప్రథమో మహా నుదభవ ద్బ్రహ్మా పురా బ్రహ్మణః
కర్తా పాలయితాచ సర్వజగతో విద్యాం వరిష్ఠా మగాత్
తాం ప్రోవాచ సుతాయ చాగ్రిజనుషే సోధర్వణే సోఙ్గిరే
భారద్వాజకసత్యవాహఋషయే సోఽగా త్తత స్త్వఙ్గిరాః. ౧-౩

అథ వేదాన్తానా మపౌరుషేయత్వం స్వతఃప్రామాణ్యాయాహ-దేవానామితి. బ్రహ్మణః పరమేశ్వరా త్సకాశా త్పురా ప్రథమం దేవానాం ప్రథమః సర్వ జగతః కర్తా పాలయితా చకారాత్సంహర్తా అతఏవ మహా౯ బ్రహ్మా హిరణ్యా గర్భః సమభవత్. బ్రహ్మణస్సకాశాదేవ వరిష్ఠాం శ్రేష్ఠాం విద్యాముపనిషద మగా ల్లేభేచ 'తేనే బ్రహ్మహృదా య ఆదికవయే' ఇతి భాగవతాత్. అథహి విద్యాసమ్ప్రదాయం వ క్తి. సచ హిరణ్యగర్భః. తాం విద్యామగ్రిజనుషే జ్యేష్ఠాయ సుతాయాధర్వణే ప్రోవాచ. సోధర్వాఽఙ్గిరేప్రోవాచ సచాఙ్గీః. భారద్వాజకసత్య వాహఋషయే భారద్వాజగోత్రోద్భవాయ సత్యవాహనామ్నే ఋషయే ప్రోవాచ. తత స్సత్యవాహా త్సకాశాత్తు అఙ్గిరాః విద్యామగాత్. ౧-౩

శ్లో॥ స ప్రోవాచ చ శౌనకాయ విధివ త్ప్రాప్తాయ జిజ్ఞాసవే
తాం యో వేద గురోర్ముఖా ద్భవతి స బ్రహ్మామృతం నిర్భయమ్
ద్వే విద్యే హి పరాపరేతి విదుషా సంవేదితవ్యే తయో
రేకా వేదమయీ తు కర్మవిషయా విద్యా పరా బ్రహ్మగా. ౧-౪

సచ విధివ ద్యథావిధి ఉపాయనాదిపురస్సరమిత్యర్థః. ప్రాప్తాయ జిజ్ఞాసవే శౌనకాయ ప్రోవాచ. ఏవం సమ్ప్రదాయకథనఫలం దర్శయతి. తాం విద్యాం యః గురోర్ముఖా ద్వేద స విద్వా న్నిర్భయ మమృతం బ్రహ్మ భవతి. సమ్ప్రదాయక్రి మేణ లబ్ధైవేయం విద్యా మోక్షప్రదా భవతి నాన్యథేతి భావః. అథ కా సా వరిష్ఠా విద్యేతి శఙ్కాయాం తావద్విద్యాద్వైవిధ్యం. దర్శయతి- విదుషా పరేతి అపరేతిచ ద్వే విద్యే సమ్యగ్వేదితవ్యే. హిఃప్రసిద్ధౌ తయోరేకా అపరాఖ్యా విద్యాతు వేదమయీ ఋగ్యజుస్సామమయీ కర్మవిషయాచ భవతి. బ్రహ్మగా బ్రహ్మప్రతిపాదికా విద్యా ఉపనిషత్తు పరా భవతి. కర్మకాణ్డాత్మకో వేదభాగః అపరవిద్యా జ్ఞానకాణ్డాత్మక ఉపనిషద్భాగస్తు పరవిద్యేత్యర్థః తత్ర ముక్తయే

పరవిద్యా వేదితవ్యా. పరవిద్యాప్రాప్తియోగత్వేనూపచిత్తశుద్ధిలాభాయాపరవిద్యా వేదితవ్యా. తదుక్తం విహితం కర్మచానుష్ఠేయం ఫలాభిసన్ధింవిహాయేత్యభిప్రాయః. ౧-౪

శ్లో॥ యత్తద్బుద్ధికృతేన్ద్రియాద్యవిషయం గోత్రేణ వర్ణైర్గుణై-
రిక్తం దృక్ఛ్రుతిపాణిపాదరహితం నగ్రాహ్య మగ్రాహకమ్
నిత్యం సర్వగతం సుసూక్ష్మ మఖిలవ్యా ప్యవ్యయం కారణం
భూతానాం విబుధో యయా కలయతే విద్యా పరా సా మతా. ౧-౫

వ్యా.—విద్యా పరా బ్రహ్మగేత్యుక్తం వివృణోతి యత్తదితి. యత్తత్ప్రసిద్ధమ్ బుద్ధికృతేన్ద్రియాద్యవిషయం జ్ఞానేన్ద్రియైః కర్మేన్ద్రియైశ్చ అగ్రాహ్యం గోత్రేణ నామ్నా వర్ణైర్నీలపీతాదిభిః గుణైః కామాదిభిః. యద్వా గోత్రం వంశో వర్ణో బ్రాహ్మణాదిః- గుణా నీలపీతాదయః. తై రిక్తం వర్జితం దృక్చక్షుః శ్రుతి=శ్రోత్రం పాణీ పాదాచ తద్రహిత మతఏవ నగ్రాహ్యం నశబ్దేనసమాసః. అగ్రాహకం నిత్యం సర్వగతం గగనవదితిభావః. సుసూక్ష్మం సూక్ష్మాదపిసూక్ష్మం తథాప్యఖిలవ్యాపి మహతోపి మహదిత్యర్థః. అతఏవ సర్వగత మఖిలవ్యాపీ త్యపునరుక్తమ్. యద్వా అఖిలాత్మత్వ మఖిలవ్యాపిత్వమ్. అవ్యయం భూతానాం కారణం బ్రహ్మ యయా విద్యయా విబుధః కలయతే పశ్యతి. సా పరా విద్యా మతా. ౧-౫

శ్లో॥ తన్తూ నుద్వమతి స్వయం గిళతివా కావూర్ణనాభి ర్యథా
భూతా న్యుత్సృజతి ప్రసంహరతిచ స్వస్మిన్ స్వయం బ్రహ్మ తత్
భూమ్యా మోషధివ జ్జగ ద్భవతిచ బ్రహ్మణ్యథో లీయతే
దేహా న్మూర్ధజలోమవ చ్ఛిలిభృతో లోకోఽక్షరా జ్జాయతే. ౧-౬

వ్యా.—యయా బ్రహ్మ పశ్యతి సా పరా విద్యేత్యుక్తం. నైతద్యుక్తం బ్రహ్మణఏవాభావాదితి వాదినంప్రతి కార్యలిఙ్గకానుమానేన బ్రహ్మ సాధయామ్యస్తీత్యాహ. తన్తూనితి. యథా కౌ భువి ఊర్ణనాభి ర్లూతాకీటః స్వయమేవ తన్తూనుద్వమతి ఉత్పాదయతి గిళతివా భక్షయతిచ. తత్తథా బ్రహ్మ స్వయమేవ. భూతా న్యుత్సృజతి స్వస్మిన్నేవ ప్రసంహరత్యుపసంహరతి. విలాపయతీత్యేతత్. అనేనోర్ణనాభిదృష్టాన్తేన భూతానాం నిమిత్తకారణ ముపాదానకారణంచ బ్రహ్మైవేతి సిద్ధమ్. యేన జగదస్తీత్యభ్యుపగతం తేనావశ్యం బ్రహ్మాస్తీత్యభ్యుపగన్తవ్యం. జగతో బ్రహ్మకార్యత్వాదితిభావః నను బ్రహ్మ జగతో నోపాదానం తదభిన్నత్వాత్స్వరూపవదితి శఙ్కాయాం తదనుమానస్య వ్యభిచారం దర్శయితుం

దృష్టాన్తాన్తరమాహ. భూమ్యామితి - భూమ్యా మోషధివ జ్జగ ద్బ్రహ్మణి భవతి. అథోతతః భూమ్యామోషధివజ్జగద్బ్రహ్మణి లీయతే. నను జగన్న బ్రహ్మోపాదానకం తద్విలక్షణత్వాత్ యద్యద్విలక్షణంతత్తదుపాదానకం నభవతి యథా ఘట స్తన్తువిలక్షణో నతన్తూపాదానక ఇతిశఙ్కాయాం తదనుమానస్య వ్యభిచారం దర్శయతి. చితిభృతః చేతనాద్దేహాత్. మూర్ధజలోమవత్. కేశవ ల్లోమవచ్చ. అతశ్చేతనాద్బ్రహ్మణ స్సకాశా ల్లోకో జాయతే. తస్మాదస్తి జగతో నిమిత్తముపాదానంచ బ్రహ్మ నిర్నిమిత్తత్వానుపపత్తే ర్జగత ఇత్యభిప్రాయః. ౮౬

శ్లో॥ సర్వజ్ఞోపిచ సర్వవి త్స తపసా జ్ఞానాత్మనా ఽచీయతా
వ్యక్తం తత్సమభూ త్తత స్సచ మహా౯ ప్రాణ స్తతోఽ భూన్మనః
తస్మా ద్భూతగణ స్తతోఽణ్డమభవ ల్లోకాశ్చ తత్రాభవ౯
మర్త్యాద్యాసుభృతః కృతానిచ ఫలం నామాకృతిశ్చేశ్వరాత్. ౮౭

వ్యా.—సృష్టిప్రకారమేవ బ్రహ్మణో దర్శయతి- సర్వజ్ఞఇతి. సర్వజ్ఞస్సామాన్యాకారేణ సర్వం జానాతీతి సర్వజ్ఞః. అపిచ కిఞ్చ సర్వవిత్ విశేషాకారేణ సర్వం వేత్తీతి సర్వవిత్. సః ఈశ్వరః జ్ఞానాత్మనా ఆలోచనరూపేణ తపసా అచీయత ఉపచయతేస్మ. బీజమివోచ్ఛూనతాం జగామేత్యర్థః. తత్తస్మాదీశ్వరాత్ అవ్యక్త మవ్యాకృతం సమభూత్ వ్యాచికీర్షితావస్థారూపేణ జాతమ్. తత స్సచ మహా౯ ప్రాణో హిరణ్యగర్భ స్సమభూత్ - తతో మనోఽభూత్ - తస్మాద్భూతగణోఽభూత్ - తతోఽణ్డం బ్రహ్మాణ్డ మభవత్. తత స్తత్రాణ్డే లోకా భూరాదయో ఽభవ౯. తత స్తత్రి లోకేషు మర్త్యాద్యాసుభృతః మర్త్యాద్యా అసుభృతః ప్రాణినోఽభవ౯ కృతాని కర్మాణ్యభూవ౯ ఫలంచాభూత్ నామాభూదాకృతిశ్చాభూత్ సర్వమపి జగదీశ్వరాదస్మాదభూదిత్యర్థః. ౮౭

శ్లో॥ అజ్ఞో మోఽపరవిద్యయా సముదితం కర్మాగ్నిహోత్రాదికం
కుర్వ న్నగ్నిశిఖాసు నిక్షిపతి నా కాలేతు యా ఆహుతీః
తా స్సూర్యస్య మరీచిభి తా ముపగతా ఏహీతి వాచం ప్రియాం
జల్పన్త్య స్సహ పూజనైః ఖలు నయన్త్యేనం సురేన్ద్రక్షితిమ్. ౮౮

వ్యా.—అపరవిద్యావైభవం దర్శయతి అజ్ఞఇతి మోఽజ్ఞః మూఢో నా కర్మజడఇత్యర్థః అపరవిద్యయా ఋగ్వేదాది లక్షణయా సముదిత మగ్నిహోత్రాదికం కర్మ కుర్వ౯ కాలే అగ్నిశిఖాసు యా ఆహుతీ ర్నిక్షిపతి తా ఆహుతయః సూర్యస్య మరీచితాం కిరణత్వ ముపగతాస్సత్యః పూజనైస్సహ ఏహీతి ప్రియాం

వాచం జల్పన్త్యసత్యాశ్చ తమేవ మజ్ఞం నరం సురేన్ద్రితీతిం స్వర్గం నయన్తి ప్రాపయన్తి. ఖలు ప్రసిద్ధా. ౮౮

శ్లో॥ యజ్ఞోఽష్టాదశమర్త్యసంశ్రితతయా మర్త్యోఽస్య మర్త్యం ఫలం
శ్రేయో నన్దతి యస్త్విదం స విమనా మృత్యుం పునర్యాతిచ
అజ్ఞానే తమసి స్థిత స్స విబుధః కృత్యస్మి యజ్ఞాదికా
చ్ఛ్రేయోనాస్యదితి భ్రమా త్కృతకృత స్స్వర్గం గత స్తచ్చ్యుతః. ౮౯

వ్యా.—నన్వేవం కర్మభిస్స్వర్గప్రాప్తి ర్భవత్యేవేతి కథం కర్మవిషయవిద్యాయా అపరవిద్యాత్వ మతఆహ. యజ్ఞఇతి. యజ్ఞః అష్టాదశమర్త్యసంశ్రితతయా షోడశఋత్విజః యజమానః పత్నీచేత్యష్టాదశమర్త్యాశ్రితత్వేన హేతునా మర్త్యో భవతి. అస్య మర్త్యయజ్ఞస్య ఫలంచ మర్త్యం భవతి. యస్తు ఇదంశ్రేయ ఇతి నన్దతి. స విమనాః పునర్మృత్యుమేవ యాతి. నను స మృత్యుం నయాతి. కిన్తు స్వర్గమేవేత్యతఆహ. అజ్ఞానే అజ్ఞాననామకే తమసి అన్ధకారే స్థితః స విబుధః. విద్వానిత్యుపహాసోక్తిః. యద్వా. సః విబుధోస్మి కృతీ కృతార్థశ్చాస్మి, యజ్ఞాదికాదన్యత్ శ్రేయో నాస్తి ఇతి భ్రమాత్. కృతకృతః అనుష్ఠితయజ్ఞాది రతఏవ స్వర్గం గతః ప్రాప్తస్సన్. తచ్చ్యుతః తస్మాత్స్వర్గాత్ భ్రష్టః పుణ్యక్షయాదితి భావః. పునః మృత్యుం యాత్యేవ. తస్మాదనిత్యఫలప్రదా కర్మవిషయేయం విద్యా అపరవిద్యైవ. ౮౯

శ్లో॥ దారాపత్యగవాదిసస్యతనవో యద్వచ్చితాః కర్మణాఽ
నిత్యా అత్ర తథా పరత్ర పరమాః స్వర్గాదిలోకా అపి
నిశ్చిత్యేతి కృతేన కిం మమ పరబ్రహ్మార్థినో బ్రాహ్మణో
నిర్విణ్ణ స్సమిత్కరో గురు మయే ద్బ్రహ్మప్తయే బ్రహ్మగమ్. ౯౦

వ్యా.--ననుకర్మజన్యః స్వర్గోపి నిత్యఏవ. కర్మఫలస్యాపి నిత్యత్వశ్రవణాత్. అక్షయ్యగ్ంహవై చాతుర్మాస్యయాజిన స్సుకృతమ్భవతి. అపా మసోమ మమృతా అభూమేత్యాది శ్రుతిభ్య ఇత్యతాహ- దారేతి. అత్ర. కర్మణా వివాహమైథున వాణిజ్యకృష్యాదినా చితా స్సమ్పాదితాః- దారాపత్యగవాదిసస్యతనవః. దారాః భార్యా- అపత్యాని పుత్రాః పుత్రికాశ్చ. గవాదయః గోమహిష్యాదిపశవః సస్యం వ్రీహ్యాదికం తనుః శరీర మిత్యేతాః యథా అనిత్యాః. తథా పరత్రాపి కర్మణా చితాః పరమాః స్వర్గాదిలోకా అపి అనిత్యాఏవ. ఏవం కర్మఫలస్యానిత్యత్వాత్తతో

విరక్తేన భవితవ్య మిత్యాహ నిశ్చిత్యేతి. బ్రాహ్మణ ఇతి కర్మఫలానిత్యత్వం నిశ్చిత్య పరబ్రహ్మార్థినో మమ కృతేన కర్మణా కిమితి నిర్విణ్ణః నిర్వేదం ప్రాప్తః సమిత్కరః సమిద్యుక్తపాణిస్సన్. బ్రహ్మప్రాప్తయే బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తయే బ్రహ్మ గం బ్రహ్మాత్మవిదం గురు మయే త్ప్రాప్నుయాత్. ౯౦

శ్లో॥ ఆత్మానం సముపాగతాయ స గురు స్సమ్యక్ప్రశాన్తాత్మనే
సన్న్యాసాదిసమస్తసాధనవతే విద్యాం వదే ద్బ్రాహ్మణే
విద్యా దేష యయాఽక్షరం పరతరం శుద్ధం పుమాంసం ధ్రువం
స్వాత్మానం త దసా వహం బృహ దితి ప్రత్యక్ష మఞ్చే న్ముదమ్. ౯౧

వ్యా.—ఏవముపపన్నాయ యోగ్యాయ శిష్యాయ గురు ర్విద్యా ముపదిశే న్నతూదాసీతేత్యాహ- ఆత్మానమితి. స గురుః ఆత్మానం సముపాగతాయ సమ్య క్ప్రశాన్తాత్మనే సన్న్యాసాదిసమస్తసాధనవతే బ్రహ్మణే బ్రాహ్మణాయ విద్యాం తాం వదేత్. కా సా విద్యేత్యతఆహ. ఏషశిష్యః యయా విద్యయా అక్షర మవినా శినం పరతరం శుద్ధం ధ్రువం స్వాత్మానం పుమాంసమ్. అసావహం తద్బృహ ద్బ్రహ్మాస్మీతి ప్రత్యక్షం విద్యాముదఞ్చేత్ గచ్ఛేత్ తామ్. ౯౧

శ్లో॥ యై ర్మర్త్యాః ప్రయాన్తి కర్మభిరపి శ్రద్ధాతపోభిః పరాన్
లోకాంశ్చన్ద్రమహేన్ద్రభాస్కరముఖాధీశానపి బ్రహ్మణః
విద్యా తత్ప్రతిపాదకేయ మపరా సంసారదాత్రీ నృణాం
బ్రహ్మాత్మప్రతిపత్తిదా ఖలు పరా విద్యాహి మోక్షప్రదా. ౯౨

వ్యా.—పరాపరే విద్యే వివిచ్య దర్శయ న్నుపసంహరతి. యైరితి- మర్త్యాః యైః - కర్మభిః యైశ్చ - శ్రద్ధాతపోభిః. చన్ద్రమహేన్ద్రభాస్కరముఖాధీశాన్. చన్ద్రమహేన్ద్రభాస్కరముఖా దేవోత్తమా అధీశాః స్వామినో యేషాన్తాన్ పరాన్ లోకాన్ ప్రయాన్తి బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్యాపి లోకాన్ప్రయాన్తి తత్ప్రతి పాదికా తేషాం కర్మశ్రద్ధా తపసాం ప్రతిపాదికా. నృణాం సంసారదాత్రీ ఇయం విద్యా అపరా భవతి. నృణాం బ్రహ్మాత్మప్రతిపత్తిదా బ్రహ్మాభిన్నాత్మజ్ఞాన ప్రదా. అతఏవ మోక్షప్రదా విద్యాతు పరాహి. యద్వా హి యస్మా న్మోక్షప్రదా తస్మాత్పరేతి. ౯౨

శ్లో॥ నిస్సారస్య చ తస్య సంసృతితరో ర్మూలం యదేవాక్షరం
తత్సత్యం తతఏతి జీవనికర స్సాత్మా తతో లీయతే

దీప్తా ద్వాయుసఖా త్స్ఫులిజ్గనికర స్సాత్మా యథా జాయతే
తత్రైవాపి చ లీయతే గగనతః కుణ్డామ్బరంవా యథా. ౯౩

వ్యా.— జీవో బ్రహ్మభిన్న ఇతి మోక్షః పురుషార్థఏకఏవ నిత్య ఇతి
చోక్తమ్. తదేవ విశదయతి నిస్సారస్యేతి. నిస్సారస్యమిథ్యాత్వాదితిభావః. తస్య
సంసృతితరోః యదేవాక్షరం బ్రహ్మ మూలం తదేవ సత్యం నిత్యత్వాత్తదేవమోక్ష
శ్చ-మోక్షోహి బ్రహ్మభావాపత్తిః భవత్వేవం మోక్షస్య బ్రహ్మత్వేననిత్యత్వం
కథమ్పున ర్జీవబ్రహ్మాభేదోఽతఆహ. తతఇతి తతో బ్రహ్మణస్సకాశాత్ సాత్మా-
సమానలక్షణః సచ్చిదానన్దాత్మక ఇతియావత్ జీవనికర ఏతి = ఆయాతి తత స్తస్మి
న్నేవ బ్రహ్మణి లీయతేచ తత్ర దృష్టాన్తమాహ. యథా దీప్తాద్వాయుసఖాదగ్నేః
సాత్మా సరూపః స్ఫులిజ్గనికరః జాయతే. అపిచ కిఞ్చ తత్రైవాగ్నౌ లీయతే
తద్వత్. నను విషమో దృష్టాన్తః అగ్నేః స్ఫులిజ్గానాఞ్చ కారణకార్యాణాం
సావయవత్వా ద్బ్రహ్మణో జీవానా ఞ్చ నిరవయవత్వా దిత్యతో దృష్టాన్తాన్త
రమాహ. గగనతఇతి- యద్వా. అజానాం జీవానాం కథ మగ్నిస్ఫులిజ్గదృష్టాన్తేన
బ్రహ్మణస్సకాశాజ్జన్మ. కథంవా నిత్యానాం తేషాం బ్రహ్మణి లయఇత్య
త్రాహ గగనతఇతి. యథావా కుణ్డామ్బరం ఘటాకాశో గగనతో మహాకాశా
జ్జాయతే గగనతో గగనేఏవ లీయతే తద్వదితి. ఔపాధికావేవ జీవస్య జన్మల
యౌ నవాస్తవావితి భావః. యథా అగ్నిరేవ స్ఫులిజ్గః. యథాచ మహాకాశ
ఏవ ఘటాకాశః. తథా బ్రహ్మైవ జీవః నతు తస్మాదన్య ఇతి పరమార్థః. ౯౩

శ్లో॥ దివ్యోఽయం పురుషో జనిశ్చ పరతో వ్యక్తా దమూర్తః పరః
శుభ్రో ఽప్రాణమనా వికారరహితో నిత్య స్సబాహ్యాన్తరః
ప్రాణోఽస్మా న్మనఇన్ద్రియాణి గగనం వాయుశ్చ తేజోమ్బుభూ
ర్విశ్వస్యాస్య విధారిణీచ సకలం దృశ్యం యతో జాయతే. ౯౪

వ్యా.—బ్రహ్మైకమేవ సత్య మిత్యుక్తమ్. కస్మాత్తత్సత్య మతఆహ. నిత్యోఽ
యంపురుష ఇతి. అయం ప్రత్యగభిన్నః పరమాత్మా పురుషః నిత్యః యద్వా.
నిత్యస్య సత్యస్యచ బ్రహ్మణః. జన్మలయవత్త్వేనానిత్యస్యాసత్యస్య జీవస్య చ కథ
మభేద ఇతి శజ్కాయాం జీవస్య తత్త్వమాహ. దివ్యఇతి అయం పురుషో జీవః నిత్యః.
అతఏవ సత్యశ్చ నిత్యత్వసత్యత్వయో స్సామానాధికరణ్యాత్. కస్మా దయం
నిత్యోఽతఆహ. వికారరహితఇతి. యద్వికిర్యతే తదనిత్యం యథా ఘటఇతి ప్రసిద్ధ
త్వాదితిభావః కస్మాదవికిర్యః. అజనిః=జన్మరహితః. జన్మవద్ధి వికిర్యతే కస్మా

దజనిః అమూర్తః. మూర్తోహి ఘటాదిర్జాయతే నత్వమూర్తోప్యాకాశాదిర్జాయతఏవేత్యత ఆహ. అవ్యక్తాత్పరతఃపరఇతి మూర్తాత్పర మమూర్త మమూర్తాత్పర మవ్యక్తం తస్మాత్పరతఃపరస్మాదవ్యక్తాదపిపరః సుతరాం నిరవయవ ఇత్యర్థః. అవ్యక్తం సావయవత్వనిరవయత్వాభ్యాం దుర్నిరూప మాకాశాదికన్తు సావయవం జనిమత్త్వా దయమాత్మాతు నిరవయవఏవాతఏవా వ్యక్తాత్పరోఽతఏవ జనిరహితశ్చ. నహి నిరవయవం జాయతే నశ్యతివా ఏవంనిరవయవత్వాదేవ శుభ్రోఽసఙ్గఃసఙ్గీహ్యశుభ్రః అతఏవా ప్రాణమనాః. ప్రాణమనోరహితః కిమయమాన్తర ఉత బాహ్యోఽతఆహ. సబాహ్యాన్తరఇతి యద్బాహ్యం చైతన్యం పరమాత్మాఖ్యం యచ్చాన్తరం చైతన్యం ప్రత్యగాత్మాఖ్యం తత్సహితః జీవేశ్వరోభయాత్మకత్వేన బాహ్య ఆన్తరశ్చేత్యర్థః కిం రూపోఽయమతఆహ. దివ్యఇతి ద్యోతనవాన్. స్వప్రకాశచైతన్యరూపఇత్యర్థః. యద్వా. క్వాయంస్థితోఽతఆహ దివ్యఇతి. దివి పరమాకాశే భవతీతి దివ్యః. బుద్ధావుపలభ్యమాన ఇత్యర్థః స్వేమహిమ్ని వ్యవస్థిత ఇతివా. ఏవం విధోఽయంపురుషః ననుకస్మా దయ మప్రాణోఽమనాశ్చేత్యతాహ. ప్రాణఇతి యతో యస్మాద్ధేతోః అస్మాత్పురుషాదేవ ప్రాణః, మనః ఇన్ద్రియాణి, గగనం, వాయుః, తేజః, అమ్బు, అస్య విశ్వస్య విధారిణీ భూరిత్యేత త్సకలమపి దృశ్యం జాయతే - తస్మాత్. ౬౪

శ్లో॥ అణ్డే ప్రాణభవే విరాడుదభవత్త్రైలోక్య దేహః పుమాన్
సర్వాత్మాఽస్య శిరోగ్ని రిన్దుమిహిరౌ నేత్రే దిశశ్చ శ్రుతీ
వేదా వాగసవో మరుత్త్రిభువనం చిత్తంచ పాదౌ ధరా
సర్వం పశ్యతి సంశృణోతి మనుతే సర్వేన్ద్రియాత్మాహ్యసౌ. ౬౫

వ్యా.—దివ్యోఽయమితిశ్లోకేన నిర్విశేషం బ్రహ్మ పరవిద్యావిషయం దర్శితం. తదేవ సవిశేషం దర్శయతి అణ్డఇతి. అస్మాత్ప్రాణోజాయతఇత్యుక్తమ్. తస్మాత్ప్రాణా ద్ధిరణ్యగర్భా ద్భవతీతి ప్రాణభవం తస్మిన్ ప్రాణభవే అణ్డే త్రైలోక్య దేహః అతఏవ సర్వాత్మా విరాట్పుమాన్పురుషః వైశ్వానర ఉదభవత్ యః పరమాత్మా మాయోపాధిక ఈశ్వర స్సఏవలిఙ్గోపాధికస్సన్ హిరణ్యగర్భోఽభూ త్సఏవ హిరణ్యగర్భ స్థూలోపాధికస్స న్విరాట్పురుషోఽ భూదిత్యర్థః. అస్య విరాట్పురుషస్య అగ్నిరేవ శిరః ఇన్దుమిహిరౌ చన్ద్రసూర్యౌ నేత్రే దిశః శ్రుతీ శ్రోత్రే వేదాః వాక్ మరుద్వాయు రసవః ప్రాణః త్రిభువనమేవ చిత్తం ధరా పాదౌ

హి యస్మా దసౌ పురుష స్సర్వేన్ద్రియాత్మా తస్మాదసౌ సర్వం పశ్యతి సర్వం సంశృణోతి సర్వం మనుతేచ. ౯-౫

శ్లో॥ అగ్ని ర్ద్యౌ రుదభూ త్తతోఽస్య సమిధ స్సూర్యశ్చ సోమాదితో
నిష్పన్నా జ్జలదోఽనలోపిచ తత స్సర్వౌషధీనా జ్గణః.
భూమ్యగ్నౌ పురుషానలేఽథ సుహుతా ద్రేత స్తత స్సిఞ్చతి
స్త్రీవహ్నౌ పురుష స్తదేవ మమృతో బహ్వీ ప్రజా జాయతే. ౯-౬

వ్యా.—తస్యైవ విరాట్పురుషస్య ప్రజాపతేస్స్రష్టృత్వం దర్శయతి. తతః పురుషా ద్ద్యౌః ద్యులోకరూపోఽగ్నిః ఉదభూ దాసీత్. అస్య ద్యులోకాగ్నేః సూర్యః సమిధో భవతి. ఇతో ద్యులోకాగ్నేః సకాశాత్ నిష్పన్నాత్సోమాత్ జలదో మేఘరూపోఽనలోఽగ్ని ర్జాయతే. తతశ్చపర్జన్యా ద్భూమి రూపాగ్నౌ సర్వౌషధీనాం వ్రీహ్యాదీనాం గణో జాయతే. అథ పురుషానలే పురుషరూపాగ్నౌ సుహుతాత్. తత ఓషధిగణాత్ రేతో జాయతే. పురుషః స్త్రీవహ్నౌ స్త్రీరూపేఽగ్నౌ తద్రేతః సిఞ్చతి ఏవం క్రమేణ అమృత ఈశ్వరా ద్బహ్వీ ప్రజా జాయతే రేతోమయత్వా త్ప్రజాశబ్దిత దేహానామితిభావః. ౯-౬

శ్లో॥ ఏతస్మా త్పురుషా త్త్రయీ సమభవ ద్యజ్ఞః క్రతు ర్దక్షిణా
దీక్షాఽబ్దో యజమాన ఇన్దు రరుణో యత్రైష లోకప్రజః
దేవా స్సాధ్యమనుష్యపక్షిపశవః ప్రాణా యవా వ్రీహయః
శ్రద్ధాసత్యతపాంసి శాస్త్రవిధయ స్తద్బ్రహ్మచర్యం తథా. ౯-౭

వ్యా.—ఏతస్మాత్పురుషాత్. త్రయీ వేదాస్త్రయః. సమభవత్. యజ్ఞ = స్సోమకః క్రతు = రసోమకః. దక్షిణా. దీక్షా. అబ్దస్సంవత్సరః యజమానశ్చ సమభవత్. యత్ర యస్మిన్ ఇన్దుః అరుణ స్సూర్యశ్చ భాతి. సఏష లోకప్రజశ్చ సమభవత్. తథా దేవాః, సాధ్యాః, మనుష్యాః, పక్షిణః, పశవః, ప్రాణాః, యవాః, వ్రీహయః, శ్రద్ధా, సత్యం, తపః, శాస్త్రవిధయః, ఏతస్మాత్సమభవన్. తథా తత్ప్రసిద్ధం బ్రహ్మచర్యంచ సమభవత్. ౯-౭

శ్లో॥ ఏతస్మా త్ప్రభవ న్తి శీర్షనిలయా స్సప్తేన్ద్రియాత్మాగ్నయ
స్సప్తైషామపి దీప్తయశ్చ సమిధ స్సప్తాపి శబ్దాదయః
హోమా స్సప్తచ బుద్ధయో విషయగా స్థానాని సప్తాపివా
యేష్వన్తర్హృదయేశయా వినిహితా స్సప్తాపి ధాతాృఽగ్నయః. ౯-౮

వ్యా.—ఏతస్మాత్పురుషాత్. శీర్ష నిలయాః మూర్ధన్యాః సప్త. ఇన్ద్రియాత్మా గ్నయః ఇన్ద్రియరూపాఅగ్నయః ప్రభవన్తి చక్షుశ్శ్రోత్రనాసికా ముఖరూప సప్తరన్ధ్రసఞ్చారిత్వేన చతుర్ణామపి చక్షుశ్శ్రోత్రఘ్రాణజిహ్వాఖ్యేన్ద్రియాణాం సప్త త్వేన నిర్దేశః. ఏషాం సప్తేన్ద్రియాగ్నీనాం సప్తాపి దీప్తయః విషయా తద్యోతన రూపా జ్వాలాశ్చ ఏతస్మాత్ప్రభవన్తి. సప్తశబ్దాదయో విషయాఏవ సమిధశ్చ ఏతస్మాత్ప్రభవన్తి. శబ్దరూపరసగన్ధానాం చతుర్ణామపి విషయాణాం సప్తస్థానసఞ్చా రీన్ద్రియవేద్యత్వా త్సప్తత్వేన నిర్దేశః సప్తవిషయగా బుద్ధయః. విషయవిజ్ఞానాన్యేవ హోమాః. ఏతస్మాత్ప్రభవన్తి. అపివా అపిచ అన్తశ్శరీరమధ్యే యేషు హృదయే శయాః హృదయే=హృది శేరతఇతి హృదయేశయాః స్వాపకాలేఇతిభావః. సప్తాప్య గ్నయ ఇన్ద్రియరూపాఇతిభావః. ధాత్రా వినిహితాః తాని సప్తాపి స్థానాని చక్షు ర్ద్వయం, శ్రోత్రద్వయం, నాసికాద్వయం ముఖం, చేత్యేతాని ఏతస్మాదేవ ప్రభ వన్తి. ౯౭

శ్లో॥ ఏతస్మా ల్లవణోదధిప్రభృతయ స్సప్తాబ్ధయో జజ్ఞిరే
భూమీధ్రా హిమవన్ముఖా స్త్రిపథగా ముఖ్యా స్తథా సిన్ధవః
సర్వా ఓషధయో రసా అపిచ తే యైః పఞ్చభూతావృతం
లిఙ్గం తిష్ఠతి సర్వమేవ పురుషో నాస్మాత్పరం కిఞ్చన. ౯౮

వ్యా.—ఏతస్మాత్పురుషా ల్లవణోదధిప్రభృతయః సప్త అబ్ధయ=స్సముద్రా జజ్ఞిరే హిమవన్ముఖా భూమీధ్రాః జజ్ఞిరే తథా త్రిపథగాముఖ్యా గఙ్గాద్యా స్సిన్ధవో నద్యోజజ్ఞిరే. సర్వా ఓషధయోజజ్ఞిరే యైః పఞ్చభూతావృతంలిఙ్గంతిష్ఠతి తే రసాశ్చ జజ్ఞిరే యస్మా దేవం సర్వం పురుషాదేవ జాతం తస్మాత్సర్వంపురుషఏవ ఏవకారార్థమాహ. అస్మాత్పురుషాత్పరమన్యత్ కిఞ్చన కిఞ్చిదపి న=నాస్తి. ౯౯

శ్లో॥ విజ్ఞాతే ఽఖిలకారణే ఽత్ర పురుషే జ్ఞాతం సమస్త మ్భవేత్
జ్ఞాతాయాం మృది కిం ఘటాదివికృతి స్సర్వాపి నజ్ఞాయతే
సర్వప్రాణిగుహాశయం పర మముం బ్రహ్మాత్మకం వేద యః
ప్రత్యఞ్చం పురుషం క్షిపత్యయ మిహ గ్రన్థిం హ్యవిద్యామయీమ్.
౧౦౦

వ్యా.—పురుషాదన్యస్యాభావాదేవ పురుషజ్ఞానా ద్విద్వాన్ సర్వజ్ఞో భవతీ త్యాహ. విజ్ఞాతఇతి - అఖిలకారణే అత్రాస్మిన్పురుషే విజ్ఞాతేసతి - అత్రలోకే ఇతి-వా-సమస్తం విజ్ఞాతం భవేత్. తత్ర దృష్టాన్తమాహ-మృది జ్ఞాతాయాం సత్యాం

సర్వాపి ఘటాదివికృతిః నజ్ఞాయతే కిమ్. అపితు జ్ఞాయతఏవ కారణాదనన్యత్వా త్కార్యస్యేతిభావః. న కేవలం పురుషజ్ఞానా త్సర్వజ్ఞత్వసిద్ధిరేవ ఫలం కిన్తు సర్వగ్రన్థి మోక్షోపీత్యాహ. సర్వేతి. యః సర్వప్రాణిగుహాశయం సర్వేషాం బ్రహ్మాది స్తమ్బ పర్యన్తానాం ప్రాణినాం గుహాసు బుద్ధిషు శేరతఇతి శయః తం తథోక్త మనేన జీవా నేకత్వం నిరస్తమ్. అతఏవ బ్రహ్మాత్మకం బ్రహ్మాభిన్న మముం ప్రత్యఞ్చం ప్రత్య జ్ఞామానం పరం పురుషం వేద సాక్షాత్కరోతి సోయం విద్వాన్ ఇహహి జీవ ద్దశాయామేవ అస్మిన్నేవజన్మనీతివా. అవిద్యామయీ మవిద్యాప్రభవాం గ్రన్థిం కామాది మవిద్యారూపాం గ్రన్థిమితివా గ్రన్థివ ద్దుర్మోచా మవిద్యా మిత్యర్థః. క్షిపతి = నాశయతి. ౧౦౦

శ్లో॥ య చ్చిత్తేన్ద్రియబుద్ధ్యుపాధ్యుపహితం ధర్మై స్తదీయైః పునః
సఙ్కల్పశ్రవణేక్షణాధ్యవసితిప్రష్టైశ్చ శబ్దాదిభుక్.
భాభా త్యాత్మని సంస్థితం మహతి యత్రైత త్సమస్తం శ్రితం
సర్వం యత్పరమం వరేణ్య మమృతం బుద్ధేః పరం తద్భజేత్. ౧౦౧

వ్యా.—ఏవం సర్వజ్ఞత్వాదిమహాఫలసద్భావా త్పురుషఏవ భజనీయః కుశలే నేత్యాహ. యదితి- యత్పురుషాఖ్యం = వస్తుచిత్తేన్ద్రియబుద్ధ్యుపాధ్యుపహితం చిత్తం = మన ఇన్ద్రియాణి బుద్ధిశ్చేత్యేతై రుపాధిభి రుపహితంసత్ పునరపి తదీ యైః చిత్తాద్యుపాధిసమ్బన్ధిభిః సఙ్కల్పశ్రవణేక్షణాధ్యవసితి ప్రష్టైః సఙ్కల్పశ్చి త్తధర్మః శ్రవణ మీక్షణఞ్చ ఇన్ద్రియధర్మః అధ్యవసితి రధ్యవసాయో బుద్ధిధర్మః ప్రష్టశబ్దాత్స్పర్శనాదిగ్రహణం తై ర్ధర్మైశ్చ ఉపహితంసత్ మాయయా స్వాత్మని అనాత్మధర్మ్యధ్యాసం తద్ధర్మాధ్యాసంచ కృత్వేత్యర్థః శబ్దాదిభుక్ విషయానుభవితృ సత్ ఆత్మని బుద్ధౌ సంస్థితం సమ్యక్స్థితంచ సత్ జీవరూపేణేతిభావః భాభాతి దేదీప్యతే మహతి యత్ర వస్తుని ఏతత్సమస్తం జగత్ శ్రిత మర్పితం యద్వస్తు సర్వం సర్వాత్మకం యద్వ్యతిరేకేణ సర్వస్యాభావాదితిభావః తద్భజే ద్విద్వాన్ము ముక్షురితిశేషః కీదృశం తదత ఆహ. బుద్ధేః పరం లౌకికజ్ఞానాగోచరమిత్యర్థః వరే ణ్యం వరణీయం ప్రార్థనీయం నను సర్వాదికమపివరేణ్యమేవేతిశఙ్కాయాం విశినష్టి వరేణ్యం పరమమితి - సర్వేష్వపి వరణీయేషూత్కృష్ట మిదం తత్రహేతుమాహ - అమృతమితి నిత్యం సుఖస్వరూపమితివా ౧౦౧

శ్లో॥ యద్దీప్త్యాపి జగద్విభాసకమిదం తేజస్త్రయం దీప్యతే
యత్సూక్ష్మాదపి సూక్ష్మమఙ్గ మహతో యన్మహద్యత్రవా

లోకా స్సప్తచ లోకినోపి నిహితాః ప్రాణో మనో వాక్చ త
ద్బ్రహ్మోఙ్కారశరాసనాహితమనోబాణేన హన్యాద్బుధః. ౧౦౨

వ్యా.—జ్ఞేయం బ్రహ్మ విశింషన్ తద్భజనప్రకారం రూపకాలఙ్కారేణ దర్శయతి. జగద్విభాసకమపి ఇదం దృశ్యమానం తేజస్త్రయం సూర్యచన్ద్రవహ్ని త్రియం యద్దీప్త్యా యస్యబ్రహ్మణశ్చైతన్యజ్యోతిషా దీప్యతే- భాస్యతే యత్-సూక్ష్మాదపి సూక్ష్మం యచ్చ మహతోపి మహత్. అఙ్గత్యద్భుతే యత్రైవ. సప్తాపిలోకాః లోకినోజనాశ్చ నిహితాః. ప్రాణః మనః, వాక్చ యత్రనిహితమ్. బుధః తద్బ్రహ్మ. లక్ష్యభూతమితిభావః. ఓఙ్కారశరాసనాహితమనోబాణేన ఓఙ్కారరూపే శరాసనే చాపే ఆహితేన అనుసంహితేన మనసైవ బాణేన హన్యాద్విధ్యాత్. ౧౦౨

శ్లో॥ లక్ష్యే బ్రహ్మణి బిమ్బభూతచితి సాధ్వోఙ్కారచాపాహితం
స్వాత్మానం ప్రతిబిమ్బచిన్మయ మిషుం ధీరోఽప్రమత్తః పుమాన్
ఏకాగ్రాశయ ఆయతేన్ద్రియగణ స్సర్వత్ర వైరాగ్యవాన్
సన్న్యాసీ పరిపాతయే దథ భవే ద్బాణో యథా తన్మయః. ౧౦౩

వ్యా.—ఇదానీం జీవే బాణత్వ మారోప్య బ్రహ్మవేధనప్రకారం విస్పష్టం దర్శయతి. లక్ష్యఇతి. సర్వత్ర ఇహాముత్రఫలభోగేషు వైరాగ్యవాన్. అతఏవ సన్న్యాసీ సర్వకర్మసన్న్యాసీ. అతఏవ ఆయతేన్ద్రియగణః జితేన్ద్రియః. అతఏవ. ఏకాగ్రాశయః. ఏకాగ్రచిత్తః అతఏవాప్రమత్తః ధీరః పణ్డితః పుమాన్. ధానుష్కస్యచ ప్రమాదరాహిత్యమేకాగ్రచిత్తత్వం స్థైర్యఞ్చావశ్యకమ్. సాధు సమ్యక్. ఓఙ్కారచాపాహితం ప్రతిబిమ్బచిన్మయం స్వాత్మానమేవేషుం బిమ్బభూతచితి బ్రహ్మణ్యేవ లక్ష్యే పరిపాతయేత్. ప్రతిబిమ్బస్య బిమ్బాభిన్నత్వాద్బ్రహ్మాభిన్నోఽహమితి పశ్యేదిత్యర్థః. అథ స ధీరః బాణోయథా బాణఇవ తన్మయః లక్ష్యబ్రహ్మమయః భవేత్. బ్రహ్మైవ భవేదిత్యర్థః. బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మైవ భవతీతి శ్రుత్యన్తరాత్. నను లక్ష్యే ప్రవిష్టో బాణో యది లక్ష్యమేవస్యాత్తర్హి బ్రహ్మణి ప్రవిష్టో జీవో బ్రహ్మైవ స్యాత్ నతు తదస్తి! తస్మా న్నజీవబ్రహ్మభేద ఇతిచే న్నైవమ్. బాణస్య లక్ష్యమయత్వంనామ. లక్ష్యసంయోగమాత్రమేవ. జీవస్యతు బ్రహ్మసాయుజ్యమేవ. నిరవయవత్వాజ్జీవబ్రహ్మణోః. సచ్చిదానన్దత్వేన సమానరూపత్వాచ్చ. అసఙ్గయోర్జీవబ్రహ్మణో రితరేతరసంయోగా

నుపపత్తేశ్చ అన్యథా బాణవజ్జీవస్యావయవస్యాత్. లక్ష్యాద్విలక్షణశ్చ స్యా న్న చే
ష్టాపత్తిః అనిత్యత్వజడత్వాదిదోషప్రసఙ్గాదితి దిక్. ౧౦౩

శ్లో॥ యస్మిన్ ద్యౌః పృథివీ నభశ్చ హృదయం ప్రాణేన్ద్రియం చార్పితం
తం జ్ఞాత్వైక మముం త్యజే త్తదితరా వాచోఽమృతప్రాపకః
సేతుః సంసృతిసాగరస్య యదయం హ్యేనం హృద న్తఃస్థితం
స్వాత్మానం బహుభావ మోమితి భజే దజ్ఞానపారాయ నా. ౧౦౪

వ్యా.—జ్ఞానినా కింకర్తవ్యం కిమకర్తవ్య మతఆహ. యస్మిన్నితి - యస్మిన్
ద్యౌరర్పితా. పృథివ్యర్పితా. నభోఽర్పితం హృదయమర్పితం ప్రాణేన్ద్రియం ప్రా
ణానామిన్ద్రియాణాఞ్చసమాహారః అర్పితం త మముమేకం పురుషం జ్ఞాత్వా
తదితరా వాచః అవిద్యావిషయాః త్యజేత్. యద్యస్మా దయంపురుషః అమృత
ప్రాపకః సంసృతిసాగరస్య సంసారసముద్రస్య సేతుః. హి తస్మాత్ నా మనుష్యః
అజ్ఞానపారాయ అజ్ఞాననాశాయేత్యేతత్, హృద న్తఃస్థితం బహుభావముపాధివశా
దితిభావః. ఏనం స్వాత్మానం ప్రత్యఞ్చ మోమితి భజే ద్ధ్యాయేత్. ౧౦౪

శ్లో॥ అజ్ఞానామ్బుధిపారవర్త్యఖిలవి త్సర్వజ్ఞ ఏష ప్రభు
ర్దివ్యే బ్రహ్మపురే హృదమ్బుజ నభస్యాసీనవ ద్భాసతే
సూర్యేన్ద్వబ్ధిసరిన్మరుద్గిరిధరాద్యోర్లోకభృత్ప్రాణినో
యస్యాజ్ఞామయ రజ్జుబద్ధహరిణా మాహాత్మ్యసమ్బోధనాః. ౧౦౫

వ్యా.—నన్వజ్ఞానస్య పారం జిగమిషుః పారంగతమేవ భజేత.- స్వయంతీర్ణః
పరాంస్తారయేదితిన్యాయా దాత్మాతు అజ్ఞానమధ్యగతఏవ అజ్ఞానమయబుద్ధిగుహా
హితత్వా దతో నయుక్త మాత్మభజన మతఆహ.అజ్ఞానేతి-అఖిలవిత్సర్వజ్ఞ స్సామా
న్యవిశేషాకారభేదాజ్ఞానస్యాపునరుక్తిః. అతఏవ అజ్ఞానామ్బుధిపారవర్తీ ఏష ప్రభురీ
శ్వరః దివ్యే బాహ్యనభోవిలక్షణత్వాదితిభావః. బ్రహ్మణశ్చైతన్యస్య పుర మభివ్యక్తి
స్థానం బ్రహ్మపురం తస్మిన్ హృదమ్బుజనభసి హృత్పుణ్డరీకస్థే మనసి అన్తఃకరణే
ఇత్యేతత్ ఆసీనవత్ స్థితఇవ భాసతే. నతువస్తుతఇతిభావః. ఏతేన ఈశ్వరస్యైవ
మాయయా జీవత్వమ్ప్రాప్తమితి సిద్ధమ్. ఈశ్వరత్వమేవ పురుషస్య తస్య దర్శ
యతి యస్యేశ్వరస్య ఆజ్ఞామయరజ్జుబద్ధహరిణాః ఆజ్ఞాపాశబద్ధహరిణతుల్యాః పాశ
బద్ధహరిణాఇవ ఆజ్ఞాబద్ధా ఇత్యర్థః యదాజ్ఞాపరతన్త్రా ఇతియావత్. సూర్యేన్ద్వబ్ధి
సరిన్మరుద్గిరిధరాద్యోర్లోకభృత్ప్రాణినః- సూర్య, ఇన్దు, రబ్ధయ, స్సరితః, మరుత్,

గిరిః, ధరా, ద్యౌః, లోకభృతో లోకపాలాః. ప్రాణినో జనాశ్చ యస్య మాహాత్మ్య సమ్బోధనాః మాహాత్మ్యం సమ్యగ్బోధయన్తి సఏషప్రభు రితి పూర్వాన్వయః. ౧౦౫

శ్లో॥ హృత్స్థోఽసావేష మనోమయశ్చ మనసో వృత్త్యా యతో భావ్యతే
స్థూలాత్స్థూలాత్ సూక్ష్మశరీర మేష నయతి స్థూలాన్తరం కర్మభిః
దేహేఽత్రైవ ధియం హృదబ్జకుహరే సంస్థాప్య సన్తిష్ఠతి
జ్ఞానేనైనమయన్తి శాన్తహృదయాః పూర్ణం సుఖం స్వప్రభమ్. ౧౦౬

వ్యా.–హృదమ్బుజనభస్యాసీనవద్భాసత ఇతీశ్వరస్యైవ జీవత్వమిత్యుక్తం. తదేవ దర్శయతి- ఏష హృత్స్థః పురుషః మనోమయశ్చ భవతి. స్వత ఈశ్వరోపి హృత్స్థస్సన్ మనఉపాధివశా న్మనోమయోభవతి. హిఃప్రసిద్ధౌ. తత్ర హేతు మాహ. యతో యస్మా దేష మనసోవృత్త్యా భావ్యతే. మనోవృత్తిభిః కామాదిభి ర్వృత్తిమానివ లక్ష్యతే ఇత్యర్థః. ఏషజీవః కర్మభిః స్థూలాత్పూర్వాత్ స్థూలా న్తరం సూక్ష్మశరీరం నయతి-ప్రాపయతి. ఏషః అత్ర దేహే ధియం హృదబ్జకుహరే సంస్థాప్య సన్తిష్ఠతి. కేషామయం కథం ప్రత్యక్షో౽తఆహ. జ్ఞానేనేతి - శాన్తహృదయా యతయః పూర్ణం సుఖ మానన్దరూపం స్వప్రభం జ్ఞానరూపంచ ఏనం పరమాత్మానం జ్ఞానేనాయన్తి భజన్తే అఖణ్డబ్రహ్మాకారయా వృత్త్యా సాక్షాత్కుర్వన్తీ త్యేతత్. యద్వా- జ్ఞానేనాత్మానాత్మవివేకేన ఏనం జీవం పూర్ణం సుఖం స్వప్రభం బ్రహ్మేత్యయన్తి- జానన్తి. అనాత్మ తాదాత్మ్యాధ్యాసప్రయుక్త ఈశ్వరస్య జీవభావః ఆత్మానాత్మవివేకపూర్వకాత్మజ్ఞానేన నశ్యతీత్యభిప్రాయః. ౧౦౬

శ్లో॥ దృష్టేఽస్మి న్పురుషే పరావరమయే సాక్షా త్స ఏషోఽహ మి
త్యజ్ఞానప్రభవాత్మసంశ్రయదృఢగ్రన్థి ర్బుధో భిద్యతే
ఛిద్యన్తే ఽఖిలసంశయా బహుభవేష్వాత్తాని కర్మాణ్యపి
క్షీయన్తే పరిముచ్యతే ఽసుఖకరాత్సంసారబన్ధా దయమ్. ౧౦౭

వ్యా.–జ్ఞానేనైనమయన్తీత్యుక్తం కి మేతదయనా దతఆహ. దృష్టఇతి. పరావరమయే పరే=బ్రహ్మాదయః అవరే=అస్మదాదయః తన్మయే తద్రూపే సర్వాత్మభూతే ఇతియావత్. యద్వా. పరః హిరణ్యగర్భః సః అవరః యస్మాత్స పరావరః సఏవ పరావరమయః తస్మిన్. అస్మిన్ పురుషే. సాక్షాత్ప్రత్యక్షేణ సఏషపురుషోఽహమితి దృష్టేసతి. బుధః విదుషః అజ్ఞానప్రభవాత్మసంశ్రయదృఢగ్రన్థిః. అజ్ఞానప్రభవా ఆత్మసంశ్రయా హృదయాశ్రయాచ దృఢా గ్రన్థిః అనాత్మ తాదా

త్మ్యాధ్యాసరూపా భిద్యతే భిన్నా-భవతి-అఖిలసంశయాః. జీవేశ్వరైక త్వానేకత్వా సంసారిత్వసంసారిత్వాదిరూపా స్సర్వే సంశయాః ఛిద్యన్తే ఛిన్నాభవన్తి - బహు భవేషు అనేకజన్మసు ప్రాచీనేషు ఆర్జితాని సఞ్చితాన్యపి అపిశబ్దాదిహజన్మని సంచితాని ఆగామీనిచ క్షీయన్తే క్షీణానిభవన్తి తతః. అయం జీవః అసుఖకరా ద్దుఃఖకరా త్సంసారబన్ధా త్పరిముచ్యతే విముక్తోభవతి - ప్రారబ్ధావసానేఇతిభావః యద్వా తదైవ ముచ్యతే విదుషో వస్తుతో దేహాద్యభావేనప్రారబ్ధాభావాదితిభావః. ౧౦౭

శ్లో॥ కోశేఽసిర్వ హిరణ్మయే రుచిమయే య ద్దృశ్యతే చాత్మని
బ్రహ్మైత ద్విమలం విశుద్ధ మకలం జ్యోతిశ్చ త ద్జ్యోతిషామ్
సూర్యాది ర్నహి తత్ర భాతి సకలం తచ్చానుభాత్యుల్లస
ద్భాసా తస్య విభాతి సర్వమపి తత్సోఽవైతి యస్త్వాత్మవిత్. ౧౦౮

వ్యా.—నను కిమాత్మసాక్షాత్కారాన్మోక్షః యద్వా బ్రహ్మసాక్షాత్కారాత్ - నాద్యః - బ్రహ్మవిదఏవ మోక్షశ్రవణాత్ - నాన్త్యః. పరోక్షస్య బ్రహ్మణ స్సాక్షాత్కారాయోగా దతఆహ. కోశఇతి - హిరణ్మయే కోశే అసిర్వ ఖడ్గఇవ - రుచిమయే జ్యోతిర్మయే ఆత్మని బుద్ధౌ యత్ దృశ్యతే ఉపలభ్యతే. తదేతదేవ - విమలం మలరహిత మతఏవ విశుద్ధమకలం నిరవయవం ప్రాణాది కలారహితంవా జ్యోతిషాం చక్షురాదీనామపి జ్యోతి రవభాసకం బ్రహ్మ భవతి - జ్యోతిషాం జ్యోతి రిత్యేతదేవ స్ఫుటయతి - హి యస్మాత్ - తత్రబ్రహ్మణి సూర్యాది ర్నభాతి - నహిభాతి నైవభాతీతివా హిః ప్రసిద్ధావా. ఉల్లస ద్భాసమానం తద్బ్రహ్మైవ సకల మనుభాతి - తస్య భాసా సర్వమపి విభాతి - తద్బ్రహ్మ సః అవైతి సాక్షాత్పశ్యతి - యస్తు ఆత్మవి దాత్మదర్శీ ఆత్మనఏవ బ్రహ్మత్వాదితి భావః. ౧౦౮

శ్లో॥ పూర్వస్యాం దిశి య ద్విభా త్యవిదుషాం భూమ్యాదిరూపేణ త
ద్బ్రహ్మైవోరగవ ద్విభాత్యవిదుషాం యత్త ద్యథావా గుణః
ఏవం పశ్చిమదక్షిణోత్తరదిశా నూర్ధ్వాన్తరాథస్తలే
ష్వజ్ఞానాం జగదాత్మనా లసతి య ద్బ్రహ్మైవ తత్స ద్ధ్రువమ్. ౧౦౯

వ్యా.—విదుషాం న కేవల మన్తరేవ బ్రహ్మ ప్రత్యక్షం కిన్తు బహిరపీత్యాహ - పూర్వస్యామితి - అవిదుషాం పూర్వస్యాం దిశి యద్వస్తు భూమ్యాది రూపేణ విభాతి ప్రతిభాతి తద్బ్రహ్మైవ. యథా అవిదుషాం యద్వస్తు ఉరగవద్విభాతి. త ద్గుణోవా రజ్జురేవ. తద్వత్ - రజ్జౌసర్పస్యేవ బ్రహ్మణి జగతో

ధ్యస్తత్వాత్ - అధిష్ఠానసాక్షాత్కారశూన్యానామేవ ఆరోప్యభ్రమప్రత్యక్షం నతు తత్సాక్షాత్కారశాలినాం విదుషాం తస్మాద్విదుషాం పూర్వస్యాం దిశి బ్రహ్మైవ భాతి. ఏవం పశ్చిమదక్షిణోత్తరదిశాసు. ఊర్ధ్వాన్తరాధస్తలేషుచ యద్వస్తు. అజ్ఞానాజ్జగదాత్మనా లసతి ప్రతిభాతి తద్బ్రహ్మైవ. తదేవ సత్ సత్యం. కుతః - ధ్రువం కాలత్రయావ్యభిచారి. నహి జగద్భ్రాన్తిసమయేపి బ్రహ్మ నాస్తీతి వక్తుం శక్యతే. నిరధిష్ఠానవిభ్రాన్తేరభావాత్. ౧౦౯

శ్లో॥ దేహం వృక్ష మిమం శ్రితౌ సుపతనౌ ద్వౌ పక్షిణౌ సజ్గతా
వన్యోన్యం సుహృదా వనాదినిధనా జీవేశ్వరా చిన్మయౌ
ఏక స్తత్రతు లిజ్గవాన్ కృతఫలం భుఙ్క్తేచ దుఃఖం సుఖం
మాయోపాధిభృ దీశ్వర స్తతు పరోఽనశ్న న్నిదం పశ్యతి. ౧౧౦

వ్యా.—అవిదుషాం య స్సంసారీ జీవః ప్రత్యక్షః. యశ్చాసంసారీ పరోక్ష ఈశ్వరః తావుభావపి బ్రహ్మైవేతివక్తుం తావజ్జీవేశ్వరస్వరూపాదికమాహ. దేహ మితి - అన్యోన్యం సుహృదౌ. అన్యోన్యం సజ్గతౌ అనాదినిధనౌ ఆద్యన్తశూన్యౌ చిన్మయౌ సుపతనౌ శోభనగతీ జీవేశ్వరావితి ద్వౌ పక్షిణౌ ఇమం దేహమేవ వృక్షం శ్రితౌ భవతః తత్రైకో జీవస్తు లిజ్గవాన్ నతఏవ కృతఫలం కర్మఫలం సుఖం దుఃఖంచ భుఙ్క్తే అనుభవతి. పరః అన్యః మాయోపాధిభృత్ ప్రసిద్ధః పరోక్షఇతి వా ఈశ్వరస్తు ఇదమనశ్నన్ పశ్యతి. ౧౧౦

శ్లో॥ దేహేఽహమ్మతి రేష శోచతి పుమాన్ సంసారపాథోనిధౌ
మగ్నో దీనతయా సుతాదిమమతోఽజ్ఞానేన మూఢాశయః
రుగ్ణోఽహం మమ మృత్యు రేష్యతి సుతో నాసీచ్చ దగ్ధం గృహం
భార్యాచాపి మృతాఽధనో బహుజనం జీవే త్కుటుమ్బం కథమ్. ౧౧౧

వ్యా.—జీవస్య సంసారితాం దర్శయతి- ఏష. పుమాన్ జీవః దేహే స్థూలే సూక్ష్మే చాహమ్మతి రహమితి బుద్ధిమాన్. అతఏవ సంసారపాథోనిధౌ మగ్న స్సన్ అజ్ఞానేన మూఢాశయః సుతాదిమమతః సుతాదిషు మమతావాన్. భూత్వా దీనతయా దైన్యేన అహం రుగ్ణః. ఏష మమ మృత్యు రేష్యతి ఆగమిష్యతి సుతో నాసీత్. గృహం దగ్ధం భార్యాపి మృతా అహ మధనః మమ బహుజనం కుటుమ్బం కథం జీవేత్ ఇతి శోచతి. ౧౧౧

శ్లో॥ శాస్త్రాచార్యశమాదిసంస్కృతహృదా తం సర్వసంసేవితం
పశ్యత్యేష యదేశమస్యవిభవం నోవా తదా శోచతి
పశ్యః పశ్యతి రుక్మవర్ణ మమృతం కర్తార మీశం యదా
పుణ్యం పాపమపి ప్రధూయ తు తదా బ్రహ్మైవ సమ్పద్యతే. ౧౧౨

వ్యా.—అథ జీవస్యేశ్వరదర్శనా త్సంసారాపగమం దర్శయతి - శాస్త్రేతి - యదా ఏషజీవః, శాస్త్రాచార్యశమాదిసంస్కృతహృదా అసంస్కృతమనస స్తత్ర గత్యభావాదితిభావః - సర్వసంసేవితం - త మీశ మస్యేశస్య విభవం మహిమానఞ్చ పశ్యతి. తదా నోశోచతివా నైవశోచతి. కుతో నశోచతీత్యతాహ - యదా పశ్యః జీవః రుక్మవర్ణం జ్యోతిర్మయం కర్తార మమృత మీశం పశ్యతి స్వాత్మత్వేనేతి భావః. తదాతు పుణ్యం పాపమపి ప్రధూయ పరిత్యజ్య బ్రహ్మైవ సమ్పద్యతే భవతి. ఉపాధితాదాత్మ్యాధ్యాసా దజ్ఞాన ప్రయుక్తాత్సంసరతో జీవస్య యదా నిరుపాధికేశ్వరాత్మసాక్షాత్కార స్తదా సకారణస్యాజ్ఞానస్య నాశా న్నిరుపాధికాత్మేశ్వరఏవ భవతి జీవ ఇతిభావః. ౧౧౨

శ్లో॥ ప్రాణప్రాణ మముం పరేశ మమృతం య స్సర్వభూతస్థితం
సర్వాత్మాన మయే దసా వహ మితి బ్రహ్మేతర త్కిఞ్చన
నో తస్య ప్రతిభాతి నాతివదతి బ్రహ్మణ్యయం క్రీడతి
జ్ఞానధ్యానయుతశ్చ తత్ర రమతే స బ్రహ్మవిత్సూత్తమః. ౧౧౩

వ్యా.—ఆత్మవిదేవ బ్రహ్మవిదిత్యుక్తమ్. అధునా బ్రహ్మవిదుత్తమం దర్శయతి - యః ప్రాణప్రాణం ప్రాణస్యాపి - ప్రాణం పరేశం సర్వభూతస్థితం సర్వాత్మాన మముం ప్రత్యఞ్చ మసావహమస్మీతి అయే జ్జానీయాత్. తస్య బ్రహ్మేతర ద్బ్రహ్మభిన్నం కిఞ్చన కిఞ్చిదపి నోప్రతిభాతి. స కిమపి నాతివదతి అతీత్య నవదతి అభావాదేవ. సోయం బ్రహ్మణ్యేవ క్రీడతి. జ్ఞానధ్యానయుతస్సన్ బ్రహ్మణ్యేవ తత్ర రమతే. స ఏవంవిధ ఆత్మవి దాత్మరతి రాత్మక్రీడః పురుషః బ్రహ్మవిత్సు ఉత్తమః శ్రేష్ఠః భవతి. బ్రహ్మాత్మవిదః అస్యచ విదేహముక్తిప్రయుక్తవైషమ్యాభావేపి జీవన్ముక్తిప్రయుక్తం వైషమ్యమస్తి బ్రహ్మవిదుత్తమస్యాస్య జీవన్ముక్తిసుఖం కేవలం బ్రహ్మవిదస్తు నైతదస్తీతిభావః. ౧౧౩

శ్లో॥ ఏకాగ్రేన్ద్రియమానసై రవిరతం సద్బ్రహ్మచర్యై స్సదా
సత్యజ్ఞానసమఞ్చితై ర్యతిజనై ర్లభ్యో ఒయమాత్మా పరః

సూక్ష్మాత్సూక్ష్మతరో మహాన్ రుచిమయో చిన్త్యో ఽతిదూరేఽన్తికే
దేహేస్యాత్మని సంస్థిత స్తనుభృతాం గూఢః ప్రకాశోపిచ. ౧౧౪

వ్యా.-దుర్లభశ్చాయమాత్మా- న సర్వసాధారణః. కిన్తు సుకృతిభిః కతిపయై రేవ లభ్య ఇత్యాహ - ఏకాగ్రేతి - ఏకాగ్రాణి ఇన్ద్రియాణి మానసంచ యేషాన్తై రేకాగ్రేన్ద్రియమానసైః. అవిరతం సదా సద్బ్రహ్మచర్యైః ప్రశస్తబ్రహ్మచర్యవద్భిః. సదా సత్యజ్ఞానసమిద్ధ్చిత్తైః యతిజనైః అయంపరఆత్మా లభ్యః లబ్ధుం శక్యః భవతి - కస్మాదతఆహ - అయమాత్మా సూక్ష్మాత్కాశాగ్రాదేరపి సూక్ష్మతరః మహాన్ మహతోపి మహాన్. రుచిమయ స్తేజోమయః అచిన్త్యః అతర్క్యః. ఇహాత్మని బుద్ధా సంస్థితోపి తనుభృతా మవిదుషా మతిదూరే గూఢసన్ వర్తతే. విదుషాన్తు అన్తికే వర్తతే ప్రకాశోపి భవతిచ ఆత్మత్వాదితిభావః. ౧౧౪

శ్లో॥ గ్రాహ్యోఽయం నహి చక్షుషా నవచసా నాన్యైన్ద్రియై ర్నైకృతై
ర్నైకృచ్ఛ్రాదితపోభి రప్యమలినప్రజ్ఞాప్రసాదేనతు
గ్రాహ్య శ్శుద్ధహృ దేహ హృ ద్యవిరతధ్యానేన తేనాత్మనా
వ్యాప్తత్వా దజడేన యత్రవిమలే సోఽయం స్వయమ్భాసతే. ౧౧౫

వ్యా.—తాదృశైరపి యతిభిః కేనాయం గ్రాహ్యోఽత ఆహ. గ్రాహ్యఇతి - అయం చక్షుషా నహి గ్రాహ్యః నైవగ్రాహ్యః. న వచసా గ్రాహ్యః నాప్యన్యై న్ద్రియై ర్గ్రాహ్యః. రూపాద్యభావా దితిభావః. కృతైః కర్మభి ర్నైగ్రాహ్యః. కృచ్ఛ్రాదితపోభిశ్చ నోగ్రాహ్యః. స్వర్గాదివత్కృతకత్వాభావాదితిభావః. తు కిన్తు అమలినప్రజ్ఞాప్రసాదేన అమలినాయా మలరహితాయాః ప్రజ్ఞాయాః బుద్ధేః ప్రసాదేన హేతునా శుద్ధహృదా శుద్ధేనమనసా అవిరతధ్యానేన ఇహ శరీరే హృద్యేవ గ్రాహ్యః. నను కథం జడస్య మనస ఆత్మగ్రాహకత్వ మతఆహ - తేన చైతన్యరూపేణాత్మనా వ్యాప్తత్వా దజడేనేతి కథమాత్మా హృద్యేవ గ్రాహ్యోఽత ఆహ. విమలే యత్రహృది సోఽయ మాత్మా స్వయమ్భాసతే. యద్వా, తేన శుద్ధహృదా. గ్రాహ్యః తేన కేనేత్యత్రాహ. యత్ర యస్మిన్ హృది విమలేసతి ఆత్మా స్వయమేవ భాసతే. ఉక్తంచ భాగవతే- వ్యాసేన 'యదోపరామో మనసో నామ రూప రూపస్య దృష్టస్మృత సమ్ప్రమోషాత్, య ఈయతే కేవలయా స్వసంస్థయా హంసాయ తస్మై శుచిషద్మనే నమః.' ఏతేన సుతరా మగ్రాహ్యస్యాత్మనః కథం సంస్కృతమనోగ్రాహ్యత్వ మితిశఙ్కా పరాస్తా. ౧౧౫

శ్లో॥ ఆత్మత్వేన మహేశ్వరంచ సకలాత్మానం పరం ప్రాప్తవాన్
యస్సోఽయం మనసేశు తే పరకృతే స్వార్థంచ కామాంస్తు యాన్
లోకాంస్తాంశ్చ సమశ్నుతే తత ఇమం జ్ఞం భూతికామోఽర్చయే
త్సేవేతాపి ముముక్షు రేన మఖిలం బ్రహ్మైవ యద్బ్రహ్మవిత్. ౧౧౬

వ్యా.—ఆత్మవిదయంసర్వసంసేవనీయ ఈశ్వరవదిత్యాహ. ఆత్మత్వేనేతి- యః మహేశ్వరం సకలాత్మానం పరమాత్మత్వేన ప్రాప్తవాన్ సోయం విద్వాన్. పర కృతే అన్యార్థం. స్వార్థ=మాత్మకృతేచ యాన్ కామాన్ మనసేశుతే చిన్తయతి తాన్ లోకాన్ పిత్రాదీన్ కామితాన్ సమశ్నుతేచ ప్రాప్నోత్యేవ తత స్తస్మా ద్భూతికామః ఐశ్వర్యకామీ ఇమం జ్ఞం విద్వాంస మర్చయేత్. ముముక్షు ర్మో క్షకామశ్చైనం సేవేతాపి. యద్యస్మా ద్బ్రహ్మవి దఖిలం సర్వం బ్రహ్మైవ భవతి. ౧౧౬

శ్లో॥ కామాన్ కామయతేను యాన్ లఘుమనా య స్తై స్స కామైః పునః
సమ్భూతి మ్బత తత్ర తత్ర భజతే కామాన్ ముముక్షు స్త్యజేత్
ఆత్మజ్ఞస్య కృతాత్మన స్త్విహ సమే పర్యాప్తకామస్య నుః
కామా యాన్తి లయం యదేష హతవాన్ జ్ఞానార్కభాసా తమః ౧౧౭

వ్యా.—ఏవ మాత్మవిద స్సర్వకామప్రదత్వేపి తం ప్రపద్య ముముక్షుః కామా న్నప్రార్థయే దిత్యాహ. కామానితి - యస్తు లఘుమనా అధీరచిత్తః యాన్ కామాన్ కామయతే సః తైః కామై స్తైస్తైతుభిః పునః తత్రతత్ర తేషుతేషు లోకేషు సమ్భూతి ముత్పత్తిం భజతే. కామభోగార్థమితిభావః. బతేతిఖేదే తస్మా త్ ముముక్షుః కామాన్ త్యజేత్. కృతాత్మనఃసంస్కృతచిత్తస్య పర్యాప్త కామస్య- సమ్పూర్ణకామస్య ఆత్మజ్ఞస్య నుః=మనుష్యస్య తు సమే= సర్వే కామా ఇహైవ లయం యాన్తి యద్యస్మా దేషవిద్వాన్ జ్ఞానార్కభాసా తమః అజ్ఞానాన్ధ కారం హతవాన్నాశితవాన్. ౧౧౭

శ్లో॥ వేదం కర్మమయంచ తత్త్వవిధురం తర్కాదిశాస్త్రం తథా
స న్త్యజ్యోపనిషద్విచారనిరతోఽకామః ప్రసన్నాశయః
ఆత్మానం పరిలబ్ధుమిచ్ఛతి పుమాన్ య స్తస్య విద్యావశా
దాత్మాఽయం స్వతనూం ప్రకాశయతి తల్లభ్యోఽయ మాత్మేచ్ఛయా.
౧౧౮

సూక్ష్మాత్సూక్ష్మతరో మహాన్ రుచిమయో చిన్త్యో ఽతిదూరేఽన్తికే
దేహేప్యాత్మని సంస్థిత స్తనుభృతాం గూఢః ప్రకాశోపిచ. ౧౧౪

వ్యా.-దుర్లభశ్చాయమాత్మా- న సర్వసాధారణః. కిన్తు సుకృతిభిః కతిపయై రేవ లభ్య ఇత్యాహ - ఏకాగ్రేతి - ఏకాగ్రాణి ఇన్ద్రియాణి మానసంచ యేషాన్తై రేకాగ్రేన్ద్రియమానసైః. అవిరతం సదా సద్బ్రహ్మచర్యైః ప్రశస్తబ్రహ్మచర్యవద్భిః. సదా సత్యజ్ఞానసమఞ్చితైః యతిజనైః అయంపరఆత్మా లభ్యః లబ్ధుం శక్యః భవతి - కస్మాదతఆహ - అయమాత్మా సూక్ష్మాత్పరమాణ్వాదేరపి సూక్ష్మతరః మహాన్ మహతోపి మహాన్. రుచిమయ స్తేజోమయః అచిన్త్యః అతర్క్యః. ఇహాత్మని బుద్ధౌ సంస్థితోపి తనుభృతా మవిదుషా మతిదూరే గూఢస్సన్ వర్తతే. విదుషాన్తు అన్తికే వర్తతే ప్రకాశోపి భవతిచ ఆత్మత్వాదితిభావః. ౧౧౪

శ్లో॥ గ్రాహ్యోఽయం నహి చక్షుషా నవచసా నాన్యేన్ద్రియై ర్నోకృతై
ర్నోకృచ్ఛ్రాదితపోభి రప్యమలినప్రజ్ఞాప్రసాదేనతు
గ్రాహ్య శ్శుద్ధహృ దేహ హృ ద్యవిరతధ్యానేన తేనాత్మనా
వ్యాప్తత్వా దజడేన యత్రవిమలే సోఽయం స్వయమ్భాసతే. ౧౧౫

వ్యా.—తాదృశైరపి యతిభిః కేనాయం గ్రాహ్యోఽత ఆహ. గ్రాహ్యఇతి - అయం చక్షుషా నహి గ్రాహ్యః నైవగ్రాహ్యః. న వచసా గ్రాహ్యః నాప్యన్యే న్ద్రియై ర్గ్రాహ్యః. రూపాద్యభావా దితిభావః. కృతైః కర్మభి ర్నోగ్రాహ్యః. కృచ్ఛ్రాదితపోభిశ్చ నోగ్రాహ్యః. స్వర్గాదివత్కృతకత్వాభావాదితిభావః. తు కిన్తు అమలినప్రజ్ఞాప్రసాదేన అమలినాయా మలరహితాయాః ప్రజ్ఞాయాః బుద్ధేః ప్రసాదేన హేతునా శుద్ధహృదా శుద్ధేనమనసా అవిరతధ్యానేన ఇహ శరీరే హృద్యేవ గ్రాహ్యః. నను కథం జడస్య మనస ఆత్మగ్రాహకత్వ మతఆహ - తేన చైతన్యరూపేణాత్మనా వ్యాప్తత్వా దజడేనేతి కథమాత్మా హృద్యేవ గ్రాహ్యోఽత ఆహ. విమలే యత్రహృది సోఽయ మాత్మా స్వయమ్భాసతే. యద్వా, తేన శుద్ధ హృదా. గ్రాహ్యః తేన కేనేత్యత్రాహ. యత్ర యస్మిన్ హృది విమలేసతి ఆత్మా స్వయమేవ భాసతే. ఉక్తంచ భాగవతే- వ్యాసేన 'యదోపరామో మనసో నామ రూప రూపస్య దృష్టస్మృత సమ్ప్రమోషాత్, య ఈయతే కేవలయా స్వసంస్థయా హంసాయ తస్మై శుచిషద్మనే నమః.' ఏతేన సుతరా మగ్రాహ్యస్యాత్మనః కథం సంస్కృతమనోగ్రాహ్యత్వ మితిశఙ్కా పరాస్తా. ౧౧౫

శ్లో॥ ఆత్మత్వేన మహేశ్వరంచ సకలాత్మానం పరం ప్రాప్తవాన్
యస్సోఽయం మనసేక్షతే పరకృతే స్వార్థంచ కామాంస్తు యాన్
లోకాంస్తాంశ్చ సమశ్నుతే తత ఇమం జ్ఞం భూతికామోఽర్చయే
త్సేవేతాపి ముముక్షు రేన మఖిలం బ్రహ్మైవ యద్బ్రహ్మవిత్. ౧౧౬

వ్యా.—ఆత్మవిదయంసర్వసంసేవనీయ ఈశ్వరవదిత్యాహ. ఆత్మత్వేనేతి- యః మహేశ్వరం సకలాత్మానం పరమాత్మత్వేన ప్రాప్తవాన్ సోయం విద్వాన్. పరకృతే అన్యార్థం. స్వార్థ=మాత్మకృతేచ యాన్ కామాన్ మనసేక్షతే చిన్తయతి తాన్ లోకాన్ పితౄదీన్ కామితాన్ సమశ్నుతేచ ప్రాప్నోత్యేవ తత స్తస్మాద్భూతికామః ఐశ్వర్యకామీ ఇమం జ్ఞం విద్వాంస మర్చయేత్. ముముక్షు ర్మోక్షకామశ్చైనం సేవేతాపి. యద్యస్మా ద్బ్రహ్మవి దఖిలం సర్వం బ్రహ్మైవ భవతి. ౧౧౬

శ్లో॥ కామాన్ కామయతేఽత్ర యాన్ లఘుమనా య స్తైస్స కామైః పునః
సమ్భూతి మ్బత తత్ర తత్ర భజతే కామాన్ ముముక్షు స్త్యజేత్
ఆత్మజ్ఞస్య కృతాత్మన స్త్విహ సమే పర్యాప్తకామస్య నుః
కామా యాన్తి లయం యదేష హతవాన్ జ్ఞానార్కభాసా తమః ౧౧౭

వ్యా.—ఏవ మాత్మవిద స్సర్వకామప్రదత్వేపి తం ప్రపద్య ముముక్షుః కామా న్నప్రార్థయే దిత్యాహ. కామానితి - యస్తు లఘుమనా అధీరచిత్తః యాన్ కామాన్ కామయతే సః తైః కామై స్తైతుభిః పునః తత్రతత్ర తేషు తేషు లోకేషు సమ్భూతి ముత్పత్తిం భజతే. కామభోగార్థమితిభావః. బతేతిఖేదే తస్మాత్ ముముక్షుః కామాన్ త్యజేత్. కృతాత్మనఃసంస్కృతచిత్తస్య పర్యాప్తకామస్య- సమ్పూర్ణకామస్య ఆత్మజ్ఞస్య నుః=మనుష్యస్య తు సమే= సర్వే కామా ఇహైవ లయం యాన్తి యద్యస్మా దేషవిద్వాన్ జ్ఞానార్కభాసా తమః అజ్ఞానాన్ధకారం హతవాన్నాశితవాన్. ౧౧౭

శ్లో॥ వేదం కర్మమయంచ తత్త్వవిధురం తర్కాదిశాస్త్రం తథా
సన్త్యజ్యోపనిషద్విచారనిరతోఽకామః ప్రసన్నాశయః
ఆత్మానం పరిలబ్ధుమిచ్ఛతి పుమాన్ య స్తస్య విద్యావశా
దాత్మాఽయం స్వతనూం ప్రకాశయతి తల్లభ్యోఽయ మాత్మేచ్ఛయా. ౧౧౮

వ్యా.--నిష్కామస్యాత్మకామస్యైవాత్మలాభో ముముక్షో ర్నాన్యస్యేత్యాహ. యః పుమాన్ కర్మమయం కర్మప్రతిపాదకం వేదం-తథా తత్త్వవిధురం తత్త్వజ్ఞానశూన్యం తర్కాదిశాస్త్రంచ సన్త్యజ్య ఉపనిషద్విచారనిరతః అకామః అతఏవ ప్రసన్నాశయ స్సన్ ఆత్మానం పరిలబ్ధుమిచ్ఛతి. తస్యాయమాత్మా విద్యావశా త్స్వతనూం స్వస్వరూపం ప్రకాశయతి. తత్తస్మా దయ మాత్మా ఆత్మేచ్ఛయా ఆత్మప్రార్థనయా లభ్యః లబ్ధుం శక్యః యస్య యత్కామ స్తస్య తత్ప్రాప్తిరితి లోకేపి దృష్టత్వా దితిభావః. ౧౧౮

శ్లో॥ నిష్కామః పరమాత్మకామకలిత స్సన్న్యసన్ జ్ఞానవా
నాత్మస్థిత్యుపజాతవీర్యసహితో య స్త్వప్రమాదో బుధః
ఆత్మార్థం యతతే ప్రపద్య స ధియం బ్రహ్మాహమిత్యవ్యయాం
శాన్తో జ్ఞానవితృప్తధీః ప్రవిశతి బ్రహ్మాఖిలస్థం సమమ్. ౧౧౯

వ్యా.—కి మాత్మప్రార్థనామాత్రే ణాత్మలాభః నేత్యాహ - యః బుధః నిష్కామః ఆత్మేతరవస్తుషు కామరహితః. అతఏవ - పర మతిశయేన ఆత్మకామకలితః. అతఏవ సన్న్యసన్ సర్వకర్మ తత్ఫలంచ త్యక్తవానిత్యర్థః. తతో గురూపదేశాదివశాత్ జ్ఞానవాన్ - అహంబ్రహ్మాస్మీతి జ్ఞానవాన్ - భూత్వా ఆత్మస్థిత్యుపజాతవీర్యసహితః ఆత్మస్థితి రాత్మనిష్ఠా తదుపజాతేన వీర్యేణ బలేన సహితః. అప్రమాదశ్చ సన్ ఆత్మార్థం యతతే సః బ్రహ్మాహమిత్యవ్యయాం ధియం ప్రపద్య శాన్తః జ్ఞానవితృప్తధీశ్చ భూత్వా అఖిలస్థం సర్వగతం సమం సర్వాత్మకం బ్రహ్మ ప్రవిశతి ఆత్మనఏవ బ్రహ్మత్వాత్. ౧౧౯

శ్లో॥ సర్వం కర్మ విహాయ నిశ్చితమహావాక్యార్థతత్త్వా శ్శ్రితా
యోగం బ్రహ్మమయాత్మసంస్థితిమయం సంశుద్ధసత్త్వా బుధాః,
బ్రహ్మాత్మాన ఇహైవ సన్త ఉపరి త్యాగా త్తనో రద్వయం
పూర్ణం బ్రహ్మ విశన్తి హేతుషు లయే జాతే కలానాం స్వతః. ౧౨౦

వ్యా.—విదుషః కథం బ్రహ్మప్రవేశోఽత ఆహ. సర్వమితి - బుధాః సర్వం కర్మ విహాయ నిశ్చితమహావాక్యార్థతత్త్వాః. నిశ్చితం మహావాక్యానా మయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదీనా మర్థతత్త్వం విషయయాథార్థ్యం యైస్తే తథోక్తాః. బ్రహ్మమయాత్మసంస్థితిమయం బ్రహ్మాభిన్నాత్మనిష్ఠారూపం యోగం శ్రితాః సంశుద్ధసత్త్వాః ఇహైవజీవద్దశాయామేవ బ్రహ్మాత్మాన స్సన్తః తనోః త్యాగా దుపరి కలానాం

ప్రాణాదీనాం స్వత స్స్వేషాం హేతుషు కారణేషు స్వతః స్వయమితివా లయే జాతేసతి అద్వయం పూర్ణం బ్రహ్మ విశన్తి - విదేహాకైవల్యం లభన్తఇత్యర్థః. ౧-౨౦

శ్లో॥ కుణ్డోపాధిలయా న్మహాభ్రమయతే కుణ్డామ్బరం చాననం
ప్రతీ త్యాస్యం ముకురక్షయా ద్భ్రహ దసౌ లిఙ్గక్షయా దేతి నా,
సింధుం ప్రాప్య యథా నదీ కలయతే నిర్నామరూపైకతాం
తేనైవం బృహదేత్య నా భవతి వైనిర్నామరూపో బృహత్. ౧-౨౧

వ్యా.—జీవః కథం బ్రహ్మ ప్రవిశతీత్యత్ర దృష్టాన్త మాహ. కుణ్డేతి - కుణ్డామ్బరం- ఘటాకాశం కుణ్డోపాధలయాద్ధేతోః మహాభ్రమయతే - ప్రాప్నోతి ఏవ మవచ్ఛేదవాదే దృష్టాన్త ముక్త్వా ప్రతిబిమ్బవాదే దర్శయతి. ప్రత్యాస్యం ప్రతిముఖం ముకురక్షయాద్ధేతోః ఆననం ప్రవిశతిచ ఏవ మసౌ నా జీవః లిఙ్గక్షయా ద న్తఃకరణవిలయా ద్బ్రహ్మ(బ్రహ్మ ఏతి ప్రాప్నోతి.అన్తఃకరణావచ్ఛిన్నమంతఃకరణప్రతిబిమ్బితంవా చైతన్యం జీవఇతి సిద్ధాన్తా దితిభావః. నామరూపాత్మకోపాధికృతఏవ. బ్రహ్మణోఽయం జీవభావః నస్వాభావికః. జీవస్య బ్రహ్మప్రవేశేసతి తదుపాధినాశా ద్బ్రహ్మత్వమేవ భవతీతి సదృష్టాన్తమాహ. సిన్ధుమితి- యథా నదీ సిన్ధుం ప్రాప్య నిర్నామరూపాసతీ తేన సముద్రైకతాం కలయతే ప్రాప్నోతి తథా నా జీవః బృహద్బ్రహ్మ ఏత్య- ప్రాప్య నిర్నామరూపస్సన్ బృహద్బ్రైవ భవతి. బ్రహ్మైవ భవతి బ్రహ్మణైక్యం ప్రపద్యతే ఏతేన బ్రహ్మప్రవిష్టః పురుషో బ్రహ్మణః పృథగేవ వర్తతఇతి ద్వైతమతం పరాస్తమ్. ౧-౨౧

శ్లో॥ యో బ్రహ్మాఽహమితి ప్రవేద భవతి బ్రహ్మైవ స ద్బ్రహ్మవి
న్నానాన్య మేష గతిం ప్రయాస్యతి మృతో దేవాదిభి ర్విఘ్నితః,
ఆత్మా బ్రహ్మహి సర్వగం భవతివా నాస్యాన్యయోఽబ్రహ్మవి
చ్ఛోకాబ్ధిం తరతి హ్యఘంచ హృదయగ్రన్థే ర్విముక్తో ఽమృతః.
౧-౨౨

వ్యా.—నను బ్రహ్మవిదో బ్రహ్మప్రాప్తి ర్యథా నస్యా త్తథా దేవా ఇన్ద్రాదయోఽన్యేచ పితాదయః విఘ్నం కుర్యుః. అయ మస్మదధికో భవతీతి మాత్సర్యాత్ అస్మభ్యం హవ్యకవ్యే నప్రదత్తఇతి కోపా ద్వృత్తిచ్ఛేదభయాద్వా ఇత్యాశఙ్కాయా మాహ. యఇతి- యః అహం బ్రహ్మేతి ప్రవేద సబ్రహ్మవి ద్బ్రహ్మైవ భవతి. ఏవకారార్థమాహ. ఏష బ్రహ్మవిత్ మృతస్సన్ దేవాదిభి ర్విఘ్నితో భూత్వా అన్యాం గతిం నప్రయాస్యతి. కస్మా దస్య బ్రహ్మప్రాప్తౌ నవిఘ్నా ఽత ఆహ.

హి యస్మా దాత్మా తత్త్వవిద ఆత్మా సర్వగం బ్రహ్మైవ యది లోకా ల్లోకా న్తరగమనం స్యా ద్బ్రహ్మవిద స్సర్వవ్యాప్యధ్వఘ్నః నతు తద స్తి బ్రహ్మవిదో గ న్తవ్య దేశా భావాత్. ఇతిభావః. అస్యాన్వయే అబ్రహ్మవి త్పురుషః నైవ భవతి జాయతే సచ బ్రహ్మవిత్. శోకాబ్ధిం తరతి అఘం పాప్మానంచ తరతి హృదయగ్రన్థే ర్విముక్తస్స న్నమృతశ్చ భవతి. ౧ ౨-౨

శ్లో॥ నిత్యం కర్మ యథోక్త మాచరితవా న్యశ్శ్రోత్రియశ్చాపర
బ్రహ్మస్థః పరమం బుభుత్సతి బృహ చ్చైకర్షి హోతాతు యః,
చీర్ణం యేన శిరోవ్రతంచ విధివ త్తస్మై ప్రశాన్తాత్మనే
ప్రాప్తాయ స్వపదం యథావిధి వదే త్తాం బ్రహ్మవిద్యా మ్బుధః. ౧-౨౩

వ్యా.—ఏనాం బ్రహ్మవిద్యాం సర్వేభ్య ఉపదిశేత్కిన్తు యః శ్రోత్రియ శ్ఛా న్దసః యథోక్తం వేదవిహితం నిత్యం కర్మాచరితవా న్యశ్చాపరబ్రహ్మస్థః పరమం బ్రహ్మ బుభుత్సతి బోద్ధు మిచ్ఛతి. యశ్చ ఏకర్షి హోతా ఏకర్షి నామకాగ్నౌ హో మం కృతవా న్యేనచ శిరోవ్రతం విధివత్ చీర్ణంకృతం తస్మై ప్రశాన్తాత్మనే యథావిధి స్వపదం ప్రాప్తాయ తాం పూర్వోక్తాం బ్రహ్మవిద్యాం బుధః తత్త్వవిత్ వదే దుపదిశేత్. ౧-౨౩

ఇతి ముణ్డకోపనిష ద్వ్యాఖ్యాతా.

మాణ్డూక్యోపనిషత్.

శ్లో॥ ఓ మిత్యక్షర మేతదేవ భువనం భూతం భవ ద్భావి చా
వ్యక్తం సూత్ర మిదం సమ స్తమపిచ బ్రహ్మైఽయ మాత్మా బృహత్,
ఓఙ్కారప్రతిపాదితోఽయ మమృతో హ్యాత్మా చతుష్పా దివాఽ
నంశోపి ప్రతిభాతి స త్త్వవశతో ఽద్వైతన్తు తద్వస్తుతః. ౧–౨౮

వ్యా.– ఆత్మత త్త్వప్రతిపత్త్యుపాయతయా ఓఙ్కారోపాసనం విహితం ప్రాక్. తస్యైవోఙ్కారస్య నిర్ణయార్థోఽయ మారమ్భః భూతం భవ ద్భావి కాల త్రయగోచరం భువనంనామ రూపా త్మనా వ్యాకృతం జగత్ మూర్తామూర్తాత్మకం తత్కారణం చావ్య క్త మవ్యాకృతం సూత్రం మహా హిరణ్యగర్భః. భువనం స్థూలం సూత్రం సూక్ష్మ మవ్య క్తం కారణ మితి పరమార్థః ఇతీదం సమ స్తమపి ఓమి త్యేత దక్షరమేవ ఇదం సమ స్తమపి బ్రహ్మైవ బ్రహ్మమయత్వా త్సర్వస్య నచైవం కథ మోఙ్కారస్య సర్వాత్మత్వ మితి వాచ్యం. బ్రహ్మవాచక త్వే నోఙ్కారస్య బ్రహ్మమయం జగ దోఙ్కారమయ మేవేతి. వాచ్యవాచక యో రభేదాధ్యవసాయేన ఓఙ్కారస్యైవ బ్రహ్మత్వా ద్బ్రహ్మణఏవోఙ్కారత్వాచ్చ. తస్మా ద్బ్రహ్మాత్మక మిదం సర్వ మో ఙ్కారఏవ. అయమాత్మా బృహద్బ్రహ్మైవ.హి తస్మా దోఙ్కారప్రతిపాదితోఽయ మమృత ఆత్మా అనంశోపి స త్త్వవశతః మాయావశాత్ చతుష్పా దివ ప్రతిభాతి. వస్తుతస్తు అయ మాత్మా అద్వైతం నిష్ప్రపఞ్చం తద్బ్రహ్మైవ. బ్రహ్మభిన్న త్వా దాత్మనః బ్రహ్మవాచక ఓఙ్కార ఆ త్మవాచకఏ వే త్యోఙ్కారప్రతిపాదితఏవా త్మేతి భావః. ౧–౨౮

శ్లో॥ ఏతస్యైకవిహీనవింశతిముఖో జాగ్రత్పదః స్థూలభుక్
సప్తాఙ్గశ్చ బహిర్మతిః ప్రథమతః పాదస్తు వైశ్వానరః
స్వాప్నోఽ న్తర్ధిషణో వివిక్తభు గయం పాదో పర స్తైజస
స్త్వఙ్గాన్యస్య ముఖాని పూర్వపదవ త్తావ న్తి తాన్యేవచ. ౧–౨౯

వ్యా.–ఆత్మా చతుష్పా దిత్యుక్తం త దేవ చతుష్పా త్త్వం దర్శయతి. ఏత స్యేతి - ఏతస్య చతుష్పాద్బ్రహ్మాత్మనః ప్రథమతః, 'సార్వవిభ క్తికస్తసిః' ప్రథమః పాదః ఏకవిహీనవింశతిముఖః- ఏకోనవింశతిముఖః. ప్రాణాః పఞ్చ, దశేన్ద్రియాణి, మనోబుద్ధిచిత్తాహఙ్కారా శ్చత్వారః- ఇత్యేకోనవింశతిః. ముఖా న్యుపలబ్ధిద్వా రాణి యస్యసః. జాగ్రత్పదః జాగ్రత్స్థానః స్థూలభుక్ స్థూలా శ్శబ్దాదివిషయా

న్భుఙ్క్తే ఇతి స్థూలభుక్ సప్తాఙ్గః- ద్యులోక, సూర్య, వాయు, గగన, వారి, భూమి, ఆహవనీయాత్మక, మూర్ధ, చక్షుః, ప్రాణ, మధ్యదేహ, మూత్రాశయ, పాద ముఖాని, సప్త అఙ్గాని యస్యస స్సప్తాఙ్గః బహిర్మతిః బహిఃప్రజ్ఞః వైశ్వానరః విశ్వే షాం నరాణా మనేకధా నయనా ద్విశ్వానరః సఏవ వైశ్వానరః. విశ్వ శ్చాసౌ నరశ్చ విశ్వానరఇతివా సర్వపిణ్డాత్మానన్యత్వాత్ - ఇతి ప్రథమఃపాదః. స్వాప్నః స్వప్నస్థానః అన్తర్ధిషణః అన్తఃప్రజ్ఞః వివిక్తభుక్ వివిక్తాన్ స్వప్నపదా ర్థాన్ భుఙ్క్తే ఇతి వివిక్తభుక్ - తైజసః అపరో ద్వితీయః పాదః. అస్య ద్వితీయ పాదస్య అఙ్గాని ముఖానిచ పూర్వపదవ త్పూర్వపదస్యేవ తావన్తి తావత్సఙ్ఖ్యా కాని తాన్యేవచ భవన్తి సప్తాఙ్గ ఏకోనవింశతిముఖ శ్చాయమపి పాద ఇత్యర్థః ఇతి ద్వితీయఃపాదః. ౧౨౭

శ్లో॥ సుప్తో యత్ర పుమా న్నవాకలయతే స్వప్నంచ కామంచ కం
తత్సుప్తే స్థిత ఏకతా ముపగత శ్చేతోముఖ శ్శర్మభుక్
ప్రాజ్ఞ శ్శర్మమయః ప్రవేదనఘనః పాద స్తృతీయో హ్యసా
వన్తర్యా మ్యఖిలస్య యోని రధిపో జన్మాప్యయ స్సర్వవిత్. ౧౨౮

వ్యా.—యత్ర సుప్తః పుమాన్ కంచ కమపి కామం నకలయతే = న కామయతే, కమపి స్వప్నం నకలయతే = నపశ్యతి జాగరస్వప్నవదితి భావః. తత్సుప్తే తస్మిన్ సుప్తే స్థానే స్థితః ఏకతాముపగత ఏకీభూతః ప్రవేదనఘనః ప్రజ్ఞానఘనః యథా రాత్రౌ నైశేన తమసాఽవిభజ్యమానం సర్వం ఘనమివ తద్వ జ్జాగ్రత్స్వప్నమనస్స్పన్దనాని ప్రజ్ఞానాని ఘనీభూతానీతి ప్రజ్ఞానఘనః చేతో ముఖః చేతోబోధః ముఖం ద్వార మస్య చేతోముఖః శర్మభుక్ ఆనన్దభుక్ ప్రాజ్ఞః తృతీయః పాదః హిః ప్రసిద్ధా. అసౌప్రాజ్ఞోఽన్తర్యామీ అఖిలస్య యోనిః = కా రణ మధిపః = ప్రభుః జన్మాప్యయశ్చ జన్మ జనిః అప్యయః = లయః సర్వవిచ్చ భవతి. నను ఈశ్వరఏవై తాదృశో నప్రాజ్ఞ ఇతిచే న్నైవమ్. ప్రాజ్ఞేశ్వరయో రభే దాత్. ఏవం విశ్వవైశ్వానరయోః తైజసహిరణగర్భయో శ్చాభేదఏవ. అతఏవ ప్రథమః పాదో వైశ్వానరఇతి. ద్వితీయః పాద స్తైజస ఇతి చోక్తం. నహ్యేకః పాదో జీవః, అన్యఃపాద ఈశ్వరశ్చ. భవితు మర్హతి. తస్మా జ్జీవేశ్వరాభేదఏవ ఇత్యాత్మనః పాదత్రయం వ్యాఖ్యాతమ్. ౧౨౮

శ్లో॥ నాన్త ర్యస్య బహి ర్న నాప్యుభయతః ప్రజ్ఞా నచ జ్ఞాతృతా
నప్రజ్ఞా నఘనత్వ మస్తి జడతా నో నేన్ద్రియగ్రాహ్యతా

తచ్చాచిన్త్య మశబ్దగమ్య మపదం చైకాత్మధీసార మ
ద్వైతం శాన్త మజం బృహత్తు చరమో జ్ఞేయ స్స ఆత్మా సహి. ౧-౨౭

వ్యా.—అథ తురీయపాదం దర్శయతి. యస్య తైజసవ దన్తఃప్రజ్ఞా నాస్తి, విశ్వవ ద్బహిఃప్రజ్ఞా నాస్తి, జాగ్రత్స్వప్నాన్తరాళస్థవ దుభయతఃప్రజ్ఞా నాస్తి. ప్రాజ్ఞవ త్ప్రజ్ఞానఘనత్వం నాస్తి. ఈశ్వరవ ద్యుగప త్సర్వవిషయాణాం జ్ఞాతృతా నాస్తి. ఘటవత్ జడతా నాస్తి. ఇన్ద్రియగ్రాహ్యతా=ఏకాదశేన్ద్రియగ్రాహ్యత్వఞ్చ నాస్తి- తత్-అచిన్త్య మతర్క్య మశబ్దగమ్యం శబ్దైః ప్రతిపాదయితు మశక్యం జాతిగుణాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తాభావాదితిభావః. అపద మలక్షణ మలిఙ్గ మితియా వత్. అతఏవానుమానాగోచర మితిభావః. ఏకాత్మధీసార మేకఏవాత్మేతి యా ధీః జ్ఞానం సైవసారః ప్రమాణం ప్రాప్తిసాధనంవా యస్యత త్తథోక్త మద్వైతం శాన్త మజ మవిక్రియం బృహద్బ్రహ్మతు ఆత్మన శ్చరమ స్తురీయః పాదః. హియస్మా త్స చరమః పాద ఆత్మా తస్మా త్సఏవజ్ఞేయః. నచైవ మాత్మైవ యది బ్రహ్మ- కథ మాత్మన స్తురీయః పాదో బ్రహ్మ స్యాత్, నహ్యేకఏవార్థః పాదః పాదీచ భవితు మర్హతీతి వాచ్యమ్. రాహోశ్శిరః బ్రహ్మణ ఆనన్ద ఇతివ దౌపచారికత్వా త్ప్రయోగస్య. ఏకస్మిన్నేవ నిరంశే బ్రహ్మణి పాదపాదిభావోహి కల్పితః. తస్మా న్నాత్మనోంశో బ్రహ్మ- కిన్తు ఆత్మైవ. సఏవ జ్ఞేయః. ఆత్మావాఽరేద్రష్టవ్యఇతిశ్రుతేః.౧-౨౭

శ్లో॥ ఆత్మాఽధ్యక్షర మేవ ఓమితి తతః పాదాశ్చ మాత్రా స్త్రయోఽ
వర్ణో వర్ణ మవర్ణకా భవతి తత్రాద్యస్తు వైశ్వానరః
ఆద్యత్వా ద్విభుభావత స్తదుభయో రైక్యం విజానాతి యః
కామాన్ సోఽయ మయే త్సమాంశ్చ మహతా మాదిర్భవే ద్ధీమతామ్. ౧-౨౮

వ్యా.—ఓఙ్కారప్రతిపాద్యస్యాత్మనః పాదచతుష్టయం దర్శితం. తస్యాత్మన ఓఙ్కారస్యచ తత్పాదానా మోఙ్కారపాదానాం చాభేదధ్యాన ముపదిశతీదానీమ్. ఏష ఆత్మా అధ్యక్షర మక్షరేషు ఓమిత్యుచ్యతే తత స్తస్యాత్మనః త్రయః పాదాః. అస్య ఓఙ్కారస్య అవర్ణోవర్ణమవర్ణకా ఇతి తిస్రో మాత్రా భవన్తి. అ. ఉ. మ్. ఇతి వర్ణత్రయం సంహితాయా మా ద్గుణేకృతే ఓమితి భవతీతి అకారోకారమకారా ఓఙ్కారస్య త్రయోఽవయవాః తత్ర త్రిష్వక్షరేషు ఆద్యోవర్ణః అకారస్తు వైశ్వానరః భవతి. తత్ర హేతుమాహ ఆద్యత్వాత్. అకారస్య విశ్వస్య

చాదిభవత్వాత్. హేత్వన్తరమాహ- విభుభావతః విభుత్వా ద్వ్యాపకత్వాత్. అకారేణహి సర్వా వా గ్వ్యాప్తా వైశ్వానరేణచ సర్వం జగ ద్వ్యాప్తం విరాట్పురుషేణ యః తత్ ఉభయో రైక్యం విజానాతి సోఽయం- సమ్రాట్ సర్వానపి కామా నయే త్ప్రాప్నుయాత్. ధీమతాం మహతా మాదిః ముఖ్యశ్చ భవేత్. ౧-౨౮

శ్లో॥ ఉత్కర్షా దుభయత్వతో భవతి చోవర్ణః పున స్తైజస
స్తద్విజ్ఞానవివృద్ధి మేతి సమతాం నాస్యాన్వయే ఽబ్రహ్మవిత్
మానాదప్యయత స్తథా భవతిహి ప్రాజ్ఞో మకారఃపున
స్తద్వి త్సర్వ మిదం మినోతి భవతి త్రైలోక్యహేత్వాత్మకః. ౧-౨౯

వ్యా.—ఉవర్ణఃపునః ఉత్కర్షాత్. ఉభయత్వతశ్చ తైజసో భవతి. అకారాపేక్షయా ఉకార ఉత్కృష్టః. వైశ్వానరాపేక్షయా తైజసశ్చ- అకారమకారయో ర్మధ్యే స్థితత్వా దుకార ఉభయాత్మకః. విశ్వప్రాజ్ఞయో ర్మధ్యే స్థితత్వా త్తైజసశ్చ తద్విత్. ఉకారతైజసయో రైక్యవేదీ. జ్ఞానవివృద్ధిం సమతాం మిత్రస్యేవ శత్రోరప్య ద్వేష్యతాం చైతి - ప్రాప్నోతి. అస్యాన్వయే అబ్రహ్మవిత్, న-నజాయతే - తథా మకారఃపునః మానాత్. అప్యయతశ్చ ప్రాజ్ఞో భవతిహి. ప్రస్థేనేవ యవా మీయేతేహి విశ్వతైజసౌ ప్రాజ్ఞేన ప్రలయోత్పత్త్యోః. ప్రవేశనిర్గమాభ్యాం తథా ఓఙ్కారసమాప్తౌ పునఃప్రయోగేచ ప్రవిశ్య నిర్గచ్ఛత ఇవాకారోకారా మకారే అతో మానత్వం ద్వయోః అప్యయ ఏకీభావః ఓఙ్కారోచ్చారణే అన్త్యాక్షరే మకారే ఏకీభూతావివాకారోకారౌ. సుషుప్తికాలే విశ్వతైజసౌ ప్రాజ్ఞేచ అత ఉభయోరప్యయత్వమ్. తద్విత్. మకారప్రాజ్ఞైక్యవిత్. ఇదం సర్వం మినోతి- జానాతి. జగద్యాథాత్మ్యం వేత్తీత్యర్థః త్రైలోక్యహేత్వాత్మకః జగత్కారణభూతేశ్వరాత్మకః భవతిచ. ౧-౨౯

శ్లో॥ యో బ్రహ్మాత్మతురీయపాదఇతి సద్వైతోపశాన్తి శ్శివోఽ
ద్వైతశ్చావ్యవహార్య ఏషపర మోఙ్కారో హ్యమాత్రః పునః
ఓఙ్కారో విదుషోదితః ప్రవిశతి స్వాత్మాన మాత్మైన స
న్నేవం వేద య ఏష ఆత్మని గతో నోవా పున ర్జాయతే. ౧౩౦

వ్యా.—యః బ్రహ్మాత్మతురీయపాదః బ్రహ్మభిన్నాత్మన స్తురీయఃపాదఇతి ఖ్యాతః ద్వైతోపశాన్తిః. ద్వైతస్యోపశాన్తి రుపశమో. యస్మిన్స తథోక్తః.

అతఏవాద్వైతః అతఏవావ్యవహార్యః వ్యవహర్తు మశక్య శ్శివః మఙ్గలస్వరూపః స పరమాత్మా పునః అమాత్రః = మాత్రాత్రియరహితః. నాదాత్మక ఏష ఓఙ్కారః పర మోఙ్కారఏవ - ఓఙ్కారఏవ తురీయఃపాదః పరమాత్మేత్యర్థః. విదుషా= ఏవంజానతా ఉదితః ప్రయుక్తః ఓఙ్కారః త్రిమాత్రః. ఆత్మైవసన్ త్రిపాదాత్మా భవన్. స్వాత్మానం పరమార్థ మాత్మానం తురీయం ప్రవిశతి పరమార్థాత్మరూపేణైవ వర్తతే. తదభిధాయకత్వేన తస్య తదభిన్నత్వా దితిభావః. య ఏవం వేద- సఏష విద్వాన్. ఆత్మని బ్రహ్మణి గతః ప్రవిష్టస్సన్ పున ర్నైవాజాయతే-నైవోత్పద్యతే నావర్తత ఇత్యేతత్. ఓఙ్కారస్యాకారోకారమకారాఇవ ఆత్మనః విశ్వతైజసప్రాజ్ఞాభిన్నవైశ్వానరహిరణ్యగర్భేశ్వరా స్త్రయః పాదాః. అమాత్ర ఓఙ్కారఇవ నిరంశ ఆత్మా బ్రహ్మ. ఏవ మోఙ్కారాత్మనోః పాదద్వారేణ స్వతశ్చ సామ్యా దోఙ్కారఏవాత్మా. యఏవ మోఙ్కార మాత్మానం ధ్యాయతి స ముచ్యత ఇతి పరమార్థః. ౧౩౦

ఇతి మాణ్డూక్యోపనిష ద్వ్యాఖ్యాతా.

తైత్తిరీయోపనిషత్.

శ్లో॥ శం నో మిత్ర ఉదన్వతా మధిపతి శ్శం శం న ఏషో ఽర్యమా
శం నో జిష్ణురసౌ బృహస్పతి రజో విష్ణు ర్భవ త్వేష శమ్
వన్దే బ్రహ్మ నమో ఽస్తు మారుత తవ త్వం బ్రహ్మ సాక్షాదసి
త్వం సత్యంచ ఋతం ప్రపాలయ గురుం వక్తార మేనంచ మామ్ ౧౩౧

వ్యా.— బ్రహ్మవిద్యా మధిజిగమిషు శ్శిష్యః బ్రహ్మవిద్యోపసర్గశాన్త్యర్థ మేవం ప్రార్థయే దిత్యాహ. శమితి- నః = అస్మాకం గురోశ్శిష్యస్యచేత్యర్థః అస్మదోర్ద్వయోశ్చేత్యనుశాసనాద్బహుత్వమ్. మిత్రః ప్రాణవృత్తే రహ్నశ్చాభిమానినీ దేవతా. శం=సుఖ మ్భవతు సుఖకృ ద్భవత్విత్యర్థః ఉదన్వతా మధిపతి ర్వరుణః. అపానవృత్తే రాత్రేశ్చాభిమానినీ దేవతా న శ్శం భవతు. ఏష ప్రసిద్ధో ఽర్యమా ఆదిత్యః - చక్షుష స్సూర్యమణ్డలస్య చాభిమానినీ దేవతా న శ్శమ్భవతు - అసౌ జిష్ణు రిన్ద్రః బలాభిమానిదేవతా బృహస్పతిః వాగ్బుద్ధ్యభిమానిదేవతాచ న శ్శ మ్భవతు. అజో ఽనాది రేషవిష్ణు ర్వ్యాపకః పురుషోత్తమః పాదాభిమానిదేవతా న శ్శ మ్భవతు. ఏతాసు మిత్రాదిదేవతాసు సుఖకృత్సు విద్యా శ్రవణధారణోపయోగా అప్రతిబన్ధేన భవిష్యన్తీ తీదం ప్రార్థ్యతే. అథ బ్రహ్మాత్మకతయా వాయుంప్రార్థయతే. బ్రహ్మ వన్దే = నమస్కరోమి. హేమారుత! తవ నమో ఽస్తు ప్రహ్వీభావో ఽస్తు. త్వమేవ సాక్షా = త్ప్రత్యక్షం బ్రహ్మాసి త్వమేవ సత్యమసి త్వమేవ ఋతంచాసి. యథావస్థితస్యార్థస్య బుద్ధా వనుసన్ధాన మృతం వాచా తస్య వచనం సత్య మితి వివేకః. ఏతద్ద్వయస్య ప్రాణవాయ్వధీనత్వా దేతద్ద్వయం వాయురేవేత్యుక్తమ్. వక్తారం విద్యోపదేష్టార మేనం గురు మేనం శిష్యం మాంచ ప్రకర్షేణ పాలయ రక్ష కృతార్థస్యాపి గురో రక్షాం ప్రార్థయతే. శిష్యః తస్మిన్ ప్రీత్యతిశయా త్తద్దేహాదిపాటవాభావే స్వస్య విద్యా ఽప్రాప్తేశ్చ. ౧౩౧

శ్లో॥ వర్ణంచ స్వరసామనీ బలమయం మాత్రా మిత స్సంహితాం
స్యా త్కీర్తి స్సహ నౌచ ధామ పర మిత్యభ్యర్థ్య వేదం పఠేత్
పూర్వం రూప మిలా పరన్తు భవతి ద్వ్యా స్సంహితాయా వియ
త్సన్ధి శ్చేత్యథలోక మేష పవన స్సన్ధాన మిత్యుచ్యతే॥ ౧౩౨

వ్యా.—ఏవం శాన్తిం పఠిత్వా తతః అయం శిష్యః వర్ణ మకారాదిం స్వర సామనీ స్వర ముదాత్తాదిం సామ సమతాంచ బలం ప్రయత్నవిశేషం మాత్రాం హ్రస్వాదిం సంహితాం చేతః ప్రాప్త శ్శిక్షితస్స న్నితి యావత్ నౌ ఆవయో శ్శిష్యాచార్యయోః కీర్తి ర్యశః సహైవాస్తు పరం బ్రాహ్మం ధామ వర్చశ్చ సహై వాస్తు ఇతి అభ్యర్థ్య వేదం పఠేత్. అథ సంహితోపాసనమాహ - సంహితాయాః పూర్వం రూప మిలా భవతి సంహితాయాః పూర్వవర్ణే పృథివీదృష్టిః కర్తవ్యేత్యర్థః ద్యౌస్తు సంహితాయాః పరం రూపం భవతి వియ దాకాశ స్సన్ధిః మధ్యపదం భవతి. ఏష పవనో వాయుః సన్ధానం సన్ధీయతే అనేనేతి సన్ధానం భవతి. ఇత్యధిలోక ముచ్యతే. లోకేష్వధిలోకమ్. ౧౩౨

శ్లో॥ అగ్నిః పూర్వ మథోత్తరస్తు తరణీ రూపంచ సన్ధి ర్జలం
సన్ధానం తటి దగ్ని రిత్యధిరుచి ధ్యాయే న్మహాసంహితామ్
వక్తా పూర్వపదం పరం త్వనువదః శిష్యశ్చ సన్ధిః కలా
సన్ధానం వచనం భజేదితి పరాం భక్త్యాఽధివిద్యం బుధః॥ ౧౩౩

వ్యా.—అథ అగ్నిః పూర్వం రూపం తరణి రుత్తరం రూపం జలం సన్ధిః. తటి దగ్నిస్సన్ధాన మితి అధిరుచి రుచౌ జ్యోతిషి. మహాసంహితాం ధ్యాయే దుపాసీత. తథా వక్తా ఆచార్యః పూర్వపదం పూర్వరూప మనువదః అనువదతీత్యను వదః శిష్యః పరం రూపం కలా విద్యాసన్ధిః వచనం సన్ధాన మితి బుధః అధివిద్యం విద్యాయాం పరాం సంహితాం భక్త్యా భజే దుపాసీత. భక్త్యభావే ఉపాసనఫ లాసిద్ధే రితిభావః ౧౩౩

శ్లో॥ మాతా పూర్వపదం పితోత్తర మథో సన్ధిః ప్రజోత్పాదనం
సన్ధానం ప్రభజే దధిప్రజ మథాధ్యాత్మ్యం హనుశ్చాధరా
పూర్వన్త్వుత్తర ముత్తరా భవతి వాక్సన్ధిస్తు జిహ్వోచ్యతే
సన్ధానం య ఇదం ప్రవేద స భవే త్స్వర్గప్రజాన్నాదిమాన్. ౧౩౪

వ్యా.—అథో అథ మాతా పూర్వపదం పితోత్తరం పదం ప్రజా సన్ధిః ఉత్పాదనం ప్రజననం సన్ధాన మిత్యధిప్రజం ప్రజాయాం ప్రభజే త్సంహితా మిత్యేవ. అథ అధ్యాత్మ మాత్మని దేహే అధరా హనుః పూర్వం రూపం సంహితాయాఇత్యేవ. ఉత్తరా హను రుత్తరం రూపం వాక్సన్ధిః జిహ్వాతు సన్ధాన ముచ్యతే. య ఇదం ప్రవేద స పుమాన్ స్వర్గప్రజాన్నాదిమాన్. దేహా న్తేస్వర్గః

జీవద్దశాయా మ్బ్రహ్మజ్ఞానాదిశ్చ యస్యాస్తి స తథోక్తః. ఆదిపదాత్ బ్రహ్మ
వర్చసం యశః పశవశ్చేత్యేత ద్గ్రాహ్యమ్-భవేత్. ౧౩౪

శ్లో॥ సారిష్టం తపసా విధి ర్విదితవాన్ యం ఛన్దసాం చర్షభో
ఓమో విశ్వాత్మక ఏష మే బలయతు ప్రజ్ఞాం మహా నీశ్వరః
ధర్తా జ్ఞాన మహం భవేయ మనఘా యోగ్యా భవే న్మే తను
ర్జిహ్వా స్యా న్మధు రేరణా కరుణయా భూరి శ్రుతౌ చ శ్రుతీ. ౧౩౫

వ్యా.—ఏవం సంహితోపాసనం విధాయాథ ప్రణవప్రార్థనాం విదధ్యా
దిత్యాహ - సారిష్టమితి - విధి ర్బ్రహ్మ. తపసా యం ఛన్దసాం వేదానా ముప
లక్షణ మిదం లోకానాం దేవానాం వ్యాహృతీనాఞ్చ సర్వేషామ్ - సారిష్ట మతిశ
యేన సారం విదితవాన్. యశ్చ ఛన్దసా మృషభః శ్రేష్ఠః. యశ్చ విశ్వాత్మకః
స ఏష మహా న్పర ఈశ్వర ఓఙ్కార ఇత్యేతత్ - మే ప్రజ్ఞాం బలయతు బలవతీం
కరోతు. అహ మీశ్వరస్యేతి శేషః కరుణయా. జ్ఞానం బ్రహ్మజ్ఞాన మమృతప్రదం
ధర్తా ధారయితా భవేయం భూయాసమ్ మే తనుః అనఘా నిరవద్యా అతఏవ
యోగ్యా భవేత్ - మే జిహ్వా మధు రేరణా మధురభాషిణీ స్యాత్. మే శ్రుతీ
కర్ణౌ చ భూరిశ్రుతౌ భూరి బహు శృణుతఇతి భూరిశ్రుతౌ స్యాతామ్. ౧౩౫

శ్లో॥ కోశోఽసేరివ సర్వదేవ భవసి బ్రహ్మోపలబ్ధిస్థలం
స్వల్పజ్ఞై ర్విదితం భవత్యపి న తే తత్త్వం మహావైభవమ్
యోగక్షేమవహో మమైధి భగవ న్నోఙ్కారబోధస్య భో
మాం రక్షేతి ముముక్షు రేన మమలః సమ్ప్రార్థయే దన్వహమ్. ౧౩౬

వ్యా.—హేసర్వదేవ త్వ మసేః కోశఇవ బ్రహ్మోపలబ్ధిస్థలం. బ్రహ్మణ
ఉపలబ్ధిస్థానం భవసి ఖడ్గః కోశే యథోపలభ్యతే ప్రతీకే త్వయి బ్రహ్మ తథో
పలభ్యత ఇత్యర్థః మహావైభవం తే తత్త్వం స్వల్పజ్ఞై ర్విదితం నైవభవతి-హేభగ
వన్ ఓఙ్కార మమ బోధస్య జ్ఞానస్య యోగక్షేమవహః ఏధి భవ - అప్రాప్తం
జ్ఞానం ప్రాపయ. ప్రాప్తంచ జ్ఞాన మవిస్మృతం కుర్విత్యర్థః ఏవం మాం రక్ష.
ఇతి ముముక్షు రమలః శుద్ధచిత్తస్సన్ ఏన మోఙ్కార మన్వహం ప్రార్థయేత్. ౧౩౬

శ్లో॥ లక్ష్మీ రస్తు చ తే విభో కరుణయా సర్వార్థదాఽఽపో యథా
నిమ్నం యాన్తి తథైవ మాసవ దబ్ద మైతు పరయం మాం బ్రహ్మచారివ్రజః

త్వద్రూపి స్త్వయి సమ్ప్రవిశ్య భగవన్ భూయాస ముద్ధ్వ స్తశుక్
స్వాత్మానం ప్రతిభాసయ త్వమపి మాం లోహం యథాగ్నిః కురు. ౧౩౭

వ్యా.—ఏవమపి ప్రార్థయేదిత్యాహ. హేవిభో తే కరుణయా మే లక్ష్మీ రస్తు కిముక్థేయ మతఆహ. సర్వార్థదేతి - గృహపశుధాన్యాదిసర్వార్థప్రదా ఆపః నిమ్నం యథా. అబ్దం సంవత్సరం మాసవ న్మాసాఇన - పరమం మాం బ్రహ్మచారి వ్రజ ఏతు ఆయాతు - హేభగవన్ అహం సముద్ధ్వ స్తశుక్ నిరస్తాఘః అతఏవ త్వయి సమ్ప్రవిశ్య త్వద్రూపోభూయాసం । యద్వా. త్వయి సంప్రవిశ్య త్వద్రూపో ఒహ ముద్ధ్వ స్తశుక్ నిస్సంసారో భూయాసమ్. త్వం స్వాత్మానం స్వస్వరూపం ప్రతిభాసయ ప్రకటయ. లోహ మగ్నిరివ త్వంమాం స్వాత్మానం త్వన్మయంచ కురు - అగ్నిర్లోహమగ్నిమయత్వం మాం త్వన్మయం కుర్విత్యర్థః. ౧౩౭

శ్లో॥ సన్తి వ్యాహృతయ శ్చతస్ర ఇహ భూర్లోకో ఒయ మగ్ని ర్వచః
ప్రాణశ్చాథ భువో న్తరిక్ష మనిల స్సామా న్యపాన స్సువః
లోకో ఒసౌ వరుణో యజూంషి పవనో వ్యానో మహో భాస్కర
శ్చన్ద్రో బ్రహ్మచ భక్త మిత్యధియయు ర్భేదం చతుర్ధాచ తాః.౧౩౮

వ్యా.— అథవ్యాహృత్యుపాసనమాహ - సన్తీతి - ఇహ వేదే చతస్రో వ్యాహృతయ స్సన్తి. తాశ్చ ప్రత్యేకం చతుర్ధా భేద మధియయుః భిన్నా అభూవన్. తదేవ దర్శయతి భూరితి వ్యాహృతిః. అయంలోకః ఇహలోకః. అగ్నిః ఋచః ప్రాణశ్చ. అథ భువఇతివ్యాహృతిః. అన్తరిక్ష మనిలః. సామాని అపానశ్చ సువరితి వ్యాహృతిః. అసౌ లోకః పరలోకః వరుణః యజూంషి వ్యానః వ్యానాఖ్యః పవనః వాయుః మహఇతి వ్యాహృతిః భాస్కరః చన్ద్రః బ్రహ్మ భక్త మన్నంచ ఇతిషోడశ. అత్ర అయంలోకో ఒన్తరిక్షలోకో ఒసాలోకశ్చ భాస్కరేణ మహీయ న్తఇతి భాస్కరో మహః అగ్నిః అనిలః వరుణశ్చ చన్ద్రేణ మహీయ న్తఇతి చన్ద్రో మహః ఋచః, సామాని, యజూంషిచబ్రహ్మణా ఓఙ్కారేణ మహీయ న్తఇతి బ్రహ్మ మహః ప్రాణో ఒపానో వ్యానశ్చ అన్నేన మహీయ న్తఇతి అన్నం మహః ఇతి బోద్ధవ్యమ్. ౧౩౮

శ్లో॥ ఏత ద్వ్యాహృతిరూపకం ప్రథమజం బ్రహ్మాఙ్గిదేవాః పరా
అస్యాఙ్గానిచ భూఃపదా భువఇమా బాహూతు మూర్ధా సువః
అఙ్గీ మధ్యమభాగఏవతు మహ స్తద్వృత్తిరూపోజామ్బరే
సమ్పూర్ణామృతధీమయద్యుతిమయప్రత్యఙ్మయం తిష్ఠతి. ౧౩౯

వ్యా.—ఏత ద్వ్యాహృతిరూపకం ప్రథమజం హిరణ్యగర్భాఖ్యం బ్రహ్మ అగ్నే. పరాలస్యదేవా అస్యబ్రహ్మణోఽఙ్గాని - అస్య బ్రహ్మణః భూః పదా పా దా. భువః ఇమా బాహూ సువస్తు మూర్ధా. మహస్తు మధ్యమభాగోఽఙ్గ్యేవ. తద్బ్రహ్మ హృత్పద్మోజామ్బరే హృదయాకాశే సమ్పూర్ణోఽమృతో ధీమయో మనోమయః ద్యుతిమయశ్చ యఃపత్యజ్ పురుషః తదూపిపంస్తిష్ఠతి. ౧౩౯

శ్లో॥ మధ్యే తాలుకయోః స్తనాకృతిధృతస్స న్మాంసఖణ్డస్యచ
ప్రాప్తా మూర్ధపదం హృదః ప్రతిగతా యోర్ధ్వంచ భిత్త్వా శిరః
నిర్యాతా సుశిరేన్ద్రియోని రితి తద్బ్రహ్మాత్మదర్శీ తయా
నిష్క్రమ్యాగ్న్యనిలార్క భావ మయితో బ్రహ్మణ్గే సమ్పద్యతే.
౧౪౦

వ్యా.—ఏవం వ్యాహృత్యాత్మకబ్రహ్మోపాసకస్య ఫలమాహ. మధ్యేఇతి హృదస్సకాశా దూర్ధ్వమ్ప్రతిగతా ప్రవృత్తా తాలుకయోర్మధ్యే స్తనాకృతి ధృతః స్తనవ ల్లమ్బమానస్యేత్యర్థః. సత శ్శ్రేష్ఠస్య మాంసఖణ్డస్య మధ్యేచ మూర్ధపదం ప్రాప్తా శిరః శీర్షకపాలేఇత్యేతత్ భిత్త్వా విదార్య నిర్యాతా ఇన్ద్రయోనిః ఇన్ద్రస్య పరమాత్మనః యోని రుపలబ్ధిస్థాన మిన్ద్రయోని రితి ఖ్యాతా యా సుశిరా శోభననాడీ సుషుమ్నా అస్తీతి శేషః. తయా తద్బ్రహ్మాత్మదర్శీ పూర్వోక్త హిరణ్యగర్భాభిన్న మనోమయాత్మదర్శీ నిష్క్రమ్య మూర్ధ్నస్సకాశా న్నిర్గత్య అగ్న్యనిలార్క భావం వ్యాహృతిత్రయాత్మకాగ్న్యనిలార్కాత్మత్వ మయితః ప్రాప్తస్సన్ తతః అఙ్గే మహ ద్వ్యాహృతిరూపం బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భాఖ్య మపరం బ్రహ్మ సమ్పద్యతే ప్రాప్నోతి. ౧౪౦

శ్లో॥ స్వారాజ్యం స తతః ప్రపద్యచ బలిం గృహ్ణాతి దేవప్రజా
ద్వాక్చక్షుశ్శ్రుతిచేతసా మధిపతి స్సోఽయం సమేషా మ్భవేత్
కిఞ్చాకాశశరీర మాశయసుఖం సత్యాత్మకం చామృతం
ప్రాణారామ మపారశాన్తి భవతి బ్రహ్మైవ సోఽయం పుమాన్.
౧౪౧

వ్యా.—కింబ్రహ్మప్రాప్త్యేత్యతఆహ - స బహ్మలోకం ప్రాప్తః పురుషః తతః స్వారాజ్యం స్వరాడ్భావం ప్రపద్య స్వయమేవాధిపతి ర్భూత్వేత్యర్థః దేవప్రజాద్బలిం పూజాం గృహ్ణాతి. సోఽయం సమేషాం సర్వేషాం వాక్చక్షుశ్శ్రుతిచేతసా మధిపతి ర్భవే ద్భవతి-సర్వాత్మభూతో భవతీత్యర్థః. కిఞ్చ సోఽయం

పుమాన్ ఆకాశశరీర మాకాశమేవ శరీరం యస్యతత్ ఆకాశమివ సూక్ష్మం శరీరం యస్యత దితివా ఆకాశశరీర మాశయసుఖ మాశయో = మన స్సుఖ= మానన్దో యస్యత దాశయసుఖం. యస్య సుఖకృదేవ మన స్తదిత్యర్థః. సత్యాత్మకం సత్యం మూర్తామూర్త మవితథ మితివా ఆత్మా స్వరూపం యస్యత త్తథోక్తం ప్రాణారామం ప్రాణేష్వారామ = ఆరమణం = క్రీడా యస్య ప్రాణానా మారామో యస్మిన్నితివా తత్తథోక్త మపారశాన్తి శాన్తిసమృద్ధ మిత్యేతత్. ఏవం విధం బ్రహ్మ భవతి. ౧౪౧

శ్లో॥ భూమ్యభ్రిద్యుదిశోప్యవాన్తరదిశోఽమూ ర్లోకపాఙ్క్తంజలం
వాయు ర్భాస్కర ఇన్దుర పృడుగణః పాఙ్క్తం సురాణా మిదమ్
ఆప శ్చౌషధయో వనస్పతిగణః ఖం భూతపాఙ్క్తం విరా
ట్పాఙ్క్తానా మధిభూత మేవ మవద ద్వేద త్రయం వా ఋషిః.౧౪౨

వ్యా.—వ్యాహృత్యాత్మకస్య బ్రహ్మణః పాఙ్క్తస్వరూపేణోపాసనముచ్యతే భూమ్యభ్రద్యుదిశం భూమి రభ్ర మన్తరిక్షం ద్యౌః దిశః అమూః విదిశశ్చ లోక పాఙ్క్తమిత్యుచ్యతే. జలం వాయుః భాస్కరః ఇన్దుః ఉడుగణశ్చేతీదం సురాణాం దేవతానాం పాఙ్క్తమ్. ఆప ఓషధయో వనస్పతిగణః ఖం విరాడితి భూతపాఙ్క్తమ్ ఏవం వేదః ఋషిర్వా కశ్చిత్. అధిభూతం భూతేషు పాఙ్క్తానాం త్రయ మవదత్. పఙ్క్తిచ్ఛన్దసః పఞ్చాక్షరపాదత్వా దేతేషాంచ పఞ్చసంఖ్యాకత్వా త్పాఙ్క్తత్వమ్. ౧౪౨

శ్లో॥ ప్రాణాః పఞ్చచ వాయుపాఙ్క్త మథ దృక్శ్రోత్రం మనో వా క్త్వచ
శ్చైత త్త్విన్ద్రియపాఙ్క్త మస్థి పలలం స్నావాపి మజ్జా త్వచా
పాఙ్క్తం ధాతవ మేత దాత్మని మతం పాఙ్క్తత్రియం తేన చా
భిన్నం పాఙ్క్త మిదం సమస్త మితి యో వేద ప్రజేట్ స్యాత్స నా.౧౪౩

వ్యా.—అథ పఞ్చచ ప్రాణాః ప్రాణాపానవ్యానోదానసమానాః వాయుపాఙ్క్తమ్. దృక్, శ్రోత్రం, మనః, వాక్, త్వగిన్ద్రియ మిత్యేత దిన్ద్రియపాఙ్క్తమ్. అస్థి పలలం స్నావాపి మజ్జా త్వచా=చర్మ వాగురిమతా దాబన్తః, ఇతీదం ధాతవం ధాతూనామిదం పాఙ్క్తమేవ మాత్మన్యధ్యాత్మం పాఙ్క్తత్రియం మత మేతచ్చాధ్యాత్మకం. పాఙ్క్తత్రియ మాధిభౌతికేన తేన పాఙ్క్తత్రియేణాభిన్నం సర్వమిదం జగత్పాఙ్క్తమేవ ఇతి యో వేద స నా మనుష్యః ప్రజేట్ ప్రజాపతిరేవ భవేత్. ౧౪౩

శ్లో॥ ఓమిత్యేత దుపాసతే బుధవరా బ్రహ్మోమితీదం సమం
హ్యోఙ్కారోఽనుకృతిః క్రతౌచ విబుధై రో శ్రావయేత్యుచ్యతే
సామాన్యోమితి గాయతి ద్విజవర శ్శస్త్రాణి చోంశోమితి
హ్యధ్వర్యుః ప్రతివక్తి చోమితి తథా బ్రహ్మా ప్రసౌత్యోమితి. ౧౪౪

వ్యా.—ఓఙ్కారోపాసనం విధత్తే - బుధవరా ఓమిత్యేత చ్ఛబ్దస్వరూపం బ్రహ్మేత్యుపాసతే. హియస్మా దిదం సర్వ మోమి త్యోఙ్కారఏవ భవతి - సర్వస్యాపి శబ్దరూపస్యోఙ్కారేణ వ్యాప్తత్వా ద్బ్రహ్మణాచ సర్వస్య జగతో వ్యాప్తత్వాత్. ఓఙ్కారోఽనుకృతి రఙ్గీకారో భవతి - ఓమిత్యుక్తవతోఽథ శార్ఙ్గిణ ఇతి మాఘప్రయోగాత్ - విబుధైః క్రతౌ యజ్ఞయాగాదిషు ఓశ్రావయఇత్యుచ్యతే. ఓశ్రావయేతి ప్రైషపూర్వకం ప్రతిశ్రావయన్తి విబుధా ఇత్యర్థః ద్విజవర స్సామగః సామాని ఓమితి గాయతి శస్త్రాణిచ ఓంశోమితి శంసతీతి శేషః. అధ్వర్యుః ఓమితి ప్రతివక్తి. ప్రతిగిరం ప్రతిగృహ్ణాతీత్యర్థః బ్రహ్మాచ ఓమితి ప్రసౌతి అనుజానాతి.
౧౪౪

శ్లో॥ ఓమిత్యప్యనుమన్యతే క్రతుపతిః కిఞ్చాగ్నిహోత్రం తథా
బ్రహ్మాప్యోమితి భాషతే ఽధ్యయనతః ప్రారమ్భఏవ శ్రుతేః
ఏవం కర్మ సమస్త మోమితి కృతం సాద్గుణ్య మాపద్యతే
భూయిష్ఠంచ ఫలం దదాతి త దిమాం బ్రహ్మోఙ్కృతిం చిన్తయేత్.
౧౪౫

వ్యా.— కిఞ్చ క్రతుపతిరపి యజమానశ్చ అగ్నిహోత్ర మోమిత్యనుమన్యతే - అనుజానాతి తథా బ్రహ్మ బ్రాహ్మణః శ్రుతే ర్వేదస్యాధ్యయనతో ఽధ్యయనస్య ప్రారమ్భే ఓమిత్యేవ భాషతే ఏవ మోమితి కృతం సమస్తమపి కర్మ సాద్గుణ్య మాపద్యతే. భూయిష్ఠ మధికం ఫలఞ్చ దదాతి. తత్తస్మా దిమా మోఙ్కృతి మోఙ్కారం బ్రహ్మేతి చిన్తయేత్. ౧౪౫

శ్లో॥ సత్యం చర్తతపోదమాఞ్ శమ మసా వాధాన మగ్నే స్తతో
హోమం చాతిథిపూజనం వ్యవహృతిం భార్యాగమం చర్తుషు
పుత్రోత్పత్తి మనేన పౌత్రజననం స్వాధ్యాయ మధ్యాపనం
కుర్యా ద్బ్రాహ్మణ ఏషు సత్యతపసీ శ్రేష్ఠే తతో ప్యన్తిమే. ౧౪౬

వ్యా.— బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తియోగ్యత్వసిద్ధ్యర్థం గృహస్థేన కర్తవ్యమాహ- అసౌ బ్రాహ్మణః. సత్యమ్ ఋతః తపః దమం శమ మగ్నే రాధానం తతో ఽగ్ని

హోమ మతిథిపూజనం వ్యవహృతి ముచితం లౌకికవ్యవహారమ్ ఋతుషు భార్యాగమనం పుత్రోత్పత్తి మనేన పుత్రేణ పౌత్రస్య జననం స్వాధ్యాయం స్వవేదాధ్యయన మధ్యాపనంచ కుర్యాత్ - ఏషు సత్యతపసీ శ్రేష్ఠే. తతోపి అన్తిమే స్వాధ్యాయాధ్యాపనే శ్రేష్ఠే.తత స్తపవానుష్ఠేయే గృహస్థై రన్యైశ్చ. ౧౪౬

శ్లో॥ సంసారాఖ్యమహీరుహస్య వితథ స్యాహ మ్భవా మీరకః
కీర్తిః పర్వతపృష్ఠవ న్మమ సతీ సంవిస్తృతా భూతలే
ఊర్ధ్వం మేఽస్తి పవిత్ర మత్ర సవిత ర్యత్యన్తశుద్ధామృతం
యత్త త్తుల్య మివాత్మతత్త్వ మమలజ్ఞానోఽమృతోఽస్మ్యవ్యయః. ౧౪౭

వ్యా.—విద్వానేవం చిన్తయే దిత్యాహ - అహం వితథస్య వ్యర్థస్యోచ్ఛేద్యస్య మిథ్యాభూతస్యేతియావత్ - సంసారాఖ్యమహీరుహస్య ఈరకః ప్రేరకో భవామి అన్తర్యామ్యాత్మనేతిభావః మమ సతీ యోగ్యా కీర్తిః భూతలే పర్వతపృష్ఠవత్ - సంవిస్తృతా సమ్యగ్విస్తీర్ణా భవతి - మే సర్వాత్మనో మమ ఊర్ధ్వం కారణం పవిత్రం బ్రహ్మ అస్తి స్వరూపత్వేన విద్యతే సవితరి య దత్యన్తశుద్ధామృతమస్తి - ఆత్మతత్త్వం మమాత్మన స్తత్త్వం తత్తుల్యమివ భవతి నతు తత్తుల్యం కిన్తు తదభిన్నమేవ - ఇవశబ్దస్య ఏవార్థఇతివా అస్మిన్ పక్షే అమృతమిత్యస్య మధ్విత్యర్థః. అస్మిన్ పక్షేపి ఆత్మతత్త్వస్య మధుతౌల్యం నయుక్త మితీవ శబ్దనివేశాభిప్రాయో గమ్యతే - నతత్సమశ్చాభ్యధికో స్తీతిహి శ్రుతిః. అస్మి అహ మమలజ్ఞానః అత ఏవావ్యయోఽమృతశ్చాస్మి భవామి. ౧౪౭

శ్లో॥ సత్యం త్వం వద ధర్మ మాచర కృథా మాచప్రమాదం క్వచిత్
కర్తవ్యే గురవ స్త్వయాప్యతిథయః పూజ్యాః పరం మాతరః
నిన్ద్యం మాకురు కర్మ పూజయ ధియా శ్రేష్ఠాన్ హ్రియా శ్రద్ధయా
భీత్యా తత్పదవీ మనువ్రజ గురు శ్శిష్యం ప్రశిక్షే దితి. ౧౪౮

వ్యా.—వేదోపదేశానన్తరం గురో శ్శిష్యశిక్షాం దర్శయతి - త్వం సత్యం వద - ధర్మమాచర - క్వచిదపి కర్తవ్యే స్వాధ్యాయాధ్యాపనాదౌ ప్రమాదం మాకృథాశ్చ త్వయా - 'జనితాచోపనేతాచ యశ్చ విద్యాం ప్రయచ్ఛతి శ్వశురశ్చాగ్రజో భ్రాతా పఞ్చైతే గురవ స్స్మృతా' ఇత్యుక్తాః పఞ్చగురవః. అతిథయశ్చ పూజ్యాః. మాతరః జననీ సాపత్న్యమాతరశ్చ పర మతిశయేన పూజ్యాః నిన్ద్యం కర్మ మాకురు శ్రేష్ఠాన్ విద్యాదిభి రధికాన్ బ్రాహ్మణాన్ ధియా హ్రియా శ్రద్ధయా భీత్యాచ పూజయ తత్పదవీం తేషాం మార్గ మనువ్రజ = అనుసర - సతి

ధర్మసన్దేహ ఇతిభావః ఇతి గురు శ్శిష్యం ప్రకర్షేణ శిక్షేత్ - ఏవం శిక్షితస్య తథా కృతవతః శుద్ధచిత్తస్యైవ విరక్తస్య ముముక్షో ర్బ్రహ్మవిద్యాయా మధికార ఇతిభావః. ౧౪౮

శ్లో॥ శిష్యం మాంచ గురుం సహైవ పరమాఽధీతా శ్రుతి స్త్రాయతాం
బ్రహ్మ ప్రాశయతా త్సహైవ కరవావాఽఽవాఞ్చ వీర్యం సహ
తేజస్వ్యస్త్వపి నా వధీత మనఘం ద్వేషఞ్చ మాభూ త్క్వచి
ద్విద్యాప్రాప్త్యుపసర్గశాన్తయ ఇమాం శాన్తి మ్పఠే త్పాఠకః. ౧౪౯

వ్యా.—శిక్షావల్లీ వ్యాఖ్యాతా - అథానన్దవల్లీ వ్యాఖ్యాయతే - పరమా అధీతా శ్రుతిః శిష్యం మాం గురుంచ సహైవ త్రాయతామ్. శ్రుతిర్మాం గురుంచ సహైవ బ్రహ్మ ప్రాశయతాత్ భోజయతు. ఆవాం సహైవ వీర్యం విద్యాదిని మిత్తం సామర్థ్యం కరవావ అనఘం నా వావయో రధీత మధ్యయనమపి తేజస్వి అస్తు నౌ క్వచిదపి ద్వేషం మాభూత్. కదాచిదపి గురో శ్శిష్యే శిష్యస్య గురౌచ ద్వేషం మాభూదిత్యర్థః ఉభయథాపి శిష్యస్యైవానర్థప్రాప్తేః. ఇతీమాం శాన్తిం విద్యాప్రాప్త్యుపసర్గశాన్తయే విద్యాప్రాప్తిప్రతిబన్ధనివృత్తయే పాఠక శ్శిష్యః పఠేత్. ౧౪౯

శ్లో॥ సత్యం జ్ఞాన మనన్త మాత్మనిహితం బ్రహ్మామ్బరే యః పరే
వేద బ్రహ్మవి దేష యాతి పరమం కామాంశ్చ సర్వాన్ స్వయమ్
తస్మా ద్బ్రహ్మణ ఆత్మన స్సమభవ త్ఖం వాయు రగ్ని ర్జలం
భూమి శ్చౌషధయోఽన్న మేష పురుషో మాయావశేన క్రమాత్. ౧౫౦

వ్యా.—అథ బ్రహ్మవిద్యా ప్రారభ్యతే. కింలక్షణకం తద్బ్రహ్మ కింవా తద్జ్ఞానా త్ఫలమిత్యత్రాహ - సత్యమితి. సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ ఇతి బ్రహ్మలక్షణవాక్యం తత్ర. బ్రహ్మ లక్ష్య మన్యత్తు లక్షణ మితి వివేకః. లక్షణంతావ ద్ద్వివిధం స్వరూపలక్షణం తటస్థలక్షణఞ్చేతి. స్వరూపమేవ లక్షణం స్వరూపలక్షణం. యథా అగ్నేః ప్రకాశః. య త్తటస్థంస ల్లక్షయతి త త్తటస్థ లక్షణం యథా గన్ధవతీ పృథివీ. తత్ర సత్యం జ్ఞాన మనన్త మితి బ్రహ్మణః స్వరూపలక్షణం జగత్కారణత్వన్తు తటస్థలక్షణం తచ్చ శ్లోకస్య ద్వితీయభాగే నోచ్యతే ఇతి. అథ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేతివాక్యం వ్యాఖ్యాయతే సత్యాది శబ్దాః ప్రత్యేకం బ్రహ్మణా సమ్బధ్యన్తే. సత్యం బ్రహ్మ జ్ఞానం బ్రహ్మ

అనన్తం బ్రహ్మేతి - యత్ యద్రూపేణ నిశ్చితం తద్రూపం నవ్యభిచరతి. తత్ సత్యమ్ - యత్తు యద్రూపేణ నిశ్చితం తద్రూపం వ్యభిచరతి త దనృతమ్ - అతః కారణం సత్యం కార్య మనృతం యథా మృత్సత్త్యా ఘటాది రనృతః. ఉక్తంచ శ్రుత్యా - వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమితి ఘటకరకాదికార్యస్వరూపవ్యభిచారేపి నహి కారణ మృత్స్వరూప వ్యభిచారః పిణ్డావస్థాయాం కపాలావస్థాయాం ఘటావస్థాయాంవా మృద్రూప మనుగతమేవేతి మృదో ఽవ్యభిచారః పిణ్డాద్యవస్థాసు కపాలాదిరూపానుగమాభావా త్కపాలాదిరూపాణాం వ్యభిచారః ఏవంచ కారణరూపం కారణే స్వకార్యేషు సర్వేషు చానుగతమిత్యవ్యభిచారి సత్యమ్ - కార్యరూపన్తు న కార్యాన్తరేషు నాపికారణే ఽనుగతమితి వ్యభిచారి అనృతమ్ - ఏవం కారణస్య సత్యత్వా జ్జగత్కారణం బ్రహ్మ సత్యమేవ సత్వానృతమితి సత్యం బ్రహ్మేతి వాక్యం బ్రహ్మవికారా దనృతా న్నివర్తయతి. నను కిం జగతో బ్రహ్మ ఘటస్య కులాలఇవ నిమిత్తకారణం యద్వా మృదివోపాదానకారణం యదినిమిత్తం తర్హి కర్తృత్వా ద్బ్రహ్మాపి వికార్యేవ స్యాత్ వికారిచానృతమితి కథం సత్యత్వం బ్రహ్మణః యదితూపాదానం తర్హి మృదివాచేతనమేవ స్యా ద్బ్రహ్మ. అచేతనస్య జగతో హ్యుపాదాన మచేతనమేవ భవితు మర్హతి. ఉపాదానోపాదేయయో స్సాలక్షణ్యా దతఆహ - జ్ఞానం బ్రహ్మేతి - జ్ఞాధాతో ర్భావే క్తప్రత్యయే తస్య నాదేశే జ్ఞాన మితిరూపమ్ - అవబోధఇతి తదర్థః నత్వవబోద్ధృ నాప్యవబుద్ధం కర్తరి కర్మణివా క్తప్రత్యయస్యేహా ఽవివక్షితత్వాత్ - నను బ్రహ్మణ స్సర్వజ్ఞస్య జ్ఞానకర్మత్వాభావేపి జ్ఞానకర్తృత్వ మస్త్యేవేతి కథం జ్ఞాయతే కర్తరి నప్రత్యయఇతి ఇతిచే దుచ్యతే సత్యానన్తాభ్యాం సహబ్రహ్మవిశేషణా దితి నహి సత్య మనన్తంచబ్రహ్మ జ్ఞానకర్తృ భవితు మర్హతి-కర్తృత్వేన విక్రియమాణస్య సత్యత్వానన్తత్వాభావాత్ - యది బ్రహ్మ జ్ఞాతృ తర్హి జ్ఞానజ్ఞేయాభ్యాం ప్రవిభక్తం స్యాదేవేతి కథమనన్తం బ్రహ్మ యత్ర నాన్య త్పశ్యతి నాన్య ద్విజానాతి స భూమేతి బ్రహ్మహి వస్త్వన్తరేణాప్రవిభక్తమ్ - నను యది బ్రహ్మ జ్ఞానం తథాపి జ్ఞాతృజ్ఞేయాభ్యాం ప్రవిభక్తమేవ స్యా దితిచే న్నైనమ్ నేవం క్రియారూపం జ్ఞానం కిన్తు చైతన్యరూపమేవేతి తర్హి కథం భావప్రత్యయః ధాత్వర్థః క్రియాహి భావ ఇతిచే దుపచారాదితి విద్ధి నచైవం జ్ఞానస్య బ్రహ్మణః కథం సర్వజ్ఞత్వం తద్ధి జ్ఞాతృత్వ మితి వాచ్యం. జ్ఞానస్య సర్వావభాసకత్వేన సర్వజ్ఞత్వ మౌపచారికమితి

తస్మాజ్జ్ఞానమేవ బ్రహ్మ సకారకం నాప్యచిద్రూపమ్- నచ కథ మచేతనోపాదా
నస్య బ్రహ్మణ శ్చిద్రూపత్వ మితివాచ్యం విలక్షణయో రప్యుపాదానోపాదేయ
త్వస్య రజ్జుసర్పాదా దర్శనాత్. నను యది జ్ఞానం బ్రహ్మ తర్హి అన్తవదేవ స్యా
ద్బ్రహ్మ. లౌకికజ్ఞానస్యాన్తవత్త్వదర్శనా దతఆహ. అనన్తం బ్రహ్మేతి- లౌకిక
జ్ఞానా ద్విలక్షణమేవేదం చైతన్యలక్షణం జ్ఞాన మిత్యనన్తమేవేదమ్- అనన్తత్వం
దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరాహిత్యం తదస్తి బ్రహ్మణః. సర్వేషు దేశేషు సర్వేషు
కాలేషు సర్వేషు వస్తుషుచ సత్త్వా త్కారణంహి బ్రహ్మేత్యుక్తం. దేశాదయశ్చ
కార్యభూతా ఇతి దేశాదిష్వనుగతమేవ బ్రహ్మ- కిఞ్చ- కార్యం కారణా దనన్య
దేవ ఘటస్య మృదనన్యత్వదర్శనాత్. తథాచ కారణాద్బ్రహ్మణోఽన్యస్య వస్తున
ఏవాభావా త్కథ మన్తవత్త్వం బ్రహ్మణః తస్మా దనన్తమేవ బ్రహ్మ సత్వాన్తవ
దితి అనన్తం బ్రహ్మేతి వాక్య మన్తవత్త్వం వారయతి బ్రహ్మణః ఏతావతా సత్యం
జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేత్యస్య అనృతా ద్వ్యావృత్త మచితో వ్యావృత్త మన్తవ
తశ్చ వ్యావృత్తం బ్రహ్మేతిసిద్ధోఽర్థః. ఏతేన నిర్విశేషే అపరిమేయే బ్రహ్మణి కథం
సత్యజ్ఞానానన్తశబ్దప్రవృత్తిరితి శఙ్కా పరాస్తా సత్యాదిశబ్దా-లక్షణయైవ బ్రహ్మ
బోధయన్తి నత్వభిధయేతి- నచైవం సత్యాదిపదలక్ష్యత్వమపి కథన్తస్మిన్నితి
వాచ్యం. నిర్ధర్మకేపి వస్తుని లక్షణాప్రవృత్తే ర్బాధాభావాత్ అయ మర్థో మయా
సిద్ధాన్తబిన్దువ్యాఖ్యానసిద్ధాన్తసిద్ధా విశదీకృత ఇతీహోపరమ్యతే. నను సత్యం జ్ఞాన
మనన్తం బ్రహ్మేతి స్వరూపలక్షణ మిత్యుక్తం తత్ర కథం సత్యత్వాదేః
స్వరూపత్వ మితిచే దుచ్యతే జ్ఞానమేవ బ్రహ్మణః స్వరూప - మన్యద్ద్వయస్తు
ధర్మఏవేతి - తథాచ-జ్ఞానం బ్రహ్మేత్యేవ లక్షణం విజ్ఞాన మానన్దం బ్రహ్మేతి
శ్రుత్యన్తరాత్ లౌకికజ్ఞానవ్యవచ్ఛేదాయ సత్య మిత్యుక్తం కథమస్య సత్యత్వమితి
శఙ్కాయా మనన్త మిత్యుక్తమ్- య దన్తవ త్త దసత్యం యథా ఘటఇతి
అన్తవత్త్వస్యాసత్యత్వహేతుత్వాత్. నచాన్తవ దనిత్యమేవ నత్వసత్య మితి
వాచ్యం నిత్యమేవ సత్యం సత్యమేవ నిత్యమితి నిత్యత్వసత్యత్వయో ర్వైయధిక
రణాభావాత్. తస్మా దనన్త మన్తరహితం నిత్యమితి యావత్. అతఏవ సత్యం
యజ్జ్ఞానం తదేవ బ్రహ్మేతి సత్యానన్తాభ్యాం జ్ఞానమేవ విశేష్యతే నన్వేవం
జ్ఞానవ దానన్దోఽపి బ్రహ్మణః స్వరూపమేవేతి కథ మానన్దో బ్రహ్మేతీహానుక్తమితి
వాచ్యం. జ్ఞానాభిన్నత్వా దానన్దస్య నచ లౌకికజ్ఞానా ద్భిన్నఏవానన్దఇతి వాచ్య
మ్భవతు కిం తేన. చైతన్యరూపా దలౌకికా జ్జ్ఞానా త్త్వభిన్నఏవాలౌకిక ఆనన్దః

అతఏవ ఇహ జ్ఞానం బ్రహ్మేత్యుక్త్వా ఆనన్దో బ్రహ్మేతి పురస్తాద్వక్ష్యతి. నచైవం విజ్ఞాన మానన్దం బ్రహ్మేతి శ్రుతౌ పునరుక్తి ర్ఘటః కుమ్భమితివ దితి వాచ్యం సర్వావభాసకత్వాదానన్దయితృత్వరూపగుణద్వయయోగేన శబ్దద్వయప్రవృత్తేః. తస్యభాసా సర్వమిదం విభాతి. ఏషహ్యే వానన్దయతి ఇతి శ్రుతేః. నచ నిర్గుణే బ్రహ్మణి కథం గుణద్వయయోగ ఇతివాచ్యం మాయయా బ్రహ్మణి సర్వస్యైవ తదవభాసకత్వాదేరపి కల్పితత్వాత్. ఏతేన సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేతి లక్షణవాక్యవిషయత్వం కథం నిర్విశేషత్వే నావిషయస్య బ్రహ్మణ ఇతి శఙ్కా పరస్తా. మాయయా లక్షణవాక్యవిషయత్వస్య కల్పితత్వాత్. నహి పరమార్థతః కిఞ్చిద్వస్తు బ్రహ్మణ్యస్తి యేన లక్షణవాక్యం తద్విషయత్వంవా పారమార్థికం స్యాద్బ్రహ్మణః. నను జ్ఞానం బ్రహ్మేత్యేతద్వాక్యస్థజ్ఞానశబ్దప్రతిపాదితం చైతన్యం కిం నిర్విశేషం యద్వా సవిశేషమ్. ఆద్యే కథం తస్య సత్యత్వ మనన్తత్వంచ సత్యత్వాదిర్హి విశేషః. ద్వితీయే సవిశేషస్య తస్య కథం సత్యత్వానన్తత్వే సవిశేషంహి సర్వ మసత్య మనన్తవచ్చేతిచే దుచ్యతే నిర్విశేషమేవ. సత్యత్వానన్తత్వ విశేషితత్వాదేవ స జ్ఞానశబ్దో నిర్విశేషం చైతన్య మభిధత్తే. నతు కేవలజ్ఞానశబ్దః తస్య లౌకికజ్ఞానసాధారణ్యాత్. తతశ్చ సత్యం జ్ఞాన మనన్త మితి విశిష్టస్య పదత్రయస్య నిర్విశేషచైతన్య మి త్యర్థః. నతుసత్యత్వానన్తత్వవిశిష్టం జ్ఞానమితి. నన్వేవమపి. సత్య మనన్తం జ్ఞానమిత్యస్య నిర్విశేషం జ్ఞాన మర్థః. చైతన్య మితియావత్. బ్రహ్మపదస్యచ చైతన్య మేవార్థః. బ్రహ్మణ శ్చైతన్యాత్మత్వా చ్చైతన్యస్యచ బ్రహ్మత్వా దితి. తతశ్చ చైతన్యం బ్రహ్మేతివాక్యం పునరుక్తం ఘటః కుమ్భమితి వాక్యవ దితిచే న్నైవమ్ - యశ్చైతస్యరూపః పదార్థ స్సఏవ బ్రహ్మశబ్దవాచ్య ఇతి యో ఘటపదార్థ స్సఏవ కుమ్భశబ్దవాచ్య ఇతివత్. యద్వా. ప్రకృష్టప్రకాశ శ్చన్ద్ర ఇతి వాక్యం లక్షణయా యథా చన్ద్రవ్యక్తిమాత్రపరం తద్వ త్సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేతి వాక్యం లక్షణయా చైతన్యమాత్రపరమితి అతఏవ యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహేతి శ్రూయతే బ్రహ్మణో వాగగోచరత్వం యద్ధి వాచాభిధీయతే తద్వాచో గోచరం భవతి. బ్రహ్మతు సవాచా ఽభిధీయతే కిన్తు లక్ష్యతే అతఏవ వాగగోచరమితిభావః. సత్యాదిశబ్దాః ప్రత్యేకమపి లక్షణయా బ్రహ్మ బోధయన్తి తథాహి సన్ ఘటస్సన్పట ఇతి బాహ్యసత్తాసామాన్యవిషయేణ సత్యశబ్దేన సచ్ఛబ్దపర్యాయభూతేన బ్రహ్మ లక్ష్యతే - సత్యం బ్రహ్మేతి. తథా

బుద్ధి వృత్తివిశేషేణ జ్ఞానశబ్దేన బ్రహ్మ లక్ష్యతే జ్ఞానంబ్రహ్మేతి ఏవం గగనాది విషయేణా నన్తశబ్దేన బ్రహ్మ లక్ష్యతే. అనన్తం బ్రహ్మేతి ఏవం సత్యాది శబ్దానాం బ్రహ్మలక్షకత్వ మన్యోన్యసన్నిధానవశాదేవ - కథమ్ ఉచ్యతే. సత్యం బ్రహ్మేత్యుక్తే సదేవ సత్యమితి శ్రుత్యన్తరా త్సతఏవ సత్యత్వా త్సన్ ఘట ఇతి ప్రతీత్యా ఘటస్యచ సత్త్వా త్సత్యం ఘటాదివస్త్వేవ బ్రహ్మేతి స్యాత్. అతో జ్ఞానమనన్తంచేత్యుక్తం ఘటో యద్యపిసన్ తథాపి సాన్తో జడశ్చేతి నబ్రహ్మ. ఏవం జ్ఞానం బ్రహ్మేత్యుక్తే బుద్ధిధర్మఏవ బ్రహ్మేతి స్యాత్. అత స్సత్యమనన్తంచేత్యుక్తం బుద్ధివృత్తిరూపంహి జ్ఞానం సాన్త మతో సత్యన్తు మన్ద ప్రయోజనమ్. తథా అనన్తం బ్రహ్మేత్యుక్తే గగనంబ్రహ్మేతిస్యా దత స్సత్యంజ్ఞానం బ్రహ్మేత్యుక్తం గగనంహి నజ్ఞాన మతోపి సత్య మ్మన్దప్రయోజనమ్. ఏతేన జ్ఞాన మనన్తంచ య త్సత్యం తద్బ్రహ్మ సత్యమనన్తంచయత్ జ్ఞానం తద్బ్రహ్మ సత్యం జ్ఞానంచ యద నన్తం తద్బ్రహ్మేతి లక్షణత్రయం సిద్ధమ్. వస్తుతస్తు సత్యం బ్రహ్మ జ్ఞానం బ్రహ్మ అనన్తం బ్రహ్మ ఇతి పరస్పరనిరపేక్షమేవ లక్షణత్రియం ముఖ్యయా వృత్త్యైవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి. తథాహి. సత్యం త్రికాలాబాధ్యం వస్తు బ్రహ్మ. నచాస్య కుత్రాప్యతివ్యాప్తిః. బ్రహ్మభిన్నస్య సర్వస్యాపి జ్ఞానకాలబాధ్యత్వాత్ వ్యాకృత ప్రపఞ్చస్య ప్రళయకాలబాధ్యత్వాచ్చ. అవ్యాకృతస్య బ్రహ్మభిన్నత్వాభిన్నత్వా భ్యాం నిర్వక్తుమశక్యత్వేనావస్తుత్వాచ్చ తథా జ్ఞానం స్వప్రకాశం చిన్మాత్రం బ్రహ్మ నచాస్య కుత్రాప్యతివ్యాప్తిః. బుద్ధివృత్తిరూపజ్ఞానస్య చైతన్యభాస్యత్వేనస్వప్రకాశ త్వాభావాత్ అవ్యక్తాదిదేహాన్తసర్వపదార్థానాం చైతన్యాభాసవశాదేవ చేతనత్వలా భో నతుస్వతఇతిజడత్వాత్. పృథివ్యాదిభూతానాంభౌతికానాంచ జడత్వాత్. ఏవమ నన్తం బ్రహ్మ నచాస్యకుత్రాప్యతివ్యాప్తిః. బహ్మభిన్నస్యసర్వస్య సాదిత్వేన సాన్త త్వాత్ అనాదేరప్యవ్యాకృతస్య జ్ఞాననాశ్యత్వేన ఘటనాశ్యానాదిప్రాగభావవత్సా న్తత్వాత్ నచైవం యతోవాచో నివర్తన్తఇతి శ్రుతివిరోధఃపరమార్థదశామధికృత్య శ్రుతిప్రవృత్తేఃకథ మన్యథా తం త్వౌపనిషదంపురుషం పృచ్ఛామి. శాస్త్రయోనిత్వా త్. వేదైశ్చ సర్వైరహమేవవేద్య ఇతి శ్రుతిసూత్రగీతానా ముపపత్తిః. ఏతేన సత్య జ్ఞానానన్తశబ్దానాం ఘటాదిపదార్థబుద్ధివృత్తిగగనపరత్వం నముఖ్యం కిన్త్వౌపచా రికమేవేతి సిద్ధమ్. నను క్వైతద్బ్రహ్మేత్యతఆహ పరేఽవ్యయే హిత మితి- పరమా కాశే స్థితమిత్యర్థః, నాసౌ పరమాకాశో వైకుణ్ఠలోకాదిరిత్యాహ ఆత్మనీతి బుద్ధా విత్యర్థః నచ ప్రతీచీతి భ్రమితవ్యం ప్రతీచఏవ బ్రహ్మత్వాత్. నచ సర్వగత

మిదం బ్రహ్మ కథం బుద్ధిగత మిత్యుచ్యత ఇతి వాచ్యం. సర్వగతస్య బుద్ధిగతత్వ స్యాపి సమ్భవాత్ - న చైవం బుద్ధిగతమిత్యేన కి మిత్యుక్తం ఘటగత మితి కిమితి నోక్తమితి వాచ్యం- బుద్ధా వుపలభ్యమానత్వేన తస్య బుద్ధిగతత్వోక్తి రితి. నచ బుద్ధా వుపలభ్యమానం ప్రత్యక్చైతన్యమేవేతి వాచ్యం-తస్యైవ బ్రహ్మత్వాత్. ఉక్తంహి చైతన్యం బ్రహ్మేతి - యః పరే అమ్బరే ఆత్మనిహితం సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ వేద సఇతి శేషః ఏష బ్రహ్మవిత్ పరమంబ్రహ్మ ఏతి ఆప్నోతి స్వయం స్వాత్మచైతన్యేనైవ సర్వాన్ కామాంశ్చ ఏతి బ్రహ్మభూతస్సన్ సర్వ మవభాసయతీత్యర్థః. నహి బ్రహ్మవిదః బ్రహ్మప్రాప్తస్య కామోపభోగః. బ్రహ్మణి ద్వైతాభావాత్. యద్వా-సర్వాన్ కామాన్ స్వాత్మని మాయయా కల్పితాన్ స్వయమేతి జానాతి. సర్వం సామాన్యాకారేణ పశ్యతీత్యర్థః. సర్వజ్ఞో భవతీతి యావత్. సర్వజ్ఞంహి బ్రహ్మ ఇదంచ లోకదృష్ట్యోక్తం - నతు వస్తుతః. ముక్తస్య బ్రహ్మణోఽద్వితీయస్య సర్వజ్ఞత్వాయోగాత్. అథవా ఏతి ప్రాప్నోతి సర్వకామాత్మా భవతీత్యర్థః సర్వాత్మా భవతీతి యావత్. సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మేతి శ్రుతేః బ్రహ్మభూతో బ్రహ్మవి త్సర్వమ్భవతీత్యభిప్రాయః. యద్వా - బ్రహ్మ ప్రాప్తౌ బ్రహ్మవి త్సర్వమ్భవతీతి సర్వాన్ కామా నశ్నుతఏవ యైర్యై ర్యే కామాః ప్రాప్యన్తే తే తే సర్వేపి తత్తదాత్మకేన బ్రహ్మవిదా ప్రాప్యన్తఏవేతి. అథవా సర్వకామోపభోగజన్యో య ఆనన్ద స్సోఽనేన ప్రాప్యతఏవ. బ్రహ్మానన్దే అనేన ప్రాప్తే సర్వానన్దానా మన్తర్భూతత్వాత్. యద్వా యావత్సర్వజీవముక్తి ముక్త ఈశ్వరసాయుజ్యమేవాశ్నుతే తత స్సర్వకామోపభోగో ముక్తస్యేతి. నను సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేతి బ్రహ్మవి త్పరమాప్నోతీతి స సర్వాన్ కామా నశ్నుత ఇతిచ కథనం, మృగతృష్ణామ్భసి స్నాతః ఖపుష్పకృత శేఖరః, ఏష వన్ధ్యాసుతో యాతి శశశృఙ్గధనుర్ధర ఇతి వాక్యకథనతుల్యమేవ. బ్రహ్మణఏవాభావాత్. ఇతిచేన్నైవమ్ - కార్యే జగ త్యనుగతయా- జగద స్తీతి ప్రతీతిసిద్ధయా కారణసత్తయా కారణస్య బ్రహ్మణో ఽనుమీయమానత్వాత్. నహి నిష్కారణం కార్యంనామ విద్యతే. కథ మ్పున ర్బ్రహ్మ జగతః కారణమత ఆహ. తస్మాదితి. తస్మా దుక్త లక్షణా దాత్మనః ప్రత్యగ్భూతా ద్బ్రహ్మణ స్సకాశాత్ మాయావశేన ఖం సమభవత్. నిరవకాశా న్నిశ్శబ్దాచ్చ బ్రహ్మణస్సకాశా న్మాయయా అవకాశ దాతృ సశబ్దగుణం గగనం జాతమ్. మాయయేత్యనేన. కథం సత్యజ్ఞానానన్దాత్మకా ద్బ్రహ్మణోఽనృతజడదుఃఖాత్మకగగనోదయ ఇతి శఙ్కా- పరాస్తా-మాయయా సర్వ

సమ్భవాత్. కిఞ్చ న శుద్ధబ్రహ్మణస్సకాశాద్గగనోదయః యేన కార్యకారణయో రైవ లక్షణ్యమాశఙ్క్యేత అపితు మాయిబ్రహ్మణ ఈశ్వరాఖ్యాదేవేతిసాలక్షణ్యమస్త్యేవ మాయాగగనయో రేకాత్మత్వాత్. నను నాస్మాభి రీశ్వరో నాస్తీత్యుచ్యతే. కిన్తు బ్రహ్మ నాస్తీతి- బ్రహ్మహి న కారణం నాపికార్య మతఃకథం తత్సిద్ధిరితిచే న్నైవమ్. యదేవ మాయావి ఈశ్వరాఖ్యం చైతన్యం తదేవ బ్రహ్మేతి. నచ కథం మాయావినో బ్రహ్మత్వ మితివాచ్యం యస్య మాయా విద్యతే తన్మాయాతః పృథగ్భూతం నిర్మాయమేవేతి. నను గగన మజ మేవేతిచే న్నైవమ్. సుషుప్తౌ గగనాభావా జ్జాగరస్వప్నయో స్తత్సద్భావాచ్చ యత్కదాచి దవిద్యమానంస త్కాలాన్తరే భవతి. తద్ధి జాత మిత్యుచ్యతే. నచైవం సుషుప్తౌ బ్రహ్మాపి నాస్త్యేవేతి తదపి జమేవేతి వాచ్యం. బ్రహ్మణ స్సాక్షిచైతన్య స్యాభావే సుషుప్తేరప్యభావ ప్రసఙ్గాత్. నహ్యసాక్షికం కిఞ్చి దభ్యుపేయతే. తస్మా త్సావ్యేవ గగనం గుణవత్త్వా ద్దృశ్యత్వాచ్చ. నహి నిర్గుణ మదృశ్యంచ వస్తు జాయతే. ఏవందృశ్యత్వా న్మాయామయత్వాచ్చ మిథ్యైవ గగనం మాయావత్. నచ మాయా నదృశ్యత ఇతి వాచ్యం - సుషుప్తౌ తద్దర్శనాత్. జాగరాదావ ప్యహ మజ్ఞ ఇత్యనుభవాచ్చ నచ బ్రహ్మాపి దృశ్యతపవేతి వాచ్యం - యేన దృశ్యతే తస్యైవ బ్రహ్మత్వాత్. నచ జ్ఞానస్య బ్రహ్మణః కథ మాత్మజ్ఞాతృత్వ మితి వాచ్య ముపచారాత్. నచాన న్తత్వా ద్గగనం సత్యమేవ - నఋత్యేతి వాచ్యం సాదిత్వేన తస్య సాన్తత్వాత్ ఇతి తస్మా దేవం ఖభావ మాపన్నా ద్బ్రహ్మణ స్సకాశా ద్వాయు స్సమ్భవతిస్మ తస్యచ వాయోః స్వగుణః స్పర్శః. కారణాకాశగుణ శ్శబ్దశ్చేతి గుణద్వయమ్. తస్మా దేవం ఖవాయుభావమాపన్నా ద్బ్రహ్మణ స్సకాశాదగ్ని స్సమభవత్. తస్య చాగ్నేః రూపం స్వగుణః. కారణగుణౌతు శబ్దస్పర్శావితి గుణత్రియ మగ్నేః తస్మాదేవం ఖవాయుతేజోభావ మాపన్నా ద్బ్రహ్మణో జలం సమభవత్. తస్య జలస్య.స్వగుణో రసః కారణగుణా శ్శబ్దస్పర్శరూపాణి ఇతి చతుర్గుణం జలమ్.తస్మాదేవం ఖవాయుతేజోజలభావమాపన్నాద్బ్రహ్మణః భూమి స్సమభవత్. భూమేశ్చ స్వగుణో గన్ధః కారణగుణాస్తు శబ్దస్పర్శరూపరసాఇతి పఞ్చగుణా పృథ్వీ అతఏవా స్యాఃవిశేషఇతి ప్రసిద్ధిః ఏవం భూమిభావ మాపన్నా ద్బ్రహ్మణః ఓషధయో వ్రీహ్యాదయ స్సమభవన్. ఓషధిభావమాపన్నాచ్చ బ్రహ్మణః అన్నం సమభవత్. అన్నభావమాపన్నాచ్చ తస్మాత్ ఏష పురుష శ్శిరఃపాణ్యాదిలక్షణః శుక్లశోణితాత్మకదేహ స్సమభవత్. ఏవంకర్మా త్సర్వం తస్మాదేవ సమభవత్. అతఏవ

బ్రహ్మధర్మాణాం సత్తాస్ఫురణానన్దానాం సర్వత్రికార్యవర్గే సఙ్క్రమా దస్తి భాతి ప్రియ మితి వ్యవహారవిషయత్వం సర్వస్య - తస్మా త్సర్వ కారణం బ్రహ్మా స్తీత్యేవోపలబ్ధవ్యమ్. ౧౯౦

శ్లో॥ ఏతస్యాన్నరసాత్మకస్య పురుషస్యేదం శిరో దక్షిణః
పక్షో బాహు రయంతు సవ్య ఇతరః పక్షో భుజస్తూత్తరః
ఆత్మాఽయం తనుమధ్యభాగ ఇదమప్యఙ్గన్తు నాభేరధః
పుచ్ఛం త ద్గరుడాయతే స పురుషో యోఽసౌ మనుష్యాభిధః. ౧౯౧

వ్యా.—తస్మా త్పురుష స్సమభవ దిత్యుక్తమ్. కోఽసౌ పురుష ఇత్యత ఆహ - యోఽసౌ మనుష్యాభిధః మనుష్యసంజ్ఞః దేహః సఏవ పురుషః గరుడాయతే పక్షీవ దాచరతి నను పురుషస్య పక్షిణశ్చ కిం సామ్యం యదాశ్రిత్య గరుడాయతే పురుష ఇత్యుక్త మతఆహ - ఏతస్య దృశ్యమానస్య మనుష్యోహమిత్యభిమన్యమానస్యచ అన్నరసాత్మకస్య అన్నరసపరిణతత్వా దన్నరసప్రవృద్ధత్వాచ్చ అన్నరసాత్మకస్య పురుషస్య దేహస్య ఇదం ప్రసిద్ధం శిరఏవశిరఃశిరసి నరూపకముభయో శ్శిరోవత్త్వాదితిభావః. అయం సవ్యో దక్షిణో బాహుస్తు దక్షిణః పక్షః ఉత్తరో వామో బాహుస్తు ఇతర ఉత్తరః పక్షః అయం తనుమధ్యభాగ ఆత్మా పక్షిణ స్తనుమధ్యభాగ ఆత్మా మనుష్యస్య తనుమధ్యభాగశ్చాత్మా - మధ్యభాగస్య ప్రాధాన్యా దాత్మత్వ మఙ్గీహి ప్రధానః మధ్యభాగశ్చాఙ్గేవేతి. అపిశ్చ ఇదం నాభే రధోఽఙ్గన్తు పుచ్ఛంపుచ్ఛవదాధారభూతం పక్షిణో మనుష్యస్యచ యస్మా దేవం తత్తస్మా త్పురుషో గరుడాయతే ఇతి వ్యాఖ్యాతోఽన్నమయకోశః. ౧౯౧

శ్లో॥ ఏతస్మా త్పర ఆన్తరోఽన్నమయతః ప్రాణోఽయమాత్మా తతః
పూర్ణోయం పురుషః పుమాకృతిరయం మూషాక్తతామ్రాదివత్
ప్రాణః ప్రాణమయస్య తస్యతు శిరో వ్యానో గరుద్దక్షిణోఽ
పానస్తూత్తర ఆత్మతిస్మ గగనం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా ధరా. ౧౯౨

వ్యా.—కేచి ద్బాబద్ధాద యోఽన్నమయకోశ ఏవాత్మేతి వద న్తి. తన్న - కిన్తు ప్రాణఏవాత్మా - ప్రాణస్యైవ దేహా దా న్తరత్వేనాత్మత్వాదితి ప్రాణాత్మవాదినః తేషాంమత మనువదన్ ప్రాణమయకోశంవ్యాఖ్యాతి ఏతస్మాదితి ఏతస్మాదన్నమయతః అన్నమయ కోశా ద్దేహాత్ పరోన్య ఆ న్తరశ్చాయం ప్రాణఏవాత్మా. తేన స్తేన ప్రాణే నాయం పురుషో దేహః పూర్ణః వ్యాప్తః అయం ప్రాణశ్చ మూషాక్తతామ్రాదివత్ మూషాసిక్తద్రుతతామ్రాదివత్ పుమాకృతిః పురుషాకృతిరేవ తస్యతు ప్రాణ

మయస్య కోశస్య ప్రాణఏవ శిరః- వ్యానో దక్షిణో గరుత్పక్షః- అపానస్తూత్తరో గరుత్. గగనమే వాత్మేతి = ఆత్మేవాచరతి ఆత్మేత్యర్థః గగన మతి సమానాఖ్యః ప్రాణవృత్తివిశేషః సచాకాశస్థత్వా దాకాశ ఇత్యుచ్యతే. నతు ప్రసిద్ధాకాశః ప్రాణవృత్త్యధికారాత్ సమానశ్చ మధ్యస్థ ఇత్యాత్మా. మధ్యంహ్యేషామఙ్గానా మాత్మేతి శ్రుత్యన్తరాత్. ధరా పృథివీ దేవతా పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా పుచ్ఛవత్ప్రతిష్ఠా ఆధ్యాత్మికస్య ప్రాణస్య ధారయిత్రీ స్థితిహేతుత్వాత్. సైషా పురుషస్యాపాన మవష్టభ్యేతి శ్రుతేః అన్యథా ఉదానవృత్త్యా శరీరస్యోర్ధ్వగమనం గురుత్వాత్పత నంవా స్యాదితిభావః. ౧౫.౨

శ్లో॥ ఏతస్మాత్తు పరో మనోమయఇతి ప్రాణోఽన్తరాత్మాఽమునా
పూర్ణోఽయం పురుషాకృతి ర్భవతి వై కోశోఽస్య మూర్ధా యజుః
పక్షో దక్షిణఏవ తస్యఋగ్ గథోపక్షస్తు సామోత్తర
స్త్వాత్మా బ్రాహ్మణ మఙ్గిరాస్స పరమోఽథర్వాచ పుచ్ఛం మహత్.
౧౫౩

వ్యా.—ప్రాణోపి నాత్మా కిన్త్వాత్మనః కోశఏవ సః యథాదేహః. తస్మా న్మనఏవాత్మా ప్రాణమయకోశస్యాభ్యన్తరంహి మనః. ఆత్మాచాన్తరఇతి. మన ఆత్మవాదినః. తన్మత మనువదన్ తస్యాపి ప్రతిక్షేపాయ కోశత్వం పక్ష్యాకార త్వంచ దర్శయతి. ఏతస్మాదితి. మనోమయః మనోరూపః. ప్రాణాన్తరాత్మా ప్రాణస్యాప్యన్తస్స్థిత ఆత్మాతు ఏతస్మాత్ప్రాణమయాత్కోశాత్పరః. అమునా మనసా అయం ప్రాణమయః పూర్ణః అయంచ మనోమయః పురుషాకృతిః కోశ ఏవ భవతి. అయం మనోమయః కోశః పురుషాకృతిరేవ భవతీతివా నేదంమన ఆత్మా కిన్తుఖడ్గస్య కోశవ దాత్మనఃకోశఏవ అస్యమనోమయకోశస్య యజురేవ మూర్ధా తస్య ఋగేవ దక్షిణఃపక్షః. అథో అథసామతూత్తరఃపక్షః. బ్రాహ్మణం త్వాత్మా. సః పరమః అథర్వా అఙ్గిరాశ్చ మహత్పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యర్థః. బ్రాహ్మణ మాదేశః అథర్వేతి అఙ్గిరాఇతిచ ఋషివాచకశబ్దా తాభ్యాం తద్దృష్టా మన్త్రా లక్ష్యన్తే. ౧౫౩

శ్లో॥ ఏతస్మాచ్చ మనోమయాత్పరతరం విజ్ఞాన మాత్మాఽఽన్తరం
పూర్ణస్తేన మనోమయోహి పురుషాకారశ్చ కోశోఽనకా
శ్రద్ధా శీర్ష మృతన్తు దక్షిణగరు త్సత్యన్తు తస్యోత్తర
స్త్వాత్మా యోగఇవాస్య దీవ్యతి మహత్పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠాపరమ్. ౧౫౪

వ్యా.—మనోమయకోశా దాన్తరం విజ్ఞానమేవాత్మేతి విజ్ఞానాత్మవాదినః. తన్మత మనూద్య తస్యాపి కోశత్వ మ్ప్రతిపాద్య నిరాకరోతి ఏతస్మాదితి ఏతస్మా న్మనోమయకోశా చ్చాత్పూర్వకోశద్వయాచ్చ పరతర మాన్తరంచ విజ్ఞానం బుద్ధి రేవాత్మేతి విజ్ఞానవాదిమతానువాదః. తస్యచోపపత్తి మాహ - తేన విజ్ఞానేన మనోమయః కోశః పూర్ణఇతి. వ్యాపీ ఆత్మా వ్యాప్యస్త్వనాత్మేతి ప్రసిద్ధేః.ఇదంచ విజ్ఞానమతం ప్రతిషేధతి. పురుషేతి. అసావేవాసకౌ విజ్ఞానాత్మా పురుషాకారః కోశఏవ. విజ్ఞానమపి కోశఏవ నాత్మేత్యర్థః అస్యాపి విజ్ఞానమయకోశస్య పూర్వ కోశవ దవయవకల్పనాం కరోతి. తస్య విజ్ఞానమయస్య శ్రద్ధైవ శీర్షం శిరః. ఋతస్తు దక్షిణగరుత్. సత్యస్తు ఉత్తరగరుత్. యోగఏవ త్వాత్మాసౌ దీవ్యతి భాసతే. యద్వా అస్యయోగ ఆత్మేవ దీవ్యతి ప్రతిభాతి. కల్పనైవేయం నవస్తుత ఇతీవశబ్దప్రయోగాభిప్రాయః పర ముత్కృష్టం మహత్. హిరణ్యగర్భాఖ్యం మహత్తత్త్వన్తు పుచ్ఛ మ్ప్రతిష్ఠా. ౧౫౪

శ్లో॥ అస్యానన్దమయో న్తర స్త్విహి పరశ్చాత్మామునా పూరితః
పూర్ణో౽యంపురుషాకృతిః ప్రియ మముష్యాఙ్గం ప్రధానం ఖలు
మోదో దక్షిణ ఉత్తరో భవతివై పక్షః ప్రమోద స్తథా
చాత్మా౽౽నన్ద ఇవాస్య పుచ్ఛ మథ త ద్బ్రహ్మ ప్రతిష్ఠా పరమ్.
౧౫౫

వ్యా.—అవ్యక్తమేవాత్మేతి కేచి త్తన్మత మనూద్య నిరాకరోతి. అస్యేతి - అస్యచ విజ్ఞానమయకోశస్యాన్త రానన్దమయో౽స్తి. సచ విజ్ఞానమయా త్పర ఇతి సఏవాత్మా. అమునా ఆనన్దమయేన పూర్ణో విజ్ఞానమయకోశః పూరితః. అయ మానన్దమయశ్చ పురుషాకృతిః కోశఏవ. మయట్ప్రయోగాత్. ఆనన్దప్రచురం హ్యవ్యక్త మవ్యాకృతం కారణశరీర మాత్మనః. ఆత్మాత్వానన్దమేవ నత్వానన్ద మయః విజ్ఞాన మానన్దం బ్రహ్మేతి శ్రుతేః నచ బ్రహ్మైవానన్ద మాత్మా త్వానన్దమయఏవేతి వాచ్యం తత్సత్యం సఆత్మా తత్త్వమసీత్యాదిశ్రుతిభ్య ఆత్మన ఏవ బ్రహ్మత్వాత్. ఇహాపి తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సమ్భూతఇత్యుక్తత్వాత్ అస్యచానన్దమయకోశస్యావయవకల్పనా మాహ. అముష్యానన్దమయకోశస్య ప్రియం ఖలు ప్రియమేవ. ఇష్టపుత్రాదిదర్శనజం సుఖమేవ ప్రధాన మఙ్గం శిరః మోదః ప్రియలాభనిమిత్తో హర్షః దక్షిణః పక్షో భవతి. ప్రమోదః ప్రకృష్టో హర్షః ఉత్తరః పక్షో భవతి వైప్రసిద్ధా అస్య కోశస్య ఆనన్దస్తు సుఖసామాన్యన్తు ఆత్మేవ

ఆత్మైవ యథాకరచరణాద్యవయవా అజ్గిని మధ్యదేహే అనుస్యూతా ఏవం ప్రియాదయస్సుఖావయవా స్సుఖసామాన్యే అజ్గిని అనుస్యూతా ఇతి సుఖసామాన్యమాత్మా ఆనన్దఇతి పరంబ్రహ్మైవ తద్ధి శుభకర్మణా ప్రత్యుపస్థాప్యమానే పుత్రమిత్రాదివిషయవిశేషోపాధౌ అన్తఃకరణవృత్తివిశేషే తమసాఽప్రచ్ఛాద్యమానే ప్రసన్నే అభివ్యజ్యతే. తద్విషయసుఖమితి ప్రసిద్ధం లోకే తద్వృత్తివిశేషప్రత్యుపస్థాపకస్య కర్మణోఽనవస్థితత్వాత్సుఖస్య వైషయికస్య క్షణికత్వమ్. విద్యయా పరిశుద్ధే త్వన్తఃకరణే శాశ్వతం సుఖం బ్రహ్మభూతమేవ స్ఫురతి. అథాస్యానన్దమయస్య తత్సత్యజ్ఞానాదిలక్షణం పరం బ్రహ్మైవ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠాఽవిద్యాపరికల్పితసర్వద్వైతావసానభూతత్వాత్. సర్వస్యాపి పరమాధారో బ్రహ్మైవ. ౧౫౫

శ్లో॥ ఏతస్యాన్తర మాశ్రయం పరతరం వాచో హృదోఽగోచరం
బ్రహ్మానన్ద మభేద మేత్య భజతే భీతిం కుతశ్చిన్న నా
కోశైః పఞ్చభి రావృతం బృహ దిదం స్వాత్మాన మస్తీతి యో
వేదైనంప్ర వదన్తి సన్త మితరం నిన్దన్త్యసన్తం బుధాః. ౧౫౬

వ్యా.—నను యద్యానన్దమయోఽపి నాత్మా తర్హి శూన్యమేవాత్మేత్యాహ. శూన్యవాదీ తన్మతం నిరాకరోతి ఏతస్యేతి ఆనన్దమయఃకోశఇత్యుక్తమ్. యస్యాయం కోశ స్తస్య కథ మసత్త్వమ్. అన్తస్థితవస్త్వావరణంహి కోశః తస్మాదానన్దమయకోశా దాన్తరం కిఞ్చిద్వస్త్వస్తీత్యవశ్య మభ్యుపేయమ్ అపిచ నిరాధారః కశ్చిత్కోశో నాస్తీత్యానన్దమయకోశస్యాప్యాధారభూతం వస్తు కిఞ్చిదస్తీత్యభ్యుపేయం తచ్చోక్తం బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి. ఇదమేవాహ - ఏతస్యేతి. ఏతస్యానన్దమయస్య ఆన్తరమాభ్యన్తర మాశ్రయ మాధారభూతం సర్వేభ్యశ్చ పరతర మత్యన్తవిలక్షణ మేతస్మాత్పరతరమితివా. అతఏవ వాచో హృదశ్చాగోచర మభేదం నిర్భేద మానన్ద మానన్దరూపం బ్రహ్మ ఏత్య ప్రాప్య నా మనుష్యః జీవోవా కుతశ్చిదపి భీతిం నభజతే. అభావాదేవ ద్వితీయస్య - ద్వితీయాద్ధి భయం భవతి కిఞ్చ యో బ్రహ్మనాస్తీతి వదతి సస్వయమేవాసద్భవతి స్వస్యైవ బ్రహ్మత్వాత్ నచ భవత్వసత్త్వం స్వస్యాపీతి వాచ్యం-జిహ్వామే నాస్తీతి వదతో జిహ్వాభావఇవ నాహమస్మీతివదత ఆత్మాభావో సిద్ధఏవేత్యాహ కోశైరితి. పఞ్చభిః కోశైరావృతం స్వాత్మాన మాత్మభూత మిదం బ్రహ్మ యః అస్తీతి వేద. బుధాఃతమేనం విద్వాంసం సన్తం విద్యమానం సాధుంచ ప్రవదన్తి. ఇతర మసద్బ్రహ్మేతివాదినమసన్త మవిద్యమానప్రాయ మసాధుంచ నిన్దన్తి. అత్రేదం బోధ్యమ్. ఆకాశాది

సృష్ట్యుపన్యాసేన జగత్కారణం బ్రహ్మాస్తీతి సాధితమ్. కోశపఞ్చకోపన్యాసేనతు. ప్రత్యగ్భూతఆత్మాస్తీతి సాధితమ్. ప్రత్యక్పరయో రేకత్వా దుపన్యాసద్వయ మపి బ్రహ్మాస్తిత్వం సాధయతి ప్రత్యగస్తిత్వంచ సాధయతి. తతశ్చ సర్వాన్తరం సర్వవిలక్షణం సర్వకారణంచ ప్రత్యగభిన్నం సత్యజ్ఞానానన్దలక్షణం బ్రహ్మైకమే వాద్వితీయం జ్ఞేయం తజ్జ్ఞానాచ్చ బ్రహ్మభావలక్షణమోక్షప్రాప్తిరితి. ౧౪౬

శ్లో॥ యోఽన్నం బ్రహ్మ విచిన్తయ త్యయ మయే దన్నం ప్రభూతం పుమా౯
ప్రాణం యస్తు స దీర్ఘ మాయు రథ యో విజ్ఞాన మేనాంస్యయమ్
హిత్వా ఽగ్రే ఽఖిలకామసఞ్చయ మిదం సర్వం హ్యనిత్య స్తతో
బ్రహ్మైకం విదుషా విచిన్త్య మమృతం తచ్చిన్తనా త్సో ఽమృతః.
౧౪౭

వ్యా.—ఏవం బ్రహ్మణ ఆత్మనశ్చాస్తిత్వం ప్రసాధ్య తదైక్యధ్యానాదేవ మోక్షలాభో నాన్యథేత్యాహ యఇతి. యః అన్నం బ్రహ్మేతి విచిన్తయత్యుపాస్తే. సోఽయం పుమా౯ ప్రభూత మన్న మయేత్ యస్తు ప్రాణం బ్రహ్మేతి విచిన్తయతి స దీర్ఘ మాయు రయేత్. ప్రాప్నుయాత్ అథ యః విజ్ఞానంబ్రహ్మేతి విచిన్తయతి. సోయ మగ్రే దేహే ఏనాంసి పాపాని హిత్వా నిక్షిప్య పరిత్యజ్యే త్యేవవా శరీరాభిమాననిమిత్తత్వా దేనసాం శరీరఏవ త్యాగః అఖిలకామసఞ్చయం సర్వ కామగణ మయేత్. నచైవ మన్నాదిలోభేన దర్శితాన్యుపాసనాని విధేయానీ త్యాహ. హియస్మాత్సర్వమిద మన్నాదిక మనిత్యం తత స్తస్మాత్-ఏకమమృతం బ్రహ్మైవ విదుషా విచిన్త్య మాత్మాభేదేన ధ్యాతవ్యం జ్ఞానమాత్రాదేవ యేషాం బ్రహ్మాహమితి నిశ్చయో నోదేతి తేషా మన్నాదినా మిద ముపాసనం విధీయతే అహంబ్రహ్మాస్మీతి చిన్తనాత్మకమ్. తచ్చిన్తనా దాత్మాభిన్నబ్రహ్మధ్యానా త్సధ్యాతా పురుషః అమృతఏవ భవేత్. అమృతబ్రహ్మచిన్తనా దమృతత్వ ప్రాప్తి రుచితైవేతి భావః. ౧౪౭

శ్లో॥ ఈక్షిత్వా పరమేశ్వర స్సహి బహుస్యాంచ ప్రజాయేయచే
త్యాలోచ్యాథ సమస్త మేత దకరో జ్జీవాత్మనా ప్రావిశత్
మూర్తామూర్తజడాజడానృతఋతప్రాయం ప్రవిశ్యాఖిలం
సోఽభూ త్సత్య మిదంహి సర్వ మమునా సత్యన్తు తమ్భావయేత్. ౧౪౮

వ్యా.—నను బ్రహ్మేతి కిఞ్చిద్వస్తు అస్తివా ఉత నాస్తి యద్యస్తి కథ న్తస్యానుపలబ్ధిః. కథంవాఽనుపలభ్యమానస్య శశశృఙ్గతుల్యస్య. బ్రహ్మణోఽస్తి

త్వమ్. యది నాస్తి తర్హి తచ్చిన్తనాత్కథ మమృతత్వలాభః నహి శశశృఙ్గ చిన్తనాత్కశ్చి దమృతో భవేత్. ఇతి శఙ్కాయామాహ- ఈక్షిత్వేతి స పూర్వోక్తః పరోక్షఇతివా ప్రసిద్ధఇతివా పరమేశ్వరః పరమాత్మా మాయాపీ అహం బహు అనేకం స్యామ్. ప్రజాయేయ ప్రకర్షేణ బహుధా జాయేయచ ఇతి. ఈక్షిత్వా సఙ్కల్ప్య అథ ఆలోచ్యచ ఏతత్సమస్తం జగ దకరో దాత్మానమేవ జగద్రూపేణ చకార. స్వాన్యస్య కస్యాపి వస్తున ఉపాదానస్యాభావాత్. తచ్చ సృష్టం సమస్తం జీవాత్మనా జీవరూపేణ ప్రావిశచ్చ స ఈశ్వరః. మూర్తామూర్త జడాజడానృతఋతప్రాయం మూర్తం పృథివ్యాది అమూర్తమాకాశాది జడం చేతనం మనుష్యాది అజడ మచేతనం పర్వతాది అనృతంమృగతృష్ణికాది ఋతం సత్యం జలాది తత్ప్రాయం తన్మయ మఖిలం సర్వం ప్రవిశ్య మూర్తాద్యాత్మక మఖిల మభూత్. హియస్మా దిదం సర్వ మవిదుషాం సత్యం తస్మా దమునా సత్యేన జగతా లిఙ్గేన తమీశ్వరం సత్య మ్యాభవయే న్నిశ్చినుయాత్. కార్యస్యాస్య జగత స్సత్యత్వా త్కారణ మీశ్వరాఖ్యం బ్రహ్మ సత్యమితి సుఖేనానుమేయ మిత్యర్థః. అయంభావః. సత్యస్య వృక్షస్యోపలమ్భా దనుపలభ్యమానమపి సత్యం బీజం యథానుమీయతే కారణంవినా కార్యస్యానుదయాత్. తథా సత్యస్య జగత ఉపలమ్భా దనుపలభ్యమానమపి సత్యం బ్రహ్మానుమేయమేవ. కిఞ్చ స్వేనాత్మనానుపలభ్యమానమపి బీజం యథా వృక్షాత్మనోపలభ్యమానం స త్సత్యమిత్యభ్యుపేయతే. తథా స్వేనాత్మనా నుపలభ్యమానమపి బ్రహ్మ జగద్రూపేణోపలభ్యమానంస త్సత్యమిత్యభ్యుపేయమేవ. కారణస్యైవ కార్యాత్మనాపరిణతత్వా త్కార్యస్యచ సత్యత్వాదితి. అపిచ అహం సుఖ్యహం దుఃఖీతి. ప్రత్యక్ష ముపలభ్యత ఏవ జీవ స్సర్వస్యాపి స జీవః పరమాత్మైవ. పరమాత్మనఏవేహ జీవరూపేణ ప్రవిష్టత్వాత్. తస్మా జ్జీవస్య సత్యత్వా ద్బ్రహ్మ సత్యమేవ. కిఞ్చ ఉపలభ్యమానమేవ సత్య మితి ననియమః. ఉపలభ్యమానఘటవదుపలబ్ధు ర్జీవస్యాపి సత్యత్వాత్. నచోపలబ్ధా జీవో బ్రహ్మైవేతి బ్రహ్మ సత్యమేవ ఇతి. నను బ్రహ్మ జీవాత్మనా సర్వం ప్రావిశదితి యదుక్తం తదయుక్తం సర్వత్ర జీవాభావాత్. చేతనేష్వేవహి జీవోఽస్తీతిచే న్నైవమ్. జీవస్య విభుత్వేన సర్వత్రసత్త్వాత్ చేతనాచేతన విభాగస్తు బుద్ధికృతఏవ యద్యేవం సర్వత్ర సర్వదాచ జీవోఽస్తి తర్హి కథం జీవరూపేణ బ్రహ్మప్రవేశ స్సర్వస్మిన్ నచ సర్వదా నాస్తీతి వాచ్య మనిత్యత్వప్రసఙ్గాదితిచే దుచ్యతే. ప్రవేశశ్రుతేర్న స్వార్థే తాత్పర్యం - కిన్తు జీవబ్రహ్మాభేదఏవేతి

యద్వా అనవచ్ఛిన్నం బ్రహ్మ మూర్తాద్యవచ్ఛిన్నత్వ లక్షణ జీవస్వరూపేణ ప్రావి శత్. అనవచ్ఛిన్నం బ్రహ్మ మూర్తాద్యవచ్ఛిన్నంసత్ జీవఇత్యుచ్యతే ఇత్యర్థః నచ అన్తఃకరణావచ్ఛిన్నమేవ చైతన్యం జీవః విషయావచ్ఛిన్నస్తు బ్రహ్మైవేతి వాచ్యం. తస్య కల్పితజీవబ్రహ్మభేదవిషయత్వాత్. నచ జీవాత్మనా ప్రావిశదిత్యస్య ప్రతిబిమ్బరూపేణ ప్రావిశదిత్యర్థ ఇతివాచ్యం. బుద్ధ్యాదిషు తత్సత్త్వేపి ఘటాదిషు ప్రతిబిమ్బాభావాత్. సర్వం ప్రావిశదితి హ్యుచ్యతే. నను గృహం ప్రవిష్టః పురుషో యథా గృహమేవ నభవతి తథా సర్వం ప్రవిష్ట ఈశ్వర స్సర్వం నైవ భవతీతి కథ ముచ్యతే స సర్వమభూదితి. అతోఽచ్యతే-ఘటే ప్రవిష్టా మృ ద్యథా ఘటోఽభవతి తద్వత్కార్యే జగతి ప్రవిష్టం బ్రహ్మ జగద్భవతీతి. నను మృదనుస్యూతస్సన్నేవ ఘట ఉత్పద్యతే నతూత్పన్నే ఘటే మృత్ప్రవిశతి. బ్రహ్మ తు తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదితి సృష్టే జగతి ప్రవిష్టమితిచే న్నైవమ్. అవ చ్ఛిన్నత్వమేవ ప్రవేశ ఇత్యుక్తత్వాత్. మృదపిహి ఘటోదయానన్తరమేవ ఘటావచ్ఛిన్నా భవతి. యద్యేవమప్యనుపపత్తియ స్స్యాత్తర్హి మాయాబలా త్తా నివారణీయాః. నహి వయం వస్తుతో బ్రహ్మ జగద్భవతీతి జీవోఽభవతీ తీశ్వ రోఽభవతీతివా బ్రూమః, కిన్తు మాయయైవ - మాయయాచ సర్వమప్యనుపపన్న ముపపన్నమేవ భవతి. తస్మాత్ జగత్కారణం జగన్మయం జీవస్వరూపఞ్చ బ్రహ్మ సత్యమేవ. అతఏవ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేత్యుక్తమితి సత్య మిదం బ్రహ్మ చిన్తనీయమేవ. ౧౫౮

శ్లో॥ సృష్టేః ప్రాగసదేవ సర్వ మభవ త్తస్మా త్స దాసీ త్స్వయం
త త్స్వాత్మాన మథా జ్జగ త్సుకృత మిత్యేత త్తతః ప్రోచ్యతే
లబ్ధ్వేదం విబుధ స్సుఖీ భవతి య త్తస్మా త్తదేత ద్రసో
నానన్దోయది చైషకోనుకలయే ల్లోకేఽననం ప్రాణనమ్. ౧౫౯

వ్యా.—సత్యజగత్కారణత్వా ద్బ్రహ్మ సత్య మిత్యుక్తమ్. ఇదానీం సుకృ తత్వా ద్బ్రహ్మాస్తీత్యుచ్యతే. శ్లోకపూర్వార్ధేన సర్వ మిదం జగత్ సృష్టేః ప్రా గస దవ్యాకృతం బ్రహ్మైవాభవత్. తస్మా దవ్యాకృతా త్స ద్వ్యాకృతం జగ దాసీత్. కిం పితుః పుత్రఇవాసీన్నేత్యాహ. త దవ్యాకృతం బ్రహ్మైవ స్వయం స్వేనైవ స్వాత్మానమేవ అవ్యాకృతమేవ జగ ద్వ్యాకృత మథా దకరోత్. తత స్తస్మా దేతద్బ్రహ్మ సుకృతం సుష్ఠుకృతం యస్య త త్సుకృతం స్వయంకర్తృ ఇతి ప్రో చ్యతే. స్వయంకర్తృబ్రహ్మేతి ప్రసిద్ధంలోకే, సర్వకారణత్వాత్, యద్వా యస్మా

త్స్వయమేవాకరో త్సర్వం సర్వాత్మనా తస్మా త్పుణ్యరూపేణాపి తదేవ బ్రహ్మ కారణం సుకృత ముచ్యతే. ఫలసమ్బన్ధాదికారణం సుకృతశబ్దవాచ్యం ప్రసిద్ధం లోకే. సుకృతం యది పుణ్యం యదివా అన్యత్. సా ప్రసిద్ధి ర్నిత్యే చేతనావతి కారణే సత్యేవోపపద్యతే. తస్మాద స్తి తద్బ్రహ్మ సుకృతప్రసిద్ధేరితి. రసత్వాదపి బ్రహ్మాస్తీత్యాహ. యద్యస్మా ద్విబుధఇదం బ్రహ్మ లబ్ధ్వా సుఖీ ఆనన్దీ భవతి. తస్మాత్ తదేతద్బ్రహ్మ రసఇత్యుచ్యతే. రసోనామ మధురామ్లాదిః తృప్తిహేతు రానన్దకరః ప్రసిద్ధో లోకే. ప్రాకృతో జన స్తం రసం లబ్ధ్వా సుఖీ భవతీతి రసస్సన్నేవ. నహ్యసత ఆనన్దహేతుత్వం స్యాత్. సన్న్యాసినో బ్రాహ్మణా ఆత్మారామాస్తు మధురాదిరసా న్వినాపి సుఖినోభవ న్తీతి ప్రసిద్ధమ్. అత స్తేషామానన్దహేతుః కశ్చన రసోఽవశ్యమ స్తీత్యభ్యుపగ న్తవ్యమ్. కారణంవినా కార్యాయోగాత్. సచ రసో బ్రహ్మైవేతి. రసయత్యానన్దయతీతి రస ఇతి వ్యుత్పత్తిః. ప్రాణనాదిక్రియాదర్శనాదప్య స్తి బ్రహ్మేత్యాహ. నేతి - ఏష ఆనన్దో బ్రహ్మ నయది నభవేద్యది-హృదయాకాశే జీవరూపేణ స్థితం నభవేద్యదీత్యర్థః. లోకే కః ప్రాణే జీవేత్ పిణ్డఇత్యర్థః. అననమపానచేష్టాం ప్రాణనం ప్రాణచేష్టాంవా కలయేత్కుర్యాత్. 'నప్రాణేన ప్రాణేతి నాపానేనాపాని'తీతిశ్రుతే రయంపిణ్డో జీవరూపేణ బ్రహ్మణైవ ప్రాణిత్యపానితిచ తతః ప్రాణనాపాననక్రియాభ్యాం తత్కర్తృ బ్రహ్మాస్తీ త్యవగమ్యతఇతి. యద్వా అననం ప్రాణన మిత్యుపలక్షణం వ్యానాది వాయుచేష్టానాం శ్రవణదర్శన గమనాదీన్ద్రియచేష్టానాంచ. తదేవమ్ వాయవీయా ఐన్ద్రియకాశ్చ చేష్టా స్సంహతైః కార్యకరణైర్నిర్వ ర్త్యమానా దృశ్య న్తే. తచ్చ సంహననమచేతనానాం చేతనమ న్తరేణ నసమ్భవతి. గృహాదిసఙ్ఘాతగత స్తమ్భాదిసంహననస్య చేతనకృతత్వ దర్శనాత్. తస్మాద స్తిప్రాణనాదిచేష్టాహేతుభూతకార్యకరణసంహననకర్తృ చేతనం బ్రహ్మేతి. అథవా సఙ్ఘాతస్య పరార్థత్వాత్. యదర్థాః కార్యకరణసఙ్ఘాతచేష్టాః ప్రాణనాదయః తద్బ్రహ్మాస్త్యేవ. ౧౫౯

శ్లో॥ ఆత్మాఽఽనన్దయతి ప్రజా అవికృతేఽనఘేఽనిరుక్తేఽపదేఽ
ముష్మిన్నేతి యదాఽభయాం స్థితి మయ త్యేషో భయం నా తదా
అన్యోఽసా వహమన్యఇత్యపి మనా గ్భేదం విచష్టేతు యః
స్వాత్మన్యప్యఖిలేశ్వరే భవతి తస్యేశా త్ప్రభూతం భయమ్. ౧౬౦

వ్యా.- రసత్వా ద స్తి బ్రహ్మేత్యుక్తం తదేవానన్దయితృత్వా ద్బ్రహ్మాస్తీతి భఙ్గ్య న్తరేణాహ - ఆత్మేతి- యద్వా రస మనుభూయ ప్రాకృతఇవ బ్రహ్మ

నభూయ విద్వా నానన్దతీతి రసత్వం బ్రహ్మణ ఉక్తం పూర్వ మిదానీన్తు విద్వ దవిద్వత్సాధారణ్యేన సర్వానానన్దయత్యాత్మేత్యుచ్యతే. అతో నపునరుక్తిః విద్వదానన్దకరత్వా దస్తిబ్రహ్మేతి. విద్వదవిద్వత్సర్వజనానన్దకరత్వా దస్తి బ్రహ్మేతిచ వాక్యార్థభేదాత్. ఆత్మా బ్రహ్మ ప్రజా ఆనన్దయతి సుఖయతి ధర్మాను రూపమ్. ఆనన్దరూప ఆత్మైవ అవిద్యయా పరిచ్ఛిన్నో విభావ్యతే ప్రాణి భిరిత్యర్థః. యత్సర్వలోకసాధారణం వైషయికం సుఖం తద్బ్రహ్మైవ తస్య విషయే న్ద్రియసమ్బన్ధజన్యత్వం క్షణికత్వఞ్చావిద్యయా కృతమితిభావః ఇద మత్ర వేద్యమ్. ఇష్టవస్తులాభా త్కామక్షయేసతి మనోఽ న్తర్ముఖం భవతి. తస్మింశ్చ మనసి ఆనన్ద రూపం బ్రహ్మ స్ఫురతి. తదా సుఖ్యహ మితి ప్రతీతి ర్జాయతే. తచ్చ మనో ఽ న్తర్ముఖంసత్ నచిరం తిష్ఠతి కిన్తు ధర్మానురూపం క్షణాదికాలమేవ. యదా త ద్బహిర్ముఖం భవతి తదా నానన్దస్ఫురణ మేవఞ్చ. ఆనన్దస్య క్షణికత్వంమనోవృత్తి క్షణికత్వప్రయుక్తమేవ నస్వాభావికం యథా చక్షుష్యూర్ధ్వం ప్రసృతేసతి చన్ద్రః స్ఫురతి అధఃప్రసృతేసతి స నస్ఫురతి. తతశ్చ చన్ద్రస్ఫురణం క్షణికమేవ. ఇదంచ క్షణికత్వం నచన్ద్రక్షణికత్వప్రయుక్తం. కిన్తు చక్షుర్వృత్తి క్షణికత్వప్రయుక్తమేవ తద్వదితి—నచైవం లబ్ధ మిష్టం వస్త్వేవ ప్రజా ఆనన్దయతి నబ్రహ్మేతివాచ్యం తస్య మనోవృత్త్యన్తర్ముఖీకరణమేవేతి. నచాన్తర్ముఖమనోవృత్తిరేవానన్దయతీతి వాచ్యం. జడాయాస్తస్యా ఆనన్దయితృత్వాయోగాత్. సాభాసాహ్యన్తర్ముఖమనో వృత్తి రాత్మానన్ద ప్రతిఫలనం గృహ్ణాతి. నచాభాసఏవానన్దయతీతి వాచ్యం. తస్య బ్రహ్మభిన్నత్వాత్ కిఞ్చ సా భాసా వృత్తిః వృత్త్యుపారూఢ ఆభాసోవా బిమ్బా నన్దవశాదేవానన్దయతి నస్వతఇతి బిమ్బభూతం బ్రహ్మైవానన్దయతీతి యుక్త ముక్త మ్. కిఞ్చ విదుషోఽభయహేతుత్వాదప్యస్తిబ్రహ్మేత్యాహ- అవికృతఇతి. యదా నా జీవః విద్వానిత్యర్థః అవికృతే నిర్వికారే అనఙ్గే అశరీరే అనిరుక్తే అనిర్వాచ్యే అపదే అనాశ్రయే అముష్మిన్ ఆత్మని బ్రహ్మణి అభయాం భయరహితాం స్థితిం నిష్ఠా మేతి ప్రాప్నోతి తదా ఏష నా అభయ మయతి ప్రాప్నోతి. అవిదుషః భయహేతు త్వా చ్చాస్తిబ్రహ్మేత్యాహ- అన్యఇతి యః అవిద్వాన్ తు అఖిలేశ్వరే సర్వేశ్వరే స్వాత్మన్యపి అసా వన్యః అహ మన్యః ఇతి మనాగల్పమపి భేదం విచష్టే పశ్యతి. తస్యావిదుష ఈశాదీశ్వరా త్ప్రభూత మధికం భయ మ్భవతి. ఆత్మాభేదేన దృష్టం పరం బ్రహ్మ భవ త్యభయహేతుః ఆత్మభేదేన దృష్టన్తు భవతి భయహేతుః. ౧౬౦

శ్లో॥ భీత్యాస్మా త్పవనార్యమాగ్నిమఘవన్మృత్యూశ్చ లోకేశ్వరా
రాజ్ఞో మన్త్రిభటాదివ త్సనియమం తిష్ఠన్తి కార్యే స్వకే

సమ్రాడాదిహిరణ్యగర్భచరమానన్దాః పరిచ్ఛేదగా
అనన్దోఽస్యతు నో యఏషపురుషే యోఽర్కే స ఏకః పుమాన్. ౧౬౧

వ్యా.— బ్రహ్మణః భయహేతుత్వమేవ దర్శయతి. భీత్యేతి.- పవనార్య మాగ్నిమఘునప్రష్ఠాః- పవనః అర్యమా అగ్నిః మఘవా= ఇన్ద్రః ప్రష్ఠా ఆదయో యేషాన్తే తథోక్తాః. ప్రష్ఠపదా ద్యమవరుణరుద్రాది గ్రహణం లోకేశ్వరాఅపి కిముతాన్యే అస్మదాదయ ఇత్యపే రర్థః. అస్మద్బ్రహ్మణో భీత్యా రాజ్ఞః ప్రభో ర్భీత్యా మన్త్రిభటాదివత్ సనియమం స్వకే కార్యే స్వీయేషు ప్రతినియతేషు కార్యేషు తిష్ఠన్తి. తస్మా దస్తి సర్వేషాం బ్రహ్మాదిస్తమ్బాన్తానాం భూతా నాం భయకారణం బ్రహ్మ తచ్చానన్దమిత్యుక్తమ్. కిమిదం లౌకికసుఖవ త్పరిచ్ఛిన్న మతఆహ సమ్రాడితి - సమ్రాట్ సార్వభౌమ ఆది ర్యేషాన్తే సమ్రా డాదయః. హిరణ్యగర్భ శ్చరమో యేషాన్తే హిరణ్యగర్భచరమాః. ద్వయోః కర్మధారయః తేషామానన్దాః పరిచ్ఛేదగాః పరిచ్ఛిన్నాః. ఉత్తరోత్తరం శతగుణి తత్వేన పరిమితాః. అస్య బ్రహ్మణ స్స్వరూపభూత ఆనన్దస్తు నో నపరిచ్ఛేదగః. తస్మా దపరిచ్ఛిన్న మానన్దమేవ బ్రహ్మ. ఇదమేవ బ్రహ్మ దక్షిణనేత్రే సూర్య మణ్డలేచ పురుషరూపేణాస్తీత్యాహ. యఇతి- పురుషే మనుష్యదేహే దక్షిణనేత్రే ఇత్యర్థః. వర్తమానో యఏష పురుషః యశ్చార్కే సూర్యమణ్డలే వర్తమానః పురుషః తావుభావపి ఏక స్స పూర్వోక్తః పుమా నాత్మా బ్రహ్మైవ. దక్షిణా క్షిస్థః పురుషః ప్రత్యగాత్మా. సూర్యమణ్డలస్థః పురుషో హిరణ్యగర్భశ్చ ఏకఏవే శ్వరఇత్యర్థః యద్వా పురుషే మనుష్యదేహే హృదుహాయా మిత్యర్థః. వర్త మానోఽఙ్గుష్ఠపరిమితో యః పురుషః అస్య తుల్యస్. ఏతేన జీవహిరణ్యగర్భ యోః ప్రసిద్ధత్వా త్తద్రూపేణాప్యస్తి బ్రహ్మేతి సిద్ధమ్. ౧౬౧

శ్లో॥ యో వేదైవ మయం విహాయ సకలం దేహాత్మబుద్ధిం పురా
సన్త్యజ్యాసుషు చాత్మబుద్ధి మథచ స్వాన్తేథ బుద్ధా వథ
మాయానన్దమయే తదేత దఖిలం నాస్త్యేవ నోభాతివా
మిథ్యాస్వప్నపదార్థవ ద్ధ్రువ మహం బ్రహ్మేతి మత్వాఽభయః. ౧౬౨

వ్యా.-అస్తిబ్రహ్మేతి సాధితమ్. బ్రహ్మణ స్సర్వసమత్వేపి బ్రహ్మనిష్ఠస్య బ్రహ్మభిన్నాత్మదర్శినఏవాభయప్రాప్తి రన్యస్యత్వవిదుషః భీతిరేవ సంసార రూపాభవతీతి చోక్తమ్. తత్ర కథం విదుషోఽభయప్రాప్తి రిత్యతాహ యఇతి. యఏవ మద్వితీయం సచ్చిదానన్దమాత్మాభిన్నం బ్రహ్మవేద సోయం విద్వాన్

సకలం సర్వం కర్మాదికం విహాయ సన్న్యస్య కంచి ద్వివిక్తం దేశం ప్రాప్య తత్ర పురా ఆదౌ దేహాత్మబుద్ధిం సన్త్యజ్య మనుష్యోఽహం కృశోఽహం బ్రాహ్మణోఽహ మిత్యాదిప్రతీతిహేతుం దేహే ఆత్మేతిబుద్ధిం భ్రాన్తిం త్యక్త్వా నాహం దేహఇతి నిశ్చిత్యేత్యర్థః. అథ అసుషు ప్రాణేషు ఆత్మబుద్ధిం సన్త్యజ్య నాహంప్రాణ ఇతి నిశ్చిత్యేత్యర్థః. అథస్వాన్తే మనసి ఆత్మబుద్ధిం సన్త్యజ్య నాహం మన ఇతి నిశ్చిత్యే త్యర్థః. అథ బుద్ధా వాత్మబుద్ధిం సన్త్యజ్య నాహం బుద్ధిరితి నిశ్చిత్యేత్యర్థః. అథ మాయానన్దమయే మాయా-అజ్ఞానం తదేవానన్దమయః కోశవిశేషః తస్మిన్ ఆత్మబుద్ధిం సన్త్యజ్య నాహమజ్ఞానమితి నిశ్చిత్యేత్యర్థః. తదేతదఖిల మన్నమయా ద్యానన్దమయాన్తం వస్తుజాతం భూతభౌతికాత్మకం దృశ్యం జగదితీవా కాలత్ర యేపి నైవాస్తి నైవభాతి. అద్వితీయత్వా ద్బ్రహ్మణ స్సదైకరూపత్వాచ్చ. అతఏ వేదం స్వప్నపదార్థవ న్మిథ్యైవ. అసవ దీదం జగత్స్వప్నజగదివ మిథ్యైవ ప్రతి భాతీత్యర్థః. అహన్తు ధ్రువం సత్యం బ్రహ్మైవ ఇతిమత్వా నిశ్చిత్య బ్రహ్మాత్మానం సాక్షాత్కృత్యేత్యర్థః. అభయః భయరహితః భవతి ద్వితీయాభావాదితిభావః.

౧౬౨

శ్లో॥ దేహ స్స్వేన్ద్రియవాఙ్మనోమతిమయద్వారం బృహత్తద్యతో
జన్మస్థానలయా భవన్తి జగతో నాన్నాసుహృద్బుద్ధయః
కార్యత్వా న్నతు పఞ్చమోపి మలిన శ్శుద్ధంహి సర్వాన్తరం
బ్రహ్మానన్ద ఇదం జనిస్థితిలయా నానన్దతో యాతి యత్. ౧౬౩

వ్యా.—అథ భృగువల్లీ వ్యాఖ్యాయతే. నను అహం బ్రహ్మాస్మీతి దర్శనం న సమ్యగ్దర్శనం జీవ స్యాబ్రహ్మత్వాత్. కిన్తు మిథ్యాజ్ఞానమేవేతి కథన్తస్మాదభ యప్రాప్తిరత ఆహ దేహేతి. బృహద్బ్రహ్మ దేహస్స్వేన్ద్రియవాఙ్మనోమతి మయద్వారం=దేహః అసవః ఇన్ద్రియాణి చక్షురాదీని వాక్ మనః మతిః బుద్ధిః తాఏవ ద్వారాణి ఉపలబ్ధిసాధనాని యస్య తత్తథోక్త మ్భవతి. జీవ ఏవ బ్రహ్మేత్యర్థః. జీవస్యైవ దేహాదిద్వారకత్వాత్. నన్వేవం జీవస్యైవ బ్రహ్మత్వే నిరీశ్వరసాఙ్ఖ్యత్వాపత్తి ర్భవతా మత ఆహ. తదితి- యతోయస్మా ద్బ్రహ్మణ స్సకాశా జ్జగతో జన్మస్థానలయా భవన్తి తద్బ్రహ్మ జగ త్స్రష్టా పరమేశ్వరోస్త్యేవ. కిన్తు సఏవ జీవరూపేణేహప్రవిష్ట ఇత్యుచ్యతే. తస్మా న్నవయం నిరీశ్వరవాదినః. నను యది జగజ్జన్మస్థితిలయకారణత్వం బ్రహ్మణో లక్ష ణం తర్హ్యన్నమేవ బ్రహ్మ. అన్నాదేవ రేతోరూపేణ పరిణతా ద్భూతాని జా

యన్తే. అన్నరసేనైవ వర్ధన్తే. అన్నాభావా న్నశ్యన్తీ త్యన్నఏవ లీయన్తే ఇతిదర్శ
నాత్. యద్వా ప్రాణఏవ బ్రహ్మ ప్రాణగిళితాన్నస్యైవ భూతజన్మాదికారణ
త్వాత్. స ప్రాణస్యైవ వస్తునో వస్త్వన్తరోదయాదిహేతుత్వదర్శనాచ్చ అథవా
మనఏవ బ్రహ్మ మన స్యన్నం కామితవత్యేవసతి ప్రాణోఽన్నం గిళతి నాన్యథేతి
స్వప్నప్రపఞ్చస్యమనోమయత్వదర్శనేన జాగ్రత్ప్రపఞ్చస్యాపితథాత్వానుమానాచ్చ
అథవా విజ్ఞానమేవ బ్రహ్మ. అహమిదమన్నమద్యామితి విజ్ఞానే సత్యేవ ప్రా
ణోఽన్నంగిళతి నాన్యథేతి. అన్తస్థవిజ్ఞానస్యైవ బహిఃప్రపఞ్చవ దవభాసమాన
త్వేన విజ్ఞానాతిరిక్తవస్త్వభావాచ్చ. యద్వా అవ్యక్తమేవ బ్రహ్మ. మా మహం
నజానామీతి స్వప్నరూపాజ్ఞానే సత్యేవ ప్రాణో ఽన్నం గిళతి నాన్యథేతి. జడదుః
ఖాత్మక మిదం జగ త్తాదృశావ్యక్తకార్యమేవ కార్యకారణయో స్సాలక్షణ్యాదితి.
ఏవంప్రాప్తేఽహ నాన్నాసుహృద్బుద్ధయఇతి అన్నప్రాణ మనోబుద్ధయః బ్రహ్మ
నభవన్తి. తత్ర హేతుమాహ కార్యత్వాదితి. అకార్యంహి బ్రహ్మ నన్వేవ మ
కార్య మవ్యక్తం బ్రహ్మ భవత్యేవేత్యత్రాహ. పఞ్చమఆనన్దమయకోశోఽపి
బ్రహ్మ నభవతి. తత్రహేతుమాహ మలినఇతి- మలినత్వాదిత్యర్థః. మలినో ప్య
యం భవతు బ్రహ్మేత్యతఆహ- శుద్ధంహీతి. హియస్మాత్సర్వాన్తరం శుద్ధమా
నన్ద ఆనన్దరూపంచ బ్రహ్మ శుద్ధమేవబ్రహ్మ నతు మలినం నిర్గుణత్వాదవ్య
క్తన్తు తమఆదిగుణమయత్వా న్మలినమేవ. ఏవం శుద్ధత్వాదేవ స్వప్రకాశం బ్ర
హ్మ అవ్యక్తన్తు మలినత్వా దావరణ స్వభావమ్. ఏవం స్వప్రకాశత్వా దేవా
నన్దం బ్రహ్మ మలినత్వా ద్దుఃఖాత్మక మవ్యక్తమ్. ఏవమావరణస్వభావత్వే
నావ్యక్తస్య భాస్యత్వ మతఏవభాస్యస్యావ్యక్త స్యాప్యన్తరం భాసకం బ్రహ్మేతి
సర్వాన్తరం బ్రహ్మాపేక్షయా బాహ్యత్వాదవ్యక్త మాన్తరమపి నసర్వాన్తర మత
ఏవ నబ్రహ్మ. ఏవమవ్యక్తస్యైవాబ్రహ్మత్వేకుతః పున స్తత్కార్యాణాం బుద్ధ్యాదీ
నాం బ్రహ్మత్వం స్యాత్. తస్మాత్కోశపఞ్చకంనైవబ్రహ్మ. కిన్తు కోశపఞ్చకస్యా
ప్యన్తరమేవ వస్తు బ్రహ్మ నచదేహస్యాబ్రహ్మత్వం నేహోక్తమితి వాచ్య మన్న
స్యా బ్రహ్మత్వకథనే నాన్నరసమయస్య దేహస్యాప్యబ్రహ్మత్వస్యోక్తప్రాయ
త్వాత్. నన్వానన్దో బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. కథమ్పునరానన్దస్య బ్రహ్మత్వ మతఆహ.
ఇదం జగత్ జనిస్థితిలయార్తి యద్యస్మాత్. ఆనన్దతఏవయాతి ప్రాప్నోతి. తస్మా
దానన్దో బ్రహ్మ సర్వాన్తరా చ్ఛుద్ధా దకార్యాచ్చ జ్ఞానాభిన్నా దానన్దా దేవ జగజ్జ
న్మాదిక మ్భవతీతి ఆనన్దఏవ బ్రహ్మేత్యర్థః ఇదంచానన్దంమాయావిశిష్టం సదేవ

జగత్కారణ మ్భవతీతి విశిష్టస్య మాయోపాధిక ఈశ్వరాఖ్యస్యానన్దస్యాప్యన్తర మకారణ మకార్యంచ విశుద్ధమేవానన్దం సర్వాన్తరం బ్రహ్మేతి బోద్ధవ్యమ్. ౧౬౩

శ్లో॥ విద్యైషా పరమాప్యబ్రౌ వ్రణిహితా సా భార్గవీ వారుణీ
యో వేద ప్రతితిష్ఠతి ప్రభజతే తేజో యశో౽న్నంచ సః
నిన్దే న్నాన్న మిదం నవా పరిహరే త్కుర్యా ద్బహూపప్రస్తుతం
యస్యైతద్వ్రత మేష స ప్రతిలభేతాన్నాదతామన్నితామ్. ౧౬౪

వ్యా.—విద్యా ముపసంహరతి సైషా భార్గవీ వారుణీ భృగవే వరుణేన పిత్రా ప్రోక్తా విద్యా పరమాప్యబ్రౌ పరమాకాశే బ్రహ్మణి ప్రణిహితా ప్రతిష్ఠితా య ఇదం వేద స ప్రతితిష్ఠతి దృష్టంఫలమాహ. సః తేజః బ్రహ్మవర్చసం యశః సత్కీర్తి మన్నంచ ప్రకర్షేణ భజతే ప్రాప్నోతి. విద్యా మనసైవాప్తవ్యా మనశ్చాన్నరసమయం తతశ్చాన్నం ననిన్ద్యం నాపి పరిహర్తవ్యం కిన్తు బహూ కర్తవ్య మిత్యాహ. అన్నం ననిన్దేత్. ఇదమన్నం నవాపరిహరేత్. అన్నం బహుఅధికం అతిథ్యాదిపర్యాప్తమిత్యర్థః. కుర్యాత్. అన్నం ప్రస్తుతం ప్రకర్షేణ స్తుతంచ కుర్యాత్. యస్యైతద్వ్రతమస్తి సఏష వ్రతీ అన్నాదతా మన్నమత్తీ త్యన్నాదః తత్తా మన్నితా మన్నమస్యాస్తీత్యన్నీ తత్తాంచ ప్రతిలభేత ప్రాప్ను యాత్. అన్నవా నన్నాదశ్చ స్యాదిత్యర్థః. ౧౬౪

శ్లో॥ ప్రాణో౽మ్బుక్షితి రన్న మజ్ఞ మనలో౽న్నాదో నభో౽న్నే స్థితో౽
న్నాదో౽ న్నాదవినిష్ఠితం భవతి చాన్నం వేదయ స్సో౽న్నవా
అన్నాదశ్చ మహా న్భవే త్కులపశుబ్రహ్మప్రకాశైః పున
ర్నాత్మా కార్య మనాది రేషహి తతో౽న్నాదో నచాన్నం బృహత్.
౧౬౫

వ్యా.-ప్రాణో౽మ్బు క్షితిశ్చ అన్నమ్. అజ్ఞం శరీర మనలో౽గ్ని ర్నభశ్చ అన్నాదః అన్నే ప్రాణే అమ్బుని క్షితౌచ క్రమేణ అన్నాదః దేహో౽గ్ని రాకా శశ్చస్థితః ప్రతిష్ఠితః. అన్నంచ ప్రాణోమ్బుక్షితిః. అన్నాదవినిష్ఠిత మన్నాదే క్రమేణ శరీరే అగ్నౌ నభసిచ వినిష్ఠితం ప్రతిష్ఠితం భవతి. య ఏవంవేద సః. అన్నవా నన్నాదశ్చ భవేత్. కులపశుబ్రహ్మప్రకాశైః. కులం వంశః పశవః గవాదయః బ్రహ్మప్రకాశో = బ్రహ్మవర్చసం తైర్మహా నధికశ్చ భవేత్. నచైతావన్మాత్రేణాన్నాదికమేవ బ్రహ్మేతి మన్తవ్య మిత్యాహ. ఆత్మా పునః బ్రహ్మతుకార్యం నభవతి. తత్ర హేతుమాహ. హియస్మా దేషఆత్మా అనాదిః.

ఆదిరహితః. తతస్తస్మాదన్నాదః. దేహో౽గ్నిరాకాశః అన్నంచ ప్రాణో౽మ్బు క్షితిః, బృహద్బ్రహ్మైవ నభవతి. కార్యత్వాత్తేషామితిభావః. యద్వా. ఏషఆత్మా అన్నాదో౽నభవతి. అన్నం నాత్తీత్యర్థః. అన్నంచ నభవతి న కేనచిదద్యతఇత్యర్థః కిన్తుబృహద్బ్రహ్మైవ భవతి. ౧౬౫

శ్లో॥ వాసార్థం గృహమాగతం శుభమతి ర్నోవారయే దోదనం
దద్యాత్తస్య యయా కయాపి విధయా బహ్వన్న మేవార్జయేత్ .
అన్నం సిద్ధ ముదీరయే దతిథయే నాస్తీతి నోదీరయే
ద్యస్మిన్ యేన యథావయస్యుపహృతం తస్మిన్ తథా స వ్రజేత్ .౧౬౬

వ్యా.—అన్నదానమేవ స్తౌతి. శుభమతిః వాసార్థం గృహమాగతం నరం నో౽వారయేత్ . కిన్తు తస్మై నివాసం దద్యాత్. దత్తేచ వాసే తస్య క్షుధితస్య ఓదన మన్నం దద్యాత్ తస్మాత్ యయా కయాపి విధయా బహ్వన్న మార్జయే దేవ అతిథయే సిద్ధమన్న మిత్యేవో౽దీరయే ద్బ్రూయాత్. అన్నం నాస్తీతి నోదీర యేత్ యేన యస్మిన్వయసి యథా యాదృశసమ్మానాదిపురస్కారేణ అన్నముప హృత మతిథిభ్యో దత్తం జన్మాన్తరఇతి శేషః. సః తస్మిన్వయసి తథా అన్నం వ్రజేత్. ఇహజన్మనీతిభావః. యద్వా ఇహజన్మని యేనో౽పహృతం భావిజన్మని స వ్రజేదన్నమితి తస్మా దన్నార్థినే ఉవశ్యం సత్కారపురస్సర మన్నం దద్యా దిత్యభిప్రాయః . ౧౬౬

శ్లో॥ క్షేమో వాచి కృతిః కరే పది గతిః పాయౌ విముక్తి స్తథా
ప్రాణే యోగఇతి క్షణత్విషి బలం తృప్తిస్తు వర్షే యశః
గోషు జ్యోతి రుడుష్వథామృతసుఖాపత్యా న్యుపస్థే ఒఖిలం
ఖే బ్రహ్మైవ నభశ్చ త త్తత ఇదం సర్వప్రతిష్ఠా బృహత్. ౧౬౭

వ్యా.—బ్రహ్మణ ఉపాసనాన్యాహ క్షేమఇతి. వాచిక్షేమఇతి బ్రహ్మో పాస్యమితి శేషః. ఉపాత్తపరిరక్షణం క్షేమః. కరే కరయోః కృతిః కర్మేతి. పది పాదయో ర్గతి ర్గమనమితి పాయౌ విముక్తిరితి తథాప్రాణే యోగః అనుపాత్తస్యో పాదానమితి. క్షణత్విషి విద్యుతి బలమితి. వర్షేతృప్తిరితి గోషుయశఇతి ఉడుషు నక్షత్రేషు జ్యోతిరితి. అథ ఉపస్థే అమృతసుఖాపత్యానీతి. అమృత మృణవి మోక్షకృత మమృతత్వం సుఖ మానన్దః అపత్యాని ప్రజాః ఖే గగనే అఖిలం సర్వమితిచో౽పాస్యమ్. తత్ నభః బ్రహ్మైవ. తచ్చ సర్వం బ్రహ్మైవ. తతస్తస్మా దిదం బృహత్. సర్వప్రతిష్ఠా సర్వస్యాపి ప్రతిష్ఠా ఆశ్రయః. ౧౬౭

శ్లో॥ యస్తు ధ్యాయతి స ప్రతిష్ఠిత ఇతి బ్రహ్మ ప్రతిష్ఠా గుణం
జాయేతైష మహాన్ మహత్త్వగుణకం యో బ్రహ్మ నిధ్యాయతి
యోవా తన్మన ఇత్యయం ఖలు భవేన్మానీ నమ స్తత్తు యః
కామాప్త స్స భవే ద్విరా డితి తు య స్స స్థూలభోగీ భవేత్. ౧౬౮

వ్యా.—బ్రహ్మ సర్వప్రతిష్ఠే త్యుక్తం తత్ఫల మిదానీం దర్శయతి. యస్తు ఇతి ప్రతిష్ఠాగుణం బ్రహ్మ ధ్యాయతి స ప్రతిష్ఠితో భవతి. యద్వా యస్తు ధ్యాయతి సర్వప్రతిష్ఠాభూతం పూర్వశ్లోకోక్తం బ్రహ్మ స ప్రతిష్ఠితో భవతి. ఇతి హేతోః ప్రతిష్ఠాగుణం బ్రహ్మ ధ్యేయం ప్రతిష్ఠాకామినేతి శేషః ఏతేన క్షేమాదీ న్బ్రహ్మే త్యుపాసితవతాం క్షేమాదిప్రాప్తిరితి సూచ్యతే. యః మహత్త్వగుణకం బ్రహ్మ నితరాం ధ్యాయతి సఏష మహాన్ జాయేత భవేత్. యోవా తద్బ్రహ్మ మనఇతి ధ్యాయతి సోయం మానీ భవేత్ఖలు యస్తు తన్నమ ఇత్యుపాస్తే సకామాప్తో భవేత్. యస్తు తద్బ్రహ్మ విరా డిత్యుపాస్తే స స్థూలభోగీ భవేత్. ౧౬౮

శ్లో॥ విద్యుద్వృష్టిహిమాంశుభాస్వదనలా వాయౌ మ్రియన్తే యతో
వాయు ర్బ్రహ్మణ ఏష తత్పరిమరో ఽనన్యో యతః ఖా దయమ్
ఆకాశ స్తత ఏష తత్పరిమరో ధ్యాయ త్యముం యః పున
ర్భ్రాతృవ్యారిపవో ద్విషోఽస్య జహతి ప్రాణా న్ప్రియానప్యరమ్. ౧౬౯

వ్యా.—యతో యస్మాత్ విద్యుద్వృష్టి హిమాంశుభాస్వదనలాః విద్యుత్, వృష్టిః, హిమాంశుః, భాస్వా న్సూర్యః, అనలో ఽగ్నిశ్చ వాయౌ మ్రియన్తే లీయన్తేత త్తస్మా దేష వాయుః బ్రహ్మణః పరిమరః పరిమ్రియన్తేనేనేతి పరిమరః సంహారసాధనమిత్యర్థః భవతి. యతో యస్మాదయం వాయుః ఖాదాకాశా దనన్యః ఆకాశకార్యత్వా ద్వాయోరితి భావః. త త్తస్మా దేష ఆకాశః తత్పరిమరః బ్రహ్మణః పరిమరః భవతి. యః పునః యస్తు అముం వాయ్వాత్మాన మాకాశం ధ్యాయతి బ్రహ్మణః పరిమర ఇత్యుపాస్తే. తస్యాస్య ద్విషో ద్విష న్తః రిపవ శ్శత్రవః. అద్విష న్తోపి భ్రాతృవ్యా శ్శత్రవః. సర్వేపి అరం ద్రుతం ప్రియానపి ప్రాణా న్జహతి త్యజన్తి. ౧౬౯

శ్లో॥ బ్రహ్మాత్మైవ త దేష హృత్కుహరగ స్సూర్యస్థితః పూరుష
స్తద్విద్వా న్ప్రవిలాప్య కోశనిచయం స్వాత్మ న్యహం పూర్వజః
దేవేభ్యో ఽమృతనాభిర స్మ్యభిభవా మ్యేత త్సువర్ణద్యుతి
శ్చాన్నాదో ఽన్నమద స్త్వ మద్మి మనుతే బ్రహ్మేతి యో బ్రహ్మ సః. ౧౭౦

వ్యా.—బ్రహ్మణః పరిమర ఆకాశఇత్యుక్తమ్. కిం తద్బ్రహ్మేత్యతఆహ, ఏష హృత్కుహరగః సూర్యస్థితశ్చ పూరుషః పూర్ణఆత్మా తద్బ్రహ్మైవ ఆత్మైవ తద్బ్రహ్మేతివా తద్బ్రహ్మ ఆత్మైవేతివా తత్తస్మాత్ యో విద్వాన్ కోశ నిచయం కోశపఞ్చకం స్వాత్మని ప్రలీచి ప్రవిలాప్య అహం దేవేభ్యః పూర్వజో హిరణ్యగర్భోఽస్మి అహ మమృతనాభి రస్మి అమృతస్య నాభి ర్మధ్య మమృతనాభిః మత్సంస్థ మమృతత్వం ప్రాణినామిత్యర్థః. అహ మేత ద్విశ్వ మభిభవామి ఈశ్వర స్వరూపేణేతిభావః. అహం సువర్ణద్యుతి రస్మి. సువర్ ఆదిత్యః నకార ఉపమార్థః. ఆదిత్యవ త్ప్రకృ ద్విభాత మస్మదీయం జ్యోతి రిత్యర్థః, యద్వా హిరణ్యద్యుతిరిత్యే వార్థః. స్వప్రకాశోస్మీతి యావత్ అహమన్నాదశ్చాస్మి అహమన్నం చాస్మి అహ మన్న మద న్త మద్మిచ సర్వాత్మత్వాదితిభావః, ఇదం చాన్నాదత్వాదికం మమ మాయికమేవ వస్తుతస్తు బ్రహ్మైవాహ మేక మేవాద్వితీయం బ్రహ్మైవాహ మస్మి ఇతి మన్యతే వేత్తి స బ్రహ్మవిత్ బ్రహ్మైవ. బ్రహ్మవిదవ వాత్మత్వా దాత్మ నవవ బ్రహ్మత్వాచ్చేతిభావః, సమాప్తా భృగువల్లీవ్యాఖ్యా. ౧౭౦

శ్లో॥ లోకాలోకమహీధరాది రుదధేః పారే మహా న స్తి యో
మేర్వాదిశ్చ ధరా న్తరే త్రిదివతః పృష్ఠేచ సత్యాదికః
తస్మా ద్యోఽతిమహా న్ స జీవవపుషా చేతః ప్రవిశ్యోదరే
బ్రహ్మాణ్డస్య విరాట్ప్రదేన చరతి స్వాధీనమాయః పుమాన్. ౧౭౧

వ్యా.—అథ నారాయణం వ్యాఖ్యాయతే- బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మైవభవతీత్యుక్తం కింపున స్తస్య బ్రహ్మణ స్తత్వ మతఆహ- లోకాలోకేతి ఉదధేః పారే యః మహా న్ లోకాలోకమహీధరాదిః పదార్థోస్తి యశ్చ ధరా న్తరే భూమధ్యే మహా న్ మేర్వాదిః పదార్థోఽస్తి యశ్చ త్రిదివతః స్వర్గస్య పృష్ఠే మహా న్ సత్యాదికః సత్యలోకాదిః పదార్థోస్తి తస్మా న్మహతః పదార్థాత్ యః అతిమహా న్ అతిశ యేన మహా న్ సః స్వాధీనమాయః పుమా నీశ్వరః జీవవపుషా జీవరూపేణ చేతః అన్తఃకరణం జాత్యేకత్వం చేతాంసీత్యర్థః ప్రవిశ్య స్థితస్స న్నితి శేషః. బ్రహ్మాణ్డ స్యోదరే గర్భే విరాట్ప్రదేన విరాడ్రూపేణ చరతి. ౧౭౧

శ్లో॥ యస్మి న్ సజ్జత మేతదేవ విగతం సృష్టౌ లయే ద్దైవతై
స్సాకం చన్ద్రమహేన్ద్రశఙ్కరవిరాడ్ధైరణ్యగర్భాదిభిః
భూతం భవ్య మిదం భవిష్యదపి యద్విశ్వం తదవ్యాకృతం
యస్మి న్ వ్యోమ్ని పరే ఽక్షరే స్థితమివ బ్రహ్మేత దాత్మైవ తత్.
౧౭౨

వ్యా.--కిఞ్చ ఏతజ్జగత్ చన్ద్రమహేన్ద్రశఙ్కరవిరాడ్ఘిరణ్యగర్భాదిభిః దైవతై స్సాకం సృష్ట్వా యస్మిన్నేవ సఞ్జాతం మృది ఘటశరావాదినామరూపవ ద్యస్మిన్ జగన్నామరూపే సఞ్జాతే ఇత్యర్థః. తథాలయే యస్మిన్నేవ విగతం విలీనమ్ భూతం భవ్యం భవిష్యచ్చేదం విశ్వం యదేవ కార్యస్య కారణానన్యత్వా దితిభావః తద వ్యాకృత మవ్యక్తం నామరూపరహితం మాయాశక్తిప్రకృత్యాదిపదవాచ్యం జగత్కారణం వస్తు యస్మి న్నక్షరే నాశరహితే పరే వ్యోమ్ని పరమాకాశే స్థిత మివ ఇవశబ్దా దవ్యాకృతస్య మిథ్యాత్వం సూచ్యతే. నహి వస్తుతో బ్రహ్మ ణ్య వ్యాకృత మ స్త్యద్వితీయే తదేత ద్బ్రహ్మైవ ఆత్మా తదేతద్బ్రహ్మఆత్మైవేతివా. ౧౭౨

శ్లో॥ యేన వ్యాప్త మిదం నభశ్చ ధరణీ స్వర్గశ్చ లోకత్రయం
తత్థాస్తత్పతయశ్చ సర్వభువనం సద్రూప మాభాసతే
యేనార్కో ఽనుగృహీత ఏవ రుచినా లోకత్రయ మ్భాసయ
త్యస్యాన్తః పటతన్తువ ద్వయతి యత్తత్స్వే మహిమ్ని స్థితమ్. ౧౭౩

వ్యా.— అపిచ నభః ధరణీ స్వర్గశ్చేతి లోకత్రయం తత్థాస జనాఃతత్ప తయశ్చ కింబహునా ఇదం సర్వభువనం సర్వం జగ ద్యేన సతా బ్రహ్మణా వ్యాప్తం సదేవ సద్రూప మాభాసతే స్వస్మిన్ కార్యే అనుగతయా యస్య కారణస్య బ్రహ్మణ స్సత్తయైవ జగదిదం సత్తావ ద్భవతి స్ఫూర్త్యైవ స్ఫురణవ ద్భవతి చే త్యర్థః ఆభాసతఇత్యనేనచ సదివా ఽప్రాతతో భాసతే వస్తుత స్త్వసద మసదేవ మి థ్యాత్వాదితి గమ్యతే ఏషః అర్కః యేనానుగృహీతస్సన్నేవ రుచినా తేజసా లోకత్రయం భాసయతి యద్బ్రహ్మ విద్వా నితి శేషః అస్య జగతో ఽన్తః మధ్యే పటతన్తునత్. పటే తన్తుమివ వయతి అనుగతం పశ్యతి తద్బ్రహ్మ స్వే మహిమ్ని స్థితమ్. స్వస్వరూపఏవ స్థితం సర్వస్యాప్యాధారభూతం బ్రహ్మ న తస్య కో ప్యా ధార ఇతి నిరాశ్రయమేవ బ్రహ్మేత్యర్థః అన్యథా ఽనవస్థాదోషాత్. ౧౭౩

శ్లో॥ అవ్యక్తోపహితా ద్యత స్సమభవ త్త్రైలోక్యసృష్టిః పుమాన్
భూతైః పఞ్చభి రేష భువ్యదసృజ ద్దేహా న్విచిత్రాన్ పరః
భూత్వా ఽన్నంచ చరాచరా ణ్యదవిశ ద్భూతాని నాతఃపరం
కిఞ్చిద్వస్తు పరాత్పరో ఽయ మతమా ఏకః పురాణో మహాన్. ౧౭౪

వ్యా.— నను యది బ్రహ్మ జగత్కారణం స్యాత్తర్హి పటే తన్తోరివ జగతి బ్రహ్మణోనుగతి స్స్యాత్. నతు తథా కిన్తు అవ్యాకృతమేవ జగత్కారణమిత్యుక్త

మతలఆహ-అన్య క్తేతి. న కేవల మవ్య క్తం జగత్కారణం భవతి అచేతనత్వాత్. నాపి శుద్ధం బ్రహ్మ జగత్కారణం నిర్విశేషత్వా త్కిన్తు అవ్యక్తోపహితం బ్రహ్మ జగత్కారణ మిత్యాహ. అవ్యక్తోపహితా ద్యతః బ్రహ్మణ స్సకాశా త్త్రైలోక్యసృష్టి స్సమభవత్. తామేవ సృష్టిం దర్శయతి. సఏష పరః పరమేశ్వరః. అవ్యక్తోపహితచైతన్యలక్షణః. భువి లోకే పఞ్చభిర్భూతైః ఖవాయ్వాదిభిః విచిత్రాన్ దేహాన్ దేవమనుష్యతిర్యగాదీన్ ఉదసృజత్ససర్జ. ప్రథమం భూతాని సృష్ట్వా తతో భౌతికాని తై స్సృష్టవా నిత్యర్థః. సఏష పరమేశ్వర ఏవ. అన్నం భూత్వా చరాచరాణి భూతాని ఉదవిశత్ ప్రవివేశ. వ్రీహియవాద్యన్నం భూత్వా మనుష్యాదిశరీరాణి వృష్టిజలం భూత్వా స్థావరశరీరాణిచ ప్రవిష్ట ఇత్యర్థః. ఏతేన జగత్స్థితిహేతు శ్చేశ్వర ఏవేత్యుక్తమ్. అతో ఽస్మా దీశ్వరా త్పర మన్య త్కిఞ్చిదపి వస్తు నాస్తి. సర్వస్యా పీశ్వర కార్యత్వే నేశ్వరా దనన్యత్వా దితి భావః. అత్ర పర ముత్కృష్టం నాస్తీత్యపి గమ్యతే. తస్యైవ సర్వోత్కృష్టత్వా దితి భావః. అయ మీశ్వరః పరాత్పరః పరా దుత్కృష్టా ద్ధిరణ్యగర్భా దేరపి పర ఉత్కృష్టః. తత్ర హేతుమాహ అతమాః తమోదూరః అవిద్యమానాజ్ఞానఇతివా అత ఏవ మహాన్ పరాత్పరత్వే హేత్వన్తరమాహ. పురాణఇతి- పురాపి నవః అనాదిరిత్యర్థః. హిరణ్యగర్భస్తు ప్రథమజ ఏతత్పూర్వ మేవేతి సాదిరేవేతిభావః. ఈశ్వరాః కతి సన్తీత్యతాహ ఏకఇతి. నానాత్వే జగద్వ్యాపా రాసిద్ధేః. అతఏవ న తత్సమ శ్చేతి శ్రూయతే. ఏకత్వఞ్చాస్య ఏతదుపాధే రవ్యక్తస్యైకత్వప్రయుక్తమ్. జీవాస్తు నానా తదుపాధ్యన్తఃకరణానేకత్వాత్ తస్మా త్స్వాభావిక ఔపాధికోవా నాస్తీశ్వరభేదః నచైవం జీవేశ్వరభేద స్సిద్ధఇతి వాచ్య మౌపాధికస్య తస్యేష్టత్వాత్. ౧౭౪

శ్లో॥ వేద స్సత్య మృతంచ కర్మ వివిధం భూతం భవ ద్భావిచ
త్రైలోక్యం పవనో ఽగ్ని రిన్ద్ర రరుణో జ్యోతిర్గణ శ్చామృతమ్
బ్రహ్మా ఖానిలవహ్నివారివసుధాః స్థూలో విరా డిత్యదో ఽ
విద్యాదృష్టికృతం జగ త్సుఖమయం బ్రహ్మైవ విద్యాధియా. ౧౭౫

వ్యా.—నను యది పురుషా త్పరం కిఞ్చిదపి నాస్తి పురుషశ్చ సచ్చిదానన్దలక్షణః కథం తర్హి జగ దుపలభ్య ఇత్యతాహ వేదఇతి - వేదః సత్యమ్ ఋతమ్ వివిధం కర్మచ భూతం భవత్ భావిచ త్రైలోక్యం లోకత్రయం పవనః వాయుర్దేవతా అగ్నిశ్చ దేవతా ఇన్ద్రః అరుణ స్సూర్యః జ్యోతిర్గణః అమృతం సుధా

బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భః ఖానిలవహ్నివారివసుధాః పఞ్చభూతాని స్థూలో విరాట్ ఇత్యవిద్యాదృష్టికృతమ్. అజ్ఞై రవిద్యయా దృశ్యమాన మిత్యర్థః. అద ఏతజ్జగత్ విద్యాధియా సుఖమయం సచ్చిదానన్దాత్మకమిత్యర్థః. బ్రహ్మైవ యథా అవిద్యా కృత స్సర్పాభాసో విద్యయా రజ్జురేవ తద్వత్. అవిద్యావశాదేవ జగదుపలమ్భో నతు వస్తుతఇతి సచ్చిదానన్దాత్పురుషా త్కిఞ్చమపి నాస్త్యేవ. ౧౭౫॥

శ్లో॥ ఏతస్మా త్పురుషా ల్లవా స్త్రుటికలా కాష్ఠా నిమేషాః క్షణా
నాడ్యశ్చాపి ముహూర్తకా దినసిశాః పక్షాశ్చ మాస ర్తవః
అబ్దాఇత్యయ ముద్బభూవ సమయః క స్మింస్తు కాలే స్వరుక్
త్రైలోక్యం స దుదోహ భోగ్యనిచయం గోపః పయో గామివ. ౧౭౬

వ్యా.—నను 'ప్రకృతిః పురుషశ్చైవ నిత్యః కాలశ్చ సత్త'మేతి పురాణ వచనాత్ నిత్యత్వేన కల్పితః కాలః పురుషాద్భిన్నఏవ విద్యా దృష్ట్యా పీత్యా శఙ్కాయాహ. ఏతస్మాదితి- ఏతస్మా త్పురుషా దయం ప్రత్యక్షః కాల ఉద్బభూవ. అతో న నిత్యః కాలఇతి పురుషకార్యత్వా త్పురుషాభిన్నఏవ ప్రపఞ్చవత్. కో ఽయం కాలో ఽత ఆహ. లవాః నలినీపత్రసంహత్యాం సూక్ష్మసూచ్యా విభేదనే దళే దళేతు యః కాల స్సకాలో లవవాచకః ఇత్యుక్తలక్షణాః త్రుటయః లవై స్త్రుటి స్స్యా త్త్రింశద్భి రితి త్రింశల్లవపరిమితాః కలాః త్రింశత్కాష్ఠాత్మికాః కాష్ఠాః అష్టాదశనిమేషాత్మికాః నిమేషాః పక్ష్మపాతపరిమితాః కాలవిశేషాః క్షణాః త్రింశత్కలాత్మకాః నాడ్యో ఘటికాః ముహూర్తాఏవ ముహూర్తకాః = ద్వాదశక్షణాత్మకాః -ఘటికాద్వయాత్మకాశ్చ. దినసిశాః త్రింశద్ఘటికాత్మకాని దినాని తావత్పరిమితాఏవ నిశాశ్చ. దిననిశయో ర్ద్వయో రహోరాత్ర ఇతిసంజ్ఞా. స చాహోరాత్ర స్త్రింశన్ముహూర్తాత్మకః పక్షాః పఞ్చదశాహోరాత్రాత్మకాః శుక్లకృష్ణభేదేన ద్వివిధాః మాసాః పక్షద్వయాత్మకాః చైత్రాదిభేదేన మేషాదిభేదేనవా ద్వాదశ ఋతవః మాసద్వయాత్మకాః వసన్తాదిభేదేన షట్ అబ్దాః ఋతుషట్కాత్మకాః సంవత్సరాః తేచ ప్రభవాదిభేదేన షష్టిః చాన్ద్రసౌరబార్హస్పత్యసావనభేదేన చతుర్విధా ఇతివా ఇత్యయం సమయ ఇత్యన్వయః ఏవం కాలే సృష్టేసతి. కస్మింస్తు కాలే కస్మింశ్చి త్సమయే స్వరుక్ స్వప్రభ స్స ఈశ్వరః గోపో గాం పయఇ వ త్రైలోక్యం భోగ్యనిచయం దుదోహ భూర్భువస్సువరాఖ్యలోకత్రయే స్వసృష్టే అన్నాదిభోగ్యజాతం కల్పయామాసేత్యర్థః. ౧౭౬

శ్లో॥ ఊర్ధ్వః స్తమ్భవ దేష నో భవతివా సూర్యాదివ నోర్ధ్వగ
శాలావంశఇవాథ గోవృషభవ త్తిర్యఙ్ నవాయం పుమాన్
మధ్యే తిష్ఠతి నో గృహాన్తరివ నో మధ్యస్థితో నాభివత్
తస్మా దేష మహద్యశా న పురుషై ర్గ్రాహ్యో నియామ్యో నచ. ౧౭౭

వ్యా.— నను కస్మా దసౌ ప్రాణిభి ర్నగృహ్యతే అతఆహ. ఊర్ధ్వఇతి- ఏష పురుషః స్తమ్భవ దూర్ధ్వః నో భవతి సూర్యాదివ దూర్ధ్వగశ్చ నభవతి అథ శాలావంశఇవ గోవృషభవద్వా అయంపుమాన్ తిర్యఙ్ నభవతి అయం గృహాన్తరివ ఘట ఇతిశేషః మధ్యే నోతిష్ఠతి నాభివత్ మధ్యస్థితశ్చ నోభవతి తస్మాత్ మహానితి మహదితివా యశః కీర్తి ర్యస్య స మహద్యశాః మహద్యశఇతి నామవా నితివా మహదివ బ్రహ్మేవ వ్యాపకం యశోయస్య స మహద్యశా ఇతివా. ఏష పురుషః పురుషైః ప్రాణిభిః గ్రాహ్యః చక్షురాదిభి ర్గ్రహీతుం శక్యః న నియామ్యశ్చ నభవతి. ౧౭౭

శ్లో॥ తచ్చాతీన్ద్రియ మస్య రూప మనఘో బుద్ధ్యా ఽగ్ర్యయా పశ్యతి
జ్ఞాత్వైనం హ్యమృతో భవత్యపి యతః ప్రాణోత్క్రమో నో బుధః
అస్మా దాస హిరణ్యగర్భఇతి నా ప్రాణ్యస్సర్వభూతేశ్వరః
స ద్యాం భూమి మిమాం బిభర్తి జగతాం రాజా నియన్తా భవన్. ౧౭౮

వ్యా.—నను య ద్యగ్రాహ్యః పురుషః తర్హి కథమస్య జ్ఞాన మత ఆహ. తచ్చేతి - అతీన్ద్రియం శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధాభావే నేన్ద్రియాగోచరమపి తత్ప్రసిద్ధ మస్య పురుషస్య రూపం సచ్చిదానన్దలక్షణ మనఘః పుణ్యపాపరహితో యోగీ విద్వాన్ అగ్ర్యయా సూక్ష్మయా ఏకాగ్రియాచ బుద్ధ్యా పశ్యతి సాక్షాత్కరోతి కిం తద్జ్ఞానా త్ఫల మత ఆహ ఏనం పురుషం జ్ఞాత్వా అయ మహ మస్మీతి సాక్షాత్కృత్య అమృతో మరణరహితః అపిశబ్దా త్సంసారదుఃఖరహితః పరమానన్దమయశ్చ భవతి. హిః ప్రసిద్ధౌ. నను బ్రహ్మజ్ఞాఅపి శుకవామదేవాదయో జీవన్తో నదృశ్యన్తఇతి కథం బ్రహ్మవిదో మరణాభావో ఽత ఆహ. యతో యస్మాత్ బుధః తత్త్వవిదః ప్రాణోత్క్రమః ప్రాణానాముత్క్రాన్తి ర్నాస్తి ప్రాణోత్క్రమణమేవ మరణం తచ్చ తత్త్వవిదో నభవతి తత్త్వవిదః ప్రాణా నోత్క్రామన్తి అత్రైవ సమవలీయన్తే ఇతిశ్రుతేః నచైతావతా తత్త్వవిద స్సర్వదాపి జీవన్తీతి భ్రమితవ్యం-ప్రాణధారణలక్షణజీవత్త్వస్యాపి తేషా మభావాత్. నహి తేషాం ప్రాణా స్సన్తి తస్మా

న్ముక్తా స్తత్త్వవిదో నజీవన్తి నాపిమృతాః కిన్తు బ్రహ్మభూతా స్తిష్ఠన్త్యేవ కిమయం పురుషః ప్రసిద్ధో హిరణ్యగర్భః నేత్యాహ ప్రాగాదా. అస్మాత్పురుషా త్సర్వభూతేశ్వరః హిరణ్యగర్భఇతి నా జీవ ఆస = ఉదభూత్. స హిరణ్యగర్భః జగతాం రాజా నియన్తాచ భవ౯ ద్యాం ద్యులోక మిమాం భూమించ బిభర్తి. ౧౨౭

శ్లో॥ ఆత్మానశ్చ బలం దదాతిచ తనా జీవాత్మనా యః స్థితో
యస్యాజ్ఞా మతివర్తితుం న మనుజా దేవాశ్చ నేశా స్సమే
య స్యాస్తేచ వశే ఽమృతం మృతమపి చ్ఛాయేవ హా ప్రాణినాం
య స్యేమే హిమవన్ముఖా మహిమభి స్తిష్ఠన్తి భూమకా ధరాః. ౧౨౮

వ్యా.—పురుషప్రథమజస్య హిరణ్యగర్భస్యైవైవంవిధో మహిమా కిమ్పునః పురుషస్యేశ్వరస్యేతి కథయితుం హిరణ్యగర్భం వర్ణయతి. యః తనా శరీరే జీవాత్మనా జీవరూపేణ స్థితస్స౯ ఆత్మానం దదాతి బలంచ దదాతి దేహస్యాత్మా జీవః స హిరణ్యగర్భఏవేతి తస్యాత్మప్రదత్వ మిన్ద్రాదిరూపేణతు బలప్రదత్వ మితి భావః యస్య ఆజ్ఞా మతివర్తితుం సమే సర్వేపి మనుజా దేవాః చకారా దసురాదయః నేశా ససమర్థాః. అమృతం మోక్షస్వరూపం ప్రాణినాం మృతం మృత్యుశ్చ యస్య ఛాయేవా నాతపఇవ వశే వర్తతే హా ఇత్యద్భుతే ఇమే హిమవన్ముఖాః ధరాః పర్వతాః యస్య మహిమభిః భూమౌతిష్ఠన్తి అన్యథా తిర్యక్పతేయురేవేతి భావః. ౧౨౮

శ్లో॥ భూమ్యా సాక మవస్థితో జలనిధి ర్యస్యైవ నిఘ్నా దిశా
నిఘ్నా యస్య సమా భుజావివ యతో ధర్మో ప్యధర్మస్తథా
ద్యావాభూమియుగఞ్చ యస్య రుదితా దాసీచ్చ సంస్తమ్భితం
దేవానాంచ నృణా ముదేతి తరణి ర్యస్యాధికారా ద్బహు. ౧౩౦

వ్యా.—భూమ్యాసాకం సహావస్థితో జలనిధిః యస్యైవ నిఘ్న ఆధీనః సమా స్సర్వా దిశాః యస్య నిఘ్నాః ధర్మః అధర్మశ్చ యతో యస్య భుజావివ వర్తేతే యస్య రుదితా ద్రోదనాత్ ద్యావాభూమియుగ మాసీత్ బభూవ అత ఏవ రోదసీఇతి తయో ర్నామేతిభావః. దేవానాం నృణా ఞ్చావస్థానామేతి శేషః ద్యావా భూమియుగం సంస్తమ్భిత ఞ్చాసీత్ యేనేత్యేవ యస్యాధికారా న్నియోగా ద్బహు = వివిధం యథాతథా తరణి స్సూర్య ఉదేతి. ౧౩౦

శ్లో॥ ద్యా ముగ్రాం పృథివీం దృఢా మకృత యః స్వర్గామృతం పుణ్యవ
త్స్వజ్ఞానాత్మతమోరవి ష్వమృతమ ప్యాస్థాపయామాస యః

గన్ధర్వాదిగణం నభ స్యుదసృజ ద్దక్షం దధానా అపః
కుర్వాణా శ్శుచి మాప యద్భువనతాం సర్వామరాప్యాయితః. ౧౮౧

వ్యా.– యః ఉగ్రా మపుణ్యవద్భి ర్దుష్ప్రాపాం ద్యాం దృఢా మకృత పృథివీంచ దృఢా మకృత యః పుణ్యవత్సు స్వర్గామృతం స్వర్గసుఖ మాస్థాపయా మాస అజ్ఞానాత్మతమోరవిషు అజ్ఞానరూపతమసః సూర్యభూతేషు తత్త్వవిత్స్వి త్యర్థః అమృతం మోక్షసుఖ మప్యాస్థాపయామాస నభసి గన్ధర్వాదిగణ ముదసృ జత్. దక్ష మగ్నిచయనకుశలం యజమానం దధానా ధారయన్తీః ఉత్పాదయన్తీ రిత్యేతత్. శుచిం చేతవ్య మగ్నించ కుర్వాణా జనయన్తీః అపః జలాని భువనతాం విశ్వత్వ మాపయ త్ప్రాపయామాస జలమయోహి ప్రపఞ్చః. 'అపఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్య మపాసృజత్, త దణ్డ మభవ ద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్రభ' మితి భాగ వతాత్. యశ్చ సర్వామరాప్యాయితః సర్వేషా మమరాణాం జీవనభూతః భవతి. ౧౮౧

శ్లో॥ ఆత్మా పుత్ర ఇతి శ్రుతే స్స భగవాన్ దేవోత్తమోహీశ్వరో
బ్రహ్మాణ్డోదరవర్త్యయంహి సకలా ఆవృత్య కాష్ఠాః స్థితః
జాతోఽయం బహుధా భవిష్యతి పునః ప్రత్యఙ్నమస్తాన్తర
స్సర్వాత్మేన్ద్రియసాధన స్తదధిప స్సర్వాశ్రయ స్తిష్ఠతి. ౧౮౨

వ్యా.–. బ్రహ్మాణ్డోదరవర్తీ స భగవాన్ దేవోత్తమో హిరణ్యగర్భః ఆ త్మా పుత్రఇతిశ్రుతే రీశ్వరఏవ. అయ మీశ్వరః సకలాః కాష్ఠా దిశఆవృత్య స్థితః హిః ప్రసిద్ధౌ. అయ మీశ్వరః దేవమనుష్యాదిరూపేణ బహుధా జాతః భవిష్యతి జనిష్యతేచ మాయయేతి భావః. అయమీశ్వరః సమస్తాన్తరః సమస్తానా మన్నమ యాదిపఞ్చకోశానా మాన్తరః సర్వాత్మేన్ద్రియసాధనః సర్వాణి ఆత్మేన్ద్రియాణి అన్తఃకరణబహిఃకరణాని సాధనాని సుఖాదిరూపాద్యుపలబ్ధిద్వారాణి యస్య స తథోక్తః తదధిపః తేషా మాత్మేన్ద్రియాణా మధిపః అధ్యక్షః సర్వాశ్రయః సర్వస్య జగత ఆధారః సర్వకల్పనాధిష్ఠానత్వా దిత్యర్థః ప్రత్యఙ్ ప్రత్యగాత్మా సన్ తిష్ఠతి. ౧౮౨

శ్లో॥ సర్వాత్మా యదయం తతోఽస్య దృశయ స్సర్వత్ర వక్త్రాణ్యథో
హస్తాశ్చాపి పదో భవన్తి సకలం వశ్యం భుజాభ్యా మిదమ్
భూతైః పఞ్చభి రేవ సర్వభువనం చోత్పాదయం స్తిష్ఠతి
స్వస్మిన్నేవ మహిమ్ని హృద్గత మిమం యో వేద ధాతుః పితా. ౧౮౩

వ్యా.-యద్యస్మాదయ మీశ్వరః సర్వాత్మా తత స్తస్మా దస్యేశ్వరస్య సర్వతః దృశయ శ్చక్షూంషి వక్త్రాణి హస్తాః పదః పాదాశ్చ భవన్తి, అపిశబ్దా త్కర్ణాద్యవయవా న్తరగ్రహణమ్ ఇదం సకల మస్య భుజాభ్యాం ధర్మాధర్మ రూపాభ్యాం వశ్య మాయత్తం భవతి. ఏషః పఞ్చభిర్భూతై స్సర్వభువన ముత్పా దయన్ చా దదన్ హరంశ్చ స్వస్మి న్మహిమ్న్యేవ తిష్ఠతి హృద్గత మిమ మీశ్వరం యో వేద స విద్వాన్ ధాతు రుత్పాదకస్యాపి పితా ఉత్పాదకో భవతి ఈశ్వరో భవతీ త్యేతత్.   ౧౮౩

శ్లో॥ ఓతఃప్రోతఇవాఖిలే జగతి య స్తన్తుర్వ దీర్ఘః పటే
సో ఽస్మాకం జనితాచ బన్ధు రముతో ధాతాచ జానాతి సః
లోకాం స్తేషు పదాని భోగ్యనిచయం సర్వం విదిత్వా యథా
కర్మాస్మాక మయం ప్రయచ్ఛతి ఫలం సర్వేశ్వర స్సర్వవిత్.   ౧౮౪

వ్యా.—యః పటే దీర్ఘ స్తన్తుర్వ తన్తురివ అఖిలే జగతి ఓతఃప్రోతశ్చ సః అస్మాకం జనితోత్పాదకః బన్ధుశ్చ భవతి అముతో ఽముష్య జగతో ధాతా విధా తా చ భవతి. సః లోకాన్ తేషు లోకేషు పదాని ఇన్ద్రాదిస్థానాని భోగ్యనిచయ మమృతాదిభోగ్యవస్తుకదమ్బం చ జానాతి అయం సర్వవి త్సర్వేశ్వరః పురుషః సర్వం విదిత్వా అస్మాకం యథాకర్మ కర్మానురూపం ఫలం స్వర్గాది ప్రయచ్ఛతి దదాతి.   ౧౮౪

శ్లో॥ విద్వాంసః పరియన్తి లోకనిచయం ప్రాచ్యాదికాష్ఠాచయం
లోకాం స్తత్రచ లోకపాంశ్చ యుగప త్సర్వాత్మకత్వా త్స్వతః
సర్వత్రాపి పరాత్మనో ఽస్య సతతావస్థాన మీశస్య య
శ్శాస్త్రా దేత్య గురోః ప్రపశ్యతి బృహ ద్బ్రహ్మైవ స బ్రహ్మవిత్.
                                                    ౧౮౫

వ్యా.-అనాత్మవిదా మీశ్వరా త్స్వర్గాదిఫలప్రాప్తి ర్దర్శితా అథాత్మవిదః కిం ఫలమ్భవతీత్యతోఽభిధీయతే- విద్వాంసః ఆత్మవిదః సర్వాత్మకత్వాద్ధేతోః. స్వతః స్వేనైవ స్వతః స్వస్య సర్వాత్మకత్వా దితి వా యుగప దేకకాలావచ్ఛేదేనైవ లోకనిచయం భూరాదిలోకచయం ప్రాచ్యాదికాష్ఠాచయం తత్రచ లోకేషు దిశా సుచ లోకాన్ జనాన్ లోకపాన్ లోకపాలా నిన్ద్రాదీంశ్చ పరియన్తి పశ్యన్తి సర్వజ్ఞత్వ మ్ఫలమిత్యర్థః. అథ తత్త్వదర్శన మనూద్య ప్రధానం ఫలం దర్శయతి

యః అస్యేశస్య పరాత్మనః సర్వత్రాపి సతతావస్థానం సతత మవస్థితిం శాస్త్రా ద్గురో రుపదేశాచ్చ ఏత్య జ్ఞాత్వా బృహద్బ్రహ్మ ప్రత్యగభిన్నం ప్రపశ్యతి సాక్షా త్పశ్యతి. స బ్రహ్మవి ద్బ్రహ్మైవ భవతి. ౧౨౫

శ్లో॥ సత్యస్యాస్య పరాత్మనః ప్రథమజో హైరణ్యగర్భో మహా౯
లోకా౯ సప్త దిశోదశాప్యసుభృతో దేవాదిదేహాం స్తథా
సృష్ట్వా సర్వ మభీత్య తాత్త్వికధియా సత్యం సుఖం చిన్మయం
బ్రహ్మాత్మాన మనన్త మేత్య మహతి బ్రహ్మ ణ్యహో వర్తతే. ౧౨౬

వ్యా.—నను క ఏవం బ్రహ్మవి ద్బ్రహ్మభూత ఇత్యత్రాహ సత్యస్యేతి. సత్యస్య పరమార్థస్య ఏతే నాస్మా దన్యత్సర్వ మ్మిథ్యైవేతి సూచ్యతే. తత్సత్యమతోన్యదార్త మితి శ్రుతేః అస్య పరాత్మనః ప్రథమజః ప్రథమం జాతో మహా౯ మహాత్మా హైరణ్యగర్భః స్వార్థే ఽణ్. సప్తలోకా౯ దశదిశః అసుభృతః ప్రాణినో దేవాది దేహాంశ్చ సృష్ట్వా సర్వమపి స్వసృష్టం జగ దభీత్య అభివ్యాప్య తాత్త్వికధియా తత్త్వజ్ఞానేన సత్యం సుఖం చిన్మయ మనన్తం బ్రహ్మ ఆత్మాన మేత్య ఆత్మ త్వేన ప్రపద్య సాక్షాత్కృత్యేతి యావత్. ఆత్మానం బ్రహ్మేత్యేతివా సత్యాది లక్షణం యద్బ్రహ్మ తదభిన్న మాత్మాన మేత్యేతివా. ఆత్మానం సత్యాదిలక్షణ బ్రహ్మాభిన్న మేత్యేతివా. మహతి బ్రహ్మణి వర్తతే అహోఇతి హిరణ్యగర్భ చరితంప్రతి విస్మయః. అయంచ హిరణ్యగర్భో ఽతిక్రాన్తఏవ తస్యైవ ముక్త త్వాత్. నాధునాతనః అస్య దేహాసద్భావాత్. యద్వా ఆధునికోపి హిరణ్య గర్భో గ్రహీతుం శక్యతఏవ. జీవన్ముక్త స్యాస్య బ్రహ్మణి స్థిత్యుపపత్తేః. ౧౨౬

శ్లో॥ తప్త్వా జ్ఞానమయం తప స్సభగవా౯ సత్యం స్వరోచి రృతం
సృష్ట్వా రాత్రిదినాత్మకంచ సమయం నానావిధా నర్ణవా౯
అబ్దం చన్ద్రరవీ యథాపుర మథా ద్విశ్వస్య వశ్యాత్మనా
ద్యాం భూమిం గగనంచ తత్ర సకలా న్భోగా న పీక్షావశాత్. ౧౨౭

వ్యా.—కథం ధాత్రా సృష్టం జగ దిత్యత్రాహ తప్త్వేతి. స్వరోచిః స్వప్ర కాశః స భగవా నీశ్వరః జ్ఞానమయం తపః తప్త్వా కృత్వా సత్య మృతంచ సృష్ట్వా తతో రాత్రిదినాత్మకం సమయం కాలం సృష్ట్వా తతో నానావిధా నర్ణవా న్సముద్రా నబ్దం సంవత్సరాత్మకం కాలం చన్ద్రరవీచ యథాపురం పూర్వకల్పవ దథా త్ససర్జ. తతః విశ్వస్య వశీ స్వామీ స౯ ఆత్మనా స్వేనైవ ఈక్షావశా త్సజ్క

ల్పాత్ ద్యాం భూమిం గగనం లోకత్రయమిత్యర్థః. తత్ర సకలాన్ భోగాంశ్చ అధాత్. ౧౭

శ్లో॥ ప్రాక్కల్పే పురుషైః కృతా బహువిధా ధర్మా అధర్మాః ఫలం
దాతుం స్వం ప్రవణా యదా ప్రజనయన్ లోకాన్ సముద్రస్తదా
రాజాముష్య వృషా గిరేః కుహరవద్దేహాన్తరభ్రే స్థితః
పుణ్యేఽవ్యేఽత్యధికే సువానఇవ నశ్చన్ద్రః ప్రవృద్ధో బృహత్. ౧౮

వ్యా.—కదా జగత్సృష్టిరత ఆహ. ప్రాక్కల్పే పురుషైర్జీవైః కృతాబహువిధా ధర్మా అధర్మాశ్చ స్వంఫలం దాతుం యదా ప్రవణా ఉన్ముఖా అభవన్ తదా లోకాన్ ప్రజనయన్ ప్రపఞ్చం పునరుత్పాదయన్ సముద్రస్తద్వదతిగమ్భీరః. సమ్మోదాఖ్యపరమానన్దస్వభావత్వాద్వా సముద్రః. సమ్యగుద్రవతి ఉత్పద్యతే జగదస్మాదితి వా సముద్రః. అముష్యజగతో రాజా వృషా భక్తానాం కామప్రవర్షకః. గిరేః కుహరవద్దర్యామివ. పుణ్యే పవిత్రే అవ్యే అవనహేతౌ అత్యధికే ఇతరావయవేభ్యోఽత్యన్తమధికే శ్రేష్ఠే దేహాన్తరభ్రే హృదయాకాశే హృత్పుణ్డరీకచ్ఛిద్రే ఇత్యర్థః. స్థితః సువానః ప్రేరకః అన్తర్యామీ నః చన్ద్రఇవ ఆహ్లాదక ఇతి శేషః. స్థితఇతివా ప్రవృద్ధః ప్రకర్షేణ వృద్ధః యస్మాద్వృద్ధ్యతిశయవద్వస్తు నాస్తి స ఇత్యర్థః. అతఏవ బృహద్బ్రహ్మ భవతీతి శేషః - సభగవానితి కర్తుః పూర్వశ్లోకాదత్రానువృత్తిః. సభగవాన్ లోకాన్ ప్రజనయన్ సముద్రో భవతి. వృషా సన్నముష్య రాజా భవతి. దేహాన్తరభ్రే స్థితస్సన్ సువానో భవతి. చన్ద్రఇవాహ్లాదకః. ప్రవృద్ధశ్చ సన్ బృహద్భవతీత్యన్వయః. యద్వా - సముద్రత్వాదివిశేషణవిశిష్టస్సభగవాన్ బ్రహ్మ భవతి. అథవా సముద్రత్వాది విశేషణవిశిష్టస్స భగవాన్ బృహదివ ప్రవృద్ధోభవతి. యద్వా బృహద్బ్రహ్మ భిన్నస్సముద్రత్వాదివిశేషణవిశిష్టస్సభగవాన్ప్రవృద్ధో భవతి. ౧౮

శ్లో॥ సోమోఽసౌ విభురీశ్వరస్సకలవిద్వహ్న్యాత్మనా తిష్ఠతి
ధ్యాయన్తోఽగ్నిమతస్తరన్తి విపదో భస్మీకరోతి ద్విషః
ధ్యాతౄణాం దహనస్స నావికఇవామ్భోధిఞ్చ నావా జనం
భక్తం స్వస్య వితారయత్యఘచయం ధత్తేచ సర్వార్థగమ్. ౧౯

వ్యా.—తస్యైవేశ్వరస్యాగ్నిరూపేణ ధ్యానం ఫలఞ్చాహ. సోమః ఉమయా బ్రహ్మవిద్యయా సహితస్సోమః విభుః వ్యాపకః సకలవిత్సర్వజ్ఞః అసావీశ్వరః వహ్న్యాత్మనాతిష్ఠతి. అతో హేతోః అగ్నింధ్యాయన్తః పురుషాః విపదస్తరన్తి.

దహనః ధ్యాతౄణాం స్వసేవినాం ద్విషః భస్మీకరోతి. స దహనః నావికః నావా జన మమ్భోధిమివ స్వస్య భక్తం జన మఘచయం వితారయతి విశేషేణ తారయతి తంచ భక్తం సర్వార్థగం సర్వానర్థాన్ పుత్రపౌత్రాదీన్ భూహిరణ్యాదీంశ్చ గచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతి సర్వార్థగః తం ధత్తే కరోతిచ. ౧౮౯

శ్లో॥ తోయం బ్రహ్మణి కల్పితం జ్వలతిహి జ్యోతిర్మయం మాయయా
దేహాదేః ప్రవివేచితస్య మమతజ్జ్యోతిః స్వరూపం జ్వలత్
జ్యోతి ర్బ్రహ్మ తదేవ చాహ మహ మిత్యన్తః స్ఫుర త్యేష యో
జీవో బ్రహ్మ సఏవ మాం జల మహం వహ్నౌ క్షిపామ్యాత్మని. ౧౯౦

వ్యా.—నిష్పాపస్యైవ శుద్ధచిత్తస్య బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారః తచ్చ పాప మగ్నినా నాశ్యత ఇత్యుక్త మిదానీ మపాం ప్రాశనం సర్వపాపహర ముచ్యతే. తోయమితి- తోయం బ్రహ్మణి మాయయా కల్పిత మతఏవ జ్యోతిర్మయ మధిష్ఠానచైతన్యస్వరూపం సత్ జ్వలతి భాతి హి. దేహాదేస్సకాశా త్ప్రవివేచితస్య మమ తదేవ జ్యోతి రధిష్ఠానచైతన్యం స్వరూపమ్. జ్వల త్స్వప్రకాశం జ్యోతి రధిష్ఠానచైతన్యమేవ బ్రహ్మ. అహంచ తదేవ బ్రహ్మైవ య ఏష జీవః అహమితి అన్తర్హృదయమధ్యే స్ఫురతి స జీవో బ్రహ్మైవ. జలం జలరూపం మా మహం వహ్నౌ అగ్నిరూపే ఆత్మని మయి క్షిపామి జుహోమి బ్రహ్మణి సర్వస్య కల్పితత్వాత్ మమచ బ్రహ్మభిన్నత్వా త్కల్పితస్య చాధిష్ఠానానతిరిక్తత్వా జ్జలం వహ్నిశ్చేత్యుభయ మహమేవేత్యర్థః. అత్ర వహ్ని ర్జఠరాగ్ని రితి వేద్యమ్. ౧౯౦

శ్లో॥ వేదానా మృషభో జగన్మయతను ర్యో వేదసారః ప్రజా
నాథస్యాభిమతశ్చ తత్ప్రణవగ స్స బ్రహ్మవిద్యాం సతామ్
శక్యః ప్రాప్తు మనాది రాది రముతః ప్రోవాచ జిజ్ఞాసవే
దేవర్షీన్ద్రపితృప్రజాయ భగవాం స్తేభ్యో నమస్కుర్మహే. ౧౯౧

వ్యా.—యః వేదానా మృషభః శ్రేష్ఠః జగన్మయతనుః విశ్వరూపః ప్రజానాథస్య వేదసార ఇత్యభిమతశ్చ. తత్ప్రణవగః తేన ప్రణవేన ప్రతిపాద్యమాన ఇత్యర్థః. అర్థోహి శబ్దే వర్తతే. సతాం ప్రాప్తుం శక్యః అనాదిః అముతో జగత ఆదిః కారణంచ సభగవాన్ ఈశ్వరః. హిరణ్యగర్భః పరమేశ్వరఇత్యేవవా అస్మిన్ పక్షే హిరణ్యగర్భద్వారేతి శేషః. జిజ్ఞాసవే దేవర్షీన్ద్రపితృప్రజాయ బ్రహ్మవిద్యాం ప్రోవాచ. తేభ్యః బ్రహ్మవిద్యాం ప్రాప్తవద్భ్యః దేవాదిభ్యః నమస్కుర్మహే. బ్రహ్మవిన్నమస్కారస్య దురితనాశనద్వారా చిత్తశుద్ధిపూర్వకం బ్రహ్మవిద్యా

ప్రాప్తియోగ్యత్వసమ్పాదకత్వాదితి భావః. ఏతేన బ్రహ్మ వివిదిషో ర్బ్రహ్మ విన్నమస్కారోఽప్యవశ్యం కర్తవ్య ఇతిసూచితమ్. ౧౯-౧

శ్లో॥ జ్ఞాతవ్యం తపసా బృహ త్సుమతిభి స్సాక్షా ద్బృతం త్తపః
సత్యంచ శ్రవణం శమో వితరణం యజ్ఞ స్తథారాధ్యా క్తనమ్
త్రైలోక్యాత్మక మస్తి య ద్బృహ దిదం వైరాజదేహాత్మకం
తస్యోపాసన ముత్తమం తప ఇదం సమ్య జ్ముముక్షో కురు. ౧౯-౨

వ్యా.-బ్రహ్మజ్ఞానసాధనమాహ. తపసాబృహ ద్బ్రహ్మ జ్ఞాతవ్యం కై రిత్యత ఆహ సుమతిభి రితి. దుర్మతీనాం తపస్యేవానధికారా దితిభావః. కథం జ్ఞాతవ్య మత ఆహ సాక్షా దితి- తపసా బ్రహ్మ విజిజ్ఞాసస్వేతి శ్రుతేః తపసస్సాతిశేవేయం నహి తపసా బ్రహ్మసాక్షాత్కారః కిన్తు తపోజన్యేన జ్ఞానేనైవేతి. తపస్తు బ్రహ్మజిజ్ఞాసాజనకమేవ. తమేవ తం వివిదిష న్తి. తపసాఽనాశ కేనేతి శ్రుతేః విజిజ్ఞాసస్వేతి సన్నన్త శ్రుతేశ్చ యద్వా సాక్షా త్తపసా దమ్భాదిరహితేన తపసేత్యర్థః కిన్తత్తపోఽతఆహ- ఋతం తత్తపఇతి మనసా యథార్థవస్తుచిన్తనమ్ ఋతిమ్ తథా సత్యం యథార్థ భాషణం తపః. శ్రవణం వేదవేదాన్తార్థశ్రవణం తపః - శమః మనఇన్ద్రియోపరతి స్తపః. వితరణం దానం తపః. యజ్ఞః దేవయజనంతపః. సర్వమపీదంతపోర్యా క్తన మనుత్తమమేవ. కిన్తర్హ్యుత్తమం తపోఽతఆహ. వైరాజదేహాత్మకం విరాట్పురుషరూపం త్రైలోక్యాత్మకం యదిదం బృహ ద్బ్రహ్మాస్తి తస్య విరాజ ఉపాసన ముత్తమంతపః. విరాట్పురుషావచ్ఛిన్నపరమాత్మధ్యానే కృతేసతి అనవచ్ఛిన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య సులభత్వాదితి భావః. తస్మా ద్ధే ముముక్షో ఇదం విరాడుపాసనం సమ్య క్కురు. ౧౯-౨

శ్లో॥ పున్నాగస్య సుపుష్పితస్య సురభి ర్దూరా ద్యథా వాతివా
పున్నాగస్య సుకర్మణ శ్శుభయశో వాతి ద్యులోకం భువః
పద్భ్యా మాహరతేవ డమ్బరభువా గర్తేఽసిధారాం స్థితాం
రక్షో బుద్ధిమతాఽనృతా దహరహః స్వాత్మా ద్విలోకచ్ఛిదః. ౧౯-౩

వ్యా.—తచ్చ విరాడుపాసనం తపశ్శుద్ధచిత్తస్యైవ సమ్భవతి. నాశుద్ధచిత్తస్య చిత్తశుద్ధిశ్చ విహితకర్మానుష్ఠానాదేవ భవతీతి విహితం కర్మప్రశంసతి నిషిద్ధం కర్మచ నిన్దతి నరకహేతుత్వాత్. పున్నాగస్యేతి యథా సుపుష్పితస్య పున్నాగస్య వృక్షస్య సురభి ర్ఘ్రాణతర్పణో గన్ధః దూరా ద్వాతి వాయునాసహగచ్ఛతివా తథా సుకర్మణః శోభనయజ్ఞాదికర్మవతః పున్నాగస్య పురుష శ్రేష్ఠస్య శుభయశః భువః భూతలాద్ద్యులోకం వాతి గచ్ఛతి లోకద్వయం వ్యాప్నోతీత్యర్థః గర్తే స్థితా మసిధా

రాంపదాభ్య మాహరతా ఆకారిమతా డమ్బరభువాడమ్బరో జాతివిశేషః-తస్మా ద్భవతీతి డమ్బరభూః - తేన డమ్బరజాతీయేనేత్యర్థః. ఇవ. బుద్ధిమతా ద్విలోకచ్ఛిదః లోకద్వయనాశకా దస్మృతా త్పాపా దహరహః ప్రత్యహం స్వాత్మా రక్ష్యః అసిధారాం గర్తస్థాం పదాభ్య మాకారిమర్క డమ్బరో యథా స్వాత్మాన మతిజాగరూకతయా రక్షతి సతిప్రమాదే గర్తేవా పతిష్యామి అసిధారయావా విదీర్ణో భవిష్యామీతి భయాత్. ఏవం బుద్ధిమర్క యద్యహం ప్రమాదా త్పాప మాచరేయం తర్హి నరకంవా గచ్ఛేయం స్థావరతాంవా ప్రాప్నుయామితి భయా దాత్మానం రక్షే దిత్యర్థః. ౧౯౩

శ్లో॥ యో దేవేషు పితామహశ్చ కవిషు ప్రాచేతసో బ్రాహ్మణే
ష్వాద్యో ధాతృసుతో మృగేషు మహిషః శ్యేన స్తథా పక్షిషు
అశ్వత్థో ధరణీరుహేషు విదిత స్సోమః పవిత్రేష్వపా
సూర్యేన్ద్వగ్న్యనిలాత్మఖాద్రిధరణీసిన్ధ్వాదిలోకోఽపి సః. ౧౯౪

వ్యా.–ఏవం కర్మణా శుద్ధచిత్తః పరమాత్మానం విజానీయాత్ - సచ పరమాత్మా - ఆదావేవ స్వస్వరూపేణ జ్ఞాతుం నశక్యతఇతి తావ త్పరమేశ్వరస్య విభూతీరాహ యఇతి- యః దేవేషు మధ్యే పితామహో హిరణ్యగర్భః, కవిషు ప్రాచేతసో వాల్మీకిః, బ్రాహ్మణేషు ఆద్యః ప్రథమజో ధాతృసుతః వసిష్ఠఇత్యర్థః మృగేషు మహిషః- పక్షిషు శ్యేనః- ధరణీరుహేషు వృక్షేషు అశ్వత్థః- పవిత్రేషు పావనేషు వస్తుషు మధ్యే సోమ స్సోమలతా ఇతి విదితః సపవేశ్వరఇతి వాక్యశేషః. కిమేవం కథనేన సూర్యేన్ద్వగ్న్యనిలాత్మఖాద్రిధరణీసిన్ధ్వాదిలోకః సూర్యః, ఇన్దుః, అగ్నిః, అనిలః, ఆత్మా దేహః, ఖం గగన, మద్రిః, ధరణీ భూః సిన్ధుస్సముద్రః ఏతదాది స్సర్వోపి లోక స్స ఈశ్వరఏవ. ౧౯౪

శ్లో॥ ఏకాం లోహితశుక్లకృష్ణగుణవత్తేజోఽమ్బుభూమ్యాత్మికాం
మాయాం దేవమనుష్య పత్రగపశుక్రిమ్యాదిభూతోదయామ్
ఏకోఽనాది రజాం భజన్హి పురుషో మూఢః పతత్యమ్బుధౌ
సంసారే పురుషో పరస్తు విబుధో హిత్వాఽమృతం విన్దతే. ౧౯౫

వ్యా.–స్థూలారున్ధతీన్యాయేన తావ త్సర్వం జగ దీశ్వర ఇత్యుక్త మిదానీం తత్రైవ జీవ ఈశ్వర ఇత్యుచ్యతే ఏకామితి. లోహితశుక్లకృష్ణ గుణవత్తేజోమ్బుభూమ్యాత్మికాంలోహితశుక్లకృష్ణాఖ్యరూపవత్య స్తేజోమ్బుభూమయః తదాత్మికాం తద్రూపాం తదాత్మనా పరిణతామిత్యర్థః. దేవమనుష్యపత్రగపశుక్రిమ్యాది

భూతోదయాం, దేవా, మనుష్యాః, పత్త్రగాః పక్షిణః, పశవః, క్రిమయః, తదాదీనాం భూతానాం ప్రాణినా ముదయో యస్యాస్తాం తథోక్తాం భాతి కాకారేణపరిణతా మిత్యర్థః. అజా మనాది మేకాం మాయాం ప్రకృతిం భజన్ సేవమానః అనాది రజ ఏకః మూఢః పురుషః జీవః సంసారేఽమ్బుధౌ పతతి. సజీవ ఈశ్వరఇతి వాక్య శేషః అథారున్ధతీమివేశ్వరమేవ దర్శయతి పురుషఇతి. అపరోఽన్యో విబుధో విద్వాన్ సర్వజ్ఞః పురుషస్తు హిత్వా మాయామితిశేషః అమృతం స్వానన్దం విన్దతే అనుభవతి. ఆత్మారామస్సన్ వర్తతే. సఈశ్వరఇతివాక్యశేషః నను యద్యేవం తర్హి జగన్నేశ్వరః జీవో నేశ్వర ఇత్యాపతితం నచేష్టాపత్తిః జీవేశ్వరా భేదవాదాభ్యుపగమాత్తవేతిచేదుచ్యతే. ఏకస్యైవేశ్వరస్య మాయయా జగద్భాన ఇవ జీవభావోఽప్యాపతితః. నతు వస్తుతఇతి జీవేశ్వరాద్వైతస్యాతుతేః. నచ జగ దీశ్వరాద్వైతమపి ప్రాప్తమితి వాచ్యం. తస్యేష్టాపత్తేః. సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మేతిహి శ్రూయతేఇతి. ౧౫౫

శ్లో॥ సర్గాన న్తరజా ప్రజా న పురుషా దన్యా ఘటోవా మృదః
సర్గాత్ప్రాక్పురుషా త్పరం కిమపి నో బ్రహ్మైకమేవాస్తి యత్
జీవస్స న్నయ మేకఏవ సకలాన్ దేహా ననుప్రావిశత్
జీవోఽస్మా త్తదనన్యఏవ జగతా తాదాత్మ్యవాన్ షోడశీ. ౧౫౬

వ్యా.—నను కస్మా జ్జగదీశ్వరఇత్యుచ్యతే తత్రాహ. ఘటః మృదః వా ఇవ సర్గాన న్తరజా ప్రజా పురుషా దన్యా నభవతి జగతః పురుషకార్యత్వేన పురుషా దనన్యత్వా జ్జగ త్పురుషఇత్యుక్తం. యథా మృత్కార్యత్వేన మృదనన్యత్వా ద్ఘటో మృదిత్యుచ్యతే తద్వదితి. నను జగతఃకారణం పురుషా దన్యదేవాస్తు అత ఆహ. యద్యస్మాత్ బ్రహ్మైకమేవాస్తి తస్మాత్సర్గాత్ప్రా క్పురుషా త్పర మన్య త్కిమపి నాస్తి పురుషస్యైవ బ్రహ్మత్వాత్. నచావ్యాకృతమస్తీతివాచ్యం. తస్య పురుషశక్తిత్వేన పురుషా దనన్యత్వాత్ నహ్యగ్నిశక్తి రగ్నేరన్యా నను పురుష కార్యత్వా జ్జగ త్పురుషఏవేత్యుచ్యతాంనామ అనాది ర్జీవః కథంపురుష ఇత్యుచ్యతే- పురుషస్యాకార్యంహి జీవః. తత్రాహ- ఏకఏవాయంపురుషః జీవస్సన్ సకలాన్ దేహా ననుప్రావిశ దనుప్రవిష్టః ప్రతిబిమ్బరూపేణావచ్ఛిన్నత్వ రూపేణేవేతి భావః తత్తస్మా జ్జీవః అస్మాత్పురుషా దీశ్వరా దనన్యఏవ ప్రతిబిమ్బస్య బిమ్బాదనన్య త్వా దవచ్ఛిన్నస్యచానవచ్ఛిన్నా దనన్యత్వాత్. కథ మస్యజీవత్వ మతఆహ. జీవః షోడశీ ప్రాణాదిషోడశకలావాన్. జగతా స్థావరజఙ్గమాత్మకేన ప్రపఞ్చేన

తాదాత్మ్యవాంశ్చ భవతి మాయయేతిభావః. ఈశ్వరస్యైవ మాయాప్రయుక్తేన కలావత్త్వేన దేహవత్త్వేనచ సంసారిజీవత్వం ప్రాప్తం నత్వీశ్వరా దన్యః కశ్చి జ్జీవో ఽస్తి ఇతిభావః. ౧౯౬

శ్లో॥ బ్రహ్మజ్ఞానద మీశ్వరఞ్చ ధిషణా సమ్ప్రేరకం దేశికా
కారేణాత్మకలోపదేశక మముం సమ్ప్రార్థయేతేతి నా
ఆచార్యం ప్రదిశాద్య దేహి ధిషణాం నిర్మూలమైనశ్చయం
దుస్స్వప్నాభ జగత్ప్రతీతిమపి మే జ్ఞానఞ్చ భద్రం దిశ. ౧౯౭

వ్యా—. కథం తర్హి జీవస్య సంసారనివృత్తి రిత్యత ఈశ్వరప్రార్థనయేత్యాహ. నా జీవః మనుష్యఇతివా ధిషణాసమ్ప్రేరక మన్తర్యామిరూపేణ బుద్ధిప్రేరక దేశికాకారేణ గురురూపే ణాత్మకలోపదేశకం బ్రహ్మవిద్యోపదేష్టారం చైతన్యాత్మనా బ్రహ్మజ్ఞానప్రద ఞ్చాము మీశ్వర మితి సమ్ప్రార్థయేత ఇతి కిమతఆహ- అద్య ఆచార్యం ప్రదిశ ధిషణాం దేహి ఏనశ్చయం పాపబృన్దం నిర్మూలయ. దుస్స్వప్నాభజగత్ప్రతీతిం దుస్స్వప్నతుల్యజగద్భ్రాన్తించ నిర్మూలయ - మే భద్రం మఙ్గలం మోక్షప్రదత్వాదతిభావః జ్ఞాన మహంబ్రహ్మాస్మీత్యాకారకం దిశ. ౧౯౭

శ్లో॥ అమ్భోధేరివ వీచయో ద్యుతిమయా దుద్భూతా న్యభూవ న్పరా
దవ్యక్తోపహితా ద్విభోః శ్రుతిగణే గూఢాఽభిధాఽస్యోమితి
అస్యోపాంశుజపా దయే దమృతతాం విద్వా నిదం వర్తతే
దేవానాం రసనా ముఖేష్వివ తథా మోక్షారినాభ్యాయితమ్. ౧౯౮

వ్యా.—ఏవ మీశ్వరం సంప్రార్థ్య తతః కింకుర్యా దతఆహ. అమ్భోధేరితి- అమ్భోధేస్సకాశా ద్వీచయఇవ ద్యుతిమయా దవ్యక్తోపహితా త్పరా ద్విభోః ఈశ్వరా త్సకాశా దుద్భూతాని బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తాని అభూవన్. అస్య ఈశ్వరస్య ఓమిత్యభిధానామ శ్రుతిగణే గూఢా. విద్వాన్ అస్య ఓఙ్కారస్య ఉపాంశుజపాత్ ధ్యానకాలే శనైరుచ్చార్యమాణా జ్జపాత్, అమృతతా మమరణత్వం మోక్షమితియావత్, అయే త్ప్రాప్నుయాత్. ఇద మక్షరం దేవానాం ముఖేషు రసనా జిహ్వేవ వర్తతే. దేవాఅప్యోఙ్కారం జపన్తీత్యర్థః. తథా ఇద మక్షరంమోక్షారినాభ్యాయితం మోక్షరూపచక్రస్య నాభివ దాచరితం చక్రస్య నాభివన్మోక్షస్యేదమాశ్రయభూత మిత్యర్థః. ౧౯౮

శ్లో॥ జ్ఞానం యజ్ఞ ముపాశ్రితా హి మునయ శ్చిత్తే ధరన్తో బృహ
త్తన్నామ ప్రణవం బ్రువన్తి సనమస్కారా స్సదా బ్రహ్మణే
గౌరోఽయం ప్రణవాత్మకశ్చ వృషభః శృంగై శ్చతుర్భి ర్యుతో ఽ
కారోకారమకారనాదకపరై స్తత్త్వం పరం వాస్తవాన్. ౧౯౯

వ్యా.—ఉక్తార్థే విద్వదాచారం ప్రమాణయతి. జ్ఞానం యజ్ఞ ముపాశ్రితా మునయ స్సన్న్యాసినః చిత్తే బృహ ద్బ్రహ్మ ధరన్తస్సన్తః సనమస్కారాః నమస్కుర్వన్తస్సన్త ఇత్యర్థః. బ్రహ్మణే బ్రహ్మార్థం బ్రహ్మప్రాప్త్యర్థమితియావత్. తన్నామ ఈశ్వరాభిధానం ప్రణవం బ్రువన్తి ఉచ్చరన్తి హిఃప్రసిద్ధౌ ప్రణవమేవ వర్ణయతి. అకారోకారమకారనాదకపరైః చతుర్భిః శృఙ్గైర్విషాణై ర్యుతః గౌర శ్శుద్ధః శ్వేతశ్చ అయం ప్రణవాత్మకః వృషభః. ఇదం పరంతత్త్వం బ్రహ్మ తత్త్వం వాస్తవాన్ ఉజ్జగార ప్రతిపాదయతిస్మేత్యర్థః. ౧౯౯

శ్లో॥ ఆస్తే శృఙ్గచతుష్క మస్య బృహతః పాదా స్త్రయ స్త్వాత్మని
ప్రాజ్ఞ స్తైజసవిశ్వకౌ పరమహా ద్విశ్వమ్భరా దైవతే
శక్తీ ద్వే చిదచిన్మయేతు శిరసీ లోకాః కరా స్సప్త గౌ
ర్బద్ధోఽయం ప్రణవ స్త్రిధా వదతి తద్వ్యాప్తం సమస్తం యశః. ౨౦౦

వ్యా.—అస్య ప్రణవస్య బృహతో బ్రహ్మణః శృఙ్గచతుష్కం పూర్వోక్తమస్తి. ఆత్మని అధ్యాత్మం ప్రాజ్ఞః తైజసవిశ్వకౌ తైజసో విశ్వశ్చేతి త్రయఃపాదాస్సన్తి. దైవతే అధిదైవతం పరమహద్విశ్వమ్భరాః పరఈశ్వరః మహాన్ హిరణ్యగర్భః విశ్వమ్భరోవిరాడితి త్రయఃపాదా అస్య సన్తి. అస్య చిదచిన్మయే చిదచిద్రూపే ద్వేశక్తీతు శిరసీ సప్తలోకాః కరాః అయం ప్రణవాఖ్యో గౌర్వృషభః. త్రిధా త్రిప్రకారైః. విశ్వాద్యాత్మనా పరాద్యాత్మనా చేత్యర్థః. బద్ధఃయతోయేన సమస్తం వ్యాప్తం తద్బ్రహ్మ వదతి ప్రతిపాదయతి. ౨౦౦

శ్లో॥ విశ్వాద్యా స్త్రివిధా విధాయ వపుషి బ్రహ్మాండగర్భే విరా
ణ్ముఖ్యాశ్చ త్రివిధా విధాయ నిహితం జ్యోతిర్మయం బ్రహ్మ తత్
జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిధాతృపణిభి స్సఙ్గోప్యమానం మహా
వాక్యార్థం సుగురూపదేశవశతో జానాతి ధన్యః పుమాన్. ౨౦౧

వ్యా.—బ్రహ్మణ స్తత్త్వం తద్వేదనోపాయంచాహ విశ్వాద్యా ఇతి. వపుష్యస్మిన్ శరీరే అధ్యాత్మమిత్యర్థః. విశ్వాద్యాః విశ్వతైజసప్రాజ్ఞాత్మకాః త్రివిధాః

తి(స్రో విధా విధాయ. (బ్రహ్మాండ గర్భే విరాణ్ముఖ్యాః విరాడ్ఢిరణ్యగర్భేశ్వరాత్మకాః త్రివిధాః విధాయ నిహితం స్థితం జ్యోతిర్మయం జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిధాతృజాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తీనాం సృష్ట్వా పణిభిఃపణనంపణఃస్తుతిః స ఏషామస్తీతిపణినః తైః స్తోతృభిఃసజ్గోప్యమానం మహావాక్యార్థం మహావాక్యానాం తత్త్వమస్యాదీనామర్థమభిధేయభూతం తద్బ్రహ్మ ధన్యః నిష్పాపః పుమాన్ సుగురూపదేశవశతః శోధనస్య తత్త్వం సాక్షాత్కృతవత ఇత్యర్థః గురోరుపదేశవశాత్ జానాతి. ౨౦౧

శ్లో॥ దేవానాం ప్రథమం పురః స్వవపుషో యో జాయమానం మహాన్
విశ్వస్మా దధికో హిరణ్యజఠరం వేదైకవేద్యః పుమాన్
సర్వజ్ఞర్షిగణే మహర్షి రయతే సోఽయం పరాత్మేశ్వరః
సంసారార్ణవతారకాత్మవిషయస్మృత్యా యునక్త్వాత్మనః. ౨౦౨

వ్యా.—ఆత్మస్మృతిలాభాయేశ్వరః ప్రార్థయితవ్యఇతి వక్తు మీశ్వరం ప్రార్థయతే. మహాన్ విశ్వస్మా దధికః వేదైకవేద్యః సర్వజ్ఞర్షిగణే మహర్షిరుత్తమః యః పుమానీశ్వరః దేవానాం ప్రథమం శ్రేష్ఠం పుర ఆదౌ స్వవపుషః అవ్యక్తోపహితచైతన్యలక్షణా త్స్వాకారా జ్జాయమానం హిరణ్యజఠరం హిరణ్యగర్భ మయతే పశ్యతి ప్రతికల్పం పశ్యతీత్యర్థః. సోయం పరాత్మా ఈశ్వరః ఆత్మనః జీవాన్ ఉపాధిభేదాద్బహుత్వమ్. సంసారార్ణవతారకాత్మవిషయస్మృత్యా సంసారార్ణవబ్రహ్మభిన్నాత్మవిషయస్మరణేన యునక్తు యోజయతు మత్తః స్మృతి ర్జ్ఞాన మపోహనఞ్చేతి గీతావచనాత్. ౨౦౨

శ్లో॥ యస్మా దస్తి పరం న వస్తు భువనే నైవాపరం కిఞ్చన
జ్యాయో నాస్తి నచాల్పమప్యపగతద్వైతం త దేకం బృహత్
స్తబ్ధోఽయం దివి తిష్ఠతి క్షితితలే వృక్షో యథా నిశ్చల
స్తేనేదం పురుషేణ పూర్ణ మఖిలం బ్రహ్మైవ నేదం జగత్. ౨౦౩

వ్యా.—కోఽసావాత్మా యద్విషయా స్మృతిః ప్రార్థ్యతేఽతఆహ - యస్మాదితి. యద్వా కీదృశీ సా స్మృతి రతఆహ యస్మాదితి - భువనే యస్మాత్పర మధికం గుణతిఇత్యర్థః. వస్తు నాస్తి అపర మపకృష్టం వా కిఞ్చన కిఞ్చిదపి వస్తు నైవాస్తి కిఞ్చనేత్యనేన సమస్యాపి ప్రతిషేధః కృతః. యస్మా జ్జ్యాయోఽధికం ప్రమాణత ఇత్యర్థః నాస్తి అల్పంచ నాస్తి అపిశబ్దా ద్యత్సమంచ నాస్తి అతఏవ తదాత్మాభిన్నం బృహ దపగతద్వైత మద్వైత మేకమేవ. అయం బ్రహ్మాభిన్న ఆత్మా స్తబ్ధః నిశ్చలస్సన్ దివి స్వాత్మని తిష్ఠతి తత్రదృష్టాంతమాహ యథా

క్షితితలే వృక్షో నిశ్చలస్సన్ తిష్ఠతి తద్వత్ ఇద మఖిలం జగత్ తేన బ్రహ్మా
భిన్నేన పురుషేణాత్మనా పూర్ణం వ్యాప్తం భవతి తస్మాదిదం జగత్త్వేన ప్రతీయ
మానం వస్తు బ్రహ్మైవ భవతి నతు జగత్. యథా మృద్వ్యాప్తో ఘటో మృదేవ
న ఘట స్తద్వత్. ౨౦౩

శ్లో॥ బ్రహ్మాభిన్నపరాత్మతత్త్వవిషయా నేయం స్మృతిః కర్మణా
లభ్యా న ప్రజయా ధనేన న తథా త్యాగేన లభ్యా బుధైః
త్యక్త్వా సర్వ మిదం జితేన్ద్రియచయా ఏకాగ్రచిత్తా బుధా
జ్యోతిః స్వాత్మని సంస్థితం పరతరం స్వర్గా దయన్తే బృహత్. ౨౦౪

వ్యా.–ఆత్మస్మృతిలాభోపాయమాహ. బ్రహ్మాభిన్నపరాత్మతత్త్వవిష
యా ఇయం స్మృతిః కర్మణా న లభ్యా లబ్ధుం శక్యా ప్రజయా నలభ్యా తథా ధనేన
నలభ్యా కిన్తు బుధైః త్యాగేన లభ్యా కథం తత్రాహ. బుధాః సర్వమిదం దృష్ట
మానుశ్రవికంచ త్యక్త్వా జితేన్ద్రియచయా ఏకాగ్రచిత్తాశ్చ సన్తః స్వాత్మని బుద్ధా
సంస్థితం స్వర్గాదపి పరతరం శాశ్వతత్వా దితిభావః. జ్యోతిః జ్ఞానస్వరూపం బృహ
ద్బ్రహ్మ అయన్తే ప్రాప్నువన్తి. ౨౦౪

శ్లో॥ యే సన్న్యస్య గురో ర్ముఖా దధిగతశ్రుత్యన్తతత్త్వా జిత
ప్రాణా శ్శుద్ధహృద శ్శరీరపురమధ్యావస్థితే నిర్మలే
అల్పేఽస్మిన్ హృదయామ్బుజే పరగృహే నిశ్శోక మభ్రం బృహ
ద్ధ్యాయన్తి ప్రతిపద్య తత్త్వ మిహ తే బ్రహ్మైవ దేహక్షయే. ౨౦౫

వ్యా.—తీవ్రప్రజ్ఞః జ్ఞానమాత్రాదేవ ముచ్యన్తే మన్దప్రజ్ఞానాన్తు ధ్యాన
మావశ్యకమితి ధ్యానమాహ యఇతి, యే సన్న్యస్య గురోర్ముఖా దధిగతశ్రుత్య
న్తతత్త్వాః ప్రాప్తవేదాన్తతత్త్వాః జితప్రాణాః శుద్ధహృదశ్చ సన్తః శరీరపురమధ్యా
వస్థితే నిర్మలే అల్పే అస్మిన్నితి కరం హృదయప్రదేశ మానీయాఽభినీయ దర్శనం
పరగృహే బ్రహ్మధామ్ని హృదయామ్బుజే నిశ్శోకం నిస్సంసార మభ్రం గగన
తుల్యం పరమాకాశం వా బృహ ద్బ్రహ్మధ్యాయన్తి తే ఇహ జీవద్దశాయామేవ
తత్త్వం ప్రతిపద్య దేహక్షయే బ్రహ్మైవ భవన్తి. ౨౦౫

శ్లో॥ యో వేదాదిగతః స్వరః పరతరో వేదాన్తవేద్య స్తదో
ఙ్కారస్యాద్యపదం విరాజ మఖిలం విశ్వాత్మకం చోస్వరే

ధీమాం స్తైజసకాఞ్చనోదరమయే సమ్యగ్విలాప్యాథ తం
ప్రాజ్ఞో వ్యాకృతరూపమే ప్రకృతితో లీన స్త్రిపాదో మితి. -౨౦౬

శ్లో॥ ధ్యాత్వా తత్ప్రకృతేః పరం ద్యుతిమయం బ్రహ్మాన్త్యమాత్రామయే
నాదే తత్పరమాత్మనోఽధికతరధ్యేయస్య చాసత్త్వతః
ధ్యాయే దన్వహ మాత్మబోధ మమునా జ్ఞేయో హి శుద్ధాత్మనా
ధ్యానేనైష పరః పుమా నధిగమా దస్యామృతం లభ్యతే. -౨౦౭

వ్యా.—య స్సాక్షాద్బ్రహ్మధ్యానాసమర్థః తస్యేదముచ్యతే పరతరః సర్వేషు వర్ణేషు అత్యుత్కృష్టః వేదాదిగతః వేదోపక్రమం ప్రాప్తః ఓఙ్కారపూర్వకత్వాద్వేదోపక్రమస్య వేదాన్తవేద్యశ్చ యః స్వరః వర్ణః ఓమిత్యక్షరమితియావత్ తదోఙ్కారస్య తస్య ఓఙ్కారస్యఆదిపద మాద్యవయవం విరాజం విరాడ్రూపం విశ్వాత్మకంచ ఇమమ్ అమ్ అకారమ్. తైజసకాఞ్చనోదరమయే తైజసహిరణ్యగర్భాత్మకే తదభేదేన ధ్యాతే ఇత్యర్థః. ఉస్వరే ఉకారే సమ్యగ్విలాప్య అథ త ముకారం ప్రాజ్ఞవ్యాకృతరూపమే ప్రాజ్ఞావ్యాకృతాత్మమే మకారే విలాప్య ఇత్యేవం త్రిపాదోఙ్కారః ప్రకృతితః ప్రకృతా వవ్యాకృతే· లీనఇతి ధ్యాత్వా తత్ప్రకృతేః తస్యాః ప్రకృతేః పరం ద్యుతిమయం బ్రహ్మ అన్త్యమాత్రామయే ఓఙ్కారస్య చరమమాత్రాభూతే నాదే - తత్పరమాత్మనః అధికతరధ్యేయస్య అసత్త్వతోఽభావాద్ధేతోః అన్వహం సదాపి ఆఽఽత్మబోధ మాత్మబోధపర్యన్తం బ్రహ్మభిన్నాత్మసాక్షాత్కారపర్యన్తం ధీమాన్ ధ్యాయేత్ - ధీమాన్ నాదే బ్రహ్మ ధ్యాయే దిత్యన్వయః. శుద్ధాత్మనా శుద్ధచిత్తేన పురుషేణ అమునా ఉక్తేన ధ్యానేన ఏషః పరః పుమా నీశ్వరః జ్ఞేయః. హిః ప్రసిద్ధౌ· యస్మా ద్ధ్యానేనేశ్వరో జ్ఞేయ స్తస్మా దీశ్వరం ధ్యాయేదితి కారణవాచీవా హిశబ్దః జ్ఞానస్యఫలమాహ - అస్యేశ్వరస్యాధిగమా జ్ఞానాద్ధేతోః అమృతం మోక్షః లభ్యతే ప్రాప్యతే విదుషేతి శేషః. ౨౦౬-౨౦౭

శ్లో॥ ధ్యాయే ద్దేవ మనన్తశీర్షనయనశ్రోత్రత్వగాదీన్ద్రియం
విశ్వానన్దకరంచ విశ్వ మధిపం నారాయణంచాక్షరమ్
విశ్వస్మా త్పరమంచ నిత్య మపరం విశ్వోపజీవ్యం హరిం
విశ్వాత్మేశ్వరపాలకం ధ్రువతమం శాన్తం శివం చాచ్యుతమ్. -౨౦౮

వ్యా.—హృత్పుణ్డరీకే ఉపాస్యః పరమేశ్వరఇత్యుక్తం కీదృశస్యఇత్యత్రాహ - దేవం ద్యోతనశీలం పరమాత్మానం ధ్యాయేత్ - విద్వానితి శేషః. దేవమేవ

విశినష్టి అనన్తశీర్షనయనశ్రోత్రత్వగాదీన్ద్రియమ్ అనన్తాని శీర్షాణి శిరాంసి నయనాని శ్రోత్రాణి త్వచః ఆదిపదా ద్ఘ్రాణాదీనాం వాగాదీనాఞ్చ గ్రహణ మిన్ద్రియాణీత్యుపలక్షణం తత్థ్సానాదీనామ్- యస్య తం తథోక్తం సర్వజగదాత్మకం విరాడ్రూపం పరమాత్మన శ్శరీరం తథాసతి అస్మదాదీనాం శిరఆదీని సర్వాణి తదీయాన్యేవేతి తస్య తథాత్వ మితిభావః. నన్వేవం మహదనిష్టమాపతిత మీశ్వ రస్య యత్సర్వాణ్యప్యస్మదాదిశిరోవేదనాదిదుఃఖాని తదీయాన్యేవేత్యతఆహ - విశ్వానన్దకరమితి. సర్వస్యాపి విశ్వస్యానన్దయితు రీశ్వరస్య క్వ దుఃఖావకాశః నను విశ్వ మయ మానన్దయతునామ ఏనం పున ర్విశ్వం దుఃఖయత్యేవేత్యత్రాహ విశ్వ మితి. యద్దుఃఖం యచ్చ దుఃఖజనకం తదుభయమ ప్యయమేవేతి కథ మస్య దుఃఖ మితిభావః. నను యది విశ్వమేవాయం తర్హి కేనచి దస్యస్వామినా భవితవ్యం విశ్వస్య పాల్యత్వా దత ఆహ - అధిపమితి - విశ్వస్య ప్రభుమ్ కుతోఽయం విశ్వాధిపః అత్రాహ - నారాయణమితి - న రీయన్తే న క్షీయన్తఇతి నరా జీవాః తేషాం సమూహో నారం. తస్యాయనం ప్రవృత్తిర్యస్మా త్స నారాయణః. తం నారాయణం పూర్వపదాత్సఞ్జ్ఞాయామగఇతిణత్వమ్ - సఞ్జ్ఞాహీయ మన్త ర్యామిణః పరమేశ్వరస్య నను యద్యయం ప్రేరక స్తర్హి వికారిత్వా ద్వినాశ్యేవ స్యాత్ - అతఆహ - అక్షరమితి. అవినాశినమిత్యర్థః స్వయ మవిక్రియస్సన్నేవాయం ప్రేరయతి అయస్కాన్తశిలాలోహన్యాయేనేతిభావః. అతఏవ నిత్య మతఏవ ధ్రువ తమంచ. నను విశ్వం క్షర మయంచ విశ్వమేవేతి కథ మక్షరత్వ మస్యేత్యత్రాహ - విశ్వస్మాత్పరమమితి మాయయా విశ్వభూతోఽపి వస్తుతో విశ్వస్మా ద్విలక్షణఏవేత్య ర్థః - నను విశ్వస్యాయ మధిపఇత్యుక్తం కః పున రస్యాధిప ఇత్యత్రాహ. అపరమితి నవిద్యతే పరోఽధికో యస్మాత్త మపరం నాస్యాన్యః కశ్చి దధిపః అనవస్థాదోషా దితిభావః. ఏవం విశ్వాధిపత్వాదేవ. విశ్వోపజీవ్యం విశ్వస్యోపజీవ్య మేతదాశ్ర యేణైవ విశ్వ ముపజీవతీత్యర్థః - అతఏవ విశ్వాత్మేశ్వరపాలకం విశ్వస్యాత్మాన మీశ్వరం పాలకఞ్చ ఆత్మాశ్రయేణ దేహః ఈశ్వరాశ్రయేణ భృత్యాదిః పాలకా శ్రయేణ పాల్యశ్చోపజీవతిహి. కథమయంపాలయతి తత్రాహ హరిమితి. హరత్యా శ్రితానాం సర్వం పాపం దుఃఖఞ్చేతి హరిః తమ్ నను సర్వప్రశాసితృత్వేన భీష ణోఽయం కథంసేవ్యోఽతఆహ - శాన్తమితి. అతఏవ శివం మఙ్గలస్వరూపం. నను కదాచి దయ ముగ్రోఽపి స్యా దతఆహ - అచ్యుతమితి. స్వరూపాన్నచ్యుతోఽచ్యుతః తమ్. యద్వా సర్వథా సర్వదాచ సేవ్యఏవాయం సర్వరక్షకత్వాత్ నతు రక్షి

వ్యతివాన వేతి సంశయోఽస్మిన్ కార్యఇత్యాహ అచ్యుతమితి. ఆశ్రితాన్న చ్యావయతీత్యచ్యుతః త మచ్యుతమ్. ౨౦౮

శ్లో॥ విశ్వస్యాస్యపరాయణం బుధజనై ర్జ్ఞేయం మహాన్తం పరం
తత్త్వం బ్రహ్మ పరత్విషంచ పరమాత్మానం నృదృక్ఛ్రోత్రిగమ్
అన్తశ్చాపి బహి స్సమ స్తమపి సంవ్యాప్య స్థితం విష్టపేఽ
న స్తం సంసృతిసిన్ధుపార మమృతం సర్వజ్ఞమప్యవ్యయమ్. ౨౦౯

వ్యా.—అచ్యుతత్వాదేవ అస్య విశ్వస్య ప్రపఞ్చస్య జీవస్యవా పరాయణం పర మయనం పరాంగతిం పరమాధారంవా జీవస్య పరాగతిః ప్రాప్యత్వాత్ ప్రపఞ్చపరమాధారః ప్రపఞ్చస్యాత్మని కల్పితత్వాదితిభావః అతఏవ బుధజనై ర్జ్ఞేయం జ్ఞాతుం యోగ్యం యద్వా దేవోఽయం ధ్యేయో భవతు. కఃపున ర్జ్ఞేయోఽత ఆహ బుధజనైర్జ్ఞేయమితి. నిర్గుణం బ్రహ్మ జ్ఞేయం సగుణం బ్రహ్మతు ధ్యేయం. ద్వివిధంచేద మేకమేవ బ్రహ్మద్వయాభావాత్. తస్మాదయమేవేశ్వర ఈశ్వరత్వేన ధ్యేయః బ్రహ్మత్వేన జ్ఞేయఇతిభావః కిమయంజ్ఞేయో ఘటాదివ దల్పో నేత్యాహ- మహాన్తమితి జ్ఞేయవిశేషణమ్. యద్వా కిమయం యదృచ్ఛయా జ్ఞేయ ఉతావశ్యం జ్ఞేయ ఇత్యత్రాహ- మహాన్తం జ్ఞేయమితి అవశ్యం జ్ఞేయమిత్యర్థః. అథవా కి మయం సర్వసాధారణ్యేన జ్ఞేయః- నేత్యాహ- మహాన్తమితి. ప్రాధం జ్ఞేయమిత్యర్థః. యద్వా మహాన్తమితి- దేవస్యైవ విశేషణమ్ జ్ఞేయః కిమయంపరిచ్ఛిన్నః నేత్యాహ- మహాన్తమితి - అపరిచ్ఛిన్నమిత్యర్థః. కస్మాద్ధేతో రయమేవ జ్ఞేఽయోతఆహ- పరంతత్త్వమితి - ప్రకృతిమహదాదిపఞ్చవింశతితత్త్వే ష్వూత్కృష్టతత్త్వమిత్యర్థః యద్వా పరం సర్వోత్కృష్టం కస్మాదయంపరః తత్త్వం పరమార్థసత్యస్వరూపమితి - నను తత్త్వంబ్రహ్మైవ నేశ్వరోఽతఆహ బ్రహ్మేతి నను యద్యయం జ్ఞేయ స్తర్హి ఘటాదివ జ్జడఏవ స్యా దతఆహ - పరత్విషమితి. పరం జ్యోతి స్స్వరూపమ్ - స్వప్రకాశజ్ఞానస్వరూపఏవాయమితి నాస్యాన్యావభాస్యత్వ లక్షణం జ్ఞేయత్వం కిన్తు బుద్ధా వుపలభ్యమానత్వరూపజ్ఞేయత్వమేవేత్యర్థః నను యో బుద్ధా వుపలభ్యతే స బుద్ధ్యవచ్ఛిన్నః దేహాద్యాత్మాభాసేభ్యః పరమః ప్రత్యగ్భూత ఆత్మైవేత్యతఆహ - పరమాత్మానమితి. అయమేవ ప్రత్యగాత్మా. నత్వస్మాద్భిన్నఇత్యర్థః. నను కస్మా దయం పరమ ఆత్మేత్యత ఆహ. విష్టపేఽస్మిన్ లోకే నృదృక్ఛ్రోత్రగం నృణాం దృగ్విషయం శ్రోత్రవిషయంచ సమ స్తమపి వస్తు

అన్తర్బహిశ్చ అపిశబ్దాన్మధ్యఇచ సంవ్యాప్యాభివ్యాప్య స్థితం పరిపూర్ణమిత్యర్థః. అతఏవానన్తం దేశకాలవస్తుకృతపరిచ్ఛేదరహిత మతఏవావ్యయం న వ్యేతి వికార మాప్నోతీత్యవ్యయః. తం పరిచ్ఛిన్నస్య హి జన్మాదివికారాః కి మస్య స్వరూప మతఆహ. అమృతమితి- సుఖస్వరూపమిత్యర్థః కి మిదం లౌకికసుఖవ జ్జడం నేత్యాహ- సర్వజ్ఞమితి యద్వా సర్వవ్యాపిత్వాదేవాయం సర్వజ్ఞఇత్యాహ సర్వజ్ఞమితి అపిశబ్దా త్సర్వవిదంచ స సర్వజ్ఞ స్సర్వవి దితిశ్రుతేః ఏవ మమృతత్వాదేవాయం సంసృతి సిన్ధుపారఇత్యాహ- సంసృతిసిన్ధుపారమితి. సంసారసముద్రతీరం సంసారదుఃఖా సం స్పృష్టమిత్యర్థః. ౨౧౯

శ్లో॥ నాభే రగ్రితలే వితస్త్యతిగతౌ నిష్టే రధోఽధోముఖం
మర్త్యానాం వపుషి. స్థితంహి హృదయం పాథోజకోశోపమమ్
విశ్వస్యాయతనం మహ ద్బహుసిరావ్యాప్తం తదన్తే తను
చ్ఛిద్రం తిష్ఠతి తత్ర సర్వభువనం యద్వ్యజ్యతే తత్ర సత్. ౨౨౦

వ్యా.—హృత్పుణ్డరీకే పరమేశ్వరో ధ్యాతవ్య ఇత్యుక్తం. తత్ర దేవ ఉప వర్ణితః. అథ హృత్పుణ్డరీకం విశినష్టి. మర్త్యానాం వపుషి. నాభే రగ్రితలే వితస్త్యతి గతౌ వితస్తేర్ద్వాదశాఙ్గులస్య అతిగతౌ అతిక్రాన్తాసత్యామ్, వితస్తిపరిమితదేశా న్తరమిత్యర్థః. నిష్టేః గ్రీవాబన్ధస్య అధః అధోముఖం పాథోజకోశోపమం పద్మ కోశతుల్యం హృదయం స్థితం వర్తతే హిః ప్రసిద్ధౌ. ఏవం హృత్పుణ్డరీకస్య స్థానం ప్రదర్శ్య అథ తద్ధర్మమాహ విశ్వస్యాయతనమితి. హృదయస్థితమనో విజృమ్భణ మాత్రత్వాద్విశ్వస్య హృదయం విశ్వస్యాయతనమిత్యుచ్యతే. ఆయతన మాశ్ర యః, కీదృశ మాయతన మతఆహ మహదితి. తస్య స్వరూపమాహ బహుసిరా వ్యాప్తమితి- బహునాడీవేష్టితమ్. ఏవంవిధం హృదయం స్థితమిత్యన్వయః. తదన్తే హృదయసమీపే తను స్వల్పం ఛిద్రం సుషుమ్నానాడీనాలం తిష్ఠతి యద్యస్మాత్. తత్ర ఛిద్రే ప్రవిష్టేన మనసేతి శేషః. సద్బ్రహ్మ వ్యజ్యతే ఉపలభ్యతే తస్మా త్సర్వ భువనం తత్ర ఛిద్రే తిష్ఠతి బ్రహ్మణ స్సర్వాధారత్వాదితిభావః. ౨౨౦

శ్లో॥ మధ్యే తస్య మహానలోఽస్తి బహులజ్వాలశ్చ నానాముఖో
భోక్తాఽన్నస్య పురఃస్థితస్య విభజ త్యాహార మేషోఽజరః
నిష్ఠాలో జరయ న్స్వదేహ మఖిలం సన్తాపయ త్యన్వహం
తజ్జ్వాలానుచ కాచి దస్త్యణుత రోర్ధ్వం బ్రహ్మరన్ధ్రం గతా. ౨౨౧

వ్యా.—తస్య సుషుమ్నానాలస్య మధ్యే బహులజ్వాలః నానాముఖః జ్వాలా విశేషైః పరితోవస్థితాసు నాడీషు సర్వాసు సఞ్చరణా దనేకముఖశ్చ బహువిధేశ్వర రూపఇత్యర్థః. పురః అగ్రేస్థితస్యాన్నస్య భోక్తాచ మహానలః మహా ననలోగ్నిరస్తి. ఏషోగ్నిః. ఆహారమన్నం స్వేన భుక్తం జరయన్ రక్తాదిరూపేణ పరిణమయన్ని త్యర్థః. స్వయన్తు నజీర్యత ఇత్యజరః. అతఏవ నిష్ణాతః కుశలస్సన్ విభజతి రక్తాది రూపేణ పరిణత మాహారం సర్వావయవేషు ప్రసారయతి. అన్వహం సదా యావజ్జీ వమిత్యర్థః. మృతశరీరే ఔష్ణ్యానుపలమ్భేన జఠరాగ్న్యభావాత్. స్వదేహం సన్తాపయతి తజ్జ్వాలాసు తస్య జ్వాలాసుమధ్యే ఊర్ధ్వం బ్రహ్మరన్ధ్రంగతా అణు తరా అతిశయేనాణుశ్చ కాచి జ్వాలా అస్తి. ౨౧౧

శ్లో॥ నీలామ్భోధరమధ్యసంస్థిత తటిల్లేఖేవ దీప్తా శిఖా
సేయం పీతగుణా పరం తనుతరా నీవారపుచ్ఛం యథా
తస్యా మధ్యతలే స్థిత స్సపురుషో బ్రహ్మేన్ద్రరుద్రాత్మకో౽
వ్యక్తాత్మా పరమః స్వరాట్చ పరమాత్మా చిన్తనీయ స్సదా. ౨౧౨

వ్యా.—యా ఊర్ధ్వం బ్రహ్మరన్ధ్రం గతా సేయం శిఖా జ్వాలా నీలామ్భో ధరమధ్యసంస్థితతటిల్లేఖేవ దీప్తా భాస్వరా పీతగుణా- నీవారపుచ్ఛమివ పర మతి శయేన తనుతరా తన్వీచ భవతి. తస్యా శ్శిఖాయాః మధ్యతలే స్థితః. బ్రహ్మే న్ద్రరుద్రాత్మకః ఉపలక్షణమిదం సర్వదేవాత్మకత్వస్య. అవ్యక్తాత్మా అవ్యక్త మవ్యాకృత మీశ్వరోపాధి ర్బ్రహ్మాదికారణం తదాత్మా తద్రూపః. తత్తా దాత్మ్యం ప్రాప్త ఈశ్వరోన్తర్యామీతివా. పరమో నిర్మాయ శ్శుద్ధచిన్మయః స్వరాట్ స్వతన్త్రః స్వప్రకాశఇతివా. పురుషఃపూర్ణః స పరమాత్మా పరమేశ్వరః. సదా చిన్తనీయః ధ్యాతవ్యః ముముక్షుభిరితి శేషః. ౨౧౨

శ్లో॥ యత్సత్యం పరమార్థతః పరమిదం తద్బ్రహ్మ మాయావశా
ద్భక్తానుగ్రహణాయ శఙ్కరమయం విష్ణ్వాత్మకం చాభవత్
శ్రీమన్తం పురుషం త మూర్ధ్వగరసం విశ్వాత్మకం వా విరూ
పాక్షం చేతసి కృష్ణపిఙ్గలమితంస్ఫూర్తిం నమస్కుర్మహే. ౨౧౩

వ్యా.—నిర్గుణబ్రహ్మోపాసనం సగుణబ్రహ్మోపాసనఞ్చే త్యుపాసనం ద్వివిధం బ్రహ్మణః. తత్ర నిర్గుణోపాసన మహం బ్రహ్మాస్మీత్యాకారక మోఙ్కార ధ్యానాత్మకఞ్చ. సగుణోపాసనాని బహూని సన్తి. తేషు విరాడుపాసనం ముఖ్యం ప్రాథమికఞ్చ తత్రప్రదర్శితమ్. అథ వ్యష్ట్యుపాసనాని వక్తుం ప్రక్రమతే తావత్.

యథారుచి శైవం వైష్ణవం వా పురాణాదిప్రసిద్ధం విగ్రహం మనసి కల్పయిత్వా బ్రహ్మేతి ధ్యాయే దితి సూచయన్ శివం విష్ణుంచ నమస్కరోతి యదితి. యద్వా ధ్యానేన చేతసి స్థాపితం శివం విష్ణుం చైవం నమస్కుర్యాదిత్యాహ యదితి. తత్ర పూర్వార్ధేన కథం శివస్య విష్ణోర్వా బ్రహ్మత్వమితి శఙ్కా ప్రత్యుద్యతే. ఉత్తరార్ధేనతు తౌ నమస్క్రియేతే ఇతివివేకః, యద్వస్తు పరమార్థతః సత్యం నతు రజ్జుసర్పవన్మిథ్యా నాపి పృథివ్యాదిప్రపఞ్చవ ద్వ్యవహారత స్సత్యమిత్యర్థః తదిదం పరం బ్రహ్మ మాయావశా ద్భక్తానుగ్రహణాయ భక్తానా మనుగ్రహార్థం శఙ్కరమయం శివస్వరూపం విష్ణ్వాత్మకం విష్ణుస్వరూపంచాఽభవత్. యద్యపి బ్రహ్మైవ మాయావశా త్సర్వప్రాణిమయమాసీ త్తథాపి శివో విష్ణుశ్చేశ్వరః. అన్యేతు జీవా ఏవ. అవిద్యాకామకర్మాదిసహకృతమాయాకార్యత్వా ద్భూతానాం బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తానాం జీవత్వమ్. కేవలమాయాకార్యత్వాత్తు శివకేశవయో రీశ్వరత్వమితి అతఏవ తావుభౌ స్వాధీనమాయౌ సర్వజ్ఞౌ సర్వశక్తీచ భవతః. కథ మన్యథా హాలాహలపానసముద్రమథనాదికర్తృత్వం తయోః. అయం చ జీవేశ్వరవిభాగః కల్పితఏవానాదిర్మాయామయఇతి నాద్వైతహానిః చేతసి హృది స్ఫూర్తిం స్ఫురణ మితం ప్రాప్తం భావనావశా దితిభావః శ్రీమన్తం శ్రీ ర్మాయాలక్ష్మీః పార్వతీచ యద్వా విష్ణుపక్షే శ్రీర్లక్ష్మీః శివపక్షే శ్రీర్విషం గరళకణ్ఠమిత్యర్థః అనేన భక్తపాపక్షపణసామర్థ్యం వ్యజ్యతే శివస్య పురుషం శిరఃపాణ్యాదివిశిష్ట పురుషాకారమ్. ఊర్ధ్వగరస మూర్ధ్వగో బ్రహ్మరన్ధ్రస్థో రసో రేతో యస్య త మస్ఖలితేన్ద్రియమిత్యర్థః ఉత్కృష్టవీర్యమితి వా విశ్వాత్మకం బ్రహ్మాభిన్నత్వా జ్జగన్మయం విరూపాక్షం త్రినేత్రత్వా ద్విరూపాక్ష శ్శివః 'దక్షిణం వహ్నిసఙ్కాశం వామం తుహినసన్నిభ' మితివచనా త్సూర్యచన్ద్రాత్మకపరస్పరవిరూపనేత్రో విష్ణుః కృష్ణపిఙ్గలం దక్షిణభాగే కృష్ణవర్ణః వామభాగే పిఙ్గలవర్ణశ్చ శివః శివస్య కృష్ణత్వా త్పార్వత్యాః పిఙ్గలత్వా దర్ధనారీశ్వరత్వాచ్చ శివస్య. విష్ణు స్తు స్వతః కృష్ణవర్ణః లక్ష్మీశోభాసంవలితత్వా త్పిఙ్గలశ్చ పిఙ్గలవర్ణా హి లక్ష్మీః 'నమస్యే పరమానన్దం పురుషం కృష్ణపిఙ్గలమ్, నారాయణం జగన్నాథం వాసుదేవ మనామయ' మితి వచనాత్ తం శివం విష్ణుం వా నమస్కుర్మహే ౧౧౩

శ్లో॥ ఋగ్రూపం హి ఋగాశ్రయశ్చ తరణే ఋగ్దేవతానా మ్పదం
బిమ్బం సామమయం హి సామనిలయ స్తద్దేవతానా మ్పదమ్
జ్యోతి స్తస్య యజుర్మయోఽత్ర పురుష స్తద్దేవతానామ్పదం
ధ్యాయే త్తద్యజురాత్మకం తపతి తత్త్రయ్యేన సూర్యాత్మనా. ౧౧౪

వ్యా:- అథాదిత్యే పరమేశ్వరస్య ధ్యానమాహ హి యస్మాత్తరణే సూర్యస్య బిమ్బం మణ్డలమ్ ఋగాశ్రియః ఋచాం స్థానమ్ ఋగ్దేవతానా మృగభిమాని దేవతానాం పదం స్థానం చ తస్మాత్ ఋగూపి మృచా నిష్పాదిత మితి యావత్ - ఇతిధ్యాయేత్ - హి యస్మాత్తస్య బిమ్బస్య జ్యోతిః సామనిలయః తద్దేవతానాం పదఞ్చ తస్మాత్తరణే ర్బిమ్బం సామమయం ధ్యాయేత్. హి యస్మాదతపిబిమ్బే యజుర్మయః తద్దేవతానాం చ పదం పురుషోఽస్తి తస్మాత్తరణే ర్బిమ్బం యజురాత్మకం ధ్యాయేత్. యస్మాదేవం సూర్యస్య మణ్డలభాగతేజోభాగపురుషభాగాః ఋక్సామయజురాత్మకాః తత్తస్మాత్. త్రియ్యేవ వేదానాం త్రియమేవ సూర్యాత్మనా తపతి జ్వలతి మణ్డలతేజఃపురుషాతిరిక్త సూర్యపదార్థాభావాత్. అతఏవ సూర్యస్య 'అంశుమాలీ త్రియీతను' రితికోశేషు త్రియీతను రితి నామ నను ఋగాత్మకస్య మణ్డలస్య కథం యజుస్సామాత్మనా ధ్యానమితిచేదుచ్యతే మణ్డలార్చిః పురుషత్రియస్యా ప్యవివిక్తస్య మణ్డలత్వేన గ్రిహణం తస్య త్రియీమయత్వా ద్యజురాద్యాత్మనాపి ధ్యాన ముపపద్యతే వివేచితస్తు.మణ్డలభాగః కేవలఋగాత్మకఏవేతి న తస్య యజురాదిరూపతయా ధ్యానమితి. యద్వా మణ్డలస్య స్వతః ఋగాత్మత్వం స్వార్చిర్ద్వారా సామాత్మత్వం స్వపురుషద్వారా యజురాత్మత్వమితి. యోఽయం దివి జ్వల న్నహని.దృశ్యతే తస్య సూర్యస్య మణ్డలార్చిఃపురుషా ఋక్సామయజురాత్మకా ఇతికృత్వా స సూర్య స్త్రయీమయ ఏవేతి పరమార్థః. ౨౧౪

శ్లో॥ ఆదిత్యే పురుషో హిరణ్మయతను ర్యస్సోఽయ మోజో బలం
తేజః కీర్తిరపీన్ద్రియాణి హృదయం మన్యు శ్శరీరం మనుః
మిత్రో మృత్యు రథామ్బరం మరు దసు స్సత్యశ్చ లోకేశ్వరః
కః కిం కం త దృతం నరోఽన్న మమృత శ్చాయుః ప్రజేశ శ్శరత్. ౨౧౫

వ్యా,-ఆదిత్యే యః హిరణ్మయతనః పురుషోఽస్తి సోఽయం పురుషః ఓజోబలాదిసర్వాత్మకః తత్ర ఓజః ఇన్ద్రియపాటవం బలం శరీరపాటవం తేజో దీప్తిః కీర్తి ర్యశః ఇన్ద్రియాణి చక్షుశ్శ్రోత్రాదీని హృదయ మన్తఃకరణం మన్యుః తద్ధర్మః కోపః ఉపలక్షణమిదం కామాదీనామ్ మనుః స్వాయమ్భువాదిః శరీరం స్థూలమ్ మిత్రః తన్నామా దేవః మృత్యు ర్యమః అమ్బరం మరు ద్వాయుః అసుః ప్రాణః సత్యః సత్యవచనాభిమానీ దేవః లోకేశ్వరః ఇన్ద్రాది ర్లోకపాలః కః ప్రజాపతిః కి మనిర్దేశ్యం కం సుఖం తత్పరోక్షమ్ ఋతం సత్యం నరో జీవః అన్నం వ్రీహియ

వాదిక మమృతః మరణరహితః ప్రత్యగాత్మా - జీవస్తు చిదాభాస ఇతివివేకః
ఆయు రాయుష్యం ప్రజేశో రాజాదిః ప్రజాపాలకః శరత్సంవత్సరః. ౨౧౫

శ్లో॥ సర్వాత్మా పురుష స్సఏష భగవాన్ సంవత్సరాత్మా రవి
ర్భూతానా మధిప స్తమేన మనఘా యే సర్వ దోపాసతే
సాయుజ్యం చ సలోకతా మ్భగవత స్తే ప్రాప్నుయు ర్బ్రహ్మణో
దేవానా మితరేతు దేవయజనాః సార్ష్టిత్వమప్యా ప్నుయుః. ౨౧౬

వ్యా:–భగవాన్ సర్వాత్మా ఏష పూర్వోక్తః పురుషఏవ సంవత్సరాత్మా రవిర్భవతి భూతానా మధిపశ్చ భవతి అనఘా యే తమేనం పురుషం హిరణ్యగర్భం సర్వదా ఉపాసతే తే భగవతో బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్య సాయుజ్యం సలోకతాంచ ప్రాప్నుయుః ఇతరే దేవయజనాస్తు దేవానాం సార్ష్టిత్వం సమానైశ్వర్య మపిశబ్దా త్సాలోక్యసాయుజ్యేచ అప్నుయుః అయమర్థః సూర్యమణ్డలస్థస్య హిరణ్యగర్భస్య పురుష స్యోపాసనం ద్వివిధం హిరణ్యగర్భోపాసనం తదవయవదేవతోపాసన శ్చేతి తత్ర హిరణ్యగర్భోపాసకానాం భావనాయా ఆధిక్యే బ్రహ్మణ స్సాయుజ్యం మాధ్యస్థ్యే సాలోక్యం మాన్ద్యేతు సార్ష్టిత్వం భవతి తదవయవదేవతోపాసకానాన్తు యో యాం దేవతా ముపాస్తే తస్య భావనాయా ఆధిక్యే తద్దేవతాయా స్సాయుజ్యం మాధ్యస్థ్యే సాలోక్యం మాన్ద్యే సార్ష్టిత్వ మ్భవతీతి ౨౧౬

శ్లో॥ సూర్యో దీప్తియుతశ్చ యోఽదితిసుత స్సోహం భవా మ్యర్చయ
న్త్యేనం సర్వఫలార్థినో భువి తపః కుర్వన్తి సత్య న్తథా
క్షీరాదిం చ నివేదయన్తి మధురం ప్రీత్యర్థ మేతస్య త
ద్బ్రహ్మైవైష జలం రసోఽగ్ని రమృతం మన్త్రాశ్చ లోకారవిః. ౨౧౭

వ్యా:–య ఆదిత్యస్థహిరణ్య గర్భపురుషోపాసనాయా మశక్త స్స ఆదిత్యమేవ ధ్యాయేదిత్యాహ– యః దీప్తియుతః అదితిసుతః అదిత్యాం కశ్యపాజ్జాత శ్చ సూర్యోఽస్తి స సూర్యోఽహమేవ భవామి. భువి సర్వఫలార్థినః సర్వేపి ఫలార్థినః పురుషాః సర్వేషాం ఫలానా మర్థిన ఇతివా ఏనంసూర్య ముద్దిశ్య తపః కుర్వన్తి సత్య న్తథా సత్యంకుర్వన్తి. తథాశబ్దః క్రియాపదానుకర్షణార్థః ఏతస్య సూర్యస్య ప్రీత్యర్థం మధురం క్షీరాదించ పదార్థం నివేదయన్తి సమర్పయన్తి. తత్తస్మా

దేవ రవి ర్బ్రహ్మైవ. జలం రసో మధురాదిః అగ్నిః అమృతం సుధా మన్త్రాః ఋగా దయః లోకాశ్చేతి సర్వం రవిరేవ, ౨౧౭

శ్లో॥ ఆప స్సర్వమిదం సమస్తతనవః ప్రాణా మృగాశ్చామృతం
వ్రీహ్యాద్యన్న మథో విరాట్సచ మహా నవ్యాకృతాత్మా స్వరాట్
ఛన్దాం స్యర్కశశీన్దువైద్యుత ముఖజ్యోతీంషి సత్యం సమే
దేవా ఇన్ద్రముఖా జగత్త్రయమపి బ్రహ్మైవ తస్మా జ్జలమ్. ౨౧౮

వ్యా:-అథ జలస్య బ్రహ్మాత్మనా ధ్యానముచ్యతే సర్వమిద మాపఏవ కిమి దం సర్వ మతఆహ. సమస్తతనవః సర్వాణి స్థావరాణి జఙ్గమానిచ శరీరాణి యేచ తదన్తర్గతాః ప్రాణాః తాస్తేచాపఏవ. జలస్య రేతోరూపేణ శరీరోత్పాదకత్వా జ్జలపానేన ప్రాణానా మాప్యాయనాచ్చ శరీరాణాం ప్రాణానాంచ జలాత్మకత్వమ్ మృగా శ్చాపఏవ క్షీరరూపేణ పరిణతత్వా జ్జలస్య పశుభ్య ఏకం ప్రాయచ్ఛ దితి క్షీరస్య పశ్వన్నత్వాచ్చ అమృతం సుధా జలమేవ జలపరిణామత్వా త్తస్య వ్రీహ్యా ద్యన్నమ ప్యాపఏవ. జలస్యాన్నహేతుత్వం ప్రసిద్ధమ్ వర్షాభావే సస్యాభావాత్. అథోఅథ. అథోశబ్దః ఇతఆరభ్య స్త్రూయన్తే ఆపఇతి విభాగకథనార్థః. విరా డాపః. స మహాన్ హిరణ్యగర్భశ్చాపః. అవ్యాకృతాత్మా అవ్యక్తాభిమానీ స్వరా డీశ్వర ఆప ఏవ. ఛన్దాం స్యాపఏవ గాయత్ర్యాదీని అర్కశశిచన్ద్రవైద్యుతముఖజ్యోతీంషి ఆపఏవ సత్యమాపః సమేసర్వే ఇన్ద్రముఖా దేవాఆపఏవ జగత్త్రియమ ప్యాపఏవ. అతఉక్త మిదం సర్వ మాపఏవేతి. యస్మాదేవం సర్వమాపః తస్మా జ్జలం బ్రహ్మైవ సర్వస్య బ్రహ్మత్వాదితిభావః. ౨౧౮

శ్లో॥ ఏషా భూ రదితి స్సురాసురనరప్రష్ఠాఖిలప్రాణినాం
మాతోర్వీ పృథివీ మహీచ మహతీ కా మేదినీ యాచ సా
గాయత్రీ జగతీ సమాచ కతమా భూతాచ కా యాఽమృతా
సావిత్రీ బహులా వసిష్ఠముఖరై స్సత్యా స్తుతా వైష్ణవీ. ౨౧౯

వ్యా.-తేజోజలోపాసనకథనానన్తరం భువఉపాసనమాహ ఏషేతి. ఏషా దృశ్యమానా భూః అదితి రఖణ్డితా సురాసురనరప్రష్ఠానా మఖిలానాం ప్రాణినాం మాతా జననీ ఉర్వీ అనేకసస్యాఢ్యా పృథివీ అనేకవిస్తారవతీ మహీ పూజ్యా. మహతీ గుణాధికా మేదినీ మధుకైటభమేదసా జాతా మేదస్వినీ కఠినేతి వా-కా కింశబ్దవాచ్యా యాం యచ్ఛబ్దవాచ్యా సా తచ్ఛబ్దవాచ్యా కిం యత్తచ్ఛబ్దప్రతి పాద్యసర్వవస్త్వాత్మికే త్యర్థః. గాయత్రీ గాయతఉపాసకాన్ త్రాయతే రక్షతీతి

గాయత్రీ.జగతీ జగదాశ్రయభూతా సమా సర్వా సర్వసమేతి వా కతమా అతిశయేన సుఖరూపా భూతా ప్రాణిదేహోత్పత్తేః పూర్వమేవ విద్యమానా కాయా సర్వప్రాణిదేహరూపేణ పరిణతా అమృతా మరణరహితా సావిత్రీ సవితుః ప్రేరకస్యాన్తర్యామిణ స్సమ్బన్ధినీ బహులా నిబిడావయవా వసిష్ఠముఖైః వసిష్ఠాదిభిః స్తుతా సత్యా వ్యవహారదశాయాం బాధరహితా. వైష్ణవీ దేవతారూపేణ విష్ణోర్భార్యా- ఏవంగుణవతీ భూ రుపాస్యేత్యర్థః ౨౯

శ్లో॥ ప్రాణాః పఞ్చ దశేన్ద్రియాణిచ దశ స్థానాని తేషాం తథా
కోశాః పఞ్చచ సప్తధా తవ ఇమే శబ్దాదయః పఞ్చచ
హృద్బుద్ధిద్వయ మాత్మకార్యసహితం భూతాని పఞ్చాపి మే
శుద్ధ్యన్తు ప్రతిపద్యతా మపరజా ఆత్మా మమ బ్రహ్మతామ్. ౩౦

వ్యా:—శుద్ధస్యైవ బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారో నాన్యస్యేతి కృత్వా శుద్ధిం ప్రార్థయేత. ముముక్షు రీశ్వరమిత్యాహ - ప్రాణాఇతి. మే పఞ్చప్రాణాః దశేన్ద్రియాణి తేషామిన్ద్రియాణాం దశస్థానాని పఞ్చకోశా స్సప్తధాతవః పఞ్చైమే శబ్దాదయో విషయాః ఆత్మకార్యైః కామసఙ్కల్పాదిభి స్సహితం హృద్బుద్ధిద్వయం పఞ్చభూతాని చ శుద్ధ్యన్తు ఈశ్వరానుగ్రహాత్ శుద్ధిం ప్రాప్నువన్తు మమాత్మాజీవః అపరజాః నిర్మలస్సన్ బ్రహ్మతాం బ్రహ్మభావం ప్రతిపద్యతాం ప్రాప్నోతు. ౩౦

శ్లో॥ మేధాదేవి న ఏహి సర్వవిషయవ్యాప్తి క్షమే ప్రీతినా
భద్రే సద్హృదయే త్వదాప్తివశత స్త్యక్త్వా దురర్థా గిరః
వేదైకప్రవణా విధాయ యజనం సంశుద్ధసత్త్వా వయం
సద్భి శ్శిష్యసుతాదిభిః పరిగతా స్తత్త్వం వదే మేశితుః. ౩౧

వ్యా.—నిష్పాపస్య శ్రవణాదిభి ర్జ్ఞానలాభేపి మేధాభావే జ్ఞాననిష్ఠా న స్యాదితి మేధా ప్రార్థనీయేత్యాహ. మేధాదేవీతి. సర్వవిషయవ్యాప్తిక్షమే సర్వవిషయావగాహనసమర్థే భద్రే కల్యాణి సద్హృదయే శోభనచిత్తే హే మేధాదేవి మేధాభిమానిదేవతే ప్రీతినా ప్రేమ్ణా నః అస్మా న్ప్రత్యేహి ఆగచ్ఛ. కిం మదాగమనేన వః ఫల మత ఆహ. వయం త్వదాప్తివశతః దురర్థా గిరః బాహ్యా వాచః త్యక్త్వా వేదైకప్రవణా భూత్వా యజనం యజ్ఞం విధాయ సంశుద్ధసత్త్వా స్సన్తః సద్భి శ్శిష్యసుతాదిభిః పరిగతా భూత్వా ఈశితు రీశ్వరస్య తత్త్వం వదేమ. ౩౧

శ్లో॥ మేధేఽనుగ్రిహ మూ ప్తవాౝ తవ పుమాౝ యస్సర్షివర్యో భవే
దబ్రిహ్మా స్యా దపి సమ్పదంప్రితి గతో వస్వ ప్యపారం వ్రిజేత్
ఇన్ద్రో దేవధవో దదాతు పరమాం మేధాఞ్చ మే భారతీ
బ్రాహ్మీ చాశ్వియుగం హిరణ్మయమహాపద్మస్రిగాభూషితమ్. ౧-౨౨

వ్యా.—హే మేధే యః పుమాౝ తవాఽనుగ్రహమాప్తవాౝ సః ఋషివర్యః అతీన్ద్రియార్థదర్శిప్రివరః భవేత్. అపి కిఞ్చ బ్రిహ్మా హిరణ్యగర్భః స్యాత్. యద్వా బ్రిహ్మాపి స్యా దపిశబ్దా దిన్ద్రాదిదేవభావప్రాప్తి స్తస్య కియతీతి గమ్యతే సమ్పదం ప్రీతిగతశ్చ స్యాత్. అపారం వసుగోభూహిరణ్యాదికం ధనం వ్రిజేత్. అథ మేధాప్రిదా నిన్ద్రాదీ న్ప్రార్థయే దిత్యాహ - దేవధన ఇన్ద్రః మే పరమాం మేధాం దదాతు బ్రాహ్మీ భారతీ సరస్వతీ చ మే మేధాం దదాతు. హిరణ్మయ మహాపద్మస్రిగాభూషిత మశ్వియుగఞ్చ మే మేధాం దదాతు. ౨౨

శ్లో॥ యా రమ్భాదిషు విద్యతే వసతి యా స్వర్గాయ కేషు స్వయం
యా బ్రిహ్మాదిషు వర్తతే మనుభవే ష్వాస్తే చ యా శాస్త్రిషు
సా మేధా సురభి శ్శుభా కరుణయా ప్రిప్నోతు మా మీశితు
స్సా దేవీ స మహేశ్వరశ్చ భవతాం ప్రీతౌ మమారాధనాత్. ౧.౨౩

వ్యా:—రమ్భాదిషు యా మేధా విద్యతే. స్వర్గాయ కేషు గన్ధర్వేషు యా మేధా స్వయం వసతి బ్రిహ్మాదిషు యా మేధా వర్తతే శాస్త్రిషు మనుభవేషు మనుష్యేషుచ యా మేధా ఆస్తే సురభిః కామధేనువ దిష్టార్థదాత్రీ శుభా సా సర్వాపి మేధా ఈశితుః కరుణయా మాం ప్రిప్నోతు సా దేవీ మేధాభిమానినీ దేవతా స మహేశ్వరశ్చే త్యుభౌ మమారాధనా త్ప్రీతౌ భవతామ్. ౧౨౩

శ్లో॥ విద్యా వేదతదఙ్గశాస్త్రముఖరా స్సర్వా య ఈష్టే స్వయం
బ్రిహ్మాదీని తృణావధీని నిఖిలా నీష్టేచ భూతాని యః
వేదస్యాధిపతి శ్చ వేద జఠర స్యాయం పురాణః పుమాౝ
బ్రిహ్మాత్మా స శివోస్తు మే కరుణయా జ్ఞానప్రిదో మాధవః ౧ ౨౪

వ్యా:—ఏవం మేధాం సమ్ప్రార్థ్యాఽథ జ్ఞానం ప్రార్థయతే. యః వేద తద ఙ్గశాస్త్రముఖరాః వేదవేదాఙ్గ తర్కాదిశాస్త్రప్రిముఖా స్సర్వా విద్యాః స్వయ మీష్టే. నియమయతి యశ్చ బ్రిహ్మాదీని తృణావధీని నిఖిలాని భూతాని ఈష్టే వేదస్య వేదజఠరస్య బ్రిహ్మణశ్చ అధిపతిః బ్రిహ్మాత్మా బ్రిహ్మాభిన్న ఆత్మా ప్రి

వృద్ధఆత్మేతి వా పురాణః పుమాన్ పురాణపురుషః సోయం మాధవః మాయా
ధవ ఈశ్వరః కరుణయా మే జ్ఞానప్రదః శివ శ్శాన్త శ్శాన్తు. ౨-౨౪

శ్లో॥ ప్రాగ్జన్మ న్యయ మారచయ్య పవన స్సూర్యశ్చ సత్యం తతో
వాయుత్వం తరణిత్వ మేత్య భువనే వాతి జ్వల త్యమ్బరే
సత్యే సర్వ మిదం ప్రతిష్ఠిత మిదం వాచః ప్రతిష్ఠా పరా
సత్యం తత్పరమం వదన్తి పురుషా మోక్షస్య హేతు మ్బుధి. ౨-౨౫

వ్యా:-తస్యచ జ్ఞానస్య సన్న్యాస ఏవాఽన్తరఙ్గసాధనమితి మోక్షస్యాపి జ్ఞా
నద్వారా స ఏవ సాధన మితి స్థాపయితుం తావ న్మతాన్తరా ణ్యుపన్యస్యతి
అయం పవన స్సూర్యశ్చ ప్రాగ్జన్మని సత్య మారచయ్య కృత్వా తత స్సత్యవశా
ద్వాయుత్వం తరణిత్వం చ ఏత్య ప్రాప్య భువనే వాతి అమ్బరే జ్వలతిచ. ఇదం
సర్వం జగత్సత్యఏవ ప్రతిష్ఠితమ్. ఇదం సత్యమేవ వాచః పరాప్రతిష్ఠా తత్తస్మాత్.
భువి లోకే కేచిత్పురుషాః సత్యమేవ మోక్షస్య పరమ ముత్కృష్టం సాధనం
వదన్తి. ౨-౨౫

శ్లో॥ అగ్నీన్ద్రాదిసురాః పురా హ్యనశనం కృత్వా తపో దేవతా
మ్ప్రాప్తా స్తేన వసిష్ఠముఖ్యఋషయ స్స్వర్గం గతా స్తేన చ
కృత్వా తద్వయ మప్యరాతినిచయం నిర్మూలయా మోఖిలం
తస్మింత్సంస్థిత మేత దేవ పరమో మోక్షస్య హేతు స్తపః. ౨-౨౬

వ్యా.-పురాహి జన్మాన్తరే ఖలు అగ్నీన్ద్రాదిసురా అనశన ముపవాస
రూపం తపః కృత్వా తేన అస్మిన్ జన్మ న్యేవం దేవతాం ప్రాప్తాః. వసిష్ఠముఖ్య
ఋషయశ్చ తేనాఽనశనేన స్వర్గం గతాః. వయమపి తదనశనం కృత్వా అఖిలం
నిశ్శేషం యథాతథా అరాతినిచయం శత్రుగణం నిర్మూలయామః. అఖిలం సర్వం
ఫలజాతం తస్మిన్ ప్రతిష్ఠితమ్. ఏత దనశనతప ఏవ మోక్షస్య పరమో హేతుః.
ఇతి కేచి ద్వదన్తి. ౨-౨౬

శ్లో॥ దాన్తా యత్కలుషం నుదన్తి దమతో య ద్బ్రహ్మచారివ్రజః
స్వర్గ మ్ప్రాప దమేన య త్స చ దురాధర్షః సమప్రాణినామ్
య త్తస్మిం శ్చ నృణా మపేక్షితఫలం సర్వం ప్రతిష్ఠాపితం
తస్మా త్తం పరమం వదన్తి కతిచి న్మోక్షస్య హేతుం దమమ్. ౨-౨౭

వ్యా.-య ద్యస్మాత్ దాన్తాః జితేన్ద్రియాః దమే నేన్ద్రియజయేన కలు
షం నుదన్తి నాశయన్తి య ద్యస్మాత్ బ్రహ్మచారివ్రజః దమేన స్వర్గం ప్రాప

యత్ స దమః సమప్రాణినాం సర్వభూతానాం దురాధర్షశ్చ భవతి యత్ తస్మిన్ నృణాం సర్వ మపేక్షితఫలం ప్రతిష్ఠాపిత మీశ్వరేణేతి శేషః తస్మాత్తం దమం కతిచి న్మోక్షస్య పరమం హేతుం వదన్తి. ౨౨౭

శ్లో॥ య చ్ఛాన్తా శ్శివ మాచరన్తి మునయో నాకం శమేనాఽయయు
ర్భూతానా మతిదుస్సహా స్సకలద శ్శ్రేష్ఠ శ్శమ స్తద్భువి
దానం హ్యాహవదక్షిణా భవతి య ద్దాతార మేవాఖిలాః
సేవన్తే రిపవో జితాశ్చ సుహృదో దానేన దానం పరమ్. ౨౨౮

వ్యా.-యద్యస్మాత్ శాన్తా జితహృదయా శ్శివం సాధుకర్మాఽచరన్తి మునయః శమేన మనోజయేన నాక మాయయుః ప్రాపుః శమః భూతానా మతి దుస్సహః సకలదశ్చ తస్మా ద్భువి శమః శ్రేష్ఠః ఇత్యన్యే వదన్తి. హి యస్మా ద్దాన మాహవదక్షిణా యజ్ఞదక్షిణా భవతి యత్ అఖిలాః ప్రాణినః దాతార మేవ సేవన్తే రిపవశ్చ దానేన జితాః సుహృదో భవన్తి తస్మా ద్దానం పరమ్ ఇతి కేచి ద్వదన్తి. ౨౨౮

శ్లో॥ వాపీకూపవనాదినిర్మితిమయో ధర్మః ప్రతిష్ఠాయతః
సర్వేషాం తనుధారిణా ముపసర న్త్యన్యా స్సమస్తాః ప్రజాః
ధర్మిష్ఠం సకలం ప్రతిష్ఠిత మిదం ధర్మేచ ధర్మేణ య
త్పాప ఞ్చాఽపనుదన్తి తద్భువి మతో ధర్మః పరం సాధనమ్. ౨౨౯

వ్యా.-యతః వాపీకూపవనాదినిర్మితిమయః వాపీకూపవనానినిర్మాణ రూపః ధర్మః సర్వేషాం తనుధారిణాం ప్రతిష్ఠా భవతి. ధర్మిష మన్యా స్సమస్తాః ప్రజా ఉపసరన్తి ఉపసర్పన్తి ధర్మే చేదం సకలం ప్రతిష్ఠితం య ద్యస్మా ద్ధర్మేణ పాపమపనుదన్తి త త్తస్మా ద్భువి ధర్మ ఏవ పరం సాధన మితి కేచి ద్వదన్తి. ౨౨౯

శ్లో॥ పుత్త్రోత్పాదన మేవ సాధనతమం ముక్తేః ప్రతిష్ఠాయతో
గార్హస్థ్యస్య తదేవ సన్తతిమయం తన్తుం వితన్వ న్పుమాన్
ధాతౄణా మనృణో భవే న్నహి ఋణగ్రస్తో విముక్తిం క్వచి
ద్యాయా త్తద్గృహమేధినైవ భవితుం యుక్తం ముముక్షావతా. ౨౩౦

వ్యా.-పుత్త్రోత్పాదనమేవ ముక్తే స్సాధనతమ ముత్కృష్టసాధనం భవతి యతః తదేవ గార్హస్థ్యస్య గృహస్థాశ్రమస్య గృహస్థధర్మస్య వా ప్రతిష్ఠా సన్తతి మయం తన్తుం వితన్వ న్విస్తారయన్ పుమాన్ ధాతౄణాం పితౄణా మనృణో

భవేత్. ప్రజయా పితృభ్యఇతిశ్రుతేః. క్వచిదపి ఋణగ్రస్తః విముక్తిం న యా
యా ద్దితస్మాత్ ముముక్షావతా ముముక్షుణా గృహమేధినైవ భవితుం యుక్తమ్
ఇతి కేచి ద్వదన్తి. ౧౩౦

శ్లో॥ అగ్నీనాం త్రితయం త్రియీాక్రతువశా త్తద్దేవయానః స్థిత
స్తన్మధ్యే పృథివీరథన్తర మృచ స్తద్గార్హపత్యానలః
ఆకాశశ్చ యజూంషి దక్షిణశుచి స్తద్వామదేవ్యాత్మకః
స్వర్గ శ్చాహవనీయ ఏషహి బృహత్సామాత్మకః సామచ. ౧౩౧

వ్యా.—అగ్నీనాం త్రితయం మోక్షస్య సాధనతమ మితిశేషః, త ద్దేవయా
నః ప్రసిద్ధో దేవయానమార్గః త్రియీాక్రతువశాత్ వేదత్రియప్రతిపాదితాగ్ని
హోత్రసాధితయజ్ఞాదివశాత్ స్థితః లభ్య ఇత్యర్థః. తన్మధ్యే అగ్నిత్రియమధ్యే
తద్గార్హపత్యానలః ప్రసిద్ధః గార్హపత్యాగ్నిః పృథివీరథన్తరం సామవిశేషః ఋచః
ఏతద్రూపః భవతి తత్తథా దక్షిణశుచిః దక్షిణాగ్నిః ఆకాశః యజూంషిచ
తద్రూపః భవతి వామదేవ్యాత్మకః వామదేవ్యాఖ్యసామరూపశ్చ భవతి ఏష
ఆహవనీయోగ్నిః స్వర్గః ద్యులోకః సామసామాని తద్రూప ఇత్యర్థః బృహ
త్సామాత్మకః బృహత్సామాఖ్యసామవిశేషరూపశ్చ భవతి తస్మా న్ముముక్షుణా
అగ్నయ ఏ వాధాతవ్యా ఇతి కేచి ద్వదన్తి. ౧౩౧

శ్లో॥ సాయం ప్రాత రనుష్ఠితం సుమతిభి ర్మూల్యం గృహాణా మపి
స్విష్టం వా సుహుతం హ్యుపక్రమకరం యజ్ఞక్రతూనా న్తథా
స్వర్గస్య ప్రతిపాదకం సుకరణం త చ్చాగ్నిహోత్రం పరం
తస్మా దన్వహ మగ్నిహోత్ర మనఘం కార్యం ముముక్షావతా. ౧౩౨

వ్యా.—సుమతిభి స్సాయంప్రాత రనుష్ఠితం గృహాణా మపి మూల్యం
నిష్కృతిః అగ్నిహోత్రాభావే క్షుధితోఽగ్నిః గృహా న్దహే దిత్యర్థః స్విష్టం
శోభనయాగరూపం సుహుతం శోభనహోమరూపం దేవతా ముద్దిశ్య ద్రవ్య
త్యాగో యాగః తస్య ద్రవ్యస్యాఽగ్నౌ ప్రక్షేపో హోమః యజ్ఞక్రతూనా ముప
క్రమకరం స్వర్గస్య ప్రతిపాదకం చ తత్ప్రసిద్ధ మగ్నిహోత్రం తన్నామకం కర్మ
మోక్షస్యేతి శేషః పరం సుకరణం శోభనసాధనం తస్మా న్ముముక్షావతా అన్వహ
మనఘం పాపనాశక మగ్నిహోత్రం కార్యమితి కేచి ద్వదన్తి. ౧౩౨

శ్లో॥ యజ్ఞం ప్రాగ్వరచయ్య నాక మగమ న్దేవాశ్చ తేనాసురా
ఛిన్దన్తిస్మ భజన్తి మిత్రపదవీం యజ్ఞేన వా విద్విషః

యజ్ఞే సర్వమిదం ప్రతిష్ఠిత|మభూ ద్వృష్ట్యాదిహేతు ర్యతో
దేవానాం ప్రియకృ త్తతః సుకరణం ముక్తేర్హి యజ్ఞః పరమ్. ౨౩౩

వ్యా.—దేవాః ప్రాక్పూర్వజన్మని యజ్ఞం విరచయ్య నాక మగమన్. దేవాః తేన యజ్ఞే నాసురాన్ భిన్దన్తిస్మచ. విద్విష్టోఽపి యజ్ఞేన మిత్రపదవీం భజన్తి. ఇదం సర్వం యజ్ఞే ప్రతిష్ఠిత మభూత్. వృష్ట్యాదిహేతు ర్యజ్ఞః దేవానాం చ ప్రియకృత్ యత ఏవం తతః. ముక్తే ర్యజ్ఞ ఏవ పరం సుకరణమితి కేచిద్వదన్తి. ౨౩౩

శ్లో॥ నిష్పాద్యం మనసా యదస్తి సగుణధ్యానం హి తన్మానసం
ప్రాజాపత్య మిదం పవిత్ర మమునా యుక్తేన చిత్తేన తే
భూతం భావిచ యోగినో వ్యవహితం పశ్యన్తి బహ్వీః ప్రజాః
సఙ్కల్పా దృషయో సృజన్ తత ఇదం ముక్తేః పరం సాధనమ్. ౨౩౪

వ్యా.—మనసా నిష్పాద్యం య త్సగుణధ్యాన మస్తి తద్ధి మానస మిత్యుచ్యతే. పవిత్ర మిదం మానసం సగుణధ్యానం ప్రాజాపత్యం ప్రజాపతిపదప్రాప్తిసాధనమ్ ప్రజాపతి శ్చాత్ర మన్వాది రేవ. నతు హిరణ్యగర్భః. న్యాసస్యైవ హిరణ్యగర్భప్రాప్తిసాధనత్వాత్. తే ప్రసిద్ధా యోగినః అమునా మానసేన యుక్తేన చిత్తేన భూతం భావి చ వర్తమానం వ్యవహితం చ పశ్యన్తి ఋషయః సఙ్కల్పా ద్బహ్వీః ప్రజా అసృజన్ తత ఇదం మానసం ముక్తేఃపరం సాధన మితి కేచిద్వదన్తి. ౨౩౪

శ్లో॥ బ్రహ్మన్యాస ఇతి ప్రకృష్టమనసో మన్వాదయో యద్వద
న్త్యేతే నైవ య దీయతే చ యతిభి స్స బ్రహ్మలోకః పరః
బ్రహ్మ సర్వజగన్మయ స్సుఖమయ స్సంవత్సరాత్మా ప్రజా
నాథో ఽజో యత ఈయతే తదసకౌ ముక్తేః పరం సాధనమ్. ౨౩౫

వ్యా.—సిద్ధాన్తమాహ - యద్యస్మాత్ ప్రకృష్టమనసో మన్వాదయః. న్యాసో బ్రహ్మేతి వదన్తి యద్యస్మాత్ ఏతేన న్యాసేనైవ యతిభి స్సన్న్యాసిభిః స పర ఉత్కృష్టో బ్రహ్మలోక ఈయతే. ప్రాప్యతే సక ఇత్యత ఆహ - యతో యస్మిన్ బ్రహ్మలోకే సర్వజగన్మయః సుఖమయః ప్రచురానన్దః సంవత్సరాత్మా అజ ఆత్మత్వేన రూపేణ జన్మరహితః ప్రజానాథో బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భ ఈయతేదృశ్యతే. త త్తస్మా దసా వేవంసకౌ న్యాస ఏవ ముక్తేః పరం సాధనమ్. ముక్తిసాధనజ్ఞాన ప్రవృత్త్యన్తరఙ్గసాధనత్వా దితి భావః. అత్రేదం బోద్ధ్యమ్ ముక్తి ర్ద్వివిధాసగుణముక్తి

ర్నిర్గుణముక్తి శ్చేతి. ముక్తిస్తు అపునరావృత్తిః. తత్రహిరణ్యగర్భలోకప్రాప్తి స్సగుణముక్తిః. తద్గతానాం పునరావృత్త్యభావాత్. బ్రహ్మభావః కైవల్యం నిర్గుణముక్తిః తత్రగత్యభావా దేవపునరావృత్త్యభావః స్వర్గాదిలోకప్రాప్తిస్తు నముక్తిః. తద్గతానాం పునరావృత్తిసత్త్వాత్ ఏవం సతి స్వర్గాదిలోకప్రాప్తిసాధనాని సత్యాదీని న మోక్షసాధనాని బ్రహ్మలోకప్రాప్తిసాధనం సన్న్యాసస్తు మోక్షసాధన మ్భవతి. కిఞ్చసన్న్యాసీకృతశ్రవణమననాదిః యదీహైవ సాక్షాత్కుర్యా ద్బ్రహ్మాత్మానం తర్హి నిర్గుణముక్తి మేవ గచ్ఛే ద్వినైవ బ్రహ్మలోకప్రాప్తి మితి కృత్వా సన్న్యాసో నిర్గుణముక్తే రపి సాధనమేవ. యది త్విహ న సాక్షాత్కుర్యాత్ కిన్తు పారోక్ష్యేణైవ వేత్తి తర్హి బ్రహ్మలోకం గత్వా తత్ర జ్ఞానం లబ్ధ్వా బ్రహ్మణాసహ ద్విపరార్ధావసానే నిర్గుణముక్తిం గచ్ఛతీతి కృత్వా క్రమేణ నిర్గుణముక్తే రపి న్యాసస్సాధనం భవత్యేవ. తస్మా న్ముముక్షుః సన్న్యస్య శ్రవణాదికం కుర్యాదితి పరమోపదేశసారః. ౨౩౫

శ్లో॥ ఆదిత్య శ్శరదేవ తద్గతపుమా న్బ్రహ్మైవ సోయం పరం
బ్రహ్మై వాఖిలభూతహృత్పదగత స్స ప్రత్యగాత్మా వ్యయమ్
బ్రహ్మాత్మా రవి రేష రశ్మిభి రిదం యాభి స్తప త్యమ్బుభృ
త్తాభి ర్వర్షతి వృష్టితః క్షితితలా ద్వ్రీహ్యాది రుద్గచ్ఛతి. ౨౩౬.

వ్యా.—బ్రహ్మ సంవత్సరాత్మే త్యుక్తం కథం బ్రహ్మణ స్సంవత్సరాత్మత్వ మత ఆహ- ఆదిత్య ఏవ శరత్సంవత్సరః. ఆదిత్యాత్మా బ్రహ్మేతి సంవత్సరాత్మా బ్రహ్మేతి వాక్యస్యాఽర్థః. ఆదిత్యాత్మత్వం వా కథం బ్రహ్మణోఽత ఆహ. తద్గతపుమా నాదిత్యమణ్డలస్థః పురుషః బ్రహ్మైవ హిరణ్యగర్భ ఏవ హిరణ్యగర్భస్య తత్త్వమాహ. సోయం పురుషః పరం బ్రహ్మైవేతి. స ఏవ ప్రత్యగాత్మేత్యాహ అయమేవ అఖిలభూతహృత్పదగతః ప్రత్యగాత్మా తస్మా త్ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మైవ హిరణ్యగర్భ స్స ఏవాదిత్యశ్చ. అయమే వాదిత్యః పుంసాం క్రమేణ బ్రహ్మజ్ఞాన ప్రాప్తి హేతు రిత్యాహ బ్రహ్మాత్మా హిరణ్యగర్భరూప ఏష రవిః- యాభిః రశ్మిభి రిదం జగ త్తపతి తాభిః రశ్మిభి రమ్బుభృ త్పర్జన్యో వర్షతి సూర్యకిరణానామేవ మేఘరూపేణ పరిణతత్వా దితి భావః. వృష్టితో వర్షా ద్ధేతోః క్షితితలాత్సకాశా ద్వ్రీహ్యాది రుద్గచ్ఛతి ఉద్భవతి. ౨౩౬

శ్లో॥ అన్నం వ్రీహియవాది కౌషధిగణా దన్నా దసు శ్చాసుభి
ర్దేహా దేః పటుతా తతః పటుతయా శ్రద్ధా తపోభి స్తయా

మేధాతత్త్వమతి స్తయా చ మననం మత్యా తతో జాయతే
శాన్తి ర్జ్ఞాన మథానయా భజతి నా తత్త్వస్మృతిం జ్ఞానతః. ౨౩౭

వ్యా.–వ్రీహియవాదికౌషధిగణా దన్నం జాయతే అన్నా దసుః ప్రాణో జాయతే. ప్రాణస్య శక్త్యుద్బోధో భవతీత్యర్థః యద్వా అన్నాఽభావే ప్రాణాపగమా దన్నం ప్రాణస్థితిహేతు రితి కృత్వా అన్నా దసు ర్భవతీ త్యుక్తమ్. అసుభిః ప్రాణై ర్నిమిత్తభూతైః దేహాదేః పటుతా పాటవం జాయతే. తతః పటుతయా శ్రద్ధా జాయతే. తయా శ్రద్ధయా కృతై రితిశేషః తపోభిః మేధా జాయతే తయా మేధయా తత్త్వమతిః తత్త్వవిషయా మతి ర్బుద్ధిః తత్త్వజిజ్ఞాసే త్యర్థః జాయతే తయా చ మత్యా మననం జాయతే తతో మననాత్ శాన్తి ర్జాయతే. అథానయా శాన్త్యా జ్ఞానం తత్త్వవిషయం ప్రమాణజనితం జాయతే. నా మనుష్యః జ్ఞానతః జ్ఞానాత్ తత్త్వస్మృతిం నిద్రాదివ్యవహారవ్యవధానేన తత్త్వ విషయాం స్మృతిం భజతి యాతి. ౨౩౭

శ్లో॥ స్మృత్యా ఽఽప్నోతి నిరన్తర స్మరణకం విజ్ఞాన మేతేన నా
విజ్ఞానేన పరం పుమాంస మయతే ప్రత్యజ్జ్మయం సర్వదా
తస్మా దన్న మిదం దదాతి పురుషో యోగ్యాయ య స్సర్వద
స్సోయం హ్యోదనదాన మేత దధికం సర్వేషు దానేష్వపి. ౨౩౮

వ్యా.–స్మృత్యా నిరన్తరస్మరణకం స్వార్థే కః. ఆప్నోతి ఏతేన నిరన్తరస్మరణేన నా జీవః విజ్ఞాన మాప్నోతి. విజ్ఞానేన విజాతీయ ప్రత్యయాఽతిరస్కృతసన్తతజ్ఞానేన సర్వదాఽపి ప్రత్యజ్మయం ప్రత్యగభిన్నం పరం పుమాంసం పరమాత్మాన మయతే అనుభవతి తస్మా త్సూర్యదత్తాన్నస్యైవ క్రమేణ ముక్తిహేతుత్వా ద్యః పురుష ఇద మన్నం యోగ్యాయ దదాతి. యోగ్య ఏవాన్నం భుక్త్వా తప ఆదికం రచయతి. అయోగ్యస్తు పరదారగమన పరద్రవ్యహరణ ప్రాణిహింసాదికం రచయతీ త్యన్నం యోగ్యాయైవ దాతవ్యం నాఽయోగ్యాయ. అయోగ్యాయాన్నదానన్తు దాతుః పాపప్రద మేవ. సోయ మన్నదాతా సర్వదఏవ. క్రమేణ ముక్తిప్రదత్వా న్ముక్తేశ్చ బ్రహ్మభావరూపత్వా ద్బ్రహ్మణశ్చ సర్వత్వా దితి భావః హి తస్మాత్ సర్వేష్వపి దానేషు ఏతత్ ఓదనదానమే వాధిక ముత్కృష్టమ్. ౨౩౮

శ్లో॥ య స్సన్న్యస్య సతాం గృహేషు విబుధో భిక్షా మటిత్వా తతో
లబ్ధాన్నై రసుసజ్చయం దరిధర్తి బ్రహ్మైతి విజ్ఞానతః

సర్వాత్మా పురుష స్స ఏష భజతే పఞ్చాత్మతాం చామునా
చోతం ప్రోత మిదం జగ త్స్వయ మయం సర్వం జగద్బ్రహ్మయత్. ౧౩౯

వ్యా:--కః పున ర్యోగ్యః. కథ మన్నద స్సర్వదో భవతీ త్యత్రాహ - యఇతి - యః విబుధః సన్న్యస్య సతాం గృహేషు న త్వసతా మితి భావః. తద న్నస్య దుష్టత్వాత్. భిక్షా మటిత్వా తతో భిక్షాటనా ల్లబ్ధై రన్నై రసు సఞ్చయం దరిధర న్బిభ్రాణస్స న్విజ్ఞానతః బ్రహ్మ ఏతి. స ఏష పురుష స్సర్వా త్మా అత ఏవ పఞ్చాత్మతాం భజతే. విషయపఞ్చకం భూతపఞ్చకం ప్రాణపఞ్చ కం జ్ఞానేన్ద్రియపఞ్చకం కర్మేన్ద్రియపఞ్చక మ్చేతి పఞ్చవిధ వస్తుస్వరూపతాం యాతి యద్వా - 'భూతాత్మా చేన్ద్రియాత్మాచ ప్రధానాత్మా తథా భవా న్, ఆత్మాచ పరమాత్మాచ త్వ మేకః పఞ్చధా స్థిత' ఇత్యుక్త పఞ్చాత్మతాం యాతి. అమునా బ్రహ్మవిదా ఇదం జగ దోతం ప్రోతంచ భవ త్యేవ. యద్యస్మా దయం బ్రహ్మవి త్స్వయం బ్రహ్మ అతఏవ సర్వం జగద్భవతి తస్మా దము నోతం ప్రోతం జగ దిత్యన్వయః. యద్వా యస్మా ద్బ్రహ్మవి ద్బ్రహ్మ తస్మా త్సర్వం జగ ద్బ్రహ్మ విదేన. తస్మా దే వామునా సర్వ మోతం ప్రోత మ్చేతి. ౧౩౯

శ్లో॥ బ్రహ్మజ్ఞః పురుష స్స ఏష సకలం భూతం భవిష్యద్భవ
ద్విశ్వం యత్సకలాత్మకం బృహదసావా త్మేతి విజ్ఞాతవా న్
బ్రహ్మిష్ఠాప్తగురూపదేశధనవా న్ శ్రద్ధాయుత స్స్వప్రభ
స్సత్యో బ్రహ్మవి దేష సంసృతితమఃపారే పరం వర్తతే. ౧౪౦

వ్యా.—బ్రహ్మవిద స్సర్వత్వమేవ విశదయ న్కైవ్యషప ర్తత ఇత్యత్రాహ బ్రహ్మజ్ఞఇతి. సఏషపురుషః పురిశయానః బ్రహ్మజ్ఞః. బ్రహ్మజ్ఞః పురుషఇతివా భూతం భవిష్య ద్భవత్సకలం సర్వం విశ్వం జగద్భవతి. తత్ర హేతుమాహ- య ద్యస్మా దసౌ బ్రహ్మజ్ఞః సకలాత్మకం బృహదాత్మేతి, అహ మితి విజ్ఞాతవా న్ బ్రహ్మిష్ఠాప్తగురూపదేశధనవా న్. బ్రహ్మిష్ఠః బ్రహ్మనిష్ఠః య ఆప్తన స్స్వస్య గురుః తస్యోపదేశఏవ ధనమస్యాస్తీతి తథోక్తః శ్రద్ధాయుతః స్వప్రభః సత్యః సత్య మబాధ్యం యద్బ్రహ్మ తద్రూపః ఏషబ్రహ్మవిత్. సంసృతితమఃపారే సంసా రరూపస్య తమసఃపారే పరం కేవలం వర్తతే తిష్ఠతి విధ్వస్తాజ్ఞానతయా న సంసర న్ బ్రహ్మానన్దసాగరే మజ్జతీత్యర్థః. ౧౪౦

శ్లో॥ యస్సన్న్యస్య గురుం ప్రపద్య పరమం సద్బ్రహ్మనిష్ఠం పరం
శాన్తం బ్రహ్మ తదాననా దధిగతో వేదాన్తతత్త్వశ్రుతిమ్
మత్వాఽఽత్మాన మహం పరః పురుషఇత్యాధ్యాయనిధ్యాయచ
బ్రహ్మాఽఽప్నో త్యమృతం పుమాన్ భవతి తత్సన్న్యాసఏవాధికః. ౨౪౧

వ్యా.--సన్న్యాసో ముక్తేః పరం సాధనమితి- యత్ప్రతిజ్ఞాతం తదయ స్సన్న్యస్యేతి శ్లోకద్వయే నోపపాదిత మిదానీ ముపసంహరతి - యదితి - యద్యస్మాత్ పుమాన్ బ్రాహ్మణః శమదమాది సమ్పన్నోఽధికారీ సన్న్యస్య పరమం సద్బ్రహ్మనిష్ఠం శాన్తం పరం బ్రహ్మ పరబ్రహ్మభూతం గురుం ప్రపద్య శరణం ప్రాప్య తదాననాత్ వేదాన్తతత్త్వశ్రుతి మధిగతః సన్ ఆత్మాన మహం పరః పురుష ఇతి మత్వా మననంకృత్వా, ఆధ్యాయ సవికల్పసమాధిం కృత్వా నిధ్యాయ నిర్వికల్పసమాధించ కృత్వా యద్వా ఆధ్యాయ నిదిధ్యాసనం కృత్వా నిధ్యాయ బ్రహ్మాత్మానం సాక్షాత్కృత్య అమృతమమరణం బ్రహ్మాఆప్నోతి ప్రతిపద్యతే. తత్తస్మాత్సన్న్యాసఏవ అధికః సత్యాదిషు న్యాసాన్తేషు హేతుషు ఉత్కృష్టః భవతి. బ్రహ్మన్యాసఇతి శ్లోకే సన్న్యాసస్య సగుణముక్తిహేతుత్వం ప్రోక్త మిహతు నిర్గుణముక్తిహేతుత్వ ముక్తమితిన పునరుక్తిః - నాపి వ్యాఘాతః. పరోక్షజ్ఞాన ద్వారా సగుణముక్తేః అపరోక్షజ్ఞానద్వారా నిర్గుణముక్తేశ్చ హేతు స్సన్న్యాస ఇతి- నచ సన్న్యాసః కేవలఏవ బ్రహ్మలోకప్రాప్తిహేతుః కిం జ్ఞానద్వారకల్పనే నేతి వాచ్యం. సన్న్యాసమాత్రస్య బ్రహ్మలోకప్రాప్తి మ్ప్రత్యహేతుత్వాత్ - 'యఏవం విద్వా నుదగయనే ప్రమీయతే దేవానామేవ మహిమానం గత్వాఽఽదిత్యస్య సాయుజ్యం గచ్ఛతీ'తి తైత్తిరీయక శ్రుతేః. శ్రుత్యన్తర ప్రసిద్ధేశ్చ. నను జ్ఞానమేవ పరోక్ష మపరోక్షంవా సగుణాయా నిర్గుణాయావా ముక్తేస్సాధనం. 'తమేవం విదిత్వాఽతిమృత్యుమే' తీత్యాదిశ్రుతేః. అత స్తదేవ సర్వోత్తమం. నతు సన్న్యాసః. నచ సన్న్యాసఏవ జ్ఞానసాధనమితి వాచ్య మసన్న్యాసినామపి జనకాదీనాం జ్ఞానదర్శనా త్తస్మాన్న్యాసో నసర్వాధిక ఇతిచే న్నైవమ్. జ్ఞానం మోక్షస్య సాక్షాత్సాధనమితి సమ్ప్రతిపన్నమేవ జ్ఞానసాధనానితు శ్రవణ మనన నిది ధ్యాసనాని. 'ఆత్మావారే ద్రష్టవ్య శ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య' ఇతిశ్రుతేః. తాని చావిక్షిప్తచిత్తస్యైవ సుకరాణి సచ చిత్తవిక్షేపాభావో గృహస్థస్య దుర్లభ ఇతి సన్న్యాసఏవ జ్ఞానసాధన మిత్యుక్తమ్.

'శాన్తోదాన్త ఉపరత'ఇతి శ్రుత్యాచేద మేవోక్తమ్. జనకాదయస్తు వామదేవాదివ జ్జన్మాన్తరీయసన్న్యాసా ల్లబ్ధజ్ఞానా ఇతి న నియమభఙ్గః. తస్మా న్మోక్షహేతు స్సన్న్యాసఏవాధికః. ౨౪౧

శ్లో॥ త్వం బ్రహ్మ న్నసి వస్తుతత్వరణితా జాతోఽసి విశ్వాత్మనా
జీవస్యాసుషుయోజకోఽసి సకలవ్యాపీ త్వమేవాసిచ
తేజోరాసిచ సూర్యవహ్నిశశినాం సోమోఽసి యాగేష్వపి
త్వాం తత్త్వస్ఫురణాయ సర్వవిదుషం సర్వాన్తరం ప్రార్థయే. ౨౪౨

వ్యా.—యస్మా త్సన్న్యాస స్సర్వాధిక స్తస్మాద్బ్రహ్మణః సన్న్యస్య భగవన్తమన్తర్యామిణమేవం ప్రార్థయే దిత్యాహ- త్వమితి. హే బ్రహ్మన్ త్వం వస్తు తత్త్వరణితా వస్తుతత్త్వకథయితా అసి విశ్వాత్మనా జాతశ్చాసి జీవస్య అసుషు ప్రాణేషు యోజకశ్చాసి త్వమేవ సకలవ్యాపీ అసి సూర్యవహ్నిశశినాం త్వమేవ తేజః రాసి దదాసి. త్వమేవ యాగేషు సోమో లతావిశేషోఽసి. సర్వవిదుషం సర్వ జ్ఞం సర్వాన్తరంచ త్వాం తత్త్వస్ఫురణాయ ఆత్మస్వరూపజ్ఞానాయ ప్రార్థయే. ౨౪౨

శ్లో॥ అన్తర్యామిణమేవ మేషవిబుధ స్సన్న్యస్య సమ్ప్రార్థయన్
నిర్విఘ్నః ప్రణవం మహోపనిషదం గోప్యం సురాణామపి
యుఞ్జ న్నాత్మని చిన్మయే పరశివే బ్రహ్మ ణ్యనన్తే సమా
దధ్యాచ్చిత్త మథాత్మదర్శనవశా న్మాహాత్మ్య మస్యాశ్నుతే. ౨౪౩

వ్యా.—తతః కిం కుర్యాదత ఆహ. విబుధః విద్వాన్. ఏష బ్రాహ్మణః. సన్న్యస్య అన్తర్యామిణమేవం సమ్ప్రార్థయన్ తదనుగ్రహేణ నిర్విఘ్నః విఘ్నరహితః భూత్వా సురాణామపి గోప్యం మహోపనిషదం మహోపనిషద్భూతం ప్రణవం యుఞ్జన్ ఉచ్చారయన్ చిన్మయే అనన్తే పరశివే పరమమఙ్గళే బ్రహ్మణి బ్రహ్మాభిన్నే ఆత్మని ప్రతీచి చిత్తం సమాదధ్యాత్ స్థాపయేత్ చిత్తసమాధానం కుర్యాత్. అథ ఆత్మదర్శనవశా దాత్మజ్ఞానబలా దస్య బ్రహ్మణ ఆత్మనః మాహాత్మ్యం సచ్చిదా నన్దాదిలక్షణ మశ్నుతే ప్రాప్నోతి. బ్రహ్మాత్మైవ భవతీత్యర్థః. అశ్నుతఇతి సిద్ధవ త్కృత్య నిర్దేశః. అశ్నుయా దిత్యర్థః. ౨౪౩

శ్లో॥ జీవన్ముక్తి ముపేయుషో ఽస్య విదుషో యజ్ఞస్య యష్టా స్వయం
శ్రద్ధాప త్న్యథ దేహ ఇధ్మ ఉరో వేదిశ్చ లోమవ్రజః
బర్హి ర్వేదమయ శ్శిఖాచ హృదయం యూపశ్చ కామోఘృతం
మన్యు ర్హావ్య పశు స్తపో హుతవహ శ్శాన్తి ర్దమోదక్షిణా. ౨౪౪

వ్యా.—సన్న్యాసస్యైవ బ్రహ్మజ్ఞాన ప్రవృత్త్యన్తరఙ్గసాధనత్వాజ్జిజ్ఞాసోస్సన్న్యాసఏవ కర్తవ్యః నతు కర్మానుష్ఠాన మిత్యుక్తమ్. అథ జ్ఞానోదయానన్తరం కర్మాణి క్రియన్తామితి శఙ్కాయాం మైవం. జ్ఞానలాభానన్తరం ప్రాప్తవ్యాభావేన కర్తవ్యాభావా ద్విదుషః. ఇత్యుత్తర మభిప్రేత్య తత్త్వవిదః అజ్ఞాన్యేవ యజ్ఞద్రవ్యాణి భోజనాది వ్యవహారఏవ యజ్ఞానుష్ఠానమితి, నాస్తి కశ్చిదతిరిక్తో యజ్ఞః కర్తవ్యః ఇత్యాహ- జీవన్ముక్తిమితి శ్లోకత్రయేణ - జీవన్ముక్తిముపేయుషః ప్రాప్తవతోస్య విదుష స్సమ్బన్ధీ యోయజ్ఞః తస్యయజ్ఞస్య, స్వయమాత్మైవ యష్టా యజమానః స్వామిత్వాత్. శ్రద్ధాపత్నీ స్త్రీత్వాత్. అథ తథా దేహఇన్ధనం కాష్ఠం తపోగ్న్యాశ్రయత్వాత్. ఉరో వేదిః లోమవ్రజో బర్హిః వేదఏవ వేదమయః శిఖా జ్వాలా హృదయం యూపః కామః ఘృతమ్ మన్యుః క్రోధః హవ్యపశుః తపో హుతవహోగ్నిః శాన్తి శ్శాన్తిహేతు ర్దమః దక్షిణా వేద్యాం ఘృతేనేద్ధే హవ్యవహే పశుమివ హృది మోక్షకామేన ప్రవృద్ధే తపసి మన్యు ర్హోతవ్య ఇతిపరమార్థః. ౨౮౪

శ్లో॥ వాగ్ఘోతాస్య భవత్యసుస్తు పర ఉద్గాతా దృగధ్వర్యుకో
బ్రహ్మాగ్నీ ద్ధృదయం శ్రుతిస్తు గిళనం తతోస్సోమపాన స్తథా
తత్త్వార్థేస్య రతిర్భవ త్యుపసద శ్చేష్టా ప్రవర్గ్యోముఖం
హోమాగ్నిస్తు మతి ర్హుతంతు సమిధో భక్ష్యం పయోన్నాదికమ్. ౨౮౫

వ్యా.—అస్యయజ్ఞస్య విదుషఇతివా వాక్ హోతా భవతి. పరోఽసుః ముఖ్యప్రాణస్తు ఉద్గాతా భవతి. దృక్చక్షు రధ్వర్యు రేవాధ్వర్యుకః భవతి హృదయం మనః బ్రహ్మ శ్రుతి శ్శ్రోత్ర మగ్నీత్ అగ్నీధ్రః గిళన మన్నాదే ర్భక్షణం సోమపానం తథా భవతీత్యర్థః అస్య తత్త్వార్థే రతిరుపసదో భవతి. చేష్టాగమనాదికం ప్రవర్గ్యో భవతి. ముఖం హోమాగ్ని రాహవనీయః. మతి ర్విజ్ఞానన్తు హుతం హోమః సాయం భక్ష్యం పయః ప్రాతర్భక్ష్య మన్నాదికంచ సమిధః. ౨౮౫

శ్లో॥ సాయం ప్రాత రథాన్తరం త్రిషవణం దర్శేతరౌ నిద్రినే
చాతుర్మాస్యతి పక్షమాస మృతవ స్తే పాశుబన్ధా స్తథా
సర్వేబ్దా స్తదహర్గణా అసుధృతి స్సర్వస్వ సత్రం క్షుధో
దీక్షాధారణ మస్య చాప్యవభృథో మృత్యు శ్చరిత్రం కృతిః. ౨౮౬

వ్యా.—సాయంప్రాతః అథ అన్తరం మధ్యాహ్నసమయశ్చ త్రిషవణం త్రయాణాం సవనానాం సమాహారః నిద్రినే అహోరాత్రే దర్శేతరౌ దర్శపూర్ణ

మాసా. పక్షమాసం పక్షాణాం మాసానాంచ సమాహారః చాతుర్మాస్యతి చాతుర్మాస్యవ దాచరతి తే ప్రసిద్ధాః ఋతవః షట్ పాశుబన్ధాః పశుబన్ధా ఏవ పాశు బన్ధాః తత్తథా సర్వే అబ్దాః ప్రభవాదయః అహర్గణాః అసుధృతిః ప్రాణధార ణం సర్వస్వ సత్రం క్షుధో ధారణం యావదో భజనం క్షుద్ధారణం దీక్షా అస్య దేహస్య మృత్యురేవ అవభృథః అస్య యోగినః చరిత్రం జననమరణాదిచరితమేవ కృతిః సర్వం కర్మ. ౨౮౬

శ్లో॥ యో విద్వా నితి నా పరోక్ష పరమాత్మా భేదధీ రుత్తరే
మృత్యుం యా త్యయనే మహ త్త్వ మధిగత్యాయం సురాణా మథ
సాయుజ్యం తరణేః ప్రియాస్యతితు యో నాదక్షిణే తాదృశోఽ
గ్నిష్వాత్తాది మహ త్త్వ మేత్య శశిన స్సాయుజ్య మాయాస్యతి. ౨౮౭

వ్యా.—అథాస్య విదుషో గతిం దర్శయతి ఇతి విద్వాన్ పరోక్ష పరమాత్మా భేదధీః పారోక్ష్యేణ బ్రహ్మభిన్నాత్మదర్శియః నామనుష్యః. ఉత్తరే అయనే సూర్యస్య మృత్యుం యాతి సోయం సురాణాం మహత్త్వ మధిగత్య అథ తరణే స్సూర్యస్య సాయుజ్యం ప్రియాస్యతి. తాదృశో యస్తు నాదక్షిణాఽయనే మృత్యుం యాతి సోయ మగ్నిష్వాత్తాది మహత్త్వం పితౄణాం మహిమాన మేత్య శశిన స్సాయుజ్య మాయాస్యతి. ౨౮౭

శ్లో॥ సూర్యాచన్ద్రమసో ర్మహ త్త్వమితి తౌ యాతౌ హిరణ్యోదరం
సాక్షాత్కృత్యచ తత్ర తత్పద మథ త్యక్త్వా పదం బ్రహ్మణః
గత్వా తన్మహిమాన మేత్య పరమాభిన్నాత్మసాక్షాత్కృతిం
తత్ర ప్రాప్య తదీయధామవిలయా దూర్ధ్వం బృహద్యాస్యతః. ౨౮౮

వ్యా.—కిమేవం చన్ద్రలోకం సూర్యలోకంచ గతయో ర్విదుషో రనయో స్సన్న్యాసినో రస్తి పునరావృత్తి రతఆహ ఇతి. సూర్యాచన్ద్రమసో ర్మహత్త్వంయాతౌ తౌ తత్ర సూర్యాచన్ద్రమసో ర్లోకయోః హిరణ్యోదరం బ్రహ్మాణం సాక్షా త్కృత్య అథ తత్పదం సూర్యలోకం చన్ద్రలోకం చ త్యక్త్వా బ్రహ్మణో హిరణ్య గర్భస్య పదం గత్వా తన్మహిమానం తస్య బ్రహ్మణో యో మహిమా మా హాత్మ్యం త మేత్య తత్ర బ్రహ్మలోకే బ్రహ్మోపదేశవశాత్ పరమాభిన్నా త్మసాక్షాత్కృతిం ప్రాప్య బ్రహ్మభిన్నాత్మానం సాక్షా ద్విదిత్వా తదీయధా మవిలయా ద్బ్రహ్మలోకనాశా దూర్ధ్వం పశ్చాత్ ద్విపరార్ధావసానే బ్రహ్మ లోకం నశ్యతీతి భావః బృహద్బ్రహ్మ యాస్యతః గమిష్యతః కైవల్యం ప్రాప్స్యత

ఇత్యర్థః. చన్ద్రిలోకం సూర్యలోకం వా ప్రాప్తాః కర్మిణస్తు పునరావర్తన్తే, నతు సన్న్యాసిన ఇతి భావః. 'తే తం భుక్త్వా స్వర్గలోకం విశాలం క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశన్తీ'తి గీతావచనాత్. నచ 'ఆబ్రిహ్మభువనా ల్లోకాః పునరావర్తినోర్జు' నేతిగీతావచనాదేవ బ్రిహ్మలోకోపి పునరావర్త్యై వేతి వాచ్యం. బ్రిహ్మలోకస్య నశ్వరత్వకథనే గీతాతాత్పర్యాత్. బ్రిహ్మణా సహ తే సర్వే సమ్ప్రాప్తే ప్రితిసఞ్చరే పరస్యాన్తే కృతాత్మానః ప్రివిశన్తి పరంపదమితి స్మరణాత్ తే బ్రిహ్మలోకేతు పరాన్తకాలే పరామృతా త్ప్రిముచ్యన్తి సర్వే ఇతిశ్రుతేశ్చ బ్రిహ్మసూత్రిప్రామాణ్యాచ్చ బ్రిహ్మలోకో పునరావర్త్యేవ. నచ 'ఏకయా యాత్యనావృత్తి మన్యయాఽఽవర్తతే పున' రితి గీతావచనా చ్చన్ద్రిలోకం ప్రాప్తస్యైవ పునరావృత్తి ర్నతు సూర్యలోకం ప్రాప్తస్య కర్మిణఇతి వాచ్యమ్. దేవయానేన బ్రిహ్మలోకం ప్రాప్తస్యైవా పునరావృత్తిరితి తత్తాత్పర్యాత్. నచ పితృయాణేనాపి బ్రిహ్మలోకం ప్రాప్తో నపునరావర్తత ఇతికథం పితృయాణస్య పునరావృత్తిహేతుత్వ మితి వాచ్యం. ప్రాయేణ సర్వే దేవయానే నైవ బ్రిహ్మలోకం గచ్ఛన్తి. యః కశ్చి త్పితృయాణేన చన్ద్రిలోకం గతోపి విద్వా న్నసహసా బ్రిహ్మలోకం గచ్ఛతి. కిన్తు చన్ద్రిలోకా ద్దేవయాన మాక్రిమ్యైవ సఏనా మ్బ్రిహ్మ గమయతీతి అమానవపురుషేణ వరుణాదిలోకాతిక్రిమపూర్వకం బ్రిహ్మలోక న్నీయతే విద్వాన్. తస్మా ద్దేవయానమేవా పునరావృత్తి బ్రిహ్మలోకప్రాపకత్వాత్ బ్రిహ్మలోకఏవా పునరావృత్తీ బ్రిహ్మసాక్షాత్కారహేతుత్వా దితికృత్వా పరోక్షబ్రిహ్మవి త్సన్న్యాసీ బ్రిహ్మలోకం గత్వా నపునరావర్తతే. అపరోక్షబ్రిహ్మవిదస్తు గత్యాగతీనస్తః. బ్రిహ్మత్వా దేవ తస్య బ్రిహ్మహి సర్వగమ్ ఇతి. ౨౪౮

శ్లో॥ తత్త ద్వ్యష్టిశరీరసంస్థితిభృత స్తత్తత్పరిచ్ఛేదిన
స్తత్త త్సన్నిహితం విదన్తి పురుషా స్తత్త ద్దృగాదీన్ద్రియైః
మాయావీ తు మహేశ్వరోఖిలజగద్దేహా స్తరస్థో పరి
చ్ఛిన్న స్సర్వ మపి ప్రివేద భగవాన్ స్వేనైవ వా మాయయా.

౨౪౯

వ్యా.—వ్యాఖ్యాతం నారాయణమ్- అథ పురుషసూక్తం వ్యాచిఖ్యాసుః. తావ దేకేనశ్లోకేన జీవేశ్వరయో ర్వ్యావహారికం భేదం దర్శయతి-జీవే నేశ్వర స్సంసేవ్యోభవతి పురుషార్థసిద్ధ్యర్థ మితి ఖ్యాపయితుమ్ - సిద్ధే సత్యే వేశ్వరస్య సేవ్యత్వే జీవ ఈశ్వరం నిషేవ్య క్రిమేణ సహసా వా ముచ్యతే. తస్మా త్పూర్వశ్లోకోక్త

ముక్త్యుపయోగ్యే వేదం జీవేశ్వరభేదవర్ణన మితి నాఽసఙ్గతమ్. తత్తద్వ్యష్టిశరీర సంస్థితిభృతః దేవమనుష్యాదివ్యష్టిశరీరేషు సమ్యక్ స్థితిం భృతవన్తః అతఏవ తత్త త్పరిచ్ఛేదినః దేవమనుష్యాదిదేహపరిచ్ఛిన్నాః పురుషా జీవాః తత్తద్దృగాదీ న్ద్రియైః దేవమనుష్యాదిదేహస్థచక్షురాదీన్ద్రియైః తత్త త్సన్నిహితం తత్త త్సమీపస్థం ఘటాదివస్తు విదన్తి జానన్తి అతఏవ జీవాః కిఞ్చిద్జ్ఞా స్సంసారిణశ్చ భవన్తి. మాయావీ మాయోపాధిః భగవాన్. 'ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశసశ్శ్రియః, జ్ఞానవైరాగ్యయో శ్చైవ షణ్ణాం వర్గో భగో. మత' ఇత్యుక్తలక్షణ భగశాలీ మహేశ్వరస్తు అఖిలజగద్దేహాన్తరస్థః అఖిలం యజ్జగత్తదేవ దేహః తద న్తరస్థః అతిఏ వాఽపరిచ్ఛిన్నః అతఏవ స్వేన స్వరూపచైతన్యేన మాయయా వా సర్వమపి ప్రవేద ప్రకర్షేణ జానాతి అతఏవ ఈశ్వర స్సర్వజ్ఞో సంసారీచేతి భావః. ౨౪౯

శ్లో॥ మాయావీ పురుష స్సహస్రమకుటశ్శోత్రాక్షినాసాభుజా
కణ్ఠోరో జఠరోరుజానుచరణో వృత్వా సమన్తా ద్ధరామ్
సో సా వత్యవస ద్దశాఙ్గుల మిదం సర్వం స ఏవేశ్వరో
భూతం యచ్చ భవద్భవిష్యదమృతత్వస్యాధిపోన్నాతిగః.　౨౫౦

వ్యా.—తస్యైవే శ్వరస్య వైభవం దర్శయితుం పురుషసూక్తం వ్యాకరోతి సోసౌ సహస్రమకుట శ్శోత్రాక్షినాసాభుజాకణ్ఠోరోజఠరోరుజానుచరణః మాయా వీ పురుషః పూర్ణ ఈశ్వరః ధరాం సమన్తా ద్వృత్వా ఆవృత్య ఇదం సర్వం దశా ఙ్గుల మత్యవసత్ అత్యతిష్ఠత్ యద్భూతం యచ్చ భవ్యం యచ్చభవిష్య త్తత్సర్వం స ఈశ్వర ఏవ అన్నాతిగః అన్నం మర్త్యం నశ్వరమతి గచ్ఛతీ త్యన్నాతిగః స ఈశ్వరః అమృతత్వ స్యాధిపః మోక్షస్య ప్రభుః దా తేతి యావత్.　౨౫౦

శ్లో॥ ఏతావా న్మహిమాస్య సర్వజగతో జ్యాయాన్ సచాయం పుమాన్
పాదోస్యాఖిలలోకఏష దివి స త్పాదత్రయం చాఽమృతమ్
ఆక్రమ్యైషచ దక్షిణోత్తరపథద్వన్ద్వం సమన్తా త్థితో
జజ్ఞేఽస్మా త్పురుషో విరాడితి స యో జాతోతిరిక్తో భువః.　౨౫౧

వ్యా.—అస్యమహిమా ఏతావాన్ సోయం పుమాన్ సర్వజగతో జ్యాయాన ధికశ్చ ఏషోఖిలలోకః అస్యపాదః అంశః అస్యామృతం పాదత్రయం దివి అస్తీతిసత్ సీదతీతిసత్ ఇతివా ఏషదక్షిణోత్తరపథద్వన్ద్వం పితృయాణదేవయాననామక మా

గ్గద్వ్యయం సమన్తా దాక్రిమ్య స్థితః అస్మాత్ విరాడితి స పురుషో జజ్ఞేయః జాత స్సన్నేవ భువః లోకాతీతత్స ప్రాణిభ్య శ్చాతిరిక్తో ఽధికః. ౨౫౧
ధ

శ్లో॥ దేవా యజ్ఞమతన్వతాథ హవిషా పుంసా విరాజాఽమునా
యజ్ఞస్యాస్య మధు ర్ఘృతం సమభవ ద్గ్రీష్మర్తు రిధ్మంశరత్
సప్త జజ్ఞే హవిరస్యవా పరిధయ స్త్రిస్స ప్త సప్తాభవన్
సఞ్జాతా స్సమిధశ్చ యజ్ఞపురుషం దేవా స్తమగ్నా న్యధుః. ౨౫౨

వ్యా.— అథ దేవైః కృతం పౌరుషం యజ్ఞమాహ. అథ దేవాః అమునా విరాజాపుంసా విరాట్పురుషేణైవ హవిషా యజ్ఞమతన్వత కృతవన్తః అస్య మానస యజ్ఞస్య మధుర్వసన్తః ఘృతమ్ గ్రీష్మర్తు రిధ్మం దారు శరదృతుః హవిః అస్య సప్తపరిధయ స్సముద్రాః త్రిస్సప్తసమిధః సఞ్జాతాః కృతా అభవన్ దేవాః తం యజ్ఞపురుషం పశుస్థానీయ మగ్నా న్యధుః నిచిక్షిపుః. ౨౫౨

శ్లో॥ తస్మా త్సర్వహుదాహవా త్సమభవన్ వేదాస్త్రయో మానసాత్
ఛన్దాం స్యశ్వగవాజమేషపశవో గ్రామ్యాశ్చ వన్యాస్సమే
బ్రహ్మాస్యతస్య ముఖం విభోర్భుజయుగం క్షత్రం విడూరుద్వయం
శూద్రః పాదయుగం హృదిన్దు రరుణశ్చక్షుర్ముఖం జిష్ణుకౌ. ౨౫౩

వ్యా.—తస్య యజ్ఞస్య ఫలమాహ. తస్మాత్ మానసాత్ సర్వహుదాహవాత్ సర్వహుతఆహవా ద్యజ్ఞాత్ సకాశాత్ త్రయోవేదా స్సమభవన్ ఛన్దాంసి సప్త గాయత్ర్యాదీని సమభవన్ గ్రామ్యాః అశ్వగవాజమేషపశవః వన్యాశ్చ సమే సర్వే అభవన్ ఏతస్య విభోః విరాజః బ్రహ్మ బ్రాహ్మణః ముఖమాసీత్ క్షత్రం క్షత్రియః భుజయుగమాసీత్ విట్ వైశ్యః ఊరుద్వయమాసీత్ శూద్రః పాదయుగ మాసీత్. హృత్ మనః ఇన్దుః అరుణ స్సూర్య శ్చక్షుః ముఖం జిష్ణుకౌ ఇన్ద్రాగ్నీ అముష్యముఖబాహ్వాదిభ్యః బ్రాహ్మణాదయ స్సమభవన్నిత్యర్థః. ౨౫౩

శ్లో॥ ప్రాణో వాయురముష్య నాభిరభవ త్ఖం ద్యౌ శ్శిరో భూః పదా
కాష్ఠా శ్శ్రోత్రమితి ప్రభో రకలయ న్నఙ్గాని లోకాన్ బుధాః
యో।రూపాణి విచిత్య హన్త సకలా న్యాధాయ నామాని చా
స్తేపారే తమసో మహోమయ మముం విద్వా న్మహాన్తం బుధః. ౨౫౪

వ్యా.—అముష్య ప్రాణో వాయు రభవత్. నాభిః ఖమభవత్. శిరో ద్యౌ రభవత్. పదౌ పాదౌ భూ రభూతామ్. శ్రోత్రం కాష్ఠా దిశో ఽభవత్. ఇతి ప్రభో

రజ్ఞాని బుధాః లోకా నకలయ౯ అకల్పయ౯. యః సకలాని రూపాణి విచిత్య కృత్వా సకలాని నామాని చాభాయస్కృత్వాహ_స్తే త్యద్భుతే తమసః అజ్ఞానస్య సంసారస్య వా పారే ఆ_స్తే అముం మహాంతమయం జ్ఞానస్వరూపం నుహా_స్త మీశ్వరం బుధః విద్యా జ్జానీయాత్. —౨౫౪

శ్లో॥ ధాతా ప్రాగ్యముదా జహార భగవా౯ శక్రః ప్రవేదాపి యం
సర్వఙ్చాపి సఇత్యహం సఇతితం యోవేద సోయం సుధీః
జీవన్నేవ పరాం ప్రయా త్యమృతతా మ_స్తే తనోః కిం పునః
ప్రాప్తుం బ్రహ్మపురం పరా_స్తి నసృణాం విజ్ఞానమార్గాద్గతిః. ౨౫౫

వ్యా.—బుధో మహా_న్తం విద్యా దిత్యు_క్తమ్. ప్రాక్కపనం విదితవా౯. కోవైన ముపదిదేశ. కథమేనం విద్యాత్కిం వై తద్వేదనేన ఫలమత ఆహ. ప్రాక్పూర్వం ధాతా ప్రజాపతిః య ముదాజహార ఉపదిదేశ ఇన్ద్రాయేతి శేషః. సచ శక్ర ఇన్ద్రః యం ప్రవేద సాక్షాత్కృతవా౯ తమీశ్వరం సర్వం జగత్స ఈశ్వర ఏవ. అహ మపి సఏవ సచాహమేవ. ఇతి యో వేద సోయం సుధీర్విద్వా౯ జీవన్నేవ పరామమృతతాం ప్రియాతి తనోర_న్తే పునః కిం కిం వ_క్తవ్య మమృతతాం ప్రియాతీతి నృణాం జీవానాం బ్రిహ్మపురం బ్రిహ్మైవ పూః బ్రిహ్మపురం తత్ప్రాప్తుం లిజ్ఞానమార్గా త్పరా అన్యా గతిర్మార్గః నా_స్తి నవిద్యతే. ౨౫౫

శ్లో॥ యజ్ఞేనే త్యయజ_న్త యజ్ఞ మమరా నాకం గతా_స్తేన తం
పూర్వే యత్రి వస_న్తి సాధ్యవిబుధా ధర్మః పురాణోహ్యయమ్
యజ్ఞో విష్ణురయం ప్రిజాపతి రజోప్యణ్డా_న్తరేఽనేకథా
జాతస్స౯ చరతి ప్రివేద విబుధః క స్సర్వయోనిం త్వముమ్. ౨౫౬

వ్యా.—మానసయజ్ఞం కృతవతః కింఫల మథోచ్యతే అమరాః ఇతి యజ్ఞేన యజ్ఞమయజ_న్త మానసయజ్ఞేన యజ్ఞం యష్టవ_న్తః తేన యజ్ఞేన తే దేవాః తం నాకం గతాః యత్రి నాకే పూర్వే ప్రా_క్తనాః సాధ్యవిబుధాః సాధ్యావిబుధాశ్చ దేవా వస_న్తి తమితి పూర్వేణాన్వయః. హి తస్మా దయం ధర్మః మానసయజ్ఞానుష్ఠానరూపః పురాణః అనాదిః నను యజ్ఞమయజ_న్తేత్యు_క్తం కోసా యజ్ఞోతఆహ - యజ్ఞో విష్ణురితి - వ్యాపకః పరమేశ్వర ఇత్యర్థః. తమేవ వర్ణయతి - అజో ప్యయం ప్రిజాపతిః ప్రజానాం బ్రహ్మాది_స్తమ్బపర్య_న్తప్రాణినాం పతిః పాలకః శాసితాచ పరమేశ్వర ఇత్యర్థః. అణ్డాన్తరే అనేకథా అనేకప్రకారేణ విష్ణు రుద్ర గణపతి కుమార

కాళీ భారతీ లక్ష్మీ రామ కృష్ణ సీతా రుక్మిణ్యాదిరూపై రిత్యర్థః. జాతస్సన్ మాయ యేతి భావః. యద్వా నానావిధప్రాణిరూపేణ జాతస్సన్ సర్వజీవానా మీశ్వరా త్మత్వాదితిభావః చరతి. నను యద్యేవ మీశ్వర స్సర్వత్ర చరతి తర్హి కస్మా దేనం సర్వే నవిద న్తీత్యత్రాహ - అముం సర్వయోనిం సర్వకారణ మీశ్వరం కస్తు కోపి విబుధః విద్వాన్ ప్రవేద జానాతి నతు సర్వే. అవిదుషాం విద్వత్త్వే ప్యసమాహిత చిత్తానాం దూరస్థత్వాత్. యద్వా కః ప్రజాపతిః బ్రహ్మా ఏకఏవ ప్రవేద తదుప దేశా త్తదనుగ్రహాచ్చ శక్రాదయో ఽ ర్వాక్తనా ఈశ్వరం విదురితి భావః. అథవా కస్తు కోవా విబుధః ప్రవేద నకోపీత్యర్థః మాన్తు వేదన కశ్చనేతి గీతావచనాత్ అస్యా ప్యన్వయస్య యః కోపి ధన్యో వేదే త్యత్రైవ తాత్పర్యం సుతరామవే ద్యత్వే తమేవం విదిత్వా అమృతత్వమేతి బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మైవ భవతీత్యాది శ్రుతి వాక్యానా మప్రమాణ్యాపత్తేః. యద్వా క ఆత్మా ప్రవేద ఆత్మభిన్న స్సర్వోపి జడత్వా న్నైవం వేదఆత్మాతు స్వయమేవ బ్రహ్మేతి బ్రహ్మవేదైవ సదా స్వస్య స్వయంహి సర్వదా సాక్షా దపరోక్షః. అతఏవ యత్సాక్షాదపరోక్షా ద్బ్ర హ్మేతి శ్రూయతే - అథవా కో యమః ప్రవేద క స్తం మదామదం దేవం మద న్యో వేత్తు మర్హతీతి యమవచనాత్ - ఇతి. ౨౫౬

శ్లో॥ యో దేవాధికధీశ్చ భవ్యమపి యోధత్తే ఽమరాణాం పురో
దేవేభ్యః ప్రథమంచ య స్సమభవ ద్దేవాన్ ససర్జాపి యః
దక్షాదిప్రథితప్రజాపతిపితా య స్తస్య ధామేచ్ఛవః
ప్రాప్తుం సత్య మముష్యయోని మజనిం ధీరా విద న్తీశ్వరమ్. ౨౫౭

వ్యా.—నకైవల్యార్థినఏవ కేవల మీశ్వరం విదన్తి కిన్తు సగుణముక్తి క్షేత్రి భూతబ్రహ్మలోకార్థినోపీత్యాహ - యఇతి - యః దేవాధికధీః ఇన్ద్రాదిదేవబుద్ధ్యధిక బుద్ధిః అతఏవ అమరాణాం దేవానామపి పురః అగ్రే భవ్యం ధత్తే కరోతి యః దే వేభ్యః ప్రథమం పూర్వం సమభవదీశ్వరాదితిశేషః ప్రథమజత్వాదితి భావః యః దేవాంశ్చ ససర్జ సృష్టవాన్ యః దక్షాది ప్రథితప్రజాపతిపితా. దక్షాదీనాం ప్రథితా నాం ప్రసిద్ధానాం ప్రజాపతీనాం పితా జనకః తస్య హిరణ్యగర్భస్య సమ్బన్ధి సత్యం ధామ సత్యలోకం ప్రాప్తు మిచ్ఛవః ధీరా విద్వాంసః అముష్య హిరణ్యగర్భస్య యోనిం కారణం పితరమితి యావత్. క స్తస్య పితేత్యత ఆహ - అజనిమితి - అన్య థా అనవస్థాదోషాదితిభావః ఈశ్వరం ధూయోపాధికం విద న్తి విదిత్వాధ్యాయ న్తీ త్యర్థః. సగుణబ్రహ్మోపాసనేన పరోక్షజ్ఞానమాత్రఫలకనిర్గుణబ్రహ్మోపాసనేన

వా బ్రహ్మలోకప్రాప్తి రితి సిద్ధాన్తాదితి భావః. నచ హిరణ్యగర్భలోకకామినా హిరణ్యగర్భఏ వోపాస్యతా మితివాచ్యం. హిరణ్యగర్భో పీశ్వరాత్మనై వోపాస్య ఇతి కృత్వా ఈశ్వరాత్మకహిరణ్యగర్భోపాసనం విహాయ సాక్షాదీశ్వరమే వోపాసతే విద్వాంస ఇతి యద్వా ధామ స్థాన మాధిపత్య మితియావత్. ద్విపరార్థావసానే అస్మిన్ హిరణ్యగర్భే ముక్తేసతి పునఃకల్పే స్యామహం హిరణ్యగర్భ ఇతి కామయమానా విద్వాంసః ఈశ్వరం భజన్తే. నహీద మనేన హిరణ్యగర్భేణ సేవితేన దాతుం శక్యతే. అథవా విదన్తి జానన్తీత్యేవార్థః ఈశ్వర జ్ఞానాదేవ హిరణ్యగర్భలోకప్రాప్తిః. తచ్చేశ్వరజ్ఞానం హిరణ్యోదరోపాసనా త్సులభమితి తదుపాసనం విహాయ విదన్తీశ్వరం విద్వాంసః. నచ దుర్లభ మేవేశ్వరజ్ఞాన మపీతి వాచ్యం. ప్రత్యక్ష స్యేశ్వరజ్ఞానస్య దుర్లభత్వేపి పరోక్ష న్త త్సులభమేవ మేధావినః. నచేశ్వరో స్తీతి పరోక్షజ్ఞానమాత్రా ద్యది బ్రహ్మలోకప్రాప్తి స్తర్హి సర్వే ప్యాస్తికాః కృతార్థాఏవేతివాచ్యం. సచ్చిదానన్దలక్షణం ప్రత్యగభిన్నంచ యదీశ్వరతత్త్వం తస్య పరోక్షజ్ఞానాదేవ బ్రహ్మలోకప్రాప్తి ర్నాన్యస్మాదితి. నచకథం ప్రత్యగభిన్నేశ్వరస్య పారోక్ష్యమితివాచ్యం ప్రతీచోపి పరోక్షత్వాత్. నహి యథావస్థితం ప్రత్యఞ్చం సర్వే విదుః తస్మాత్ప్రత్యగభిన్నేశ్వరపరోక్షజ్ఞానా ద్బ్రహ్మలోకావాప్తి ర్విదుషఇతి స్థితమ్ - ఇతి తైత్తిరీయోపనిషద్వ్యాఖ్యాతా. ౨౫౮

కాళీ భారతీ లక్ష్మీ రామ కృష్ణ సీతా రుక్మిణ్యాదిరూపై రిత్యర్థః. జాతస్సన్ మాయ యేతి భావః. యద్వా నానావిధప్రాణిరూపేణ జాతస్సన్ సర్వజీవానా మీశ్వరా త్మత్వాదితిభావః చరతి. నను యద్యేవ మీశ్వర స్సర్వత్ర చరతి తర్హి కస్మా దేనం సర్వే నవిద న్తీత్యత్రాహ - అముం సర్వయోనిం సర్వకారణ మీశ్వరం కస్తు కోపి విబుధః విద్వాన్ ప్రవేద జానాతి నతు సర్వే. అవిదుషాం విద్వత్త్వే వ్యసమాహిత చిత్తానాం దూరస్థత్వాత్. యద్వా కః ప్రజాపతిః బ్రహ్మా ఏకఏవ ప్రవేద తదుప దేశా త్తదనుగ్రహాచ్చ శక్రాదయోఽ ర్వాక్తనా ఈశ్వరం విదురితి భావః. అథవా కస్తు కోవా విబుధః ప్రవేద నకోపీత్యర్థః మాన్తు వేదన కశ్చనేతి గీతావచనాత్ అస్యా ప్యన్వయస్య యః కోపి ధన్యో వేదే త్యత్రైవ తాత్పర్యం సుతరామవే ద్యత్వే తమేవం విదిత్వా అమృతత్వమేతి బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మైవ భవతీత్యాది శ్రుతి వాక్యానా మప్రమాణ్యాపత్తేః. యద్వా క ఆత్మా ప్రవేద ఆత్మభిన్న స్సర్వోపి జడత్వా న్నైవం వేదఆత్మాతు స్వయమేవ బ్రహ్మేతి బ్రహ్మవేదైవ సదా స్వస్య ప్యయంహి సర్వదా సాక్షా దపరోక్షః. అతఏవ యత్సాక్షాదపరోక్షా ద్బ్ర హ్మేతి శ్రూయతే - అథవా కో యమః ప్రవేద క స్తం మదామదం దేవం మద న్యో వేత్తు మర్హతీతి యమవచనాత్ - ఇతి. ౨౫౬

శ్లో॥ యో దేవాధికధీశ్చ భవ్యమపి యో ధత్తే ఽమరాణాం పురో
దేవేభ్యః ప్రథమంచ య స్సమభవ ద్దేవాన్ ససర్జాపి యః
దక్షాదిప్రథితప్రజాపతిపితా య స్తస్య ధామేచ్ఛవః
ప్రాప్తుం సత్య మముష్యయోని మజనిం ధీరా విద న్తీశ్వరమ్. ౨౫౭

వ్యా.—నకైవల్యార్థినఏవ కేవల మీశ్వరం విదన్తి కిన్తు సగుణముక్తి క్షేత్ర భూతబ్రహ్మలోకార్థినోపీత్యాహ- యఇతి - యః దేవాధికధీః ఇన్ద్రాదిదేవబుద్ధ్యధిక బుద్ధిః అతఏవ అమరాణాం దేవానామపి పురః అగ్రే భవ్యం ధత్తే కరోతి యః దే వేభ్యః ప్రథమం పూర్వం సమభవదీశ్వరాదితి శేషః ప్రథమజత్వాదితి భావః యః దేవాంశ్చ ససర్జ సృష్టవాన్ యః దక్షాది ప్రథితప్రజాపతిపితా. దక్షాదీనాం ప్రథితా నాం ప్రసిద్ధానాం ప్రజాపతీనాం పితా జనకః తస్య హిరణ్యగర్భస్య సమ్బన్ధి సత్యం ధామ సత్యలోకం ప్రాప్తు మిచ్ఛవః ధీరా విద్వాంసః అముష్య హిరణ్యగర్భస్య యోనిం కారణం పితరమితి యావత్. క స్తస్య పితేత్యత ఆహ - అజనిమితి - అన్య థా అనవస్థాదోషాదితిభావః ఈశ్వరం మాయోపాధికం విద న్తి విదిత్వాధ్యాయ న్తీ త్యర్థః. సగుణబ్రహ్మోపాసనేన పరోక్షజ్ఞానమాత్రఫలక నిర్గుణబ్రహ్మోపాసనేన

వా బ్రహ్మలోకప్రాప్తి రితి సిద్ధాన్తాదితి భావః. నచ హిరణ్యగర్భలోకకామినా హిరణ్యగర్భఏవోపాస్యతా మితివాచ్యం. హిరణ్యగర్భో పీశ్వరాత్మనైవోపాస్య ఇతి కృత్వా ఈశ్వరాత్మకహిరణ్యగర్భోపాసనం విహాయ సాక్షాదీశ్వరమే వోపాసతే విద్వాంస ఇతి యద్వా ధామ స్థాన మాధిపత్య మితియావత్. ద్విపరార్ధావసానే అస్మిన్ హిరణ్యగర్భే ముక్తేసతి పునః కల్పే స్యామహం హిరణ్యగర్భ ఇతి కామయమానా విద్వాంసః ఈశ్వరం భజన్తే. నహీద మనేన హిరణ్యగర్భేణ సేవితేన దాతుం శక్యతే. అథవా విదన్తి జానన్తీత్యేవార్థః ఈశ్వర జ్ఞానాదేవ హిరణ్యగర్భలోకప్రాప్తిః. తచ్చేశ్వరజ్ఞానం హిరణ్యోదరోపాసనా త్సులభమితి తదుపాసనం విహాయ విదన్తీశ్వరం విద్వాంసః. నచ దుర్లభ మేవేశ్వరజ్ఞాన మపీతి వాచ్యం. ప్రత్యక్ష స్యేశ్వరజ్ఞానస్య దుర్లభత్వేపి పరోక్ష న్త త్సులభమేవ మేధావినః. నచేశ్వరోస్తీతి పరోక్షజ్ఞానమాత్రా ద్యది బ్రహ్మలోకప్రాప్తి స్తర్హి సర్వే ప్యాస్తికాః కృతార్థాఏవేతివాచ్యం. సచ్చిదానన్దలక్షణం ప్రత్యగభిన్నంచ యదీశ్వరతత్త్వం తస్య పరోక్షజ్ఞానాదేవ బ్రహ్మలోకప్రాప్తి ర్నాన్యస్మాదితి. నచకథం ప్రత్యగభిన్నేశ్వరస్య పారోక్ష్యమితివాచ్యం ప్రతీచోపి పరోక్షత్వాత్. నహి యథావస్థితం ప్రత్యఞ్చం సర్వే విదుః తస్మా త్ప్రత్యగభిన్నేశ్వరపరోక్షజ్ఞానా ద్బ్రహ్మలోకావాప్తి ర్విదుషఇతి స్థితమ్ - ఇతి తైత్తిరీయోపనిషద్వ్యాఖ్యాతా. ౨౫౭

ఛాన్దోగ్యోపనిషత్.

శ్లో॥ భూతానాం పృథివీరసోఽమ్బుధరణే స్తస్యౌషధీనాంచ య
స్తస్యాసౌ పురుషో రసస్తు వచనం పుంసస్తు ఋగ్వాగ్రసః
సామర్చోరసఏవ దస్యతు సచోద్గీథోరసో వాగ్ఘి ఋక్
ప్రాణ స్సామ త దేత దోమితి పద స్తూద్గీథ ఇత్యుచ్యతే. ౨౬౮

వ్యా.—అథ బృహదారణ్యకోపనిషదివ గ్రన్థతోర్థతశ్చ బృహతీ ఛాన్దోగ్యోపనిషద్వ్యాఖ్యాయతే. ఉపనిసాదయతి శిథిలయతి సంసారం వినాశయతీతివా ఉపనిషత్. బ్రహ్మవిద్యా ఉపనిషీదతి పరంశ్రేయో స్యామితివా ఉపనిషత్. ఉప సమీపం నిషాదయతి గమయతి జీవాత్మానం పరమాత్మన ఇతి వోపనిషత్. ఉప సమీపే బ్రహ్మణో నిషీదతి తిష్ఠతీతివా ఉపనిషత్. సర్వథా ప్యుపనిష ద్బ్రహ్మ విద్యైవ తత్ప్రతిపాదకత్వా ద్గ్రన్థోప్యుపనిషత్. ఇయం ఛన్దోగై స్సామగాయకై ర్గీయతఇతి ఛాన్దోగ్యోపనిష దిత్యుచ్యతే. తావద్బ్రహ్మవిద్యా ద్వివిధా నిర్గుణా సగుణా చేతి. ద్వివిధత్వా ద్బ్రహ్మణః తత్ర నిర్గుణబ్రహ్మవిద్యాయాం సహసా ప్రవేశా యోగా త్సగుణబ్రహ్మవిద్యా ప్రథమం ప్రస్తూయతే. ఉపనిషద స్సర్వాఅపి స్వత న్త్రత్వా న్నపరస్పర సఙ్గతి మపేక్షన్తే. తథాపి మామకగ్రన్థే పూర్వోత్తరయో స్సఙ్గతి శ్శ్రోతృభాకర్యేవేతి సఙ్గతి రుచ్యతే. ధీరాఈశ్వరం వివ న్తీత్యుక్త మీశ్వరోపాసనం కథన్తదుపాసన మిత్యత్రాహ భూతానామితి - భూతానాం - చరాచరాణాం పృథివీరసః గతిః పరాయణ మాధారఇతి యావత్ ధరణి రమ్బురసః అప్సు పృథివ్యాః స్థితత్వాత్ తస్యజలస్య ఓషధీనాంచ యో రసఃసారః అప్పరిణామత్వా దోషధీనామ్. తస్య ఓషధిచయస్య పురుషో దేహో రసః అన్నమయత్వాత్ పుంసస్తు వచనం వాక్ రసః సారిష్ఠత్వా ద్వాచః ఋక్తు వాగ్రసః వాచః ఋగ్రస ఇత్యర్థః. ఋచ స్సామరసః. కిన్తత్సామేత్యత ఆహ- ఏతదితి- ప్రసిద్ధ మిత్యర్థః. అస్య సామ్నస్తు సఉద్గీథఏవ రసః ఉద్గీథఇతి కశ్చన సామవిశేషః. అథకల్పనా మాహ. వాగ్ఘి వాగేవ ఋక్ ప్రాణఏవ సామ తత్ప్రసిద్ధ మోమిత్యేత త్పద మక్షరన్తు ఉద్గీథ ఇత్యుచ్యతే. తస్మా దోమిత్యేత దక్షర ముద్గీథ ముపాసీతే త్యభిప్రాయః. ౨౬౮

శ్లో॥ ఘ్రాణం వాచమ పీక్షణం శ్రుతి మథో చిత్తం చ దేవాః క్రమా
దుద్గీథం సముపాస్యతే ష్వసురకైః పాపైః ప్రవిద్ధేషుచ

ముఖ్యం ప్రాణ ముపాసతేస్మ తత ఉద్గీథం న త ద్ధూషణే
తే శేకు ర్వ్యాసురా ఇవాశ్మదలనే లోష్ఠా అపాపో హ్యయమ్. ౨౫

వా.—ఉద్గీథోపాసనమేవ వర్ణ తత్ర ప్రాణోద్గీథోపాసనస్య శ్రైష్ఠ్యం దర్శయతి. దేవాః ఘ్రాణం వాచ మీక్షణం శ్రుతిం చిత్తంచ క్రమా దుద్గీథం సముపాస్య ఉద్గీథత్వేన ధ్యాత్వా ఘ్రాణాదీ నుద్గాతృత్వేన కల్పయిత్వేత్యర్థః. ఉద్గీథ మోంకారం ఘ్రాణాదిదృష్ట్యా సముపాస్యేతి చ. తేషు ఘ్రాణాదిషు అసురైరే వాసురకైః పాపైః ప్రవిద్ధేషు సత్సు తతః ముఖ్యం ప్రాణ ముద్గీథ ముపాసతేస్మ. ఉపాసితవన్తః. అశ్మదలనే పాషాణవిదలనే లోష్ఠాఇవ తే హ్యసురాః. తద్దూషణే ప్రాణదూషణేనైవ శేకుః. తత్ర హేతు మాహ. హి యస్మా దయం ప్రాణః అపాపః ఆసఙ్గలక్షణపాపరహితః. ౨౫

శ్లో॥ ప్రాణోయంహి బృహస్పతి ర్భవతి యద్వాచో బృహత్యాః పతి
ర్యస్మా దఙ్గరసోఙ్గిరాశ్చ తదయం యస్మాచ్చ నిర్గచ్ఛతి
ఆస్యా దేవ తదుచ్యతే కవిగణై రాయాస్య ఇత్యప్యముం
హ్యుద్గీథం గురు రఙ్గిరా స్స్మ భజతే చాయాస్యనామా మునిః. ౨౬

వ్యా.—ప్రాణమేవ స్తౌతి. హి తస్మా దయం ప్రాణో బృహస్పతి ర్భవతి. యద్యస్మాదయం బృహత్యా వాచః పతిః యస్మా దయ మఙ్గరసః అఙ్గానాం రస స్సారః తత్తస్మా దయ మఙ్గిరాశ్చ భవతి. యస్మా దయ మాస్యా న్నిర్గచ్ఛతి తత్తస్మా దేవ ప్రాణః కవిగణై రాయాస్య ఇత్యుచ్యతే అపి కిఞ్చ అముం ప్రాణ ముద్గీథం గురు ర్బృహస్పతి ర్భజతేస్మహి అభజతహి అఙ్గిరాశ్చ భజతేస్మ. ఆయాస్యనామా మునిశ్చ భజతేస్మ. ఏవం బృహస్పతిసేవితత్వా త్ప్రాణో బృహస్పతి రితి. అఙ్గరస్సేవితత్వా దఙ్గిరా ఇతి ఆయాస్య సేవితత్వా దాయాస్యఇతిచ కీర్త్యత ఇతిచ ప్రాణస్య బృహస్పత్యాది నామత్రియాగమే హే త్వన్తరమిదమ్. ౨౬

శ్లో॥ ప్రాణోద్గీథ విచిన్తనేన పురుష స్సత్కామగాతా భవే
దుద్గీథంచ త మర్క మాకలయతే సోయం తమో భీతిహృత్
వ్యానోద్గీథ విచిన్తనేనతు మహావీర్యోస్య యస్త్వక్షరా
ణ్యుద్గీథస్య విచిన్తయే త్సతు వచో దోహా న్నవా నన్నభుక్. ౨౭

వ్యా.—ఉద్గీథోపాసన ఫలా న్యాహ - పురుషః ప్రాణోద్గీథవిచిన్తనేన సత్కామగాతా భవేత్. తం ప్రాణ మర్కంచే త్యుభయ ముద్గీథం య ఆకలయతే ఉపాస్తే సోయం తమోభీతిహృ ద్భవతి. పురుషః వ్యానోద్గీథ విచిన్తనేనతు మహావీర్యః

భవేత్. యస్తు అస్యోద్గీథస్య ఉద్గీథశబ్దస్య అక్షరాణి విచిన్త యేత్సతు వచో దోహ న్నవాన్ వచో దోహః వాగ్దోహః ఋగ్వేదాది శబ్దసాధ్యం ఫల మిత్యర్థః. అన్నంచ వచో దోహాన్నే అస్య స్తఇతి వచో దోహాన్నవాన్ అన్న భుగన్నాదశ్చ భవేత్. ౨౬౧

శ్లో॥ ఉత్ప్రాణో వచన స్తు గీ ర్బుధజనై రన్నం థ మిత్యుచ్యతే
ద్యౌ రేవోత్తు నభో థగీస్తు ధరణీథం వర్ణ ఇత్యుచ్యతే
ఉత్సూర్యః పవనస్తు గీ ర్హుతవహో థంకార ఇత్యుచ్యతే
సామోద్గీ ర్యజు రేవ ఋక్తు నిగమో థం శబ్ద ఇత్యుచ్యతే. ౨౬౨

వ్యా.- ఉద్గీథాక్షరోపాసన మేవాహ. బుధజనైః ఉత్ప్రాణ ఇత్యుచ్యతే. గీస్తు వచన మిత్యుచ్యతే. థ మన్న మిత్యుచ్యతే తథా ఉత్ ద్యౌ రిత్యుచ్యతే. గీస్తు నభ ఇత్యుచ్యతే థం వర్ణః ధరణీ త్యుచ్యతే. తథా ఉత్ సూర్య ఇత్యుచ్యతే. గీస్తు పవన ఇత్యుచ్యతే. థంకారో హుతవహ ఇత్యుచ్యతే తథా ఉత్ సామే త్యుచ్యతే గీస్తు యజు రిత్యుచ్యతే థం శబ్దః ఋఙ్నిగమః ఋగ్వేద ఇత్యుచ్యతే. ఉదాద్యక్షరేషు ప్రాణాదిదృష్టిః కర్తవ్యేత్యర్థః. ౨౬౨

శ్లో॥ దేవా మృత్యుభయా త్త్రయీం సమవిశన్ ఛన్దోభి రచ్ఛాదయ
న్నాత్మానం సచ తత్రితా నకలయ ద్దాశోఽణ్డజాన్ కే యథా
తా ముత్సృజ్య తతో థ తే సమవిశ న్నోఙ్కార మత్రామృతం
ప్రాపు శ్చాభయమేన మిత్యయతి య స్స్యాత్సోఽమృత శ్చాభయః. ౨౬౩

వ్యా.- ఓమిత్యేత దక్షర ముద్గీథ ముపాసీతేత్యుక్తం తస్యైవోఙ్కారోపాసనస్య వైభవం దర్శయతి దేవాఇతి - దేవాః మృత్యుభయాత్ మృత్యోర్భీతాః త్రయీం సమవిశన్ వేదోక్తయజ్ఞాదికర్మసు ప్రవృత్తా ఇత్యర్థః. ఛన్దోభిః కర్మస్వవినియుక్తై ర్మన్త్రై రాత్మాన మాత్మన ఇత్యర్థః. ప్రత్యేకాభిప్రాయా దేకత్వమ్. అచ్ఛాదయన్ ఛాదితవన్తః. కర్మ స్వవినియుక్తాన్ మన్త్రాన్ జపన్త స్సన్తః మృత్యో ర్వశ మనాగతా ఇత్యర్థః. ఏవం ఛాదనా దేవ ఛన్దస్త్వం వేదానామితి భావః. కే జలే దాశః ధీవరః అణ్డజాన్ యథా మత్స్యానివ. సచ మృత్యుః తత్ర కర్మమార్గే తాన్ దేవా సకలయత్ అపశ్యత్ కర్మభ్యో మృత్యుభయం నాపగత మిత్యర్థః. అథ తతః కారణా త్తే దేవాః తాం త్రయీ ముత్సృజ్య సర్వం కర్మ సన్న్యస్యేత్యర్థః. అసన్న్యాసినాం ప్రణవధ్యానే ఽనధికారా దితిభావః. ఓఙ్కారం సమవిశన్ అత్ర ప్రణవమార్గే అమృత మభయంచ ప్రాపుః ఇతి తస్మాత్

యఏన మోఙ్కారమయతి ఉపాస్తే స సన్న్యాసీ అమృతః అభయశ్చ స్యాత్. పరిణవస్య బ్రహ్మప్రతీకత్వా ద్బ్రహ్మాభిధానత్వాచ్చ బ్రహ్మలమ్బనత్వేన బ్రహ్మ ప్రాపకత్వా దితిభావః ఏతేన కర్మభ్యో నాస్తి మోక్షః కిన్తు కర్మసన్న్యాసాదే వేతి సిద్ధమ్. ౧౮౩

శ్లో॥ సామాధ్యూఢ మృచి క్షితౌ శుచిమయం సాభూరమోగ్ని స్తతః
సామభ్వగ్నియుగం చ ఖే ఋచి మరుత్సామాస్తి ఖం సాత్వమః
వాయు స్సామ ఖ వాయుయుగ్మ మథ దివ్యృ చ్యర్యమా సామ స
ద్యా స్సామ స్త్వరుణో ద్యుసూర్యయుగలం సామేతి సఙ్గీయతే. ౧౮౪

వ్యా.— అథ సామోపాసనమాహ. క్షితౌ భూమ్యామ్. ఋచి శుచి మయ మగ్న్యత్మకం సామ అధ్యూఢ మధిగత ముపరిస్థిత మితియావత్. తతః సా ఇత్యక్షరం భూః అమఇతి పద మగ్నిః భ్వగ్నియుగన్తు సామేతి సఙ్గీయతే. ఖే ఆకాశమయ్యా మృచి మరుత్సామవాయురూపం సామ అస్తి సా ఖమ్ అమో వాయుః ఖ వాయుయుగ్మం సామేతి సఙ్గీయతే. అథ దివి ఋచి సః అర్యమా సూర్యాత్మకం సామఅస్తి సా ద్యౌః అమస్తు అరుణః ద్యుసూర్యయుగలం సామేతి సఙ్గీయతే. ౧౮౪

శ్లో॥ నక్షత్రే ఋచి సామ శ శ్యధిగతం సా భాన్యమ శ్చన్ద్రమాః
సామర్క్షేన్దుయుగం రవే స్సిత రుచౌ ఋచ్యస్తిసామాసితమ్
తేజ స్సాసి తరుగ్రవే రసితరు క్చామస్తు సామద్వయం
శ్వేతా శ్వేతరవిత్విషో రితితు యో వేదాయ మైశ్వర్యభాక్. ౧౮౫

వ్యా.— నక్షత్రే నక్షత్రరూపాయా మృచి శశీ చన్ద్రరూపం సామాధిగతమ్ సాభాని నక్షత్రాణి అమః చన్ద్రమాః ఋక్షేన్దుయుగం నక్షత్రచన్ద్రద్వయం సామ భవతి రవేః సితరుచౌ శ్వేతకాన్తిమయ్యా మృచి అసితం తేజః నీలకాన్తిమయం సామాస్తిసా రవే స్సితరుక్ అమస్తు రవే రసితరుక్ శ్వేతా శ్వేతరవిత్విషోః ద్వయన్తు సామ భవతి ఇతి యస్తు వేద సోయ మైశ్వర్యభా గ్భవతి. ౧౮౫

శ్లో॥ ఏతద్భాస్కరమణ్డలా న్తరతలే యో దృశ్యతే కాఞ్చన
శ్మశ్రుః కాఞ్చన కేశ ఆపదనఖం సర్వ స్సువర్ణః పుమాన్
రక్తామ్భోరుహపుణ్డరీకనయన స్సర్వాఘసిన్ధూద్గత
శ్చోన్నామా తదుపాసకస్తు భవితా సర్వాఘసిన్ధూద్గతః. ౧౮౬

వ్యా.— సూర్యమణ్డలస్థపురుషోపాసనం తత్ఫల ఞ్చాహ. ఏతద్భాస్కరమణ్డలాన్తరతలే కాఞ్చనశ్మశ్రుః కాఞ్చనకేశః ఆపదనఖం పాదనఖపర్యన్తం సర్వస్సర్వాత్మనేత్యర్థః సువర్ణః హిరణ్మయః రక్తామ్భోరుహపుణ్డరీకనయనః రక్తామ్భోరుహతుల్య మేకం పుణ్డరీకతుల్య మన్యచ్చ నయనం యస్య.స తథోక్తః సూర్యచన్ద్రనేత్రత్వా దితి భావః సర్వాఘసిన్ధూద్గతః సకలపాపసముదాద్రు దుత్తీర్ణః అతఏవ ఉన్నామా ఉ దితి నామ యస్య స తథోక్తః యః పుమాన్ దృశ్యతే యోగిభి రితిశేషః శాస్త్రేణ జ్ఞాయతే ఇతివా తదుపాసకస్తు సర్వాఘసిన్ధూద్గతః భవితా భవిష్యతి. ౨౬౬

శ్లో॥ ఉన్నామ్నః పురుషస్య తస్య తు మతే ఋక్సామనీ పర్వణీ
ఉద్గీథః పురుషో య మస్య నితరాం గానా త్స ఉద్గాతృతామ్
ఉద్గాతా భజతే రవేః పరతరాన్ లోకా నయం ధారయ
న్నీష్టే దేవగణస్య కామనిచయం ధత్తే స్వయమ్భూః పుమాన్. ౨౬౭

వ్యా.—పురుష మేవ విశినష్టి తస్య ఉన్నామ్నః పురుషస్య ఋక్సామనీతు పర్వణీ మతే అయ మున్నామా పురుషః ఉద్గీథఇత్యుచ్యతే. స యజ్ఞే ప్రసిద్ధఉద్గాతా అస్య ఉన్నామ్నః నితరాం గానాద్ధేతోః ఉద్గాతృతాం భజతే అయ మున్నామా రవే స్సూర్యా త్పరతరాన్ ఉపరిస్థాన్ లోకాన్ ధారయన్ సన్ దేవగణస్య ఈష్టే ఈశితా భవతి స్వయమేవ భవతీతి స్వయమ్భూ రయం పుమాన్ దేవగణస్య భక్తజనస్యవా కామనిచయం ధత్తే దదాతి పుష్ణాతిచ. ౨౬౭

శ్లో॥ వాగ్ఘ్రాణే నయనాత్మకౌ శ్రుతిహృదీ సామా యత స్సామ త
ద్ద్వన్ద్వం తత్రహి పూర్వపూర్వవిషయే ఽధ్యూఢః పరోర్థః పరః
అక్ష్ణ శ్శుక్లరుచిస్తు సా ఋ గథ త న్నీలం త్వ మ స్సాముచ
ద్వన్ద్వం సామతయో రుచోరపి తతః పూర్వత్ర సంస్థా పరా. ౨౬౮

వ్యా.—అ థాధ్యాత్మం సామోపాసన మాహ. యతః వాగ్ఘ్రాణే వాక్ఘ్రాణం నయనాత్మకౌ నయన మాత్మా ఛాయాత్మా స ఏవాత్మకః శ్రుతిహృదీ శ్రోత్రమనసీ సామా సాచామశ్చ భవతః క్రమేణ వాక్ నయనం శ్రుతి స్సా ఘ్రాణ మాత్మాహృదమఇతి తత్తస్మా త్తద్ద్వన్ద్వం తయోః వాగ్ఘ్రాణయోః నయనాత్మనోః శ్రుతిహృదోశ్చ ద్వన్ద్వం సామే త్యుచ్యతే. తత్రచ ద్వన్ద్వత్రయే పూర్వపూర్వవిషయే పూర్వస్మిన్ పూర్వస్మిన్ పదార్థే పరఃపరః పదార్థః అధ్యూఢః వాచి ఘ్రాణం నయనే ఆత్మా శ్రోత్రే హృ చ్చాధ్యూఢ మిత్యర్థః. అక్ష్ణ

శ్శుక్లరుచిస్తు సా భవతి ఋక్చ భవతి. అథ తన్నీల మత్యుః నీలతేజస్తు అమో భవతి సామచ భవతి. తయో రుచో ర్ద్వన్ద్వస్తు సామ భవతి. తత స్తయో రుచోః పూర్వత్రి పూర్వస్యాం రుచౌ శుక్లాయాం పరా రు కృష్ణా సంస్థా అధ్యూఢా భవతి. ౨౬౮

శ్లో॥ అక్ష్ణో న్తః పురుషో య ఏష కుశలై స్సన్దృశ్యతే తస్య సా
ఋ క్త త్సామ త దుక్థ మస్యచ యజు స్తద్బ్రహ్మ తద్వాఙ్మయమ్
సూర్యస్థస్య యదేవ రూప మభిధా యా పర్వణీ యే తథా
నేత్రస్థస్య తదేవ రూప మభిధా సా పర్వణీ తే మ తే. ౨౬౯

వ్యా.— కుశలై ర్నిపుణదృగ్భి రక్ష్ణో నేత్ర స్యా న్తః య ఏష పురుష స్సమ్య గ్దృశ్యతే త స్యాస్య పురుషస్య సా ప్రసిద్ధైవ ఋక్ తత్ప్రసిద్ధమేవ సామ తత్ప్రసిద్ధ మేవోక్థం శస్త్రవిశేషః. తత్ప్రసిద్ధమేవ యజుః వాఙ్మయం బ్రహ్మ వేదః త్రియీ తదేవ బ్రహ్మ సూర్యస్థస్య పురుషస్య యదేవ రూపం హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాదివిశిష్టం నేత్రస్థస్య పురుషస్యచ తదేవరూపమ్ సూర్యస్థస్యయా అభిధా నామ ఉదితి నేత్రస్థ స్యచ సైవాభిధా సూర్యస్థస్య యే పర్వణీ ఋక్సామనీ తథా నేత్రస్థస్యచ తే ఏవ పర్వణీ మ తే సమ్మతే. ౨౬౯

శ్లో॥ అర్వాచీనపదాని మర్త్యవిషయా న్కామా నయం వై పుమా
నీష్టే గాయతి యో ము మేష స భజే న్మర్త్యః ప్రభూతం ధనమ్
ఉద్గీథం త్వము మర్కమణ్డలగతం యో గాయతి ప్రాప్నుయా
ల్లోకా నూర్ధ్వగతా న్సఏష దివిష త్కామాంశ్చ సర్వానపి. ౨౭౦

వ్యా.— అయ మక్షిస్థః పుమా న్ అర్వాచీనపదాని అక్షిస్థానాపేక్షయా అధస్థ్సాని పదాని ఈష్టే. నియమయతి మర్త్యవిషయా న్కామాం శ్చేష్టే యః అముం గాయతి స ఏష మర్త్యః ప్రభూతం ధనం భజేత్. యస్తు అము మక్షిస్థ పురుష ముద్గీథ మర్కమణ్డలగతంచ గాయతి ఉద్గీథత్వే నార్కమణ్డలస్థపురుషరూ పత్వేనచ గాయతి స ఏష గాయకః ఊర్ధ్వగతా న్లోకా న్ సర్వానపి దివిషత్కా మా న్దేవకామాంశ్చ ప్రాప్నుయాత్. ౨౭౦

శ్లో॥ సామ్నా మేషగతిః స్వర స్సచ తతః ప్రాణస్తు తస్యాదనం
తస్యాప్యో గతి రప్పసో గతి రసౌ స్వర్గస్తు తస్య క్షితిః

ఆకాశః పురుషః క్షితే స్సహి గతి ర్విశ్వం యతో జాయతే
యస్మిన్నేవ విలీయతే స జగతో జ్యాయాన్ ప్రతిష్ఠా పరా. ౨౭౧

వ్యా.—అథ ఉద్గీథం పరమాత్మరూపేణ ధ్యాయే దితి వక్తుం తావత్పరమాత్మాన మాహ. సామ్నా మేవ స్వరః గతిః తత స్తస్య స్వరస్య ప్రాణో గతిః తస్య ప్రాణస్య ఓదన మన్నం గతిః త స్యాన్నస్య అమ్భో జలం గతిః. అమ్భసో జలస్య అసౌ స్వర్గః పర్జన్యా ద్యాశ్రయః ద్యులోకః గతిః తస్య ద్యులోకస్య క్షితి ర్గతిః అయంహి లోకః యాగదానహోమాదిభిః స్వర్గం పుష్యతి. క్షితేః ఆసమన్తా త్కాశతే భాసత ఇతి ఆకాశః స్వప్రకాశః జ్యోతిర్మయః స పురుషః పూర్ణః పరమాత్మా గతిర్హి యస్మా ద్ధేతోః యతో విశ్వం జాయతే యస్మిన్నేవ విలీయతే స పురుషో జగతో లోకాత్ జ్యాయాన్ మహాన్ జగతో లోకస్య పరా ప్రతిష్ఠా అయనంచ భవతి. ౨౭౧

శ్లో॥ ఉద్గీథే త్ర పరోవరీయసితు య శ్చిత్తం చిరం స్థాపయే
త్తస్యైవం విదుషో విశిష్ట మవనా స్యాజ్జీవనం చోత్తమాన్
లోకాన్ స ప్రజయే దితి స్మ మునయే శాణ్డిల్యనామ్నే ఉవద
త్స ప్రాజ్ఞ శ్శునకాత్మజః ప్రవిదితో నామ్నా ఉతిధన్వేతి యః. ౨౭౨

వ్యా.—అత్ర అస్మిన్ పరోవరీయసి పరశ్చ వరీయాంశ్చ పరోవరీయాన్ తస్మిన్ పరమాత్మని తదభేదేన ధ్యాతే ఇత్యర్థః ఉద్గీథేయః చిత్తం చిరం స్థాపయేత్ యః పరమాత్మాన ముద్గీథ ముపాసీతేత్యర్థః. ఏవం విదుష ఉపాసీనస్య తస్య అవనా విశిష్ట ముత్కృష్టం జీవనం స్యాత్ స ఉత్తమాన్ లోకాంశ్చ ప్రజయేత్ ఇతి ప్రాజ్ఞ స్స శునకాత్మజ శ్శౌనకః శాణ్డిల్యనామ్నే మునయే అవదత్ స్మే త్యైతిహ్యా. క స్స శునకాత్మజో ఉత ఆహ. యః నామ్నా అతిధన్వా ఇతి ప్రవిదితః ప్రఖ్యాతః. ౨౭౨

శ్లో॥ ప్రాణం భూతచయో యతః ప్రవిశతి ప్రాణా ద్య దుద్గచ్ఛతి
ప్రాణోయం హి పరః పుమా ననుగతః ప్రస్తావభక్తిం పరామ్
ఊర్ధ్వం స న్త మముం యతో ఖిలజనా గాయన్తి తీక్ష్ణప్రభం
యస్మా త్తద్ద్యుమణి స్స ఏష భగవా నుద్గీథ మన్వాగతః. ౨౭3

శ్లో॥ అన్నం భూతచయో యతః ప్రతిహరన్ జీవ త్యతోన్నం బుధై
ర్విఖ్యాతం ప్రతిహార మాగత మిదం సద్దేవ తేతి క్షితౌ

ప్రస్తావాదివిచిన్తయే దితి పుమాన్ ప్రాణాదిదృష్ట్యాతు య
స్సప్రాణాది సమాప్నుయా త్స్థిరమతిః కర్మర్ద్ధిమ ప్యాప్నుయాత్. ౨౨౪

వ్యా.—అథ ప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారేషు ప్రాణార్కాన్నదృష్టిః కర్తవ్యే త్యాహ. యతః భూతచయః ప్రాణం ప్రవిశతి యద్యస్మాత్ ప్రాణా దుద్గచ్ఛతి భూతచయ ఇత్యేవ హి యస్మా దయం ప్రాణః పరః పుమాన్ పరాం ప్రస్తావ భక్తి మనుగతశ్చ భవతి. యతో యస్మా దముం తీక్ష్ణప్రభం సూర్య మఖిలజనా గాయన్తి యస్మా త్స ఏష భగవాన్ తద్ద్యుమణిః తస్యా దివో మణిః సూర్యః ఉద్గీథ మన్వాగతో భవతి యతః భూతచయో న్నం ప్రతిహరన్ భక్షయన్ జీవతి అతః క్షితౌ బుధైః సద్దేవ తేతి విఖ్యాత మిద మన్నం యస్మా త్ప్రతిహార మాగతమ్ ఇతి తస్మాత్ యః పుమాన్ ప్రస్తావాది ప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారాఖ్యసామభక్తి త్రియం ప్రాణాదిసృష్ట్యా ప్రాణాదిత్యా న్నదృష్ట్యాతిచిన్తయేత్, విచిన్తయతి స్థిరమతి స్స పురుషః ప్రాణాది సమాప్నుయాత్ కర్మర్ద్ధిమపి ఆప్నుయాత్ బుద్ధి స్సమృద్ధిః. ౨౨౩-౨౨౪

శ్లో॥ హా ఊః క్ష్మా పవనస్తు హా ఇ రథఇత్యబ్జ స్స ఆత్మా త్విహా
స్త్వీ రగ్ని ర్బహుభానురూర్నివహా ఏరౌహో ఇ విశ్వే సురాః
హిఙ్కారస్తు క ఏష వాగితి విరా ట్ప్రాణః స్వరోన్నన్తు యా
హుఙ్కార స్త్వనిరుక్త ఇత్యుపభజేత్ స్తోభం సచాన్న్యన్నభుక్. ౨౨౫

వ్యా.—స్తోభోపాసన మాహ హాఉః హాఉ ఇతి స్తోభస్యానుకరణశబ్దో హాఉ రితి- అర్థవ త్త్వా న్తేన ప్రాతిపదికత్వా త్సుబుత్పత్తిః హాఉకారః క్ష్మా భూమిః హాఉకారే క్ష్మాదృష్టిః కర్తవ్యేత్యర్థః హా ఇః హాఇకారః పవనః వాయుః అథ ఇతి స్తోభః అథకారరూపస్తోభః అబ్జ శ్చన్ద్రః ఇహః ఇహకారః సఆత్మా ప్రసిద్ధఆత్మా ఈః ఈకారస్తు అగ్నిః ఊః ఊకారస్తు బహుభాను స్సూర్యః ఏః ఏకారస్తు నివహః ఆహ్వానమ్ ఔహోఇ క్లీబత్వా త్సుబ్లుక్ ఓహోఇకారః విశ్వేసురా విశ్వేదేవాః హిఙ్కారః కః ప్రజాపతిః వాగితి స్తోభ ఏష విరాట్ స్వర ఇతి స్తోభః ప్రాణః యా ఇతిస్తోభోన్నమ్ హుఙ్కారః అనిరుక్తః కారణాత్మా అవ్యక్తః ఇతి స్తోభ ముపభజే దుపాసీత స ఉపాసకః అన్నీ అన్నభుక్చ స్యాత్. ౨౨౫

శ్లో॥ సర్వం యః ఖలు సాధు సామ భజతే స్యా త్సాధుధర్మాశ్చితః
క్షోణ్యాగ్న్యభ్రవిద్యులోకకలయా హిఙ్కార మాచిన్తయేత్

ప్రస్తావంచ యథాక్రమం కుశలధీ రుద్గీథ భక్తి స్తథా
నిత్యంచ ప్రతిహార మత్ర నిధనం తద్వ్యత్యయేనాపివా. ౨౭౬

వ్యా.—సామాక్షరోపాసన ముక్తం ప్రాగధునా సామోపాసనమే వాహ-యః ఖలుతు సర్వం సామసాధు ఇతి భజతే స ధ్యాతా సాధుధర్మాశ్రితః స్యాత్ కుశలధీః హిఙ్కారం ప్రస్తావ ముద్గీథ భక్తిం ప్రతిహారం నిధనంచ యథాక్రమం క్షోణ్యగ్న్యభ్రరవిద్యులోకకలయా క్షోణ్యాదిదృష్ట్యా నిత్య మాసమన్తాత్ చిన్త యేత్ క్షోణి ర్హిఙ్కారః అగ్నిః ప్రస్తావః అభ్రమన్తరిక్ష ముద్గీథః రవిః ప్రతిహారః ద్యులోకః నిధన మితి ఉపాసీతే త్యర్థః. యద్వా తాః భక్తీః తద్వ్యత్య యేన ఉక్తక్రమవైపరీత్యేనవా చిన్తయేత్ ద్యౌ ర్హిఙ్కారః. ఆదిత్యః ప్రస్తావః అన్తరిక్ష ముద్గీథః. అగ్నిః ప్రతిహారః పృథివీ నిధన మిత్యుపాసీతేత్యర్థః. ౨౭౬

శ్లో॥ ఊర్ధ్వాధస్థితసర్వలోకవిషయాన్ భోగా నయం ప్రాప్నుయా
త్ప్రాగ్వాతామ్బుదవృష్టివైద్యుతరవామ్భోనిగ్రహాణాం ధియా
హిఙ్కారాదివిచిన్తకస్య జలదః కామేన వర్ష త్యథో
వార్భృద్వర్ష నదీనదాబ్ధికలయా ధ్యాతు ర్నతోయే మృతిః. ౨౭౭

వ్యా.—ఫలమాహ. అయ ముపాసకః ఊర్ధ్వాధస్థితసర్వలోకవిషయాన్ భోగా న్ప్రాప్నుయాత్. హిఙ్కారాదిసామపఞ్చక స్యైవం విధా న్తరై రుపాసనాని ఫలాని చాహ. ప్రాగ్వాతామ్బుదవృష్టివైద్యుతరవామ్భోనిగ్రహాణాం ధియా దృష్ట్యా హిఙ్కారాదివిచిన్తకస్య హిఙ్కారః ప్రాగ్వాతః ప్రస్తావోమ్బుదః ఉద్గీథో వృష్టిః ప్రతిహారో వైద్యుతరవః స్తనితమ్ నిధన మమ్భోనిగ్రహః ఇతి ధ్యాతు రిత్యర్థః కామేన ఇచ్ఛయా జలదః వర్షతి. అథో అథ వార్భృద్వర్ష నదీన దాబ్ధికలయా ధ్యాతుః హిఙ్కారాద్యుపాసకస్య మేఘో హిఙ్కారః వర్షః ప్రస్తావః నదీగఙ్గాది రుద్గీథః నద స్సిన్ధ్వాదిః ప్రతిహారః అబ్ధి స్సముద్రో నిధన మిత్యుపాసీనస్యేత్యర్థః. తోయే మృతి ర్న. ౨౭౭

శ్లో॥ యః పఞ్చర్తుషు సామపఞ్చవిధ మాధ్యాయే త్సభోగ్యర్తుతాం
యాయాద్యోజమలించ గాం హయ మథో మర్త్యాఞ్చ సామాత్మకమ్
నిధ్యాయే త్పశుమాన్ భవే త్స పురుషో యః ప్రాణవాగ్లోచన
శ్రోత్రాన్తఃకరణాని చిన్తయతివా సోఽయేత్పరం జీవనమ్. ౨౭౮

వ్యా.—యః పఞ్చర్తుషు పఞ్చవిధం సామ అధ్యాయే దుపాసీత హేమన్త శిశిరయో రేకీకరణా త్పఞ్చత్వ మృతూనామ్ వసన్తో హిఙ్కారః, గ్రీష్మః ప్రస్తావః

వర్షో ఉద్గీథః శర త్ప్రతిహారః హేమ న్త శ్శిశిరశ్చ నిధన మిత్యుపాసీత సః భోగ్యర్తు తాం భోగ్యా ఋతవో యస్య త త్త్వం యాయాత్ సర్వర్తుషు భోగోస్య జాయ తే ఇత్యర్థః. యః సామాత్మకం హిఙ్కారాదిపఞ్చవిధసామరూపమ్ అజమవింగాం హాయం మ ర్త్యంచే త్యేతత్పఞ్చకం నిధ్యాయేత్ అజో హిఙ్కారః అవి ర్మేషః ప్రస్తావః గా రుద్గీథః హాయః ప్రతిహారః మర్త్యో మనుష్యో నిధన మి త్యుపా సీతే త్యర్థః. స పురుషః పశుమాన్ భవేత్ యస్తు హిఙ్కారాదీని పఞ్చప్రాణ వాగ్లోచన శ్రోత్రాన్తఃకరణాని చి న్తయతి హిఙ్కారః ప్రాణః ప్రస్తావో వాక్ ఉద్గీథో లోచనం ప్రతిహారః శ్రోత్రం చి త్తం నిధన మిత్యుపాస్తే స పరంజీవన మయేత్. ౨౭౭

శ్లో॥ ఏతాః పఞ్చ త థో ముపద్రవయుగం స్యు ర్భక్త్తయ స్స ప్తతా
ఏతత్స ప్తవిధంచ సామ కలయే ద్వాచ్యుష్ణభానౌ పుమాన్
వాగ్దోహాదిక మేష యాస్యతి ఫలం య స్సామ సర్వత్రచ
ప్రోతం వేద స సర్వ తా మపి తథా సర్వజ్ఞతాం ప్రాప్నుయాత్. ౨౭౮

వ్యా.—పఞ్చవిధసామోపాసన ము క్త మథ స ప్తవిధసామోపాసనం సఫల మాహ ఏతాః పఞ్చ సామభ క్తయః తథా ఓ ముపద్రవయుగం ఓఙ్కారఉపద్రవ శ్చేతి ద్వయం మిళిత్వా తాః ప్రసిద్ధా స ప్తభ క్తయ స్స్యుః పుమాన్ ఏతచ్చ స ప్తవిధం సామ వాచి ఉష్ణభానౌ సూర్యే చ కలయే దుపాసీత ఏష ఉపాసకః వా గ్దోహాదిక మాదిపదా దన్నితా మన్నభు క్త్వఞ్చ ఫలం యాస్యతి ప్రాప్స్యతి అథ సామ్న ఉపాసనా న్తరం సఫల మాహ యః సామ సర్వత్రచ ప్రోతం స్యూతం వేద స విద్వాన్ సర్వతాం తథా సర్వజ్ఞతాంచ ప్రాప్నుయాత్ నేదం సర్వత్వం నిరుప చరితం బ్రహ్మజ్ఞానంవినా సర్వతాప్రలాభాత్ సర్వంహి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదపేవ బ్రహ్మప్రాప్తిః తస్మా త్సర్వత్వ ముపచరిత మేవ. ౨౭౯

శ్లో॥ లోమత్వక్పలలాస్థిమజ్జ మితి సామాఙ్గేషు పఞ్చాత్మకం
వహ్నిస్పర్శనభానుభేన్దవ ఇతి ప్రోతస్తు తద్దైవ తే
వేదానాం త్రితయం జగ త్త్రియ మిదం వహ్న్యర్కవాయుత్రయం
నక్షత్రత్రితయం పితృత్రియ మితి ప్రోతస్తు సామాఖిలే. ౨౮౦

వ్యా.—కి న్త త్సామ సర్వత్ర ప్రోత మితి శఙ్కాయాం తావ దఙ్గేషు దేవతా సుచ ప్రోతే సామనీ దర్శయిత్వా తత స్త ద్దర్శయతి లోమత్వక్పలలాస్థిమజ్జ మితి పఞ్చాత్మకం సామాఙ్గేషు ప్రోతమ్ లోమ హిఙ్కారః త్వక్ప్రస్తావః పలలం మాంస

ముద్గీథః అస్థి ప్రతిహారః మజ్జా నిధనమితి వివేకః సమాహారత్వా దేకవద్భావః క్లీబత్వఞ్చ వహ్నిస్పర్శనభానుభేదవ ఇతి తత్పఞ్చాత్మకం సామ దైవతే దేవతాసు ప్రోతమ్ వహ్ని ర్హిఙ్కారః వాయుః ప్రస్తావః సూర్య ఉద్గీథః నక్షత్రాణి ప్రతిహారః. ఇన్ద్ర ర్నిధన మితి వివేకః వేదానాం త్రితయ మిదం జగత్త్రయం లోకత్రయం వహ్న్యర్కవాయుత్రయం నక్షత్రత్రితయం నక్షత్రాణి వయాంసి మరీచయ శ్చేతి నక్షత్రాదిత్రయం పితృత్రయం సర్పా గన్ధర్వాః పితర శ్చేతి పిత్రాదిత్రయ మితి సామతు అఖిలే సర్వస్మిన్ ప్రోతమ్. వేదత్రయం హిఙ్కారః లోకత్రయం ప్రస్తావః వహ్న్యాదిత్రయ ముద్గీథః నక్షత్రాదిత్రయం ప్రతిహారః పిత్రాదిత్రయం నిధన మితి వివేకః. ౨౮౦

శ్లో॥ యజ్ఞాదిశ్చ తపశ్చ దేశికకులావాస స్త్వథేతి త్రయో
ధర్మాః పుణ్యఫలప్రదా గృహివనస్థబ్రహ్మచార్యాశ్రయాః
ధర్మాధర్మవిలక్షణాతు పరమబ్రహ్మాత్మనిష్ఠా పరా
పుణ్యాపుణ్యవిలక్షణామృతదదా సన్న్యాసి లోకాశ్రయా. ౨౮౧

వ్యా –సామావయవభూ తోద్గీథాదిలక్షణోఙ్కారోపాసన ముక్తమ్. అథ సాక్షా దోఙ్కారోపాసనం విధిత్సు స్తావ త్తత్ర సన్న్యాసిన ఏ వాధికారో నగృహస్థాదే రి త్యభిప్రేత్య ఆశ్రమచతుష్టయం తత్కర్తవ్యవిభాగం చ దర్శయతి యజ్ఞాది రితి యజ్ఞాదిశ్చ తపశ్చ దేశికకులావాస శ్చేతి త్రయః పుణ్యఫలప్రదాః ధర్మాః గృహివనస్థబ్రహ్మచార్యాశ్రయాః గృహస్థవనస్థ బ్రహ్మచారి సన్న్యాసినామాన శ్చత్వార ఆశ్రమిణః తత్ర గృహస్థస్య యజ్ఞోధ్యయనందాన ఞ్చేతి ధర్మః వనస్థస్య వానప్రస్థస్య తపః కృఛ్రచాన్ద్రాయణాదిలక్షణం ధర్మః బ్రహ్మచారిణః గురుకులవాసో ధర్మః యజ్ఞాదీనాం ధర్మత్వంచ పుణ్యహేతుత్వప్రయుక్తమ్ అధర్మోహి పాపహేతుః అతఏవ ధర్మ శ్శాస్త్రేణ విధీయతే. వసన్తే వసన్తే జ్యోతిషాయ జేతేత్యాదినా శాస్త్రంహి లోకానుగ్రహాయ పరమేశ్వరేణ ప్రవర్తితమ్. అధర్మశ్చ శాస్త్రేణ నిషిధ్యతే. న పరదారాన్ గచ్ఛేత్ నసురాం పిబేదిత్యాదినా అధర్మ స్యానిషిద్ధత్వే తత్రాపి కర్తవ్యతాబుద్ధి స్స్యా దజ్ఞలోకస్య తత స్తత్కరణాచ్చ నరకపాత స్స్యాదితిహి మన్యతే పరమేశ్వరః ఏవం యస్య వర్ణస్య యస్యాశ్రమిణో యో విహిత శ్శాస్త్రేణ ధర్మః యశ్చ ప్రతిషిద్ధః సవర్ణ స్సచాశ్రమీ తం ధర్మం విధాయ త మధర్మం విహాయ స్వర్గాదిం యాతి తం ధర్మం విహాయ తమధర్మం విధాయతు నరకం యాతి. ఉక్తఞ్చ భగవతా. "శ్రుతిస్మృతీ

మమైవాజ్ఞేయ స్తే ఉల్లంఘ్య వర్తతే, ఆజ్ఞాచ్ఛేదీ మమ ద్రోహీ స వధ్యో నాత్ర సంశయః ఇతి. వధ్యః పాపీ నరకయాతనాభి ర్బాధ్య ఇత్యర్థః తస్మా ద్గృహస్థః స్వాశ్రమవిహితం యజ్ఞాదికం ధర్మం కుర్యాత్. వనస్థః స్వాశ్రమవిహితం తపః కుర్యాత్. బ్రహ్మచారీ స్వాశ్రమవిహితం గురుకులవాసం కుర్యాత్. ఏవం కరణే స్వర్గాదిలక్షణం మహత్ఫలం తేషాం భవతి. అథ తురీయాశ్రమిధర్మమాహ ధర్మా ధర్మవిలక్షణా అతఏవ పుణ్యాపుణ్యవిలక్షణా మృతదదాపుణ్యాపుణ్యవిలక్షణం యదమృతం మోక్షః తస్య దదా దాత్రీ అతఏవ పరా ఉత్కృష్టా పరమబ్రహ్మాత్మ నిష్ఠా పరబ్రహ్మాభిన్న ప్రత్యగాత్మనిష్ఠాతు. సన్న్యాసిలోకాశ్రియా సన్న్యాసిలోక ఆశ్రయో యస్యా స్సా తథోక్తా భవతి. సన్న్యాసినా బ్రహ్మాత్మనిష్ఠైవ కర్తవ్యా. నతు యజ్ఞాదికాః. పూర్వోక్తా ధర్మాః నాప్యధర్మా హింసాదయ ఇత్యర్థః సాధ్య స్వర్గాదిఫలవిషయాం సాధనయజ్ఞాది కర్మవిషయాంచ కామాపరపర్యాయామేష ణాం త్యక్త్వా దారధనపుత్రవిషయం చైషణాత్రయం త్యక్త్వా సర్వ ఞ్చాగ్నిహో త్రాదికం కర్మ త్యక్త్వా పరమహంసపరివ్రాజక స్సన్ య స్తిష్ఠతి తస్య బ్రహ్మనిష్ఠా లక్షణజ్ఞానమార్గఏ వాధికారః. న కర్మమార్గే కర్మమార్గస్య కామ్యజ్ఞగృహస్థాదివిష యత్వాత్. దర్శితం హీదం నిష్ఠాద్వయం వివిచ్య భగవతా 'జ్ఞానయోగేన సాం ఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినా'మితి. సాంఖ్యా ఆత్మజ్ఞాననిష్ఠా స్సన్న్యాసినః యోగినః కర్మిణః యోగఉపాయో మార్గఇతియావత్. ఏవం ప్రాజ్ఞానాం సన్న్య సినా మజ్ఞానాం గృహస్థాదీనాఞ్చ విభిన్నకర్తవ్యతాకత్వా న్న సన్న్యాసినా మగ్ని హోత్రాది పరిత్యాగప్రయుక్తో దోషః నాపి గృహస్థాదే రగ్నిహోత్రా ద్యకరణే ప్రవృత్తి ర్యుక్తా. యోహి యస్మి న్నధికృత స్స తదవిధాయ దుష్యతి. యథా రాజ్ఞా పాకే నియుక్తః పాచకః పాక మవిధాయ దుష్యతి దణ్డ్యతేచ రాజ్ఞా. యస్తు ధనసఞ్చయనే నియుక్తః స పాక మవిధాయ నదణ్డ్యతే. తద్వత్ జ్ఞానమార్గేధికృత స్సన్న్యాసీ కర్మా ణ్యకృత్వా నదుష్యతి నాపీశ్వరేణ దణ్డ్యతే. కిన్తు గృహస్థఏవ కర్మా ణ్యకృత్వా దుష్యతి దణ్డ్యతేచ. సన్న్యాసీతు వక్ష్యమాణం స్వధర్మ మోఙ్కా రోపాసన ముక్తాంచ బ్రహ్మాత్మనిష్ఠా మవిధాయ దుష్య తీశ్వరేణ దణ్డ్యతేచ సంసారకూపే నిపాత్య తస్మా ద్వీరహా వా ఏష దేవానాం యోగ్ని ముద్వాస యతే ఇతి శ్రుతి ర్గృహస్థవిషయైవ - ఋతౌ భార్యా ముపేయాదితి శ్రుతివత్. నచ సన్న్యాసఏ వాప్రామాణిక ఇతి వాచ్యం. బ్రహ్మసంస్థో మృతత్వ మేతీతి ప్రకృతశ్రుతేరేవ ప్రమాణత్వాత్- నచ గృహస్థాదిరేవ బ్రహ్మసంస్థ స్స న్న మృతత్వ మేతీతి వాచ్యం. గృహస్థాదేః కర్మిణో ఽజ్ఞస్య బ్రహ్మనిష్ఠా ఽసిద్ధేః

నచ కర్మ కుర్వ న్నపి గృహీ బ్రహ్మణి తిష్ఠతీతి వాచ్యం. విరుద్ధయోః కర్మబ్రహ్మనిష్ఠయోః యుగప దేకపురుషానుష్ఠేయత్వాసమ్భవాత్. సచ్చిదానన్ద మకర్త్రభోక్త్రసజ్గ మద్వితీయం బ్రహ్మాహ మస్మీతి చిన్తనాత్మికాయాః సమాధిరూపాయావా బ్రహ్మనిష్ఠాయాః కర్తా భోక్తాహం బ్రాహ్మణ ఇత్యాది మిథ్యాజ్ఞానపూర్వక కర్మనిష్ఠాయాశ్చ ప్రకాశతమసోరివ విరోధాత్. నచ సన్న్యాస విధాయకం శ్రుత్య న్తరం నాస్తీతి వాచ్యం. యదహరేవ విరజే త్తదహరేవ ప్రవ్రజేత్. బ్రాహ్మణో నిర్వేద మాయా దిత్యాదిశ్రుతిసద్భావాత్. నిస్తుతి ర్నిర్నమస్కార ఇత్యాది స్మృతిసద్భావాత్. 'తస్మా త్కర్మ నకుర్వన్తి యతయః పారదర్శిన' ఇత్యాది పురాణవచన సద్భావాచ్చ నచ బ్రహ్మసంస్థః వేదస్థః అమృతత్వ మేతీతి శ్రుతేరర్థ ఇతి వాచ్యం. వేదోక్తకర్మానుష్ఠానలక్షణవేదస్థత్వేన అమృతత్వ ప్రాప్త్యయోగాత్. ఉక్తంహి దేవా స్త్రయీం ప్రవిశ్య తత్ర మృత్యుసద్భావాదోఙ్కారం ప్రావిశన్ని తిహ్యైవ. నకర్మణా నప్రజయా ధనేనేతి. యథేహ కర్మజితో లోకః క్షీయత ఇతి నా స్త్యకృతః కృతేనేతి నాన్యః పన్థా విద్యతేయ నాయేతిచ బహుశః శ్రూయతే కర్మభ్యో ఽనిర్మోక్షః పురుషస్య. నచ జ్ఞానా దపి నాస్తి మోక్షఇతి వాచ్యం తరతి శోక మాత్మవిత్. బ్రహ్మవి ద్బ్రహ్మైవ భవతి. తమేవం విదిత్వాఽతిమృత్యు మే తీత్యాదిశ్రుతిసద్భావాత్ యుక్తిశ్చ మోక్షస్య కర్మకార్యత్వే సత్యనిత్యత్వం స్యాత్. నిత్యోహి మోక్ష స్సర్వై రభ్యుపగతేః నచ జ్ఞానకార్యత్వేపి మోక్ష స్యానిత్యత్వ మేవేతి వాచ్యం. న వయం జ్ఞానేన మోక్షః క్రియత ఇతి బ్రూమః. కిన్తు సిద్ధఏవ మోక్షః. ప్రాప్యతే జ్ఞానేన స్వగృహస్థాపరిజ్ఞాతహిరణ్యనిధివ దితి బ్రూమః తస్మా జ్జ్ఞానా దేవ మోక్షః తచ్చ జ్ఞానం ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మాత్మసాక్షాత్కారఏవ భేదజ్ఞానస్య భీతిహేతుత్వేన మోక్షహేతుత్వాత్. మోక్షం హ్యభయమ్. స చాత్మసాక్షాత్కారో నిరన్తరబ్రహ్మచిన్తనేనైవ భవతి. నకాదాచిత్కేన. అతఏవ బ్రహ్మసంస్థ ఇత్యుక్తమ్. బ్రహ్మణి సమ్యక్ నైరన్తర్యేణ స్థితఇతి తదర్థాత్. మయాచోక్తం బ్రహ్మాత్మనిష్ఠేతి. ఇయం చాత్మనిష్ఠా కామకర్మాదివిక్షిప్తచిత్తస్య గృహస్థాదే ర్నసమ్భవతి. తస్మా త్సన్న్యాసివిషయైవేయ మాత్మనిష్ఠా. అతఏవోక్తం సన్న్యాసిన మధికృత్య ఆసుప్తే రామృతేః కాలం నయేద్వేదాన్తచిన్తయేతి. 'తచ్చిన్తనం తత్కథన మన్యోన్యం తత్ప్రబోధనమ్, ఏత దేకపరత్వంచ బ్రహ్మాభ్యాసం విదుర్బుధా' ఇతిచ. అతఏవ నిదిధ్యాసన మస్య విహితం నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి శ్రుత్యా. నను కి మాత్మనిష్ఠయా అహం బ్రహ్మాస్మీతి సతి దృఢజ్ఞానే ఇతిచే న్నైమనమ్. అనాదికాలా దా

రభ్య ప్రవృత్తాహీయ మవిద్యా అనాత్మసు దేహాదిష్వాత్మభ్రాన్తిజననీ జాతమాత్రో మహంబ్రహ్మాస్మీతి జ్ఞానం సద్యోజాతం శిశుమివ పిశాచీ ఘాతయతి సతితునిష్ఠాయాం తద్జ్ఞానం స్థిరీభూతం స న్నావిద్యయా పరిచాల్యతే ఇతి. ఏతేన యస్య బ్రహ్మాహమితి నిశ్చయజ్ఞానం యస్య యావ దవిద్యయా నపరిచాల్యతే, తేన తావత్పర్యన్తం బ్రహ్మనిష్ఠా కార్యా స్థిరీభూతేతు తస్మిన్ న తస్య కిఞ్చిత్కార్య మకార్యం వా అస్తి ఇతి గమ్యతే. నచాసుప్తేరితి వచనవిరోధః. పరోక్షబ్రహ్మవిద్విషయత్వాత్తద్వచనస్య. నచాపరోక్షబ్రహ్మవిదపి సదా స్వాత్మన్యేవ తిష్ఠేదితి నిర్వికల్పసమాధిరేవ కార్యా తస్యేతి వాచ్యం. యః స్వాత్మని తిష్ఠతి స కిమాత్మా ఉతాన్యః. ఆద్యే ఆత్మా ఆత్మన్యేవ స్థితః. స్వే మహిమ్ని వ్యవస్థితఇతి శ్రుతేః ఇతి న త స్యాత్మనిష్ఠా సమ్పాదనీయాస్తి కాచిత్. ద్వితీయే న నైన బ్రహ్మవిత్. ఆత్మాహి బ్రహ్మవిత్. అన్య స్త్వనాత్మైవ యస్య త్వనాత్మ న్యాత్మేతి భ్రాన్తిస్స న హ్యాత్మవిత్. తస్మాత్ యస్య చిత్తదర్పో న శాన్తః యస్య చిత్త తాదాత్మ్యధ్యాస స్సర్వాత్మనా న నష్ట స్సఏవసన్న్యాసీ నిదిధ్యాసనం కుర్యాత్. నతు ప్రశాన్తాత్మా బ్రహ్మవిత్ యస్యైవం సమాధికామోస్తి స నాపరోక్ష బ్రహ్మవిత్. నిష్కామస్యైవ బ్రహ్మవిత్త్వాత్ నచాత్మకామో బ్రహ్మవిదితి బ్రహ్మవిద ఆత్మకామిత్వా త్సమాధి రావశ్యక ఇతి వాచ్యమ్. కిమప్రాప్తే ఆత్మని బ్రహ్మవిదః కామః ఉతప్రాప్తే నాద్యః ఆత్మత్వాదేవ బ్రహ్మవిదః నాన్త్యః ప్రాప్తే కామాయోగాత్ అప్రాప్తంహి స్వర్గాదిం కామయతే లోకః తస్మా త్పరోక్షబ్రహ్మవిద ఏవాత్మకామః నచ బ్రహ్మవిద ఆత్మరతి రావశ్యకేతి వాచ్యమ్. యస్యాత్మరతిస్స ఆత్మైవేతి నచాత్మన్యేవాత్మా రమేతేతి వాచ్యమ్. కిమయమాత్మా ఇతఃపూర్వమాత్మని రమతే ఉత న ఆద్యే రమేతేతి విధి ర్వ్యర్థా. ద్వితీయే ప్రాగసతీయమాత్మరతి రనిత్యా మిథ్యైవ స్యాత్. కదాచిదాత్మని రమమాణః కదాచి దరమమాణ శ్చాత్మా వికిర్యావాన్ స్యాత్. తత స్స్యాదనిత్యోపి ఘటాదివత్. తస్మా న్మన్దబ్రహ్మవిద ముద్దిశ్యై వాత్మకామత్వాత్మరతిత్వాదివిధానం నతు ముఖ్యబ్రహ్మవిదమ్. అయంచ బ్రహ్మసంస్థ స్సన్న్యాసీ మన్దబ్రహ్మవిదేవ. నచ మన్ద బ్రహ్మవిదః. కథం బ్రహ్మభావ ఇతి వాచ్యం. మన్దబ్రహ్మవిదపి బ్రహ్మసంస్థస్సన్ బ్రహ్మసాక్షాత్కా త్యామృతత్వ మేతీతి బ్రహ్మనిష్ఠాహి బ్రహ్మసాక్షాత్కారహేతుః బ్రహ్మసాక్షాత్కారశ్చ మోక్షస్యేతి బ్రహ్మనిష్ఠాయాశ్చ శ్రవణాదికం హేతుః. న హ్యవిదితే బ్రహ్మణి నిష్ఠా కర్తుం శక్యతే. తత్రచ శ్రవ

ణాదా సన్న్యాస్యైవాధికారీ శాన్తోదాన్త ఉపరత ఇతి శ్రుతేః. అథాతో బ్రహ్మ జిజ్ఞాసేతి సూత్రాచ్చ. తస్మాద్బ్రహ్మసంస్థ స్సన్న్యాస్యేవేతి బ్రహ్మనిష్ఠా సన్న్యాసి విషయైవేతి సఙ్క్షేపః. ౨౮౧

శ్లో॥ తప్త్వా భూరితపః ప్రజాపతి రగా ల్లోకేషు సారం త్రయీం
తస్యాం భూశ్చ భువ స్సువశ్చ పున రోఙ్కారంచ తేషు స్వయమ్
ఓఙ్కారేణ గిరోఖిలాః పరిగతాః పర్ణానివా శఙ్కునా
సర్వం చో మితి చాక్షరం యత ఇదం నామప్రతీకం విభోః. ౨౮౨

వ్యా.—సన్న్యాసినా శమదమాదిసాధనసమ్పన్నేన బ్రహ్మనిష్ఠా విధేయేత్యుక్తమ్. కథం పున ర్బ్రహ్మణి వాఙ్మనసయో స్సుతరా మవిషయే నిష్ఠా విధాతుం శక్యతే. ఇతి శఙ్కయా మోఙ్కారాలమ్బనేన నిర్గుణేపి బ్రహ్మణి నిష్ఠాసుకరేత్యభిప్రేత్య ఓఙ్కారం- వర్ణయతి. తప్త్వేతి ప్రజాపతి ర్విధాతా భూరి అధికం తప ఆలోచనం తప్త్వా కృత్వా లోకేషు త్రయీం సార మగాత్. వేదత్రయం సారత్వేన జ్ఞాతవాన్ తస్యాం త్రయ్యాం పునః భూర్భువస్సువశ్చేతి వ్యాహృతిత్రయం సార మగాత్. తేషుచ భూరాదిషు స్వయ మోఙ్కారం సార మగాత్. తస్మా దోఙ్కార ఏవ సర్వసారిష్ఠతమ ఇత్యర్థః. శఙ్కునా పర్ణాని వా ఇవ అఖిలా గిరః ఓఙ్కారేణ పరిగతా వ్యాప్తా భవన్తి సర్వంచ సర్వమపి జగత్. ఓమి త్యక్షరంచ ఓమి త్యేతదక్షరమేవ కస్మా త్సర్వత్వ మోఙ్కార స్యేత్యతఆహ. యతో యస్మా దిద మోమిత్యక్షరం విభో ర్వ్యాపకస్య పరమాత్మనః నామ అభిధానం ప్రతీకం చ భవతి తస్మా న్ముముక్షుణా సన్న్యాసినా ఓఙ్కారఏవోపాస్యః. ౨౮౨

శ్లో॥ అభ్రాపూపపదే ద్యువంశకలితే రశ్మ్యమ్బుపుత్రాన్వితే
సూర్యాత్మా మకరన్ద ఏష బహుధా దేవోపభోగ్యః స్థితః
ఋగ్వేదోదితకర్మసమ్భవయశ స్తేజోన్నవీర్యేన్ద్రియం
సూర్యస్థం మధురోహితం వసుగణో భుక్త్వా పరం తృప్యతి. ౨౮3

వ్యా.— అథ మధువిద్యా వ్యాఖ్యాయతే- సన్న్యాసివిషయ మోఙ్కారోపాసన ముక్త మథ కర్మివిషయ మాదిత్యోపాసన ముచ్యతే. అభ్రేతి ద్యువంశ కలితే ద్యౌరేవ వంశః వేణుః తిరశ్చీన ఇతి భావః తస్మిన్ కలితే లగ్నే రశ్మ్యమ్బుపుత్రాన్వితే రశ్మ్యమ్బూని భూమే స్సకాశా దాకృష్టా సూర్యకిరణస్థా ఆప ఏవ పుత్రాః భ్రమరపుత్రాః మధ్వపూపనాడ్యన్తర్గతాః తై రాతతే ఆవృతే వ్యాప్తే అభ్రాపూపపదే అభ్ర మన్తరిక్షమేవ అపూపపదం మధ్వపూప పదార్థః

తస్మిన్ దేవోపభోగ్యః దేవై ర్వసురుద్రాదిభి రుపభోగ్యః ఏష దృశ్యమాన సూర్యాత్మా మకరన్దః మధు బహుధా స్థితః తిష్ఠతి. తత్ర కే కే దేవాః కిం కిం మధూపభుఞ్జత ఇత్యత్రాహ - ఋగ్వేదోదితకర్మసంభవయశస్తేజోన్న వీర్యేన్ద్రియ మృగ్వేదప్రోక్తకర్మానుష్ఠాన జన్యయశస్తేజోన్నవీర్యేన్ద్రియసమాహారరూపం సూర్యస్థం రోహితమేవ మధువసుగణః భుక్త్వా సర్వేన్ద్రియై రుపలభ్యపరం కేవలం నతు వక్త్రేణ ఖాదిత్వేత్యర్థః తృప్యతి తృప్తిం ప్రాప్నోతి - ఋచఏవ భ్రమరా మధుకరాః తద్విహితాని కర్మాణ్యేవ నానావిధాని పుష్పాణి కర్మసు ప్రయుక్తాః సోమాజ్యపయోరూపా ఆపఏవ పుష్పస్థా రసాః. యథా మధుకరాః పుష్పేభ్య స్సకాశా ద్రసా నాదాయ మధు కుర్వన్తి తథా ఋచః కర్మభ్య స్సకాశా దప ఆదాయ యశ ఆది సమాహారం కుర్వన్తి అపూపగతం తన్మధు యథా మనుష్యా భుఞ్జతే తథా అన్తరిక్షగతం యశ ఆదిసమాహారం వసవో భుఞ్జత ఇత్యర్థః నను ఋగ్వేదోదితకర్మానుష్ఠానా దనుష్ఠాతు ర్యశఆదికం భవతు నామ కథ న్తస్య పురుషాశ్రయ స్యాన్తరిక్షగతత్వ మితిచే దుచ్యతే. అన్తరిక్షగత సూర్యగతత్వా ద్యశ ఆదే రన్తరిక్షగతత్వమితి నచ కథం సూర్యగతత్వం యశ ఆదేరితి వాచ్యం. సూర్యస్యైవ యశ ఆది ప్రదత్వాత్ అముష్మి న్నాదిత్యే సఞ్చితం కర్మ ఫలాఖ్యం మధు భోక్ష్యామహే ఇత్యేనం హి యశఆదిలక్షణఫలప్రాప్తయే కర్మాణి క్రియన్తే మనుష్యైః నన్వేవం యైః కర్మాణి క్రియన్తే తైరేవ తత్ఫలాని భోక్తవ్యాని ప్రకృతేతు వసుభి ర్యశఆది కర్మఫలం భుజ్యత ఇత్యుక్తం. తత్కథం విరుద్ధ మభ్యుపేయ మితిచే దుచ్యతే. వసుభి రుపలభ్యమానే సూర్య స్యోదయతో మణ్డలస్థే లోహితరూపే యశ ఆది ఫలత్వారోపఇతి. ఉదయగిరిపరిసరవర్తినిసూర్యే యల్లోహితం రూపం దృశ్యతే తద్యశ ఆదికర్మఫల మేవేతి పశ్యే దిత్యర్థః. నను సూర్యో మధ్వితి-సూర్యస్థం లోహితంరూపం మధ్వితిచ వాక్యయోః కథమవిరోధ ఇతిచే దుచ్యతే. ఘట తద్రూపయోరివ సూర్య తల్లోహితయో ర్ద్రవ్యగుణయో ర్భేదే నాభేదేనవా వ్యపదేశ్య ముచితత్వాత్ నీలో ఘటఇతి ఘటస్య నీలమితిచ ప్రతీతీహి స్తః. తస్మా త్సూర్యస్థలోహితాదిరూపాణాం మధుత్వాదేవ సూర్యస్య మధుత్వం సూర్యస్య మధుత్వాదేవసూర్యస్థలోహితాదిరూపాణాం మధుత్వఞ్చేతి న కశ్చి ద్విరోధః. 3-౧-౩

శ్లో॥ సూర్యస్థాయి యజు ర్ద్విరేఫకలితం తద్వేదపుష్పోదితం
వీర్యాన్నాదిమయం స్వయం సితగుణం రుద్రా భజన్తే మధు

సామాఖ్యభ్రమరైః కృతం తదుదితక్రిత్వాదిపుష్పోద్గతం
వీర్యాద్యం మధునీలరూప మదితేః పుత్రా భజన్తే ఽర్కగమ్. ౨౮౪

వ్యా.-యజుర్ద్విరేఫకలితం యజుర్భి ర్మన్త్రైరేవ ద్విరేఫైః కలితం కృతం తద్వేదపుష్పోదితం యజుర్వేదోక్తకర్మరూపపుష్పప్రసూతం సూర్యస్థాయి వీర్యాన్నాదిమయం సితగుణం సితరూపమేవ మధు రుద్రాః స్వయం భజన్తే సామాఖ్యభ్రమరైః కృతం తదుదితక్రిత్వాదిపుష్పోద్గతం సామవేదోక్త క్రిత్వాదికర్మమయపుష్పసమ్భవం వీర్యాద్యం వీర్యాదిమయ మర్కగం నీలరూపమేవ మధు అదితేః పుత్రా ఆదిత్యా భజన్తే. ౨౮౪

శ్లో॥ సూర్యస్థం పరకృష్ణరూప మధు చాథర్వాఙ్గిరో మక్షికా
సన్తానై రితిహాసపుష్పనిచయా త్సమ్పాదితం భుఞ్జతే
దేవా స్తే మరుతోఽన్నముఖ్య మథ చోఙ్కారా త్ప్రసూనా త్పరా
దేశైః కీటగణై రితంచ తరణే ర్మధ్యే చలద్వా మధు. ౨౮౫

శ్లో॥ తేజోఽన్నేన్ద్రియవీర్య మేత దుపజీవ్యా యాన్తి సాధ్యా ముదం
యో వేద ప్రథమామృతం సహి వసు స్స్యా ద్యో ద్వితీయ స్తు సః
రుద్రో యస్తు తృతీయ మేషహి భవే దాదిత్యఏవాస్య య
స్తుర్యం వేద మరుత్సపఞ్చమ మిదం యో వేద సాధ్య స్సతు. ౨౮౬

వ్యా.-అథర్వాఙ్గిరో మక్షికాసన్తానైః అథర్వాఙ్గిరసఏవ మక్షికాసన్తానాని తైః ఇతిహాసపుష్పనిచయాత్ ఇతిహాస పురాణోక్త కర్మరూప పుష్పసమూహా త్సమ్పాదిత మన్నముఖ్య మన్నాదిమయం సూర్యస్థం పరకృష్ణరూపమధు ఉత్కృష్టకృష్ణరూపమేవ మధు తే ప్రసిద్ధాః మరుతో మరున్నామానో దేవా భుఞ్జతే. అథ ఓఙ్కారా త్ప్రసూనా త్పరాదేశై ర్గోప్యై రాదేశైరేవ కీటగణై ర్మధుకరగణై రితం ప్రాప్తం తేజోఽన్నేన్ద్రియవీర్యరూపం తరణే ర్మధ్యే చలద్వా చలదివ ఏతద్దృశ్యమానం మధు సాధ్యా ఉపజీవ్య భుక్త్వా ముదం యాన్తి మధు విద్యాఫలం దర్శయతి. యః ప్రథమామృతం లోహితం వేద స వసు స్స్యాత్. యస్తు ద్వితీయ మమృతం శ్వేతం వేద స రుద్ర స్స్యాత్ య స్తృతీయ మమృతం కృష్ణం వేద ఏష ఆదిత్యఏవ భవేత్. యోఽస్య తుర్య మమృతం పరకృష్ణం వేద సమరు త్స్యాత్. యః పఞ్చమ మమృతం మధ్యే చలదివ స్థితం వేద సతు సాధ్య స్స్యాత్ - ఇతి.
౨౮౫-౨౮౬

శ్లో॥ అస్తం చాప్యుదయం వ్రజన్ ప్రతిదినం సూర్యోయ మాయుఃక్షయం
త్రైలోక్యస్య తనోతి సత్యభువనం త్వేకం విసూర్యోదయమ్
దృష్ట్వా బ్రహ్మవిదో న భాను రుదయం నైవాస్త మేతి స్వభ
స్సైతస్యాస్తి సదా ప్యహర్నతు కదా రాత్రి ర్యతో బ్రహ్మ సః. ౨౮౭

వ్యా.—సూర్యస్య కర్మఫలప్రదత్వం వస్వాదిదేవోపభోగ్యత్వం చోక్త్వా త్రైలోక్యాయుఃక్షయకరత్వ మాహ. అయం సూర్యః ప్రతిదిన ముదయ మస్తంచ వ్రజన్ సన్ త్రైలోక్యస్య లోకత్రయవర్తిజనస్యేత్యర్థః. ఆయుః క్షయం తనోతి. ఏతేన సూర్యస్య కాలరూపత్వ ముక్తమ్. సత్యలోకవర్తినాన్తు నాయుఃక్షయ స్సూర్యభ్రమణప్రయుక్తఇత్యాహ - ఏకం సత్యభువనం బ్రహ్మలోకస్తు విసూర్యోదయం సూర్యోదయరహిత మతఏవ సూర్యాస్తమయరహితంచ న కేవలం బ్రహ్మలోకస్థానామేవ సూర్యోదయాదిప్రయుక్తాయుఃక్షయాభావః. కిన్తు అత్రస్థానామపి బ్రహ్మవిదా మిత్యాహ. బ్రహ్మవిదో దృష్ట్వాతు భాను రుదయం నైతి, అస్తంచ నైతి. స్వభస్య స్వప్రకాశస్య ఏతస్య బ్రహ్మవిదః సదా ప్యహః దినమేవాస్తి కదాచిదపి రాత్రి ర్నాస్తి తత్ర హేతుమాహ - యత స్స బ్రహ్మవి ద్బ్రహ్మైవ అయం భావః బ్రహ్మవి ద్బ్రహ్మైవ బ్రహ్మచ స్వప్రకాశమేవ న బ్రహ్మ ప్రకాశస్య కదాచిద ప్యభావః అత స్సర్వదాపి బ్రహ్మవిదో ఒహరేవ. ఉక్త మన్యత్రాపి—“హృదాకాశే చిదాదిత్య స్సదా భాసతి భాసతే, నోదేతి నాస్తమేత్యేవ కథం సన్ధ్యా ముపాస్మహే” ఇతి తస్మా ద్బ్రహ్మవిదభిమత శ్చిద్రూప సూర్యః నోదేతి నాస్తమేత్యేవ. నను బ్రహ్మవి దభిమతచిద్రూపసూర్య స్యోదయాస్తమయౌ మాభూతాం నామ సర్వలోకప్రసిద్ధసూర్యోదయాస్తమయ ప్రయుక్తాయుఃక్షయాభావః కథం బ్రహ్మవిద ఇతిచే దుచ్యతే. బ్రహ్మవిదో బ్రహ్మత్వేన కాలత్రయేపి సత్త్వా న్నాయుః నాయుషశ్చ క్షయఇతి. నను బ్రహ్మవిద స్సూర్యాస్తమయప్రయుక్తా రాత్రిః కుతో నేతిచే దుచ్యతే. అద్వితీయబ్రహ్మభూతే బ్రహ్మవిది రాత్ర్యాది ద్వైతాభావాదితి. నను సదా ప్యహరేవేతి కథ ముక్తమితిచే దుచ్యతే. స్వప్రకాశాత్మరూపస్య బ్రహ్మవిద స్సదాపి ప్రకాశఏవాస్తి నతు కదాచిద ప్యప్రకాశఇతి. ప్రకాశో జ్ఞాన మప్రకాశో జ్ఞానాభావో ఒజ్ఞానం వేతి వివేకః. నను యద్యేవం బ్రహ్మణి కాలత్రయే ప్యజ్ఞానం నాస్తి. తర్హి కథ మజ్ఞానావృతి ర్బ్రహ్మణః. నచానావృతమేవేతి వాచ్య మనుపలభ్యమానత్వా త్సర్వైర్బ్రహ్మణః. నాహం బ్రహ్మ జానామీతిహి సర్వానుభవః. ఇతిచే

దుచ్యతే. అనావృతమేవ బ్రహ్మ. బ్రహ్మణఏవావృతత్వే కథ మన్యస్య భానం స్యాత్. తమేవ భాన్త మనుభాతి సర్వమితిహి శ్రూయతే. ఏవం భాసమాన మపి బ్రహ్మ అవిదుషా మావృతమి వాభాసమాన మ్భవతి. యథా భాసమానోపి సూర్య ఉలూకానా మభాసమానః. విదుషాన్తు సర్వదా భాసమానమేవ. బ్రహ్మ ఆత్మత్వాత్ ఆత్మాహి కదాచిదపి కేనాపి నావృతో భవతి. ఆత్మనఏవావృతత్వే జగదాన్ధ్యప్రసఙ్గాత్. బ్రహ్మణ్యాత్మభిన్నత్వభ్రాన్త్యాతు అవిదుషా మప్రకాశ మివ భవతి బ్రహ్మ. తస్మా ద్బ్రహ్మవి ద్దృష్ట్యా సదాపి చిదాదిత్యో భాసతఏవేతి సదాపి తస్యాహ రేవ చిదాత్మభాస్కర స్యోదయాస్తమయాభావా త్ప్రసిద్ధభాస్క-రస్య మిథ్యాత్వాచ్చ. నాస్తి బ్రహ్మవిదః కో ప్యాయుఃక్షయ ఇతి శాశ్వతం సప్రకాశం బ్రహ్మైవ బ్రహ్మవిత్. ౨౮౭

శ్లో॥ గాయత్రీ సకలం జగద్భవతి సా వాగేవ యస్మా దిదం
సర్వం గాయతి రక్షతి క్షితి రియం సా ఽస్యాం సమస్తం స్థితమ్
గాయత్రీతనురేవ యత్ర త ఇమే ప్రాణాః సమస్తాః స్థితా
గాయత్రీహృదయం య దత్ర త ఇమే ప్రాణాః స్థితాః పఞ్చచ. ౨౮౮

వ్యా.—సవితు రుపాసన ముక్త మథ సవితృదేవతాక గాయత్ర్యుపాసన ముచ్యతే. గాయత్రీ ఛన్దోవిశేషః. సోమాహరణా దితరచ్ఛన్దోక్షరాహరణేన ఇతర చ్ఛన్దోవ్యాప్త్యాచ సర్వసవనవ్యాపకత్వాచ్చ యజ్ఞే ప్రాధాన్యం గాయత్ర్యాః. యద్వా గాయత్రీమన్త్రవిశేషః సహి మన్త్ర స్సర్వమన్త్రాధికః "నగాయత్ర్యాః పరో మన్త్రో న మాతుః పరదేవ" తేతి స్మరణాత్. గాయత్రీమన్త్రయోగాదేవ ద్విజస్య బ్రాహ్మణత్వసిద్ధేశ్చ అయంచ మన్త్రో గాయత్రీచ్ఛన్దోబద్ధఏవేతి నగాయత్రీమన్త్రస్య గాయత్రీచ్ఛన్దో వ్యతిరేకః. ఏవం ప్రధానత్వాదేవ గాయత్ర్యా ముపాసన మిహోచ్యతే. గాయత్రీ సకలం జగ ద్భవతి. కా సా గాయత్రీ త్యత ఆహ. సా గాయత్రీ వాగేవేతి ఛన్దసో మన్త్రస్యవా వాగనతిరిక్తత్వా దితి భావః. నను కథం వాచ స్సర్వజగద్రూపత్వ మతఆహ - యస్మాత్ వాక్ ఇదం సర్వం జగత్ గాయతి వక్తి అసౌ గౌ రశ్వ ఇతి. రక్షతిత్రాయతేచ మాభైషీః కి న్తేభయ ముత్థిత మిత్యాదినా. తథా ఇయం క్షితిః పృథివీ సా గాయత్రీ కథం పృథివీ గాయత్రీత్యత ఆహ. అస్యాం పృథివ్యాం సమస్తం స్థితం యథా గానత్రాణాభ్యాం భూతసమ్బన్ధో గాయత్ర్యాః తథా భూతప్రతిష్ఠానా ద్భూతసమ్బన్ధః పృథివ్యాఇతి. తతో గాయత్రీ పృథివీ. అథ తనుశ్శరీరమేవ గాయత్రీ తత్రహేతుమాహ యత్ర తనౌ త ఇమే

సమస్తాః ప్రాణాః స్థితాః సా తను రితి సమన్వయః. సర్వభూత ప్రతిష్ఠానా ద్యథా పృథివీ గాయత్రీ తథా సర్వభూత శబ్ద వాచ్య ప్రాణప్రతిష్ఠానా త్తను ర్గాయత్రీ త్యర్థః అథ హృదయం గాయత్రీ యద్యస్మా దత్ర హృదయే పుణ్డరీకాకారే మాంస ఖణ్డే ఇమే పఞ్చాపి ప్రాణాః స్థితాః ప్రాణాహి భూతశబ్దవాచ్యాః ప్రాణోహి పితా ప్రాణో మాతేత్యాది శ్రుత్యన్తరాత్. ఏవం భూతసమ్బన్ధసత్త్వా ద్ధృదయం గాయత్రీ. ౫౹౨౹౨

శ్లో॥ వాగ్భూత క్షితి దేహ హృత్సరసిజ ప్రాణాత్మనా షడ్విధా
గాయత్రీచ చతుష్పదా భవతి తద్బ్రహ్మైవ యద్బ్రహ్మణః,
పాదోఽసాచ తతో మహాన్ సపురుషో యస్యైకపాదోఽఖిలం
విశ్వం దృశ్య మిదం త్రిపా త్త దమృతం విద్యోతతే స్వాత్మని. ౫౹౨౹౩

వ్యా.—ప్రతిపాదం షడక్షరా చతుష్పదాచేయం గాయత్రీ వాగ్భూతక్షితి దేహహృత్సరసిజప్రాణాత్మనా షడ్విధా. నను వాక్క్షితిదేహ హృదయరూపత్వ మేవ గాయత్ర్యాః పూర్వశ్లోకే ఉక్తమ్. తతశ్చతుర్విధైవ గాయత్రీ నషడ్విధేతిచే న్నైవమ్. గాయత్రీ సకలం జగదితి సర్వభూతాత్మత్వ ముక్తంగాయత్ర్యాః. తతో భూతరూపా గాయత్రీ ప్రాణాశ్చ భూతశబ్దవాచ్యా ఇత్యుక్తం శ్రుత్యన్తరే. తతః భూత రూపా గాయత్రీ ప్రాణరూపాపి భవతీతి తస్మా త్షడ్విధా గాయత్రీ యద్యస్మా దసా గాయత్రీ బ్రహ్మణః పాదః తత్తస్మా ద్బ్రహ్మైవ భవతి. పాదపాదినో రభేదాత్. ఇదం దృశ్య మఖిలం విశ్వం జగత్. యస్య బ్రహ్మణ ఏకఃపాదః సపు రుషః. తతస్తస్మా ద్గాయత్ర్యాఖ్యా ద్విశ్వాత్మకా త్పాదా న్మహా నధికఏవ. పా దాదధికోహి పాదీ. నను చతుష్పా ద్బ్రహ్మ. తత్ర ఏకః పాదస్సర్వం జగ ద్గాయ త్ర్యాఖ్య మిత్యుక్తమ్. అవశిష్టం పాదత్రయం కింరూప మతఆహ. తత్ప్రసిద్ధ మమృతం మోక్షలక్షణం. త్రిపా త్పాదత్రయం త్రయః పాదా యస్య తత్త్రిపాద మృతమితివా. స్వాత్మని స్వస్మిన్నేవ విద్యోతతే తిష్ఠతి. అవశిష్టం బ్రహ్మణఃపాద త్రయం నిష్ప్రపఞ్చం సచ్చిదానన్దలక్షణం ముక్తోపభోగ్యం పరం బ్రహ్మైవేత్యర్థః. తస్మా ద్బ్రహ్మణః పాదో గాయత్రీ బ్రహ్మైవ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి శ్రుతేః. కల్పిత స్యాధిష్ఠానానతిరేకన్యాయాత్. కార్యస్య కారణా నతిరేకన్యాయాచ్చ. జగతో బ్రహ్మత్వా జ్జగద్రూపా గాయత్ర్యపి బ్రహ్మైవ. ఏవం జగత్త్వేన రూ పేణ బ్రహ్మణః పాదభూతాపీయం గాయత్రీ అధిష్ఠానచైతన్యరూపేణ కారణా

త్మస్వరూపేణవా బ్రహ్మరూపైవ తస్మా ద్గాయత్రీం బ్రహ్మే త్యుపాసీ తే త్యభి ప్రాయః. ౨౮౯

శ్లో॥ ఆకాశః పురుషా దసౌ బహి రిదం బ్రహ్మైవ దేహాన్తరే
ప్యాకాశో బృహదేవ హృత్సరసిజే ప్యాకాశఏ వామృతమ్
హార్దాకాశ ఇతి స్థిరా మ్ప్రతిగత శ్చేత స్సమాధిం బుధః
పశ్యే త్పూర్ణ ముపాధిహీన మమృతం స్వాత్మాన మేవేశ్వరమ్. ౨౯౦

వ్యా.—అథ యో బ్రహ్మణ ఆద్యో వికారః యశ్చ బ్రహ్మణో దృష్టాన్త భూత స్తస్యాకాశ స్యోపాసన ముచ్యతే. పురుషా ద్దేహా ద్బహిర్దృశ్యమానో సౌ వాకాశః. ఇదం సర్వశాస్త్రప్రసిద్ధం ప్రత్యక్షంచ బ్రహ్మైవ తావ ద్బాహ్యా కాశమేవ బ్రహ్మే త్యుపాసీ తేత్యర్థః దేహాన్తరే వర్తమానో ప్యాకాశో బృహద్బ్ర హ్మైవ బాహ్యాకాశే బ్రహ్మదృష్టౌ స్థిరీకృతాయాం సత్యా మన్తశ్శరీరాకాశం బ్రహ్మేత్యుపాసీ తేత్యర్థః. హృత్సరసిజే వర్తమానో ప్యాకాశః అమృతం బ్రహ్మైవ శారీరాకాశే బ్రహ్మ దృష్టౌ స్థిరీకృతాయాం సత్యాం తతః హార్దాకాశం బ్రహ్మేతి ధ్యాయేదిత్యర్థః. ఇతిహార్దాకాశే స్థిరాం చేత స్సమాధిం ప్రతిగతః ప్రాప్తో బుధః పూర్ణ ముపాధిహీనం నిరుపాధిక మీశ్వర మీశితారం సర్వస్య అమృత మమర ణం సుఖరూపంవా స్వాత్మానమేవ బ్రహ్మాభిన్నం ప్రత్యగాత్మానమేవ పశ్యేత్. యద్వా ఈశ్వరం పరమాత్మాభిన్నం స్వాత్మానం ప్రత్యగాత్మాభిన్నంచ అమృ తం బ్రహ్మణి పశ్యేత్. ౨౯౦

శ్లో॥ హృత్స్వర్గావసథస్య పఞ్చసుషిరం ప్రాగాది దిక్షూర్ధ్వది
శ్యాస్తే ద్వారపవచ్చ పఞ్చమరుతః సూర్యేన్దువహ్న్యమ్బుదాః
ఆకాశశ్చ వసన్తి తత్ర నయనం శ్రోత్రంచ వాక్చేతసీ
వాయుశ్చాపి పుమాగ్ యఏత దయతే స్వర్గం సయాయా త్పుమాన్.
౨౯౧

వ్యా.—అథ హృదయోపాసనం సఫలమాహ-హృత్స్వర్గావసథస్య హృద్రూ పస్య స్వర్గావసథస్య దేవపురస్య దేవాలయస్యేతివా ప్రాగాది దిక్షు ఊర్ధ్వదిశిచ పఞ్చసు దిక్షు పఞ్చసుషిరం పఞ్చానాం సుషిరాణాం సమాహారః పఞ్చసుషిరం ద్వారపఞ్చక మిత్యర్థః ఆస్తే వర్తతే తత్రపఞ్చసు ద్వారేషు పఞ్చమరుతః. సూ ర్యేన్దువహ్న్యమ్బుదా ఆకాశశ్చేతి పఞ్చ. నయనం శ్రోత్రం వాక్ చేతోవాయురితి పఞ్చచ-ద్వారపవ ద్ద్వారపాలాఇవ వసన్తి అత్రాయం వివేకః ప్రాగ్ది శ్యేకం ద్వారం

వర్తతే తత్ర ప్రాణ శ్చక్షు రాదిత్యశ్చేతి త్రయో ద్వారపాలా వర్తన్తే. దక్షిణదిశి ద్వార మేకం వర్తతే తత్ర వ్యాన ఇన్దు శ్శ్రోత్ర మితి త్రయః. పశ్చిమదిశి ద్వార మేకం వర్తతే తత్ర అపానో వహ్ని ర్వాగితి త్రయః. ఉత్తరదిశి ద్వార మేకం వర్తతే. తత్ర సమానః పర్జన్య శ్చేత శ్చేతి త్రయః. ఊర్ధ్వదిశి ద్వార మేకం వర్తతే తత్ర ఉదాన ఆకాశః వాయు శ్చేతి త్రయః. ఇతి యః పుమా నే తద్ధృదయ మయ తే చిన్తయతి యద్వా వేత్తి స పుమాన్ స్వర్గం యాయాత్. ౨౯-౧

శ్లో॥ సంసారా దుపరి ప్రదీవ్యతితు యజ్జ్యోతి ర్ద్యులోకాత్పరం
బ్రహ్మాణ్డాది పదేషుచ స్ఫుటతరం యద్ద్యోతతే బ్రహ్మతత్
భూతానాం జఠరే స్థితోగ్నిరపి స బ్రహ్మైవ యస్య స్థితే
రుష్ణస్పర్శకరం వపుశ్చ పిహితశ్రోత్రేణ శబ్దగ్రహః. ౨౯-౨

వ్యా—అథ జఠరాగ్నిం బ్రహ్మే త్యుపాసీతే త్యాహ - ద్యులోకాత్పరం యత్ జ్యోతిః సంసారా దుపరి ప్రదీవ్యతి ప్రకర్షేణ భాసతే యచ్చ జ్యోతిః బ్రహ్మాణ్డాది పదేషు స్ఫుటతరం ద్యోతతే. అస్మద పేక్షయా దేవానాం జ్ఞానాధి కత్వా దితిభావః తత్ జ్యోతిః స్వప్రకాశచైతన్యం బ్రహ్మ యస్య స్థితేః వపు ష్యవస్థానా ద్ధేతోః వపుః ఉష్ణస్పర్శకరం భవతి. పిహితశ్రోత్రేణ శబ్దగ్రాహశ్చ భవతి. పిహితేన శ్రోత్రే ణాన్తర శ్శబ్దో గృహ్యత ఇత్యర్థః. సః భూతానాం ప్రాణినాం జఠరే స్థితోగ్ని ర్వైశ్వానరశ్చ బ్రహ్మైవ. 'అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహ మాశ్రిత' ఇతి గీతావచనాచ్చ. తస్మా ద్వైశ్వానరం బ్రహ్మే త్యుపాసీత. ౨౯-౨

శ్లో॥ యస్మా ద్బ్రహ్మ తఏవ సర్వ మయతే జన్మస్థితించ క్షయం
సర్వం బ్రహ్మ తత శ్శమాదిసహితో బ్రహ్మేతి సర్వ మ్భజేత్
యో జీవన్నిహ యథాక్రతు స్సపురుషః ప్రేత్యైవ తాదృగ్భవేత్
తస్మా ద్బ్రహ్మ యియాసు రేష పురుషో బ్రహ్మక్రతుం హ్యాచరేత్. ౨౯-౩

వ్యా.—అథ సర్వం బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాహ - యస్మాదితి. యస్మా ద్ధేతోః సర్వం జగత్ బ్రహ్మతః బ్రహ్మణ స్సకాశా దేవ జన్మాయతే జాయతే బ్రహ్మతః బ్రహ్మణ్యేవ స్థితి మయతే క్షయం లయం చాయతే ఇత స్తస్మాత్ సర్వం బ్రహ్మైవ యథా మృద ఉదితో మృది స్థితో లీనశ్చ ఘటో మృదేవ తద్వదితి భావః. తస్మాత్ విద్వా నితి శేషః. శమాదిసహితస్సన్ సర్వం బ్రహ్మేతి భజే దుపాసీత. సర్వం

సర్వాత్మకం బ్రహ్మ ఇతి వక్ష్యమాణవిధయా భజేదితివా కస్మాత్కారణాద్బ్రహ్మైవోపాస్య మత ఆహ-యఇతి-హి యస్మాత్ యః జీవ॥ సః జీవద్దశాయా మిత్యర్థః యథా క్రతుః యాదృశాధ్యవసాయః యాదృగ్భావనాయుతః స పురుషః ప్రేత్య మృత్వా తాదృగేవ భవేత్. తద్భావనానురూపఫలభాగేవ భవేత్. తస్మాత్ బ్రహ్మయియాసుః యాతు మిచ్ఛు రేవ ముముక్షుః పురుషః బ్రహ్మక్రతుంహి బ్రహ్మోపాసనమే వాచరేత్. యావజ్జీవం బ్రహ్మైవ ధ్యాయే దన్తే స్మరణ సిద్ధ్యర్థం. యాన్తే మతి స్సా గతిరితి న్యాయాదితి భావః. ౨౯౩

శ్లో॥ ప్రాణాత్మైష మనోమయో రుచిమయ స్సత్యేక్షణో౽భ్రాకృతి
ర్నిర్దోషాఖిలకామగన్ధరసవా॥ సర్వస్య కర్తా విభుః
వాక్చక్షుశ్రవణేన్ద్రియాదిరహితో నిస్సమ్భ్రమ శ్చాఖిల
వ్యాపీ మే హృదయే స్థితో త్యణుతమో జ్యాయా॥ సమస్తాదపి. ౨౯౪

వ్యా.—బ్రహ్మ యియాసునా బ్రహ్మోపాస్య మిత్యుక్తం కథ న్తస్యోపాస్య మిత్యత ఆహ-ప్రాణేతి-యద్వా ఇతి బ్రహ్మభజే దిత్యుక్తమితి కిమిత్యతాహ-ప్రాణాత్మేతి ఏష మే హృదయే స్థితో విభురీశ్వరః పరమాత్మా పరబ్రహ్మ ప్రాణాత్మా ప్రాణః ప్రజ్ఞా ఆత్మా శరీరం యస్య స ప్రాణాత్మా. యోవై ప్రాణ స్సా ప్రజ్ఞా యావా ప్రజ్ఞా సప్రాణ ఇతిశ్రుతేః. ప్రాణో ముఖ్యప్రాణ ఏవాత్మా శరీరం యస్యేతివా. ప్రాణమయకోశా దాన్తరత్వా దీశ్వరస్య మనోమయః మన ఉపాధికః మనోమయకోశా దాన్తరఇత్యర్థః. మనోవృత్తిభి రాత్మా విభావ్యత ఇతివా మనోమయః. ఏవ ముపాధివశా దీశ్వరస్య ప్రాణమయత్వ మనోమయత్వే స్వతస్తు రుచిమయః తేజోమయః స్వప్రకాశజ్ఞానస్వరూపఇతి యావత్. మాయోపాధి ప్రయుక్తం గుణమాహ-సత్యేక్షణ ఇతి సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యర్థః. నను మాయోపాధి రీశ్వరః ప్రాణోపాధి ర్మన ఉపాధికశ్చ జీవఇతి కథ మేకస్యైవేదం విశేషణ త్రయమితిచే న్నోక్త దోషో జీవేశ్వరాభేదవాదినా మద్వైతినామ్. ఏకస్యైవహి చైతన్యలక్షణేశ్వరస్య మనః ప్రాణౌ మాయా చోపాధయః. నను యద్యేవ మీశ్వరస్య ప్రాణా ద్యుపాధయ స్సన్తి తర్హి తత్ప్రయుక్తో దోష స్స్యాత్ . నేత్యాహ- అభ్రాకృతిరితి. అభ్ర మాకాశ ఇవాకృతిః స్వరూపం యస్య సో౽భ్రాకృతిః యథా ఘటాద్యుపాధిగతమపి సూక్ష్మత్వా న్నీరూపత్వా న్నిరవయవత్వా చ్చాకాశ ముపాధిధర్మై ర్న లిప్యతే. తథా ఈశ్వరో పీత్యర్థః. నను యది జీవేశ్వరయో రభేద స్తర్హి జీవగతా పూర్ణకామత్వాదయో దోషా ఈశ్వరస్యాపి స్యు రత

ఆహ. నిర్దోషాఖిలకామగన్ధరసవాన్ నిర్దోషా అఖిలాః కామా గన్ధా రసా అస్య సన్తీతి తథోక్తః. జీవవ దీశ్వరస్యావిద్యాదిదోషాభావా న్నాపూర్ణకామత్వం నాపి దుర్గన్ధఘ్రాణనం దుష్టరసాస్వాదనఞ్చ. కి న్త్వీశ్వరః పూర్ణకామః సురభిగన్ధం జిఘ్రతి స్వాదురసం భు ఙ్క్తేచేతి. నచ నిర్హేతుక మేవేదం జీవేశ్వరయో ర్వైల క్షణ్య మితి వాచ్యం సత్వా ద్ధేతోః. శుద్ధసత్త్వప్రధానమాయోపాధి రీశ్వరః. మలినసత్త్వప్రధానావిద్యోపాధి ర్జీవఇతి. నచైవం సతి జీవేశ్వరయో ర్వైల క్షణ్యే కథ మభేదఇతి వాచ్య మౌపాధికత్వాద్వై లక్షణ్యస్య. స్వతస్త్వభేద ఏవేతి. ఏవం మాయిత్వాదేవ. సర్వస్య జగతః కర్తా మాయావచ్ఛిన్నంహి బ్రహ్మ జగత్కర్తృ, యతోవేత్యాది శ్రుతేః. నహి నిరుపాధికస్య చైతన్యలక్షణేశ్వరస్య కర్తృత్వ మస్తి. కస్మా దస్యా నాస్తి స్వాభావికం కర్తృత్వ మతఆహ. వాక్చక్షుశ్శ్రవ ణేన్ద్రియాదిరహితః వాగాదికర్మేన్ద్రియైః చక్షుశ్శ్రోత్రాది జ్ఞానేన్ద్రియై రన్తఃకరణేన చ రహితః. ఏవం కరణాభావాదేవ కరణనిర్వర్త్యక్రియాఽభావః. నచ ఘ్రాణాది రాహిత్యే కథ మీశ్వరస్య గన్ధాది గ్రహణమితి వాచ్యం. మాయయా స్వరూప చైతన్యేనవా తత్సమ్భవాత్. అపాణిపాదో జవనో గ్రహీ తాపశ్యత్య చక్షు స్సశ్శృ ణోత్యకర్ణఇతి మన్త్రవర్ణాత్. పూర్ణకామత్వాదేవాయం నిస్సమ్భ్రమః స మ్భ్రమరహితః అప్రాప్తప్రాప్తౌహి సమ్భ్రమస్స్యాదనాప్తకామస్య ఆప్త కామత్వా న్నిత్యతృప్తస్యేశ్వరస్య కథం సమ్భ్రమః. కస్మా దనేన సర్వే కామాః ప్రాప్తా అత ఆహ - అఖిలవ్యాపీతి అఖిలవ్యాపినాహి సర్వే కామా వ్యాప్యన్తే నను నాస్త్యేవంవిధగుణక ఈశ్వరః అనుపలభ్యమానత్వా దత ఆహ - హృదయే స్థితఇతి. హృదయే ఏకాగ్రయా బుద్ధ్యోపలభ్యత ఇతి హృదయస్థిత ఇత్యుచ్యతే నను కస్మా దయం హృది సర్వైర్నోపలభ్య తే ఽత ఆహ- అత్యణుతమ ఇతి అతిసూక్ష్మతమత్వా ద్దుర్విజ్ఞేయ ఇత్యర్థః నను కిమయ మతిసూక్ష్మపరిమాణః యతో నోపలభ్యతే త త్రాహ-సమస్తాదపి ప్రపఞ్చాత్ జ్యాయా నధికఏవ సర్వస్యతస్మిన్ కల్పితత్వాదితిభావః ఇతి ధ్యాయేత్. మాయోపాధికం నిరుపాధికంచ యద్బ్రహ్మ తదేవాహమితి భజేతేతి పరమార్థః. నను కోఽత్రాహం శబ్దార్థః కిం జీవః యద్వా ప్రత్యగాత్మా. ఆద్యే తస్య ద్వివిధ బ్రహ్మభేదాయోగః ద్వితీయే తస్య మాయోపాధిక బ్రహ్మ భేదాయోగ ఇతిచేన్నైవమ్ యథా మాయోపాధిక నిరుపాధికబ్రహ్మణో రభేదః ఏవం మాయో పాధిక నిరుపాధిక బ్రహ్మభేదో జీవస్య మాయోపాధికబ్రహ్మభేదః ప్రత్యగాత్మ నశ్చ. ఏకమేవహి చైతన్యలక్షణం బ్రహ్మమాయోపాధికం నిరుపాధిక మన్తఃకరణో

సాధికం ప్రత్యగ్భూతంచ భవతి వ్యవహారదశాయామ్, పరమార్థదశాయాన్తునిరుపా
ధిక మేకరూపమేవ తస్మా దేకమేవ బ్రహ్మ జీవభూత మీశ్వరభూతం ప్రత్యగ్భూ
తఞ్చే త్యనుసన్ధేయమ్. నను మాయయా బ్రహ్మణో జీవభావ ఈశ్వరభావశ్చాయాతు
నామ కథ మ్పునః ప్రత్యగ్భావః ప్రత్యగ్రూపంహి స్వాభావికమితిచే త్త్రోత్రి దోషః.
స్వతః ప్రత్యగ్భూతమితి వివక్షితత్వాత్. యద్వా సర్వాన్తరత్వం సర్వవ్యాపిత్వంచ
ప్రత్యక్త్వం తద్ధి బ్రహ్మణో మాయయా ఆగతమేవ. స్వత స్సర్వస్యైవాభావే
సర్వాన్తరత్వాదేః కథం సద్భావఇతి - యత్తు ప్రతీచ స్స్వరూపం సచ్చిదానన్ద
లక్షణం తత్స్వాభావికమేవ జీవే శౌచ తదేవ జీవేశ్వరయోరపి స్వరూపమ్.
కల్పితస్యాధిష్ఠానస్వరూపమేవహి స్వరూపమ్. మాయయా కల్పితావేవ బ్ర
హ్మణి సోపాధికత్వా త్తయోః బ్రహ్మణ స్స్వరూపం సచ్చిదానన్దలక్షణం
విదితమేవ తస్మా జ్జీవ ఈశః ప్రత్యగాత్మాచ బ్రహ్మైవ. నచైవం బ్ర
హ్మణి కల్పితస్య జగత స్సచ్చిదానన్దమేవ స్వరూపమితి జగదపి బ్రహ్మైవేతి
వాచ్య మిష్టాపత్తేః కథ న్తర్హి బ్రహ్మసత్యం జగన్మిథ్యేతి వ్యవహార ఇతిచే
దుచ్యతే. బ్రహ్మత్వేన రూపేణ జగత స్సత్యత్వేపి జగత్త్వేన రూపేణ మిథ్యా
త్వం యథా మృత్త్వేన రూపేణ ఘటస్య సత్యత్వేపి ఘటత్వేన రూపేణ
మిథ్యాత్వం తద్వదితి. నచైవం జగత్త్వేన రూపేణ బ్రహ్మాపి మిథ్యైవేతి వాచ్యం.
నహి జగద్బ్రహ్మణః స్వరూపం. నచ మాయయా బ్రహ్మ జగద్రూపమేవేతి,
జగద్బ్రహ్మణః స్వరూపమేవేతి వాచ్యం. మాయామయం జగత్కథం బ్రహ్మణో
వాస్తవం స్వరూపం స్యాత్. నచ మాయామయమేవ స్వరూప మస్త్వితి వాచ్య
మిష్టాపత్తేః. మాయామయస్య బ్రహ్మస్వరూపస్య జగతో మిథ్యాత్వ మస్మాభి
రిష్యతేహి. నన్వేవం జగతఇవ జీవేశ్వరయో రపి మిథ్యాత్వ మాపన్నమితిచే దాప
ద్యతామ్. కథ న్తర్హి అజో నిత్య శ్శాశ్వత ఇత్యాదిశ్రుత్యవిరోధః. బ్రహ్మ
స్వరూపేణ తయో ర్నిత్యత్వాత్. నచైవం జీవేశ్వర జగన్తి సమానప్రతిపత్తికాన్యే
వేతి వాచ్యమ్. జీవేశ్వరోపాధ్యో ర్మిథ్యాత్వేన జీవేశ్వరయో ర్మిథ్యాత్వ మిత్యౌ
పాధికం మిథ్యాత్వం జీవేశ్వరయోః. జగత్తు స్వతఏవ మిథ్యేతి భేదాత్. నచైవం
ప్రత్యగాత్మాపి మిథ్యైవ. ప్రత్యక్త్వ స్యోపాధిప్రయుక్తత్వా దితి వాచ్యం. ప్రత్య
గాత్మన ఉపాధ్యభావాత్. ప్రత్యక్త్వ మిథ్యాత్వస్యేష్టత్వాత్. నిర్ధర్మకో హ్యాత్మా.
నచ ప్రతీచ స్సత్యత్వే కథం ప్రత్యక్త్వస్య మిథ్యాత్వమితి వాచ్యం. ప్రత్యక్త్వస్య
జగద్రూపోపాధిప్రయుక్తత్వా జ్జగతశ్చ మిథ్యాత్వాత్. నచ ప్రత్యక్త్వస్య

మిథ్యాత్వే నాభావే కథం ప్రత్యగాత్మసిద్ధిః. నహి ఘటత్వరహితో ఘటోస్తీతి వాచ్యమ్. ప్రత్యక్త్వాభావా దాత్మా ప్రత్యక్పదవాచ్యో మాభూన్నామ. కథ మ్పున రాత్మనోఽసిద్ధిః తస్మా త్ప్రత్యగాత్మాభిన్నం బ్రహ్మైకమేవ సత్యం తదేవాహం తతోన్య త్సర్వం మిథ్యేతి బుద్ధ్యా అధ్యవసాయం కుర్యా ద్విద్వాన్ అత్ర శ్లోకే ప్రాణాత్మా మనోమయఇతి విశేషణద్వయం జీవత్వసమర్పకం బ్రహ్మణః. సత్యేక్షణ ఇత్యాదివిశేషణజాత మీశ్వరత్వసమర్పకమ్ అఖిలవ్యాపీత్యాది ప్రత్యగాత్మత్వసమర్పకం రుచిమయో ఽభ్రాకృతి రితి స్వరూపసమర్పక మితి వివేకః.

—౨౯ ౪

శ్లో॥ భూబుధ్నో గగనోదర స్త్రిజగతీ కోశో దిశా కోణగో
ద్యా మూర్ధ్వం బిల మాదధచ్చ వసుధా నోయం నవా జీర్యతి
దిక్ప్రాచ్యస్య జుహూః శ్రుతాతు సహమానాఖ్యా దిశా దక్షిణా
రాజ్ఞీనా మపరాగ్దిశో త్తరదిశా ఖ్యాతా సుభూతాఖ్యయా. —౨౯ ౫

వ్యా.—ప్రతీకోపాసనాని కథయన్నేవ త్వరితో బ్రహ్మోపాసన ముక్తవాన్ పునః ప్రతీకోపాసనమే వాహ - సింహావలోకితకన్యాయాత్. శ్లోకద్వయేన కోశోపాసన ముచ్యతే. భూబుధ్నః భూరేవ బుధ్నం మూలం యస్య స భూబుధ్నః గగన మన్తరిక్షమే వోదరం యస్య స గగనోదరః. దిశాఏవ కోణాః తాన్ గచ్ఛతీతి దిశాకోణగః. ద్యాం ద్యులోక మేవోర్ధ్వం బిల మాదధత్ దధానః వసుధానః వసుధనం ప్రాణినాం కర్మఫలాఖ్యం ధీయతే ఽస్మి న్నితి వసుధా నః అయం దృశ్యమానః త్రిజగతీ కోశః త్రిభువనాత్మా కోశః. నజీర్యతివా నైవ నశ్యతి సహస్రయుగకాలావస్థాయిత్వా దితిభావః. అస్య కోశస్య ప్రాచీ దిక్పూర్వదిగ్భాగః జుహూరితి శ్రుతా ప్రఖ్యాతా జుహ్వ త్యస్యాం దిశి కర్మిణః ప్రాఙ్ముఖా స్సన్తఇతి జుహూః. దక్షిణా దిశాతు సహమానాఖ్యా సహన్తే ఽస్యాం పాపకర్మఫలాది ప్రాణినఇతి సహమానా యమపురీ. పరాగ్దిశా పశ్చిమదిశా రాజ్ఞీనా మనామేతి ప్రసిద్ధా రాజ్ఞా వరుణే నాధిష్ఠితేతి సన్ధ్యారాగయోగాద్వా రాజ్ఞీ ఉత్తరదిశా సుభూతాఖ్యయా ఖ్యాతా భూతిమద్భి రీశ్వరకుబేరాదిభి రధిష్ఠితత్వా త్సుభూతానామోదీచీ దిక్. —౨౯ ౫

శ్లో॥ వత్సో వాయు రయం దిశా మితి విద న్నోపుత్రశోకం వ్రజేత్
పుత్రాయుః కృతయే భజేత విబుధో ఽరిష్టన్తు కోశ న్తతః

ప్రాణం భూతమయఞ్చ భూశ్చ ధరణీ వ్యోమద్యురూపా మ్భువో
వాయ్వగ్న్యర్కమయీం సువ స్త్రినిగమాకారా మితి వ్యాహృతిమ్. ౨౯౬

వ్యా.—అయం వాయు ర్దిశా ముక్తానాం వత్సః దిగ్జత్వా ద్వాయోః ఇతి విదన్ పురుషః పుత్రశోకం పుత్రమరణాదిప్రయుక్తం దుఃఖం నోపప్రజేత్. నప్రాప్నుయాత్ తత స్తస్మాత్ విబుధః పుత్రాయుఃకృతయే పుత్రస్యాయుస్సిద్ధ్యర్థం శరీరే ప్రాణవాయుసఞ్చార ఆయుః అరిష్ట మవినాశనం కోశ ముక్తలక్షణం భజేత. భూతమయం ప్రాణంచ భజేత. ధరణీ వ్యోమద్యురూపాం భూరితి వ్యాహృతించ భజేత. వాయ్వగ్న్యర్కమయీం భువరితి వ్యాహృతించ భజేత. త్రినిగమాకారాం త్రయీరూపాం సువరితి వ్యాహృతించ భజేత. ౨౯౬

శ్లో॥ యజ్ఞోఽయం పురుషోఽస్య పూర్వసవనం గాయత్ర మాయు శ్చతు
ర్వింశ త్యబ్దమయం త దస్య వసవః ప్రాణా స్సమన్వాగతాః
మాధ్యాహ్నం సవనం ద్విరాగతగుణద్వావింశతి ర్వత్సరా
ఆయు స్త్రైష్టుభ మేతద ప్యనుగతాః ప్రాణాశ్చ రుద్రాః స్వయమ్. ౨౯౭

వ్యా.—పుత్రస్య దీర్ఘజీవనాయ కోశోపాసన ముక్త మథాత్మనో దీర్ఘజీవనాయ పురుషయజ్ఞోపాసన మాహ - సతిహి దీర్ఘజీవితే స్వయ మ్పుత్రాదిఫలేన యుజ్యతఇతి అయం జీవన్పురుషఏవ యజ్ఞః అస్య పురుషస్య చతుర్వింశ త్యబ్దమయ మాయుః గాయత్రం గాయత్రీఛన్దోమయం పూర్వసవనం ప్రాతస్సవనం భవతి. అస్య పురుషయజ్ఞస్య తత్ప్రాతస్సవనం ప్రాణాఏవ వసవ స్సమన్వాగతాః సమ్యగనుగతాః వసుదేవతాకత్వా త్ప్రాతస్సవనస్యేతి భావః ద్విరాగతగుణ ద్వావింశతిః ద్విరావృత్త ద్వావింశతి శ్చతుశ్చత్వారింశ దిత్యర్థః వత్సరా సంవత్సరాః తావత్పరిమిత మిత్యర్థః ఆయుః త్రైష్టుభం త్రిష్టుప్ఛన్దోమయం మాధ్యాహ్నం మాధ్యందినం సవనం భవతి. అపిచ కిఞ్చ ఏతత్సవనం ప్రాణాఏవ రుద్రాః స్వయమనుగతా భవన్తి. ౨౯౭

శ్లో॥ చత్వారింశ దథాష్టచాస్య శరదా మాయుస్తు య జ్జాగతం
తత్సాయం సవనం తద ప్యనుగతాః ప్రాణా స్త ఆదిత్యకాః
ప్రాణప్రార్థనయా త్వకాలమరణా న్ముక్త శ్శతం వత్సరాన్
జీవే త్షోడశ చైష వేదయ ఇదం జీవే త్సచైవం చిరమ్. ౨౯౮

వ్యా.–అథ అస్య పురుషస్య శరదాం చత్వారింశత్ అష్టచ తావత్పరిమిత మిత్యర్థః. యదాయు రస్తి తదాయుః జాగతం జగతీఛన్దోమయం సాయం సవనం భవతి అపి కిఞ్చ తత్సవనం తే ప్రాణా ఏవాదిత్యకాః ఆదిత్యాః అనుగతా భవన్తి. ఏషపురుషస్తు ప్రాణప్రార్థనయా హేప్రాణాః వసురుద్రాదిత్యరూపాః. యూయం మమ సవనవిఘాతం మాకురుత ఇతి ప్రార్థనయా అకాలమరణాత్ వ్యాధ్యాదినా అకాలే ఆశఙ్కితా న్మరణా న్ముక్తస్సన్ శతం షోడశచ వత్సరాన్ జీవేత్. య ఇదం వేద సచ ఏవం చిరం షోడశాధికశతవత్సరా నిత్యర్థః. జీవేత్. ౨౯౮

శ్లో॥ వష్ట్యత్తుం పరిపాతు మేష రమతే నోయత్తు దీక్షాస్య సా
పానం భుక్తి రతీ భవ న్త్యుపసద శ్శస్త్రాణి హాసాదయః
సత్యం దాన మబాధనంచ ఋజుతా భూయ స్తపో దక్షిణా
స్సూతి స్సోమరసా ప్తిర ప్యవభృథః ప్రాణోత్క్రమో వర్ష్మణః. ౨౯౯

వ్యా.–అస్య యజ్ఞస్య దీక్షాదిసమ్పత్తిం దర్శయతి. ఏష పురుషః అత్తుం పరిపాతుంచ వష్టి వాఞ్ఛతి నోరమతే ఇతియత్. సైవాస్య దీక్షా పానం భుక్తిరతీ చేతి త్రయః ఉపసదో భవన్తి. దకారాన్తశ్శబ్దః. హాసాదయః ఆదిపదా ద్భుక్తిరతో ర్గ్రహణమ్ శస్త్రాణి భవన్తి. సత్యం దాన మబాధన మహింసా ఋజుతా భూయః పున స్తపః తపశ్చేత్యర్థః. అధికం తప ఇతివా ఏతా దక్షిణా భవన్తి. సూతి రుత్పత్తి రేవ సోమరసాప్తి స్సోమరసపానమ్ యథా యజ్ఞం కరిష్యమాణే పురుషే దేవదత్త స్సోమం సోష్యతీతి కృతవతితు దేవదత్తో యజ్ఞ।మసోష్టేతి వ్యవహారః. ఏవ ముత్పత్స్యమానే పురుషే మాతా పుత్రం సోష్యతీతి ఉత్పన్నేతు మాతా పుత్ర మసోష్టేతి వ్యవహార ఇతి కృత్వా ఉత్పత్తిరేవ సోమపాన మిత్యుక్తమ్. వర్ష్మణ శ్శరీరాత్సకాశా త్ప్రాణోత్క్రమః ప్రాణానా ముత్క్రాన్తి ర్మరణ మిత్యర్థః అవభృథః భవతి. ౨౯౯

శ్లో॥ ప్రాణార్కాక్షితమ స్యథాచ్యుత మసి ప్రాణస్య సమ్యక్ శితం
తత్త్వం చాసి విశుద్ధధీః కలయతే యజ్జ్యోతి రాత్మస్థితమ్
సర్వవ్యాపి తమఃపరం రవిగతం తద్భాసకం జ్యోతిషా
ముత్కృష్టం వయ మాగతా ఇతి బుధః పశ్యే త్ప్రయాణక్షణే. 300

వ్యా:–ఏవం పురుష యజ్ఞవిదః కర్తవ్య మాహ - హే ప్రాణార్క ప్రాణాభిన్నాదిత్య అక్షిత మక్షీణ మక్షతంవా వ స్త్వసి అథ తథా అచ్యుతం స్వరూపా దప్రచ్యుతం వ స్త్వసి ప్రాణస్య సమ్యక్ శితం తనూకృతం తత్త్వం చాసి. విశుద్ధధీ

ర్విద్వాన్ ఆత్మస్థితం స్వే మహిమ్ని స్థితం సర్వవ్యాపి తమఃపరంచ యత్ జ్యోతిః కలయతే పశ్యతి తత్ జ్యోతిషాం రవ్యాదీనామపి భాసకం రవిగత మాదిత్యస్థ మాత్మస్థితం హృదయస్థంచ ఉత్కృష్టం జ్యోతి ర్వయ మాగతాః అహం ప్రాప్తవా నస్మి అస్మదోర్ద్వయో శ్చేతి బహుత్వమ్ ఇతి బుధః పూర్వోక్తయజ్ఞవిత్ ప్రయాణక్షణే అన్తకాలే పశ్యేత్. ౩౦౦

శ్లో॥ అధ్యాత్మం పురుషో భజే ద్బృహ దితి స్వాన్తం చతుష్పాచ్చ త
ద్వాక్ప్రాణశ్రుతిదృగ్భి రమ్బర మితి బ్రహ్మాధిదైవం భజేత్
అగ్నిస్పర్శనదిగ్దివాకరమయైః పాదై శ్చతుష్పాచ్చ త
ద్వాగాద్యాని పదా న్యమూని బృహతో వహ్న్యాదిభి ర్భాన్తిచ. ౩౦౧

వ్యా.—మనోమయ త్వాకాశాత్మత్వ గుణవత ఈశ్వర స్యోపాసన ముక్తమ్. ఇదానీం మన ఆకాశయో సమస్తబ్రహ్మదృష్టి ర్విధీయతే - అధ్యాత్మ మితి పురుషః అధ్యాత్మం స్వాన్తం మనః బృహద్బ్రహ్మేతి భజేత్. తచ్చ మనోబ్రహ్మ వాక్ప్రాణశ్రుతిదృగ్భిః చతుష్పా ద్భవతి మనో బ్రహ్మణో వాగాదయ శ్చత్వారః పాదా ఇత్యర్థః అధిదైవ మధిదైవత మమ్బర మాకాశం బ్రహ్మేతి భజేత్. త చ్చాకాశ బ్రహ్మ. అగ్నిస్పర్శన దిగ్దివాకరమయైః పాదైః చతుష్పా ద్భవతి. ఏవం బృహతో బ్రహ్మణో ఽమూని వాగాద్యాని పదాని వాక్ప్రాణశ్రుతిదృగ్రూపాః పాదాః వహ్న్యాదిభిః అగ్నిస్పర్శనదిగ్దివాకరైః క్రమేణ భాన్తిచ అగ్నినా వా గ్భాతి, వాయునా ప్రాణః, దిగ్భి శ్శ్రుతిః శ్రోత్రమ్, ఆదిత్యేన చక్షురితి ఏత దుపాసనస్య తేజః కీర్త్యాదిః ఫలమ్. ౩౦౧

శ్లో॥ సృష్టేః ప్రాగసదేవ విశ్వ మభవ త్తస్మా దభూ త్స త్తతో
జజ్ఞేఽణ్డం నిరభిద్యతాబ్దత ఉప ర్యేత త్కపాలద్వయమ్
రౌప్యమ్భూ రధరం కపాల మపరం ద్యౌః కాఞ్చన శ్చాభవత్
స్థూలం తస్య జరాయుపర్వతగణః సూక్ష్మం సమేఘం హిమమ్. ౩౦౨

వ్యా.—ఆదిత్యో మ ధ్వి త్యుపాసనం ప్రాగుక్తం మధువిద్యాయామ్. పూర్వశ్లోకే బ్రహ్మణః పాద ఆదిత్య ఇత్యుక్తశ్చ ఇదానీ మాదిత్యో బ్రహ్మే త్యుపాసీతేతి విధిత్సు స్తావ దాదిత్య స్యోత్పత్తిం దర్శయతి. సృష్టేః ప్రాక్ విశ్వమస దేవాభవత్. అవ్యాకృతమే వాభూత్. నామ రూపవ్యాకరణాభావా దసత్కల్ప మేవాసీదితి వా నచ శూన్యమేవాసీ దితి వాచ్యం. శూన్యవాదస్య నిరాకరిష్య మాణత్వాత్. తస్మా దవ్యాకృతా త్సత్ వ్యాకృత మభూత్. అసత్కల్పం వస్తు

నామరూపవ్యాకృతత్వేన సదభూదితివా. తతః వ్యాకృతాత్. అ బూ్రిపా త్సతః అణ్డం జజ్ఞే. అదోఽభ్లణ్డం జాత ఋ త్యన్యత్రి ప్రసిద్ధేః. తచ్చాణ్డ మబ్దత స్సంవత్సర పరిమితా త్కాలాత్ నహి సాఽపా త్సంవత్సరో స్తి సూర్యప్రియుక్తత్వా త్తస్య. ఉపరి ఊర్ధ్వం నిరభిద్యత నిర్భిన్న మభూత్ పక్షిణా మివాణ్డమ్. ఏతద్భిన్న మణ్డం కపాలద్వయ మాసీత్. తత్ర అధర మథస్థం రౌప్యం రాజతం కపాలం భూ రభూత్. అపర ముత్తరం కాఞ్చనం కపాలం ద్యౌ రభవత్. ద్యు లోకస్య ప్రకాశప్రచురత్వా త్కాఞ్చనకపాలత్వ ముభవ ఈషత్ప్రకాశవత్త్వా ద్రాజత కపాలత్వమితి బోద్ధవ్యమ్. తస్యాణ్డస్య సమ్బన్ధి స్థూలం జరాయుగర్భ వేష్టనం పర్వతగణో ఽభవత్. సూక్ష్మం జరాయు సమేఘం మేఘసహితంహి మమ వశ్యా యోఽభవత్. మేఘా హిమం చాభవదిత్యర్థః. ౩౦౨

శ్లో॥ దేహే తస్య సిరాస్తు యా స్సమభవ న్నద్య స్సమస్తాహి తా
వా స్తేయం సలిలన్తు సిన్ధు రభవ త్తస్మి న్నభూ ద్భాస్కరః
ఉత్పత్తౌ తరణే స్తదా వ్యుదగమ న్ఘోషాశ్చ భూతాని త
త్కామా అద్యచ భాస్కరోదయలయే సర్వం త దుద్గచ్ఛతి. ౩౦౩

వ్యా.—తస్య జాతస్య గర్భస్య దేహే యా స్సిరా నాడ్యః తా స్సమస్తా నద్యో ఽభవ న్హి. వా స్తే యం వస్తౌ నాభే రధో భవం వా స్తేయం సలిలన్తు సిన్ధు స్సముద్రోఽ భవత్. తస్మి న్నణ్డే భాస్కర ఆదిత్యో అభూత్. హి యస్మా త్తదా తరణే రుత్పత్తౌ ఘోషా ఉదగమన్ చకారా దులూలవః విస్తీర్ణ రవా ఉద గమన్ భూతా న్యుదగమన్ తత్కామాః భూతానాం కామా శ్చోదగమన్ తస్మా దద్యాపి భాస్కరోదయలయే ఉదయలయ యో స్సమాహార ఉదయలయం భాస్కర స్యోదయలయం భాస్కరోదయలయం తస్మిన్ సూర్యోదయే సూర్యాస్త మయే చేత్యర్థః తత్సర్వం ఘోషాదిక ముద్గచ్ఛతి. సూర్యోదయాస్తమయయోః పక్షి ఘోషాదిప్రసిద్ధేః నిశి నిద్రాణానా మ్భూతానాం సూర్యోదయే ఉత్థానాత్ సాయంచ సర్వభూతానాం నిర్నిద్రత్వే నావస్థానాత్. 'ఉద్యన్త మస్తం యన్త మాదిత్య మభిధ్యాయన్ కుర్వ న్విద్వా న్బ్రాహ్మణ స్సకలం భద్ర మశ్నుతే' ఇతి శ్రుత్యా ఉదయాస్తమయకాలికసూర్యోపాస్త్యా సర్వకామసిద్ధేశ్చ - ఇతి. ౩౦౩

శ్లో॥ విద్వా నేవ ముపాస్త ఏన మరుణం బ్రహ్మేతి భానోః పదం
ప్రేత్యాయం ప్రతిపద్యతే ద్రుతతరం చేహాపి సాధుస్వరాన్

సమ్ప్రాప్య ప్యామృత మశ్నుతేచ సకలాః కామా భజన్తే ప్యముం
భూతా న్యప్యఖిలాని హన్త సుఖయ న్త్యేనం నితాన్తం స్వయమ్. ౩౦౮

వ్యా.—ఏవం విద్వా నేన మరుణ మాదిత్యం బ్రహ్మే త్యుపాస్తే ధ్యాయతి. అయం ప్రేత్య మృత్వా భానోః పదం ప్రతిపద్యతే. ఇహాపి జీవద్దశాయామపి ద్రుతతరం సాధుస్వర్గా సాధుర్గా ఘోషాగ్ యదుపభోగే పాపానుబన్ధాభావః తా నిత్యర్థః. సమ్ప్రాప్య అమృతం సుఖ మశ్నుతే. అముం విద్వాంసం సకలాశ్చ కామా భజన్తేపి ప్రాప్నువన్త్యేవ. హన్తేత్యద్భుతే. అఖిలాన్యపి భూతాని స్వయ మేనం విద్వాంసం నితాన్తం సుఖయన్తి సుఖినం కుర్వన్తి తస్మా దాదిత్యో బ్రహ్మే త్యుపాసీత అసా వాదిత్యో బ్రహ్మేతి శ్రుత్యన్తరాచ్చ. ౩౦౮

శ్లో॥ యే నాయః కృతనామక స్స విజిత స్తేనాధరే ఽయాః కలిః
త్రేతాద్వాపర ఇత్యమీహి విజితా యస్మా త్కృతే ఽన్తర్గతాః
ఏవం యేన బృహజ్జితం సమమయం సర్వం జితం తేన స
త్కర్మేదం హి సమాప్యతే పరబృహ ద్జ్ఞానే త దేతత్పరమ్. ౩౦౯

వ్యా.—న న్వా దిత్యాదయ ఆదిత్యాదిరూపేణై వోపాస్యన్తాం కిమితి బ్రహ్మదృష్ట్యా. తేషా ముపాసనం విధీయతే - ఇతి శఙ్కాయాం యేన కేనాప్యుపాయేన బ్రహ్మైవ జేతవ్యం బ్రహ్మ జయాదేవ సర్వజయసిద్ధేః సచ బ్రహ్మజయః. బ్రహ్మసాక్షాత్కారా ద్భవతి. సచ సాక్షాత్కారో బ్రహ్మజ్ఞా నాద్భవతి శ్రవణాది రూపా త్తీవ్రబుద్ధీనాం. మన్దానా న్తు నిర్గుణోపాసనా ద్భవతి. తచ్చ నిర్గుణబ్రహ్మోపాసన మాదావేవ దుష్కర మితి సగుణబ్రహ్మోపాసనం కర్తవ్యం. తచ్చ సగుణం బ్రహ్మ ఆదిత్యా ద్యవచ్ఛిన్నమితి ఆదిత్యో బ్రహ్మే త్యుపాసీతేత్యాదీన్యుపాసనా న్యుక్తానీతి బ్రహ్మదృష్ట్యై వాదిత్యాదయఉపాస్యాః సర్వథాపిబ్రహ్మణ ఏకస్యైవోపాస్యత్వాదిత్యు త్తర మభిప్రేత్య కథం బ్రహ్మజయే సర్వజయ ఇత్యత ఆహ- యేనేతి- యేన సః చతురఙ్కత్వేన ప్రసిద్ధః కృతనామకః అయః యేన ద్యూతవిద్యాయా మేజతి సోక్షః. అక్షస్య కశ్చిద్భాగో ఽయశబ్దవాచ్యః. విజితః తేన అధరే అర్వాచీనాః త్రేతా త్ర్యఙ్కః ద్వాపరో ద్వ్యఙ్కః కలి రేకాఙ్కః ఇత్యమీ త్రయో ప్యయాః విజితాహి విజితాఏవ. తత్ర హేతు మాహ. యస్మాత్కారణాత్ అమీ త్రయో ఽయాః కృతే కృతా యే అన్తర్గతాః అన్తర్భూతాః శతం సహస్రే సమ్భవతీతి న్యాయేన చతురఙ్కే త్ర్యఙ్కాదీనాం

సమ్భవాదితిభావః. ఏవం యేన పుంసా సమమయం సర్వాత్మకం బృహద్బ్రహ్మజితం లబ్ధం తేన సర్వమ పీదం సత్త్రాగ్నిహోత్రాదికం జితం కృతప్రాయమేవేత్యర్థః. హి యస్మా దిదం కర్మ పరబృహద్జ్ఞానే పరబ్రహ్మజ్ఞానే సమాప్యతే 'సర్వం కర్మాఖిలం పార్థ జ్ఞానే పరిసమాప్యత' ఇతి గీతావచనాత్. బ్రహ్మజ్ఞానఫలే సర్వాత్మభావే అగ్నిహోత్రాది కర్మఫలానాం స్వర్గాదీనా మన్తర్భావా ద్బ్రహ్మజ్ఞానే సర్వం కర్మపరిసమాప్త మితి భావః త త్తస్మాత్ సర్వపరిసమాప్తిభూమిత్వా దేతద్బ్రహ్మజ్ఞానం పరం సర్వోత్కృష్టం భవతి. తస్మాత్ దేవభావాదిఫలప్రదాని సూర్యాదిరూపేణ సూర్యా ద్యుపాసనాని దేవయజనాని జ్యోతిష్టోమాదీని చ కర్మాణి వాపీకూపతటాకనిర్మాణాన్నదానాదీ నీష్టాపూర్తానిచ సర్వాణి నికృష్టాని త్యక్త్వా విద్వాన్ సర్వభావప్రదం బ్రహ్మోపాసనమేవ కుర్యాత్. సర్వభావే ప్రాప్తే సతి దేవభావాదీనామపి ప్రాప్తత్వాత్. సర్వభూమణ్డలాధిపత్యే ప్రాప్తేసతి తత్తద్భూఖణ్డానామపి ప్రాప్తత్వమేవ యథా తద్వత్. దేవభావాదికే ప్రాప్తేతు న సర్వభావప్రాప్తిః. యథా భూఖణ్డే ప్రాప్తే న సర్వభూమణ్డలప్రాప్తిః. తత స్సర్వభావఏవ విద్వద్భి రాకాఙ్క్షణీయః. యథా రాజ్ఞా సామ్రాజ్యమ్ తస్మా త్సర్వభావసిద్ధ్యర్థం విదుషా బ్రహ్మైవోపాస్యం, నతు కర్మ కర్తవ్యం. నాపి దేవతాన్తర మారాధ్యమి త్యభిప్రాయః. ౩౦౫

శ్లో॥ యద్య త్సాధు చరన్తి కర్మ భువనే లోకా స్తదేత త్సమం
బ్రహ్మజ్ఞం ప్రవిశ త్యయం భవతి య ద్బ్రహ్మైవ సర్వాత్మకమ్
నిష్కామాః కృతినః స్వకర్మజఫలం బ్రహ్మార్పణం కుర్వతే
త ద్ధ్యేనం సముపైతి తత్ఫలజలై ర్బ్రహ్మామ్బుధి ర్వర్ధతే. ౩౦౬

వ్యా.—కిఞ్చ భువనే జగతి లోకా స్సజ్జనాః యద్యత్సాధుకర్మ చరన్తి కుర్వన్తి తదేత త్సమం సర్వం బ్రహ్మజ్ఞం ప్రవిశతి యద్యస్మా దయం బ్రహ్మవిత్ సర్వాత్మకం బ్రహ్మైవ భవతి. అపిచ నిష్కామాః కృతినః కర్మిణః కుశలావా స్వకర్మజఫలం బ్రహ్మార్పణం కుర్వతే తత్ఫల మేనం బ్రహ్మవిదం సముపైతిహి ప్రాప్నో త్యేవ. బ్రహ్మత్వా ద్బ్రహ్మవిదః అర్పితత్వాచ్చ బ్రహ్మణే కృతిభిః ఫలస్య. నను కృతిభి స్సమర్పితత్వా దిదం ఫలం బ్రహ్మవిద ముపైతు నామ. కథం స్వర్గా ద్యర్థం కర్మిభి స్సకామై రనుష్ఠితస్య కర్మణః ఫలం బ్రహ్మగామి భవే దితిచేత్కాత్రానుపపత్తిః. తత్ఫలం యద్గామి తస్య భోక్తు ర్బ్రహ్మాత్మకత్వేన బ్రహ్మవిదాత్మకత్వాత్. నచ కథం భోక్తా బ్రహ్మాత్మక ఇతి వాచ్యం సర్వాత్మకత్వా

ద్బ్రహ్మణః. అతఏవ సర్వాత్మకత్వేన విశేషితం బ్రహ్మ. నను యద్యేవం సకామై రాత్మార్థం కృతానాం నిష్కామై ర్బ్రహ్మార్పణబుద్ధ్యాచ కృతానాం సర్వేషాం కర్మణాం ఫలాని యది బ్రహ్మవిద ముపయాన్తి తర్హి తత్ఫలై రస్య వికార స్స్యా దత- ఆహ ఏష బ్రహ్మవిద్రూపః అమ్బుధిః తత్ఫలజలైః కర్మఫలరూపోదకై ర్న వర్ధతే వృద్ధిం నయాతి. సర్వమపి కర్మఫలం బ్రహ్మవిదం ప్రవిశ్య నిర్నామరూపం నశ్యత్యేవ. నతు తస్య కమపి వికారం జనయతి యథా సముద్రం ప్రవిశ్య సర్వం నాదేయం జల మితి భావః. ఏతేన సర్వాత్మకబ్రహ్మరూపత్వా ద్బ్రహ్మవిదః సత్కర్మ ఫలసమ్బన్ధఇవ దుష్టకృత దుష్కర్మఫలనరకాదిసమ్బన్ధోపి స్యాదితి శఙ్కా పరాస్తా. అసఙ్గా విక్రియపరిపూర్ణసచ్చిదానన్దబ్రహ్మరూపత్వా ద్బ్రహ్మవిదః. తస్మా ద్బ్రహ్మై వోపాస్యమ్. 308

శ్లో॥ అగ్న్యర్కేన్దుజలాని యాన్తి విలయం వాయౌ వచోక్షిశ్రుతి
స్వాన్తాని ప్రలయం ప్రయాన్తితు యతః ప్రాణే తత స్తావుభౌ
సంవర్గౌ భవతః ప్రజాపతిమయౌ వాత్మా సహి ద్యోసదాం
భూతానాం జనితా హిరణ్యదశన స్సూరిశ్చ భోక్తా మహాన్. 309

వ్యా.—వాయుప్రాణయో ర్బ్రహ్మణః పాదదృష్ట్యధ్యాసః పూర్వ ముక్తః తత స్సింహావలోకిత కేన బ్రహ్మజ్ఞానం స్తుత మిదానీం. తయో స్సాక్షా ద్బ్రహ్మత్వే నోపాస్యత్వాయ సంవర్గత్వం వక్తి యతో యస్మాత్ అగ్న్యర్కేన్దుజలాని వాయౌ విలయం యాన్తి వచోక్షిశ్రుతిస్వాన్తానితు ప్రాణే ప్రలయం ప్రయాన్తి తతః తౌ వుభౌ వాయుప్రాణౌ సంవర్గౌ భవతః. సంవర్జనా త్సఙ్గ్రహణా త్సఙ్గ్ర సనాద్వా సంవర్గత్వ మనయోః. సంవృఙ్క్త ఇతి సంవర్గ ఇతి వ్యుత్పత్తేః. ఇమౌ చాగ్న్యాదీనాం వాగాదీనాం సంవర్గౌ సంహారకౌ వాయుప్రాణౌ ప్రజాపతిమయౌ హిరణ్యగర్భాత్మకౌ సూత్రాత్మత్వా త్ప్రజాపతేః. సూత్రత్వాచ్చ ప్రాణవా య్వోః సూత్రేణ పుష్పగణఇవ ప్రాణేన కార్యకరణసఙ్ఘాతః వాయునా లోక సఙ్ఘశ్చ ధ్రియతేహి కో உసౌ ప్రజాపతి రత ఆహ-స ప్రజాపతి ర్ద్యోసదాం ద్యులోక వర్తినాం దేవనాం వాయ్వాదీనా మాత్మాహి. సర్వదేవాత్మత్వా ద్ధిరణ్యగర్భస్య హిరణ్యగర్భాద్ధి సర్వే దేవా ఉత్పద్యన్తే తత్రైవ లీయన్తే. కిఞ్చ భూతానాం ప్రాణినాం సర్వేషాం జనితా ఉత్పాదకః. దేవానామివ భూతానామపి జన్మలయ స్థానత్వా దాత్మైవ ప్రజాపతి రిత్యర్థః. అత్ర వాయుప్రాణౌ ప్రజాపతిమయౌ విత్యుక్తం కస్మా త్తయో స్తత్వ మత ఆహ - స ఇతి - హి యస్మా త్స ప్రజా

పతి ర్ద్యోసదా మాతృభూతానాం జనితాచ తస్మాదితి వ్యాఖ్యానా న్తరమ్. నన్వస్మిన్ పక్షే కథం కార్యకారణభావోపపత్తి రితిచే దుచ్యతే. అగ్న్యాదిదేవానాం వాగాదీనాం చ వాయుప్రాణౌ వాత్మభూతౌ జనితారౌచేతి ప్రజాపతిమయా వేవ ప్రజాపతేశ్చ దేవాత్మత్వా ద్దేవజనయితృత్వాచ్చేతి. తస్మా ద్వాయుః ప్రాణశ్చ ప్రజాపతి ర్బ్రహ్మైవ ఇతి కిఞ్చ స ప్రజాపతిః హిరణ్యదశనః అభగ్నదంష్ట్రః అతఏవ భోక్తా సర్వభక్షకః ఏవం ప్రాణో వాయుశ్చ స ప్రజాపతి స్సూరి స్సర్వజ్ఞః. వాయు ర్దేవత్వా ద్విద్వానేవ ప్రాణస్తు స్వానుస్యూతాత్మరూపేణ సూరిః అపిచ మహాన్ మహానుభావ ఇత్యర్థః. తస్మా ద్వాయుః ప్రాణశ్చ ప్రజాపతిరేవ ప్రజాపతిశ్చ బ్రహ్మైవ బ్రహ్మకార్యత్వా దితి కృత్వా వాయుం ప్రాణంచ సంవర్గనగుణకం బ్రహ్మే త్యుపాసీతే త్యభిప్రాయః. ౩౦౭

శ్లో॥ చత్వారో ఽస్య చతుష్కలా భగవతః పాదా శ్చతుష్క న్దిశాం
భ్వభ్రద్వ్యబ్ధిచతుష్క మగ్నితరణిగ్లౌప్రాణదీనా న్తథా
ప్రాణాక్షిశ్రుతిచేతసా మితి పుమాన్ ప్రోక్తః పర ష్షోడశీ
విద్యా మేతి గురో ర్ముఖా దితితు య స్సోఽయం కృతార్థో భవేత్. ౩౦౮

వ్యా.—సర్వం జగ దేకీకృత్య షోడశధా ప్రవిభజ్య తస్మిన్ బ్రహ్మదృష్టి ర్విధాతవ్యే త్యాహ - చత్వారఇతి - దిశాం ప్రాక్ప్రత్యగవాగుదక్సన్జ్ఞానాం చతుష్కం భ్వభ్రద్వ్యబ్ధిచతుష్కం భూ రభ్ర మన్తరిక్షం ద్యులోకః అబ్ధిః తేషాం చతుష్కం తథా అగ్నితరణి గ్లౌప్రాణదీనాం వహ్నిసూర్యచన్ద్రవిద్యుతాం చతుష్కం ప్రాణాక్షిశ్రుతిచేతసాం చతుష్కంచేతి చతుష్కలాః చతస్రః కలా అవయవా మాత్రా యేషా న్తే తథోక్తా శ్చత్వారః పాదాః భగవత స్సన్తి ఇతి హేతోః పరః పుమాన్ షోడశీ షోడశకలః ప్రోక్తః. యస్తు ఇతీమాం విద్యాం గురోర్ముఖా ద్గురూపదేశా దేతి ప్రాప్నోతి సో ఽయం విద్వాన్ కృతార్థః కృతకృత్యః భవేత్ కర్తవ్యస్య జ్ఞాతవ్యస్య వా అన్య స్యాభావాత్. ౩౦౮

శ్లో॥ ఏకం తత్ర పదం ప్రకాశవ దితి ప్రఖ్యాత మాశామయం
యో నిధ్యాయతి సప్రకాశమయతే లోకాన్ ప్రకాశాత్మకాన్
అన్య ప్యాద మన న్తవ న్త మయతే భూమ్యాది రూపన్తు యః
సోఽత్రాన న్తగుణో భవే దథ మృత శ్చాన న్తలోకా నయేత్. ౩౦౯

శ్లో॥ జ్యోతిష్మ న్త మథాపరం భగవతః పాదన్తు యశ్చి న్తయే
ద్వహ్న్య ద్యాత్మక మేవ దీ ప్తికలితో దీప్త్యాప్తలోకా న్వ్రజేత్

యోముష్యాన్యపదం తథాయతనవత్సఞ్జ్ఞన్తు సఞ్చిన్తయేత్
ప్రాణాద్యాత్మక మేష చాయతనవాం స్తద్యుక్తలోకాన్వ్రజేత్. ౩౧౦

వ్యా.-కస్య పాదస్య కింనామ కింవా తదుపాసనాత్ఫలమిత్యేత దాహ-శ్లోకద్వయేన-తత్ర భగవత శ్చతుర్షు పాదేషు మధ్యే ప్రకాశవదితి ప్రఖ్యాత మేకం పదం పాదం యః నిధ్యాయ త్యుపాస్తే సః ప్రకాశాత్మకాన్ లోకాన్ ప్రకాశం స్ఫుటమయతే ప్రాప్నోతి. యస్తు భూమ్యాదిరూప మనన్తవ త్త మనన్తవన్నామక మన్యం పాద మయతే సః అత్ర లోకే జీవద్దశాయా మిత్యర్థః అనన్తగుణో భవేత్. అథ మృత శ్చానన్తలోకా నయేత్ ప్రాప్నుయాత్ అథ యః వహ్న్యాద్యాత్మకం జ్యోతిష్మన్తం జ్యోతిష్మన్నామక మపరం పాదం చిన్తయేత్స ఏష ధ్యాతా దీప్తికలితస్సన్. జీవద్దశాయా మిత్యర్థః. అన్తే దీప్త్యాప్తలోకాన్ దీప్తిమల్లోకాన్ వ్రజేత్. తథా యః అముష్యసమ్బన్ధి ఆయతనవ త్సఞ్జ్ఞం ప్రాణాద్యాత్మక మన్యపదం సఞ్చిన్తయేత్. సఏషపుమాన్ ఇహ ఆయతనవాన్ భూత్వా అన్తే తద్యుక్తలోకాన్ ఆయతనవ ల్లోకాన్ వ్రజేత్ ప్రాప్నుయాత్. ౩౦౯-౩౧౦

శ్లో॥ ప్రాణో బ్రహ్మసుఖం బృహచ్చ గగనం బ్రహ్మైవ యద్వై సుఖం
తత్ఖం యద్గగనం తదేవహి సుఖం కాకార మేవామ్బరమ్
ఖాకారంచ సుఖం తత స్సుఖమయం హార్దం నభో బ్రహ్మత
త్ప్రాణ స్సన్నిహితో బృహచ్చ తదిదం బ్రహ్మద్వయం కోదితమ్. ౩౧౧

వ్యా.-సప్రపఞ్చం బ్రహ్మోపాస్యం చతుష్పాత్ షోడశకలం చేత్యుక్తమ్. అథ కారణబ్రహ్మోపాసనమాహ. ప్రాణఇతి-ప్రాణో బ్రహ్మ. ప్రాణ స్సూత్రాత్మా హిరణ్యగర్భః సచాపరిచ్ఛిన్నోఽపి తత్తచ్ఛరీరైః పరిచ్ఛిన్నఇవ దృశ్యతే. అస్మాదేవ ప్రాణా త్సర్వం జగ త్ప్రభవతి అనేనైవ ప్రాణితి అస్మిన్నేవ లీయత ఇతి ప్రాణో జగత్కారణభూతః. అయంచ ప్రాణాఖ్యో మహాన్ బ్రహ్మణ స్సకాశా జ్జాతఏవేతి నముఖ్యం బ్రహ్మ కిన్త్వపరమేవ నను ప్రాణాఖ్య మపరం బ్రహ్మవిదితమేవ సర్వైః. పరం బ్రహ్మతు నవయం విదామః. కిన్తదత ఆహ. సుఖం బృహద్గగనం బ్రహ్మేతి. సుఖంబ్రహ్మ గగనంచ బ్రహ్మైవ. నను నసుఖం బ్రహ్మ క్షణికత్వాత్సుఖస్య. నాపి గగనం బ్రహ్మ జడత్వాత్తస్య. బ్రహ్మహి సత్యం జ్ఞానమనన్తమితి ప్రసిద్ధం తత్రాహ. యదేవసుఖం తదేవ గగనం యదేవ గగనం తదేవ సుఖమితి. సుఖం గగనమితి న ద్వౌ పదార్థౌ. కిన్త్వేకఏవ. తథాచ సుఖాభిన్నం గగనం

బ్రహ్మ గగనాభిన్నం సుఖంచ బ్రహ్మేతి. నను సుఖస్య గగనాభేదః గగనస్య సుఖాభేదశ్చ కథమత ఆహ. అమ్బరం కాకారమేవ సుఖాకారమేవ. సుఖంచ ఖాకారం గగనాకార మేవేతి. తస్మాత్సుఖాకారం గగనం బ్రహ్మ. గగనాకారం సుఖంచ బ్రహ్మ. గగనం బ్రహ్మేత్యుక్తౌ బాహ్యాకాశే ప్రసిద్ధే ఽతివ్యాప్తి రత స్సుఖాకార మితి విశేషితం గగనమ్. సుఖం బ్రహ్మేత్యుక్తౌ విషయసుఖే ఽతి వ్యాప్తి రతో గగనాకారమితి విశేషితం సుఖమ్. నను కిం తత్సుఖాకారం గగనం గగనాకారంవా సుఖమితిచే దుక్తమేవ బ్రహ్మేతి. నను యద్యహం బ్రహ్మ వేద్మి తర్హి సుఖాకారం గగనం గగనాకారం సుఖంవా జానీయాం తదేవ బ్రహ్మేతి త్వయోక్తత్వాత్. నాహం బ్రహ్మ వేద్మి తతః పృచ్ఛామి కిం తత్సుఖాకారం గగనం గగనాకారంవా సుఖమితి తత్రాహ. తత స్తస్మాత్. సుఖమయం సుఖ స్వరూపం తత్ప్రసిద్ధం హార్దం హృదయావచ్ఛిన్నం నభ ఆకాశం బ్రహ్మ. యత్స మాహితే హృదయే ఉపలభ్యతే సుఖం విషయసంసర్గాజనితం శాశ్వతం స్వప్రకాశం గగనవ న్నిరవయవ మతిసూక్ష్మం నిర్దోషం వ్యాపకంచ తదేవ పరంబ్రహ్మేత్యర్థః. యదుక్తం ప్రాణో బ్రహ్మేతి తత్కథం ప్రాణస్య బ్రహ్మత్వం నహి ప్రాణఏవం సుఖమయః గగనాకారశ్చే త్యత్రాహ. తన్నిహితః హార్దాకాశస్థితః. ప్రాణశ్చ బృహద్బ్రహ్మైవ. బ్రహ్మసమ్పర్కా త్ప్రాణస్య బ్రహ్మత్వ ముపచారాదితి భావః. నను యత్ర ప్రాణస్థిత స్సహార్దాకాశః కిం హృత్పుణ్డరీక చ్ఛిద్రాకాశః. యద్వా బుద్ధా వవభాసమానం పరబ్రహ్మ. ఆద్యే హృచ్ఛిద్రవర్తినః ప్రాణస్య కథం బ్రహ్మసమ్పర్కః. ద్వితీయే హృచ్ఛిద్రవర్తినః ప్రాణస్య కథం బ్రహ్మస్థి తత్వ మితిచే దుచ్యతే. ప్రాణో హృచ్ఛిద్రాకాశే ఏవ స్థితః. బ్రహ్మచ హృచ్ఛి ద్రాకాశస్థ బుద్ధౌ స్థితమితి బ్రహ్మసమ్పర్కః ప్రాణస్య హృచ్ఛిద్రాకాశస్థత్వ సద్భావా దుభయోః. నను తన్నిహితఇతి తచ్ఛబ్దః. ప్రకృతం హార్దం నభః ప్రతి పాదయతి తచ్చ బ్రహ్మైవ నహృ చ్ఛిద్రాకాశ ఇతిచే త్సత్యం తథాపి ప్రాణా శ్రయత్వానురోధాత్. తచ్ఛబ్దేన ప్రకృత బ్రహ్మభూత హార్దాకాశాశ్రయభూత హృచ్ఛిద్రాకాశఏవ గృహ్యతఇతి - యద్వా తచ్ఛబ్దేన హార్దాకాశో బ్రహ్మైవ గృహ్యతే. ప్రాణస్య తత్స్థత్వంచ తదాశ్రయహృచ్ఛిద్రాకాశవర్తిత్వా దితి నను ప్రాణోబ్రహ్మేతి హార్దాకాశో బ్రహ్మేతిచ కేనోక్త మత ఆహ. తదిదం బ్రహ్మ ద్వయం పర మపరఞ్చేతి బ్రహ్మద్వయ మాకాశరూపం ప్రాణరూపంచ కోదితం కైరగ్నిభి స్త్రేతాగ్నిభి రుదితమ్. అతో నాత్ర అప్రామాణికత్వాదిశఙ్కాః కార్యా ఇతి భావః.

శ్లో॥ సూర్యే చన్ద్రమసి క్షణ త్విషి తథా యోవా పుమాన్ దృశ్యతే
సోహం సోస్మ్యహమేవ యః పున రితి ధ్యాయ త్యజస్ర మ్భువి
పాపం హన్తి స దీర్ఘమాయు రయతే ఖ్యాతించ లోకే పరాం
నో నశ్య న్త్యవరా అముష్య పురుషాః ప్రేత్యైష సల్లోకవాన్. ౩౧౨

వ్యా.—ఉపాసనాన్తరాణ్యాహ - సూర్యే చన్ద్రమసి తథా క్షణత్విషి విద్యుతిచ యః పుమాన్ దృశ్యతే సపురుషో ఽహమేవ. సోహమేవాస్మి. ద్విరుక్తిర్దార్ఢ్యార్థా. ఇతి భువి లోకే యః పునః యస్తు విద్వాన్ అజస్రం సదా ధ్యాయతి స పాపం హన్తి నాశయతి. దీర్ఘమాయు రయతే. ఏతి లోకే పరాం ఖ్యాతిం చాయతే. అముష్యావరాః పురుషా భ్రాత్రాదయః పుత్రాదయశ్చ నో నశ్యన్తి ఏష ప్రేత్య సల్లోకవాన్ శుభలోకవా న్భవతి. ౩౧౨

శ్లో॥ పత్రే వారిరుహస్య వారివ దఘం నో తద్విది శ్లిష్యతే
స్థాన న్తస్యచ లోచనం నపయసానో సర్పిషా శ్లిష్యతే
అక్షిస్థః పురుష స్స ఏష భగవా నాత్మైవ తచ్చామృతం
బ్రహ్మైవాభయకం నిరఞ్జన మిదం కింవా పునః కథ్యతామ్. ౩౧౩

వ్యా.—వారిరుహస్య పద్మస్య పత్రే వారివత్ తద్విది బ్రహ్మవిది అఘం నో శ్లిష్యతే సమ్బధ్యతే. తస్య బ్రహ్మణః స్థానం లోచనంచ పయసా సర్పిషాచ నోశ్లిష్యతే. నేత్రే నిహితస్య పయ ఆదేః పక్ష్మగామిత్వా దితిభావః. అక్షిస్థః స ఏష పురుషః భగవా నాత్మైవ. తత్తథా అమృత మమరణ మభయక మభయం కం సుఖస్వరూపంచ బ్రహ్మైవ, తత్ప్రసిద్ధమితివా యస్యస్థానమేవ నిర్లేపం యద్విదితవానపి నిర్లేపః తదిదం బ్రహ్మ నిర్లేపమితి కిం వక్తవ్య మిత్యాహ - నిరఞ్జనమితి, ఇదం బ్రహ్మ ఞ్జనమితి కింవా పునః కథ్యతామ్. ౩౧౩

శ్లో॥ సంయద్వామ మముం శుభై రధిగతం ధ్యాయ న్సమస్తం శుభం
వామన్యస్తు లభేత పుణ్యఫలదం సర్వాణి వామానినా
భామన్యంత మముం సమస్తభువనే భాన్తం పరం వేద య
స్సూర్యాద్యాత్మక మేష సర్వభువనే భాయా న్నితాన్తం నరః. ౩౧౪

వ్యా.—అథ పురుషస్య గుణవిశేషధ్యానా త్ఫలవిశేష ఇత్యాహ. శుభై రధిగత మతఏవ సంయ ద్వామం సంయన్తి సఙ్గచ్ఛన్తి వామాని శుభాని ఏన మితి సంయద్వామః త మముం పురుషం ధ్యాయన్ పుమాన్ సమస్తం శుభం: లభేత

పుణ్యఫలద మతఏవ వామన్యం వామాని పుణ్యఫలాని నయతి ప్రాపయతి భర్త్రా కర్మానుగుణమితి వామనీః తం వామన్య మముం ధ్యాయన్ నామనుష్యః సర్వాణి వామాని పుణ్యఫలాని యాయాత్. సమస్తభువనే భాన్తమతఏవ భామన్యం భామానిభాసః నయతీతి భామనీః తం భామన్యం నను సూర్యాదయఏవ భువనే భాన్తీత్యత ఆహ. సూర్యాద్యాత్మకమితి. సూర్యాదిరూప మిత్యర్థః. సూర్యాదీనా మప్యాత్మభూతమితివా. త మముం పురుషం యో వేద ధ్యాయతి స ఏష ధ్యాతా నరః సర్వభువనే సర్వస్మిన్ జగతి సర్వేషు లోకే ష్విత్యర్థః నితాన్తం భాయాత్.
౩౧౪

శ్లో॥ ప్రేతస్యాస్య నసామ్పరాయ కరణే తస్యాకృతౌవా క్షతిః
ప్రేతోఽయం ప్రతిపద్యతే హ్యుభయథాప్యర్చిర్మయీం దేవతామ్
పశ్చాదేత్య హరాశ్రియాం తదుపరి ప్రాప్నోతి శుక్లాశ్రియాం
తస్మాద్యాత్యయ ముత్తరాయణ మయీం సంవత్సరాఖ్యాం తతః. ౩౧౫

శ్లో॥ తస్మా త్సూర్య మయం ప్రయాతిచ తత శ్చన్ద్రం తతో విద్యుతం
తత్రస్థం త మమానవోఽథ పురుషో వేధః పదా దాగతః
బ్రహ్మాణం గమయ త్యతో నహిపరం గన్తవ్య మాస్తే పదం
సోఽయం బ్రహ్మపథశ్చ దేవపథ ఇత్యస్మా న్నచావర్తతే. ౩౧౬

వ్యా.—ఏవం సగుణ బ్రహ్మవిదో బ్రహ్మలోకప్రాప్తి ప్రకార మాహ - ద్వాభ్యామ్. ప్రేతస్య మృత స్యాస్య బ్రహ్మవిదః సామ్పరాయకరణే మృతం పిత్రాది ముద్దిశ్య పుత్రాదిభి ర్యత్క్రియతే ఔర్ధ్వదైహికం సఞ్చయనాదికం సపిణ్డీకరణాన్తం కర్మత త్సామ్పరాయ మిత్యుచ్యతే. తస్య కరణే తస్యాకృతావకరణేవా నక్షతిర్న నాశః. హి యస్మాత్ అయం ప్రేతో బ్రహ్మవి దుభయథాపి సామ్పరాయే కృతే ప్యకృతేపి అర్చిర్మయీం దేవతాం తావ త్ప్రతిపద్యతే పశ్చా దహ రాశ్రియా మహరభిమానినీం దేవతామేతి- తదుపరి శుక్లాశ్రియాం దేవతాం శుక్లపక్షదేవ తాం ప్రాప్నోతి. అయం విద్వాన్ పథికః. కస్మా దుత్తరాయణమయీం దేవ తాం యాతి. తతః సంవత్సరాఖ్యాం దేవతాం యాతి. అయం పథికః. తస్మాత్సూ ర్యం ప్రయాతి. తతశ్చన్ద్రం సోమలోకం ప్రయాతి. తతో విద్యుతం విద్యుల్లోకం ప్రయాతి తత్రస్థం విద్యుల్లోకం ప్రాప్తం తం పథిక మథ వేధఃపదా ద్బ్రహ్మలోకా దాగతః అమానవః మనుసృష్ట్యన న్తర్గతః. పురుషః బ్రహ్మాణం బ్రహ్మలో కం గమయతి ప్రాపయతి. అత స్సత్యలోకాత్పరం గన్తవ్యం పదం స్థానం నహ్యాస్తే

నైవవిద్యతే అత స్తత్రైవ తిష్ఠతి. ద్విపరార్ధావసానపర్యన్తమితి భావః సోయ మర్చిర్లోకాదిః బ్రహ్మలోకాన్తశ్చ పన్థాః బ్రహ్మపథఇతి. దేవపథఇతి చోచ్యతే. ప్రసిద్ధఇతివా శేషః నను కిమస్మాద్బ్రహ్మలోకాత్పునరావర్తతే చన్ద్రలోకాదివ దతఆహ - అస్మా ద్బ్రహ్మలోకా న్నచావర్తతే నైవావర్తతే బ్రహ్మలోకం ప్రాప్తః పురుషః కర్తా. కిన్తు బ్రహ్మణాసహ ముచ్యత ఇత్యర్థః. నను చన్ద్రలోకః పితృయానగమ్య ఇతిచే త్సత్యం చన్ద్రలోకో ద్వివిధః. ఏకః పితృయానగమ్యః అస్మాభి ర్దృశ్యమాన శ్చన్ద్రమణ్డలాత్మా సన్నిహితః అన్యస్తు దేవయానగమ్యః. శాస్త్రప్రసిద్ధః దూరస్థఇతి. నను బ్రహ్మలోకా న్నావర్తత ఇత్యయుక్తం బ్రహ్మలోకస్యాపి పునరావర్తిత్వాత్ 'ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావృత్తి నోర్జున' నేతి గీతావచనా దితిచే న్నైవమ్. స్వర్గాదిలోకానామివ సత్యలోకస్యాపి మాయాతో లయోదయ సమ్భవా ద్బ్రహ్మలోకః పునరావర్త్యేవ బ్రహ్మలోకం గతస్తు నపునరావర్తతే పునర్మాయావశా త్సంసారం నప్రతిపద్యతే కిన్తుబ్రహ్మోపదేశా ద్బ్రహ్మణాసహ ద్విపరార్ధావసానే ముచ్యతే తస్మా ద్బ్రహ్మలోకస్య పునరావర్తిత్వేపి తత్రస్థా అపునరావర్తినఏవ. స్వర్గాదిలోకాన్ గతాస్తు పునస్సంసారం ప్రతిపద్యన్త ఇతి స్వర్గాదిలోకా స్తత్రస్థాశ్చ పునరావర్తినఏవ. నచ లోకస్య పునరావర్తిత్వే కథం లోకినా మపునరావృత్తిరితి వాచ్యమ్. భూలోకస్య జన్మమరణాదిమత్త్వేన పునరావర్తిత్వేపి తద్గతస్య బ్రహ్మవిదః పునరావృత్త్యభావాత్. తత్ర హేతుస్తు బ్రహ్మజ్ఞానేన బ్రహ్మవిదః పునరావృత్తి జనకస్యాజ్ఞానస్య నాశితత్వమేవ. తస్మాదిహలోకే బ్రహ్మపరోక్షసాక్షాత్కార వానన్యథా ప్రారబ్ధశరీరనాశే పునశ్శరీరాన్తరం నప్రతిపద్యతే, నచ సంసరతి, తథా బ్రహ్మలోకం గతశ్చ బ్రహ్మపరోక్షజ్ఞానవా న్భూత్వా తల్లోకగోచరం శరీరం విహాయ పునశ్శరీరాన్తరం నప్రతిపద్యతే నచ సంసరతి. అతఉక్తం బ్రహ్మలోకా న్నపునరావర్తతఇతి - నచైవం స్వర్గాదిలోకాన్ గతోపి బ్రహ్మాత్మాన మపరోక్షీకృత్య తద్దేహం విహాయ నపునశ్శరీరాన్తరం గృహ్ణాతి నాపిసంసరతి, కిన్తు ముచ్యతఏవేతి వాచ్యం, స్వర్గాదిలోకేషు బ్రహ్మసాక్షాత్కారాసమ్భవాత్. ప్రత్యుతపుణ్యక్షయాది జన్యతాపాతిరేకేణ దుఃఖాధిక్యమేవ. అతఏవోక్తం శ్రుత్యైవ. ఇహచే దవేదీ దథ సత్య మస్తి నచే దిహావేదీ న్మహతీ వినష్టిరితి. అతఏవ దేవాదయోపి మానవం జన్మగరీయ ఇతి మన్యన్తే ఏవంసతి యో దేవభావాద్యర్థం యజ్ఞాదికర్మాణి కరోతి స ద్విపాత్పశురేవేతి సిద్ధమ్.

౩౧౬

శ్లో॥ వాక్చక్షు శ్శ్రోత్రచేతసాం ప్రథమజః ప్రాణోవసిష్ఠో న వాక్
నాప్రాణో వచసా పరానభిభవేత్ ప్రాణః ప్రతిష్ఠా నదృక్
నాప్రాణో విషమే ప్రతిష్ఠతి సమే సమ్పత్స న శ్రోత్రకం
నాప్రాణో నిగమం లభేత నకృతిం కుర్యా త్ఫలం న వ్రజేత్. 3౧౭

వ్యా.—ప్రాణ స్సంవర్గఇతి ప్రాణో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేతిచ పూర్వముక్తం శ్రేష్ఠత్వం ప్రాణస్య కథం ప్రాణ శ్శ్రేష్ఠ ఇత్యత ఆహ-వాగితి- వాక్చక్షు శ్శ్రోత్రచేతసాం ప్రథమజః పూర్వం జాతః జ్యేష్ఠ ఇత్యర్థః వాగాద్యపేక్షయా పూర్వసిద్ధత్వా త్ప్రాణస్యతః ప్రాణచేష్టాతః పరాహి వాగాదిచేష్టా ప్రాణచేష్టా ఇతి భావః ప్రాణఏవ వసిష్ఠః నతు వాక్. నను వస్తే ఆచ్ఛాదయత్యభిభవ త్యన్యానితి వసిష్ఠఇతి వ్యుత్పత్తేః వాచైవ విద్వాంసః పరానభిభవన్తీతి వాచః కస్మాన్న వసిష్ఠత్వ మతఆహ. అప్రాణః పుమాన్ వచసా పరాన్నాభిభవేత్. తథా ప్రాణఏవ ప్రతిష్ఠా నతు దృక్ నను విషమే సమేచస్థలే చక్షుషైవ పుమాన్ ప్రతిష్ఠతీతి కస్మా త్ప్రతిష్ఠా నభవతి దృగ దత ఆహ- విషమే సమేచాప్రాణో నప్రతిష్ఠతి. తథా ప్రాణఏవ సమ్పత్. నతు శ్రోత్రకమ్. శ్రోత్రమేవ శ్రోత్రకం. నను శ్రోత్రేణైవ వేదాన్ప్రాప్య తదుదితకర్మాణి కృత్వా తత్ఫలసమ్పదం లభతఇతి శ్రోత్రమేవ సమ్పత్తద ఆహ. అప్రాణః నిగమం నైవలభేత. కృతింనైవకుర్యా త్ఫలంచ నవ్రజేత్. 3౧౭

శ్లో॥ ప్రాణో హ్యాయతన న్నహ్యా న్నపురుషో ప్రాణో రసాదీ నయే
ద్భోగా న్వాగ్దృశి కర్ణ హృద్భ్య ఇతి స ప్రాణో వరీయానయమ్
మూకో౽న్ధో బధిర శ్శిశుశ్చ భువనే జీవన్ కరోతి క్రియా
అప్రాణో నహి జీవతి క్షితితలే నోచేష్టతే వా మనాక్. 3౮౦

వ్యా.—ప్రాణఏ వాయతనంభవతి హృన్మన ఆయతనం నభవతి. నను మనసైవ పురుషో విషయభోగా ననుభవతీతి మనఏ వాయతన మతఆహ- అప్రాణః రసాదీన్ భోగాన్నాయేత్. ఇతి ఏవం ప్రతిష్ఠాది గుణవత్త్వాతో౽సయం ప్రాణః. వాగ్దృశి కర్ణ హృద్భ్యః వరీయాన్ శ్రేష్ఠః భవతి కిఞ్చ, భువనే - మూకః వా గ్రహితః, అన్ధ శ్చక్షుర్వికలః, బధిర శ్శ్రోత్రవిహీనః, శిశురమనాశ్చ, జీవన్ సన్ క్రియాః కరోతి. క్షితితలే అప్రాణస్తు నైవ జీవతి. మనా గల్పమపి నోచేష్టతే చేష్టాం నకరోతి. తస్మా త్ప్రాణ ఏవ శ్రేష్ఠః. జ్యేష్ఠత్వన్తు పూర్వమేవోక్తం. నను ప్రాణాదయ స్సర్వే ప్యేకదైవ దేహే ప్రవిశన్తీతి కథం ప్రాణస్య జ్యేష్ఠత్వ మితిచే దుచ్యతే. గర్భస్థేహి పురుషే ప్రాణస్య వృత్తి ర్వాగాదిభ్యః పూర్వం లబ్ధాత్మికా భవతి యయా గర్భో

వివర్ధతే. చక్షురాదిస్థానావయవ నిష్పత్తౌ సత్యాం పశ్చాద్వాగాదీనాం వృత్తిలాభ ఇతి వృత్తిప్రియుక్తం జ్యేష్ఠత్వం ప్రాణస్య. ౩౧౮

శ్లో॥ సర్వప్రాణి హృదన్తరస్థితిరయం ప్రాణోఽననామా క్షితా
వత్త్యన్నం సకలం సురాసురనరశ్వాగాదయో దన్తి యత్
వస్తేయం వసనం జలం భజతి యః ప్రాణం వరీయాన్స్భవే
త్సర్వాన్నశ్చ కలా మిమాం యది వదే చ్ఛుష్కః ప్రరోహే త్తరుః.
౩౧౯

వ్యా.—సర్వప్రాణిహృదన్తరస్థితిః సర్వభూతహృత్పుణ్డరీక చ్ఛిద్రవర్తీ అన నామా అనఇతి నామ యస్యస తథోక్తోఽయం ప్రాణః క్షితౌలోకే సకలమన్న మత్తి భక్షయతి. కిన్తదన్న మతఆహ- సురాసుర నరశ్వాగాదయః సురా,అసురా నరా శ్వానః అగావృక్షా ఆదిపదా త్పశుపక్షిలతాదయః, యదన్న మదన్తి ఆజ్యాన్న మాంసవారివాయ్వాదికం తత్సర్వం ప్రాణప వాత్తి నతు దేహః అప్రాణస్య దేహ స్యాదనాదర్శనాదితి భావః. నాపి చక్షురా దీన్ద్రియాణి తేషా మన్నాది భోక్తృత్వా దర్శనాదితి భావః. అయం ప్రాణః జలరూపం వసనం వస్తే ఆచ్ఛాదయతి యః ప్రాణ ముక్తగుణం భజతి ఉపాస్తే. సః వరీయాన్ సర్వాన్నశ్చ భవేత్. ఇమాం కలాం ప్రాణవిద్యాం శుష్కతరో రగ్రే ఇతిశేషః. యదివదే త్పశే ద్విద్వానితిశేషః శుష్కస్తరుః ప్రరోహే త్పునః పత్రాదీని జనయేదిత్యర్థః. ౩౧౯

శ్లో॥ ద్యౌ రగ్ని స్తరణి స్సమిద్ఘృణిగణో ధూమోఽహ రర్చి శ్శశీ
త్వఙ్గారా ఉడవ స్స్ఫులిఙ్గనికరాః శ్రద్ధా మముష్మి న్హవిః
వహ్నౌ జుహ్వతి దేవతా స్తదుదితం సోమం ద్వితీయానిలే
పర్జన్యే ఽనిలమేఘ విద్యుదశనిధ్వానై ర్యుతే జుహ్వతి. ౩౨౦

వ్యా.—అథ పఞ్చాగ్నివిద్యా మాహ - ద్యౌః ద్యులోకః అగ్నిః తరణిః సమిత్ సమిధః. ఘృణిగణః కిరణసమూహో ధూమః అర్చిర్జ్వాలా అహః. శశీ చన్ద్రస్తు అఙ్గారాః ఉడవః నక్షత్రాణి స్ఫులిఙ్గనికరాః స్ఫులిఙ్గా ఇత్యేతత్. అముష్మి న్వహ్నౌ దేవతాః శ్రద్ధా మగ్నిహోత్రాహుతి పరిణామావస్థారూపా స్సూక్ష్మా ఆపశ్శ్రద్ధా భావితా శ్శ్రద్ధాశబ్దే నోచ్యన్తే. తామేవ హవిర్జుహ్వతి ప్రక్షి పన్తి. తదుదితం సోమం రాజాన మనిల మేఘ విద్యుదశ నిధ్వానైః. సమిద్ధూమార్చి రఙ్గారస్ఫులిఙ్గస్థానీయై రితిభావః. యుక్తే పర్జన్యే మేఘాభిమాని దేవతారూపే

ద్వితీయానలే జుహ్వాతి. దేవతా ఇత్యేవ తాశ్చ దేవతా అగ్న్యాదిరూపా యజమానప్రాణా ఏవేతి వేద్యమ్. 3_౨౦

శ్లో॥ వర్ష స్తతో భవం తృతీయదహనే భూమా శర త్క్షపా
కాష్ఠావా న్తరదిగ్యుతే దివిషదో జుహ్వ త్యతో జాయతే
అన్నం తత్పురుషానలేచ వచన ప్రాణాస్య చక్షుశ్శ్రవో
యుక్తే జుహ్వాతి దేవతా స్తత ఇదం వీర్యం పరం జాయతే. 3_౨౧

వ్యా.—తతో భవం వర్షం శరత్క్షపా కాష్ఠావా న్తరదిగ్యుతే సమిద్ధూమార్చి రఙ్గారస్ఫులిఙ్గ స్థానీయ సంవత్సరగగనరాత్రిదిగ్విదిగ్భిర్యుక్తే భూమా భూమిరూపే తృతీయదహనే దివిషదో జుహ్వాతి. అతః అస్మా దన్నం జాయతే. తచ్చాన్నం వచన ప్రాణాస్య చక్షు శ్శ్రవో యుక్తే సమిద్ధూమార్చిరఙ్గారస్ఫులిఙ్గస్థానీయవచనప్రాణ జిహ్వాచక్షుశ్శ్రోత్రయుక్తే పురుషానలే చతుర్థే పురుషరూపే అగ్నౌ దేవతాః జుహ్వాతి. తత స్తస్మాత్ పర ముత్కృష్టం సన్తానహేతుత్వా దితి భావః. ఇదం వీర్యం రేతో జాయతే. 3_౨౧

శ్లో॥ యోషా ఽగ్ని స్తదుపస్థఏవ సమిధ స్సమ్మన్త్రణ న్తూచ్యతే
ధూమో యోని రథార్చి రతో లగుడ స్యా న్తః ప్రవేశః స్మృతః
అఙ్గారాఇతి తద్భవా స్సుఖలవా స్తే విస్ఫులిఙ్గాశ్చ త
ద్వహ్నౌ జుహ్వాతి వీర్య మతో విబుధా గర్భ స్తతో జాయతే. 3_౨౨

వ్యా.—యోషా నార్యే వాగ్నిః తదుపస్థఏవ సమిధః సమ్మన్త్రణం సఙ్కేతకరణం రహస్యభాషణం వా ధూమ ఇత్యుచ్యతే. అథ యోనిః ఉపస్థేన్ద్రియ స్థాన మర్చిః అతో యోనౌ లగుడస్య తత్తుల్యస్య శిశ్నస్య అ న్తఃప్రవేశః అఙ్గారా ఇతి స్మృతః తద్భవా స్తే ప్రసిద్ధా స్సుఖలవాః విస్ఫులిఙ్గాః. అతో యోషారూపే వహ్నౌ పఞ్చమాగ్నౌ విబుధాః తత్పూర్వోక్తం వీర్యం జుహ్వాతి. తతో గర్భో జాయతే. 3_౨౨

శ్లో॥ పఞ్చమ్యాన్తు రసాహుతా వితి పరా ఆపః పుమాఖ్యా భవ
న్త్య న్తః స్త్రీ జఠరే స్థిత స్సపురుషో గర్భోహి మాసా దశ
మాత్స్మా ద్యోనిబిలా చ్చిరేణ బత హా నిర్యాతికృచ్ఛ్రా త్తతో
యావత్కర్మ సమాప్తి జీవతి తనుం ముఞ్చ త్యథో జాయతే. 3_౨౩

వ్యా:— పరా స్సూక్ష్మా ఆప శ్శ్రద్ధారూపాః ఇత్యేవం పఞ్చమ్యాం రసాహుతౌ రేతోహోమే పుమాఖ్యాః శిరఃపాణ్యాదిలక్షణపురుషశబ్దవాచ్యా

భవన్తి. సపురుష శ్శిరః పాణ్యాది లక్షణో గర్భః కుక్షిస్థజన్తుః. అన్త స్త్రీస్వజఠరే స్త్రీ జఠర స్యాన్తః సప్తమ్యా మమ్బాభవస్య బహులత్వా న్నాత్రామ్బాభవః. దశ మాసాన్ కాలాధ్వనో రత్యన్తసంయోగే ద్వితీయేతి ద్వితీయాస్థితస్సన్ సూక్ష్మా ద్యోనిబిలాత్ చిరేణ కృచ్ఛ్రాత్ నిర్యాతి నిర్గచ్ఛతి. బతహేతి ఖేదాతిశయే హిః ప్రసిద్ధా. తతో నిర్గమనానన్తరం యావత్కర్మసమాప్తి ప్రారబ్ధకర్మావసానపర్యన్తం జీవతి తతస్తనుం ప్రికృతాం ముఞ్చతి. అథో పునరపి జాయతే పునరపి మ్రియత ఇత్యేవం జన్మమరణ పరమ్పరా అవర్జనీయా. తత్ప్రియుక్తం దుఃఖంచ దుస్సహమి త్యహో కష్టతర స్సంసారఇతి సంసారే వైరాగ్యజననార్థ మిద ముక్తమ్. 3-౧3

శ్లో॥ యే ప్రాజ్ఞా విదు రిత్థమేత దిహ తే యజ్ఞాది కర్మాఖిలం
గోత్రాపత్య గృహార్థసఞ్చయమపి త్యక్త్వా విరక్తిం గతాః
గత్వా కానన మత్ర సంవిదధతే శ్రద్ధా సమేతా స్తప
స్తే సం యాన్తి పథోత్తరేణ పరమం హైరణ్యగర్భం పదమ్. 3-౧౪

వ్యా.–ఇహ లోకే ఇత్థ మేత త్పూర్వోక్తం యే ప్రాజ్ఞావిదుః తే అఖిలం యజ్ఞాదికర్మ గోత్రాపత్య గృహార్థసఞ్చయమపి భూమ్యాదికం సర్వంచ త్యక్త్వా విరక్తిం గతాస్సన్తః కాననం గత్వా అత్ర కాననే శ్రద్ధాసమేతా భూత్వా తపో విదధతి. తే ఉత్తరేణ పథా ఉక్తేన దేవయానేన పరమం హైరణ్యగర్భం పదం బ్రహ్మలోకం సంయాన్తి గచ్ఛన్తి. 3-౧౪

శ్లో॥ యే గ్రామ్యాః పశవో గృహస్థకపటా ద్వాభ్యాం పదాభ్యాం చరా
ఇష్టాపూర్తయుగంచ దాన మధిక శ్రేయోధి యోపాసతే
ధూమం యాన్తిహి తే తతో నిశమతః కృష్ణం తతో దాక్షిణాన్
షణ్మాసా న్పితృలోక మమ్బరమత శ్చన్ద్రం తతోఽన్నం బుధామ్. 3-౧౫

వ్యా.–ఉత్తరమార్గ స్తత్పథికా స్తదాతివాహికాశ్చదర్శితా. ఇదానీం దక్షిణమార్గం తత్పథికాన్ తదాతివాహికాంశ్చ దర్శయతి యఇతి - ద్వాభ్యాం పదాభ్యాం చరన్తీతి చరాః. గృహస్థకపటాః యే గ్రామ్యాః గ్రామస్థాః పశవః అజావ్యాదయః ఇష్టాపూర్తయుగం ఇష్టం యాగాదిపూర్తం ఖాతాదితద్యుగం దానంచ అధిక శ్రేయఇతి ధియా ఉపాసతే అనుతిష్ఠన్తి తే ప్రేత్యేతి శేషః ధూమం ధూమాభిమాని దేవతాలోకం యాన్తి తావత్. తతః నిశం రాత్ర్యభిమాని దేవతా లోకం యాన్తి. అతః కృష్ణం కృష్ణపక్షాభిమాని దేవతాలోకం తతః దాక్షిణాన్ షణ్మాసాన్ దక్షిణాయనాభిమాని దేవతాలోకం తతః పితృలోకం తతః అమ్బర మా

కాశమతః చన్ద్రం చన్ద్రలోకం యాన్తి. తత్ర బుధాం దేవానా మన్న మ్భవన్తి తం దేవా భక్షయన్తీత్యర్థః. నను మహా దిద మనిష్టం యత్సుకృతాచరణం యచ్చన్ద్ర లోకం గతాన్ సుకృతినో దేవా భక్షయన్తీతిచే న్నైవమ్. మనుష్యాణాం గవా శ్వాది పశవఇవ దేవానాం తే భోగ్యా భవన్తీతి తదభిప్రాయాత్. అన్యత్రా ప్యుక్తం యథా పశురేవం స దేవానామితి. 3_౧౬

శ్లో॥ యావ త్పుణ్యవినాశ మిన్దుభవనే స్థిత్వాథ తే తత్పదా
త్ప్రత్యావృత్త్య పునః ప్రయాన్తి గగనం తస్మాత్సమీరం తథా
వాయుత్వా దథ ధూమతాం తత ఇమే చాభ్రత్వ మభ్రత్వతో
మేఘత్వం త్వథ వృష్టితామపి తతో వ్రీహ్యాదిభావ మ్భువి. 3_౧౭

వ్యా.—నను కిమేవం చన్ద్రంగతా బ్రహ్మాణంగతా ఇవాపునరావర్తిన ఉత పునరావర్తన్తే యది పునరావర్తన్తే తర్హి యథా గతా స్తథై వాగచ్ఛన్తి ఉత ప్రకారాన్తరేణేత్యతఆహ-యావదితి- తే ఇన్దుభవనే యావ త్పుణ్యవినాశం స్థిత్వా అథ తదుత్తరక్షణఏవ తత్పదాత్ ప్రత్యావృత్య ప్రతినివృత్తా భూత్వా పున ర్గగ నం ప్రయాన్తి, తస్మా ద్గగనా త్సమీరం తథా ప్రయాన్తి వాయుత్వా దథ ధూ మతాం ప్రయాన్తి ధూమో భవన్తి తతో ధూమత్వా దిమే అభ్రతా మబ్భరణా వస్థాం ప్రయాన్తి, అభ్రత్వతః మేఘత్వం వర్షణావస్థాం ప్రయాన్తి, అథ మేఘత్వా ద్వృష్టితాం వర్షత్వ మ్ప్రయాన్తి, తతో భువి భూమౌ వ్రీహ్యాదిభావమ్ ఓషధి రూపతాం ప్రయాన్తి. యా స్సుకృతినాం చన్ద్రమణ్డలే శరీరారమ్భకా ఆప శ్శ్రద్ధా రూపాః పూర్వముక్తాః పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం భూతసూక్ష్మరూపావా ఆసన్ తాః సుకృతక్షయే విలీయన్తే. ఘృతసంస్థాన మివాగ్నిసంయోగే తా ఏవం విలీనా అన్తరిక్షస్థా ఆకాశభూతాఇవ భవన్తి. తతో వాయుస్థా వాయుభూతాఇవ ఏవం క్రమేణ ధూమాభ్రమేఘవర్షౌషధిస్థా ధూమాభ్రమేఘవర్షౌషధిరూపాఇవ భవ న్తీత్యర్థః. 3_౧౭

శ్లో॥ అన్నత్వన్తు తతో రసత్వ మథ తే గర్భత్వ మఞ్చ న్త్యథో
జాయన్తే మరణం ప్రయాన్తిచ పున ర్విచ్ఛేద ఏతస్య నో
లోకే ౾స్మిన్ శుభకర్మభిస్తు విహితం యోనిం శుభాం యాన్తి తే
బ్రహ్మక్షత్త్రియవైశ్యతా మశుభకృ చ్ఛ్వాసూకరోవా ౾న్త్యజః. 3_౧౮

వ్యా.—ఏవం వ్రీహిభావ మాపన్నా అబూప్రాప్తే చన్ద్రలోకభ్రష్టాః అన్నత్వ మఞ్చన్తి. అన్నే స్థితా అన్నరూపాఇవ భవన్తీత్యర్థః. తతో రసత్వమ్

వీర్యత్వ మఞ్చన్తి. వీర్యే స్థితా వీర్యరూపాఇవ భవన్తీత్యర్థః అథ స్త్రీయోనిం ప్రవిశ్య గర్భత్వ మఞ్చన్తి గర్భో భవన్తి. అప్సహితం తద్రేత శ్శోణితసంగతం సద్గర్భరూపేణ పరిణమత ఇత్యర్థః. ఏతేన కేవలరేతసః కేవల శోణితస్య కేవలానా మపాంవా నశరీరారమ్భకత్వ మితిసిద్ధమ్. అతఏవా సా మపాం రేతస్సిగ్యోనిసమ్బన్ధో దుర్లభః. బాలై ష్షణ్డైశ్చ భుక్తమన్నంహి నరేతో జనయతి. జితేన్ద్రియై ర్భుక్త మన్నం యద్యపి రేతో జనయతి. తథాపి నతస్య యోనిసమ్బన్ధః రేతస్సేకాభావా త్తేషాం తస్మా ద్గర్భభావప్రాప్తిదుర్లభైవ తేషామ్. అథో తతః దశమాస పరిపూర్త్యా విత్యర్థః. జాయన్తే ఏవ మతిక్లేశేన జాతా అపి తే న సర్వకాలం తిష్ఠన్తి, కిన్తు మరణం ప్రియాన్త్యేవ. తథా మరణం ప్రాప్తాఅపి పున ర్జాయన్తే జాతాఅపి పున ర్మ్రియన్తే. ఇతి ఏతస్య జన్మమరణ ప్రవాహస్య జన్మ మరణ పరమ్పరా యా ఇతియావత్. విచ్ఛేదో నాశోవధిరితి యావత్. నో నాస్తి నను యైః కర్మభి శ్చన్ద్రలోకం నీతః పుమాం తత్కర్మక్షయే ముచ్యతఏవ పునర్జన్మ హేతుకర్మాభావాదతి కథం చన్ద్రలోకా త్పునరావృత్తి రతఆహ- లోకఇతి- అస్మిం లోకే యైః శుభకర్మవిహితం తే శుభాం బ్రహ్మక్షత్రి యవైశ్యతాం బ్రాహ్మణత్వ క్షత్రియత్వ వైశ్యత్వాన్యతమరూపాం యోనిం జాతిం యాన్తి. అశుభకృ త్పుమాంస్తు శ్వా భవతి సూకరో భవతి. అన్త్యజ శ్చణ్డాలో భవతి. వా శబ్దో నికృష్టతర జాత్యన్తర సఙ్గ్రహార్థః. అయం భావః అనన్తాని కర్మాణి అనన్తజన్మసు సఞ్చితాని జీవస్య సన్తి. తత్ర యద్యత్కర్మఫలదానా యాభిముఖీ భవతి తత్త త్ప్రారబ్ధకర్మవశా త్సురనరాది దేహా న్ప్రాప్నోతి. తదవసానేతు తద్భిన్నం కర్మాన్తరం పునః ఫలదానాయాభిముఖీభూయ ప్రారబ్ధ తాం ప్రతిపద్యతే. తస్య క్షయే పున రన్యత్. తస్య క్షయే పునరన్య దిత్యేవం నాస్తి కర్మాన్తః. అనన్తత్వా త్కర్మణామ్ కృతానాం కరిష్యమాణానాంచ. ఏవంసతి యేన కర్మణా చన్ద్రలోకం గమితోఽ యం తత్కర్మక్షయేసతి తద్భిన్నకర్మణా పున ర్జాయత ఏవేహ. తచ్చ కర్మ యది శుభంతర్హి తస్య శుభజన్మ భవతి. య ద్యశు భంతర్హ్యశుభా జన్మ. ఏతస్యైవ కర్మణః కర్మాశయఇతి కర్మశేషఇతిచ వ్యవహారః. ఏతద్యుక్తో జీవస్తు కర్మాశయీ త్యుచ్యతే ఇతి. 3_౭౭

శ్లో॥ ఏకేనా ప్యనయోః పథాయతి నయ స్స క్షుద్రజన్తు ర్భవ
శశ్వ జ్జన్మమృతీ ప్రయాతి త దిదం స్థానం తృతీయం మతమ్
ఏతద్యాన్తి పదం యతో భువి జనాః ప్రాయేణ సర్వే తతో
లోకోఽసౌ నహి పూర్యతే సుకృతినో లోక్యా నరో దుర్లభాః. 3_౭౮

వ్యా.—నను లోకేస్మిన్ ద్వివిధాఏవ పురుషా స్సంసారిణో ఽసంసారిణశ్చేతి. తదాశ్రయా మార్గాచ ద్వావేవ పునరావర్తీ అపునరావర్తీచేతి. 'శుక్లకృష్ణే గతీ హ్యేతే జగతశ్శాశ్వతే మతే,ఏకయా యాత్యనావృత్తిమన్యయాఽఽవర్తతే పున' రితి గీతావచనాత్. తత్రానేకసహస్రేషు పురుషేషు మధ్యే ద్విత్రా అసంసారిణః పురుషా లభ్యన్తేవా నవా. నహి సన్న్యాసాశ్రమస్వీకారమాత్రాదే వాసంసారిత్వం పురుషస్య కిన్తు శ్రద్ధాతపో జ్ఞానాదిభి స్సన్న్యాస సహితైరితి. ఏవం విధ స్సన్న్యాసీతు దుర్లభఏవ. అథ య ఇమే దృశ్యన్తే తే సర్వేపి సంసారిణఏవేతి సర్వ ఏతే ప్రేత్య చన్ద్రలోకం గత్వా పునర్జన్మాదికం ప్రాప్నుయుః. నహి చన్ద్రలోకం గత్వా తస్మా దాపతితస్య ధూమాదిభావాపత్తిః.ఏవంసతి చన్ద్రలోకే ప్రాణినాం స్థాతు మవకాశ ఏవ నస్యాత్ సంసారిణా మానన్త్యాత్. కిఞ్చ యది సర్వేపి సంసారిణ శ్చన్ద్రలోకం ప్రాప్నుయు స్తర్హి ఇష్టాపూర్తాది కరణమపి వ్యర్థమేవేతి తద్విధాయకం శాస్త్ర మనర్థకమేవేత్యత ఆహ- ఏకేనేతి. యః కర్మజ్ఞానద్వయవిరహితః పురుషః మూర్ఖః నాస్తికః అనయో ర్మధ్యే ఏకేనాపి పథా మార్గేణ నాయతి నగచ్ఛతి. ఇష్టాపూర్తాది కర్మాకరణా న్నచన్ద్రలోకం గచ్ఛతి, జ్ఞానాభావా న్నబ్రహ్మలోకం గచ్ఛతి సః క్షుద్రజన్తు ర్భవన్ సన్ శశ్వత్పునః పునః జన్మ మృతీ ప్రయాతి. త దిదం దంశ మశకాది క్షుద్రజన్తురూపేణ పునఃపున ర్జననం మరణం చేత్యర్థః. తృతీయం చన్ద్ర స్థాన హిరణ్యస్థానాపేక్షయా తృతీయం స్థానం పదం మతం యద్వా స్థానం మార్గః దక్షిణోత్తరమార్గద్వయాపేక్షయా తృతీయోయం మార్గః యద్యపి సంసా ర్యసంసారిభేదేన పురుషాద్వివిధాఏవ.తథాపి సంసారిషు బహవో విశేషా స్సన్తి. తత్ర యే ఇష్టాపూర్తాది ధర్మకారిణ స్తే సంసారిణఏవ చన్ద్రలోకం గచ్ఛన్తి. యేతు నా స్తికాః ధర్మాకారిణః అధర్మకారిణశ్చ తే న చన్ద్రలోకం గచ్ఛన్తి. కిన్త్విహైవ క్షుద్రజన్తుభావ మాపద్య పునః పున ర్జాయన్తే మ్రియన్తేచ యతో యస్మా ద్భువి భూమౌ ప్రాయేణ సర్వే జనా మనుష్యా ఏతత్తృతీయం పదం యాన్తి. తత స్తస్మా దసౌ చాన్ద్రో లోకః నపూర్యతేహి. నైవపూర్యతే లోక్యాః లోకార్హాః చన్ద్రలోకం ప్రాప్తుం యోగ్యాః సుకృతినో నరః దుర్లభాః. కింపున ర్బ్రహ్మలోకం ప్రాప్తుమర్హా ఇతి భావః. గీతావచనన్తు శుక్లకృష్ణమార్గద్వయమాత్రప్రదర్శనపరమేవ. నతు మార్గాన్తరనిషేధపర మితి బోధ్యమ్. 3-౧౫

శ్లో॥ బ్రహ్మస్వర్ణహార స్సురాపముఖజ స్తల్పం గురో రావసన్

బ్రహ్మఘ్న స్సహగశ్చ పఞ్చ పతితా యామ్యం పదం యాన్తి తే

యః పఞ్చాగ్నివిదేష తైైస్సహాచర న్నప్యేనసా లిప్యతే
నైవాయం పరిశుద్ధ ఏష్యతి నరో లోకా న్పవిత్రా నపి. 32౯

వ్యా.—న న్వేవం యమలోకస్య కాగతి రత ఆహ - బ్రహ్మస్వర్ణహారః బ్రాహ్మణసువర్ణహారః. నతు క్షత్రాదిస్వర్ణహారః. నాపి బ్రాహ్మణధాన్యాదిహార ఇతి భావః. సురాపముఖజః బ్రాహ్మణస్సన్ సురాం పీతవాన్ యః సః. నతు సురాపః క్షత్రియాది రితిభావః. గురో స్తల్ప మావసన్ గురుదారగామీ బ్రహ్మఘ్నః బ్రాహ్మణం హతవా న్యః సః సహగః ఏతైశ్చతుర్భి స్సహగచ్ఛతి చరతీతి సహగశ్చ. ఇత్యేతే పఞ్చ పతితా భవన్తి. తే పతితాః యామ్యం పదం యమలోకం యాన్తి. ఏవం పతితచతుష్టయసాహచర్యప్రయుక్త పాతిత్యస్య సర్వేషా మవిశేషేణ ప్రాప్తౌ నతద్దోషః పఞ్చాగ్నివిద ఇత్యాహ-యఇతి- యః పఞ్చాగ్నివిత్ సఏషవిద్వాన్ తైశ్చతుర్భిః పతితై స్సహాచరన్నపి ఏనసా పాపేన నైవ లిప్యతే. కిన్తు పరిశుద్ధోయం నరః పఞ్చాగ్నివిత్. పవిత్రాన్ లోకాన్ ఏష్యత్యపి ప్రాప్స్యత్యేవ. ఏవం పఞ్చాగ్నివిదఏవ పతితసంసర్గప్రయుక్తదోషలేశాభావే కిమ్వున స్తత్త్వవిద ఇతి బోద్ధవ్యమ్. నను యది పఞ్చాగ్నివిద్యారహిత స్తత్త్వజ్ఞానశూన్యశ్చ పురుషః పతితసంసర్గా త్పతతి. తర్హి తత్సంసర్గా దన్యోపి పతతీ త్యేవం సర్వస్యాపి పతితత్వ ప్రసఙ్గ ఇతిచే న్నైవమ్. తైశ్చతుర్భి స్సహ యస్య సాక్షా త్సంసర్గ శ్చిరకాలం సఏవ పతతి. నతు తై స్సహాల్పకాలసంసర్గవాన్. నాపి తత్సంసర్గిణా సహ సంసర్గవానితి. అతఏవ నాస్తి కలౌ సంసర్గదోషఇతి ధర్మశాస్త్రవిదః. 32౯

శ్లో॥ ద్యౌర్మూర్ధాఽక్షితు చిత్రభాను రనిలః ప్రాణోమ్బరం మధ్యమః
కాయో వస్తి రథామ్బుభూతల మిదం పాదా వురో వేదికా
బర్హి ర్లోమగణశ్చ యస్య హృదయం సద్గార్హపత్యానల
శ్చిత్తం దక్షిణవహ్ని రాస్య మనఘో హోమాగ్ని రిత్యుచ్యతే. 330

శ్లో॥ యో లోకేషు జనేషు చాత్మసు తథా సర్వేషు విద్యోతతే
య స్సర్వాదన మత్తి తం పరతమం ప్రాదేశమాత్రం విభుమ్
ఆత్మానం హృదయే లసన్త మిహ మిత్యేకంచ వైశ్వానరం
సోహం బ్రహ్మధియా విచిన్తయతి య స్స స్యాత్కృతార్థః పుమాన్. 331

వ్యా:—అథ వైశ్వానరం బ్రహ్మోపాసీతేత్యాహ శ్లోకద్వయేన- యస్య వైశ్వానరస్య ద్యౌః మూర్ధా భవతి చిత్రభానుః సూర్యస్తు అక్షి చక్షుః అనిలః ప్రాణః

అమ్బరం మధ్యమః కాయః అథ అమ్బువస్తిః ఇదం భూతలం పాదౌ యస్య ఉరః వేదికా వేదిః స్వార్థకః. లోమగణాశ్చ బర్హిర్దర్భాః స ప్రశస్తం హృదయమేవ గార్హపత్యానలః. చిత్తం మనః దక్షిణవహ్నిః దక్షిణాగ్నిః ఆస్యం ముఖ మనఘో నిరవద్యో హోమాగ్ని రాహవనీయాగ్ని రిత్యుచ్యతే. ఉరఃహృదయ ఉపాసకసమ్బన్ధిన ఇతిబోద్ధవ్యమ్. ప్రాణిమాత్రసమ్బన్ధిన ఇతివా. యఃసర్వేషు లోకేషు భూరాదిషు జనేషు లోకస్థేషు ప్రాణిషు చరాచరేషు ఆత్మ స్వేన్ద్రియాదిషు హృదయేష్వితివా తథా విద్యోతతే యశ్చ సర్వాదనం సర్వ మన్న మత్తి భక్షయతి. తం పరతమ మతిశయేన పర ముత్కృష్టం ప్రాదేశమాత్రం ప్రాదేశైః ద్యుమూర్ధాదిభిః పృథివీపాదాన్తై ర్మీయతే జ్ఞాయతఇతి ప్రాదేశమాత్రః తమ్ ముఖాదిషు కరణే ష్వకర్తృత్వేన మీయత ఇతివా ప్రాదేశమాత్రః ప్రకర్షేణ శాస్త్రేణాదిశ్యంతఇతి ప్రాదేశా ద్యులోకాదయః తావత్పరిమాణః ప్రాదేశమాత్ర ఇతివా తం విభుం వ్యాపకం హృదయే బుద్ధౌ అహమితి లసన్తం స్ఫురన్త ముపలభ్యమాన మితి యావత్. అతఏవ ఆత్మానం ప్రత్యగ్రూప మతఏవ ఏకం ప్రత్యగాత్మా హ్యేకః పరిపూర్ణత్వా త్సర్వత్ర వైశ్వానరం విశ్వాన్నరా న్నయతి పుణ్యపాపానురూపాం గతి మితి వైశ్వానరః సర్వాత్మా ఈశ్వరః విశ్వ స్సర్వాత్మా నరః విశ్వనర స్స ఏవ వైశ్వానరః నరీయతే నక్షీయత ఇతి నరః పరమాత్మా విశ్వైర్నరైఃప్రత్యగాత్మతయా ప్రవిభజ్య నీయత ఇతివా వైశ్వానరః తమ్ స వైశ్వానరో బ్రహ్మ అహ మితి ధియా యః విచిన్తయ త్యుపాస్తే స పుమాన్ కృతార్థః స్యాత్.
౩౩౦—౩౩౧

శ్లో॥ ఏతస్మిన్ జఠరస్థితే హుతవహే వైశ్వానరేఽన్నాహుతీః
పఞ్చప్రాణమయీ ర్జుహోతి కుశల స్తృప్యన్తి హోమా త్తతః
ప్రాణాః పఞ్చ రవీన్దువహ్నిజలభృద్వాతాశ్చ దృక్శ్రోత్రవా
క్చిత్తత్వగ్ధ్యుదిశా ధరాక్షణరుచి వ్యోమాని తద్ధాస జనాః. ౩౩౨

వ్యా.—యః సర్వాత్మా ప్రత్యగాత్మాచ పరమాత్మా వైశ్వానర స్సఏవ జఠరాగ్నిరూపేణ దేహ స్యాన్త రస్తి తతః తస్మిన్ హోమం కుర్యా దిత్యాహ - ఏతస్మి న్నితి - జఠరస్థితే ఏతస్మిన్ పూర్వోక్తే వైశ్వానరే వైశ్వానరాత్మకే హుతవహే వహ్నౌ యద్వా జఠరాగ్నేరపి వైశ్వానర ఇతి నామ సత్త్వా దేతస్మిన్పూర్వోక్తవైశ్వానరాత్మకే వైశ్వానరే వైశ్వానరనామకే హుతవహే విత్యన్వయః. అథవా జఠరాగ్నిరూపేణ జఠరస్థితే ఏతస్మిన్ వైశ్వానరే పరమాత్మన్యేవ

హుతవహౌ కుశలో విద్వాన్ పఞ్చప్రాణమయీః పఞ్చప్రాణాః ప్రకృత ముచ్యన్తే యాసు తాః పఞ్చ ప్రాణమయ్యః ప్రాణాయస్వాహా అపానాయస్వాహా వ్యానాయ స్వాహా ఉదానాయస్వాహా సమానాయస్వాహా ఇత్యుచ్యమానాః అన్నాహుతీః అన్నరూపా ఆహుతీః జుహోతి. యథా బాహ్యాగ్నౌ ఇన్ద్రాయస్వాహా అగ్నయే స్వాహా సూర్యాయస్వాహా ఇత్యేవం స్వాహాకారపూర్వక మాజ్యాదిరూపం హవి ర్హూయతే కర్మిభిః, తథా ప్రాణాయ స్వాహేత్యేవం స్వాహాకారపూర్వకం వైశ్వానరే జఠరాగ్నౌ అన్నం హూయతే విదుషేత్యర్థః. నను ప్రసిద్ధా దిన్ద్రాదిదేవతాసం ప్రదానకా దాజ్యాదిహోమా స్వర్గాదిఫలమస్తీన్ద్రాదిప్రీతిద్వారా కిమ్పున రస్మా ద్ధోమా త్ఫలమత ఆహ- తతో హోమా త్పఞ్చప్రాణాః తృప్యన్తి. తేభ్యో దత్తత్వా దన్నహవిషః ప్రాణానా మేవాన్నభోక్తృత్వాచ్చ. కిఞ్చ రవీన్దువహ్నిజలభృద్వా తాశ్చ తృప్యన్తి. క్రమేణ ప్రాణవ్యానాపానసమానోదానానా మధిదేవతాత్వా ద్రవ్యాదీనాం పఞ్చానామ్ తథా దృక్శ్రోత్రవాక్ఛ్రోత్రత్వగ్ద్వ్యాదిశాధరాకుణరుచివ్యో మాని తృప్యన్తి. ప్రాణాద్యధిష్ఠానాని దృగాదీని పఞ్చ తృప్యన్తి. సూర్యాద్యధిష్ఠా నాని ద్యులోకాదీని పఞ్చ తృప్యన్తి. తత్స్థాః ద్యులోకాదిస్థా జనాః ప్రాణినః తృప్యన్తి. ఏవం విద్వత్కర్తృకా ద్వైశ్వానరాగ్న్యధికరణకా దన్నహోమా త్సర్వజగత్తృప్తి ర్భవతి. సర్వంచ జగత్ పరమేశ్వరఏవేతి. పరమేశ్వరతృప్తిః ప్రకృతహోమస్య ఫలం పరమేశ్వరప్రీత్యర్థమేవహి సర్వైస్సర్వాణి కర్మాణ్యుపాసనాని చ క్రియన్తే. తస్మా న్మహాదేవాస్మాత్ఫలం నచ పరమేశ్వరప్రీత్యా. కిమితి వాచ్యం. స్వాభీష్టజ్ఞానాదిసిద్ధి రేవ ఫలం. సహి సర్వస్య దాతా తస్మా ద్వైశ్వానరాగ్నౌ వన్నహోమం కుర్యాత్. నను కిమయ మన్నహోమః ప్రాణాహుతి ప్రక్షేపమాత్రరూపః యద్వా సర్వాన్నభోజనరూపః. ఆద్యే న తావన్మాత్రా త్ప్రాణతృప్తిః. అన్నపానై ర్జఠర స్యాకణ్ఠం పరిపూర్తౌ సత్యామేవ ప్రాణతృప్తిసమ్భవాత్. ద్వితీయే న తద్భోజ నస్య హవిష్ట్వం స్వాహాకారపురస్సరం దీయమానద్రవ్యస్యైవ హవిష్ట్వా దితిచే దుచ్యతే. యథా అగ్నావపి స్వాహాకారపురస్సర మాజ్యాదికం హుత్వా అవశిష్టం సర్వం కేవల మగ్నౌ ప్రక్షిప్యతే. తద్వ దిహాపి నైతావతా అవశి ష్టస్య హవిష్ట్వాభావః. తదఙ్గత్వా దేతస్యేతి. నన్వేవం సర్వైరపి భుజ్యతఏ వౌదనమితి, కథ న్తస్యా హోమత్వ మితిచే దుచ్యతే. సర్వేహి ప్రాకృతా జఠరా గ్నౌ హుతవన్తో ప్యన్నం నవిదు ర్వయ మన్న మగ్నౌ జుహుమ ఇతి. కిన్తు వయమే వాన్నమద్మ ఇతి మన్యన్తే. తస్మా న్నతద్భోజనస్య హోమత్వం. తస్మాజ్జఠరాగ్నౌ వయం జుహుమోన్నమితి యే మన్యన్తే తత్కర్తృకమేవ భోజనం హోమః క్రిమై

కత్వేపి జ్ఞానా ద్గుణాతిశయః. అజ్ఞానాత్తు గుణాభావఇతి సర్వవిదితమేవ. ఇదం సర్వ మభిప్రేత్యైవ ఉపనయనా దారభ్య భోజనప్రారమ్భే ప్రాణాహుతయః కార్యా ఇతి శిష్టై ర్ధర్మనిర్ణయః కృతః. క్రియతే చ తథా సర్వై రాస్తికైః. పరన్తు అన్ధపరమ్పర మైవ క్రియతే. నతు కోఽపి మయా జఠరాగ్నా వన్నం హూయత ఇ త్యనుసన్ధత్తే. అయమేవహి విశేషః అజ్ఞప్రాజ్ఞయోః. అజ్ఞః కరోత్యేవ నతు జ్ఞానపూర్వకం కరోతి. ప్రాజ్ఞస్తు జ్ఞానపూర్వకం కరోతీతి.   33౨

శ్లో॥ యో జాన న్జుహుయా దిమాం పరకలాం బాహ్యాగ్నిహోత్రం స నా
భస్మన్యేవ జుహోతి యస్తు విబుధ స్సర్వేషు చాత్మ.స్వయమ్
దీప్తాగ్నా నిహితం వ తూల మఘు మస్యా యాతి నాశం దురితం
స్వాత్మన్యేవ హుతం భవేచ్చ విదుషోచ్ఛిష్టం చ దత్తం శునే.   333

వ్యా.—నను కి మనేన భోజనే హోమత్వకల్పనేన ప్రసిద్ధహోమఏవ కర్తవ్య ఇత్యత్రాహ- యః ఇమాం పరకలా ముత్కృష్టాం వైశ్వానరవిద్యా మజాన న్బాహ్యాగ్నిహోత్రం జుహుయాత్ బాహ్యాగ్నా వాజ్యాదిహోమం కుర్యా దిత్యర్థః. స నా మనుష్యః భస్మన్యేవ జుహోతి వ్యర్థమే వేదం హవనమితి భావః. యస్తు విబుధః వైశ్వానరవిద్యాభిజ్ఞః బాహ్యాగ్నిహోత్రం జుహుయాత్, సోఽయం సర్వేషు ఆత్మసు జీవేషు చకారా త్సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషుచ జుహోతి. సర్వలోకస్థిత సర్వభూతస్థిత సర్వాత్మసు జుహోతీతివా. వైశ్వానరస్య సర్వాత్మత్వేన బాహ్యాగ్నేరపి వైశ్వానరాత్మకత్వా త్తత్ర హుతమపి సర్వాత్మసు హుతమేవేతి భావః. కిఞ్చ అస్య విదుషః అఘం పాపం దీప్తాగ్నా నిహితం తూలం వ ఇషీకాయా స్తూలమివ దురితం నాశం యాతి. కిఞ్చ విదుషాఽనేన శునే దత్త మ ప్యుచ్ఛిష్టం స్వాత్మన్యేవ హుతం భవేత్. శ్వచణ్డాలాది దేహేష్వపి స్వదేహస్థస్యై వాత్మనో వైశ్వానరస్య స్థితత్వాత్. తస్మా దవిదుషామివ విదుషాం ప్రతిషిద్ధోచ్ఛిష్టదానం నాధర్మనిమిత్త మితి భావః.   333

శ్లో॥ క్షుద్బాధోపహతా యథా చ శిశవో ధాత్రీ మిహోపాసతే
మాతా నోఽన్న మియం ప్రయచ్ఛతి కదే త్యేవం సమస్తం జగత్
విద్వా నేష కదాను భోక్ష్యత ఇతి ప్రాజ్ఞస్య భుక్తిం స్వయం
చాన్నాదం సముపాస్తఏవ సకలం తృప్యేద్ధి భుక్తే బుధే.   33౪

వ్యా.— కిఞ్చ బాహ్యాగ్నిహోత్రిహోమో హోతు రేవ యజమానస్య ఫలప్రదో న సర్వస్య. యజమానస్యాపి న తృప్తిప్రదః. అయం వైశ్వానరాగ్ని

హోమస్తు విద్వత్కృత సర్వజగత్తృప్తికర ఇత్యద్భుతోఽయ మిత్యాహ. ఇహ లోకే యథాచ క్షుద్బాధోపహతా శ్శిశవః ఇయం మాతా నః కదావా అన్నం ప్రయచ్ఛతి వర్తమానసామీప్యే వర్తమానప్రత్యయః. ఇతి ధాత్రీం జననీ ముపాసతే. ఏవం స్వయ మన్నాదమపి సమస్తం జగత్. ఏష విద్వాన్ కదాను భోక్ష్యతే ఇతి ప్రాజ్ఞస్య భుక్తిం భోజనం స్వయం సముపాస్తే చిన్తయతి ప్రతీక్షత ఇత్యేతత్. హియస్మాత్ బుధే విదుషి భుక్తే- కర్తరి క్తః. భుక్తవతిసతి సకలం జగత్ తృప్యేదేవ భోజనం కృత్వైవ తృప్యేత్. అతఏవ విదుషా శ్రీకృష్ణేన ద్రౌపదీపాకపాత్రావలగ్న శాకలేశం భుక్త్వా తృప్తేన సతా సహస్రశిష్యసమేతో దూర్వాసా అభుక్త్వైవ వాతృప్య దితి కథయన్తి పౌరాణికాః. 334

శ్లో॥ యస్య జ్ఞానవశా ద్భవే దధిగతం సర్వం యద ప్యశ్రుతం
యచ్చాదృష్ట మతర్కితంచ మనసా జ్ఞేయ స్త దేకన్తు సత్
మృద్వస్తుప్రతిబోధతోహి సకలం మృత్కార్య మాజ్ఞాయతే
వాగాలమ్బనమేవ నామ వికృతి ర్మిథ్యైవ సత్యాతు మృత్. 335

వ్యా.- సమాప్తా వైశ్వానరవిద్యా. కిం బహ్వీభి ర్విద్యాభిః. ఏకైవ బ్రహ్మవిద్యాఽధిగన్తవ్యా తస్యా అధిగమేనహి సర్వా విద్యా అధిగతా భవన్తి. తస్మా ద్బ్రహ్మవిద్యా వక్తవ్యే త్యయ ముత్తరగ్రన్థ ఆరభ్యతే. నను వైశ్వానర విద్యా బ్రహ్మవిద్యైవ వైశ్వానరస్య బ్రహ్మత్వాదితిచే-త్సత్యం సా సగుణబ్రహ్మ విద్యైవ ననిర్గుణబ్రహ్మవిద్యా. నిర్గుణబ్రహ్మవిద్యాతు వక్ష్యతే. సగుణబ్రహ్మవిద్యా యేనాధిగతా తస్యైవ నిర్గుణ బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారఇతి వైశ్వానరవిద్యానన్తరం బ్రహ్మవిద్యాకథనమితి సఙ్గతిః. కిఞ్చ ధ్యేయం జ్ఞేయంచేతి బ్రహ్మద్వివిధమ్. తత్ర సగుణం బ్రహ్మ ధ్యేయం నిర్గుణన్తు జ్ఞేయమితివివేకః ధ్యేయం బ్రహ్మతు దర్శితమిత్యధునా జ్ఞేయం బ్రహ్మ దర్శయితుం ప్రవర్తతే. నను కథం బ్రహ్మైవజ్ఞేయం సర్వమపి ఘటపటా దికం వస్తుజాతం జ్ఞేయమేవేతి శఙ్కాయాం యస్మిన్ జ్ఞాతేసతి జ్ఞాతవ్యం నావశి ష్యతే తదేవజ్ఞేయం నత్వన్య దిత్యాహోత్తరం-యస్యేతి.యద్వస్తు కదా ప్యశ్రుతం శ్రోత్రేన్ద్రియేణావిషయీకృతం యచ్చవస్తు అదృష్టం చక్షురిన్ద్రియేణావిషయీ కృతం చకారాదిన్ద్రియాన్తరై రగృహీతంచ యద్వస్తు యచ్చ మనసాప్యతర్కిత మచిన్తిత మపిశబ్దాద్యద్వస్తు శ్రుతం మనసా చిన్తితంచ తత్సర్వమపి వస్తుజాతంయస్య వస్తునః జ్ఞానవశా దధిగతం విదితం భవేత్. సత్ సత్యం తదేక మేవ వస్తుజ్ఞేయం నత్వన్యాని మిథ్యాత్వాత్తేషామ్. నను కథమేకవస్తుజ్ఞానా త్సర్వవస్తుజ్ఞానం కథం

వా తస్యైకస్యైవ సత్యత్వ మతఆహ. మృద్వస్తుప్రతిబోధతః మృత్పరిజ్ఞానా త్సకలం మృత్కార్యం ఘటాదికం పుంసా అజ్ఞాయతే పరిజ్ఞాయ తే. హిఃప్రసిద్ధౌ మృదనన్యత్వాద్ఘటాదివికారజాతస్యేతి భావః. నామ నామధేయం ఘటఇత్యాది వాగాలమ్బనమేవ వాగ్వ్యవహారాశ్రయమేవ. నతు పదార్థాశ్రయం పదార్థస్యాభావాత్ . యద్వా వాగాలమ్బనం నామ్నైవేత్యన్వయః. వాగ్వ్యవహారమాత్రాశ్రయం నామ్నైవ కేవలమస్తి నతు ఘటాదిః పదార్థ ఇత్యేవకారార్థః. ఏవం వస్తుతో ఘటాదే ర్వికారస్యాభావాదేవ. వికృతి ర్వికారః ఘటాదిః కార్యం మిథ్యైవ. యది ఘటాదిర్నామమాత్రత్వా న్మిథ్యా తర్హి కి మమిథ్యేత్యత ఆహ. మృత్తు మృదేకైవ సత్యా మృదఏవ కమ్బుగ్రీవాద్యాకారవిశేషవిశిష్టాయా ఘటాదినామభి ర్వ్యవహారః. నతు మృదతిరిక్తః కశ్చన ఘటాదిపదార్థోఽస్తి తస్మా న్మృదేవ సత్యా ఘటాది ర్మిథ్యైవ. యద్వ్యతిరేకేణ యన్నాస్తి తన్మిథ్యా యద్వ్యతిరేకేణ యదస్తి తత్సత్యమ్. యథా రజ్జుసర్పభ్రమస్థలే రజ్జువ్యతిరేకేణ సర్పోనాస్తీతి సర్పో మిథ్యా; సర్పవ్యతిరేకేణ రజ్జు రస్తీతి రజ్జుస్సత్యా. తస్మా న్మృద్ఘటదృష్టాన్తేన ఏకవిజ్ఞానా త్సర్వవిజ్ఞానం తస్యచ సత్యత్వం తదన్యస్యచ మిథ్యాత్వమి త్యుపపద్యతఏవ. 33౫

శ్లో॥ స్వర్ణస్య ప్రతిబోధనేన సకలం కేయూరహారాదికం
సౌవర్ణం విదితం భవేద్ధి వికృతం మిథ్యైవ తద్ధేమ సత్
విజ్ఞానా దసితాయసశ్చ సకలం కార్ష్ణాయసం వైకృతం
విజ్ఞాతంహి భవేచ్చ తత్ర వికృతం మిథ్యైవ సత్య స్త్వయః. 33౬

వ్యా.-ఉక్తార్థస్య సుఖప్రతిబోధాయ దృష్టాన్తాన్తరే దర్శయతి-స్వర్ణస్యేతి. యద్వా యది మృదఏకస్యైవ జ్ఞానా త్సర్వవికారజ్ఞానసిద్ధి స్తర్హి సత్యా మృత్తికైవ జ్ఞేయా నత్వన్య దిత్యత్రాహ - స్వర్ణస్యేతి. స్వర్ణస్య సువర్ణద్రవ్యస్య ప్రతిబోధనేన సౌవర్ణం కేయూరహారాదికం సకలం విదితం భవేత్ . హిఃప్రసిద్ధౌ. ఇదం సువర్ణమితి సువర్ణద్రవ్యజ్ఞానేసతి సువర్ణవికారకేయూరహారాదిభూషణజ్ఞాన మ్భవతి, సువర్ణద్రవ్యత్వావిశేషాత్తేషామ్. తత్ర వికృతం వికారో మిథ్యా, తద్ధైమేవ సత్ సత్యమ్. ఏవమ్, అసితాయసః కృష్ణాయసః ద్రవ్యవిశేషస్య విజ్ఞానాం కార్ష్ణాయసం కృష్ణాయోమయం సకలం వైకృతం వికృతమేవ వైకృతం వికారజాతం సూచీఛురికాదివిజ్ఞాతం భవేదేవ. తత్ర వికృతం కార్యజాతం మిథ్యైవ. అయస్తు కారణం సత్యమేవ. మృద్ద్రవ్యజ్ఞానా త్సర్వమృద్వికారజ్ఞాన మ్భవతి. నతు స్వర్ణతద్వికా

రాదిజ్ఞాన మితి న మృద్జ్ఞేయా. ఏవం స్వర్ణద్రవ్యజ్ఞానాత్సర్వస్వర్ణవికారజ్ఞానమేవ. న పృథ్వీకారావిజ్ఞానమితి న స్వర్ణం జ్ఞేయం నాప్యయః. కిన్తు యస్య జ్ఞానాన్నిశ్శేషం సర్వం జ్ఞాయతే తదేవైకం జ్ఞేయం తదేవ సత్యమితి. 33౬

శ్లో॥ జ్ఞానాత్కారణవస్తునోహి నిఖిలం కార్యం పరిజ్ఞాయతే
నామాకారమయన్తు కార్య మనృతం పూర్వోత్తరాసత్త్వతః
సత్యం కారణ మేకమేవ భవనాత్కాలత్రయేఽపి ధ్రువం
తస్మాద్బ్రహ్మ సదేకమేవ సకలం మిథ్యైవ తత్సమ్భవమ్. 33౭

వ్యా.— దృష్టాన్తత్రయసిద్ధ మర్థ మనుగతం సఙ్గృహ్యాహ. సుఖావబోధార్థం తద్వ ద్దృష్టాన్తాన్తరాభ్యూహనార్థంచ జ్ఞానా దితి కారణవస్తునః కారణభూతస్య మృత్సువర్ణాయస్తూలాదే ర్వస్తునః జ్ఞానాత్ నిఖిలం సర్వం కార్యం ఘటకేయూరఖడ్గపటాదిరూపం వస్తు పరిజ్ఞాయతేహి. తస్మా దేకకారణజ్ఞానాత్సర్వకార్యజ్ఞాన మ్భవతీతి కారణ మేకమేవ జ్ఞేయమిత్యర్థః. నామాకారమయం నామరూపాత్మకం కార్యన్తు అనృతం మిథ్యా, తత్ర హేతు మాహ. పూర్వోత్తరాసత్త్వతఇతి- కార్యోత్పత్తేః పూర్వం కార్యనాశా త్పశ్చాచ్చ కార్యస్యాసత్త్వాత్ యథా రజ్జుసర్పః సర్పభ్రమోదయా త్పూర్వం సర్పభ్రమనాశా దుత్తరంచ నాస్తీతి మిథ్యా తద్వదితిభావః. కారణ మేకమేవ సత్యం తత్ర హేతుమాహ. కాలత్రయేపి భవనా త్సత్త్వాత్ రజ్జువ దితిభావః. నను ఘటజన్మనాశాభ్యాం పూర్వోత్తరకాలయో ర్యథా ఘటో నాస్తి సర్పజన్మనాశాభ్యాం పూర్వోత్తరకాలయోశ్చ యథా సర్పో నాస్తి తథా ఘటజన్మకాలే సర్పజన్మకాలేచ ఘట స్సర్పోప్యస్త్యేవేతి మృద్రజ్జ్వశ్చ నాస్త్యేవేతి కథం కాలత్రయసత్త్వం కారణస్య మృదో రజ్జ్వోర్వా తదభావేచ తయోః కథం సత్యత్వమ్. యదితు పూర్వోత్తరాసత్త్వా త్కార్యం మిథ్యా తర్హి మధ్యకాలాసత్త్వా త్కారణమపి మిథ్యైవేతిచే న్నైవమ్. ఆదావన్తేచ యన్నాస్తి వర్తమానేపి తత్తథా నాస్త్యేవ. ఆదావన్తేచ యదస్తి వర్తమానేపి తత్తథాస్త్యేవ. తస్మాత్కాలత్రయేపి కారణమస్త్యేవేతి సత్యన్తత్. కాలత్రయేపి కార్యం నాస్త్యేవేతి మిథ్యైవ తత్. నను యది భ్రమకాలేపి సర్పో నాస్తి తర్హి శశశృఙ్గవత్స నైవప్రతీయేత. ఏవం వర్తమానకాలేపి యది ఘటో నాస్తి తర్హి స నైవ ప్రతీయేత యథా పూర్వోత్తరకాలయోః ఇతిచే న్నైవమ్. భ్రమాపగమానన్తరం మయా కేవలం భ్రాన్తం రజ్జురేవేహాస్తి. నతు సర్పః కదాచి దపీ త్యనుభవా ద్భ్రమకాలేపి రజ్జుసర్పో నాస్త్యేవ. ఏవం

వర్తమానకాలేపి మృదేవ మయా దృశ్యతే. నతు మృద్వ్యతిరేకేణ కశ్చిద్ఘట ఇతి పదార్థఇతి ఘటతత్త్వవిత్పురుషానుభవా ద్ఘటో నాస్త్యేవ. ప్రతీతిస్తు భ్రాన్త్యా సిద్ధ్యతి. నను యస్మిన్ కాలే మృదః కమ్బుగ్రీవాద్యాకారో వర్తతే తదైవ ఘటఇతివ్యవహార ఇతి కృత్వా కథం ఘటాకారవతి కాలే ఘటాభావ ఇతిచే దుచ్యతే, మృదః కమ్బుగ్రీవాద్యాకారో వర్తతే న ఘటస్యేతి కమ్బుగ్రీవాద్యాకారవతీ మృదేవాస్తి, నతు ఘటఇతి ఘటాభావఏవ. నచ కమ్బుగ్రీవాద్యాకారవతీ మృదేవాఽస్మాభిర్ఘట ఇతి వ్యవహ్రియతఇతి వాచ్యమతఏవ వాగారమ్భణం నామధేయమిత్యుక్తమ్. నను నామరూపాత్మకఏవ ఘట ఇత్యుక్తం నామరూపేచ వర్తమానకాలే స్తఏవేతి కథం నామరూపయోర్మిథ్యాత్వం. యది నామరూపే సత్యే తర్హి ఘటోఽపి సత్యఏవేతిచేన్నైవమ్. రజ్జౌ సర్పనామాకారయోరివ మృది ఘటనామాకారయోః కల్పితత్వాత్కల్పితస్యచ మిథ్యాత్వాదితి. నచ కల్పితోఽపి పదార్థ స్తదానీమస్త్యేవేతి నమిథ్యేతి వాచ్యమ్. తదానీమ ప్యధిష్ఠానవ్యతిరేకేణ కల్పిత స్యాభావాత్., నచ మృద్వ్యతిరేకేణైవ ఘటనామరూపే స్తః మృదో ద్రవ్యత్వా న్నామరూపయోశ్చ గుణత్వాదితివాచ్యం. గుణివ్యతిరేకేణ గుణస్యాసత్త్వాత్. నహి ద్రవ్యా త్పృథగ్గుణ ఉపలభ్యతే. నచ ఘటనీలరూపం చక్షుషా పృథగేవ గృహ్యత ఇతి వాచ్యం. రూపవద్ద్రవ్యస్యైవ చక్షుషా గృహ్యమాణత్వాత్. నచ రూపంవినా ఘట స్త్వచాపి గృహ్యతఇతి వాచ్యమ్. రూపా త్పృథ గ్ద్రవ్యస్యోపలభ్యమానత్వ మస్మాక మిష్టమేవ. కిన్తు ద్రవ్యా త్పృథగ్రూపం నోపలభ్యత ఇతి వయం బ్రూమః. అతఏవ ద్రవ్యం సత్యం రూపం మిథ్యేత్యుక్తం యద్వ్యతిరేకేణ య న్నోపలభ్యతే తన్మిథ్యేతి సిద్ధాన్తాత్. నచ ద్రవ్యవ్యతిరేకేణ నామాస్తి శబ్దాత్మకస్య, నామ్న శ్శ్రోత్రేణ పృథగేవ గృహ్యమాణత్వా దితి వాచ్యమ్. వాచ్యాభావే వాచకస్య నిర్విషయత్వే నాభావాత్. యద్వా అకారాద్యక్షరవ్యతిరేకేణ ఘటాదినామాని నసన్తి. తాని చాక్షరాణి ధ్వనివ్యతిరేకేణ నసన్తి. నచ ధ్వని రాకాశగుణఏవేతి ద్రవ్యా దాకాశాత్పృథ జ్ఞాస్త్యేవ శబ్దః. స చాకాశః స్వకారణా ద్వ్యతిరేకేణ నాస్త్యేవేతి మిథ్యైవ నామ. యద్వా వర్తమానకాలే కార్యమస్తునామ. న తావతా తస్య సత్యత్వం పూర్వోత్తరకాలాసత్యత్వం మిథ్యాత్వ మిత్యుక్తత్వాత్. నచైవం కార్యసద్భావదశాయాం కారణాభావా త్కారణం కథం సత్యం త్రికాలాబాధ్యత్వంహిసత్యత్వమితి వాచ్యం. కార్యసద్భావదశాయామపి కారణసత్త్వాత్. కిం పటసద్భావకాలే తన్తవో నాస్తి కింవా ఘటసద్భావకాలే మృత్తికా నాస్తి తన్తుమృత్తికయో

రేవాభావే పటఘటయో రేవాభావప్రసఙ్గాత్. తన్తుమయః పటః. మృణ్మయోహి ఘటః. తస్మా త్త్రాలత్రయేపి కారణ మేకమే వాస్తి కార్యన్తు పూర్వోత్తరకాలయో ర్నైవాస్తి. మధ్యకాలేపి కారణ వ్యతిరేకేణ నాస్తి. తతః కారణ మేకమేవ సత్యం. కార్యం సర్వం మిథ్యైవ. యథా మృత్తికైకైవ సత్యా ఘటాది ర్మిథ్యా యథాచ సువర్ణ మేకం సత్యం కేయూరాది ర్మిథ్యా యథావా అయ ఏకమేవ సత్యం ఖడ్గాదిర్మిథ్యా న చైతావతా మృత్తికాదయః పదార్థా స్సత్యాఏవేతి భ్రమితవ్యం. స్వకార్యఘటాదిదృష్ట్యా సత్యత్వేపి తేషాం స్వకారణజలాదిదృష్ట్యా మిథ్యాత్వాత్. తథాచ కారణ మేకమేవ సత్యం కార్యం సర్వం మిథ్యైవేతి సిద్ధాన్తః. నను యది కార్యం మిథ్యా తర్హి కథ మసత స్తస్య ప్రతీతిః. నహి శశవిషాణాదికం ప్రతీయతే ఇతిచే న్నైనమ్. మిథ్యాత్వం నామ నాసత్త్వం నాపిసత్త్వం. కిన్తు సదసదనిర్వాచ్యత్వమేవ. యస్మా త్కార్యం ప్రతీయతే తస్మా న్నాసత్. యస్మాచ్చ కారణవ్యతిరేకేణ నాస్తి తస్మా న్నసత్ అతఏవ మిథ్యా. కారణం కార్యవ్యతిరేకేణా స్తీతి స దిత్యుచ్యతే. కార్యన్తు కారణ వ్యతిరేకేణ నాస్తీ త్యస దుచ్యతే. నైతావతా శశవిషాణవ దస్యాసత్త్వం కార్యస్య. కిన్తు రజ్జుసర్పవదితి. యద్యపి వస్తుతః కార్యం శశవిషాణప్రాయమేవ తథాపి వ్యవహారతో నతాదృశ మితి బోద్ధ్యమ్. తస్మా దేవం కారణస్య సత్యత్వా త్కార్యస్య మిథ్యాత్వాచ్చ ఏకం బ్రహ్మైవ స త్సత్య మతఏవ జ్ఞేయంచ. సత్యంహి జ్ఞేయం ప్రాప్యత్వాయ. తత్సమ్భవం బ్రహ్మ కార్యం సకలం జగన్మిథ్యైవ యథా రజ్జు స్సత్యా సర్ప స్తత్సమ్భవో మిథ్యా యథావామృత్సత్యా ఘటాది స్తత్సమ్భవో మిథ్యా తద్వదితి భావః. నను యదర్థక్రియాకారి తత్సత్ యథా జాగ్రతి ఘటాదిః సర్పాదిశ్చ యదర్థక్రియాకారి నభవతి తన్మిథ్యా యథా స్వప్నే ఘటాదిః జాగ్రతి రజ్జుసర్పశుక్తి రజతమరీచికోదకాదిశ్చేతి. కథం మిథ్యాత్వం జగత ఇతి చేదుచ్యతే. యదర్థక్రియాకారి తత్సత్యమితివ్యాప్త్యసిద్ధేః, స్వాప్నికనార్యాః పురుషేణ యభ్యమానత్వాత్ స్వాప్నికసర్పేణ పురుషస్య దశ్యమానత్వాత్ రజ్జుసర్పదర్శనాదపి పురుషస్య భీత్యా కమ్ప్యమానత్వాత్, కూటకార్షాపణాదినాపి లోకే వ్యవహారదర్శనాత్ ఇతి. నచైవం రజ్జుసర్పవల్మీకసర్పయో రుభయో ర్మిథ్యాత్వే జాగ్రత్స్వప్న ప్రపఞ్చయో ర్ద్వయోరపి మిథ్యాత్వే రజ్జుసర్పాది ర్మిథ్యా వల్మీకసర్పాది స్సత్యఇతి కథం లోకవ్యవహారసిద్ధి రితివాచ్యం. స్థిరత్వాస్థిరత్వప్రయుక్తపదార్థభేదా ద్వ్యవహారసిద్ధి రితి మన్దాన్ధకారే ప్రతీతో రజ్జుసర్పః దీపానయనే సతి నశ్యతీ త్యస్థిరత్వా న్మిథ్యేత్యు

చ్యతే. ఏవం జాగ్రద్బోధేన స్వప్నప్రపఞ్చో నశ్యతీ త్యస్థిరత్వాత్స్వప్నప్రపఞ్చో మిథ్యే త్యుచ్యతే. వల్మీకసర్పాదయస్తు నతథేతి సత్యా ఇత్యుచ్యన్త ఇతి. నను జాగ్రద్బోధనాశ్యత్వాత్స్వప్నస్య రజ్జుజ్ఞాననాశ్యత్వాత్సర్పాభాసస్యచ మిథ్యాత్వ మస్తునామ. జాగత్ప్రపఞ్చస్తు న జ్ఞానేన నాశ్యతే కిన్తు కాలేనైవేతి కథ మ్మిథ్యాత్వ మస్యేతిచే న్నైవమ్. బ్రహ్మజ్ఞాననాశ్యత్వాదస్యాపి జాగ్రత్ప్రపఞ్చసాక్షాత్కార దశాయాం స్వప్నప్రపఞ్చస్యేవ రజ్జుజ్ఞానదశాయాం సర్పాభాసస్యేవ బ్రహ్మ సాక్షాత్కారదశాయాం ప్రపఞ్చ స్యాప్రతీతేః. 'యత్ర త్వస్య సర్వ మాత్మై వాభూ త్త త్కేన కం పశ్యే' దిత్యాదిశ్రుతేః బ్రహ్మజ్ఞాననాశ్యత్వ ఞ్చాస్య జగతః బ్రహ్మణి కల్పితత్వేన బ్రహ్మవ్యతిరేకే ణాభావాదేవ. తస్మా త్కారణం బ్రహ్మైకమేవ సత్యం. కార్యం సర్వం జగదాకాశాదిరూపం మిథ్యైవ. నచ బ్రహ్మణోఽపి కిఞ్చిత్కారణమస్తి, తద్వ్యతిరేకేణ బ్రహ్మ నాస్తి, తస్మా ద్బ్రహ్మాపి మిథ్యైవేతి వాచ్యం. తస్యాపి బ్రహ్మకారణస్య కిఞ్చిత్కారణమస్తి, తద్వ్య తిరేకేణ బ్రహ్మకారణం నాస్తి, తత స్తదపి బ్రహ్మకారణ మ్మిథ్యేత్యేవ మనవ స్థానాత్. తస్మా దజం బ్రహ్మైవ సర్వకారణం సత్యమ్. నను బ్రహ్మైవే త్యవధా రణ మయుక్తం బ్రహ్మకార్యయోః ప్రకృతిపురుషయోః బ్రహ్మవ్యతిరేకేణ సత్త్వాత్. నచ ప్రకృతిపురుషౌ బ్రహ్మకార్యభూతావేవేతి వాచ్యం, 'ప్రకృతిం పురుషంచైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపీ'తి గీతావచనాత్, 'అజా మేకా'మితి శ్రుతేః, అజో నిత్య ఇతి స్మృతేశ్చ. తస్మాత్ ప్రకృతిః పురుషో బ్రహ్మచేతి త్రయః పదార్థా స్సత్యా ఇతిచే న్నైవమ్. బ్రహ్మణఏవ పురి దేహే శయనా దవస్థానా త్పురుష ఇతి వ్యవహారః యథా మహాకాశస్యైవ ఘటే ఽవస్థానా ద్ఘటాకాశఇతివ్యవహారః తద్వత్ తస్మా న్న పురుషఇతి కశ్చి ద్బ్రహ్మాతిరిక్తః పదార్థోఽస్తి యత్సత్యో మిథ్యావా భవేత్. నచైవం సాఙ్ఖ్యవ త్ప్రధానపురుషౌ ద్వావేవ సత్యౌ స్త ఇతి వాచ్యమ్. యదిప్రధానం ప్రకృతిర్వా ఈశ్వరశక్తిః తర్హి శక్తి శ్శక్తిమతః పృథక్త్వే నాపృథక్త్వేనవా దుర్నిరూపై వేతి మిథ్యైవ. నహ్యగ్నిశక్తిరగ్నేః పృథగపృథగ్వా నిరూపయితుం శక్యతే. యదితు నేశ్వరశక్తిః, కిన్తు స్వతన్త్రమేవ వస్త్వన్తరమితి, తర్హి ప్రధాన మప్రామాణికమేవ. ఈక్షతేర్నాశబ్ద మితి శారీరకసూత్రాత్. నహి వేదాన్తేషు క్వాపిప్రధాన మితి కిఞ్చిత్తత్త్వం శ్రూయతే. నచప్రకృతిరితి శ్రూయత ఇతివాచ్యం.'వేదాత్మశక్తిం స్వగుణై ర్నిగూఢా'మితిప్రకృతేరీశ్వరశక్తిత్వశ్రవణాత్. యద్వా ప్రకృతిపురుషౌ వుభావపి బ్రహ్మణః కార్యభూతా వేవ. "మాయాచావిద్యాచ

స్వయమేవ భవతీ"తిశ్రుతేః. "యథాఽగ్నేః క్షుద్రా విస్ఫులిఙ్గా" ఇతిశ్రుతేశ్చ. ఏవం సాదిత్వాదేవ సాన్తత్వ మాద్యన్తవత్త్వాదేవ మిథ్యాత్వఞ్చ తయోః. న చానాదిత్వశ్రుతివిరోధః. యస్య బ్రహ్మైక మేవోపాదానం తదనాది యస్య తు న కేవలం బ్రహ్మోపాదానం తత్సాదీతి సిద్ధాన్తాత్. ప్రకృతేస్తు బ్రహ్మైక మేవోపాదాన మధిష్ఠానత్వా దితి ప్రకృతి రనాదిః. జగతస్తు బ్రహ్మమాయా చేత్యుభయ ముపాదాన మితి సాదిత్వమితి. పురుషస్య సాదిత్వన్తు పురుషోపాధిసాదిత్వప్రయుక్తమేవ. నతు స్వరూపప్రయుక్తం, పురుషస్య స్వరూపం చైతన్య మేవేతి తస్యానాదిత్వా దనన్తత్వాచ్చ. ఏవం చైతన్యరూపే ణానాదిః పురుషః. యద్వా బ్రహ్మ ణ్యధ్యస్తాపి ప్రకృతిః కదాఽధ్యస్తా కేనాఽధ్యస్తేతి వక్తు మశక్యే త్యనాదిః. బ్రహ్మ ణ్యధ్యస్తం జగత్తు ప్రలయానన్తరం మాయయా ధ్యస్తమితి వక్తుం శక్యత ఇతి సాది. ఏవం బ్రహ్మ ణ్యధ్యస్తత్వాదేవ ప్రకృతి ర్మిథ్యా. అనధ్యస్తంహి సత్యమ్. పురుషస్తు న బ్రహ్మ ణ్యధ్యస్తః చైతన్యరూపత్వా దతఏవ సత్యః. బ్రహ్మభిన్నశ్చ చైతన్యరూపత్వా ద్బ్రహ్మణః పురుషోపాధయోఽన్తఃకరణాని త్వధ్యస్తానీత్యుపాధిద్వారైవ పురుషస్య అధ్యస్తత్వాదిక మితి బ్రహ్మైక మేవ సత్య మనధ్యస్తత్వాత్. బ్రహ్మభిన్నం సర్వ మ్మిథ్యై వాధ్యస్తత్వాత్. పురుషస్తు బ్రహ్మభిన్న ఏవ. ప్రకృతిస్తు బ్రహ్మభిన్నా మిథ్యై వేతి. నను ప్రకృతిర్బ్రహ్మ ణ్యధ్యస్తా నభవతి హేత్వభావా దితిచేన్నైవమ్. నిర్హేతుకోఽపి బ్రహ్మణి ప్రకృ త్యధ్యాసో జగద్రూపకార్యలిఙ్గే నానుమేయః. శ్రుతిప్రమాణా చ్చాభ్యుపేయ ఇతి. నచైవ మనధ్యస్తాం సత్యామేవ ప్రకృతి మభ్యుపగచ్ఛామ ఇతివాచ్యం. తథా సత్యనిర్మోక్షప్రసఙ్గాత్. మాయామయో హి సంసారః మాయానాశం వినా న నశ్యతి సతి మాయాఖ్యే మూలే నష్టస్యాపి సంసారతరోః పునరుదయప్రసఙ్గాత్; నహి సత్యమాయాయా నాశో భవితు మర్హతి "తరతి శోక మాత్మవి" దిత్యాది శ్రుతయ స్సంసారస్య సమూలస్య నాశం వదన్తి. జ్ఞానేనతు తదజ్ఞానం యేషాం నాశిత మిత్యాదివచనానిచ. నహి జ్ఞాననాశ్యా మాయా అనధ్యస్తా సత్యా భవితు మర్హతి, జ్ఞాననాశ్యత్వస్యమిథ్యాత్వలక్షణత్వాత్. కిఞ్చ ప్రకృతి రియం కింబ్రహ్మ ఉతబ్రహ్మభిన్నా. నాద్యఃతస్యా నివృత్త్యనుపపత్తేః. ద్వితీయేతు తస్యాః మిథ్యాత్వం ప్రాప్త మేవ. బ్రహ్మభిన్నత్వస్య మిథ్యాత్వప్రయోజకత్వాత్. బ్రహ్మభిన్నా హి స్వప్నరథాదయ శ్శుక్తిరజతాదయశ్చ మిథ్యేతి సమ్ప్రతిపన్నాః. తస్మా ద్బ్రహ్మైక మేవ సత్య మనధ్యస్తత్వా త్సర్వాధ్యాసాధిష్ఠానత్వేన సర్వకారణత్వాత్. యథా అనధ్యస్తా సర్పా

ధ్యాసాధిష్ఠానత్వేన సర్వకారణభూతాచ రజ్జుస్సత్యా తద్వత్. యథా రజ్జ్వధ్యస్తస్సర్పః రజ్జుకార్యం మిథ్యా తద్వత్ ఇతి స్థితమ్. 338

శ్లో॥ సృష్టేః ప్రాగిదమేకమేవ సదభూద్బ్రహ్మాఽద్వితీయం పరం
సృష్టేః ప్రాగ్ఘటవైకృతం న కిమభూన్మృత్పిణ్డ ఏవ క్షితౌ
సృష్టేః ప్రాగసదేవ సర్వమసతస్సఞ్జాయతే చేతి కే
మన్యన్తే తదసత్కథం సముదయేత్సద్వస్త్వసద్వస్తునః. 339

వ్యా.—జగత్కారణం బ్రహ్మైకమేవ సత్యమిత్యుక్తమ్. కస్మాద్ధేతోర్బ్రహ్మైకమేవ జగత్కారణమిత్యుచ్యతే. తత్రాహ సృష్టేరితి - ఇదం సర్వం జగత్ సృష్టేః ప్రాక్ సదేకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ. పరం బ్రహ్మైవాభూదాసీత్. సర్వం జగదుత్పత్తేః ప్రాగ్బ్రహ్మరూపేణైవాస్తీతి బ్రహ్మైవ జగత్కారణమిత్యర్థః. తత్ర దృష్టాన్తమాహ. క్షితౌ ఘటవైకృతం ఘటరూపో వికారః సృష్టేః ప్రాక్ మృత్పిణ్డ ఏవ నాభూత్కిం? కిన్త్వభూదేవ. యథా ఘట ఉత్పత్తేః ప్రాక్ మృద్రూపేణైవాస్తీతి ఘటస్య కారణం మృదేవేత్యధ్యవసీయతే తద్వదిత్యర్థః. నను సృష్టేః ప్రాగ్బ్రహ్మ నాస్తి. కిన్తు శూన్యమేవాస్తీత్యత ఆహ. కేచ కేతు సృష్టేః ప్రాక్సర్వమిదమసచ్ఛూన్యమేవాసీత్. తస్మాచ్చాసతశ్శూన్యాత్సదిదం జగజ్జాయతే ఇతి మన్యన్తే. కిమిదం మతం సమీచీనం నేత్యాహ- తదసదయుక్తం. తత్ర హేతుమాహ. అసద్వస్తునస్సకాశాత్కథం సద్వస్తు సముదయేత్ న కథమపి. నహి వన్ధ్యాతనయాత్ప్రజా జాయతే. నాప్యభ్రారవిన్దాన్మధు స్రవతి. నాపి నరవిషాణహననేన రమ్భాతరుర్విదీర్యతే. నాపి మధ్యాహ్నార్కమరీచికోదకాచ్ఛృఙ్గాణ్డజాతిరుదేతి. తస్మాత్సత ఏవేదం జాతం న త్వసత ఇతి సిద్ధాన్తః. నను సత ఏవేదమాసీదిత్యత్ర కోపపత్తిరితి చేదుచ్యతే. సమవాయికారణగుణాః కార్యే సఙ్క్రామన్తీతి సమయాత్. కారణధర్మః కార్యే సఙ్క్రామతి. ఏవం సత ఉత్పన్నత్వాజ్జగతి సద్ధర్మస్య సత్తాయాస్సఙ్క్రాన్తిః. యయా జగత్సదితి ప్రతీతిః యదీదమసత ఏవాసీత్తర్హి అసత్తాయా అనుగమాజ్జగదసదిత్యేవ ప్రతీయేత. హన్త తర్హి తవ సిద్ధాన్తస్య భఙ్గ ఏవ సమ్ప్రాప్తః. జగన్మిథ్యేతి హి త్వయోక్తమితి చేన్నైవమ్. యావద్వ్యవహారం జగత్సత్యత్వస్యాస్మాకమిష్టత్వాత్. నహి వయం వ్యవహారకాలే జగన్నాస్తీతి బ్రూమః. కిన్తు పరమార్థత ఏవ. నచ వ్యవహారకాలేపి బ్రహ్మవ్యతిరేకేణ నాస్తీత్యేవోక్తమితి వాచ్యం. వ్యవహారకాలే సద్రూపేణ భాసమానస్యైవ జగతః బ్రహ్మవ్యతిరేకేణాసత్త్వం వయం

బ్రూహిమో విచారదృష్ట్యేతి. కిఞ్చ జగ త్సదితి ప్రతీతిసిద్ధ మపీదం జగత స్స
త్త్వం కారణబ్రహ్మ ధర్మఏవ న జగద్ధర్మ ఇతికృత్వా జగత స్సకాశా త్సత్త్వ
స్య పృథక్కరణే మిథ్యైవ భవే జ్జగత్. యథా ఘటా న్మృదంశస్య పటా
త్తన్తోశ్చ పృథక్కరణే ఘటపటయో రసత్త్వమేవ స్యాత్ తద్వత్. తస్మా
త్సత ఉదితత్వా దిదం జగ త్సదితికథనం జగన్మిథ్యాత్వమేవ స్థాపయతి. నతు
జగత్సత్యత్వమ్. మృద ఉదితత్వా ద్ఘటో మృ దితికథనం యథా ఘటస్యా
సత్యత్వమేవ స్థాపయతి తద్వదితి. తస్మా జ్జగ త్స దితిప్రతీతిబలా త్సతఏవేదం జగ
జ్జాత మితినిష్కర్షః. కిన్తు త్సదితిచే దు క్తమేవ బ్రహ్మేతి. నను జగత్సదితిప్రతీత్యా
సద్రూపస్య బ్రహ్మణో జగదుపాదానకారణత్వ మస్తునామ. కిమ్పునర్జగన్నిమిత్త
కారణ మతఆహ. అద్వితీయం బ్రహ్మేతి. దండచక్రసలిలకులాలాదినిమిత్తకారణ
సాపేక్షస్య మృద్ద్రవ్యస్య యథా ఘటోత్పాదకత్వం న తథా సాధనాన్తరసాపేక్షస్య
బ్రహ్మణో జగదుత్పాదకత్వం. కిన్తు అద్వితీయస్యైవ బహ్మణః. బ్రహ్మైవ జగతో
నిమిత్త ముపాదానఞ్చ నతూపాదానా ద్బ్రహ్మణో ఽన్య న్నిమిత్తభూతం వస్తు
కిఞ్చిద స్తీత్యర్థః. కస్మా న్నాస్తి ద్వితీయ మతఆహ. ఏకమేవేతి. యస్మా త్సద్రూపం
బ్రహ్మైకమేవ తస్మా దద్వితీయ మిత్యర్థః. యది సృష్టేః ప్రాక్ బ్రహ్మణ స్సతః సద్వ
స్త్వన్తరం స్యా త్తర్హి తదస్యసహాయభూతం స్యాత్ నతు తదస్తి తస్మాదసహాయమేక
మేవ సద్రూపం బ్రహ్మేత్యభిప్రాయః. నను బ్రహ్మ కేవలం న జగదుత్పాదయతి. కిన్తు
మాయయైవేతి బ్రహ్మణ స్సహాయభూతా మాయా స్త్యేవేతిచే న్నైవమ్. బ్రహ్మనిష్ఠ
జగదుత్పాదనసామర్థ్యస్యైవ మాయాశబ్దార్థత్వాత్. యది కులాలస్య ఘట
నిర్మాణసామర్థ్యం ఘటనిర్మాణే సహాయ ఇత్యభ్యుపేయతే తర్హి మాయాపి
బ్రహ్మణో జగన్నిర్మాణే సహాయ ఇత్యభ్యుపేయతామ్. నను కిమిదం జగత్కా
రణం బ్రహ్మ మాయోపాధికం యద్వా నిరుపాధిక మాద్యే కథ మస్యైకత్వం
ద్వితీయే కథ మస్య జగత్కారణత్వ మితిచే న్నైష దోషః. మాయా బ్రహ్మణ
ఏకత్వం న విఘాతయ తీత్యుక్తత్వాత్ ఇతి. యద్వా సృష్టేః ప్రా గిదం జగ త్సదే
వాసీత్. తచ్చ సద్రూపం బ్రహ్మ ఏకమే వాద్వితీయమిత్యన్వయః. యదిజగత్కారణం
బ్రహ్మ సద్వస్తు తర్హి వస్తుత్వసామ్యా ద్బ్రహ్మణోఽపి సజాతీయవిజాతీయస్వగత
భేదాః స్యుః. వృక్షస్య స్వగతో భేదః పత్రపుష్పఫలాదిభిః వృక్షాన్తరా త్సజా
తీయః విజాతీయ శ్శిలాదిభ్య ఇతి తద్వివేకః. తచ్చ భేదత్రయం ప్రతిషిధ్యతే. ఏకమే
వాద్వితీయ మితివిశేషణత్రయేణ. కథమ్ ఉచ్యతే. బ్రహ్మణ స్సజాతీయభేదో బ్రహ్మ

న్తరాద్భవతి. తచ్చ నాస్తి బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్. న హ్యనేకాని బ్రహ్మాణి సన్తి. అనేక బ్రహ్మసత్త్వే జగత్సృష్ట్యాద్యవ్యవస్థాసమ్భవాత్. విజాతీయభేదో జగత స్సకాశా ద్భవతి తచ్చ సృష్టేః ప్రాక్ నాస్తి. స్వగతభేదో నిరవయవస్య నిర్వికారస్య భవితుం నార్హతి తస్మా న్నిర్భేదం బ్రహ్మేతి సిద్ధాన్తః. ఇదమేవోక్తం శ్రుత్యన్తరే సలిల ఏకో ద్రష్టాఽద్వైత ఇతి. నను సృష్టేః ప్రాగస్త్యేవ బ్రహ్మణో విజాతీయభేదః, విజాతీయస్యాచేతనస్యావ్యక్తస్య సత్త్వా దితిచే దసకృత్పరిహృతఏవాయం పూర్వపక్షః. అవ్యక్తం బ్రహ్మశక్తి ర్బ్రహ్మణోఽనన్యైవేతి. నన్వేవం బ్రహ్మనిష్ఠా మాయా కదాచిద్విశ్వం జనయతి కదాచి ద్వర్ధయతి కదాచి న్నాశయతీతి బ్రహ్మణ స్స్వగతభేదస్స్యాత్ యథా వృక్షనిష్ఠా ప్రాణశక్తిః కదాచి త్పత్రపుష్పాదీన్ జనయతి కదాచి ద్వర్ధయతి కదాచిన్నాశయతీతి తద్వ దితిచే న్నైవమ్. నిరవయవాసఙ్గస్వప్రకాశే బ్రహ్మణి మాయాకృతజగద్వికారసమ్బన్ధాయోగాత్. ఏతేన స్వప్రకాశస్య బ్రహ్మణః జడమాయాసఙ్గోఽపి మిథ్యాభూత ఏవేతి సిద్ధమ్. నను యదిసృష్టేః ప్రాగ్బ్రహ్మణో నిర్భేదత్వ మిదానీం సభేదత్వ మేవేతి ప్రాప్త ఏవ స్వగతభేదో వికారరూప ఇతిచే న్నైవమ్. ప్రదర్శనార్థ ముక్తం సృష్టేః ప్రాగితి. కిన్తు సర్వదా ప్యేకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ. నచైవం విజాతీయేన జగతేదానీం కథం బ్రహ్మణః భేదాభావ ఇతివాచ్యమ్. యది మృదో ఘటాత్సజాతీయో విజాతీయో వా భేద స్స్యాత్తర్హి బ్రహ్మణోఽపి ప్రపఞ్చా త్స్యాత్సః నచ జీవేభ్య శ్చేతనేభ్య శ్చేతనస్య బ్రహ్మణ ఇదానీం సజాతీయభేద స్స్యా దితి వాచ్యం. యది ఘటాకాశేభ్యో మహాకాశస్య సజాతీయభేద స్స్యాత్తర్హ్యాయమపి స్యాత్. నచ జీవబ్రహ్మభేదే జీవగతసంసారిత్వాసంసారిత్వరూపస్వగతభేద స్స్యా ద్బ్రహ్మణ ఇతివాచ్యం. జీవగతత్వాభావా త్సంసారిత్వస్య సంసారో హ్యనాత్మధర్మః క్షుత్పిపాసే ప్రాణధర్మః సుఖదుఃఖే మనోధర్మః జన్మమరణాది ర్దేహధర్మ ఇతి. తస్మా దద్వైతం సద్రూపం బ్రహ్మ. నను జగదుత్పత్తేః ప్రాగ్జగత్ప్రాగభావేన జగత్కాలే జగదన్యోన్యాభావేన జగన్నాశే జగత్ప్రధ్వంసాభావేన చ సద్వితీయమేవ బ్రహ్మ. అథ యది కాలత్రయేఽపి జగన్నాస్తీత్యుచ్యతే తదా అత్యన్తాభావేనచ సద్వితీయత్వం బ్రహ్మణ ఇతి కథ మద్వితీయం బ్రహ్మేతి సిద్ధాన్తసిద్ధిః. మైవమ్. సద్వస్తున స్సద్వస్త్వన్తరేణైవ సద్వితీయత్వ మ్భవితు మర్హతి నాఽసద్వస్తునా. అభావో హ్యసద్వస్తు, నచాభావ స్సద్వస్త్వేవేతి వాచ్యం. భావభిన్న స్యాఽభావస్యాఽసద్వస్తుత్వాత్. భావోహి సద్వస్తు. భూ సత్తాయా మితిధాతో ర్ఘఞి భావశబ్దనిష్పత్తేః. తస్మా ద్భావస్య అభావ స్సన్నేవ నచాఽసతాపి సద్వితీయత్వం

స్యాత్కోఽదోష ఇతివాచ్య మసత్యాపి భార్యయా సద్వితీయత్వంస్యా ద్బ్రహ్మ చారిణోఽపత్నీకస్యచ. కిఞ్చ ఏకస్మిన్ గృహే ఘటపటౌ ద్వౌ స్తః. తత్ర ఘట ఏకః పటో ద్వితీయః తేనచ ద్వితీయేన పటేన ఘట స్సద్వితీయఇతి సమ్ప్రతిపన్న మిదానీన్తు పటస్య గృహా దపకరణే ద్వితీయాభావేనాపి ఘటస్య సద్వితీయత్వం ప్రాప్తం. నచేష్టాపత్తిః. ద్వితీయాభావసహిత స్సద్వితీయ ఇతి వాక్యస్య మాతా మే వన్ధ్యేతి వాక్యవ ద్విరుద్ధత్వే నాఽప్రమాణత్వాత్. నచ ఘటః పటాభావేన సద్వితీయ ఇతి వాక్య మవిరుద్ధ మేవేతివాచ్యం. ఏవం ఘటేన పటాఽభావోఽపి సద్వితీయఏవ. ఘటాభావశ్చ పటాభావేన సద్వితీయ ఇతివక్తుం శక్యతఏవ. తథాచ వస్తుశూన్య మేకం గృహ మేకో ఘటోవా బహుభి రభావైః పరిపూర్యేత. తతశ్చ శూన్యం గృహం శూన్యో ఘట ఇతి ప్రతీతిరేవ లుప్యేత అభావైః పరిపూర్ణత్వాత్. ఏవ మభావత్వావిశేషాత్ శూన్యగృహే బహవో వన్ధ్యాపుత్రా ఆకాశారవిన్దాని శశవిషాణపఙ్క్తయః కూర్మరమణీదుగ్ధోదధయశ్చ వర్తన్త ఏవేత్యహో తవపాణ్డిత్య మభావా స్తిత్వవాదినః ఏవం విధై రసఙ్ఖ్యై రపి బహుభి రభావై ర్యథా ఘటాకాశస్య మఠాకాశస్య వా న సఙ్కోచాదికం తద్వ న్న సద్వితీయత్వమపి బ్రహ్మణ స్తై ర్జగదభావైః. యస్య స్వతఏవ సత్తా నాస్తి సోఽభావః కథ మన్యస్య స్వసత్తయా ద్వితీయత్వం జనయేత్. తస్మా త్సద్వస్తునో నాసద్వస్తునా సద్వితీయత్వం యథా మరీచికోదకేనాఽసతా నభూమేః పఙ్కిలత్వమితి. నను కిమభావఇతి కశ్చిత్పదార్థోఽస్తివా నవా. ఆద్యే సత్పదార్థేన తేన బ్రహ్మ సద్వితీయమేవ. ద్వితీయే సర్వలోకశాస్త్రప్రసిద్ధస్య నాస్తీతి పదస్య నిర్విషయత్వ మేవేతిచే దుచ్యతే. యథా సద్వస్తు కింస దుతాఽసదితి వికల్పయితుం న శక్యతే వ్యాఘాతా దేవ మసద్వ స్త్వపీతి. తర్హి మాఽస్తు వికల్పః నాస్తీతి పదస్య కోఽర్థః అభావోఽర్థః తర్హి సిద్ధోఽభావపదార్థః.హన్త తర్హి వన్ధ్యాపుత్ర ఇత్యస్య కోఽర్థః వన్ధ్యాయా స్సుతోఽర్థః. తర్హి సిద్ధో మమాపి వన్ధ్యాపుత్రపదార్థః. నచ వన్ధ్యాపుత్రస్యానుపలభ్యమానత్వా ద్వన్ధ్యాపుత్రపదార్థో నసిద్ధ ఇతి వాచ్య మభావస్యా ప్యనుపలభ్యమానత్వే నాభావపదార్థాసిద్ధేః. న చానుపలబ్ధిప్రామాణ్యా దేవాభావసిద్ధి గితి వాచ్యం. మమాపి అనుపలబ్ధిప్రామాణ్యాదేవ వన్ధ్యాపుత్రసిద్ధిరితి. నను యథా అతీతో ఘట ఇతివ్యవహారాన్యథానుపపత్త్యా కాలః కల్పిత ఏవం నాస్తి ఘటఇతి వ్యవహారాన్యథానుపపత్త్యా కల్ప్యతేఽభావపదార్థ ఇతి చేత్, కల్పితో ప్యసన్నేవ సః నతు కాలవత్సన్, అభావస్య సత్తాఽయోగాత్. నను

భూతలా దపనీతేసతి ఘటే ఘటాభావః ప్రత్యక్ష ఇతి కథ మభావో వన్ధ్యాపుత్రవ దసన్నితిచే న్నైవమ్. తదానీం, భూతల మేవ ప్రత్యక్షం నతు ఘటః ప్రత్యక్ష ఇతికృత్వా ఘటోనాస్తీ త్యుచ్యతే, నతు ఘటాభావస్య ప్రత్యక్షత్వాత్. తథాసతి ఘటాభావోస్తీత్యేవ బ్రూయాత్. నాప్యభావప్రత్యక్షే కిఞ్చిత్కారణ మస్తి. రూపా ద్యభావేన చక్షురాదే స్తత్కారణత్వాయోగాత్. బహిర్మనసో స్వాతన్త్ర్యేణ బాహ్య ఘటాభావస్య మనఃకరణకత్వాయోగాత్. అపిచ కిం ఘటః పదార్థః. ఉత న పదార్థః. ఆద్యే ఘటాభావః పదార్థాభావఏవ నతుపదార్థః. ద్వితీయే సర్వప్రమాణవిరోధః. కిఞ్చ యదిఘటాభావః పదార్థః తర్హి తదభావః పదార్థాభావఏవ తథాచ ఘటాభావాభావో న పదార్థఇతిస్యాత్. త చ్చానిష్టం ఘటాభావాభావస్య ఘటరూపత్వేన పదార్థత్వాత్. తస్మాదభావో నపదార్థః. అథ యది పదార్థో ద్వివిధః భావోఽభావశ్చేతి. తత్ర భావపదార్థ ఆకాశాదిరూపః అభావపదార్థః ప్రాగభావాదిరూపేణ చతుర్విధ ఇత్యుచ్యతే. తర్హి వన్ధ్యాపుత్రశశవిషాణాదయో త్యన్తాభావాఏవేతి, తేపి పదార్థాఏవ. న చేష్టాపత్తిః. వన్ధ్యాపుత్రాదిపదార్థవిలక్షణోఽభావ పదార్థ ఇతి హి తవాభ్యుపగమః. యది సోఽభ్యుపగమ ఇదానీం త్యజ్యతే తర్హి వన్ధ్యాపుత్రాదివ దభావ ఇతి కశ్చిత్పదార్థో నాఽస్త్యేవేతి కథ మభావేన సద్వితీయత్వంబ్రహ్మణః. నచాభావఇతి పదార్థోస్త్యేవ. కిన్తుసపదార్థోఽసత్పదార్థః.నతు సత్పదార్థ ఇతి వాచ్యమ్. అభావస్సః పదార్థో న భవతీత్యస్య. అభావోఽసః పదార్థ ఇత్యస్యచ వాక్యస్య అభావ ఇతి కశ్చిత్పదార్థో నాస్తీ త్యత్రైవ తాత్పర్య మితి. నచైవం నాస్తీతి వ్యవహార స్యావిషయత్వ మితివాచ్యం. యథా అస్తీతివ్యవహారస్య సద్వస్తు విషయః ఏవం నాస్తీతి వ్యవహారస్యాఽసద్వస్తు భవత్యేవ విషయః. త చ్చాసద్వస్తు దర్శితమేవ వన్ధ్యాపుత్రాదిరూపమ్. నను వన్ధ్యాపుత్రో నాస్తీతి యథా వన్ధ్యాపుత్రస్య నాస్తి వ్యవహారవిషయత్వ మేవం ఘటో నాస్తీతి ఘటస్యాపి నాస్తి వ్యవహారవిషయత్వ మస్త్యేవేతికృత్వా కథం నాస్తీతి వ్యవహార స్యాసద్వస్తువిషయత్వ మేవేతి నియమసిద్ధి రితిచే దుచ్యతే. ఘటోనాస్తీతివ్యవహారవిషయో ఘటః కింసః ఉతాసః. ఆద్యే కథం సతస్తస్య నాస్తివ్యవహారవిషయత్వం. ద్వితీయేతుఅసః స ఘటః వన్ధ్యాపుత్రతుల్యఏవ. నచ తత్కాలే ఘటస్యాసత్త్వా దసః ఘటో ఘటో నాస్తీతివ్యవహారస్య విషయో జాతః, వన్ధ్యాపుత్రస్తు కాలత్రయేపి నాస్తీతి కథ ముభయోస్తౌల్య మితివాచ్యమ్. అవచ్ఛేదకకాలభేదేపిఅవచ్ఛేద్యాభావాభేదాత్ ప్రాగభావాదీనాం చతుర్ణా మప్యభావానాం నహ్యభావాంశే విశేషః యథాఘటప్రాగభావ

పటప్రాగభావాదీనాం ప్రాగభావాంశేఽవిశేషః తద్వత్. తస్మా దుపాధికఏవాఽభావభేదో నతు స్వాభావికః. ఏవమభావస్యైకత్వా దేవ ప్రాగభావో ఽనాదిస్సాన్తః ప్రధ్వంసాభావస్సాది రనన్త ఇత్యాదిభేదకల్పనమయుక్తమేవ. స చైకవిధో ప్యభావః వన్ధ్యాపుత్రాదిరూపఏవేతి. నను వన్ధ్యాపుత్రాదివిషయఏవాభావో నతు తద్రూప ఇతిచే న్నైవమ్. అభావస్యాఽభావఏవ విషయో భవతి నతు భావః. నహి నాస్తీతి వ్యవహారస్య సద్వస్తువిషయో భవతి. నాప్యస్తీతి వ్యవహార స్యాసద్వస్తు తస్మాత్ నాస్తీ త్యభావవ్యవహారవిషయం వస్తు అభావ ఏవ తదేవం వన్ధ్యాపుత్రాదిరూపాసత్పదార్థ ఏవాభావపదాభిధేయ ఇతిస్థితమ్. తస్య చాసద్వస్తునః కదాచిదపి సత్తా నయుజ్యతే నాపి సద్వస్తునోఽసత్తా, 'నాసతో విద్యతే భావో నాభావో విద్యతే సత' ఇతి గీతావచనాత్. సదసద్భావయో ర్విరోధాచ్చ న సామానాధికరణ్యమ్- తస్మా త్స త్సదేవ అస దసదేవ. తచ్చ సద్వస్తు దర్శితం బ్రహ్మేతి. నను నాయం నియమో యుజ్యతే. ఇదానీం సతోఽపి వస్తునః పితృపితామహాదే ర్ఘటపటాదేశ్చ కాలాన్తరే అసత్త్వాపత్తేః. ఇదానీ మసతోఽపి పుత్రపౌత్రాదే ర్ఘటపటాదేశ్చ కాలాన్తరే సత్త్వాపత్తే రితిచే న్నైవమ్. భౌతికానాం పితృపుత్రాదీనాం ఘటపటాదీనాఞ్చ ఉత్పత్తేఃప్రాక్ నాశా త్పశ్చాచ్చ భూతరూపేణ సత్త్వాత్ తేషాం చ భూతానాం పృథివ్యాదీనాం సృష్టేఃప్రా క్ప్రలయా దూర్ధ్వంచ బ్రహ్మరూపేణ సత్త్వా న్నాసతో జన్మనాపి సతో నాశఇతి. నను భౌతికానాం భూతపరిణామత్వా దస్తు భూతరూపేణ సత్త్వం కథ మ్పున ర్బ్రహ్మపరిణామానాం భూతానాంబ్రహ్మరూపేణ సత్త్వ మితిచే దుచ్యతే. మాయావచ్ఛిన్నబ్రహ్మపరిణామభూతాన్యేవ భూతానీతి. యద్వా రజ్జువివర్తస్య సర్పస్య యథా రజ్జురూపేణ సత్త్వ మేవం బ్రహ్మవివర్తస్య భూతచయస్య బ్రహ్మరూపేణ సత్త్వ మవిరుద్ధ మితి. తస్మా ద్ఘటపటాదిస్వసర్వవికారేషు మృదివ పృథివ్యాదిసర్వస్వవికారేషు అనుగత మస్తి. కారణం బ్రహ్మ సద్రూపమ్. తతఏవ మృద్ఘటఇతివ త్సన్ ఘటఇతి ప్రతీతిః. తదేవ సత్యం. తతోఽన్య న్మిథ్యైవ. కిన్తతోఽన్యదితిచేత్ నామరూపఞ్చ. తే ఏవ జగత్పదార్థః. తే చాసద్బుద్ధివిషయత్వా దసతీవ. తయో స్సత్త్వన్తు భ్రాన్తిసిద్ధమేవ. నచ సృష్టేః ప్రాక్ప్రలయా దూర్ధ్వంచ నామరూపయో రసత్త్వే నాసద్బుద్ధివిషయత్వేపి మధ్యే సత్త్వేన సద్బుద్ధివిషయత్వమేవేతి వాచ్యమ్. నామాస్తి రూపమస్తీతి వ్యవహారస్య సతో నామరూపయోశ్చ తాదాత్మ్యాధ్యాసప్రయుక్తత్వాత్. నామరూపానుగతం సద్వస్త్వేవ సద్బుద్ధే ర్విషయః. యుక్తిశ్చేదం. నహి ఘట

బుద్ధేః పటో భవతి విషయః నాపి నామబుద్ధే రూపం భవతి విషయః రూపబు
ద్ధేర్వా నామ. తథాచ సద్బుద్ధివిషయత్వా న్నామరూపే సతీ ఇతి దుర్వచమ్. స్థా
ణోః పురుషబుద్ధివిషయత్వవ న్నామరూపయో స్సద్బుద్ధివిషయత్వస్య అవివేక
ప్రయుక్తత్వాత్. యథా స్థాణుపురుషయో ర్వివేకే కృతే స్థాణుః పురుషో నభ
వతి పురుషోవా నస్థాణు రేవం నామరూపయో స్సతశ్చ వివేచనే కృతే నామరూపే
సద్వస్తు నభవతః. సచ్చ నామరూపే నభవతి. తస్మా త్సతో వివేచితమిదం జగదస
దేవ. అసతశ్చ జగతో వివేచితం బ్రహ్మ సదేవ. అవివేకాత్తు జగద స్తీతి వ్యవహారః
ఏవమవివేకా దపి అభావో ఽస్తీతి వ్యవహారో నసిద్ధ్యతి. అభావస్య సత్తాదాత్మ్య
ధ్యాసాయోగాత్. నహి మాతా మే వన్ధ్యేతి వ్యవహారో ఽవివేకాదపి సిద్ధ్యతి ఏవం
సత్తాదాత్మ్యధ్యాసార్హత్వా దేవ జగ దిదం న వన్ధ్యాపుత్రవ దసత్పదార్థః. కిన్తు రజ్జు
సర్పవ న్మిథ్యాపదార్థ ఇత్యుచ్యతే. అతఏవ జగతా వన్ధ్యాపుత్రాదినా వా న సద్వితీయ
త్వం బ్రహ్మణః. నను సత ఇద ముదితం సదేవ కార్యకారణయో స్సాలక్షణ్యా న్న
త్వసత్ కథ మసత స్స జ్జాయేతేతి శ్రుత్యైవ ప్రకృతయా జగ త్స దిత్యుక్తత్వా చ్చే
తిచే న్నైవమ్. కిమిదం త్వ యోచ్యమానం జగత స్సత్త్వం త్రికాలాబాధ్యత్వం
యద్వా ప్రతీయమానత్వమ్. నాద్యమ్ సతఉదితస్య సతి లీనస్యచ జగతః కాల
త్రయవర్తిత్వాయోగాత్. కాలత్రయవర్తినః కథం జన్మలయౌ. ద్వితీయ
మస్మాకమిష్ట మేవ. ప్రతీతిదశాయా మస్తిహి జగ ద్రజ్జుసర్పవత్. ఏవం ప్రాతిభా
సికత్వా దేవేదం జగ న్మిథ్యే త్యుచ్యతే. నచ రజ్జుసర్పాదయఏవ ప్రాతిభాసికాః
జగత్తు వ్యావహారికమే వేతివాచ్యమ్. వ్యవహారప్రతీతి ప్రతిభాసపదానా మేకార్థ
వాచిత్వాత్. శుక్తిరజత సత్యరజతయో ర్వైలక్షణ్యార్థస్తు వ్యవహారప్రతిభాసయో
ర్భేదః కల్పితః స్థిరప్రతీతి ర్వ్యవహారః అస్థిరప్రతీతిః ప్రతిభాసఇతి. తస్మా త్సత
ఉదిత మిదం నసత్. కార్యకారణయో స్సాలక్షణ్యనియమస్తు రజ్జుసర్పస్థలే భగ్నః.
కేనచిద్రూపేణ సాలక్షణ్య మప్యస్తిచ కిఞ్చ సత ఉదిత మిద మిత్యనేనైవ జగత
స్సత్త్వం ప్రతిషిధ్యతే. ఉదయాత్ప్రాగేవ సత్త్వే కథ మ్పున రుదితత్వమ్ ఉద
యాత్ప్రాగసత్త్వేతు కథ న్తస్య సత్త్వ మితి. తస్మా దుదితత్వా దేవ జగదిదం
నసత్ సతో జన్మాయోగాదితి. నను సూక్ష్మరూపేణోదయాత్ప్రా క్స్వకా
రణే వర్తమానమేవ కార్యం కారకవ్యాపారవశా త్పునః స్థూలరూపే ణోత్పద్యతే
బీజే సూక్ష్మరూపేణ వర్తమాన స్తరురివ నత్వత్యన్తమేవాసత్. అన్యథా ఘటా
దపి పటోత్పత్తిప్రసఙ్గా దితిచే న్నైవమ్. కారణే స్వానురూపకార్యజననశక్తిరస్తి
నతు కార్యం. నహి భిన్నే బీజే సూక్ష్మోపి తరు ర్దృశ్యతే. నచ తామేవ శక్తిం వయం

సూక్ష్మం కార్య మితి బ్రూమ ఇతి వాచ్యమ్. కార్యజననశక్తేః కార్యత్వేన వ్యవహారాయోగాత్. నచ బీజే యదిసూక్ష్మరూపేణ తరుర్నాస్తి తర్హి బీజస్యైవవృక్షజననశక్తిరస్తీతి కథం నియమ ఇతివాచ్యం. సూక్ష్మరూపేణాస్తిత్వపక్షేపి బీజఏవ తరు స్సూక్ష్మరూపేణాస్తీతి కథం నియమసిద్ధిః. నచ తరుజన్యత్వా ద్బీజస్యతత్సిద్ధిరితి వాచ్యం. తరావేవ సూక్ష్మరూపేణ బీజ మస్తీతి కథం నియమః. నచబీజజన్యత్వాదితివాచ్యం తరుబీజయో రన్యోన్యాశ్రయత్వాపత్తేః. నచ తరుకారణా ద్బీజాత్తరుకార్యం బీజ మన్యదేవేతి నాన్యోన్యాశ్రయఇతివాచ్యమ్. కిమాదౌ బీజమస్తి ఉతతరుః. నచానాదిత్వాన్నైవం చోదనీయమితి వాచ్యం. కార్యత్వేన బీజతర్వో రనాదిత్వాయోగాత్. న న్వస్మత్పక్షే నియమాసిద్ధి ర్దోషో భవతు తవపక్షే కథం నియమసిద్ధిరితిచే దుచ్యతే. ఈశ్వర శాసనాదితి. అగ్న్యాదిపదార్థానాం దాహాదిశక్తయోహీశ్వరేణ నియమితాః. తస్మా దుత్పత్తేఃప్రాక్ కార్యం సర్వం స్వేనరూపేణ సూక్ష్మరూపేణవాఽసదేవ.. నచాసత్కార్య వాదాపత్తిస్తవేతి వాచ్యం న వయ మసతస్సజ్జాయత ఇతి బ్రూమః, యేన అసత్కార్యవాదాపత్తి స్స్యాత్. కిన్తు సతః కారణాదేవోదేతీద మసదితి బ్రూమః. తచ్చ సర్వజగత్కారణం సద్వస్తు దర్శితమేవ ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మేతి. నను జగద్రూపకార్యలిఙ్గేన కారణం బ్రహ్మానుమీయతే జగదిదం సకర్తృకం కార్యత్వా ద్ఘటవదితి. తచ్చజగద్యద్యసత్ తర్హి కథంబ్రహ్మసిద్ధిరితిచే న్నైవమ్. తంత్వౌపనిషదం పురుషమితి శ్రుతేః. శాస్త్రయోనిత్వాదితిసూత్రాచ్చ. శాస్త్రాదేవబ్రహ్మసిద్ధిఃనానుమానాదనుమానంహి పురుషబుద్ధికల్పిత మప్రతిష్ఠితమేవ. యద్వా యావ జ్జగద్బ్రహ్మణో ర్వివేచనం నక్రియతే తావత్పర్యన్తం జగత్సదేవ జగదస్తీతివ్యవహారాత్. తేనచ సతా జగతా బ్రహ్మసిద్ధిరితి. వస్తుతస్తు యో బ్రహ్మ సిసాధయిషతి సబ్రహ్మైవ. ఆత్మనఏవ బ్రహ్మత్వా త్స్వస్యచాత్మత్వాత్. అతఏవ యత్సాక్షా దపరోక్షాద్బ్రహ్మేతి శ్రూయతే. ఏవం నిత్యాపరోక్షత్వేన నిత్యసిద్ధే బ్రహ్మణి కథం సాధ్యత్వం నకథమపీతి కృత్వా బ్రహ్మ సాధయామీతి ప్రవృత్తి ర్భ్రాన్తిరేవ. తాదృశభ్రాన్త్యపనయనాయైవ వేదాన్తశాస్త్రం ప్రవర్తిత మీశ్వరేణ తస్యచ కృత్స్నస్య శాస్త్రస్యనిష్కృష్టం తాత్పర్య మిదమేవ, ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మేతి. తస్యైవ వివరణపరాణి వాక్యాన్తరాణి తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసీత్యాదీని. నహి జీవేశ్వరభేదాదీనాం సత్యత్వే ఏకమేవాద్వితీయంబ్రహ్మేత్యేత దుపపద్యతే ఇతి. అథవా సృష్టేఃప్రా గిదం సదేవాభూత్. తచ్చ జగత్కారణం సద్వస్తు బ్రహ్మ వస్తుత ఏకమేవాద్వితీయ మిత్యన్వయః

జగత్కారణత్వాదయో ధర్మా బ్రహ్మణి వ్యవహారార్థం మాయయా కల్పితా ఏవ. నతు వస్తుత స్సన్తి. జగత ఏవాభావాత్. కథ మ్పున స్తత్కారణత్వం బ్రహ్మణః. వస్తుత స్తు నిర్ధర్మకం కేవలం చైతన్యమేవ బ్రహ్మేత్యర్థః. నను అద్వితీయ మిత్యస్య నిర్ధర్మక మిత్యర్థః. ఏక మిత్యస్య కేవల మిత్యర్థః. కథ మ్పున శ్చైతన్య పదార్థలాభ ఇతిచే దుచ్యతే. య న్నిర్ధర్మకం కేవలం వస్తు త చ్చైతన్యమేవేతి. నను యత్కేవలం త త్సధర్మకమేవ. కేవలత్వస్య ధర్మత్వా దితిచే న్నైవమ్. అత ఏవ నిర్ధర్మక మితి విశేషితమ్ కేవల మిత్యనేన నాస్తి బ్రహ్మణో౽న్యద్ధర్మీ త్యుచ్యతే. తతో ధర్మవత్త్వే సతి ప్రాప్తే నిర్ధర్మకమి త్యనేన తత్ప్రతిషిధ్యత ఇతి. న చైవ మేవ కారో వ్యర్థ ఇతి వాచ్యం. ధర్మరూపత్వప్రతిషేధార్థత్వా త్తస్య. ఏవం బ్రహ్మ నధర్మి నాపిధర్మః నాపి ధర్మిసహితమితి సిద్ధమ్. నచ నిర్ధర్మకే బ్రహ్మణి నిర్ధర్మకత్వ మస్తి తచ్చ ధర్మఏవేతి వాచ్యం. నిర్ధర్మకత్వస్య ధర్మాభావరూపత్వేన భావరూప త్వాయోగాత్. భావోహి ధర్మః. నచ బ్రహ్మణి బ్రహ్మత్వస్య సద్భావా న్న బ్రహ్మ నిర్ధర్మక మితి వాచ్యం. బ్రహ్మత్వస్య బ్రహ్మరూపత్వాత్. తస్మా ద్ధర్మవిలక్షణం ధర్మివిలక్షణం కేవలం చైతన్యం బ్రహ్మ. నను కేవలత్వం బ్రహ్మణో నసిద్ధ్యతి. వస్త్వన్తరరాహిత్యంహి కేవలత్వం. కథంతద్బ్రహ్మణ స్స్యాత్. సతికాలే సృష్టేః ప్రాక్సదేవేతి హ్యుచ్యతే. కథం కాలాభావే ప్రాగిత్యుక్తిః ఇతిచే న్నైవమ్. కాలాభావే పురే త్యుక్తిః కాలవాసనయా యుతం శిష్యం ప్రత్యేవేతి. కథ మన్యథా కాలస్యాపి జన్యత్వేన కాలసృష్టేః ప్రాక్కాలసత్త్వమ్. నచకాలో౽నాది రనన్తశ్చేతి వాచ్యం. 'సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషా దధీ'త్యాదిశ్రుతేః అహోరాత్రాదికాలస్య జన్మనాశదర్శనాచ్చ. నను య దుత్పత్తేః ప్రాఙ్నాస్తి త దుత్పద్యత ఇత్యుచ్యతే. కాల ఉత్పత్తేః ప్రాఙ్నాస్తీతి వచనం వ్యాహత ముత్పత్తేః ప్రాగిత్యనే నైవ కాలస్య సిద్ధత్వాత్. తస్మా దనాదిరేవ కాల ఇతిచే న్నైవమ్. కాల ఉత్పత్తేః ప్రాఙ్నాస్తీతి వచనస్య వ్యాహతత్త్వేపి కలానిమేషాహోరాత్రపక్షమాసాదయః పూర్వం నసన్తీతి వక్తుం శక్య స్తఏవ. నచైవం కాలవిశేషాణాం సాదిత్వేపి కాల సామాన్య మనాద్యేవేతి వాచ్యం. దర్శితవిశేషాతిరిక్తకాలసామాన్యస్యా సిద్ధేః. తస్మా న్న కాలేన సద్వితీయత్వం బ్రహ్మణః. నను ఏకమే వాద్వితీయం బ్రహ్మేతి కిం ముక్తిదశా మధికృత్యోచ్యతే యద్వా ప్రలయదశామ్. నాద్యః సదేవ సోమ్యేదమగ్రఆసీ దేకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మేతి సృష్టిప్రాగ్దశాయాః ప్రలయాత్మి కాయా ఏవేహ ప్రకృతత్వాత్. నాన్త్యః ప్రలయే సర్వద్వైతశూన్యత్వేసతి సర్వ

జీవానాం మోక్ష స్యాయత్నసిద్ధత్వాత్ ఇతిచే దుచ్యతే. వస్తుతఇతి పదనివేశనేన పరిహృతపవాయం పూర్వపక్షః. వ్యవహారత స్సద్వితీయ మనేకమి వాభాసమాన మపి బ్రహ్మ వస్తుతఏకమేవాద్వితీయమితి నను భవతు వస్తుత ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ. వ్యవహారతః సృష్టేః పూర్వోత్తరకాలయోః కీదృశ మితి. మాయావచ్ఛిన్నమ్. మధ్యకాలే కీదృశమ్. మాయావచ్ఛిన్నమేవ. తర్హి ప్రపఞ్చప్రలయయోః కిం వైలక్షణ్యమ్. ప్రపఞ్చే మాయా నామరూపాభ్యాం వ్యాకృతా ప్రలయే త్వవ్యాకృతేతి. కిం జీవోపాధయోఽన్తఃకరణాని ప్రలయే నశ్యన్తి. న తర్హి కథ మవ్యాకృతత్వం ప్రలయే మాయాయాః. సూక్ష్మరూపేణ మాయాయాం నిలీయ సన్తి. నతు స్థూలరూపేణేతి. కి మిమా న్యన్తఃకరణాని సృష్టేః ప్రాక్ సన్తి ఉత న. నసన్త్యేవ. కస్మాత్. సాదిత్వాత్. తర్హి సంసారోపి సాదిరేవ. ఓమ్. యద్యేవం కథ మాదా జీవానాం సంసార ఆసీత్పరస్పరం భిన్నః. నహి సంసారవైచిత్ర్యహేతుకర్మవైచిత్ర్య న్తదాస్తి ఇతిచేత్సాదిరపి సంసారః అయ మిదానీం ప్రవృత్తఇతి నిరూపయితుం నశక్యత ఇ త్యనాదిరేవ. ఏవం సాదీన్య ప్యన్తఃకరణాని ఇమా నీదానీం సృష్టానీతి నిరూపయితుం నశక్య న్తఏవే త్యనాదీన్యేవ. నచైవం సాదిత్వమేవ మాస్త్వితి వాచ్యం. సృష్టిలయశ్రవణాత్. తస్మా జ్జ్ఞానంవినా న ప్రలయేపి లిఙ్గభఙ్గో జీవానాం. నచైవం ప్రపఞ్చప్రలయయో రుభయో రపి బ్రహ్మణ స్సద్వితీయత్వే కథం పరమార్థదశాయా మద్వితీయత్వమితి వాచ్యం. ద్వితీయస్యాసత్త్వాదేవ. కస్మా ద్ద్వితీయం నాస్తి తదా. ద్వితీయస్య జగత స్సమూలస్య జ్ఞానేన నాశితత్వాత్. కా సా దశా. ముక్తిరేవ. నచ ద్వైతం యేన నాశితం తస్య జ్ఞానస్య నాశకాన్తరాభావేన సత్త్వా త్తేన సద్వితీయం బ్రహ్మేతి వాచ్యం. సర్వం కాష్ఠం దగ్ధ్వా యథా స్వయమేవ నశ్య త్యగ్ని రేవం సర్వం ద్వైతం నాశయిత్వా స్వయమేవ నశ్యతి జ్ఞానమితి. కి న్తజ్జ్ఞానమ్ ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మాకారాన్తఃకరణవృత్తిప్రతిఫలిత చైతన్యమ్. నచ చైతన్యస్య కథం నాశఇతి వాచ్యం. వృత్తినాశా త్త త్ప్రతిఫలితచైతన్యస్యాపి నాశ ఇత్యుపచారః. యద్వా ప్రతిబిమ్బచైతన్య మిద మనిత్యమేవ బిమ్బచైతన్యమేవ నిత్యమితి తస్మా న్ముక్తా వేకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ. నచైకత్వస్యాభావే కథ మేక మిత్యుచ్యతఇతి వాచ్యం. శ్రోతుస్సఙ్ఖ్యావాసనావిశిష్టత్వా త్తదనుసారేణ శ్రుత్యోక్త మేకమితి. నతు బ్రహ్మ ణ్యేకత్వమస్తీతి. నను ద్వితీయస్యాభావా ద్బ్రహ్మ ణ్యేకత్వం కథం నాస్తీతిచే దుచ్యతే. యత్ర పదార్థద్వయం వర్తతే తత్ర ఇద మేకం ద్వితీయ మిద మితి వక్తుం శక్యతే. యత్రతు

పదార్థద్వయం నవర్తతే తర్హి కథ మిదమేక మితి వక్తుం శక్యతే నకథమపీతి. నను తద్బ్రహ్మ వాఙ్మనసయోః కింవిషయ ముతావిషయ మాద్యే కథ న్తస్యాద్వితీయత్వం ద్వితీయే ఏకమే వాద్వితీయం బ్రహ్మేతివాక్యం కథం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయే దితిచే న్నైవమ్. యది పరమార్థదశాయాం వాఙ్మనసే స్తః తర్హి తయో ర్బ్రహ్మవిషయ మవిషయంవేతి వికల్ప్యేత. నతు తే స్తఇతి కథ న్తద్వికల్పః. నచ మాస్తు వికల్పః కథ మిదం వాక్యం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతీతిచే ద్వ్యవహారతః. కల్పితత్వా ద్బ్రహ్మణి వాగ్విషయత్వమనోవిషయత్వయోః. నను అద్వితీయం బ్రహ్మ వ్యవహారతోఽపి కథం సద్వితీయ మ్భవేదితిచే త్కానుపపత్తిః వ్యవహారస్య మాయామయత్వాత్. మాయయాహి రజ్జోరపి సర్పఇతివ్యవహారః గగనస్యాపి నీలమితి వ్యవహారః ఆత్మనోఽపి బ్రాహ్మణో మనుష్య ఇతి వ్యవహారః. నచైవం సర్వదా ప్యద్వితీయమేవ బ్రహ్మేతి కథముచ్యతే ముక్తిదశాయామితిచే న్నైషదోషః. సర్వదా ప్యద్వితీయమేవ బ్రహ్మ వ్యవహారదశాయాం సద్వితీయమివ ప్రతిభాతి. ముక్తిదశాయాన్తు తత్ప్రతిభానమపి నాస్తీతి తథోక్తమ్. నను కస్యేదం దశాద్వయమ్. తవైవ. కోఽహమ్. కి మాత్మానమేవ త్వం నజానాసి. జానామి బ్రాహ్మణం దేవదత్త మాత్మానమ్. తర్హి వ్యవహారదశా త వానుభవసిద్ధైవ. పరమార్థదశాం పృచ్ఛామి. సాపి తవైవ భవిష్యతి. కదా శ్రవణమనననిదిధ్యాసనేషు కృతేషు సత్సు. నచ సదాపి వ్యవహారఏవాస్తి. నతు కదాపి వ్యవహారాభావ ఇతి వాచ్యం. సుషుప్తిమూర్ఛాదిషు వ్యవహారాభావదర్శనాత్ కేన దృశ్యతే సుషుప్తౌ వ్యవహారాభావః. త్వయైవ న మయా దృష్టః. యది త్వయా నదృష్టః తర్హి కథం త్వం సుషుప్తౌ వ్యవహారః కోఽపి నాసీ దితి సుప్తోత్థితస్సన్ స్మరసి. నచ సుషుప్తౌ వహమజ్ఞఏవ జ్ఞానాభావాదితి వాచ్యం. కిం త్వయా స జ్ఞానాభావోఽనుభూత ఉత న. ఆద్యే తవ కథ మజ్ఞత్వం ద్వితీయే కథం జ్ఞానాభావసిద్ధిః ఇతి. నను ముక్తిదశా కిం పరమార్థసతీ ఉతాసతీ. ఆద్యే తయా సద్వితీయత్వం బ్రహ్మణః ద్వితీయే ముక్తిదశాయాఏవ మిథ్యాత్వే కథ న్తద్దశావిషయం బ్రహ్మ సత్యం స్యా దితిచే న్నైవమ్. యది ముక్తిదశా బ్రహ్మణ స్సకాశా ద్భిన్నత్వేన వివక్షితా తర్హి మిథ్యైవ. నచ తస్యా మిథ్యాత్వే బ్రహ్మాపి మిథ్యా స్యాదితి వక్తుం శక్యతే. వ్యవహారదశాయా మిథ్యాత్వేపి తద్విషయస్య బ్రహ్మణ స్సత్యత్వాభ్యుపగమాత్. వ్యవహారదశాయామేవ హి విద్వద్భి ర్బ్రహ్మవిచారః క్రియతే. అథ యది ముక్తిదశా బ్రహ్మభిన్నేతి వివక్షితా తర్హి సత్యైవ ఇతి. నను యో ముక్త స్స కిం బ్రహ్మ ఉతాన్యః. ఆద్యే

జీవానాం మోక్షస్యాయత్నసిద్ధత్వాత్ ఇతిచేదుచ్యతే. వస్తుత ఇతి పదనివేశనేన పరిహృతప్రాయం పూర్వపక్షః. వ్యవహారత స్సద్వితీయ మనేకమి వాభాసమాన మపి బ్రహ్మ వస్తుత ఏకమేవాద్వితీయమితి నను భవతు వస్తుత ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ. వ్యవహారతః సృష్టేః పూర్వోత్తరకాలయోః కీదృశ మితి. మాయావచ్ఛిన్నమ్. మధ్యకాలే కీదృశమ్. మాయావచ్ఛిన్నమేవ. తర్హి ప్రపఞ్చప్రలయయోః కిం వైలక్షణ్యమ్. ప్రపఞ్చే మాయా నామరూపాభ్యాం వ్యాకృతా ప్రలయే త్వవ్యాకృతేతి. కిం జీవోపాధయోఽన్తఃకరణాని ప్రలయే నశ్యన్తి. న తర్హి కథ మవ్యాకృతత్వం ప్రలయే మాయాయాః. సూక్ష్మరూపేణ మాయాయాం నిలీయ సన్తి. నతు స్థూలరూపేణేతి. కి మిమా న్యన్తఃకరణాని సృష్టేః ప్రాక్ సన్తి ఉత న. నసన్త్యేవ. కస్మాత్. సాదిత్వాత్. తర్హి సంసారోపి సాదిరేవ. ఓమ్. యద్యేవం కథ మాద్యా జీవానాం సంసార ఆసీత్పరస్పరం భిన్నః. నహి సంసారవైచిత్ర్యహేతుకర్మవైచిత్ర్య న్తదాస్తి ఇతిచేత్సాదిరపి సంసారః అయ మిదానీం ప్రవృత్తఇతి నిరూపయితుం నశక్యత ఇత్యనాదిరేవ. ఏవం సాదీన్యప్యన్తఃకరణాని ఇమానీదానీం సృష్టానీతి నిరూపయితుం నశక్యన్త ఏవేత్యనాదీన్యేవ. నచైవం సాదిత్వమేవ మాస్త్వితి వాచ్యం. సృష్టిలయశ్రవణాత్. తస్మాజ్జ్ఞానంవినా న ప్రలయేపి లిఙ్గభఙ్గో జీవానాం. నచైవం ప్రపఞ్చప్రలయయో రుభయో రపి బ్రహ్మణ స్సద్వితీయత్వే కథం పరమార్థదశాయా మద్వితీయత్వమితి వాచ్యం. ద్వితీయస్యాసత్త్వాదేవ. కస్మా ద్ద్వితీయం నాస్తి తదా. ద్వితీయస్య జగత స్సమూలస్య జ్ఞానేన నాశితత్వాత్. కా సా దశా. ముక్తిరేవ. నచ ద్వైతం యేన నాశితం తస్య జ్ఞానస్య నాశకాన్తరాభావేన సత్త్వాత్తేన సద్వితీయం బ్రహ్మేతి వాచ్యం. సర్వం కాష్ఠం దగ్ధ్వా యథా స్వయమేవ నశ్యత్యగ్ని రేవం సర్వం ద్వైతం నాశయిత్వా స్వయమేవ నశ్యతి జ్ఞానమితి. కి న్తజ్జ్ఞానమ్ ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మాకారాన్తఃకరణవృత్తిప్రతిఫలితచైతన్యమ్. నచ చైతన్యస్య కథం నాశఇతి వాచ్యం. వృత్తినాశా త్తత్ప్రతిఫలితచైతన్యస్యాపి నాశ ఇత్యుపచారః. యద్వా ప్రతిబిమ్బచైతన్య మిద మనిత్యమేవ బిమ్బచైతన్యమేవ నిత్యమితి తస్మా త్సూక్తా వేకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ. నచైకత్వస్యాభావే కథ మేక మిత్యుచ్యత ఇతి వాచ్యం. శ్రోతుస్సఙ్ఖ్యావాసనావిశిష్టత్వా త్తదనుసారేణ శ్రుత్యోక్త మేకమితి. నతు బ్రహ్మణ్యేకత్వమస్తీతి. నను ద్వితీయస్యాభావాద్బ్రహ్మణ్యేకత్వం కథం నాస్తీతిచేదుచ్యతే. యత్ర పదార్థద్వయం వర్తతే తత్ర ఇద మేకం ద్వితీయ మిద మితి వక్తుం శక్యతే. యత్రతు

పదార్థద్వయం నవర్తతే తత్ర కథ మిదమేక మితి వక్తుం శక్యతే నకథమపీతి. నను తద్బ్రహ్మ వాఙ్మనసయోః కింవిషయ ముతావిషయ మాద్యే కథ స్తస్యాద్వితీయత్వం ద్వితీయే ఏకమే వాద్వితీయం బ్రహ్మేతివాక్యం కథం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయే దితిచే న్నైవమ్. యది పరమార్థదశాయాం వాఙ్మనసే స్తః తర్హి తయోర్బ్రహ్మవిషయ మవిషయంవేతి వికల్ప్యేత. నతు తే స్తఇతి కథ స్తద్వికల్పః. నచ మాస్తు వికల్పః కథ మిదం వాక్యం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతీతిచే ద్వ్యవహారతః. కల్పితత్వా ద్బ్రహ్మణి వాగ్విషయత్వమనోవిషయత్వయోః. నను అద్వితీయం బ్రహ్మ వ్యవహారతోఽపి కథం సద్వితీయ మ్భవేదితిచే త్కానుపపత్తిః వ్యవహారస్య మాయామయత్వాత్. మాయయాహి రజ్జోరపి సర్పఇతివ్యవహారః గగనస్యాపి నీలమితి వ్యవహారః ఆత్మనోఽపి బ్రాహ్మణో మనుష్య ఇతి వ్యవహారః. నచైవం సర్వదా ప్యద్వితీయమేవ బ్రహ్మేతి కథముచ్యతే ముక్తిదశాయామితిచే న్నైషదోషః. సర్వదా ప్యద్వితీయమేవ బ్రహ్మ వ్యవహారదశాయాం సద్వితీయమివ ప్రతిభాతి. ముక్తిదశాయాన్తు తత్ప్రతిభానమపి నాస్తీతి తథోక్తమ్. నను కస్యేదం దశాద్వయమ్. తవైవ. కోఽహమ్. కిమాత్మానమేవ త్వం నజానాసి. జానామి బ్రాహ్మణం దేవదత్త మాత్మానమ్. తర్హి వ్యవహారదశా త వానుభవసిద్ధైవ. పరమార్థదశాం పృచ్ఛామి. సాపి తవైవ భవిష్యతి. కదా శ్రవణమనననిదిధ్యాసనేషు కృతేషు సత్సు. నచ సదాపి వ్యవహారఏవాస్తి. నతు కదాపి వ్యవహారాభావ ఇతి వాచ్యం. సుషుప్తిమూర్ఛాదిషు వ్యవహారాభావదర్శనాత్ కేన దృశ్యతే సుషుప్తౌ వ్యవహారాభావః. త్వయైవ న మయా దృష్టః. యది త్వయా నదృష్టః తర్హి కథం త్వం సుషుప్తౌ వ్యవహారః కోఽపి నాసీ దితి సుప్తోత్థితస్సన్ స్మరసి. నచ సుషుప్తా వహమజ్ఞఏవ జ్ఞానాభావాదితి వాచ్యం. కిం త్వయా స జ్ఞానాభావోఽనుభూత ఉత న. ఆద్యే తవ కథ మజ్ఞత్వం ద్వితీయే కథం జ్ఞానాభావసిద్ధిః ఇతి. నను ముక్తిదశా కిం పరమార్థసతీ ఉతాసతీ. ఆద్యే తయా సద్వితీయత్వం బ్రహ్మణః ద్వితీయే ముక్తిదశాయాఏవ మిథ్యాత్వే కథ స్తద్దశావిషయం బ్రహ్మ సత్యం స్యా దితిచే న్నైవమ్. యది ముక్తిదశా బ్రహ్మణః స్వకాశా ద్భిన్నత్వేన వివక్షితా తర్హి మిథ్యైవ. నచ తస్యా మిథ్యాత్వే బ్రహ్మాపి మిథ్యా స్యాదితి వక్తుం శక్యతే. వ్యవహారదశాయా మిథ్యాత్వేపి తద్విషయస్య బ్రహ్మణః సత్యత్వాభ్యుపగమాత్. వ్యవహారదశాయామేవ హి విద్వద్భి ర్బ్రహ్మవిచారః క్రియతే. అథ యది ముక్తిదశా బ్రహ్మాభిన్నేతి వివక్షితా తర్హి సత్యైవ ఇతి. నను యో ముక్తస్స కిం బ్రహ్మ ఉతాన్యః. ఆద్యే

ముక్తత్వమితి ధర్మః ప్రాప్తో బ్రహ్మణః. ద్వితీయే సద్వితీయత్వం ప్రాప్తమితిచే
న్నైనమ్. 'నః రోధో న చోత్పత్తిర్న బద్ధో న చ సాధకః, న ముముక్షుర్న వై ముక్త
ఇత్యేషా పరమార్థతేతి శ్రుతేః. బద్ధో ముక్త ఇత్యాదయస్సర్వే వ్యవహారా బ్రహ్మణి
మాయయా కల్పితా ఏవేతి న ముక్తం బ్రహ్మ నాపి బద్ధం బన్ధపూర్వకో హి మోక్షః.
బన్ధస్యైవ మిథ్యాత్వే కథ మ్మోక్షస్య సత్యత్వం యేన బ్రహ్మణో ముక్తత్వం
స్యాత్. తస్మాన్ముక్తత్వం మోక్షాఖ్యం యది బ్రహ్మభిన్నం తర్హి మిథ్యైవ. యది
బ్రహ్మాభిన్నం తర్హి సత్యమేవేతి ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ సత్. బ్రహ్మభిన్నం
సర్వమపి ద్వైత మసత్ ఇతి సిద్ధాన్తః. నను కార్యస్య కారణానన్యత్వనియమాత్ బ్రహ్మ
జన్య మిదం ద్వైతం బ్రహ్మాభిన్నం సదేవ సత్యసదితి చేత్సత్యమ్. యద్యేవ మిదం ద్వై
తం బ్రహ్మాభిన్నత్వేన వివక్షితం తర్హి సత్యమేవ. ఏవం బ్రహ్మాభిన్నత్వేన వివక్షి
తత్వాదేవ సృష్టేః ప్రాగిదం సదిత్యుక్తమ్. యదితు బ్రహ్మభిన్నత్వేన వివక్ష్యతే
తర్హి మిథ్యైవ. యథా మృజ్జన్యః మృదభిన్నత్వేన వివక్షితో ఘటస్సత్యః మృద్భి
న్నత్వేన వివక్షితస్తు మిథ్యైవ తద్వదితి. నను సత్యం వస్తు సర్వదా సర్వథా చ సత్యమేవ
నతు పురుషబుద్ధివైచిత్ర్యవశాత్కదాచిదసత్యం భవితుమర్హతీతి చేత్సత్యమ్. సత్య
మపి వస్తు రూపాన్తరేణ గృహీతం సదసత్యమివ భవతి యథా పిశాచాత్మనా
గృహీతః స్థాణుస్సత్యోఽప్యసత్యో భవతి. తస్మాత్ సత్యాసత్యయోః పరస్పరతా
దాత్మ్యాభావేపి సత్యేఽసత్యమితి అసత్యే సత్యమితి చ భ్రమస్స్యాదేవావివేకినామ్.
కిమేతావతా ఫలితమితిచేదుచ్యతే. యది కార్యం సర్వాత్మనా కారణాదనన్య
త్తర్హి కార్యకారణభేదవ్యవహారస్యైవాసిద్ధిః. కిన్తు కేనచిదంశేన కారణాదనన్యం
కేనచిదంశేన కారణాదన్యచ్చ భవతి కార్యం. యథా ఘటః స్వానుస్యూతమార్తి
కాణుపుఞ్జాంశేన స్వకారణాన్మృద్వస్తునోఽనన్యః కమ్బుగ్రీవాద్యాకారాంశేన తస్మా
దన్యశ్చ భవతి. ఏవం జగదిదం స్వానుస్యూతసత్తాంశేన బ్రహ్మణోఽనన్యత్ నామ
రూపాంశేన తు తస్మాదన్యచ్చ భవతి. ఏవం సతి నామరూపాపేక్షయా బ్రహ్మభిన్న
మితి సత్తాపేక్షయా బ్రహ్మాభిన్నమితి చ వివక్షితుం శక్యతే జగత్. తత్ర యద
పేక్షయా బ్రహ్మభిన్నమితి జగద్వివక్ష్యతే తన్నామరూపాత్మకం జగన్మిథ్యైవ.
యదపేక్షయా జగద్బ్రహ్మాభిన్నమితి వక్ష్యతే తత్సత్తారూపం జగత్తు సత్యమేవ.
తథా చ సద్రూపేణ సత్యమపీదం జగత్ నామరూపాత్మనా గృహీతం చేదసత్యం
భవతి. ఏవం నామరూపాత్మనా గృహీతే అసత్యేప్యస్మిన్ జగతి పునస్సత్య
మితి భ్రమోపి భవతి. సజ్జగదితిప్రతీతివశాత్. విద్వాంస్తు సద్రూపే,

ణేదం జగ ద్గృహీత్వా బ్రహ్మైవేదం సత్యమితి మన్యతే నామరూపాత్మనా పరై ర్గృహీతంజగత్తు అసదేవేతిమన్యతే నామరూపయో రసత్త్వాత్. కారణే బ్రహ్మ ణ్యసతీహి తే నామరూపే మాయయా కల్పితే. అతఏవ తే బ్రహ్మభిన్నే మిథ్యాభూతేచ తస్మా జ్జగత్యనుగతం సద్వస్త్వేవ సత్యం నామరూపాత్మకం జగత్తు మిథ్యైవ.యథా ఘటాదా వనుగతో మృదంశఏవ సత్యః నామరూపాత్మకో ఘటాది ర్మిథ్యైవ తద్వత్. ఏవంచ కారణా దనన్యం కార్యం నామ కార్యేను స్యూతం కారణమేవేతి సిద్ధమ్. అతఏవ తస్య కారణాభేదః. కారణం సత్యం కార్యం మిథ్యానామ. కార్యేనుస్యూతం కారణం సత్యం తద్భిన్నే నామరూపే మిథ్యేత్యర్థః. తస్మా త్కారణం బ్రహ్మైకమేవ సత్యమితి యుక్త ముక్తం."సదేవ సౌమ్యేద మగ్ర ఆసీ దేకమే వాద్వితీయం బ్రహ్మేతి. నను కింబ్రహ్మేద మజ్ఞం యద్వా సర్వజ్ఞమ్. ఆద్యే సాఙ్ఖ్యాభిమతప్రధానవ ద్బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వాయోగః. ద్వితీయే నిర్ధర్మకత్వాసిద్ధి స్సర్వజ్ఞత్వధర్మవత్త్వా దితిచే న్నైవమ్. సర్వజ్ఞమేవ బ్రహ్మ వ్యవహారతః. పరమార్థతస్తు సర్వస్యైవాభావా త్కథం సర్వజ్ఞత్వం బ్రహ్మణః. నను బ్రహ్మణో జ్ఞానం స్వరూప మిత్యుక్తం. తేనైవ స్వరూపజ్ఞానేన సద్వితీయం బ్రహ్మేతిచే న్నైవమ్. ఘటస్య స్వరూపం మృదితి మృదా సద్వితీయ త్వం స్యా ద్ఘటస్యేతి. నహి స్వరూపా ద్జ్ఞానా దతిరిక్తం బ్రహ్మ కిన్తు తదేవ అతఏవ జ్ఞానం బ్రహ్మేత్యుక్తం శ్రుత్యా. నను యది జ్ఞానం బ్రహ్మ తర్హి జడమేవ జ్ఞాతురే వాజడత్వా దితిచే న్నైవమ్. జ్ఞానస్యైవ జడత్వే కథం జ్ఞానవత స్స్యా దజడత్వం. జ్ఞానస్య ఘటవ జ్జడత్వేన ఘటవానివ జ్ఞానవానపి జడవానేవ స్యాదితి. జ్ఞాతాపి జ్ఞానేనైవ సర్వం వేత్తీతి సర్వభాసకం జ్ఞానం స్వప్రకాశ మజడమేవ. నను బ్రహ్మ జ్ఞాతృ భవతి నతు జ్ఞానమితిచే న్నైవమ్. నిష్కలం నిష్క్రి యం శాన్తమితి నిష్క్రియస్య బ్రహ్మణః జ్ఞానకర్తృత్వరూపజ్ఞాతృత్వాయో గాత్. అద్వితీయస్య బ్రహ్మణః జ్ఞానాశ్రయస్వరూపజ్ఞాతృత్వాయోగాచ్చ. న చాద్వితీయ మితిపదస్య స్వసమానద్వితీయవస్తురహిత మిత్యర్థః అద్వితీయోఽయం భట ఇత్యాదివ్యవహారా దితివాచ్యం తాదృశే అద్వితీయే బ్రహ్మ ణ్యేకత్వ స్యా యోగాత్. తదర్థస్యచ లాక్షణికత్వాత్. ముఖ్యార్థబాధాభావే లక్షణాయా అప్రవృత్తేశ్చ. అద్వితీయో భటఇత్యత్ర ముఖ్యార్థబాధసత్త్వా ల్లక్షణాయాః ప్రవృ త్తిః. నచాద్వితీయమిత్యస్య అబ్రహ్మాత్మకద్వితీయవస్తురహిత మిత్యర్థ ఇతివాచ్యం. లక్షణయా ప్యస్మా త్పదా దస్యార్థ స్యానుదయాత్, అయుక్తత్వాచ్చ. కథమ్ ఉచ్య

తే. అబ్రహ్మాత్మకం ద్వితీయం వస్తు నాస్తీత్యస్య బ్రహ్మాత్మకం ద్వితీయం వస్త్వస్తీతి హ్యర్థః. బ్రహ్మాత్మకం తద్వస్తు కిమపేక్షయా ద్వితీయం కిం బ్రహ్మాపేక్షయా ఉత తదన్యాపేక్షయా. నాద్యః. మృదాత్మకస్య ఘటస్య మృదపేక్షయా సద్వితీయత్వం యథా న భవతి తథా బ్రహ్మాత్మకస్య వస్తునః బ్రహ్మాపేక్షయా న సద్వితీయత్వం. నద్వితీయః తదన్యస్యాద్యాప్యసిద్ధేః. న చ స్వాపేక్షయైవేతి వాచ్యం. ఘటాపేక్షయా ఘటస్య సద్వితీయత్వప్రసఙ్గాత్. తస్మాద్బ్రహ్మాత్మకం వస్తు బ్రహ్మైవ న తు బ్రహ్మణో ద్వితీయం. బ్రహ్మణో ద్వితీయత్వే బ్రహ్మాత్మకత్వస్యైవాయోగాత్. న చ బ్రహ్మాత్మకం వస్తు న బ్రహ్మ కిన్తు ప్రకృతిపురుషయుగలమితి వాచ్యం. బ్రహ్మాభిన్నస్య తద్యుగలస్య బ్రహ్మాత్మకత్వాయోగాత్. నను ప్రకృతిపురుషయోర్బ్రహ్మకార్యత్వాద్బ్రహ్మాత్మకత్వమితి మయా నోచ్యతే కిన్తు బ్రహ్మణః ప్రకృతిపురుషాన్తరాత్మత్వాదితి చేన్నైవమ్. కిం పేటికాయాం రూపికావద్బ్రహ్మ ప్రకృతిపురుషయోరస్తి యద్వా జగత్యాకాశవత్. నాద్యః తథా సతి బ్రహ్మణః పరిచ్ఛిన్నత్వప్రసఙ్గాత్. ద్వితీయే ప్రకృతిపురుషయోరన్తర్బహిశ్చ సర్వం వ్యాప్య స్థితం బ్రహ్మ. 'అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థిత' ఇతి శ్రుతేః. తథా చ బ్రహ్మణా వ్యాప్తం ప్రకృతిపురుషయుగలమస్తీత్యర్థః ఫలితః. సృష్టేః ప్రాక్ప్రకృతిః పురుషస్తద్వ్యాపకం బ్రహ్మ చేతి త్రయమస్తీతి వక్తవ్యే ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మేతి శ్రుతిరాహేతి తవ వచనం శ్రుత్వా బాలా అపి పరిహసేయుః. ఆస్తాం స పరిహాసః. కథమ్పునర్బ్రహ్మణా ప్రకృతిపురుషౌ వ్యాప్తౌ. న తావద్దీపప్రకాశేన గృహవత్ ప్రకాశవద్బ్రహ్మణో రూపాభావాత్. నాప్యాకాశేన ఘటవత్. ఆకాశవద్బ్రహ్మణోఽనుపలభ్యమానత్వాత్. నాప్యగ్నినా దారువత్ దారుమథనాదగ్నేరివ బ్రహ్మణః కుతశ్చిదనుదయాత్. నాపి శ్రీరామాదియశసేవ లోకత్రయం నిస్స్వరూపత్వేనాతత్త్వత్వాద్యశసః. బ్రహ్మ హి తత్త్వమ్. నాప్యజ్ఞానేనేవ జీవః. నాహం జానామీతి ప్రతీత్యా జీవస్యాజ్ఞానావృతత్వకల్పనేపి బ్రహ్మావృతత్వకల్పకప్రతీత్యభావేన తత్కల్పనానుపపత్తేః. నాపి జీవేన దేహవత్. తన్మతే జీవస్యాణుత్వేన దేహవ్యాపకత్వాసిద్ధేః. నాపి జీవధర్మభూతజ్ఞానేన దేహవత్. శిరసి మే వేదనా పాదే మే వేదనేతి యుగపదనుభవేన లిఙ్గేన సర్వదేహవ్యాపినః జీవస్వరూపభూతస్య జీవధర్మభూతస్య వా జ్ఞానస్య కల్పనేపి న తథా సర్వవ్యాపి బ్రహ్మ కల్పయితుం శక్యతే లిఙ్గాభావాత్. న చ జీవేన విధృతో యథా దేహస్తిష్ఠతి తద్వత్సర్వమపి జగత్ప్రకృతిపురుషాత్మకమీశ్వరేణ విధృతం సదేవ తిష్ఠతీతి విధరణలిఙ్గేన జగతి బ్రహ్మవ్యాప్తిరనుమీయత ఇతి

వాచ్యమ్. జీవాపేతస్య శరీరస్య స్థిత్యదర్శనా జ్జీవేన దేహో విధృత స్తిష్ఠతీతి వక్తుం
శక్యతే. న తథా బ్రహ్మణా జగద్విధృతమితి వక్తుం శక్యం. బ్రహ్మాపగమేన స్థితిర
హితస్య వస్తునోఽదర్శనాత్. సర్వవ్యాపిబ్రహ్మణోఽపగమాయోగాత్. సత్యపి
వ్యాపిని బ్రహ్మణి మృతశరీరస్య స్థిత్యలాభాచ్చ. కిఞ్చ సావకాశం వస్తు కేనాపి
వ్యాప్యేత నిరవకాశన్తు కథం కేన వ్యాప్యతే పురుషో హ్యణుత్వా న్నిరవకాశః.
తస్మా ద్బ్రహ్మణా కథం పురుషో వ్యాప్యేత. అథ కేన రూపేణ బ్రహ్మ వ్యాప్నోతి
ప్రకృతిపురుషౌ. అన్తర్యామిరూపేణ. కిమన్తర్యామిణో రూపం. జ్ఞానమేవ. కథన్త
స్యాచేతనేషు స్థితి రధ్యవసేయా. శాస్త్రాదేవ. అగ్ని రనుష్ణః ప్రకాశ ఇతివ త్కథం
శాస్త్రమ ప్యసఙ్గతార్థం బ్రూయాత్. జ్ఞానవాన్ ఘటో చేతనఇతి హ్యసఙ్గతార్థం
వచనమ్. నచ యస్మిన్ స్వరూపభూతం జ్ఞాన మస్తి తన్న చేతనం. కిన్తు యస్మిన్
ధర్మభూతం జ్ఞానమస్తి తదేవ చేతనమితి నియమాత్. ఘటే ధర్మభూతజ్ఞానా
భావా దచేతనో ఘట ఇతి వాచ్యమ్. ఘటే యదా స్వరూపభూతజ్ఞానమస్తి తదైవ
తదాశ్రితం ధర్మభూతం జ్ఞానమ ప్యస్త్యేవ. నహిధర్మభూతజ్ఞానరహితం స్వరూపభూత
జ్ఞానమస్తి తత స్సచేతనఏవ స్యా ద్ఘటః. నను ధర్మభూతం జ్ఞానం స్వరూపజ్ఞానేఏవ
వర్తతఇతి స్వరూపభూతం జ్ఞానమేవ చేతనం తద్భిన్నం సర్వమచేతన మేవేతిచే
త్తర్హి చేతనాచేతనవ్యవహారఏవ లోకప్రసిద్ధ ఇదానీం లుప్తః. జీవన్తో మనుష్య
పశ్వాదయ శ్చేతనాః. అజీవన్తః పాషాణఘటాదయోఽచేతనా ఇతిహి లోక
వ్యవహారః, నను చేతన జీవాధిష్ఠితత్వాదేవ జీవన్మనుష్యపశ్వాదీనాం చేతనత్వ
వ్యవహారః. స్వత స్త్వచేతనాఏవేతిచే త్కిం జీవోపి చేతనః సత్యమ్. కుతః.
జ్ఞానస్వరూపో జ్ఞానగుణకశ్చేతి. తర్హి చేతనజీవాధిష్ఠితమనుష్యపశ్వాదివ చ్చేతనేశ్వ
రాధిష్ఠితఘటపటాదయోపి చేతనాఏవ. నను చేతనాధిష్ఠితత్వమాత్రం నచేతన
వ్యవహార ప్రయోజకం. కిన్తు చేతనజీవాధిష్ఠితత్వం. తత్తు ఘటాదే ర్నాస్తీతిచే
త్తర్హి ఘటాదే శ్చేతనేశ్వరాధిష్ఠితత్వకల్పనం వ్యర్థమ్, తథా స్వతఏవ జ్ఞాన
స్వరూపో జ్ఞానగుణకశ్చ జీవః కథం తాదృశే నైవేశ్వరేణ వ్యాప్యతే తథా
సతి జీవాన్తరేణాపి వ్యాప్యేతైవ. తస్మాజ్జ్ఞానస్వరూపేణ బ్రహ్మణా ప్రకృతి
పురుషౌ వ్యాప్తా వితి వక్తుం నశక్యతే. నచ ధూమాగ్న్యోరివ న్యూనదేశవృత్తి
త్వం వ్యాప్యత్వ. మధికదేశవృత్తిత్వం వ్యాపకత్వ మిహ గ్రాహ్యమితి వాచ్యం.
ప్రకృతేరేవ దేశత్వేన కథ న్తస్యా న్యూనదేశవృత్తిత్వం యేన వ్యాప్యత్వం
తస్యాః. నను ఈశ్వరః ప్రకృతిపురుషయో రస్తి ప్రకృతి ర్న పురుషేశ్వరయోః పురు

పశ్చ ప్రకృతావేవాస్తి నత్వీశ్వరే ఇతి వ్యాపక ఈశ్వరః వ్యాప్యౌ ప్రకృతిపురుషావి తిచేన్నైవమ్. ఈశ్వరః ప్రకృతిపురుషయోరస్తీత్యంశస్యైవాద్యాప్యసిద్ధత్వాత్. నను శక్తిమానీశ్వరః. సాచ శక్తిరీశ్వరానపాయినీ నానావిధా చ. తథా చ, సర్వేషు చేతనేష్వచేతనేషు చ వస్తుషు యస్యాః కస్యాశ్చిచ్ఛక్తేః సత్త్వాచ్ఛక్తిమానీశ్వరోప్యస్త్యేవేతి సిద్ధమీశ్వరవ్యాప్యత్వం ప్రకృతిపురుషయోరితిచేన్నైవమ్. సా శక్తిః కిమీశ్వరవ్యాప్యా ఉతావ్యాప్యా. ఆద్యే కిం తచ్ఛక్తివ్యాపకమీశ్వరస్వరూపం ద్వితీయే కథమీశ్వరస్య సర్వవ్యాప్తిః. కిఞ్చ ప్రకృతి పురుషేశ్వరత్రయాతిరిక్త శక్తికల్పనఞ్చ స్వాభ్యుపగమవిరుద్ధమ్. నను సా శక్తిరీశ్వరాదనన్యైవేతిచేత్తర్హి స శక్తిమానపీశ్వరాదనన్య ఏవ. నచ శక్తిమానీశ్వర ఏవ నాగ్న్యాదిః పదార్థ ఇతి వాచ్యం ప్రత్యక్షవిరోధాత్. అగ్నిర్దహతీతి హి సర్వేషాం ప్రత్యక్షం నచ అగ్న్యన్తర్యామిణీశ్వరే దహతి సతి అగ్నిర్దహతీతి వ్యవహారస్త్వవివేకాల్లౌకికాః కేచిత్ శాస్త్రిణశ్చేతి వాచ్యమ్. యోఽగ్నౌ తిష్ఠన్ దహతి తస్యేశ్వరస్యాన్తర్యామిణః కిం రూపం నచ జ్ఞానమేవేతి వాచ్యం. ప్రత్యుక్తత్వాత్తస్య. నను జ్ఞానస్వరూపస్యాపీశ్వరస్య జ్ఞానశక్తిః క్రియాశక్తిశ్చేతి శక్తిద్వయమస్తి. తత్ర జ్ఞానశక్తిప్రధానస్సన్ యేషు వర్తతే తే చేతనా భవన్తి. క్రియాశక్తిప్రధానస్సన్ యేషు వర్తతే తే అచేతనా భవన్తీతి కృత్వా అగ్న్యాదిష్వచేతనత్వమాత్రేణ నేశ్వరవ్యాప్తిర్నాస్తీతి కల్పయితుం శక్యమితిచేన్నైవమపి. శక్తిద్వయవానీశ్వరో యేషు వర్తతే తేషు కస్యాశ్చిచ్ఛక్తేః ప్రాధాన్యేపి శక్త్యన్తరమప్రాధాన్యేనాస్త్యేవ. నతు సుతరాం నాస్తీతి వక్తుం శక్యతే. చేతనేష్వపి వస్తుషు క్రియాదర్శనాత్. తవ మతే కర్తా హి చేతన ఆత్మా జీవః. తస్మాద్దాహకోప్యగ్నిశ్చేతన ఏవ స్యాత్. ఛేదకమపి లవిత్రం చేతనమేవ స్యాత్. నత్వేతదస్తీతి కథం తత్రేశ్వరసత్త్వాభ్యుపగమః. నచ క్రియాశక్తిదర్శనాదితి వాచ్యం తస్యా వహ్న్యాద్యాశ్రయత్వమేవ నేశ్వరాశ్రయత్వం నిష్క్రియత్వాదీశ్వరస్య. నను శక్తిరేవేశ్వరః. నతు శక్తిమాన్. సాచ శక్తిః. క్వచిత్క్రియాజననీ క్వచిజ్జ్ఞానజననీచ సర్వత్రాస్తీతి సర్వవ్యాపకత్వమీశ్వరస్యేతిచేన్నైవమపి. నిస్తత్త్వా కార్యగమ్యా జడా అస్వతన్త్రా చ శక్తిః కథం బ్రహ్మ స్యాత్. కిఞ్చ ప్రకృతికార్యత్వాదిదం జగత్ప్రకృతివ్యాప్తం భవతు, ఘటఇవ మృద్వ్యాప్తః. అచేతనాయాః ప్రకృతేశ్చేతనానధిష్ఠితత్వే సతి జగత్కర్తృత్వాయోగాత్పురుషేణ చేతనేనాధిష్ఠితా భవతు సా ప్రకృతిః దేహవత్. కుతః పునరీశ్వరాభ్యుపగమః. ఈశ్వరస్యచ వ్యాపకత్వాభ్యుపగమః. నచ చేతనోపి

పురుషో స్వతన్త్ర ఇతి వాచ్యం. తథా సతి చేతనత్వావిశేషాదీశ్వరో ప్యస్వతన్త్ర ఏవ స్యాత్. న చేశ్వరో నచేతనః నాప్యచేతనః; కిన్తు విలక్షణ ఏవేతి వాచ్యమ్. చేతనాచేతనాభ్యామన్యస్య వస్తునో దుర్నిరూపత్వాత్. చేతనత్వానాక్రాన్తం వస్త్వచేతనమేవ. అచేతనత్వానాక్రాన్తం వస్తు చేతనమేవేతి. నచ నచేతన ఈశ్వరః కిన్తు చైతన్యమేవేతి వాచ్యం. చైతన్యస్యైవ చేతనత్వాత్. చైతన్యంహి బుద్ధ్యాదిషు స్థితం బుద్ధ్యాదీం శ్చేతయతి. నచ దేహాదిరూపప్రకృతేః పురుషాధిష్ఠితత్వేపి మృత్పాషాణాదిరూపప్రకృతే రీశ్వరాధిష్ఠితత్వమితి తదర్థ మీశ్వరాభ్యుపగమ ఇతి వాచ్యం. పురుషేణైవ తస్యా అప్యధిష్ఠితత్వాత్. నచ పురుషేణ మృదాదే రధిష్ఠితత్వే కస్మాన్న సచేతనత్వం మృదాదే ర్దేహాదివదితి వాచ్య మీశ్వరాధిష్ఠితత్వపక్షేపి సమానోయం దోష ఇతి. నచ పురుషస్యైవ చేతయితృత్వం నేశ్వరస్యేతి వాచ్య మచేతయితు రీశ్వరత్వస్యైవాయోగాత్. ఈశ్వర శ్చేతయితుం నేష్టే ఇతి వచనంహి విరుద్ధమ్. సిద్ధాన్తే చేతనాచేతనవ్యవహారః కథ మితిచే దుచ్యతే. సర్వత్రైకరూపేణావస్థితమపి పురుషాఖ్యం చైతన్యం బుద్ధి రాత్మని ప్రతిఫలయతీతి చేతనా బుద్ధిః సా యేష్వస్తి తే చేతనా ఇత్యుచ్యన్తే. మృదాదిషు తస్యా అభావాత్తే అచేతనా ఇత్యుచ్యన్తే ఇతి. నన్వేవంయద్బుద్ధావస్తి చైతన్యం తదేవ పురుషః, యత్సర్వత్రాస్తి తదీశ్వర ఇతిచేన్నైవమ్. యదేవ బుద్ధావస్తి తదేవ సర్వత్రాప్యస్తీతి. నచ సిద్ధాన్తేపి సర్వత్ర చైతన్యమస్తీతి కథముచ్యత ఇతి వాచ్యం. భాతీతివ్యవహారాదస్తీతివ్యవహారాచ్చ న చాస్మన్మతేపి తథైవోచ్యత ఇతి వాచ్యం. బ్రహ్మజన్యత్వా జ్జగతి బ్రహ్మాంశానాం సచ్చిదానన్దానా మనుగతి రస్మన్మతే ఉపపద్యతే. తవ మతేతు బ్రహ్మకార్యే జగతి కథన్తదనుగమః. నచ అస్మాభిరపి జగ ద్బ్రహ్మకార్య మిత్యేవోచ్యత ఇతి వాచ్యం. కథన్తర్హి బ్రహ్మకార్యయోః ప్రకృతిపురుషయో ర్బ్రహ్మవ్యాప్తిః. అనాదీ ఖలు ప్రకృతిపురుషౌ. కిఞ్చ సచ్చిదానన్దభిన్నాయాం ప్రకృతౌ బ్రహ్మాంశానుగతి రస్తు నామ. యథాకథంచిత్కథమ్పునః సచ్చిదానన్దరూపే పురుషేపి బ్రహ్మవ్యాప్తిః. తస్మాదీశ్వరవ్యాప్తౌ ప్రకృతిపురుషా వితి వక్తుం నశక్యతే. నను మాస్తు పురుషేశ్వరయో ర్వ్యాప్యవ్యాపకభావః. ఈశ్వరవ్యాప్తా ప్రకృతి రస్తి. పురుషేశ్వరా వ్యాప్త ఇతి కథ మద్వితీయత్వం బ్రహ్మణ ఇతి వాచ్య మీశ్వరవ్యాప్తా ప్రకృతి రీశ్వరా దనన్యైవ మృద్వ్యాప్తో ఘటఇవ మృదనన్యః. నచేశ్వరా దనుదితా ప్రకృతిః కథమీశ్వరవ్యాప్తేతి వాచ్య మీశ్వరాధ్యస్తా ప్రకృతి రీశ్వరవ్యాప్తైవేతి. పురుషస్తు ఈశ్వరఏవ సాక్షాదితి సిద్ధ మద్వితీయత్వం బ్రహ్మణః. తస్మాత్ సృష్టేః ప్రాక్ప

శ్చాచ్చ మాయావచ్ఛిన్నం ప్రత్యగభిన్నం సచ్చిదానన్దం బ్రహ్మాస్తి. తదేవ సృష్టికాలే ప్యస్తి. కిన్త్విదానీం జగద్రూపపరిణతమాయావచ్ఛిన్నం త దితివిశేషః. పరమార్థతస్తు ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మాస్తీతి సఙ్క్షేపః. 33౮

శ్లో॥ సత్తద్బ్రహ్మ జగద్భవేయ మహ మిత్యాలోక్య తేజోఽసృజత్
తత్తేజోమయ మమ్బు చామృతమయం సఙ్కల్ప్య తస్మాదిలీమ్
భూయ స్తద్బ్రహ ద్వైక్షతా ప్యహ మిమా స్తిస్రః ప్రవిశ్యాత్మనా
జీవేనాకరవాణి రూప మభిధా మేతా స్త్రివృత్త్వం గతాః. 33౯

వ్యా:—నను సదేవేద మగ్ర ఆసీదితి యదుక్తం తత్సత్యమేవ. పరన్తు తత్సత్ ప్రధానమేవ నతు బ్రహ్మ. అక్రియస్యాపరిణామినశ్చ బ్రహ్మణః జగద్రూపపరిణామాయోగాత్. నిర్వికారం సదైకరూపంహి బ్రహ్మ. ప్రధానస్యతు సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మకస్య పరిణామిద్రవ్యస్య పరిణామ ఉపపద్యతే. నచ ప్రధాన మశబ్ద మితి వాచ్యం 'ప్రధానక్షేత్రజ్ఞ పతిర్గుణేశ' ఇతిశ్రుతేః. ప్రధానజగతో శ్చాచేతనయో ర్బీజాఙ్కురయోరివ కార్యకారణ భావశ్చ సాలక్షణ్యా దుపపన్నతరః. ప్రధానస్య బీజవత్సూక్ష్మత్వా జ్జగతో వృక్షవత్ స్థూలత్వాచ్చ. యథా తరు రుత్పత్తేః ప్రాగ్బీజాత్మనా వర్తతే తథా జగ త్సృష్టేఃప్రాక్ప్రధానాత్మనా వర్తత ఇతీదంవచన మతీవోపపన్నం. తస్మాత్స దిదం వస్తుప్రధానమేవ 'మమ యోని ర్మహద్బ్రహ్మే' త్యాదా బ్రహ్మశబ్దశ్చ ప్రధానే ప్రయుజ్యతఇతి ప్రధానం బ్రహ్మశబ్దవాచ్యమేవ. ప్రధానాన్తరాభావా త్తచ్చైకమేవ వికారాభావా దద్వితీయంచ తదితి శఙ్కాయా మాహ సదితి. తత్పూర్వోక్తం సత్ సద్రూపం బ్రహ్మ అహం జగ ద్భవేయ మి త్యాలోక్య సఙ్కల్ప్య తేజోఽసృజత్. ప్రధానస్యతు జడస్య నాయం సఙ్కల్ప స్సమ్భవతీతి సచ్ఛబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవ నతు ప్రధాన మితిభావః. బ్రహ్మణో జగద్రూపపరిణామశ్చ మాయయా సమ్భవతి. మాయావచ్ఛిన్న బ్రహ్మణః జగతశ్చ కార్యకారణభావ ఉపపన్నతరఏవ. సత్త్వేనాసత్త్వేనవా దుర్నిరూపస్య ప్రధానస్య ఈశ్వరశక్త్యాఖ్యస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యత్వ మయుక్తం. ప్రధానమితి తత్త్వాన్తరం కిఞ్చిత్ న త్వీశ్వరశక్తిరితి వచనన్తు అశ్రౌతమ్. ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతి రితి శ్రుతిగతప్రధానశబ్ద శ్చేశ్వరశక్తిపరఏవ. బ్రహ్మశబ్దశ్చ ముఖ్యయా వృత్త్యా పరమేవ బ్రహ్మ వక్తి. ప్రధానన్తు లక్షణయైవ ముఖ్యార్థే సమ్భవతి. లాక్షణికార్థస్వీకారో న న్యాయ్యః. ద్వితీయేవస్తుని పురుషేసతి ప్రధాన స్యాద్వితీయత్వంచ నసమ్భవతి. తస్మా త్సద్వస్తు బ్రహ్మైవ నతు ప్రధానమ్. నచ బ్రహ్మణః కథం సఙ్కల్పఇతి వాచ్యం. మాయావచ్ఛిన్నస్య

జగత్కారణస్యేశ్వరాఖ్యస్య బ్రహ్మణ స్సఙ్కల్పోపపత్తేః. నను ఆకాశానిలయో స్సృష్ట్యనంతరమేవ తేజస స్సృష్టత్వాత్కథ మాదావేవ తేజోఽసృజ దిత్యుక్త మితిచే న్నాయం దోషః. ఆలోక్యేత్యనన్తర మాకాశవాయూ సృష్ట్వేతి శేషపూరణాత్. ఏవం తేజోమయం తద్బ్రహ్మ పునరప్యాలోక్య అమ్బు జల మసృజత్. తథా అమృతమయం జలరూపాపన్నం తద్బ్రహ్మ సఙ్కల్ప్య మేదినీ మసృజత్. ఏవం తేజఆదీని సృష్ట్వా తద్బ్రహ్మ భూయోప్యైక్షత సఙ్కల్పితవత్. కిమితి. అహ మిమా స్తిస్రో దేవతాః తేజోమ్బుభూమీః జీవేనాత్మనా ప్రవిశ్య రూప మభిధాం నామచ ఆకరవాణి ఆ సమన్తాత్కరవాణి వ్యాకుర్యా మిత్యైక్షత. ఏతా స్తిస్రః త్రివృత్త్వం ప్రత్యేకం త్ర్యాత్మకత్వం గతాః ప్రస్తా శ్చాకరవాణీత్యైక్షత. త్రివృత్కరణ మిద ముపలక్షణం. పఞ్చీకరణస్య విస్తర స్సూతభాష్యేనుసన్ధేయః. 338

శ్లో॥ య త్సఙ్కల్పిత మాత్మనా బృహ దిదం త త్సత్యకాముం వ్యథా
ద్భూతాని త్రివృదాహితాని భువనే దృశ్య న్తఏవాధునా
సూర్యాగ్నిన్దుతటిద్గ్రహర్క్ష నికరా స్తేజఃప్రసిద్ధే జల
క్షోణ్యా తత్రిచ రోహితం సిత మథో కృష్ణంచ రూపం త్రిధా. 340

ఇదం బృహదాత్మనా స్వేన యత్సఙ్కల్పితం తత్ సత్యకామ మమోఘసఙ్కల్ప మతఏవ వ్యథా చ్చకార. యద్వా ఆత్మనా బృహతా యత్సఙ్కల్పితం తత్సర్వం సత్యకామ మిదం బృహ ద్వ్యథా దిత్యన్వయః. తిస్రో దేవతా జీవేనాత్మనానుప్రవివేశ నామరూపేచ వ్యాచకార. తాశ్చ దేవతా స్త్రివృత శ్చకారేతి చార్థః. నను దేవతా జీవేనాత్మనానుప్రవివేశ బ్రహ్మేత్యస్య కోర్థః. ఉచ్యతే. అవిద్యాయా మన్తఃకరణేషువా ప్రతిబిమ్బరూపేణ ప్రవిశ్య తదవచ్ఛిన్నం భూత్వా వా వర్తతే యజ్జీవరూపం చైతన్యం తద్రూపేణ భూతాని ప్రవివేశ బ్రహ్మేత్యర్థః. న చావచ్ఛిన్నస్య ప్రతిబిమ్బస్యవా జీవస్య కథ మచేతనేషు భూతేషు ప్రవేశ ఇతి వాచ్యం. యథా అజ్ఞానేఽచేతనే తథైవ తత్కార్యేషు భూతేష్వపి. హన్త త ర్హ్యజ్ఞానేఏవ ప్రవిశ్య స్థిత స్యాన్తఃకరణోపాధికస్య జీవస్య కథ మ్పున ర్భూతేషు ప్రవేశ ఇహోచ్యత ఇతిచే దుచ్యతే. అజ్ఞానసంసృష్టస్య జీవస్య భూతసంసర్గ ఆసీ దితియ త్సఏవ భూతేషు ప్రవేశఇతి. య[illegible] కారణస్య కార్యేఽనుప్రవేశసమ్భవాత్ యదా అజ్ఞానం స్వకార్యేషు భూ ష్వనుప్రవిష్టం తదైవ అజ్ఞానానుప్రవిష్టో జీవో ప్యనుప్రవిష్టఏవేతి కృత్వా భూతేష్వనుప్రవిష్ట ఇత్యుక్తమ్. ఏవ

మనఃప్రవిష్టత్వాదేవ జీవస్య భూతసంసర్గ ఆసీ దజ్ఞానసంసర్గవత్. ఇదమే వోక్తం భాష్యకారైః అనుప్రవిశ్య| తేజోబన్నభూతమాత్రాసంసర్గేణ లబ్ధవిశేషవిజ్ఞానేతి. భూతాభిమానిదేవతా అనుప్రవివేశేతి రజ్గరామానుజః. త న్మన్దం. దేవతాశరీరాణా మేతావతా ఽసృష్టత్వాత్. భూతాత్మకదేవతానామేవ త్రివృత్కృతత్వోపదేశాచ్చ. ఏవం బృహతా యథాసజ్కల్పితం కృతత్వాదేవ భువనే అధునా త్రివృదాహితాని త్రివృత్కృతాన్యేవ భూతాని దృశ్యన్తే. త్రివృత్కృతత్వం భూతానా మేవమ్ ఏకైకం భూతం ద్విధా ద్విధా విధాయ తత్రైకంభాగం పున ర్ద్విధా విధాయ స్వస్వేతరద్వితీయాంశై ర్యోజనా ద్భూతాని ప్రత్యేకం త్రిధా భవన్తి. పఞ్చీకరణన్తు ద్విధా విధాయ చైకైకం చతుర్ధా పునః స్వస్వేతరద్వితీయాంశై ర్యోజనా త్పఞ్చపఞ్చ తే ఇతి. తత్ర త్రివృత్కృతం తేజో దర్శయతి. సూర్యాగ్న్యిన్దుతటిద్గ్రహర్క్షనికరాః. సూర్యః, అగ్నిః, ఇన్దుః, తటితః, గ్రహాః, కుజాదయః, ఋక్షాణి, అశ్విన్యాదితారాః అవశిష్టనక్షత్రాణిచ తేషాం నికరాః తేజః. త్రివృత్కృతే జలక్షోణ్యౌతు ప్రసిద్ధేఏవ. యదిదం స్నానపానాద్యుపయోగి జలం త త్త్రివృత్కృతమేవ యా చేయం గృహాద్యాధారభూతా భూమి స్సాపి త్రివృత్కృతైవ కథమ్పున ర్భూతానీమాని త్రివృత్కృతానీతి నిశ్చేతుం శక్యతే అత ఆహ. తత్రచ త్రివృత్కృతేషు భూతేషు తేషు రోహితం సితం కృష్ణఞ్చేతి త్రిధా త్రివిధం రూపం ప్రత్యేకం దృశ్యతే. త్రివృత్కరణాత్ప్రాక్ తేజసో లోహితం రూప మేకమేవ. జలస్య సితం భూమ్యాస్తు కృష్ణం పశ్చాత్తు ప్రతిభూతం రూపత్రియమితి. ఏవం త్రివృత్కరణేన ప్రత్యేకం భూతత్రియస్య రూపత్రియ మాసీ దితి వక్తుమేవ భూతపఞ్చకస్య పఞ్చీకరణ మిహ నోక్తమ్. ३४०

శ్లో॥ సూర్యాగ్న్యాదిషు వాపికాప్రహితటాకాదా యవాదిష్వపి
ప్రత్యక్షం భువి లోహితం య దిదకం రూపం హి త త్తైజసః
య చ్ఛ్వేతం త దపాన్తు కృష్ణ మథ య ద్భూమే స్త దేత త్త్రయం
సూర్యాదేస్తు పృథక్కృతం యది తదా మిథ్యైవ సూర్యాదయః. ३४१

వ్యా.—తదేవ భూతత్రయగతం రూపత్రయం దర్శయతి. భువి సూర్యాగ్న్యాదిషు త్రివృత్కృతతేజోమయేష్విత్యర్థః. వాపికాప్రహితటాకాదౌ త్రివృత్కృతజలవికారేషు వాపీకూపతటాకాదిష్విత్యర్థః. యవాదిషు త్రివృత్కృతభూమయేష్విత్యర్థః ప్రత్యక్షం య దిదక మిదం లోహితం రూపం దృశ్యతే త త్తైజసం రూపమ్, యత్

శ్వేతం దృశ్యతే తత్తు అపాం రూపమ్. అథ యత్కృష్ణం రూపం దృశ్యతే తద్భూమేః రూపమ్. అథ రూపత్రియమేవేదం సత్య మన్యన్మిథ్యైవేత్యాహబ్రహ్మ. సత్యం జగన్మిథ్యేత్యస్యార్థస్యోపపాదనార్థమ్. త దేత త్త్రియం రూపత్రియం సూర్యాదేః సూర్యాగ్న్యాదేః వాపీకూపాదేః యవాదేశ్చేత్యర్థః. సకాశాత్ పృథక్కృతం యదితు తదా సూర్యాదయః మిథ్యైవ నిస్తత్త్వత్వాత్. నహి సూర్యాదిషు రూపాతిరిక్తం కిఞ్చిద్వస్త్వస్తి. నచ రూపం గుణః తద్వద్ద్రవ్యమితి రూపాపగమేపి ద్రవ్యమస్తీతి వాచ్యం. నామరూపాతిరిక్త జగత్పదార్థాభావా న్నరూపాతిరిక్తద్రవ్యాభ్యుపగమః. నహి నీరూపం ద్రవ్య మస్తి. అథవా అస్తు ద్రవ్యం తద్భూతాత్మకమేవ న సూర్యాద్యాత్మకమితి కృత్వా రూపపృథక్కరణాదేవ రూపాశ్రియద్రవ్యపృథక్కారస్యాపి జాతత్వా న్మిథ్యైవ సూర్యాదయఇతి. అయ మ్భావః మృద్ఘటాత్మనేవ త్రివృత్కృతం భూతత్రియం సూర్యాదిరూపేణ పరిణతమ్. తత్ర ఘటాన్మృదః పృథక్కరణే మృదేవాసావితి ఘటే మృద్బుద్ధికరణే కిమవశిష్యతే. మృద్వ్యతిరేకేణ న కిమపి. ఏవం సూర్యాదిభ్యః భూతత్రియస్య పృథక్కరణే భూతత్రియమేవేదమితి సూర్యాదిషు భూతత్రియబుద్ధికరణే కిమవశిష్యతే. భూతత్రియవ్యతిరేకేణ నకిమపి. తస్మా ద్ఘటవ త్సూర్యాది ర్మిథ్యైవ. మృద్వ ద్భూతత్రియం సత్యమితి. నచాత్ర రూపత్రియపృథక్కరణమేవోక్తం న భూతత్రియపృథక్కరణమితి వాచ్యం. రూపత్రియాత్మత్వా ద్భూతత్రయస్య నహి రూపత్రియం విహాయ భూతత్రియం భూతత్రియం విహాయ రూపత్రియంవా వర్తతే. ౩౪౧

శ్లో॥ లోకోఽయం నిఖిల స్త్రివృత్కృతమహాభూతత్రియారబ్ధ ఇ
త్యస్మా ద్భూతమయాకృతిత్రియపృథక్కారే మృషాయ మ్భవేత్
వాగాలమ్బనమాత్రఇత్యుపగతే నామప్రపఞ్చే మృషా
భావం భూతమయాకృతిత్రియ మిదం సత్యం పరం శిష్యతే. ౩౪౨

వ్యా.- అయం నిఖిలో లోకః త్రివృత్కృతమహాభూతత్రియారబ్ధః ఇతిహేతోః అస్మాల్లోకా ద్భూతమయాకృతిత్రియపృథక్కారే భూతాత్మకరూపత్రియ పృథక్కరణే కృతే సతి అయం లోకో మృషా మిథ్యా భవేత్. ప్రపఞ్చస్య నామరూపాత్మకత్వా న్నామప్రపఞ్చో రూపప్రపఞ్చఇతి ద్వివిధః ప్రపఞ్చః. తత్ర వాగాలమ్బనమాత్రే నామప్రపఞ్చే ఇత్యేవం మృషాభావ ముపగతే సతి పరం కేవల మిదం భూతమయాకృతిత్రియం సత్యం శిష్యతే భూతత్రియాత్మకం రూపత్రియమేవాస్తి. సూర్యచన్ద్రాదయః వాపీకూపాదయః వ్రీహియవఘటపటాదయశ్చ సర్వే నామమాత్రత్వా న్మిథ్యాభూతా ఏవేత్యర్థః. ౩౪౨

శ్లో॥ భుక్తాన్నస్య పురీషభావ మయతే భాగో మహాన్ మధ్యమో
మాంసం స్యాదణురాశయోఽన్నమయ మిత్యుక్తం మన స్తద్బుధైః
పీతామ్బ్వానితు మూత్రరక్తమరుతః ప్రాణ స్తదమ్భోమయ
స్తేజోప్యస్థిచ మజ్జికాచ వచనం తేజోమయీ వాక్తతః. ౩౪౩

వ్యా.—నను సర్వం జగద్భూతత్రయాత్మక మిత్యయుక్తం మనఃప్రాణవాచా మతథాత్వా దత ఆహ. భుక్తాన్నస్య మహాన్ భాగః పురీషభావ మయతే. మధ్యమో భాగో మాంసం స్యాత్. అణు సూక్ష్మో భాగ ఆశయో మనః స్యాత్. తత్తస్మాన్మనః అన్నమయమితి బుధైరుక్తమ్. అన్నంచ పృథివీమయమేవేతి మనో భూమ్యాత్మకమేవేతిభావః. పీతామ్బ్వాని పీతాని జలానితు మూత్రరక్తమరుతో భవన్తి స్థూలమధ్యమసూక్ష్మభాగభేదా త్క్రమేణేతిభావః. జలానాం స్థూలో భాగః మూత్రం మధ్యమో రక్తం సూక్ష్మస్తు ప్రాణ ఇతి తత్తస్మాత్ ప్రాణః అమ్భోమయః భవతి. తేజోపి తైలఘృతాదిచ అస్థి. మజ్జైవ మజ్జికా వచనం వాక్చ భవతి. తేజస స్థూలో భాగః అస్థి. మధ్యమో మజ్జా సూక్ష్మోవాగితి వివేకః. తతస్తస్మాద్వాక్ తేజోమయీ భవతి. ఏవంచ మనఃప్రాణవాచో నామమాత్రమేవ భూతత్రయమేవ సత్యమ్. ౩౪౩

శ్లో॥ వాక్ప్రాణా న్తమనః ప్రవిశ్య భగవాన్ జీవాత్మనా వర్తతే
సూర్యో వా సలిలాశయం ఘటమి వాకాశో హృదాత్మా స చ
ధ్యానాదివ్యవహారవా నుపరమే చిత్తస్య సుప్తా వయం
స్వం ప్రాప్నోతి బృహత్పదం స్వపితి నే త్యాచక్షతే తజ్జ్ఞాః. ౩౪౪

వ్యా.—భూతత్రయం ప్రవివేశ బ్రహ్మ జీవేనాత్మనేతి ప్రాగుక్తం. తదేవ వివృణోతి వాగితి. భగవా నీశ్వరః బ్రహ్మ జీవాత్మనా వాక్ప్రాణా న్తమనః ప్రవిశ్య వాక్ప్రాణసఙ్గతా న్తఃకరణం ప్రవిశ్య లిఙ్గం ప్రవిశ్యే త్యేతత్. వర్తతే భూతత్రయమయలిఙ్గప్రవిష్టత్వా ద్భూతత్రయం ప్రవిష్టం బ్రహ్మే త్యుక్త మితిభావః. నను భూతత్రయోత్పత్తేః ప్రాగేవ సిద్ధస్య లిఙ్గస్య కథం భూతత్రయమయత్వ మితిచేద్దర్శితమేవ తత్పూర్వశ్లోకేన. నను మనఆదీనా మన్నాదయ ఆప్యాయనకారిణఏవేతి తదర్థః. నతు జనకా ఇతిచే త్తర్హి తతఏవాస్తు తేషాం భూతమయత్వమ్. యద్వా అపఞ్చీకృతపఞ్చభూతకార్యం లిఙ్గ మిత్యన్యత్ర ప్రసిద్ధత్వా త్తదనురోధేన అత్రివృత్కృతభూతత్రయకార్యమేవ వాగాదిత్రయ మితి సిద్ధమే వాస్య భూతమ

యత్వమ్. తస్మాత్ అత్రివృత్కృతం భూతత్రయం భగవా నవిద్యోపాధిక జీవరూపేణ ప్రవిష్టః. త్రివృత్కృతం భూతత్రియన్తు అన్తఃకరణోపాధికజీవరూపేణ ప్రవిష్ట ఇతిబోధ్యమ్. యద్వా భూతత్రియం ప్రవిశ్య స్థితో భగవాన్ కిం భూతత్రయే ఏవ స్థితః. యద్వా తద న్తఃపున ర్వ స్త్వ న్త రే ఇత్యత ఆహ-వాగితి.భూతత్రయే వ ర్త మానం వాక్ప్రాణా న్తమనః ప్రవిశ్య వ ర్తత ఇత్యర్థః. అథవా భూతత్రియం ప్రవి శ్యస్థిత స్స జీవః క్వేదానీం ప్రవిశ్య స్థిత ఇత్యత ఆహ-వాగితి-భౌతికానాం దేహానా మ న్త ర్య ద స్తి వాక్ప్రాణా న్తమనః త త్ప్రవిశ్య స్థితఇతి యదుపాధిప్రవిష్టస్సన్నేవ పురా జీవో భూతత్రియం ప్రవిశ్య స్థితః తదుపాధిం ప్రవి శ్యైవేదానీ మపి స్థితః. కిన్తు తదుపాధి రిదానీం భౌతికేషు దేహేషు వ ర్తత ఇతిభావః. యద్వా దేవమనుష్య పశ్వాదిదేహానాం నామమాత్రత్వమేవ భూతత్రియమేవ సత్యమితి కృత్వా ఇదా నీమపి జీవో భూతత్రియమేవ ప్రవిశ్య స్థిత స్త్రివృత్కృతమ్. పరన్తు కి ముపాధికోయం భూతత్రియప్రవిష్టః పురుషోఽతఆహ వాగితి. లిఙ్గశరీరోపాధికస్స న్ప్రవిష్ట ఇత్యర్థః. వాగాదిమయేపి లిఙ్గే మనసః ప్రధానత్వా దుక్తం వాక్ప్రాణా న్తం మనఇతి. నను కథం భగవా నన్తఃకరణం ప్రవిశ్య వ ర్తత ఇత్యత్ర దృష్టాన్తమాహ. సూర్య స్సలిలాశ యం హ్రదమివేతి ప్రతిబిమ్బరూపేణేతిభావః. అవచ్ఛేదపక్ష మాశ్రిత్య దృష్టాన్తా న్తరమాహ ఆకాశో ఘటమివేతి. అథబ్రహ్మైకమేవ సత్యమితి వక్తుం నా స్తి బ్రహ్మేతి వాదం సౌషు ప్తికబ్రహ్మానుభవబలా త్పరిజిహీర్షన్ జీవస్య సుషుప్తౌ బ్రహ్మానుభ వం దర్శయతి - హృదా త్మేతి. యద్వా భగవతఏవ వా న్తఃకరణే ప్రవిష్టత్వా జ్జీవరూపేణ జీవోఽయం సాక్షా ద్భగవానేవేతి వక్తుంజీవస్య బ్రహ్మభావ ప్రాప్తిం సుషుప్తౌ దర్శయతి. హృదా త్మేతి. హృదాత్మామన ఉపాధికః మనోమయ ఇత్యేతత్. సచాయం జీవః జాగరస్వప్నయోః ధ్యానాదివ్యవహారవాన్ సన్. బహుధా సంసర న్నిత్యర్థః. సుప్తౌ చిత్తస్యోపరమేసతి స్వం స్వీయం బృహత్పదం బ్రహ్మస్వరూపం ప్రాప్నోతి. అసంసారి సచ్చిదానన్దమయం బ్రహ్మ భవతీత్యర్థః. త త్తదా సుషుప్తౌ జనా స్సమీపస్థాః నా పుమాన్ దేవద త్తాదిః స్వపితి నిద్రాతి ఇత్యాచక్షతే. కథయ న్తి. స్వమపీతోపి గతో భవతీతి స్వపితి శబ్దనిరుక్తే రితిభావః అత్ర హృదాత్మా సచ జాగరస్వప్నయోః ధ్యానాదివ్యవహారవాన్భవతి ఇత్య ప్యన్వయో భవతి. ౩౮౮

శ్లో॥ పక్షీ సూత్రసితో దిశం దిశ మితో ఽలబ్ధాశ్రయో బన్ధనం
ప్రాప్నోత్యేవ యథాతథా హృదుపధి ర్జీవః పతిత్వాఽభితః

అపాప్త్రాయతనో న్యత స్స్వమయతే బ్రహ్మైవ హృద్బన్ధనం
జీవాఖ్యం బృహ దేకమేవ స దిదం సత్యం మృషాఽతఃపరమ్. ౩౮౫

వ్యా.—సదృష్టాన్తం సుషుప్తిమేవాహ - పక్షీతి. సూత్రసితః సూత్రబద్ధః పక్షీ దిశందిశం నానాదిశః ఇతః గతస్సన్ క్వాప్యలబ్ధాశ్రయః అప్రాప్తాయతనః అతఏవ పునః బన్ధనమేవ హస్తస్తమ్భాదికం ప్రాప్నోతి యథా తథా హృదుపధిర్మనఉపాధికః జీవః అభితః పతిత్వా వ్యవహృత్య అన్యతోఽన్యత్ర ప్రాప్తాయతనః అతఏవ హృద్బన్ధనం హృద్బధ్యతే యస్మింస్తత్తథోక్తం స్వం స్వస్వరూపం బ్రహ్మైవ అయతే ప్రాప్నోతి. ఇదం సత్, జీవాఖ్యం బృహద్బ్రహ్మైకమేవ సత్యమ్. అతోఽస్మా ద్బ్రహ్మణః పరమన్యత్సర్వమపి మృషైవ. ఏతేన యత్పూర్వముక్తం రూపత్రయం సత్యమితి తదపి మిథ్యైవేతి సిద్ధం. నచ వ్యాఘాతః. యావద్వ్యవహారం భూతత్రయం సత్యం పరమార్థతస్తు బ్రహ్మ సత్యమిత్యవిరోధాత్ ఇతి. ౩౮౫

శ్లో॥ పీతాపేన రసాదిభావ మయితే నాన్నేన నిష్పాదితో
దేహోఽయం వటబీజశుఙ్గఇవ నాఽమూలో భవిష్య త్యయమ్
అన్నమ్మూల మతోఽస్య తస్య తు జలం తేజస్తత స్తస్య సత్
సన్మూలా స్సకలాః ప్రజా స్సదయనా స్తత్సత్ప్రతిష్ఠా అపి. ౩౮౬

వ్యా—నను నాస్తితద్బ్రహ్మ యదుచ్యతే సత్యమితివదన్తం ప్రత్యాహ - పీతాపేనేతి. అయం దేహః. పీతాపేన పీతాభి రద్భిః. ఋక్పూరబ్ధూ రితిసమాసాన్తో ఽప్రత్యయః. అపాం సమూహ ఆపమితివా రసాదిభావమయితేన ప్రాపితేన అన్నేన వటబీజశుఙ్గఇవ వటకణికాయా మఙ్కురఇవ నిష్పాదిత ఉత్పాదితః యథా వటబీజం భువినిక్షిప్తం జలై రార్ద్రీకృత మఙ్కురం జనయతి తథా మాతాపితృభ్యాం భుక్త మన్నం తత్పీతైరేవాద్భి శ్శోణితశుక్లాత్మనా పరిణతం సద్దేహం జనయతీత్యర్థః. ఏవ మఙ్కురఇవ కార్యత్వాదేవాయం దేహః అమూలః నిష్కారణః నభవిష్యతి. శుఙ్గస్య బీజం యథా మూలం తథా దేహస్యాస్య కార్యత్వే నావశ్యం కిఞ్చిన్మూలం భవితు మర్హత్యేవ. నిర్మూలస్య కార్యస్య అసమ్భవాదితి భావః. అతః అస్య దేహస్య అన్నమ్మూలం భవతి. అన్ననిష్పాదితో దేహ ఇత్యుక్తత్వాత్ నచ దేహస్య సశోణితం శుక్లమేవ మూలం నత్వన్నమితివాచ్యం. తస్యాన్నపరిణామత్వే నాన్నత్వాత్ . తచ్చాన్నం కార్యమేవేతి. తస్యాపి కిఞ్చిన్మూల మవశ్యం భవితవ్యం తదేవ దర్శయతి. తస్యాన్నస్య తు జలం మూలమ్. వృష్ట్యా వ్రీహ్యాదిసస్యోదయాత్.

తస్యాపి జలస్య కార్యత్వా త్కిఞ్చిన్మూల మావశ్యక మితి తద్దర్శయతి. తత స్తస్య జలస్య తేజః మూలమ్. గ్రీష్మే సూర్యకిరణసన్తాపే సతి వర్షాసు వృష్ట్యుదయదర్శనాత్. స న్తప్తా ద్దేహా త్స్వేదోదయదర్శనాత్. మేఘాత్మకస్య ధూమ స్యాగ్ని కార్యత్వాచ్చ. సూర్యకిరణానా మేవ పర్జన్యీభూయ వర్షణ మితి శ్రుతిప్రసిద్ధేశ్చ. ఇదానీం శరీరస్య తాపాధిక్యే సతి పశ్చాదేవ వృష్ట్యుదయదర్శనాచ్చ. జలస్య తేజఏవ మూలం తస్యాపి తేజసః కార్యత్వేన కిఞ్చిన్మూలం స్యా దిత్యత ఆహ. తస్య తేజసః సద్బ్రహ్మమూలం సత ఉదితం తేజఇత్యుక్తత్వాత్. నచ బ్రహ్మణ స్తేజోజాత మిత్యయ మంశోఽనుభవానారూఢ ఇతివాచ్యం. తేజసః కార్యత్వేన లిఙ్గేన సాధితస్య కారణస్య బ్రహ్మణః పరోక్షస్య అనుభవారోహణాయోగాత్. నహి ధూమలిఙ్గేన సాధితో వహ్నిః ప్రత్యక్షో భవతి. నాప్యప్రత్యక్షత్వమాత్రేణాస న్నితివక్తుం శక్యతే. న చాకార్యమేవ తేజ ఇతివాచ్యం. దృశ్యత్వేన తేజసః కార్యత్వాత్. యద్దృశ్యం తజ్జన్య మితి హి వ్యాప్తిః. తస్మాత్ సకలాః ప్రజాః సర్వాణి భూతాని సన్మూలాః సదేవ మూలం యేషా న్తే సన్మూలాః అతఏవ సదయనాః సతి అయనం స్థితి ర్యేషా న్తే తథోక్తాః త త్తథా సత్ప్రతిష్ఠాః సతి ప్రతిష్ఠా లయో యేషా న్తే తథోక్తాశ్చ భవన్తి. మృన్మూలస్య ఘటస్య మృద్యేవ స్థితిలయయో ర్దర్శనాత్. ఏవం సన్మూలత్వాదేవ సత్తాదాత్మ్యమ్ ప్రజానాం యథా మృన్మూలస్య ఘటస్య మృద్ఘట ఇతి మృత్తాదాత్మ్యం. స జ్జగదితి హి ప్రతీతిః. అతఏవ జగత స్సదేవ కారణం నతు సద్భిన్నం కిఞ్చిత్. ౩౮౬

శ్లో॥ కార్యంనామ న కారణా ద్భువి పరం వ స్త్వస్తి కిఞ్చి త్తతః
సత్యం కారణమేవ కార్య మనృతం హేత్వాత్మనా తత్తు సత్
మృత్స్నాయా నపరోఽస్తి కుమ్భఇతి కోప్యర్థః క్షితౌ మృత్తికా
సత్యా కుమ్భ మథానృతం త దుదితం మృత్స్నాత్మనా తత్తు సత్. ౩౮౭

వ్యా.—నన్వస్తునామ జగత్కారణం బ్రహ్మ. తదేవ సత్య మేక మన్య త్సర్వం మిథ్యేత్యస్యార్థస్య కథ మభ్యుపగమోఽత ఆహ- కార్యమితి. భువి కార్యంనామ నామేతిప్రసిద్ధా. కారణా త్పర మన్య ద్వస్తు కిఞ్చిదపి నాస్తి. తత స్తస్మాత్ కారణ మేవ సత్యం సత్త్వాత్ కార్య మనృతమేవ. అసత్త్వాత్. తదపికార్యం హేత్వాత్మనాతు కారణస్వరూపేణతు సత్సత్యమేవ. తత్ర నిదర్శన మాహ. క్షితౌ లోకే మృత్స్నాయాః పరః అన్యః కుమ్భఇతి కోప్యర్థఃపదార్థః నాస్తి. మృత్తికా సత్యా. అథ తదుదితం కుమ్భం ఘటః అన్యృత మసత్యం తత్కుమ్భం మృత్స్నాత్మనాతు సత్. కార్యం

స్వేన రూపేణానృతం కారణరూపేణతు సత్యం కారణన్తు సత్యమేవ సత్త్వాదితి ఫలితార్థః. 384

శ్లో॥ అన్నం సత్య మిదం శరీర మనృతం కార్యం య దన్నస్య త
న్మిథ్యాఽన్నం జలమేవ సత్య ముదకం హేతు ర్య దన్నస్య తత్
తేజ స్సత్య మిదం మృషైవ సలిలం తేజోమయం య జ్జలం
తేజ స్తచ్చ మృషా సత స్సముదితం సత్యన్తు స త్కేవలమ్. 385

వ్యా—నను భవతు కారణం సత్యం కార్యంమిథ్యా కథం సత్యస్యభూతత్రయాత్మకస్య రూపత్రియస్య మిథ్యాత్వ మత ఆహ. అన్నం సత్య మ్భవతి. ఇదం శరీర మనృత మ్భవతి. తత్ర హేతుమాహ. యద్యస్మాత్ అన్నస్య శరీరం కార్యం భవతి. అన్నాత్కారణా దతిరేకేణ కార్యస్య శరీర స్యాసత్త్వా చ్ఛరీరం మిథ్యా. కారణ మన్నంతు సత్త్వా త్సత్యమ్. అన్నాత్మనాతు శరీరమపి సదేవ. తచ్చాన్నం మిథ్యా జలమేవ సత్యమ్. యద్యస్మాత్ తదుదక మన్నస్య హేతుః. తేజఏవ సత్యమ్ ఇదం సలిలం మృషైవ. యత్ జలం తేజోమయం తేజఃకార్యమ్. తచ్చ తేజః మృషా యస్మా త్సత స్సకాశా త్తేజ స్సముదితమ్. తత్తు స త్కేవలం సత్యమ్. శరీరాది స్వకార్యదృష్ట్యా సత్యాన్య ప్యన్నాదీని కారణాని జలాదిస్వకారణదృష్ట్యా అసత్యాన్యేవ. కారణం సత్యం కార్యం మిథ్యేతి సిద్ధాన్తాత్. తస్మా త్సత్యమపి భూతత్రయం మిథ్యైవ. కార్యత్వాత్. కారణం సద్వస్తుతు సత్యమేవ నతు మిథ్యా అకార్యత్వాత్. కారణభూతసద్రూపేణతు భూతత్రియమపి సత్య మేవ. సత స్సత్యత్వా దితి భావః. 386

శ్లో॥ తేజోఽబన్నమయం సమ స్తభువనం భూతత్రియం త త్స్వయం
మిథ్యై వానుగతాత్మకారణబృహద్రూపేణ సత్త్వాచ్యతే
సత్యం బ్రహ్మతు త త్స్వయం య దభవం నిర్వికిృయం కారణం
సర్వస్యాపి తత స్స దిత్యభిధయా బ్రహ్మైకమే వోచ్యతే. 387

వ్యా.—తత్ ఏవం భూతత్రియస్య మిథ్యాత్వా దేవహేతోః తేజోఽబన్నమయం సమస్తభువనం స్వయం స్వేనరూపేణ మిథ్యైవ. తథా భూతత్రియరూపేణాపి మిథ్యైవ భూతత్రియస్యాపి మిథ్యాత్వాత్. కిన్తు అనుగతాత్మకారణబృహద్రూపేణ భూతత్రియద్వారా స్వానుగతం యదాత్మకారణం స్వస్య పరమకారణం బృహద్బ్రహ్మతద్రూపేణ స త్సత్య మిత్యుచ్యతే. తద్బ్రహ్మతు స్వయమేవ స్వాత్మనైవ సత్యం. తత్ర హేతూ నాహ. యద్యస్మాత్ బ్రహ్మ అభవ మజ మకార్య మితి

యావత్. అతఏవ నిర్విక్రియం షడ్భావవికారశూన్యం సర్వస్యాపి జగతః కారణంచ కారణమపి. భూతత్రియం కార్యత్వా దసత్య మిత్యత ఉక్త మభవ మితి. సవికారత్వా జ్జగ దిద మనృత మిత్యత ఉక్తం నిర్విక్రియమితి. కారణత్వా ద్బ్రహ్మ సత్యమిత్యేత దర్థ ముక్తం కారణమితి. తతః ఏవం సత్యత్వా దేవ ఏకం బ్రహ్మైవ సదిత్యభిధయా నామ్నా ఉచ్యతే. బ్రహ్మైవ సత్యత్వా త్సచ్ఛబ్దవాచ్యం నతు భూతత్రయం నాపిభౌతికం జగత్త్రయ మసత్యత్వాత్ ఇతిభావః. నను కార్యత్వానాక్రాన్తం కారణత్వం వస్తున స్సత్యత్వప్రయోజకమ్. తద స్త్యేవ ప్రధానేఇతి కథం సచ్ఛబ్దవాచ్యం ప్రధానం నభవే దితిచే న్నైవమ్. సత్యధ్యస్తత్వేన ప్రధాన స్యాసత్యత్వాత్ప్రధానమితి ప్రతీతిస్తు సజ్జగదితివ త్సత్తాదాత్మ్యాధ్యాసప్రయుక్తమేవేతి నచ సత్యధ్యస్తత్వా దేవ బ్రహ్మణోఽపి సద్బ్రహ్మేతిప్రతీతి రితివాచ్య మనధ్యస్తస్య సతఏవ బ్రహ్మత్వాత్. నచ ప్రధానమ ప్యనధ్యస్తమితి వాచ్య మచేతనస్య తస్య చేతనాధ్యస్తత్వంవినా స్వాత్మలాభాసమ్భవాత్. ప్రధానంభాతీతిప్రతీతేః.. ప్రధానస్య బ్రహ్మణ్యధ్యాసంవినా ఽసమ్భవాత్. నచ జీవాభిన్నం బ్రహ్మాప్యధ్యస్తమేవ దేహాదిషు మనుష్యోహ మిత్యాదిప్రతీతే రితి వాచ్య మనధ్యస్తచైతన్యరూపస్యైవ జీవస్య బ్రహ్మాభిన్నత్వం నత్వధ్యస్తస్య సంసారిణఇతి. తస్మా త్సర్వాధ్యాసాధిష్ఠానం సర్వకారణంచ బ్రహ్మైకమేవ సత్యమ్. తతోఽన్య దవ్యక్తాదిదేహాన్తం సర్వం మిథ్యైవ. ౩౪౯

శ్లో॥ లోకేఽస్మిన్ పురుషస్య మృత్యుమయత స్సమ్పద్యతే వా గ్ఘృది
ప్రాణే తచ్చ స తేజసి ద్యుతిమయే బ్రహ్మ ణ్యన న్తేచ తత్
స్వాపే బ్రహ్మణివా ప్రవిష్ట ఇహ య స్త్వజ్ఞ స్స దేహం భజే
దుత్థాయావశధీ రితస్తు విబుధో నావర్తతే ఽతః పునః. ౩౫౦

వ్యా.—సత్ప్రతిష్ఠాః ప్రజా ఇత్యుక్తమ్ కార్యకరణసఙ్ఘాతః ప్రజాశబ్దార్థః తత్ర కార్యస్య దేహస్య భూతేషు లయ ఇహైవ దృశ్యతే. తేషాంచ భూతానాం సతి లయ శ్శాస్త్రా దవగమ్యతే. కరణానాన్తు భూతేషు లయో నదృశ్యతే. స్థూలం దేహం పరిత్యజ్యైవ క్వాపి కరణాత్మకస్య లిఙ్గస్య గమనాత్. అతః కథం తేషాం సత్ప్రతిష్ఠత్వం జ్ఞాతుం శక్యతఇతి శఙ్కాయాం సుషుప్తిదృష్టాన్తావష్టమ్భేన మృతౌ తావ త్కరణానాం సతి లయం దర్శయతి లోకఇతి. అస్మిన్లోకే మృత్యుమయతః గచ్ఛతః మ్రియమాణస్య పురుషస్య వాక్ వాగిన్ద్రియం హృది సమ్పద్యతే మనసి లీయతే. వాగిత్యుపలక్షణం సర్వేషా మిన్ద్రియాణాం. సర్వాణీన్ద్రియాణి

స్వస్వవ్యాపార ముపసంహృత్య మనసి లీయన్తఇత్యర్థః. మనఃపూర్వకత్వా దిన్ద్రియవ్యాపారస్య. ఏవం బాహ్యేన్ద్రియవ్యాపారోపరమేసతి జాగ్రదవస్థాం విహాయ స్వప్నావస్థాం ప్రతిపన్నమివ స్థితం తన్మనః ప్రాణే సమ్పద్యతే నిర్వ్యాపారం సత్ప్రాణే లీయతే. మనోవ్యాపారం వాగాదీన్ద్రియవ్యాపారంచ విహాయప్రాణవ్యాపారమాత్రావశేషో భవతి జీవఇత్యర్థః. సుషుప్త్యవస్థాయామివేతిభావః. సచ ప్రాణః తేజసి సమ్పద్యతే. ప్రాణవ్యాపారభూతోచ్ఛ్వాసనిశ్వాసావపి పరిత్యజ్య కేవలాన్తఃకరణాత్మనా వర్తతఇత్యర్థః. క్రియాశక్తిజ్ఞానశక్తిరహితం య దన్తఃకరణం తద్రూపేణ వర్తతఇత్యర్థః పరినిష్పన్నః. అన్తఃకరణస్య తైజసత్వా దుచ్ఛ్వాసనిశ్వాసరహితేపి శరీరే కిఞ్చిత్కాల మూష్మ ముపలభ్యతే. తద్ధి అన్తఃకరణసత్త్వస్య లిఙ్గమ్ తేజసి జీవే సమ్పద్యతఇతి కేచిత్. తదానీమప్యయమేవార్థః. అన్తఃకరణోపహితత్వా జ్జీవస్య. తచ్చ తేజః ద్యుతిమయే తేజోమయే చైతన్యరూపేఇత్యర్థః. అనన్తే పరిచ్ఛేదశ్రియరహితే బ్రహ్మణి సతి సమ్పద్యతే అన్తఃకరణతాదాత్మ్యాధ్యాసంచవిహాయ బ్రహ్మరూపేణావతిష్ఠతే జీవఇత్యర్థః. శరీరా త్తచ్చోష్మ మపగచ్ఛతి శరీరం శీతల మ్భవతి. మృతఇతివ్యవహారశ్చ సమ్భవతి. అస్యాందశాయాన్తు శరీరే నాస్త్యన్తఃకరణమితి బోధ్యమ్. తత్సత్త్వే ఔష్ణ్యోపలమ్భాపత్తేః. స్వాపేవా సుషుప్తావివ ఇహమరణకాలేపి యస్తు అజ్ఞః ప్రదర్శితవిధయాబ్రహ్మణి ప్రవిష్టః సః అవశధీఃవాసనాపరతన్త్రబుద్ధిస్సన్ ఇతోబ్రహ్మణస్సకాశా దుత్థాయ దేహం భజేత్. విబుధస్తు బ్రహ్మణి ప్రవిష్టస్స న్నతో బ్రహ్మణో న పునరావర్తతే. ప్రక్షీణసర్వవాసనత్వా దితి భావః. అత్రేదం తత్త్వమ్. జాగరే బాహ్యేన్ద్రియవ్యాపారసహకృతం స్వజ్ఞానశక్తిభూతమనోబుద్ధిచిత్తాహఙ్కారవ్యాపారసహకృతం స్వక్రియాశక్తిభూతప్రాణవ్యాపారసహకృతంచ స దన్తఃకరణం వర్తతే - తత్తాదాత్మ్యాధ్యాసా జ్జీవః పశ్యా మ్యహం మనోమ్యహం ప్రాణిమ్యహ మితి మన్యతే. స్వప్నేతు బాహ్యేన్ద్రియవ్యాపారరహితం జ్ఞానక్రియాశక్తిద్వయవ్యాపారసహితం సదవ్వర్తతే తత్తాదాత్మ్యాధ్యాసా జ్జీవః స్వాప్నాన్ పదార్థా ననుభవన్నివ వర్తతే. సుషుప్తౌతు బాహ్యేన్ద్రియవ్యాపారరహితం జ్ఞానశక్తివ్యాపారరహితంచ సద్వర్తతే క్రియాశక్తివ్యాపారమాత్రవిశిష్టమ్. అతఏవ తదా జీవః విశేషవిజ్ఞానరహితః కేవలం ప్రాణితి. మరణేతు అన్తఃకరణస్య క్రియాశక్తివ్యాపారోపి నశ్యతి. అతఏవ నప్రాణితి మృతఇతి వ్యవహారః. ఏవం నిర్వ్యాపారం తదన్తఃకరణం వాసనారూపేణ బ్రహ్మణి నిలీయ వర్తతే, తస్యామేవాన్తః కరణవాసనాయా మిన్ద్రియవాసనాఅపి

నిలీయ వర్తన్తే. ఇదంచ వాసనారూప మన్తఃకరణం బ్రహ్మనిష్ఠం కాలకర్మవశా త్పున ర్దేహాన్తరే ప్రవిశ్య స్థౌల్య మ్ప్రాప్యాన్తఃకరణం భూత్వా శక్తిద్వయంచ ప్రాప్య స్థౌల్య మాపన్న మిన్ద్రియైశ్చ విశిష్టం స త్సర్వవ్యవహారాస్పదం భవతీ త్యయం మృతస్య పునరుత్పత్తిప్రకారః. బ్రహ్మవిదో న్తఃకరణన్తు వాసనారూపేణ బ్రహ్మణి నిలీయ నవర్తతే. కిన్తు స్వకారణేషు భూతేషు లయం గచ్ఛతి, సహైవే న్ద్రియవాసనాభిః. అతఏవ వాసనాభావా న్న బ్రహ్మవిదః పునరుత్థానం బ్రహ్మణి ప్రవిష్టస్య. నచాన్తఃకరణే నష్టే తదుపహితో జీవోపి నష్టఇతి వాచ్యం. ఘటేనష్టే ప్యాకాశస్య నాశాదర్శనాత్. నచైవ మన్తఃకరణే వాసనాభావ మాపన్నేసత్యపి జీవ ఉపాధ్యభావా ద్బ్రహ్మైవాసీదితి వాచ్యం. వాసనారూపాన్తఃకరణోపాధే స్సత్త్వాత్. నను కథం బ్రహ్మణి వాసనానాం సత్త్వ మితిచే ద్బ్రహ్మోపాధా వజ్ఞానే ఇతివిద్ధి. ఏతేన ప్రలయే మరణేవా జీవస్య అన్తఃకరణవాసనావ దజ్ఞాన ముపాధి రితి సిద్ధమ్. నను బ్రహ్మణోపి తదేవేతి కోభేదో జీవబ్రహ్మణోరితిచే దుచ్యతే. కేవల మజ్ఞానం బ్రహ్మణ ఉపాధిః. వాసనావ దజ్ఞానం జీవస్యేతి - అతఏవ బ్రహ్మణ ఉత్పత్త్యాద్యభావః. నను అతత్త్వవిదః ప్రాణోత్క్రమణం శ్రూయతే. ఇహతు ప్రాణలయ ఇతి కథ మవిరోధఇతిచే దుచ్యతే. మనఃప్రాణేన్ద్రియాత్మకం లిఙ్గం వాసనారూపం సత్పున ర్దేహాన్తర మాపద్యత ఇత్యుక్తత్వా ద్దేత ద్దేహావచ్ఛిన్నబ్రహ్మప్రదేశే లీనస్య లిఙ్గస్య దేహాన్తరావచ్ఛిన్నబ్రహ్మప్రదేశా త్పునరుత్థాన మేత ద్బ్రహ్మప్రదేశా దుత్క్రాన్తింవినా నసమ్భవతీతి కృత్వా నవిరోధః. అతఏవేహాప్యుక్త ముత్థాయేతి. తత్రోత్థాయంశబ్ద ఉభయార్థబోధకః. ప్రకృతదేహావచ్ఛిన్నబ్రహ్మప్రదేశా దుత్థాయేతి దేహాన్తరావచ్ఛిన్నబ్రహ్మప్రదేశా దుత్థాయేతిచ ఏతద్దేహావచ్ఛిన్న బ్రహ్మప్రదేశా దుత్థాయ దేహాన్తరావచ్ఛిన్న బ్రహ్మప్రదేశేనిలీయ వర్తతే. తస్మాత్పునరుత్థాయ దేహతాదాత్మ్యాధ్యాసం భజతీతి. యద్వా లిఙ్గం వాసనారూపేణ హృదయావచ్ఛిన్నే బ్రహ్మణి నలీయతే. కిన్తు దేహాద్బహిస్స్థఏవాస్తే బ్రహ్మణి. తథాచ లిఙ్గస్య బ్రహ్మణి లయ శ్శరీరా దుత్క్రాన్తిపూర్వకఏవేతి. నచైవం తత్త్వవిదోఽపి లిఙ్గస్య శరీరా దుత్క్రాన్తి స్స్యాదితి వాచ్యం. తత్త్వవి ల్లిఙ్గస్య స్వకారణే భూతపఞ్చకే వినైవోత్క్రాన్తిం నష్టత్వాత్. నష్టే లిఙ్గే తత్త్వవిదా బ్రహ్మైక్యస్య ప్రాప్తత్వాచ్చ దేహేఏవ. నను అవశధీరిత్యుక్త మయుక్తం వాసనామయత్వా దేవాన్తఃకరణశబ్దవాచ్యాయా ధియఇతిచే న్నైషదోషః. కార్యస్య కారణపారతన్త్ర్యం తావత్ప్రసిద్ధం వాసనైవ స్థూలాసతీ ధీర్భవతీతి కారణ

భూతవాసనాపారతన్త్ర్యం కార్యభూతధియ ఉచితమేవ. భవతు బుద్ధేర్వాసనాపారత న్త్ర్యం. వాసనాపరతన్త్రబుద్ధిరిత్యస్య కోఽర్థ ఇతిచేదుచ్యతే. త్యక్తసూక్ష్మభావప్రాప్త స్థూలభావబుద్ధ్యుపాధికస్సన్నిత్యర్థః. యద్వా అవశధీః కర్మపరవశబుద్ధిస్సన్నిత్యర్థః. నచ బుద్ధిర్నాస్త్యేవ తదేతి వాచ్యం. వాసనారూపేణ సత్త్వాత్. ఏవ మస్వతన్త్ర త్వాదేవ జీవస్య దుఃఖబహులజన్మలాభః. ఏవం మరణే బ్రహ్మణ్యేవ లీయన్తే ప్రజా ఇతి కృత్వా ప్రలయేప్యేవమేవేతి సత్ప్రతిష్ఠా ఏవ ప్రజాః. 3౧౦

శ్లో॥ ఏతేనైవ సతాఽఽత్మనా జగదిదం యేనాఖిలం సాత్మకం
తత్సత్కారణమేకమేవ పరమం సత్యం స ఆత్మాఽస్యచ
జీవాభిన్న మిదం బృహత్ప్రతిదినం సమ్పద్య సత్ప్రజాః
స్వాపేనైవ విదుర్యథైవ మధుతాం ప్రాప్తా రసా ఆత్మనః. 3౧౧

వ్యా.–సత్త్వాద్బ్రహ్మ సత్య మిత్యుక్తం ప్రాగిదానీన్తు ఆత్మత్వాదపీత్యుచ్యతే. యేన హేతునా అఖిల మిదం జగత్ ఏతేన సతా సద్రూపేణ ఆత్మనైవ సాత్మకం భవతి. స్వరూపంలభత ఇత్యేతత్. యథా మృదాఘట స్తన్తునాచ పట ఇతిభావః. తత్తస్మాత్కారణాత్ జగతః పరమం ముఖ్యం కారణ మేకం సదేవ సత్యమ్. అస్యజగతః సచ సదేవ ఆత్మా. విధేయప్రాధాన్యాత్పుంస్త్వం స ఇతి. కార్యస్య కారణమేవాత్మా స్వరూపం యథా ఘటస్య మృత్పటస్యచ తన్తుః. ఏవం జగత స్సదేవ కారణ మిత్యాత్మాపి సదేవ. ఏవం కార్యస్యాత్మత్వాదేవ కారణం సత్యం యథా ఘటస్యాత్మత్వాన్మృత్సత్యా అన్యత్తు నామ రూపాత్మకం కార్య మసత్యమేవానాత్మత్వాత్. తస్మాత్సద్రూప ఆత్మైవ సత్యః అనాత్మేదం జగన్మిథ్యైవ. నను కథ మిదం బ్రహ్మానుభవారూఢం స్యాదత్యన్త పరోక్షం పర్వతస్థవహ్న్యాదివ దత ఆహ. ఇదం సద్రూప మాత్మభూతంచ బృహద్బ్రహ్మ జీవాభిన్నమేవ. జీవశ్చ నిత్యాపరోక్ష ఏవేతి జీవత్వేన రూపేణాపరోక్షత్వం బ్రహ్మణ ఇతిభావః. యద్వా జీవ ఏవాత్మా ఆత్మశబ్దస్య జీవే రూఢత్వా దత ఆహ. జీవాభిన్న మిదం బృహదితి. అథవా యో జగత ఆత్మా స ఏవాస్య దేహస్యచాత్మా. జగదన్తఃపాతిత్వాద్దేహస్య. నను దేహస్య జీవ ఏవాత్మా జగతస్తు బ్రహ్మైవాత్మేతి కథం దేహస్యాత్మా బ్రహ్మ స్యాద త ఆహ. జీవాభిన్న మిదం బృహదితి- యో దేహస్యాత్మా జీవః తదభిన్నమేవ జగదాత్మభూతం బ్రహ్మేతి. నచ కథం జీవబ్రహ్మణోరభేద ఇతి వాచ్యం భేదకోపాధివిలయాదితి. యద్వా అస్య జగతో బ్రహ్మ స్యాదాత్మా. కః పున ర్జీవస్యాత్మేత్యత ఆహ. జీవాభిన్న మిదం బృహదితి. జీవ ఏవ బ్రహ్మ నతు

జీవస్యాత్మా బ్రహ్మ. చైతన్యరూపస్య జీవస్య బ్రహ్మణ్యనర్థ్యన్తత్వాద్బ్రహ్మణో కార్యత్వాచ్చ. బ్రహ్మణఏవా న్తఃకరణే ప్రవిష్టస్య జీవశబ్దవాచ్యత్వాచ్చ. నను సుషుప్తావివ మరణే బ్రహ్మణి ప్రవిశన్తి ప్రజా ఇత్యుక్తం తత్కిమివేత్యత్రాహ ప్రతిదినమితి. యద్వా యది జీవబ్రహ్మణో రభేద స్తర్హి కుతో జీవస్య న బ్రహ్మప్రాప్తిః ఆత్మాహి స్వస్య నిత్యప్రాప్తః. ఇత్యత ఆహ-ప్రతిదినమితి. ప్రజాః జీవా లిఙ్గినఇత్యేతత్ ప్రతిదిన మహరహః. స్వాపే సుషుప్తిదశాయాం జాగరస్వప్నయో రనాత్మతాదాత్మ్యాధ్యాసా న్న బ్రహ్మప్రాప్తిరితి భావః. త త్పూర్వోక్త మాత్మభూతం సద్బ్రహ్మ సమ్పద్య సత్పూవిప్య నైవవిదుః. వయం బ్రహ్మ సమ్పద్యామహేఇతి నవిదు రేవ. అజ్ఞానావృతత్వాదితి భావః. తత్ర దృష్టాన్తమాహ. యథా రసాః పుష్పరసాః మధుతాం ప్రాప్తాస్సన్తః ఆత్మనః స్వాం నైవవిదుః తద్వత్. నను రసానా మచేతనానాం యది మధుభావాపత్తేః ప్రాగాత్మజ్ఞానం స్యా త్తర్హి మధుభావప్రాప్తౌ నాసీదితి న క్తుం శక్యం. తదేవ నాస్తీతి కథ మిద ముక్త మితిచే న్నైష దోషః. పుష్పస్థాః మధుకరైః పృథక్పృథగ్గృహ్యమాణాఅపి రసా మధుభావప్రాప్తౌ మధుకరై ర్మనుష్యైర్వా న పృథక్పృథ గ్గ్రహీతుం శక్యన్తఇత్యస్మిన్నర్థే తద్వాక్యస్య తాత్పర్యాత్. తథాచ మధుతాంప్రాప్తా రసా ఆత్మనః పృథక్పృథ గ్వ్యథానప్రతిబోధయన్తీతి వ్యాఖ్యేయమ్. లిఙ్గినో జీవా స్సుషుప్తౌ లిఙ్గతాదాత్మ్యాధ్యాసం విహాయ బ్రహ్మరూపేణతిష్ఠన్తి తథా స్థితికాలేపి అజ్ఞానావరణసత్త్వా దహం బ్రహ్మేతి నవిదుః. కేవలం బ్రహ్మానన్ద న్త్వనుభవన్తి. అతఏవ సుఖ మహ మస్వాప్స మిత్యుత్థితస్య పరామర్శః అజ్ఞానస్యాపి సత్త్వాదేవ న కిఞ్చిద వేదిష మితి పరామర్శః. నచ భేదకాజ్ఞానసత్త్వే కథం జీవబ్రహ్మభేద స్సుషుప్తావపీతి వాచ్య మజ్ఞానోపహితబ్రహ్మభేద స్యానుపపత్త్యభావాత్. 3౹౧

శ్లో॥ మర్త్యత్వాదివిశేషసంస్కృతిమయాజ్ఞానావృతే స్సమ్భవాత్
స్వాపే బ్రహ్మణి సఙ్గతాఅపి జనా ఆత్మస్వరూపావిదః
స్వాపాన్తే పున రాప్నువన్తి నియతం దేహం సుఖాదాగతాః
సమ్పత్తిం పునరాగతించ నవిదు ర్బ్రహ్మార్చాం గతావా జనాః. 3౹౨

వ్యా.—కస్మా ద్బ్రహ్మణి సమ్పద్య స్వాపే జీవా ఆత్మానం నవిదుః కుతః పున స్సంసార మ్ప్రత్యాయాన్తీత్యత్రాహ. జనాః జీవాః స్వాపే బ్రహ్మణి సఙ్గతా అపి మర్త్యత్వాది విశేష సంస్కృతిమ యాజ్ఞానావృతేః మర్త్యత్వాదిరూపవిశేష సంస్కారపరిచరాజ్ఞానావరణస్య సమ్భవాద్ధేతోః ఆత్మస్వరూపావిదః ఆత్మన స్స్వ

రూప మజానన్తస్సన్తః స్వాపాన్తే పునః నియతంస్వం స్వం దేహ మాప్నువన్తి. ప్రాతిస్వికసజ్ఘాతతాదాత్మ్యాధ్యాసం ప్రతిపద్యన్త ఇత్యర్థః. తత్తత్సంస్కారవశాదితిభావః. ఏవం బ్రహ్మప్రవేశతన్నిర్గమయో రపరిజ్ఞానే హేతు ముక్త్వా దృష్టాన్తమాహ. ఏవంసుఖా ద్బ్రహ్మనన్దా దాగతా జనాః సమ్ప్రత్తిం బ్రహ్మప్రాప్తిం పునరాగతిం బ్రహ్మణః పునరాగతించ .నవిదుః. వా యథా మూర్ఛాం గతాః జనా మనుష్యాః కేనచి న్మఞ్చాదా ప్రవేశితా స్తతోఽవరోపితా శ్చాత్మనో మఞ్చస్థా నవరూఢాన్వా నవిదుః తద్వదిత్యర్థః. ౨౫౩

శ్లో॥ స్వాపేఽన్తే ప్రలయేచ సత్యుపగతో వీచీతరఙ్గాదివ
త్సమ్పత్తిం జలధౌ వినశ్యతి పుమా న్నాయం యతోఽవిక్రియః
నాసౌ బ్రహ్మవికారఏవ భవతి బ్రహ్మైవ తేనామునా
త్యక్తాసౌ మ్రియతే తను ర్విదలితా శాఖేవ జీవస్తు నో. ౨౫౩

వ్యా.—నను యది జీవానాం సతి సమ్పత్తిస్స్యాత్త్యైవ స్యా త్తర్వ్యాసిత్యత్వమేవ స్యాత్. జీవాస్తు నిత్యాఇత్యభ్యుపేయతే. తత సమ్పత్తి రియ మసత్యైవేత్యతఆహ. యతోయస్మా దయం పుమా నవిక్రియః జన్మాదివికారరహితః తస్మాత్ స్వాపే అన్తే మరణే ప్రలయే చకారా న్మూర్ఛాయాం సతి బ్రహ్మణి సమ్పత్తి ముపగతోఽపి జలధౌ వీచీతరఙ్గాదివత్ ఇతి వ్యతిరేకదృష్టాన్తః. నవినశ్యతి- యథా వీచీతరఙ్గాదయః జలధౌ సమ్పత్తి ముపేత్య నశ్యన్తి తద్వ న్నశ్యతీత్యర్థః. వీచీతరఙ్గాదీనాం సవికారత్వాదితి భావః. స్థూలసూక్ష్మత్వభేదా ద్వీచీతరఙ్గశబ్దద్వయప్రయోగః ఆదిశబ్దేన బుద్బుదాదిగ్రహణమ్. కస్మా దయ మవిక్రియోఽతఆహ. అసౌ జీవః బ్రహ్మవికారః నైవభవతి. యథా వీచీతరఙ్గాదయః సముద్రవికారా భవన్తి తద్వదిత్యర్థః. యో యస్యవికార స్తస్య తస్మిన్ సమ్పత్త్యా లయస్స్యాత్. యథా జలధివికారాణాం తరఙ్గబుద్బుదాదీనాం జలధౌ సమ్పత్త్యా లయః యథాచ మృద్వికారాణాం ఘటశరావాదీనాం మృది సమ్పత్త్యా లయః ఏవం యది జీవో బ్రహ్మవికార స్స్యాత్. తర్హి బ్రహ్మణి సమ్పత్త్యా లయ స్స్యాత్. నతు తథా బ్రహ్మవికారో జీవః. అజత్వా దతఏవ నాశాభావోఽతఏవ నిత్యోఽవిక్రియశ్చ. కిఞ్చ యది జీవో బ్రహ్మవికార స్స్యాత్ తర్హి వికారి బ్రహ్మా ప్యనిత్యమేవస్యాత్. నహి వికారి క్వాపి నిత్యం దృష్టం శ్రుతంవా ఉపపన్నంవా. నిరవయవస్య బ్రహ్మణో వికారిత్వం చాయుక్తం నచైవం జగదపి బ్రహ్మవికారో నభవేత్. నచేష్టాపత్తిః. జగత్కారణం బ్రహ్మేతి సిద్ధాన్తితత్వాత్. కారణంహి వికారి కార్యన్తు వికారః ఇతి

వాచ్యమ్. బ్రహ్మ జగద్రూపేణ విక్రియతే మృదివ ఘటరూపేణేతి నాస్మాభి రుచ్యతే యేన వికారి స్యాద్బ్రహ్మ. కిన్తు రజ్జురివ సర్పరూపేణ బ్రహ్మ జగద్రూపేణ వివర్తత ఇత్యుచ్యతే. తస్మా జ్జగత్కారణ మపి బ్రహ్మ న వికారి. యద్వా బ్రహ్మ మాయావశా త్పరిణమత ఇత్యుచ్యతే. తథాచ మాయాయా ఏవ పరిణామిత్వం న బ్రహ్మణ ఇతి. తస్మా జ్జీవో న బ్రహ్మవికార ఇత్యవిక్రియ ఏవ. నను యది జీవో బ్రహ్మవికారో న భవతి తర్హి కిం భవతీ త్యత ఆహ. బ్రహ్మైవ భవతీతి. యద్వా కస్మా జ్జీవో బ్రహ్మవికారో నేత్యత ఆహ. బ్రహ్మైవ భవతీతి. నహి బ్రహ్మణ ఏవ సతో జీవస్య బ్రహ్మవికారత్వ మ్భవే దితిభావః. నను యథాఽగ్నేః క్షుద్రా విస్ఫులిఙ్గా ఇతి జీవానాం బ్రహ్మకార్యత్వ ముచ్యత ఇతిచే న్నైవమ్. జీవోపాధీనా మేవ బ్రహ్మ కార్యత్వం న జీవస్యేతి. నను జీవస్య మరణదర్శనా త్కథ మవిక్రియత్వ మత ఆహ. తేనేతి. తేన సద్రూపేణ బ్రహ్మభిన్నేనామునా జీవేన త్యక్తా అసౌతను రిదం శరీరం విదలితా ఛిన్నా శాఖేవ మ్రియతే. జీవస్తు నో మ్రియతే. అయ మ్భావః. సర్వావయవ వ్యాపీ సః జీవః స్థావరజఙ్గమేషు దేహేషు వర్తతే. తత్ర స్థావరేషు వృక్షేషు జీవ సత్త్వం పత్రపల్లవాద్యుద్గమనేన లిఙ్గేన జ్ఞాయతే. యస్మా ద్వృక్షా త్పత్రపల్లవా దయ ఉద్గచ్ఛన్తి స తరు స్సజీవ ఇతి యస్మా న్నోద్గచ్ఛన్తి యస్యచ త్వచి రసో న దృశ్యతే స తరు ర్నిర్జీవ ఇతిచ ప్రసిద్ధేః. ఏవంసతి ఛేదనేన వృక్షా ద్వియోజితా శాఖా పత్రపల్లవరహితా సతీ క్రమేణ శుష్యతి. వృక్షావలమ్బినీ శాఖాతు పత్రపల్లవసహితా సతీ సరసా వర్ధతే. తేన ఛిన్నా శాఖా నిర్జీవేతి అచ్ఛిన్నా శాఖా సజీవేతి సిద్ధమ్. యదితు శాఖాచ్ఛేదా జ్జీవ ఏవ మ్రియేత తర్హి ఛిన్నశాఖో వృక్ష శ్శుష్యే దేవ. తస్మా న్న జీవో మృతః కిన్తు ఛిన్నశాఖైవ మృతా. తథా వృక్షచ్ఛేదా ద్వృక్ష ఏవ మ్రియతే న జీవః. ఏవం పశ్వాదిజఙ్గమదేహా అపి జీవాపగమా న్మ్రియన్తే న జీవో మ్రియత ఇతి. నను జీవస్య విభోః కథ మపగమనమితిచే దుచ్యతే ఉపాధిద్వారేతి. 'ధ్యాయతీవ వేలాయతీ' వేతిశ్రుతేః. నచైవ ముపాధిద్వారా జీవస్య జన్మనాశావపి స్యాతా మితివాచ్య మిష్టాపత్తేః. న చోపాధిగతా దోషా ఉపహితేఽపి భవేయు రితి వాచ్యం. ఘటాద్యుపాధిదోషాణా మాకాశేఽభవనదర్శనాత్. నన్వేవం జీవోఽపగచ్ఛతీతి యథోచ్యతే తథైవ జీవో మ్రియత ఇత్య ప్యుచ్యతా మితిచే న్నైవమ్. జీవోపాధే ర్లిఙ్గస్యాపగమన మస్త్యేవ సతు మరణమితి. శరీరా ల్లిఙ్గోత్క్రమణస్యైవ మరణశబ్దార్థత్వాత్. నచైవం కథం లిఙ్గస్య నాశ ఇతి వాచ్యం. జ్ఞానే నాజ్ఞాననాశా దితి. 3॥3

శ్లో॥ నైయగ్రోధఫలస్థితే విదలితే బీజే న కిం దృశ్యతే
భూమిస్థాత్తత ఏవ భూరివిపులో వృక్షో వటో జాయతే,
సూక్ష్మాత్సూక్ష్మతమం దృగాదిభి రిదం న గ్రాహ్యతే సత్తథా
క్షోణీసిన్ధ్వనలానిలామ్బరమయో లోక స్సతో జాయతే. ౩౯౪

వ్యా.—నను సత ఇద ముదిత మిత్యుక్తం కథ మిదం నామరూపాత్మకం పృథివ్యాది భేదభిన్న మత్యన్తస్థూలం జగత్. నామరూపరహితా త్సూక్ష్మా దద్వైతా త్సతో జాయతే ఇతి శఙ్కాయాం సదృష్టాన్త ముత్తర మాహ- నైయగ్రోధేతి. నైయగ్రోధఫలస్థితే న్యగ్రోధస్యేదం నైయగ్రోధం తచ్చ తత్ఫలం నైయగ్రోధఫలం తస్మిన్ స్థితే ఫలస్యాన్తః స్థితే ఇత్యర్థః. బీజే విదలితేసతి తత్రేతి శేషః. విదలితే బీజే ఇతివా కిం కిమపి నదృశ్యతే. భావివృక్షస్వరూపం కిమపి నదృశ్యత ఇత్యర్థః. భూమిస్థా ద్భూమా నిక్షిప్తా త్తత ఏవబీజా త్సకాశాత్ భూరి విపులో ఽతివిస్తీర్ణః శాఖా శిలా(ఖా?)శిఫాజటా పత్రపల్లవప్రకాణ్డాదిభిరితిభావః. వట ఇతి వృక్షః జాయతే. తథా సూక్ష్మాత్సూక్ష్మతమ మిదం సత్ దృగాదిభిః కరణై ర్నగ్రాహ్యతే. ఏవ మగ్రాహ్యా దప్యతిసూక్ష్మా త్తస్మా దేవ సతః క్షోణీసిన్ధ్వనలానిలామ్బరమయః పఞ్చభూతాత్మకః లోకః జాయతే. సూక్ష్మా న్న్యగ్రోధబీజా త్స్థూలవటవృక్షఇవ సూక్ష్మతమా త్సద్వస్తున స్సకాశా త్స్థూలతమం జగజ్జాయతే. యథా భిన్నే బీజే తర్వదర్శనా ద్బీజ మద్వితీయ మేవంసతి జగదదర్శనా త్సద్వస్త్వద్వైతమ్. యథా వృక్ష ఇతినామ రూపఞ్చ బీజస్య న స్తః. ఏవం జగదితి నామ రూపఞ్చ సతో న స్తః. బీజం సూక్ష్మమపి సావయవ మత శ్చక్షుర్గ్రాహ్యమ్భవతి. సత్తు సూక్ష్మతమం నిరవయవ మిత్యగ్రాహ్య మిత్యేతావానేవ విశేషః. న న్వయమేవ విశేషో ఽనుపపత్తిప్రసాధనచణః. తథాహి. సూక్ష్మమపి బీజం సావయవత్వా త్స్థూలవృక్షాత్మనా పరిణమతే. కథమ్పున ర్నిరవయవం సద్వస్తు జగదాత్మనేతి. మైవం మంస్థాః. కిం బీజే యావన్తోఽవయవా నిబిడా ఆసన్ తావన్త ఏవ విరలీభూయ వృక్షాత్మనా తిష్ఠన్తి. యథా మృత్పిణ్డస్థా నిబిడా మార్తికాణవః ఘటాత్మనా విరలీభూయ తిష్ఠన్తి.తద్వత్. అథవాబీజస్థావయవేభ్యోఽన్యే ప్యవయవా వృక్షే తిష్ఠన్తి. నాద్యః బీజగతావయవానాం స్వల్పత్వాత్ వృక్షగతావయవానా మసఙ్ఖ్యేయత్వాత్. నహ్యేకయా వృక్షస్య శాఖయాఽప్యనన్తకోటిబీజానాం సమపరిమాణత్వం ఘటతే కృతేసతి తులారోహణే. తస్మా దతిలఘిష్ఠబీజగతావయవానా మతిగరిష్ఠవృక్షాత్మనా పరిణమ్యస్థితి రనుపపన్నైవ. ద్వితీయే బీజగతావయవాతిరిక్తా

వృక్షగతా స్తేఽవయవాః కస్మా దాగతాః కథంవాఽఽగతాః నతు త న్నిరూప యితుం శక్యతే. తస్మా న్మాయామయఏవాయంవృక్షః. యథా స్వల్పావయవ విశిష్టాద్బీజా న్మాయామయానన్తావయవ వృక్షోదయః తథా నిరవయవాత్సతోఽపి మాయామయసావయవజగదుదయ స్స్యాదేవ. యా మాయా స్వల్పావయవం లఘిష్ఠం వస్తుబీజం బహ్వావయవం గరిష్ఠం వృక్షం చకార సా కిం నిరవయవం సత్ సావయవం జగ త్కర్తుం నేష్టే. అవిద్యమానావయవోత్పాదనే పరిచణ్డశక్తిర్హి మాయా. నచావిద్యమానస్య కథ ముత్పత్తిరితి వాచ్యం. యథా విద్యమానస్యోత్పత్తి రయుక్తా తథా అవిద్యమానస్యా ప్యుత్పత్తి రయుక్తైవ వస్తుతః. మాయాతస్తు సర్వం యుజ్యతఏవ మాయాయాం సర్వసమ్భవా దితి న్యాయాత్. తస్మా త్సూక్ష్మతమా న్నామరూపరహితాదపి సద్వస్తున స్సకాశా న్మాయయా జగ దుదేత్యేవ బీజా త్సూక్ష్మా న్మాయయా తరువత్. 3౹౹౪

శ్లో॥ రాత్రౌ పాథసి పాతితం న లవణం ప్రాతర్గ్రహీతుం దృశా
హ స్తేనాపి నశక్యతే రసనయా తద్గృహ్యతే వార్మయమ్,
సర్వత్రాపి జగ త్యవస్థిత మిదం సద్బ్రహ్మ నై వేన్ద్రియై
ర్గ్రాహ్యం శాస్త్రశమాదిసంస్కృతహృదా గ్రాహ్యన్తు త ద్ధీమతా.
3౹౹౫

వ్యా.—నను యది జగతో మూలం తత్సత్ తర్హి కస్మా న్నోపలభ్యతే ఇతి శఙ్కాయాం విద్యమానమపి వస్తు నోపలభ్యతే. ప్రకారాన్తరేణ తూపలభ్యత ఇతి సదృష్టాన్త ముత్తర మాహ. రాత్రావితి. రాత్రౌ పాథసి జలే పాతితం చక్షుషా నిరీక్ష్య హస్తేనాదాయ చ నిక్షి ప్తమేవ లవణం ప్రాతః దృశా గ్రహీతుం ద్రష్టుం హస్తేనాపి గ్రహీతుమాదాతుం నశక్యతే. ఏవం విద్యమానస్యాపి వస్తునోఽనుపలమ్భే దృష్టాన్తముక్త్వా ప్రకారాన్తరేణ తస్యైవోపలమ్భే దృష్టాన్త మాహ. వార్మయం జలేన సహైక్యం ప్రాప్తం తల్లవణం రసనయా జిహ్వయా గృహ్యతే మధుర మేవ జలం స్వస్మిన్ లవణనిక్షేపవశా ల్లవణరసమయం జాతం తస్మిన్జలే విద్యమానమపి తల్లవణం న చక్షుషా ద్రష్టుం శక్యతే. నాపి హ స్తేనాఽఽదాతుం శక్యతే. కిన్తు రసనయా తజ్జలగతం లవణరస మాస్వాద్య లవణమత్రాస్తీతి జ్ఞాతుం శక్యతే ఇత్యర్థః. ఏవం దృష్టాన్త ముక్త్వా దార్ష్టాన్తికమాహ. సర్వత్రాపి జగతి కార్యే అవస్థిత మనుస్యూతతయా వర్తమాన మిదం స త్సదూపం బ్రహ్మ ఇన్ద్రియై ర్గ్రాహ్యం గ్రహీతుం శక్యం నైవ భవతి. ఏవ మిన్ద్రియై రనుపలభ్యమానమపి

బ్రహ్మస్త్యేవ. కుతః తత్తు బ్రహ్మతు తత్ ధీమతా త్వితివా తత్ ధీమతా శాస్త్ర శమాదిసంస్కృతహృదా త్వితివా శాస్త్రేణ శమదమాదిభిశ్చ సంస్కృతేన హృదా మనసా గ్రాహ్యం గ్రహీతుం శక్యమ్. ౩౫౫

శ్లో॥ చోరైః కానన మాపితః పిహితదృ గ్గన్ధారదేశా త్పుమాన్
త్యక్త స్తత్ర భృశం రుద న్నుపగతో దిఙ్మోహ మా ప్తేన తత్,
దైవా త్కేన విమోచితాక్షినహనః ప్రోక్తాత్మదేశాధ్వకో
గ్రామా ద్గ్రామ మయన్ క్రమేణ కలయం స్తం తం స్వదేశం వ్రజేత్.
౩౫౬

వ్యా.—ధీమతా శాస్త్రశమాది సంస్కృతహృదా స ద్గ్రాహ్యమితి యదుక్తం శమదమాదిసమ్పన్నః శాస్త్రాద్గురూపదిష్టా ద్బ్రహ్మోపలభత ఇతి తదేవ సదృష్టాన్త మాహ. చోరై రితి. చోరైః పిహితదృక్ గన్ధారదేశా త్స్వకీయా ద్గన్ధారనామకా ద్దేశా త్కానన మాపితః ప్రాపితః చోరై రిత్యేవ. తత్ర కాననే త్యక్తః చోరై రిత్యేవ పుమాన్ కశ్చిత్పురుషః భృశం రుదన్ దిఙ్మోహం దిగ్భ్రమ ముపగతస్సన్ చక్షు ర్వ్యాపారాభావా దితిభావః. తత్తతః దైవా త్స్వాదృష్టా త్తత్రాగతేన కేనచి దాప్తేన తత్తత్ర దైవా దాప్తేన ఆగతేన కేనచి ద్దయాళునేతి శేష ఇతి వా తత్కానన మాప్తేన ప్రాప్తేనేతివా విమోచితాక్షినహనః శిథిలీకృతనేత్రబన్ధనపటః ప్రోక్తాత్మదేశాధ్వకః ప్రోక్తగన్ధారదేశమార్గశ్చ భూత్వా క్రమేణ గ్రామా ద్గ్రామ మయన్ గచ్ఛన్ తం తం మార్గపతితం పురుషం కలయన్ స్వదేశమార్గం పృచ్ఛన్సన్ స్వదేశం వ్రజే త్ప్రాప్నుయాత్. ౩౫౬

శ్లో॥ ఏవం కర్మభి రేష మోహపిహితః ప్రచ్యావిత స్స్వాత్మనో
దేహే బన్ధన మాపితః పరిరుదన్ దుఃఖాలయే తాపితః,
ఆచార్యోదితతత్త్వమస్యసి హ తే మోహాఽపిధానే శుభాత్
త్యక్త్వాఽఙ్గం సముపైతి సత్య మమృతం స్వాత్మాన మాద్య మ్మునః.
౩౫౭

వ్యా.-దార్ష్టాన్తికమాహ. ఏవం పూర్వోక్తపురుషవత్ కర్మభిః అనాదిభిః మోహపిహితః మోహేనాజ్ఞానేన పిహిత శ్ఛన్నః మోహితబుద్ధి రిత్యర్థః. స్వాత్మనః స్వస్వరూపా త్ప్రచ్యావితః భ్రంశితః దుఃఖాలయే దేహే వాతశ్లేష్మపురీష మూత్ర రుధిర శీతోష్ణాదిదుఃఖాలయే శరీరే బన్ధన మాపితః ప్రాపిత ఏష జీవః తాపి

తః ఆధ్యాత్మికాధిదైవికాధిభౌతిక తాపత్రియవర్షా పరిరుదన్ భృశం రుదన్ సన్ శుభా దదృష్టాత్ మోహాపిధానే మోహరూపే ఆచ్ఛాదనే ఆచార్యోదితతత్త్వమస్యసి హ తే ఆచార్యేణోదితముపదిష్టం యత్తత్త్వమసీతిమహావాక్యం తదేవాసిః ఖడ్గః తేన హ తేసతి అజ్ఞం త్యక్త్వా పునః సత్య మమృత మాద్యం స్వాత్మానమేవ సముపైతి ప్రాప్నోతి. చోరాఇవ కర్మాణి మనుష్యఇవ జీవః పటఇవ మోహః చక్షురివ బుద్ధిః గన్ధారదేశఇవ స్వాత్మా కాననమివ దేహః ఆప్తఇవాచార్యః స్వదేశమార్గోపదేశఇవ మహావాక్యోపదేశః ఇతివివేకః. అవిద్యాకామాది సహకృతానాదికర్మవశా జ్జీవః ఆత్మానాత్మవివేకరహితో భూత్వా సచ్చిదానన్దం స్వాత్మానమవిదిత్వా సుఖ్యహం దుఃఖ్యహ మిత్యన్తఃకరణతాదాత్మ్యాధ్యాసవశాత్కర్తా భోక్తాచ భూత్వా కర్మఫలానుభవార్థం ఫలార్థం కర్మకరణార్థంచ దేహ మిమం ప్రాప్య తాపత్రియపరిపీడితోఽతి భృశం రుదన్ స్వసుకృతాతిశయప్రయుక్తపరమాత్మానుగ్రహవశా త్సంసారే సఞ్జాతనిర్వేదస్సన్ సన్న్యస్య సమిత్పాణిః కంచన దయాళుం తత్త్వవిదం గురు మాసాద్య మహావాక్యోపదేశం తస్మాత్ప్రాప్య తదర్థనిర్ణయాయ వేదాన్తశాస్త్రశ్రవణం కృత్వా తతో మననం కృత్వా తదుక్తవిధయా నిదిధ్యాసనం చ కృత్వా పునః స్వాత్మానమ్ సాక్షాత్కృత్య బ్రహ్మానన్ద మనుభవన్సన్ జీవముక్తఏవం యావత్ప్రారబ్ధావసానం సఞ్జాతాశ్రియప్రాణనాదిక్రియాణాం సాక్షిభూతస్సన్ పశ్చా ద్బ్రహ్మైవ భవతీతి పరమార్థః. అథ తత్త్వమసీతిమహావాక్య స్యార్థో విచార్యతే. తత్ త్వమ్ అసి ఇతిపదత్రియమ్. తచ్ఛబ్దః పరోక్షవాచీ. పరోక్షశ్చ మాయావీ పరమేశ్వరః నియమనాదిలిఙ్గగమ్యత్వాత్. యుష్మచ్ఛబ్దః పురోవస్థితచేతనవాచీ. సచ జీవఏవ. నహి పురస్థితమపి ఘటం కోఽపి త్వ మితి బ్రూతే. అసిపద మైక్యాభిధాయి జీవేశ్వరయోః ప్రత్యక్షపరోక్షయోః. కిఞ్చిజ్జ్ఞసర్వజ్ఞయోశ్చ ఐక్యాయోగా న్ముఖ్యార్థబాధేసతి లక్షణా సమ్ప్రవర్తతే. సాచ భాగత్యాగలక్షణా సోఽయం దేవదత్త ఇతివాక్యవత్. తయాచ మహావాక్యస్య అఖణ్డం చైతన్య మర్థః. జీవేశ్వరయోశ్చైతన్యైకరసత్వాత్. యద్వా త దిత్యస్య మాయావచ్ఛిన్నం చైతన్యమర్థః. త్వ మిత్యస్య అన్తఃకరణావచ్ఛిన్నం చైతన్య మర్థః. విశిష్టయో రైక్యాయోగా ద్విశేషణాంశపరిత్యాగః. విశేష్యమాత్రే చైతన్యే లక్షణా. ఏవం చైతన్యం చైతన్యమసీత్య స్యానన్వయా దఖణ్డం చైతన్య మిత్యే వార్థః. అథవా హేశిష్య, జీవ స్త్వం వస్తుత స్తద్బ్రహ్మాసి మాయయైవ తవేదం జీవత్వం గగనస్యేవ నీలత్వం వస్తుతస్తు త్వం బ్రహ్మైవ

బ్రహ్మస్త్వేవ. కుతః తత్తు బ్రహ్మతు తత్ ధీమతా త్వితివా తత్ ధీమతా శాస్త్రశమాదిసంస్కృతహృదా త్వితివా శాస్త్రేణ శమదమాదిభిశ్చ సంస్కృతేన హృదా మనసా గ్రాహ్యం గృహీతుం శక్యమ్. ౩౫౫

శ్లో॥ చోరైః కానన మాపితః పిహితదృ గ్గన్ధారదేశా త్పుమాన్
త్యక్త స్తత్ర భృశం రుద న్నుపగతో దిఙ్మోహ మాప్తేన తత్,
దైవా త్కేన విమోచితాక్షినహనః ప్రోక్తాత్మదేశాధ్వకో
గ్రామా ద్గ్రామ మయన్ క్రమేణ కలయం స్తం తం స్వదేశం వ్రజేత్. ౩౫౬

వ్యా.—ధీమతా శాస్త్రశమాది సంస్కృతహృదా స గ్రాహ్యమితి యదుక్తం శమదమాదిసమ్పన్నః శాస్త్రార్థగురూపదిష్టా ద్బ్రహ్మోపలభత ఇతి తదేన సదృష్టాన్తమాహ. చోరై రితి. చోరైః పిహితదృక్ గన్ధారదేశా త్స్వకీయా ద్గన్ధారనామకా ద్దేశా త్కానన మాపితః ప్రాపితః చోరై రిత్యేవ. తత్ర కాననే త్యక్తః చోరై రిత్యేవ పుమాన్ కశ్చిత్పురుషః భృశం రుదన్ దిఙ్మోహం దిగ్భ్రమ ముపగతస్సన్ చక్షుర్వ్యాపారాభావా దితిభావః. తత్తతః దైవా త్స్వాదృష్టా త్తత్రాగతేన కేనచి దాప్తేన తత్ర దైవా దాప్తేన ఆగతేన కేనచి ద్దయాళునేతి శేష ఇతి వా తత్కానన మాప్తేన ప్రాప్తేనేతివా విమోచితాక్షినహనః శిథిలీకృతనేత్రబన్ధనపటః ప్రోక్తాత్మదేశాధ్వకః ప్రోక్తగన్ధారదేశమార్గశ్చ భూత్వా క్రమేణ గ్రామా ద్గ్రామ మయన్ గచ్ఛన్ తం తం మార్గపతితం పురుషం కలయన్ స్వదేశమార్గం పృచ్ఛన్ సన్ స్వదేశం వ్రజే త్ప్రాప్నుయాత్. ౩౫౬

శ్లో॥ ఏవం కర్మభి రేష మోహపిహితః ప్రచ్యావిత స్స్వాత్మనో
దేహే బన్ధన మాపితః పరిరుదన్ దుఃఖాలయే తాపితః,
ఆచార్యోదితతత్త్వమస్యసి హతే మోహాపిధానే శుభాత్
త్యక్త్వాఽజ్ఞం సముపైతి సత్య మమృతం స్వాత్మాన మాద్య మ్మునః. ౩౫౭

వ్యా.—దార్ష్టాన్తికమాహ. ఏవం పూర్వోక్తపురుషవత్ కర్మభిః అనాదిభి, మోహపిహితః మోహేనాజ్ఞానేన పిహిత శ్ఛన్నః మోహితబుద్ధి రిత్యర్థః. స్వాత్మనః స్వస్వరూపా త్ప్రచ్యావితః భ్రంశితః దుఃఖాలయే దేహే వాతశ్లేష్మపురీష మూత్రరుధిర శీతోష్ణాదిదుఃఖాలయే శరీరే బన్ధన మాపితః ప్రాపిత ఏష జీవః తాపి

తః ఆధ్యాత్మికాధిదైవికాధిభౌతిక తాపత్రయవాన్ పరిరుదన్ భృశం రుదన్ సన్ శుభాదదృష్టాత్ మోహాపిధానే మోహరూపే ఆచ్ఛాదనే ఆచార్యోదితతత్త్వామస్యసి హృతే ఆచార్యేణోదితముపదిష్టం య తత్త్వమసీతిమహావాక్యం తదేవాసిః ఖడ్గః తేన హృతేసతి అజ్ఞం త్యక్త్వా పునః సత్యమమృత మాద్యం స్వాత్మానమేవ సముపైతి ప్రాప్నోతి. చోరాఇవ కర్మాణి మనుష్యఇవ జీవః పటఇవ మోహః చక్షురివ బుద్ధిః గన్ధారదేశఇవ స్వాత్మా కాననమివ దేహః ఆప్తఇవాచార్యః స్వదేశమార్గోపదేశఇవ మహావాక్యోపదేశః ఇతివివేకః. అవిద్యాకామాది సహకృతానాది కర్మవశా జ్జీవః ఆత్మానాత్మవివేకరహితో భూత్వా సచ్చిదానన్దం స్వాత్మానమవిదిత్వా సుఖ్యహం దుఃఖ్యహ మిత్యన్తఃకరణతాదాత్మ్యాధ్యాసవశాత్కర్తా భోక్తాచ భూత్వా కర్మఫలానుభవార్థం ఫలార్థం కర్మకరణార్థంచ దేహ మిమం ప్రాప్య తాపత్రయపరిపీడితోఽతి భృశం రుదన్ స్వసుకృతాతిశయప్రయుక్తపరమాత్మానుగ్రహవశా త్సంసారే సఞ్జాతనిర్వేదస్సన్ సన్న్యస్య సమిత్పాణిః కంచన దయాళుం తత్త్వవిదం గురు మాసాద్య మహావాక్యోపదేశం తస్మాత్ప్రాప్య తదర్థనిర్ణయాయ వేదాన్తశాస్త్రశ్రవణం కృత్వా తతో మననం కృత్వా తదుక్తవిధయా నిదిధ్యాసనం చ కృత్వా పునః స్వాత్మానమ్ సాక్షాత్కృత్య బ్రహ్మానన్ద మనుభవన్ సన్ జీవన్ముక్తఏవం యావత్ప్రారబ్ధావసానం సఞ్జాతాశ్రయప్రాణనాదిక్రియాణాం సాక్షీభూతస్సన్ పశ్చా ద్బ్రహ్మైవ భవతీతి పరమార్థః. అథ తత్త్వమసీతిమహావాక్య స్యార్థో విచార్యతే. తత్ త్వమ్ అసి ఇతిపదత్రయమ్. తచ్ఛబ్దః పరోక్షవాచీ. పరోక్షశ్చ మాయావీ పరమేశ్వరః నియమనాదిలిఙ్గగమ్యత్వాత్ . యుష్మచ్ఛబ్దః పురోవస్థిత చేతనవాచీ. సచ జీవఏవ. నహి పురస్థితమపి ఘటం కోఽపి త్వ మితి బ్రూతే. అసిపదమైక్యాభిధాయి జీవేశ్వరయోః ప్రత్యక్షపరోక్షయోః. కిఞ్చిజ్జ్ఞసర్వజ్ఞయోశ్చ ఐక్యాయోగా న్ముఖ్యార్థబాధేసతి లక్షణా సమ్ప్రవర్తతే. సాచ భాగత్యాగలక్షణా సోఽయం దేవదత్త ఇతివాక్యవత్. తయాచ మహావాక్యస్య అఖణ్డం చైతన్య మర్థః. జీవేశ్వరయోశ్చైతన్యైకరసత్వాత్. యద్వా త దిత్యస్య మాయావచ్ఛిన్నం చైతన్యమర్థః. త్వ మిత్యస్య అన్తఃకరణావచ్ఛిన్నం చైతన్య మర్థః. విశిష్టయో రైక్యాయోగా ద్విశేషణాంశపరిత్యాగః. విశేష్యమాత్రే చైతన్యే లక్షణా. ఏవం చైతన్యం చైతన్యమసీత్య స్యానన్వయా దఖణ్డం చైతన్య మిత్యేవార్థః. అథవా హేశిష్య, జీవ స్త్వం వస్తుత స్తద్బ్రహ్మాసి మాయయైవ తవేదం జీవత్వం గగనస్యేవ నీలత్వం వస్తుతస్తు త్వం బ్రహ్మైవ

వస్తుత స్త్వయి జీవత్వాదర్శనాత్. నహి సుషుప్తిమృతిమూర్ఛాసు తవ సంసారిత్వ రూపం జీవత్వ మస్తి ఇతి. యద్వా త్వమిత్యస్య ఘటాకాశస్థానీయో జీవోఽర్థః. తదిత్యస్య మహాకాశస్థానీయం బ్రహ్మార్థః. ఘటాకాశమహాకాశయో ర్యథా నామ మాత్రభేదఏవ తద్వ జ్జీవబ్రహ్మణో రపీతి జీవబ్రహ్మాభేదో మహావాక్యార్థః. అస్య వాక్యస్య జీవ ఈశ్వరస్య శరీర మిత్యర్థం వర్ణయ న్తి విశిష్టాద్వైతినః సచార్థోఽభిధయైవ సిద్ధ్యతీతిచ కథయన్తి. తా న్ప్రతివక్తు మహం జిహ్రేమి. 3౹౭౭

శ్లో॥ అజ్ఞానాత్మతమశ్ఛయైః కబలితం స్వాత్మాన మక్షేప్స త్స్వయం
కుమ్భం దేశికదీపద త్తవిలసద్దృష్టిప్రకాశః పుమాన్,
ప్రారబ్ధాగ్లసమాప్తి రస్య విదుష స్స్యా ద్యావతాఽనేహసా
క్షేపస్తావ దముష్య సత్వరిగతౌ బ్రహ్మాథ సమ్పత్స్యతే. 3౹౭౮

వ్యా.—ఉక్తమేవార్థం రూపకవిధయా ప్రాహ స్ఫుటావగమార్థ మజ్ఞానేతి. పుమాన్ దేశికదీపద త్తవిలసద్దృష్టిప్రకాశః దేశికేనేవ దీపేన దత్తః విలసన్ స్ఫుటః దృష్టిప్రకాశః జ్ఞానరూపచక్షుఃప్రకాశో యస్య స తథోక్తః సన్ అజ్ఞానాత్మతమశ్ఛయైః అజ్ఞానరూపతామససమూహైః కబలితం వ్యాప్తం స్వాత్మానమేవ కుమ్భం స్వయ మక్షేప్స త్పశ్యేత్. అన్ధకారావృతం ఘటం దీపానుగ్రహాలబ్ధచక్షుఃప్రకాశేన పురుషో యథా పశ్యతి అజ్ఞానావృత మాత్మానం గుర్వనుగ్రహభూతమహావాక్యోపదేశవశలబ్ధప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మాకారబుద్ధివృత్త్యా తథా పశ్యతీత్యర్థః. ఏవం సాక్షాత్కృతే స్వాత్మని కదాఽస్య కైవల్యం భవతీత్యతాహ. అస్య విదుషః యావతా అనేహసా కాలేన ప్రారబ్ధాగ్లసమాప్తిః ప్రారబ్ధప్రకృతదేహపాతః స్యాత్. తావత్పర్యన్త మముష్య విదుషః సత్వరిగతౌ బ్రహ్మప్రాప్తౌ క్షేపో విలమ్బ స్స్యాత్. అథ ప్రారబ్ధకర్మావసానే అయ మితి శేషః. బ్రహ్మ సమ్పత్స్యతే ప్రాప్స్యతి కైవల్యం లభత ఇత్యర్థః. బ్రహ్మైవ భవతీతి యావత్. 3౹౭౮

శ్లో॥ నాహం చోరఇతి బ్రువన్ భువి పుమాం శ్చోరో ధురి క్షామ్యతే
స్తప్తం లోహ ముపేత్య దాహ మయతే బన్ధంచ కారాగృహే,
నాచోరస్తు తథా వద న్ననలగం లోహం స్పృశన్ దహ్యతే
బన్ధం నైతి చ సత్యసన్ధఇతి నా ముచ్యేత నైవాపరః. 3౹౭౯

వ్యా.—బ్రహ్మవిదేవ ముచ్యతే నాన్య ఇత్యేత త్సదృష్టాన్తమాహ. భువి లోకే చోరః పుమాన్ క్షామ్యతే ధురి అగ్రే అహం చోరో నేతి బ్రువన్సన్ త ప్తంలోహ ము

పేత్య ప్రాప్య స్పృష్ట్వేత్యర్థః. దాహ మయతే యాతి కారాగృహే బద్ధం చాయతే అచోరస్తు పురుషః త్స్మాపతే ధ్ధురి తథావదన్ అహం చోరో నాస్మీతి బ్రువన్ అనలగం తప్తమిత్యర్థః లోహం స్పృశన్ సన్ నదహ్యతే. బద్ధంచ నైతి నప్రాప్నోతి ఇతిహేతోః సత్యసన్ధః సత్యప్రతిజ్ఞః నా పుమాన్ ముచ్యేత ముక్తో భవేత్. అపరః అసత్యసన్ధః పుమాంస్తు నైవ ముచ్యేత. అయంభావః. సత్యసన్ధస్య ముక్తిః అసత్యసన్ధస్య బన్ధ ఇతి సామాన్యరూపో నియమః. తస్య విశేషరూపో దర్శిత శ్చోరవృత్తాన్తః. తథాహి కస్యచిద్గృహస్థస్య గృహే వర్తమానం ధనం కేనచి చ్చోరేణాపహృతం రాజభటాస్తు కైశ్చిల్లిజ్గై ర్ద్వౌ పురుషౌ చోరా విత్యనుమాయ రాజసమీపం నిన్యుః. తత్రైకో వస్తుతో ధనాపహారీ చోరఏవ. అన్యస్త్వచోరః. రాజ్ఞా పృష్టౌ వుభావపి న మయాధన మిద మపహృత మిత్యవోచతామ్. ధనన్తు నైకతరస్యాపి గృహే లబ్ధమ్. అథైన యోః కతర శ్చోర ఇతి నిర్ణేతుం స రాజా శపథ మిద మకరోత్ " యః నాహం చోరఇతి తప్తం లోహం స్పృష్ట్వా న దహ్యతే స నచోరః. స మయా బన్ధనా ద్విముచ్యతే. యస్తు యువయో స్తథా కృత్వా దహ్యతే సచోర స్స మయా కారాగృహే ప్రవేశ్యత" ఇతి. తథైవ రాజాగ్రే తావుభౌ తప్తం లోహం పస్పృశతుః తత్ర యస్త్వయం చోరోఽపి నాహం చోర ఇతి మిథ్యా ప్రతిజ్ఞాం కృతవాన్ స తప్తలోహం స్పృష్ట్వా దగ్ధహస్తోఽభూత్. తం కారాగృహే ప్రవేశయామాస రాజా యస్త్వచోరో నాహం చోరఇతి సత్యప్రతిజ్ఞాం కృతవాన్ స తప్తంలోహం స్పృష్ట్వా న దగ్ధహస్తోఽభూత్. తం రాజా బన్ధనా ద్విమోచయామాస నిర్దోషోఽయ మితి. తథాచ నాహం చోర ఇ త్యసత్యసన్ధశ్చోరః ప్రాప బన్ధం నాహంచోర ఇతి సత్యసన్ధః ప్రాప ముక్తి మచోర ఇతి నియమవిశేషః దృష్టాన్తభూతః. ३९५

శ్లో॥ ఏవం బ్రహ్మ భవన్నపి స్వయ మయం మోహేన మోమన్యతే
న బ్రహ్మాహమితి ప్రపద్య మరణే బ్రహ్మ ప్యసౌ బధ్యతే,
బ్రహ్మైవాహ మితి ప్రయాతి ధిషణా మాచార్యవాక్యేన యః
స బ్రహ్మ ప్రతిపద్య నైవ భజతే దేహాదిభి ర్బన్ధనమ్. ३९०

వ్యా.—దార్ష్టాన్తికమాహ. ఏవం యః స్వయం బ్రహ్మ భవన్నపి అయ మహం బ్రహ్మ నేతి న భవామీతి మోహేన మన్యతే. అసౌ అజ్ఞో ఽసత్యసన్ధః మరణే బ్రహ్మ ప్రపద్యాపి వాఙ్మనసి సమ్పద్యతే మనః ప్రాణే స తేజసి తేజః పర స్యాం దేవతాయా మిత్యుక్తవిధయా ప్రాప్యాపి బధ్యతే బద్ధో భవతి సంసారం పునః ప్రతిపద్యత ఇతి యావత్. యః ఆచార్యవాక్యేన తత్త్వమసీత్యాచార్యకృత

మహావాక్యోపదేశేన అహం బ్రహ్మైవాస్మీతి ధిషణాం నిశ్చయం ప్రయాతి సః అన్తే బ్రహ్మ ప్రతిపద్య ప్రాప్య పునః దేహాదిభిః బన్ధనం నైవ భజతే. కిన్తు ముచ్యత ఏవేత్యర్థః బ్రహ్మభూతో జీవః నాహం బ్రహ్మేతి మన్యమానోఽసత్య సన్ధోఽభూదితి తస్య బన్ధః ప్రాప్తః అహం బ్రహ్మేతి మన్యమానో జీవస్తు సత్య సన్ధ ఇతి తస్య ముక్తిరితి ఫలితార్థః. నను చోరఆత్మానం చోరం విదన్నేవ నాహంచోర ఇత్యుక్తవానితి మిథ్యాభిసన్ధ ఏవ సః జీవస్తు ఆత్మానం బ్రహ్మ న విదన్నేవ నాహం బ్రహ్మేత్యుక్తవానితి కథమయం మిథ్యాభిసన్ధ ఇతిచేదుచ్యతే. చోరో నచోర ఇతి ప్రతిజ్ఞేవ బ్రహ్మ న బ్రహ్మేతిప్రతిజ్ఞా అసత్యా బంధకరీ. అచోరో నచోర ఇతి ప్రతిజ్ఞేవ బ్రహ్మ బ్రహ్మేతి ప్రతిజ్ఞా సత్యా ముక్తిప్రదేత్యేతావత ఏవాంశస్య సామ్యేనేహ వివక్షితత్వాత్. నను యది జీవో బ్రహ్మ తర్హి నాహం బ్రహ్మేతి ప్రతిజ్ఞా మిథ్యైవ భవేత్. నతు బ్రహ్మ స్వస్మిన్విపర్యయాద్యయోగాత్. నహి చోర ఆత్మాన మచోరం విపర్యయేణ గృహ్ణాతీతిచేన్నైవమ్. స్వస్మిన్నపి మోహేన విపర్యయాదిసమ్భవాత్. నిద్రయా తల్పే శయానేఽపి స్వస్మిన్ కాననే వ్యాఘ్రేణానుద్రుతోఽహమితి విపర్యయదర్శనాత్. నచ యో జీవ మాత్మానం జీవ ఏవాహమితి వేద స ఏవ సత్యప్రతిజ్ఞ స్తస్యైవ ముక్తిరితి వాచ్యం. తథాసతి సర్వేషాం జీవానాం ముక్తిప్రసఙ్గాత్. సర్వే హ్యాత్మానం సంసారిణం జీవమేవ మన్యన్తే న త్వసంసారి బ్రహ్మ. నాప్యాత్మా జీవః. 'తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమ' సీత్యాదిశ్రుతేః. నచ యో జీవః బ్రహ్మ బ్రహ్మేతి జానాతి స ఏవ సత్యప్రతిజ్ఞో ముచ్యత ఇతి వాచ్యం. తథాఽపి సర్వముక్తిప్రసఙ్గాత్. నహి కోఽపి బ్రహ్మ పరమేశ్వరం న బ్రహ్మేతి మన్యతే. అథవా ఇష్టాపత్తిరేవ. అవిద్వాంసో హి బ్రహ్మ జీవం మన్యన్తే. కథమ్. య మజ్ఞా జీవ మ్మన్యన్తే తస్యైవ బ్రహ్మత్వాదితి. తస్మాదహం బ్రహ్మేతి విద్వానేవ ముచ్యతే. ౩౬౦

శ్లో॥ నో వేదాధ్యయనం న శాస్త్రకలనం నోవా పురాణశ్రుతి
ర్నో సఙ్గీతముఖాః కలా అపి నృణాం శోకాబ్ధిసన్తారణమ్,
బ్రహ్మాహమ్మితిరేవ కేవల మియం వేదాన్తలభ్యా తతో
వేదాన్తశ్రవణాయ నా గురు మయేత్సనన్దం యథా నారదః. ౩౬౧

వ్యా.—యస్మా ద్గురూపదేశాదేవ ముచ్యతే బన్ధనాత్పురుష స్తస్మా ద్గురూపసదనమేవ కార్య మిత్యాహ-నో ఇతి. యద్వా అహంబ్రహ్మాస్మీతి జ్ఞానమేవ ముక్తి సాధన మిత్యుక్తం తజ్జ్ఞానం కథం లభ్య మిత్యతో జ్ఞానలాభోపాయమాహ- నో ఇతి.

నృణాం వేదాధ్యయనం శోకాబ్ధిసన్తారణం సంసారసముద్రతారకం నో న భవతి. బ్రహ్మహ మితిజ్ఞానాజనకత్వా దితిభావః. తథా శాస్త్రకలనం వ్యాకరణాదిశాస్త్రాభ్యాసః శోకాబ్ధిసన్తారణం న. పురాణశ్రుతిర్వా పురాణశ్రవణమపి నో నైవ. సఙ్గీతముఖాః కలా అపి నో నభవన్తి. తర్హి కిం శోకాబ్ధిసన్తారణ మత ఆహ. కేవలం సాక్షాద్బ్రహ్మహ మితి మతిరేవ జ్ఞానమేవ. ఇయంచ మతి ర్వేదాన్తలభ్యా వేదాన్తై రేవ లబ్ధుం శక్యా. తత స్తస్మాత్ నా ముముక్షుః పుమాన్ వేదాన్తశ్రవణాయ గురుం 'గుశబ్ద స్త్వన్ధకారే స్యా ద్రుశబ్ద స్తన్నిరోధకః, అన్ధకారనిరోధిత్వా ద్గురు రిత్యభిధీయతే' ఇతి. శిష్యాజ్ఞానాన్ధకారనిరసనభాస్కర మాచార్యం యద్వా గృణాతి సర్వమితి గురుః తం బ్రహ్మవిద్యోపదేష్టార మయే త్ప్రాప్నుయాత్. న న్వేవం కేన ముముక్షుణా కో గురు రుపసృత ఇత్యతో దృష్టాన్తమాహ. నారదః స్కన్దం యథా ఉపససాదేతి శేషః. తద్వదితి. నారదః స్కన్దమి వాయే దిత్యేకప వాస్వాయ ఇతివా స్కన్ద స్సనత్కుమారః-'తం స్కన్ద ఇత్యాచక్షత' ఇతి శ్రుతేః. ౩౬౧

శ్లో॥ చత్వారో నిగమా షడఙ్గ మితిహాసాదిః పురాణం నయో
మీమాంసాయుగలం చ ధర్మ ఇతరా శ్చాపాదివిద్యా అపి,
నామ్నైవైత దుపాసతే భువి జనా బ్రహ్మేతి యే నామ్ని తే
స్వాత స్త్ర్యం క్షితిపా ఇ వాత్మవిషయే సమ్ప్రాప్నుయు స్సన్తతమ్. ౩౬౨

వ్యా:-ఏవ ముపపన్నాయ ప్రశాన్తచిత్తాయ శిష్యాయ సన్న్యాసినే ముముక్షవే కృపాళు రాచార్యః యత్సత్యం బ్రహ్మ తదేవ త్వమసీ త్యుపదిశేత్. తత్ శ్రుత్వా శిష్యః నిరతిశయబృహత్త్వస్య బ్రహ్మశబ్దార్థత్వా న్మహతో మహీయానితి స్వేనేతఃప్రాగధీతత్వాచ్చ హే బ్రహ్మన్ కేషాం కేషాం సాతిశయం బృహత్త్వ మస్తి యదపేక్షయా బ్రహ్మణో నిరతిశయం బృహత్త్వ మితి పృచ్ఛేత తత్రోత్తర మా హాచార్యః చత్వార ఇతి. యద్వా తం బ్రహ్మాసీతి గురుణోక్తే సతి శిష్యః పప్రచ్ఛ కిం తద్బ్రహ్మేతి. స్థూలారున్ధతీన్యాయ మవలమ్బ్య గురుః ప్రత్యాహ చత్వారఇతి. అథవా ఆదావేవ శిష్యాయ గురు ర్న నిర్గుణం బ్రహ్మోపదిశేత్కిన్తు సగుణమేవే త్యాహ-చత్వారఇతి. యద్వా బ్రహ్మేతి కిఞ్చిద్వస్తు నాస్త్యేవ యద్జ్ఞానా న్ముక్తి రితి శఙ్కాయాం మహత్త్వస్య క్వచిద్విశ్రాన్తత్వేన భావ్యత్వా ద్యత్ర తద్విశ్రాన్తి స్తద్బ్రహ్మేతి న తస్యాభావః కల్పయితుం శక్యత ఇత్యాహ చత్వారఇత్యాది. చత్వారో నిగమా వేదాః. షణ్ణా మఙ్గానాం సమాహారః షడఙ్గమ్ ఇతిహాసాదిః ఆదిశబ్దా ద్రామాయణాదికావ్యగ్రహణమ్.

పురాణ మష్టాదశవిధం నయో న్యాయశాస్త్రం నీతిశాస్త్రంవా మీమాంసాయు గలం పూర్వోత్తరమీమాంసాశాస్త్రద్వయం ధర్మః ధర్మశాస్త్రం చకారా త్తన్త్రాదిగ్రహణ మితరాః చాపాదివిద్యాఅపి ధనుర్విద్యాదయశ్చ సర్వం నామైవ ఘటోఽయం పటోఽయ మితివ ద్వేదోఽయం శాస్త్రమిద మితి సర్వస్య నామమా త్ర త్వాత్. ఏవం సర్వశాస్త్రాదివ్యాపక త్వేన మహత్ ఏతత్ నామ బ్రహ్మేతి భువి యే జనా ఉపాసతే తే క్షితిపా ఆత్మవిషయే స్వదేశే ఇవ నామ్ని వేదాది రూపే సన్తతం స్వాతన్త్ర్యం సమ్ప్రాప్నుయుః సమ్యగ్భజేరన్. తస్మాత్ నామ బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యభిప్రాయః. ౩౬౧

శ్లో॥ వాఙ్నామ్నో నను భూయసీ యత ఇయం సర్వం జగ ద్బోధయ
త్యేషా ద్యౌ రనిల ఏష ఏష రవి రిత్యేనా ముపాస్తే తు యః,
బ్రహ్మేతి ప్రథియా త్యసౌ సవిషయే సత్కామచారం గిరో
వాచోఽస్యా అపి భూయఏవ హృదయం వాచో యతః ప్రేరకమ్. ౩౬౨

వ్యా—కిం నామైవ బృహత్త్వా ద్బ్రహ్మ. న. కిన్తునను సోమ్య ఏవార్థే వా. వాక్ నామ్నో భూయసీ మహతీ అభివ్యంగ్యా ద్వర్ణాత్మకా న్నామ్నః అభివ్య ఞ్జకం వాగిన్ద్రియం మహ దిత్యర్థః. తత్ర హేతుమాహ. యతో యస్మా దియం వాక్ ఏషా ద్యౌ ఏషోఽనిలః ఏష రవిః ఇత్యేవం సర్వం జగ ద్బోధయతి య ఏనాం వాచం బ్రహ్మే త్యుపాస్తే సోఽసౌ గిరో విషయే సత్కామచారం స్వాతన్త్ర్య మిత్యేతత్ ప్రతి యాతి. తస్మా ద్వాగ్బ్రహ్మే త్యుపాసీత. నను కి మేవం వాగేవ బ్రహ్మ. న. కిన్తర్హి హృదయం మనః అస్యా వాచోఽపి భూయో మహదేవ. తత్ర హేతు మాహ. యతో యస్మా ద్ధృదయం వాచః వాగిన్ద్రియస్య ప్రేరకం భవతి. ౩౬౩

శ్లో॥ ఆత్మాఽయం భువనం మనశ్చ తదిదం బ్రహ్మే త్యుపాస్తే తు యః
స్వాన్తం గచ్ఛతి యత్ర తత్ర విదుష స్స్యా త్కామచారోఽస్య కౌ,
సఙ్కల్పో మనసో మహాన్ హి మననం స్వాన్తస్య సఙ్కల్పజం
సఙ్కల్పాత్మక మేవ సర్వభువనం సఙ్కల్పజాతం యతః. ౩౬౪

వ్యా.-అయ మాత్మా ఇదం భువనఞ్చ మనఏవ. యః త దిదం మనః బ్రహ్మేతి ఉపాస్తే. అస్య విదుషః కౌ భువి యత్ర స్వాన్తం హృదయం గచ్ఛతి తత్ర కామ చారః స్యాత్. తస్మా న్మనో బ్రహ్మే త్యుపాసీత. నను కిం మనఏవ బ్రహ్మ. న. కిన్తు సఙ్కల్పః మనస స్స్వాన్తా న్మహాన్. తత్ర హేతు మాహ. హి యస్మాత్ స్వాన్తస్య మననం సఙ్కల్పజం భవతి. సర్వభువనమపి సఙ్కల్పాత్మక మేవ. కుతః.

యతః సర్వభువనం సఙ్కల్పజాతం. "తద్దైక్షత తత్సర్వ మభవ" దిత్యాదిశ్రుతేః. కార్యం హి కారణాత్మకమ్. 384

శ్లో॥ సఙ్కల్పం బృహ దిత్యముం కలయతే య స్స ధ్రువా నాప్నుయా
ల్లోకాం శ్చిత్త మితో మహ న్నహి నరోఽ చిత్తస్తు సఙ్కల్పయేత్,
తచ్చిత్తం సకలాయనం బృహ దిదం యో ధ్యాయతి స్యా త్స నా
చిత్తాఖ్యధ్రువలోకగో ఽథ పరమం ధ్యానన్తు చిత్తా న్మహత్. 385

వ్యా.—యః అముం సఙ్కల్పం బృహ దితి కలయతే ఉపా స్తే స ధ్రువాన్ లోకా నాప్నుయాత్. తస్మా త్సఙ్కల్పం బ్రహ్మేత్యుపాసీత. నను కిమేవం సఙ్కల్పఏవ బ్రహ్మ. న. కిన్తు చిత్తం చేతయితృత్వమ్ ఇతస్సఙ్కల్పా న్మహత్ హి యతః అచిత్తో నరో నైవ సఙ్కల్పయేత్. కిఞ్చ తచ్చిత్తం సకలాయనం సర్వ స్యాయతన మిదం చిత్తం బృహ దితి యో ధ్యాయతి స నా పుమాన్ చిత్తాఖ్యధ్రువలోకగః చిత్తనామకాన్ ధ్రువాన్ లోకాన్ ప్రాప్తవాన్ స్యాత్. తస్మాత్ చిత్తం బ్రహ్మేత్యుపాసీత. నను కి మేవం చిత్తం బ్రహ్మ. న. కి న్త్వర్థి అథశబ్దః పక్షా న్తరారమ్భకః. ధ్యాన న్తు చిత్తా త్పరమ మ్మహ దితి మహత్. 385

శ్లో॥ ధ్యాయ న్తీవ ధరాఽ న్తరిక్షసలిలక్షోణీధరా దేవతా
మర్త్యా ధ్యానవశా న్మహా న్త ఇదకం బ్రహ్మేతి యో ధ్యాయతి,
యావద్ధ్యానగతం స కామచరణం యాయా దథ ధ్యానతో
విజ్ఞానం మహదేవ నా య దమునా సర్వం విజానా త్యదః. 386

వ్యా.—ధ్యానస్య చిత్తా న్మహత్త్వే హేతు మాహ. ధరాఽ న్తరిక్షసలిలక్షోణీధరాః దేవతాశ్చ ధ్యాయ న్తీవ ధ్యాయ న్త ఇవ నిశ్చేష్టతయా దృశ్య న్త ఇత్యర్థః. మర్త్యాశ్చ ధ్యానవశా దేవ మహాన్తో భవ న్తి. యః ఇద మేవ దకం ధ్యానం బ్రహ్మేత్యుపా స్తే సః యావద్ధ్యానగతం ధ్యానస్య గతం గతి ర్యావత్పర్య న్తం తావ దిత్యర్థః. కామచరణం కామచారం యాయాత్. తస్మా ద్ధ్యానం బ్రహ్మేత్యుపాసీత. అథ నను కి మేవం ధ్యాన మేవ బ్రహ్మ. న. కి న్తు అథ ధ్యానతో ధ్యానా దపి విజ్ఞానం మహదేవ యదస్మాత్ నా పుమాన్ అమునా విజ్ఞానేన శాస్త్రార్థవిషయజ్ఞానేన అదః పరోక్షం సర్వం విజానాతి. ఏవం జ్ఞాత్వైవ ధ్యాయతి దేవతాదికమితి ధ్యానహేతుత్వా ద్విజ్ఞానం ధ్యానా న్మహత్. కార్యాద్ధి కారణం మహత్. 386

శ్లో॥ విజ్ఞానం బృహది త్యవైతి మనసా విజ్ఞానినః ప్రాప్నుయా
ల్లోకాన్ సో ఽయ మితో బలం నను మహ ద్యస్మా చ్ఛతం జ్ఞానినామ్,

ఏకః కమ్పయతే బలీ బలవశా ద్భూమ్య న్తరిక్షాదికం
సర్వం తిష్ఠతి సద్బలోహి మనుతే జానాతి పశ్య త్యపి. ౩౮౨

వ్యా.—విజ్ఞానోపాసకస్య ఫలమాహ. యః విజ్ఞానం బృహదితి మనసా అవైత్యుపాస్తే సోఽయ ముపాసకః విజ్ఞానినః విజ్ఞానం యేషు విద్యతే తాన్ లోకాన్ ప్రాప్నుయాత్. తస్మా ద్విజ్ఞానం బ్రహ్మే త్యుపాసీత. నను కి మేవం విజ్ఞానమేవ బ్రహ్మ. న. కిన్తు బల మితో విజ్ఞానా న్మహత్. నను ఏవం యస్మా దేకో బలీ జ్ఞానినాంశతం కమ్పయతే చాలయతి భూమ్య న్తరిక్షాదికం సర్వమపి బలవశా దేవ తిష్ఠతి సద్బలః బలవానేవ పురుషః మనుతే జానాతి పశ్యతిచ. నహి దుర్బలస్య మననాదికం, తస్మా ద్బలమేవ విజ్ఞానస్య కారణత్వా న్మహత్. ౩౮౪

శ్లో॥ ఏత ద్బ్రహ్మ బలం విచిన్తయతి య స్సోఽయం బలీ స్యా న్నరో
భూయోఽన్నంహి బలా ద్యతో బల మిదంసఞ్జాయతేఽన్నాన్నృణామ్,
నాఽసన్నో బలవానపి ప్రభవతి ద్రష్టుంచ మన్తుం నరః
శ్రోతుం తద్బృహ దిత్యవైతి మనసా య స్సోఽన్నలోకా నయేత్.
౩౮౫

వ్యా.—బలోపాసనస్య ఫలమాహ. ఏతదితి యః ఏతద్బలం బ్రహ్మేతి విచిన్తయతి. సోఽయం నరః బలీ స్యాత్. తస్మా ద్బలం బ్రహ్మేత్యుపాసీత నను కి మేవం బలమేవ బ్రహ్మ. న. కిన్తు అన్నం బలా ద్భూయోహి మహ దేవ. యతో యస్మాత్ నృణా మిదం బల మన్నా త్సఞ్జాయతే బలవానపి అనన్నః నరః పురుషః ద్రష్టుం మన్తుం శ్రోతు మపి నప్రభవతి కింపునర్గమనాదికం కర్తుం త దన్నం బృహదితి. యః మనసా అవైతి ధ్యాయతి సః అన్నలోకాన్ అన్నం యేషు లోకేషు విద్యతే తా నయే త్ప్రాప్నుయాత్. తస్మా దన్నం బ్రహ్మేత్యుపాసీత. ౩౮౫

శ్లో॥ అన్నా ద్వారి మహ ద్యతోఽన్న ముదయ త్యమ్భోవశా ద్భూతలే
భూమ్యభ్రద్యుధరద్యుస న్నరపశుక్రిమ్యణ్డజాగాదయః,
సర్వే వారిమయా స్తదేత దయతే బ్రహ్మేతి యో మానవః
సర్వా నేష సమాప్నుయా త్సుఖకరాన్ కామాంశ్చ తృప్తో భవేత్.
౩౮౬

వ్యా.—కి మన్నమేవ బ్రహ్మ-న-కిన్తు వారి అన్నాదపి మహత్. యతః భూతలే అమ్భోవశా దన్న ముదయతి. భూమ్యభ్రద్యుధరద్యుసన్నరపశుక్రిమ్యణ్డజాగాదయః భూమిః అభ్ర మన్తరిక్షం ద్యౌ ర్ద్యులోకః ధరాః పర్వతాః ద్యుసదో దేవాః

నరాః పశవః క్రిమయః అణ్డజాః పక్షిణ స్సర్పావా అగా వృక్షాః ఏతదాదయః సర్వే పదార్థాః వారిమయా ఏవ. యః తదేత ద్వారి బ్రహ్మేత్యయ తే ఉపా స్తే ఏష మానవః సర్వాన్ సుఖకరాన్ కామాన్ సమాప్నుయాత్. తృప్తశ్చ భవేత్. తస్మాజ్జలం బ్రహ్మే త్యుపాసీత. 319

శ్లో॥ తేజో వావ మహ జ్జలా ద్భవతి య త్కా౦ తేజసః కారణం
కార్యా ద్భూయఇతి ప్రసిద్ధ మిహ సన్తాపాద్ధి వర్షోదయః,
తేజో బ్రహ్మధియా విచి న్తయతి య స్తేజోయుతో౽యే దసౌ
లోకా న్ని స్తమస స్తతో మహ దిదం వాయోా రపి వ్యోమ తత్. 320

వ్యా.—కిం జలమేవ బ్రహ్మ. న. కిన్తు తేజః జలా న్మహద్వావ అధికమేవ. యద్యస్మా త్కా౦ జలం తేజస స్సకాశా ద్భవతి. భవతు కిం తత ఇత్యత్రా హ. కారణం కార్యా ద్భూయో౽ధికమితి ప్రసిద్ధమ్. నను కం తేజసో భవతీ త్యత్ర కిం నిదర్శన మతఆహ. సన్తాపా ద్వర్షోదయః హిప్రసిద్ధః గ్రీష్మసామయికా దూష్మణోహి వర్షం సమ్భవతి యః తేజః బ్రహ్మధియా విచిన్తయతి. అసౌ తేజో యుతస్సన్ తేజోయుతః తేజోవతః 'యుమిశ్రణామిశ్రణయో'రితిధాతోః క్విప్రహ్రస్వస్య పితి కృతితుగితి తుకీరూపం యుత్ యుతౌ యుత ఇతి ని స్తమసో లోకా నయే త్ప్రా ప్నుయాత్. తస్మాత్తేజోబ్రహ్మేత్యుపాసీత. నను కిమేవం తేజఏవ బ్రహ్మ. న. కిన్తు తదిదం వ్యోమ తత స్తేజసః వాయోరపి తేజః కారణత్వేన తేజసో౽పి మహత్తరా ద్వాయోరపి మహత్ కారణత్వాదితిభావః. 320

శ్లో॥ సూర్యేన్ద్వగ్న్యుడువిద్యుతో౽త్ర నివస న్త్యే తేన లోకో హ్వాయ
త్యన్యం సో౽పి శృణో త్యనేన రమ తే ఽత్రోద్భ దేతి సర్వం హ్యతః,
వ్యోమేదం బృహది త్యవైతి మనసా యాయా త్స ఆకాశినో
లోకా న స్తి మహా నితః స్మరఇతి వ్యోమ్నః పున ర్మానసః. 321

వ్యా.—కస్మా త్తం మహ త్తత్రాహ - అత్ర వ్యోమ్ని సూర్యేన్ద్వగ్న్యుడు విద్యుతో నివస న్తి. ఏతేన వ్యోమ్నా లోకః అన్యం హ్వాయతి ఆకారయతి. శబ్దగుణకత్వా దాకాశస్యేతిభావః. సో౽ప్యన్యః. అనేన వ్యోమ్నా శృణోతి శబ్దం "కర్ణశష్కుల్యవచ్ఛిన్నం నభ శ్శ్రోత్ర"మితి న్యాయశాస్త్రాత్. శ్రోత్ర స్యాకాశమ యత్వం వేదా న్తశాస్త్రప్రసిద్ధమితిచ. అత్రాకాశే లోకో రమతే. నిరవకాశస్థలే రత్యసమ్భవా దితిభావః. అత ఆకాశా త్సర్వముదేతిచ. హిఃప్రసిద్ధా. "ఆకాశా ద్వాయుః వాయో రగ్ని" రిత్యాదిశ్రుతేః. తస్మా ద్వ్యోమ మహత్. ఇదంవ్యోమ

బృహదితి మనసా యోఽన్వైతి స ఆకాశినో విస్తారవతో లోకాన్ యాయాత్, తస్మాదాకాశం బ్రహ్మేత్యుపాసీత - కిమేవ మాకాశమేవ బ్రహ్మ. న.- కిన్తు ఇతోఽస్మాద్వ్యోమ్నః మానసః మనోమయః అన్తఃకరణవృత్తివిశేష ఇత్యేతత్. స్మరః పునః స్మరణన్తు మహానధికః. 321

శ్లో॥ సత్యస్మిన్ స్మరణే సమస్తమయతే సత్త్వం సదప్యమ్బర
ప్రష్ఠం విశ్వమసత్యసత్త్వమయతే భూయస్తదేతద్బృహత్,
యో మర్త్యః స్మరణం విచిన్తయతి వా సిద్ధ్యేత్స్మృతార్థోఽస్య సా
తస్మాదప్యతిభూయసీతి విదితా తృష్ణా సమం యద్వశే. 322

వ్యా.-కస్మాదధికస్స్మరోఽత ఆహ. అస్మిన్ స్మరణే సతి సదపి సమస్తమమ్బరప్రష్ఠమాకాశాదివిశ్వం సత్త్వమయతే. అస్మిన్ అసతి తు విశ్వమసత్త్వమయతే. భూయః పునః యో మర్త్యః తదేతత్స్మరణం బృహద్వా బ్రహ్మేతి విచిన్తయతి అస్య స్మృతార్థః సిద్ధ్యేత్. తస్మాత్స్మరణం బ్రహ్మేత్యుపాసీత. నను కిమేవం స్మరణమేవ బ్రహ్మ. న కిన్తు సా తృష్ణా. తస్మాత్స్మరాదప్యతిభూయసీ అతిశయేన మహతీ ఇతి విదితా ప్రసిద్ధా. కా సేత్యత ఆహ. సమం సర్వం యద్వశే యస్యా వశే వర్తత ఇతి. అస్తీతి వా శేషః. ఆశాపూర్వకత్వాత్స్మరణపశ్వన్నకర్మాదేరితి భావః. 322

శ్లో॥ ఆశాం బ్రహ్మధియా విచిన్తయతి యస్సర్వాన్ స కామా నయేత్
సత్యాశీరపి సమ్భవేత్సతు మహాన్ప్రాణోఽస్త్యముష్యా అపి,
ప్రాణే సర్వమిదం సమర్పితమరా నాభౌ రథాఙ్గస్య వా
ప్రాణో మాతృపితృప్రజాగ్రజసఖీశాచార్యసద్బ్రాహ్మణాః. 323

వ్యా.-య ఆశాం బ్రహ్మధియా విచిన్తయతి స సర్వాన్ కామా నయేత్. సః సత్యాశీః అమోఘాశీరపి సమ్భవేత్. తస్మాదాశాం బ్రహ్మేత్యుపాసీత. నను కిమేవ మాశైవ బ్రహ్మ. న. కిన్తు అముష్యా ఆశాయా అపి మహానధికః ప్రాణోఽస్తి కస్మాత్ప్రాణస్య మహత్త్వమత ఆహ. రథాఙ్గస్య చక్రస్య నాభౌ అరా వా ఇవ ప్రాణే సర్వమిదం పూర్వోక్తం సమస్తం ప్రతిష్ఠితమ్భవతి. ప్రాణ ఏవ మాతృపితృప్రజాగ్రజసఖీశాచార్యసద్బ్రాహ్మణాః మాతా పితా ప్రజా సన్తతిః అగ్రజః భ్రాతృవర్గః సఖా ఈశః స్వామీ ఆచార్యః సన్తః సాధవః బ్రాహ్మణాః ఏతద్రూపో భవతి. ఉపలక్షణమిదం సర్వప్రాణిసమూహస్య, చరాచరాత్మకస్సర్వోఽపి భూతగణః ప్రాణ ఏవేత్యర్థః. 323

శ్లో॥ సప్రాణం పితరం విదూషయతి యో వాచాఽపి నిన్దన్తి తం
హాహా ఽయం పితృహేతి సన్త ఇహ న ప్రాణన్తు తం యో గురుమ్,
వహ్నౌ నిక్షిపతి స్వయం త ముత తే నిన్దన్తి నైవే త్యతః
ప్రాణో ఽయం హి పితైవ మేవ సకలం ప్రాణ స్స సేవ్యో బుధైః. 324

వ్యా.—కస్మా త్ప్రాణఏవ మాతాదిరిత్యత ఆహ. యః సప్రాణం పితరం వాచాఽపి విదూషయతి త మిహ లోకే సన్తః హాహా అయం పితృహా పితరం హతవా న్నిన్దయేతిభావః. ఇతి నిన్దన్తి యః తమేవ నప్రాణ మప్రాణం గురుం స్వయం వహ్నౌ నిక్షిపతి. తముత తిన్తు తే సన్తః ననిన్దన్త్యేవ ప్రత్యుత స్తువన్తి ఇత్యతో హేతోః అయం ప్రాణోహి ప్రాణఏవ పితా భవతి. ఏవ మేవ సకలం మాతృగ్రజాదికమపి వస్తు ప్రాణఏవ. తస్మా త్సః ప్రాణః బుధై స్సేవ్య ఉపాస్యః. 324

శ్లో॥ ప్రాణం సర్వగతం మహేశ్వర మముం బ్రహ్మాహమి త్యశ్నుతే
య స్సో ఽసా వతివాదితా మపలపే న్నో నాతివాదీ త్యహమ్,
ప్రాణా దన్యపి వస్తు కిఞ్చన మహ ద్య త్సత్య మాచక్షతే
యో వేదై త దహం త దిత్యయ మహో సర్వాతివాదీ పుమాన్. 325

వ్యా.—యః సర్వగతం సర్వవ్యాపినం మహేశ్వర మముం ప్రాణ మ్బ్రహ్మాహ మిత్యశ్నుతే. సర్వాన్తరాత్మా ప్రాణ ఏవాహం బ్రహ్మేతి యో వేత్తీత్యర్థః. సోఽసౌ ప్రాణవిత్ అహ మతివాదీ నామాద్యా శాన్తమతీ త్యవదనశీలః న నభవామి. ఇతి అతివాదితాం స్వీయాం నో అపలపేత్ నాపహ్నుయాత్. కిన్తు అతివాద్యేవాహ మితి ప్రకటయే దేవేత్యర్థః. ఏతేన నామబ్రహ్మవిదాదయస్తు స్వీయా మతివాదితా మపలపేయు రేవేతి సిద్ధం. యద్వా నామబ్రహ్మవిదాదయో నై వాతివాదిన ఇతి సిద్ధమ్. తస్మా త్ప్రాణో బ్రహ్మే త్యుపాసీత. నను కిం ప్రాణఏవ బ్రహ్మ. న. కిన్తర్హి ప్రాణాదపి మహ త్కిఞ్చనానిర్వాచ్యం వ స్త్వస్తి తదేవ బ్రహ్మేతి వాక్యశేషః. కి న్తద్వస్తు అత ఆహ. యద్వస్తు సత్య మిత్యాచక్షతే ఔపనిషదా ఇతిశేషః. యః తదేత త్సత్యం వస్తు అహ మితి వేద. అయం పుమాన్ బ్రహ్మవిత్. సర్వాతివాదీ సర్వానపి నామాది ప్రాణాన్త బ్రహ్మవిదోఽతివదితుం శీల మస్యేతి సర్వాతివాదీ భవతి. అహో ఇత్యద్భుతే. ప్రాణబ్రహ్మవిత్తు నామబ్రహ్మవిదాద్యపేక్షయా అతివాదీ సత్యబ్రహ్మాత్మవిత్తు సర్వాతివాదీ యః ప్రాణబ్రహ్మవి దతివాదీ త్యుక్త స్తస్మా ద ప్యయ ముత్కృష్ట ఇత్యర్థః. నామాదీనాం ప్రాణాన్తానాం పదార్థానాం కల్పితబ్రహ్మరూపత్వా దస్య బ్రహ్మణ స్సత్య

బ్రహ్మత్వాచ్చేతి భావః. ఏతేన యద్వస్తు నిరతిశయమహత్త్వగుణకం తదేవ బ్రహ్మ. తదేవ సత్య మితిసిద్ధమ్. 327

శ్లో॥ తేజ స్సత్య మథామ్బు సత్య మవనీ సత్యా తథా లోహితం
సత్యం శుక్ల మథాసితఞ్చ ఋత మి త్యజ్ఞో వద త్యస్తధీః,
విద్వాం స్తత్సకలం మృషేతి కలయన్ బ్రహ్మైక మేవాద్వయం
స్వాత్మానం సుఖబోధరూప మమలం సత్యం పర మ్భాషతే. 328

వ్యా-నను యది బ్రహ్మైకమేవ సత్య న్తర్హి కస్మాత్ తేజఆదికం సత్య మితి వదన్తి లౌకికాః కేచి చ్ఛాస్త్రిణశ్చేతి శఙ్కాయా మజ్ఞానా దిత్యాహ-తేజఇతి తేజ స్సత్య మథ తథా అమ్బు సత్య మవనీ సత్యా తథా లోహితం రూపం సత్యం శుక్లం సత్య మథ తథా అసితం కృష్ణ మృతం సత్య మి త్యస్తధీ ర్నష్టబుద్ధి రజ్ఞః వదతి. విద్వాంస్తు తత్పూర్వోక్తం సకలం మృషేతి కలయన్ జానన్ ఏకమే వాద్వయం భేద త్రియశూన్య మత ఏవ అమలం నిర్మలం సుఖబోధరూపం జ్ఞానానన్దస్వరూపం స్వాత్మానం ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మ పరం బ్రహ్మైవ సత్య మితి భాషతే. నను వక్తా జీవః కిం సత్య ఉ తాసత్యః. ఆద్యే కథం బ్రహ్మైవ సత్య మిత్యుచ్యతే. ద్వితీయే స్వస్యై వాసత్యత్వే కథం స్వలబ్ధసత్తాకస్య బ్రహ్మణ స్సత్యత్వం. నహి జీవే దృష్ట ర్యసతి ఆకాశాది పదార్థవ ద్బ్రహ్మ సిద్ధ్యే దితిచే న్నైవమ్. యది జీవబ్రహ్మణో ర్భేద స్స్యా త్త ర్హ్యయం వికల్ప స్సావకాశ స్స్యా న్నతు సభేదోఽస్తి. స్వాత్మా బ్రహ్మేత్యనేన పరిహృత త్వా ద్భేద స్యేతి. నను పరిహృత ఏవ వాఙ్మాత్రేణ న తూపపత్త్యా కథం వక్తు ర్వికారిణో జీవస్య బ్రహ్మభేదః. ఉచ్యతే లిఙ్గతాదాత్మ్యాధ్యాసేన వక్తృత్వవికారవతో జీవస్య యద్వాస్తవం రూపం తద్బ్రహ్మభిన్న మితి. అతఏ వాహం బ్రహ్మేతి ధియ ఉపపత్తిః. అహం శబ్దో హ్యభిధయా వక్తృ జీవవాచ్యపి లక్షణయా వక్తు రాత్మభూతం ప్రత్యగాత్మానం బ్రూతే. నచ వక్తు రన్య ఏవ ప్రత్యగా త్మేతి వాచ్యం. మనస్సహకృతే వాగిన్ద్రియే వదతి సతి యస్సాక్షిభూత స్తస్యైవ ప్రత్యగాత్మనః జీవత్వాత్. నచ జీవో వక్తైవ న సాక్షీతి వాచ్యం. వక్తృత్వస్య గన్తృత్వవ త్సఙ్ఘాతనిష్ఠత్వాత్. నహి దేహే గచ్ఛతిసతి జీవో గచ్ఛతీతి వక్తుం శక్యతే. తస్మా దౌపాధికమేవ జీవస్య కర్తృత్వం కథ మన్యథా సుషుప్తౌ త న్నదృశ్యేత. నహి స్వభావః కదాచిద ప్యపగచ్ఛతి. తస్మా దవిక్రియః ప్రత్యగాత్మైవ బ్రహ్మ. నను 'యతోవాచోనివర్తన్త 'ఇతిశ్రుతేః. కథం బ్రహ్మ సత్యమితి బ్రూయా ద్బుధః. నహి బ్రహ్మశబ్దః వాగవిషయం వస్తు వక్తుం

క్షమతే ఇతిచే న్నాయం దోషః. మాయావిశిష్టచైతన్యవాచీ బ్రహ్మశబ్దః లక్షణయా నిర్విశేషం చైతన్యం ప్రత్యాయయతి. ఏవ మాత్మశబ్దో ప్యన్తఃకరణవిశిష్ట చైతన్యవాచీ. జ్ఞానశబ్దో ప్యన్తఃకరణవృత్తిప్రతిఫలితచైతన్యవాచీ. కిఞ్చ వాగవిషయ మితిశబ్దః కిం తద్వస్తు బ్రూతే ఉత న. ఆద్యే శబ్దావిషయం తద్వస్తు కథం వాగవిషయశబ్దో బ్రూయాత్. ద్వితీయే కథ న్తస్య వాగవిషయత్వం. తస్మా దిహ నాతిశఙ్కనీయమ్. ३२८

శ్లో॥ సత్యజ్ఞానకృతం హి సత్యవదనం జ్ఞానన్తు త త్తర్కజం
శ్రద్ధాతర్కనిదాన మార్యచరణద్వన్ద్వార్చనాద్యాత్మికా,
నిష్ఠా తత్ప్రకృతి ర్హృదిన్ద్రియజయా స్తస్యాః పరం కారణం
ప్రాప్తవ్యం పరమం మయా సుఖ మితి స్పష్టాగ్రహా త్సా స్య త్సచ.

३२८

వ్యా.—విద్వాన్ బ్రహ్మ సత్య మితి భాషత ఇత్యుక్తం. తద్భాషణస్య కిం కారణ మతఆహ - సత్యేతి. సత్యవదనం సత్యం బ్రహ్మేతి వదనం వాదః వచన మిత్యేతత్. సత్యజ్ఞానకృతం సత్యస్య బ్రహ్మణో జ్ఞానేన కృతం సత్యవదనస్య సత్యజ్ఞానం నిమిత్తం యథా ఘటవదనస్య ఘటజ్ఞానం నహి ఘట మజానన్ పురుషో ఘటోఽయమితి వదతి. ఏవం సత్యం బ్రహ్మ జానన్నేవ సత్యం బ్రహ్మేతి వదతి. హి రేవార్థే ప్రసిద్ధా వా తస్యజ్ఞానస్య కింనిమిత్త మతఆహ. తత్సత్యజ్ఞానన్తు తర్కజం. మననాద్భవతి. తస్య తర్కస్య కిం నిమిత్త మతఆహ. ఆర్యచరణద్వన్ద్వార్చనాద్యాత్మికా గురుశుశ్రూషాదిరూపా శ్రద్ధా ఆస్తిక్యబుద్ధిః తర్కనిదానం తర్కస్య కారణం. తస్యాశ్శ్రద్ధాయాః కిం నిమిత్త మతఆహ. నిష్ఠా గురుశుశ్రూషాదితత్పరత్వం తత్ప్రకృతిః తస్యాశ్శ్రద్ధాయాః ప్రకృతి ర్హేతుః. తస్యా నిష్ఠాయా హృదిన్ద్రియజయః పరం కేవలం ప్రధాన మితివా కారణం. సచ హృదిన్ద్రియజయః మయా పరమం సుఖం మోక్షః ప్రాప్తవ్య మిత్యాకారకా త్స్పష్టాగ్రహా ద్దృఢాభినివేశా త్స్యా ద్భవేత్. తీవ్రముముక్షుత్వం హృదిన్ద్రియజయస్య నిదాన మిత్యర్థః. తస్మా త్తీవ్రముముక్షు ర్భవే దిత్యభిప్రాయః. ముముక్షుత్వం ద్వివిధం తీవ్రం మన్దఞ్చేతి. ఆస్తికానాం సర్వేషా మపి మన్దం ముముక్షుత్వం వర్తతే తత్తు నకార్యకారి. తీవ్రముముక్షు స్తు సద్య ఏవ సర్వం సన్న్యస్య గురు ముపసర్పతీతి తీవ్రముముక్షుత్వం కార్యకారి సర్వజనాసాధారణఞ్చేతి వివేకః. ३२८

శ్లో॥ యో భూమా స సుఖం యదల్ప మథ తద్దుఃఖం నచాల్పే సుఖం
నాన్యద్యత్ర శృణోతి పశ్యతి పుమా న్జానాతి భూమా స హి,
అన్యద్యత్ర శృణోతి పశ్యతి పుమా న్జానాతి చాల్పం హి త
ద్యో భూమాఽమృతఏవ మర్త్య మితర త్స్వస్మి న్స్థితోఽసౌ నవా.
౩౨౮

వ్యా.—నను పరమసుఖార్థీ బ్రహ్మజ్ఞానాయైవ కిమితి యతేత. జ్యోతిష్టో మాదికం ఖాతాదికం వా కర్మ కిమితి నకుర్యాత్ అతఆహ.య ఇతి. యో భూమా స ఏవ సుఖ మథ య దల్పం త ద్దుఃఖ మేవ, కుతః. అల్పే సుఖం నచనైవ. తర్హి క స్స భూమపదార్థః కో వా సోఽల్పపదార్థ ఇత్యత్రాహ. పుమా న్యత్ర అన్య ద్వస్తు నశృణోతి న పశ్యతి న జానాతిచ స ఏవ భూమా. పుమా న్యత్ర అన్యత్ శృణోతి పశ్యతి జానాతిచ తదేవాల్పమ్. తస్మా దద్వితీయం బ్రహ్మైవ భూమా. త దన్య త్సర్వం ద్వైత మల్ప మేవేతి సుఖార్థీ భూమబ్రహ్మజ్ఞానాయైవ యతేత. జ్ఞాతమాత్ర మేవ భూమబ్రహ్మప్రాప్తమపి భవతి. ఆత్మాభిన్నత్వా దాత్మనశ్చ నిత్యాప్తత్వాత్. నను యది భూమా సుఖపదార్థ స్తర్హి నశ్వరఏవ స్యా త్సుఖస్య క్షణికత్వా దతఆహ. యో భూమా స ఇతి శేషః. అమృత ఏవ. యచ్ఛాశ్వతం నిత్య సుఖం తదేవ భూమా. నతు విషయసుఖం క్షణికం భూమా. భూమ్నోఽద్వితీయస్య మృతిహేత్వభావేన మృత్యభావాత్. అమృతత్వాదేవ సత్యః. అవినాశీ హి సత్యః. అతఏవోక్తం బ్రహ్మైవ సత్యమితి. ఇతర దల్పం వస్తు సర్వ మపి ద్వైత మిత్యర్థః. మర్త్యం మరణధర్మక మతఏవ మిథ్యాభూతం వినాశీ హి పదార్థో మిథ్యా. యన్ని త్యం త త్సత్యం యత్సత్యం తన్నిత్య మితి సిద్ధాన్తాత్. నను క్వాసౌ భూమా స్థిత ఇత్యత్రాహ. అసౌ భూమా స్వస్మి న్స్థిత ఇత్యేకః పక్షః న స్థితో వే త్యన్యః పక్షః. భూమ్న స్సుఖత్వవచనా త్సుఖ స్యాశ్రయం పృష్టవా న్పూర్వవాదీ క్వాసౌ భూమా స్థిత ఇతి. కిం త్వం వ్యవహారదృష్ట్యా పృచ్ఛసి ఉత వస్తుదృష్ట్యేతి వికల్ప్య సిద్ధాన్తీ ఉత్తర మాహ. స్వస్మి న్స్థితో వా నవేతి. నేదం విషయసుఖవ దన్యాశ్రయం కిన్త్వా త్మాశ్రయమేవేతి ప్రథమవికల్పస్య పరిహారః. నాయం స్వమాహాత్మ్యేఽపి ప్రతి ష్ఠితో భూమా. కిన్తు క్వచి దప్యప్రతిష్ఠితఏవ. ఆశ్రయాశ్రయిభావరూపద్వైతా యోగా దద్వితీయే బ్రహ్మణీతి ద్వితీయవికల్పస్య పరిహార ఇత్యభిప్రాయః. ౩౨౮

శ్లో॥ గావోఽశ్వాః కనకాదయశ్చ మహిమా చైత్రో మహాన్తం శ్రితో
భూమా నైవ మయం పరం ప్రతిగతో వస్త్వన్తరాసమ్భవాత్,

సోఽథస్తా త్స ఉప ర్యథో స పురతః పశ్చా త్సవా దక్షిణే
భూమైవోత్తరత స్సఏవ సకలం సోఽహం సచాత్మా పరః. ౩౨౯

వ్యా.—కస్మా ద్భూమా స్వమహిమ్న్యేవ ప్రతిష్ఠిత ఇత్యతాహ. గావః అశ్వాః కనకాదయశ్చ సువర్ణధాన్యగృహభూమ్యాదయశ్చ మహిమే త్యుచ్య న్తే. తం మహిమాన మాశ్రిత శ్చైత్రః మహా నిత్యుచ్య తే. ఏవ మయం భూమా పరం స్వస్మా దన్యం మహిమపదార్థం ప్రతిగతస్స న్ మహా నితి నోచ్య తే. కుతః, వ స్త్వ న్తరాసమ్భ వాత్. కుత స్తదసమ్భవ ఇత్యతాహ. సభూమైవ అధస్తా ద్వ ర్త తే. స ఉపరి వ ర్త తే. అథో తథా స పురతః అగ్రేవ ర్త తే. స ఏవ పశ్చా త్పృష్ఠతో వ ర్త తే. సఏవదక్షిణత దక్షిణపార్శ్వే వ ర్త తే. స భూమై వో త్తరతఃఉ త్తరపార్శ్వే వ ర్త తే. ప్రాచ్యాదిదిక్షు విదిక్షు చోర్ధ్వాథో దేశయో స్సర్వత్రాపి భూమైవ వ ర్తతఇత్యర్థః. ఏ తేనదిశాం దశా నా మభూమ త్వే ప్రా ప్తే ఆహ-స ఏవ సకల మితి. అథ యస్య ప్రాగాదిషు భూమాస్థిత స్తస్యాభూమ త్వే ప్రా ప్తే ఆహ. సో హ మితి సఙ్ఘాతోఽపి భూమైవేత్యర్థః. ఏ తేన సర్వం జగ ద్భూమై వేతి సిద్ధమ్. అథ జగద్విలక్షణస్య ప్రత్యగాత్మనః అభూమ త్వే ప్రా ప్తే ఆహ. సచ భూమైవ పరః దేహేన్ద్రియాదివిలక్షణ ఆత్మా భవతి. తస్మా న్నాస్తి భూమ బ్రహ్మాతిరి క్తః కశ్చన పదార్థః యం మహిమ త్వే నాశ్రిత్య భూ మా మహా న్స్యా దతఏవ స్వమహిమ్న్యేవ స్థితో భూమా. నచ సత్యస్యామృతస్య సుఖస్య భూమ్నః కథ మసత్యమ ర్త్యదుఃఖాల్పద్వైతాభేదఇతి వాచ్యం. మాయ యా తదుపప త్తేః. బ్రహ్మైవహి మాయయా జగద్రూపేణ భాతి రజ్జురివ సర్పా కారేణే త్యు క్తత్వాత్. ౩౨౯

శ్లో॥ పశ్య న్నేన మిమం మనంశ్చ విబుధో య స్స్వాత్మని క్రీడతి
స్వాత్మన్యేవ రతిం ప్రయాతి మిథునానన్దావపి స్వాత్మని,
సస్వారా డ్భవతి ప్రయాతి సకలా న్ లోకానపి స్వేచ్ఛయా
యేనై వం విదు రాప్నువ న్తి త ఇమే లోకా ననిత్యా న్ కృ తేః. ౩౩౦

వ్యా.—భూమబ్రహ్మవిదో వ్యవహార మవా న్తరఫలం చాహ. పశ్యన్నితి. ఏన మిమం భూమాత్మానం పశ్య న్ మన న్ చకారా ద్విజాన న్ యః విబుధః స్వాత్మని క్రీడతి న తూద్యానాదౌ. స్వాత్మన్యేవ రతిం ప్రయాతి నతు స్రక్చన్దనాదౌ. స్వాత్మ న్యేవ మిథునానన్దావపి ప్రయాతి నతు స్త్రియాంమైథునం నాపి విషయభోగే ష్వా నన్దమ్. ఆత్మక్రీడాదీనాం బాహ్యక్రీడాద్యభావే తాత్పర్యం, నత్వాత్మక్రీడాదౌ, అసమ్భ వాత్. ఏ తేనవిదుష స్సర్వవ్యవహారో పరమః క ర్తవ్యఇతి సిద్ధమ్. సః స్వేనై వాసమన్తా

ద్రాజతీతి స్వారాట్ భవతి. స్వతన్త్రో భవతీత్యర్థః. సకలా నపి లోకా౯ బ్రహ్మరుద్రేన్ద్రా దిలోకా౯ స్వేచ్ఛయా ప్రయాతి. య త్వేవం భూమాత్మానం న విదుః త ఇమే అజ్ఞాః కృతేః కర్మవశా దనిత్యా౯ లోకా నాప్నువన్తి. తస్మా ద్భూమైవ జిజ్ఞాస్యః. ౩౮౦

శ్లో॥ భూమాఽఽత్మా బృహద స్మ్యహం స దితి యో జానాతి స స్వాత్మతః
సర్వం జన్మలయౌ స్థితించ భజతే ప్రాణాదినామావధి,
మన్త్రాః కర్మచ సర్వ మాత్మమయ మిత్యాలోకతే స్వస్య నో
మృత్యుం రోగ మశర్మ పశ్యతి సమం పశ్య త్యవాప్నోతిచ. ౩౮౧

వ్యా.—కిఞ్చ యః భూమా భూమశబ్దవాచ్య మాత్మా ఆత్మశబ్దవాచ్యం చ సత్సదూపం బృహద్బ్రహ్మాహ మస్మీతి జానాతి, స సర్వం జగ దాత్మమయ మిత్యా లోకతే పశ్యతి. కస్మా త్సర్వ స్యాత్మమయత్వ మత ఆహ. ప్రాణాదినామావధి నామాన్తంచ ప్రాగుక్తం వస్తుజాతం మన్త్రాః కర్మచే త్యేత త్సర్వం జగత్ స్వాత్మ తఏవ జన్మలయౌ స్థితిం చ భజతే ఆత్మన స్సకాశా దేవ జాయతే. ఆత్మన్యేవ తిష్ఠతి లీయతే చేతి హేతోః స్వస్య మృత్యుం రోగ మశర్మ దుఃఖంచ నో పశ్యతి అవిక్రియ సచ్చిదానన్దరూపత్వా దాత్మనః సమం సర్వం పశ్యతి సర్వజ్ఞో భవతీత్యర్థః సర్వమ ప్యవాప్నోతి పూర్ణకామో భవతీత్యర్థః. ౩౮౧

శ్లో॥ భూమబ్రహ్మవి దేష కామవశతో లోకే భవే దేకధా
త్రేధా పఞ్చవిధ స్తథా నవవిధ శ్చైకాదశాత్మా శతమ్,
సాహస్రం బహుధాచ యోగవిభవా త్క్రష్ణద్యునాథాదివ
త్సర్వం చోపహరే త్స రూపనిచయం బ్రహ్మామృతం స్వాదయన్. ౩౮౨

వ్యా:—అపిచ ఏష భూమబ్రహ్మవిత్, లోకే కామవశత స్స్వేచ్ఛావశాత్, ఏకధా భవతి. సృష్టిప్రభేదా త్పారగీశ్వర ఇవేతి భావః. త్రేధా భవతి. పఞ్చవిధో భవతి. నవవిధో భవతి. చకారా త్సప్తవిధో భవతి. ఏకాదశాత్మా భవతి. శతం శత విధో భవతి. సాహస్రం సహస్రవిధో భవతి. బహుధా అనన్తవిధశ్చ భవతి తత్ర దృష్టాన్త మాహ. యోగవిభవా త్క్రష్ణద్యునాథాదివదితి. ద్యునాథ ఇన్ద్రః ఆది పదా త్సౌభర్యాదిగ్రహణమ్. యోగివిభవాదితిపదం భూమబ్రహ్మవిద్యప్యన్వేతుం శక్యతే. భూమబ్రహ్మణి చిత్తసమాధానాత్మకోహ యోగోఽస్తి తస్య. బ్రహ్మా మృతం బ్రహ్మానన్దం స్వాదయ న్ననుభవ౯ స౯ సర్వమపి స్వరూపనిచయం రూప బృన్ద ముపహరే దుపసంహరే త్ప్రవిలాపయే దితియావత్. భూమబ్రహ్మవిది త్యేవ కర్తా. స్వేచ్ఛమైవేత్యర్థః. ౩౮౨

శ్లో॥ రాగద్వేషమదాదిదోషనిచయాస్పృష్టార్థవిజ్ఞానతః
సత్త్వం శుద్ధ్యతి శుద్ధితోఽస్య సతతా భూమస్మృతి ర్జాయతే
లాభా త్తత్స్మరణస్య సర్వహృదయగ్రన్థిప్రభేదో భవే
జ్జాతేఽస్మిన్ పురుష స్సుఖామృతబృహద్రూపేణ తిష్ఠే త్సదా. ౩౮౩

వ్యా.-అథ భూమబ్రహ్మస్మరణస్యోత్పత్తిక్రమం ప్రధానం ఫలం చాహ-రాగేతి. రాగద్వేషమదాదిదోషనిచయాస్పృష్టార్థవిజ్ఞానతః రాగద్వేషమదాదిదోష నిచయేనాస్పృష్టం యదర్థవిజ్ఞానం విషయజ్ఞానం తతః విషయేషు రాగద్వేషాద్యకరణా దితియావత్. సత్త్వ మన్తఃకరణం శుద్ధ్యతి అస్యాన్తఃకరణస్య శుద్ధితః సతతా అవిచ్ఛిన్నా భూమస్మృతి ర్భూమాత్మాహ మితిస్మరణం జాయతే. తత్స్మరణస్య లాభా త్సర్వహృదయగ్రన్థిప్రభేదో భవేత్. అహఙ్కారమమకారాదయః కామక్రోధాదయశ్చ హృదయగ్రన్థయః అస్మిన్ గ్రన్థిప్రభేదే జాతే సతి పురుషః సదా సుఖామృతబృహద్రూపేణ శాశ్వతజ్ఞానానందబ్రహ్మస్వరూపేణ తిష్ఠేత్. న తతః పునరావర్తతే దేహే పతితే ప్యపతితేఽపి బ్రహ్మణ్యేవ తిష్ఠతీత్యర్థః. బ్రహ్మత్వా దితి భావః. ౩౮౩

శ్లో॥ స్వల్పబ్రహ్మపురాన్తరస్థహృదయావచ్ఛిన్నఖాన్తర్గతం
బ్రహ్మాకాశపదం విచేయ మనఘై ర్జిజ్ఞాసితవ్యంచ తత్,
బాహ్యవ్యోమసమాన్తరామ్బరతలే ద్యావాపృథివ్యౌ శ్రితే
వాయ్వగ్నీ శశిభాస్కరా భతటిత స్సర్వం న యచ్చేహ తత్. ౩౮౪

వ్యా.-భూమబ్రహ్మవిద్యా సమాప్తా. అథ దహరవిద్యా ప్రస్తూయతే. నిర్విశేషే బ్రహ్మణి మన్దబుద్ధీనాం బుద్ధిప్రవేశాసమ్భవా త్సవిశేషం బ్రహ్మ నిర్దిశతి స్వల్పేతి. అనఘై ర్నిష్పాపైః శుద్ధచిత్తై రిత్యర్థః. స్వల్పబ్రహ్మపురాన్తరస్థహృదయావచ్ఛిన్నఖాన్తర్గతం స్వల్పమితి హృదయవిశేషణమ్. అఙ్గుష్ఠపరిమాణ మిత్యర్థః. మనుష్యహృదయస్య తావత్పరిమాణత్వా త్తా నుద్దిశ్యైవాస్యోక్తత్వాదితి భావః. బ్రహ్మణః పరమాత్మనః ప్రభుతుల్యస్య పుర మివ పురం బ్రహ్మపురం శరీరం బ్రహ్మహి శరీరే జీవరూపేణ ప్రవిష్టం శరీరస్య చాచేతనస్య చేతనపరతన్త్రత్వా చ్చేతనో జీవః పురస్వామీ 'అష్టాచక్రా నవద్వారా దేవానాం పూ రయో' ధ్యేతి ద్వారాదిమత్త్వా త్పురసామ్యం దేహస్య. అస్మింశ్చ దేహపురే ఇన్ద్రియాణి తదధిష్ఠాతృదేవతాశ్చ ప్రజాఇవ సన్తి. తస్య బ్రహ్మపురస్య శరీరస్యాన్తరే మధ్యే తిష్ఠతీతి అన్తరస్థం చ,

యద్ధృదయంపుణ్డరీకాకారో మాంసఖణ్డవిశేషః. నానానాడీపరివేష్టితోఽధోముఖః కోశః తదవచ్ఛిన్నం ఖం ఘటావచ్ఛిన్నగగనోపమ మితిభావః. ఘటవద్ధృదయస్య సరన్ధ్రిత్వాత్ తస్యాన్తర్గతం తదన్తర్గతాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నమిత్యర్థః. అన్తఃకరణే ఉపలభ్యమాన మితియావత్. తథోక్తమ్. ఆకాశపద మాకాశనామక మాసమన్తాత్కాశత ఇత్యాకాశ మితి వ్యుత్పత్తేః ఆకాశవ దశరీరం సూక్ష్మం సర్వవ్యాపి నిర్లేపఞ్చేత్యాకాశతుల్యత్వా దాకాశమిత్యుచ్యతే. బ్రహ్మమాణవక ఇవాగ్నిశబ్దేనేతివా. బ్రహ్మ విచేయ మన్వేష్టవ్యమ్. తచ్చ బ్రహ్మైవ జిజ్ఞాసితవ్యం విచారణీయం. జ్ఞానేన ప్రాప్తవ్య మితివా. కిం స్వల్పహృదయచ్ఛిద్రవర్తమానస్య బదరాదివత్స్వల్పపరిమాణస్య బ్రహ్మణోన్వేషణాదినా ఫల మతఆహ. బాహ్యవ్యోమసమాన్తరామ్బరతలే బాహ్యం బహిర్భవం వ్యోమ మహాకాశం తేన సమానే అన్తరామ్బరతలే హార్దాకాశదేశే. బ్రహ్మణీతియావత్. యద్యపి బ్రహ్మ నిరుపమం తథా ప్యశరీరత్వవ్యాపకత్వాదిసామ్యా దాకాశసమ మిత్యుక్తమ్. ద్యావాపృథివ్యౌ శ్రితే భవతః, వాయ్వగ్నీ శ్రితౌ భవతః. శశిభాస్కరౌచ శ్రితౌ. భతటితః నక్షత్రాణి విద్యుతశ్చ శ్రితాః భవన్తి. కిమ్బహునా సర్వమపి శ్రితం. యచ్చేహ లోకే నాస్తి నష్టత్వా న్నోపలభ్యత ఇత్యర్థః. తచ్చ శ్రితమ్. ద్యావాపృథివ్యాదికం సర్వమపి తత్రోపలభ్యత ఇత్యర్థః బాహ్యే మహాకాశే సర్వం శ్రితమితి తావన్నః ప్రత్యక్షం స చాకాశో బ్రహ్మణి శ్రిత ఇతిశాస్త్రప్రసిద్ధమ్. ఏవం సర్వాశ్రయం యద్బాహ్యం బ్రహ్మ తదేవాన్తరమపి యథా బాహ్యాకాశ ఏవ హృత్పుణ్డరీకాన్తర్వర్త్యాకాశః తస్మా దాన్తరే బ్రహ్మణ్యపి సర్వం శ్రిత మేవ. కిఞ్చ అద్వితీయే బ్రహ్మణి మాయయా కల్పితం కార్యకరణసఙ్ఘాతం దేహ మపేక్ష్య బ్రహ్మణో బాహ్యాన్తరభేదో జాతో న వస్తుత ఇతి సర్వ మిదం జగ దాన్తరేపి బ్రహ్మణి శ్రిత మేవ. ఆన్తరస్య బ్రహ్మణో బాహ్యబ్రహ్మాభేదాత్. ఆన్తరం బ్రహ్మ ప్రత్యగాత్మా. బాహ్యం బ్రహ్మతు పరమాత్మేతి వివేకః. నను బహిరేవ జగదుపలభ్యతే నాన్తరితి కథం ప్రతీచి జగత్సత్వ మితిచే దుచ్యతే అన్తర ప్యుపలభ్యత ఏవ జగత్స్వప్నాదౌ కిఞ్చ యద్బహి ర్నోపలభ్యతే మృతపిత్రాదిరూపం వస్తు తద ప్యన్త రుపలభ్యతే స్వప్నాదా వతఏవోక్తం న యచ్చేహ తదితి. యద్వా సర్వం జగ దన్తరేవాస్తి మాయయా తు బహిర్వర్తమానమి వోపలభ్యతే. యథా స్వప్నేఽన్తస్థం జగ న్నిద్రయా బహిరివోపలభ్యతే తద్వత్. ఉక్తం భాష్యకృద్భిః "విశ్వం దర్పణదృశ్యమాన నగరీతుల్యం నిజాన్తర్గతం, పశ్య న్నాత్మని మాయయా

బహి రివోద్భూతం యథా నిద్ర”యేతి. కిఞ్చ జాగ్రత్ప్రపఞ్చ స్స్వప్నప్రపఞ్చోఽపి వా సర్వోఽపి మనోమయ ఏవ. మనస్సత్త్వే ప్రపఞ్చసత్త్వం తదభావే తదభావఇత్సి కిన్తు స్వప్నప్రపఞ్చం మనోఽవిద్యావృత్తిభి ర్గృహ్ణాతి. జాగ్రత్ప్రపఞ్చన్తు చక్షురాది-ద్వారా బహిర్నిర్గతాన్తఃకరణవృత్తిభి రితి వివేకః. అథవా సర్వే లౌకికా బహిర్యం ప్రపఞ్చం పశ్యన్తి తం సమాహితా మునయోఽన్తరేవ పశ్యన్తి తద్భిన్న మతీత మనాగతఞ్చ పశ్యన్తీతి నానుపలభ్యమానత్వ మాన్తరప్రపఞ్చస్య. ౩౬౪

శ్లో॥ జీర్ణే ఽస్మి న్నిహతే వపుష్యపి నభో నైవాన్తరం జీర్యతే
నోవా హన్యతఏవ ఖం త్రిభువనే నష్టే ప్యనష్టం యథా,
ఆత్మా బ్రహ్మ తదేత దస్తకలుషం క్షుత్తృడ్జరారోగశు
జ్ఞానాశానజ్గత మ ప్యమోఘహృదయం సర్వే ఽత్ర కామాశ్రితాః.
౩౬౫

వ్యా.—నను యది శరీరాన్తరస్థం బ్రహ్మ తర్హి శరీరనాశాదిభి స్తస్య నాశాదయ స్స్యుః గృహాన్తరస్థస్యేవ మనుష్యస్య గృహదాహాదినా దాహాదయ ఇత్యత ఆహ. అస్మిన్ దృశ్యమానే వపుషి జీర్ణేఽపి నిహతేఽపి అన్తరం నభో బ్రహ్మ నజీర్యత ఏవ నోహన్యతఏవచ. తత్ర దృష్టాన్తమాహ. ఖమ్ ఏతత్ప్రత్యక్షం బాహ్య మమ్బరం త్రిభువనే నష్టేఽపి యథా అనష్టం తద్వత్. ద్యావాపృథివ్యో రన్తరస్థ మన్తరిక్షం ద్యావాపృథివ్యో ర్నాశేపి యథా ననశ్యతి తద్వద్దేహేఽస్మిన్నష్టేఽపి న బ్రహ్మ నశ్యతి. అత్ర అస్మిన్ వపుషి జీర్ణే నిహతేఽపి అన్తరం నభో నజీర్యతే నోహన్యతే. తథా త్రిభువనే నష్టే ప్యనష్టమేవ. తత్ర దృష్టాన్తమాహ. ఖం యథేతి యథాప్రసిద్ధం గగనం దేహజరయా నజీర్యతే దేహహననా న్నహన్యతే త్రిజగన్నాశా దపి ననశ్యతి. తద్వ దత్ర ప్యన్వయః. ఏతేన ఆకాశస్యైవ దేహాదినాశప్రయుక్తనాశాభావే కిమ్పున స్తతోపి సూక్ష్మస్య తద్వ్యాపకస్య బ్రహ్మణఇతి గమ్యతే కింపున స్తదాన్తరం బ్రహ్మేత్యతాహ. అస్తకలుషం నిరస్తపాపం క్షుత్తృడ్జరారోగశుజ్ఞానాశానజ్గతం క్షుత్, తృట్, జరా, రోగః, శుక్ శోకః, నాశః అదర్శనం మరణ మితియావత్. తై రుపాధిధర్మై రసజ్గతమపి కిఞ్చ అమోఘహృదయ మమోఘసఙ్కల్పం తదేత ద్బ్రహ్మ ఆత్మైవ. అత్ర బ్రహ్మణి సర్వే కామాః శ్రితాః. ౩౬౫

శ్లో॥ యద్యత్కామసమాప్తయే బృహ దిదం లోకా ఇహోపాసతే
తంతం కామ మయన్తి దారధరణీపుత్రార్థపశ్వాదికమ్

భోగః కర్మజితో వినశ్యతి యథేహాముత్ర నశ్యేత్సచే
త్యజ్ఞః కామవశోఽవశోఽయతి శుచం ప్రాజ్ఞస్త్వకామో ముదమ్. ౩౬౬

వ్యా.—యస్మాదత్ర సర్వే కామాః శ్రితాః తస్మాత్ ఇహలోకే లోకా జనాః యద్యత్కామసమాప్తయే యస్య యస్య కామస్య ప్రాప్తయే ఇదం బృహద్బ్రహ్మ ఉపాసతే తంతం దారధరణీపుత్రార్థపశ్వాదికం కామ మయన్తి. నైవం కామాప్తయే బ్రహ్మోపాస్య మిత్యాహ. ఇహలోకే యథా కర్మజితః కృష్యాది కర్మసమ్పాదితః భోగః ధాన్యాదిరూపః భుజ్యతఇతి భోగః. వినశ్యతి తథా అముత్ర పరలోకేఽపి సః కర్మజితః జ్యోతిష్టోమాదికర్మసమ్పాదితఃభోగఃరమ్భాసమ్భోగాదిరూపః నశ్యేచ్చ నశ్యేదేవ. ఇతి హేతోః. కామవశః అతఏవావశః అస్వతన్త్రః అజ్ఞః శుచం శోక మయతి. అకామః ప్రాజ్ఞస్తు ముద మయతి. తస్మాన్నిష్కామస్సన్నేవ బ్రహ్మోపాసీత. ౩౬౬

శ్లో॥ య స్సాక్షాదకృతాఽశయే స్థిత మముం స్వాత్మాన మీశం పరం
బ్రహ్మాయం పతితే వపు ష్యుపగత స్సర్వేశ్వరస్య క్షితిమ్,
సఙ్కల్పాత్పితృమాతృసోదరసఖస్వస్రఙ్గనాన్నోదకా
తోద్యస్రఙ్ముఖలోకసజ్జతతమ స్తుష్టో మహీయా న్భవేత్. ౩౬౭

వ్యా.—నిష్కామః ప్రాజ్ఞో బ్రహ్మోపాసనేన ముద మయే దిత్యుక్తమేవ వివృణోతి యఇతి.యఃఆశయేహృదయే స్థితమీశం పరంబ్రహ్మబ్రహ్మభిన్నమముం స్వాత్మానం సాక్షాదకృత సోఽయం వపుషి పతితేసతి సర్వేశ్వరస్య హిరణ్యగర్భస్య క్షితిం సత్యలోక ముపగతస్సన్ సఙ్కల్పాత్, పితృమాతృసోదరసఖస్వస్రఙ్గనాన్నోదకాతోద్యస్రఙ్ముఖలోకసజ్జతతమః పితా, మాతా, సోదరాః, సఖాయః స్వసా, అఙ్గనా భార్యా, అన్నం, ముదకం, మాతోద్యం నృత్తగీతవాద్యత్రియం, స్రజః, ముఖశబ్దా చ్చన్దనాదిగ్రహణమ్. పిత్రాదిభి ర్లోకైః పదార్థై స్సజ్జతతమస్సన్ తుష్ట స్సన్తోషంప్రాప్తో మహీయాన్ భవేత్. నను బ్రహ్మాత్మసాక్షాత్కారాత్పూతోఽస్య నకైవల్యమితిచే దుచ్యతే. సగుణం హీదం బ్రహ్మ సత్యకామత్వాదిగుణవత్త్వాత్తతో నాస్యోపాసనేన కైవల్యం నిర్గుణబ్రహ్మాత్మసాక్షాత్కారాదేవ కైవల్యప్రాప్తిరితి. నచ సాక్షాత్కృతస్య ప్రత్యగభిన్నస్య బ్రహ్మణః కథం సగుణత్వ మితి వాచ్యం. సాక్షాత్కృతే నిర్గుణేఽపి బ్రహ్మణి సగుణ మిదం బ్రహ్మేతి భ్రాన్త్యా సగుణత్వమితి. ౩౬౭

శ్లో॥ స్వస్థాన ప్యనృతేన సాధుపిహితాన్ లోకాన్ యియాసన్నయం
లోకో నైతి బతార్య మాతృసహజస్త్రీపుత్రముఖ్యాన్ స్మృతాన్,
స్వాత్మానంచ నవేత్తి హృద్గతమపి బ్రహ్మాన్వహం యన్నపి
క్షేత్రాన్తర్నిహితం నిధిం కిమబుధో విద్యాదుపర్యప్యయన్. ౩౮౮

వ్యా.—నను మృతాః పితృపుత్రాదయః కథం సఙ్కల్పాదపి విదుష ఉత్తిష్ఠేర న్నిత్యత ఆహ. అయం లోకః ప్రాకృతజనః మృతాన్ స్వస్థాన్ స్వస్మిన్నేవ స్థితా నపి అనృతేన మిథ్యాజ్ఞానేన సాధు సమ్యక్ పిహితాన్ ఛాదితాన్ ఆర్యమాతృ సహజస్త్రీపుత్రముఖ్యాన్ గుర్వాదీన్ లోకాన్ యియాసన్ ప్రాప్తుమిచ్ఛన్నపి నైతి న ప్రాప్నోతి. బతేతి ఖేదే. నను యది మృతా స్స్వస్మిన్ తిష్ఠన్తి తర్హి తా న్యాయాదేవ. నతు యాతి తతో నతిష్ఠన్త్యేవేతి నిశ్చీయతే అత ఆహ. అన్వహం ప్రతిదినం సుషుప్తావితి శేషః. యన్నపి గచ్ఛన్నపి హృద్గతమపి బ్రహ్మ బ్రహ్మ భిన్నం స్వాత్మానం చ నవేత్తి నజానాతి. అజ్ఞజనకర్తృకాదర్శనమాత్రేణ న మృతానాం స్వాత్మస్థితి రపలాప మర్హతి. కిమజ్ఞజనకర్తృకాదర్శనమాత్రేణ హృద్గతః పరమాత్మా నాస్తీతి వక్తుం శక్యతే. యద్వా స్వస్థా నపి లోకా నజ్ఞః కుతో నైతీత్యత్రాహ స్వాత్మానమితి. య స్స్వాత్మానమేవ నవేత్తి తస్య స్వస్థా వేదన మకిఞ్చిత్కర మితిభావః. నను ప్రత్యహం యన్నపి కుతో నాత్మానం వేత్తీత్యత్ర దృష్టాన్త మాహ. అబుధో జనః ఉపరి నిధియుక్తస్థలస్యోపరి అయన్నపి క్షేత్రా న్తర్నిహితం నిధిం విద్యాత్కిం న విద్యాదేవ. క్షేత్రేణాచ్ఛన్నత్వా ద్విద్యమాన స్యాపి నిధే రదర్శనం యథా తద్వ దజ్ఞానే నావృతత్వా దాత్మనః ఆత్మస్థమృత లోకానాఞ్చ నాస్తి దర్శన మజ్ఞ స్యేతిభావః. ఏతేన ప్రాజ్ఞానాం క్షేత్రస్థనిధిదర్శన వత్ హృదయస్థాత్మదర్శనవచ్చ స్వస్థమృతలోకదర్శన మపి సమ్భవతీతి సిద్ధమ్. నను మృతాః పిత్రాదయో లోకా ఆత్మని తిష్ఠన్తీ త్యస్య కోఽర్థః. నష్టో ఘటో మృది తిష్ఠతీ త్యస్య యోర్థ స్సఏ వాస్య. యద్యేవం మృద్రూపేణ ఘటవ దాత్మరూపేణ పితృపితామహాదయ స్తిష్ఠన్తి. తర్హి ముక్తా ఏవ తే వినాపి జ్ఞాన మితి వ్యర్థోఽయం శాస్త్రారమ్భః. న తథా న కేవలం నష్టఏవఘటో మృద్రూపేణ తిష్ఠతి కిన్త్వనష్టోఽపి ఏవ మమృతా అపి లోకా ఆత్మరూపేణైవ తిష్ఠన్తి. తతశ్చ ముక్తానామేవాత్మరూ పేణ స్థితిరితి న. కిన్తు బద్ధానామపీతి కృత్వా మృతాః పితృపితామహాదయో బద్ధా ఏ వాత్మరూపేణ తిష్ఠన్తీతి. నన్వేవం బన్ధముక్త్యోః కో విశేషః. ఆత్మరూపేణ స్థిత స్యాపి స్వస్య యావత్పర్యన్తం నాహ మాత్మాబ్రహ్మేతి భ్రాన్తి స్తావ దస్య బన్ధః

యదాతు బ్రహ్మాహ మితి ధీ స్తదా ముక్తి రితి. భవత్వేవం పిత్రాదిలోకానా మాత్మస్థత్వం కథమ్పున స్తదుత్థాన మితిచే దుక్తమేవ సఙ్కల్పాదితి. అమోఘోహి సఙ్కల్పః విదుష ఈశ్వరవత్. నచ కథం జీవసఙ్కల్పస్య లోకసృష్టృత్వమితి వాచ్యం. విశ్వామిత్రాదౌ తద్దర్శనాత్. ఈశ్వరోపాసనయా జీవేఽపీశ్వరశక్త్యావి ర్భావదర్శనాచ్చ. ౩౭౮

శ్లో॥ ఆత్మాయం హృది య త్తతో హృదయ మిత్యుక్తం హృదేత ద్బుధై
రేవంవి త్ప్రతిపద్యతే హ్యహరహ స్హార్దం బృహ ద్భాస్వరమ్,
ఉత్థాయైష తనో రితఃపర మితః స్వేనాత్మనా తిష్ఠతి
బ్రహ్మాత్మైష హి సమ్ప్రసాద ఉదిత స్సత్యోఽమృత శ్చాభయః. ౩౭౯

వ్యా.—నను నాస్త్యాత్మా హృదయే అదర్శనా దతఆహ- ఆత్మేతి. యద్యస్మా దయ మాత్మా, బ్రహ్మ హృది అస్తీతి శేషః. తతః ఏతత్. హృత్ బుధైః హృదయ మిత్యుక్తమ్. హృద్యయం హృదయ మితి నిరుక్తేః. యద్యాత్మా హృది న స్యా త్తర్హి హృదయ మితి నామ హృదో న స్యా త్తస్మా ద స్త్యేవ హృద్యాత్మా. యదుక్త మదర్శనా న్నాస్తీతి త దయుక్తం. బుధైః ప్రత్యహం ప్రాప్యమాణత్వా దాత్మన ఇత్యాహ. ఏవంవి ద్విద్వాన్ అహరహః ప్రతిదినం భాస్వరం స్వప్రకాశం హార్దం హృద్గతం బృహ ద్బ్రహ్మ స్వాత్మభూతం ప్రతిపద్యతేఽపి ప్రాప్నో త్యేవ. సుషు ప్తావితిభావః. యద్యప్యజ్ఞోఽపి ప్రతిపద్యతఏవ తథాపి. ప్రత్యహం బ్రహ్మ ప్రాప్నొమ్యహమితి జ్ఞానాభావా దప్రతిపద్యమానఏవ సః. యథా బ్రహ్మ ప్యవిద్వాన్ బ్రహ్మేతి నోచ్యతే. బ్రహ్మవిదేవ బ్రహ్మేత్యుచ్యతే తద్వదితి బోద్ధ్యమ్. కథం విద్వా న్బ్రహ్మ ప్రతిపద్యతే తత్రాహ. ఏష విద్వాన్ ఇత స్తనో రుత్థాయ ఏతద్దేహాది తాదాత్మ్యాధ్యాసం విహాయే త్యర్థః. పరం బ్రహ్మాతః ప్రాప్తస్సన్ స్వేనాత్మనా స్వస్వరూపేణ సచ్చిదానన్దరూపేణేత్యర్థః. తిష్ఠతి ఏష సమ్ప్రసాదః. ప్రాజ్ఞో జీవః బ్రహ్మాత్మా బ్రహ్మాభిన్నః పత్యగాత్మే త్యుదిత ఉక్తోహి ఏష ఏవ సత్యః సత్యనామకః. అమృతోఽభయశ్చ భవతి. ౩౭౯

శ్లో॥ వర్ణాః సత్యమితి త్రయః పరతరబ్రహ్మాభిధాయాం స్థితా
స్సస్తోయంచ సకార ఏత దమృతం బ్రహ్మైవ మ ర్త్యస్తు తః,
మర్త్యామ ర్త్యయుగం నియచ్ఛతి తు యః స్వేనాత్మనాత్మా స యం
వేదైవం ప్రతిపద్యతేఽన్వహ మయం స బ్రహ్మలోకం స్వయమ్.
౩౮౦

వ్యా.-బ్రహ్మ నామ్న స్సత్య స్యోపాసన మాహ- వర్ణాఇతి. సత్యమితి పరతరబ్రహ్మాభిధాయాం పరతరస్య బ్రహ్మణోఽభిధాయాం నామ్ని సః సకారః తః తకారః యమితి త్రయో వర్ణా స్సన్తి. తత్ర ఏత దమృతం బ్రహ్మైవ సకారః మర్త్యన్తు తః తకారః. యః మర్త్యామర్త్యయుగం స్వేనాత్మనా నియచ్ఛతి వశీకరోతి. అమృతస్య స్వత్వా దేవ స్వవశత్వం మర్త్యస్య తు స్వనియామ్యత్వా దితి వివేకః. సః ఆత్మా పరమాత్మా యంయంవర్ణః తద్వాచ్య ఇతియావత్. ఏవం పూర్వత్రాపి బోద్ధవ్యమ్. య ఏవం వేద సోఽయ మన్వహ మపి స్వయమేవ బ్రహ్మలోకం బ్రహ్మైవ లోకః బ్రహ్మలోకః తం ప్రతిపద్య తే యాతి. ౩౯౦

శ్లో॥ ఆత్మా సేతు రయం ధరాదిభువన స్తోమం విధత్తే యతః
కాలో నాత్ర జరా న మృత్యురపి నో శోక శ్శుభం నాశుభమ్,
అన్ధోఽనన్ధఇవైన మేత్య పురుషో రుగ్ణో ప్యరుగ్ణో భవే
ద్రాత్రిశ్చా ప్యహారేవ తస్య సతతం బ్రహ్మైవ లోకః స్ఫురేత్. ౩౯౧

వ్యా.-విద్వా నన్వహం బ్రహ్మలోకం ప్రతిపద్యత ఇత్యుక్తం. కిమితి బ్రహ్మలోకమేవ ప్రతిపద్య తే న లోకాన్తరం తత్రాహ ఆత్మేతి. అయమాత్మా సేతు రిత్యుచ్య తే. తత్ర హేతు మాహ- యతో యస్మా ద్ధరాదిభువనస్తోమం భూర్భువరాదిలోకసఙ్ఘం విధత్తే దధాతి. అత్రాత్మని కాలో నాస్తి జరా నాస్తి మృత్యురపి నాస్తి శోకో నాస్తి శుభం నాస్తి అశుభం పాపం నాస్తి. ఏనమాత్మాన మేత్య అన్ధోపి పురుషోఽనన్ధో భవతి. రుగ్ణోపి పురుషః అరుగ్ణః రోగరహితఇవ భవేత్. తస్యాత్మానం ప్రాప్తస్య సమ్ప్రసాదస్య విదుషః రాత్రి రప్యహా రేవ ప్రకాశైకస్వభావత్వాదితిభావః. తస్య సత్యం బ్రహ్మైవ లోకః స్ఫురేత్. నతు లోకాన్తరమిత్యేవకారార్థః. లోకాన్తరాణిచ దర్శితాని కాలజరాశోకరోగాదీని. నను కిం విద్వా౯ సుషుప్తౌ బ్రహ్మలోకం ప్రతిపద్యత ఇత్యుచ్య తే. యద్వా సర్వదా ఆద్యే అవిదుషోఽపి బ్రహ్మలోకప్రాప్తి రస్త్యేవేతి కిం విదుష ఆధిక్యమ్. ద్వితీయే విదుష స్సర్వవ్యవహారలోపః ప్రాప్త ఇతిచే దుచ్య తే. ప్రథమః కల్పః ప్రాగేవ సమాహితః అజ్ఞానా ద్బ్రహ్మలోకం ప్రాప్నువానోప్యవిద్వా న్న ప్రతిపద్యత ఇతి. ద్వితీయోపీష్టఏవ. సమాధిశాలినః త్యక్తదేహాద్యభిమానస్య విదుష స్సర్వదాపి బ్రహ్మస్ఫూర్తి సద్భావేన వ్యవహారాభావాత్. 'యా నిశా సర్వభూతానాం తస్యాం జాగర్తి సంయమీ, యస్యాం జాగ్రతి భూతాని సా నిశా పశ్యతో మునే' రితిగీతావచనాత్. ఏవం బ్రహ్మనిష్ఠస్య విదుషో జరారోగాద్య

భావే సుషుప్తౌ సర్వలోకస్యాపి తదభావఏవ దృష్టాన్తః. అనాత్మధర్మాహి తే కథ మాత్మన స్స్యు ర్వినాఽధ్యాసాత్. తస్మా ద్బ్రహ్మవిద స్సతతం బ్రహ్మలోక ఏవ స్సరేత్. ౩౯౧

శ్లో॥ బ్రహ్మజ్ఞోఽపి న కామినీవిషయసమ్పర్కోత్థతృష్ణో భజే
దేత ద్బ్రహ్మపదం తతః ప్రకలయే త్సద్బ్రహ్మచర్యం బుధః,
విద్వాన్ బ్రహ్మపదం ప్రయాతి విదధ త్తద్బ్రహ్మచర్యం హి య
ద్యజ్ఞేష్టావచనోపవాసవనితా సత్త్రాయణాఖ్యం విదుః. ౩౯౨

వ్యా.—నను సమాహితస్య విదుష స్సతతం బ్రహ్మలోకప్రాప్తి రస్తి. అసమాహితస్య విదుషస్తు సుషుప్తౌ బ్రహ్మలోకప్రాప్తి ర్భవతీతి జీవద్దశావిషయేయం వ్యవస్థా అథ దేహపాతానన్తరం కస్య బ్రహ్మలోకప్రాప్తి రిత్యత ఆహ- బ్రహ్మజ్ఞ ఇతి. యో జీవన్నేవ, సదా బ్రహ్మలోకం ప్రాప్త స్తస్య దేహే పతితే బ్రహ్మలోకప్రాప్తి ర్నిస్సంశయైవ. అథాన్యమ్ప్రత్యాహ- బ్రహ్మజ్ఞోఽపి. అపిశబ్దాత్కింపున రబ్రహ్మజ్ఞ ఇతి సూచ్యతే. కామినీవిషయసమ్పర్కోత్థతృష్ణః కామినీ కాన్తా సైవ విషయః తత్సమ్పర్కే- ఉత్థా ఉత్పన్నా తృష్ణా యస్య స తథోక్తః. ఏతద్బ్రహ్మపదం న భజేత్. తతః బుధః సద్బ్రహ్మచర్యం ప్రకర్షేణ కలయే త్కుర్యాత్. 'స్మరణం కీర్తనం కేళిః ప్రేక్షణం గుహ్యభాషణం, సఙ్కల్పోఽధ్యవసాయశ్చ క్రియానిర్వృతి రేవచ ఏతన్మైథున మష్టాంగం ప్రవదన్తి మనీషిణః, విపరీతం బ్రహ్మచర్య మేత దేవాష్టలక్షణ' మితి, కాన్తాయాః స్మరణాద్యభావో బ్రహ్మచర్యం. తచ్చ గృహస్థస్య న సమ్భవతీతి సన్న్యాసివిషయ మేవైతత్. విద్వాన్ సన్న్యాసీ బ్రహ్మవిత్ తత్ బ్రహ్మచర్యం విదధత్సన్ బ్రహ్మపదం బ్రహ్మలోకం ప్రయాతిహి. బుధా ఇతి శేషః. యద్బ్రహ్మచర్యం యజ్ఞేష్టావచనోపవాసవనితాసత్త్రాయణాఖ్యం యజ్ఞః ఇష్టం యాగః అవచనం మౌన ముపవాసః వనితా వనమస్యాస్తి వా సత్వేనేతి వనీ తద్భావో వనితా వనవాసః - సత్త్రాయణం బహుయజమానకం వైదికం కర్మ తదాఖ్యం తద్రూప మిత్యర్థః. విదుః యస్య బ్రహ్మచర్య మేక మస్తి తేన యజ్ఞయాగాదయ స్సర్వేఽపి కృతప్రాయా ఏవేతి. యజ్ఞాదిభ్య స్సర్వేభ్యోఽపి బ్రహ్మచర్య ముత్తమ మితిభావః. ౩౯౨

శ్లో॥ అస్మిన్ బ్రహ్మపదే ఽర్ణవావరఇతి ణ్యశ్చేత్యుభౌ స్తో ధరా
స్వర్గాఖ్యాం పరమేఽత్రి కేఞ్చన సరోఽస్త్యైరమ్మదీయాభిధమ్,

అశ్వత్థ స్తరు రస్తి సోమ సవనో హైరణ్మయం మణ్డపం
చైశంపూరపరాజితేతి వదతే తద్బ్రహ్మణో భారతీ. 3-3

వ్యా.— కిం తద్బ్రహ్మపదం కైవల్య ముత సత్యలోకః. నాద్యః. అస్య సగుణబ్రహ్మవిద్యాప్రకరణత్వేన సగుణబ్రహ్మవిదో బ్రహ్మచర్యసమ్పన్నస్య కైవల్యప్రాప్త్యయోగాత్. ద్వితీయే అస్మా ల్లోకా ద్బ్రహ్మలోకే కో విశేష స్తత్రాహ. ధరాస్వర్గాభ్యా మ్పరమే ఉత్కృష్టే అస్మిన్ బ్రహ్మపదే సత్యలోకే అరఇతి ణ్య ఇతిచ ఉభా వర్ణవా స్తః. అమృతమయా వితిభావః. తథా అత్ర బ్రహ్మపదే ఐరమ్మదీయాభిధ మైరమ్మదీయనామకం కిఞ్చన కిఞ్చి దనిర్వా చ్యవైభవం సరోఽమృతమయః కాసారోఽస్తి. సోమసవన ఇతిప్రసిద్ధః కశ్చి దశ్వత్థ స్తరు రస్తి. ఐశ మీశేన సృష్టం బ్రహ్మ ఉపవేశార్థ మితివా హైరణ్మయం స్వార్థే ఽణ్ హిరణ్మయం మణ్డపం చాస్తి.తద్బ్రహ్మపదం బ్రహ్మణో భారతీ వేదఇత్యర్థః. అపరాజితా పూఃఇతి వదతే భాసమానా బ్రవీతి. బ్రహ్మచర్యాదిసాధన సమ్పత్తి రహితైరప్రాప్యత్వా ద్బ్రహ్మలోకస్య అపరాజితేతి నామ్నా వ్యవహారశ్శాస్త్రీయ ఇతిభావః. 3-3

శ్లో॥ యత్స్వర్గా దుపరి ప్రకాశత ఇదం స్థానం తృతీయం పరం
బ్రహ్మక్షేత్ర మిహాపి మర్త్యవపుషో హృద్య స్త్యముష్మి న్నపి,
ణ్యారాశ్వత్థహిరణ్యమణ్డపసరస్సోమోఽస్తి యన్మానస
స్సర్వోఽయం ప్రతిపద్య చైత దయతే కామాన్ సమస్తాన్ బుధః.
3-4

వ్యా.—క్వైతద స్తి బ్రహ్మపద మత్రాహ. యద్యస్మా దిదం బ్రహ్మక్షేత్రం స్వర్గా దుపరి ప్రకాశతే తస్మా దితిశేషః. పర ముత్కృష్టం బ్రహ్మక్షేత్రం తృతీయం స్థాన మిత్యుచ్యతే. యద్వా య త్స్వర్గా దుపరి ప్రకాశతే త దిదం పరం బ్రహ్మ క్షేత్రం తృతీయం స్థాన మితివాఽన్వయః. నను దేహపాతాన న్తరం బ్రహ్మలోక ప్రాప్తి రస్తునామకథమ్మున ర్జీవద్దశాయా మత్య న్తవ్యవహితత్వా త్తస్యే త్యత్రాహ. ఇహలోకే మర్త్యవపుషో మనుష్యశరీరస్య హృది హృత్పుణ్డరీకేఽపి బ్రహ్మక్షేత్ర మస్తి.తర్హి కి మత్రా ప్యరణ్యాదికమస్తి తత్రాహ. అముష్మిన్ హార్దే బ్రహ్మపదేఽపి ణ్యారాశ్వత్థహిరణ్యమణ్డప సరస్సోమోఽస్తి తత్సత్త్వే హేతుమాహ. యద్యస్మా త్సర్వో ప్యయం బ్రహ్మలోకస్థః ణ్యారాశ్వత్థాదిః పదార్థచయః మానసః మనో మయః భవతి, 'మనోమయాని బ్రహ్మలోకే శరీరాదీ'నీతి పురాణవాక్యాత్. 'అశోక

మహిమ'మిత్యాదిశ్రుతిభ్యశ్చ. యదీహలోకవత్ప్రార్థినా శ్చన్ద్రలోకవదంస్యావా బ్రహ్మలోకే దేహాస్స్యుః. తర్హి కథముష్ణశీతాదిప్రయుక్తశోకాద్యభావ ఇతి భావః. బుధః బ్రహ్మవిత్ ఏతద్బ్రహ్మపదం ప్రతిపద్య సమస్తాన్ కామా నయతేచ ప్రాప్నోత్యేవ. 3-४

శ్లో॥ బ్రహ్మక్షేత్రగతం మనోమయ మిదం సత్యం సమస్తం యతః
శుద్ధం శుద్ధహృదుద్భవఞ్చ విషయో బాహ్య స్త్వశుద్ధో ఽనృతః-
స్వాప్నోఽర్థోప్యనృ... హృద న్తరగతో యస్మా దవిద్యామయో
శుద్ధాత్మప్రభవశ్చ సత్య మనృతం మోదాయ ఖేదాయచ. 3-ని

వ్యా.—నను యది బ్రహ్మలోకస్థా విషయా మనోమయా స్తర్హి స్వప్న పదార్థవన్మిథ్యాభూతా ఏవేత్యత ఆహ. బ్రహ్మక్షేత్రేతి. బ్రహ్మక్షేత్రగతం మనోమయ మిదం పూర్వోక్తం సమస్తం ణ్యారాశ్వత్థాదివిషయజాతం సత్యం భవతి. 'త ఇమే సత్యాః కామా' ఇతిశ్రుతేః. కస్మాత్సత్య మతఆహ. యతః యస్మాద్ధేతో రిదం ణ్యారాశ్వత్థాదికం శుద్ధం జాగ్రత్స్వప్నవిషయభోగన దశుద్ధిరహితం తదపి కుత ఇత్యత్రాహ. శుద్ధహృదుద్భవ మితి. శుద్ధసత్త్వసఙ్కల్పజన్యమిత్యర్థః. యదీదం సత్యం కిన్త ర్హ్యనృతమత ఆహ. బాహ్యో విషయస్తు జాగ్రత్ప్రపఞ్చస్తు అశుద్ధః అతఏవానృతః. ఏవం హృద న్తరగతః స్వాప్నోర్థోఽపి అశుద్ధః.అతఏవానృతశ్చ. నను భూతమయత్వా దస్తు బాహ్యార్థ స్యాశుద్ధత్వం మనోమయస్య స్వాప్నార్థస్య కథ మశుద్ధత్వ మతఆహ. యస్మా దవిద్యామయఇతి స్వప్నార్థ అవిద్యామయః రజ్జుసర్పవదితిభావః. నచ మనోమయస్య కథ మవిద్యామయత్వ మితి వాచ్య మ విద్యయా మనసి కల్పితత్వా త్స్వప్నార్థ స్యోభయాత్మత్వమితి. యద్వా మనస్సం స్కారసహకృతావిద్యయా ఆత్మని కల్పితత్వాదితి కథ మవిద్యామయత్వ మస్య. తత్రాహ- అశుద్ధాత్మప్రభవశ్చేతి. అశుద్ధసఙ్కల్పజన్యః అవిద్యాసఙ్కల్పోహి తమోమయత్వా దశుద్ధః యద్వా న కేవల మవిద్యామయత్వేనాఽయ మశుద్ధః. కిన్తు అశుద్ధసఙ్కల్పజత్వేనాపీత్యాహ. అశుద్ధాత్మప్రభవశ్చేతి. నిద్రాదిదూషిత మనస్సఙ్కల్పజన్యఇత్యర్థః. అతఏవ శుద్ధసత్వసఙ్కల్పజన్యా ద్బ్రహ్మలోకవిషయ జాతా దశుద్ధసత్త్వసఙ్కల్పజన్యః స్వప్నపదార్థచయో విలక్షణః. నన్వేవం మనో మయత్వే సమానేపి మనశ్శు ద్ధ్యశుద్ధివశా దరణ్యాశ్వత్థాది బ్రహ్మలోకవిషయాణాం రథగజాదిస్వాప్నార్థానాఞ్చ సత్యత్వాసత్యత్వప్రయుక్తోభేదస్స్యాత్. కథమ్పున రమనోమయస్య బాహ్యార్థస్యానృతత్వ మశుద్ధత్వఞ్చేత్యత ఆహ. యస్మా ద్బా

హ్యార్థః అవిద్యామయః రజ్జుసర్పవ త్స్వప్నరథాదివచ్చ. అవిద్యయాహి బ్రహ్మణి జగ త్కల్పితమ్. కథ మవిద్యాయా స్స్వాత స్త్ర్యేణ జగత్కల్పకత్వ మతఆహ- అశుద్ధాత్మప్రభవశ్చేతి. అశుద్ధమనస్సఙ్కల్పజన్యః అవిద్యాకామకర్మాదిదూషితా న్తః కరణోహి జీవః జ్ఞానకర్మభ్యాం జగ దుత్పాదయతీతి సప్తాన్నబ్రాహ్మణాదా శ్రితమ్. ఏవ మవిద్యామయత్వా శుద్ధాత్మప్రభవత్వాశుద్ధత్వరూపధర్మసామ్యా జ్జాగ్రత్స్వప్నప్రపఞ్చయో రనృతత్వమ్. విద్యామయత్వ శుద్ధాత్మప్రభవత్వ శుద్ధత్వై ర్బ్రహ్మలోకస్య సత్యత్వ మితి వివేకః. నను అమనోమయస్య బాహ్యార్థస్య కథ మ్మనోమయస్వప్నసామ్యమితిచే దుచ్యతే. బాహ్యార్థోపి మనోమయఏవేతి. మనసా గృహ్యమాణత్వా త్సఙ్కల్పప్రభవత్వాచ్చ సఙ్కల్పస్య మనోధర్మత్వా త్సఙ్కల్పప్రభవంహి వస్తుమనోమయమ్. నచ బాహ్యార్థో నసఙ్కల్పప్రభవఇతి వాచ్యం. "తదైక్షతబహుస్యా" మిత్యాదిశ్రుతిషు సఙ్కల్పజన్యత్వశ్రవణా ల్లోకస్య. నచేశ్వరసఙ్కల్పజఇతి వాచ్యం.జీవేశ్వరయో రభేదాత్ జీవస్యాపి సఙ్కల్పపూర్వకసృష్టృత్వశ్రవణాచ్చ. తస్మా ద్బ్రహ్మలోకో జాగ్రల్లోకస్స్వప్నలోక శ్చేతి త్రియమపి మనోమయమేవ. మనస్సత్వే తత్సత్వా న్మనోఽభావే తదభావాచ్చ. తత్ర శుద్ధత్వా ద్బ్రహ్మలోక స్సత్యః. అశుద్ధత్వా దన్యా వసత్యౌ త్రయోఽపి స్వకారణసద్బ్రహ్మరూపేణ సత్యావేవేతి పరమార్థః. తత్ర సత్య మ్మోక్షదాయ అనృతం ఖేదాయచ భవతి. ३८-५

శ్లో॥ న్యారా వమ్బునిధీ ప్రయాతి పురుషో యో బ్రహ్మచర్యేణ వా
తస్య బ్రహ్మపదం కరస్థితమపి స్యా త్కామచారో భువి,
రక్త శ్వేతవినీలపిఙ్గలహరి త్సూర్యాంశు సమ్పర్కభూ
త త్తద్వర్ణగనాడికాసితహృదో మూర్ధన్యయా ప్రేత్యయమ్. ३८-६

వ్యా.-కస్మా ద్బ్రహ్మచర్యం బ్రహ్మలోకప్రాప్తిసాధనం తత్రాహ. యః పురుషః బ్రహ్మచర్యేణ న్యారావమ్బునిధీ ప్రయాతి తస్యైవ బ్రహ్మపదం కరస్థితం స్యాత్. బ్రహ్మచర్యంవినా న్యారార్ణవప్రాప్తి ర్న భవతి. న్యారార్ణవప్రాప్తిం వినా బ్రహ్మలోకప్రాప్తి ర్నభవతీత్యర్థః. తస్య భువ్యపి లోకేష్వపి కామచారః స్యాత్. యథేష్టసఞ్చర స్స్యాత్ నారదాదివ దితిభావః. నచ శరీరాభావా త్కథం సఞ్చర ఇతి వాచ్యం. మనోమయశరీర సత్త్వాత్. కేనమార్గే ణాస్య బ్రహ్మలోకప్రాప్తి రత ఆహ. అయం సగుణబ్రహ్మవిత్ రక్త శ్వేతవినీలపిఙ్గలహరి త్సూర్యాంశుసమ్పర్కభూత త్తద్వర్ణగనాడికాసితహృదః రక్తాః శ్వేతాః వినీలాః కృష్ణాః పిఙ్గలాః

హరితశ్చ యే సూర్యస్యాంశవః తత్సమ్పర్కాదుద్భవన్తీతి భువః తే తే వర్ణాః తత్తద్వర్ణాః రక్తశ్వేతాదయః తాన్ గచ్ఛన్తీతి వర్ణగాః నాడికాః నాడ్యః తాభిస్సితం బద్ధం వ్యాప్తమితియావత్. హృత్ హృదయపుణ్డరీకం తస్మాత్సకాశాన్మూర్ధన్యయా, మూర్ధ్నిభవయా మూర్ధానమృచ్ఛతీతి పరిస్రుతయేత్యేతత్. సుషుమ్నయా నాడ్యాప్రైతి ఉత్క్రామతి. 3౯౬

శ్లో॥ ఆత్మానం విబుధోఽయమోమితి పరం ధ్యాయన్ప్రయాణక్షణే
యోగాత్ప్రాణమపి ప్రవేశ్య హృదయం మూర్ధన్యనాడీపథే
త్యక్త్వా దేహమిమం తయావకలితైర్భానోర్మయూఖైరుప
ర్యాయన్ హృజ్జవతః ప్రయాతి తరణిం ద్వారాయితం బ్రహ్మణః. 3౯౭

వ్యా.—కథమ్మూర్ధన్యయా ప్రైతీత్యత్రాహ. అయం విబుధః ప్రయాణక్షణే ఆత్మానమోమితి పరమతిశయేన ధ్యాయన్ పరం కేవలమితివా ఆత్మానమేవ చిన్తయన్ నత్వన్యమిత్యర్థః. ఆత్మానం పరంబ్రహ్మ ధ్యాయన్నితివా యోగాత్ - ప్రాణాయామాదిలక్షణాత్ హృదయం హృదయతి భజతీతి హృదయం హృత్స్థం ప్రాణమపి మూర్ధన్యనాడీపథే సుషుమ్నామార్గే ప్రవేశ్య ఇమం దేహం త్యక్త్వా దేహాదుత్క్రమ్యేత్యర్థః. తయా సుషుమ్నయా అవకలితైస్సంయుక్తైః సుషుమ్నాగ్రసజ్జైరిత్యర్థః. భానోః మయూఖైః తద్ద్వారేత్యర్థః. ఉపరి ఊర్ధ్వం హృజ్జవతో మనోవేగేనాయన్ ఆసమన్తాద్గచ్ఛన్ బ్రహ్మణః బ్రహ్మలోకస్యేత్యర్థః. ద్వారాయితం ద్వారవదాచరితం తరణిం సూర్యం ప్రయాతి. 3౯౭

శ్లో॥ రశ్మీనాం నికరో రవేర్హృదయతః ప్రారభ్యచాభాస్కరం
సంవ్యాప్తోఽస్తి మహాపథో భువి యథా గ్రామద్వయం సంవిశన్,
సత్యం యాన్త్యమునా యతః ప్రపదనం విద్యావతా మ్భాస్కర
ద్వారం హన్త నిరోధనస్త్వవిదుషాం దేహే నిరుద్ధాయుతః. 3౯౮

శ్లో॥ ఆదిత్యస్య రుచా ప్రయాణసమయేఽయోగాత్సుషుమ్నేతరా
స్వాప్తాః ప్రాణగతిం పృథగ్విధసిరా స్వజ్ఞా భజన్తేఽధ్రువాన్
లోకానాత్మకృతానురూపమసుఖానుద్ధాయ దేహాదితః
కోప్యేవం మ్రియమాణ ఏతి న పుమాన్ స్వర్జ్ఞా ముతాల్పీయసీమ్. 3౯౯

వ్యా.—కథం సూర్యరశ్మిద్వారా సూర్యమణ్డలం ప్రయాతీత్యతఆహ. రవేః రశ్మీనాం నికరః హృదయతః హృత్పుణ్డరీకాన్మనుష్యస్య ప్రారభ్య ఆభాస్కరం

సూర్యమణ్డలపర్యన్తంచ సవ్యాప్తస్సన్నస్తి తత్ర దృష్టాన్తమాహ. భువి భూమా మహాపథః మహాంశ్చాసౌపన్థాః మహాపథః గ్రామద్వయం సంవిశతే యథా అస్తి ఏవం రశ్మిద్వారా సూర్యం ప్రాప్తా స్తతః క్వ గచ్ఛన్తీత్యత్రాహ. అమునా సూర్యద్వారేణ సత్యం లోకం యాన్తి. తత్ర హేతుమాహ. యతో యస్మా ద్భాస్కరద్వారం విద్యావతాం విదుషాం ప్రపదనం ప్రపద్యన్తే౽నేన బ్రహ్మలోకమితి వ్యుత్పత్తేః ప్రపదన మిత్యుచ్యతే. యది విద్యావతా మిదం ప్రపదనం తర్హ్యవిద్యావతాం కిమిద మతఆహ. అవిదుషాన్తు సూర్యద్వారం నిరోధన మిత్యుచ్యతే. తత్ర హేతుమాహ. యతః అజ్ఞాః ఆదిత్యస్య రుచా దేహే నిరుద్ధాస్సన్తః ప్రయాణసమయే అయోగాద్యోగాభావాద్ధేతోః సుషుమ్నేతరాసు పృథగ్విధసిరాసు ప్రాగ్గతి మాప్తాస్సన్తః ఇతో౽స్మాద్దేహా దుత్థాయ ఆత్మకృతానురూపం స్వకర్మానుగుణం యథా తథా అధ్రువా నసుఖాన్ సుఖరహితానల్పసుఖాన్వా లోకాన్ భజన్తే కిం జ్ఞానపూర్వకం నేత్యాహ. ఏవం మ్రియమాణః కో౽పిపుమాన్ అజ్ఞః ప్రాజ్ఞస్సుకృతీ దుష్కృతీవా అల్పీయసీ ముత స్వల్పా మపి సఞ్జ్ఞాం చేతనాం విశేషజ్ఞాన మితియావత్ నైతి నప్రాప్నోతి. ३-५, ३-६

శ్లో॥ శ్రీమద్భాస్కరభానుపూరితసిరాద్వారై రితో హృత్పురం
తత్రాకాశమహేశ్వరేణ కలిత స్సమ్ప్రత్తి ముచ్చైః పుమాన్,
స్వాప్నం బాహ్యజగచ్చ నోకలయతే స్వాపే యథావా తథా
నాశే వ్యుత్క్రమమాణ ఏష హృదయాత్సమ్పత్తి భాగ్వేదనో. ४००

వ్యా.—మ్రియమాణస్య కస్యాపి చేతనా నాస్తీతి యదుక్తం తదేవ సదృష్టాన్తం విశదయతి- శ్రీమదితి. పుమాన్ జీవః శ్రీమద్భాస్కరభానుపూరితసిరాద్వారైః శ్రీమతో భాస్కరస్య భానుభిః పూరితై స్సిరాద్వారై ర్నాడీద్వారైః హృత్పుర మితః ప్రాప్తః తత్ర హృది ఆకాశమహేశ్వరేణ ఆసమన్తా ద్భాసమానేనేశ్వరేణ ఆకాశనామకమహేశ్వరేణేతివా ఉచ్చై రధికాం సమ్పత్తిం కలితః ప్రాప్తస్సన్ స్వాప్నం బాహ్యంచ జగ ద్యథా స్వాపే నో కలయతే న పశ్యతి. తథైవ నాశే౽పి మరణే౽పి హృదయా దుత్క్రమమాణ ఏషపురుషః ఆకాశమహేశ్వరేణ సమ్పత్తిభాక్ సమ్పత్తిం ప్రాప్తవాన్సన్ తాదాత్మ్యం గతస్సన్నిత్యర్థః. స్వాప్నం బాహ్యజగచ్చ నోవేద. ४००

శ్లో॥ ఆత్మా యః క్షుతపాపశోకమరణక్షుత్తృడ్జరారుగ్భయ
స్సత్యేచ్ఛో౽వితథేక్షణశ్చ పురుషో జిజ్ఞాసితవ్య స్స వా

సోఽన్వేష్టవ్య ఇహైవ మోక్షు ముశతా య స్తం విజానా త్యయం
లోకా నేతి సమా న్నుప్పైతి సకలాన్ కామా నువాచే త్యజః. ౪౦౧

వ్యా.—కీదృశ స్స ఆకాశమహేశ్వరో యేన పురుష స్సమ్పద్యతే తత్రాహ-ఆత్మేతి, యః క్షతపాపశోకమరణక్షుత్తృడ్జరారుగ్భయః. శోకాదిరహితః సత్యేచ్ఛః సత్యకామః అవితథేక్షణ స్సత్యసఙ్కల్పః ఆత్మా దేహాదిసఙ్ఘాత స్యాఽఽత్మభూతః. పురుషః పూర్ణః పురి దేహే శయాన ఇతివా. సవా సఏవ మోక్షు ముశతా ఇచ్ఛతా ముముక్షుణా జిజ్ఞాసితవ్యః విచారణీయః. ఇహైవ శరీరే ఏవ అన్వేష్టవ్యః. యః త మాత్మానం విజానాతి స సమాన్ సర్వాన్ లోకా నేతి సకలాన్ కామా న్నప్పైతి ఇతి అజః ప్రజాపతి రువాచ. అతో నాత్రాయథార్థత్వశఙ్కా కార్యేతి భావః. సత్యకామత్వాదిగుణక ఆత్మై వేశ్వరఇతి సఏవ జ్ఞేయ ఇతిచ పరమార్థః. ౪౦౧

శ్లో॥ ఆత్మాఽసౌ పురుష స్సఏవ విబుధై ర్యో దృశ్యతేఽక్ష్ణీత్యజే
నోక్త స్స న్నసురే డ్విరోచనఇతి చ్ఛాయామయం సోఽగ్రహీత్,
ఆత్మానం పురుషం త మప్సు ముకురే ఖడ్గేచ యో దృశ్యతే
దేహాత్మాన మిమం స చాసురగణా యోపాదిశ న్మూఢధీః. ౪౦౨

వ్యా:—కోఽసావాత్మే త్యత ఆహ. సోఽసౌ పురుషఏవాత్మా-కోఽసా వత ఆహ. యః విబుధైః ప్రాజ్ఞైః అక్ష్ణి నేత్రే దృశ్యతే ఇతి అజేన ఉక్తస్సన్ విరోచన ఇతి స ప్రసిద్ధోఽసురేట్ అసురాధిపతిః ఛాయామయం ప్రతిబిమ్బరూపం తం పురుష మాత్మాన మగ్రహీత్ ఆత్మత్వేన ప్రతిపేదే. తం క మతఆహ. యః అప్సు ముకురే ఖడ్గేచ దృశ్యతే తమ్. య ఏవోదకదర్పణఖడ్గేషు దృశ్యతే సఏవ పురుష శ్శిరఃపాణ్యాదిలక్షణః అక్ష్ణ్యపి దృశ్యతే సచ దేహఏవ దేహస్యైవ తత్ర ప్రతిఫలనాత్ తస్మా ద్దేహఏవాత్మా ఇతి విరోచన స్యాశయః మూఢధీః సచ విరోచనః ఇమం దేహాత్మాన మసురగణా యోపాదిశత్ ఉపదిదేశ. తస్మా ద్దేహాత్మవాదినోఽభవ న్నసురాః యేచ మనుష్యేషు దేహాత్మవాదిన స్తేఽప్యసురాఏవ. ౪౦౨

శ్లో॥ ఛాయాఽఽత్మా పురుషోఽక్షిగః కథ మయే ద్రోగాదిహీనాత్మతాం
దేహస్థా నను రోగశోకకృశతా దృశ్యన్త ఏవాఽత్ర యత్,
ఆత్మాచే త్ప్రతిదేహ ఏవ న కుతో దేహోఽయ మాత్మా భవే
దాత్మా దేహ ఇతీరితం న గురుణా కస్మా దితీన్ద్రోఽమనత్. ౪౦౩

వ్యా.—తర్హి కిం యథా విరోచనాశయం దేహ ఏవాత్మా నేత్యాహ. ఛాయాఽఽత్మేతి. ఆత్మా యః క్షతపాపశోకమరణక్షుత్తృడ్జరారుగ్భయ స్సఏవాక్ష్ణి దృశ్యతే ఇత్యుక్తం ప్రజాపతినా. య ద్యక్ష్ణి దృశ్యమానః ప్రతిబిమ్బరూపో దేహఏ వాత్మా తర్హి అక్షిగః ఛాయాఽఽత్మా ప్రతిబిమ్బరూపః పురుష శ్శిరః పాణ్యాదిలక్షణో దేహః రోగాదిహీనాత్మతాం కథ మయేత్. కుతో నాఽయేత్. తత్రాహ. అత్ర అక్షిపురుషే. దేహస్థా రోగశోకకృశతా దృశ్య స్తఏవ. నను కిఞ్చ ప్రతిదేహ ఏవాత్మాచేత్ అయం దేహః కుత ఆత్మా న భవేత్. యది దేహఏవాత్మేతి ప్రజాపతే రాశయః తర్హి గురుణా ప్రజాపతినా దేహ ఆత్మేతి సాక్షాదేవ కస్మా న్నేరితం నోక్తమ్ ఇతి. ఇన్ద్రః అమనత్ తర్కితవాన్. ౪౦౩

శ్లో॥ దేహే తిష్ఠతి తిష్ఠతి ప్రచలతి చ్ఛాయామయోఽయం చల
త్యస్మి న్నశ్యతి నశ్యతీతి విదితం నాత్మైష ఆత్మాతు కః,
ఏవం పృష్టవతే జగాద హరయే బ్రహ్మా మహీయాం స్తు యః
స్వప్నే సర్వపదార్థభు క్చరతి తం స్వాత్మాన మాలోకయ. ౪౦౪

వ్యా.—ఏవం మత్వా కిం కృతవా నిన్ద్రోఽత ఆహ. ఛాయామయోఽయం పురుషః దేహే తిష్ఠతి సతి తిష్ఠతి దేహే ప్రచలతిసతి చలతి, అస్మిన్దేహే నశ్యతిసతి నశ్యతి, తస్మాదేష పురుష ఆత్మా న నభవతీతి విదితం స్థితమ్ కఃపున రాత్మా ఏవం పృష్టవతే హరయే ఇన్ద్రాయ బ్రహ్మా ప్రజాపతి ర్జగాద. కిం జగా దేత్యత్రాహ. మహీయా న్మహానుభావో యః స్వప్నే సర్వపదార్థభుక్ సన్ చరతి తం స్వాత్మాన మాలోకయ పశ్య. ౪౦౪

శ్లో॥ దేహేఽన్ధే జ్వరితే హతేఽపి వికలే నాన్ధో నవా సజ్జ్వరీ
నోవా స్వప్నదృ గాహతో నవికల శ్చాత్మైవ తస్మా దయమ్,
ఏవం సమ్ప్రతిపద్య చాథ మఘవా వ్యాఘ్రాగ్నిదాహాదిభిః
స్వప్నే శోకమయ న్నయం కథ మయే దాత్మత్వ మిత్యామనత్ ౪౦౫

వ్యా.—ఏవం ప్రజాపతినా పున రుపదిష్ట ఇన్ద్రః కింకృతవాం స్తత్రాహ. స్వప్నదృక్ స్వప్నద్రష్టా పురుషః దేహే అన్ధేఽపి స్వయ మన్ధో నభవతి. దేహే జ్వరితే జ్వరపీడితేఽపి స్వయం సఞ్జ్వరీ జ్వరవాన్ న భవతి దేహే హతేఽపి స్వయ మాహతో న భవతి దేహే వికలేఽపి స్వయం వికలో న భవతి తస్మా దయం స్వప్నదృక్ ఆత్మైవ ఏవం సమ్ప్రతిపద్య జ్ఞాత్వా మఘవా ఇన్ద్రః అథ ఇత్యామనత్

మననం కృతవాన్ ఇతి కి మతఆహ. వ్యాఘ్రాగ్నిదాహాదిభిః శోక మయన్ గచ్ఛన్నయం స్వప్నదృక్పురుషః కథ మాత్మత్వ మయేత్. ఆత్మాహి శోకరహితః ఇతి. ౪౦౫

శ్లో॥ ఆత్మా స్వప్నదృగేష నో భవతి వా శోకార్త ఆత్మాన మా
పన్నాయ ప్రవదేతి భాషితవతే ప్రోవాచ కో జిష్ణవే,
ఆత్మా సుప్తిసుఖానుభూ రితి తతో మత్వా మహేన్ద్రః పున
ర్నాత్మాఽసావపి స స్వమేవ నవిదన్ సర్వజ్ఞ ఆత్మా కథమ్. ౪౦౬

వ్యా.—ఏవ మ్మత్వా కిం కృతవా నిన్ద్రోఽత ఆహ- ఆత్మేతి. శోకార్త ఏష స్వప్నదృక్ ఆత్మా నోవా భవతి నైవ భవతి. ఆపన్నాయ ప్రపన్నాయ మే ఇతి శేషః. ఆత్మానం ప్రవద ఇతి భాషితవతే జిష్ణవే కః ప్రజాపతిః సుప్తిసుఖానుభూః సుప్తిసుఖం యోఽనుభవతి సః ఆత్మా భవతీతి ప్రోవాచ. తతో మహేన్ద్రః పునరపి మత్వా అసౌ సుప్తిసుఖానుభూ రపి ఆత్మా న. కుతః? స్వమేవ నవిదన్ న ప్రాజ్ఞః కథం సర్వజ్ఞ ఆత్మా భవేత్? న కథమపి. సర్వజ్ఞో హీశ్వర ఆత్మా ఇతి ప్రతిపేదే ఇతి శేషః. ౪౦౬

శ్లో॥ యః స్వాపే స్వయమేవ నష్ట ఇవ నహ్యాత్మా స ఆత్మోచ్యతా
మిత్యుక్తో హరిణా జగాద భగవాం స్తత్త్వం ప్రజే డాత్మనః,
యో నేత్రే నివసంశ్చ బాహ్యవిషయా న్భుఙ్క్తే గళస్థ స్తథా
స్వాప్నార్థాన్ హృదయస్థితో బహుసుఖం నస్యాత్స ఆత్మా కథమ్.
౪౦౭

వ్యా.—ఏవం ప్రతిపద్య మహేన్ద్రః కిం కృతవా నతఆహ. యః స్వాపే గాఢ సుషుప్తౌ స్వయమేవ నష్ట ఇవ స్థితః స ఆత్మా నహి నైవ భవతి. అవినాశీ ఖల్వాత్మా తస్మా దాత్మా ఉచ్యతా ముపదిశ్యతామ్ ఇతి హరిణోక్తః భగవాన్ ప్రజేట్ ప్రజాపతిః ఆత్మన స్తత్త్వం జగాద ఉక్త ఏవ మయాఽఽత్మా నతు త్వం తం ప్రతిపద్యసే యః నేత్రే నివసన్ బాహ్యవిషయాన్ భుఙ్క్తే జాగ్రత్ప్రపఞ్చ మనుభవతి విశ్వః స ఏవ గళస్థః స్వాప్నార్థాన్ భుఙ్క్తే స్వప్నదృగ్భవతి. యఏవ స్వప్నదృక్తైజస స్స ఏవ హృదయస్థితః బహుసుఖం భుఙ్క్తే ప్రాజ్ఞో భవతి. సుషుప్త్యవస్థాసాక్షీ సః ఆత్మా కథం నస్యాత్ అపి త్వాత్మైవ ఏకస్యైవాత్మనః నేత్ర కణ్ఠహృదయాఖ్యస్థానభేదాత్ స్థూలప్రవివిక్తానన్దరూపభోగ్యభేదాత్. జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్త్యాఖ్యావస్థాభేదాచ్చ విశ్వతైజసప్రాజ్ఞరూపనామభేదఇతి పరమార్థః. ౪౦౭

శ్లో॥ దేహాధ్యాస మయం ప్రపద్య పురుషో రుగ్ణోఽపి జీర్ణో వపు
ష్యాత్మానంచ తథైవ రుగ్ణ మయతే జీర్ణంచ జాగ్రత్పదే,
చిత్తాధ్యాస మథ ప్రపద్య స పునః స్వప్నే సశోకే హృది
స్వాత్మానంచ సశోక మిచ్ఛతి తథా స్వాపే త్వవిద్యామయః. ౪౦౭

శ్లో॥ నో జానన్నివ కిఞ్చనాపి లసతి ప్రాజ్ఞః స్వతోఽయం పున
ర్నో రుగ్ణో నచ జీర్ణ ఏవ న తథా శోకీ న చాజ్ఞః ఖలు,
నష్టత్వా ద్ధృదయస్య నష్ట ఇవ స స్వాపే విభాతి స్వతో
నో నష్ట స్సకలజ్ఞ ఏవ సకలం స్వాపాది జానాతి యత్. ౪౦౮

వ్యా.—నన్వేవం విశ్వతైజసప్రాజ్ఞానా మేకత్వేఽపి స్థూలశరీరీ విశ్వో నాత్మా జరారోగాదిమత్త్వాత్. లిఙ్గశరీరీ తైజసోఽపి నాత్మా శోకాదిమత్త్వాత్. కారణ శరీరీ ప్రాజ్ఞోఽపి నాత్మా అజ్ఞత్వా దేవం ప్రత్యేక మనాత్మత్వే సిద్ధే సముదాయస్యా ప్యేక స్యానాత్మత్వ మేవేత్యత ఆహ. దేహేతి. అయం పురుషః జాగ్రత్పదే జాగ్రదవ స్థాయాం దేహాధ్యాసం ప్రపద్య వపుషి. రుగ్ణే జీర్ణేచ సతి తథైవ శరీరవత్ ఆత్మా నంచ రుగ్ణం జీర్ణ మయతే మన్యతే. అథ స్వప్నే స్వప్నదశాయాం సపురుషః చిత్తాధ్యాసం లిఙ్గతాదాత్మ్యాధ్యాసం ప్రపద్య హృది మనసి సశోకేసతి స్వాత్మా నంచ సశోక మిచ్ఛతి పశ్యతి మన్యత ఇతియావత్. తథా స్వాపే స్వాపావస్థాయాం ప్రాజ్ఞః తన్నామక స్స పురుషః అవిద్యామయః కారణశరీరభూతావిద్యాతాదాత్మ్యా ధ్యాసం ప్రపన్న ఇతియావత్. కిఞ్చన కిఞ్చిదపి నోజానన్ని వాజానన్నివ లసతి భాతి. అయ మ్పురుషః స్వతఃపున స్స్వతస్తు రుగ్ణో నో నైవ జీర్ణో నచ. తథా శోకీ నైవ అజ్ఞోఽపి నైవ భవతి. ఖలుః ప్రసిద్ధౌ. ఉపాధిగతానాం తత్తాదాత్మ్యా ధ్యాసా దుపహితే సతా మివ భాసమానానాం ధర్మాణా ముపహితే స్వతో నాస్తి సత్త్వ మితి ప్రసిద్ధమేవేతిభావః. నను సుషుప్తౌ పురుషస్యాజ్ఞాన తాదాత్మ్యా ధ్యాసా దజ్ఞత్వ మస్తు కథమ్పున ర్నష్టత్వ మతఆహ. స్వాపే హృదయస్య ఉపాధి భూత స్యాన్తఃకరణస్య నష్టత్వా త్సపురుషః నష్టఇవ విభాతి. స్వతస్తు నష్టో నో నైవ భవత్యేవ మవినాశిత్వం కథమ్పున స్సర్వజ్ఞత్వం ప్రాజ్ఞ స్యేత్యతాహ. యదృ స్మా త్స్వాపాది ఆదిపదా దజ్ఞానానన్దయో ర్గ్రహణం సకలం జానాతి. తస్మా త్ప్రాజ్ఞ స్సకలజ్ఞ ఏవ తస్మా జ్జరారోగాదిరహిత శ్శోకాదిరహిత ఆనన్దభు క్ప్రాజ్ఞ స్సర్వజ్ఞ ఆత్మైవ. న చైవం విశ్వతైజసయో రనాత్మత్వం శంక్యం. ప్రాజ్ఞస్యైవ తస్య లిఙ్గాధ్యాసా త్తైజసత్వం తస్యైవపున స్స్థూలాధ్యాసా ద్విశ్వత్వమితి. విశ్వతైజ

నయోః ప్రాజ్ఞాభిన్నత్వేనాత్మత్వాత్. నచ స్వప్నే విశ్వస్య సుషుప్తౌ తైజసస్య చ వినాశా న్నాత్మత్వ మితి వాచ్యం. స్వప్నే విశ్వ స్తైజసాత్మనా తిష్ఠతి సుషుప్తౌ తైజసః ప్రాజ్ఞాత్మనా తిష్ఠతీతి నాశాభావా త్తయోః. నచ జాగ్రత్స్వప్నయో ర్భేదా త్త ద్ద్రష్ట్రో రపి విశ్వతైజసయో ర్భేద ఏవేతి వాచ్యం. స్వప్నే తైజసేన దృష్టస్య జాగ్రతి విశ్వేన స్మర్యమాణత్వాత్. జాగ్రతి విశ్వేన దృష్టస్యైవ ప్రప ఞ్చస్య సంస్కార మనుసృత్యైవ స్వప్నే తైజసేన ప్రపఞ్చస్యోపలభ్యమానత్వాచ్చ, నచైవం విశ్వతైజసయో రైక్యేపి ఽప్రాజ్ఞస్యైనయోశ్చ నైక్యమితి వాచ్యం. ప్రాజ్ఞే నానుభూతస్య సుషుప్తిసుఖాదే ర్విశ్వేన స్మర్యమాణత్వాత్. నను ప్రాజ్ఞస్య విశ్వత్వతైజసత్వే ఆగన్తుకే ఏవ ఉపాధిప్రయుక్తత్వా త్తయో రుపాధినాశేన తదదర్శనాచ్చ. నహి ప్రాజ్ఞస్య సుషుప్తౌ విశ్వతైజసత్వే స్వప్నే విశ్వత్వం వా. ప్రాజ్ఞ త్వన్తు అవస్థాత్రయే ప్యస్తి. తస్మా త్ప్రాజ్ఞత్వ మనౌపాధికం నభవ తీతిచే న్నైవమ్. సమాధౌ తస్యా ప్యదర్శనాత్. నహి సమాధా వజ్ఞాన మనుభవతి విద్వాన్. అజ్ఞా నానుభవితృత్వంహి ప్రాజ్ఞత్వం. తస్మాత్ విశ్వత్వతైజసత్వప్రాజ్ఞత్వాని భవన్త్యు పాధివశా దస్య స తుర్యఏవాత్మా. ౪౦౮-౪౦౯

శ్లో॥ మర్త్యం మృత్యుమహాహినా కబలితం స్థూలం శరీరం సదాఽ
ధిష్ఠానం పరమాత్మనోఽమృతమయ స్యా స్యాశరీరస్యచ,
సూక్ష్మం చాపి శరీర మస్య కరణం భోగే తదేత ద్ద్వయం
తాదాత్మ్యేన సమేత్య సోఽయ మయతే భోగాన్ శరీరీ భవన్. ౪౧౦

వ్యా:-కథ మస్యాసంసార్యాత్మన స్సంసారిత్వ మిత్యత్రాహ. అమృతమయస్య ఆనన్దరూపస్య అశరీరస్య చాస్య పరమాత్మనః సదా మృత్యుమహాహినా కబలితం సర్వదాపి మృత్యునా సర్పేణేవ గ్రస్త మతఏవ మర్త్యం మరణధర్మకం స్థూలం శరీర మధిష్ఠానం భోగాయతనం. శరీర మధిష్ఠాయ హ్యాత్మా భోగా ననుభవతి అస్య పరమాత్మనః సూక్ష్మం శరీర మప్యధిష్ఠాన మపిశబ్దా త్కారణశరీర మప్యధిష్ఠాన మ్భవతి. న కేవల మధిష్ఠానం కిన్తు అస్య భోగే కరణమపి భవతి శరీరత్రయమ్ నచ స్థూలస్య కథం కరణత్వ మితి వాచ్యం. ముఖాద్యవయవాభావే కేవల రసనేన్ద్రి యాదిభి ర్భక్షణాదిభోగాసిద్ధేః. నచ కారణస్య కథం కరణత్వమితి వాచ్యమ్. అవి ద్యావృత్తిభి స్సౌషుప్తానన్ద స్యానుభూయమానత్వాత్. సోఽయ మాత్మా తదేత ద్ద్వయం స్థూలం సూక్ష్మంచ తాదాత్మ్యేన సమేత్య తత్తాదాత్మ్యాధ్యాసం ప్రాప్యేత్యర్థః సూక్ష్మశరీరతాదాత్మ్యాధ్యాసేనైవ తత్కారణభూత కారణశరీర

తాదాత్మ్యాధ్యాసస్యాపి సిద్ధత్వా త్తస్య పృథగనుక్తేః శరీరీ భవన్సన్ భోగా నయతే స్థూలాన్ శబ్దాదిభోగాన్ జాగ్రతి ప్రవివిక్తా న్స్వప్నే ఆనన్దం సుషుప్తౌ చానుభవతీత్యర్థః. ౪౧౦

శ్లో॥ ఏవం య స్సశరీరతా ముపగత స్సోఽయం ప్రియం చాప్రియం
స్వాదృష్టోపగతం భజన్ కలయతే సంసారపాథోనిధిమ్,
జ్ఞానధ్వ స్తశరీరిసమ్భ్రమ మముం ప్రాజ్ఞం ప్రియం చాప్రియం
నోవా కిఞ్చిదపి స్పృశత్యయ మహో ఆనన్దఏవ ప్రియః. ౪౧౧

వ్యా.—య ఏవం సశరీరతా ముపగతః సోఽయ మజ్ఞః స్వాదృష్టోపగతం ప్రియ మప్రియంచ భజన్సన్ సంసారపాథోనిధిం కలయతే ప్రవిశతి తత్ర మజ్జతీత్యర్థః. అథ సంసారనివృత్తిం దర్శయతి. జ్ఞానధ్వ స్తశరీరిసమ్భ్రమం జ్ఞానేన బ్రహ్మాహ మస్మీత్యనేన ధ్వ స్తః శరీ ర్యహమితి సమ్భ్రమ స్సన్ద్యగ్భ్రమో యస్యతం తథోక్త మముం ప్రాజ్ఞం విద్వాంసం ప్రియ మప్రియంచ కిఞ్చిదపి నోవా స్పృశతి నైవ స్పృశతి. అహో ఇతి విస్మయే అయ మాత్మైవానన్దః ప్రియశ్చ తస్మాత్కథ మస్య ప్రియాఽప్రియస్పర్శః తద్గత్యా గతిప్రయుక్త శ్శోకోవా. తస్మా ద్జ్ఞానమేవ సంసారనివర్తకం సంసారస్య రజ్జుసర్పవ న్మిథ్యాత్వా దత స్తదేవ సమ్పాదనీయ మిత్యభిప్రాయః. ౪౧౧

శ్లో॥ వాతాభ్ర స్తనయిత్నువిద్యుత ఇమా దేహేన హీనా నభ
స్తాదాత్మ్యం ప్రతిపద్య ఖా దుదయితా స్సావిత్రతేజోగతాః,
స్వస్వాకార మయన్తి తద్వ దతను ర్జీవో వపుస్సాత్మతాం
యాత్వా ఽస్మాదుదితః పరం ప్రతిగతః స్వేనాత్మనా తిష్ఠతి. ౪౧౨

వా.—సశరీరస్య సంసారః అశరీరస్య స్వస్వరూపప్రాప్తి రిత్యుక్తమ్. తదేవ దృష్టాన్తేన విశదయతి. ఇమా దృశ్యమానాః ప్రసిద్ధా ఇతివా. దేహేన శిరః పాణ్యాదిలక్షణపిణ్డేన హీనాః. వాతాభ్ర స్తనయిత్నువిద్యుతః. వాయ్వమ్బుద ధ్వనిశమ్పాః. నభస్తాదాత్మ్యం ప్రతిపద్య వర్షాదిప్రయోజనావసానే ఆకాశసమాన రూపతాం ప్రతిపద్య నభసి నిలీయేత్యర్థః. సావిత్రతేజః ప్రకృష్టం గ్రైష్మకం సౌరం తేజః గతాః ప్రాప్తా స్సత్యః. శిశిరాపాయే ఇతిభావః. ఖా దాకాశా దుద యితా ఉదితా స్సత్యః వర్షాస్వితిభావః. స్వస్వాకారం ప్రాతిస్వికం రూప మయన్తి భజన్తే. నభస్తాదాత్మ్యం విహాయ పునః పూర్వవ ద్వాతాభ్ర స్తనయిత్నువిద్యు

ద్రూపతాంస్వీకుర్వన్నిత్యర్థః. తద్వత్ . అతను ర్జీవః వపుస్సాత్మతాం శరీరతాదాత్మ్యా ధ్యాసం యాత్వా ప్రాప్య అజ్ఞానా దితిభావః అస్మా ద్వపుష ఉదిత ఉత్థితస్సన్ శరీర తాదాత్మ్యాధ్యాసం విహాయే త్యర్థః. పరం పరమాత్మాన ప్రతిగతః ప్రాప్తస్సన్ స్వేనాత్మనా స్వస్వరూపేణ సచ్చిదానన్దలక్షణపరమాత్మరూపేణేత్యర్థః. తిష్ఠతి. విదేహావాతాభ్రాదితుల్యో శరీరజీవః. నభస్తుల్యం వపుః సావిత్రితేజస్తుల్యః. పరః తత్ప్రాప్తితుల్యం బ్రహ్మజ్ఞాన మితివివేకః. ౪౧౨

శ్లో॥ అజ్ఞానా దహితాం భజన్నపి గుణో జ్ఞానా ద్గుణాత్మా భవ
త్యేవం దేహమయోభవ న్నయమ జో జ్ఞానాత్పునః స్వాత్మనా,
జ్ఞానా త్తిష్ఠతి భిన్న ఏష పురుషో హ్యవ్యాకృతా ద్వ్యాకృతా
త్తస్మా దుత్తమ ఏషఏవ పరమాత్మా య త్సమస్తాన్తరః. ౪౧౩

వ్యా.—నను సశరీర స్యాస్య జ్ఞానమాత్రా త్కథ మశరీరత్వ మత ఆహ- అజ్ఞానాదితి. గుణో రజ్జుః. అజ్ఞానా దహితాం సర్పత్వం భజన్నపి జ్ఞానాద్గుణాత్మా భవతి రజ్జురేవభవతి. ఏవమజ్ఞానా ద్దేహమయో భవన్నప్యయమజో జీవః జ్ఞానాత్పునః స్వాత్మనా యది తిష్ఠతి వస్తుతో జీవ స్సశరీర స్స్యాత్. తర్హి కథం జీవస్య జ్ఞానా దశరీరత్వం భవేదితి చోద్యేత. నతు తథా కిన్తు వస్తుతో శరీరఏవ తస్య జ్ఞానా దశరీరత్వ మ్భవతీతి యుక్తమేవ. రజ్జోర్జ్ఞానా ద్రజ్జుత్వ మ్భవతీతివత్. య దస్య జీవస్యాగతం సశరీరత్వ మజ్ఞానా ద్రజ్జోరివ సర్పత్వం తజ్జ్ఞానేనైవ నిరస్తమితి న కాచి దనుపపత్తిః. అశరీరస్య జీవ స్యాజ్ఞానప్రయుక్తదేహతాదాత్మ్యాధ్యాసా జ్జాత స్సంసారః జ్ఞానాత్సమూల స్యాధ్యాసస్య నివృత్తౌ నివర్తతే. తతశ్చ జీవః స్వాభావికే నాశరీరాత్మనా తిష్ఠతీతి పరమార్థః. దేహమయ ఇతి ప్రాచుర్యే మయట్. అనన్తదేహవా నిత్యర్థః. అనేకజన్మస్వితిభావః. జీవైకత్వపక్షేతు నిస్సంశయమేవ తత్. యద్వా న న్వేకస్య వస్తునః కథ మన్యభావాపత్తిః. భ్రమరకీటవ దన్యభావ మాపన్నస్య వస్తునః కథ మ్పునః పూర్వరూపాపత్తిః త్వయాతు వపుస్సాత్మతాం ప్రాప్తో జీవః పునస్స్వేనాత్మనా తిష్ఠతీత్యుక్తం. తత్కథం సఙ్గచ్ఛతే తత్రాహ- అజ్ఞానాదితి. అస్మిన్పక్షే దేహమయో దేహస్వరూప ఇత్యర్థః. స్థూలోఽహం మనుష్యోఽహమితి జీవస్య దేహమయత్వదర్శనాదితిభావః. నను పురుషోత్తమ ఏవాశరీరో నతు జీవ స్తత్రాహ. హియస్మాదేష పురుషః అవ్యాకృతా దవ్యక్తా ద్వ్యాకృతాచ్చ మూర్తా దమూర్తా జ్జగతః. భిన్నః తస్మా దేష ఉత్తమః పురుషః పురుషోత్తమఏవ నను పరమాత్మైవ పురుషోత్తమ స్తత్రాహ. ఏషఏవ పరమాత్మా. తత్రహేతుమాహ. యద్యస్మా త్సమస్తాన్తరః

సమస్తేభ్యో దేహాదాత్మభ్యః ఆన్తరః సమస్తనామాన్తర ఇతి వా. పరమాత్మా హి సర్వాన్తరః. నన్వేవం సర్వాన్తరత్వేన దేహాన్తరోఽయం సశరీర ఏవేతి చే న్నైవమ్. సర్వాన్తర స్యాకాశస్యాపి సశరీరత్వాపత్తేః తస్మా న్నమేదం శరీర మిత్యభిమానప్రయుక్తమేవ. సశరీరిత్వమ్పురుషస్య తదభిమాననాశే త్వశరీర ఏవ. ద్వితీయ యోజనాయాన్తు. నను రజ్జుసర్పదృష్టాన్తేన జీవో దేహోఽభూదితి కస్మా దభ్యుపేయమ్. భ్రమరకీటదృష్టాన్తేన జీవో దేహోఽభూదితి కస్మాన్నాభ్యుపేయతే తత్రాహ భిన్న ఇతి. సావయవత్వసాకారత్వాభ్యాం సలక్షణత్వా ద్భ్రమరకీటయోః కీటస్య భ్రమరభావో యథార్థ ఏవ స్యాత్. జీవస్తు వ్యాకృతా ద్దేహా త్స్థూలాల్లిఙ్గా చ్చావ్యాకృతా త్కారణశరీరాదపి విలక్షణ ఏవేతి కథ స్తస్య దేహభావ స్స్యా ద్వాస్తవః, న కథమపి. నచ నామరూపరహితో జీవః. నామరూపాభ్యాం వ్యాకృతా ద్విలక్షణోఽస్తు నామ అవ్యాకృతం నామరూపరహితమేవేతి జీవస్య కథ స్తస్మా ద్విలక్షణత్వ మితి వాచ్యం. దృశ్యా ద్రివ్యాకృతా ద్ద్రిష్టు ర్జీవస్య విలక్షణత్వా ద్ఘటా త్తద్ద్రిష్టురివ. ఏవం వ్యాకృతావ్యాకృతవిలక్షణత్వాదే వైష ఉత్తమః పురుషః 'క్షర స్సర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే, ఉత్తమః పురుష స్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృత' ఇతి గీతావచనాచ్చ. వ్యాకృతపదార్థః క్షరః. అవ్యాకృత పదార్థోఽక్షరః. అన్యత్పూర్వవత్. సర్వాన్తరత్వంచ 'యో లోకత్రయ మావిశ్య బిభ ర్త్యవ్యయ ఈశ్వర' ఇతి గీతావచనాదపి సిద్ధమ్. న చేశ్వర ఏవ సర్వాంతరో నజీవ ఇతి వాచ్యం. 'యేన సర్వమిదం తతమ్.' 'యయేదం ధార్యతే జగ' దిత్యాదిగీతావచనేభ్యః యయా జీవభూతపరప్రకృత్యేత్యర్థః. 'సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మే' త్యాదిశ్రుతిభ్యశ్చ. నచ కథ మన్తఃకరణోపాధికజీవస్య సర్వవ్యాప్తిరితి వాచ్య మన్తఃకరణోపహితత్వరూపేణ సర్వవ్యాప్త్యభావేపి మాయావచ్ఛిన్నత్వరూపేణ చైతన్యరూపేణవా సర్వవ్యాప్తిసద్భావాత్. ఏకమేవహి చైతన్య మవచ్ఛిన్న మన వచ్ఛిన్నంచ. అతఏవ జీవేశ్వరాభేదః. ౪౧౩

శ్లో॥ అక్షిస్వప్నగతా వుభౌ చ పురుషౌ వ్యక్తౌ సుషుప్తస్థిత
స్త్వవ్యక్తః పున రుత్తమ స్స పురుషో య స్సమ్ప్రసాదోఽతనుః
పర్యేత్యాత్మని యోఽయమేవ సకలాత్మా జక్షణక్రీడనో
ద్యానస్త్రీరమణాదిభి ర్హ్యుపజనం నేదం శరీరం స్మరన్. ౪౧౪

వ్యా.—వ్యాకృతావ్యాకృతవిలక్షణత్వేనాయ ముత్తమః పురుష ఇత్యుక్త మిదానీం వ్యక్తావ్యక్తవిలక్షణత్వే నాయ ముత్తమః పురుష ఇత్యాహ- అక్షీతి. అక్షి

స్వప్నగతౌ అక్షిగతో విశ్వః స్వప్నగత స్తైజసః ఉభావిమౌ పురుషౌ వ్యక్తా విత్యుచ్యతే భోక్తృత్వరూపేణ స్ఫుట మవభాసమానత్వాత్ సుషుప్తస్థితః ప్రాజ్ఞస్తు అవ్యక్తః. సుషుప్తౌ భోక్తు రస్పష్టత్వాత్. సపురుషః పునఃతు ఉత్తమః సపునరుత్తమః పురుషఇతివా. వ్యక్తావ్యక్తపదవాచ్యపూర్వోక్తపురుషత్రయాపేక్షయా సఉత్తమః పురుష ఇత్యర్థః వ్యక్తావ్యక్తపురుషవిలక్షణోఽయ ముత్తమః పురుషఇతి యావత్. కస్స ఇత్యత్రాహ. యః అతను శ్శరీరరహితః సమ్ప్రసాదః తన్నామకస్తురీయ స్సాక్షీ ప్రత్యగాత్మా ముక్తః సమ్యక్ప్రసీద త్యేన మ్ప్రాప్య జీవఇతి సమ్ప్రసాదఇతి వ్యుత్పత్తిః. సోపాధికేభ్యః అతఏవ స్వోపాధిధర్మాన్ రోగశోకమోహాదీ నాత్మన్యధ్యస్య సంసరద్భ్యః విశ్వతైజసప్రాజ్ఞేభ్యః విలక్షణోఽయ ముత్తమః పురుష స్సమ్ప్రసాదో నిరుపాధికచైతన్యలక్షణః పరమానన్దరూపో సంసారీ ప్రత్యగభిన్నః పరమాత్మేతిభావః. సోఽయ ముత్తమఃపురుషః సకలాత్మా సర్వభూతానా మాత్మా అతఏవ ఇన్ద్రాదిరూపేణ జక్షణక్రీడనోద్యానస్త్రీరమణాదిభిః జక్షణం భక్షణం హసనంవా క్రీడన ముద్యాన ముదుపరి యానం వాహై ర్యాన మిత్యర్థః స్త్రీరమణ మేతదాదిభిః కర్మభిః ఆత్మన్యేవ పర్యేతి విహరతి. కింకుర్వన్. ఇద ముపజనం స్త్రీపుంసయో రన్యోన్యోపగమేన జాయతఇ త్యుపజనం శరీరం నస్మరన్ సన్ ఉపజనం జనసమీపే ఇతివా శరీరస్మరణే దుఃఖసమ్భవా దితిభావః. ౪౧౪

శ్లో॥ సర్వాత్మా స్వమహిమ్ని సంశ్చ విహర న్నో సమ్ప్రసాద స్తథా
యాయా త్కఞ్చ వికార మమ్బుదగణేనాభ్రం యథా ఖేలతా
పూర్ణ స్యాస్య కథంను కై ర్విహరణం సర్వాత్మన శ్చాద్వయ
స్యైక స్యైవమపి ప్రభాతి విహరన్వా మాయయాఽయం నృణామ్.
౪౧౫

వ్యా:-నను యది తథా విహరతి తర్హి తత్త్వాని తర్హి తస్య వికార స్స్యాదత ఆహ. సర్వాత్మా స్వమహిమ్ని సన్ స్థితశ్చ సమ్ప్రసాదః విద్వాన్ తథా విహరన్నపి కంచ కమపి వికారం న యాయాత్. తత్ర దృష్టాన్తమాహ. యథా అభ్రం గగనం ఖేలతా స్వస్మిన్ విహరతా అమ్బుదగణేన. అమ్బుదగణేన విహరతా స తేతివా కంచిద్వికారం నయాతి తద్వత్. మేఘవిహారై ర్గగనస్యేవ ఇన్ద్రాదివిహారై స్సమ్ప్రసాదస్య న కోఽపి లేప ఇతిభావః. నను సమ్ప్రసాదఏవ విహరతీతి పూర్వ ముక్త మధునాతు ఇన్ద్రాదయో విహర న్తీతి కథ ముచ్యతే- తత్రాహ. పూర్ణస్య సర్వాత్మనః అద్వయస్య ఏకస్య చాస్య సమ్ప్రసాదస్య కైః కథం వా విహరణం స్యాత్.

చలనాసమ్భవా ద్ద్వితీయవ స్త్వభావాచ్చేతిభావః. తర్హి కథం పశ్యేతీత్యుక్త మత ఆహ. ఏవ మపి అయం సమ్ప్రసాదః మాయయా విహరన్వా విహరన్నివ నృణాం ప్రభాతి ప్రతిభాతి. అయం భావః. బ్రహ్మేన్ద్రశివకేశవాదిశరీరేషు విహరత్సు సత్సు బ్రహ్మేన్ద్రాదయో విహరన్తీత్యుచ్యతే ఽనభిజ్ఞైః. నతు తే విహరన్తి. తేషాం సమ్ప్రసాదరూపత్వాత్ ఇతి. ఏతేన దేవమనుష్యపశ్వాదిశరీరేషు జన్మజరామరణాదికం ప్రాప్నువత్సుసత్సు జీవో జాయతే జీర్యతే మ్రియతేచేతి మన్యన్తే అవిద్వాంసః. నతు వస్తుతో జీవస్య జన్మాదికం సమ్ప్రసాదత్వాదితి సిద్ధమ్. నచైవం విద్వదవిదుషోః కో భేద ఇతివాచ్య మయమేవ భేదః. దేహాదిషు సంసరత్సు సత్సు అహమేవ సంసరామీత్యవిద్వా న్మన్యతేస్వయం సమ్ప్రసాదో భవన్నపి. విద్వాంస్తు నాహం సంసరామి కిన్తు సమ్ప్రసాద ఏవాహమితి మన్యతఇతి. అతఏవ విదుషో బ్రహ్మానన్దః జీవద్దశాయాం దేహపాతేచ. అవిదుషస్తు జన్మజన్మాన్తరేషు మహద్దుఃఖమేవ. తస్మా దానన్దకామ ఆత్మానం విజానీయాత్. ౪౧౭

శ్లో॥ అశ్వః స్యన్దనవ త్తనౌ భగవతా ప్రాణో నియుక్తో మహా
న్మాత్రా తస్యతు చక్షురిన్ద్రియ మిదం తత్కృష్ణతారాభ్రిగమ్,
తత్రాసా వుపలభ్యతేహి దృశినా లిఙ్గేన సో ఽసంహత
స్తస్మా చ్చాక్షుషఏష చక్షుషి పుమా న్దర్ష్టవ్య ఇత్యుచ్యతే. ౪౧౮

వ్యా.-నన్వేవ ముపదేష్టవ్య స్సమ్ప్రసాద ఆత్మా కిమితి ప్రజాపతినా ప్రథమం చక్షుషి పురుషో దర్ష్టవ్యఆత్మేత్యుపదిష్టః తత్రాహ- అశ్వఇతి. సారథినేతి శేషః. అశ్వః స్యందనవత్ స్యన్దనేఇవభగవతా ఈశ్వరేణ మహా న్జ్ఞానక్రియాశక్తివిశిష్టః ప్రాణః తనౌ నియుక్తః. ఇదం చక్షురిన్ద్రియన్తు తస్య ప్రాణస్య మాత్రా అంశః. తచ్చక్షురిన్ద్రియం కృష్ణతారాభ్రగం కనీనికావచ్ఛిన్నాకాశగతం భవతి. హియస్మాత్ తత్ర చక్షురిన్ద్రియే అసంహత స్సోఽసావయం సమ్ప్రసాదః దృశినా దర్శనేన లిఙ్గేన ఉపలభ్యతే అనుమీయతే. చక్షురిన్ద్రియం పరతన్త్రం కరణత్వా ద్వాశ్యాదివదితి సచ పరః స్వతన్త్రః అసంహతత్వా త్సఙ్ఘాతోహి పరార్థత్వేన పరతన్త్రః యథా గృహమితి చక్షుః కరణం సంహతత్వా ద్వాశ్యాదివదితి చక్షుః పరార్థం సంహతత్వా ద్గృహవదితిచ ప్రయోగాః. దర్శనం తావ త్ప్రసిద్ధం ఘటఇత్యనుభవాత్ చక్షుర్వ్యాపారాదేవ తదుదయాచ్చ తత్ర దర్శనే చక్షుఃకరణమేవ చక్షుషా పశ్యామి ఘట మిత్యనుభవాత్, కర్తృనిష్ఠితమేవ కరణం క్రియాం కురుతే నతు కేవలం వాశ్యాదా తథా దర్శనా దితికృత్వా చక్షుః

కరణకదర్శనక్రియయా చక్షురధిష్ఠాతా దర్శనక్రియాశ్రయః పురుషః కర్తా కశ్చిదనుమీయత ఇత్యర్థః. తస్మాత్ చాక్షుషః చక్షుషీన్ద్రియే భవః తదధిష్ఠాతేత్యర్థః. ఏషపుమా నాత్మా చక్షుషి ద్రష్టవ్యఇత్యుచ్యతే. 'సవా ఏషపురుషోఽక్షి' ఇత్యాదిశ్రుతిభిః. ప్రజాపతినేతివా. సతు నేత్రగోళకే ప్రతిబిమ్బరూపేణ దృశ్యత ఇతి హేతో రితిభావః. నచాకర్తు స్సమ్ప్రసాదస్య కథం దర్శనక్రియాకర్తృత్వమితి వాచ్యం. మాయయా తదుపపత్తేః. ౪౧౬

శ్లో॥ పశ్యానీతి మనోతి యస్తు కరణం రూపగ్రహే తస్య దృక్
స హ్యాత్మా శ్రవణాయ తస్య కరణం శ్రోత్రన్తు శుశ్రూషతి,
గన్ధస్య గ్రహణాయ తస్య కరణం ఘ్రాణన్తు యో మన్యతే
జిఘ్రాణీత్యథ భాషణాయ కరణం వ్యాహర్తుమిచ్ఛోస్తు వాక్. ౪౧౭

వ్యా.–న కేవలం దర్శనలిఙ్గేనైవాత్మాయ మనుమేయః కిన్తు శ్రవణాదిభి ర్లిఙ్గైరపీతి వివక్షుః కస్యాంకస్యాం క్రియాయా మస్య కింకిం కరణ మిత్యత్రాహ- పశ్యానీతి. యః పశ్యానీతి మనోతి సఙ్కల్పయతి తస్య రూపగ్రహే నీలపీతాది రూపగ్రహణేతు దృక్చక్షుః కరణం క స్సఙ్కల్పయితా ద్రష్టాచేత్యత్రాహ. సఆత్మా హి యః శుశ్రూషతి శ్రోతు మిచ్ఛతి తస్య శ్రవణాయ శ్రోత్రం కరణం సాధకతమమ్. యః జిఘ్రాణీతి మన్యతే తస్య గన్ధస్య గ్రహణాయ ఘ్రాణన్తు కరణమ్. అథ తథా వ్యాహర్తుం వక్తు మిచ్ఛోః భాషణాయ వాక్తు కరణమ్. ఏవం విషయభేదాత్కరణభేదేఽపి కర్తృభేదో న. యోఽహం ఘట మపశ్యం సోఽహ మిదానీం శబ్దం శృణోమీత్యాద్యనుసన్ధానాత్. ౪౧౭

శ్లో॥ ధ్యాయానీతి య ఏతి తస్య కరణం ధ్యానాయ సన్మానసం
సహ్యాత్మా సచ బోధఏవ సుగమో లిఙ్గై రమీభిః పుమాన్,
దివ్యం చక్షు రముష్య బోద్ధు మనఘం త్రైకాలికార్థగ్రహే
శక్తం చిత్త మనేన యాత్యయ మజస్థాసేహి భోగా న్సమాన్. ౪౧౮

వ్యా.–యః ధ్యాయానీతి ఏతి సఙ్కల్పయతి తస్య ధ్యానాయ సన్మానసం ప్రశస్తం మనః కరణం భవతి. చక్షురాదీన్ద్రియప్రేరకత్వా న్మనసః సత్త్వమ్ స ఏవాత్మా. కిం తస్యాత్మనః స్వరూప మత ఆహ. సచాత్మబోధఏవ జ్ఞానమేవ చైతన్యరూప ఇత్యర్థః. పుమా నాత్మా అమీభి ర్మననశ్రవణాదిభి ర్లిఙ్గైః సుగమః సుఖేన జ్ఞాతుం శక్యః మననశ్రవణాదిక్రియాకరణభూతమనశ్శ్రోత్రాద్యధిష్ఠాతృత్వాదాత్మన ఇతి భావః. ఏతే నాత్మా చక్షుష్యేవ ద్రష్టవ్య ఇతి న. కిన్తు శ్రోత్రి

చిత్తాదావపి ద్రష్టవ్య ఏవేతి సిద్ధమ్. నచైవం చక్షుషి ద్రష్టవ్య ఇతి కుత ఉపదిష్టం ప్రజాపతినేతి వాచ్యమ్. ఉపలక్షణత్వాత్ చక్షుషః ప్రధానతాదితి వా అముష్య బోద్ధు రాత్మనః అసఙ్గం నిర్దోష మతఏవ త్రైకాలికార్థగ్రహే కాలత్రయవర్తిపదార్థగ్రహణే శక్తం చిత్తం మనః దివ్య మప్రాకృతం చక్షుః. ప్రసిద్ధచక్షుస్తు మాంసమయత్వా దదివ్యం సన్నిహితవర్తమానకాలికార్థగ్రహణమాత్రశక్తంచ. అయం పురుషః అనేన దివ్యచక్షుషా చిత్తేన అజస్థానే సత్యలోకే వర్తమానాన్ సమాన్ సర్వా న్భోగా న్యాతి హి ప్రాప్నోత్యేవ. ౪౧౭

శ్లో॥ అథా ప్యైకశతం సమా స్స మఘవా సద్బ్రహ్మచర్యం గురోః
శ్రుత్వాఽఽత్మానమవేత్య సాధు రగమ ల్లోకాంశ్చ కామాన్ సమాన్,
శ్రిత్వాఽఽత్మాన ముపాసతే మఘవతో దేవా ఇదానీంచ తాన్
యాన్త్యేవేతి నరోఽప్యముం పరిభజన్ సమ్ప్రాప్నుయాదేవ తాన్. ౪౧౮

వ్యా.—ఏవం ప్రజాపతినా ఆత్మతత్త్వే ఉపదిష్టేసతి తతః కింప్రాప్తవానిన్ద్ర ఇత్యత ఆహ. అథాప్యేతి స మఘవా ఇన్ద్రః ఏకశతం సమాః సంవత్సరాన్ సత్ప్రశస్తం బ్రహ్మచర్య మాధాయ విధాయ గురోః పితుః ప్రజాపతే స్సకాశాదాత్మానం శ్రుత్వా ఆత్మాన మవేత్య సాక్షాత్కృత్య సాధు స్సుభూత్వా సమాన్ సర్వాన్ లోకాన్ కామాంశ్చాగమ త్ప్రాప. ఇదానీమపి దేవాః మఘవతస్సకాశాదాత్మానం శ్రుత్వా ఉపాసతే. తాంశ్చ సర్వాన్ లోకాన్ కామాంశ్చ యాన్త్యేవ. ఇతిహేతోః నరోఽపి దైవసమ్పచ్ఛాలీ మనుష్యోఽపి అముమాత్మానం పరిభజన్ గురోస్సకాశా చ్ఛ్రుత్వా ఉపాసమానస్సన్ తాన్ లోకాన్ కామాంశ్చ సమ్యక్ప్రాప్నుయాదేవ. ౪౧౯

శ్లో॥ యస్మా ద్బ్రహ్మపదా దహం భగవత స్సఙ్కల్పతః ప్రాప్తవాన్
హార్దం బ్రహ్మపదం తతోఽహ మముక ధ్యానేన పాపవ్రజమ్,
రోమాణ్యశ్వఇవ ప్రధూయ వదనాద్రాహోరివేన్దు స్తనో
రున్ముక్తస్సన్ కృతకృత్యఏవపునర ప్యేష్యామి సత్య మ్పదమ్. ౪౨౦

వ్యా—సచాత్మోపాసక ఏవం చిన్తయేదిత్యాహ. అహం యస్మా ద్ధేతోః భగవతస్సఙ్కల్పతః అనేన జీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యాకారకా దీశ్వరసఙ్కల్పా న్నిమిత్తా ద్బ్రహ్మపదా ద్బ్రహ్మలోకా త్సత్యజ్ఞానానన్తలక్షణా త్పరమాత్మస్వరూపాత్ హార్దబ్రహ్మపదం మనఉపాధికజీవత్వం ప్రాప్తవాన్

తత స్తస్మాత్. అముకధ్యానేన హార్దబ్రహ్మభిన్నపరబ్రహ్మోపాసనయా తత్సాక్షాత్కారేణేతి యావత్. పాపవర్జం పుణ్యపాపసఙ్ఘం పుణ్యస్యాపి పాపవ ద్బన్ధకత్వాదితి భావః. అశ్వో రోమాణీవ ప్రధూయ రాహో ర్వదనా దిన్దురివ తనో రున్ముక్త స్సన్ కృతకృత్యః కృతార్థో భూత్వా పునరపి సత్యమ్పదం పరంబ్రహ్మ ఏష్యామి గమిష్యామి. అత్ర సత్యలోకా దాగతో ఽహం పున స్సత్యలోకం ప్రాప్యామీతి ధ్వన్యతే. ౮-౨౦

శ్లో॥ ఆకాశో నను నామరూపయుగలం నిర్వాహయ త్యాత్మగం
ఫేనం వారివ ద న్త ర స్తిచ తయో రాత్మా జలం ఫేనవత్,
అస్పృష్టశ్చ తయో ర్వ్యగేన పురుషో వ్యోమేవ నైల్యాదినా
బ్రహ్మాత్మా ఽమృత మేష ఏక మభయం దృశ్యా త్పరంచాద్వయమ్.
౮-౨౧

వ్యా.–ఆకాశః ఆకాశవ త్సూక్ష్మత్వా దశరీరత్వాచ్చ పరమాత్మాయ మాకాశః. ఆసమన్తా త్కాశతే భాసత ఇతివా ఆకాశః. ననుఖలు. ఆత్మగం స్వనిష్ఠం నామరూపయుగలం సర్వజగద్వృక్షస్య బీజభూత మితి భావః. నిర్వాహయతి తత్ర దృష్టాన్తమాహ - ఫేనం వారివదితి. యథా ఆత్మగం ఫేనం వారి నిర్వాహయతి తత్వదిత్యర్థః. తయో ర్నామరూపయో ర న్తర్మధ్యే ఆత్మా అ స్తిచ తత్ర దృష్టాన్తమాహ-జలం ఫేనవదితి. జలం ఫేనే యథా వర్తతే తద్వదిత్యర్థః. తర్హి నామరూపసంపర్కకృతదోష స్స్యా దాత్మన ఇత్యత్రాహ. పురుష ఆత్మా తయో ర్నామరూపయో ర్వ్యగే నాస్పృష్టశ్చ భవతి. తత్ర దృష్టాన్తమాహ. నైల్యాదినా వ్యోమేవేతి. యథా వ్యోమ నైల్యాదినా స్వస్మి న్నధ్యస్తేన ఆదిపదా చ్ఛ్వేతాదిగ్రహణం. గన్ధర్వనగరాదిగ్రహణంచ. మేఘాదిగ్రహణంచ. అస్పృష్టం తద్వదిత్యర్థః. ఏష ఆకాశః పురుష ఆత్మా దృశ్యాత్పరం నామరూపాత్మకసర్వజగద్విలక్షణమత ఏవా మృతం దృశ్యంహి మర్త్యం యద్దృశ్యం తన్నశ్యమితి వ్యాప్తేః కస్మా దమృత మత ఆహ. అద్వయమితి యది ద్వితీయమ స్తి తర్హి తస్మా దస్యాశఙ్క్యేత మృతిః న తద స్తి. అత ఏవ ఏక మత ఏవాభయం ద్వితీయాద్ధి భయం భవతి. ఏతేన భూమరూపత్వం సిద్ధం. చకారా త్సత్యజ్ఞానానన్దలక్షణం బ్రహ్మ భవతి. న త్వాత్మబ్రహ్మణో ర స్తి మనాగపి భేదః. బ్రహ్మణ ఏవ హృది ప్రవిశ్యాత్మభూతత్వాత్. ఆత్మనో ఽన్యత్వే సతి బ్రహ్మణో ఘటాదివ దనాత్మత్వప్రసఙ్గాత్. కిఞ్చ ద్రష్టా తావ దాత్మేతి ప్రసిద్ధం పశ్యామ్యహమిత్యాది ప్రతీతేః. యది ద్రష్టురాత్మనో ఽన్య త్స్యా ద్బ్రహ్మ తర్హి తద్దృశ్యమేవేతి మర్త్యమేవ స్యాత్. అథ యద్యాత్మా సభవతి ఆత్మదృశ్యంచ సభవతి తద్బ్రహ్మ. తర్హి శశశృఙ్గవ

దసదేవ స్యాత్ . యద్యాత్మద్రష్టృబ్రహ్మేత్యుచ్యతే తర్హి దృశ్యత్వా దాత్మైవ మర్త్యః స్యాత్. ఆత్మనఏవ నాశే కస్య మోక్షపురుషార్థప్రాప్తిరితి శాస్త్రమేవ వ్యర్థంస్యాత్. తస్మాత్ ఆత్మబ్రహ్మణో రభేదఏవ. అత్రేదం బోధ్యమ్. మర్త్యమమృతఞ్చేతి పదార్థద్వయమేవాస్తి మనుష్యపశుపక్ష్యాదిదేహామర్త్యా ఇతి ప్రత్యక్షమేవ దేవపిత్రాదిదేహానామపి మర్త్యత్వం శాస్త్రతోఽవగమ్యతే. బ్రహ్మలోకస్థానాందేహానాం హిరణ్యగర్భదేహస్యచ మర్త్యత్వంశాస్త్రతోఽవగమ్యతే. ద్విపరార్ధావసానే తన్నాశాత్. ఏతేన బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తసర్వచేతనవర్గస్య మర్త్యత్వం సిద్ధమ్. తరుగుల్మలతాదీనాం స్థావరాణామపి మర్త్యత్వదర్శనాత్. అథ ఘటపటాద్యచేతనవర్గోపి మర్త్య ఏవ. తస్యాపి నాశదర్శనాత్. ఏవం సర్వేషాం భౌతికానాం మర్త్యత్వే సిద్ధే. పృథివ్యాదిభూతాన్యపి మర్త్యాన్యేవ. జలాదిభ్యో జన్మవతాం తేషాం జలాదౌ పునర్లయసద్భావాత్ ఆకాశస్య చావ్యాకృతే లయసద్భావాత్ ఆకాశోహి అవ్యాకృతాదుదితః ఇతి భూతానాం మర్త్యత్వం సిద్ధమ్. ఏవం లిఙ్గశరీరాణిచ మర్త్యాన్యేవ సాదిత్వేన సాన్తత్వాత్తేషాం ముక్తౌ లిఙ్గాభావాచ్చ. ఏతావతా మూర్తామూర్తలక్షణస్సర్వః ప్రపఞ్చో మర్త్య ఇతి సిద్ధమ్. అథ తత్కారణ మవ్యాకృతమపి మర్త్యమేవ. జ్ఞాననాశ్యత్వాత్తస్య ముక్తౌ తదభావాచ్చ. ఏతస్మాద్వ్యాకృతావ్యాకృతలక్షణాన్మర్త్యాద్విలక్షణం యద్ద్రష్టృ తదేవామృతం తచ్చైకమేవ 'సలిలఏకో ద్రష్టాఽద్వైత' ఇతిశ్రుతేః. తదేవ జీవేశ్వరబ్రహ్మాదిశబ్దప్రతిపాద్యమితి నాస్తి జీవబ్రహ్మభేదావకాశః కియానపీతి. ౮-౧

శ్లో॥ విద్వాన్నేవ మిహైవ సన్నపి హృదా యాయాత్సభాం బ్రహ్మణో
దేహాన్తేఽపిచ తాం యదీచ్ఛతి భవత్యాత్మా సహి బ్రహ్మణామ్,
భూపానాంచ విశాం హృదిన్ద్రియతనుప్రాణాక్షరాఖ్యాత్మనా
చాత్మానం స లభేత నో పున రిహ స్త్రీగర్భ మాయాస్యతి. ౮-౨

వ్యా.—ఏవం విదుషః కిమ్భవే దతఆహ. ఏవంవిద్వాన్ ఇహైవ భూలోకే ఏవ దేహేఏవేతివా. సన్నపి హృదా బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్య సభాం యాయాత్. విద్వా నిచ్ఛతి యది బ్రహ్మసభాం ప్రాప్తుం వాఞ్ఛతియది తాం సభాం దేహాన్తేపి యాయాదేవ. నిష్కామశ్చేత్కైవల్యమేవ ప్రాప్నుయాదితిభావః. కస్మాదస్య విదుష ఆత్మప్రాప్తి రతఆహ. హియస్మాత్సవిద్వాన్ బ్రహ్మణాం బ్రాహ్మణానాం భూపానాం క్షత్రియాణాం విశాం వైశ్యానాంచ ఆత్మా భవతి. కిమ్బహునా హృదిన్ద్రియతనుప్రాణాక్షరాఖ్యాత్మనామ్ హృదయాత్మనః ఇన్ద్రియాత్మనః శరీ

రాత్మనః ప్రాణాత్మనః అక్షరాత్మనశ్చ ఆత్మా భవతి. అక్షర మప్యుక్తమ్. తస్మా
త్స విద్వాన్ ఆత్మానమేవ లభేత నిత్యాప్తత్వా దాత్మనాఽఽత్మనః. ఆత్మరూ
పేణైవ తిష్ఠతీత్యర్థః. ఆత్మాన మేవే త్యేవకారార్థమాహ. పునః ఇహ భువి స్త్రీగర్భం
నాయాస్యతి నప్రతిగమిష్యతి. బ్రహ్మసభాం ప్రాప్తస్యాపి విదుషః పునః స్త్రీగర్భ
ప్రాప్తి ర్భవత్యేవేతి బోధ్యమ్. యద్వా బ్రహ్మసభాం దేహాన్తే విద్వా న్యాయా
దిత్యుక్తమ్. ఏవం బ్రహ్మలోకం ప్రాప్తస్య పునః కిమ్భవతి ఫల మతఆహ-
ఆత్మేతి. బ్రహ్మలోకం ప్రాప్తస్య బ్రహ్మకృతమహావాక్యోపదేశేన సాక్షాత్కృత
పరమాత్మతత్త్వస్య విదుషః బ్రహ్మలోకావసానే విదేహకైవల్యం భవతి. బ్రహ్మ
లోకసద్భావదశాయామ ప్యాత్మప్రాప్తి ర్భవతి. యస్మా త్స విద్వా నాత్మైవ
సర్వస్య. అన్య త్తుల్యమ్. ౪౨౨

శ్లో॥ బ్రహ్మచార్యకులే నిషద్య విధినా వేదానధీ త్యాగ్నిసః
ప్రత్యావృత్య గృహీభవన్ స్వవిహితం యజ్ఞాదికర్మాచరన్,
స్వాధ్యాయంచ పరన్ సుతాంశ్చ విదధ చ్ఛిష్యాన్ బహూన్ ధార్మికాన్
భూతా న్యవ్యథయన్ పరత్ర విహితా చ్ఛాన్తో విరక్తిం వ్రజేత్. ౪౨౩

వ్యా.- విద్యయా మోక్ష ఇత్యుక్తం తత్ప్రాప్తయే క్రమేణ కర్తవ్యాని
దర్శయతి. బ్రహ్మ బ్రాహ్మణః ఆచార్యకులే గురుగృహే నిషద్య వాసంకృత్వా
ఉపనయనానన్తరమితిభావః. విధినా అగ్నిసః శిక్షాదిషడఙ్గసహితా న్వేదాంశ్చతురోఽ
ధీత్య ప్రత్యావృత్య గురుకులాత్ప్రతినివృత్తో భూత్వా గృహీ భవన్ గృహస్థాశ్రమం
స్వీకృత్యేత్యర్థః. సకామవిషయ మిదం. నిష్కామశ్చే ద్బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజే
దితి బోధ్యమ్. స్వవిహితం స్వవర్ణాశ్రమవిహితం యజ్ఞాదికర్మ ఆచరన్. స్వాధ్యాయం
వేదంచ పరన్ యజ్ఞాదీత్యాదిపదేనైవ స్వాధ్యాయస్యాపి గ్రహణసమ్భవే తస్య
పునరుక్తి స్స్వాధ్యాయ స్యావశ్యకత్వప్రతిపాదనార్థా. సుతాన్ విదధ దుత్పా
దయన్ ఉత్పన్నాంశ్చ సుతాన్ బహూన్ శిష్యాంశ్చ ధార్మికాన్ విదధ త్కుర్వన్
విహితా ద్యజ్ఞాదికర్మణః పరత్ర భూతాని పశ్వాదీని అవ్యథయన్ అహింసన్
శాన్తో భూత్వా విరక్తిం వైరాగ్యం దృష్టాదృష్టేష్టఫలే ష్వితిభావః. వ్రజే త్ప్రా
ప్నుయాత్. ౪౨౩

శ్లో॥ సన్న్యస్యాఽథ పరాత్మతత్త్వవిదుషః పాదా వుపేత్యాఽఽగతాం
వేధః కశ్యపకాశ్యపిప్రముఖసాధ్వాచార్యసన్తానతః,

విద్యా మాత్మపరా మిమా మధిగతః స్వాధీనవాతేన్ద్రియః
సంస్థా ప్యాఽత్మని చిత్త మాచమరణా ద్బ్రహ్మైతి పశ్చా ద్బుధః. ౪-౨౪

వ్యా.— అథ బుధః విద్వాన్ సన్న్యస్య పరాత్మతత్త్వవిదుషః ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారవతః గురోః పాదౌ ఉపేత్య ప్రాప్య వేధఃకశ్యపకాశ్యపిప్రముఖసాధ్వాచార్యసన్తానతః వేధో బ్రహ్మా కశ్యపః ప్రజాపతిః కాశ్యపి ర్మనుః తత్ప్రముఖానాం సాధూనా మాచార్యాణాం సన్తానతః పారమ్పర్యా దాగతా మాత్మపరా మాత్మవిషయా మిమాం పూర్వోక్తాం విద్యా మధిగతః ప్రాప్తస్సన్ స్వాధీనవాతేన్ద్రియః వశీకృతప్రాణేన్ద్రియో భూత్వా ఆమరణాత్ మరణపర్యన్తం చకారా దాసుప్తేః 'ఆసుప్తే రామృతేః కాలం నయే ద్వేదాన్తచిన్తయే'తి స్మరణాత్. యద్వా బ్రహ్మవిద్వర్యస్య సుషుప్త్యాద్యవస్థా భావా చ్చకార ఏవార్థకః. ఆత్మన్యేవ చిత్తం సంస్థాప్యేతి ఆత్మని బ్రహ్మాభిన్నే ప్రతీచి హార్దాకాశే చిత్తం మనః సంస్థాప్య సమ్యక్ స్థాపయిత్వా జీవన్ముక్తో భూత్వేత్యర్థః. అపార మాత్మానన్ద మనుభూయేతి యావత్. పశ్చా ద్దేహపాతానన్తరం బ్రహ్మ పరబ్రహ్మ ఏతి ప్రాప్నోతి విదేహకైవల్యం లభతే. సాక్షాద్బ్రహ్మైవ భవతీతి యావత్. యద్యయం విద్వాన్ సగుణబ్రహ్మోపాసకస్తర్హి బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భాఖ్య మేతి ప్రాప్నోతి అర్చిరాదిమార్గేణేతి శేషః. ఇతి బోధ్యమ్. ౪-౨౪

ఇతి ఛాన్దోగ్యోపనిష త్సమాప్తా.
ఇతి బెల్లంకొండోపనామక రామకవికృతౌ
వేదాన్తముక్తావళ్యాం పూర్వార్ధమ్.

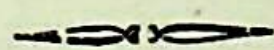
ఇతి వేదాన్తముక్తావళీవ్యాఖ్యానే దినకరాఖ్యానే పూర్వార్ధమ్
శ్రీహయగ్రీవార్పణ మస్తు.

అస్య గ్రంథస్య రచనా ప్రారంభః :
శాలివాహనశకాబ్దే ౧౮౩౨ పరిమితే విరోధికృ దాషాఢ శుక్లప్రతిపది.

అస్య సమాప్తిః :
శాలివాహనశకాబ్దే ౧౮౩౨ పరిమితే విరోధికృ దాషాఢ కృష్ణచతుర్దశ్యాం.

వేదాన్తముక్తావళీ

ఉత్తరార్ధమ్.

[illegible]

[illegible]

హరిః ఓమ్.

శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః.

దినకరవ్యాఖ్యాసహిత

వేదాన్తముక్తావలీ.

(ఉత్తరార్ధే)

బృహదారణ్యకోపనిషత్.

శ్లో॥ కణ్ఠస్థితా దినకరేసతి సావమర్థం
ముక్తావళీ కలయతే నతు కేవలేతి
ముక్తావళీం కృతవతా తురగాధిరాజః
కారుణ్యతో దినకరః క్రియతే మయాఽసౌ.

వ్యా॰—పూర్వమీమాంసోక్తవిధి మనుసృత్య భగవదర్పణబుద్ధ్యా నిష్కామం స్వస్వవర్ణాశ్రమవిహితం కర్మానుష్ఠితవత శ్శుద్ధచిత్తస్య విరక్తస్య శమాదిగుణ సంపన్నస్య వివేకినో ముముక్షోః ప్రత్యగాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యవివిదిషయా బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారో జాయతే. సాచ బ్రహ్మవిద్యా ఉపనిషదేకసమధి గమ్యేతి బ్రహ్మవిద్యాకామినా ఉపనిషద ఏవ పాఠ్యా స్తదర్థఏవ సమధిగన్తవ్యః. తాశ్చ న సర్వసాధారణా స్తదర్థశ్చ దురధిగమ ఇతి బెల్లంకొండోపనామకరామ కవినా శార్దూలవిక్రీడితాఖ్యశ్రావ్యవృత్తై ర్వేదాన్తముక్తావళీ నిర్మితా. అస్యా అప్యర్థస్య సుగమత్వాయ దినకరాఖ్యా వ్యాఖ్యాచ కృతా. అస్యాశ్చ పూర్వో భాగ ఈశావాశ్యాద్యుపనిషదర్థప్రతిపాదకః. ఉత్తరభాగస్తు బృహదారణ్యకాద్యు పనిషదర్థప్రతిపాదకః. తత్ర వేదాన్తముక్తావళ్యాముత్తరార్ధస్యాయ మాదిమఃశ్లోకః.

శ్లో॥ మూర్ధోషా స్తురగస్య చక్షు రరుణో మేధ్యస్య వాతో ఽసవో
వక్త్రం హవ్యవహో ఽన్తరిక్ష ముదరం ద్యౌః పృష్ఠ ముర్వీ ఖురాః
పార్శ్వే దిక్షులు పర్శవస్తు విదిశా అఙ్గాని షట్చర్తవో
మాసాః పర్వగణాః పదో దిననిశం చాత్మాతు సంవత్సరః.

వ్యా.– మేధ్యస్య హింసార్హస్య పవిత్రస్య యజ్ఞీయస్య తురగ స్యాశ్వస్య మూర్ధా శిరః ఉషాః బ్రాహ్మో ముహూర్తః తదభిమానినీ దేవతా వా భవతీతి శేషః. చక్షు రరుణ స్సూర్యః అసవః ప్రాణాః వాతో వాయుః వక్త్రం వివృతం ముఖం హవ్యవహో వైశ్వానరో౽గ్నిః ఉదర మన్తరిక్షం పృష్ఠం ద్యౌః ఖురా ఉర్వీ పార్శ్వే ద్విగితి జాత్యేకవచనం చతస్రో దిశః. ఖలు వై ఇతిస్మరణే. పర్శవః పార్శ్వాస్థీని తు విదిశా ఆగ్నేయ్యాదయ శ్చతస్రః. అఙ్గాని షడృతవః మాసాః చకారా దర్ధమాసాశ్చ పర్వగణః సన్ధిసంఘః పదః పాదాః దిననిశం సమాహారా దేకత్వ మహోరాత్రాణీత్యర్థః. బహుత్వ న్తు ప్రాజాపత్యదైవపిత్ర్యమానుషభేదాభిప్రాయేణ తత్ర ప్రాజాపత్య మహోరాత్రం చతుర్యుగసహస్రద్వయపరిమితం దైవ మయనద్వయపరిమితం పిత్ర్యం పక్షద్వయపరిమితం షష్టిఘటికాపరిమితం మానుషమితి వివేకః. ఆత్మా శరీరన్తు సంవత్సరః సర్వేష్వపి వాక్యేషు మేధ్యస్య తురగస్య భవతీతి పదత్రయ మన్వేతవ్యమ్. అనేన హయమేధాశ్వస్య శిరశ్చక్షురాదిషు ఉషస్సూర్యాదిదృష్టిః కర్తవ్యా ప్రతిమాయాం విష్ణుదృష్టివ దిత్యుచ్యతే. అయ మ్భావః. అశ్వమేధాధికారః క్షత్రియః సత్యశ్వే కర్మణో వీర్యవత్తరత్వార్థం కాలాదిదృష్టీ రశ్వావయవేషు కుర్యాత్. తదనధికారీ బ్రాహ్మణాదిస్తు అశ్వాభావే స్వాత్మాన మశ్వం కల్పయిత్వా స్వశిరఃప్రభృతిషు కాలాదిదృష్టీః కుర్యాత్ ఇతి. నను కి మనేన దృష్టికరణేన ఫల మితిచే దుచ్యతే. కాలలోకదేవతాత్వాధ్యారోపణే నాశ్వస్య శిరఆదిషు ప్రజాపతిత్వకరణం పశో స్సేత్స్యతి. ఏవం రూపోహి ప్రజాపతిః ఏవం ప్రాజాపత్య స్యాశ్వస్య మేధాత్ క్షత్రియస్య ప్రాజాపత్యలోకప్రాప్తిః ఫలమ్. బ్రాహ్మణాదస్తు స్వశిరఆదిషు కాలాదిదృష్టికరణేన స్వస్మిన్ ప్రజాపతిత్వం సమ్పాద్య ప్రజాపతి రస్మీతి జ్ఞానా త్తద్భావం ప్రతిపద్యేతేతి న చాశ్వమేధయాగానుష్ఠానాదేవ తత్ఫలసిద్ధి ర్న త్వేవంరూపా ద్విజ్ఞానా దితి వాచ్యం. 'యో౽శ్వమేధేన యజతే య ఉ చైన మేవం వేద' ఇతి వికల్పశ్రుతేః. ౧

శ్లో॥ ఉడ్వస్థ్యమ్బుధరాః పలాని సికతా గర్భార్ధజీర్ణాశనం
క్లోమానశ్చ యకృ ద్ధరా అథ సిరా నద్యశ్చ లోమౌషధిః
కేశా భూమిరుహాః ఖరాంశు రుదయన్ పూర్వో పరో౽ర్ధో౽ప్యయన్
విద్యుజ్జృమ్భణ మీరణం స్తనిత మస్యోన్మేహనం వర్షణమ్. ౨

వ్యా –అస్య మేధ్యాశ్వస్య అస్థి అస్థీని ఉడు ఉడూని జాత్యేకవచనం భవతి ఫలాని మాంసాని అమ్బుధరా మేఘాః గర్భార్ధజీర్ణాశనం గర్భస్థ మర్ధజీర్ణ మశనం

సికతా శ్శర్కరాః యకృత్ క్లోమానశ్చే త్యుభయం, ధరాః పర్వతాః హృదయ స్యాధస్తా ద్దక్షిణోత్తరా మాంసఖణ్డౌ యకృ దితి క్లోమాన ఇతిచోచ్యేతే. క్లోమాన ఇతి నిత్యం బహువచన మేకస్మి న్నర్థే. అథ తథా సిరా నాడ్యో నద్యః లోమా లోమాని ఓషధి రోషధయః జాత్యేకవచనమ్. కేశా భూమిరుహో వనస్పతయః ఉదయన్ ఖరాంశు స్సూర్యః పూర్వోర్ధః నాభే రూర్ధ్వ మిత్యర్థః. అప్యయ న్నస్త మయన్ ఖరాంశు రపరోర్ధః జఘనార్ధః జృమ్భణం విద్యు ద్విద్యోతన మీరణం గాత్రకమ్పనం స్తనిత ముత్మేహన ముచ్చై ర్మూత్రకరణం వర్షణమ్. పూర్వవ ద్ధయమేధీయాశ్వస్య అస్థ్యాదిషు ఉడ్వాదిదృష్టిః కర్తవ్యేత్యర్థః. १

శ్లో॥ సౌవర్ణో మహిమా గ్రహో ఽశ్వ మహ రన్వాసీచ్ఛ పూర్వోమ్బుధి
ర్యోని స్తస్య నిశాఽన్వజాయత తథా రౌప్యోఽస్య యోనిః పరః
దేవా నేష హయో భవ న్నుదవహ ద్వాజీతు గన్ధర్వకా
నర్వాన న్నసురాం స్తథాఽశ్వఇతి న్యా న్యోనిః ప్రియోఽస్యామ్బుధిః. 3

వ్యా.—సౌవర్ణ స్సువర్ణమయః మహిమా తన్నామకః గ్రహః పాత్రవిశేషః సఏవాహః అశ్వ మ్ప్రజాపతి మన్వాసీ ల్లక్షయామాసేత్యర్థః. సౌవర్ణగ్రహే అహ ర్దృష్టిః కార్యేతియావత్. అస్యసౌవర్ణగ్రహస్య యోనిః నిక్షేపస్థానం పూర్వోమ్బుధిః ప్రాక్సముద్రః యత్రస్థానే సౌవర్ణగ్రహో నిక్షిప్తః తత్థానే ప్రాగబ్ధిదృష్టిః కా ర్యేత్యర్థః. తథా రౌప్యో రాజతో మహిమా గ్రహఇతి పదద్వయ మత్రాప్య న్వేతి. సఏవ నిశా అశ్వ మన్వజాయత. అస్య రౌప్యగ్రహస్య యోనిః పరః పశ్చి మోఽమ్బుధిః రౌప్యగ్రహే నిశా దృష్టిః. తత్థానే పశ్చిమసముద్రదృష్టిశ్చ కార్యే త్యర్థః అశ్వస్య సఙ్జ్ఞపనాత్ప్రా క్సౌవర్ణగ్రహః ఊర్ధ్వన్తు రాజతగ్రహఇతి వివేకః. ఏషః హయో భవన్ సన్ దేవా నుదవహత్ దేవానాం వాహన మభూ దిత్యర్థః వాజీ భవంస్తు గన్ధర్వకాన్ స్వార్థేకః గన్ధర్వా నుదవహత్. అర్వాన న్నసురా నుదవహత్. తథా అశ్వస్సన్ నృన్ మనుష్యా నుదవహత్. హయాదయ శ్చత్వారోఽవాన్తరజాతివిశేషాః అస్యాశ్వస్య ప్రియో బన్ధు రమ్బుధి స్సముద్రో యోనిః కారణ ముత్పత్తి స్థ్ప్రితి 'అప్సు యోనిర్వా అశ్వ' ఇతిశ్రుతేః. యద్వా అమ్బులక్షణయా తజ్జన్యం సర్వం జగత్ "అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్య మపాసృజ" దితి భాగవతాత్ ధీయతే. అస్మిన్ పక్షే అంబు ఇత్యమ్బుధి స్సం హర్తా పరమేశ్వరః అస్య ప్రియః ప్రియకృ ద్రక్షక ఇత్యర్థః యోని రుత్పాదక ఇత్యర్థః భవతి ఇతి॥ 3

శ్లో॥ అస్యాగ్రే న కిమ ప్యభూ త్సమ మిదం గ్రస్తం పరం మృత్యునా
కల్పాన్తే త్వశనాయయాఽకృత మన స్స్వ మాత్మవా న్నిత్యయమ్
అర్చన్నస న్నచర త్క మస్త్వ మఇతి ప్రాదుర్బభూ వార్చత
స్తస్మా దమ్బు త దర్కఇ త్యభిదధ త్యర్కప్రతిష్ఠాం బుధాః. ౪

వ్యా — అస్య చక్షు రాదిభిః కరణై ర్గృహ్యమాణస్య జగతోఽగ్రే సృష్టేః ప్రాక్కిమపివస్తు నాభూ న్నాసీత్. తర్హి కిం శూన్య మాసీ న్నేత్యాహ-సమమితి. ఇదం సమం సర్వం జగత్ కల్పాన్తే ప్రలయే తుశబ్దః ప్రపఞ్చదశావై లక్షణ్యార్థః. పరం కేవల మశనాయయా క్షుధా లక్షితే నేతి శేషః. యో హ్యశితు మిచ్ఛతి సోఽశనాయానన్తరమేవ హన్తి జన్తూ నితి మృత్యులక్షకత్వ మశనాయాయాః. మృత్యునా హిరణ్యగర్భేణ గ్రస్త మావృత మభూత్, సృష్టేః ప్రాగపి ఆవరణ క్రియాయాః కర్తుః కర్మణశ్చ సత్త్వా న్న శూన్యవాదాపత్తి రితిభావః. నను ఇదం శబ్దవాచ్యం జగ ద్యది సృష్టేః ప్రాగస్తి తర్హి అస్యాగ్రే న కిమ ప్యభూ దిత్యుక్తి రయుక్తా యది తు నాస్తి తర్హి గ్రస్త మిదం మృత్యునేత్యుక్తి రయుక్తేతి చే న్నైవమ్. అభివ్యక్తనామరూపస్య జగతోఽభావా న్న కిమ ప్యభూ దితి అనభివ్యక్తనామరూపస్య జగత స్సత్త్వా దిదం గ్రస్త మితి చావిరోధాత్. నచ సృష్టేః ప్రాగ్జగ దత్యన్త మే వాస దితి వాచ్య మత్యన్తాసతో జన్మాయోగాత్. నహి శశవిషాణ ముత్పద్యతే నను యది కార్య ముత్పత్తేః ప్రాగప్యస్తి తర్హి కుత స్తదా తస్యానుపలబ్ధిః. అనుపలభ్యమానస్యవా కుత స్సత్త్వ మనుపలబ్ధి ర్హ్యభావప్రత్యక్షహేతు రితిచే న్నైవమ్. కార్య స్యానుపలబ్ధిమ్ప్రత్యనభివ్యక్తే ర్నిమిత్తత్వాత్. ఉత్పన్నోఽపిహి ఘట స్తమః కుడ్యాద్యావరణాదనభివ్యక్త శ్చే న్నైవోపలభ్యతే. నచోత్పన్నస్య కార్యస్య భవత్వావరణం కథమ్పున రనుత్పన్నస్యేతి వాచ్య మనుత్పన్నస్యాపి కారణే సతః కార్యస్య కార్యాన్తరేణావరణసమ్భవాత్. యథా మృది వర్తమానస్య ఘటస్యానుత్పన్నస్య మృద్గతపిణ్డాదికార్యాన్తరేణావరణమ్. తస్య చావరణస్య వినాశః కారకవ్యాపారసాధ్య ఇతి ఘటాభివ్యక్త్యర్థం కారకవ్యాపార ఆవశ్యకఏవేతి కృత్వా సృష్టేః ప్రాగపి కార్యసత్త్వే కారకవ్యాపారో వ్యర్థ ఇతి న చోదనీయమ్. న చైకస్యామేవ మృది పిణ్డకపాలఘటాదినానాకార్యసత్త్వం యుగప దయుక్త మితివాచ్యమ్. అభివ్యక్తానామేవ కార్యాణాం యుగప త్కారణే సత్త్వం విరుద్ధం నత్వనభివ్యక్తానా మిత్యభ్యుపగమాత్. న చానభివ్యక్తానాం తేషాం సత్త్వమేవాసిద్ధ మితి వాచ్యం. తదభావే అభివ్యక్తకార్యాభావప్రసఙ్గాత్. అనభివ్యక్తత్వరూపేణ సతా మేవ కార్యాణా

మభివ్యక్తత్వరూపేణోత్పత్తి ర్నత్వసతా మన్యథా శశవిషాణాదీనా మప్యుత్పత్తిప్రసఙ్గా దిత్యుక్తత్వాత్. నను అనభివ్యక్తస్య కార్యస్య కిం రూప మితిచే దుచ్యతే. అభివ్యక్తస్య కార్యస్య యద్రూపం తదేవేతి. నచ కుత స్తస్యానుపలబ్ధి రూపస్యేతి వాచ్య మనభివ్యక్తత్వాదేవ కార్యగతనామరూపయో రనభివ్యక్తత్వాదేవ హి కార్య మనభివ్యక్త మిత్యుచ్యతే ఇతి. యద్వా కార్య ముత్పత్తేః ప్రా క్కారణాత్మనా వర్తతే. కారణస్య మృదాదే రేవ కారకవ్యాపారవశేన కార్యాత్మనా పరిణామదర్శనాత్. తథా చేదం జగత్సృష్టేః ప్రా క్స్వకారణభూతావ్యాకృతాత్మనా వర్తత ఇతి నాసత్కార్యవాద ప్రసఙ్గః. నను ఉత్పత్తేః ప్రా గనేకాని కార్యా ణ్యేకస్మి న్కారణే మృదాదా వర్తన్త ఇత్యేత న్మహ దిన్ద్రజాలం ప్రత్యక్షాదివిరోధాత్. కారణరూపేణ వర్తన్త ఇత్యప్యయుక్తం కార్యకారణయో ర్భిన్నరూపత్వాత్. ఏకరూపత్వేచ కార్యకారణభేదస్యై వాసిద్ధేః. తస్మా త్కారణే కార్యోత్పాదనసామర్థ్యమాత్ర మస్తి. నచ శశవిషాణాద్యుత్పత్తిప్రసఙ్గః కారణస్య తజ్జననసామర్థ్యాభావాత్. నహి పశ్వాదిశిరసా మివ శశమనుష్యాదిశిరసాం విషాణోత్పాదనశక్తి రస్తి ఇతిచే న్నైవమ్. యది బీజే తరువ న్మృది ఘట స్సూక్ష్మరూపేణ నస్యా త్తర్హి మృదో ఘటో నైవోత్పద్యేత. యది చాత్యన్తాసతా మపి కార్యాణాం జననే కారణం శక్తం స్యా త్తర్హి శశవిషాణాదీ న్యపి కార్యాణి జనయే త్కారణం మృదాదికమ్. కిఞ్చ య దత్యన్త మసదేవ కార్య ముత్పద్యతే త ర్హ్యసతోఽభావస్య ఉత్పత్తిక్రియాశ్రయత్వం ప్రాప్తం. త చ్చాయుక్తం క్రియాశ్రయత్వస్య భావలక్షణత్వాత్. నహి వన్ధ్యాపుత్రః క్వాప్యుత్పద్యతే. ఉత్పత్త్యాదయో హి భావస్యైవ వికారాః. అసత్కార్యవాదినా త్వయాఽపి నహి ఘటాభావ ఉత్పద్యత ఇత్యుచ్యతే కిన్తు ఘట ఉత్పద్యత ఇత్యేవ. అనాది స్సాన్తో ఘటప్రాగభావ ఇతి లక్షితత్వా త్త్వయా ఉత్పత్తిరహితో హ్యనాదిః. ఏవ మసత స్సత్తాఽయోగాదేవ భగవతా శ్రీకృష్ణేన గీతం 'నాసతో విద్యతే భావ'ఇతి. తస్మాత్సదేవ కార్య ముత్పద్యత ఇతి సిద్ధ స్సత్కార్యవాదః. నను యది కార్య ముత్పత్తేః ప్రాగపి సత్ తర్హి నాశా త్పశ్చాదపి సదేవ. సతః కదాచి దప్యసత్తాఽయోగాత్. 'నాభావో విద్యతే సత'ఇతి భగవద్గీతావచనాచ్చ. సచ్చ వస్తు సత్యమేవేతి సంసారోఽయం సత్య ఏవ స్యాత్. తత శ్చానిర్మోక్షప్రసఙ్గ ఇతి వ్యర్థం ప్రకృతం వేదాన్తశాస్త్ర మితిచే న్నైవమ్. వ్యవహారదశాయామేవ కార్యం సత్ నతు పరమార్థదశాయాం తదానీం కార్యకరణవ్యవహారస్యైవాభావాత్. తస్మా ద్వ్యావహారికసత్య స్సంసారోఽయం పరమార్థతో నాస్త్యేవేతి మిథ్యాభూతఏవేతి నా

నిర్మోక్షప్రసఙ్గః. నను వాచారమ్భణశ్రుత్యా కార్యం మిథ్యా కారణం సత్యమితి ప్రతిష్ఠాపితత్వాత్కథం కార్యస్య న మిథ్యాత్వం - బ్రూషే హి త్వం కార్యం సదితి, అతో ప్రోచ్యతే. కారణవ్యతిరేకేణ కార్యానుపలమ్భాత్కార్యం మిథ్యేతి కార్యవ్యతిరేకేణ కారణోపలమ్భాత్కారణం సత్యమితిచ శ్రుతితాత్పర్యాత్. నచ కారణమేకమేవ సదాఽప్యస్తి కార్యన్తు కదాచిదపి నాస్తీతి శ్రుతితాత్పర్యమితి వాచ్యమిష్టాపత్తేః. న చాసత్కార్యవాదాపత్తిః. యది కార్యమస్తి తర్హి తదుత్పత్తేః ప్రాగస్తి వా న వేతి సందిహ్యేత. కార్యస్యైవాభావే కథన్తత్సన్దేహః కథంవా అసత్కార్యవాదస్య సత్కార్యవాదస్య వా ప్రసక్తిః. నచ కాలత్రయేఽపి కార్యస్యాభావే శూన్యవాదప్రసక్తిః కారణస్య సత్త్వాత్. నచావిద్యమానస్య కార్యస్య కథముపలబ్ధిరితివాచ్యం మాయావశాత్. మాయయా హీన్ద్రజాలాదిలక్షణయా గగనే గన్ధర్వనగరాదికం దృశ్యతే. నచ మాయాఽపి కథమస్తీతి వాచ్యం. యావన్ముక్తి తస్యాస్సత్త్వాత్. పరమార్థదశాయామేవహి వయం బ్రహ్మాతిరిక్తసర్వాభావం బ్రూమః. 'నేహనానాఽస్తికిఞ్చన ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మే'త్యాది శ్రుతిప్రామాణ్యాత్. తస్మాత్కార్యమిథ్యాత్వమతేఽపి మాయామయోఽయం ప్రపఞ్చ ఉత్పత్తేఃప్రాగపి సన్నేవ ఇతి మృత్యునేదం గ్రస్తమిత్యుపపన్నమ్. అయం మృత్యుః, అహ మాత్మన్వా న్మనస్వీ స్యామితి సఙ్కల్ప్యేతి శేషః, మనః అకృత అకురుత అయం సమనస్కో మృత్యుః ఆత్మానమితి శేషః. అర్చన్ పూజయన్ సః మే అర్చతే మహ్యం కం జలమస్తు ఇతి అచరత్సంకల్పితవానిత్యర్థః. చరతేర్గత్యర్థత్వాద్గత్యర్థానాం జ్ఞానార్థత్వాత్సంకల్పస్యచ జ్ఞానత్వాత్. ఏవమర్చతస్తస్మాన్మృత్యోరమ్బు జలం ప్రాదుర్బభూవ. తస్మాదర్చత స్సత ఇతివా అర్కః ప్రతిష్ఠామగ్నేరాశ్రయమప్సుచాగ్నిః ప్రతిష్ఠిత'ఇతి శాస్త్రాత్. న చార్కః కథమగ్నిరితి వాచ్యం ప్రజాపతేరర్కత్వేన తత్సమ్బన్ధాదగ్నేరప్యర్కత్వమితి. ప్రజాపతేరర్కత్వన్తు అర్చతే' మే కమస్త్వితి సఙ్కల్పితవానితి కృత్వా సిద్ధమ్. తదమ్బు అర్క ఇతి. బుధా అభిదధతి వదన్తి. నను సమనస్కస్య ప్రజాపతేస్సంకల్పో భవతు నామ, కథమ్పున రమనస్కస్య తస్య మనోజననసఙ్కల్ప ఇతిచేన్నాత్ర కాఽపి విప్రతిపత్తిః సంకల్పహేతోర్మాయాయాస్సత్త్వాత్. నను ప్రజాపతినా మనస్సర్గానన్తరమాప ఏవ యది సృష్టాస్తర్హి ఆకాశాదిసృష్టేః కా గతిరితిచేదాకాశాదీన్ సృష్ట్వా తతోఽపః ససర్జ ప్రజాపతిరితి కల్పనైవ గతిః. నను యదా మనస్సృష్ట్యనన్తరమేవాకాశాదయః సృష్టాస్తర్హి అపఞ్చీకృతపఞ్చభూతసత్త్వాంశకార్యం మన ఇత్యస్య కథముపపత్తిరితిచేదస్మదాదిజీవోపాధిభూతమనసః పఞ్చభూతకార్యత్వం,

ప్రకృతం మనస్తు హిరణ్యగర్భాన్తఃకరణమితి న విరోధః. అత ఏవ వశిష్ఠేనాపి 'ఆద్యా మన స్తదనుబన్ధవిమోక్షదృష్టిః పశ్చాత్ప్రపఞ్చరచనా భువనాభిధానా' ఇతి స్మృతమ్. ౪

శ్లో॥ యోఽపా మస్తి శర స్స సంహత ఇయ మ్భూ రాస మృత్యుః క్షితా
వశ్రామ్య త్తత ఆవిరాస స విరాట్ స్వంచ త్రిధా వ్యాకరోత్.
అగ్న్యర్కా– మరు ది త్యముష్య తు శుచేః ప్రాచీ శిర స్తే భుజౌ
శర్వాగ్న్యోః కకుభౌ జలాధిపదిశా పుచ్ఛం పరం కల్ప్యతే. ౫

వ్యా.—అపాం యశ్శర స్సారోఽస్తి దధ్నో మణ్డ మివేతి భావః. స శర స్సంహత స్సన్నియం సర్వాధారత్వేన దృశ్యమానా భూ ర్భూమి రాస జజ్ఞే - మృత్యునా తేజసాఽన్తర్బహిః పచ్యమానస్స న్నపాం శర స్సంహతో భూత్వా భూమిస్వరూపేణ పరిణత ఇత్యర్థః. 'అద్భ్యః పృథివీ'ఇతి శ్రుత్యన్తరాదితిభావః. మృత్యుః క్షితౌ పృథివ్యా ముత్పాదితాయా మితి శేషః. అశ్రామ్యత్ శ్రాన్తోఽభూత్. ప్రాసాదాది నిర్మాణవ త్క్షితినిర్మాణస్య మహాకార్యత్వేన శ్రాన్తికరత్వా దితిభావః. తత ఏవం శ్రామ్యతో మృత్యో స్సకాశా ద్విరా డాస ఆసీత్. సూక్ష్మప్రపఞ్చాత్మకా త్సూత్రాత్మనో హిరణ్యగర్భా త్స్థూలప్రపఞ్చాత్మకో విరాట్పురుషో జాత ఇత్యర్థః. స చోత్పన్నో విరా డాత్మా ప్రజాపతిః స్వమాత్మానం త్రిధా వ్యాకరోత్ వ్యకురుత. తదేవ ప్రకారత్రయ మాహ- అగ్న్యర్కా– మరుదితి. తత్రాముష్య శుచే రగ్నేస్తు శిరః ప్రాచీ ది క్కల్ప్యతే. అగ్నే శ్శిరసి ప్రాచీదృష్టిః కర్తవ్యేత్యర్థః. తే ప్రసిద్ధే శర్వాగ్న్యోః కకుభౌ దిశౌతు భుజౌ అగ్నే ర్భుజయో రైశాన్యాగ్నేయ దిగ్దృష్టిః కార్యేత్యర్థః. అగ్నేః పుచ్ఛం పరం పుచ్ఛస్తు జలాధిపదిశా ప్రతీచీ కల్ప్యతే. ౫

శ్లో॥ వాయోః కోణపతేశ్చ సక్థియుగళం ది గ్దక్షిణా చోత్తరా
పార్శ్వే ద్యౌః ఖలు పృష్ఠ మభ్ర ముదరం సర్వం సహోరస్స్థలమ్
ఏషోఽగ్నిః పయసి ప్రతిష్ఠితతమో వేదైన మేవన్తు య
స్స ప్రాజ్ఞోఽయతి యత్ర తత్ర పరమాం యాయా త్ప్రతిష్ఠామయమ్.
౬

వ్యా.—అగ్నే స్సక్థియుగళం వాయో ర్దిక్ కోణపతే ర్దిక్చ అగ్నేః పార్శ్వే దక్షిణా ది గుత్తరా దిక్చ అగ్నేః పృష్ఠం ద్యౌః ఉదర మభ్ర మన్తరిక్ష మురస్స్థలం సర్వంసహా పృథివీ ఏష పూర్వోక్తవిధోఽగ్నిః పయసి ప్రతిష్ఠితతమః అతిశయేన

ప్రతిష్ఠితః యస్తు ఏన మగ్ని మేవం వేద సోఽయం ప్రాజ్ఞః యత్ర అయతి గచ్ఛతి తత్ర పరమా ముత్కృష్టాం ప్రతిష్ఠాం స్థితిం ఖ్యాతిం వా యాయాత్. ౬

శ్లో॥ ఆత్మా మే భవతు ద్వితీయ ఇతి స స్వేనాత్మనాఽథ త్రియీం
పర్యాలోచ్య యయౌ ప్రజాపతిజనౌ య జ్జ్ఞానకర్మాత్మికమ్
రేత స్తేన జలం విధాయ తదనుప్రావిశ్య చాణ్డాత్మనా
గర్భీభూయ స జాయతే స్మ భగవాన్ సంవత్సరః కాలకృత్. ౭

వ్యా.—మృత్యు ర్విరాజ మసృజ దిత్యుక్తం ప్రాక్ స కిం వ్యాపారస్స న్నసృజ దిత్యత ఆహ- ఆత్మేతి. స మృత్యుః మే ద్వితీయ ఆత్మా శరీరం మనోమయాత్మాపేక్షయా ద్వితీయత్వం శరీరాత్మనః భవతు ఇతి కామయిత్వేతి శేషః. అథ కామానన్తరమేవ స్వేన స్వీయేనాత్మనా మనసా త్రియీం పర్యాలోచ్య వేదోక్తం సృష్టిక్రమం విమృశ్య జ్ఞాత్వేత్యర్థః 'ధాతా యథాపూర్వ మకల్పయ' దితి శ్రుతేః. పూర్వపూర్వసజాతీయత్వా దుత్తరోత్తరసృష్టే రితిభావః. ప్రజాపతిజనౌ విరాడుత్పత్తౌ కారణ మితిశేషః. జ్ఞానకర్మాత్మకం జన్మాన్తరకృత మితిభావః. యత్ రేతః బీజం యయౌ వపశ్య దిత్యర్థః గత్యర్థానాం జ్ఞానార్థకత్వాత్. స మృత్యుః తేన రేతసా జలం విధాయాపః సృష్ట్వా తజ్జల మనుప్రావిశ్య అనుప్రవిశ్య తద్రేతోఽప్సు స్థాపయిత్వేత్యర్థః. అణ్డాత్మనా హిరణ్మయాణ్డరూపేణ గర్భీభూయ గర్భీభూతస్సన్ అప్సు నిక్షిప్తం తద్రేతోఽణ్డాత్మనా గర్భో బభూవేత్యర్థః. "అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్య మపాసృజత్, తదణ్డ మభవ ద్ధైమ" మితి భాగవతాత్. యథా కుక్కుటాదేః రేతః స్త్రీయోనౌ క్షిప్తం స దణ్డాత్మనా గర్భో భవతి తద్వ దితిభావః. భగవాన్ కాలకృ త్సంవత్సరకాలనిర్మాతా సంవత్సరః సంవత్సరాఖ్యః ప్రజాపతి ర్జాయతేస్మ అభవత్. మృత్యు స్సంవత్సరనిర్మాణేన సంవత్సరాత్మక ఆసీ దిత్యర్థః. ౭

శ్లో॥ తం గర్భం భృతవాన్ ప్రజాపతి రసా వావత్సరం చాభిన
త్తస్మా దూర్ధ్వ మభూ త్తతోఽగ్ని రథ తం జాతం విరాజం శిశుమ్
ఆద్యం దేహిన మత్తు మాస్య మకరో ద్వ్యాత్తం స మృత్యు ర్నిజం
భీతో భాణితి శబ్ద మేష విదధే పుత్ర స్సవా వాగభూత్. ౮

వ్యా.—అసౌ ప్రజాపతి ర్మృత్యుః తం గర్భ మావత్సర మాసంవత్సరం భృతవాన్ సన్ తస్మా త్సంవత్సరాదూర్ధ్వ మభినచ్చ బిభేదైవ పక్ష్యణ్డవదితి భావః. తతో నిర్భిన్నా త్తస్మా దణ్డా దగ్ని ర్విరా డభూత్. అథ స మృత్యుః జాత మాద్యం దేహినమ్ 'సవై శరీరీ ప్రథమః' ఇతిశ్రుతేః, శిశుం కుమారం విరాజ మత్తుం

భక్షితు మశనాయావత్త్వా దితిభావః నిజ మాస్యం ముఖం వ్యాత్తం వివృత మక రోత్. ఏష పుత్రః కుమారః భీతో భూత్వేతి శేషః భాణ్ ఇతిశబ్దం విదధే చకార. సవా స ఏవ శబ్దః వా గభూత్. ౮

శ్లో॥ బీజస్యైవ మమాస్య భక్షణవశా దన్నం కనీయో భవే
దిత్యాలోచ్య స మృత్యు రేన మజహా ద్బుద్ధ్యా విమృశ్య త్రియామ్
ఋక్సామాని యజూంషి యజ్ఞనృపశూం శ్ఛన్దాంసి సర్వం జగ
చ్చ కేరి స్థావరజఙ్గమాత్మక మిదం భూయో౽న్న కామ స్సచ. ౯

వ్యా.-స మృత్యుః మమ బీజస్యై వాస్య కుమారస్య భక్షణవశా త్కనీ యో౽ల్ప మన్నం భవే దిత్యాలోచ్య ఏనం భీతం కుమార మజహాత్ తత్త్యాజ నాభక్షయదత్యర్థః. స ఏవం భూయో౽న్నకామః బహ్వాన్నస్పృహో మృత్యుః ఋచః సామాని యజూంషి. యజ్ఞా న్నృణా పత్నీజా ఇత్యర్థః పశూ గ్రామ్యా నారణ్యకాంశ్చ ఛన్దాంసి గాయత్ర్యాదీని సప్త స్థావరజంగమాత్మక మిదం సర్వం జగచ్చ చకేరి ససర్జ. ౯

శ్లో॥ యద్య ద్వస్తు ససర్జ మృత్యు రశితుం తత్త త్ప్రవృత్తో౽భవ
త్సర్వస్యే త్యదనా దసా వదితి రిత్యాఖ్యాయతే చాగమే
యో వేదే త్యదితిత్వ మస్య పురుష స్సర్వాన్నభోక్తా భవే
త్తస్యా౽న్నం తస్య సమం భవే జ్జగదిదం సర్వాత్మమృత్యోర్చినః. ౧౦

వ్యా.—మృత్యుః యద్యద్వస్తు ససర్జ తత్తద్వస్తు అశితుం ప్రవృత్తో౽భవత్ ఇత్యేవం సర్వస్య జగతో ఽదనా ద్భక్షణా ద్ధేతోః అసౌ మృత్యుః ఆగమే వేదే చకారా త్పురాణాదిషుచ అదితి రిత్యాఖ్యాయతే కథ్యతే అస్య మృత్యో రది తిత్వ మిత్యేవం యో వేద సపురుష స్సర్వాన్నభోక్తా భవేత్. సర్వాత్మమృత్యోర్ చ్చినః సర్వాత్మభూతం మృత్యు మర్చయత స్తస్య ఇదం సమం సర్వం జగ దన్నం భవేత్. నచ మృత్యోః కథం సర్వాత్మత్వ మితి వాచ్యం. సర్వ స్యైతస్య జగతో ఽన్నభూతస్యాత్తా సర్వాత్మనైవ భవతి నాన్యథేతి సర్వాత్తా మృత్యు స్సర్వా త్మైవ. నరపశుపక్ష్యాదిసర్వప్రాణిరూపే ణావస్థితస్స న్మృత్యుః సర్వాత్తా భవతీతి యావత్. ౧౦

శ్లో॥ యజ్ఞేనాథ యజేయ భూయఇతివా సఙ్కల్ప్య సంశ్రామ్యత
స్సప్త స్యాస్య మహా నసుశ్చ తరసోదకామ్ర దక్షా త్ప్రభోః

ఉచ్ఛూనే వపుషి స్థితం హృదయ మస్యాసీ త్తదైచ్ఛ త్సమే
మేధ్యం స్యా దిద మాత్మవా నహ మిత స్స్య మిత్యథాశ్వోఽభవత్.
౧౧

వ్యా.—అథ అహం యజ్ఞేనాశ్వమేధేన భూయోవా పునరపి జన్మాన్తరేఽనే నాశ్వమేధస్య కృతత్వా దూ్యాయ ఇత్యుక్తమ్. యజేయ ఇతి సఙ్కల్ప్య సంశ్రామ్యతః సమ్యక్ శ్రమం గతవతః యథా లోకేఽపి మహత్కార్యం కామయిత్వా కృతీ శ్రామ్యతి తద్వదితిభావః త_త్తస్యాలోచయతః తప ఆలోచన ఇతిధాతుః ప్రభో రీశ్వరస్యాస్య మృత్యో ర్జజ్ఞా త్తరసా ద్రుతం మహా నసుః ప్రాణ ఉదక్రామత్. చకారా దిన్ద్రియాణి చోదక్రామన్. అస్య మృత్యో ర్హృదయం మనః ఉచ్ఛూనే ప్రాణోత్క్రమణానన్తరం దేహస్య వృద్ధిసమ్భవా దితిభావః. వపుషి దేహే స్థితమాసీత్. యథా దూరంగతస్యాపి కస్యచి త్ప్రియే వస్తుని మనో భవతి తద్వచ్ఛరీరా న్నిర్గతస్యాపి ప్రజాపతే శ్శరీరే తస్మి న్మన ఆసీ దిత్యర్థః. తదా స తస్మిన్నేవ శరీరే గతమనాః ప్రజాపతిః మే ఇదం శరీరమ్ మేధ్యం స్యాత్ అహ మితః అనేన శరీరేణ ఆత్మవాన్ శరీరీ స్యా మిత్యైచ్ఛ త్సంకల్పితవాన్. అథ సఙ్కల్పానన్తరమేవ అశ్వోఽభవత్. తస్మిన్ శరీరే ప్రవిశ్యాఽశ్వోఽభవ దిత్యర్థః. అనేనాశ్వమేధాశ్వ స్సా క్షాత్ప్రజాపతిరేవేతి సిద్ధమ్. ౧౧

శ్లో॥ మేధ్యం స్వం స పశుం ప్రకల్ప్య భగవా న్నిర్ముక్తరశ్మించ తం
మత్వాఽన్తే శరద స్సమాలభత తం స్వాత్మార్థ మన్యా న్పశూన్
దేవేభ్యోఽ ప్యపర స్సుధీ రితి తతో విద్యా దిదానీ మతః
ప్రాజాపత్యపశుం నిహ న్తి కుశలో వై సర్వదైవత్యకమ్. ౧౨

వ్యా.—స భగవాన్ ప్రజాపతిః స్వమాత్మాన మేవ మేధ్యం పశు మశ్వ మ్ప్రకల్ప్య తం చాత్మాశ్వం నిర్ముక్తరశ్మిం ముక్తప్రగ్రహం మత్వా చిన్తయిత్వా శరద స్సంవత్సర స్యాన్తే అవసానే సంవత్సరా దూర్ధ్వ మిత్యర్థః. ఆత్మార్థం తం పశుం సమాలభత హింసితవా నిత్యర్థః. తథాఽమన్య తేతియావత్. అన్యాన్ గ్రామ్యా నారణ్యకాంశ్చ పశూన్ దేవేభ్యః స్వావయవభూతేన్ద్రాదిదేవతాభ్యః సమాలభత అపరః ప్రజాపతే రన్యోఽపి సుధీః ఇతి పూర్వోక్తవిధయా విద్యాత్. ఆత్మపశుం ప్రజాపతిభూతస్వార్థ మాలబ్ధం పశ్వన్తరాణి స్వావయవభూత దేవతార్థ మాలబ్ధానిచ చిన్తయే దిత్యర్థః. అతో వై అతఏవ ఇదానీం కుశలః కృతీ యాజ్ఞికః సర్వదైవత్యకం ప్రాజాపత్యపశుం నిహన్తి ఆలభతే. ౧౨

శ్లో॥ యోఽసౌ ఖే రవి రశ్వమేధ ఇతి తస్యాత్మా తు సంవత్సరో
యోఽగ్నిస్సోఽర్క ఇతి స్మృతోఽస్యత ఇమే లోకా స్తథాఽఽత్మాయితాః
ఏకం దైవ మిదన్తు మృత్యురితి తద్ధ్యర్కాశ్వమేధద్వయం
యో వేదేతితు మృత్యు రస్యహి భవ త్యాత్మైవ తో సోఽమృతః. ౧౩

వ్యా.—ఖే అభ్రే యోఽసౌ రవి ర_స్తి స ఏవాశ్వమేధ ఇత్యుచ్యతే కల్పితపశు హేతుకః బాహ్యపశుహేతుకశ్చేతి ద్వివిధోఽ ప్యశ్వమేధక్రతుః ఫలరూపేణ స్థిత స్సవితైవ దేవతేత్యర్థః సంవత్సరస్తు తస్య రవే రాత్మా శరీరం సూర్యోదయానుదయా భ్యా మహోరాత్రద్వారా సంవత్సరవ్యవస్థానా త్సంవత్సరక_ర్తు స్సూర్యస్య సంవత్సర శ్శరీరభూత ఇత్యర్థః యః అగ్నిః పార్థివ శ్చిత్యాగ్నిః క్రతుసాధనభూతః సః అర్క ఇతి స్మృతః ప్రసిద్ధః. అస్య చిత్యాగ్నే రర్కస్య తథా అముష్యతు శుచేః ప్రాచీ శిర స్తే భుజా విత్యత్రోక్తప్రకారేణ తే ఇమే లోకాః ఆత్మాయితాః శరీరావయవ భూతా ఇత్యర్థః తదిద మర్కాశ్వమేధద్వయ మగ్న్యాదిత్యయుగలం మృత్యురి త్యేకమేవ దైవ మేకైవ దేవతా భవతీతి శేషః. పూర్వ మేకస్యా ఏవ దేవతాయాః క్రియానిర్వృత్త్యర్థం త్రిధావిభక్తత్వా త్క్రియానిర్వృత్త్యుత్తరకాల మేకైవ దేవతా సా భవతీత్యర్థః. యస్తు యః పునః ఇతి వేద అహమేవ మృత్యు రస్మ్యశ్వ మేధ ఏకా దేవతా మద్రూపాశ్వాగ్నిసాధనా సాధ్యేతి వేద అస్య వేత్తుః మృత్యు రాత్మైవ భవతి నాన్యః. హిః ప్రసిద్ధౌ. మృత్యో స్సర్వాత్మత్వస్య ప్రసిద్ధత్వా ద్వేత్తు రాత్మాఽపి మృత్యు రేవేతిభావః. త_త్తస్మాత్ మృత్యో రేవ విదుష ఆత్మ త్వా దిత్యర్థః. స విద్వా నమృతః మరణరహితో భవతీతి శేషః. ప్రకృతప్రారబ్ధదే హనాశస్యావర్జనీయత్వా త్సకృ న్మృత్వా పునర్మరణాయ న జాయత ఇత్యర్థః సంసారా న్ముచ్యత ఇతి యావత్. ౧౩

శ్లో॥ దేవా ఇ త్యసురాఇతి ద్రుహిణజా ద్వేధా భవ_న్తి ప్రజా
దేవా శ్శాస్త్రకృతప్రవృ_త్తికలితా _స్తత్రాల్పసంఖ్యా శ్శుభాః
అన్యే స్త్వసురతాః స్వభావజకృతిజ్ఞానప్రవృత్త్యాశ్రయా
దేవానాం విజయే ప్రజాపతిపదం ద్రుత్వం పరేషాం భవేత్. ౧౪

వ్యా.—ఏవ మశ్వమేధబ్రాహ్మణం వ్యాఖ్యాయాథోద్గీథబ్రాహ్మణం వ్యా ఖ్యాతు మారభతే-దేవా ఇత్యాదినా. ద్రుహిణజాః ప్రాజాపత్యాః ప్రజాః దేవా ఇతి అసురా ఇతిచ ద్వేధా భవ_న్తి. తత్ర శాస్త్రకృతప్రవృ_త్తికలితా శ్శాస్త్రజనిత జ్ఞానకర్మప్రవృత్తియుక్తాః ప్రజా దేవా ఇత్యుచ్యన్తే. తే చాల్పసంఖ్యా శ్శుభాశ్చ

భవన్తి. సాధూనాం విరళత్వా దితిభావః. అన్యే అసురాస్తు స్వాసురతాః స్వప్రాణే న్ద్రియతర్పణపరాయణాః స్వభావజకృతిజ్ఞానప్రవృత్త్యాశ్రియాః స్వభావజా స్వాభా వికీ కృతి ర్భోజనమైథునాదికం స్వభావజం జ్ఞానం స్థూలో౽హం కాణో౽హ మి త్యాదికం తత్ప్రవృత్త్యాశ్రియాః దేహాత్మాభిమానినః క్షుద్రా ఇతిభావః. భవన్తి ఇమాచ దైవాసురసమ్పదా భగవద్గీతాసు విస్తరేణోక్తా దేవా అల్పసంఖ్యా ఇత్యు క్తత్వా దసురాణా మధికసంఖ్యాత్వం వ్యజ్యతే. అసురాపేక్షయాహి దేవానా మల్ప త్వం దేవానాం భక్తిజ్ఞానాదిమతాం విజయేసతి ప్రజాపతిపదం భవేత్. ప్రజాపతే రేవ సర్వదేవోత్కృష్టత్వా త్ప్రజాపతిత్వస్యైవ లాభే కిమ్పున ర్వాచ్య మిన్ద్రత్వాది లాభస్యేతి కృత్వా ప్రాజాపత్యాన్తాని సర్వాణ్య ప్యుత్కృష్టపదాని స్యు రిత్యర్థః. ఏతేషా మసురాణాం జయే దురిత్వం స్థావరత్వ మ్భవేత్. స్థావరాన్తాని సర్వాణి నికృష్టాని జన్మాని స్యు రిత్యర్థః. శాస్త్రజనితజ్ఞానాద్యభివృద్ధ్యా దేవానాం జయః. అశాస్త్రీయహింసాద్యభివృద్ధ్యా వసురాణాం జయ ఇతి వివేకః. ౧౪

శ్లో॥ భూయిష్ఠై రసురై ర్జితా అథ సురా స్తే చిన్తయిత్వా మిథో
యజ్ఞే శత్రుగణం జయేమ వయ మిత్యుద్గీథకర్త్రాశ్రియాః
నిశ్చిత్యాభ్యవదన్ గిరం కలయ న స్త్వోద్గాత్ర మేవంచ వా
గుద్గాయ న్త్యదిశ త్సుఖం సురతతేః కల్యాణసమ్భాషిణీ. ౧౫

వ్యా.—అథ భూయిష్ఠై ర్బహుభి రసురై ర్జితా స్తే సురా మిథ శ్చిన్త యిత్వా పర్యాలోచ్య వయం యజ్ఞే జ్యోతిష్టోమే ఉద్గీథకర్త్రాశ్రియా స్సన్తః శత్రు గణ మసురసంఘం జయేమ ఇతి నిశ్చిత్య త్వం నః అస్మదర్థ మౌద్గాత్రం కర్మ కలయైవం కురుష్వేతి గిర మభ్యవదన్ వాచ మ్ప్రత్యవదన్. సాచ వాగ్దేవీ ఉద్గా య న్తీ సతీ సురతతే స్సుఖ మదిశ త్కల్యాణసమ్భాషిణీ చాభూ దితి శేషః. యద్వా కల్యాణసమ్భాషిణీ వా గుద్గాయన్తీ సతీ సురతతే స్సుఖ మదిశత్ ఇ త్యన్వయః. వదనవ్యాపారేణ య స్సుఖవిశేష స్సంఘాతస్య నిష్పద్యతే స ఏవ వాచి దేవానాం భోగః. యత్తు కల్యాణం వదతి వా క్త దాత్మార్థ మేవేతిభావః. ౧౫

శ్లో॥ తత్ర స్వేన శుభేరణస్య కలనే వ్యాసఙ్గరూపం గిర
స్సమ్ప్రాప్యావసరం సురేతరభరో దేవాభిభూతీచ్ఛయా
పాప్మానం నిదధే౽థ వాచి యజమానావస్థసూత్రాత్మనః
పాప్మా౽సా వఖిలప్రజో క్త్యనుగతః కార్యే హి హేతో ర్గుణః. ౧౬

వ్యా.-తతః స్వార్థే పరార్థేచ వాగ్దేవ్యా ఉద్గానేసతి గిరో వాగ్దేవతాయాః స్వేన వాచా శుభేరణస్య కళ్యాణవదనస్య కలనే సమ్బన్ధే వ్యాసఙ్గోఽభినివేశః తద్రూప మవసరం సమ్ప్రాప్య సురేతరభరోఽసురగణః. అథ ప్రాప్త్యనన్తరమేవ దేవాభిభూతీచ్ఛయా యజమానావస్థస్య సూత్రాత్మనః ప్రజాపతే ర్వాచి పాప్మ సం నిదధే నిక్షిప్తవాన్. అసౌ వసురక్షిప్తః పాప్మా అఖిలప్రజో క్తిష్వ ప్యనుగతః తత్కార్యత్వా దితిభావః. హియస్మాద్ధేతోః కారణస్య గుణాః కార్యే సఙ్క్రామ తీతి శేషః. తస్మాత్ప్రజాపతివాగ్గతపాప్మా తత్ప్రజావాచ్య ప్యనుగత ఇతి యుక్త మితి భావః. నచ 'న హ వై దేవా న్పాపం గచ్ఛ'తీతిశ్రుతేః కథ మ్ప్రజాపతే రపి పాప్మ సమ్బన్ధ ఇతివాచ్య మతఏవ యజమానావస్థత్వేన విశేషితః ప్రజాపతిః పూర్వస్మిన్ కల్పే యజమానావస్థాయాం ప్రజాపతే రస్య వాచి పాప్మా క్షిప్తో సురై రితి భావః. ౧౬

శ్లో॥ పాపే నోపహతా నృణాం వదతి వా గశ్లీల మక్షీక్షతేఽ
ద్రష్టవ్యం శ్రవణం శృణోత్యపపదం దుర్గన్ధ ముజ్జిఘ్రతి
ఘ్రాణం స్వాదతి నీరసంచ రసనా ఽస్పృశ్యం త్వచా సంస్పృశ
త్యధ్యేయం హృదయం విచిన్తయతి ధీ రజ్ఞేయ మ ప్యిచ్ఛతి. ౧౭

వ్యా.-ప్రజాపతే ర్వాచః పాప్మదూషితత్వే ప్రజానాం వాచః పాపదూషితత్వం లిఙ్గ మిత్యుక్తమ్. ప్రజానాం వాచః పాపదూషితత్వే కం ప్రమాణ మితిశఙ్కాయా మశ్లీలభాషణానుభవఏవ ప్రమాణ మిత్యాహ - పాపేనేతి. నృణాం ప్రజానాం వాక్ పాపే నోపహతా దూషితా. అతఏవ అశ్లీల మసభ్యబీభత్సానృతాదికం వదతి. నృణాం తత్తేచ్ఛాఽభావేపి వాగేవ స్వయం వద తీతిభావః. ఏవం వాచి దూషితాయాం సత్యాం దేవా ఉద్గానాయ చక్షురాదీన్ ప్రేరితవన్తః తే ప్యసురైః పాప్మనా విద్ధా ఆసన్నిత్యాహ- అక్షీత్యాదినా. అక్షి చక్షుః పాపే నోపహతం స దితి లింగవ్యత్యయేనాన్వేతి అద్రష్టవ్య మీక్షతే శ్రవణ మపశబ్దం దుష్టశబ్దం శృణోతి ఘ్రాణం దుర్గన్ధ ముజ్జిఘ్రతి ఉచ్చైర్జిఘ్రతి రసనా నీరసం స్వాదతి త్వచా త్వక్ - ఆపం చైవ హలన్తానా మితి వచనా దాకారాన్తత్వమ్. అస్పృశ్యం స్ప్రష్టు మయోగ్యం స్పృశతి హృదయం మనః అధ్యేయం ధ్యాతు మయోగ్యం చిన్తయతి ధ్యాయతి. ధీ ర్బుద్ధిః అజ్ఞేయం జ్ఞాతు మయోగ్యమపి ఇచ్ఛతి జానాతి. ఏవం వాగాదికర్తృకాశ్లీలవదనాదిక్రియావశా ద్దుఃఖ మేవ జాయతే నతు సుఖ మితి కృత్వా దేవానాం భోగస్య సుఖస్య నాశో జాత ఇతి దేవద్వేషిణా మసురాణాం కృత్యం ఫలిత మితి భావః. ౧౭

శ్లో॥ పాపే నావిహతేశితు ర్వదతి వా జ్నాశ్లీల మక్షీషు తే
నాదృశ్యం శ్రవణం శృణోత్యపపకం నాగన్ధ ముజ్జిఘ్రతి
ఘ్రాణం స్వాదతి నీరసం న రసనా ఽస్పృశ్యం నచ త్వక్స్పృశే
త్యధ్యేయం న మనో విచిన్తయతి ధీ ర్నాజ్ఞేయ మప్యృచ్ఛతి. ౧౮

వ్యా.—నను యద్యేవం జీవస్య వాగాదీని పాపదూషితత్వా దశ్లీలవదనాదీని కుర్వన్తి. తర్హి తథైవేశ్వరస్యాపి కి మితిశఙ్కాయాం నేత్యాహ - పాపేనేతి. ఈశితు ర్వా క్పాపేనావిహతా అత ఏవాశ్లీలం న వదతి. అన్య త్స్పష్టత్వా దవ్యాఖ్యేయమ్. అపాపవిద్ధత్వం చేశ్వరస్య 'అపహతపాప్మే' త్యాదిశ్రుతిసిద్ధమ్. ౧౮

శ్లో॥ వాణీ శ్రామ్యతి వక్తి నాపి నిఖిలం జీవస్య చక్షే న దృ
క్సర్వం శ్రామ్యతి నోశృణోతి సకలం శ్రోత్రం పరం శ్రామ్యతి
ఘ్రాణం శ్రామ్యతి జిఘ్రతిస్మ న సమం జిహ్వా నభుఙ్క్తే ఽఖిలం
భోజ్యం శ్రామ్యతి మానసం న మనుతే సర్వం పరం శ్రామ్యతి ౧౯

వ్యా.—ఏవం పాపదూషితత్వా జ్జీవస్య వాగాదయో నాశ్లీలవదనాదికమేవ కుర్వన్తి. కిం తర్హి జీవస్య వాణీ శ్రామ్యతి శ్రమం ప్రాప్నోతి అతిశయభాషణవశాదితిభావః. నిఖిలం శబ్దం నవక్త్యపి న భాషతేచ తథా దృక్చక్షుః సర్వం నచక్షే నపశ్యతి శ్రామ్యతి చ శ్రోత్రం సకలం నో శృణోతి శ్రామ్యతి చ పర మతిశయేనేత్యర్థః ఘ్రాణం సమం సమస్తం న జిఘ్రతి శ్రామ్యతిచ జిహ్వాఽఖిలం భోజ్యం నభుఙ్క్తే శ్రామ్యతిచ మానసం సర్వం నమనుతే శ్రామ్యతిచ. ౧౯

శ్లో॥ వా జ్న శ్రామ్యతి వక్తి చాపి సకలం దేవస్య చక్షేఽఖిలం
దృ జ్న శ్రామ్యతి వా శృణోతి సకలం శ్రోత్రం చ నశ్రామ్యతి
ఘ్రాణం శ్రామ్యతి నైవ జిఘ్రతి సమం జిహ్వాచ భుఙ్క్తేఽఖిలం
నైవశ్రామ్యతి మానసంచ మనుతే సర్వం నచ శ్రామ్యతి. ౨౦

వ్యా.—ఈశ్వరస్య వాగాదీనా మపాపవిద్ధత్వా న్నైవం శ్రమాదిక మిత్యాహ- వాగితి. దేవ స్యేశ్వరస్య వాక్ నశ్రామ్యతి సకలమపి వక్తిచ. ఏవమే వాన్య ద్వ్యాఖ్యేయమ్. ౨౦

శ్లో॥ ఆసన్యః పవనో బుధై రథ సముద్గానాయ సజ్చోదితో
దేవార్థం వ్యదగాయ దత్ర విమతాః క్షేప్తుం న శక్తా అఘమ్
లోష్టోఽశ్మానమివైన మేత్య నితరాం ధ్వస్తా వినేశు స్తతో
వాగాద్యా నిజదేవతాత్వ మగమ న్సఙ్ఘాధితం పాప్మనా. ౨౧

వ్యా.-అథ వాగాదిమోషణానన్తరం బుద్ధై ర్దేవైః సమ్యగుద్గానాయ సఙ్ప్రెదితః ప్రేరితస్సన్ ఆసన్య ఆస్యేభవః ప్రాణో ముఖ్యప్రాణవాయుః దేవార్థం వ్యుదగాయత్ విశేషేణోద్గానం చకార. విమతా అసురా అత్రి ప్రాణే అఘం పాపం క్షేప్తుం న శక్తాస్సన్తః ఆసజ్గరుంపావకాశాభావాదితిభావః అతఏవ ప్రాణస్య శ్రమాదిరాహిత్య మితిబోద్ధ్యమ్. అశ్మాన మాసాద్య లోష్ఠఇవ ఏనం ప్రాణ మేత్య నితరాం ధ్వస్తా ధ్వంసం గతా స్సన్తః వినేశుః వినాశం ప్రాపుః. తత ఏవ మసురపరాజయానన్తరం వాగాద్యాః పాప్మనా సఞ్ఛాదితం నిజదేవతాత్వం పునరగమన్ భేజిరే. పిణ్డమాత్రాభిమానం త్యక్త్వా అగ్న్యాదిదేవతాత్వం ప్రాపు రిత్యర్థః. ౨౧

శ్లో॥ మృత్యుం పాప్మమయం విమోచితవతా ప్రాణేన వా గగ్నితాం
ఘ్రాణం వాయుపదం చ దృగ్రవిపదం శ్రోత్రం దిశాత్వం మనః
చన్ద్రత్వం ప్రతిపద్య దీప్త్యతిశయం చాయాస్య మాత్మాయితం
ప్రాణం చాఙ్గిరసం వివేద విదితః ప్రాణశ్చ దూరిత్యసౌ. ౨౨

వ్యా-నిజం దేవతాత్వం భేజిరే ఇతి యదుక్తం తదేవాహ- మృత్యుమితి. ప్రాణేన పాప్మమయం మృత్యుం విమోచితవతా సతా వాక్ అగ్నితాం ప్రతిపద్య దీప్త్యతిశయం చ ప్రతిపద్య ఆయాస్య మాస్యస్యాన్తః. స్థిత మఙ్గిరస మఙ్గానాం సారభూత మాత్మాయితం స్వాత్మభూతం ప్రాణం వివేద అవిదత్. యే నాహమేవ ముపకృతా క్వాసా వితి విచార్యో బుద్ధ్యత ప్రాణ న్తథేత్యర్థః. ఏవం ఘ్రాణం వాయుపదం ప్రతిపద్య అన్య త్సర్వం పూర్వవత్. దృక్చ రవిపదం సూర్యత్వం ప్రతిపద్య శ్రోత్రం దిశాత్వం ప్రతిపద్య మన శ్చన్ద్రత్వం ప్రతిపద్య ఇతి. అసౌచ ప్రాణః. దూరితి విధితః ఖ్యాతః. దూరితి ప్రాణస్య నామ ఖ్యాతమిత్యర్థః. మృత్యురస్యా దూర మ్భవతీతి దూరితి వ్యుత్పత్తే రితిభావః. ౨౨

శ్లో॥ వాగాద్యాశ్రయపాప్మమృత్యు మపహత్యాసౌ జనై ర్నాస్తికైః
క్రాన్తం దేశ మసీనయ న్న త మమే లోకేఽప్యాస్తిక స్సజ్జనః
ఏనం ప్రాణ ముపాసతే బుధజనా ఆత్మైత్యతిక్రమ్య తే
మృత్యుం భ్రాన్తి విదు ర్య ఏవ మపి తే తద్వచ్చ నిస్సంశయమ్. ౨౩

వ్యా.-నను వాగాదిదేవతాః పాప్మభ్యో విమోచితవా న్ప్రాణ ఇత్యుక్తం క్వ పున ర్గత స్సపాప్మే త్యతఆహ- వాగితి. అసౌ ప్రాణః వాగాద్యాశ్రయం పాప్మానం మృత్యుం స్వాభావికాజ్ఞానప్రయుక్తేన్ద్రియవిషయసంసర్గాసఙ్గజనితేనహి పాప్మనా సర్వో మ్రియత ఇతి పాప్మనో మృత్యుత్వమ్. అపహత్య వాగాదిభ్యోఽప

చ్ఛిద్య నాస్తికై ర్జనై ర్బౌద్ధాదిభిః కాన్తి మాకాన్తం దేశ మనీనయ త్ప్రాపయామాస. తస్మా దాస్తికః అస్తి దిష్ట మ్మతి రస్యే త్యాస్తికః కోఽపి సజ్జనః సత్పురుషః తం దేశం నాయే న్న గచ్ఛేత్. తం నాస్తికజనం నాయే న్న పాప్నుయాదితిచ. నాస్తికజనేన సాకం సమ్భాషణాదికం నకుర్యా దిత్యర్థః. త ఇతి వక్ష్యమాణత్వా ద్య ఇతి శేషః. యే బుధజనాః ఏనం ప్రాణ మాత్మే త్యుపాసతే తే మృత్యుమతిక్రమ్య భాన్తి దీప్యన్తే. యే ఏవంవిదుః తేఽపి తద్వత్. మృత్యు మతిక్రమ్య భాన్తీ త్యర్థః చోఽవధారణే. నిస్సంశయం నాతి సంశయః కర్తవ్య ఇత్యర్థః. ౧౩

శ్లో॥ ప్రాణం స్వార్థ మగాయ దన్న మిహ య త్కిఞ్చాద్యతే ప్రాణిభిః
ప్రాణేనైవ త దద్యతే హ్యనఇతి ప్రాణస్య నామ స్ఫుటమ్
అన్నేఽసౌ ప్రతితిష్ఠతి ప్రతిగతే దేహాత్మనా సమ్భవం
వాగాద్యైస్సహ నైష పాపనిహతో వ్యాసఙ్గహీనో యతః. ౧౪

వ్యా.-దేవనియోజితో దేవార్థ ముద్గాయన్నపి ప్రాణః స్వార్థమ ప్యన్న మగాయత్. హి యస్మాత్ ఇహ జగతి ప్రాణిభిః యత్కిఞ్చిన్నమాత్ర మద్యతే తత్ప్రాణేనైవాద్యతే. క్షుత్పిపాసయోః ప్రాణధర్మత్వా దితిభావః, ప్రాణస్య అన ఇతి నామ స్ఫుటం ఖ్యాతమ్. అనితి జీవతి దేహోఽనేనే త్యన ఇతివ్యుత్పత్తిః. ప్రాణే అన్న మదతి సత్యేవ దేహో జీవతి నాన్యథేతి ప్రాణస్యాన్నాత్తృత్వప్రయుక్త మేవాన ఇతినామేతిభావః.కిఞ్చ అసౌ ప్రాణః. దేహాత్మనా సమ్భవముత్పత్తిం ప్రతిగతే దేహాకారేణ పరిణతఇత్యర్థఃఅన్నకార్యత్వాద్దేహస్య 'సవాఏషపురుషోఽన్నరసమయ'ఇతి శ్రుతేశ్చేతిభావః. అన్నే ప్రతితిష్ఠతి ప్రతిష్ఠాం లభతే వాగాద్యా అపిప్రాణ మను ప్రతితిష్ఠన్త్యన్నేఇత్యాహ. వాగాద్యైస్సహేతి అప్రధానే తృతీయా ప్రాణప్రతిష్ఠాధీన ప్రతిష్ఠావత్త్వా ద్వాగాదీనా మప్రాధాన్యమ్. ఏషప్రాణః యస్మా ద్వ్యాసఙ్గహీనః కల్యాణవ దనాదివిశేషాభినివేశశూన్యః తస్మా త్పాపనిహతో న భవతి. అతః పరిశుద్ధః ప్రాణ ఇత్యర్థః. ౧౪

శ్లో॥ వా గ్ఘ్రాణం శ్రుతి రక్షి చిత్త మితి తే పశ్చాపి దేవాః స్థితాః
ప్రాణం స్వం పరివేష్ట్య తేన గిళి తేనాన్నేన తృప్యన్తిహి
యో వేదేతి త మాశ్రయన్తిచ పరం స్వా స్తా న్బిభ ర్త్యవ్యయం
శ్రేష్ఠోఽగ్రేసర ఆమయేన రహితః ప్రాణో యథా దీప్యతే. ౧౫

వ్యా.-నను యది ప్రాణః స్వయ మేకఏవ స్వేనోద్గీత మన్న మత్తి తర్హి కః పున రుపకారః ప్రాణకృతో వాగాదీనా మతఆహ - వాగితి. వాక్ఘ్రాణం

శ్రుతిః అక్షి చిత్తమ్ ఇతి తే ప్రసిద్ధాః పశ్వాపి దేవా స్వమాత్మభూతం ప్రాణం పరివేష్ట్య దేహే ఇతిశేషః స్థితా స్సన్తః తేనప్రాణేన గిళితేనాన్నేన తృప్యన్తి. హిః ప్రసిద్ధౌ. "ప్రాణోపహారేణ యథేన్ద్రియాణా" మితిభాగవతమ్. ప్రత్యక్షం ఇష్వే దమ్ ఇతి. ప్రాణస్య మహిమానం యో వేద తంచ త మేవ పర మతిశయేన స్వా జ్ఞాతయ ఆశ్రియన్తి. అయం ప్రాణవిత్ తాః జ్ఞాతీ న్బిభర్తి పోషయతి. అపి కిఞ్చ శ్రేష్ఠః అగ్రేసరః పురోగన్తా ఆమయేన రోగేణ రహితః సః ప్రాణఇవ దీప్యతే భాతి. ౨౫

శ్లో॥ ఉత్క్రాన్తాసుషు శోషదర్శనవశా దఙ్గేషు సంకీర్త్యతే ౽
నో౽సా వఙ్గిరసో౽త ఆత్మతి పరం దేహేన్ద్రియాణా మయమ్
ఏష హ్యేవ బృహస్పతి ర్భవతి యద్వాచఃపతి ర్బ్రహ్మణ
స్పత్యాఖ్య స్తదసా వుపాస్య ఇతరాః దేవా న్విహాయా స్తికైః. ౨౬

వ్యా.—ఉత్క్రాన్తాసుషు ఉత్క్రాన్తా అసవః ప్రాణా యేభ్య స్తేషు అఙ్గేషు శోషదర్శనవశా ద్ధేతోః అసా వసః ప్రాణః అఙ్గిరస ఇతి సంకీర్త్యతే అతఃపర మత ఏవాయం దేహేన్ద్రియాణా మాత్మతి ఆత్మేవాచరతి ఆత్మభూత ఇత్యర్థః. యద్యస్మా దేష ప్రాణః వాచఃపతి ర్భవతి, తత్తస్మా దేషఏవ బృహస్పతిః బ్రహ్మణస్పత్యాఖ్యః బ్రహ్మణస్పతిరితి నామవాంశ్చ భవతి. హిః ప్రసిద్ధౌ. బృహతీతి బ్రహ్మేతిచ వాచః పర్యాయశబ్దౌ. యస్మా దేవం తస్మా దితరాః వాగాదీః దేవా న్విహా యాసౌ ప్రాణ ఏవా స్తికై రుపాస్య స్సంసేవ్యః. ౨౬

శ్లో॥ వా క్సామో౽న ఇతి శ్రుతః పునరయం సామేతి యద్వా సమః
కీటేనాపిచ దన్తినా త్రిభువనై స్సర్వప్రపఞ్చేన చ
సర్వవ్యాపిన మేన మేవ మయతే యః పణ్డితః ప్రాప్నుయాత్
ప్రాణస్యైష సలోకతా మపి తథా సాయుజ్య మేత ద్ధ్రువమ్. ౨౭

వ్యా.—పునః కిఞ్చ అయం ప్రాణః సా వాక్ అమః అనః ఇతినిరుక్తే రితి శేషః. సామేతి శ్రుతః. సర్వస్త్రీశబ్దాభిధేయవస్తువిషయ స్సాశబ్దః సర్వపుంశబ్దాభిధేయ వస్తువిషయః అమ ఇతిశబ్దః కేన మే పౌంస్నాని నామా న్యాప్నోషీతి ప్రాణేనేతి బ్రూయాత్. 'కేన మే స్త్రీనామా నీతి వాచేతి బ్రూయా' దితిశ్రుతేః. వాక్ప్రాణాభి ధానభూతో౽యం సామశబ్దః. తథా ప్రాణసర్వ ర్త్యస్వరాదిసముదాయమాత్రం గీతి స్సామశబ్దేనోచ్యతే. అతో న ప్రాణవాగ్వ్యతిరేకేణ సామేతి కిఞ్చి దస్తి. ఏవం ప్రాణవాగుభయవాచ్యపి సామశబ్దః వాగధిపతిం ప్రాణమేవ ప్రాధాన్యే నాభిధత్తఇతి. ప్రాణ స్సామేతి శ్రుతః. యద్వేతి పక్షాన్తరే. అయం ప్రాణః కీటేన

కీటశరీరేణ దన్తినా త్రిభువనైశ్చ కిం బహునా సర్వప్రపఞ్చేనాపి సమ ఇతి సామేతి శ్రుత ఇతి పూర్వేణాన్వయః. కీటాదిసర్వశరీరేషు హిరణ్యగర్భశరీరపర్యన్తేషు గోత్వాదివ త్కార్త్స్న్యేన పరిసమాప్త ఇతి సమత్వం ప్రాణస్య న పున శ్శరీరమాత్రపరిమాణేనైవేతి. అమూర్తత్వా త్సర్వగతత్వాచ్చ. ఏవం సర్వవ్యాపిన మాకాశవత్సర్వగత మేనం ప్రాణం యః అయతే వేత్తి స ఇతిశేషః. ఏష పణ్డితః ప్రాణస్య సలోకతాం సమానలోకతాం ప్రాప్నుయాత్. అపి కిఞ్చ సాయుజ్యం తథా ప్రాప్నుయాత్. ఏత దుక్తం సర్వం ధ్రువ మవ్యభిచారి. ౨౭

శ్లో॥ ఉద్గీథోఽయ మితి శ్రుతో హి జగతీ ముత్తమ్భయ న్నుద్గిరో
గీథాయాశ్చ వశీభవ త్యథ పున స్సామ్న స్సువర్ణం స్వరః
స్వం వేదేతి య ఏష త త్స భజతే వాణీ ప్రతిష్ఠాఽస్య తత్
యో వేద ప్రతితిష్ఠతి స్వయ మముష్యాన్నం ప్రతిష్ఠేతి కే. ౨౮

వ్యా.-అయం ప్రాణ ఉద్గీథ ఇతిశ్రుతః. సామానయవభక్తివిశేష ఉద్గీథః. హి యస్మాత్ జగతీ ముత్తమ్భయ న్విధారయ న్నయ ముదిత్యుచ్యతే. గీథాయా గిరో వశీచ భవతి. తస్మా త్ప్రాణస్యోద్గీథత్వ మిత్యర్థః. అథ యః పునః సామ్నః స్వం స్వరః సువర్ణం స్వరఇతి వేద స ఏష త త్స్వం సువర్ణం చ భజతే ప్రాప్నోతి. స్వరః కణ్ఠమాధుర్యమ్ అస్య సామ్నః వాణీ ప్రతిష్ఠా. వాచి ప్రాణస్య ప్రతిష్ఠితత్వాత్. జిహ్వామూలీయాదిషుహి ప్రతిష్ఠితః ప్రాణో గీతిభావ మాపద్యతే యః తత్ ప్రాణస్య వా క్ప్రతిష్ఠే త్యేతత్ వేద సః స్వయం ప్రతితిష్ఠతి ప్రతిష్ఠాం లభతే అముష్య సామ్నః ప్రాణస్య అన్నం ప్రతిష్ఠేతి కే కేచి దాహు రితిశేషః. ౨౮

శ్లో॥ మృత్యో ర్మాం గమయామృతం త్వితి జపిత్వోద్గాతరి ప్రాణవి
ద్యన్నం స్వస్య కృతే ఽభిగాయతి వరం యం తం జనః ప్రార్థయేత్
తం యాయా త్సతత స్స గర్ధయతి యం స్వార్థం పరార్థంచ వో
ద్గానా దేష విసాధయత్యపిచ తం ప్రాణాత్మభావం గతః. ౨౯

వ్యా.—ప్రాణవిది ఉద్గాతరి మాం మృత్యో రమృతం గమయ ఇతి జపిత్వా తుశబ్దాత్ అసతో మా సద్గమయ తమసో మా జ్యోతిర్గమయ ఇతి జపనాన్యేచ గృహ్యన్తే. వాక్యత్రియస్యాప్యేకవ వార్థ ఇత్యేక మేవ వాక్యం సాహూన్నిర్దిష్టం. శ్లోకే స్వస్య కృతే ఆత్మార్థ మన్న మభిగాయ త్యుద్గాయతి సతి తముద్గాతారం జనః యం వరం కామం ప్రార్థయేత్ తత స్సజన స్తం వరం యాయాత్. స ప్రాణవిదుద్గాతా స్వార్థం పరార్థంవా యజమానార్థం వా యం కామం గర్ధయతి. కామ

యతే. ఏష ఉద్గానా త్తం కామం విసాధయత్యేవ తత్ర హేతు మాహ- ప్రాణాత్మ భావం గతః ప్రాణఏ వాత్మేతి భావం నిశ్చయం గతః ప్రాప్తః అతోఽస్య సర్వకామ సిద్ధి ర్భవతి. యస్మా దేవం తస్మా దాప్రాణాత్మాభిమానవ్యక్తే రుపాస్యః ప్రాణ ఇతి ప్రకరణార్థః. ౨౯

శ్లో॥ సృష్టేఃప్రా గిద మేకఏవ సమభూ దాత్మా శరీర్యాదిమః
పశ్య న్నాత్మన ఏష నాన్య దహ మస్మ్యేవం పురా వ్యాహరత్
సోఽహన్నామక ఆస తే న మనుజోఽద్యామన్త్రితః కేన వా
ప్రబ్రూతేఽహ మయం త్వయం స పురుషః పాపం య దాషత్పురా. ౩౦

వ్యా.—సృష్టేఃప్రా గిదం స్థావరజఙ్గమాత్మకం జగ దేకఏ వాత్మా ఆదిమః ప్రథమ శ్శరీరీ ప్రజాపతి స్సమభూత్. ప్రజాపతిశరీరావిభక్తం స దాసీదిత్యర్థః ఏష ప్రజాపతి రాత్మనోఽన్య న్న పశ్యన్ సన్ పురా ఆదావహమస్మీత్యేవం వ్యాహర దువాచ. పూర్వజన్మశ్రౌతవిజ్ఞానసంస్కృతః ప్రజాపతి స్సర్వాత్మాఽహ మస్మీతి వ్యాహృతవా నిత్యర్థః. స ప్రజాపతి స్తేనవ్యాహారేణ అహన్నామక ఆస అహమితి ప్రజాపతే ర్నామాసీ దిత్యర్థః. యస్మా త్ప్రజాపతి రేవ మహ మిత్యగ్రే వ్యాజహార తస్మాదేవ తేన సృష్టో మనుజః అద్య కేనవా కేనాపి పురుషేణాఽమన్త్రిత స్సన్ అహమయన్తు అహమయమితి ప్రబ్రూతే అహమయ మిత్యేవాగ్రే కారణాత్మాభి ధానే నాత్మాన ముక్త్వా పశ్చా ద్దేవదత్తో యజ్ఞదత్త ఇతి మాతాపితృకృత మాత్మవిశేషనామ వక్తీత్యర్థః. యద్యస్మాత్సోఽయం ప్రజాపతిః పురా పూర్వం పాప మాషత్ దదాహ. తస్మా త్పురుషఇత్యుచ్యత ఇతి శేషః భవతీతి వా. పురా ఔష త్పురుష ఇతి నామనిర్వచనం పృషోదరాదిత్వా ద్రూపసిద్ధిః. యద్యపి శిరః పాణ్యాదిలక్షణపురుషాకారత్వా త్ప్రజాపతిః పురుష స్తథాఽపి సర్వపాపదహనా దప్యయం పురుష ఇతి ప్రసిద్ధ ఇతి బోద్ధవ్యమ్. ౩౦

శ్లో॥ ఏవంవి త్పురుషో బుభూషతితు య స్తం నిర్దహే జ్జ్ఞానతోఽ
ప్యేకాకీ సపుమా న్బిభాయ జనవ త్పశ్చా ద్విచార్యాత్మనా
మత్తోఽన్య న్నకి మప్యహ మ్బిభయ మిదం కస్మా త్ప్రియా మీ త్యయం
స న్త్యాజ భయం భయ మ్భవతి వై పుంసో ద్వితీయా ద్భువి. ౩౧

వ్యా.— యః పురుషః ప్రజాపతి ర్బుభూషతి భవితు మిచ్ఛతి త మేవంవి త్పుమాన్ జ్ఞానతో జ్ఞానేన నిర్దహే త్పరిభవేదిత్యర్థః ప్రాజాపత్యం పదం కామ యమానా బహవో జ్ఞానకర్మభ్యాం యతన్తే. న సర్వేషాం తేషాం తల్లాభో భవితు

మర్హతి కిన్త్వేకతమస్యైవ ప్రజాపతే రేకత్వాత్ ఏవం సతి యతమానానా న్తేషామ్మధ్యే య ఉత్కృష్ట స్స్వస్మా దన్యా౯ జ్ఞానేన కర్మణా వా పరిభవతి. స ప్రాజాపత్యపదం లభతే. వర్తమానప్రజాపతినా పూర్వమేవమేవ సర్వేషాం స్వేతరసాధకానాం పరిభూతత్వపురస్సరం ప్రకృతప్రాజాపత్యపదస్య లబ్ధత్వాత్. తస్మా దేవం విద్వా౯ సర్వా౯ సాధకా నతిగచ్ఛే దిత్యర్థః. ఏతేన పాపం యదాపత్పురేతి పూర్వశ్లోకోక్తం వ్యాఖ్యాతమ్. పాపవత్ప్రతిబంధకభూతం సర్వం ప్రజాపతీభవనసాధనవన్తం జనం పరిబభూవేతి తదర్థాత్. ఏవం ప్రజాపతేః పురుషనామనిర్వచనం కృత్వా తజ్జ్ఞానఫలంచ దర్శయిత్వా తస్యైవ జగత్సృష్టిప్రకారం వక్తు మారభతే- అథేతి.

స పుమా౯ ప్రజాపతి రేకాకీ అత ఏవ జనవ దస్మదాదిరివత్ బిభాయ భీతి మ్ప్రాప. ఏవం భీతి మ్ప్రాప్య పశ్చా దయ మాత్మనా మనసా విచార్య మత్తోఽన్య త్కిమపి వస్తు నాస్తి అహం కస్మా దిదం భయం ప్రయామి ఇతి నిశ్చిత్యేతి శేషః. భయం సమ్యక్ తత్యాజ పుంసః పురుషస్య భువి లోకే ద్వితీయా ద్వస్తున స్సకాశా ద్భయ మ్భవతి. వై ప్రసిద్ధా స్మరణేవా. సర్పవ్యాఘ్రపిశాచచోరాదిలక్షణా ద్ద్వితీయ పదార్థాదేవ భయసమ్భవః నతు ద్వితీయాభావే ఏకస్యేతి భావః. నను విరాజః ప్రథమస్య శరీరిణః ప్రజాపతేః కథ మద్వితీయత్వ మాకాశాదేర్ద్వితీయస్య సత్త్వా దితిచే దుచ్యతే. ప్రజాపతి రయం స శరీరిదృష్ట్యా మత్తోఽన్యత్కిమపి నాస్తీత్యువాచ కిన్తర్హి ఆత్మ దృష్ట్యైవ. "ఆత్మా హ్యేక మేవాద్వితీయం బ్రహ్మ "నేహ నానాఽస్తీ" త్యాదిశ్రుతేః న చైత ద్బ్రహ్మాత్మైకత్వజ్ఞానం కథమస్యాసీ ద్వినా గురూపదేశ మితి వాచ్యం. జన్మాన్తరసంస్కారవశాదితి. నచ యద్యస్య జన్మాన్తర ఏవాత్మసాక్షాత్కార ఆసీ త్కుత స్తర్హ్యస్య ప్రజాపతిరూపేణ పునర్జన్మ కథంవా భయసమ్భవ ఇతివాచ్యం. జన్మాన్తరే శమదమాదిసమ్పన్నస్య బహువారం కృతవేదాన్తశ్రవణమననాదేరపి ప్రాజాపత్యపదకామనాత్మకప్రతిబన్ధవశా దస్య నాసీ దాత్మసాక్షాత్కారఇతి పునర్జన్మప్రాప్తిః ఆత్మసాక్షాత్కారాభావా దేవావిద్యాయా అనివృత్తత్వా ద్భయసమ్భవశ్చ. ప్రజాపతేరస్మి౯ జన్మనితు ప్రతిబన్ధస్య క్షీణత్వా జ్జన్మాన్తరశ్రవణమననాదిప్రయుక్తసంస్కారవశా త్సుసర్విచారేణాత్మతత్త్వసాక్షాత్కారో జాతఇతి న కాచిదనుపపత్తిః ఏవం కృతాత్మసాక్షాత్కారోఽపి వర్తమానః ప్రజాపతి రాబ్రహ్మప్రలయం ప్రారబ్ధావసానాభావా త్స్వాధికారే వర్తత ఏవేతి నాస్య జ్ఞానోత్తరకాలమేవ ముక్తిః. 'తస్య తావదేవ చిరం యావ న్న విమోక్ష్యే ఽథ సమ్పత్స్యే' ఇతి శ్రుతేః. ప్రారబ్ధస్య భోగం వినాఽనాశాత్.

శ్లో॥ ఏకాకీ న రతిం ప్రపద్య చకమే సోఽయం ద్వితీయం స్సృవత్
స్త్రీన స్త్వస్య తయాఽస్మి సక్త ఇతి ధీ ర్జజ్ఞేఽథ పత్నీపతిః
పత్న్యథో శతరూపయా కృతరతి స్స్వాయమ్భువోఽయం మను
స్సర్గార్థం విధిచోదితో వ్యజనయ త్కామం మనుష్యా న్స్వయమ్. ౩౨

వ్యా.—సోఽయం ప్రజాపతిః ఏకాకీ అతఏవ రతి మిష్టార్థసంయోగజాం క్రీడాం న ప్రపద్య స్సృవ దస్మదాదివత్ ద్వితీయం స్త్రీవస్తు చకమే. అస్య ప్రజాపతేః తయా స్త్రియా సక్తోఽస్మి పరిష్వక్తోస్మీతి ధీ ర్భావో జజ్ఞే. స్త్రీపరిష్వక్తమివాత్మానం భావయామాసే త్యర్థః. అథ ప్రజాపతే స్సత్యసంకల్పత్వా త్పత్నీపతిశ్చ జజ్ఞే స్త్రీపుం మిథున మన్యోన్యపరిష్వక్తం జాతమిత్యర్థః. అథో తతః సర్గార్థం విధిచోదితః ప్రజాపతినా ప్రేరితోఽయం స్వాయంభువో మనుః యః పతి రితి నిర్దిష్ట స్స ఇత్యర్థః. పత్న్యా శతరూపయా కృతరతిః కృతమైథునస్స న్కామం యథేచ్ఛం స్వయం మనుష్యా నజనయత్ కామం కృతరతిరితివా. ఏవం మనునా ఉత్పాదితత్వా దేవ మనుష్యత్వం మానవత్వం మనుజత్వంచ నరాణా మితి బోద్ధవ్యమ్. ౩౨

శ్లో॥ మామ ప్యేతి పుమా నయం దుహితరం నిర్లజ్జ ఇత్యజ్జనా
గా రాసీ దృషభో మను స్స మిథునా త్తస్మా దభూ ద్గోకులమ్
భూయ స్సా బడబా ఽభవ త్సచ హయ స్సాగర్దభీ గర్దభ
స్స ద్వన్ద్వా దభవ త్తతో ఽశ్వముఖరం తచ్చైకశాఫం కులమ్. ౩౩

వ్యా.—అయం పుమా న్ప్రజాపతిః నిర్లజ్జ స్స న్దుహితర మపి మా మేతి ఉపగచ్ఛతి ఇతి పాపా జ్జుగుప్సితా భూత్వేతి శేషః. అజ్జనా శతరూపా గౌ రభవత్. సృజ్యమానప్రాణికర్మవైచిత్ర్యవశా దితి భావః సచ మనుః ఋషభోఽభవత్. తస్యాం కామానపాయా దితిభావః. తస్మా న్మిథునా ద్గోకుల మభూత్. సా భూయో బడబా అభవత్. సచమను ర్హయోఽభవత్. సా గర్దభీ అభవత్. సచ గర్దభోఽభవత్. తస్మా ద్ద్వన్ద్వాత్ బడబాహయాత్మకాత్ గర్దభీగర్దభాత్మకాత్ బడబాగర్దభాత్మకా చ్చేత్యర్థః. మిథునాత్ అశ్వముఖర మశ్వప్రముఖ మశ్వగర్దభాశ్వతరాత్మక మిత్యర్థః. తత్ప్రసిద్ధ మేకశాఫం శఫశబ్దా త్స్వార్థేఽణ్ ఏకఖురం కుల మభవత్. బడబాయాం గర్దభా దుత్పన్నోఽశ్వతరః (ఆంధ్రే) కంచరగాడిద). ౩౩

శ్లో॥ సాఽజాఽభూ త్పున రేష బస్త ఉదభూ త్సాఽవి స్స మేష స్తథా
తద్ద్వన్ద్వాద్వితయా దజావినికరా ఆస న్త దేవంవిధిః

తత్తద్ద్వన్ద్వవిధానపూర్వక మథా దాకీటజన్తువ్రజం
జజ్ఞే సృష్టి రితీక్షణా ద్భగవతః సృష్టిః పుమా నేవ సః. ౩౪

వ్యా:-సా శతరూపా అజాఽభూత్. ఏషమనుః పునస్తు బస్త శ్ఛాగోఽభూత్. సా అవి రుదభూత్. స మేష ఉదభూత్. తథాశబ్దః క్రియాపదానుకర్షణార్థః. తయో ర్ద్వన్ద్వయో ర్ద్వితయా ద్ద్వయా దజానా మవీనాంచ నికరా ఆసన్. తత్తతః విధిః ప్రజాపతిః ఏవంపూర్వోక్తన్యాయేన తత్తద్ద్వన్ద్వవిధానపూర్వక మాకీటజన్తువ్రజం కీటైః సహ సర్వజన్తుసముదాయ మథా త్ససర్జ. శతరూపాం స్త్రియం మనుం పురుషంచ తత్తజ్జాతివిశేషాశ్రయమిథునాత్మ నోత్పాద్య తత్తజ్జాతివిశేష మాకీటం ససర్జే త్యర్థః. నాత్ర ప్రజాపతేః కోఽపి ప్రయాస ఇత్యాహ-జజ్ఞఇతి. భగవతః ప్రజాపతే రీక్షణా త్సంకల్పాదేవ ఇతి సృష్టి స్సృజ్యమానం సర్వం జగ దిత్యర్థః. జజ్ఞే జాతమ్. యస్మాదేవం సృష్టిః ప్రజాపతిమయీ తస్మా త్సృష్టిః స పుమా న్ప్రజాపతి రేవ కార్యస్య కారణానన్యత్వా దితిభావః. ఏవం ప్రజాపతే రేవ మృదో ఘటత్వేవ త్సృష్టిత్వా త్సృష్టి రితినామ ప్రజాపతేః ప్రసిద్ధమితి బోద్ధవ్యమ్. ౩౪

శ్లో॥ నిర్మథ్యాథ ముఖం కరేణ భగవా నుత్పాదయామాస త
ద్యోనిభ్యో దహనం తద న్తరభవ న్నిర్లోమకం తత్త్రియమ్
బాహ్వాదే రయ మిన్ద్రముఖ్య మసృజ ద్దేవవ్రజం యత్తతోఽ-
సా వేతస్య విసృష్టి రేష సకలా దేవా అముం తద్యజేత్. ౩౫

వ్యా.-భగవా న్ప్రజాపతి రథ ముఖం కరేణ కరాభ్యాం నిర్మథ్య. ముఖే కరౌ ప్రవేశ్య మథిత్వే త్యర్థః. తద్యోనిభ్యః తేభ్యః ముఖా త్కరాభ్యాంచ యోనిభ్యః దహన మగ్ని ముత్పాదయామాస. తత్తస్మాత్ తత్త్రియం ముఖం కరద్వయం చా న్తర్నిర్లోమక మభవత్. అయం ప్రజాపతిః బాహ్వాదే స్సకాశా దిన్ద్రముఖ్యం దేవవ్రజ మసృజత్. య ద్యస్మా దేవం తత్తస్మా దసా వగ్నీన్ద్రాదిదేవగణః ఏతస్య ప్రజాపతే ర్విసృష్టిః. అతఏవైష ప్రజాపతి స్సకలా దేవాః సర్వదేవాత్మక ఇత్యర్థః. సర్వదేవానాం ప్రజాపతికార్యత్వా త్కార్యస్యచ కారణాత్మత్వా త్ప్రజాపతి రేవ సర్వే దేవా ఇతిభావః. తత్తస్మా దముం ప్రజాపతిమేవ ప్రాణం యజే ద్విద్వాన్. నత్వజ్ఞవ ద్యాజ్ఞికోక్తవిధయా తం తం దేవ మిన్ద్రాగ్న్యాదిలక్షణ మితిభావః. నను కిమయం ప్రజాపతి ర్హిరణ్యగర్భో విరా డణ్డజః ప్రథమశరీరీ జీవ ఉతేశ్వరః ఆద్యే సర్వదేవాత్మత్వ మస్యాఽయుక్తం ద్వితీయే భయారత్యాదిక మయుక్త మితిచే దుచ్యతే. జీవఏవేతి కుతః జన్మాన్తరకృతధర్మవశా దస్యేదం ప్రజాపతిత్వ

మాసీ దితి ధర్మాధర్మపారత న్త్ర్యం తావదేకం జీవత్వేఽస్య లింగమ్ అజ్ఞానం తత్పూ
ర్వకభయారత్యాదికం చేత్యన్యత్. శరీరిత్వేన రూపే ణాణ్డజత్వ మపరమ్. నహీశ్వ
రస్య ధర్మాదిపారత న్త్ర్య మజ్ఞానతత్కార్యే శరీరత్వంచ సమ్భవతి. "స సర్వజ్ఞ స్సర్వ
విత్." "అకాయ" మిత్యాదిశ్రుతేః. ఏవం జీవత్వాదేవాఽస్య దుహితరి కామ శ్చా
సీత్ నిష్కామో హీశ్వరః పూర్ణకామత్వాత్. ఏవం జీవో భవన్న ప్యయం
జ్ఞానాగ్నిదగ్ధసర్వపాపతూలత్వేన శుద్ధచిత్త స్స న్నాత్మాన మద్వయ మఖణ్డం
సచ్చిదానన్దం బ్రహ్మ సాక్షాత్కృతవా నితి సర్వదేవాత్మత్వ మస్య
సజ్గచ్ఛతే వామదేవస్యేవ. సర్వాత్మకంహి బ్రహ్మ. ఏవం బ్రహ్మభూత
స్యాప్యస్య యావత్ప్రారబ్ధావసాన మవిద్యాయా లేశత స్సంస్కారరూపేణ
వర్తమానత్వా దుపపద్యత ఏవ కామాదిసమ్భవః. పరన్తు కాదాచిత్కమేవ
తస్య కామాదికం ప్రాయశ స్స్వాత్మరతిరేవ. యద్యపి సర్వే జీవా అపి
బ్రహ్మైవ తథాపి న సర్వేషాం స్వస్మిన్ బ్రహ్మత్వనిశ్చయ ఇతి నాస్తి సర్వాత్మ
త్వం. ప్రజాపతేస్తు బ్రహ్మాహ మస్మీతి నిశ్చయసత్త్వా త్సర్వాత్మత్వ మితి. నను
సూత్రాత్మనో హిరణ్యగర్భ స్యాణ్డజస్య శరీరిణో విరాజశ్చ కథ మైక్యం యేన
హిరణ్యగర్భఏవ విరా డిత్యుచ్యత ఇతిచే న్నైష దోషః. మృద్ఘట ఇతివ త్సూత్ర
విరాజో స్సామానాధికరణ్యోపపత్తేః కారణకార్యయోః కారణమేవహి కార్యమ్.
కిఞ్చ స్థూలశరీరాత్మకోపాధ్య న్తరవశా త్సూక్ష్మశరీరాభిమానిన స్తైజసస్య జీవస్య
విశ్వత్వమివ సూత్రాత్మ నోపి విరాడాత్మకస్థూలశరీరోపాధ్య న్తరవశా ద్విరాట్త్వ
ముపపద్యత ఏవ. న చానేన న్యాయేన అవ్యాకృతోపాధిక స్యేశ్వర స్యై వోపాధ్య
న్తరవశా ద్ధిరణ్యగర్భత్వం జాత మితీశ్వరఏవ హిరణ్యగర్భ ఇతి వాచ్యమ్. కి మీశ్వ
రో హిరణ్యగర్భఇతి భవతా మ్మతం యద్వా హిరణ్యగర్భ ఈశ్వర ఇతి. ఆద్య మిష్ట
మేవ. ద్వితీయ స్త్వయుక్తం. కార్యస్య కారణాదభిన్నత్వేపి కారణం కార్యా
ద్భిన్న మేవేతి కృత్వా హిరణ్యగర్భా ద్భిన్నఏ వేశ్వరః. కిఞ్చ ఈశ్వరఏవ జీవరూపేణ
దేహే ప్రవిష్ట ఇతి శ్రవణాత్ హిరణ్యగర్భో వా అన్యో వా జీవః కథ మీశ్వరా
త్మకో న స్యాత్. పరన్తు కార్యోపాధి రయం జీవః కారణోపాధి రీశ్వరఇతి శ్రుత్య
న్తరా త్కార్యకారణోపాధివశా జ్జీవేశ్వరభేదః నతు స్వాభావికః. 'ఏకమేవాద్వితీయం
బ్రహ్మే'తిశ్రుత్యన్తరాత్ జీవేశ్వరయో శ్చైతన్యైకరసత్వాచ్చ. హిరణ్యగర్భస్తు
కార్యోపాధిత్వా జ్జీవఇతి. నచ విరాడేవ కార్యోపాధి ర్న హిరణ్యగగ్భ ఇతివాచ్యం.
సూక్ష్మశరీరస్యాపి కార్యత్వేన సూక్ష్మశరీరోపాధి ర్హిరణ్యగర్భోఽపి జీవఏవ. అవ్యా

కృతమేకమేవహి కారణం యదీశ్వర స్యోపాధిః. అయంచ హిరణ్యగర్భః ప్రాణ ఇత్యుచ్యతే. యథా అగ్న్యాదిత్యో వాక్చక్షురితి. యథా అగ్న్యాదిత్యాదయః వాక్చక్షురాద్యభిమానిదేవతా స్తథా హిరణ్యగర్భః ప్రాణాభిమానిదేవతా సమష్టి లిఙ్గశరీరాభిమానీ ఖలు హిరణ్యగర్భః. లిఙ్గశరీరంచ ప్రాణాత్మకమేవ. అతఏవ ప్రాణోపాసకః ప్రాణం హిరణ్యగర్భరూపేణోపాస్య హిరణ్యగర్భస్య సాలోక్యం సాయుజ్యం వా ప్రాప్నోతి నతు కేవలప్రాణసాలోక్యాదిక మసమ్భవాత్. నచ ప్రాణాభిమానిదేవతా హిరణ్యగర్భఇతి కిం ప్రాణఏవ సాక్షాత్స ఇత్యుచ్యతా మితి వాచ్యం. ప్రాణస్య జడస్య సఙ్కల్పపూర్వకసృష్టికర్తృత్వాయోగాత్. నచ ప్రాణశ్చేతనఏవేతి వాచ్యం. సత్యపి ప్రాణే సుప్తస్య దర్శనాదివ్యవహారాదర్శ నాత్. తస్మా ద్ధిరణ్యగర్భోపాధిః ప్రాణః. ౩౫

శ్లో॥ ఆర్ద్రం య త్త దథాసృజ త్సచ రసా త్సోమ స్తదన్నంచ సో౽
న్నాదో౽గ్నిః కథితాతిసృష్టిరితి సైషా బ్రహ్మణః శ్రోత్రియైః
మర్త్యస్స న్నమృతా న్ససర్జ యదయం దేవా న్స్వయం శ్రేయసో
యో వేదే త్యతిసృష్టి మేవ స పుమా నస్యాం ప్రజేశాయతే. ౩౬

వ్యా.-అథ భువీతిశేషః య దార్ద్రం ద్రవయుక్తం వస్తు దృశ్యతే తత్సర్వం స హిరణ్యగర్భః రసా ద్రేతసః స్వకీయా దసృజత్. "రేతస ఆప" ఇతిశ్రుతేః. తచ్చ ప్రజాపతినా సృష్ట మార్ద్రం సోమఏవ స సోమ ఏవాన్నంచ ద్రవాత్మకత్వేనా ప్యాయకత్వాత్. య త్ప్రాణిభి రద్యతే తదేవ సోమఇత్యర్థః. అగ్ని రన్నాదః అన్నస్యాత్తా ఉష్ణత్వా ద్రూక్షత్వాచ్చ జఠరాగ్నినా హ్యన్న మద్యతే. తస్మా ద్యఏవాత్తా స ఏవాగ్ని రిత్యర్థః. అగ్నిరపి క్వచి ద్ధూయమాన స్సోమోభవతి సోమో౽పి క్వచి దిజ్యమానో భవ త్యగ్నిరితి నసోమాగ్న్యో రన్నత్వా త్తృత్వే నియతే కిన్తర్హి అన్నమేవ సోమోత్తైవాగ్నిరితి నియమ్యతే. ఏవ మగ్నీషోమాత్మకం సర్వ మిదం జగత్. య ఏవం పశ్యతి తస్య నాన్నదోషః కోపీతి బోద్ధ్యమ్. అయం ప్రజాపతిః మర్త్యః మరణధర్మాసన్నపి స్వయ మమృతా న మరణధర్మాణ శ్శ్రేయసః ప్రశస్యతరా నాత్మన స్సకాశాదపి దేవా న్ససర్జేతి యత్, సైషా బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్యాతిసృష్టి రాత్మనో వ్యతిశయా సృష్టిరితి శ్రోత్రియై శ్ఛన్దోవిద్భిః కథితా ఇత్యతిసృష్టిం యో వేద స ఏష పుమా న్తస్యా మతిసృష్ట్యాం ప్రజేశాయతే ప్రజాపతిరివ స్రష్టా భవతీత్యర్థః. నను సృష్టి ర్విసృష్టి రతిసృష్టిశ్చేతి త్రియ మత్రోక్తమ్. తత్ర మనుష్యాద్యా పిపీలికాన్తం ద్వన్ద్వ

జాతం సృష్టిః దేవా అతిసృష్టిః విసృష్టిస్తు సృష్ట్యతిసృష్టిభిన్నైవ భవితు మర్హతి నతు తథోక్తం కిన్తు విసృష్టి ర్దేవభేదఇత్యేవోక్తమితి విసృష్ట్యతిసృష్ట్యోః కో భేద ఇతిచే దుచ్యతే. బ్రాహ్మణాదివర్ణనియన్తృవహ్న్యాదిదేవవిశేషసృష్టి ర్విసృష్టిః అవిశేషేణ దేవసృష్టి రతిసృష్టిరితి వివేకః. విసృష్టేరేవాతిశయత్వేన హేతునా అతిసృష్టి రిత్యుచ్యత ఇతి విసృష్ట్యతిసృష్ట్యో రభేద ఏవేతివా. ౩౮

శ్లో॥ ప్రాగవ్యాకృత మేత దాస సకలం త ద్విష్ణునా వ్యాకృతం
నామ్నా చాకృతినా యమేతదభిధ శ్చేదం స్వరూప స్త్వితి
కోశే ఖడ్గవ దగ్ని రిన్ధనఇవైతస్మిన్ ప్రవిష్టః పుమాన్
సోఽయం దేహ ఇహానఘేభ్యఇతి నైనం యన్త్యకృతోఽస్నహ్యాయమ్. ౩౯

వ్యా.—సర్వం వైదికం జ్ఞానకర్మలక్షణం సాధనం కర్త్రాద్యనేకకారకాపేక్షం ప్రజాపతిత్వఫలావసానం సాధ్యం చేత్యేతావదేవ వ్యాకృతం జగత్సంసార ఇత్యుచ్యతే. అస్యైవాత్ర శ్లోకే ఏతచ్ఛబ్దేన నిర్దేశః. ఏతత్సకలం జగత్ ప్రాక్సృష్టేః పూర్వ మవ్యాకృత మాస ఆసీత్. కారణావస్థా ప్రకృతి రీశ్వరోపాధిర్మాయాశక్తి రవ్యాకృత మిత్యుచ్యతే. తచ్చావ్యాకృత మయ మేతదభిధః అయమిదం స్వరూపః ఇదం రూపః ఇతినామ్నా ఆకృతినా రూపేణచ నామరూపాత్మనేత్యర్థః. విష్ణునా పరమేశ్వరేణ వ్యాకృత మభూ దితి శేషః. నామరూపాతిరిక్తజగత్పదార్థాభావా త్తదవ్యాకృతం జగద్రూపేణ పరిణమయామాస పరమేశ్వర ఇత్యర్థః నచావ్యాకృతం స్వయమేవ పరిణత మిత్యుచ్యతాం కిం విష్ణునేతి వాచ్యం. వ్యాకరణస్య సఙ్కల్పపూర్వకత్వాత్ సఙ్కల్పస్యచ చేతనధర్మత్వా దవ్యాకృతస్యచ జడత్వాదితి. వ్యాకరణస్య సఙ్కల్పపూర్వకత్వంచ నామరూపే వ్యాకరవాణీతి శ్రుతిప్రసిద్ధమ్ పరమేశ్వరస్య సఙ్కల్పయితృత్వంచ 'తదైక్షత' ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధమ్. నచ 'కామ స్సఙ్కల్ప' ఇతి శ్రుతే స్సంకల్పో నాత్మధర్మఇతి వాచ్యమ్. చేతనాభాసవశాదేవ మనసో మాయాయావా సఙ్కల్పాదిలాభః న స్వతఇతి. నచైవం నిర్ధర్మకత్వ మాత్మనో నసిద్ధ్యతీతి వాచ్యం. మాయావశాదేవాత్మన స్సఙ్కల్పాదిసమ్భవో నస్వతఇతి. తస్మా న్మాయోపాధికః పరమేశ్వరఏవ ఆకాశాదిభూతానాం బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తభౌతికానాంచ కారణమితి స్థితమ్. ఉక్తంచ శ్రుత్యైవ. 'యతోవా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తద్బ్రహ్మే' తి. హిరణ్యగర్భస్యతు మహాభూతసృష్ట్యభావా న్నేశ్వరత్వమితి బోద్ధవ్యమ్. సః యేనావ్యాకృతం వ్యాకృతం సః అయ మాత్మభూతః పుమానీశ్వరః

కోశే పిధానే ఖడ్గవత్ ఇధనే అగ్నిరివచ ఏతస్మిన్బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తే సర్వస్మిన్నపి దేహే జాత్యేకవచనం దేహేష్విత్యర్థః. ఆనఖేభ్యః-అభివిధావాఙ్. ప్రవిష్టః యథా కోశే ఖడ్గ ఏకదేశే వర్తతే ఏవమాత్మా శరీరైకదేశే హృదయగుహాయాం వర్తతే యథావా వహ్ని ర్దారుషు సర్వావయవావచ్ఛేదేన వర్తతే ఏవమాత్మా దేహే సర్వావయవావచ్ఛేదేన వర్తత ఇతి సామాన్యతో విశేషతశ్చ దేహం సర్వం వ్యాప్యావస్థిత ఆత్మేత్యర్థః. ఏతేనాణుపరిమాణో జీవ ఇత్యపాస్తం. తథాత్వే జీవస్య సర్వశరీరవ్యాప్త్యసమ్భవప్రసఙ్గాత్. ఏవమ్ మధ్యమపరిమాణ ఇత్యప్యపాస్తం. తథాసత్యనిత్యత్వాదిప్రసఙ్గాత్. అతః పరిశేషా ద్విభురేవ జీవః. నచ పరమేశ్వరస్యాత్ర సర్వదేహవ్యాప్తి రుక్తేతి కథం జీవస్య విభుత్వసిద్ధి రితి వాచ్యం. పరమేశ్వరో జీవరూపేణ దేహే ప్రవిష్ట ఇత్యర్థాత్. అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి శ్రుత్యన్తరాత్. దేహే ప్రవిష్టస్య చైతన్యస్యైవేశ్వరస్వరూపస్య జీవత్వాచ్చ. నను పరిపూర్ణస్య చైతన్యస్య కథ ముపన ర్దేహే ప్రవేశః. ప్రవేశాత్ప్రాగేవ తత్ర సత్త్వా దసత్త్వే పూర్ణత్వవ్యాఘాతాత్. నహి ఘటే ప్రవిష్ట ఆకాశ ఇత్యుచ్యతే పరిచ్ఛిన్నస్య జలాదేస్తు ప్రవేశ ఉపపద్యతే ఇతిచే త్సత్యమతఏవ న ముఖ్యః ప్రవేశ ఇహావివక్షితః. కిన్తు ప్రవిష్ట ఇవేత్యౌపచారికప్రవేశ ఏవ. స చౌపచారికప్రవేశః దేహే పరమాత్మన ఉపలభ్యమానత్వా దుచ్యతే యస్మాత్సర్వవ్యాప్యయం దేహఏవోపలభ్యతే, న పాషాణాదౌ. తస్మా ద్దేహే ప్రవిష్ట ఇత్యుచ్యతే. దేహే స్వోపలబ్ధి శ్చాహమితి స్ఫుటైవ. అతఏవ భాగవతే "మనీషిణో ర్హృది సన్నివేశితం, స్వశక్తిభి ర్నవభిశ్చ త్రివృద్భిః। వహ్నిం యథా దారుషు పాఞ్చదశ్యం, మనీషయా నిష్కర్షన్తిహ గూఢమ్॥" ఇత్యుక్తం వేదవ్యాసేన. దేహేచ బుద్ధావేవాయముపలభ్యత ఇతి బుద్ధ్యవచ్ఛిన్న ఆత్మేత్యుచ్యతే. నతు దేహేన బుద్ధ్యా వా పరిచ్ఛేదః కశ్చ నాస్త్యస్య పరిచ్ఛిన్నత్వేసతి జాడ్యాద్యాపత్తే ర్ఘటాదేరివాస్యాపి తస్మా దపరిచ్ఛిన్నస్యైవాత్మనః బుద్ధ్యవచ్ఛిన్నత్వేన రూపేణ ప్రవేశ ఉపపన్న ఏవ దేహే. యద్వా పరమాత్మా దేహే ప్రతిబిమ్బరూపేణ ప్రవిష్టః 'రూపంరూపం ప్రతిరూపో బభూ' వేత్యాదిశ్రుతేః. అతఏవచోపమా సూర్యకాదివదితిసూత్రాచ్చ యథా జలే సూర్యః ప్రతిబిమ్బరూపేణ ప్రవిష్టస్తద్వదితి సూత్రార్థః. నను పరిచ్ఛిన్నస్య సాకారస్యచ సూర్యస్య భవతు ప్రతిఫలనం జలే కథముపన రపరిచ్ఛిన్నస్యాత్మనో నాకారస్య ప్రతిఫలన మితిచే న్నాయందోషః అపరిచ్ఛిన్న స్యానాకార స్యాప్యాకాశస్య జలే ప్రతిఫలనదర్శనాత్. నచ యత్ర

దేశే బిమ్బోఽస్తి తత్రైవదేశే కథమ్పునః ప్రతిబిమ్బసద్భావ ఇతి వాచ్యం. యతో జలే ఆకాశోఽస్తి తత్రైవాకాశప్రతిబిమ్బసమ్భవాత్. న చావకాశరహితే జలే కథ మాకాశసత్త్వ మవకాశసత్త్వ మవకాశవా న్హ్యాకాశఇతి వాచ్యమ్. జలే అవకాశాభావేసతి పురుషప్రవేశాద్యనుపపత్తేః, నను శూన్యఘటే యథా గగన ముపలభ్యతే న తథా జలపూర్ణఘట ఇతిచే జ్జలేన తిరోహితత్వా ద్గగనస్య తత్రా నుపలబ్ధిః న త్వసత్త్వాత్. కార్యేహి కారణం వర్తతే ఘటే మృదివ ఆకాశకార్యంచ జలం వాయ్వాదిద్వారా ఆకాశాదేవ జలస్యోత్పన్నత్వాత్. నన్వేవమపి జలప్రదేశే బిమ్బాకాశస్యానుపలబ్ధత్వా ద్భవతు ప్రతిబిమ్బాకాశః కథ మ్పున శ్చైతన్యవత్వా మేవ బుద్ధా చైతన్యప్రతిఫలన మితిచే ద్యథా విద్యమాన స్యాప్యాకాశ స్యానుపలబ్ధి స్తథా బుద్ధా విద్యమానస్యాప్యాత్మనోఽనుపలబ్ధి రితి కృత్వా అనుపలబ్ధచైతన్యాయాం బుద్ధా వాత్మనః ప్రతిఫలన ముపపద్యతఏవానుపలబ్ధగగనే జలే గగనస్యేవేతి. నను బిమ్బస్య నీరూపత్వే ప్యుపాధే స్సరూపత్వా ద్భవతు గగనస్య జలే ప్రతిబిమ్బః కథమ్పున ర్బుద్ధా నీరూపాయాం నీరూప స్యాత్మన ఇతిచే న్నైవ ముపాధే స్స్వచ్ఛత్వమేవ ప్రతిఫలన ప్రవృత్తి నిమిత్తం న త్వాకార ఇతి కిఞ్చ జడస్యాన్తఃకరణస్య సుఖ్యహం దుఃఖ్యహం మనోమ్యహం నిశ్చినోమ్యహమితి ప్రత్యయా ఉత్పద్యమానా దృశ్యన్తే న చైత దాత్మప్రతిఫలనం వినా సమ్భవతీ త్యనయానుపపత్త్యా బుద్ధా వాత్మప్రతిఫలనం కల్ప్యత ఇతి న కోపిదోషః. ‘అన్యథానుపపత్తిశ్చే దస్తివస్తుప్రసాధికా, పినష్ట్య దృష్టిం వైమత్యం సైవ సర్వబలాధికే’తివచనాత్ న చైవంబుద్ధిస్స్వత శ్చేతనైవేతి కల్ప్యతా మితి వాచ్యం. నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టృ ఇత్యాది శ్రుతే రాత్మన ఏకస్యైవ ద్రష్టృత్వేన చేతనత్వాత్. బుద్ధ్యాదీనాం క్షేత్రత్వేన జ్ఞేయత్వా దచేతనత్వమేవేతి. న చైవం జీవద్దేహస్య కథం చేతనత్వవ్యవహార ఇతి వాచ్యం. బుద్ధా ప్రతిఫలితఏవాత్మా దేహేన్ద్రియాదిష్వపి ప్రతిఫలిత ఇతి జీవద్దేహస్య చేతనప్రతిబిమ్బవత్త్వేన చేతనత్వవ్యవహారః. యద్యపి సర్వత్ర బిమ్బచైతన్యమస్తి ప్రతిబిమ్బచైతన్యన్తు న సర్వత్రాస్తి కిన్తు బుద్ధిమత్యేవ వస్తుని బుద్ధేరేవాత్మప్రతిబిమ్బగ్రహణసమర్థత్వా త్స్వచ్ఛత్వేన దేహేన్ద్రియాదికన్తు బుద్ధిద్వారాఽత్మప్రతిఫలనం గృహ్ణాతి నతు స్వతఇతి. తస్మాత్ప్రతిబిమ్బరూపేణ యుజ్యతఏవ పరమాత్మనః ప్రవేశో దేహే. అథవా కార్యకరణసంఘాతే దేహే అనాత్మని ఆత్మనః ఆత్మనిచ తస్య విద్యతేఽధ్యాసః. అహం పశ్యామీత్యాదివ్యవహారస్యాధ్యాసం వినాఽనుపపత్తేః. అధ్యాసోనా మాతస్మిం స్తద్బుద్ధిః అస్యాధ్యాసస్యహేతు రనాది.

ర్మామైవ. తథా చాత్మదేహయోః పరస్పరాధ్యాససత్వా దాత్మా దేహే ప్రవిష్ట ఇత్యుచ్యతే. దేహ మభివ్యాప్య స్థిత స్యాత్మనో దేహే యో హం మమేత్యధ్యాస స్సఏ వాత్మనో దేహే ప్రవేశ ఇత్యుచ్యత ఇతిభావః. అధ్య స్తత్వేన రూపేణ దేహే ప్రవిష్ట ఆత్మేతి ఫలితార్థః. పాషాణాదా వచేతనేతు నైవ మాత్మా ప్రతిష్ఠః పాషాణాదా వాత్మనోఽహమి త్యధ్యాసాభావాత్. అధ్యాసకల్పితోహి ప్రవేశః. వస్తుత స్తు నాత్ర ప్రవేశప్రతిబిమ్బాదిశ్రుతీనాం స్వార్థే తాత్పర్యం కిన్తు జీవేశ్వరా భేదేఏవ. తత్త్వమసీత్యాదిశ్రుత్య న్తరసంవాదాత్. తథాచ పరమాత్మైవ మాయయా జీవభావ మాపన్న స్సర్వ దేహే వర్తత ఇతి తదర్థః. "భగవా నేక ఏవైష సర్వక్షేత్రే ష్వవస్థిత" ఇతి భాగవతాత్, 'క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత' ఇతిగీతావచనాత్, ఏకో దేవఇతి మన్త్రవర్ణాచ్చ. న చానేకజీవానాం కథ మేకేశ్వరాభేద ఇతి వాచ్య మనేకఘటాకాశానా మేకమహాకాశాభేదదర్శనా దనేకజలసూర్యాణా మేకసూర్యాభేదదర్శనాచ్చ. వస్తుత స్త్వౌపాధికఏవ జీవభేదో నతాత్త్విక ఇత్యేకఏవ జీవ ఇతి తస్యేశ్వరాభేద ఉచితఏవ. నచైకజీవవాదే సుఖ దుఃఖాదిసాఙ్కర్యమితి వాచ్య మన్తఃకరణోపాధిభేదేన సాఙ్కర్యనిరాసాత్. నను యద్యేవం జీవేశ్వరాభేదః తర్హి సంసార్యభావప్రసఙ్గః ఈశ్వరాభావప్రసఙ్గోవా ప్రాప్నోతి. తచ్చోభయ మనిష్టం శాస్త్రానర్థక్యాదిప్రసఙ్గా త్ప్రత్యక్షాదివిరోధాచ్చ ప్రత్యక్షేణ హ్యుపలభ్యతే సంసార ఇతిచే దుచ్యతే. యేన సంసార ఉపలభ్యతే న తస్య ధర్మ స్సంసారః. యథా ఘటద్రష్టు ర్న ఘటోధర్మః ఆత్మనాచ సంసార ఉపల భ్యత ఇతినాత్మధర్మ స్సంసారః. కిన్తుఅనాత్మధర్మ ఏవ. తత్రజన్మజరామరణాదిలక్షణ స్సంసారో దేహస్య క్షుత్పిపాసాలక్షణః ప్రాణస్య శోకమోహాదిలక్షణోఽన్తః కరణస్యేతి సంసార్య నాత్మైవ. న చైవం ఘటస్యాపి సంసార స్యాదితి వాచ్యం సాభాస స్యానాత్మన స్సంసారఇతి వివక్షిత త్వాత్. ద్రష్టాయ మాత్మైవేశ్వరఇతి న సంసార్యభావప్రసఙ్గో నాపీశ్వరాభావప్రసఙ్గః. అయం చానాత్మధర్మ స్సంసార ఆత్మన్యధ్యస్త ఇతి తదధ్యాసనివృత్త్యర్థం శాస్త్ర మావశ్యకమితి శాస్త్రానర్థక్య దోషోఽపి నాస్తి నను తేజస్తమసో రివ పరస్పర మత్య న్తవిలక్షణయో రాత్మానాత్మ నోః కథ మధ్యాసః రజ్జుసర్పయోస్తు పరస్పరసాదృశ్యా ద్భవ త్వధ్యాస ఇతిచే త్పృచ్ఛ మాయాం తదధ్యాసవిధాయినీం. ఘటః కథం జాతఇతి ఘటకర్తా కులాలోహి ప్రష్ట వ్యః. నను మాయయా కృత స్తయో రధ్యాస ఇత్యేతావన్మాత్రేణ కథ స్త ద్విశ్వ సిమః. విచారాసహత్వా దితిచే న్నైవమ్. అనుభవసిద్ధేఽర్థే కథ మవిశ్వాసః. నహి

దృష్టేఽనుపపత్తిరితిహి న్యాయః. అనుభవశ్చ సుఖ్యహం దుఃఖ్యహం కాణోఽహం బధిరోఽహం మనుష్యోఽహం స్థూలోఽహం జాతోఽహం వృద్ధోఽహం క్షీణోఽహ మిత్యేవం సార్వలౌకికః. ఆత్మానాత్మనో రన్యోన్యతాదాత్మ్యాధ్యాసం వినాతు నాయ మనుభవో భవితు మర్హతి. అహం ప్రత్యయవిషయ స్యాత్మన స్సుఖాదిరహితత్వా దనాత్మనో మనఆదేరహంప్రత్యయవిషయత్వాయోగా చ్చ. కథం సుఖిత్వాదే రహంత్వస్యచ సామానాధికరణ్యం. అధ్యాసాత్తు అయో దహతీతివ దుపపద్యతే. దగ్ధృత్వాశ్రయవహ్ని తాదాత్మ్యాధ్యాసే నాయఃపిణ్డస్య దగ్ధృత్వవ్యవహారఇతి. తస్మా ద్విచారాసహోఽ ప్యయ మాత్మానాత్మాధ్యాసోఽనుభవబలా దవశ్య మభ్యుపేయః, యథాసూర్యోదయాదికమ్. ఏవం విచారాసహత్వేన మిథ్యాత్వాదేవాస్యాధ్యాసస్య శాస్త్రీయవిచారా న్నివృత్తిః. నచ ప్రత్యక్షసిద్ధ స్యాధ్యాసతత్కార్యాదేః కథం మిథ్యాత్వ మితివాచ్యం. విచారాసహత్వస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వస్య వా మిథ్యాత్వప్రయోజకత్వా త్ప్రత్యక్షత్వస్య భ్రమప్రమోభయసాధారణత్వేనమిథ్యాత్వాప్రతిబన్ధకత్వాచ్చ. ప్రత్యక్షప్రమావిషయం హి వస్తు మిథ్యేతి వక్తుం నశక్యతే. తచ్చ బ్రహ్మైకమేవ. 'యత్సాక్షా దపరోక్షా ద్బ్రహ్మే'తిశ్రుతేః. అనధిగతాబాధితార్థవిషయజ్ఞానత్వస్య ప్రమాత్వా త్ప్రపఞ్చస్య బాధితార్థత్వాచ్చ. నహి త్రికాలాబాధ్యత్వ మస్తి ప్రపఞ్చే. నచ సద్రూపేణ ప్రపఞ్చః కాలత్రయే ప్య స్త్యేవేతివాచ్యం. న వయం సద్రూపస్య మిథ్యాత్వం బ్రూమః. కిన్తు ప్రపఞ్చరూపస్యైవ. నహి ప్రపఞ్చః ప్రపఞ్చాత్మనా ప్రళయే వర్తతే. తస్మా త్ప్రపఞ్చః తత్కారణ మధ్యాస స్తత్కారణం మాయాచే త్యేతత్సర్వం మిథ్యైవ. ఆత్మైకఏవ సత్యః 'తత్సత్య మతోఽన్యదార్త'మితిశ్రుతేః. అయంచ ప్రపఞ్చ స్సర్వ ఆత్మని కల్పిత ఇత్యాత్మసాక్షాత్కారేణ నివర్త్యతే. సచ శ్రవణాద్యధీనఇతి శాస్త్ర మావశ్యకమేవ. ఏకస్యా ప్యాత్మన ఉపాధిభేదేన నానాత్వా ద్బన్ధముక్త్యాదివ్యవస్థోపపత్తిరితి సర్వ మనవద్య మితీశ్వరఏవ జీవః. న త్వీశ్వరా దర్థాన్తర మిత్యభిప్రాయేణ పరమాత్మా దేహే ప్రవిష్ట ఇత్యుక్తమ్. నను యదిప్రవేశ స్యానుపపత్తిః తర్హ్యేవం కల్ప్యేత. నత్వనుపపత్తి రస్తి. కోశే ఖడ్గవ దితిదృష్టాన్తానురోధా న్ముఖే హస్తఇవ దేహే ప్రవిష్టః పరమాత్మేతి సునచత్వా దితిచే న్నైవం వాదీః. నిరవయవత్వాత్పరమాత్మనః అన్యథా సావయవత్వే ఘటాదివ దనిత్యత్వాదిప్రసఙ్గాత్. నను న యుక్తో జీవేశ్వరయో రభేదః అన్తఃకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యస్య జీవత్వా న్మాయావచ్ఛిన్నచైతన్య స్యేశ్వరత్వా చ్చేతిచే న్నైవమ్. యదేవ మాయావచ్ఛిన్నం తదే

వాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నం యథా యదేవ బ్రహ్మాణ్డావచ్ఛిన్నం మహాకాశం తదేవ ఘటావచ్ఛిన్నంచేతి. యద్వా ఉపాధ్యో రన్తఃకరణయో ర్భేదే ప్యుపహితం చైతన్య మేకమేవ. అతఏవ తత్త్వమసీత్యాదా జహదజహల్లక్షణా స్వీకృతా. నచైవ మవచ్ఛేదవాదే జీవేశ్వరాభేదేఽపి ప్రతిబిమ్బవాదే స నాస్తీతి వాచ్యం. బిమ్బా దనన్యత్వా త్ప్రతిబిమ్బస్య. కౌన్తేయస్య రాధేయత్వమివ మాయయా ఈశ్వరస్య జీవత్వమితి మతేతు న తయో రభేదే కాఽపి విప్రతిపత్తిః. నను యది జీవేశ్వరా ద్వౌ స్త స్తర్హి తయో రభేదాయోగః. యది ద్వౌ న స్తః తర్హి కయో స్త్వ యోచ్యతేఽద్వైత మితిచే న్నైష దోషః. అవిద్యాదశాయాంభేదేన ప్రతీయ మానయో ర్జీవేశ్వరయో ర్విద్యాదశాయా మద్వైత ముచ్యత ఇతి యథా తైమిరి కావస్థాయాం దృశ్యమానస్య చన్ద్రద్వయస్య నిర్మలత్వావస్థాయా మేకఏవ చన్ద్ర ఇత్యేకత్వ ముచ్యతే తద్వత్. అవిద్యాదశాయాన్తు జీవేశ్వరయో ర్హస్తిమశకయో రివాస్తి మహాన్ భేదః కిఞ్చిజ్జ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వాదిలక్షణః. తస్మాద్భ్రాన్త్యా భేదే ప్రతీ యమానేపి వస్తుత ఈశ్వర ఏవ జీవః. నచ కథ మీశ్వరస్యైవ జీవత్వం సంసారిత్వ లక్షణమితి శఙ్క్యం 'సేయ మ్భగవతో మాయే'తి భాగవతాత్. మాయాయాంహి సర్వం సమ్భవతి. మాయయా అనాత్మతాదాత్మ్యాధ్యాసవశా త్సంసారీవ భాసమా నోప్యయం జీవః వస్తుతోఽసంసారీశ్వరఏవ యథా భ్రాన్త్యా సర్పవదవభాసమానోఽ పి గుణో వస్తుతో గుణఏవ తద్వదితి జీవో వస్తుత ఈశ్వరఏవ ఈశ్వరస్తు మాయయా జీవ ఇతి సఙ్క్షేపః. ఏనం దేహే ప్రవిష్ట మాత్మానం సర్వే ఇతి శేషః న యన్తి నోప లభన్తే తత్ర హేతు మాహ- అకృత్స్న ఇతి. హి యస్మా దసావాత్మా అకృత్స్నః తస్మా దితి పూర్వేణ సమ్బన్ధః. సర్వోఽపి జనః పశ్యా మ్యహం శృణో మ్యహ మితి దర్శనాదిక్రియావిశిష్టమే వాత్మానం పశ్యతి నతు కేవలం సచ్చిదానన్దలక్షణం బ్రహ్మ పరిపూర్ణమ్. దర్శనాదిక్రియావిశిష్ట ఆత్మాతు న పరిపూర్ణః కి న్త్వకృత్స్న సమస్తఏవ తత్తద్దేహేన్ద్రియాదితాదాత్మ్యాభిమానాత్. ఏవ మకృత్స్నాత్మదర్శీ సర్వో జనః ఆత్మదర్శీ న భవత్యేవ అయథాభూతాత్మదర్శిత్వాత్. యథా ద్విచన్ద్ర దర్శీ చన్ద్రదర్శీ న భవతి తద్వత్. తస్మా చ్ఛాస్త్రాచార్యోపదేశశమదమాది సమ్పత్తిరహితః కోఽపి పురుషః కేవలాత్మానం న పశ్యత్యేవ. ఉక్తంచ భగవతా "ఉత్క్రామన్తం స్థితం వాపి, భుఞ్జానం వా గుణాన్వితమ్। విమూఢా నానుపశ్యన్తి, పశ్యన్తి జ్ఞానచక్షుషః॥ యతన్తో యోగిన శ్చైనం, పశ్య న్త్యాత్మ న్యవస్థితమ్। యతన్తో ప్యకృతాత్మానో, నైనం పశ్య న్త్యచేతసః॥ సమం సర్వేషు భూతేషు, తిష్ఠన్తం పర

మేశ్వరమ్। వినశ్య త్స్వవినశ్యన్తం, యః పశ్యతి సపశ్యతీ॥" త్యేవ మాదిగీతాసు ఇతి భావః. నను అకృత్స్నోహి స ఇతి జీవ స్యాపరిపూర్ణత్వం శ్రుత్యా కణ్ఠత ఏవో క్తమితి జీవో న విభు రితిచే న్నైమ్నవమ్. యః ప్రాణనాదిక్రియావిశిష్ట స్సఏవాకృత్స్నః. నతు కేవలఆత్మే త్యుక్తత్వాత్. పూర్ణోహి కేవలాత్మా "అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణస్థిత" ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః "యేన సర్వ మిదం తత" మితిగీతావచనాచ్చ. న చేశ్వరఏవ పూర్ణో న జీవ ఇతివాచ్యం. జీవేశ్వరభేదవాదస్య నిర్మూలితత్వాత్. నచ ప్రాణనాదివిశిష్టఏవ జీవో న తు కేవల ఇతివాచ్యం. జీవే విశిష్టత్వ స్యాధ్యాసికత్వేనా ఽవస్తుత్వాత్. అనాత్మతాదాత్మ్యాధ్యాసవశా దేవహి జీవస్య విశిష్టత్వసమ్భవః నతు స్వతః. తస్మా త్కేవల ఏవ జీవః భ్రాన్త్యాతు తస్య విశిష్టత్వం సంసారిత్వ మిత్యనవద్యమ్. 32

శ్లో॥ ప్రాణ౯ ప్రాణ ఇతీరయ౯ భవతి వాక్పశ్య౯ స చక్షు స్తథా
శృణ్వ౯ శ్రోత్ర మి వామన న్నితిమనః కర్మాభిధా అస్య తాః
ప్రాణా ద్యన్యతమం విచిన్తయతి య స్త్వాత్మేతి వేదైష నా ఽ
కృత్స్నో హ్యన్యతమో భవ త్యసకలాత్మజ్ఞో నచై వాత్మవిత్. 33

వ్యా.—స దేహే ప్రవిష్ట ఆత్మా ప్రాణ౯ ప్రాణనక్రియాం కుర్వ౯ ప్రాణ ఇతిఖ్యాత ఇతి శేషః, భవతి. ఈరయ౯ వదనక్రియాం కుర్వ౯ వాగ్భవతి పశ్య న్దర్శన క్రియాం కుర్వ౯ చక్షు ర్భవతి తథా శృణ్వ౯ శ్రవణక్రియాం కుర్వ౯ శ్రోత్ర మ్భవతి. ఆమన౯ మననక్రియాం కుర్వ౯ మనో భవతి. ఇతిశబ్దా త్ప్రాణనాదిక్రియా కర్తృత్వం ప్రాణాదినామభాక్త్వం చే త్యుభయ మస్యాత్మనో ఽక్రియస్య నామ రూపరహితస్య మిథ్యై వేతి గమ్యతే. అస్యాత్మనః తాః ప్రాణాద్యభిధాః కర్మాభిధాః కర్మజనితనామాని ప్రాణనాదికర్మప్రయుక్తత్వా త్ప్రాణాదినామా మిత్యర్థః. అనేన న వస్తుమాత్రవిషయాణీతి గమ్యతే. యస్తు ప్రాణాద్యన్యతమ మాత్మేతి విచిన్తయ త్యుపాస్తే ప్రాణ ఏకఏ వాత్మా చక్షు రేకమే వాత్మా ఇత్యేవ ముపాస్త ఇత్యర్థః. ఏష ఉపాసకః న వేదమూఢ ఏవేత్యర్థః. హి యస్మా దన్యతమః ప్రాణాది రాత్మా అకృత్స్న సమస్తో భవతి. అసకలాత్మజ్ఞః అకృత్స్నాత్మవిత్. ఆత్మవిత్ నైవ భవతి అయథార్థాత్మవిత్త్వా దితిభావః. పూర్వస్మి౯ శ్లోకే ఆత్మనః కేవలత్వేన క్రియావిశిష్టాత్మవిదాత్మవి న్న భవతీత్యుక్త మిహతు ఆత్మన స్సర్వక్రియా విశిష్టత్వేనైకైకక్రియావిశిష్ట ఆత్మా న భవతీతి కృత్వా ఏకైకక్రియావిశిష్టాత్మ విదాత్మవి న్న భవతీత్యుచ్యతే. నచ వ్యాఘాతః, వస్తుత ఆత్మనః కేవలత్వా ద్వ్యవ

హారత స్సర్వక్రియావిశిష్టత్వాచ్చ సర్వక్రియావిశిష్ట ఆత్మేతి జ్ఞానం వ్యవహారతః ప్రమాణం కేవలఆత్మేతిజ్ఞానస్తు పరమార్థత ఇతికృత్వా వ్యావహారికాత్మతత్త్వజ్ఞానశూన్యా అతీవ మూఢా ఇహోక్తాః. పారమార్థికాత్మతత్త్వజ్ఞానశూన్యాస్తుమూఢాః పూర్వశ్లోకే ప్రోక్తాః తస్మాత్ సర్వక్రియావిశిష్టాత్మని వ్యవహారత ఆత్మవిదేవ పరమార్థతో నాత్మవిదపీతి న విరోధః. అయ మ్భావః. ఏకఏ వాత్మా దేహ మభి వ్యాప్య స్థితస్సన్ జ్ఞానేన్ద్రియకర్మేన్ద్రియప్రాణమనస్తాదాత్మ్యాధ్యాసవశాత్ పశ్యామి శృణోమి జిఘ్రామి స్పృశామి స్వాదయామి గచ్ఛామి గృహ్ణామి వదామి విసృజామి యభామి ప్రాణిమి మనోమీతి సర్వక్రియాశ్రయత్వం ప్రతిపద్యతే. ప్రాణాదిశబ్దవాచ్యశ్చ భవతి. యద్యపి చక్షురాదయఏవ దర్శనాదిక్రియాకర్తార స్తథాప్యధ్యాసా దాత్మనః కర్తృత్వ ముపపద్యతే. యద్వా దర్శనాదిక్రియాసు చక్షురాదయః కరణాన్యేవ ఆత్మైకఏవ కర్తేతి చక్షుషా పశ్య న్నాత్మా చక్షు రిత్యుచ్యతే. శ్రోత్రేణ శృణ్వ న్నాత్మా శ్రోత్రమిత్యుచ్యతే వాచా వద న్నాత్మా వాగిత్యుచ్యతే. ప్రాణేనోచ్ఛ్వస న్నాత్మా ప్రాణఇత్యుచ్యతే, ఇతి బోద్ధవ్యమ్. ఇదంచ కర్తృత్వ మాత్మన ఆధ్యాసికమేవ. అసఙ్గస్యాక్రియస్యాత్మన శ్చక్షురాదిసమ్బన్ధాయోగా ద్దర్శనాదిక్రియాఽయోగాచ్చ. ఏవంసతి చక్షురేవాత్మా శ్రోత్రమేవాత్మా ప్రాణఏవాత్మా మనఏవాత్మా. వాగేవాత్మేత్యేవం యే ప్రతిపద్యన్తే తే మూఢా ఏవ. అహంశబ్దవాచ్య ఆత్మా యది చక్షురేవ స్యా త్తర్హి శ్రోత్రాఽనాత్మైవేతి యోఽహం ఘట మద్రాక్షం సోఽహం శబ్దం శృణోమీ త్యనుసన్ధానాభావప్రసఙ్గాత్. తస్మా త్సర్వక్రియాశ్రయ ఏకఏవాత్మేతి ప్రతిపత్తవ్యం. విదుషా తావత్. అక్రియే ఆత్మని క్రియాశ్రయత్వాయోగా దియంచ ప్రతిపత్తి రధ్యాసమూలా హాత వ్యైవ. కిన్తు ఏకఏవాత్మాఽద్వితీయో నిష్కలో నిష్క్రియః పరిపూర్ణ ఇతి ప్రతిపత్తవ్యం విదుషా య ఏవం ప్రతిపద్యతే సఏ వాత్మవిత్. యథాభూతాత్మవిత్త్వాదితి. తస్మాత్ప్రాణా ద్యన్యతమాత్మాభిమానీ స క్రియాత్మాభిమానీచే త్యుభావపి వస్తుత ఆత్మజ్ఞానశూన్యావేవేతి సఙ్క్షేపః. ౩౮

శ్లో॥ హృత్ప్రాణేన్ద్రియనామకోపధివశా ద్ధ్యానాన నాలోకన
ప్రష్ఠం కర్మచయం విభాతి విదధద్వాఽఽత్మే త్యుపాసీత నా
తోయార్కప్రతిబిమ్బసఞ్చయఇవాదత్యే విశేషా స్సమే
ప్రాణాద్యాః ప్రతియా న్త్యభేద మిహ య ద్వైధవ్య స్తవిశ్వోపధా. ౩౯

వ్యా.—నా మనుష్యః శమదమాదిసాధనసమ్పన్నో౽ధికారీత్యర్థః. ప్రాణాప్రి ణేన్ద్రియనామకానా ముపధీనా ముపాధీనాం వశా ద్ధేతోః ధ్యానం చిన్తన మననం ప్రాణన మవలోకనం దర్శన మాదిపదా ద్గమనవదనాదికం గృహ్యతే. కర్మ చయం విదధ ద్వా కుర్వన్నివ ఆత్మా విభాతి ఇత్యుపాసీత విద్యాత్ . చిన్తయేదితి వా. ధ్యాయతీవ లేలాయతీవేతి శ్రుతేరితిభావః. నను ఆత్మన ఔపాధిక మేవ కర్మేతి కిం స్వాభావికం కిమితి సన్ద్య దత ఆహ - తోయేతి. తోయే అర్క ప్రతిబిమ్బానాం సఙ్ఘయః ఆదిత్యే ఇవ విభ్వ స్తవిశ్వోపధౌ నిర స్తసర్వోపాధికే ఇహాస్మిన్నాత్మని య ద్యస్మాత్ ప్రాణాద్యాస్తు మే సర్వే విశేషా అథేవ మ్ప్రతియాన్తి తస్మా దితి పూర్వేణాన్వయః. ప్రాణాద్యుపాధివిశేషా స్తత్కృతప్రాణనాదిక్రియావిశే షాః ప్రాణాదినామవిశేషాశ్చే త్యేతత్సర్వం నిరుపాధికే ఆత్మని మాయయా కల్పి తమితి నాత్మనః స్వాభావికం కర్మ నాపి స్వాభావికే నామరూపే ఇతిభావః తో యార్కదృష్టాన్తాత్ . ఏకస్యాపి సూర్యస్య యథా తోయోపాధివశా ద్బిమ్బప్రతిబి మ్బభేదః తదుపాధినాశేచ పున రేకత్వ మేనం మాయావశా దాత్మన స్సవిశేషత్వం, మాయాయా జ్ఞానేన నాశేతు నిర్విశేష ఏకఏవాత్మేతి ప్రతీయతే. ౩౯

శ్లో॥ సర్వేషా మయ మేకఏవ పురుషో జ్ఞాతవ్య ఆత్మా౽మునా
విజ్ఞాతేన సమస్తమేవహి భవే జ్జ్ఞానం విజిజ్ఞాసునా
నష్టం యాతి పశుం యథా పదవశా ల్లోక స్తథా బుద్ధిమా
నాత్మానం యది యాతి తర్హి సకలం సమ్ప్రాప్తవానేవ సః. ౪౦

వ్యా.—సర్వేషా మాత్మా వ్యక్తప్రాణాప్రాణేన్ద్రియదేహానాం పృథివ్యాది భూతానాంచ పదార్థానా మ్మధ్యే అయ మేకఏవ పురుషః పూర్ణ ఆత్మా జ్ఞాతవ్యః హి యస్మాత్ అమునా ఆత్మనా విజ్ఞాతేన సతా విజిజ్ఞాసునా సర్వం విశేషేణ జ్ఞాతు మిచ్ఛునా సమస్తం విజ్ఞాతంభవే దేవమృద్జ్ఞానేన మృణ్మయఘటాదిసర్వకార్యజ్ఞానమి వాత్మజ్ఞానేనా స్తకార్యసర్వజగజ్జ్ఞానం భవతీత్యర్థః యథా లోకః పదవశా త్పాదచి హ్నవశా న్నష్టం పశుం పున ర్యాతిలభతే క్వచిన్మార్గే స్వపశుపాదన్యాసచిహ్నం దృష్ట్వా అనేనమార్గేణైవ మమ పశు ర్గత ఇతినిశ్చిత్య తేనైవ మార్గేణ స్వయం గత్వా నష్టం స్వపశుం యథా పశుపాలః పున రాప్నోతీత్యర్థః తథా బుద్ధిమా న్శుద్ధచిత్తః పణ్డితః ఆత్మానం పరోక్షకల్పం శాస్త్రాచార్యోపదేశాదినా ప్రత్యక్షేణ యాతి ప్రాప్నోతి పశ్యతీతి యావత్ - నిత్యాప్తస్యాత్మనః పునర్లాభాయోగా దితిభావః

యది తర్హి స ఆత్మవిత్ సకలం సమ్ప్రాప్త ఏవానేవ సర్వస్యా ప్యాత్మత్వే నాత్మప్రా ప్త్యైవ సర్వప్రాప్తిసమ్భవా దితిభావః. ౮౦

శ్లో॥ ప్రేయా నేష కలత్రపుత్రధనపశ్వాదే స్సమస్తా దయం
యస్మా దాన్తరఏవ నాన్యతు పరః ప్రేయా న్యతో దుఃఖకృత్
ఆత్మానం పరిచిన్తయే త్ప్రియతమం విద్వా నుపాస్తేతు యః
స్వాత్మానం ప్రియ మస్య నైవభవతి క్వాపి ప్రియం నశ్వరమ్. ౮౧

వ్యా.—ఏషఆత్మా కలత్రపుత్రధనపశ్వాదే స్సమస్తా త్సర్వస్మాదపి ప్రే యాన్ప్రియతమః. ఆదిపదా ద్దేహేన్ద్రియాదిగ్రహణమ్. ప్రియతమత్వే హేతు మాహ. అయమితి. యస్మా దయమాత్మా సమస్తా దాన్తరః. ధనాద్యపేక్షయా పుత్రాదిరాన్తరః పుత్రాద్యపేక్షయా దేహాదిరాన్తరః దేహాద్యపేక్షయాంతు ఆ త్మాయమాన్తరః ఆత్మాపేక్షయాతు న కిమస్యాన్తర మస్తీతి సర్వస్మాదప్యా త్మైవాన్తరః. ఆత్మన ఆత్మాహి సన్నికృష్టః అస్యాత్మనస్తు పరో నాత్మా పుత్రాదిః ప్రేయా న్నభవతి. కుతః. యతో దుఃఖకృత్ దుఃఖంకరో త్యాత్మ నోఽనాత్మా పుత్రవిత్తధనాదిః నాశాదినా. "అర్థానా మార్జనే దుఃఖం త్తథైవ పరిపాలనే, నాశే దుఃఖం వ్యయే దుఃఖం ధిగర్థాన్ క్లేశకారిణ" ఇతివచనా త్సర్వేపి విషయా అనాత్మనః క్లేశకరాఏవ నతు ప్రీతికరాఇతి నైవప్రియాః. ఆత్మనోఽతిశ యేన ప్రియఇత్యభిమతోపి పుత్రః మృతస్స న్నతీవ దుఃఖమేవ విధత్తే. నతు ప్రీతిం తస్మా దాత్మానం విహాయాన్య మనాత్మానం ప్రియం య ఉపాస్తే స దుఃఖమేవ భజతే. యస్మాదేవం తస్మాత్ సర్వమనాత్మానం విహాయ విద్వాన్ ప్రియతమ మాత్మానమేవ పరిచిన్తయే దుపాసీత య ఏవం స్వాత్మానం ప్రియ ముపాస్తే తస్యాస్య విదుషః క్వాపి కస్యాంచి దవస్థాయామపి నశ్వరం వస్తు ప్రియం నైవ భవతి. ఆత్మభిన్నే సర్వస్మి న్వస్తున్య ప్యస్య అప్రియత్వనిశ్చయాదితిభావః. యద్వా ప్రియ మాత్మవస్తు నశ్వరం నైవభవతి నిత్యత్వాదాత్మనఇతిభావః. అథవా ప్రియం ప్రియభూతం పుత్రాదివస్తు నశ్వరం నైవభవతి. యథాఅనాత్మప్రియవాదినః పుత్రాది ర్దుఃఖకృ త్తథా ఆత్మప్రియవాదినః పుత్రాది ర్దుఃఖకృ న్నభవతీత్యర్థః. ఆత్మవిదః పితు ర్జీవతస్సుతః న తత్పుత్రాది ర్మ్రియతఇతియావత్. వస్తుతస్తు నిత్యానువాద మాత్రమేవైతత్, ఆత్మవిదః ప్రియస్యాప్రియస్య వాన్య స్యాత్మవ్యతిరేకేణ వస్తు నోఽభావాత్. ప్రియస్యా ప్యాత్మసుఖస్య విషయసుఖవ న్నాశ స్యా త్సుఖత్వా ది

త్వాశఙ్కితే తన్నిరాసార్థ మనువాదమాత్ర మేత దాత్మవిదః ప్రియ మాత్మసుఖం నశ్వరం నైవభవతీతి వచన మిత్యర్థః. ౪౧

శ్లో॥ యద్విద్యావిభవా ద్వయంచ నిఖిలం స్యామేతి మర్త్యా విదుః
కిం తద్బ్రహ్మ వివేద యేన సకలం బ్రహ్మాభవ చ్చేతిచేత్
బ్రహ్మైవాగ్ర ఇదం బభూవ బుబుధే బ్రహ్మాహ మస్మీతి త
త్స్వాత్మానం స్వయమేవ సర్వ మభవ త్తస్మా త్పరం బ్రహ్మ తత్. ౪౨

వ్యా.—మర్త్యా మనుష్యాః. తేషామేవాత్ర విశేషతోఽధికారాత్ యద్విద్యావిభవాత్ యస్య బ్రహ్మణో విద్యాయా విభవా త్సామర్థ్యాద్ధేతోః. వయం నిఖిలం సర్వం స్యామచ భవిష్యామపివేతి విదుః మన్యన్తే తద్బ్రహ్మ కిం వివేద అవేత్. యేన విజ్ఞానేన బ్రహ్మచ తద్బ్రహ్మైవ సకల మభవత్, ఇతి శఙ్క్యతే చేత్. ఉచ్యతే ఇతి శేషః. ఇదం శరీరే ఉపలభ్యమానం చైతన్య మగ్రే 'తత్త్వమసీ'తి గురూపదేశాత్ప్రాగపి బ్రహ్మైవ బభూవ పరబ్రహ్మైవాసీత్. పరబ్రహ్మణ ఏవేహ దేహే ప్రవిష్టత్వాదితిభావః. త ద్య దిహ శరీరే ప్రవిష్టం బ్రహ్మ తత్. తత్త్వమసీతి గురూపదేశాదితి శేషః. స్వాత్మాన మహం బ్రహ్మాస్మీతి బుబుధే జ్ఞాతవత్. తస్మా జ్జ్ఞానా దేవ తత్ స్వయం పరంబ్రహ్మాభవత్ సర్వంచాభవత్ అస్మిన్ దేహే వర్తమానస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణ స్సర్వాత్మభూతస్య అవిద్యయా అబ్రహ్మత్వ మసర్వాత్మత్వఞ్చేతి యత్ప్రాప్తం గగనస్యేవ నైల్యం, తదుభయ మహంబ్రహ్మాస్మీతివిద్యయా అవిద్యాయాం నాశితాయాం సత్యాం స్వయమేవ నష్టమిత్యర్థః బ్రహ్మణ్యవిద్యయా ప్రసఞ్జితయో రబ్రహ్మత్వాసర్వత్వయో ర్నివృత్తిరేవ బ్రహ్మవిద్యయా క్రియతే. నతు బ్రహ్మత్వ సర్వత్వే ప్రాప్యేతే తయో ర్నిత్యసిద్ధత్వా దిత్యభిప్రాయః. ఏతేన కిం తద్బ్రహ్మ వివేద యేన సకలం బ్రహ్మ భవచ్చేతి ప్రశ్నోదత్తోత్తరః. యస్మా దేవం బ్రహ్మాహమస్మీతి జ్ఞానా ద్బ్రహ్మ సర్వ మభవ త్తస్మాద్బ్రహ్మజ్ఞానా ద్వయం సర్వం భవిష్యామఇతి మనుష్యాణాం మతి ర్యుక్తైవ. మనుష్యశరీరతాదాత్మ్యాధ్యాస మాపన్నస్య బ్రహ్మణఏవ మనుష్యత్వా త్తస్యచ బ్రహ్మణ స్సర్వత్వాత్. సర్వత్వంచ సర్వాత్మత్వ మపరిచ్ఛిన్నత్వ మితియావత్. పరిచ్ఛిన్నస్య సర్వాత్మత్వాయోగాత్. అస్యచ సర్వభావలక్షణస్య మోక్షస్య స్వాభావికత్వాన్న సాధ్యత్వప్రయుక్తానిత్యత్వదోషః. నను బ్రహ్మజ్ఞానా దస్మాకం సర్వభావో భవిష్యతీతి మనుష్యా మన్యన్తే ఇత్యుక్తం తచ్చ సర్వభావార్థం మనుష్యై ర్జిజ్ఞాసితం బ్రహ్మ విధ్వస్తసర్వోపాధిక మేవేతి కృత్వా కథ ముచ్యతే. తద్బ్రహ్మ, విజ్ఞానా త్సర్వ

మభవ దితీతిచే దుచ్యతే యద్బ్రహ్మ వస్తుతో నిరుపాధికత్వేనాపరిచ్ఛిన్నమ ప్యవి ద్యయా పరిచ్ఛిన్నమివ ప్రతీయమానం స త్పున ర్విజ్ఞానా త్సర్వ మభవ త్తదేవ బ్రహ్మ మనుష్యై ర్జిజ్ఞాసితం మోక్షాయేతి. నచ నిరుపాధికం బ్రహ్మైవ జిజ్ఞా సితమిత్యుచ్యతాం కోఽయం వక్రః పన్థా ఇతి వాచ్యమ్. యేన బ్రహ్మ జిజ్ఞా సితం సదేవ బ్రహ్మేతి ప్రతిపాదయితు మేతద్వక్రమార్గస్యాశ్రితత్వాత్ శ్రుత్యా. కథ మితిచే దుచ్యతే. మనుష్యదేహావచ్ఛిన్నః సచ్చిదానన్దలక్షణః పరమాత్మైవ దేహాదితాదాత్మ్యాధ్యాసా త్సంసారీభూత్వా తత్సంసారసముద్రా దుత్తారణాయ కఞ్చి ద్దయాలుం తత్త్వవిదం శమదమాదిసాధనసమ్పత్తిపూర్వకం శరణ ముప గమ్య తత్త్వమసీతి గురూపదేశా న్మననాదిసహకృతా దహమ్బ్రహ్మాస్మీతి విజ్ఞాయ పునరప్యపరిచ్ఛిన్నః పరమాత్మైవాభూదితి జిజ్ఞాసు ర్మనుష్యో బ్రహ్మైవ ఇతి. య ద్వా సంసారిభావాపన్నస్యైవ బ్రహ్మణో యాథాత్మ్యవేదనా త్సర్వభావాపత్తిరితి కృత్వా తదేవ బ్రహ్మ మనుష్యై ర్జిజ్ఞాసిత మత ఏవోత్తరవాక్యే ఇదంశబ్దేన తదేవ గృహీతమితి న వక్రమార్గోఽయమ్. సర్వథాపి బ్రహ్మణ ఏవావిద్యావశా త్పరిచ్ఛి న్నత్వం విద్యయాతు పునస్సర్వత్వ మితి సారాంశః. నను దేహావచ్ఛిన్నం బ్రహ్మ స్వాత్మానమేవ బ్రహ్మాస్మీ త్యవై దిత్యుక్తం తత్ర క ఆత్మపదార్థ ఇతిచే దుచ్యతే. యోఽత్ర దేహే పశ్యామ్యహం శృణోమ్యహ మిత్యహంప్రత్యయవిషయతయా స్ఫురతి యశ్చ జాగ్రత్స్వప్నప్రపఞ్చయో స్సౌషుప్తాజ్ఞానస్య సుఖదుఃఖాద్యాకార పరిణతబుద్ధివృత్తీనాం వృత్త్యభావస్యచ సాక్షీ కూటస్థ స్సత్యజ్ఞానానన్దలక్షణ స్స ఏవాత్మేతి. నచాసౌ బ్రహ్మాభిన్న ఇతి వాచ్యః. స ఆత్మా తత్త్వమసీత్యాది శ్రుతేః. బ్రహ్మాభిన్నత్వే స త్యాత్మనో ఽనిత్యత్వాదిప్రసక్తేః. బ్రహ్మాత్మనో రన్యత రస్య జ్ఞేయత్వాపత్తేశ్చ న చోభయోరపి జ్ఞాతృత్వమస్త్వితి వాచ్యం. 'నాన్యోఽతో ఽస్తి ద్రష్టే'తి శ్రుతేః. జ్ఞాతృత్వజ్ఞేయత్వయోర్విరుద్ధధర్మయో స్సామాధికరణ్యా యోగాచ్చ. నచ బ్రహ్మ జ్ఞేయ మేవాత్మైవ జ్ఞాతేతి వాచ్యం జ్ఞేయత్వేసతి బ్రహ్మ ణో ఘటాదివ జాడ్యాపత్తేః. న చేష్టాపత్తి 'స్సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మే'తి శ్రుతేః. నచ జ్ఞానం బ్రహ్మ జ్ఞేయమేవేతి వాచ్యం, జ్ఞానస్య జ్ఞేయత్వాయోగాత్. అన్యథా యది జ్ఞానమపి కేనచి జ్జ్ఞాయేత తచ్చ జ్ఞానజ్ఞానంపున రన్యేనేత్యనవస్థాదోషాపత్తేః ఆత్మనశ్చ జ్ఞానస్వరూపత్వమేవేతి న బ్రహ్మాత్మనో ర్భేదః. నచ పరిచ్ఛిన్న ఆత్మేతి వాచ్య మాప్నోతీతి అతతీతివా ఆత్మేతి వ్యుత్పత్త్యా సర్వవ్యాపిన ఏవాత్మత్వాత్. నచ పరిచ్ఛిన్నత్వాదేవాత్మా దేహ ఏవోపలభ్యతే న పాషాణాదావితి వాచ్యం.

పాషాణాదావాత్మనోఽభావా న్నానుపలమ్భః కిన్తు ఉపలబ్ధిసాధనాభావాదేవ, బుద్ధ్యాఖల్వాత్మోపలబ్ధిః. సాచ పరిచ్ఛిన్నైవ. ఏతద్బుద్ధితాదాత్మ్యాధ్యాసవశాదేవాత్మన స్సంసారః. 'సాభాసబుద్ధేః కర్తృత్వ మవచ్ఛిన్నే ఽవికారిణి, సాక్షిణ్యారోప్యతే భ్రాన్త్యా జీవత్వంచ తథాఽబుద్ధైః' రిత్యధ్యాత్మరామాయణాత్. కిఞ్చ పరాత్మైవ దేహే ప్రవిష్టస్స న్నాత్మేత్యుచ్యత ఇత్యుక్తమేవ పూర్వమితి నాత్మపరమాత్మనో ర్భేదః య స్త్వవిద్యయా తయో ర్భేదః కృత స్స విద్యయా నాశయితవ్యః. సచ నాశనప్రకార ఇహోక్త ఏవ. అహంబ్రహ్మాస్మీతి జ్ఞానా త్తత్సర్వమభవదితి. తస్మా న్ముముక్షుభి రహం బ్రహ్మాస్మీతి జ్ఞానమేవ మోక్షార్థం సమ్పాదయితవ్యం నాన్యదితి పరమార్థ ఇతి సఙ్క్షేపః.

శ్లో॥ దేవానాంచ నృణా మబుధ్యత పరం బ్రహ్మాహమస్మీతి య
శ్చర్షీణా మభవ త్తదేవ స పుమాం స్త ద్వామదేవో విదన్
సూర్యోఽహం మను ర స్మ్యహం సకల ఋత్యాసర్ఛ సర్వాత్మతాం
వేదాద్యాపి య ఏత ద స్మ్యహమితి స్యా త్సర్వ మే వైష సః. ౪౩

వ్యా.-యస్మా దేవం బ్రహ్మణఏవావిద్యయా జీవభావ మాపన్నస్య విద్యయా పున ర్బ్రహ్మత్వసర్వత్వసిద్ధి స్తస్మాత్ దేవానా మిన్ద్రాదీనా మ్మధ్యే నృణాం మనుష్యాణాం శుకాదీనా మ్మధ్యే ఋషీణాం నారదాదీనా మ్మధ్యే చకారా త్ప్రహ్లాదాద్యసురాణా మ్మధ్యే ఇత్యాది గ్రాహ్యం. యః ఇన్ద్రః శ్శుకః నారదః ప్రహ్లాదో వా అహం పరం బ్రహ్మాస్మీ త్యబుధ్యత స పుమాం స్తదేవ బ్రహ్మై వాభవత్. జ్ఞానాత్పూర్వ మపి బ్రహ్మత్వా దవిద్యయా స్వస్మిన్ గమిత స్యాబ్రహ్మత్వస్య విద్యయా నివృత్తత్వా చ్చేతిభావః. తద్బ్రహ్మ వామదేవః కశ్చన ఋషిః విదన్ సన్ స్వాత్మత్వేన జానన్ సన్ అహం సూర్యోఽస్మి అహం మను రస్మి అహం సకలం జగదస్మి ఇతి సర్వాత్మతా మానర్ఛ ప్రాప. తస్మాత్ అద్యాపి య ఏతత్పరబ్రహ్మ అహ మస్మీ త్యాత్మత్వేన వేద స ఏష విద్వాన్ సర్వం స్యాదేవ వామదేవాదివ దితిభావః. ౪౩

శ్లో॥ నైనం బ్రహ్మవిదం సురః పరిభవే ల్లోకే ప్యాత్మభూతం క్వచి
న్నైవ స్వాత్మని కా క్రియాపి ఘటతే వ్యాఘాతహేతో ర్యతః
అన్యోఽసా వహ మన్య ఇత్యథ పుమా న్యోఽన్యం సురం సేవతే
దేవానామ్ప్రియ ఏష దైవతపశు ర్మర్త్యస్య గా ర్వా పశుః. ౪౪

వ్యా.—నను బ్రహ్మచర్యేణ ఋషిభ్యః యజ్ఞేన దేవేభ్యః ప్రజయా పితృభ్య ఇతి జాయమాన ఏవ ఋణవా న్భవతి పురుషః. తం చ స్వాన్ప్రతి ఋణవన్తం

పురుష మధమర్ణ ముత్తమర్ణ ఇవ దేవా బాధన్తే. యద్యయం యజ్ఞ మకృత్వా పరిత్యజ్యవా బ్రహ్మవిద్యాయాం ప్రవిశేత్. ఏవం దేవై ర్బాధిత స్యాస్య న నిశ్శ్రేయసప్రాప్తి ర్భవిష్యతి. తత్ర దేవై ర్విఘ్నస్య క్రియమాణత్వాత్. 'శ్రేయాంసి బహువిఘ్నాని' తీతిహి ప్రసిద్ధం కిం పునర్నిశ్శ్రేయసో బహువిఘ్నత్వం వాచ్యం నిశ్శ్రేయసంచ దేవత్వా దుత్కృష్టమితి స్వపదా దుత్కృష్టపదం గచ్ఛన్తం మనుష్యం బ్రహ్మవిదం సర్వధా పరిభవేయు రేవేతి ప్రాప్తే ఆహ- నైన మితి. కోఽపి సుర ఇన్ద్రాదిః క్వచిదప్యవస్థాయా మేనం బ్రహ్మవిదం న పరిభవే త్పరిభవితుం శక్నుయా దిత్యర్థః. తత్ర హేతు మాహ- ఆత్మభూత మితి. బ్రహ్మవిద స్సర్వాత్మత్వాద్దేవానామ ప్యాత్మైవ బ్రహ్మవి దిత్యర్థః. భవత్వాత్మభూతః కిన్తేనే త్యత ఆహ- నైవేతి. యతో యస్మాత్ వ్యాఘాతహేతోః వ్యాఘాతా దిత్యర్థః విరోధా దితి యావత్. ఆత్మని కాపి క్రియా న ఘటతే ఆత్మాన మాత్మా నైవ పరిభవేత్. కర్మకర్తృభావవిరోధా దితిభావః. న చాత్మహత్యాయా స్సత్త్వా దాత్మన్యపి క్రియా యుజ్యత ఏవేతి వాచ్య మాత్మత్వే నాభిమతశరీరహత్యై వాత్మహత్యా నతు సాక్షా దాత్మహత్యా నాయం హన్తి నహన్యత ఇత్యాత్మని హననక్రియాఽసమ్భవాత్. నచ హననక్రియైవ ప్రతిషిధ్యతే ఆత్మని నత్వన్యేతి వాచ్యం. నిష్క్రియే ఆత్మని కస్యా అపి క్రియాయా అయోగాత్. నచ ప్రాణః ప్రాణ ఇత్యాదినా ప్రాణనాదిక్రియా స్సన్త్యాత్మనీ త్యుక్తమితివాచ్య మవిద్యా మధికృత్య తథావచనాత్. నచ కర్తృత్వాభావేపి కర్మత్వమస్తీతివాచ్య మవిషయే ఆత్మని కర్మత్వ స్యాయోగాత్. ఉక్తోహి న హన్యత ఇతి కర్మత్వస్యాపి ప్రతిషేధః. గీతంచ భగవతా "అచ్ఛేద్యోఽయ మదాహ్యోఽయ, మక్లేద్యోఽశోష్య ఏవ" చేతి. తస్మా దాత్మా క్రియాయా న విషయో నాప్యాశ్రయ ఇతి నాత్మనః కోఽపి పరిభవః. కిఞ్చ ఆత్మా పరిభూయతే యది తర్హి కి మాత్మనా పరిభూయతే ఉతానాత్మనా యద్వా బ్రహ్మణా. నాద్యః. కర్మకర్తృభావవిరోధాత్. నహి కర్త్రైవ కర్మ భవతి. న ద్వితీయః. తస్య జడత్వాత్. న తృతీయః. ఆత్మబ్రహ్మణోరభేదాత్. న చైవ మాత్మనః పరిభవావిషయత్వే దేవానాం కథం ముముక్షుష్వప్రీతిరితి వాచ్యమ్. ముక్తో బ్రహ్మవిదేవ దేవానా మాత్మా నతు ముముక్షు రితి. తస్మా ద్బ్రహ్మవిదో నిశ్శ్రేయసప్రాప్తిప్రతి దేవా విఘ్నం కర్తుం నేశతే. బ్రహ్మజ్ఞానసమకాలమేవ బ్రహ్మవిదా నిశ్శ్రేయసస్య ప్రాప్తత్వాత్. 'బ్రహ్మవి ద్బ్రహ్మైవ భవతీతి హి, శ్రూయతే. నను బ్రహ్మజ్ఞానానన్తరమేవ యది

విదుషో దేహపాత స్స్యా త్తర్హి దేవానాంనిశ్శ్రేయసవిఘ్నకరణావసరో న స్యాత్. న త్వేద దస్తి యావత్ప్రారబ్ధం జీవన్తి హి బ్రహ్మవిదః అతః తాపత్రియపరిదా నాదిద్వారా బ్రహ్మవిదో మతింబ్రహ్మనిష్ఠాతః ప్రచ్యావ్య విభ్రం శయేయు రేవ దేవా ఇతిచే న్నైవమ్. బ్రహ్మవిద్దృష్ట్యా దేహాదిసర్వప్రపఞ్చాభావాత్. నహి రజ్జుత త్త్వవిద్దృష్ట్యా రజ్జుసర్పోఽస్తి నచ బ్రహ్మవిదా మపి వ్యవహారోఽస్తి జన కాదే స్తద్దర్శనా దితినాచ్యమ్. వ్యవహార స్యానాత్మాశ్రియత్వా ద్బ్రహ్మవిదశ్చా త్మత్వా దితి. నచైవ మబ్రహ్మవిదోఽపి నాస్తి వ్యవహారః బ్రహ్మవిదఇవ తస్యాఽపి వస్తుత ఆత్మత్వా దితి వాచ్య మిష్టాపత్తేః. నచ శాస్త్రానర్థక్యమ్. అబ్రహ్మవిదా అనాత్మనో దేహాదేరే వాత్మత్వేన గృహీతత్వా త్తస్యచ సంసారిత్వా త్తన్నివృ త్తయే శాస్త్ర మావశ్యక మితి. ఏవం బ్రహ్మవిదో దేవపారతన్త్ర్యాదికం వారయి త్వా అథ అబ్రహ్మవిద స్తద్దర్శయతి - అన్యఇతి. అథ అవిద్యాదశాయా మిత్యర్థః యః పుమాన్ అసౌ మయా సేవ్యమాన ఇన్ద్రాది ర్దేవో మత్తోఽన్యః అహం సేవక ఇన్ద్రాదిభ్యోఽన్య ఇతి మత్వా స్వస్మా దన్యం సురం సేవతే ప్రదక్షిణస్తుతి నమస్కారబలిసమర్పణాదిభి స్సేవతే దేవానా మ్ప్రియః మూర్ఖః అజ్ఞ ఇత్యర్థః. ఏష కర్మీ దైవతపశుః దేవానాం పశువద్భోగ్య ఇత్యర్థః. వా యథా మ ర్త్యస్యమనుష్యస్య గౌః పశుః భోగ్యః తద్వ దితి విద్వాన్ దేవా న్ప్రతి ఋణీ న భవతి ఆత్మత్వాదేవేత్య-యు క్తమ్అవిద్వాంస్తు దేవాన్ప్రతి ఋణీ భవతి తత్పరతన్త్రశ్చ భవతి.యథాగోఽశ్వాదిః పశుః మనుష్య స్యోద్వహనాదినా ఉపకారం కుర్వన్సన్ భోగ్యో భవతి ఏవం కర్మీ యజనాదినా దేవానా ముపకారం కుర్వన్సన్ దేవపశు ర్భవతి. అతఏవాయం దేవానామ్ప్రియః. నచైవం బ్రహ్మవి ద్దేవానా మప్రియ ఏవేతి వాచ్యం. బ్రహ్మ విద ఆత్మత్వేన దేవానా మ్ప్రియతమత్వాత్. కి న్తర్హి యస్సన్న్యస్య మోక్షమా ర్గేప్రవృత్త స్సాధక ఏవ దేవానా మప్రియః అనుపకారిత్వా దతఏవ దేవా అస్య బహూ న్విఘ్నా నాచర న్తి. ४४

శ్లో॥ భూయాంసః పరిపాలయ న్తి పశవో మ ర్త్యం యథా నిర్జరా
నైకైకో మనుజో భున క్త్యపి పశో రేకస్య నాశో ప్రియః
కిం వాచ్యం బహు నాశ ఇత్యత ఇదం నో నిర్జరాణాం ప్రియం
మర్త్యా బ్రహ్మ విద న్తి త త్త్వమితియ త్తద్విఘ్నకృద్దైవతమ్. ४౫

వ్యా.—దేవానాం విఘ్నకారిత్వ మేవ సహేతుకం దర్శయతి - భూయాంస ఇతి. యథా భూయాంసో బహవః పశవః గోఽశ్వమహిష్యాదయః మ ర్త్యం

పాలయన్తి కర్షణోద్వహనక్షీరదానాదినా తథా ఏకైకః మనుజః నిర్జరా న్దేవా౯ భునక్తి పాలయతి హవిఃప్రదానాదినా ఏవం సతి ఏకస్యాపి పశో ర్నాశః మర్త్యస్యేతి శేషః అప్రియో భవతి. బహునాశః. బహుపశునాశః అప్రియో భవతీతి కిం వాచ్యమ్. అతః బహుపశునాశ స్యాతీవాప్రియత్వా దేకస్యాపి మనుష్యస్య బహుపశుస్థానీయత్వా చ్చేత్యర్థః. అనేకే పశవో మర్త్యమి వైక ఏవ మనుజో దేవా న్భునక్తీతి మర్త్యస్య బహుపశుస్థానీయత్వమ్. మర్త్యాః తత్త్వం సత్యం బ్రహ్మ పరం బ్రహ్మేత్యర్థః విద న్తీతియత్ త దిదం నిర్జరాణాం నో ప్రియం నైవ ప్రియ మ్భవతి. దేశాన్తరగమనాదినా నష్టః పశుః పశుమన్త మివ మోక్షమార్గే ప్రవృత్తః పుమా౯ దేవా న్నభునక్తీతి హేతో ర్దేవానా మిద మప్రియ మిత్యర్థః. తత్తస్మా ద్దైవతం దేవతైవ దైవతం స్వార్థేణ్ జాత్యేకవచనం దేవా ఇత్యర్థః. విఘ్నకృత్ మోక్షమార్గే ప్రవృత్తస్య మర్త్యస్యేతి శేషః. విఘ్నం కరోతి. "క్రియావద్భిర్హి కౌన్తేయ దేవలోక స్సమావృతః స చైత దిష్టం దేవానాం మర్త్యై రుపరివర్తనః" మిత్యనుగీతా వచనాత్. నను నిశ్శ్రేయసమార్గే దేవా విఘ్నకర్తార స్సన్తీతి న తత్ప్రవృత్తి రుచితా మర్త్యానాం కర్మమార్గే ప్రవృత్తిస్తు నిత్యఫలాభికాఙ్క్షిణాం మర్త్యానా మయుక్తైవేతి కాగతి రేషా మితిచే దుచ్యతే. యథా విఘ్నకర్తాపి వినాయక శ్శ్రద్ధాభక్తిపురస్సరం సంసేవితస్స న్నిర్విఘ్నం కురుతే తథా విఘ్నకర్తారోఽపి దేవా ముముక్షుణా శ్రద్ధాభక్తిపురస్సరం సేవితా స్సన్తః నిర్విఘ్నం తం ముమోచయిష న్త్యేవ. 'న దేవా దణ్డ మాదాయ రక్షన్తి పశుపాలవత్, యం హి రక్షితు మిచ్ఛన్తి బుద్ధ్యా సంయోజయ న్తి త' మితి వచనాత్. న చాత్మానమేవోపాసీత దేవా న్నసేవేతేత్యుక్తం ప్రా గితిచే న్నైష దోషః. శుద్ధచిత్తస్యాత్మోపాసనం విహితం చిత్తశుద్ధిమ్ప్రతితు దేవయజనం సాధనం తచ్చ ఫలాభిసన్ధిరహిత మేవ. యస్తు ఫలాభిసన్ధిపురస్సరం దేవా న్యజతే స ఏవ దేవపశుః నేతర ఇతి కృత్వా ఫల ముద్దిశ్య దేవా న్నసేవేతేత్యుక్తం ప్రాక్. న చైవం శుద్ధచిత్తస్యాపి మోక్షమార్గే ప్రవృత్తస్య దేవా విఘ్న మాచర న్త్యేవేతి వాచ్యం. దేవానా మనుగ్రహవిషయత్వా దస్య. నహి చోరోఽపి స్వీయస్య పుత్రా దేర్ధనం హరతి. దైవైరేవ హ్యయ ముపకృత శ్చిత్తశుద్ధిప్రదానద్వారా తస్మా న్నిశ్శ్రేయసమార్గే ప్రవృత్తస్య శుద్ధచిత్తస్యాప్రమాదినః న దేవేభ్యో విఘ్నభీతిః. ౪౫

శ్లో॥ బ్రహ్మాగ్ని స్సమభూ త్పురా న త దలం సత్కర్మణే సృష్టవత్
శ్రేయః క్షత్త్ర మిదం సురేషు మఘవా పాశీ శశీ శఙ్కరః

అబ్దో మృత్యుపరేతపా వితి నరే ష్వర్కేన్దువంశద్వయం
క్షత్త్రా న్నాస్తి పరం తతోఽము మయతేఽథో రాజసూయేఽగ్రజః.
౪౯

వ్యా.-పురా క్షత్త్రాదిసర్గాత్ప్రాక్ బ్రహ్మ ప్రజాపతి రగ్ని స్సమభూత్. అగ్నిం సృష్ట్వా ఽగ్నిరూపాపన్న మిత్యర్థః. త దగ్న్యాత్మకం బ్రహ్మ కర్మణే నాల మసమర్థం సత్. శ్రేయః ప్రశస్యతరం పాలయితృత్వా దితిభావః. క్షత్త్రం క్షత్త్రియ జాతిం సృష్టవ త్ససర్జ. సురేషు మఘవా ఇన్ద్రః దేవానాం పతిః. పాశీ వరుణో యాద సాంపతిః శశీ సోమో బ్రాహ్మణానాం పతిః శంకరో రుద్రః పశూనాం పతిః అబ్దః పర్జన్యో విద్యుదాదీనాం పతిః మృత్యుః రోగానా మ్పతిః పరేతపో యమః పితౄణా మ్పతి రితీదం క్షత్త్రమిత్యుచ్యతఇతి శేషః నరేషు మనుష్యేషు అర్కేన్దువంశద్వయం క్షత్త్ర మిత్యుచ్యతే. క్షత్త్రాత్పర మన్యత్ నియన్తృనాస్తి. క్షత్త్రస్యైవ బ్రాహ్మ ణజాతే రపి నియన్తృత్వా దితిభావః. తత్తస్మాత్ అగ్రజో బ్రాహ్మణః అథః నీచైర్వ ర్తమాన ఇతి శేషః. అముం క్షత్త్రియం రాజసూయే అయతే ఉపాస్తే త్వం రాజ న్బ్రహ్మాసీతి ఋత్విజా రాజ్ఞ ఉచ్యమానత్వా దితి భావః. నను ప్రజా పతిః క్షత్త్రాదిసర్గా త్ప్రా గగ్ని రేకఏ వాసీ దిత్యుక్త మగ్రజ ఇతి చ బ్రాహ్మణ జాతేః క్షత్త్రా త్ప్రా క్సృష్టత్వం వ్యఞ్జయతి. అతః కథ మిద మితిచే దుచ్యతే. దేవే ష్వగ్ని రేకఏవ బ్రాహ్మణః అగ్నిసృష్టిసమకాలమేవ మనుష్యేషు ముఖ జాంశ్చ ససర్జ ప్రజాపతి రితి. ౪౯

శ్లో॥ క్షత్త్రే తత్స్వయశో దధాతి భవతి క్షత్త్రస్య యోని ర్యతో
బ్రహ్మైన న్న తతః పరో ప్యవనిప స్సేవేత వై బ్రాహ్మణమ్
భూత్యై తంచ పురోదధీత మహిపో యో నాదరేణాగ్రజం
పశ్య త్యేష హిన స్తి యోని మఘవా న్వా శ్రేయసో హింసనాత్. ౫౦

వ్యా.—తత్తస్మా ద్రాజ్ఞ ఉత్కృష్టత్వా దిత్యర్థః. క్షత్త్రే రాజసూయాభిషిక్తే క్షత్త్రియే స్వయశః స్వఖ్యాతిం దధాతి స్థాపయతి బ్రాహ్మణ ఇతి శేషః. యతో యస్మా ద్బ్రహ్మ బ్రాహ్మణః క్షత్త్రస్య యోనిః కారణం భవతి తతః తస్మా దేనం బ్రాహ్మణం పర ఉత్కృష్టో ప్యవనిప స్సేవేత. వై నిశ్చయే. భజేతై వేత్యర్థః. చ కించ భూత్యై భూత్యర్థం తం బ్రాహ్మణం పురోదధీత పురోహితం కుర్యాత్. యో మహిపః క్షత్త్రియః అగ్రజ మనాదరేణ పశ్యతి స ఏషః అఘవాన్ పాపీ య్యాన్ భూత్వేతి శేషః యోనిం స్వప్రసవం హిన స్తి నాశయతి. శ్రేయసః ప్రశస్య

తరస్య హింసనా ద్వా అభిభవనా దిన యథా శ్రేయాంసం నారదాదిం హింసిత్వా యమలార్జునాదయో భ్రష్టా స్తద్వ ద్రాజాపి బ్రాహ్మణం హింసిత్వా భ్రశ్యే దేవేత్యర్థః. నను అగ్ని స్ససర్జ క్షత్త్రమితి ప్రాగుక్త మధునాతు క్షత్త్రస్య యోని ర్బ్రాహ్మణ ఇత్యుచ్యతే కథ మిదం విరుద్ధ మభ్యుపగన్తవ్య మితిచే న్నైషదోషః. అగ్నిం సృష్ట్వా అగ్నిభావం యథా సమగమ త్ప్రజాపతి స్తథైవ బ్రాహ్మణాన్ సృష్ట్వా బ్రాహ్మణత్వ మపి సమగమత్. ఏవ మగ్నిబ్రాహ్మణభావ మాపన్నం బ్రహ్మైవ పునః క్షత్త్రం ససర్జే త్యగ్నిరివ బ్రాహ్మణో౽పి క్షత్త్రస్య యోని రేవేతి.
౪౭

శ్లో॥ నాలం కర్మణ ఏష స న్పునరపి బ్రహ్మ విశం సృష్టవాన్
దేవానాం గణదేవతా విశ ఇతి ఖ్యాతా స్తు వస్వాదయః
మర్త్యానాం ప్రథితా విశః పున రయం శూద్రం ధరణ్యాత్మకం
వర్ణం సంవిదధే పున స్సమసృజ ద్ధర్మంచ సత్యం పరమ్. ౪౮

వ్యా.—ఏష బ్రహ్మ బ్రాహ్మణో౽హ మిత్యభిమానవాన్ పురుషః పునరపి క్షత్త్రజాతిసృష్టేః పూర్వమి వానన్తరమపి కర్మణే నాలంసన్ విశం వైశ్యజాతిం సృష్టవాన్ కర్మసాధనవిత్తోపార్జనార్థ మితిభావః. దేవానా మ్మధ్యే వస్వాదయో గణదేవతాస్తు విశ ఇతి ఖ్యాతాః వసవో౽ష్టౌ ఆదిపదా ద్రుద్రా ఏకాదశ ద్వాదశాదిత్యాః త్రయోదశ విశ్వేదేవాః సప్త సప్తమరుతః గ్రాహ్యాః. ప్రాయేణ సంహతా ఏవ గణశో విత్తోపార్జనం కుర్వన్తి విశ ఇతి గణదేవతా విశ ఇత్యుక్తమ్. మర్త్యానా మ్మధ్యేతు విశః ప్రథితాః ప్రసిద్ధా ఏవ. అయం బ్రహ్మ ఏవం విశం సృష్ట్వాపి నాలం స న్పునః ధరణ్యాత్మకం శూద్రం వర్ణం సంవిదధే నిర్మితవాన్ పరిచారకార్థ మితి భావః ఏవం చాతుర్వర్ణ్యం సృష్ట్వాపి కర్మణే నాలం సన్ బ్రహ్మ పునః పరం సర్వనియన్తృభూతం ధర్మం సత్యం చాసృజత్. చకారః ధర్మఏవ సత్యం సత్యమేవ ధర్మ ఇత్యుభయో రైక్యబోధనార్థః. తథాచ ధర్మేణ నియమితే క్షత్త్రే యథాన్యాయం పాలయతి సతి వైశ్యే యాగార్థం ధన ముపార్జయతి సతి శూద్రే పరిచరతి సతి బ్రాహ్మణో యష్టుం సమర్థో భవతీతి ఫలితమ్. ౪౮

శ్లో॥ అగ్నిబ్రాహ్మణతాం సురేషు నృషుచ బ్రహ్మ స్వయం ప్రాప్తవా
నిన్ద్రక్షత్త్రపదాదిక మ్పున రయం రూపాన్త రేణే త్యతః
ఆస్తే కర్మఫలం సురేషు దహనే మర్త్యేషు తు బ్రాహ్మణే
పైత్ర్యస్మా త్స్వమనేక్ష్య లోక మథయో౽జ్ఞాతేన నో సో౽న్యతే. ౪౯

వ్యా.—బ్రహ్మ ప్రజాపతిః సురేషు నృషుచ క్రమేణాగ్ని బ్రాహ్మణతా మగ్నితాం బ్రాహ్మణతాంచ స్వయమేవ ప్రాప్తవాన్ అయం బ్రహ్మ ఇన్ద్రిక్షత్త్రిపదాదికం పునః సురే ష్విన్ద్రాదిపదం నృషు క్షత్త్రాదిపదం చ తు రూపాన్తరే ణేన్ద్రిక్షత్త్రాది దిరూపాన్తరేణ ప్రాప్తవాన్ ఇత్యతో హేతోః సురేషు మధ్యే దహనే నృషు మధ్యే బ్రాహ్మణేచ కర్మఫల మాస్తే కర్మిణాం కర్మఫలం తదధీన మిత్యర్థః. అగ్ని బ్రాహ్మణయోః స్సాక్షాదేవ ప్రజాపతిరూపత్వా దితి భావః. ఏవం సంసార మ్ప్రిద ర్శ్య అనేనైవ మార్గేణ పరమాత్మాపి ప్రాప్యత ఏవాఽజ్ఞాతోఽపి కిం తజ్జ్ఞానేనేత్యత ఆహ - ప్రైతీతి. అథ యః స్వం స్వాత్మభూతం లోకం పరమాత్మలోక మనేక్ష్య అబ్బ్వా ర్వాకా దీక్షతేః క్ష్వోల్యపి. ఏక్ష్య నపక్ష్య అనేక్ష్య అదృష్ట్వా అవిదిత్వేత్యర్థః. అస్మాల్లోకా న్మనుష్యలోకా త్ప్రైతి లోకాన్తరం గచ్ఛతి మ్రియత ఇతి యావత్. సః అనాత్మజ్ఞః ప్రేతః పురుషః. అజ్ఞాతే నాత్మనేతి శేషః. నో అవ్యతే న రక్ష్యతే సంసార భయా దితిభావః. అనాత్మజ్ఞస్య ప్రేతస్య న పరమాత్మప్రాప్తిః. కిన్తు సంసారసము ద్రపాతఏవేతి భావః. జ్ఞానం వినా ముక్త్యసిద్ధేః. ౪౯

శ్లో॥ నాధీతో న యథా భునక్తి నిగమో విప్రం న కర్మాకృతం
నాజ్ఞాతో దశమ స్తథా నపరమో హ్యాత్మా న సాక్షాత్కృతః
ఆత్మజ్ఞానవివర్జితో యది శుభం కుర్యా న్మహత్కర్మ త
ద్దత్వా స్వస్య ఫలం తతః క్షయ మయే త్సర్వం హ్యనిత్యం కృతమ్. ౫౦

వ్యా.—అజ్ఞాతేన నో సోఽవ్యతే ఇతి యదుక్తం తదేవ సదృష్టాన్త మాహ-నాధీత ఇతి. నాధీతః అనధీతో నిగమో వేదః విప్రం వేదపాఠేన విప్రీభవనయోగ్యం ద్విజ మిత్యర్థః. 'దన్తవిప్రాణ్డజా ద్విజా' ఇతి కోశా ద్విప్రశబ్ద స్సామాన్యతో ద్విజవాచీత్యేవవా. యథా న భునక్తి న పాలయతి కర్మాద్యవబోధకత్వేనేతి భావః. అకృతం కర్మచ కృష్యాదికం యథా కృషీవలాదిం నభునక్తి సస్యాది దానద్వారా న పరిపాలయతి అజ్ఞాతో దశమశ్చ యథా దశమాజ్ఞానా చ్ఛోచన్తం పురుషం శోకాపనయనద్వారా న భునక్తి తథా న సాక్షాత్కృతో విదితః పరమ ఆత్మాపి అనాత్మజ్ఞం న భునక్తి శోకమోహాద్యపనయనద్వారా న పాలయతి. నన్వేవం మా స్త్వాత్మజ్ఞానం కర్మైవాస్మాకం మోక్షప్రద మిత్యతఆహ - ఆత్మేతి. ఆత్మజ్ఞానవివర్జితః పురుషః మోక్షాఖ్యానన్తఫలాయ శుభం పుణ్యం మహత్కర్మ అశ్వమేధాదికం కుర్యా ద్యది త దనేన కృతం కర్మ స్వస్య ఫలం దత్వా స్వర్గసుఖాదికం

తతోఽవసానే క్షయ మయే త్వాప్నుయాత్ తత్ర హేతుమాహ - సర్వమితి. హి యస్మాత్ సర్వమపి కృత మనిత్యమ్. య త్కృతకం త దనిత్య మితి వ్యాప్తేరితి భావః.

శ్లో॥ య స్త్వాత్మాన ముపా స్తఏవ నభవ త్యేతస్య కర్మక్షయా
ద్దుఃఖం యత్కిమపి ప్రయాతి య దయం నిత్యం విపారం సుఖమ్
యం యం కామయతే బుధ స్స్వయ మయం స్వార్థం పరార్థం వరం
తం తం స్వాత్మతఏవ సృష్ట మయతే సేవ్యోఽస్య నా స్తీతరః. ౫౧

వ్యా.-యది కర్మభి ర్న మోక్షః కథ స్తర్హి స ఇత్యత ఆహ- య ఇతి. తు శబ్దః కర్మివైలక్షణ్యార్థః. యస్తు విద్వా నాత్మానమేవోపాస్తే తస్యైతస్య కర్మక్షయా త్ప్రసక్త మితి శేషః యత్కిమపి దుఃఖం న భవతి సర్వసంసారదుఃఖనిర్మూలనకర మాత్మోపాసన మిత్యర్థః. యద్వా య ఆత్మాన ముపాస్తే తస్య సర్వం కర్మ క్షీయతే. 'క్షీయన్తే చాస్య కర్మా' ణీతి శ్రుత్యన్తరాత్, 'జ్ఞానాగ్ని స్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతేఽర్జు' నేతి స్మృతేశ్చ. తత్ర దుష్కృతకర్మక్షయ స్యేష్టత్వేఽపి సుకృతకర్మక్షయస్యానిష్టత్వా త్తత్ప్రయుక్తం దుఃఖం స్యాదాత్మోపాసక స్యేత్యతఆహ- న భవతీతి. కర్మక్షయాద్ధేతో ర్యత్కిమపి కిఞ్చిదపీ త్యర్థః దుఃఖం నభవతి పాపవత్పుణ్యస్యాపి బన్ధక త్వేన విదుషా జిహాసితత్వా దితిభావః. దుఃఖాభావే హేతు మాహ- ప్రయాతీతి. యద్యస్మా దయ మాత్మోపాసకః నిత్యం విపారం మహత్సుఖ మాత్మానన్దం ప్రయాతి తస్మా న్నాస్య దుఃఖలేశో పి అయం బుధః స్వార్థం పరార్థం వా యం యం వరం కామం కామయతే స్వాత్మ తఏవ సృష్టం తం తం వర మయతే ప్రాప్నోతి. తస్మా దస్యేతర స్సేవ్యో నాస్తి. అవాప్తసమస్తకామోఽయ మాత్మవిదితి స్తుత్యర్థోయ ముక్తిః. నతు వస్తుత ఆత్మవిదః కోఽపి కామో భవితు మర్హతి నిష్కామస్యై వాత్మవిద్యాయా మధికారాత్. ఆత్మని దృష్టేసతి కామయితవ్య పదార్థాన్తరాభావాత్. చ స్తుతివచన మపీదం యథార్థమేవ సర్వజగత్స్రష్టు రాత్మనః కాముకజనాభిలషితతత్తత్కామసృష్టే రకిఞ్చిత్కరత్వాత్ స్వార్థం కామో హ్యాత్మవిద ఉపపద్యత ఏవ శ్రీకృష్ణస్యేవ లీలయా రుక్మిణీకామాదివ దితిసఙ్క్షేపః. ౫౧

శ్లో॥ సర్వేషామపి లోక ఏష పశువ ద్దేహీ కృతీ ప్రాణినాం
యజ్ఞై ర్దైవపశుః స్వవేదపఠనై రార్షః పశు స్తర్పణైః
సస్తత్యా పితృలోకఇత్యపి నృణాం వాఽసోన్నదానై ర్గవాం
తార్ణామ్బుః ప్రతిపాదనా ద్బలికణైః కాకశ్వకీటావళేః. ౫౨

వ్యా.-కర్మీ దేవాదీనాం పశు రిత్యుక్తం ప్రాక్. తత్ర కేన కేన కర్మణా కస్య కస్య పశు రిత్యత్రాహ - సర్వేషామితి. ఏష కృతీ కర్మీ గేహీ గృహస్థః సర్వేషాం ప్రాణినామపి పశువ ల్లోకః భోగ్యః భవతి. తత్ర గేహీ యజ్ఞై ర్దైవపశు ర్దేవానాం లోకో భవతి. స్వవేదపఠనైః స్వాధ్యాయాధ్యయనై రార్షః పశుః ఋషీణాం లోకో భవతి. తర్పణైః పిణ్డోదకదానై స్సంతత్యా ప్రజయాచ పితృలోకో భవతి. అపి కిఞ్చ వాసోఽన్నదానైః నృణాం పశు ర్భవతి. ఇతిశబ్ద స్తథాశబ్దార్థః పశుశబ్దసమాకర్షణార్థ ఇతి యావత్. పశు రిత్యుచ్యత ఇతివా అన్వయః. తార్ణం తృణసమూహః తస్యా మ్భసశ్చ ప్రతిపాదనాత్. గవాం పశూనాం పశు ర్భవతి. బలికణైః బల్యన్నకణాదిదానై రిత్యర్థః. కాకానాం పక్షిణాం శునాం కీటానాం చావళే స్సంఘస్య పశు ర్భవతి. బలిదానేన కాకానాం కణదానేన కీటానా ముచ్ఛిష్టపాత్రదానేన శునాంచ పశు ర్భవతీత్యర్థః. దేవాద్యాః కీటాన్తా స్సర్వే ప్రాణినో గృహస్థ ముపజీవంతీత్యర్థః. అతఏవ గృహస్థస్య పఞ్చమహాయజ్ఞా విహితా ఇతిభావః. ॥౨

శ్లో॥ దేహస్యేవ నిజోపకర్తు రనిశం దేహీ గృహస్థస్య త
త్సర్వో భూతగణో క్షయం కలయతే దేవాదయోఽముం పునః
రక్ష న్త్యేవ పశూ న్నరా ఇవ తతః కర్మీ గృహస్థోఽబుధః
కుర్యా దేవ నిజాశ్రమోచితమహాయజ్ఞాదికర్మవ్రజమ్. ॥౩

వ్యా.—నిజోపకర్తుః స్వస్య భోగదానేన ఉపకుర్వతః ఆత్మనో భోగాయతనత్వా చ్ఛరీరస్యేతిభావః. దేహ స్యాక్షయ మవినాశం దేహీవ. త త్తస్మా త్సర్వో భూతగణః నిజోపకర్తు ర్గృహస్థ స్యాక్షయ మనిశం సదా కలయతే ఇచ్ఛతి. దేవాదయః పునఃఅముం గృహస్థం నరాః పశూ నివ రక్ష న్త్యేవ. స్వోపకారార్థ మితిభావః. తత స్తస్మా దబుధోఽనాత్మజ్ఞః కర్మీ గృహస్థః నిజాశ్రమోచితం స్వాశ్రమవిహితం మహాయజ్ఞాదీనాం కర్మణాం వ్రజం చయం కుర్యా దేవ. అన్యథా నరకపాతాద్యనిష్టప్రాప్తే రితిభావః. ఉక్త శ్చాయ మర్థో గీతాసు "దేవా న్భావయతాఽనేన తే దేవా భావయన్తు వః, పరస్పరం భావయన్తః శ్రేయః పర మవాప్స్యథ" ఇత్యాదినా. ॥౩

శ్లో॥ జాయా మేఽస్తు ధనం ప్రజాచ పునర ప్యాత్మాఽగృహస్థః కృతం
కుర్వీయే త్యభికమ్య సంస్కృతివశా త్ప్రాప్నోతి సర్వంచ తత్
నేచ్ఛం శ్చాపి తతః పరన్తు నభజే దేతావతీ కామనా
య స్సర్వం తదిదం ప్రయాతి పురుషః కృత్స్న స్సనై నేతరః. ॥౪

వ్యా.—అగృహస్థః గృహస్థా దల్పః బ్రహ్మచారీతియావత్. తదన్యత్వం తదల్పతేతి నఞ స్తదల్పార్థత్వాత్. మే జాయా అస్తు. ఏకాకినో రత్యభావా దితి భావః. ధన మస్తు ప్రజా సన్తతిశ్చాస్తు. ఏతజ్జాయాదిసమ్పన్నోఽహం కృతం కర్మ కుర్వీయ కుర్యామితి సంస్కృతివశా జ్జన్మాన్తరీయవాసనాబలా త్పునరపి జన్మాన్తర ఇ వేహ జన్మన్యపీత్యర్థః. అభికమ్య కామయిత్వా తత్సర్వం ప్రాప్నోతి లభతే. చకారా త్క్వచి త్కించి న్నప్రాప్నోతీత్యపి గమ్యతే. నేచ్ఛ న్ననిచ్ఛన్నపి తతః జాయాదిచతుష్టయా త్పర మన్యత్తు నచ భజేత్ నైవ ప్రాప్నుయాత్, తస్మాత్ కామనా కామః ఏతావతీ ఇయత్యేవ. యః పురుష స్తదిదం సర్వం జాయాదిచతుష్టయం ప్రయాతి లభతే స కృత్స్న స్సమస్తః. స ఆత్మానం సమ్పూర్ణం మన్యత ఇత్యర్థః. ఇతరః ఏతేషాం కామానా మ్మధ్యే యం కఞ్చి త్ప్రాప్తవాంస్తు పురుషః కృత్స్నో నవై నైవ. ప్రాప్తవ్యావశేషసత్త్వా దస్యేతి భావః. ॥౪

శ్లో॥ ఆత్మైవాస్య మనఃప్రియా భవతి వా క్ప్రాణః ప్రజా మానుషం
విత్తం చక్షు రమానుషన్తు భవతి శ్రోత్రం శరీరం కృతమ్
యజ్ఞోఽయం సచ పాఙ్క్త ఏవచ పశుః పాఙ్క్తశ్చ పాఙ్క్తః పుమాన్
పాఙ్క్తం సర్వ మిదంచ వేద య ఇతి ప్రాప్నోతి సర్వం స నా. ॥౫

వ్యా.—యస్తు జాయాదిసర్వసమ్పాదనాక్షమః కృత్స్నత్వకామీచ తస్య కృత్స్నత్వప్రాప్తిసాధనం దర్శన ముచ్యతే - ఆత్మేతి. అస్య యథోక్తస్య పురుషస్య మనఏ వాత్మా దేహేన్ద్రియవ్యాపారాణాం మనఃపూర్వకత్వేన దేహాదే ర్మనఃపరతన్త్రత్వా దాత్మనశ్చ స్వతన్త్రత్వా న్మన ఆత్మేతి కల్ప్యతే. వాక్ ప్రియా జాయా భవతి. పురుషస్య జాయేవ మనసో వా గ్వశే వర్తత ఇతి వాగ్జాయేతి కల్ప్యతే. ప్రాణఏవ ప్రజా వాఙ్మనసాభ్యాం జాయాపతిస్థానీయాభ్యాం ప్రసూయతే ప్రాణః కర్మార్థమితి ప్రాణః ప్రజాత్వేన కల్ప్యతే. విత్తం ద్వివిధం మానుషం దైవఞ్చేతి. తత్ర చక్షురేవ మానుషం విత్తం గవాదిలక్షణం భవతి. చక్షుర్గ్రాహ్యత్వా త్తస్య శ్రోత్రన్తు అమానుషం దైవం విత్తం విజ్ఞానలక్షణం భవతి. శ్రోత్రేణహి విజ్ఞానం శృణోతి. ఏవం శ్రోత్రాధీనత్వా ద్విజ్ఞానస్య శ్రోత్రమేవ విజ్ఞాన మితి వ్యపదిశ్యతే. విజ్ఞానం దేవాదివిషయం విశిష్టం జ్ఞానం దేవాదివిశేషవిషయం జ్ఞానం విజ్ఞానం సామాన్యవిషయన్తు జానం జ్ఞాన మితివివేకః. శరీరమేవ కృతం కర్మ శరీరనిర్వర్త్యత్వా త్కర్మణ ఇతిభావః. సచాయ ముక్తో యజ్ఞః పాఙ్క్తః. పఞ్చభిః ఆత్మజాయాఽపత్యవిత్తశరీరై ర్నిర్వర్త్యః పాఙ్క్తః. పశుశ్చ పాఙ్క్తఏవ. పురుషశ్చ పా

ఙ్క్తఏవ. యద్యపి పురుషః పశు రేవేతి పాఙ్క్తః పశు రిత్యనేనై వ పురుషస్యాపి పా ఙ్క్తత్వం సిద్ధం. తథాప్యధికృత త్వేన విశేషా త్పురుషస్య పునరు క్తి రితి బోధ్యమ్. ఇదం సర్వం కర్మసాధనం ఫలంచ పాఙ్క్తం య ఇత్యేవం వేద స నా పురుషః సర్వం జగ దాత్మ త్వేన ప్రాప్నోతి కృతో ఽస్మి భవతీత్యర్థః. ౧౭

శ్లో॥ కర్మజ్ఞానవశా త్పితాఽయ మకరో దన్నాని సప్తాస్య వా
త త్సాధారణ మేక మన్న మిహ య త్సర్వై రిదం భుజ్యతే
ఏత ద్య స్సముపా స్త ఏష స పుమా న్నావ ర్తతే పాప్మనో
యస్మా న్మిశ్రి మిదం భవ త్యసుభృతాం వి త్తం సమేషా మపి. ౧౮

వ్యా.—గృహస్థః కర్మ్మ భూతానాం సర్వేషాం లోక ఇత్యుక్తమ్. ఏవం సర్వం జగదపి గృహస్థస్య భోగ్యత్వా ల్లోకఏవ. ఏవం సర్వస్య సర్వః కర్తా కార్యం భోక్తా భోగ్యంచ భవతి. తస్మా ద్గృహిణో జగతశ్చ పరస్పరం స్వకర్మోపార్జితత్వ మేష్టవ్య మన్యథా పరస్పర ముపకారకత్వాయోగాత్. ఏవంచ సతి పూర్వకల్పీయ విహితప్రతిషిద్ధకర్మజ్ఞానానుజ్ఞాతా సర్వో జన్తు రుత్తరసర్గస్య స్రష్టృత్వా త్పితే త్యుచ్యతే. స దాత్మైవే త్యయ మిత్యుచ్యతే. అయం పితా కర్మజ్ఞానవశా త్కల్పాన్తరోపార్జితకర్మజ్ఞానాభ్యా మిత్యర్థః. సప్తాన్నా న్యకరో త్ససర్జ. త త్రేతి శేషః. ఇహలోకే సర్వైః ప్రాణిభి ర్య దిదం భుజ్యతే అద్యతే త దేక మన్న మస్యవా సర్వస్యాపి భోక్తృవర్గస్య సాధారణం స_ప్త స్వన్నేషు ఏకం సాధారణ మన్నం సర్వప్రాణిభోగ్యత్వా దవిశేషే ణేత్యర్థః. య ఏత త్సర్వ సాధారణ మన్నం సముపా స్తే శరీరస్థిత్యర్థా న్నైవ భోగప్రధానో భవతీత్యర్థః. సర్వసాధారణ మన్నం స్వస్యైక స్యైవం సాధారణం కరోతీతి యావత్. స ఏష పుమా పాప్మ న స్సకాశా న్నావ ర్తతే ననివ ర్తతే. తత్ర హేతు మాహ - యస్మాదితి. యస్మా ద్ధేతో ర్మిశ్రి మవిభ క్త మిదం సాధారణ మన్నం సర్వేషామ ప్యసుభృతాం ప్రాణినాం విత్తం ధనంభవతి. సర్వేప్యస్యాన్నస్య స్వామినో భవ న్తీతి యావత్. తస్మా ద్భూ తేభ్యోఽప్రదాయ యో గృహస్థ స్స్వయమే వాన్నం భుఙ్క్తే స పాపీయానేవ. "తై ర్దత్తా నప్రదా యైభ్యో యో భుఙ్క్తేస్తేన ఏవ స " ఇతి గీతావచనాత్. 'అదత్వా తు య ఏతేభ్యః పూర్వం భు ఙ్క్తే ఽవిచక్షణః, స భుఞ్జానో న జానాతి శ్వ గృధ్రై ర్జగ్ధి మాత్మన' ఇతి వచనాచ్చ. తస్మా ద్యథార్హ మన్నం సంవిభజే దిత్యభి ప్రాయః. ౧౮

శ్లో॥ ద్వే దేవా ననయ ద్ధుతం ప్రహుత మిత్యన్నేతు యద్వా పితా
దర్శశ్చే త్యథ పూర్ణమాస ఇతి తన్నై వేష్టియాజీ భవేత్

ప్రాయచ్ఛచ్చ పశుభ్య ఏకమితి తత్క్షీరం ప్రతిష్ఠాయితం
సర్వస్యాపి పున స్స మృత్యు మయతే నైకాహ్ని హుత్వా పయః. ౫౭

వ్యా.—అథ పితా దేవాంస్తు హుతం హవన మగ్నౌ ప్రహుతం హుత్వా బలిహరణ మితి. యద్వా దర్శః పూర్ణమాసశ్చేతి ప్రసిద్ధే ఇతిశేషః. ద్వే అన్నే దేవా ననయ దభాజయత్. తత్తస్మా ద్గృహస్థ ఇతిశేషః ఇష్టియాజీ కామ్యేష్టిభి ర్యజనశీలం న భవేత్. దేవార్థం నిత్యమేవ కర్తృత్వా త్తయో రితిభావః. పశుభ్యశ్చ పితా ఏక మన్నం ప్రాయచ్ఛత్. త దన్నం క్షీరమితి ఖ్యాత మితిశేషః. తత్సర్వస్యాపి జగతః ప్రతిష్ఠాయితం ప్రతిష్ఠాభూతం సర్వం జగ త్పయసి ప్రతిష్ఠిత మిత్యర్థః. 'అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతి స్సమ్య గాదిత్య ముపజీవతి, ఆదిత్యా జ్జాయతే వృష్టి ర్వృష్టే రన్నం తతః ప్రజా' ఇత్యగ్నౌ పయఃప్రక్షేపస్య జగచ్చక్రప్రవర్తకత్వా దితిభావః. నచ పశవ స్తృణం భక్షయన్తీతి కథం పయ ఇత్యుక్త మితి వాచ్యం. బాల్యే పశుభిః పయసఏవ పీయమానత్వాత్. కిఞ్చేతర్హి పశుశబ్దేన మనుష్యా అపి గృహ్యన్తే తేషామపి దేవపశుత్వాత్. మనుష్యాశ్చ బాల్యే పయసైవ స్తన్యేన జీవన్తి. ఏకాహ్ని ఏకస్మిన్న ప్యహని పయః అగ్నా వితి సామర్థ్యా ద్గమ్యతే. హుత్వా స విద్వాన్ పునః మృత్యుం నాయతే నభజతే. అమృతో భవతీత్యర్థః. ౫౭

శ్లో॥ తా న్యన్నాని సదాఽసుధారినికరై స్సమ్భుజ్యమానాన్యపి
క్షీయన్తే న యతః పితా జనయతి జ్ఞానక్రియాభ్యా మ్మునః
తస్మా దక్షితి మేన మాహు రితి యో వేదాత్తిసో ఽన్నం ముఖే
నామర్త్యత్వ ముపైతి యా త్యమృత మిత్యేషా ప్రశంసా పరమ్. ౫౮

వ్యా.—తాని పూర్వోక్తా న్యన్నాని సదా ప్యసుధారినికరైః ప్రాణిసమూహై స్సమ్యక్ భుజ్యమానాన్యపి నక్షీయన్తే. న కదాపి భూతానా మన్నాభావ స్సమ్భవేదిత్యర్థః. యతో యస్మాత్. పితా పూర్వోక్తః. పునఃపున రితిశేషః. జ్ఞానక్రియాభ్యా మన్నానీతిశేషః. జనయతి అన్నహేతుకర్మజ్ఞానసన్తత్యనపాయా దన్నస్యాక్షయ ఇత్యర్థః. తస్మా దక్షయాన్నసృష్టృత్వా దిత్యర్థః. ఏనం పురుష మక్షితి మాహుః ఇత్యేవం పురుష మక్షితిం యో వేద స ముఖే నాన్న మత్తి. అన్నస్య భోక్తైవ భవ త్యేష విద్వా నన్న త్వజ్ఞఇ వాన్నస్య భోగ్యం భవతీత్యర్థః. అమర్త్యత్వం దేవాత్మత్వ ముపైతి అమృతం యా త్యుపజీవతి ఇత్యేషా వాగితిశేషః ప్రశంసాపరం ప్రశంసైవ. నాపూర్వార్థోఽన్యోఽస్తీత్యర్థః. ౫౮

శ్లో॥ త్రీణ్యన్నాని పితాఽఽత్మనేఽకురుత హృద్వాక్ప్రాణసఞ్జ్ఞాన్యథో
రూపాదీన్ యదనుప్రయుక్తకరణై ర్జానాతి దేహీ యతః
స్పర్శస్యాపి వివేకధీ ర్భవతి య త్సఙ్కల్పకామత్రపా
శ్రద్ధాసంశయభీతిధీధృతిమయం త త్తత్ర హృ త్కథ్యతే. ౫౯

వ్యా.—అథో తతః పితా హృద్వాక్ప్రాణసఞ్జ్ఞాని త్రీణి అన్నాని ఆత్మనే స్వార్థ మకురు తాకల్పయత్. తత్ర హృదో లిఙ్గ మాహ. దేహీ యదనుప్రయుక్త కరణైః యేన మనసా ఽనుప్రయుక్తై రనుగతై రేవ కరణై శ్చక్షురాదిభిః రూపాదీన్ విషయాన్ జానాతి గృహ్ణాతి. మన స్యన్యత్ర గతే సతి సత్యపి విషయే చక్షురాదిభి స్తస్యాగృహ్యమాణత్వా న్మనః పారతన్త్ర్యం చక్షురాదీనా మితిభావః. కిఞ్చ స్పర్శ స్య వివేకధీరపి యతో మనస ఏవ భవతి. సర్వశరీరవ్యాపిత్వగిన్ద్రియం స్పర్శమాత్ర మేవ గృహ్ణాతి నతు పృష్ఠే. కరస్పర్శ ఆసీ త్పాదే కరస్పర్శ ఆసీ దితి స్పర్శవిశేషం- నతు మనసైవ గ్రాహ్య ఇతిభావః. అథ మనస స్స్వరూప మాహ- యదితి. యద్వస్తు సఙ్కల్పకామత్రపాశ్రద్ధాసంశయభీతిధీధృతిమయం సఙ్కల్పాదిస్వరూపం తద్వస్తు. తత్ర హృదాదిషు త్రిషు హృ న్మన ఇతి కథ్యతే. ౫౯

శ్లో॥ వర్ణాత్మా నినదాత్మకశ్చ భువనే శబ్దోఽస్తి య స్సైవ వాక్
సర్వఞ్చా ప్యభిధేయజాత మనయై వాభాస్యతే భానువత్
ప్రాణోఽపాన ఉదాన ఇత్యపి భువి వ్యాన స్సమానోఽన ఇ
త్యేష ప్రాణ ఉదీర్యతే సచ పుమా నేతన్మయో జాయతే. ౬౦

వ్యా- భువనే వర్ణాత్మా అకారాద్యక్షరాత్మా నినదాత్మకః భేరీమృదఙ్గాది ధ్వన్యాత్మకశ్చ య శ్శబ్దోఽస్తి సైవేతి విధేయప్రాధాన్యాత్ స్త్రీత్వం. సః ఏవఇతి వా చ్ఛేదః. సోఽచి లోపే చే త్పాదపూరణ మిత్యనుశాసనాత్. వాగ్భవతి అనయా వాచా భానువ ద్భానునేవ సర్వమ ప్యభిధేయజాత మాభాస్యతఏవ సర్వావభాసి కాయా అస్యా భానోరి వాన్యో నా స్త్యవభాసక ఇత్యేతదర్థధ్వననాయ ఏవకారః. అనయా సర్వ మవభాస్యతఏవ న త్వేనాం కేమపి భాసయతీతి. ఏష శరీరా న్తఃస్థ ఏకఏవ ప్రాణః వృత్తిభేదా దితిశేషః. ప్రాణఇతి అపానఇతి ఉదానఇతి వ్యానఇతి సమానఇతి చ ఉదీర్యతే. అవిశేషా దన ఇత్య ప్యుదీర్యతే. తత్ర పురతో నిస్స రణా త్ప్రాణః అధోనిస్సరణా దపానః ఊర్ధ్వవృత్తి రుదానః ప్రాణాపానయో ర్నియమనా ద్వ్యానః అశితపీతయో స్సమం నయనా త్సమానః సర్వసామాన్య వృత్తిమా నన ఇతి వివేకః. సచ పుమాన్ కార్యకరణసఙ్ఘాత ఆత్మా ఏతన్మయః

హృన్మయః వాఙ్మయః ప్రాణమయశ్చ జాయతే భవతి. తత్ప్రకృతవచన ఇతి ప్రాచుర్యే మయట్. వాగాదిప్రధానో భవతీత్యర్థః. యద్వా సచ నిత్యశుద్ధబుద్ధ ముక్తస్వభావో ప్యాత్మా అజ్ఞానకృతా దధ్యాసా ద్వాగాదిస్వరూపో భవతి. అతఏ వాహం వదామి మనోమి ప్రాణిమీతి ప్రతీతిః జాయత ఇత్యస్య ఉత్పద్యత ఇతి యథాశ్రుతఏవ వార్థః. శరీరతాదాత్మ్యాధ్యాసా దస్యోత్పత్తి ర్ఘటతఏవ పునః పునః పునరితి. ౬౦

శ్లో॥ వా గ్భూ ర్ఋ గ్నిగమ స్సురాశ్చ జననీ విజ్ఞాత మి త్యుచ్యతే
హృ త్త్వభ్రం యజు రాగమశ్చ పితర స్తాతో విజిజ్ఞాసితమ్
ప్రాణ స్స్వ ర్భువనంచ సామ మనుజాః పుత్రో ప్యవిజ్ఞాతకం
తద్రూపత్రితయేన త త్త్రయ మిదం భోక్తు ర్భజ త్యన్నతామ్. ౬౧

వ్యా—వాక్ లోకత్రయే భూ రిత్యుచ్యతే వేదత్రయే ఋగ్నిగమో ఋగ్వేద ఇత్యుచ్యతే. దేవపితృమనుష్యత్రయమధ్యే సురా దేవా ఇత్యుచ్యతే. మాతాపితృప్రజాత్రయే జననీ మాతే త్యుచ్యతే. విజ్ఞాత విజిజ్ఞాస్యా విజ్ఞాతాఖ్య వస్తుత్రయే విజ్ఞాతమిత్యుచ్యతే. ఏవం హృన్మనః. అభ్ర మన్తరిక్షం భువర్లోక ఇతియావత్. యజురాగమో యజుర్వేదః. పితరః తాతః పితా విజిజ్ఞాసితం విజిజ్ఞాస్యంచ భవతీ త్యుచ్యతే ప్రాణః స్వర్భువనం స్వర్లోకః సామ సామవేదః మనుజా మనుష్యాః. పుత్రః ప్రజా అవిజ్ఞాతమే వావిజ్ఞాతకంచే త్యుచ్యతే. తదిదం త్రయం వాఙ్మనఃప్రాణాః తద్రూపత్రితయేన పూర్వోక్తవిజ్ఞాతవిజిజ్ఞాస్యా విజ్ఞాతాఖ్యస్వరూపత్రయేణ. విజ్ఞాతవిజిజ్ఞాస్యావిజ్ఞాతభేదేన వాఙ్మనఃప్రాణవిభాగే స్థితే భూరాదిభేద కథనం వాచనికమేవేతి కృత్వా రూపత్రయమేవ ప్రధానత్వా దిహ గృహీతం విజ్ఞాతాదికమ్. భోక్తుః పురుషస్యాన్నతాం భజతి ప్రతిపద్యతే వాగాదీని త్రీణ్యన్నా న్యాత్మనే ఽకురు తేతిహి ప్రాగుక్తం తదేవాన్నత్వం వాగాదిత్రయస్యేహ వ్యాఖ్యాతమ్. తత్ర ప్రకాశాత్మకత్వా ద్వాచో విజ్ఞాతమేవ రూపమ్. తతశ్చ వాగస్య సర్వం విజ్ఞాపయన్తీ భూత్వా భోగ్యతా మాపద్యతే. మనోహి సన్దిహ్యమానాకారత్వా ద్విజిజ్ఞాస్యం తస్మాన్మనః పురుషస్య విజిజ్ఞాస్యతా మాపద్య భోగ్య మ్భవతి. విజ్ఞానాగోచరత్వా దవిజ్ఞాతరూపః ప్రాణః అవిజ్ఞాతత్వేనైవాస్య భోగ్యః. అవిజ్ఞాతోపకారో ఽపి జనకో ఽతిబాలస్య పుత్రస్య భోగ్యో భవత్యేవే త్యవిజ్ఞాతస్య ప్రాణస్య భోగ్యత్వమ్. తస్మా ద్విజ్ఞాతాదిరూపేణ వాగాదిత్రయ ముపాస్య మిత్యర్థః. ౬౧

శ్లో॥ వాచో భూ ర్వపు రగ్ని రేష కరణం తుల్యప్రమాణం త్రయం
ద్యౌ శ్చిత్తస్య వపూ రవిస్తు కరణ స్తుల్యప్రమాణం త్రయమ్

తద్ద్వన్ద్వస్య సమాగమా త్సమభవ త్ప్రాణో సపత్నః ప్రభుః
ప్రాణస్యామ్బు వపు శ్శశీతు కరణం తుల్యప్రమాణం త్రియమ్. ౬౨

వ్యా.--వాచః భూః పృథివీ వపు శ్శరీరం బాహ్యఆధారఇత్యర్థః కార్యత్వా దితిభావః. ఏష పార్థివోఽగ్నిః కరణ మాధేయ ఇత్యర్థః. ప్రకాశాత్మకత్వా దితి భావః. త్రియం వా గ్భూ రగ్నిశ్చ తుల్యప్రమాణం భవతి. చిత్తస్య ద్యౌః ద్యు లోకః వపుః కార్యం శరీర మాధారః. రవిస్తు కరణ మాధేయః త్రియం తుల్య ప్రమాణం భవతి. తయో ర్వాఙ్మనసయో ర్ద్వన్ద్వస్య సమాగమా ద్ధేతో రసపత్నః ప్రభుః ప్రాణ స్సమభవత్. అతఏవ ప్రాణోపాసకః పురుషో సపత్నో భవతి. ప్రాణస్యతు అమ్బు ఆప శ్శరీర మాధారః. శశీ చన్ద్రః కరణ మాధేయః. త్రియం తుల్యప్రమాణం భవతి. ౬౨

శ్లో॥ ఏతైశ్చ త్రిభిరేవ సర్వభువనం వ్యాప్తం హ్యన న్తై స్సమై
రవ్యస్తా స్త ఇమే ప్రజాపతి రమూ న్యోఽధీ రుపా స్తేఽన్తగాన్
లోకం సోఽన్తయుతం జయ త్యథ పుమా నేతా నుపాస్తేతు యోఽ
నన్తా నేష సలోక మఞ్చతి మహా నన్తాతిగం శాశ్వతమ్. ౬౩

వ్యా.- అనన్తైః అపరిచ్ఛిన్నైః సమైః పరస్పరం తుల్యై రేతై స్త్రిభి ర్వాఙ్మనః ప్రాణై స్సర్వంచ సకల మపి భువనం వ్యాప్తమేవ హిః ప్రసిద్ధా. యద్వా హియస్మా దేవం తస్మాత్. అవ్యస్తా స్సమస్తా స్త ఇమే త్రియః ప్రజాపతిరేవ ప్రజాపతే రాత్మభూతా ఏవేత్యర్థః. సమష్టిలిఙ్గాభిమానిత్వా త్ప్రజాపతే రితిభావః. అమూ ననన్తా నపి త్రీన్ అధీ ర్మన్దబుద్ధి ర్యః అన్తగా న్పరిచ్ఛిన్నా నుపాస్తే పరిచ్ఛిన్న త్వేన చిన్తయతి సః అన్తయుతం పరిచ్ఛిన్న మేవ లోకం జయతి. పరిచ్ఛిన్న ఏవ జాయతే నైతేషా మాత్మభూతో భవతీత్యర్థః. అథ యః పుమా నేతా ననన్తా నుపాస్తే స ఏష మహాన్ అన్తాతిగ మపరిచ్ఛిన్న మతఏవ శాశ్వతం లోక మఞ్చతి ప్రాప్నోతి సర్వాత్మభూతో భవతీ త్యర్థః. ౬౩

శ్లో॥ య స్సంవత్సర ఏష షోడశకలః ఖ్యాతః ప్రజేశః కలా
ఆసన్ పఞ్చదశ తిథి స్తత ఇయం సా షోడశీ యా ధ్రువా
శుక్లే నిశ్చి రసౌ ప్రపూర్యత ఇవాపక్షీయతే కృష్ణకే
షోడశ్యా నిశ మేత్య మా మనుగత స్సర్వం జగ త్ప్రాణభృత్. ౬౪

వ్యా.—పితా పాఙ్క్తేన కర్మణా సప్తాన్నాని సృష్ట్వా త్రీణ్యాత్మనేఽకురు తే త్యుక్తమ్. ఇమానిచ త్రీణి పాఙ్క్తకర్మఫలభూతాన్యేవ పాఙ్క్తతాయా ఏషు

సత్త్వాత్. పాఙ్క్తత్వం పఞ్చాత్మకత్వం. నను మాతా పితా ప్రజా విత్తం కర్మేతి పఞ్చానా మ్మధ్యే మాతాపితృప్రజాత్రియమేవోక్తం పృథివ్యగ్నీ మాతా దివా దిత్యౌ పితా ప్రాణః ప్రజేతి. విత్తకర్మణీతు నోక్తే అతః కథం పాఙ్క్తత్వ మస్య త్రియస్యే త్యతఆహ- య ఇత్యాది. య ఏష దృశ్యమాన స్సంవత్సరః కాలాత్మా షోడశకలః ప్రజేశః ప్రజాపతి శ్చన్ద్రరూప ఇతిభావః. ఖ్యాతః ప్రసిద్ధః. తత స్తస్య ప్రజాపతేః పఞ్చదశ క్షపా రాత్రియఏవ కలా ఆసన్ యా ధ్రువా తిథి స్సేయం షోడశీ షోడశానాం పూరణీ కలా భవతి. అసౌ శుక్లే శుక్లపక్షే నిడ్భి రాత్రిభిః ప్రపూర్యతఇవ ప్రక్రమేణ పూర్యత ఏవ కృష్ణకే కృష్ణపక్షే నిడ్భి రపక్షీయతే. అసౌ షోడశ్యా కలయా ప్రాణభృ త్సప్రాణం సర్వం జగ దనుగతః అనుప్రవిష్టస్స న్న మాం నిశ మమావాస్యాఖ్యాం రాత్రి మేతి ప్రాప్నోతి. అమావాస్యాయాం రాత్రౌ షోడశ్యా కలయా సర్వం ప్రాణిజాత మనుప్రవిశ్య వర్తతే చన్ద్రమాఇత్యర్థః. అత ఏవ తస్య బహిః పృథగనుపలమ్భ ఇతిభావః. ౬౪

శ్లో॥ తత్ప్రాతః ప్రతిప ద్యుదేతి స తతో మాయాం నహన్యాదపి
క్షుద్రం జన్తుమపి ప్రపూజయితు మిత్యుక్తాం శరద్దేవతామ్
య స్సంవత్సర ఏషఏవ స పుమా న్నేవంవిద స్తస్య త
ద్విత్తం పఞ్చదశామన స్త్విహ కలా ఆత్మాఽస్యవా షోడశీ. ౬౫

వ్యా.—తత్తతః ప్రాతః ప్రతిపది తిథౌ స చన్ద్రమా ఉదేతి తతో హేతోః అమాయా మమావాస్యాయాం క్షుద్ర మత్యల్పం పాపాత్మకం వా జన్తుం కృకలాసాదిమపి న హన్యా దపి నైవ హింస్యాత్. సర్వాణి భూతాని ప్రవిశ్య స్థితత్వా దమాయాం సోమ దేవతాయాః క్షుద్రజన్తావపి సాస్త్యేవేతి కృత్వా తదాప్రాణిమాత్రం నహన్యా త్తద్ధననస్య చన్ద్రహననప్రాయత్వా దితిభావః. నను నహింస్యా త్సర్వభూతాన్యన్యత్ర తీర్థేభ్యఇతి ప్రతిషిద్ధైవ హింసేతి కుతః పునరుక్త మమాయాం నహన్యాదితి అతఆహ. శరద్దేవతాం ప్రకృతసంవత్సరాభిమానిసోమదేవతాం ప్రక్రమేణ పూజయితు మిత్యేవ ముక్తం సోమదేవతా స్తుత్యర్థ మమాయాం న హన్యా దిత్యుక్తం సాధారణ్యేన సర్వత్ర నిషిద్ధాపి హింసా విశేషతోఽమావాస్యాయాం నిషిధ్యమానా సోమదేవతాపూజార్థైవ తస్మా దమాయామేవ నహన్యా దితరతిథిషు హన్యాదేవేతి నాత్ర కల్పయితు ముచితం విరోధా దితిభావః. య స్సంవత్సరః సంవత్సరాత్మా ప్రజాపతిః పారోక్ష్యేణ నిర్దిష్టః స ఏష ప్రజాపతి మాత్మత్వేన విదితవా న్పురుషఏవ ఏవంవిద స్తస్యాస్య పురుషస్య విత్తమేవ పఞ్చదశకలా

ఇత్యామనన్తి. హిః ప్రసిద్ధా. ఆత్మావా ఆత్మైవ శరీరమేవ షోడశీ కలా భవతి ఏవం షోడశకలః పురుషఏవ ప్రజాపతి రిత్యర్థః. ౯౫

శ్లో॥ విత్తేనైవ స పూర్యతేచ పురుషో వృద్ధేనచ క్షీయతే
క్షీణేనేవ కలాభి రిన్దు రరిణో నేమ్యాదివ చ్చాత్మనః
విత్తం తత్పరివారభూత మఖిలే క్షీణేపి తస్మి న్నసా
వాత్మా జీవతి నాభివ ద్యది పున ర్విత్తేన సమ్పూర్యతే. ౯౬

వ్యా.—సచ పురుషః విత్తేన వృద్ధేన సతా పూర్యతే విత్తేన క్షీణేన సతాతు క్షీయతే యథా ఇన్దుః కలాభి ర్వృద్ధాభి స్సతీభిః పూర్యతే కలాభిః క్షీణాభి స్సతీభిః క్షీయతే తద్వత్. అతఏవ విత్తస్య పఞ్చదశకలాసామ్య మితిభావః. తత్రస్మాత్ అరిణ శ్చక్రస్య నాభే రిత్యర్థః. నేమ్యాదివత్. ఆత్మనః షోడశకలాస్థానీయస్య దేహస్య విత్తం పరివారభూతం నాభిస్థానీయ ఆత్మా నేమ్యాదిపరివారస్థానీయన్తు విత్త మిత్యర్థః. తస్మిన్ విత్తే నేమ్యాదికేచ పరివారే అఖిలే క్షీణేఽపి అసా వాత్మా దేహః నాభివత్ జీవతి యది తర్హి విత్తేన పున స్సమ్పూర్యత ఏవ. యథా నాభిః పున ర్నేమ్యాదిభిః ధనికః కాలవశా ద్దారిద్ర్యమాపన్నోఽపి సమ్భృత శ్చే త్పున ర్విత్తం సమ్పాదయేదేవ. యథా చాన్ద్రీ ధ్రువాకలా క్షీణాపి పునః పఞ్చదశ కలాభి శ్శుక్లపక్షే పూర్యతే. తద్వ ద్విత్తేన క్షీణోఽప్యాత్మా పునర్విత్తేన పూర్యేతైవేత్యభిప్రాయః. పఞ్చదశకలానాం సతోర స్యాగమాపాయయో ర్యథా ధ్రువా కలా అగమాపాయరహితత్వా ద్ధ్రువైవమేవ విత్తస్యాగమాపాయయో స్సతోర స్యాత్మా ధ్రువఏవాగమాపాయరహితత్వాదితి ధ్రువకలాసామ్యమాత్మనః పిణ్డస్యోక్తమితి వేద్యమ్. ౯౬

శ్లో॥ లోకా స్సన్తి భువి త్రయో నరపితృస్వర్గాభిమానాశ్రయాః
పుత్రేణైవ మనుష్యలోక మముకం లోకం పితౄణాం కృతైః
మర్త్యో దేవపదం జయే దనఘయా సర్వోత్తమం విద్యయా
విద్యా తత్ఫలు సాధనేషు సకలే ష్వత్యుత్తమేతి స్మృతా. ౯౭

వ్యా.—అథ పుత్రాదీనాం సాధనానాంసాధ్యవిశేష సమ్బన్ధోఽభిధీయతే. భువి సంసారభూమౌ. నరపితృస్వర్గాభిమానాశ్రయాః నరాణాం పితౄణాం స్వర్గచ్ఛన్తీతి స్వర్గా దేవా స్తేషాంచ యోఽభిమానః మమాయం లోకఇతి తస్యాశ్రయా స్త్రయ ఏవలోకా స్సన్తి మర్త్యః అధికృతో మనుష్యః తత్ర మనుష్యలోకం పుత్రేణైవ జయేత్. పితౄణాం లోకం కృతై రగ్నిహోత్రాదికర్మభి రేవ జయేత్. సర్వో

త్తమం దేవపదం దేవలోక మనఘయా విద్యయా అపరవిద్యయైవేత్యర్థః. జయేత్ పరవిద్యాయా బ్రహ్మభావఫలకత్వా దితిభావః. తత్తస్మా దుత్తమదేవలోకప్రాపకత్వా దిత్యర్థః. సకలేషు సాధనేషు విద్యా అత్యుత్తమేతి స్మృతా ఖలు. ౬౭

శ్లో॥ ప్రైష్యన్తం పురుషో యదైష మనుతే స్వం పుత్రమారాత్తదా
బ్రహ్మ త్వ మ్భవసి త్వమేవ వివిధో యజ్ఞశ్చ లోకో భవాన్
ఇత్యాహాథ సుత స్త మాహ పితరం బ్రహ్మాస్మి యజ్ఞోఽస్మ్యహం
లోకోఽస్మీతి మృతః పితా ప్రవిశతి ప్రాణై స్సలోక్యం సుతమ్. ౬౮

వ్యా.—యదా ఏష పురుషః. స్వ మాత్మానం ప్రైష్యన్తం మ్రియమాణం మనుతే మన్యతే తదా ఆరాత్సమీపే పుత్ర ముద్దిశ్య త్వం బ్రహ్మ భవసి వివిధో యజ్ఞశ్చ త్వ మేవ భవసి భవాన్ త్వమేవ లోకో భవతి ఇత్యాహ. అథ సుత స్తం పితరం ప్రతి అహం బ్రహ్మాఽస్మి అహం బ్రహ్మయజ్ఞోఽస్మి అహం లోకోఽస్మి ఇత్యాహ. సచ మృతః పితా ప్రాణై స్సమం లోక్యం లోకార్హం సుతం ప్రవిశతి. అత్రేదం బోద్ధ్యమ్. విద్యాకర్మభ్యాం దేవపితృలోకప్రాప్తి ర్యద్యపి త్వేవేతి పుత్రేణ మనుష్య లోకజయస్యావిదితత్వా త్తద్బోధనార్థం ప్రవృత్తోఽయం శ్లోకః. మరణోన్ముఖః పితాపుత్ర ముద్దిశ్య హే పుత్ర యన్మయాధీతమనధీత మవశిష్టంవా బ్రహ్మ వేదోఽస్తి త త్త్వమేవ త్వయైవాధ్యేతవ్యం మమ కాలాభావా దితిభావః. తథా మయా అనుష్ఠితా అననుష్ఠితా శ్చానుష్ఠేయా యే యజ్ఞాస్సన్తి తే సర్వే త్వయైవానుష్ఠేయా ఇత్యభిప్రాయా దాహ - త్వమేవ యజ్ఞఇతి. ఏవం యే మయా జితా అజితాశ్చ జేతవ్యా లోకా స్సన్తి తే సర్వే త్వయైవ జేతవ్యా ఇత్యాహ - త్వం లోక ఇతి. ఏవం పిత్రానుశిష్టః పుత్ర స్తథైవేతి ప్రతివదతి - బ్రహ్మాస్మీత్యాది. ఏవం పిత్రర్థం పితృకర్తవ్యజాతం పుత్రఏవ కృత్వా పితరం పితృలోకాదికం గమయతీతి పుత్రోఽయం లోక్య ఇత్యుచ్యతే. అముంచ సుతం మరణోత్తరక్షణఏవ పితా వాఙ్మనఃప్రాణై రావిశతి. అధ్యాత్మపరిచ్ఛేదహేత్వపగమా త్పితు ర్వాఙ్మనః ప్రాణాః స్వేనాధిదైవికేన రూపేణ పృథివ్యగ్న్యాద్యాత్మనా భిన్నఘటప్రదీపప్రకాశవ త్సర్వ మావిశన్తి. తైః ప్రాణైస్సహ పితా ప్యావిశతి వాఙ్మనఃప్రాణాత్మభావిత్వా త్పితుః యస్మాదేవం పితా పుత్రమేవ ప్రవిశతి తస్మాత్ యస్యైవమనుశిష్టః పుత్రో భవతి సోఽస్మిన్నేవ లోకే వర్తతే పుత్రరూపేణేతి నైవ మృతో మన్తవ్య ఇత్యర్థః. తథాచ శ్రుతిః 'సోస్యాఽయ మితర ఆత్మా పుణ్యేభ్యః కర్మభ్యః ప్రతిధీయత' ఇతి. స పుత్రః అస్య పితు రిత్యర్థః. అతఏవాపుత్రస్య గతి

ర్నాస్తీతి స్మర్యతే. ఏవం పితా మృత్వాపి పుత్రరూపేణ మనుష్యలోకే స్థిత్వా మానుషాన్ భోగా ననుభవతీతి మనుష్యలోకో జయ్యః పుత్రేణైవే త్యుక్తమితి. ౬౭

శ్లో॥ పితాత్ర యన్నకృతంచ కృత్యమపి తత్కృత్వా స్వయం బన్ధనా
దేనం మోచయతీతి పుత్రపదభా గేవంవిధ స్సన్ సుతః
పుత్రేణ ప్రతితిష్ఠతీహ జనకః ప్రేతం విపాపం తతో
దైవః ప్రాణగణో ఽమృతో విశతి తం దైవీతు వాక్ క్ష్మానలాత్. ౬౮

వ్యా.—ఏవంవిధో ఽనుశిష్ట స్సన్ యోగ్య స్సుతః పితాత్ర యత్కృత్యం నకృతం చాపిశబ్దాభ్యాం యత్సావశేషం కృతం తత్స్వయం కృత్వా బన్ధనా త్కర్తవ్యశేషసద్భావరూపా దేనం పితరం మోచయ తీతిహేతోః పుత్రపదభా గ్భవతి పుత్ర ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. పితు శ్ఛిద్రం పూరయిత్వా త్రాయత ఇతి పుత్ర ఇతి వ్యుత్పత్తేరితిభావః. జనకః పితా ఇహ మనుష్యలోకే పుత్రేణైవ ప్రతితిష్ఠతి పుత్రరూపేణైవ స్థితిం లభతే. తతో ఽథ. ప్రేతం మృతం విపాపం చ పితరం దైవః హిరణ్యగర్భసమ్బన్ధీ అమృతః అమరణధర్మా ప్రాణగణః వాగాదిప్రాణసముదాయః విశతి. తత్ర దైవీ వాక్తు తం క్ష్మానలాత్ క్ష్మా చానలశ్చ తయో స్సమాహారాత్. పృథివ్యా అగ్నే శ్చేత్యర్థ స్సకాశా దాగత్య విశతి. అయం భావః. సర్వేషాంహి వాచ ఉపాదానభూతా దైవీ వా క్పృథివ్యగ్నిలక్షణా. అవిదుషస్తు సా అసజ్ఞాదిదోషై ర్నిరుద్ధా విదుష స్తద్దోషాపగమే ఆవరణభఙ్గ ఇవోదకం ప్రదీపప్రకాశవచ్చ వ్యాప్నోతి తదేత దుచ్యతే పృథివ్యా అగ్నే శ్చైనం దైవీ వా గావిశతీతి. ౬౮

శ్లో॥ యత్రోప్రోక్తం వితథం న వా గ్భవతి సా దైవీ త దేనం దివ
స్సూర్యా ద్దైవ మశోక మావిశతి హృన్మోదాత్మకం సర్వదా
అద్భ్య శ్చన్ద్రమసశ్చ దైవ ఉదితః ప్రాణో వ్యథశ్చాక్షయ
శ్చోచ స్త్యేన మయే త్ప్రజాపున రమాం పుణ్యన్తు తం గచ్ఛతి. ౭౦

వ్యా.—దైవ్యా వాచో లక్షణమాహ - యత్రోక్తమితి. యయా ప్రోక్తం వితథం మోఘం నభవతి సా దైవీ వా గ్భవతి. త త్తతః తథేతివా ఏనం మృతం విద్వాంసం దివ స్సూర్యాచ్చ సకాశా త్సర్వదా మోదాత్మక మత ఏవాశోకం దైవం హృత్ మన ఆవిశతి. తథా అద్భ్య శ్చన్ద్రమసశ్చ సకాశా దవ్యథః అక్షయశ్చ దైవః ప్రాణః ప్రాణవాయుః ఏన మితిశేషః ఇతః ప్రాప్తః ప్రవిష్ట ఇతియావత్ భవతి. ఉదిత్యవ్యయ మప్యర్థకం ప్రాణ ఉత్ ప్రాణ

శ్చేత్యర్థః. ప్రాణాత్ప్రాణప్రవేశయోరపి వాక్ప్రవేశే ప్రోక్తో న్యాయోఽనుసన్ధేయః. ఏన ముద్దిశ్య శోచన్తి ప్రజా పునః ప్రజాతు అమాం దుఃఖమేవావహేత్. అమాశబ్దో దార్భాగ్యవాచీ లక్షణయా దుఃఖం బ్రూతే దార్భాగ్యంహి దుఃఖజనకమ్. తన్తు విద్వాంసం మృతం పుణ్యం శుభమేవ గచ్ఛతి నతు పాపమ్. నచ విదుషో మోక్ష ఏవ భవితవ్య ఇతి కథం వాగాదిసమ్బన్ధోఽస్యోక్తా ఇతి వాచ్య మపరవిద్యావా నే వాయం విద్వా న్నతు పరవిద్యావా నిత్యుక్తత్వాత్. అపరవిద్యావతామేవ విద్యా తారతమ్యా త్ప్రాజాపత్యాన్త దేవభావాపత్తిః. ఏవం సంసారవిషయత్వా దేవాస్యా అపరవిద్యాత్వం తస్మా దపరవిద్యాయాః పరమం ఫలం ప్రాజాపత్యభావాపత్తిరేవ త చ్చేహ దర్శితం హైరణ్యాగర్భః ప్రాణగణ స్త మావిశతీతి. ౭౦

శ్లో॥ నో దేవా నఘ మేతి స హ్యుపగతో దైవం స్వభావం మృతో
యో వేదేతి భవత్యయం సహి పుమా నాత్మాఽఖిలప్రాణినామ్
సర్వజ్ఞంచ హిరణ్యగర్భమివ తం విద్వాంస మేనం జగ
ద్దుఃఖాదుఃఖకలాభిమర్శరహితం భూతా న్యవ న్త్యన్వహమ్. ౭౧

వ్యా.– నను విద్వాంస మేనం పుణ్యమేవ గచ్ఛతీత్యుక్తం తత్ర కో హేతు రతఆహ - నోఇతి. దేవా నఘం పాపం నోఏతి నప్రాప్నోతి పుణ్యకర్మభిరేవ దేవ శరీర స్యారబ్ధత్వా దితిభావః. నను భవన్తు దేవా నిష్పాపాః ప్రకృతవిదుషః కథం మర్త్యస్య నిష్పాపత్వ మతఆహ - స ఇతి, హియస్మా త్సవిద్వా న్మర్త్యోఽపి మృతస్సన్ దైవం స్వభావం శరీర ముపగతః ప్రాప్తవాన్. య ఇతి వేద సోఽయం పుమా నఖిలప్రాణినా మాత్మా భవతి. హిరణ్యగర్భవ దితిభావః. హిః ప్రసిద్ధౌ. సర్వభూ తానాం వా గ్భవతి మనో భవతి ప్రాణో భవతీతి కృత్వా ఆత్మా భవతీత్యుక్త మాత్మనో వాఙ్మయత్వా న్మనోమయత్వా త్ప్రాణమయత్వాచ్చ. వాఙ్మనః ప్రాణేష్వేవ లోకానా మాత్మబుద్ధిసత్త్వాచ్చ. హిరణ్యగర్భవత్ త్ర్యన్నాత్మదర్శీ విద్వానపి అపరిచ్ఛిన్నవాగాదిరూపతాం ప్రతిపద్యతఇతి పరమార్థః. ఏవం సర్వా త్మత్వాదేవ సర్వజ్ఞం తథా అపరిచ్ఛిన్నబుద్ధిత్వాదేవ జగద్దుఃఖాదుఃఖకలాభిమర్శ రహితం జగతో లోకస్య దుఃఖాదుఃఖయో స్సుఖదుఃఖయోః కలాయా లేశస్యాపి అభిమర్శేన సమ్బన్ధేన రహితం వర్జితం త మేనం ప్రకృతం విద్వాంసం హిరణ్యగర్భ మివ అన్వహం సదాపి భూతాని సర్వే ప్రాణినః అవన్తి పూజయన్తి స్తువన్తీతివా. హిరణ్యగర్భవ దస్యాపి ప్రాజాపత్యే పదే వర్తమానత్వా దితిభావః. ౭౧

శ్లో॥ కర్మాణీశ్వరనిర్మితాని సకలా న్యన్యోన్య మీర్ష్యాం దధు
ర్వక్ష్యామ్యేవ సదేతి వాగ్వ్రత మథా ద్ద్రక్ష్యా మ్యహంవేతి దృక్
శ్రోష్యామీతిచ సా శ్రుతి స్తదితరాణ్యా ప్యేవ మాత్మక్రియాం
మృత్యు స్తా న్యరుణత్ శ్రమాకృతిధర శ్శ్రాన్తిం యయు స్తా న్యథ ౨౨

వ్యా.— అథై తేషాం ప్రాణానాం కస్య కర్మ వ్రతత్వేన ధారయితవ్యమితి మీమాంసా క్రియతే. ఈశ్వరనిర్మితాని ప్రజాపతినా సృష్టాని కర్మాణి కరణాని సకలాన్యపి అన్యోన్య మీర్ష్యాం దధు స్స్పర్ధా మకుర్వత. తత్ర వాక్ అహం సదా వక్ష్యామ్యేవ నతు కదాచిదపి వదనవ్యాపారా దుపరతా స్యామితి వ్రత మథాత్ దధార. అహం ద్రక్ష్యామ్యేవేతి దృగ్వ్రత మథాత్. అహం శ్రోష్యామ్యేవేతి సా ప్రసిద్ధా శ్రుతి ర్వ్రత మథాత్. తదితరాణ్యపి తేభ్యోఽన్యాన్యపి రసనఘ్రాణాదీని ఆత్మక్రియా మ్ప్రతి స్వాదనాఘ్రాణనాటకర్మప్రతి ఏవం పూర్వవద్వ్రత మధురితి వచన విపరిణామేనాన్వయః. అహం సదాపి స్వాదయేయ మితి రసనం జిఘ్రేయ మితి ఘ్రాణంగచ్ఛేయ మితి పాదఃగృహ్ణీయా మితి కరః స్పృశేయ మితి త్వక్ విసృజేయ మితిపాయుః యభేయమి త్యుపస్థం చ వ్రతం దధార ఇత్యర్థః. తా న్యేవం ధృతవ్రతాని కరణాని వాగాదీని మృత్యుః మారకః శ్రమాకృతిధరస్సన్ అరుణత్ రురోధ. అథ మృత్యునిరోధానన్తరం తాని శ్రాన్తిం శ్రమం యయుః. దృశ్యతేహి వదన గమనాదివ్యాపారై ర్వాక్పాదాదీనాం శ్రమః. ౨౨

శ్లో॥ తాని ప్రాణ మమృత్యువిద్ధ మథ నః శ్రేష్ఠోఽయ మాయం స్తథా
నాయన్ శ్రామ్యతి నో య దిత్యుదమనన్ రూపం దధు స్తస్యచ
ప్రాణా ఇత్యతఏవ తా న్యభిధయా గీయన్త ఏవంవిదా
య స్స్పర్ధాం కురుతే స నశ్యతి పుమాన్ శుష్యచ్ఛరీరః క్రమాత్. ౨౩

వ్యా.—అథ తాని కరణాని కర్తృపద మిదమ్. అమృత్యువిద్ధం ప్రాణం దృష్ట్వా ఇతి శేషః. యద్యస్మా దయం ప్రాణః ఆయన్ సంచర న్నో శ్రామ్యతి తథా నాయ న్నసంచరన్నపి నో శ్రామ్యతి జంగమేషు ప్రాణసఞ్చారః స్థావరేషుతు తదభావ ఇతి వివేకః. తస్మాదితి శేషః నః అస్మాకమ్మధ్యే అయంశ్రేష్ఠః భవతీతి శేషః ఇతి ఉదమనన్ నిశ్చితవన్తః. తస్య ప్రాణస్య రూపం దధు ర్ధృతవన్తశ్చ-ప్రాణరూపమే వాత్మత్వేన ప్రతిపన్నా ఇత్యర్థః. అస్మద్వ్రతాని మృత్యో ర్వారణాయ నపర్యాప్తానీతి ప్రాణవ్రతమేవ దధు రితిభావః. ప్రాణస్య వ్రతం చలనాత్మకమ్ వాగాదీనిచ చలనాత్మకాన్యేవేతి ప్రాణవ్రతధారిత్వం కరణానాం

బోద్ధవ్యమ్. అతఏవ ప్రాణరూపధారిత్వాదేవ తాని కరణాని ప్రాణా ఇత్యభిధయా ప్రాణశబ్దేన గీయన్తే శ్రేష్ఠస్యహి నామ బిభ్రతీతి జనాః ఏవంవిదా సర్వకరణానాం ప్రాణాత్మత్వాదికం యో వేద తేన యః స్పర్ధాం కురుతే స పుమాన్ క్రమాత్ శుష్యచ్ఛరీరస్సన్ నశ్యతి మ్రియతే ఇత్యధ్యాత్మముక్తమ్. 23

శ్లో॥ ధక్ష్యామీత్యనలోఽహిమాంశురమనత్తప్స్యామ్యహం వేత్యథో
భాస్యామీతి శశీ తథైవ సకలా దేవాః పరే మేనిరే
స్వం స్వం శ్రేష్ఠమథామనన్త ఇతి తే నిమ్లోచమాపుస్తతో
వాయుశ్శ్రేష్ఠతమో బభూవ యదయం నిమ్లోచమాయాతి నో. ౨౪

వ్యా.—ఏవమధ్యాత్మముక్త్వా అధిదైవతమథోచ్యత ఇత్యేతత్ప్రకరణవిభాగజ్ఞాపనార్థమథో ఇతిపదమ్. అహం ధక్ష్యామ్యేవ జ్వలిష్యామ్యేవేతి అనలోఽగ్నిరమనత్ వ్రతం దధే ఇత్యర్థః. అహిమాంశుస్సూర్యః అహం తప్స్యామ్యేవేత్యమనత్. శశీ అహం భాస్యామ్యేవేత్యమనత్. ఏవం పరే అన్యేపి సకలా దేవాః మేనిరే వ్రతం దధిరే ఇతి వ్రతం ధృత్వా స్వం స్వం శ్రేష్ఠమామనన్తః మన్వానాస్తే అథ క్రమేణ నిమ్లోచమస్తమాపుః స్వస్వకర్మభ్య ఉపగతా బభూవురిత్యర్థః. అతోఽగ్న్యాదయో శ్రేష్ఠా ఆసన్నితిభావః. తేషామ్మధ్యే వాయుః శ్రేష్ఠతమో బభూవ తత్ర హేతుమాహ - యదితి. యద్యస్మాదయం వాయుర్నిమ్లోచం నో ఆయాతి నప్రాప్నోతి నాస్తమేతి తస్మాదితి పూర్వేణాన్వయః. సూర్యచన్ద్రాగ్న్యాదీనాముదయాప్యయదర్శనాద్వాయోశ్చ తదదర్శనాత్సూర్యాదీనాం సదాపి స్ఫురణాదర్శనాద్వాయోస్సదాపి స్ఫురణదర్శనాచ్చ ప్రాణవాయువద్బాహ్యవాయురపి శ్రమరహితో నాశరహితశ్చేతిభావః. ౨౪

శ్లో॥ వాయోః ప్రాణతఏవ చక్షురరుణశ్చోదేతి యాత్యప్యయం
తం దేవా విదధుశ్చ ధర్మమయమేవాద్యాపి స శ్వో భవేత్
మృత్యుర్మాం నభజేదితీచ్ఛతితు యః ప్రాణ్యాదపాన్యాచ్చ స
వ్రత్యేవం దృఢధీస్సలోకమథవా సాయుజ్యమస్యాప్నుయాత్. ౨౫

వ్యా.- అరుణస్సూర్యః వాయోస్సకాశాదుదేతి అప్యయమస్తంచ యాతి అర్థాద్వాయావేవ కార్యస్య స్వకారణఏవ లయ ఇతి నియమాత్. వాయోరగ్నిరితి వాయుకార్యత్వాదగ్నేస్తేజోభూతస్య సూర్యస్యచ తేజోమయత్వాదితి. యద్వా సూర్యేఽస్తమితేఽపి రాత్రౌ వాయుర్జాగర్తీతి వాయౌ సూర్యస్య లయః వాయోరేవోదయశ్చ. ఏవం చక్షుః ప్రాణతఏవ ప్రాణాదేవోదేతి ప్రాణతః

ప్రాణేఏ వాప్యయ మస్తం యాతి పురుషస్య స్వావస్థాయాం ప్రాణ స్యైకస్యైవ సవ్యాపారత్వా చ్చక్షురాదీనాం నిర్వ్యాపారత్వా చ్చేతిభావః. "యదావై పురుషః స్వపితి ప్రాణం తర్హి వాగ ప్యేతి ప్రాణం మనః ప్రాణం చక్షుః ప్రాణం శ్రోత్రం యదా ప్రబుధ్యతే ప్రాణా దేవాధిపునర్జాయ న్తే" ఇతిశ్రుతేశ్చ. దేవా వాగాద యోఽగ్న్యాదయశ్చ తం ధర్మం ప్రాణవ్రతం వాయువ్రతంచ విదధు శ్చక్రిరే. సోఽయమేవ ధర్మః అద్యాప్యస్తి శ్వోఽపి భవేత్ భవిష్యతి. నాస్యచలనాత్మకస్య ధర్మస్య కదాచిదపి విహతిః యథా వదనాదీనాం ధర్మాణాం శ్రమేణ విహతిః. అతఏవాఽభగ్నవ్రతః ప్రాణో వాయుశ్చ అన్యే దేవాస్తు భగ్నవ్రతా ఇత్యుక్తమ్. యస్తు మాం మృత్యు శ్శ్రమరూపో నభజే దితీచ్ఛతి కామయతే స పుమాన్ ప్రాణ్యా దపాన్యాదేవ ప్రాణవ్రతమేవ కుర్యా న్నతు వాగాదివ్రతం వదనాదిక మిత్యభిప్రాయః. ఏవంవ్రతీ ప్రాణవ్రతధారీ పుమాన్ దృఢధీ స్సన్ సర్వభూతేషు వాగాదయోఽగ్న్యాదయశ్చ మదాత్మకాఏవ అహం ప్రాణ 'ఆత్మా సర్వపరి స్పన్దకృ దితి నిశ్చితబుద్ధి ర్భూత్వేత్యర్థః. అస్య ప్రాణస్య సలోకం సమానలోక మథవా సాయుజ్య మాప్నుయా ద్గచ్ఛేత్. విజ్ఞానోత్కర్ష తారతమ్యా త్సాలోక్య సాయుజ్యయో ర్వికల్పః. యస్య ప్రాణాత్మభావవిజ్ఞాన మతీవ దృఢం స సాయు జ్యం యాతి యస్యతు మన్దం స సలోకతాం యాతీతివివేకః. ౭౫

శ్లో॥ త్రిసన్తి స్సన్తిహి నామరూపకృతయో నామ్నాన్తు వా గుచ్యతే
ఉక్థం బ్రహ్మచ సామ చేతి కలనా దాత్మప్రదానా త్తథా
సామ్యా ద్రూపచయస్య చక్షు రితివా దేహః పునః కర్మణా
మాత్మైత త్త్రయ మేక మేత దమృతం సత్యేన సఞ్ఛాదితమ్. ౭౬

వ్యా.—నామరూపకృతయ స్తిస్రోహి స న్తి. నామ రూపం కర్మచే త్యేత త్త్రయమేవా స్తి సర్వేషామ ప్యనాత్మవస్తూనా మేతత్త్రయ ఏవా న్తర్భావాత్. న హ్యేతత్త్రయాతిరిక్తం కిఞ్చి దనాత్మన స్స్వ స్తి. తత్ర నామ్నా న్తు వాక్. కలనా దుత్పాదనాద్ధేతోః - ఉక్థమితి. ఆత్మప్రదానా త్స్వరూపదానా ద్ధేతో ర్బ్రహ్మేతి తథా సామ్యాత్ నామభి స్సామ్యాద్ధేతో స్సామేతిచ ఉచ్యతే. ఉత్థితం సర్వ మస్మా దిత్యుక్థ ముపాదానం నామ్నాం శబ్దవిశేషాత్మకానాం వాక్శబ్దసామాన్యా త్మికా ఉపాదానం ఘటకరకాదివిశేషాణాం మృదివ బ్రహ్మ ఆత్మా. ఘటాదీనాం మృదేవ వాచైవ నామ్నా మాత్మలాభో భవతీతి నామ్నాం వాగ్బ్రహ్మ. ఘటా దీనాం మృదతిరిక్తస్వరూపస్యేవ నామ్నాం వాగతిరిక్తస్వరూపాభావా దితి

భావః. తథా వాక్ సర్వై ర్నామభి స్సమా శబ్దసామాన్యత్వా దితిభావః. ఇతి రూపచయస్య సర్వేషాం రూపవిశేషాణా న్తు చక్షుర్వా చక్షుశ్శబ్దోఽత్రి లక్షణయా చక్షుర్విషయం రూపసామాన్యం వక్తి ఇతి పూర్వవదేవ. ఉక్థం బ్రహ్మచ సామచే త్యుచ్యతే కలనా దాత్మప్రదానా త్సామ్యా చ్చేతి. తథా కర్మణాం పునఃచలనాదికర్మవిశేషాణాం సర్వేషామపి దేహః కర్మోపలబ్ధిస్థానత్వా ద్దేహ స్యాత్రి దేహశబ్దేన కర్మసామాన్య మభిధీయతే. కలనా దాత్మప్రదానా త్సామ్యాచ్చ క్రమేణ ఉక్థం బ్రహ్మసామచ భవతీ త్యుచ్యతే. ఏత త్త్రియం నామ రూపం కర్మచ ఆత్మా కార్యకరణసంఘాతః తద్రూప మిత్యర్థః. అతఏవ ఏక మ్భవతి. కార్యకరణసంఘాతాత్మనా త్రియమ ప్యేత దేకమేవేత్యర్థః. నామాది త్రియస్యైవ సంఘాతమాత్రత్వేన నామాదిత్రియాతిరిక్తసంఘాతపదార్థాభావా న్నామాదిత్రియమ ప్యేక ఆత్మైవేతిభావః. ఏకస్మి న్నపి సంఘాతే కార్యకరణ రూపే ణావాన్తరవిశేష మాహ-ఏతదితి. అమృతం స్థూలదేహనాశే ప్యవినాశి ఏతత్కారణభూతం ప్రాణాఖ్య మాత్మశబ్దవాచ్యం వస్తు. సత్త్వేన సతీవాయ్వా కాశౌ త్యత్ తేజోజలపృథివ్యః. సచ్చ త్యచ్చ సత్త్యం భూతపఞ్చకం తేనసత్త్వేన భూతపఞ్చకాత్మకాభ్యాం నామరూపాభ్యా మిత్యర్థః. కార్యభూతేనాత్మనా శరీరే ణేతియావత్. సఞ్ఛాదితం సమ్యక్ఛన్నమ్. అప్రకాశీకృత మిత్యర్థః. అతఏవ శాస్త్రార్థపరిజ్ఞానశూన్యస్య స్థూలదేహాతిరిక్తసూక్ష్మదేహానవబోధః. స్థూలదేహ ఏవాత్మబుద్ధిశ్చ యద్య ప్యయం ప్రాణాఖ్యో ప్యాత్మా వస్తుతో నాత్మైనచ్ఛన్న శ్చానేన ముఖ్యాత్మా తథాపి అపరవిద్యాయా మస్యాం ప్రాణఏవాత్మేతి స్థాపిత మేవంప్రాణాత్మభావే దృఢేసతి పశ్చాన్ముఖ్యాత్మోపదేశ స్సుకర స్స్యాత్. స్థూలారున్ధతీన్యాయేనేతి వేదపురుషస్యాశయః. అతఏవేతఊర్ధ్వం విద్యావిషయ ఆత్మా ఽధిగన్తవ్య ఇతి బృహదారణ్యకేచ చతుర్థాధ్యాయ ఆరభ్యతే ఇతి. ౨౬

శ్లో॥ ఆదిత్యేఽక్ష్ణిచ యోఽస్తి హృ ద్యసుభృతా మ్మూర్ధేతి రాజేతి తం
బ్రహ్మేతి ప్రతియా త్యతిష్ఠ ఇతి యో మూర్ధా స రాజా భవేత్
య శ్చన్ద్రే హృది పాణ్డరామ్బరధర స్సోమశ్చ రాజా బృహ
న్నేవం సంవిదితః పుమాం స్త మయతేయ స్సోఽక్షయా న్నోభవేత్. ౨౭

వ్యా.—నామరూపాభ్యాం ప్రాణ శ్ఛన్న ఇతి స ఏవ సర్వేషామాత్మేతిచోక్తం ప్రాణస్యైవ విరాడ్ఢిరణ్యగర్భప్రజాపత్యాదినామాని తస్మా ద్యద్బ్రహ్మ సమస్తం వ్యస్తం వా తదిదం హిరణ్యగర్భమాత్రమేవేతి ప్రతిపన్నఃప్రాణాత్మవాదీ గార్గ్యః

బ్రహ్మవి దహ మేవేతి దృప్తస్సన్ బాలాకిః కాశీనాథ మజాతశత్రుం గత్వా బ్రహ్మ తే వదానీతి ప్రతిజ్ఞాయ తమ్ప్రతి బ్రహ్మేద ముపాస్స్వేతి బ్రహ్మోపదేశం చకార. తదేవాహ - ఆదిత్యే త్యాదినా. ఆదిత్యే అక్ష్ణి చక్షుషి హృది చాసుభృతాం సర్వేషాం ప్రాణినాం మూర్ధేతి రాజేతి అతిష్ఠః అతీత్య భూతాని తిష్ఠతీ త్యతిష్ఠ ఇతిచ ప్రసిద్ధ ఇతి శేషః. యః పురుషోఽస్తి తం బ్రహ్మేతి యః ప్రతియా త్యుపాస్తే సః అసుభృతా మ్మూర్ధా అతిష్ఠో రాజాచ భవేత్. యద్వా ఆదిత్యే అసుభృతా మక్ష్ణి హృదిచ యోఽస్తి మూర్ధేతి రాజేతి అతిష్ఠ ఇతిచ ఖ్యాత మితి శేషః. తం పురుషం బ్రహ్మేతి యః ప్రతియాతి స మూర్ధా రాజాఽతిష్ఠశ్చ భవేది త్యన్వయః. తథా చన్ద్రే హృదిచ పాణ్డరామ్బరధరః పాణ్డరవాసాః ఉదకస్య పాణ్డరత్వా త్ప్రాణస్యోదకవాస స్త్వాచ్చేతి భావః. సోమో రాజా బృహ న్నిత్యేవం సమ్యగ్విదితః ఖ్యాతః యః పుమా నస్తి తం యః అయతే బ్రహ్మేత్యుపాస్తే సః అక్షయాన్నః భవేత్. ౨౨

శ్లో॥ శమ్యాయాం త్వచి సన్త మన్తరపి య స్తేజస్వినం పూరుషం
బ్రహ్మేతి ప్రతిచిన్తయే త్సపురుష స్తేజ స్వ్యయం జాయతే
వ్యోమ్నిస్థం హృదిచాప్రవర్తిన మిమం పూర్ణాభిధం పూరుషం
బ్రహ్మ ధ్యాయతి యః పుమా నవిరతః పూర్ణ స్సకామై ర్భవేత్. ౨౩

వ్యా.—యః శమ్యాయాం విద్యుతి త్వచి అన్తర్హృద్యపి సన్తం తేజస్వినం తేజస్వినామకం పూరుషం బ్రహ్మేతి ప్రతిచిన్తయే దుపాసీత. సోఽయం పురుష ఉపాసకః తేజస్వీ జాయతే భవతి. యః పుమాన్ వ్యోమ్ని ఆకాశే హృది చిత్తేచ తిష్ఠతీతి స్థః త మప్రవర్తిన మప్రవర్తినామకం పూర్ణాభిధం చేమం పూరుషం బ్రహ్మేతి ధ్యాయ త్యుపాస్తే సః కామైః పూర్ణో భవేత్. అవిరతః అవిచ్ఛిన్నశ్చ ప్రజయేతి శేషః. భవేత్. అవిచ్ఛిన్నసన్తానో భవే దిత్యర్థః. అవిరత స్సమ్పూర్ణో భవేదితి వాఽన్వయః. ౨౩

శ్లో॥ యో వాయా వపరాజితోఽసుషు మతౌ వైకుణ్ఠ ఇన్ద్రో బృహ
త్తం యో ధ్యాయతి సోపరాజిత ఇహ స్యా జ్జిష్ణురేవ ద్విషామ్
అగ్నా వాచి మతౌ విషాసహి మథో బ్రహ్మే త్యుపాస్తేతు య
స్స స్యాదేవ విషాసహిః కులమపి స్యా దస్య తాదృ గ్ధ్రువమ్. ౨౪

వ్యా.—యః వాయౌ అసుషు ప్రాణే మతౌ మనసిచ అపరాజితఇతి వైకుణ్ఠ ఇతి ఇన్ద్ర ఇతిచ ఖ్యాత ఇతి శేషః. తం బృహద్బ్రహ్మేతి యో ధ్యాయ త్యుపాస్తే స ఇహలోకే అపరాజిత స్స్యా ద్ద్విషాం జిష్ణు ర్జేతైవ స్యాత్. అథో తథా అగ్నౌ

వాచి మతౌచ సన్త మితిశేషః. విషాసహిం తన్నామానం పురుషం బ్రహ్మేతి య ఉపాస్తే సతు విషాసహిః పరేషాం మర్షయితా స్యాదేవ. అస్య కుల మపి వంశోఽపి తాదృగ్వ్రిధం తాదృగేవ విషాసహ్యేవేత్యర్థః స్యాత్. విష్యతే క్షిప్యత ఇతి విషం హవిః తద్భస్మీకరణేన సహత ఇత్యగ్ని ర్విషాసహిః. విషవ ద్ద్రోహిణో ద్వేష్యాన్ శత్రూ న్మారణేన సహత ఇతి పురుషో విషాసహి రితి వేద్యమ్. ౭౯

శ్లో॥ య శ్చాప్సు ప్రతిరూప ఇత్యము మయే ద్బ్రహ్మేతి య స్తం సమం
సంయాయా త్ప్రతిరూపమేవ తనయో జాయేత తాదృ క్తతః
రోచిష్ణుం పురుషన్తు దర్పణగతం బ్రహ్మేత్యుపాస్తేతు యో
రోచిష్ణు స్స పుమా న్భవేదపి కులం రోచిష్ణు సర్వాతిగమ్. ౮౦

వ్యా.—యః అప్సు చా ద్రేతసి హృదిచ ప్రతిరూప ఇ త్యేకో దేవోఽస్తి త మముం బ్రహ్మేతి యోఽయే దుపాసీత తం ప్రతిరూపం శ్రుతిస్మృతిశాసనాను రూపమేవ సమం సర్వం ఫలమితిశేషః సంయాయా త్సమ్యక్ ప్రాప్నుయాదేవ. తత స్తస్యోపాసకస్య తాదృక్ప్రతిరూపఏవ తనయో జాయేత. యస్తు దర్పణగతం రోచి ష్ణుం తన్నామకం పురుషం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే స పుమాన్ రోచిష్ణు ర్భవే త్తస్యచ కులం రోచిష్ణు భాసమాన మతఏవ సర్వాతిగం భవేదేవ. ౮౦

శ్లో॥ అస్వాఖ్యం ప్రతిశబ్ద మిచ్ఛతి పుమా న్బ్రహ్మేతి యోఽస్మిన్ స నా
సర్వంచాయు రుపైతి పూర్వ మముకం కాలా దసు ర్నత్యజేత్
దిక్థ్సో యోఽనపగో ద్వితీయఇతి తం బ్రహ్మేతి యో ధ్యాయతి
స్యా త్సోఽయం పురుషో ద్వితీయసహిత శ్ఛిద్యేత నాస్మా ద్గణః. ౮౧

వ్యా.—యః పుమా నస్మిన్ లోకే అస్వాఖ్య మసునామకం ప్రతిశబ్దం గచ్ఛతః పురుషస్య పృష్ఠతోఽనూదితం శబ్దం బ్రహ్మే త్యిచ్ఛ త్యుపాస్తే స నా మనుష్యః సర్వంచ సమస్త మప్యాయు రుపైతి ప్రాప్నోతి కాలా త్పూర్వం ప్రాక్ అముక మము ముపాసక మసుః ప్రాణో న త్యజేత్. నిత్యబహువచనాన్తశబ్దానాం ప్రాయే ణైకత్వస్యాపి సమ్భవా దసురి త్యుక్తమ్. యః అనపగః ద్వితీయఇతిచ ప్రసిద్ధః దిక్థ్సః దిక్షు తిష్ఠతీతి దిక్థ్సః. దిగిత్యుపలక్షణం కర్ణయో ర్హృదశ్చ పురుషః తం బ్రహ్మేతి యో ధ్యాయ త్యుపాస్తే సోఽయం పురుష ఉపాసకః ద్వితీయసహిత స్స్యాత్. అస్మాత్సకాశా ద్గణః సంఘః కదాపి నచ్ఛిద్యేత నాస్య గణచ్ఛేదో భవేత్. ౮౧

శ్లో॥ మృత్యుం యః పురుషం సదా బృహదితి చ్ఛాయామయం ధ్యాయతి
స్యా త్పూర్ణాయు రయం భజేత న పురా కాలాత్తు మృత్యుం క్వచిత్
ఆత్మస్థం పురుషం విచిన్తయతి యో బ్రహ్మేతి చాత్మన్విసం
లోకే స్యా దయ మాత్మవానపి కులం తస్యాత్మవ త్సమ్భవేత్. ౮౨

వ్యా.—యః మృత్యుం మృత్యునామకం ఛాయామయం తమోమయం పురుషం బృహదితి సదా ధ్యాయతి సోఽయం పూర్ణాయు స్స్యాత్. కాలాత్పు రాతు క్వచిదపి మృత్యు మయం నభజేత నప్రాప్నుయాత్. యః ఆత్మన్విన మాత్మన్విన్నామక మాత్మస్థ మాత్మని ప్రజాపతౌ బుద్ధౌ హృదిచ వర్తమానం పురుషం బ్రహ్మేతి విచిన్తయతి సోఽయం లోకే ఆత్మవా న్వశ్యాత్మా స్యా ద్భవేత్. తస్య కులమపి ఆత్మవ ద్వశ్యాత్మకం సమ్భవే త్సమ్యగ్భవేత్. ఆత్మా కార్యకరణసంఘాతః. నతు ప్రత్యగాత్మా తస్య వశ్యత్వాద్యవిషయత్వాత్. ౮౨

శ్లో॥ రాజన్ సోమ బృహ న్నసో ఇతి పుమాన్ సుప్త స్సమాకారితో
నైవో త్తిష్ఠతి పాణినాతు నిహతో దేహే ప్రబుద్ధ్యేత సః
తద్విజ్ఞానమయోఽన్తర స్తి పురుషో భోక్తా శరీరస్య య
స్స బ్రహ్మైవ నచేతరస్తు యదిదం స్వాత్మాఖిలప్రాణినామ్. ౮౩

వ్యా.—ఏవం గార్గ్యేణ బ్రహ్మోపాసనే ప్రోక్తేసతి య త్త్వయోపాస్యత్వే నాభిహితం రాజాదిపదవాచ్యం ప్రాణాత్మకం బ్రహ్మ త దముఖ్యమేవ అభో క్తృత్వా త్తస్య. భోక్తాతు పురుషఏవ ముఖ్యం బ్రహ్మేత్యా హాజాతశత్రుః రాజ న్నితి. సుప్త స్సుషుప్తః పుమాన్ హేరాజన్ హేసోమ హేబృహన్ హేఅసో ఇతి తేజస్వ్యప్రతివర్త్యాదినామ్నాం ప్రాణాదినామ్నాం చోపలక్షణానీమాని. సమాకారిత స్సమ్యగాహూతో భూత్వా నోత్తిష్ఠత్యేవ. సః సుప్తః. పాణినా దేహే నిహతః నితరాం తాడిత స్సంస్తు ప్రబుద్ధ్యేత ప్రబుధ్యతేఇత్యర్థః. తత్త స్మాత్. శరీరస్యాన్త ర్మధ్యే విజ్ఞానమయః యో భోక్తా పురుషోఽస్తి సఏవ బ్రహ్మ భవతి ఇతరస్తు బ్రహ్మ నభవతి. నను పురుషో భోక్తా భవతునామ కథ మ్పున ర్బ్రహ్మేత్యతఆహ - యదితి. యద్యస్మా దిదం బ్రహ్మ అఖిలప్రాణినాం సర్వే షాం పురుషాణాం స్వాత్మా స్వస్వరూపం భవతి బ్రహ్మణస్సర్వాత్మత్వా త్పురుషో బ్రహ్మాత్మకో బ్రహ్మైవేత్యర్థః. అయంభావః యది ప్రాణో బ్రహ్మ స్యా త్తర్హి భోక్తా స్యాదేవ భోక్తురేవ బ్రహ్మత్వాత్. సలిల ఏకో ద్రష్టేత్యాదిశ్రుతేః బ్రహ్మభిన్నస్య సర్వస్యాపి భోగ్యత్వాచ్చ. నాన్యోఽతో ఽస్తి ద్రష్టేతి శ్రుతేః,

భోక్తృత్వంహి జ్ఞాతృత్వమ్. నచాత్తృత్వమేవ భోక్తృత్వ మితి వాచ్యం తథాసతి దేహస్యైవ భోక్తృత్వప్రసఙ్గాత్ దేహోహి ముఖేనాత్త్యన్నాదికమ్. నచ కర్మ ఫలాత్తృత్వం భోక్తృత్వం తయో రన్యః పిప్పలం స్వా ద్వత్తీతి శ్రుతేరితి వాచ్యం తత్రాపి సుఖదుఃఖే కర్మఫలే ఆత్మీయత్వేన పశ్యతీ త్యేనాద్ధాత్. నహి సుఖదుః ఖయో ర్భూతఫలానివ దద్యమానత్వ మస్తి. నచానశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతీతి శ్రుతే స్సాక్షిత్వం భోక్తృత్వా ద్భిన్నమేవేతి వాచ్యం. సాభిమానో భోగో భోక్తృత్వం నిరభిమానో భోగ స్సాక్షిత్వమితి కల్పితత్వా త్తత్రి భేదస్య తస్మా జ్జ్ఞాతృత్వమేవ భోక్తృత్వం తచ్చ శబ్దాదివిషయగ్రహణరూపం నతు ప్రాణ స్యైతదస్తి రాజన్నిత్యాదిశబ్దానాం ప్రాణేనా గృహీతత్వాత్ గృహీతత్వే తస్య స్వాపా దుత్థానం స్యాదేవ. లోకే స్వశబ్దేన స్వయ మాకారితోహి పురుషః అయమహమస్మీతి ప్రతిబ్రూతే. నచ సుప్తత్వా త్ప్రాణస్య తదా శబ్దగ్రహణం నాసీదితి వాచ్యం. ప్రాణస్య జాగరస్వాపయో రభావాత్. అవస్థాత్రయేపి ప్రాణ ఏకరూపేణహి శరీరే చేష్టతే. సుప్తస్య చేష్టేతిహి విరుద్ధం దేహోపి సుప్తో నిశ్చేష్టోహి వర్తతే. తస్మా త్పురుషే శయానేసతి జాగ్రతః ప్రాణస్య శబ్దాదివిషయ గ్రహణాభావా దభోక్తా ప్రాణఇతి స్థితమ్. సుప్తః పురుషస్తు పాణినా దేహే తాడితస్సన్ ప్రబుద్ధ్యతఇతి భోక్తైవ. తస్య స్పర్శగ్రహణసమ్భవాత్. తథా మాతాపితృకృత దేవదత్తాదిస్వశబ్దేనాకారితస్సన్నపి ప్రబుద్ధ్యతఏవ. శబ్దగ్రహణస్యాపి సమ్భవాత్. తస్య సుషుప్తౌ భోగాభావస్తు కరణసన్నిధానాభావప్రయుక్తః నహి జాగరేపి చక్షుర్విహీనో ఘటం పశ్యేత్. ఇతి కాశ్యాశయః. నచ కథం జీవ స్యాపరిచ్ఛిన్నస్య కరణసన్నిధానాభావఇతి వాచ్యం. బుద్ధ్యుపాధిపరిచ్ఛిన్నస్యైవ జీవస్యేహ భోక్తృత్వేన వివక్షితత్వాత్. నచ కథ న్తస్య బ్రహ్మత్వ మితి వాచ్యం- బుద్ధ్యుపాధిపరిచ్ఛేదస్య మాయికత్వేన వస్తుతో జీవస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వాదితి. తస్మా త్సుషుప్తౌ జీవస్య హార్దాకాశే స్థితత్వేన కరణసమ్బన్ధాభావా న్న భోక్తృత్వం శబ్దాదిబాహ్యవిషయస్య. ప్రాణస్యతు అచేతనత్వేన భోక్తృత్వాభావాదేవ స్వాపే బాహ్యవిషయాననుభవః. నతు కరణసమ్బన్ధాభావాత్. సర్వదాపి కరణై శ్చక్షురాదిభి స్సమ్బద్ధత్వా త్ప్రాణస్య ఏవం స్వాపావస్థాయాం ప్రాణస్యా భోక్తృత్వే నిశ్చితేసతి తేనైవ న్యాయేన జాగరేపి త న్నిశ్చితం స్యాత్. కరణ సంస్పృష్టోపి ప్రాణ శ్శబ్దాదీ న్నభుఙ్క్తే జాగ్రద్దశాయా మచేతనత్వా త్సుషుప్తివదితి జీవస్తు కరణాసంస్పృష్టత్వా త్స్వాపే శబ్దాదీ న్నభుఙ్క్తే నత్వచేతనత్వా

దితి చేతనో జీవ ఏవ భోక్తా నత్వచేతనః ప్రాణ ఇతి కాశ్యమతమేవ సమ్మతమ్. నను భోక్తృత్వస్య వికారత్వాత్కథం భోక్తుర్జీవస్య బ్రహ్మత్వమితిచేన్నైష దోషః. భోక్తృత్వం జ్ఞాతృత్వం నతు వికారఇతి. అవికృతస్సన్నేవహి ద్రష్టా దృశ్యం పశ్యతి. నను స్వాపేపి ప్రాణస్య ద్రష్టృత్వమస్త్యేవ పరన్తు చక్షుషి ముకుళితత్వాన్న దర్శనం విషయస్యేతిచేన్నైవమ్ శ్రోత్రాదీనామపి హితత్వేన శ్రవణాదికం కిమితి నాసీదితి నను జ్ఞాతురపి జ్ఞాతృత్వం కదాచిన్నశ్యతీతిచేన్నైవమ్. అగ్నేర్దగ్ధృత్వస్యేవ జ్ఞాతుర్జ్ఞాతృత్వస్య నాశాయోగాత్. నష్టేచ తస్మిన్నగ్నేరివ జ్ఞాతురపి స్వరూపనాశప్రసఙ్గాత్. నను దగ్ధురప్యగ్నేర్మణిమన్త్రాదిప్రతిబన్ధాద్యథా దగ్ధృత్వాభావస్తథా భోక్తురపి ప్రాణస్య నిద్రాప్రతిబన్ధాత్స్వాపే భోక్తృత్వాభావో నత్వచేతనత్వాదితిచేన్నైవమ్. మణిమన్త్రాదినాఅగ్నిశక్తేరివనిద్రయాప్రాణశక్తేర్యదిప్రతిబన్ధస్తర్హి మృతవత్సుప్తోపి ప్రాణనాదిరహితఏవ స్యాదితి. నను ప్రాణస్య చిచ్ఛక్తిః క్రియాశక్తిరితి శక్తిద్వయమస్తి తత్ర నిద్రయా చిచ్ఛక్తేః ప్రతిబన్ధః అత ఏవతదా ప్రాణస్య జ్ఞానాభావః నతుక్రియాశక్తేః అతఏవోచ్ఛ్వాసాదిసద్భావః. మృతౌతు శక్తిద్వయస్యాపి ప్రతిబన్ధ ఇతిచేన్నైవమ్. జ్ఞాధాత్వర్థస్య జ్ఞానస్యాపి క్రియాత్వేనజ్ఞానశక్తేరపి క్రియాశక్తిత్వాత్ ప్రతిబద్ధత్వసక్రియత్వయోస్సామానాధికరణ్యాయోగాత్ ప్రాణస్య చిచ్ఛక్తిమత్త్వే ప్రమాణాభావాత్. పశ్యామీత్యాద్యనుభవస్య జీవేనాన్యథాసిద్ధత్వాచ్చ. కిఞ్చ ప్రాణోఽయం జీవేన జ్ఞాయతఏవ. మమ చక్షురితివన్మమ ప్రాణ ఇతి ప్రతీతిసత్త్వాత్. క్షుత్పిపాసయోః ప్రాణధర్మయోర్జీవేనానుభూయమానత్వేన ధర్మిణః ప్రాణస్య జ్ఞేయత్వాత్ నహి స్వధర్మః స్వేన జ్ఞాయతే, నాపి జ్ఞేయధర్మవద్వస్తు జ్ఞాతృ భవతి. నహి జ్ఞేయత్వజ్ఞాతృత్వయోస్సామానాధికరణ్యం. జ్ఞేయం జ్ఞేయమేవ జ్ఞాతా జ్ఞాతైవేతి సిద్ధాన్తితత్వాత్. తస్మాద్జ్ఞేయః ప్రాణో నభోక్తా. అత ఏవానాత్మాప్రాణః. భోక్తురేవాత్మత్వాత్, నను మాస్తు ప్రాణో భోక్తా జీవః కథంవా భోక్తా భవేత్. సుషుప్తౌ తస్య భోక్తృత్వాదర్శనాత్. ఉక్తంహి త్వయైవ భోక్తా సదాపి భోక్తైవ న కదాచిదపి భోక్తుర్భోక్తృత్వం వ్యభిచరతీతిచేన్నైష దోషః. జీవస్య సుషుప్తావప్యస్త్యేవ భోక్తృత్వమజ్ఞానానన్దయోః. 'సుఖమహమస్వాప్సం' 'నకిఞ్చిదవేదిష' మిత్యుత్థితపరామర్శాదనుభవపూర్వకోహి పరామర్శః. కిన్తు శబ్దాదివిషయభోగో నాస్తీత్యుచ్యతే. తత్సాధనాభావాదితి. నను స్వాపే ప్రాణస్య భోక్తృత్వం నాస్తీత్యత్ర కింప్రమాణమితిచేదుక్తమేవానుభవః ప్రమాణమితి సచానుభవో దర్శితఏవ రాజా సోమేత్యాదిభిర్నామభి

స్సమాకారితః ప్రాణో నైవో త్తిష్ఠతీతి. నను అపరిచ్ఛిన్నస్య ప్రాణస్య ఆదిత్యాది
విశేషోపాధికస్య వా భవన్తు రాజాదినామాని. పరిచ్ఛిన్నస్యతు దేవదత్తాదివిశేష
నామాని మాతాపితృకృతాని సన్తి హై రాహూతఏవ జాగరేవ అయ మహ
మస్మీతి వక్తి పురుషః. తథాచ. మాతాపితృకృతనామవిశేషే ణాహూత స్సుప్తః
పురుషః ప్రబుధ్యత ఏవేతి కథం ప్రాణ స్యాభోక్తృత్వ మితిచే దుచ్యతే. విశేష
నామ్నా ప్యుచ్చైః రాహూతఏవ సుప్తః పురుషః ప్రతిబుధ్యతే నతు శనై రితి
యది ప్రాణఏవ శ్రోతా తర్హి ప్రాణస్య శ్రవణేన్ద్రియసన్నిధానే సతి జాగరవ
త్స్వాపేపి కిమితి మన్దశబ్దశ్రవణం న స్యాత్. తస్మా న్న ప్రాణో భోక్తేతి. నచ
జీవస్యాపి మన్దశబ్దశ్రవణాభావా త్తదా అభోక్తృత్వమేవేతివాచ్యం జీవస్య శ్రవణే
న్ద్రియసన్నిధానాభావప్రయుక్తత్వా న్మన్దశబ్దశ్రవణాభావస్య. నను శ్రవణేన్ద్రియ
వికలః మన్ద మమన్దంవా శబ్దం నైవగృహ్ణాతీతిజీవస్య స్వాపావస్థాయాం శ్రవణేన్ద్రియ
సమ్బన్ధశూన్యస్య కథ ముచ్చైశ్శబ్దస్యాపి శ్రవణసమ్భవః సుతరాం శ్రవణాభావే
ప్రబోధస్యైవానుపపత్తే రితిచే దుచ్యతే. 'భాదిత్యదీపితే కుడ్యే దర్పణాదిత్యదీప్తి
వత్ కూటస్థభాసితో దేహో ధీస్థజీవేన భాస్యత, ఇతి కూటస్థసామాన్యచైతన్యస్య
జీవవిశేషచైతన్యస్య చాభాసోఽస్తి దేహే తథాచ జీవచైతన్యాభాసవిశేషసత్త్వా
జ్జాగరే ఇన్ద్రియాణి శబ్దాదివిషయగ్రహణేఽత్యన్తం సమర్థాని. సుషుప్తౌతు తదభావా
త్కూటస్థచైతన్యాభాసమాత్రసత్త్వాచ్చ ఈషత్సమర్థాని అతఏవ సుప్తస్య శ్రోత్ర
ముచ్చైస్తరమేవ శబ్దం గృహ్ణాతి నతు మందమితి. నచ జీవేన్ద్రియసమ్బన్ధాభావా
త్కథం శబ్దశ్రవణమితి వాచ్యం. కూటస్థరూపేణ తత్సద్భావాత్. కూటస్థాత్మనా
వ్యాపకోహి జీవః నచ మనఇన్ద్రియసంయోగాభావా చ్ఛ్రవణానుపపత్తి రితి వాచ్యం
సఙ్కల్పపూర్వకశ్రవణ ఏవ మనస్సాహాయ్యాపేక్షా శ్రవణస్య న త్వాకస్మికస్యేతి.
కేచిత్తు జీవస్య కరణాధీనప్రకాశత్వే పీశ్వరస్య కరణానధీనప్రకాశత్వా జ్జీవం సుప్తమీ
శ్వరో బోధయతి శబ్దం శ్రుత్వే త్యాహుః మమాఽయం వాచకశ్శబ్దఇతి వివేకజ్ఞాన
స్యాపి సమ్భవాత్. నను జాగ్రతీకస్వాపేపి మన్దం శబ్దం కిమితి న గృహ్ణాతి పురుష ఇతి
చేదుచ్యతే. శ్రోత్రేన్ద్రియస్య కర్ణశష్కుల్యాత్మకస్వస్థానేఽస్థితత్వాత్. హృత్పుణ్డ
రీకే బుద్ధిసన్నిధౌ తదాస్థితత్వాచ్చ. నహి దూరస్థం శబ్దం మన్దం శ్రోత్రేన్ద్రియం
గృహ్ణాతి కిన్తు స్ఫుటతమమేవ. తస్మా జ్జీవసత్త్వే శబ్దాదివిషయభోగసత్త్వం తద
భావే తదభావ ఇత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం జీవఏవ భోక్తేతి నిశ్చీయతే. నచ ప్రాణా
భావే భోగాభావఇతి వ్యతిరేకా త్ప్రాణోఽపి భోక్తైవేతి వాచ్యం. తద్వ్యతిరేకస్య
ప్రాణాభావప్రయుక్తజీవాభావే భోగాభావ ఇత్యత్ర పర్యవసానాత్. కథ మన్యథా

ప్రాణసత్త్వే భోగసత్త్వ మిత్యన్వయో న స్యాత్. నచ సోఽప్యస్తీతి వాచ్యం. స్వాపే ప్రాణసత్త్వేపి భోగాసత్త్వదర్శనాత్. నను నిత్యస్య జీవస్య కథ మసత్త్వం యేన వ్యతిరేకవ్యాప్తిస్సిద్ధ్యే దితిచే దుచ్యతే. కూటస్థాత్మనా జీవస్య నిత్యత్వేపి ప్రతిబిమ్బాత్మనా అవచ్ఛిన్నత్వరూపేణ వా అనిత్యత్వ మేవేతి కథ మన్యథా స్వాపాదివికారా స్స్యు ర్జీవస్య నిత్యత్వే నహి నిత్యం వస్తు వికారి భవతి నచ విజ్ఞానమయస్య జీవస్య కథ మనిత్యత్వం విజ్ఞానం హి నిత్యమితి వాచ్యం. న హ్యత్ర స్వార్థే మయట్ కిన్తు ప్రాచుర్యార్థే తతశ్చ విజ్ఞానశబ్దోపి జన్యజ్ఞానపరఏవ. తస్మా జ్జ్ఞానప్రచురఇత్యర్థః. యద్వా విజ్ఞానం బుద్ధిః తస్మిన్నుపలభ్యత్వం తస్యచోపలబ్ధృత్వం తత్ప్రాయత్వమిత్యర్థః. అథవా వికారార్థే మయట్. విజ్ఞానస్య చైతన్యస్య వికారో విజ్ఞానమయః కోశః. తత్తాదాత్మ్యాధ్యాసా త్పురుషోపి విజ్ఞానమయ ఇత్యుచ్యతే విజ్ఞానమయకోశశ్చ బుద్ధిరేవ. బుద్ధే రాత్మోపాధిత్వం స్ఫుట మిత్యుపాధ్యుపహితయో రన్యోన్యాధ్యాస స్సమ్భవతి. అథవా విజ్ఞానప్రతిబిమ్బత్వాజ్జీవో విజ్ఞానమయః. విజ్ఞానంహి బుద్ధౌ ప్రతిఫలితం స జ్జీవఇత్యుచ్యతే. ప్రతిబిమ్బశ్చ బిమ్బస్య వికారఏవేతి. నను బుద్ధ్యవచ్ఛిన్నో జీవఇతి పక్షే ఘటావచ్ఛిన్నస్యాకాశస్య మహాకాశైక్యమివ జీవస్య బ్రహ్మైక్య మ్భవతు కథమ్పునః ప్రతిబిమ్బపక్షే ఇతిచే దుచ్యతే. బిమ్బప్రతిబిమ్బచైతన్యయో రేకచైతన్యాత్మత్వాదితి. ఏకమేవహి చైతన్యం నిర్విశేష ముపాధివశా ద్బిమ్బత్వప్రతిబిమ్బత్వే భజతే. తస్మా ద్బిమ్బప్రతిబిమ్బానుస్యూతచైతన్య మేకమేవేతి నాత్రాద్వైతానుపపత్తిః. నచ ప్రతిబిమ్బో మిథ్యేతి వాచ్యం ప్రతిబిమ్బవ ద్బిమ్బస్యాపి మిథ్యాత్వాత్-నచోపాధ్యభావే ప్రతిబిమ్బస్యైవాభావః. బిమ్బః పున రస్త్యేవేతి బిమ్బో నమిథ్యేతి వాచ్య ముపాధ్యభావే బిమ్బత్వస్యైవాభావేన కథంబిమ్బసద్భావః. నహి దర్పణాభావే ముఖస్య ప్రతిబిమ్బత్వమివ బిమ్బత్వమపి భవతి తస్మా దౌపాధికఏవ బిమ్బప్రతిబిమ్బవ్యవహారః కిఞ్చ యథా ఏకఏవ చన్ద్ర స్తిమిరాదిదోషా ద్యథా ద్విచన్ద్రవ దాభాతి తథా ఏకమేవ వస్తు దర్పణాద్యుపాధిసన్నిధానదోషా ద్బిమ్బప్రతిబిమ్బాత్మనా ద్వేధా భాతీతి కృత్వా యథా చన్ద్రద్వయమపి వస్తుత ఏకఏవ చన్ద్రః తథా బిమ్బప్రతిబిమ్బద్వయమపి వస్తుత ఏకమేవ వస్త్వితి న బిమ్బప్రతిబిమ్బయో రన్యతరస్య మిథ్యాత్వం సత్యత్వంవా నిశ్చేతుం శక్యతే. భవతువా ప్రతిబిమ్బో మిథ్యా తథాపి నకాచిత్క్షతిః తదనుగతచైతన్య స్యామిథ్యాత్వాత్తస్యచ బ్రహ్మత్వాదితి. తస్మా త్ప్రతిబిమ్బభూతస్యాపి జీవస్య స్వానుస్యూతచైత

న్యాత్మనా బ్రహ్మైక్యం సమ్భవత్యే వేతి సర్వథా భోక్తా జీవఏవ బ్రహ్మ న
త్వభోక్తా ప్రాణ ఇతి సిద్ధాన్తః. ౭౩

శ్లో॥ విజ్ఞానేన సమాకలయ్య కరణప్రిజ్ఞానశక్తిం పుమాన్
హార్దాభ్రే స్వపదేఽస్త్యత స్స్వపితి నే త్యాచక్షతే పణ్డితాః
వాగాదా వుపసంహృతేచ కరణగ్రామే తదానీం పుమా
నధ్యాసస్య వినాశతో న కి మయే త్స్వాత్మానమే వాద్వయమ్. ౭౪

వ్యా.—ఏవం పురుషస్య భోక్తృత్వం నిశ్చిత్యాథ సుషుప్తః పురుషః క్వాస్తే ఇతి శఙ్కాయా మాహ।విజ్ఞానేనేతి. పుమాన్ జీవః. విజ్ఞానేన అన్తఃకరణాభివ్యక్త చైతన్యాభాసేన కరణేన కరణప్రిజ్ఞానశక్తిం వాగాదికరణగతం స్వస్వవిషయ ప్రకాశనసామర్థ్యం సమాకలయ్య సమ్యగాదాయ స్వపదే స్వస్వరూపభూతే హార్దాభ్రే హృదయాకాశే బ్రహ్మణి. "సతాసోమ్యతదాసమ్పన్నోభవతీతి" శ్రుత్యన్తరా న్నాకాశమాత్ర మిహాకాశశబ్దేన గ్రాహ్యమ్. అస్తి వర్తతే. అతః అస్మాదేవ హేతోః. నా జీవః. స్వపితి శేతేఇతి పణ్డితా ఆచక్షతే వదన్తి. స్వమాత్మాన మేవాపీతి అపి గచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతి స్వపితిశబ్దనిరుక్తే రితిభావః. నను స్వాపే కథ మస్యాత్మని స్థితి రిత్యవగమ్యతేఽతఆహ - వాగితి. తదానీం స్వాపావస్థాయాం వాగాదౌ కరణగ్రామే ఇన్ద్రియసముదాయే ఉపసంహృతేసతి అన్తఃకరణస్య మనసః బహిఃకరణానాం వాగ్ఘ్రాణశ్రోత్రాదీనాఞ్చ నిర్వ్యాపారత్వేసతీత్యర్థః. అధ్యాసస్యచా తత్కార్యసంసారస్యచ వినాశతో హేతోః. పుమా నద్వయం స్వాత్మానమేవ నాయేన్నప్రాప్నుయాత్కిం కిన్తు ప్రాప్నుయాదేవేత్యర్థః. నచైవం స్వాత్మానమాప్తస్య సుప్తస్యాపి ముక్తస్యేవాపునరావృత్తిత్వమేవ స్యాదితి వాచ్యం సత్త్వాత్స్వాపే అజ్ఞానస్య అతఏవస్వాత్మలాభ స్సుప్తస్యాప్రకాశో భవతి. వక్తీహ శ్రుతిరేవ 'సతి సమ్పద్యనవిదుః సతిసమ్పత్స్యామహ'ఇతి. నను స్వాపావస్థాయాం యస్స్వాత్మని స్థిత ఇత్యుచ్యతే స కిం ప్రతిబిమ్బలక్షణో జీవః యద్వా అవచ్ఛిన్నలక్షణః నాద్యః. ప్రతిబిమ్బస్య బిమ్బే స్థిత్య యోగాత్. నాన్త్యః అవచ్ఛిన్నత్వేసతి స్వాత్మస్థిత్యయోగా దితిచేదుచ్యతే-ఉపాధౌసతి బిమ్బాదాగతః ప్రతిబిమ్బ ఉపాధినాశే పున ర్బిమ్బమేవ ప్రపద్యతఇతి ఉపాధౌసతి తదవచ్ఛిన్నో జీవ ఉపాధినాశే నిరవచ్ఛిన్న స్వాత్మన్యేవ తిష్ఠతీ త్యుభయథా ప్యదోషఏవ ఉపాధౌసతి తత్ప్రతిబిమ్బితం తదవచ్ఛిన్నం వా యచ్చైతన్యం తదేవోపాధినాశే ప్రతిబిమ్బితత్వేనావచ్ఛిన్నత్వేనవా ధర్మేణ రహితంసత్ కేవల చైతన్యాత్మనా వర్తతఇతి న కాచి దనుపపత్తిరితి భావః.

జీవో న ప్రతిబిమ్బో నాప్యవచ్ఛిన్నః. కిన్తు బుద్ధా వుపలభ్యత్వా ద్బుద్ధే స్సాక్షిత్వాచ్చ బుద్ధ్యవచ్ఛిన్న ఇత్యుచ్యత ఇతి మ తేతు జీవ స్సర్వదాపి స్వాత్మన్యేవ స్థిత ఇతి న తస్య స్వాపావస్థాయా మాత్మస్థితేః కా ప్యనుపప త్తిః. న చాస్మిన్మ తే జాగరస్వాపయో రవిశేషఇతి వాచ్యం. బుద్ధిసద్భావతదభావరూపవిశేషసత్త్వాత్ .జాగ్రతి బుద్ధే స్సత్త్వా దాత్మా బుద్ధిస్థ ఇత్యుచ్యతే. స్వాపేతు బుద్ధ్యభావా దాత్మస్థ ఇత్యుచ్యతఇతి విశేష ఇతిభావః. నను పూర్వోక్తావచ్ఛిన్నపక్ష స్యాసన్తరోక్తావచ్ఛిన్నపక్షస్యచ కో భేద ఇతిచేదయమేవ. బుద్ధితాదాత్మ్యాధ్యాస మాపన్నో బుద్ధివిశిష్టో బుద్ధ్యవచ్ఛిన్నఇతి పూర్వముక్తః. అనన్తరన్తు బుద్ధా వుపలభ్యమానః బుద్ధే స్సాక్షీ బుద్ధ్యవచ్ఛిన్న ఇత్యుక్తఇతి. తస్మా త్సుషుప్తౌ పురుషః కూటస్థాత్మనా తిష్ఠతీతి పరమార్థః. ౧౪

శ్లో॥ స్వప్నే౽సా వుపసంహృతేన్ద్రియచయో దేహే మహారాజవ
ల్లోక మ్పాలయతి క్వచి త్క్వచ ఋషి ర్దర్యాం విధత్తే తపః
వ్యాఘ్రానుద్రుతవ త్కదాచి దయతే భీతిం మృతః ఖిద్యతే
తద్వ జ్జాగ్రతిచేతి సంసృతి రియం మిథ్యైవ శుద్ధః పుమాన్. ౧౫

వ్యా.— నను సుషుప్తౌ పురుషః కూటస్థ ఇత్యుక్తం జాగరస్వప్నయో రస్య సంసారిత్వం ప్రత్యక్షమేవ తతశ్చ కి మస్య కూటస్థత్వం స్వాభావికం యద్వా సంసారిత్వ ముభయమపి న స్వాభావికమితి ప్రాప్తం స్వభావసిద్ధధర్మస్య అగ్నే రుష్ణత్వస్యేవ కదాచిద ప్యపగమాయోగాత్. యద్యేవ ముభయమ ప్యాగన్తుకం తర్హి కిమ్పున రస్య స్వాభావికమ్. కిఞ్చ యది కూటస్థత్వ మాగన్తుకం తర్హి త న్నశ్యేదేవ యత్కృతకం త దనిత్య మితివ్యాప్తేః. అతఏవ సుషుప్తా వాగతస్య కూటస్థత్వస్య జాగరాదా నివృత్తిః. ఏవం ముక్తా వాగతస్యాపి కూటస్థత్వస్య నివృత్తిస్స్యాదేవే త్యనిత్య ఏవ స్యా న్మోక్షః స్స్వర్గాదివత్ ఇతిశఙ్కాయాం కూటస్థత్వమేవాస్య స్వాభావికం తదేవ కాలత్రయే ప్యస్యాస్తి సంసారిత్వన్తు భ్రాన్తిసిద్ధమేవేత్యాహ - స్వప్నఇతి. అసౌ విజ్ఞానమయో జీవః స్వప్నే స్వప్నావస్థాయాం దర్శనలక్షణాయా ముపసంహృతేన్ద్రియచయః గృహీతకరణగ్రామస్సన్ మహారాజవత్ గృహీతభృత్యామాత్యాదిపరిజనో మహారాజఇవ దేహేఏవ క్వచి త్సమయే లోకం పాలయతి. క్వచ ఋషి ర్భూత్వా దర్యాం తపో విధత్తే. కదాచి ద్వ్యాఘ్రానుద్రుతవ ద్వ్యాఘ్రేణానుద్రుతఇవ భీతి మయతే. కదాచిత్ మృతో భూత్వా ఖిద్యతే శోచతి. తద్వ త్స్వప్నవ జ్జాగ్రత్యపి జాగ్రద్దశాయామపి మహారాజత్వాది

కం లోకపాలకత్వాదికం చ ప్రపద్యత ఇత్యర్థః. తస్మాదియం ప్రత్యక్షసిద్ధా సంసృతి స్సంసార స్సుఖదుఃఖభోగాదిలక్షణః ప్రపఞ్చాత్మకశ్చ. మిథ్యైవ. పుమాం జీవస్తు శుద్ధః కూటస్థఏవ. అయ మభిప్రాయః. జాగ్రతి యత్సంసారప్రత్యక్షం సార్వజనీనం త ద్భ్రాన్తిరూపమేవ నతు ప్రమా. బాధితార్థవిషయత్వాత్. స్వప్నసంసారప్రత్యక్షవత్. యథా స్వప్నసంసారః ప్రబోధజ్ఞానేన బాధ్యతే ఏవం జాగ్రత్సంసారః బ్రహ్మాత్మజ్ఞానేన బాధ్యతే ఇతి తథా జాగ్రత్ప్రపఞ్చో మిథ్యా స్వప్నప్రపఞ్చవ దాగమాపాయిత్వాత్. యథా స్వప్నే మహారాజాదయో లోకా ఆగచ్ఛన్తి నశ్యన్తి చైవం జాగ్రత్యపీతి. యద్వా జాగ్రత్ప్రపఞ్చో మిథ్యా ప్రతిభాససమయనియతసత్తాకత్వా త్స్వప్నప్రపఞ్చవదితి. స్వాప్నాః పదార్థాః ఖలు యదా ప్రతిభాసన్తే తదైవ సన్తి నతు ప్రతిభాసాత్ప్రాక్పశ్చాద్వా రజ్జుసర్పాదివత్. ఏవం జాగ్రత్పదార్థా అపి నహి సుషుప్తిమృతిమూర్ఛాదిషు కోఽపి పదార్థోఽస్తి పృథివ్యాదిలక్షణః తత్ప్రతిభాసాభావాదితి. ఏవం జాగ్రత్ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసాధనం స్వప్నప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసాధనాధీనమితి స్వప్నప్రపఞ్చమిథ్యాత్వమేవ విచారద్వారా స్థాపయతి - స్వప్న ఇతిశ్లోకేన. తథాహి - కశ్చిద్రాజపురుష స్తల్పే శయానస్సన్నేవ ఏకస్సన్నేవ దేహేఏవ భృత్యామాత్యాదిపరిజనపరివృతో మహారాజో భూత్వా దేశం పరిపాలయతే. కథ మయ మర్థ స్సత్య స్స్యాత్. నహి స్వమాసేన సప్తవితస్తిపరిమితే కాయే దేశాః జనాః పరిజనావా స్థాతు మవకాశో విద్యతే. నాపి బహిః దేశజనాద్యభావః. యేన బహిస్థం సర్వ మన్తః ప్రవిశ్య స్థిత మిత్యుచ్యేత నాపి తల్పే శయానస్య దేహ స్యాటనాదివ్యవహార స్స్యాత్. నవా రాజపురుషో రాజావా భవేత్. నా ప్యేకోఽసహాయో బహుజనపరివృత స్స్యా దేకత్వావస్థాయాం సత్యామేవ విరోధాత్. ఏవ మన్నృపి. స్సుప్తో ఋషి ర్భూత్వా తప శ్చరతీ త్యయమర్థోఽపి కథం సత్య స్స్యాత్. గృహస్థస్య దరీస్థత్వాయోగాత్. శయానదేహస్య నిషణ్ణదేహత్వాయోగాచ్చ. తథా గృహే సుప్తస్య అరణ్యధావనం వ్యాఘ్రానుద్రవణంచ కథం సఙ్గచ్ఛతే అపి చమృతోఽహమితి సుప్తస్స్వయమేవ కథం ఖిద్యేత తస్మా దవిచారవిలసితమేవ స్వాప్నార్థసత్యత్వమ్. అనుభవసమయే సర్వోఽపి జన స్స్వాప్న మర్థంహి సత్య మ్మన్యతే. నిద్రయా పరిభూతత్వేన విచారసామర్థ్యాభావాత్. ప్రబుద్ధస్తు అసత్యమేవ మయాస్వప్నేఽనుభూతం సర్వమితి ప్రతిపద్యతే. ఏవ మజ్ఞానవశాత్ జాగ్రత్ప్రపఞ్చం సర్వం సత్యమేవ మన్యతే విచారశూన్యో జనోఽజ్ఞః. విద్వాంస్తు విచార్య అద్వితీయే బ్రహ్మణి

జగ దిదం భ్రాన్తికల్పితమేవ స్వప్నదశాయా మాత్మన్యేవ రథాదిక మివ కథ మన్యథా అద్వితీయం బ్రహ్మ సద్వితీయం స్యాత్. కథంవా సత్యం జగ దనిత్యం స్యాత్. తస్మా న్మిథ్యైవేదమితి ప్రతిపద్యతే. తస్మా జ్జాగ్రతి స్వప్నేవా సర్వోపి ప్రపఞ్చో విచారవిలసితఏవ. అవిద్యామయత్వా దితిస్థితే కథం సంసారిత్వం స్యా దాత్మనః సంసారస్యైవాభావాత్. న హ్యవిద్యాధ్యారోపిత స్సంసార ఆత్మన స్స్వాభావిక స్స్యాత్. బాలై రవిద్యయాధ్యారోపితం నైల్యం గగనస్య నహి స్వాభావికమ్. ఏవం సంసారస్యాగన్తుకత్వే సిద్ధే కూటస్థత్వమే వాత్మన స్స్వాభా విక మితి ఫలితం. నచ యదా సంసారిత్వ మాత్మనః ప్రాప్తం తదా కథం కూట స్థత్వ మితి వాచ్యం. మిథ్యాభూతేన ప్రాప్తేనాపి సంసారేణ వాస్తవకూటస్థ త్వస్య క్షత్యభావాత్. నహి మిథ్యాభూతేన నైల్యేన గగనస్య నీరూపత్వం నశ్యతి నాపి మరీచికోదకేన మరుభూమిః పఙ్కిలా భవతి. తస్మా దసఙ్గస్యా త్మనః ప్రపఞ్చేన సమం సఙ్గ ఆధ్యాసికఏవేతి శుద్ధఏవ పుమాన్. నను బుద్ధ్య వచ్ఛిన్నస్య బుద్ధిప్రతిబిమ్బితస్య వా జీవస్య కథం శుద్ధత్వం బుద్ధిసమ్బన్ధసత్త్వా దితిచే న్నైవమ్. ఘటావచ్ఛిన్నస్య గగనస్య జలప్రతిబిమ్బితస్య సూర్యస్యచ శుద్ధత్వదర్శనాత్. నచ జలే చలతి సతి ప్రతిబిమ్బో పిచలత్యేవే త్యుపాధిసంస్పృష్టః ప్రతిబిమ్బో శుద్ధఏవేతి వాచ్యం. బిమ్బచలనంవినా ప్రతిబిమ్బస్య చలనాసమ్భవా జ్జలచలనప్రయుక్తప్రతిబిమ్బచలనస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వా ద్బిమ్బవ త్ప్రతిబిమ్బో ప్యుపాధిగుణదోషాసంస్పృష్టఏవ బిమ్బస్యైవోపాధిసన్నిధానదోషేణ ప్రతిబిమ్బ త్వాపత్తిరితి బిమ్బాదనన్యస్య ప్రతిబిమ్బస్య నా స్త్యుపాధిసమ్బన్ధప్రయుక్తాశుద్ధత్వ గన్ధోపీతి. నను అవచ్ఛేదవాదే గగనదృష్టాన్తో నయుజ్యతే గగనస్య జడత్వేన ఘట తాదాత్మ్యాధ్యాసాభావా చ్ఛుద్ధత్వేపి జీవస్య చేతనత్వేన బుద్ధితాదాత్మ్యా ధ్యాసా దశుద్ధత్వ మితిచే న్నైవమ్. బుద్ధితాదాత్మ్యాధ్యాసప్రయుక్తం జీవస్యా శుద్ధత్వ మాధ్యాసికమేవ న స్వాభావికమితి వస్తుత శ్శుద్ధఏవ జీవః నహ్యధ్యాసకృ తా దన్యోన్యతాదాత్మ్యా దన్యోన్య స్యాన్యోన్యధర్మవత్త్వం వాస్తవం భవితు మర్హతి. అన్యథా దేహజీవయోర ప్యన్యోన్యతాదాత్మ్యాధ్యాసా దన్యోన్యధర్మ వత్త్వం సత్యమేవస్యాత్ నచేష్టాపత్తిః. జీవస్య వాస్తవజన్మజరామరణాదిధర్మ వత్త్వప్రసఙ్గాత్. ఏవం జీవ స్యానిత్యత్వేచ కృతహానాకృతాభ్యాగమాదిదోష ప్రసఙ్గాత్. జ్యోతిష్టోమాదిక్రియావిధిప్రతిపాదకవేద స్యాప్యప్రామాణ్యప్రస

జ్ఞాచ్చ. తస్మాన్నాస్తికవాద ఏవాయమితి త్యాజ్య ఏవ సర్వైరప్యాస్తికైరితి శుద్ధ ఏవ జీవః. ౮౫॥

శ్లో॥ సాహస్రాణి హితాః పురీతత మితి ద్వాసప్తతిః ప్రస్థితా
నాడ్యో వై హృదయాత్పురీతతి పుమాన్ శేతేఽవసృప్తస్తతః
పీత్వా స్తన్యరసం శిశుర్వ సకలాన్భోగా నవాప్యేశ్వరః
స్వాత్మానం సమవాప్య యోగివ దయం నన్ద న్నకిఞ్చిద్విదన్. ౮౬

వ్యా.—హితా ఇతి వై ప్రసిద్ధాః ద్వాసప్తతిః ద్వ్యధికా సప్తతి స్సహస్రాణి సహస్రాణాం ద్వాసప్తతి రిత్యర్థః (72,000) నాడ్యః హృదయాత్ హృత్పుణ్డరీకాత్పురీతతం హృదయపరివేష్టనం పురీతత మాచక్షతే తదుపలక్షితం శరీరం పురీతదిత్యుచ్యతే. శరీరం ప్రస్థితా వ్యాప్తా భవన్తి అయం పుమాన్ తత స్తాభి ర్నాడీభి రవసృప్తః న్యావృత్తో భూత్వా స్తన్యరసం పీత్వా శిశురివ సకలాన్ భోగా నవాప్యేశ్వర స్సార్వభౌమ ఇవ స్వాత్మానం సమవాప్య యోగివత్ నన్దన్ కిఞ్చిదపి న విద న్నజానన్ పురీతతి శరీరే శేతే. అత్రేదం బోద్ధ్యమ్. పుణ్డరీకాకారః హృదయకోశో బుద్ధే రన్తఃకరణస్య స్థానం సచ వక్షసోఽన్త రస్తి తత్ర స్థితా బుద్ధిః స్వపరతన్త్రాణి బాహ్యాని కరణాని కర్మవశాత్ హితాభి ర్నాడీభిః మత్స్యజాలవత్ కర్ణశష్కుల్యాదిస్థానేభ్యః ప్రసారయతి. శ్రోత్ర స్యేన్ద్రియస్య కర్ణశష్కులీస్థానం చక్షురిన్ద్రియ స్యాక్షీ రసనస్య జిహ్వాగ్రం ఘ్రాణస్య నాసాగ్రం స్పర్శనస్య త్వగితి స్థానవివేకః ఏవం ప్రసార్య చాధితిష్ఠతి తాని సర్వాణి జాగరితి కాలే తాం విజ్ఞానమయోఽభివ్యక్తస్స్వాత్మచైతన్యావభాసతయా వ్యాప్నోతి. తస్యా స్సఙ్కోచనకాలే చాయమను సఙ్కుచతి తత్ర బుద్ధివికాస మనుభవన్నాత్మా జాగర్తీత్యుచ్యతే. తత్సఙ్కోచమను భవంస్తు స్వపితీత్యుచ్యతే. బుద్ధిరూపోపాధిస్వభావానువిధాయీ ఖలు విజ్ఞానమయః యథా జలోపాధిస్వభావానువిధాయీ చన్ద్రప్రతిబిమ్బః. సాచ బుద్ధి స్సుషుప్తికాలే నాడీభిః ప్రత్యవసర్పతి విజ్ఞానమయశ్చ తామనుప్రత్యవసృప్య తప్తం లోహపిణ్డమవిశేషేణ సంవ్యాప్యాగ్నిరివ కృత్స్నం శరీర మభివ్యాప్య వర్తతే. నను పూర్వం బ్రహ్మణి శేతే జీవ ఇత్యుక్త మధునా తు శరీరే శేత ఇతి కథం నవ్యాహతి రితిచేదుచ్యతే. వస్తుత స్స్వాత్మని వర్తమానో ప్యయం కర్మానుగతబుద్ధ్యనువృత్తత్వాత్పురీతతి శేత ఇత్యుచ్యత ఇతి న వ్యాహతిః. నను బుద్ధే స్సఙ్కోచావస్థాయామేవ స్వాపత్వా త్తదానీం కథం సర్వశరీరవ్యాప్తి ర్బుద్ధే ర్యేన బుద్ధ్యనువృత్యా స్యాదాత్మన సర్వశరీరవ్యాప్తి రితిచే దుచ్యతే. ఇన్ద్రియాణి స్వస్వస్థానేభ్యః ప్రసార్య

తాన్యధిష్ఠిత్య యదా విషయా ననుభవతి తదా బుద్ధే ర్వికాసః. ఇన్ద్రియాణి తత్త త్స్థానేభ్యః ప్రత్యాహృత్య హృద్యవస్థాప్య స్వయం కేవలైవ సర్వం దేహ మభి వ్యాప్య యదా వర్తతే తదా బుద్ధే స్సఙ్కోచః విషయానుభవాభావా దితి. నను బుద్ధేః స్థానం హృదయ మిత్యుక్తం కథం హృదయస్థాయా స్తస్యా స్సర్వశరీర వ్యాప్తి రితిచే దుచ్యతే ప్రదీపప్రభావదితి. గృహైకదేశస్థోహి ప్రదీపః ప్రభయా సర్వం గృహ మభివ్యాప్నోతి. నచ బుద్ధే ర్నిలయనావస్థైవ సుషుప్తిరితి కథ స్తస్యా స్సర్వశరీరవ్యాప్తి ర్నిలీనాయా ఇతి వాచ్యం నిలయనమిత్యస్యాజ్ఞానాభావ ఇత్యర్థాత్. కుతో జ్ఞానాభావ ఇతిచేత్కరణవ్యాపారాభావాదితివిద్ధి నచ కరణవ్యాపారాభావా ద్బహిర్విషయజ్ఞానాభావే ప్యన్తర్విషయ సుఖాదిజ్ఞానం కుతో నాస్తి బుద్ధే స్సుషుప్తావితి వాచ్యం తమోభిభూతత్వాదితి. యద్వా బుద్ధి స్సంహృతసర్వకరణా సతీ స్వకారణేఽజ్ఞానే నిలీయ వర్తతే. సుషుప్తౌ తచ్చాజ్ఞానం సర్వశరీరవ్యాపీత్యజ్ఞాన ద్వారా బుద్ధేస్సర్వశరీరవ్యాప్తి స్తద్ద్వారాతు జీవస్యేతి. అథవా జీవస్య తప్తాయః పిణ్డాగ్నిన్యాయేన సర్వశరీరవ్యాప్తి స్స్వతఏ వాస్తి. వస్తుమాత్రస్య చైతన్యవ్యాప్త త్వేన శరీరస్యాపి చైతన్యవ్యాప్తత్వా జ్జీవస్యచ సుషుప్తౌ చైతన్యమాత్రరూపత్వే నావతిష్ఠమానత్వాత్. ఏవంచ సర్వం శరీర మభివ్యాప్య వర్తత ఇత్యస్య హార్దాభ్ర స్వపదే వర్తత ఇత్యస్యచ ఐకార్థ్యాన్నాత్ర కాఽపి విరోధశఙ్కా. కేచిత్తు పురీతదితి కాచి న్నాడీ వర్తతే హృత్పుణ్డరీకే యదా బుద్ధే స్తస్యాం ప్రవేశః తదా సుషుప్తిః జ్ఞానాభావా త్తత్ర తస్యాః యదాతు పురీతద్వ్యతిరిక్తనాడీసఞ్చారో బుద్ధే స్తదానీం స్వాప స్తత్ర తస్యా జ్ఞానసత్త్వా దిత్యాహుః. అస్మిన్ పక్షేఽపి పురీతతి శేత ఇత్యస్య బ్రహ్మణి శేత ఇత్యస్యచ న విరోధః పురీతతి వర్తమానం యద్బ్రహ్మ తస్మిన్ శేత ఇత్యర్థాత్. పర స్త్వస్మిన్మతే జీవబ్రహ్మణో రాధారాధేయభావఏవ న త్వైక్య మితి బ్రహ్మాత్మైక్యప్రతిపాదకశ్రుతివిరోధఇతి బోధ్యమ్. సర్వథాపి జీవస్య సుషుప్తా వనాత్మతాదాత్మ్యాధ్యాసాభావా త్సంసారాభావ ఇతిసిద్ధమ్. అతఏవ 'తీర్ణోహి తదా సర్వాన్ శోకాన్ హృదయ' స్యేతి శ్రుతి రుపపద్యతే. అనుభవశ్చ తథా. నహి జ్వరాదితప్తోపి సుషుప్తౌ దుఃఖం కిఞ్చిద ప్యనుభవతి. స్రగాదివిషయ జన్యంవా సుఖం భోగ్యపి. ఏవం సర్వసంసారదుఃఖవియుక్తత్వా దేవ. పీత స్తన్యశిశువ న్మహాబ్రాహ్మణవ చ్చాయం నిరతిశయ మానన్దం భుఙ్క్తే సుషుప్తౌ. నచ భోగసా ధనాభావః. అవిద్యావృత్తిసత్త్వాత్ స్వరూపచైతన్యేనవా తద్భోగసమ్భవాత్. న కేవలం సుషుప్తౌ వానన్దభోగఏవాస్య కిన్తు అజ్ఞానభోగోప్యస్తి న కిఞ్చి దవేదిష

మిత్యుత్థితపరామర్శాత్. నచ సత్యజ్ఞానే కథం బ్రహ్మాత్మతా జీవస్య సుషుప్తావితి వాచ్య మజ్ఞానోపహితబ్రహ్మాత్మతాయా జీవస్య తదానీం సత్త్వ మవిరుద్ధమితి. నచ జాగరేపి తద్దైవాస్త్వితి వాచ్యం సంసార్యహమితి విపర్యయసత్త్వాత్. నచ సత్యజ్ఞానే కథం తదా విపర్యయాఽభావ ఇతి వాచ్యం. విపర్యయగ్రాహకసామగ్ర్యభావాత్. యద్వా అజ్ఞాన స్యావరణశక్తి ర్విక్షేపశక్తి రితి శక్తిద్వయ మస్తి తత్ర. సుషుప్తా వావరణశక్తిరే వాస్తి నతు విక్షేపశక్తిరితి న కశ్చిదపి సంసారః విక్షేపశక్తి కార్యత్వా త్సంసారస్య న చావరణశక్త్యా బ్రహ్మణ ఆవృతత్వే కథం తదానన్దానుభవో జీవస్యేతి వాచ్యమ్. ఆవరణే ప్యజ్ఞానే బ్రహ్మానన్దస్య ప్రతిబిమ్బితత్వాత్. యథా జాగరే బుద్ధా వజ్ఞాతస్యా ప్యాత్మన ఆనన్దః ప్రతిబిమ్బతి తద్వత్. నను జీవస్యైవ బ్రహ్మత్వా త్కథ న్తస్యై వాజ్ఞానావృతత్వం పరోక్షంహి వస్త్వజ్ఞానావృత మిత్యుచ్యత ఇతిచే న్నైష దోషః. యావత్పర్యన్తం జీవో బ్రహ్మాహమితి న వేద తావత్పర్యన్తం జీవస్యాత్మభూత మపి బ్రహ్మ పరోక్షమేవ యథా దశమోఽహమితి జ్ఞానోదయపర్యన్తం దశమస్యాపి దశమః పరోక్షః తద్వత్. తస్మాత్పరోక్షకల్పం బ్రహ్మాజ్ఞానావృతమేవ. నను జీవ స్సుషుప్తౌ కూటస్థాత్మనా తిష్ఠతీత్యుక్తం కథం కూటస్థస్యా ప్యజ్ఞానం సూర్యస్యేవ తిమిర మితిచే న్నైషదోషః. సూర్యతిమిరయో రివ న కూటస్థాజ్ఞానయో ర్బాధ్యబాధకభావః. పరన్తు సూర్యఘటయోరివ భాస్యభాసకభావ ఏవ. కూటస్థేన హ్యజ్ఞానం భాస్యతే. అతఏ వాజ్ఞానోపహిత మ్భవతి చైతన్యం నహి స్వబాధకస్య స్వయ ముపాధి ర్భవతి. నను యది జీవ స్సుషుప్తౌ కూటస్థాత్మా యదివా కూటస్థ స్సర్వావభాసక స్తర్హి సుప్తః పురుష స్సర్వజ్ఞ ఏవ స్యా న్నత్వజ్ఞ ఇతిచే త్కేనోక్త మజ్ఞ ఇతి. నచ త్వయైవోక్తం నకిఞ్చిద్వేద న్నితివాచ్యమ్. నకిఞ్చి ద్వేద న్నిత్య స్యాజ్ఞాన మనుభవ న్నిత్యర్థ ఇతి. నచ శబ్దాదివిషయజ్ఞానశూన్యస్య కథం సర్వజ్ఞత్వ మితివాచ్యమ్. యదా జీవః కూటస్థాత్మనా తిష్ఠతి తదా ద్వైతస్యై వాభావా త్కథం తజ్జ్ఞానసద్భావః యత్రత్వా అస్య సర్వ మాత్మైవాభూ త్తత్కేన కం జిఘ్రే దితిద్వైతాభావం సుషుప్తౌ శ్రుతిరేవ బ్రూతే అనుభవ శ్చాత్ర మానమ్. తస్మా త్సుషుప్తౌ జీవోఽజ్ఞాన మానన్దం చానుభవ న్కూటస్థాత్మనా తిష్ఠతీతి సఙ్క్షేపః. ౮౬

శ్లో॥ లూతాకీటవ దుచ్చరన్తి గుణతో వహ్నే స్స్ఫులిఙ్గా యథా
తద్విజ్ఞానమయా త్సురా అపి సమే ప్రాణాశ్చ లోకా స్సమే

భూతా న్యాత్మన ఉచ్చర న్తి త మిమం సత్యస్య సత్యం విదుః
పాణా స్సత్యమితి స్ఫుటంచ భువనే సత్యఞ్చ తేషా మయమ్. ౮౭

వ్యా.—న న్వాత్మవ్యతిరిక్తం వస్త్వన్తరం నాస్తీతి యదుక్తం త దయుక్తం ప్రాణాదే స్సద్భావా దత ఆహ. లూతాకీటవ దితి. గుణత స్తన్తునా లూతాకీటవ దూర్ణనాభయఇవ వహ్నే స్సకాశా త్స్ఫులిఙ్గా యథా ఉచ్చర న్తి త త్తథా యథా లూతాకీటాః స్వాత్మాప్రవిభక్తేన తన్తునా స్వయ మస హాయా ఏ వోద్గచ్ఛన్తి తథా వహ్నే స్సకాశా త్స్ఫులిఙ్గా అపి స్వయమే వోద్గచ్ఛన్తి తథేత్యర్థః గుణతో లూతాకీటా య థోచ్చర న్తి వహ్నేస్స్ఫులిఙ్గాశ్చ యథోచ్చర న్తి తద్వ దితియావత్. లూతాకీటానా ముద్గమనం నామోర్ధ్వగమనం స్ఫులిఙ్గానా ముచ్చరణం నా మోత్పత్తి రితివివేకః. విజ్ఞానమయా దస్మా దాత్మన స్సకాశాత్ సమే సర్వేఽపి సురా దేవా అగ్న్యాదయః ప్రాణా వాగాదయః సమే లోకా భువనాని భూతాని స్థావరజఙ్గమ ప్రాణినః బ్రహ్మాది స్తమ్బపర్యన్తాని సర్వాణి భూతా నీత్యర్థః ఉచ్చర న్త్యుద్గచ్ఛన్త్యావిర్భవ న్తీతి యావత్. పూర్వకర్మవశా త్స్వయమే వోత్పద్యన్త ఇతిభావః. యథా లూతాకీట స్స్వయమేవ గుణే నోచ్చరతి తథా కర్మణా స్వయమేవ సర్వం జగ దుత్పద్యతే. యథావా వహ్నేః స్ఫులిఙ్గా ఉత్పద్యన్తే తథా ఆత్మనః సర్వం జగ దుత్పద్యతఇతి దృష్టాన్తద్వయోపన్యాసః. తస్మా న్నాస్త్యాత్మాతిరిక్తః కశ్చన పదార్థః. సర్వస్యాత్మకార్యత్వా త్కార్యస్యచ కారణానతిరిక్తత్వాత్. ఏవం జాగ్రతి ప్రతీయమానస్యాపి ద్వైత స్యాత్మాతిరేకేణాభావే కథ మ్పున స్సుషుప్తా వప్రతీయమానస్య ద్వైత స్యాత్మాతిరేకేణ సత్త్వం న కథ మపీత్యర్థః. త మిమం సర్వకారణం విజ్ఞానమయ మాత్మానం సత్యస్య సత్యం విదుః తదేవ వివృణోతి- ప్రాణాఇతి. భువనే జగతి లోకే చాన్నిగమే ప్రాణా స్సత్యమితి స్ఫుటం ప్రసిద్ధం తేషాం ప్రాణానాం సత్యస్యేత్యర్థః. అయ మాత్మా సత్యం భవత్యేవ, సర్వేప్యాస్తికాః ప్రాణం సత్య మాచక్షతే. దేహనాశేఽపి ప్రాణానాశాత్. దేహా దుత్క్రాన్తాః ప్రాణాః పున ర్దేహాన్తరం స్వీకుర్వన్తీ త్యభ్యుపగమాత్. ఏవం దేహాదిదృష్ట్యా సతోప్యపి ప్రాణః వస్తుతో సత్యఏవ. ముక్తౌ ప్రాణక్షయసద్భావాత్. తతశ్చ పరమార్థసత్యం వ స్త్వాత్మైవ. ప్రాణస్తు వ్యావహారికసత్యఏవ. తస్మా త్సత్యస్యాప్యయం సత్యః. నను బ్రహ్మణ స్సకాశా త్సర్వముచ్చరతి. 'యతో వా ఇమా' నీతి శ్రుత్యన్తరా న్నజీవా దితిచే న్నైవమ్. బ్రహ్మణఏవ జీవత్వాత్. బ్రహ్మైవహి

బుద్ధావుపలభ్యమానంస జీవ ఇత్యుచ్యత ఇత్యసకృదుక్తత్వాత్. ఆత్మన ఆకాశ
స్సమ్భూత ఇతి శ్రుత్యన్తరాత్. జీవస్యైవాత్మత్వా దాత్మాహి స్వయంతస్మా
న్నాత్ర జీవబ్రహ్మభేద శ్శఙ్క్యః. ౮౭

శ్లో॥ యః ప్రాణోఽస్తి శరీరమధ్యనిలయ స్సోఽయం శిశు స్తస్య చా
ధానం వర్ష్మ బలం నిగద్యతఇతి స్థూణౌదనం దామకమ్
ప్రత్యాధానమితి ప్రవేదయ ఇదం సప్తా ప్యసౌ విద్విషో
భ్రాతృవ్యా న్వినివారయ న్పరతరస్వాత్మప్రవృత్తో భవేత్. ౮౮

వ్యా.--ఆత్మనః ప్రాణాదయ ఉచ్చరన్తీ త్యుక్తం తత్ర ప్రాణానాం స్వరూప మవధారయతి- య ఇతి. యః శరీరమధ్యనిలయః ప్రాణోఽస్తి హృది ప్రాణ ఇతిప్రసిద్ధేః. సోఽయం శిశురితి నిగద్యతే. వర్ష్మ శరీర మిదం తస్య ప్రాణస్య వత్సభూతస్యాధాన మాధారః. కం శిరః ప్రత్యాధానం బలం స్థూణేతి నిగద్యతే. ఓదన మన్నం దామ వత్సబన్ధనరజ్జుః. ఇతీదం యః ప్రవేద సోఽసౌ విద్విషః ద్విషతః ఆత్మస్థాయా దృష్టే ర్విషయప్రవణ్యాపాదనేన ద్వేషం కుర్వతః. సప్తాపి భ్రాతృవ్యా న్సహజా న్శీర్షణ్యా న్ప్రాణా న్విషయోపలబ్ధిద్వారాణి చక్షుర్ద్వయం శ్రోత్రద్వయం నాసికాద్వయం జిహ్వాచే తీమా న్యేతత్ప్రభవా న్విషయాభిలాషా నిత్యర్థః. వినివారయ న్నాశయ న్సన్. విషయేభ్య స్సకాశా దిన్ద్రియాణి ప్రత్యాహృత్య స్వవశే స్థాపయ న్సన్నిత్యర్థః. విషయవిరక్తో భూత్వేతి యావత్, పరతరస్వాత్మప్రవృత్తః. సర్వస్మా దనాత్మవర్గా దత్యన్తం విలక్షణః పరతరః సచాఽసౌ స్వాత్మా ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మేత్యర్థః. తస్మిన్ ప్రవృత్తః తచ్చిన్తనపర ఇత్యర్థః భవేత్. ౮౮

శ్లో॥ లోహిన్యాఽక్షిణి రేఖయా త్వనుగతో రుద్రోఽమ్బుభి ర్వారిదః
సూర్య స్తారకయాఽసితేన దహన శ్శుక్లేన దేవాధిపః
వర్త్న్యాఽధరయా ధరోర్ధ్వగతయా ద్యౌ రిత్యసా వక్షితిః
ప్రాణం సప్తవిధాఽయతే శిశు మిదం వేత్తాఽక్షయాన్నో భవేత్. ౮౯

వ్యా.--అక్షిణి నేత్రే వర్తమానయేతి శేషః లోహిన్యా లోహితయా రేఖయా ద్వారా రుద్రః శిశుం ప్రాణ మనుగతః భవతి ఉపతిష్ఠత ఇత్యర్థః. అక్షిణ్యమ్బుభిః ధూమాదిసమ్బన్ధజన్యై రశ్రుభిః వారిదః పర్జన్యః అక్షిణి ప్రాణ మనుగత ఇతి సర్వత్ర యోజ్యమ్- తారకయా కనీనికయా సూర్య ఆదిత్యః కనీనికా దృక్శక్తిః. అసితేన కృష్ణేన దహనః శుక్లేన దేవాధిప ఇన్ద్రః, అధరయా అధస్థయా

వర్తన్యా పక్ష్మణా ధరా భూః. ఊర్ధ్వగతయా వర్తన్యా ద్యౌః, అనుగతేతి లిఙ్గవిపరిణామేన వాక్యద్వయే యోజ్యమ్. ఇతి సప్తవిధా అసా వక్షితిః. రుద్రాదయ స్సప్త ప్యక్షితయ ఇత్యర్థః. అక్షితిహేతుత్వా దితిభావః. ప్రాణం శిశు మయతే భజతే ఏతా స్సప్తాన్నభూతా అక్షితయః ప్రాణం సన్తత ముపతిష్ఠన్త ఇత్యర్థః. ఇదంవేత్తే త్యేకమ్పద మస్య వేత్తా ఏత ద్యో వేత్తి స ఇత్యర్థః. అక్షయాన్నః అక్షయ మన్నం యస్య స తదోక్తః భవేత్. ౮౯

శ్లో॥ సన్ మూర్ధా చమసః స్మృతో ఽధరబిలో ఽసా వూర్ధ్వబుధ్నో బుధై
రస్మిన్ ప్రాణమయం పరేణ నిహితం తద్విశ్వరూపం యశః
తత్తీరే ఋషయశ్చ సప్త నివస న్త్యక్షిశ్రుతిఘ్రాణకం
జిహ్వాచేతి హి సఙ్గతిం భజతి వా గ్యా బ్రహ్మణా సాఽష్టమీ. ౯౦

వ్యా.—అధరబిలః అధర మధోభాగస్థం బిలం ముఖరూపం యస్య స తథోక్తః. ఊర్ధ్వబుధ్నః శిరసో బుధ్నాకారత్వా దితిభావః. సన్ ప్రశస్తః 'సర్వస్య గాత్రస్య శిరః ప్రధాన' మితి వచనా దితిభావః. అసా వయం మూర్ధా బుధైశ్చమసః పాత్రవిశేషః స్మృతః. ఊర్ధ్వబుధ్నత్వార్వాగ్బిలత్వాభ్యాం మూర్ధ్నశ్చమససాదృశ్యా దితిభావః. నను చమసే సోమో నిధీయతే కిమ్మన రత్రేత్యతఆహ - అస్మిన్నితి. అస్మిన్ మూర్ధ్ని తత్ప్రసిద్ధం విశ్వరూపం నానారూపం ప్రాణమయం ప్రాణాత్మకం ప్రాణా శ్శ్రోత్రాదీన్ద్రియాణి మరుతశ్చ తద్రూపం యశః పరేణేశ్వరేణ నిహితం స్థాపితమ్. తత్తీరే తస్య మూర్ధ్న స్తీరే బహిర్భాగే ఇత్యర్థః. అక్షిశ్రుతిఘ్రాణక మక్ష్ణోః శ్రుత్యోః ఘ్రాణయో ర్నాసాపుటయోశ్చ సమాహారః అక్షిశ్రుతిఘ్రాణం తత స్స్వార్థే కః. జిహ్వాచేతి సప్త ఋషయః నివసన్తిచ నివసన్త్యేవ. జ్ఞానహేతూనా మిన్ద్రియాణాం యశస్త్వేన ఇన్ద్రియగోళకానా మృషిత్వేనచ రూపణ మితివివేకః. యా వాగ్బ్రహ్మణా శబ్దరాశినా సఙ్గతిం భజతి శబ్దరాశి ముచ్చారయతీత్యర్థః. సా వాక్ అష్టమీ భవతి. హిః ప్రసిద్ధౌ. ౯౦

శ్లో॥ సవ్యా గౌతమతి శ్రుతి ర్నను భరద్వాజాయతే ఽదక్షిణా
విశ్వామిత్రితి దక్షిణాక్షి జమదగ్న్యాఖ్యం కిలాదక్షిణమ్
నాసైకాతు వసిష్ఠ ఇత్యభిమతా ఽన్యా కశ్యపో యోత్తరా
వాగేవాత్రి రియం యదన్న మఖిలం వాచాద్యతే ఽత్త్రిర్హి సః. ౯౧

వ్యా.—సప్తఋషీన్ సప్తేన్ద్రియాణిచ విభజ్య దర్శయతి - సవ్యేతి. సవ్యా
దక్షిణా శ్రుతిః గౌతమతి గౌతమ ఇవాచరతి. నహి వస్తుతో గౌతమఏవ శ్రుతి
స్స్యాత్. నను తథా అదక్షిణా ఉత్తరా శ్రుతిః భరద్వాజాయతే. దక్షిణాక్షి
విశ్వామిత్రేతి. అదక్షిణ మక్షితు జమదగ్న్యాఖ్యం జమదగ్ని నామకం కిలేత్య
లీకే-సర్వమిదం కల్పనా మాత్రమితి భావః. ఏకా నాసా దక్షిణో నాసాపుట
ఇత్యర్థః. వసిష్ఠఇ త్యభిమతా. యా ఉత్తరా సా అన్యా నాసాతు కశ్యపఇ త్యభి
మతా. ఇయం వాగేవాత్రిః తత్ర హేతు మాహ - యదితి. యద్యస్మాదఖిల
మన్నం వాచాఽద్యతే. భక్ష్యతే. నన్వేవ మన్నస్యాత్తృత్వా ద్వాచో భవత్త్వ
త్రిత్వం కథమ్పున రత్రిత్వ మత ఆహ. సః అత్రిమునిః అత్తిర్హి అత్తిరేవ. అత్రి
రితితు పారోక్ష్యేణ కథ్యతఇతి భావః. ౯౧

శ్లో॥ రూపే ద్వే బృహతః స్త ఏక మనయో ర్మూర్తంచ మర్త్యం స్థితం
సచ్చేతి ప్రథితం ధరామ్బుదహనాభిఖ్యం రసోఽస్యార్యమా
వాయ్వాకాశమయం త్వమూర్త మమృతం య త్త్యచ్చ రూపం పరం
తస్యైతస్య రసోఽర్కమణ్డలగతో దివ్యః పుమాన్ సంస్మృతః. ౯౨

వ్యా.—సత్యస్య సత్యం బ్రహ్మేత్యుక్తం తత్ర షష్ఠ్యన్తసత్యపదార్థః ప్రాణా ఇతి చోక్తమ్. కథం ప్రాణానాం సత్యత్వ మిత్యత ఆహ - రూపేఇతి. బృహతో బ్రహ్మణః ద్వే రూపే స్తః రూప్యతే బ్రహ్మాభ్యా మితి రూపే. బ్రహ్మణి కల్పితాభ్యాంహి నామరూపాత్మకాభ్యాం మూర్తామూర్తాభ్యాం బ్రహ్మ నిరూప్యతే. యస్మిన్నధిష్ఠానే మూర్తామూర్తే మాయయా కల్పితే తద్బ్రహ్మేతి. యస్మాన్మూర్తామూర్తే జాతే యస్మిన్ వర్తేతే యత్ర లీయేతేత ద్బ్రహ్మేతివా మూర్తామూర్తయో రనుగతం య త్సన్మాత్రం త ద్బ్రహ్మేతివా. బ్రహ్మావగతిం ప్రతి మూర్తామూర్తయో ర్నిమిత్తత్వా ద్బ్రహ్మణో రూపే మూర్తామూర్తే. అనయో ర్మధ్యే ఏకం మూర్తం మూర్తాఖ్యం రూపం మర్త్యం మరణధర్మకం స్థితం పరిచ్ఛిన్నం సత్ప్రత్యక్షంచేతి ప్రథితం ధరామ్బు దహనాభిఖ్యం భూతత్రయాత్మక మిత్యర్థః భవతి. యద్వా తయో రేకం రూపం మూర్తం మర్త్య మిత్యాది పూర్వవత్. మూర్తత్వం సాకారత్వం మూర్తత్వమర్త్యత్వస్థితత్వసత్త్వాఖ్యధర్మచతుష్టయవ త్పృథివ్యాదిభూతత్రయం బ్రహ్మణ ఏకం రూప మిత్యర్థః. అస్య మూర్తస్య రూపస్య అర్యమా సూర్యః రస స్సారః సూర్యమణ్డలస్య మూర్తత్వాత్సారిష్ఠత్వాచ్చ పర మన్యత్తు బృహతో రూప మమూర్తం నిరాకార మమృత

మమరణధర్మకం య దస్థిత మపరిచ్ఛిన్నం వ్యాపక మితియావత్. త్యత్ పరోక్షం వాయ్వాకాశమయం వాయ్వాకాశాత్మకం భవతి. మూర్తభూతత్రయాపేక్షయా అనయో ర్వ్యాపకత్వా న్నిత్యత్వాచ్చేతి భావః. నచ కథం వాయ్వాకాశయో రప్రత్యక్షత్వం ప్రత్యక్షత్వా త్తయో రితి వాచ్యం, చాక్షుషప్రత్యక్షవిషయత్వస్యై వేహ ప్రత్యక్ష త్వేనాభిమతత్వాత్. సరూపత్వేన పృథివ్యాది త్రయస్య చక్షుర్గ్రాహ్యత్వలక్షణం ప్రత్యక్షత్వ మస్తి నీరూపత్వా త్తు న వాయ్వాకాశయోః. రూపవ ద్ద్రవ్యంహి చక్షు ర్విషయీకరోతి. నను సత్ వాయ్వాకాశౌ త్యత్ పృథివీజలాగ్నయఇతి స త్త్యశబ్దనిర్వచనం ప్రాక్కృత మధునాతు కథం తద్వ్యత్యాస ఇతిచే దుచ్యతే. వివక్షాధీనాహి శబ్దప్రవృత్తిః. యదా స దిత్యస్య నిత్య మిత్యర్థో వివక్షిత స్తదా స ద్వాయ్వాకాశద్వయ మిత్యుక్తమ్. త్యచ్ఛబ్దస్యతు తదన్యార్థత్వాత్ సదన్యం భూతత్రయం త్య దిత్యుక్తమ్. యదాతు సదిత్యస్య ప్రత్యక్ష మిత్యర్థో వివక్షిత స్తదా స ద్భూతత్రయమి త్యుచ్యతే. త్యచ్ఛబ్దేన తు తదన్య భూతద్వయ మితి. త స్యైత స్యామూర్తస్య రూపస్య అర్కమణ్డలగతో దివ్యః పుమాన్ హిరణ్యగర్భః రస స్సార స్సంస్మృతః. వాయ్వాకాశవ ద్ధిరణ్యగర్భస్యా ప్రత్యక్షత్వా త్సారిష్ఠత్వా చ్చేతిభావః. హిరణ్యగర్భస్య సూర్యమణ్డలస్థితత్వన్తు శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధం. తస్య హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాదివిశిష్టపురుషాకారత్వం చ. ౯౨

శ్లో॥ అధ్యాత్మం వపు రమ్బరా ద్య దితర త్ప్రాణాచ్చ మూర్తన్తు త
న్మర్త్యంచ స్థితమేవ సచ్చ కథితం చక్షు స్త దేత ద్రసః
ప్రాణ స్త ద్వపు ర న్తరస్థితనభ శ్చామూర్త మేవామృతం
యచ్చ త్యచ్చ రస స్స తస్య పురుషో యో దక్షిణాక్షిస్థితః. ౯౩

వ్యా.—పూర్వశ్లోకే అధిదైవతం బ్రహ్మణో ద్వే రూపే దర్శితే. ఇదానీ మధ్యాత్మం తే దర్శయతి - అధ్యాత్మమితి. అధ్యాత్మ మాత్మని దేహేతు. వపు రమ్బరా చ్ఛరీరా న్తస్థా దాకాశా త్ప్రాణా చ్చేతరత్ య దస్తి తత్ మూర్తం మ ర్త్యం స్థితం సచ్చే త్యేవ కథితం బ్రహ్మణ ఏకం రూపమ్. చక్షుః త స్యైతస్య రసః. పఞ్చభి ర్భూతై రారబ్ధం శరీరం తత్ర. వాయుః ప్రాణః ఆకాశ ఆకాశఏవ. అవశిష్టాని చర్మమాంసాదీని పృథివ్యాదిభూతత్రయాత్మకాని. తత్ర తైజసం చక్షుః. సారిష్ఠం తేనైవ సర్వశరీరస్యాపి సారవ త్త్వలాభాత్. తత్ర చక్షురిన్ద్రియస్యారూపత్వేపి చక్షుర్గోళకస్య సరూపత్వా న్మూర్తత్వమ్. ప్రాణః తత్ప్రసిద్ధం వపు ర న్తరస్థితం నభశ్చ. అమూర్త మమృతం యచ్చ త్యచ్చైవ బ్రహ్మణోఽన్య

ద్రూపమ్. ప్రాణాకాశయో రూపరహితత్వా దమూర్తత్వం యావద్బ్రహ్మసా
క్షాత్కార మవినాశిత్వా దమృతత్వం సర్వశరీరవ్యాపిత్వా ద్యత్త్వ మప్రత్యక్షత్వా
త్త్యత్త్వ మితి బోధ్యమ్. యః దక్షిణాక్షిస్థితః పురుషః సః తస్యామూర్తస్యాథ్యా
త్మకస్య రసః. అమూర్తత్వాదిధర్మవత్త్వా త్పురుషస్య సారిష్టత్వా చ్చేతి. నను
కోఽసౌ యో దక్షిణాక్షిస్థః పురుషః. అత్రాహ కశ్చిత్. స్వాభిముఖ మవస్థితస్య
దేవదత్తస్య చక్షుషి యజ్ఞదత్తేన యో దృశ్యతే పురుషాకారః స ఇతి. నైత
ద్యుక్తం తస్య యజ్ఞదత్తప్రతిబిమ్బత్వాత్. దర్పణవ చ్చక్షురపి ప్రతిబిమ్బం
గృహ్ణాతి. తర్హి న దర్పణస్థస్య స్వప్రతిబిమ్బస్య చక్షుషి యో దృశ్యతే స ఇతి విద్ధి.
నైతదపి యుక్తం తస్యాపి స్వప్రతిబిమ్బత్వాత్. దర్పణద్వారా స్వచక్షుషి హి
స్వయం ప్రతిబిమ్బతి. కథ మన్యథా స్వకరచలనాదినా చక్షుః పురుషస్య చలనా
దికం స్యాత్. నచ ప్రతిబిమ్బభూతోఽపి స ఏవ పురుష ఇతి వాచ్యం. తస్యాసార
త్వాత్. ప్రతిబిమ్బా ద్బిమ్బ ఏవహి సారః. బిమ్బం పురుషాకారం పిణ్డం హిత్వా
ప్రతిబిమ్బస్య సారత్వకథన మయుక్తం. కిఞ్చ యః ప్రతిబిమ్బో దక్షిణాక్షిస్థ
స్స ఏవ వామాక్షిస్థోఽపీతి దక్షిణాక్షిస్థః పురుష స్సార ఇత్యప్యయుక్తమ్. నచ యో
దక్షిణేఽక్ష్ణి ప్రతిబిమ్బరూపేణ స్థితఇవ భాతి స బిమ్బఏవ పురుషఇతి వాచ్యం- తస్య
మూర్తత్వా న్మర్త్యత్వా త్స్థితత్వా ద్దృశ్యత్వాచ్చ కథ మమూర్తసారత్వం
భవేత్. తస్మా ద్దక్షిణేఽక్ష్ణి యో దృశ్యతే స నైవ పురుషః. కిన్తర్హి. యోద్రష్టా
సఏవ పురుషః. తస్మి న్నమూర్తత్వామృతత్వాస్థితత్వాదృశ్యత్వానాం సత్త్వాత్.
నచ దక్షిణేఽక్ష్ణి స్థితస్య కథ మస్తి తత్త్వ మితి వాచ్యమ్. అపరిచ్ఛిన్నో
ద్రష్టా చక్షు రధిష్ఠాయ దృశ్య మ్పశ్యతీ త్యక్షిస్థత్వ స్యౌపచారికత్వాత్. నచ
చక్షురిన్ద్రియమేవ పురుషఇతి వాచ్యం. తస్య కరణత్వే నాద్రష్టృత్వా త్పురుష
స్యచ ద్రష్టృత్వాత్. నచ బుద్ధిరేవ చక్షు రధిష్ఠాయ పశ్యతీతి వాచ్యం. తస్యా
అపి కరణత్వాత్. 'శ్రోత్రం చక్షుః స్పర్శనఞ్చ రసనం ఘ్రాణమేవచ, అధిష్ఠాయ
మనశ్చాయం విషయా నుపసేవతే.' ఇతిగీతావచనాత్. నచ మనఏవ కరణం నతు
బుద్ధి రితి వాచ్య మేకస్యైవా న్తఃకరణస్య సంశయనిశ్చయాత్మకవృత్తిభేదేన మనో
బుద్ధిశబ్దద్వయవాచ్యత్వాత్. న చామూర్తస్యాస్య కథ మ్పురుషత్వ మితి వాచ్యం.
పురి శరీరే శేత ఇతి పురుషః. పూర్ణత్వాద్వా పురుషః. పురుషాకారం దేహ మభి
వ్యాప్య తప్తం లోహపిణ్డ మగ్నిరివ స్థితఇతివా పురుషఃఇతి వ్యుత్పత్తేః. నచైవ మక్షిస్థ
ఇత్యేవ వక్తవ్యే కిమితి దక్షిణాక్షిస్థ ఇత్యుక్త మితి వాచ్యం. వామాక్ష్యపేక్షయా ద
క్షిణస్యాక్ష్ణః స్వచ్ఛత్వాతిశయేన తదధిష్ఠాయ పురుష స్సమ్య క్పశ్యతీతి హేతోః

నను దక్షిణాక్ష్యధిష్ఠాయ రూపమివ దక్షిణశ్రోత్రమధిష్ఠాయ శబ్దమపి గృహ్ణాత్యేవ పురుష ఇతి కస్మాదుక్తం దక్షిణాక్షిస్థ ఇతి చేదుచ్యతే. శ్రవణాదిక్రియాణాం మధ్యే దర్శనక్రియాయాః ప్రశస్తత్వాత్. రమణీయం వస్తు శతవారం శ్రుత్వాపి పురుషో న తృప్యతి దృష్ట్వా తు సద్య ఏవ తృప్యతీతి దర్శనకర్తా పురుష ఇహ దక్షిణాక్షిస్థ ఇత్యుచ్యతే. ఇదం చ దర్శనకర్తృత్వం శ్రవణకర్తృత్వాదీనాముపలక్షణమేవ తస్మాద్ద్రష్టా శ్రోతా ఘ్రాతా రసయితా చ యస్స ఏవ పురుషః. న చ సోఽపి ద్రష్టాక ఇతి వాచ్యం యోఽస్మిన్ దేహే పశ్యామ్యహం శృణోమ్యహం మనోమ్యహమిత్యేవం ప్రతిపద్యతే స ఏవాహంప్రత్యయాలమ్బనభూతో జీవః. నను యద్యహంప్రత్యయాలమ్బనం జీవః తర్హి అహఙ్కార ఏవ జీవః న చేష్టాపత్తిః అహఙ్కారస్య సుప్తిమృతిమూర్ఛాదిషు నాశేన జీవస్యానిత్యత్వాపత్తేః ఇతి చేన్నైవమ్. అన్తఃకరణమేకమేవాహఙ్కారేదఙ్కారభేదేన ద్వివిధం భవతి. అహంవృత్తిరిదంవృత్తిరిత్యన్తఃకరణం ద్విధేతి వచనాత్. తస్య చాహంవృత్తిమదన్తఃకరణస్యాహఙ్కారశబ్దవాచ్యస్య విజ్ఞానాత్మనా జీవేన సహ తాదాత్మ్యాధ్యాసాదహం పశ్యామీత్యాదిప్రతీతయ ఉత్పద్యన్తే. యథా సుఖదుఃఖయుక్తమనస్తాదాత్మ్యాధ్యాసాత్సుఖీ దుఃఖీతి ప్రతీతిసమ్భవః. జీవాహఙ్కారయోస్తాదాత్మ్యాధ్యాసాభావే తు అహం పశ్యామీత్యాదిప్రతీతయో న సమ్భవన్తి. కిం సుషుప్తౌ కాపి ప్రతీతిరస్తి. తస్మాద్వస్తుతో జడస్యాపి జీవతాదాత్మ్యాధ్యాసాదన్తఃకరణస్య జ్ఞాతృత్వలాభః. వస్తుతో నిరహఙ్కారస్యాపి జీవస్యాన్తఃకరణతాదాత్మ్యాధ్యాసాదహంప్రత్యయాలమ్బనత్వం చేతి కృత్వా విజ్ఞానాత్మాపి జీవోఽధ్యాసాదహంప్రత్యయాలమ్బనభూత ఏవ. అత ఏవాహం బ్రహ్మాస్మీత్యత్రాహంశబ్దో లక్షణయా విజ్ఞానాత్మానం వక్తీతి సిద్ధాన్తితమ్. ఏవమాత్మాన్తఃకరణయోః క్షీరనీరయోరివ పరస్పరం సమ్భిన్నత్వేన దుర్వివేచ్యత్వాదేవ. విజ్ఞానాత్మానం సన్తమపి నిర్ధర్మకం జీవం రాగాదిధర్మవన్తం వదన్త్యవివేకినస్తార్కికాదయః. అన్తఃకరణధర్మాణాం రాగాదీనామాత్మన్యధ్యస్తత్వాత్. తథా రాగాదిధర్మవదన్తఃకరణమేవ జీవం మన్యన్తే కేచిత్. న చాత్మధర్మా ఏవ రాగాదయ ఇతి వాచ్యం; కామాదీన్ప్రకృత్య సర్వం మన ఏవేతి శ్రవణాత్. న చ జీవస్య విజ్ఞానమేవ న స్వరూపమితి వాచ్యం. విజ్ఞానాత్మేతి శ్రుతేః. నను జీవస్య న జ్ఞానం స్వరూపం కిన్తు జ్ఞాతైవ జీవః ద్రష్టేత్యాదిశ్రుతేరితి చేన్నైవమ్. జ్ఞాతుర్హి జ్ఞానమేవ స్వరూపమితి. న చ యది జీవస్య జ్ఞానం స్వరూపం తర్హి జ్ఞాతాహమిత్యేవ కుతః ప్రతీతిః జ్ఞానమహమితి కుతో న ప్రతీతిరితి వాచ్యమహఙ్కారవిశిష్టస్య జీవస్య న కేవలం జ్ఞానం స్వరూ

పం కిన్తు నిరహఙ్కారస్య కేవలస్యైవ జీవస్య, తతశ్చాహఙ్కారాభావాత్కథమహం జ్ఞాన మితి ప్రతీతి స్స్యాత్. అహఙ్కారవిశిష్టస్తు జ్ఞాతైవ జ్ఞానక్రియాకర్తృత్వాత్. యద ప్యస్య విశిష్టస్య జ్ఞానం త న్న చైతన్యం కిన్తు క్రియైవ. నహి జీవస్య శుద్ధస్య క్రియాత్మకం జ్ఞానం స్వరూపం కిన్తు చైతన్యాత్మకమేవ "నిష్కలం నిష్క్రియ" మిత్యాదిశ్రుతేః. క్రియాయా జన్యత్వేనానిత్యత్వాచ్చ. తస్మా దహఙ్కారతాదాత్మ్యాధ్యాసే నాహ మిదం పశ్యామీతి యో మన్యతే తస్య జ్ఞాతుర్జీవస్య వాస్తవం రూపం చైతన్య మేవేతి జ్ఞాతు ర్జ్ఞానమేవ స్వరూపం నచ జ్ఞాతృజ్ఞానజ్ఞేయాని భిన్నాన్యేవేతి వాచ్యం. వృత్తిజ్ఞానమేవ క్రియాత్మకం జ్ఞాతుర్భిన్నం నతు చైతన్యాత్మకమితి. విజ్ఞానాత్మేతి శ్రుతిగతవిజ్ఞానశబ్దస్య వృత్తిజ్ఞాన మేవార్థ ఇతి భ్రమిత్వా క్షణికం విజ్ఞాన మాత్మేతి కేచి దాహుః. త దయుక్తం. నిత్యాత్మనః క్షణికవిజ్ఞానరూపత్వాయోగాత్. టినా న్తరస్థితాత్మానుభూతవస్తున ఏతద్దినస్థితాత్మస్మరణవిషయత్వాయోగా చ్చ. విశిష్టాద్వైతిన స్తు చైతన్యమాత్మన స్స్వరూప మితి వృత్తిజ్ఞాన మాత్మనో ధర్మ ఇతి చాభిప్రేత్య జ్ఞానస్వరూపో జ్ఞానగుణక శ్చాత్మేతి బ్రువతే. తద ప్యయుక్తం వృత్తిజ్ఞాన స్యాన్తఃకరణధర్మత్వే నాత్మధర్మత్వాభావాత్. నచ చైతన్యం బ్రహ్మణఏవ స్వరూపం నతు జీవస్యేతి వాచ్యం. బ్రహ్మణఏవ దేహే ప్రవిశ్య జీవశబ్దవాచ్యత్వ మాపన్నత్వేన జీవబ్రహ్మణో రభేదాత్. ఏవం జీవబ్రహ్మణో రభేదా జ్జీవస్యచ జ్ఞానస్వరూపత్వా జ్జీవాతిరిక్తం బ్రహ్మ నాస్తీతి సాంఖ్యా భ్రాన్తిం ప్రపేదిరే. కుత స్సాంఖ్యప్రపత్తే ర్భ్రాన్తిత్వ మితిచే దుచ్యతే. య జ్జీవరూపేణేహ ప్రవిష్టం తస్య బ్రహ్మణః కథం నాస్తిత్వం వక్తుం శక్యతే. నహి ఘటాకాశాతిరిక్తో మహాకాశో నాస్తీతి కేనాపి వక్తుం శక్యతే ఇతి. నను యది బ్రహ్మైవ జీవః తర్హి బ్రహ్మణః కథం సంసారః కథంవా మోక్షః ఇతిచే దుచ్యతే. యది బ్రహ్మభిన్నో జీవః కథం తర్హి తస్య సంసారః. నచ ప్రకృతిసంసర్గా దితివాచ్య మసఙ్గస్య జీవస్య ప్రకృతిసఙ్గాయోగాత్. న చేశ్వరేచ్ఛయేతి వాచ్యం న హీశ్వరో ప్యసఙ్గం వస్తు ససఙ్గం కర్తుమీష్టే న హీశ్వరేచ్ఛయాపి గగనం సాకారం భవతి. కిఞ్చ యది జీవా నసఙ్గా న సంసారిణోఽపి స్వేచ్ఛయా సంసారిణః కుర్యా దీశ్వర స్తర్హి దుష్టఏవ స్యాత్. నచ జీవాదృష్టప్రేరితః కరోతీతి వాచ్యం. కర్మసఙ్గస్యా ప్యసఙ్గే జీవే అయోగాత్. న చేశ్వరమాయయా భ్రాన్తస్సన్ జీవ స్సంసరతీతి వాచ్య మసంగస్య మాయాసంసర్గాయోగాత్. అథ యది మాయయా సర్వమ ప్యఘటితం ఘటితం భవతీ త్యుచ్యతే

తర్హి తథైవ బ్రహ్మాభిన్నస్యాపి జీవస్య సంసారో మాయయా ఘటితో భవేదేవ-తస్మా జ్జీవస్య సంసారిత్వ మ్మాయికమేవ నతు తాత్త్వికమితి కృత్వా నిస్సంసారం బ్రహ్మైవ జీవః. ఏవం మాయామయత్వాదేవ సంసారస్య విద్యయా తన్నివృత్తిరితి బ్రహ్మవిద్యేయం ప్రవర్తితా భగవతా. కోఽసౌ భగవా నితిచే దవ్యాకృతోపాధికం బ్రహ్మేతి విద్ధి. నను మూర్తామూర్తే ద్వే ఏవ బ్రహ్మణో రూపే ఇత్యుక్తం కథ మధునా అవ్యాకృతమితి తృతీయం రూప మస్తీ త్యుచ్యతఇతిచేన్నైష దోషః. అవ్యాకృతోపాధిక స్యేశ్వరాఖ్యస్య బ్రహ్మణో మూర్తామూర్తే ద్వే ఏవ రూపే ఇతి వివక్షితత్వాత్. యద్వా యద్యపి మూర్తామూర్తవ దవ్యాకృతమపి బ్రహ్మణ ఉపాధిః. తథాపి అవ్యాకృతం బ్రహ్మాధిగమద్వారం నభవతీతి, నత దిహ బ్రహ్మరూపత్వేనోక్తమ్. న హ్యుపాధిమాత్రం రూపశబ్దార్థ ఇతి. నను అమూర్తసారస్య పురుషస్య కథం బ్రహ్మరూపత్వం ప్రాణాదివ దితిచే దుచ్యతే. కేవలాత్మనః బ్రహ్మత్వేపి అహఙ్కారవిశిష్టాత్మనః పురుషస్య ప్రకృతస్య బ్రహ్మరూపత్వ మస్త్యేవ. బ్రహ్మాధిగమద్వారభూతత్వాత్. ఆకాశాదిద్వారేణేవ పురుషద్వారేణాపి హి బ్రహ్మాధిగమ్యతే కుశలేన కథ మితిచే దుచ్యతే ఆకాశస్సన్నిత్యాకాశేఽనుస్యూతం యత్సన్మాత్రం తద్బ్రహ్మేత్యాకాశో యథా బ్రహ్మాధిగమద్వారం తథా. పశ్యామ్యహమితి యః ప్రత్యేతి పురుష స్తస్య య ద్వాస్తవం రూపం జ్ఞానమాత్రం త ద్బ్రహ్మేతి పురుషో బ్రహ్మాధిగమద్వారం సమాప్రత్వా ద్జ్ఞానస్వరూపత్వాచ్చ బ్రహ్మణః. తస్మా దత్ర పురుషశబ్దేన అన్తఃకరణవిశిష్టఏవ గ్రాహ్యః నతు శుద్ధః వక్ష్యమాణమాహారజనాదిదృష్టాన్తానురోధాచ్చ వస్తుతస్తు అమూర్తసారః బ్రహ్మణ ఉపాధి శ్చాన్తఃకరణ మేవేహ పురుష ఇతి బోద్ధవ్యమ్ ఇతి సఙ్క్షేపః. ౯౩

శ్లో॥ తం మాహారజనామ్బరానలశిఖాపాణ్డ్వావికాబ్జేన్ద్రగో
పాభం హన్త సకృత్తటిత్ప్రభ మయే ద్యస్తస్య సుశ్రీ ర్భవేత్
ఆదేశోఽస్యతు నేతి నేతి బృహతో నాస్మాత్పరో విద్యతే
ప్రాణా స్సత్య మత స్స సత్య మభిధా సత్యస్య సత్యం విభోః. ౯౪

వ్యా.—యః మాహారజనామ్బరానలశిఖాపాణ్డ్వావికాబ్జేన్ద్రగోపాభం మహారజనేన రక్తం మాహారజనం తచ్చ త దమ్బర మనలశిఖా ఽగ్న్యర్చిః అవే రిద మావిక మూర్ణాదిపాణ్డుచ త దావికంచ పాణ్డ్వావిక మబ్జం పుణ్డరీక మిన్ద్రగోపః కీటవిశేషః తేషా మాభేవాభా యస్య తం తథోక్తమ్. హన్తేత్యద్భుతే. సకృత్తటి

త్ప్రిభం క్షణికవిద్యుదాభం తం పురుషం యః అయే జ్జానీయాత్. తస్య సు
శ్రీః శోభనా శ్రీః ఖ్యాతిః భవేత్. అయమర్థః. పురుషోపాధే రన్తఃకరణస్య
వాసనారూపాణి బహూని సన్తి. నైషాం వాసనారూపాణా మాది రన్తో మధ్యం
సంఖ్యా దేశః కాలో నిమిత్తంవా ఽవధార్యతే. తత్ర స్త్ర్యాదివిషయసంయోగే
చిత్తస్య వాసనారూపం రఞ్జనాకార ముత్పద్యతే తేనాసౌ పురుషో రక్త ఇత్యు
చ్యతే తత్ర దృష్టాన్తో మాహారజనామ్బరం తథా పాణ్డ్వావికవ చ్చిత్తస్యాన్య ద్వా
సనారూప మ్భవతి. ఏవ మిన్ద్రగోపవ దన్య ద్వాసనారూప మ్భవతి క్వచి ద్విషయ
విశేషాపేక్షయా రాగస్య తారతమ్యం క్వచిత్తు చిత్తవృత్త్యపేక్షయా
ఇన్ద్రగోప స్త్వతఏవాత్యన్తరక్తఇతి చిత్తం క్వచి త్స్వత ఏవాత్యన్తం రక్త
మ్భవతి యథా అగ్న్యర్చి ర్భాస్వర మ్భవతి ఏవం చిత్తస్య క్వచి ద్భా
స్వరం వాసనారూప మ్భవతి యథా పుణ్డరీకం శుక్లం తద్వ ద్వాసనా
రూపం కస్యచి ద్భవతి యథా సకృద్విద్యోతనం సర్వతః ప్రకాశకం భవతి తథా
జ్ఞానప్రకాశవివృద్ధ్యపేక్షయా కస్యచి ద్వాసనారూప ముపజాయతే. ఏవం చిత్తవాస
నారూపవైచిత్ర్యా త్పురుషస్య రక్తత్వాదికం సమ్భవతి నతు స్వతఇతి. అస్య
బృహతః ప్రత్యగభిన్నస్య బ్రహ్మణః నేతి నేతి ఆదేశో నిర్దేశః. వృక్షం వృక్ష మితివ
న్నేతి నేతీతి 'వీప్సార్థే ద్విర్భావః.' బ్రహ్మణి నామ రూపం కర్మ జాతి ర్భేదో
గుణోవా యః కశ్చిదపి విశేషో నాస్తీతిహేతోః నేతినేతీతిశబ్దాభ్యాం నిర్దిశ్యతే
బ్రహ్మ యథా వృక్షం వృక్షం సిఞ్చతీత్యనేన సర్వాన్ వృక్షాన్ సిఞ్చతీ త్యభిధీ
యతే వీప్సయా ఏవం నేతినేతీత్యనేన వీప్సయా సర్వం నాస్తీ త్యుచ్యతఇత్యర్థః.
నచ శూన్యవాదప్రసక్తిః యతః సర్వం నాస్తి త న్నిర్విశేషం బ్రహ్మేతి సర్వ
విశేషాభావాధికరణస్య బ్రహ్మణ స్సత్త్వాత్. ఏవం నిర్విశేషత్వాదేవ బ్రహ్మ
న కేనచిదపి ప్రకారేణ నిర్దేష్టుం శక్యతే యథా గా రసౌ స్పన్దతే శుక్లో విషాణీతి
గా ర్నిర్దిశ్యతే తద్వత్. అతఏవ నేతి నేతీతి నిర్దిశ్యతే బ్రహ్మ నతు ప్రకారాన్త
రేణేత్యాహ - నేతి. అస్మా న్నేతి నేతీతినిర్దేశా త్పరో ఽన్యో బ్రహ్మణో నిర్దేశో
న విద్యతే. నిర్విశేషత్వా ద్బ్రహ్మణః ప్రకారాన్తరేణ నిర్దేశో న సమ్భవతీ త్యర్థః.
ప్రాణాః సత్యమి త్యుచ్యన్తే అమృతత్వా దితిభావః. అత ఏషాం ప్రాణానాం
స పరమాత్మా సత్యం తస్మా ద్విభో ర్వ్యాపకస్య పరమాత్మనః. సత్యస్య సత్యమి
త్యభిధాఽస్తి నామాస్తి ప్రాణగతామృతత్వస్య సాపేక్షత్వా ద్బ్రహ్మగతామృత
త్వస్య నిరపేక్షత్వా చ్చేతిభావః. నచ నామాదివిశేషశూన్యస్య బ్రహ్మణః కథం
సత్యస్య సత్యమి త్యభిధా భవితు మర్హతీతి వాచ్యమ్. వస్తుతో నిర్విశేషస్యాపి

వ్యవహారత స్సవిశేషత్వా ద్బ్రహ్మణః మాయయాహి బ్రహ్మణి సర్వేపి విశేషా అధ్యస్తా స్తచ్చ సవిశేషం బ్రహ్మ వ్యవహారవిషయో భవతి కథ మన్యథా బ్రహ్మణ స్స్య త్సంవ్యవహార్యత్వం. నచైవం వస్తుతోఽపి సవిశేష మేవ బ్రహ్మేతి వాచ్యం. పరమార్థదశాయాం యస్యకస్యాపి విశేష స్యాభావా త్తత్సాక్షిత్వేన బ్రహ్మణ ఏకస్యైవ సత్త్వాత్. ౯౪

శ్లో॥ పూర్ణా వి త్తగణై రియం వసుమతీ సర్వాపి పుంసోఽమృతం
శక్నో త్యేవ న దాతు మేత్య విరతిం స్వాత్మానమే వాశ్రయేత్
పత్యుః కామకృతే పతిః ప్రియతమో నైవ స్త్రియా ఆత్మనః
కామాయైవ పతిః ప్రియ స్సుతధనక్షోణ్యాది విద్యాదితి. ౯౫

వ్యా.-తచ్చ బ్రహ్మ జ్ఞానైకలభ్యం న కర్మలభ్యం నాపి సముచ్చయలభ్యం తేజ స్తిమిరయో రివ జ్ఞానకర్మణో స్సముచ్చయానుపప త్తేః. 'అనిత్యస్వర్గాదిఫల సాధనస్య కర్మణః బ్రహ్మప్రాప్త్య హేతుత్వాచ్చ. 'నా స్త్యకృతః కృతే' నేతిశ్రుతేః. తస్మా ద్బ్రహ్మప్రాప్తికామః సర్వం కర్మ పరిత్యజేదే వేత్యాహ-పూర్ణేతి. వి త్తగణైః ధనధాన్యపశ్వాదివిత్తనిచయైః పూర్ణా ఇయంసర్వాపి వసుమతీ పుంసో జీవస్యామృతం మోక్షం దాతుం న శక్నో త్యేవ వి త్తసాధ్యస్య కర్మణో మోక్షాహేతుత్వా ద్వి త్తం న మోక్షప్రద మితిభావః. తస్మా త్సుమా నితి శేషః. విరతిం జాయాపత్యాదిషు స్వర్గాదిషుచ వై రాగ్య మేత్య ప్రాప్య సన్న్యస్య సర్వమితి యావత్. స్వాత్మానమే వాశ్రయేత్. ప్రత్యక్ప్రవణో భవేత్. నను ప్రియవస్తుత్యాగో దుష్కరః. కథంచి త్కృతేపి తస్మిన్ ప్రియవ స్త్వ న్తరాలాభా త్పురుషార్థభ్రంశఏవ స్యాత్ అతఆహ-పత్యురితి. స్త్రియాః పతిః పత్యుః కామకృతే ప్రయోజనాయ ప్రియతమో నభవ త్యేవ కి న్తర్హి ఆత్మనః కామాయైవ స్త్రియాః పతిః ప్రియో భవతి ఇతి సుతధ నక్షోణ్యాది విద్యాత్ సుతధనక్షోణ్యాదికామాయ సుతధనక్షోణ్యాది ప్రియం న భవతి. కి న్త్వాత్మకామాయై వేతి జానీయా దిత్యర్థః. ఆత్మ త్వేనాభిమతః కార్యకర ణసఙ్ఘాతోఽత్రాత్మశబ్దార్థః. తస్యచ ప్రయోజనం సుఖం స్వసుఖార్థ మేవ సర్వ్వప్రకృతిం దనాదికం సమ్పాదయతి. నతు ప్రకృత్యంతరాద్యర్థ మిత్యర్థః. భ ర్తృభార్యయోరన్యోన్యస్య సఙ్గమోఽన్యోన్యసుఖాయాపి భవేదితి తత్రాత్మసుఖార్థత్వనిర్ణయానుదయా దు క్తం ధనక్షోణ్యాదీతి. నహి ధనసఙ్గమా త్పురుషస్యేవ పురుషసఙ్గమా ద్ధనస్య కిమపి సుఖ మచేతనత్వా త్తస్యేతిభావః. ౯౫

శ్లో॥ కాన్తాకామకృతే ప్రియా భవతి నో కాన్తా నర స్యాత్మనః
కామాయైవ పరం ప్రియా భవతి సా రూపార్థ గేహాదయః
రూపార్థావసథాదికామకృతయే నైవ ప్రియా ఆత్మనః
కామాయైవ పరం ప్రియాః కి మపరం సర్వం ప్రియం స్వాత్మనే. ౯౬

వ్యా.—స్త్రియాః పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో నభవతీ త్యుక్త మధు నాతు పురుషస్య కాన్తాకామాయ కాన్తా ప్రియా నభవతీ త్యుచ్యతే-కాన్తేతి. నరస్య పురుషస్య కాన్తా నారీ కాన్తాకామకృతే ప్రియా నభవతి. పరం కిన్తు ఆత్మనః కామాయైవ సా ప్రియా భవతి. స్వోపభోగాయైవ పురుషః కాన్తా ముద్వహతి తయా సజ్గచ్ఛతేచ నతు కాన్తోపభోగార్థ మిత్యర్థః. ఏవం రూపార్థ గేహాదయః రూపార్థా వసథాదికామకృతయే రూపార్థగేహాదీనాం ప్రయోజనాయ ప్రియా నైవ భవన్తి పరం కిన్తు ఆత్మనః కామాయైవ రూపార్థగేహాదయః ప్రియా భవన్తి కిమపరం కిమన్య ద్వక్తవ్యం కిం బహునేత్యర్థః. సర్వం స్వాత్మనే ఆత్మకామాయై వేత్యర్థః ప్రియం భవతి నతు సర్వకామాయేతిభావః. ౯౬

శ్లో॥ యద్భోగప్రద మాత్మన స్తదఖిలం లోకః ప్రియ మ్మన్యతే
సమ్పుష్ణాతిచ గోగణానివ పయోభోగాయ గోమాన్ పుమాన్
యచ్చాభోగద మాత్మన స్త దఖిలం నైవ ప్రియ మ్మన్యతే
నో పుష్ణాతిచ వన్యజన్తుమివ తత్సర్వం ప్రియం స్వాత్మనే. ౯౭

వ్యా.—కస్మా ద్ధేతో స్సర్వ మాత్మార్థమేవ ప్రియ మతఆహ- యదితి. య దాత్మనః భోగప్రదం సుఖజనకం త దఖిలం త త్సర్వం వస్తు లోకః ప్రియం మన్యతే చిన్తయతి. గోమాన్ పుమాన్ పయోభోగాయ క్షీరభోగార్థం గోగణా నివ లోక స్తదఖిలం సమ్పుష్ణాతిచ. యచ్చ యత్తు ఆత్మనః అభోగదం భోగప్రదం నభవతి తదఖిలం లోకః ప్రియం న మన్యతే వన్యజన్తుమివ నైవ పుష్ణాతి. త త్తస్మాత్. సర్వం స్వాత్మనఏవ ప్రియం నతు సర్వార్థం స్వోపభోగార్థత్వేన సర్వస్య ప్రియత్వా త్సర్వ మాత్మార్థమేవ ప్రియ మితి పరమార్థః. ౯౭

శ్లో॥ య చ్చానిష్టద మాత్మన స్త దఖిలం ద్వేష్ట్యేవ లోకో యథా
సర్పం వృశ్చిక మాత్మనో భవతి సా సర్పాదిహింసా ప్రియా
సర్పాదే ర్నతు సా ప్రియా త దఖిలం శేష మ్భవ త్యాత్మనః
శేషీ స స్స్వయ మేకఏవ న పర స్యార్థే య దాత్మా ప్రియః. ౯౮

వ్యా.—పశుమాన్ పశుం పశ్వర్థమేవ పుష్ణాతి న త్వాత్మార్థ మితి బ్రువాణాం దురాగ్రహం పరిత్యాహ యచ్చేతి. యచ్చ యత్తు ఆత్మనః అనిష్టదం దుఃఖదం వస్తు తదఖిలం లోకః సర్పం వృశ్చికం యథా ఇవ ద్వేష్ట్యేవ హినస్త్యేవ. సా సర్పాదిహింసా ఆత్మనః ప్రియా సర్పాదేస్తు ప్రియా న నైవ భవతి దుఃఖహేతుత్వాత్ యథా గవాం తృణాదిదానం ప్రియం సుఖహేతుత్వా న్న త్వియం తథేతిభావః. ఏతేన పుమాన్ యథా సర్పాద్యర్థం సర్పాదీ న్న నిహన్తి కిన్త్వాత్మార్థమేవ తథా పశ్వాద్యర్థం పశ్వాదీ న్న పుష్ణాతి కిన్త్వాత్మార్థమేవేతి సిద్ధమ్. తత్తస్మా దఖిలమ ప్యాత్మన శ్శేషం భోగ్యం భవతి. స ఏకఏవాత్మా శేషీ భోక్తా భవతి. నను యథా సర్వం సర్వార్థం న ప్రియం కిన్త్వాత్మార్థమేవ తథా ఆత్మాపి ఆత్మార్థం నప్రియః కిన్త్వన్యార్థమేవే త్యతఆహ-నేతి. యద్యస్మా త్పరస్యార్థే ఆత్మా ప్రియో నభవతి తస్మా దాత్మా అన్య ప్రీతి శేషో నభవతి. కిన్తు సర్వప్రీతి శేష్యేవ. సర్వస్యా ప్యాత్మార్థమేవ ప్రియత్వాదితి. ౯౮

శ్లో॥ యస్యార్థే సకలం ప్రియం సతు పుమా నాత్మా నితాన్తం ప్రియః
శేషీతి ప్రతిపత్తు మస్య జగతః కోవాఽస్తు శఙ్కాలవః
ద్రష్టవ్యోఽయ మతః పుమాన్ ప్రియతమః స్వాత్మా ముముక్షో ర్గురో
శ్శ్రోతవ్యో మననీయఏవ నితరాం ధ్యాతవ్య ఏవాన్వహమ్. ౯౯

వ్యా.—నను యస్మాదేవ మాత్మార్థం సకలం ప్రియ మ్భవతి తస్మాదేవ స్వోపభోగార్థపుత్రకలత్రాదిపరిత్యాగో నైవ కార్యోఽతఆహ - యస్యార్థ ఇతి. సకలం యస్యార్థే ప్రియం సపుమా నాత్మాతు నితాన్తం ప్రియః అస్య జగత శ్శేషీచ భవతీతి ప్రతిపత్తుం జ్ఞాతుం కోవా శఙ్కాలవోఽస్తు. నకోపీత్యర్థః నను భవ త్వేవం నిరతిశయప్రీతివిషయః ఆత్మా తథాపి న ప్రియవస్తుపరిత్యాగ ఉచితః నహి ప్రియతమభార్యానురాగేణ ప్రియమాతృపరిత్యాగ ఉచితః. అతఆహ,ద్రష్టవ్యఇతి. అతః సర్వస్యాత్మార్థం ప్రియత్వా దాత్మన స్సర్వశేషిత్వాచ్చ ముముక్షోః ప్రియతమః నిరతిశయప్రీతివిషయః అయం స్వాత్మా స్వస్యాత్మా ద్రష్టవ్య స్సాక్షాత్కర్తవ్యః ప్రియతమవస్తున స్సాక్షాత్కర్తవ్యత్వా త్తత్సాక్షాత్కారప్రతిబన్ధభూతం సర్వమపి ప్రియం వస్తుజాతం మనీషిణా త్యక్తవ్య మేవేత్యర్థః. అత్రేదం బోద్ధ్యమ్. సర్వార్థసాధనత్వాత్పురుషస్య విత్తం తావ త్ప్రియం విప్రకృష్టఇచ్ఛ తదపేక్షయా పుత్రః ప్రియతరసన్నిహితత్వాత్. పుత్రస్య వ్యాధ్యాదౌ సతి విత్తవ్యయస్య క్రియమాణత్వాచ్చ పిత్రా పుత్రాపేక్షయా ప్యాత్మా ప్రియతమోఽతీవసన్నిహితత్వా దాత్మనః ప్రాణ

సఙ్కటేసతి పుత్రస్య భేతాళాదిభ్యో బలిత్వేన దీయమానత్వాచ్చ పిత్రా. నన్వేవం ప్రియతమస్యాత్మన శ్శీతాదివారణార్థం సుఖార్థంచ గృహకలత్రాదిక మావశ్యక మేవేతి కథ స్తత్త్యాగ ఇతిచే దుచ్యతే. యది కార్యకరణసఙ్ఘాతఏవాత్మా తర్హి తత్సాక్షాత్కార స్సర్వ స్యాప్యస్త్యేవేతి న తదర్థం సన్న్యాసః కర్తవ్యః. పరన్తు సఙ్ఘాతో నాత్మైవ సఙ్ఘాతస్య పరార్థత్వా దాత్మనశ్చ శేషిత్వేనాన్యార్థత్వాభావాత్, యదర్థం దేహేన్ద్రియాదికం సంహతం స ఆత్మాహి సఙ్ఘాతా దన్యః ఆత్మార్థత్వా త్సఙ్ఘాతస్య. ఆత్మనో భోగాయతనం శరీర మితి హ్యుచ్యతే. సచ సఙ్ఘాతవిలక్షణ ఆత్మా సర్వై రవిదిత ఏవేతి ద్రష్టవ్య ఇత్యుచ్యతే. నచ స విలక్షణ ఆత్మా ప్రియతమో న భవతీతి వాచ్యమ్. యదర్థం సఙ్ఘాతః ప్రియ స్స ఆత్మా ప్రియతమః కథం న భవేత్. కథం సఙ్ఘాత స్యాత్మార్థత్వ మితిచే దుచ్యతే. ఆత్మనో భోగాయతనత్వా దితి. ఆత్మాహి సఙ్ఘాత మాశ్రిత్య భోగా ననుభవతి. తస్మింశ్చ సఙ్ఘాతే దేహస్తావ దాత్మనః ప్రియః బాహ్యత్వాత్. తదపేక్షయా ప్రియతరాణీన్ద్రియాణి ఆన్తరత్వాత్. దేహే తాడ్యమానేపి చక్షు ర్నిమీలయతిహి పురుష శ్చక్షుషో బాధా మాభూదితి. తదపేక్షయా ప్యన్తఃకరణం ప్రియతమ మాన్తరతరత్వాత్. ఇన్ద్రియవికలోఽపి హి సుఖ మనుభవ న్మరణం నేచ్ఛతి. తదపేక్షయాపి సఙ్ఘాతవిలక్షణః ప్రత్యగాత్మాఽతిప్రియతమః. స్వాత్మత్వేన స్వస్యాతీ వాన్తరతమత్వాత్. సుషుప్తా వన్తఃకరణవిలయస్యాపి పురుషే ణాకాఙ్క్షితత్వాత్. అయంచ ముఖ్యాత్మా న సంసారిణా ద్రష్టుం శక్యః. తస్య బహిర్ముఖత్వాత్ 'పరాఞ్చి ఖానివ్యతృణ త్స్వయమ్భూః తస్మాత్పరా ఙ్పశ్యతినా న్తరాత్మ'న్నితిశ్రుతేః. ఇన్ద్రియేషు శబ్దాదివిషయలమ్పటేషు సత్సు మనసశ్చ ఇన్ద్రియపారవశ్యేన శబ్దాదిలమ్పటత్వేసతి కథ మాత్మసాక్షాత్కార స్స్యా ద్గృహిణః. ఏకాగ్రచిత్తేనహి సాక్షాత్కర్తవ్య ఆత్మా దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభి' రితిశ్రుతేః. ఏవం ప్రియతమాత్మదర్శనప్రతిబన్ధకారిత్వా దిన్ద్రియాణ్యేవ తావ త్త్యక్తవ్యాని సహ దేహేన కిమ్పున ర్గేహకలత్రాదికమ్. నచ కథ మిన్ద్రియదేహత్యాగ ఇతివాచ్య మిన్ద్రియాణాం విషయే ష్వప్రవర్తనమే వేన్ద్రియత్యాగః దేహే అభిమాన స్యాకరణమేవ దేహత్యాగ ఇతి. ఏవం చిత్తప్రవృత్తిరపి బలాన్నివార్యైవ తస్యా అపి ప్రియతమాత్మదృష్టిప్రతిబన్ధకత్వాత్. మనసి హి సఙ్కల్పవికల్పాదికం కుర్వతిసతి ఆత్మసాక్షాత్కారో జాయతే. ఏవం ప్రియతమాత్మదర్శనలోభేన సర్వమపి పరిత్యాజ్యమేవ. నచ వ్యర్థ మాత్మదర్శన మిద మితి వాచ్యం పరమానన్దరూపత్వా దాత్మనః. అత

ఏవహి నిరతిశయప్రీతివిషయత్వ మాత్మనః. సుఖేహి సర్వస్య ప్రీతి ర్విద్యతే తద్ద్వా
రాతు సుఖజనకే వస్తుని. ఆత్మాతు నిరతిశయసుఖరూప ఇత్యత్ర 'ఆనన్దో బ్రహ్మేతి
వ్యజానా' దిత్యాదిశ్రుతయః సుషుప్తిశ్చ మానమ్. నచ బ్రహ్మై వానన్దరూప మితి
వాచ్యం బ్రహ్మణఏ వాత్మత్వాత్. 'తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసీ' త్యాది శ్రుతేః
తస్మా త్పరమానన్దరూపత్వేన నిరతిశయప్రీతివిషయః ముఖ్యాత్మా సఙ్ఘాతవిలక్షణస్స
ర్వమ పీతరత్ప్రియ వస్తుజాత మనాదృత్య ముముక్షుణా ద్రష్టవ్యః. ఆత్మదర్శనోపాయా
నేవాహ - శ్రోతవ్యఇత్యాదినా. గురో స్సకాశాత్ శ్రోతవ్యః గురూపదేశా ద్వేదాన్త
శాస్త్రార్థో బ్రహ్మాత్మైక్యలక్షణః జ్ఞాతవ్యఇత్యర్థః. యదిప్రతిబన్ధబాహుళ్యాచ్ఛ్రవణమా
త్రాదాత్మదర్శనం న జాయతే తర్హి మన్తవ్య ఇత్యాహ-నితరాం మననీయఇతి. మననం
విచారః యది తతోప్యాత్మసాక్షాత్కారో న జాయతే తర్హి నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యాహ-
ధ్యాతవ్య ఇతి అన్వహం సదా ధ్యాతవ్యఏవ. ధ్యానం సమాధిః. తస్మా చ్ఛ్రవణాదిభి
రుపాయై రాత్మా ద్రష్టవ్యః ఆత్మదర్శనస్యైవ సర్వసంసారనివర్తకత్వేన మోక్ష
హేతుత్వాత్. 'తరతి శోక మాత్మవి' దితిశ్రుతేః. నను అత్ర తవ్యప్రత్యయస్య కి
మపూర్వవిధి రర్థః యద్వా నియమవిధిః అథవా పరిసఙ్ఖ్యా విధిః. విధి రత్యన్త
మప్రాప్తే నియమః పాక్షికే సతి తత్ర చాన్యత్రచ ప్రాప్తే పరిసఙ్ఖ్యేతి కథ్యతఇతి
త్రివిధోహి విధిః. యథా వ్రీహీన్ ప్రోక్షతీతి వ్రీహిప్రోక్షణసంస్కారస్య మా
నాన్తరే ణాప్రాప్తత్వా దపూర్వవిధిః. వ్రీహీ నవహన్తీతి నియమవిధిః. తణ్డుల
నిష్పత్త్యర్థం వ్రీహీణా మవహననం యథా పక్షే ప్రాప్తం తథా పక్షే నఖవిదలన
మపి ప్రాప్త మేవేతి వ్రీహీణా మవహననమేవ కుర్యా దితి నియమ్యతే. ఋతౌ
భార్యా ముపేయాదితి పరిసఙ్ఖ్యావిధిః. గృహస్థస్య ఋతా వనృతౌచ భార్యో
పగమనం ప్రాప్తమితి ఋతావేవ భార్యా ముపేయాదితి పరిసఙ్ఖ్యాతత్వాత్ ఇతి.
అత్రోచ్యతే. ఆత్మా ద్రష్టవ్య ఇతి య దాత్మదర్శనం విధీయతే సోఽపూర్వ
విధిరేవ. మోక్షసాధన స్యాత్మదర్శనస్య మానాన్తరే ణాప్రాప్తత్వాదితి.
అన్యేతు నాయ మపూర్వవిధిః 'త మేవం విదిత్వా ఽతిమృత్యు మేతీ' త్యాది
శ్రుత్యన్తరప్రాప్తత్వా దాత్మదర్శనస్య తతశ్చ మోక్షసాధనత్వేన యథాఽఽ
త్మదర్శనం ప్రాప్తం పక్షే తథా కర్మాపి ప్రాప్తమేవ 'అక్షయ్యగ్ం హవై చాతు
ర్మాస్యయాజిన స్సుకృతం భవతి' 'కర్మణైవహి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయ' ఇతి
శ్రుతిస్మృతిభ్యామ్ తత్ర మోక్షార్థం కర్మానుష్ఠానం నకర్తవ్యం కిన్త్వాత్మజ్ఞాన
మేవ కర్తవ్య మితి నియమ్యతఇతి. అపరేతు పరిసఙ్ఖ్యావిధిరే వాయం ముము
క్షూణా మాత్మదర్శన ఇ వానాత్మదర్శనేపి భ్రాన్త్యాదినా ప్రవృత్తిసమ్భవే ఆత్మ

దర్శనమేవ తత్ప్రవర్తనార్థం ద్రష్టవ్య ఇతి విధేః ప్రవృత్తత్వాదిత్యాహుః. వస్తుతస్తు జ్ఞానస్య వస్తుతన్త్రత్వేన పురుషతన్త్రత్వాభావా న్నాత్మజ్ఞానం విధాతుం శక్యతే యజ్ఞాదికర్మవత్. యేన యజేతేత్యాదివాక్యవ ద్ద్రష్టవ్య ఇత్యుపాసీతేతి వా వాక్యం విధిపరం స్యాత్. నచ జ్ఞాధాత్వర్థస్య జ్ఞానస్య క్రియాత్వేన యజ్ఞాదిక్రియావ త్కర్తవ్యత్వ ముపపద్యత ఏవేతి వాచ్యమ్. వృత్తేరేవ క్రియాత్వం నతు తత్ప్రతిఫలితచైతన్యలక్షణజ్ఞానస్య. నహి బిమ్బచైతన్యం క్రియా యేన ప్రతిబిమ్బచైతన్యం క్రియా స్యాత్. నను దేవదత్తో ఘటం జానాతీతి వాక్యస్య ఘటకర్మజ్ఞానక్రియాశ్రయాభిన్నో దేవదత్త ఇతి శాబ్దబోధా జ్జ్ఞానం కర్తుం శక్యమేవేతిచే న్నైవమ్. నహి ఘటం కురుత ఇతివ ద్ఘటజ్ఞానం కురుతఇతి క్వాపి ప్రయోగోఽస్తి, నాపి ఘటఇవ జ్ఞానం కర్తుం శక్యతే అవిషయత్వాత్ విషయిత్వాచ్చ. జానాతీతిప్రయోగస్తు జ్ఞానావచ్ఛేదకవృత్తిరూపక్రియాశ్రయత్వే నోపపద్యతే యద్వా జ్ఞా అవబోధన ఇత్యనుశాసనా ద్ధాతూనాం క్రియావాచిత్వాచ్చ భవతు జ్ఞాధాత్వర్థోఽవబోధనం క్రియా తథా ప్యవబోధో న క్రియా సహి సంవిత్. జ్ఞానస్యావబోధఏవ న త్వవబోధనం తత ఏవ జ్ఞానం విషయి. నతు విషయః అతో న కర్తుం శక్యతే. ఏవం సతి ఘటం జానాతీత్యస్య ఘటకర్మకావబోధనక్రియాశ్రయ ఇతి శాబ్దబోధ స్సమ్భవతి. యదితు జ్ఞానమ ప్యవబోధన మిత్యేవ వివక్ష్యతే తర్హి జ్ఞానక్రియాశ్రయ ఇత్యపి భవే చ్ఛాబ్దబోధః. నను జ్ఞాన మవబోధ ఇతి పక్షే తస్యాక్రియత్వా న్మాస్తు జ్ఞానవిధిః జ్ఞాన మవబోధన మితి పక్షేతు తస్య క్రియాత్వా జ్జ్ఞానవిధి ర్యుజ్యత ఏవేతిచే త్సత్యం పరన్తు జ్ఞానశబ్ద స్యావబోధనార్థత్వమే వాప్రసిద్ధమితి తస్మాత్కర్మణీ వాత్మజ్ఞానే విధ్యభావా దాత్మా ద్రష్టవ్య ఇత్యత్ర నకోఽపి విధిః. తర్హి తవ్యప్రత్యయస్య కాగతిరితిచే దుచ్యతే. ఆత్మాద్రష్టవ్య ఇత్యస్యానాత్మావలోకనా దుపరతేన భవితవ్య మిత్యర్థవర్ణన మేవ గతిః. నను దృశిర్ ప్రేక్షణఇతి ధాతోస్తవ్యప్రత్యయే కృతే ద్రష్టవ్య ఇతి రూపసిద్ధిః ప్రేక్షణం చాలోకన మవబోధన మితి యావత్. తత్క్రియైవ వేతి. ఆత్మదర్శనస్య కర్తవ్యత్వం సమ్భవత్యేవేతి ద్రష్టవ్య ఇత్యయం విధి రేవేతిచే న్నైవమ్. ఘటాద్యనాత్మదర్శనస్య విధిత్వేపి నాత్మదర్శనం విధిః. స్వదర్శనే స్వవిధానాసమ్భవాత్. యో యత్ర విధీయతే తేన హి తస్మా ద్భిన్నేనభవితవ్యం న చాత్మజ్ఞానే ఆత్మా ప్రవర్త్యతే విధివాక్యేనేతి భేదోఽస్త్యేవేతి వాచ్య మాత్మన ఏకస్యైవ జ్ఞానక్రియాకర్తృకర్మభావాపత్తి రితివిరోధాత్. ప్రవర్తనాత్ప్రాగే వాత్మనాత్మనో విదితత్వాచ్చ న హ్యాత్మానామ కస్యచి త్కదా

చిద ప్యపరిత్యక్షః. తస్మా జ్జ్ఞానస్య క్రియాత్వే ప్యాత్మజ్ఞానవిధి ర్వ్యర్థ ఏవ. న త్వేవం వ్యర్థ మాత్మదర్శనవిధిం ప్రమాణభూతో వేదో విదధ్యాత్. తత ఆత్మా ద్రష్టవ్య ఇత్యయం న విధిః. కిన్తు అనాత్మావలోకనా న్నివర్తితవ్య మితి తాత్పర్యే ణాత్మా ద్రష్టవ్య ఇత్యుక్తమ్. నను ఆత్మా ద్రష్టవ్య ఇత్యనే నాత్మదర్శనం న విధీయతాం నా మానాత్మదర్శనా న్నివృత్తి ర్విధీయత ఇతి విధి రేవాయ మితిచే న్నైవమ్ నివృత్తే రక్రియాత్వేన విధీయమానత్వాభావాత్. భవతు వా ప్రవృత్తివన్నివృత్తిరపి క్రియా తథాపి అనాత్మదర్శనా న్నివర్తేతేతీహ కర్త్రుక్త్యభావా న్న విధిరితి. తస్మాత్సర్వథా ప్యాత్మదర్శనం నైవ విధేయ మితి సిద్ధ మాత్మా ద్రష్టవ్య ఇత్య స్యావిధిత్వమ్. అథ శ్రోతవ్య ఇతి వాక్యం విచార్యతే. తస్మిన్ విచారితేహి మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి వాక్యద్వయమపి విచారితప్రాయమేవ. శ్రోతవ్య ఆత్మే త్యపూర్వవిధి రితి కేచిత్. ఆత్మసాక్షాత్కార మ్ప్రతి వేదాన్తశ్రవణస్య సాధనతయా మానాన్తరానధిగతత్వే నాప్రాప్తత్వాత్. నవా వేదాన్తశ్రవణంబ్రహ్మసాక్షాత్కారే హేతు రితి అన్వయవ్యతిరేకప్రమాణ మస్తి. లోకే బహువారం కృతశ్రవణస్యాపి తత్సాక్షాత్కారానుత్పత్తేః. అకృతశ్రవణస్యాపి గర్భగతస్య వామదేవస్య తదుత్పత్తేశ్చ ఇతి. అన్యేతు వేదాన్తశ్రవణస్య నిత్యాపరోక్షాత్మసాక్షాత్కారహేతుత్వం ప్రాప్త మేవ. దశమస్త్వమసీ త్యాప్తవాక్యశ్రవణస్య దశమసాక్షాత్కారహేతుత్వ వదితి. ఏవ మాత్మసాక్షాత్కారే వేదాన్తశ్రవణవ త్పక్షే ప్రబోధచన్ద్రోదయాదిగ్రన్థశ్రవణ మపి ప్రాప్తమితి వేదాన్తశ్రవణమేవ కుర్యా దితి నియమ్యతే. శ్రోతవ్య ఇతి వాక్యేనేతి నియమవిధి రేవాయ మిత్యాహుః. యద్వా గురో స్సకాశాదేవ వేదాన్తశాస్త్రార్థశ్శ్రోతవ్యో నతు స్వయమేవ తదర్థో విచారయితవ్య ఇతి నియమ్యతే. నచ శ్రవణాదాత్మసాక్షాత్కారః కేషాంచి న్న భవతీత్యుక్త మితివాచ్యం. ప్రతిబన్ధరహితాద్విచారసహకృతాచ్చ శ్రవణా దాత్మసాక్షాత్కార ఇతి వివక్షితత్వాత్. యేతు శ్రుతవన్తోఽప్యాత్మసాక్షాత్కారశూన్యా స్తే ప్రతిబన్ధసహితా విచారరహితా శ్చేతి న దోషః. నచ తాదృశశ్రవణాభావేపి వామదేవ స్యాత్మసాక్షాత్కార ఆసీదితి వాచ్యం. జన్మాన్తరే కృతశ్రవణత్వా ద్వామదేవస్య హిరణ్యగర్భవత్. తస్మాత్సహకారిసహకృతే వేదాన్తశ్రవణేసతి ఆత్మసాక్షాత్కారసత్త్వం తదభావే తదభావ ఇత్యన్వయవ్యతిరేకప్రమాణ మత్రాస్త్యేవ ఇతి. అపరేతు బ్రహ్మజ్ఞానార్థం వేదాన్తశ్రవణే ప్రవృత్తస్య చికిత్సాజ్ఞానార్థం చరకసుశ్రుతాదిశ్రవణే ప్రవృత్తస్యేవ మధ్యే వ్యాపారాన్తరేపి ప్రవృత్తిః ప్రసజ్యేతఇతి తన్నివృత్తిఫలకోఽయం పరి

సజ్ఞ్యావిధిః 'బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమే' తీతి శ్రుతేః "ఆసుప్తేరామృతేః కాలం నయే ద్వేదాన్తచిన్తయే"తి స్మృతేశ్చే త్యాహుః. వస్తుతస్తు శ్రవణమిహ న వేదాన్తార్థ శ్రవణమాత్రం. కిన్తు తజ్జన్య మాత్మవిషయం జ్ఞానమేవే త్యాత్మదర్శనవ దాత్మశ్రవణేపి న కశ్చిద్విధిః. ఏవం మననజన్య మాత్మజ్ఞానం మననమి త్యుచ్యతే ధ్యానజన్యం చాత్మజ్ఞానం నిదిధ్యాసన మి త్యుచ్యత ఇతి న మననధ్యానయో రపి కశ్చిద్విధిః. నను యద్యేవం దర్శనం శ్రవణం మననం నిదిధ్యాసనం చేతి చత్వార్య ప్యాత్మజ్ఞానరూపైకార్థబోధకాని తర్హి కిమితి చతుర్ణా ముక్తిః ద్రష్టవ్య శ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతీతిచే దుచ్యతే. ఆత్మజ్ఞాన మ్ప్రతి వేదాన్తశ్రవణం తదర్థమననం ధ్యానం చేతి త్రయం సాధన మితి జ్ఞాపనార్థమ్ తతశ్చ శ్రోతవ్యాదిపదత్రయస్య శ్రవణే నాత్మా ద్రష్టవ్యః మననే నాత్మా ద్రష్టవ్యః నిదిధ్యాసనే నాత్మా ద్రష్టవ్య ఇత్యర్థః. తత్ర శ్రవణం శ్రోత్రేన్ద్రియస్య వ్యాపారః. మననం మనసః. నిదిధ్యాసనం బుద్ధే రితివివేకః. నచ నిత్యాపరోక్షే ఆత్మని విషయే కుత శ్శ్రవణాదిక మితి వాచ్య మాత్మత్వే నాజ్ఞజనాభిమత దేహేన్ద్రియా ద్యనాత్మనిరాకరణార్థ మితి. అనాత్మసు నిరాకృతేషు సత్సు తు ముఖ్యఆత్మా స్వతఏవ స్ఫురతీతి నాత్మజ్ఞానార్థం శ్రవణాదిక మావశ్యకమ్ ఇతి. తస్మా న్ముముక్షుణా సర్వం సన్న్యస్య వేదాన్త శ్రవణాదికం కర్తవ్య మాత్మసాక్షాత్కారార్థ మిత్యభిప్రాయః. ౯౯

శ్లో॥ సాక్షాత్కారవశా దముష్య పురుష స్తస్యామృతం ప్రాప్నుయా
దాత్మాఽసా వమృతో యతో సతు పున ర్మృత్యుం క్వచి ద్యాస్యతి
పుంసోఽముష్యచ దర్శనేన సకలం శ్రుత్యాచ మత్యా తథా
విజ్ఞానేన భవే దిదం సువిదితం సర్వం య దాత్మా జగత్. ౧౦౦

వ్యా.—నను ఐహికాముష్మికఫల తత్సాధనాని సన్న్యస్య మహతా క్లేశేన మనఇన్ద్రియాణిచ వశీకృత్య కాయక్లేశ మవిగణయ్య వేదాన్తశ్రవణాదౌ ప్రవృత్త ఆత్మాన మేవ సాక్షాత్కారం నత్వీశ్వరం నాపి సర్వంజగదితి వ్యర్థ ఏవాయంప్రయాస ఇత్యత ఆహ - సాక్షాత్కారేతి పురుషః తస్యాము ష్యాత్మన స్సాక్షాత్కారవశా దమృతం ప్రాప్నుయాత్. నను కృతాత్మసాక్షాత్కార ఆత్మానమేవ ప్రాప్నోతి 'బ్రహ్మవి దాప్నోతి పర' మితిశ్రుతేః న త్వమృత మతఆహ. యతో యస్మా దసావాత్మా అమృతః భవతి. నను కర్మణ్య ప్యమృతం ప్రాప్నోత్యేవ స్వర్గం గత్వాఽత ఆహ - నేతి. క్వచిత్తు క్వచిదపి పునః మృత్యుం న యాస్యతి అమృత మాత్మానం ప్రాప్తవతః పురుషస్య స్వర్గ్య మమృతం పీతవత ఇవ పున ర్మృత్యుర్న భవతీతి

స్వర్గామృతాపేక్షయా ఆత్మామృతస్య మహద్వైలక్షణ్యమితి భావః. యద్వా ఆత్మ
సాక్షాత్కారాత్కథమమృతత్వస్య లాభోఽత ఆహ - నత్వితి. అమృతత్వం హి మర
ణరాహిత్య మాత్మనోఽమృతత్వాత్తం ప్రాప్తస్య కథం వా మృత్యుర్భవే న్న
కథమపి. న హ్యమృతత్వమృత్యుమత్త్వయో స్సామానాధికరణ్యమితి భావః. అథ
వా ప్రాణాత్మవిద ప్యమృతం ప్రాప్నోత్యేవ ప్రాణ స్యామృతత్వా దత ఆహ -
నత్వితి. ప్రాణసాయుజ్యం ప్రాప్తవత స్స్యాత్పున ర్మృత్యుః ముక్తౌ ప్రాణవియోగ
దర్శనాత్ప్రాణస్య సాపేక్షనిత్యత్వాత్. ఆత్మా తు నిరపేక్షనిత్య ఇత్యాత్మానం ప్రా
ప్తస్య న పున ర్మృత్యు స్స్యా దిత్యాత్మైక ఏవామృత ఇతి భావః. అమృతత్వే త్వా
త్మనః 'న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చి' దితి 'అజో నిత్య శ్శాశ్వత' ఇతి చ మన్త్రాః ప్ర
మాణమ్. నను యద్యాత్మా అమృతః తర్హి స ఆత్మైవ పురుష ఇతి సర్వదాపి మృత్యు
రహిత ఏవ పురుషః తతశ్చ పున ర్మృత్యుం న యాస్యతీ త్యుక్తి రయుక్తా. పునరిత్య
నేనైతః ప్రాగయం మృత్యుం ప్రాప్తవా నితి గమ్యమానత్వా దితి చే న్నైవమ్.
స్వతోఽమృతోఽపి పురుషోఽనాత్మతాదాత్మ్యాధ్యాసేన శరీరోదయనాశప్రయుక్తే
జన్మమరణే జ్ఞానాత్ప్రాక్ప్రాప్తవానివేతి. తస్మా దాత్మానం ప్రాప్తవా న్విద్వాన్.
జన్మమరణాదిలక్షణం సంసారమ్ప్రతి పున ర్నావర్తత ఇత్యర్థః. 'న స పున రావర్తత'
ఇతి శ్రుతేః. న చ సర్వా హి గతి రాగత్యన్తైవ. 'సంయోగా విప్రయోగాన్తా' ఇతి న్యా
యాత్. తత శ్చాత్మానం ప్రాప్తోఽపి కదాచి దావర్తేతైవేతి చే న్నైవమ్. నిత్యాప్త
స్యాత్మనః కథం ప్రాప్తి రన్యా స్యాత్. తతశ్చ ఆత్మానం ప్రాప్తవా నిత్యస్య ఆత్మైవ
భవతీ త్యర్థః. 'బ్రహ్మవి ద్బ్రహ్మైవ భవ' తీతి శ్రుతేః. అత ఏవా పునరావర్తిత్వ
మాత్మభూతస్య. ఆత్మా హి సర్వవ్యాపీ. నను ఆత్మనోఽమృతత్వేఽపి న తత్ప్రాప్తిః
ఫలాయతే. ఆత్మనో నిత్యాప్తత్వాదేవ యది త్వాత్మా స్వస్మా దన్యం ప్రాప్ను
యా త్తర్హి తత్ప్రాప్తిః ఫలం భవేదితి శఙ్కాయాం యద్యాత్మనోఽన్యద్వస్త్వస్తి
తర్హి తత్ప్రాప్తిః ఫలం స్యాత్. తదేవ నాస్తీత్యాహ - పుంస ఇతి. యద్వా ఆత్మ
ప్రాప్తిర్నామ ఆత్మజ్ఞానమేవ ఆత్మజ్ఞానాతిరిక్తాత్మప్రాప్త్యభావాత్. జ్ఞాత ఏవ
హ్యాత్మా ప్రాప్త ఇత్యుచ్యతే. జ్ఞాతురేవాత్మత్వాత్. తచ్చాత్మజ్ఞాన మాత్మన
స్స్వాభావికమేవ నహి స్వస్య స్వయం కదాచిదపి పరోక్షః. యది తు సర్వజ్ఞత్వం
లభ్యేత తర్హి తత్ఫలం స్యా దత ఆహ- పుంస ఇతి. పుంస స్సాధకస్య. శ్రుత్యా వేదా
న్తార్థశ్రవణేన మత్యా మననేన విజ్ఞానేన నిదిధ్యాసనేన చ హేతునా జాతే నేతి శేషః.
అము ష్యాత్మనో దర్శనేన చ సాక్షాత్కారేణైవ అహం బ్రహ్మాస్మీ త్యఖణ్డబ్రహ్మా
కారవృత్తిప్రతిఫలితచైతన్యలక్షణేన జ్ఞానేనేత్యర్థః. ఇదం సకలమపి సువిదితం

సుష్ఠు విదితం భవతి. తత్ర హేతు మాహ . యద్యస్మా త్సర్వం జగ దాత్మైవ. యథా రజ్జ్వవిద్యయా కల్పిత స్సర్పాభాసో రజ్జురేవ. ఏవ మాత్మని కల్పితం జగ దాత్మైవ తస్మా ద్రజ్జుసాక్షాత్కారకాలే సర్పస్యేవ ఆత్మసాక్షాత్కారదశాయాం జగతో౽భావా త్కథం తదవగతిః న కథమపీత్యర్థః. కిఞ్చ మృత్కార్యస్య ఘటస్య మృద్వ్యతిరేకేణాభావవ దాత్మకార్యస్య జగత ఆత్మవ్యతిరేకే ణాభావా త్కథ మాత్మవిద స్సర్వద్వైతదర్శనసమ్భవః. నచైవం సర్వం విదితం భవతీతి కథ ముక్త మితివాచ్య మాత్మత్వేన రూపేణ సర్వం విదితం భవతీతి తదర్థాత్ . న చానాత్మవి ద్యథా సన్నిహితం ఘటపటాదికం జానాతి తథా ఆత్మవి త్సన్నిహిత మసన్నిహితంచ సర్వం జగ జ్జానాతీత్యేవ వక్తవ్య మితివాచ్యమ్. తాదృశసర్వద్వైతజ్ఞానస్య సంసారహేతుత్వే నోపేక్ష్యత్వాత్. 'ద్వితీయా ద్వై భయం భవతి.' 'మృత్యోస్స మృత్యు మాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ' త్యాదిశ్రుతేః. నచైవం సర్వజ్ఞ స్యేశ్వరస్యాపి సంసారిత్వాపత్తి రితి వాచ్యమ్ . ఆత్మవిద ఆత్మన ఏ వేశ్వరత్వాత్ . నచ సర్వజ్ఞస్య హిరణ్యగర్భస్య సంసారిత్వాపత్తి రితి నాచ్య మిష్టాపత్తేః. ద్వైతదర్శనంహి సంసారః యదితు హిరణ్యగర్భో౽ప్యాత్మవిత్త్వా ద్వైతం న పశ్యతీ త్యుచ్యతే తర్హి స నిస్సంసార ఈశ్వరఏవ. అథాపి యది సర్వద్వైతదర్శనమేవ సర్వజ్ఞత్వ మిత్యాగ్రహః తర్హి సర్వం య దాత్మా జగ దితి వాక్యస్య య దాత్మా సర్వం జగ ద్వ్యాప్నోతీతి శేష ఇత్యర్థః వాచ్యః . అయ మభిప్రాయః. ఏక ఏవాత్మా యస్మా త్సర్వం జగ ద్వ్యాప్య స్థితస్సన్ తత్తన్మన ఇన్ద్రియై స్తత్త త్సర్వం వేత్తి తస్మా దాత్మవి త్సర్వజ్ఞఏవ. అనాత్మవిత్తు స్వస్మిన్ పరిచ్ఛిన్నత్వభ్రాన్త్యా దేవదత్తో౽హం చక్షుసా ఘటం పశ్యామి యజ్ఞదత్త స్స చక్షుసా పుస్తకం పశ్యతీత్యేవం మన్యతే. ఆత్మవిత్తు సర్వేష్వపి శరీరే ష్వహ మాత్మైక ఏవ స్థిత స్సర్వం పశ్యామీతి మన్యత ఇతి సర్వజీవబుద్ధివృత్తివిషయ సర్వజ్ఞానాశ్రయత్వం సర్వజీవాత్మభూత స్యాత్మవిద స్సమ్భవతీతి. నను అహమేవ మహారాజ ఇత్యభిమానమాత్రా ద్యథా క్షుద్రో మహారాజో న భవతి ఏవం సర్వ మహమేవ పశ్యామీ త్యభిమానమాత్రా న్న జీవ స్సర్వజ్ఞో భవతి ఇతి చే దుచ్యతే. యథా నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావో౽పి పురుషః సఙ్ఘాతే౽భిమానమాత్రా త్సంసారీ జాత స్తథా కిం జీవ స్సర్వజ్ఞో న భవేత్ . యదితు తస్య తథావిధస్య సంసారిత్వం మిథ్యైవేతి ప్రత్యేషి తర్హి సర్వజ్ఞత్వమప్యుక్తం మిథ్యైవేతి విద్ధి . నహి వయ మాత్మన స్సర్వజ్ఞత్వం వాస్తవం బ్రూమః. వస్తుత స్సర్వస్యై వాభావాత్. ఏతేన విప్రతిపన్నం జీవసార్వజ్ఞ్యమివ సమ్ప్రతిపన్న

మీశ్వరసార్వజ్ఞ్యమపి మిథ్యైవేతి సిద్ధమ్. సర్వే ప్యాస్తికా స్సర్వజ్ఞ స్సర్వశక్తిః పరోక్షః కశ్చి దీశ్వరోఽస్తీతిహి ప్రతిపద్యన్తే. స సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్. పరాఽస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే ఇత్యాదిశాస్త్రాత్. తార్కికాశ్చ జగదిదం సకర్తృకం కార్యత్వా ద్ఘటవ దిత్యనుమానేన తాదృశ మీశ్వర మభ్యుపగచ్ఛన్తి. నను పరిచ్ఛిన్నసాంఖ్యేన జీవఏ వేశ్వరఇతి బ్రువతా భవతా కథం సర్వజ్ఞ ఈశ్వరోఽభ్యుపగత ఇతిచే న్నైవం వాదీః. కిం పరమార్థదశాయాం జీవఏవేశ్వరః యద్వావ్యవహారదశాయా మాద్యే ఏకమే వాద్వితీయం బ్రహ్మాస్మాభి రభ్యుపేత మి త్యద్వైతమేవ. ద్వితీయేతు జీవేశ్వరయో ర స్త్యేవ మహద న్తరమితి జీవాతిరిక్తేశ్వరోఽభ్యుపగత ఏవ. నచ వ్యవహారదశాయాం యథేశ్వర స్సర్వజ్ఞ స్తథా ఆత్మవిదపి సర్వజ్ఞో భవత్యేవ వసిష్ఠాదిజీవసార్వజ్ఞ్యస్య పురాణాదిషు దర్శనా దితివాచ్యమ్ వసిష్ఠాదీనాం తత్సార్వజ్ఞ్యం నాత్మజ్ఞానప్రయుక్తం కిన్తు యోగసిద్ధిప్రయుక్తం తత్త్వవిదాంతు యోగసిద్ధయో నాకాంక్ష్యా ఏవేతి కృత్వా ఆత్మవి త్సర్వజ్ఞఏవేతి సర్వజ్ఞఏవాత్మవిదితి వా న నియమః. నచ య ఏవ యోగసిద్ధ స్సఏ వాత్మజ్ఞానసిద్ధ ఇతివాచ్యం యోగజ్ఞానయో స్సాహచర్యనియమాభావాత్. అనాత్మవిదాం యోగినా మయోగినా మాత్మవిదాఞ్చ సద్భావాత్. న 'చైకం సాంఖ్యంచ యోగంచ యః పశ్యతి స పశ్య'తీతి జ్ఞానయోగయో రైక్య మితివాచ్యం. జ్ఞానయోగోపాయభూతః కర్మయోగఇతి తదర్థాత్. న చాత్మవిద ఈశ్వరానుగ్రహా త్సర్వాద్వైతజ్ఞానలాభ ఇతి వాచ్య మాత్మవిద్దృష్ట్యా స్వాతిరిక్తేశ్వరస్యైవాభావాత్. కుత స్తదనుగ్రహః. స్వాతిరిక్తజగదభావాచ్చ కుత స్తజ్జ్ఞానలాభ ఇతి. నచాత్మవిదః కిఞ్చిజ్జ్ఞ జీవా ద స్త్యే వాతిరిక్త ఈశ్వర స్సర్వజ్ఞ ఇతివాచ్యమ్. ఆత్మవిదః కిఞ్చిజ్జ్ఞజీవత్వాభావాత్. యద్యాత్మవి దాత్మభిన్నం కిఞ్చిత్పశ్యే త్తర్హి కిఞ్చిజ్జ్ఞ స్స్యాత్. నతు పశ్యతి'యత్ర త్వస్య సర్వ మాత్మైవాభూ త్తత్కేన కం పశ్యే' దిత్యాదిశ్రుతేః. నచ పరమార్థదశాయా మాత్మవిదో ద్వైతదర్శనాభావేపి వ్యవహారదశాయా మ స్త్యేవేతి వాచ్యం. తదాపి యద్యద్వస్తు పశ్య త్యాత్మవి త్తత్త త్సర్వ మాత్మేత్యేవ పశ్యతీతి నాత్మాతిరిక్తవస్తుజ్ఞానసమ్భవ ఆత్మవిదః యే నాయం కిఞ్చిజ్జ్ఞ స్స్యాత్. నన్వేవ మాత్మవి త్సర్వజ్ఞోపి న భవతి న చేష్టాపత్తిః. సర్వం విదితం భవతీ త్యుక్తత్వా దితిచే న్నైష దోషః. సర్వ స్యాత్మత్వా దాత్మవి త్సర్వవి దేవేతి. నచ కథం సర్వ స్యాత్మత్వమితి వాచ్యం కల్పిత స్యాధిష్ఠానాత్మకత్వా త్సర్వస్య చాత్మని కల్పితత్వాత్. తస్మా ద్యస్మాత్సర్వ మాత్మైవ. తస్మా దాత్మవి త్సర్వజ్ఞఏవేతి సిద్ధమ్. ఏవ మాత్మసాక్షా

త్కారమాత్రాదేవ సర్వసాక్షాత్కారసమ్భవా త్తత్తత్స్వర్గాదిసాక్షాత్కారార్థం తత్తద్దేవతాభజనం హిత్వా శ్రవణమననాదినా ఆత్మైకఏవ సాక్షాత్కర్తవ్య ఇత్యభిప్రాయః. ౧౦౦

శ్లో॥ బ్రహ్మక్షత్రియలోకవేదదివిషద్భూతేషు మధ్యే పుమాన్
యద్య ద్వేదతు యః పరత్ర పురుషా త్తత్తచ్చ తం వఞ్చయేత్
సర్వం వేదతు యః పరత్ర పురుషా త్సర్వంచ తం వఞ్చయేత్
బ్రహ్మక్షత్రియలోకవేదదివిషద్భూతాని సర్వం స యత్. ౧౦౧

వ్యా.— అథాత్మభిన్నం సర్వ మితి మతం దూషయతి - బ్రహ్మేతి. బ్రహ్మ బ్రాహ్మణో జాతివిశేషః క్షత్రియోపి స ఏవ ఇదం ద్వయం వైశ్యశూద్రవర్ణయో రుపలక్షణం 'చాతుర్వర్ణ్య మ్మయా సృష్ట' మితిగీతావచనాత్ వర్ణాన్తరాణా మేతత్సఙ్కర జాతత్వాత్. లోకా భూరాదయః వేదా ఋుగాదయః దివిషదో దేవా ఇన్ద్రాదయః భూతా న్యేతేభ్యో భిన్నాని స్థావరజఙ్గమాత్మకాని ప్రాణిన ఇత్యర్థః తేషు మధ్యే యద్య ద్వస్తు యః పుమాన్ పురుషా దాత్మనః పరత్రా న్యత్ర వేద. ఆత్మభిన్నం పశ్యతీత్యర్థః. తత్తద్వస్తు తం వేదితారం వఞ్చయే త్పరిభవే దేవ. మా మయ మాత్మత్వేన సపశ్యతీతి హేతో రితిభావః. యస్తు సర్వం పృథివ్యాదిభూతాత్మకం జగ త్పురుషా త్పరత్ర వేద తం సర్వమపి వఞ్చయేదేవ. తత్ర హేతు మాహ. యద్యస్మాత్ బ్రహ్మక్షత్రియలోకవేదదివిషద్భూతాని సర్వంచ స ఆత్మైవ ఆత్మభూతం సర్వ మపి య ఆత్మభిన్నం పశ్యతి తస్య మిథ్యాజ్ఞానిన స్సర్వం పరోక్ష మప్రాప్త మవశం భయజనకఞ్చ భవతీతి నైనం పశ్యే న్ముముక్షుః. కిన్తు సర్వమ ప్యాత్మైవేతి పూర్వశ్లోకో క్తవిధయా పశ్యేత్. తథాసతి సర్వ మ ప్యవఞ్చకం స్యా దిత్యభిప్రాయః. ౧౦౧

శ్లో॥ వీణాదున్దుభిశఙ్ఖసఙ్కలనజాన్ శబ్దా న్విశేషాత్మన
స్సామాన్యా న్నినదా ద్వివిచ్య పురుషో నైవ గ్రహీతుం క్షమః
చిద్వ్యాప్తం త దిదం జగ త్కలయితుం తద్వ ద్వివి చ్యాత్మనో
నో శక్నోతి మృదో వివిచ్య న ఘటం గృహ్ణాతి కశ్చి త్క్వచిత్. ౧౦౨

వ్యా.— సర్వం జగ దాత్మైవేత్యుక్తం త త్కథం ప్రతీయమానస్య విచిత్రస్యాస్య జగత ఆత్మత్వ మతఆహ - వీణేతి. వీణాయా దున్దుభే శ్శఙ్ఖస్య చ సఙ్కలనం వాదనం తాడనం పూరణఞ్చ తస్మా జ్జాన్ జాతాన్ విశేషాత్మనః విశేషరూపాన్ శబ్దాన్ సామాన్యా త్సామాన్యాకారా న్నినదాత్ శబ్దా ద్వివిచ్య

పృథక్కృత్య గ్రహీతుం పురుషః నైవ క్షమః భవతి. సర్వస్యాపి విశేషజాతస్య సామాన్యే నానుస్యూతత్వా త్సామాన్యే కల్పితత్వాచ్చ సామాన్యగ్రహణపూర్వకమేవ విశేషగ్రహణం సమ్భవతి. నతు సామాన్యా త్పార్థక్యేన విశేషగ్రహణం సామాన్యా ద్వివిక్తస్య విశేషస్యైవాభావాత్. తథాచ శబ్దవిశేషా అపి శబ్దసామాన్యా ద్వివిచ్య గ్రహీతుం న శక్యన్తే. కిన్తు శబ్దసామాన్యగ్రహణపూర్వకమేవ శబ్దవిశేషగ్రహణం శబ్దసామాన్యా ద్వివిక్తశబ్దవిశేషాభావా దితిభావః. తద్వ త్తథా చిద్వ్యాప్తం చితా ఆత్మనా అనుస్యూతం త దప్రత్యక్ష మిదం ప్రత్యక్షంచ జగత్ ఆత్మన శ్చితో వివిచ్య కలయితుం గ్రహీతుం పురుషో నో శక్నోతి. చిదనుస్యూతత్వా చ్చితి కల్పితత్వాచ్చ జగతః చిద్వివేకే స త్యభావా దితిభావః. ప్రకృతదార్ష్టాన్తికార్థస్య సుఖబోధాయ దృష్టాన్తా న్తరం స్వయ మాహ కవిః - మృదఇతి. క్వచిదపి కశ్చిదపి మృదో వివిచ్య ఘటం నగృహ్ణాతి మృద్వ్యతిరేకేణ ఘటస్యైవాభావాత్. మృది కారణే ఘటాదేః కార్యస్య కల్పితత్వాత్. కారణావ్యతిరేకేణ హి కార్యం నామ కిఞ్చి దస్తి. కారణంచ జగతో బ్రహ్మ. తస్మా ద్బ్రహ్మవ్యతిరేకేణ జగ న్నాస్తీతి సర్వం జగ దాత్మైవ. అత్రేదం బోద్ధవ్యమ్. ప్రతీతిసమనియతసత్తాకత్వా జ్జగతః జగద స్తిత్వం జగ ద్భాతీతి ప్రతీతిసిద్ధం. నహి సుప్తిమృతిమూర్ఛాదిషు ప్రతీత్యభావే జగ దస్తి. ఇయంచ జగ ద్భాతీతిప్రతీతిః జగతి చిద్రూపాత్మానుగతిప్రయుక్తా. అచేతనస్య జగతః స్వతఃస్ఫురణాయోగాత్. భానం ఖలు స్వప్రకాశాత్మధర్మః. నచ చిదనుస్యూతావపి కథం తత్ప్రతీతి రితి వాచ్యం చిత్తాదాత్మ్యాధ్యాసా జ్జగత స్తత్ప్రతీతిః. యథా సుఖ్యహమితి ప్రతీతిరాత్మ న్యహఙ్కారాధ్యాసాత్. ఏవం జగతి చిదనుస్యూతిం ప్రతి హేతుస్తు జగత శ్చితి కల్పితత్వమేవ. ఘటస్య మృది కల్పితత్వాద్ధి ఘటే మృదనుస్యూతే త్యుచ్యతే. కారణంహి కార్యేఽనుస్యూతం స ద్వర్తతే. ఏవ మనువృత్తత్వాదేవ కారణస్య సత్యత్వమ్. తస్యచ జగత్యనుగతస్య భానరూపస్య బ్రహ్మాంశస్య జగతః పృథక్కరణే జగత స్స్వరూపాసిద్ధిరేవ. భానప్రయుక్తత్వా జ్జగత్స్వరూపసిద్ధేః. ఏవం జగద స్తీతిప్రతీతిరపి జగతి బ్రహ్మాంశస్య సత్తాయా అనుగతిప్రయుక్తైవ జగత స్ప్రకాశా త్సత్తాయాం వివేచితాయాన్తు కథం జగత్సిద్ధిః నకథమపి. తస్మాచ్ఛబ్దసామాన్యాతిరిక్తశబ్దవిశేషాభావవత్ మృదతిరిక్తఘటాభావవచ్చ బ్రహ్మాతిరిక్తం జగ న్నాస్త్యేవ కారకవ్యాపారవశా ద్ఘటాకారేణ మృదివ చతుర్ధోపాది

వశా త్సర్పాకారేణ రజ్జురివ దున్దుభ్యాద్యుపఘాతవశా చ్ఛబ్దవిశేషాకారేణ శబ్దసామాన్యమివ మాయయా బ్రహ్మ జగదాకారేణ ప్రతీయత ఇతి సర్వం జగదాత్మైవేతి. ౧౦౨

శ్లో॥ ఆర్ద్రైధఃకలితానలాదివ పృథ గ్ధూమా అముష్మా న్మహా
భూతా దాత్మన ఉత్పత న్తి పురుషా న్నిశ్శ్వాసవ చ్చాగమాః
విద్యా శ్లోకపురాణసూత్రనిచయవ్యాఖ్యేతిహాసా అను
వ్యాఖ్యానోపనిషద్గణాశ్చ సకలం నిశ్శ్వాస ఏతస్యహి. ౧౦౩

వ్యా.—పూర్వశ్లోకే స్థితికాలే సర్వం జగ ద్బ్రహ్మైవేత్యుక్త మధునా ప్రాగుత్ప త్తేరపి బ్రహ్మైవేద మిత్యుచ్యతే - ఆర్ద్రేతి. ఆర్ద్రైధఃకలితాऽనలా దార్ద్రే న్ధనసంయుక్తవహ్నే స్సకాశా త్పృథ గ్ధూమాఇవ స్ఫులింగాదేర ప్యుపలక్షణం ధూమపదమ్. అముష్మా న్మహాభూతా దాత్మన స్సకాశా త్పురుషా న్నిశ్శ్వాసవదాగమా ఋగాద్యా వేదా శ్చత్వారః విద్యాః నృత్తగీతాదిశాస్త్రాణి వేదః 'సోऽయ' మిత్యాద్యాః శ్లోకా మన్త్రాః 'తదేతే శ్లోకా భవన్తి.' 'తదప్యేష శ్లోకో భవతీ'త్యాదయః. 'పురాణ మ్'అసద్వా ఇద మగ్ర ఆసీ దసదే వేద మగ్ర ఆసీ' దిత్యాది సూత్రనిచయః సూత్రసఙ్ఘః సూత్రాణిచ వస్తుసఙ్గ్రహవాక్యాని 'ఆత్మేత్యేవోపాసీ'తేత్యాదీని వ్యాఖ్యా అర్థవాదాః 'వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతే' త్యాద్యాః ఇతిహాసః 'ఊర్వశీహాప్సరా' ఇత్యాది స్సంవాదరూపః అనువ్యాఖ్యానాని వస్తుసఙ్గ్రహవాక్యవివరణాని యథా 'ఆత్మేత్యేవోపాసీతే' త్యస్య 'యోऽన్యాం దేవతాముపాస్తే అన్యోऽసా వన్యోऽహ మస్మీతి న స వేద యథా పశు రేవం స దేవానా' మితి ఉపనిషద్గణాః ఉపనిషద ఇత్యర్థః 'ప్రియ మిత్యేత దుపాసీతే' త్యాద్యాః ఉత్పత న్తి ఉచ్చర న్తి ఆవిర్భవన్తీతియావత్. విద్యాదిభేదే నాష్టవిధం బ్రాహ్మణ మృగాదిభేదేన చతుర్విధో వేద శ్చేశ్వరేణ లీలాన్యాయేన నిశ్శ్వాసవత్ సృష్ట ఇత్యర్థః. కింబహునా సకలమపి జగ దేతస్య నిశ్శ్వాసోహి నిశ్శ్వసితమేవ నిశ్శ్వాసన లీలాన్యాయే నేశ్వరేణ సృష్టమేవేత్యర్థః. తస్మా త్సర్వం జగ దుత్ప త్తేః ప్రా గ్బ్రహ్మాత్మనైవా స్తీతి బ్రహ్మైవేద మిత్యభిప్రాయః. నను శాస్త్రసృష్టి రేవ కిమితి దర్శితా భూతసృష్టిః కిమితి నదర్శితేతిచే దుచ్యతే. అపౌరుషేయత్వం వేదబ్రాహ్మణయో ర్దర్శయితుం దర్శితేచ తస్మిన్ వేదబ్రాహ్మణే స్వతఃప్రమాణే స్యాతామ్. సతిచ వేదప్రామాణ్యే వేదోక్తం సర్వం సత్యం భవేదితి. యద్వా వేదసృష్టిపూర్వికైవ భూతసృష్టిః. వేదోక్తవిధయాహి ప్రజాపతినా భూతాని సృష్టాని

'ధాతా యథాపూర్వ మకల్పయ' దితిశ్రుతేః. తస్మా ద్వేదసృష్టిరాదా వుక్తా సకలం నిశ్శ్వాస ఇతి జగత్సృష్టిః పశ్చా త్సజ్గృహీ తేతి. నచ వేదానా మ పీశ్వర సృష్టత్వే పౌరుషేయత్వం స్యా దితి వాచ్యం జీవప్రోక్తానామేవ పౌరుషేయత్వం న త్వీశ్వరసృష్టస్యేతి. అతఏ వాత్రశ్లోకపురాణాదిశబ్దానాం యథాశ్రుతార్థో న వర్ణితః. యద్వా వేదో పీశ్వరేణ స్వాతన్త్ర్యేణ న సృష్టః కిన్తు పూర్వకల్పసజాతీయ ఏవేతి న వేదస్య పౌరుషేయత్వ మీశ్వరోహి ప్రళయే ఉచ్చారణాభావా న్నష్ట ప్రాయం వేదం ప్రళయావసానే స్వయం సంస్మృత్య యథాపూర్వం హిరణ్యగర్భా మోపదిదేశ 'తేనే బ్రహ్మ హృదా య ఆదికవయే' ఇతిభాగవతాత్. సచ ప్రజా పతిభ్య ఇత్యేవ ముచ్చారణ మనూచ్చారణీయఏవ వేదః. నతు స్వాతన్త్ర్యేణ- అతఏ వానుశ్రవఇతి వేదస్య నామ- శ్రవణ మనుస్ప్రత్యుచ్చార్యతఇతి. తస్మా ద్వేదస్య స్వరానుపూర్వ్యాదిక మీశ్వరోఽప్యన్యథయితుం న శక్నో త్యేవేతి వేదోఽ పౌరుషేయ ఏవ. ౧౦౩.

శ్లో॥ సర్వేషాం పయసాం యథా జలనిధి శ్శ్రోత్రాది రేకాయనం
శబ్దాదే ర్వదనాదికస్యతు తథా వాగాది రేవం మనః
కామానాం హృదయం ధియాం బృహ దిదం సర్వస్య తస్మా త్సమం
శబ్దాదా కరణై ర్లయం గతవతి బ్రహ్మైక మ స్త్యద్వయమ్. ౧౦౪

వ్యా.—అథ ప్రలయేపీదం సర్వం జగ దాత్మైవేత్యాహ - సర్వేషామితి. సర్వేషాం వాపీకూపతటాకనద్యాదిగతానాం పయసాం జలనిధిః సముద్రః యథా ఏకాయన మేక మయన మేకం గమన మేకప్రలయః అవిభాగప్రాప్తి రిత్యర్థః. సర్వమపి జలం సముద్రే ప్రవిశ్య యథా అవిభాగ మాపన్నం స త్సముద్రఏవ లీయతే ఇత్యర్థః. తథా శ్రోత్రాది శ్శబ్దాదే రేకాయనమ్. శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధానాం శ్రోత్రత్వగక్షిరసనఘ్రాణాని యథాక్రమ మేకాయన మ్భవన్తి తథా వదనాదికస్య వదనాదానగమనవిసర్జనమైథునానాం వాగాదిః వాక్పాణిపాదపాయూపస్థాన్యేకాయనం భవన్తి. కామానాం సర్వేషాం మన ఏకాయన మ్భవతి. ధియాం విజ్ఞానానాం హృదయం బుద్ధి రేకాయన మ్భవతి. ఇదం బృహ ద్బ్రహ్మ సర్వస్యైకాయనం భవతి. యస్మాదేవం తస్మా చ్ఛబ్దాదా విషయజాతే కరణై రిన్ద్రియై స్సమం లయం గతవతి సతి బ్రహ్మణి ప్రలీనేసతి అద్వయ మేకం బ్రహ్మైవా స్తి. అయమ్భావః. సామాన్యే విశేషాణాం నిలయనం తావత్ప్రసిద్ధం మృత్సామాన్యే మృద్విశేషాణాం ఘటాదీనాం లయదర్శనాత్. ఏవం సముద్రజలసామాన్యే నద్యాదిజల

విశేషా నామరూపే విహాయాస్తంగచ్ఛన్తీతి ప్రసిద్ధమ్. తథా శబ్దసామాన్యే శబ్దవిశేషాస్స్పర్శసామాన్యే స్పర్శవిశేషా రూపసామాన్యే రూపవిశేషా రససామాన్యే రసవిశేషా గన్ధసామాన్యే గన్ధవిశేషా శ్చాస్తంగచ్ఛన్తి. తాని చ శబ్దాదిసామాన్యాని సఙ్కల్పసామాన్యే ఽన్తర్భవన్తి. సఙ్కల్పవిశేషత్వా చ్ఛబ్దాదిసామాన్యానాం తచ్చ సఙ్కల్పసామాన్యం విజ్ఞానసామాన్యేఽన్తర్భవతి విజ్ఞానవిశేషత్వా త్సఙ్కల్పస్య. తచ్చ విజ్ఞానసామాన్యం జన్యం నిత్యజ్ఞానస్వరూపే ఆత్మన్యన్తర్భవతి. ఏవం శబ్దాదిక్రమేణ సర్వం జగ దాత్మన్యేవ లీయత ఇతి నాత్మాతిరేకేణ వస్త్వన్తరం కిఞ్చిదస్తి. న చ పృథివ్యాదిభూతానాం లయస్యానుక్తత్వా త్తాని సన్త్యే వాత్మాతిరిక్తాణీతి వాచ్యం శబ్దాదితన్మాత్రవ్యతిరేకే ణాకాశాదిభూతపదార్థాభావాత్. న చాత్ర శ్రోత్రాదా శబ్దాదిలయ ఏవోక్తః న తు శబ్దాదిసామాన్యేష్వితి వాచ్యం శ్రోత్రాదీనాం శబ్దాదిసామాన్యార్థపరత్వా దిహ. ఏవం వదనాదిక్రియాసామాన్యేషు వదనాదిక్రియావిశేషా అన్తర్భవన్తి. తాని చ వదనాదిక్రియాసామాన్యాని ప్రాణమాత్రమేవ. స చ ప్రాణః ప్రజ్ఞానమాత్రమేవ. ఏకమే వాన్తఃకరణాఖ్యం వస్తు జ్ఞానశక్తిప్రాధాన్యేన బుద్ధిరితి క్రియాశక్తిప్రాధాన్యేన ప్రాణ ఇతి చోచ్యత ఇతి బుద్ధేరివ ప్రాణస్యాపి ప్రజ్ఞానమాత్రే ఆత్మన్యేవ ప్రలయః. ఏవం ప్రలయే ఆత్మాతిరిక్తవస్త్వభావాదేవ ఏకమే వాద్వితీయం బ్రహ్మాస్తి. తస్మాత్ సృష్టిస్థితిలయకాలత్రయేఽపి సర్వం జగదాత్మైవేతి సిద్ధాన్తః. యద్వా విషయాణాం ప్రాతిభాసికత్వా ద్జ్ఞాయమానత్వ వేషేనైవ విషయాణాం సత్త్వం నాన్యథేతి కృత్వా శ్రోత్రాదిగ్రాహ్యాణాం శబ్దాదివిషయాణాం శ్రోత్రాది రేకాయనం మనసి సత్యేవ శ్రోత్రాదిః స్వవిషయం గృహ్ణాతి నాన్యథేతి శ్రోత్రాదే ర్మన ఏకాయనం బుద్ధ్యధీనైవ మనఃప్రవృత్తి రితి మనసో బుద్ధి రేకాయనం సా చ బుద్ధి రాత్మనైవ భాస్యమానా సతీ సత్తాం లభత ఇతి బుద్ధే రాత్మా భవ త్యేకాయనమ్. ఏవం వదనాదిక్రియా వాగాదీన్ద్రియై ర్నిర్వర్త్యన్తే వాగాద్యభావే సతి వదనాద్యభావ ఏవేతి వదనాదీనాం వాగాది రేకాయనం ప్రాణచేష్టాభావే వాగాదిచేష్టాభావా ద్వాగాదీనాం ప్రాణ ఏకాయనం ప్రాణశ్చాత్మనైవ చేతనీకృతస్సన్ చేష్టత ఇతి ప్రాణస్యాత్మైకాయనం తథా చ క్రమేణ సర్వస్యాపి జగత ఆత్మన్యేవ ప్రలయ ఇత్యేకమే వాద్వితీయం బ్రహ్మ. న చ కామానామ్మనః ధియాం హృదయ మేకాయన మిత్యుక్త మితి కథ మస్యార్థస్య సిద్ధి రితి వాచ్యమ్. కామానాం శబ్దాదికామహేతూనాం శ్రోత్రాదీనామితి. ధియాం కాను

సఙ్కల్పాద్యాత్మకస్య మనస ఇతి చార్థవర్ణనాత్. అథవా శ్రోత్రాదిగ్రాహ్యత్వా చ్ఛబ్దాదీనాం శ్రోత్రాది రేకాయనం వాగాదినిర్వర్త్యత్వా ద్వదనాదీనాం వాగాది రేకాయనం మనఃప్రభవత్వా త్కామానాం మన ఏకాయనం బుద్ధిజన్యత్వా ద్జ్ఞానానాం బుద్ధి రేకాయనం శ్రోత్రాది వాగాది మనో బుద్ధిశ్చే త్యేత త్సర్వ మాత్మప్రభవత్వా దా త్మైత స్యై కాయనం. కార్యస్య స్వకారణఏవ నిలయన మితి నియమా దితిభావః. నన్వేవం ప్రలయే యది సర్వమ ప్యాత్మని లీయ తే త్వర్హి తదా సర్వేషామపి ముక్తి రేవేతి వ్యర్థోఽయం జ్ఞానమార్గ ఇతిచే న్నైవమ్. ఆత్యన్తికప్రలయే ఏవ సర్వలయః. నతు నిత్యప్రలయే నాపి నైమిత్తికప్రలయే నాపి మహాప్రలయే ఇతి. తత్ర నిత్యప్రలయ స్సుషుప్తిః నైమిత్తికప్రలయో బ్రహ్మదినప్రలయః మహాప్రలయో బ్రహ్మప్రలయ ఇతివివేకః. ఆత్యన్తికప్రలయస్తు మోక్షఏవ అథవా అత్రోక్తః ప్రలయః శబ్దాదీనాం శ్రోత్రాదిషు శ్రోత్రాద్యతిరేకేణ శబ్దాది ర్నా స్తీ త్యనుచిన్తనమేవ యథా మృద్వ్యతిరేకేణ ఘటో నాస్తీతి. ఏవ మాత్మకార్యస్య జగత ఆత్మాతిరేకేణ నా స్తీతి చిన్తనమేవ జగత ఆత్మని లయః. తథా చిన్తితేసతి ఆత్మాతిరేకేణ జగత ఉపలమ్భాభావాత్. తస్మా త్సర్వం జగ దాత్మైవేతి సఙ్క్షేపః. ౧౦౪

శ్లో॥ క్షిప్త స్సైన్ధవఖిల్యఏవ సలిలే పాథోఽనలీయేత త
న్నైవా స్యోద్గ్రహణాయ కోపి పురుష శ్శక్తోఽమ్బు య ల్లావణమ్
ఏవంభూత మపార మన్తరహితం విజ్ఞానమాత్రం మహ
ద్భూతా న్యనుపయాతి భూతనికరా దుత్థాయ నిశ్చేతనమ్.   ౧౦౫

వ్యా.—కథ మాత్యన్తికప్రలయే ప్యాత్మైక శేషత్వ మత ఆహ - క్షిప్తఇతి. సలిలే క్షిప్త స్సైన్ధవఖిల్యః లవణఖణ్డః పాథో జల మనులీయే తానుసృత్య లయం గచ్ఛే దేవ. భౌమతైజససమ్పర్కా త్ఖిల్యస్య య త్కాఠిన్యం జాతం తత్స్వయోని సమ్పర్కా దపగచ్ఛతీతి య త్త దుదకస్య విలయనం త దనువిలీయ తే సైన్ధవఖిల్య ఇత్యర్థః. త త్తస్మాత్ కోపి పురుష స్సునిపుణోపి అస్య ఖిల్య స్యోద్గ్రహణాయ ఉదకా దుద్ధరణాయ నైవ శక్తః. యద్యస్మా దమ్బు లావణం లవణమయం జాత మితి శేషః. తస్మాదితిపూర్వేణాన్వయః. ఉదకే క్షిప్తః ఖిల్య స్సర్వావయవావచ్ఛేదే నోదకే సఙ్క్రాన్తః అతఏవ సర్వమ ప్యుదకం లవణరసమయం జాత మేవ ముదకే లీనత్వాదేవ ఖిల్యస్య పున రుదకా దుద్ధరణం కర్తు మశక్య మిత్యర్థః. ఏవమ్ అన్తరహిత మపారం సాపేక్షత్వనిరపేక్షత్వాభ్యా మానన్త్యస్య ద్వివిధత్వా ద్విశేషణద్వయమ్. పృథివ్యాద్యపేక్షయా అనన్తం స్వత శ్చానన్తమిత్యర్థః

యద్వా దేశతః కాలతశ్చాన్తరహితమితి బోధనాయ విశేషణద్వయమ్. విజ్ఞాన మాత్రం జాత్యన్తరప్రతిషేధార్థం మాత్రపదం. భూతం కాలత్రయసత్ పారమార్థిక మిత్యర్థః. మహత్ సర్వజగదపేక్షయా మహత్ - బ్రహ్మేత్యర్థః. యదస్మిన్ శరీరే ఆనఖేభ్యః ప్రవిష్టం త దితియావత్. భూతనికరా త్కార్యకరణసఙ్ఘాతాత్మనా పరిణతా ద్భూతగ్రామా దుత్థాయ తత్తాదాత్మ్యాధ్యాసం పరిత్యజ్య బ్రహ్మవిద్యయా సర్వం ప్రవిలాప్యేతి యావత్. నిశ్చేతనం విజ్ఞానశూన్యం సత్ తాని భూతాని కార్యకరణసఙ్ఘాతాత్మకాని విలీనా న్యన్వపయాతి అనుసృత్య నశ్యతి. నను విజ్ఞానమాత్రస్య కథం విజ్ఞానశూన్యత్వ మనన్తస్యనా కథం నాశ ఇతిచే దుచ్యతే. నిత్యచైతన్యమాత్రస్య బుద్ధివృత్తివిజ్ఞానాభావః అనన్తస్య వినాశో దర్శనావిషయత్వప్రాప్తిః. ణశాదర్శన ఇతిహి ధాతుః స్మర్యతే. తతశ్చ నశ్యతి అదర్శనం గచ్ఛతి. దర్శనావిషయోభవతీత్యర్థః. అదృశ్యత్వా దాత్మనః నచ దృశ్యఏవేతి వాచ్యం. కి మాత్మా ఆత్మనా దృశ్యతే ఉతానాత్మనా. నాద్యః. కర్మకర్తృభావవిరోధాత్. నాన్త్యః. జడత్వా దాత్మభిన్నస్య సర్వస్య. నచాత్మాన్తరేణ దృశ్యత ఇతి వాచ్య మభావాదాత్మాన్తరస్య 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే'తి శ్రుతేరేకత్వా దాత్మనః. నను అదృశ్య స్యాత్మనః అదృశ్యత్వం స్వాభావిక మేవేతి కృత్వా భూతాదర్శన మన్వదృశ్యో భవ త్యాత్మే త్యుక్తి రయుక్తేతిచే న్నైవమ్. అదృశ్యోఽప్యాత్మా సఙ్ఘాతతాదాత్మ్యాధ్యాసా దవిద్యయా దృశ్యఇవ కృతః తదావిద్యకం దృశ్యత్వం విహాయ పున రదృశ్యఏవ జాతఇతి. అయమ్భావః. ఆత్మా దేహేఽస్మిన్ ప్రవిష్టస్సన్ సఙ్ఘాతతాదాత్మ్యాధ్యాసవశా దవిద్యయా కృతా స్మనుష్యోఽహం జాతో వృద్ధో జీర్ణః సుఖీ దుఃఖీ కాణో బధిరో వికల స్సంసారీతి మన్యమానః సఙ్ఘాతే నిమగ్న ఆసీత్తప్తేఽయఃపిణ్డేఽగ్నిరివ. తస్య సఙ్ఘాతస్య దృశ్యత్వా ద్వికారిత్వా చ్చాత్మా దృశ్యో వికారీచ జాతః. సూలదేహస్య వినాశేఽపి సూక్ష్మదేహస్యాముక్తి వినాశాభావా త్సదాఽపి సఙ్ఘాతాత్మకఏవ భవ త్యయమ్. అస్యతు యదా సుకృతపరిపాకవశా ద్వేదాన్తశ్రవణాదిలాభ స్తదా బ్రహ్మవిద్యయా స్వాత్మతత్త్వసాక్షాత్కారో జాయతే. తేన చ సర్వమ ప్యవిద్యాతత్కార్యజాతం నశ్యతి. తత్ర యావత్ప్రారబ్ధావసాన మవిద్యాకార్యజాతం దగ్ధపటవ దబద్ధకం సన్వర్తతే అవిద్యాతు సర్వాత్మనా నశ్యత్యేవ. ప్రారబ్ధావసానేతు కార్యజాతమపి నశ్యతి. ఏవం స్వకార్యైస్సహావిద్యాయాం నష్టాయా మయ మాత్మా నిర్ముక్తసర్వసంసారః పరిత్యక్తసఙ్ఘాతోఽపరిచ్ఛిన్నః ప్రజ్ఞానఘనోఽనన్తోఽపారశ్చ సన్నవతిష్ఠతే. ఇమా మేవ దశా మ్ముక్తి మాచక్షతే. అస్యాం దశాయాం కర

ణాభావా దాత్మనః. న శబ్దాదివిశేషవిజ్ఞాన మస్తి. ఉపాధ్యభావా న్న దృశ్యత్వం పరిచ్ఛిన్నత్వాదికం వా. ఉపాధిసమ్ప్రయుక్తం హ్యాత్మనో దృశ్యత్వాదికం యద్య ప్యాత్మా సర్వదా ప్యేకరూపఏవ తథాపి బన్ధదశాయా మవిద్యయా గగనస్య నైల్యమివాత్మన స్సమ్భూతం దృశ్యత్వాదిక మతఏవ తత్త్వవిత్ దేహత్యాగా త్ప్రాగపి బ్రహ్మస్వరూపేణై వావతిష్ఠతే విశేషవిజ్ఞానశూన్యత్వా చ్చైతన్యమాత్రత్వాచ్చ. నచ తత్త్వవిద స్సతి కరణగ్రామే కథం విశేషజ్ఞానాభావ ఇతి వాచ్యం దర్శనమననాదీనా మన్తఃకరణబహిఃకరణధర్మత్వే నానాత్మధర్మత్వాత్. తస్మా ద్విద్యయా సర్వోపాధివిలయే కృతే నిర్విశేషం చైతన్యమాత్రమే వావశిష్యతే ఇతి. నను దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోః కి మత్ర సాదృశ్య మితిచే దుచ్యతే. లవణరసమయస్య సముద్రోదకస్య భౌమతైజససమ్పర్కా ద్యథా సైన్ధవఖిల్యభావః ప్రాప్త ఏవం బ్రహ్మణో విజ్ఞానఘనస్య సఙ్ఘాతాభిమానా జ్జీవభావః ప్రాప్తః. యథా సైన్ధవఖిల్యః పున రుదకసమ్బన్ధాత్. లవణరసమయ ముదకమేవ భవతి యథాపూర్వం తథా జీవః బ్రహ్మాహమస్మీతి బ్రహ్మతాదాత్మ్యనిశ్చయాత్మకబ్రహ్మస్వరూపసమ్బన్ధాత్పున ర్విజ్ఞానమయం బ్రహ్మైవ భవతి యథాపూర్వమితి. ఉదకే ప్రవిశ్య సైన్ధవఖిల్యవ ద్బ్రహ్మణి ప్రవిశ్య జీవో నామరూపరహితో భవతీతి. ఉదకే ప్రవిష్ట సైన్ధవఖిల్యఇవ బ్రహ్మణి ప్రవిష్టో జీవో న పున రావర్తత ఇతిచ. ౧౦౫

శ్లో॥ విజ్ఞానాత్మక ఏష భూతనికరా దుత్థాయ యాతః పరం
స్వాపేవా మరణే బృహ న్నిజపదం జానాతి నో కిఞ్చన
యత్ర ద్వైతమి వాస్తి తత్రతు పరో జానాతు నామేతరం
యత్రాత్మైవ సమస్త మత్రతు కథం కః కేన కం ప్రాప్నుయాత్.
౧౦౬

వ్యా.— నను ముక్తో జీవో బ్రహ్మభావం ప్రతిపద్య విశేషవిజ్ఞానశూన్యో భవతీ త్యత్ర కి మ్మాన మితిశఙ్కాయాం సుషుప్తిర్మరణఞ్చ మాన మిత్యాహ విజ్ఞానాత్మకఇతి. విజ్ఞానాత్మకః విజ్ఞానమయ ఏష జీవః భూతనికరా దుత్థాయ కార్యకరణసఙ్ఘాతాభిమానం పరిత్యజ్య స్వాపే మరణే వాశబ్దా న్మూర్ఛాదిషుచ పరం సర్వవిలక్షణం నిజపదం స్వస్వరూపభూతం బృహ ద్బ్రహ్మ యాతః ప్రాప్తస్స న్ కిఞ్చన కిఞ్చిదపి నో జానాతి. ఏవం ముక్తావపీ త్యనుమేయమ్. అధ్యాసే సతి విశేషవిజ్ఞానసద్భావః తదభావే తదభావ ఇత్యన్వయవ్యతిరేకన్యాయాదితిభావః. నచైవం యథా స్వాపే మరణేచ బ్రహ్మణి ప్రవిష్టో జీవః జాగరే

జన్మాన్తరేచ పునర్బ్రహ్మణ ఉత్తిష్ఠతి ఏవం ముక్తావపీతి శఙ్క్య ముత్థానకారణా జ్ఞానాభావా న్ముక్తౌ. నను ముక్తిదశాయాం స్వాపాదౌ వా విశేషవిజ్ఞానాభావే కో హేతు రతఆహ- యత్రేతి. యత్రావిద్యాదశాయాం ద్వైత మస్తి. ఇవశబ్దా త్తదానీమపి ద్వైతసత్త్వం భ్రాన్తిసిద్ధమేవేతి గమ్యతే. నహి సదైకరూపే ఽద్వితీయే బ్రహ్మణి కదాచిదపి ద్వైతం స్థాతు మర్హతి. తత్ర తస్యాం దశాయాన్తు పరో ద్రష్టా అవిద్యాకల్పితః. సైన్ధవఖిల్యతుల్యో జీవ స్సంసారీ ఇతరం దృశ్యం జానాతు నామ ద్వైతస్య సత్త్వా దవిద్యాకల్పితస్యేతిభావః. యత్ర విద్యాదశాయాం సమస్తం సర్వం వస్తు ఆత్మైవ భవతి. అత్ర అస్యాం దశాయాన్తు కః కథం కేన కరణేన కం పదార్థం ప్రాప్నుయా ద్విద్యాత్. న కోఽపి న కథమపి న కేనాపి నకమపి జానీయా దిత్యర్థః. సర్వద్వైతాభావా దద్వైత స్యాత్మన ఏకస్యై వావశేషాచ్చేతిభావః. నన్వేవం విద్యాదశాయాం సర్వద్వైతనాశే జీవనాశోఽపి ప్రాప్తః తచ్చానిష్టం నిత్యత్వా జ్జీవస్యేతిచే న్నైవమ్. సర్వమపి ద్వైతం విద్యాదశాయామాత్మరూపేణైవ తిష్ఠతీతి న ద్వైతనాశః. నచ జ్ఞానస్వరూపత్వా జ్జీవస్య బ్రహ్మత్మనాఽవస్థితి ర్భవతునామ కథం జడస్య జగత ఇతివాచ్యం కార్యస్య కారణాత్మనాఽవస్థితే స్సమ్ప్రతిపన్నత్వాత్. నచ కారణా ద్విలక్షణస్య కార్యస్య కథ ముత్పత్తి రితివాచ్యం రజ్జోరపి సర్పస్యోదయదర్శనాత్. నచ బ్రహ్మకార్యస్య జీవస్య కథం బ్రహ్మాత్మనాఽవస్థితి రితివాచ్యం బ్రహ్మణఏవ జీవభావం ప్రాప్తత్వేన జీవస్య బ్రహ్మాత్మనాఽవస్థిత్యుపపత్తేః. న చావికారి బ్రహ్మణః కథం జీవభావాపత్తి రితి వాచ్య మవికృతస్యైవ గగనస్య నీలభావాపత్తిదర్శనాత్. తస్మా ద్వస్తుతో బ్రహ్మైకమే వాద్వితీయం వ్యవహారతస్తు తస్మి న్మాయయా సర్వోఽపి ప్రపఞ్చో ద్రష్టృదృశ్యాదిలక్షణః కల్పితో భాతీతి సఙ్క్షేపః. ౧౦౬

శ్లో॥ యేనేదం సకలం పుమాన్ కలయతే జానాతు తం కేనవా
యశ్చేదం సకలం పుమాన్ కలయతే జానాతు తం కేనవా
జ్ఞాతా జ్ఞానమయోఽప్యయం యది భవే జ్జ్ఞేయః పరేణాపి స
జ్ఞేయశ్చే త్త్వనవస్థితిశ్చ బత వా న్వ్యాఘాతప వేష్యతామ్. ౧౦౭

వ్యా.—యత్ర హ్యవిద్యావస్థాయా మన్యోఽన్యం పశ్యతి తత్రాఽప్యయ మాత్మాఽదృశ్య ఏవేత్యాహ - యేనేతి. పుమాన్ జీవః ఇదం సకలం దృశ్యం యేన ప్రజ్ఞానలక్షణే నాత్మనా కలయతే వేత్తి తం ప్రజ్ఞానాత్మానం కేనవా అన్యేన జానాతు న కేనాపీత్యర్థః. జ్ఞానేన జ్ఞేయం జ్ఞాయతే తత్తు జ్ఞానం న కేనాపి జ్ఞాయత

ఇతిభావః. యశ్చ జ్ఞాతా పురుషః ఇదం సకలం కలయతే వేత్తి తం జ్ఞాతారం కేనవా జానాతు న కేనాపీత్యర్థః. జ్ఞేయం జ్ఞాతుం కరణ మస్తి చక్షురాదికం నతు జ్ఞాతారం జ్ఞాతు మితిభావః. నను జ్ఞానం జ్ఞాతా చాన్యేన కేనచి ద్జ్ఞానేన జ్ఞాత్రా వా జ్ఞాయతాం కో దోష స్తత్రాహ. జ్ఞానమయో జ్ఞానస్వరూపో జ్ఞాతా చాయ మాత్మా యది పరేణాన్యేన కేనచి ద్జ్ఞానేన జ్ఞాత్రావా జ్ఞేయో భవేత్ సోపి పరః కేనచి త్పరతరేణ జ్ఞేయో భవేత్ ఇత్యేవ మనవస్థిత మనవస్థారూపో దోషః. చ కిఞ్చబలవా న్వ్యాఘాత ఏవ విరోధోపి జ్ఞాతు ర్జ్ఞేయత్వం జ్ఞానస్య జ్ఞేయత్వంచ విరుద్ధ మిత్యర్థః. ఇతి ఇష్యతా మభ్యుపగమ్యతాం విదుషేతి శేషః. తస్మా న్నాస్త్యాత్మనః కోపి పరో ద్రష్టా అతఏవ 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే'తి శ్రూయతే. నను యః ప్రజ్ఞానేన సర్వం పశ్యతీ తీహోక్త స్స కిం జీవ ఉత కూటస్థో య ద్వేశ్వరోఽథవా బ్రహ్మ. అన్తః కరణే నావచ్ఛిన్నో జీవ ఉపహితస్తు కూటస్థః. మాయయావచ్ఛిన్న ఈశ్వర ఉప హితస్తు బ్రహ్మేతి వివేకః. అవచ్ఛిన్నత్వోపహితత్వయోస్తు ఉపాధేః కార్యాన్వ యిత్వతదభావప్రయుక్తో భేదో ఽవగన్తవ్యం. న తావ జ్జీవః. అన్తఃకరణేన బహిః కరణై శ్చక్షురాదిభిశ్చ జీవ స్సర్వం వేత్తీతి. న కూటస్థః. తస్య విశేషవిజ్ఞానాభా వాత్. నేశ్వరః. మాయయైవ స సర్వం పశ్యతి నతు ప్రజ్ఞానే నేతి. నాపి బ్రహ్మ కూటస్థవ దస్యాపి విశేషవిజ్ఞానాభావా దితిచే దుచ్యతే. న కేవలం చక్షురాదయో రూపాదిదర్శనే కరణాని. కిన్తు చక్షురాదిద్వారా బహిర్నిర్గతవిషయాకారపరిణత బుద్ధివృత్తిప్రతిఫలితచైతన్యమేవ. ఏవం సుఖాద్యాన్తరవిషయసాక్షాత్కారేఽపి సుఖాద్యాకారపరిణతబుద్ధివృత్తిప్రతిఫలితచైతన్యమేవ. తథాచ తత్తద్విషయా కారపరిణతబుద్ధివృత్తిప్రతిఫలితచైతన్యేనైవ జీవ స్సర్వం వేత్తీతి జీవ స్సర్వం ప్రజ్ఞానేన పశ్యతీ త్యుక్తమ్. 'యే నేక్షతే శృణో తీదం జిఘ్రతి వ్యాకరోతిచ' స్వాద్వస్వాదూ విజానాతి త త్ప్రజ్ఞాన ముదీరిత' మితివచనాత్. 'యేనవా రూపం పశ్య'తీత్యాద్యైతరేయోపనిషద్వచనాచ్చ. నచ బుద్ధివృత్తిప్రతిఫలితచైతన్యస్య కథం ప్రజ్ఞానాత్మత్వం బిమ్బచైతన్యస్యైవ ప్రజ్ఞానాత్మత్వా దితి వాచ్యం బిమ్బప్రతిబిమ్బయో రభేదాత్. ఏకమేవ చైతన్యం బుద్ధివృత్తౌ ప్రతిఫలితం స జీవస్య విశేషవిజ్ఞానసాధన మ్భవతీతి నచ బుద్ధివృత్తిరేవ కరణ మస్త్వితి వాచ్యం తస్యా జడత్వేన విషయప్రకాశకత్వాయోగాత్. నచ బుద్ధివృత్తిప్రతి ఫలితచైతన్యం ఫలభూత మవగతిశబ్దవాచ్యం జ్ఞానం నతు సాధనభూతం జ్ఞాన మితివాచ్యమ్. ఘటాకారపరిణతసాభాసబుద్ధివృత్తిజన్యత్వా ద్ఘట ఇతి జ్ఞానస్య.

న చావగతిరూప స్యాత్మనః కథం ప్రజ్ఞానరూపత్వ మితి వాచ్యం బుద్ధివృత్తి ప్రతిఫలితత్వరూపేణ ప్రజ్ఞానరూపత్వ మితి నచ నిత్యాయాః అవగతేః కథం జన్యఘటాదిజ్ఞానరూపత్వ మితి వాచ్యం నిత్యాయా మేకస్యా మే వావగతే యదా ఘటాది ర్విషయో భవతి తదా ఘటాదిజ్ఞానరూపత్వ మవగతే స్సమ్భవ తీతి. యద్వా. బుద్ధివృత్త్యవచ్ఛిన్నం చైతన్యం సాధనభూతం బుద్ధివృత్తిప్రతిఫలి తం చైతన్యం ఫలభూత మితివివేకః. ఏవంసతి ఏకస్యైవ చైతన్యలక్షణ స్యాత్మనః బుద్ధ్యవచ్ఛిన్నత్వరూపేణ ప్రజ్ఞానాత్మత్వం బుద్ధిప్రతిఫలితత్వరూపే ణావగ తిరూపత్వంచ సమ్భవతీతి. ఏవ మీశ్వరోఽపి మాయావృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్య లక్షణేన మాయావృత్తిప్రతిఫలితచైతన్యలక్షణేన వా ప్రజ్ఞానేన సర్వం వేత్తీతి నేశ్వరపరత్వేఽపి కిఞ్చి దవద్యమ్. తథా కూటస్థోఽపి స్వరూపచైతన్యలక్షణప్రజ్ఞానేన సర్వం జగ త్సామాన్యే నావభాసయతీతి కూటస్థపరత్వేఽపి న దోషః. నచ కూట స్థస్యైక మేవ స్వరూపచైతన్యం కథం కరణం కర్తృచ భవే దేకస్యా మేవ జ్ఞానక్రి యాయా మితి వాచ్యమ్. దేవదత్త స్స్వయం గచ్ఛతి విష్ణుమిత్ర స్స్వయం గ్రన్థం పశ్యతీత్యాది ప్రయోగదర్శనాత్. స్వేనే త్యస్మి న్నర్థేహి స్వయమి త్యవ్యయం వర్తతే. నచ కరణకర్తృభావవిరోధస్య కః పరిహార ఇతివాచ్యం స్వయ మ్పశ్యతీ త్యస్య కరణాన్తరనైరపేక్ష్యేణ పశ్యతీత్యర్థాత్. అతఏవ శ్రుతి రాహ 'అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతే' త్యాదిః. కరణానధీనజ్ఞానవత్త్వం కూటస్థస్య. ఏవం బ్రహ్మాపి ప్రజ్ఞానేన స్వరూపచైతన్యలక్షణేన పశ్యతి సర్వమితి. తస్మా ద్జ్ఞానక్రియాయాం కర్తాపి విజ్ఞానాత్మా కరణ మ్భవత్యేవ. నను కథ మేకస్యైవ కర్తృత్వకరణత్వఫలత్వాని భవితు మర్హన్తి విరోధా దితిచే త్కోఽత్ర విరోధః. ఉపాధిభేదేన తత్సమ్భవాత్. తథాహి ఏకమేవ చైతన్య మన్తఃకరణావచ్ఛిన్నం మాయావచ్ఛిన్నంవా భూత్వా కర్తృ భవతి. తద్వృత్త్యవచ్ఛిన్నం సత్కరణం భవతి. తద్వృత్తిప్రతిఫలితం సత్ విషయచైతన్యాభిన్నం స ద్వా ఫల మ్భవతి విషయావచ్ఛిన్నం స ద్జ్ఞేయమపి భవత్యే వేతి. న్యాయమతేఽపి కర్ణశష్కుల్యవచ్ఛి న్నత్వే నైకస్యై వాకాశస్య కరణత్వం ఘటావచ్ఛిన్నత్వేన విషయత్వంచ భవ త్యేవ. హన్త తర్హి కథ మాత్మా జ్ఞేయో న భవతీ త్యుచ్యతే ఇతిచే ద్వదామి శృణు జ్ఞాతృవ స్త్వన్తరాభావాదితి. నతు విషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభావాత్ న చాత్మాకారయా బుద్ధివృత్త్యా వేద్యత ఏ వాత్మాఽఽత్మనేతి వాచ్యం. కరణ

వ్యాపారా త్ప్రాగేవ సిద్ధత్వా దాత్మనః. నహి స్వస్య స్వయం కదాపి పరోక్షః. తస్మా ద్జ్ఞాతై వాత్మా న జ్ఞేయ ఇతి సిద్ధాన్తః. ౧౦.౭

శ్లో॥ భూతానాం మధు భూ ర్భువశ్చ మధు తా న్యస్యాంచ తేజోమయోఽ
ధ్యాత్మం దే హ్యమృత స్స ఏత దమృతం చాత్మైష సర్వం బృహత్
భూతానాం మధు వా ర్జలస్య మధు తా న్యస్మింశ్చ తేజోమయోఽ
ధ్యాత్మం రై తస ఏష చామృతమయో బ్రహ్మోఽయ మాత్మాఽ మృతమ్.
౧౧౮

వ్యా॰-సర్వం జగ దాత్మసామాన్యక మాత్మప్రభవ మాత్మస్థిత మాత్మప్రలయం చేత్యుక్త మాత్మై వేదం సర్వ మితి. సర్వం జగ దాత్మైవ ఆత్మసామాన్యకత్వాత్మప్రభవత్వాత్మస్థితత్వాత్మప్రలయత్వవత్త్వాత్. యో యత్సామాన్యకత్వ యత్ప్రభవత్వ యత్స్థితత్వ యత్ప్రలయత్వవాన్ స స ఏవ యథా మృత్సామాన్యకత్వ మృత్ప్రభవత్వమృత్స్థితత్వమృత్ప్రలయత్వవాన్ ఘటో మృదేవ ఇతి ప్రయోగశ్చ సూచితః. తత్రాయం హేతు రసిద్ధ ఇతి కస్యచి దాశఙ్కా స్యా దితి తద్వారణాయాస్య మధుబ్రాహ్మణ స్యారమ్భః. భూతానాం బ్రహ్మాది స్తమ్బపర్యన్తానాం ప్రాణినాం భూ రియం పృథివీ మధు. మధువ త్కార్యమిత్యర్థః. య థైకో మధ్వపూపో ఽనేకై ర్మధుకరై ర్నిర్వ ర్తితః ఏవ మియం భూ స్సర్వై ర్భూతై ర్నిర్వ ర్తితా. భువశ్చ తాని భూతాని మధు. కార్యం భవ న్తీతి శేషః. భువా భూతానాం నిర్వ ర్తితత్వా దితిభావః. కిఞ్చ అస్యాం పృథివ్యాం వ ర్తమానఇతి శేషః. తేజోమయః చిన్మాత్రప్రకాశమయః. అమృతో ఽమరణధర్మా పురుష ఇతి శేషః. అధ్యాత్మ మాత్మని దేహే వ ర్తమానః తేజోమయో ఽమృతశ్చ దేహీ శారీరః పురుషశ్చ సర్వేషాం భూతానాం మధు. చశబ్దా త్పురుషస్యచ తాని మధు ఇతి భూః భూతాని భౌమః పురుషః శారీర శ్చేతి చతుష్టయ మేకం మధ్వితిభావః. ఏత చ్చతుష్టయాత్మకం మధు స ఏష ప్రకృత ఆత్మైవ. ఇదం సర్వం య దయ మాత్మేతి పూర్వ ముక్తత్వా దితిభావః. అమృతం చైషఏవ సర్వం చైషఏవ బృహ ద్బ్రహ్మ చైషఏవ. సర్వస్యాత్మకార్యత్వా త్కార్యస్యచ కారణవ్యతిరేకేణాసత్త్వా దాత్మనఏవ బ్రహ్మత్వా త్తస్యైకస్యైవ సత్యత్వాచ్చ సర్వ మాత్మా బ్రహ్మాత్మా అమృత మాత్మే త్యుక్తమితి బోద్ధవ్యమ్. ఏవం పర్యాయా న్తరేష్వప్యూహ్యమ్. భూతానాం వాః జలం మధు. జలస్య తాని భూతాని మధు. అస్మిన్ జలే వ ర్తమానః తేజోమయః చా దమృతమయః పురుషః అధ్యాత్మం వ ర్త

మానః అమృతమయః చా త్తేజోమయ ఏష రైతసః రేతోమయః పురుషశ్చ
భూతానాం మధు. భూతాని చాస్య మధు ఏవం. జలభూత వాఙ్మయ పురుషరైతస
పురుషాత్మనా చతుర్విధ మేకం మధు. అయ ముక్తో వారాదిరూపః ప్రపఞ్చః
అమృతం యద్బ్రహ్మ తదభిన్న ఆత్మైవ భవతి తత్కార్యత్వా దితిభావః. యద్వా
ఆత్మా స్వరూపభూత మమృతం బ్రహ్మైవ భవతి. ౧౦౮

శ్లో॥ భూతానాం మధు వహ్ని రస్య మధు తా న్యస్మింశ్చ తేజోమయోఽ
ధ్యాత్మం వాఙ్మయ ఏష చామృత ఇదం బ్రహ్మయ మాత్మా జగత్
భూతానా మ్మధు వాయు రస్య మధు తా న్యస్మింశ్చ తేజోమయోఽ
ధ్యాత్మం ప్రాణమయః పుమా నిద మసా వాత్మాఽమృతం బ్రహ్మయత్.
౧౦౯

వ్యా.— భూతానాం వహ్ని ర్మధు. అస్య వహ్నే ర్భూతాని మధు. అస్మి న్
వహ్నౌ వర్తమాన స్తేజోమయో ఽమృతమయః పురుషః అధ్యాత్మం వర్త
మాన ఏష తేజోమయో ఽమృతః వాఙ్మయః పురుషశ్చ భూతానాం మధు.
తాని చాస్య పురుషస్య మధు. ఇదం చతుర్విధం మధు బ్రహ్మ బ్రహ్మాభిన్నోఽయ
మాత్మైవ. తథా జగ త్సర్వమ ప్యయ మాత్మైవ. యద్వా ఇదం జగ చ్చతుష్టయ
మధ్వాత్మకః ప్రపఞ్చః. బ్రహ్మాభిన్నోఽయ మాత్మైవ. భూతానాం వాయు
ర్మధు. అస్య వాయో స్తాని భూతాని మధు. అస్మి న్ వాయౌ వర్తమాన స్తేజోమ
య శ్చా దమృతమయః పుమా న్ అధ్యాత్మం వర్తమానః తేజోమయోఽమృత
మయః ప్రాణమయః పుమాంశ్చ భూతానాం మధు. అస్య పురుషస్య భూతాని
మధు. ఇదం చతుష్టయం మధు. అసా వాత్మైవ కోఽసా వతఆహ - య దమృతం
బ్రహ్మేతి స ఇతి శేషః. ౧౦౯

శ్లో॥ భూతానాం మధు భాను రస్య మధు తా న్యస్మింశ్చ తేజోమయోఽ
ధ్యాత్మం చామృత ఏష చాక్షుష ఇదం బ్రహ్మేద మాత్మాఽమృతమ్
భూతానా మ్మధు ది గ్దిశశ్చ మధు తా న్యస్యాంచ తేజోమయోఽ
ధ్యాత్మం శ్రౌత్ర ఉతామృతశ్చ త దిదం బ్రహ్మేద మాత్మాఽమృతమ్.
౧౧౦

వ్యా.—భూతానాం భాను ర్మధు. అస్య తాని మధు. అస్మి న్ భానౌ వర్త
మానః తేజోమయశ్చా దమృతః పురుషః. అధ్యాత్మం వర్తమానః అమృత
శ్చా త్తేజోమయ ఏష చాక్షుషః పురుషశ్చ భూతానాం మధు. అస్య పురుషస్య

భూతాని మధు. భూతానాం మధు అస్య తాని మధు ఇతి శబ్దానా మావృత్తి రితి భావః. ఇదం చతుష్టయం మధు బ్రహ్మ భవతి. ఇద మాత్మా భవతి ఇద మమృత మ్భవతి. భూతానాం దిక్ మధు దిశశ్చ తాని మధు అస్యాం వర్తమాన స్తేజోమ యోఽమృతః పురుషః అధ్యాత్మం వర్తమానోఽమృత స్తేజోమయః శ్రోత్రః శ్రోత్రమయః పురుషశ్చ భూతానాం మధు తా న్యస్య మధు ఇదం బ్రహ్మ ఇద మాత్మా ఇద మమృత మ్భవతి. ౧౧౦

శ్లో॥ భూతానా మ్మధు చన్ద్రో ఽస్య మధు తా న్యస్మింశ్చ తేజోమయోఽ
ధ్యాత్మం మానస ఏష చామృత ఇదం బ్రహ్మేద మాత్మాఽమృతమ్
భూతానాం మధు చఞ్చలా చ తటిత స్తా న్యత్ర తేజోమయోఽ.
ధ్యాత్మం తైజస ఏష చామృత ఇదం బ్రహ్మేద మాత్మా ఽమృతమ్.
౧౧౧

వ్యా.—భూతానాం చన్ద్రశ్చన్ద్రో మధు అస్య చన్ద్రస్య తాని భూతాని మధు అస్మిన్ చన్ద్రే వర్తమానః తేజోమయ శ్చా దమృతమయః పురుషః అధ్యాత్మం వర్తమానోఽమృత శ్చా త్తేజోమయో మానస ఏష పురుషశ్చ భూతానా మ్మధు తా న్యస్య మధు. ఇదం బ్రహ్మ ఇద మాత్మా ఇద మమృతమ్. భూతానాం చఞ్చలా తటిత్ మధు. తటితశ్చ తాని మధు. అత్ర ఇహ విద్యుతి వర్తమాన స్తేజోమ యోఽమృతమయః. పురుషః అధ్యాత్మం వర్తమాన స్తేజోమయోఽమృత ఏష తైజసః పురుషశ్చ భూతానాం మధు తా న్యస్య మధు ఇదం బ్రహ్మ ఇద మాత్మా ఇద మమృత మిదంశబ్ద స్యావృత్తేః. ౧౧౧

శ్లో॥ భూతానాం మధు వారిదోఽస్య మధు తా న్యస్మింశ్చ తేజోమయోఽ
ధ్యాత్మం సౌవర ఏష శాబ్ద ఇద మాత్మేదం బృహ చ్చామృతమ్
భూతానాం మధు ఖంచ తస్య మధు తా న్యస్మింశ్చ తేజోమయోఽ
ధ్యాత్మం హార్దనభోమయశ్చ పురుషో బ్రహ్మేద మాత్మాఽమృతమ్.
౧౧౨

వ్యా.—భూతానాం వారిదో మధు. అస్య తాని మధు. అస్మి న్వర్తమాన స్తేజోమయోఽ మృతమయః పురుషః. అధ్యాత్మం సౌవర శ్శాబ్ద ఏష తేజో మయోఽమృతః. పురుషశ్చ భూతానాం మధు తా న్యస్య మధు - ఇదమాత్మా ఇదం బృహ దిద మమృతంచ భూతానాం ఖ మాకాశో మధు తస్యచ తాని మధు అస్మిన్ ఖే వర్తమాన స్తేజోమయోఽమృతః పురుషః. అధ్యాత్మం హార్దనభోమయ

స్తేజోమయోఽ మృతశ్చ పురుషః. భూతానా మ్మధు తస్యతాని మధు ఇదం బ్రహ్మేద మాత్మేద మమృతమ్. ౧౧౨

శ్లో॥ భూతానా మ్మధు ధర్మఏవ మధు తా న్యస్యాత్ర తేజోమయోఽ
ధ్యాత్మం చామృత ఏష ధార్మ ఇద మా త్మేదంచ సర్వం బృహత్
భూతానా మ్మధు సత్య మస్య మధు తా న్యస్మింశ్చ తేజోమయోఽ
ధ్యాత్మం చామృత ఏష సాత్య ఇద మా త్మేదంచ సర్వం బృహత్. ౧౧౩

వ్యా.—భూతానాం ధర్మో మధు. తా న్యేవ భూతానిచ అస్య ధర్మస్య మధు. అత్ర ధర్మే వర్తమాన స్తేజోమయోఽమృతమయః పురుషః అధ్యాత్మం వర్తమాన స్తేజోమయోఽమృతో ధార్మః పురుషశ్చ భూతానా మ్మధు. తా న్యస్య మధు. ఇద మాత్మా ఇదం సర్వ మిదం బృహచ్చ భూతానాం సత్యం మధు. అస్య తాని మధు. అస్మింశ్చ వర్తమాన స్తేజోమయోఽమృతమయః పురుషః. అధ్యాత్మం వర్తమాన స్తేజోమయోఽమృత స్సాత్య ఏష పురుషశ్చ భూతానా మ్మధు తా న్యస్య మధు ఇద మా త్మేదం సర్వ మిటం బృహచ్చ. ౧౧౩

శ్లో॥ భూతానాం మధు మానుషం మధు తత స్తా న్యత్ర తేజోమయోఽ
ధ్యాత్మం చామృత ఏష మానుష ఇదం బ్రహ్మేద మాత్మా సమమ్
ఆత్మా భూతమధు స్వయంచ మధు తా న్య స్యాత్ర తేజోమయో
యశ్చాత్మా పురుషోఽమృత స్స పరమోఽయంముఖ్య ఆత్మా బృహత్. ౧౧౪

వ్యా.—భూతానాం మానుషం జాతిః మధు. తతో మానుషస్య తాని మధు. అత్ర మానుషే వర్తమాన స్తేజోమయోఽమృతమయః పురుషః అధ్యాత్మం తేజోమయోఽమృత ఏష మానుషః పురుషశ్చ భూతానాం మధు. తా న్యస్య మధు. ఇదం బ్రహ్మ ఇద మాత్మా ఇదం సమం సర్వమ్. ఆత్మా కార్యకరణసఙ్ఘాతో భూతమధు భూతానాం మధు తానిచ స్వయ మస్య మధు. ఆత్మా స్వయం భూతమధ్వితి వా. అత్రాత్మని య స్తేజోమయోఽమృతమయః పురుష ఆత్మాస్తి. సోఽయ మేవ. పరమః సర్వోత్కృష్టః అతఏవ ముఖ్యః బృహద్బ్రహ్మ తదభిన్న ఇత్యర్థః. ఆత్మా భవతి. ఇదం సర్వం య దయ మాత్మేతి యః ప్రకృత స్స ముఖ్యాత్మా కార్యకరణసఙ్ఘాతే వర్తమానః. ప్రజ్ఞానఘనః పురుషఏవేత్యర్థః సస్వత్ర పృథివ్యాదిపర్యాయేషు అధిదైవత మధ్యాత్మంచ యే పురుషా ఉక్తా స్తే

కే ఇతిచే దుచ్యతే. తావ దధ్యాత్మం శారీరాదయ స్సర్వేపి పురుషా జీవఏవ. తథాహి. లిఙ్గాభిమానీ జీవ శ్శారీరః. లిఙ్గస్య సూక్ష్మశరీరత్వాత్. రేతఃప్రధానో రైతసః. వాక్ప్రధానో వాఙ్మయః ప్రాణాభిమానీ ప్రాణమయః. చక్షుఃప్రధాన శ్చాక్షుషః. శ్రోత్రప్రధాన శ్శ్రోత్రః. మనోభిమానీ మనఃప్రధానోవా మానసః. తేజఃప్రధాన స్తైజసః. తేజశ్చ త్వక్. శబ్దప్రధాన శ్శాబ్దః. స్వరప్రధాన స్సౌవరః. హృదయాకాశాభిమానీ హార్దాకాశమయః. ధర్మప్రధానో ధార్మః. సత్యప్రధాన స్సాత్యః. మానుషజాత్యభిమానీ మానుషః. విజ్ఞానమయ స్త్వాత్మేతి. యద్వా శరీరేభవ శ్శారీరః. చక్షుషి భవ శ్చాక్షుష శ్శబ్దే భవ శ్శాబ్ద ఇత్యేవం వ్యాఖ్యేయం. తథాపి శరీరచక్షుశ్శబ్దాదా వర్తమాన స్తదభిమానీ తత్ప్రధానో జీవ ఇత్యేవార్థః. పృథివ్యగ్నివాయ్వాదిషు పఞ్చభూతేషు సూర్యచన్ద్రదిక్పర్జన్యవిద్యుత్సుచ దృశ్య మానే ష్వచేతనేషు వస్తుషు తదభిమానిదేవతావిశేషా స్సన్తి తాసాంచ దేవ తానాం పృథివ్యాదినామభిరేవ వ్యాహారః. తాఏవ దేవతా ఇహాధిదైవతం తేజో మయపురుషా ఇత్యుచ్యన్తే. ఏవం ధర్మసత్యమానుషేష్వపి తదభిమానిదేవతా స్సన్తి తా ఏవేహ తేజోమయపురుషాః. అథ అగ్న్యాదిదేవతానాం ప్రాణినాఞ్చ పరస్పర ముపకార్యోపకారకభావసత్త్వా దన్యోన్యం మధుత్వమ్. అచేతనానాఞ్చ పృథివ్యాదీనాం భూతోపకారకత్వా ద్భూతానాం పృథివ్యాద్యచేతనోపకారకత్వా దన్యోన్యం మధుత్వమ్. తత్ర భౌతికానాం స్థావరజఙ్గమాత్మకభూతానాం పృథి వ్యాదిభూతకార్యత్వాచ్చ పృథివ్యాదికంప్రతి మధుత్వమ్. విద్యుద్వారిదయో ర్వృష్టిసస్యాదిద్వారా దేహారమ్భకత్వా ద్దేహిభిశ్చ యజ్ఞాదిద్వారా విద్యుద్వారి దారమ్భకత్వాచ్చ పరస్పరం మధుత్వమ్. జన్మాన్తరకృతధర్మసత్యవశా న్మను ష్యాదిదేహానాం లబ్ధత్వేన బ్రాహ్మణాదిభి స్సత్యధర్మయో రనుష్ఠీయమా నత్వేనచ ధర్మసత్యయో ర్భూతానాం చాన్యోన్యం మధుత్వమ్. మానుషా దిజాతే ర్భూతానాం చాన్యోన్యాశ్రియత్వా దన్యోన్యమధుత్వమ్. చేతనభోగా ర్థత్వా త్సర్వస్య చేతనమ్ప్రతి జీవం సర్వమపి మధ్వేవ. జీవేన విద్యాకర్మ భ్యాం సర్వం సృష్ట మితి సర్వం జీవస్య కార్యత్వా న్మధ్వేవ. దేహజీవయో రన్యోన్యాశ్రియత్వేనా న్యోన్యమ్ప్రతి మధుత్వమ్ ఇతి. నను భూతానా మిత్యనేనైవ జీవగ్రహణాత్, కథం జీవానాం జీవఏవ మధు ఇతిచే న్నైవం. భూతశబ్దేన స్థావరజఙ్గమాత్మకదేహగ్రహణాత్. నను అధిదైవతపురుష స్యా ధ్యాత్మపురుషస్య చాన్యోన్యోపకార్యోపకారక భావసత్త్వా త్కిమితి తయో రన్యోన్యమధుత్వం నోక్త మితిచే దుచ్యతే ఏకత్వాదితి. తథాహి 'అగ్ని ర్వా

ర్భూత్వా ముఖం ప్రావిశత్. ఆపో రేతో భూత్వా శిశ్నం ప్రావిశత్. వాయుః ప్రాణో భూత్వా నాసికే ప్రావిశత్. ఆదిత్య శ్చక్షుర్భూత్వా అక్షిణీ ప్రావిశత్. దిశః శ్రోత్రం భూత్వా కర్ణౌ ప్రావిశత్. చన్ద్రమా మనో భూత్వా హృదయం ప్రావిశత్' ఇతిశ్రుతిభ్యః. అగ్నిజలవాయ్వాదిత్యదిక్చన్ద్రదేవతానాం వాగ్రేతః ప్రాణచక్షుశ్శ్రోత్రమనోరూపత్వా దధ్యాత్మం పురుషస్యచ వాగాదిమయత్వాత్. ఏవం పృథివ్యాద్యా శ్శరీరాదిమయ్య ఇతి పృథివ్యాదీనాం శరీరాదీనాం చైక్యం బోధ్యమ్. న చాగ్న్యాదిదేవానాం వాగాదికరణాత్మకత్వేపి కర్తుః పురుషస్య న వాగాద్యాత్మత్వ మితి వాచ్యమ్. వాగాద్యధ్యాసా జ్జీవస్య వాగాద్యాత్మత్వ మితి నచ కర్తుః కరణే కథ మహ మిత్యధ్యాస ఇతి వాచ్యం. వాగహమితి ప్రతీత్యభావేన సాక్షా త్తదధ్యాసాభావేపి వదా మ్యహమితి ప్రతీత్యా వాగ్ధర్మస్య వదన స్యాత్మ న్యధ్యాసాత్. ఏవం పశ్యా మ్యహం మనో మ్యహం శృణో మ్యహ మిత్యాదిప్రతీతి వశా చ్చక్షుర్మనశ్శ్రోత్రాదీనా మాత్మ న్యధ్యాసోఽవగమ్యత ఇతి వాగాద్యాత్మక ఏవ జీవః. యదితు వాగాదికరణానుగ్రాహకా ఏవ వహ్న్యాదిదేవా నతు వాగాదికరణాత్మకా ఇతి మతం తర్హి తేపి జీవా ఏవ. జీవభేదస్య చౌపాధికత్వా ద్య ఆదిత్యాదిదేవదేహగతః యశ్చ మనుష్యదేహగత స్స పురుష ఏక ఏవేతి బోధ్యమ్. నను యద్యేవం పురుషైక్యం తర్హి కథం చతుష్టయత్వం మధునః ఇతిచే దుచ్యతే. పార్థివత్వశారీరత్వాదినా కల్పితా త్పురుషభేదా దితి. తస్మా త్పృథివ్యాదీ న్యచేతనాని కార్యాణి కరణాత్మకాః పృథివ్యాదిదేవతాః. పృథివ్యాదిభూతకార్యాణి భౌతికాని భూతాని సర్వం చేద మాత్మకార్యమేవ స చాత్మా అస్మిన్ కార్యకరణసఙ్ఘాతే ఆనఖేభ్యః ప్రవిశ్య స్థితః ప్రజ్ఞానఘన ఏవ నార్థాన్తరం తస్మా దయమేవాత్మా పరం బ్రహ్మ. సర్వం చాయమేవ. ఏతదాత్మప్రభవత్వా త్సర్వస్య. అమృతం చాయమేవ నిత్యత్వా త్సత్యత్వా చ్చాత్మనః అతో యుక్త ముక్త మిదం సర్వం యదయ మాత్మేతి ఇతిసఙ్క్షేపః. ౧౧౪

శ్లో॥ ఆత్మాఽయం పర ఏవ సర్వజగతాం రాజా పతి శ్చేశ్వర
శ్చక్రాన్తర్గతనాభినేమియుగళే సర్వే యథాఽరా శ్శ్రితాః
అస్మి న్నాత్మని సర్వ ఏవ కలితాః ప్రాణాశ్చ లోకా స్సురా
స్సర్వే ప్రాణభృతశ్చ బుద్ధ్యుపహితా స్సర్వేపి జీవా స్తథా. ౧౧౫

వ్యా.—అయ మస్మిన్ సఙ్ఘాతే ఉపలభ్యమాన ఆత్మా పర ఏవ పరమాత్మైవ. నాస్మా దన్యః కశ్చి త్పరమాత్మాస్తీత్యర్థః. అత ఏ వాయం సర్వజగతాం రాజా

రక్షకః పతిః పాలక ఈశ్వర శ్శాసకశ్చ భవతి నత్వస్మా దాత్మనః కశ్చి దన్య ఈశ్వరో స్తీత్యర్థః. యద్వా పతి రధిపతిః కశ్చి దనధిపతిరపి రాజోచితవృత్తి మాశ్రిత్య రాజా భవతీతి రాజా పతిశ్చే త్యుక్తమ్. కస్మా దయ మధిపతి రత ఆహ - ఈశ్వర ఇతి. ఈశనశీల ఇత్యర్థః. యథా చక్రాన్తర్గతనాభినేమియుగళే చక్రావయవభూతయో ర్నాభినేమ్యో రిత్యర్థః, చక్రనాభౌ చక్రనేమౌ చేతియావత్, సర్వే అరాః శ్రితా అర్పితాః తథా అస్మి న్నాత్మన్యేవ. సర్వే ప్రాణాః. వాగాదయః సర్వే లోకా భూరాదయః, సర్వే సురా అగ్న్యాదయః, సర్వే ప్రాణభృతః బ్రహ్మాది స్తమ్బపర్యన్తభూతాని, బుద్ధ్యుపహితాః బుద్ధ్యవచ్ఛిన్నాః బుద్ధితాదాత్మ్యాధ్యాసం ప్రపన్నా ఇతియావత్, బుద్ధిప్రతిబిమ్బితా ఇతివా సర్వేపి జీవాః కలితా అర్పితా భవన్తి. చిదాభాసైస్సహ సర్వస్యాపి జగత స్స్వప్నవ త్కూటస్థాత్మని కల్పితత్వా దితిభావః. నచ జీవాః కల్పితా ఇత్యయుక్తం జీవస్యైకత్వాత్సత్యత్వాచ్చేతి. వాచ్యం. కూటస్థాత్మరూపేణైకత్వం సత్యత్వఞ్చ చిదాభాసస్వరూపేణతు బహుత్వం మిథ్యాత్వంచేతి. యస్మా దేవ మాత్మైవ సర్వం బ్రహ్మచ తస్మా దాత్మవి త్సర్వం బ్రహ్మైవ ఆత్మవిద ఏవాత్మత్వాత్. అతఏవ శ్రూయతే 'బ్రహ్మవి ద్బ్రహ్మైవ భవతి స సర్వ మభవ' దితి. ౧౧౪

శ్లో॥ ఆత్మా స ద్విపద శ్చతుష్పద ఇతిఖ్యాతాః పురో౽కల్పయ
ద్రాజావా పుర ఏష తా ఉదవిశ జ్జీవస్వరూపేణచ
శేతే య త్సకలాసు పూర్షు పురుషః ఖ్యాత స్స పూర్ణశ్చ య
న్నైనేనాతత మస్తి కిఞ్చన తథా నాసంవృతం కిఞ్చన. ౧౧౫

వ్యా.—నను కథం పరమాత్మనఏ వాత్మత్వ మత ఆహ - ఆత్మేతి. స సర్వజగత్కారణభూత ఆత్మా పరమాత్మా. ఆకాశాదీ న్సృష్ట్వేతి శేషః. ద్విపదః ఇతి చతుష్పదఇతిచ ఖ్యాతాః పుర శ్శరీరాణి మనుష్యాదీని మహిషాదీనిచ రాజా ప్రభుః పురోవా పత్తనానీ వాకల్పయత్ సృష్టవాన్. తాశ్చ స్వసృష్టాః పురః జీవస్వరూపేణ లిఙ్గశరీరాభిమానిపురుషరూపేణ ఉదవిశత్ ప్రవిష్టవాన్ "శరీరం య దవాప్నోతి యచ్చాప్యుత్క్రామతీశ్వరః, గృహీత్వైతాని సంయాతి వాయుర్గన్ధానివాశయాత్. శ్రోత్రం చక్షుః స్పర్శనంచ రసనం ఘ్రాణమేవచ, అధిష్ఠాయ మనశ్చాయం విషయా నుపసేవతే.'' ఇతి గీతాశాస్త్రాత్.లిఙ్గశరీరీ జీవః దేహా ద్దేహాన్తరం గచ్ఛతీతి లిఙ్గీరూపే ణాత్మన స్థూలశరీరే ప్రవేశః యద్యపి 'ఘటో నీయేత నాకాశ స్తద్వ జ్జీవో నభోపమ'ఇతి శాస్త్రాత్, యథా స్థలా త్స్థలాన్తరం ఘటే నీయమా

నేపి ఘటావచ్ఛిన్నాకాశో ననీయతే, ఏవం విభుర్జీవః లిఙ్గస్యైత స్తతో గమనేపి నైవ గచ్ఛతి ఆకాశవత్సర్వవ్యాపిత్వేన గన్తవ్యదేశాభావాత్, ఇతి ఘటాకాశస్యేవ జీవస్యాపి లిఙ్గినః కుతశ్చిత్క్వచిత్ప్రవేశోఽయుక్తఏవ. తథాపి లిఙ్గతాదాత్మ్యాధ్యాసా ల్లిఙ్గే గచ్ఛతిసతి జీవోపి గచ్ఛతీవ. "ధ్యాయతీవ వేలాయతీ"వేతి శ్రుతేః. తత్త్వదృష్ట్యాతు లిఙ్గస్యైవ దేహే ప్రవేశః నతు జీవస్య. అతఏవ భాష్యకారైః పక్షీత్యుపనిషత్పదస్య లిఙ్గశరీర మిత్యేవార్థ ఉక్తః. బుద్ధిప్రతిబిమ్బో జీవ ఇతి పక్షేతు జీవస్యాపి ప్రవేశ స్సమ్భవత్యేవ. ఉపాధిపరతన్త్రత్వా త్ప్రతిబిమ్బస్య ఉపాధేః పరిచ్ఛిన్నత్వేన ప్రతిబిమ్బస్యాపి పరిచ్ఛిన్నత్వాచ్చ. ఏవం మతద్వయానుగమాయ మాయాజీవరూపేణేత్యుక్తమ్. 'అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవి' శ్యేతి శ్రుత్యన్తరసంవాదాచ్చ. యదితు భాష్యవిరోధ స్తవేతి మయి కస్యచి దాగ్రహ స్తర్హి జీవఇత్యస్య లిఙ్గ మిత్యేవార్థో వక్తవ్యః. జీవ త్యనేన జీవ ఇతివ్యుత్పత్త్యా లిఙ్గశరీరేణైవ స్థూలశరీరం జీవతీతి లిఙ్గస్య జీవత్వాత్. విభో రాత్మనః జీవనహేతుత్వాభావాచ్చ. నహి మృతశరీరం కూటస్థాత్మనా జీవ ద్దృశ్యతే. నచ కూటస్థాత్మా మృతశరీరే నాస్తీతి శఙ్క్యం వ్యాపకత్వా త్తస్య. తదేవ వ్యాపకత్వం దర్శయతి - శేతఇతి. యద్యస్మాదయంసకలాసు పూర్షు శేతే యద్యస్మాచ్చ పూర్ణః తస్మాత్పురుష ఇత్యయ మాత్మాఖ్యాతః ప్రథితః. పురి శేతే ఇతి పురిశయ, స ఏవ పురుషః పృషోదరాదిత్వాద్రూపసిద్ధిః. య ద్యాత్మా వ్యాపకో న స్యాత్తర్హ్యస్య పురుష ఇతిప్రసిద్ధి ర్నైవ స్యా దితిభావః. పరిచ్ఛిన్నస్య సర్వశరీరశయనాయోగాత్, పూర్ణత్వాయోగాచ్చేతి గూఢాశయః. సకలాసు పూర్ష్వయ మేకఏవ శేత ఇత్యనేన జీవానేకత్వం జీవేశ్వరభేదశ్చ నిరాకృతః. గీతాస్వ ప్యయమేవార్థ ఉక్తః. 'క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భార" తేతి. నచ లిఙ్గానాం పరస్పరం భేదాత్కథం జీవైకత్వ మితివాచ్యం. ఘటానా మనేకత్వే ప్యాకాశ స్యైకత్వాత్. యదేవ చైతన్యం దేవదత్తశరీరాన్తరలిఙ్గావచ్ఛిన్నం తదేవ యజ్ఞదత్తశరీరాన్తరలిఙ్గావచ్ఛిన్నంచ. యథా యదేవాకాశం తామ్రఘటావచ్ఛిన్నం తదేవ రాప్యఘటావచ్ఛిన్నం చేతి తస్మా త్సర్వశరీరే ష్వేకఏ వాత్మా కథ మస్య పూర్ణత్వ మతఆహ. ఏనేన ఆత్మనా అన్యాదేశత్వా. దేనాదేశః అతత మవ్యాప్తం కిఞ్చన కిఞ్చిదపి న నాస్తి. తథా ఏనేన అసంవృతంచ కిఞ్చ నాపి నాస్తి. అన్త ర్బహిశ్చ సర్వ మభివ్యాప్యాయమేవ స్థిత ఇతి పూర్ణోఽయ మాత్మా తథాచ శ్రుతిః. "అన్త ర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థిత" ఇతి. నచ

యస్యాన్తర్బహిశ్చాయమస్తి స ఆత్మా నైవ భవతీతి కథమాత్మన స్సర్వాత్మత్వమితి వాచ్యమ్. మృదా ఘటస్యేవాత్మనా సర్వస్య వ్యాప్తత్వేన సర్వాత్మత్వమాత్మనః స్థితమేవ. మృద ఇవ ఘటాత్మత్వం రజ్జోరివ సర్పాత్మత్వంచ. తస్మాత్పూర్ణ ఏవాయమాత్మా వస్త్వన్తరాభావాత్. యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమేత్యుక్తలక్షణో భూమా హ్యయమ్. అత ఏవ 'ఏకమేవాద్వితీయం బ్ర' హ్మేతి ప్రతిజ్ఞాతం శ్రుత్యైవేతి సఙ్క్షేపః. ౧౧౬

శ్లో॥ రూపం ఖ్యాపయితుం త దేత దమృతం సర్వేషు రూపేష్వసా
వాత్మాఽభూత్ప్రతిరూప ఏవ మథవా జానాతు కోవా కథమ్
మాయాభిః పురురూప ఏష భగవా నిన్ద్రః ప్రమానీయతే
యుక్తా న్యస్య రథే హయా ఇవ తనౌ సర్వేన్ద్రియాణ్యేవ యత్. ౧౧౭

వ్యా.—నను కస్మాదయమాత్మా జీవోఽభూదత ఆహ - రూపమితి. అసావాత్మా తదేతదమృతం రూపం స్వకీయం ఖ్యాపయితుం సర్వేషు రూపేషూపాధిషు ప్రతిరూపః ప్రతిబిమ్బోఽభూత్. అథవా తదా ప్రతిఫలనాభావే ఏనమాత్మానం కోవా కథంవా జానాతు న కోపి నకథమపీత్యర్థః. అయమర్థః. ఆత్మనోఽన్యత్సర్వం జడం యద్యాత్మా బుద్ధిప్రతిఫలితో న స్యాత్. తర్హి జడా బుద్ధిః కథమాత్మానం విద్యాత్. బుద్ధేరేవాసామర్థ్యే తత్పరతన్త్రాణాం కరణానాం కథం వేదనశక్తి స్స్యాత్. శరీరస్య ప్రకాశనసామర్థ్యాభావ స్సర్వవిదిత ఏవ. న కేవలం బుద్ధ్యాదయ ఆత్మానమేవ న జానీయుః కిన్తు ఘటాదికమపి. ఏవంచ జగదాన్ధ్యమేవ భవేత్. చైతన్యమాత్ర స్యాత్మనః ద్రష్టృత్వాదివికారాయోగాత్, తదతిరిక్తస్య జడత్వాచ్చ. ఆత్మప్రతిఫలనేతు బుద్ధే శ్చేతనత్వలాభా జ్జగదాన్ధ్యప్రసఙ్గో న స్యాదితి ఆత్మా బుద్ధిషు ప్రతిఫలితః. స్వీయం వాస్తవం రూపం ఖ్యాపయితుం కల్పితంచ జగదాత్మకం రూపం ఖ్యాపయితుమ్. తస్మాత్సర్వవ్యవహారసిద్ధ్యర్థమాత్మా జీవోఽభూత్. జీవసత్త్వే వ్యవహారసత్త్వం జీవాభావే వ్యవహారాభావః, జాగ్రత్యన్వయః సుషుప్తౌతు వ్యతిరేకః ఇత్యన్వయవ్యతిరేకన్యాయాత్. జీవశ్చ ప్రతిబిమ్బ ఏవాత్ర వివక్షితః. ప్రతిబిమ్బవాదస్య ప్రమాణమియమేవ శ్రుతిః "రూపంరూపం ప్రతిరూపో బభూ" వేతి. యద్వా ప్రతిరూపోఽనుకూలో బభూవ ఉపాధ్యనువిధాయీ బభూవేత్యర్థః. స్వోపాధిభూతబుద్ధ్యాదితాదాత్మ్యాధ్యాసం ప్రపద్య తద్ధర్మవానివ జాత ఇతిభావః. 'ధ్యాయతీవ లేలాయతీ'వేతి శ్రుతేః. కిమర్థమిదమాత్మన ఉపాధ్యనువిధాయిత్వమత ఆహ - రూపం ఖ్యాపయితుమితి

బుద్ధిజీవయో రన్యోన్యతాదాత్మ్యాధ్యాసే సత్యేన, ద్రష్టృత్వశ్రోతృత్వమన్తృత్వాదిధర్మవత్త్వం జీవస్య. నతు స్వతః. ఏవం ద్రష్టు ర్జీవ స్యాభావే పూర్వవ జ్జగదాన్ధ్యప్రసఙ్గః. ఆత్మస్వరూపాప్రఖ్యాతి శ్చే త్యవచ్ఛేదవాదినామ పీయం శ్రుతి రనుకూలైవ. తస్మా దయ మాత్మా ఆత్మానం జగచ్చ స్వసృష్ట మవిద్యమానప్రాయం ప్రఖ్యాపయితుమేవ జీవోఽభూత్. ఉక్తంచ భాగవతే. 'మేనేఽనన్తమి వాత్మానం సుప్తశక్తి రసుప్తదృ' గితి. ఏతేన ఈశ్వరః స్వానర్థకరం సంసారం స్వయం కథం సృష్టవాన్ కథంవా స్వయమేవ జీవో భూత్వా సంసరతీతి శఙ్కాద్వయం ప్రత్యుక్తమ్. ద్రష్టృదృశ్యయో ర్జీవజగతో స్సద్భావేఏ వాత్మన స్వరూపలాభః. అన్యథా విద్యమానోఽప్యాత్మా అవిద్యమానతుల్యఏవ భవేదితి. నను నిర్విశేషం నిరుపాఖ్య మాత్మానం వేత్తుం ద్రష్టా జీవః కల్ప్యతాంనామ కిమితి దృశ్యం కల్పిత మితిచే న్నైవమ్. బుద్ధ్యధీనత్వా జ్జీవస్య తావ ద్బుద్ధిః కల్పనీయా బుద్ధిశ్చ గురుశాస్త్రోపదేశ మనుసృత్యైవ 'ఆత్మాకారా భవితు మర్హతి. న కేవలేతి శాస్త్రశ్రవణాద్యర్థం శ్రోత్రాదీన్ద్రియాణి కల్పనీయాని తాని చేన్ద్రియాణి నిరాశ్రయాణి నతిష్ఠన్తీతి తదాశ్రయకర్ణశష్కుల్యాద్యవయవవాన్ స్థూలదేహః కల్పనీయః. సచ ప్రాణాధీనఇతి తదర్థం ప్రాణః కల్ప్యః సచప్రాణః క్షుత్పిపాసావా నన్నపానయో రభావే నస్థాస్యతీతి తదర్థ మన్నం జలంచ కల్ప్యం తచ్చాన్న మోషధ్యధీనమి త్యోషధయః కల్ప్యాః. తాశ్చ పృథివ్యాశ్రయాఇతి పృథివీ కల్ప్యా. అగ్న్యభావే అన్నం పక్వం నస్యా దిత్యన్నార్థ మగ్నిః కల్ప్యః వాయ్వభావే అగ్ని ర్నదహే దిత్యగ్న్యర్థం వాయుః కల్ప్యః వాయోరవకాశాభావే స్థితి ర్నఘటతఇ త్యాకాశోఽవకాశవా న్కల్ప్యః. ఏవం సర్వాపి భౌతభౌతికసృష్టి రాత్మజ్ఞానోపయోగిన్యేవ. మూఢాస్త్విద మజానన్తః స్వభోగార్థైవేయం సృష్టి రితి మన్యన్తే. ఆత్మనో భోగాయతనం శరీర మితి లక్షయన్తి. సంసరన్తిచ. అతఏవ మయోక్తం శ్రీరమావల్లభరాయస్తవే. 'లీనాన్ స్వప్రకృతౌ ప్రదాయచ తనూ రేతా స్సముజ్జీవయ, న్నిశ్వాసేన గృణన్ స్వవృత్త మనఘం జ్ఞానంచ తేభ్యో దిశన్ । స్వేనాన్తర్యమితైః స్వదత్తకరణై శ్శిష్టైశ్చ తైః పూజిత, స్తేషాం స్వం వితరన్ పదం జయతి యో వన్దే రమావల్లభమ్॥' ఇతిప్రకారాన్తరేణాపి దృశ్యసృష్టి రాత్మజ్ఞానోపయోగినీ. 'నభూమి ర్నతోయం న తేజో నవాయు, ర్నఖం నేన్ద్రియంవా న తేషాం సమూహః' ఇతి. 'నాహం దేహో నేన్ద్రియా ణ్యన్తరఙ్గో, నాహఙ్కారః ప్రాణవర్గో నబుద్ధి' రితిచ భాష్యకారోక్తశ్లోకవిధయా 'స ఏష ఆదేశో నేతి నే' తీతి శ్రుత్యుక్తవిధయాచ సర్వ

నిషేధావధిభూతః సర్వకల్పనాధిష్ఠానభూతః సర్వవిలక్షణ శ్చాత్మా సర్వాభావే కథం జ్ఞాతుం శక్యతే. న కథమపీతి. నిర్విశేషనిరుపాఖ్యాత్మజ్ఞానార్థ మేవ సర్వం జగత్సృష్ట మితి కృత్వా జీవసృష్టి ర్జగత్సృష్టిర్వా నాత్మనోఽనర్థావహా కి న్త్వర్థావహైవ. నచ జీవభావాపత్త్యా భవ త్యాత్మన స్సంసార స్సచానిష్ట ఇతి వాచ్యం. నీలభావాపత్త్యా గగనస్య రూపిత్వమివ జీవభావాపత్త్యా నేశ్వరస్య సంసారిత్వమితి. నను నిర్విశేష స్యాత్మనః కథ మిద మాలోచన మితిచే దుచ్యతే మాయావశాదితి. నచ నిర్విశేషే. కథం మాయా స్తీతి వాచ్య మ్మాయా హ్యాత్మని నిర్విశేషత్వ మనపమృద్యైవ వర్తతే. నచ మాయీ నిర్విశేషఇతి వ్యాహతం వచన మితివాచ్యం. నిర్విశేషస్య జగదాత్మత్వమేవ సమ్భవతీతి కిమ్పున ర్మాయిత్వమ్. నచ మాయయా నిర్విశేషస్య జగదాత్మత్వసమ్భవేపి మాయిత్వం న సమ్భవతీతి వాచ్యమ్. కిం మాయా స్వయం సతీ నిర్విశేషం బ్రహ్మ సవిశేషం విధత్తే ఉ తాసతీ. ఆద్యే మాయిత్వం సిద్ధమేవ. ద్వితీయే మాయాయాఏ వాసత్త్వే కథ న్తత్కృతసవిశేషత్వసత్త్వమ్. నచ మాయారూపసవిశేషసత్త్వే కథంనిర్విశేషత్వ మితి వాచ్యం మాయాయా స్సత్త్వాసత్త్వాభ్యాం దుర్నిరూపత్వేన అగ్నేః పృథ గగ్నిశక్తివ న్న మాయావిశేషేణ సవిశేషత్వం బ్రహ్మణః. వస్తుతస్తు మాయాకార్యం జగదివ మాయాపి మిథ్యైవేతి మాయయా జగతా వా న సవిశేషత్వం బ్రహ్మణః మరీచికోదకేన పఙ్కిలత్వమివ మరుభూమేః. తస్మా న్నిర్విశేషస్యాపి బ్రహ్మణో మాయయా ఆలోచనం ఘటతఏవ. 'తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయే'యేతి శ్రుతేః. శ్రౌతార్థస్య తర్కేణాప్రత్యాఖ్యేయత్వాచ్చ. అథాపి యది న ఘటత ఏవేతి తవ తార్కికస్యాగ్రహః. తర్హి తదఘటన మస్మాకమలఙ్కారఏవ. నహి వయం నిర్విశేష స్యాత్మన స్సవిశేషత్వం ఘటతఇతి బ్రూమః. కిన్తు మాయయా తథా ప్రతిభాతీతి బ్రూమః. గగనమివ బాలానాం నీలమ్. ఏవమఘటమానత్వాదేవేదం మిథ్యా ఏవం మిథ్యాత్వాదేవేదం కాలత్రయేపి నాస్తి. అతఏవ ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మేతి సఙ్క్షేపః. నను ప్రతిరూపః ప్రతిబిమ్బ ఇతి పక్షే ఏకస్యాపి సూర్యస్య అనేకజలాశయే ష్వనేకధా ప్రతిఫలనదర్శనా దేకస్యా ప్యాత్మన స్సర్వే షూపాధిషు ప్రతిఫలనాని బహూని భవన్తు. ప్రతిరూపోఽనుకూల ఇతి పక్షే కథ మేక స్యానేకోపాధ్యనుకూలత్వ మతఆహ - మాయాభిరితి. భగవాన్ "ఉత్పత్తించ వినాశంచ భూతానా మాగతిం గతిమ్, వేత్తి విద్యా మవిద్యాంచ స వాచ్యో భగవా" నిత్యుక్తలక్షణః. ఆత్మనాహి సర్వం వేద్యతే. ఇన్ద్రః పరమేశ్వరః సర్వస్యా ప్యనాత్మవర్గ స్యాత్మపరతన్త్రత్వా దితిభావః. ఏష పుమాన్ ఆత్మా మాయాభి రవిద్యాభిః పురురూపః బహురూపస్సన్ ఈయతే గమ్యతే. ఏకోప్యాత్మా

మాయయా అనేకోపాధ్యనువిధాయియా భూత్వా అనేకజీవత్వేన ప్రతీయత ఇత్యర్థః. మాయాభిరితి పూజాయాం బహువచనం. మాయాయా ఏకత్వా దనేకత్వే ఈశ్వరానేకత్వప్రసఙ్గా దేకఏ వేశ్వరఇతి సర్వాస్తికసమ్మత మనేకేశ్వరత్వే ప్రపఞ్చవ్యవస్థాయాఏ వాసిద్ధేః. యద్వా. య ద్యేకఏవ జీవోఽనేకోపాధితాదాత్మ్యాధ్యాసాదజ్ఞానప్రయుక్తా త్సంసరతి తర్హి ఏకముక్తౌ సర్వముక్తిప్రసఙ్గః - యతప్రి క్వాప్యుపాధౌ వర్తమానస్య జీవస్య జ్ఞానే నాజ్ఞానే నాశితే సతి తత్కార్యాధ్యాసనాశాత్తస్య ముక్తౌ సర్వోపాధిషు వర్తమానత్వేన తస్యైవ భవే త్సర్వముక్తి రిత్యత ఆహ-మాయాభిరితి. యావత్యో బుద్ధయో జీవోపాధయ స్తావత్యో మాయా స్సన్తి. తతశ్చ యద్బుద్ధివృత్త్యా బ్రహ్మాకారయా విద్యయా య దజ్ఞానం నాశితం తద్బుద్ధ్యవచ్ఛిన్నస్యైవ ముక్తిః న త్వన్యస్య సత్త్వా దన్యాజ్ఞానస్యేతి నైకముక్తౌ సర్వముక్తిప్రసఙ్గః - నచ మాయానన్త్యే అనేకేశ్వరత్వప్రసఙ్గః. మాయాత్వసామాన్యస్యై వేశ్వరోపాధిత్వాత్. అథవా మాయాభి రిత్యస్య మాయాశక్తిభి రిత్యర్థః. తతశ్చ మాయైకత్వా దీశ్వరైకత్వం మాయాశక్తిభేదాత్తు నైకముక్తౌ సర్వముక్తిః. వస్తుతస్తు మాయాయా ఏకత్వేపి నైకముక్తౌ సర్వముక్తిః. సత్త్వా దుపాధీనాం భగ్నోపాధే ర్భిన్నానాం న హ్యేకస్య ఘటస్య భఙ్గేన తదాకాశస్య మహాకాశత్వేన త్వభగ్నఘటాకాశానామపి మహాకాశసాయుజ్యం భవతి. నచ విద్యయా మాయాయా నాశేసతి తత్కార్యాధ్యాసాభావా త్తత్కార్యబన్ధాభావ ఇతివాచ్యం యావత్సర్వోపాధివిలయం మాయాయా అనాశ్యత్వాత్. నచ విద్యావైయర్థ్యం విద్యయా అధ్యాసస్య నాశితత్వాత్. నచ మాయాయా స్సత్త్వే పునరధ్యాస స్స్యా దితి వాచ్యం విద్యాయా అధ్యాసోదయప్రతిబన్ధభూతాయా స్సత్త్వాత్. ఏవంచ యద్బుద్ధితాదాత్మ్యాధ్యాసో నష్టః తద్బుద్ధే రేవ నాశ ఇతి తద్బుద్ధ్యవచ్ఛిన్నస్యైవ ముక్తిః. నతు సర్వేషా మవచ్ఛిన్నానాం తదుపాధిబుద్ధ్యనాశా దితి న దోషః. మూలాజ్ఞానకార్యాణి తూలాజ్ఞానాని ప్రత్యుపాధిభిన్నాని సన్తీతి మతేతు న కాప్యనుపపత్తిః. నను ఏకజీవపక్షే ఏకముక్తౌ సర్వముక్తి ప్రసఙ్గాభావేపి సర్వముక్తిం వినా ఏకస్య ముక్తే రేవానుపపత్తిః న హ్యేకస్య పురుషస్య బహుషు గృహేషు సత్సు తత్రైకస్మిన్ గృహేఽగ్నినా దగ్ధే స పురుషోఽగృహస్స్యాత్. నవా ఏకస్మిన్ ఘటే భగ్నేపి సత్సు ఘటాన్తరేష్వాకాశోఽఘటస్స్యా దేవమేక స్యా మ్బుద్ధౌ నష్టాయామపి బుద్ధ్యన్తరసత్త్వా దాత్మా బుద్ధిమా న్భవత్యేవ బుద్ధిమత్త్వం హ్యాత్మన స్సంసారిత్వ మితిచే న్నైవమ్. కిం త్వ మాత్మ నో వస్తుత స్సంసారిత్వం బ్రూషే. యద్వా వ్యవహా

రతః. నాద్యః. వస్తుత ఆత్మని బుద్ధినామే వాభావేన తత్ప్రియుక్తసంసారాభావాత్. ఉక్తం హి శ్రుత్యైవ 'న నిరోధో న చోత్పత్తి ర్నబద్ధో నచ సాధకః, న ముముక్షు ర్నవై ముక్త ఇత్యేషా పరమార్థతా' ఇతి నాత్మనః కోపి బన్ధో నాపి తన్మోక్షః. ద్వితీయే తు అస్త్యేవ కల్పిత ఆత్మభేదః. తతశ్చ సంసారిణాం జీవానాం పరస్పరం భిన్నానాం సత్త్వా. త్తత్రిజ్ఞానా దేకస్య సంసారనాశః, అన్యస్య త్వజ్ఞానా త్సంసారఇతి వ్యవస్థా సిద్ధ్యత్యేవ. అథ ప్రతిబిమ్బపక్షేతు బిమ్బభూత కూటస్థాత్మన ఏకత్వేపి ప్రతిబిమ్బానాం జీవానాం బహుత్వా త్సోపాధిభఙ్గేన ఏకస్య ప్రతిబిమ్బస్య ముక్తత్వేపి నాన్యేషా మ్ముక్తిః తదుపాధిసత్త్వాత్ నాప్యేకస్యాముక్తి స్తదుపాధినాశాత్ ఇతి నకోపి దోషః. నచ నీరూప స్యాత్మనః నీరూపాసు బుద్ధిషు ప్రతిఫలనానుపపత్తి రేవ దోష ఇతి వాచ్య మభావా ద్యస్యాః కస్యాఅ ప్యనుపపత్తేః - కస్మా దభావోఽత ఆహ - మాయాభిరితి. సర్వామ ప్యఘటిత మహం ఘటయామీతి కృతప్రతిజ్ఞా మాయా నిరాకారమ ప్యాత్మానం నిరాకారే ప్యన్తఃకరణే ప్రతిఫలయతి స్వస్మింశ్చ ప్రతిఫలయతి. తత్ర మాయాప్రతిబిమ్బ ఈశ్వరః అన్తఃకరణప్రతిబిమ్బో జీవ ఇతివివేకః. "జీవేశావాభాసేన కరోతీ"తి శ్రుతేః. ఏవం మాయావశా దనేకోపాధిషు ప్రతిఫలిత స్సన్నాత్మా స్వయ మేకో ప్యనేకజీవవ ద్భాతీత్యర్థః. అథవా మాయాభిరితి బహుత్వాన్మాయా స్తత్కార్యాణా మన్తఃకరణానాం చ గ్రహణమ్. తథాచ ఏకో ప్యాత్మా మాయయా అన్తఃకరణై శ్చోపాధిభిః పురురూప ఈయతే. ఈశ్వరత్వే నానేకజీవత్వేనచ ప్రతిభాతి నతు వస్తుత ఆత్మని జీవేశభేదో జీవభేదోవా విద్యత ఇతిభావః. యద్వా మాయాభిః నామరూపకృతమిథ్యాభిమానైః ప్రజ్ఞానఘనత్వైనైకరూపోఽప్యాత్మా బహురూపఇ వేయతే. తత్ర హేతు మాహ యుక్తాసీతి. యద్యస్మాత్ రథే హయాఇవ. అస్య ప్రత్యగాత్మనః తనౌ శరీరే శరీరేష్విత్యర్థః జాత్యేకత్వాత్. సర్వేన్ద్రియాణ్యేవ సర్వాణ్యపీన్ద్రియాణి యుక్తాని. యుక్తాన్యేవేతివా భవన్తి. యథా రథే యుక్తా హయాః - రథినం స్వవిషయం దేశం ప్రాపయితుం ప్రవర్తన్తే తథాస్య ప్రతీచో రథస్థానీయే శరీరే యుక్తాని హయస్థానీయా నీన్ద్రియాణి స్వవిషయప్రకాశనాయ ప్రవర్తన్త ఇత్యర్థః. యస్మా దేవం తస్మా దిన్ద్రియాణాం తద్విషయాణాంచ బహుత్వా త్తద్రూప్రిపై రేష ఆత్మా బహురూపో భవతీతి భావః. యద్వా మాయయా ఏకస్యా ప్యాత్మనః బుద్ధిప్రతిఫలనా ద్బుద్ధ్యవచ్ఛేదాద్వా బహుజీవత్వ మస్తునామ. కథ మ్పున స్సంసారిత్వ మత్యన్తం నిర్మలాహి బుద్ధి స్ఫటికమణివ దతఆహ. యుక్తానీతి - శరీరాఖ్యం రథ మారూఢం బుద్ధ్య

పాధికం జీవ మిన్ద్రియనామకా అశ్వా శ్శబ్దాదివిషయాఖ్యేషు దేశేషు సఞ్జమయన్తి యస్మా దేవం తస్మా జ్జీవస్య సంసారిత్వం జాత మితి వాక్యశేషః. వస్తుతః ప్రత్యక్స్వరూపగ్రాహిణీమపి బుద్ధి మిన్ద్రియాణి శబ్దాదివిషయేషు ప్రవర్త్య సుఖదుఃఖభోగాత్మకసంసారయుక్తాం కుర్వన్తి తథావిధాం తా మనుసంసరతి తదుపాధికో జీవః జల మనుచలన్నివ జలచన్ద్రః. న చేన్ద్రియాణామపి కుత శ్శబ్దాదివిషయప్రావణ్యే నేయం దుష్టతేతి వాచ్యం. "పరాఞ్చిఖాని వ్యతృణ త్స్వయమ్భూః తస్మా త్పరా ఙ్పశ్యతి నాన్తరాత్మ"న్నితి శ్రుతే రిన్ద్రియాణాం బహిర్ముఖత్వేనై వేశ్వరేణ సృష్టత్వాత్ ఇతి. తస్మా ద్వస్తుత శ్చిద్రూపో౽ప్యసంసార్యాత్మా. మాయయా బుద్ధితాదాత్మ్యాధ్యాసం ప్రపద్య బుద్ధౌ సంసరన్త్యాం స్వయం సంసరన్నివ ద్రష్టా శ్రోతా మన్తా సుఖీ దుఃఖీ చేత్యేవం బహురూపో బహుజీవరూపశ్చ భవతీతి పరమార్థః. ౧౧౭

శ్లో॥ ప్రాణో బుద్ధిర పీన్ద్రియాణి విషయా దేహశ్చ భూతవ్రజః
కాల స్సర్వ మిదం జగచ్చ భగవా నాత్మైవ నాస్మా త్పృథక్
ఆత్మా వస్తుత ఏష రూపరహితో పూర్వో౽పరో౽న న్తరో౽
బాహ్య శ్చిన్మయ మేక మద్వయ మజం త ద్బ్రహ్మ సర్వానుభూః.
౧౧౮

వ్యా.—నను యద్యేవం బుద్ధ్యాదయ ఆత్మన ఉపాధయ స్తర్హి ఆత్మా అన్యః బుద్ధ్యాదయో౽న్యే ఇతి ప్రాప్తం. న చైత దిష్ట మాత్మన స్సర్వాత్వా దిదం సర్వం య దయమాత్మేత్యుక్తత్వా దత ఆహ. ప్రాణ ఇతి. ప్రాణః పఞ్చవిధః దశవిధో వా౽౽న్తరవాయుః. బుద్ధిః అపిశబ్దా న్మనః. ఇన్ద్రియాణి జ్ఞానకర్మేన్ద్రియాణి దశ. విషయా శ్శబ్దాదయః పఞ్చ - దేహః స్థావరజఙ్గమాత్మకో ద్వివిధః. భూతవ్రజ ఆకాశాదిభూతపఞ్చకం కాలః. 'కింబహునా సర్వంచేదం జగత్ చా దవ్యాకృతం భగవా నాత్మైవ. అస్మా త్పృథ గ్భిన్నం నభవతి 'సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మే'తిశ్రుతేః కల్పిత స్యాధిష్ఠానానన్యత్వా దాత్మనిచ సర్వస్య కల్పితత్వాన్నచ మాయా అకల్పితైవేతి వాచ్యం. 'మాయా చావిద్యాచ స్వయమేవ భవ'తీతి శ్రుతేః. మాయా ప్యాత్మని స్వయమేవ ప్రభూతా నచ మాయాయా స్సాదిత్వే అజా మేకా మితి శ్రుతివిరోధ ఇతి వాచ్యం. కేనా ప్యనుత్పాదితా మితి తదర్థాత్ అనాదిత్వేపిమాయాయా నాత్మనః పృథ గస్తిత్వం యథా అగ్నేఃపృథ గగ్నిశక్తేః. బ్రహ్మశక్తిర్హి మాయా న చానాదిత్వే మాయాయాః కథం నాశ స్సమ్భవతి. "జాత

స్యహి ధ్రువో మృత్యు" రితి గీతాసూక్త మితి వాచ్యం. ప్రాగభావ స్యానాదేరపి నాశాభ్యుపగమాత్, జాతస్య మృత్యుర్ధ్రువ ఇత్య నేన అజాతస్య మృత్యుర్నాస్తీతి న నియమితం కిన్తు జాతస్య మృత్యువ్యభావో నాస్తీతి నియమితమితి న గీతావిరోధః ఇతి. నను య ద్యాత్మైవ సర్వం తర్హి జాడ్యాదిప్రసఙ్గ ఆత్మనః. యదివా సర్వ మాత్మని యదివా సర్వస్మి న్నాత్మా తదా సర్వగతగుణదోషస్పర్శ స్స్యా దాత్మనఇత్యతఆహ- ఆత్మేతి. ఏషఆత్మా వస్తుతో రూపరహితః ఇద ముపలక్షణం నామరాహిత్యస్య. నామరూపరహిత ఇత్యర్థః నామరూపయో రాత్మనః మాయాకార్యత్వా దితిభావః. అపూర్వః పూర్వం కారణం నవిద్యతే ఽస్యే త్యపూర్వః. అపరః పరం కార్య న్నవిద్య తేఽస్యే త్యపరః అనన్తరః నాస్య జాత్యన్తర మన్తరాలే విద్యత ఇత్యనన్తరః. అస్య బహి ఇర్నవిద్యతీ త్యబాహ్యః కోఽ సా వతఆహ- సర్వానుభూరితి. సర్వాత్మనా సర్వ మనుభవతీతి సర్వానుభూః ద్రష్టా శ్రోతా మన్తా బోద్ధా విజ్ఞాతాచ ప్రత్యగాత్మేత్యర్థః. ఇదన్తు సర్వానుభవితృత్వ మస్య మాయికమేవ నతునాస్తవం వస్తుత స్సర్వస్యైవాభావాత్. సర్వానుభూ రేష ఆత్మా వస్తుతః రూపరహితో పూర్వోపరోఽనన్తరోఽబాహ్యశ్చ- అతఏవ చిన్మయ మేక మద్వయ మజం తద్బ్రహ్మ భవతీత్యన్వయః. చిన్మయం చిదేకరస మేకం సజాతీయవస్త్వన్తరరహిత మద్వయం విజాతీయరహిత మజం జన్మాదివికారశూన్యం తత్ప్రసిద్ధం తచ్ఛబ్దవాచ్యం వా "ఓం తత్స దితి నిర్దేశో బ్రహ్మణ స్త్రివిధః స్మృత''ఇతివచనాత్. త త్పరోక్షమితివా బ్రహ్మణో యావదాత్మభేదనిశ్చయం పరోక్షత్వా దితిభావః. మతాన్తరదృ ష్ట్యేద ముక్తం, మతాన్తరస్థాహి పరోక్షం బ్రహ్మ జీవనియామకం జీవాన్తర్యామి మన్యన్తే. అద్వైతమతదృష్ట్యాతు అపరోక్షమేవ బ్రహ్మ. "యత్సాక్షా దపరోక్షా" దితి శ్రుతేః. నచ వ్యాసేన భాగవతే 'సర్వం పుమా న్వేద గుణాంశ్చ తజ్జ్ఞో నవేద సర్వజ్ఞ మనన్త మీడే' ఇతి జీవస్య బ్రహ్మజ్ఞానాభావ ఉక్త ఇతి వాచ్య మవిద్వజ్జీవపరత్వా త్తద్వచనస్య. తస్మా త్తదిత్య స్యావిదుషాం పరోక్ష మితివాఽర్థః. తేనచ విదుషా మపరోక్ష మితి సిద్ధమ్. ప్రత్యగాత్మా భవతీ త్యనేన జీవపరభేదో నిర్మూలితః యేతు జీవపరభేదం కల్పయన్తి తే ఉపనిషదర్థావబోధరహితాఏవేతి మూర్ఖవ దుపేక్షణీయాః.

౧౧౭

శ్లో॥ వా గ్ఘోతా ఽగ్ని రితీక్షణేన యజమానో ఽత్యేతి మృత్యుం జవా
ద క్ష్యధ్వర్యు రశీతదీధితి రితి జ్ఞానేన నక్తన్దినమ్

ఉద్గాతా ప్యసవ స్సదాగతి రితి జ్ఞానేన పశుద్వయం
బ్రహ్మా మానస మిన్దు రిత్యపి ధియా స్వర్లోక మాక్రామతి. ౧౧౯

వ్యా.--ఉక్తమే వాత్మతత్త్వ ముపపత్తిభి ర్నిర్ధారయితు మయ ముత్తరగ్రన్థారమ్భః. ఆత్మదర్శనస్తుతయే తావ ద్వాగగ్న్యాదిదర్శనఫలా న్యుచ్యన్తే వాగితి. అధ్యాత్మం వాక్. అధియజ్ఞే హోతాచ. అధిదైవతం యోఽగ్ని స్స ఏవ. ఇతీక్షణేన దర్శనేన యజమానః జవా న్మృత్యుం స్వాభావిక మజ్ఞానాసఙ్గప్రయుక్తం కర్మలక్షణం సర్వాభిభవకర మత్యేతి అతిక్రామతి. అక్షి చక్షుః. అధ్వర్యుః. అశీతదీధితి రాదిత్య ఇతి జ్ఞానేన నక్తన్దివ మహోరాత్రే అత్యేతి. అసవః ప్రాణః ఉద్గాతాచ సదాగతి ర్వాయు రితిజ్ఞానేన పశుద్వయం శుక్లకృష్ణపక్షౌ వత్యేతి మానసం బ్రహ్మాచ ఇన్దురితి ధియా స్వర్లోక మాక్రామతి. ౧౧౯

శ్లో॥ ముక్తి ర్జ్ఞానచతుష్క ముక్త మియమే వోక్తాఽతిమృత్యు స్తథా
యాజ్యాదిత్రివిధర్గ్భి రేవ హౌతవాక్ త్రైలోక్య మేత జ్జయేత్
ఆజ్యాద్యాహుతిభి స్త్రివిష్టపపదం మాంసాదిభిః పైతృకం
సోమాద్యాహుతిభి ర్మనుష్యభువనం సజ్జీయ తేఽధ్వర్యుణా. ౧౨౦

వ్యా.—ఉక్తం పూర్వశ్లోకోక్తం జ్ఞానచతుష్కం దర్శనచతుష్టయం ముక్తి రిత్యుచ్యతే. ముక్తిసాధనత్వా ద్యజమానస్య. ఇయమేవ ముక్తి రే వాతిముక్తి రిత్యుక్తా. అతిముక్తిసాధనత్వా దితిభావః. వాగాదీనా మగ్న్యాదిభావాపత్తి రతిముక్తిః. ఆసఙ్గా న్ముక్తి స్తు ముక్తి రితివివేకః. అతిముక్తికథనం సమాప్త మథ సమ్పత్కథన మితి దర్శయితుం విభాగం తథాశబ్దః ఏవ హౌతవాక్ హోతా యాజ్యాదిత్రివిధర్గ్భిః యాజ్యా శస్యా పురోనువాక్యా చేతి త్రివిధాభిః ఋగ్భిః. ఏతత్ త్రైలోక్యం జయేత్. అధ్వర్యుణా ఆజ్యాద్యాహుతిభిః సమిదాజ్యాహుతిభి రూర్ధ్వం ప్రజ్వలితాభి రితిభావః. త్రివిష్టపపదం సజ్జీ యతే సమ్యగ్జీయతే మాంసాదిభిః మాంసాద్యాహుతిభి రిత్యర్థః. పైతృకం పితృదామ సజ్జీయతే. సోమాద్యాహుతిభిః పయస్సోమాహుతిభి ర్మనుష్యభువనం మనుష్యలోక స్సజ్జీయతే. ౧౨౦

శ్లో॥ బ్రహ్మా దక్షిణతోఽభిరక్షతి సవం స్థిత్వా ఽఽసనే చేతసా
త చ్చానన్త మన స్తదేవగ మతో నన్తం స లోకం జయేత్
ఉద్గాతా పృథివీతలామ్బరతలే ప్రాణేన చాపానతో
వ్యానేన ద్యుతలం తనా వధిసవం సజ్జీయతే వా ఋచా. ౧౨౧

వ్యా.—బ్రహ్మ దక్షిణత ఆసనే స్థిత్వా సవం యజ్ఞం చేతసా మనసా ఽభిరక్షతి తచ్చ మనః అనన్త మనన్తవృత్తిత్వా దనన్తదేవగ మనన్తదేవాభిమానవిషయత్వా దత స్తేన మనసా స బ్రహ్మా అనన్తం లోకం జయేత్. ఉద్గాతా తనా వధ్యాత్మం ప్రాణేన అధిసవం యజ్ఞే ఋచా పురోనువాక్యయాచ అపానతో ఽపానేన యాజ్యయా ఋచాచ పృథివీతలామ్బరతలే భూలోకో ఽన్తరిక్షలోకశ్చ సజ్జీయేతే ఇతి వచనవిపరిణామః. వ్యానేన ఋచా శస్యయాచ ద్యుతలం ద్యులోక స్సజ్జీయతే. ౧౨౧

శ్లో॥ ఘ్రాణం వాగ్రసనాఽక్షిహృచ్ఛ్రుతి రథో హస్త స్త్వగ ష్టగ్రహా
గన్ధో నామ రసః క్రమా ద్బహువిధం రూపంచ కామో ధ్వనిః
కర్మ స్పర్శ ఇతి స్మృతా బుధజనై రష్టౌ తథాఽతిగ్రహా
ఏభి స్తే కలితా గ్రహాః కలయతే ఽమీభి ర్హి సర్వం పుమాన్. ౧౨౨

వ్యా.—నను వాగాదీనా మగ్న్యాదిభావాపత్తిర్ముక్తి రిత్యుక్తం కః పున ర్బన్ధ ఇత్యత ఆహ - ఘ్రాణమితి. ప్రకరణా న్తరారమ్భార్థో ఽథ శ్శబ్దః. ఘ్రాణం వాక్ రసనా అక్షి హృత్ శ్రుతిః హస్తః త్వక్ ఇత్యష్టగ్రహాః. ఏతేషాం క్రమాత్ గన్ధః నామ రసః రూపం కామః ధ్వనిః కర్మ స్పర్శః ఇత్యష్టా వతిగ్రహాః బుధజనైః స్మృతాః. బహువిధ మిత్యయంశబ్దః లిఙ్గవిపరిణామేన స్వాతశ్చ గన్ధాదిభి రష్టభి స్సమ్బధ్యతే. తేగ్రహా ఏభి రతిగ్రహైః కలితా గృహీతాః. హి యస్మాత్ పుమాన్ అమీభి గ్రహై స్సర్వం ఘ్రాణనభాషణాస్వాదనదర్శన కామనశ్రవణకర్మకరణస్పర్శనానీ త్యర్థః. కలయతే కరోతి. అయ మ్భావః. గ్రహేణ నారీవ గన్ధాదిభి రతిగ్రహైర్ఘ్రాణాదీని కరణాని గ్రస్తాని. తైశ్చ కరణైః పుమా న్గ్రస్తః ఏవం గ్రహగృహీతత్వాదేవ కరణానాం కర్తుశ్చ బన్ధః యథా రజ్జు గృహీతస్య పశోః. అయంచ గ్రహాతిగ్రహలక్షణో బన్ధః వాగాదీనా మగ్న్యాది దేవభావాపత్తే ర్నశ్యతీతి. న చైవం బ్రహ్మైకత్వదర్శనం వినైవ పురుషస్య ముక్తి స్స్యాదితిశఙ్క్యమ్ దర్శితాయా ముక్తే ర్వాస్తవముక్తిత్వాభావాత్. బ్రహ్మభావాపత్తిర్హి వాస్తవముక్తిః పురుషస్య. నచ వాగాది ష్వగ్న్యాదిదేవభావం గతేషు పురుషో బ్రహ్మభావం గత స్స్యా దితి వాచ్యం పురుషస్య హిరణ్యగర్భభావాపత్తిరేవ తదా తస్మా దుక్తేభ్యో దర్శనేభ్యో న మోక్షః. ౧౨౨

శ్లో॥ మృత్యో ర్మృత్యు రిహాస్తి మృత్యు రుదకం సర్వస్య మృత్యో శ్శుచే
రేవం సంసరణస్య మృత్యు రనఘా మృత్యోః పరాత్మైక్యదృక్

యత్రాసౌ మ్రియతే బుధో నహి తదోత్క్రామన్త్యము ష్యాసవో
లీయన్తేఽత్ర యతస్స ఉచ్ఛ్వయతి చాధ్మాతశ్చ శేతే మృతః. ౧౨౩

వ్యా.—నను మృత్యో ర్వినాశే సతి పురుషస్య మోక్షో భవతి, మృత్యోశ్చ
మృత్య్వన్తరాభావే వినాశో న స్యాత్. మృత్యో ర్మృత్య్వన్తర న్తు నాస్తి తత్సత్త్వే
అనవస్థాదోషాత్. తస్మా ద్వ్యర్థ ఏవ మోక్షార్థః ప్రయాస ఇత్యత ఆహ మృత్యోరితి.
ఇహ లోకే మృత్యోరపి మృత్యు రస్తి విద్యతే ఉపలభ్యత ఇత్యర్థః. కథ న్తత్రాహ.
సర్వస్య వ్యాకృతస్య జగతః మృత్యో ర్దాహకత్వేన మారకస్య శుచే రగ్నేర ప్యు
దకం మృత్యుః ఉదకేనాగ్నే ర్నిర్వాప్యమాణత్వాత్. తస్మా దస్తి మృత్యో
రపి మృత్యుః. ఏవ మగ్న్యుదకదృష్టాన్తేన. సంసరణస్య సంసారస్య మృత్యోః
అనఘా పరాత్మైక్యదృ గ్బ్రహ్మాభిన్నాత్మజ్ఞాన మాత్మసాక్షాత్కార ఇతి యా
వత్. మృత్యుః భవతి. గ్రహాతిగ్రహలక్షణసంసారరూపమృత్యో రాత్మసాక్షా
త్కారాఖ్యో మృత్యు రస్తి సంసారనాశకత్వా దాత్మసాక్షాత్కారస్య. తథాచ
వ్యాకృతస్యావ్యాకృతస్యచ సర్వస్యాపి దృశ్యస్య బ్రహ్మాత్మసాక్షాత్కార ఏవ
మృత్యురితి సర్వమృత్యు స్స ఇతిభావః. నచ మృత్యో ర్మృత్యు రస్తీ త్యు
క్తాగ్నిజలదృష్టాన్తేన బ్రహ్మాత్మసాక్షాత్కారరూపమృత్యోరపి మృత్యు రస్తీతి
వాచ్యం తస్యైవ సర్వమృత్యుత్వేన తస్య మృత్య్వన్తరాభావాత్. అత ఏవ
నానవస్థాదోషోపి మృత్యుత్వ స్యాత్ర విశ్రాన్తత్వాత్. అగ్న్యాదీనాం గృహాది
దృష్ట్యా మృత్యుత్వం జలాదిదృష్ట్యా అన్నత్వంచ యథా వర్తతే న తథా ఆత్మ
సాక్షాత్కారస్య యత్కించిద్దృష్ట్యా అన్నత్వ మస్తి కిన్తు సర్వదృష్ట్యాపి మృత్యు
త్వమేవ. నచాత్మసాక్షాత్కారోఽప్యాత్మని నాస్తీతి తస్యాప్యాత్మా మృత్యు
రితివాచ్య మాత్మసాక్షాత్కార స్యాత్మానన్యత్వాత్. నచ ఘటసాక్షాత్కా
రో ఘటాదివ కథ మాత్మసాక్షాత్కార ఆత్మన స్స్యా దనన్య ఇతి వాచ్యమ్.
ఘటస్య జడత్వా దాత్మనస్తు జ్ఞానస్వరూపత్వా త్సాక్షాత్కారస్యచ జ్ఞాన
త్వాదితి. అయంభావః. ఆత్మాకారాన్తఃకరణవృత్తిప్రతిఫలితం చైతన్యమాత్మ
సాక్షాత్కారః ఆత్మాతు బిమ్బచైతన్యం బిమ్బప్రతిబిమ్బయో శ్చాభేద ఏవ.
ఔపాధికత్వా ద్బిమ్బప్రతిబిమ్బభావస్య. తస్మా దేకస్మిన్నే వాత్మని అన్తఃకరణ
వృత్త్యుపాధివశా ద్బిమ్బత్వాత్మసాక్షాత్కారత్వరూపప్రతిబిమ్బత్వే కల్పితే ఇతి
కల్పితస్యాధిష్ఠానానన్యత్వా దాత్మసాక్షాత్కార ఆత్మాభిన్న ఏవ న చైవం జగత
ఇవ సాక్షాత్కారస్యా ప్యాత్మా మృత్యురేవేతి వాచ్యమ్. విశేషణాంశప్రతి

మృత్యుత్వేపి విశేష్యాంశం ప్రత్యమృత్యుత్వాత్. అన్తఃకరణవృత్తిప్రతిఫలితం చైతన్యం సాక్షాత్కార ఇత్యత్ర చైతన్యం విశేష్యాంశః అవశిష్టస్తు విశేషణ మితి వివేకః. న చైవం ఘటసాక్షాత్కారోపి సర్వమృత్యు రేవేతి వాచ్యం, తత్ర విశేష్య చైతన్యాంశస్య సర్వమృత్యుత్వేపి విశిష్టస్య తథాత్వాయోగాత్. న చాత్రాపి తథై వేతివాచ్య మాత్మసాక్షాత్కారేణ సర్వస్యాపి ద్వైత స్యోపమృద్యమానత్వాత్ తస్మా త్సర్వమృత్యు రమృత్యు శ్చాత్మైకఏవ. నన్వేవ మాత్మని సాక్షాత్కృతేసతి తత్త్వవిదో మోక్షో భవతి సంసారనాశా న్మోక్షః స కిం జీవతఏవ భవతి ఉత మృత స్యేతిచే దుచ్యతే, మృతస్యైవేతి. 'తస్య తావదేవ చిరం యావ న్నవిమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్యే' ఇతిశ్రుతేః. నను విదుషోఽవిదుషశ్చ సమానమేవ మరణం సుషుప్తివ దితి కృత్వా కస్మా ద్విదుషో మృతస్య మోక్ష ఇత్యత ఆహ - యత్రేతి. యత్ర యస్మిన్ కాలే అసౌ బుధ ఆత్మసాక్షాత్కారశాలీ మ్రియతే తదా అముష్యాసవః ప్రాణా వాగాదయః ముఖ్యప్రాణశ్చ నోత్క్రామన్తిశరీరా దూర్ధ్వం నగచ్ఛన్తి. హిశబ్దః శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధిం దర్శయతి - హి యస్మాదితివా తర్హి కిం శరీరే యథాపూర్వం వర్తన్తే. నేత్యాహ. అత్రలీయన్తే. అత్రైవ దేహే స్వస్వ కారణేషు లీయన్తే. యద్వా- అత్ర ఆత్మన్యేవ లీయన్తే అవిభాగం గచ్ఛన్తి. ఏవం తత్త్వవిదః ప్రాణోత్క్రాన్త్యభావాదేవ న పున స్సంసారః- ప్రాణోత్క్రమణే సతిహి శరీరాన్తరప్రాప్తి ర్జీవస్య సంసరణఞ్చ నా ప్యేతచ్ఛరీరఏవ స్థిత్వా తత్త్వవి త్సంసరతి. ప్రాణానాం నిలీనత్వాత్. గ్రహాతిగ్రహసత్త్వప్రయుక్తోహి పుంసః సంసారః. తస్మా ద్విదుషః ప్రాణనిలయనలక్షణం మరణ మవిదుషస్తు ప్రాణోత్క్రమణలక్షణ మితిభేదా న్న మృతస్య విదుషో మోక్షః. నను యస్య శరీరే ప్రాణా స్సన్తి స జీవతి యస్మా చ్ఛరీరా త్ప్రాణాఉత్క్రాన్తా స్స మృత ఇతిచ లోకవ్యవహారః. యది తత్త్వవిదః ప్రాణోత్క్రమణం నాస్తి తర్హి కథ న్తస్య మృతత్వవ్యవహారోఽతఆహ- యతఇతి. యతో యస్మాత్ స విద్వాన్ విద్వత్త్వేన లోకై రభిమత స్సఞ్జాతఇత్యర్థః. విద్వద్దేహ ఇతియావత్. ఉచ్ఛ్వయతి ఉచ్ఛూనోభవతి ఆధ్మాత ఉచ్ఛ్వాసనిశ్శ్వాసరహితశ్చ భవతి శేతేచ దృతివ దితిభావః. తస్మాదితి శేషః - మృతః ఇత్యుచ్యతఇతి శేషః - ప్రాణానా ముత్క్రమణంవా భవతు నిలయనంవా భవతు న త ద్వివేకప్రయుక్తో లోకే మృతవ్యవహారః. కిన్తు యస్య శరీరే ప్రాణా నసన్తి స మృతఇతి మన్యన్తే. ప్రాణాభావగమకానితు- నాసికావాయుసఞ్చారాభావః, శరీర స్యోచ్ఛ్వయనం, భువి శయనం, పరిస్పన్దాభావః, ఊష్మానుపల

మ్భశ్చే త్యేతాని. యదా తత్త్వవిదశ్శరీరేఽతత్త్వవిదఇ వై తాని లిఙ్గాని దృశ్యన్తే తదా తత్త్వవిద మతత్వవిదమివ మృతం మన్యన్తే లోకాః నతు పునః కిం తత్త్వవిదః ప్రాణా ఉత్క్రాన్తా యద్వా నిలీనా ఇతి వివిచ్య వేత్తుం క్షమన్తే యేన ప్రాణో త్క్రాన్త్యభావా త్తత్త్వవిదం మృతం నమన్యేరన్ - కిఞ్చ. అజ్ఞో లోకః నిలీన ప్రాణమపి తత్త్వవిద ముత్క్రాన్తప్రాణమేవ మన్యతే. భ్రాన్త్యేతి మృతస్తత్త్వ విదితి వ్యవహారస్య న కాప్యనుపపత్తిః. నను ప్రాణానా ముత్క్రాన్తి ర్నిలయనంచ వేత్తుం శక్యతఏవ వివేకేన. సమీపస్థోహి పురుషః ప్రాణానుపరిగచ్ఛతో దృష్ట్వా కర్ణ్వయము త్క్రాన్తప్రాణ ఇతి క్వాపిగచ్ఛతః ప్రాణా నదృష్ట్వాతు నిలీనప్రాణఇతిచ గ్రహీతుం శక్నో తీత్యే వేతిచే న్నైవమ్. అతిసూక్ష్మత్వేన ప్రాణా నాం దుర్దర్శత్వాత్. నహి యస్యకస్యాపి ప్రాణా ఉద్గచ్ఛన్తో యేనకేనాపి దృష్టాః. న చైవం సర్వేషామపి ప్రాణా అత్రైవ నిలీయన్త ఇతి వాచ్య ముత్క్రాన్తి శ్రుతివిరోధాత్. జ్ఞానంవినా నిలయనాయోగాత్. జ్ఞానంవినాపి నిలయనాఙ్గీకారే వేదాన్తశాస్త్రవైయర్థ్యాత్. తస్మా త్పతితేఽస్మిన్ శరీరే విదుషో న పున స్సంసారః. ౧౨౩

శ్లో॥ విద్వాంసం సకలం జహాతి న పున ర్నామైక మస్తి క్షితౌ
ముక్తోఽభూ చ్ఛుక ఇ త్యసౌ వ్యవహృతి ర్య ల్లోకవేదాశ్రియా
సర్వాత్మత్వ ముపేత్య సంస్థితవతి బ్రహ్మ ణ్యముష్మిన్ బుధే
సర్వం వర్తతఏవ నామ సకలం రూపంచ కర్మాఖిలమ్. ౧౨౪

వ్యా.—కస్మా ద్విదుషో నాస్తి సంసారోఽతఆహ - విద్వాంసమితి. విద్వాంసం సకల మపి జగ జ్జహాతి త్యజతి. ఏకం నామపునః నామతు నజహాతి. య ద్యస్మాత్ క్షితౌ ధరాయాం శుకో ముక్తోఽభూత్ - శుకఇత్యుపలక్షణం వామదేవాదీనా మిత్యసౌ లోకవేదాశ్రియా లోకో జనః వేద శ్శాస్త్రం పురాణాదిశ్చ తదుభయా శ్రియా వ్యవహృతి ర్వ్యవహారోఽస్తి విద్యతే. తస్మాదితి పూర్వేణాన్వయః. ముక్తమేవ స్తౌతి. సర్వాత్మత్వ ముపేత్య బ్రహ్మాస్మీతి దర్శనేన సర్వాత్మ భావం ప్రాప్య బ్రహ్మణ స్సర్వాత్మత్వా దితిభావః. సంస్థితవతి అముష్మిన్ బుధే విద్వద్రూపే బ్రహ్మణి సర్వం నామ వర్తతఏవ. సకలం రూపం వర్తతఏవ అఖిలం కర్మచ వర్తతఏవ. నామరూపకర్మాతిరిక్తజగత్పదార్థాభావా త్సర్వం జగ ద్వర్తత ఏవేత్యర్థః. న చైవం సర్వజగద్గుణదోషసంస్పర్శ స్స్యా న్ముక్త స్యేతి వాచ్యం. కల్పి తేన వస్తునా అధిష్ఠానస్య క్వాపి లేపాదర్శనాత్. ౧౨౪

శ్లో॥ యత్రాజ్ఞో మ్రియతేఽపయాతి దహన స్తత్రాస్య వాచో దృశః
కః ప్రాణా దనిల శ్శశీతు మనస శ్శ్రోత్రా ద్దిగ ఙ్గా ద్ధరా
లోమ్న శ్చౌషధయో వనస్పతితతిః కేశా న్నభ శ్చాత్మనో
రేతః పాథసి లోహితఞ్చ కలితం కర్మైక మేవ శ్రితః. ౧౨౫

వ్యా.—అథావిదుషో మృతిసమయే స్థితిరీతిం దర్శయతి, యత్రేతి - యత్ర యస్మిన్ కాలే అజ్ఞో మ్రియతే తత్ర తదా అస్య మృత స్యాజ్ఞస్య వాచ స్సకాశా ద్దహనో ఉపయా త్యపగచ్ఛతి. దృశ శ్చక్షుషః కస్సూర్యః ప్రాణా దనిలః మనస శ్శశీ శ్రోత్రా ద్దిక్ అఙ్గా చ్ఛరీరా ద్ధరా లోమ్నాలోమభ్య ఓషధయః అపయా న్తీతి విపరిణామః. కేశా త్కేశేభ్యో వనస్పతితతిః వృక్షసఙ్ఘః ఆత్మనో హృదయాకాశా న్నభః ఏవ మగ్న్యాదిదేవై స్త్యక్తత్వాదేవ వాగాదీనాం నిశ్చేష్టత్వం. లవిత్రత్యక్త లవిత్రవ దితిభావః. లోహితం రేతశ్చ పాథసి అప్సు కలితం నిహితం బీజ మిదం దేహా న్తరస్యేతిభావః. ఏవ మృతః ఏకం ప్రధానం కర్మ శ్రిత ఆశ్రిత్య వర్తతే- కర్మణా బద్ధఏవహి పురుష స్సంసరతి. ఇదంచ పురుషస్య బన్ధనంకర్మ జ్ఞానంవినా నక్షీయతే. అతఏవ జ్ఞానా దన్యోపాయేన నైవ మోక్షః. ౧౨౫

శ్లో॥ ఉత్క్రాన్తః కర్మణా సహా బుధజనో ఽజ్ఞా త్కాలదైవేశ్వరా
ధీనో గచ్ఛతి కర్మణా పున రయం పుణ్యేన పుణ్యాం తనూమ్
దైవీం పాపమయేన దుష్కృతతనూం పశ్వాదిరూపా న్తథా
మిశ్రేణ ప్రతియాతి మానుషతనూం మిశ్రాంకదుఃఖోదయామ్. ౧౨౬

వ్యా.—కర్మైకాశ్రయత్వమేవ వివృణోతి ఉత్క్రాన్తఇతి. అయ మబుధజనః కాలదైవేశ్వరాధీనః. సన్ అఙ్గా త్ప్రకృతదేహా త్కర్మణాసహ ఉత్క్రాన్తో భూత్వా పున ర్యాయః పుణ్యేన కర్మణా పుణ్యాం తనూం గచ్ఛతి ప్రపద్యతే. పాపమయేన పాపప్రచురేణ కర్మణా పశ్వాదిరూపాం దుష్కృతతనుం దుష్టశరీరం తథా గచ్ఛతీతి క్రియాపదాకర్షణార్థ స్తథాశబ్దః. గచ్ఛతీత్యర్థః. మిశ్రేణ పుణ్యపాపమిశ్రితేన కర్మణాతు మిశ్రా మతఏవ కదుఃఖోదయాం కదుఃఖయో స్సుఖదుఃఖయో రుదయో యస్యాం తాం మానుషతనూం ప్రతియాతి. యస్మా దేవం ధర్మాధర్మ లక్షణకర్మవశా దేవ పున శ్శరీరలాభో ఽవ స్యాజ్ఞస్య తస్మా త్కాలదైవేశ్వరేషు నిమిత్తేషు సత్స్వపి కర్మైవ ప్రధానం కారణ మితి కర్మైకాశ్రయో ఽవిద్వాన్. ౧౨౬

శ్లో॥ అహ్నైకేన రథో రవే రతిపతే ద్యావత్ప్రదేశం సతు
ద్వాత్రింశద్గుణితో విరాట్తనుమయో లోక స్త్వలోకః పరః
లోకం తం ద్విగుణా ఽభిగచ్ఛతి ధరా తాం చామృతాబ్ధి స్తథా
బ్రహ్మాణ్డస్య కపాలయో స్తు వివరం ఖడ్గాగ్రమాత్రం శ్రుతమ్. ౧౨౭

వ్యా.—జ్ఞానా దన్యోపాయేన నాస్తి మోక్ష ఇత్యుక్తమ్. యద్యేవం కర్మణా మోక్షో న తర్హి వ్యర్థం కిం కర్మేతిచే న్నవ్యర్థం సత్త్వా త్కర్మఫలస్య. కిం తత్ఫలం కర్మణః క్వవాఽనుభూయతే ఇతిశఙ్కాయాం సర్వో ప్యయం లోకః కర్మఫలభోగభూమిరేవ. అస్మి న్నుపభుజ్యమానంచ సర్వం కర్మఫలమేవేతి వక్తుం తావ ల్లోకపరిమాణమాహ - అహ్నేతి. రవే స్సూర్యస్య రథః ఏకే నాహ్నా యావత్ప్రదేశ మతిపతే దతిక్రామేత్ స ప్రదేశః ద్వాత్రింశద్గుణితో భూత్వాతు విరాట్తనుమయో లోక ఇత్యుచ్యతే. పరో ఽస్మాల్లోకా దస్యస్తు అలోక ఇత్యుచ్యతే. సూర్యచన్ద్రకిరణప్రసారాభావా త్తత్రేతి భావః. తం చ లోకం తతో ద్విగుణా ద్విగుణపరిమాణా ధరా అభిగచ్ఛతి పర్యేతి వ్యాప్నోతీతి యావత్. తాంచ ధరాం తథా ద్విగుణ ఇత్యర్థః. అమృతాబ్ధిః అభిగచ్ఛతి ఇతి లోకపరిమాణః కథితః అథ బ్రహ్మాణ్డోర్ధ్వాధఃకపాలవివరపరిమాణం కథ్యతే-బ్రహ్మాణ్డస్య కపాలయో ర్వివరం ఛిద్రన్తు ఖడ్గాగ్రమాత్రం ఖడ్గాగ్రం యత్పరిమాణం తత్పరిమాణమిత్యర్థః శ్రుతం ప్రసిద్ధమ్. అనేనైవ వివరేణ మార్గేణ బహిర్నిర్గచ్ఛన్తో వ్యాప్నువ న్త్యశ్వమేధయాజినః పారిక్షితా ఇతిభావః. ౧౨౭

శ్లో॥ వ్యోమ్నా తేన సమాగతాం శ్చితశుచి ర్భూత్వా సువర్ణ స్స్వయం
దత్తే తా ననిలాయ గత్యుపహతేః పారిక్షితా నాత్మనః
సంస్థా ప్యాత్మని మారుతః పున రమూం స్తం దేశ మాసాదయ
త్యాస న్యత్ర పురాతనా స్తదనిలః పారిక్షితానాం గతిః. ౧౨౮

వ్యా.—తేన వ్యోమ్నా కపాలవివరాకాశేన మార్గేణ సమాగతా న్ప్రాప్తాం స్తా న్పారిక్షితాన్. పరితో దురితం క్షీయతే యేన స పరిక్షి దశ్వమేధః తద్యాజినః పారిక్షితాః తాన్. చితశుచిః అశ్వమేధే చితోఽగ్నిః స్వయం సుపర్ణో భూత్వా ఆత్మన స్స్వస్య గత్యుపహతేః గత్యభావాద్ధేతోః మూర్తత్వా దితిభావః. అనిలాయ వాయవే దత్తే మారుతః పున ర్వాయుస్తు అమూ న్పారిక్షితా నాత్మని సంస్థాప్య తం దేశ మాసాదయతి. యత్ర దేశే పురాతనాః పూర్వే పారిక్షితా ఆసన్. త త్తస్మా త్పారిక్షితానా మనిలఏవ గతిః. ౧౨౮

శ్లో॥ యస్మా త్స్థాస్నుచరిష్ణుభూతనివహ స్యాన్త ర్బహి ర్వర్తతే
భూతప్రాణసురాత్మనాఽయ మనిలో వ్యష్టి స్తతో విశ్రుతః
సూత్రాత్మాతు సమష్టి రేష భవతి స్వాత్మాన మేనం పుమాన్
యో వేదైష స భూయ ఏవ లభతే మృత్యుం న మృత్వా సకృత్. ౧౨౯

వ్యా.—యస్మా ద్ధేతో రయ మనిలః భూతప్రాణసురాత్మనా భూతాత్మనా ప్రాణాత్మనా సురాత్మనా దేవతారూపేణచ స్థాస్నుచరిష్ణుభూతనివహస్య స్థావరజఙ్గమప్రాణిసర్గ స్యాన్త ర్బహిశ్చ వర్తతే. తత స్తస్మా ద్వ్యష్టి ర్ద్వివిధా అష్టి ర్వ్యష్టి ర్వ్యష్టి రితి విశ్రుతః. సూత్రాత్మా ఏష వాయుస్తు సమష్టి ర్భవతి సూత్రాత్మనా సమష్టి ర్భవతీత్యర్థః. స్వాత్మాన మేనం వాయుం యః పుమా న్వేద సఏష పుమాన్ సకృ న్మృత్వా భూయః పునః మృత్యుం మృతిం నైవ లభతే నమ్రియత ఇత్యర్థః. ౧౨౯

శ్లో॥ ప్రాణైః ప్రాణితి యో హ్యపానితి తథాఽపానేన యో వ్యానితి
వ్యానేనైవ ముదానితి స్వయ మిదన్త్వన్యా ముదానేన యః
ఆత్మా స హ్యఖిలాన్తరః పరతరో బ్రహ్మాపరోక్షో నృణా
మశ్వోఽసా వితి వ త్కథ న్నవిషయం బ్రూయా దిద న్త్వేనకః. ౧౩౦

వ్యా.—నను కి మయం వాయురేవ సర్వాన్తర ఆత్మా - నేత్యాహ - ప్రాణై రితి. ఇద న్త్వన్యా మస్యాం తనౌ యః ప్రాణైః ప్రాణేన ప్రాణితి ప్రాణనక్రియాం కరోతి. ప్రాణకరణకప్రాణనక్రియాశ్రయో యఇత్యర్థః. తథాశబ్ద ఏవంశబ్దశ్చ వాక్యసమాప్తిద్యోతకః దృష్టాన్తార్థో వా. తథా యోపి యశ్చ అపానేన కరణే నాపానితి అపాననక్రియాం కరోతి. యః వ్యానేన వాయునా కరణేన వ్యానితి వ్యాననక్రియాం కరోతి. ఏవం స్వయం య ఉదానేన కరణే నోదానితి ఉదాననక్రియాం కరోతి. సః నృణాం జీవానా మాత్మా స్వరూపభూతః ప్రత్యగాత్మా అఖిలాన్తరః సర్వస్యాన్త ర్వర్తమానః పరతరః సర్వవిలక్షణః అపరోక్ష శ్చాతఏవ బ్రహ్మభవతి. యద్వా స ఆత్మా భవతి. హి యస్మాత్. సః అఖిలాన్తరః పరతరః నృణా మపరోక్షః స్వాత్మత్వా దితిభావః బ్రహ్మచ భవతీ త్యన్వయః. అథవా సః పరతరః బ్రహ్మ బ్రహ్మభిన్న ఇత్యర్థః. అపరోక్షః నృణా మాత్మాహి ప్రత్యగాత్మైవ అఖిలాన్తరో భవతి. నతు వాయు ర్నా ప్యన్యఇత్యేవకారార్థః.

యద్వా స ఆత్మైవ వాఖిలాన్తరః యస్మాత్సపరతరో నృణామపరోక్షో బహిర్హి భిన్నశ్చ. బహిర్హి సర్వాన్తర మితి ప్రసిద్ధమ్. అనేన చాత్మైవ బహిర్హి త్యనేన ప్రత్యక్పరమాత్మభేదో నిర్మూలితః. న చాక్రియస్య ప్రత్యగాత్మన స్సర్వాన్తరస్య కథం ప్రాణనాదిక్రియాశ్రయత్వ మితివాచ్యమ్. ఆధ్యాసికత్వా దాత్మనః క్రియాశ్రయత్వస్య. యద్వా ఆత్మచైతన్యాభాసవశా దేవ ప్రాణా దీనాం క్రియాసిద్ధి ర్న స్వతో చేతనత్వా దితి కర్తృత్వారోప ఆత్మని. నను యద్యసౌ నృణామపరోక్ష స్సర్వాన్తర ఆత్మా. తర్హి మే తం దర్శయే త్యతఆహ- అశ్వఇతి. అసౌ వశ్వ ఇతివత్. అవిషయ మాత్మాన మిద న్త్వేనకః కథంను బ్రూయాత్. అయ మాత్మేతి నిర్దేష్టు మాత్మా న శక్యతే. అయ మశ్వ ఇతివత్. చక్షురాద్యవిషయత్వా దిత్యర్థః. న చైవం కథం నృణా మపరోక్ష ఆత్మే త్యుక్త మితి వాచ్యం కరణావిషయత్వాదేవ. నచ కరణవిషయత్వస్యైవ ప్రత్యక్షత్వరూపత్వా త్కథం కరణావిషయత్వా త్ప్రత్యక్షత్వ మాత్మన ఇతివాచ్యం. నహి కరణవిషయత్వం ప్రత్యక్షత్వం కిన్తు ప్రమాతృచైతన్యస్య విషయచైతన్యాభిన్నత్వమ్. తథాహి ప్రమాతా ప్రమాణం ప్రమేయం ప్రమితి రితి చైతన్యం త్రివిధం తత్రాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నం చైతన్యం ప్రమాతా తద్వృత్త్యవచ్ఛిన్నం ప్రమాణం విషయావచ్ఛిన్నం ప్రమేయం ప్రమాతృచైతన్యం ప్రమాణద్వారా ప్రమేయచైతన్యాభిన్నం భవతి. తతో విషయప్రత్యక్షం జాయతే ఘటః పట ఇతి. ఏవంసతి ప్రకృతే ప్రమాతురేవ ప్రమేయత్వా త్ప్రమాతృవిషయచైతన్యాభేదఇతి నిత్యాపరోక్షఏవ ప్రమాతు ర్జీవ స్యాత్మా కూటస్థః ప్రత్యక్. ఏవ మపరోక్షత్వాదేవ నిత్యం ప్రతీచఆత్మేతి వ్యవహారః. ఆత్మాహి నిత్యాపరోక్ష స్సర్వస్య. ఆత్మత్వే నాభిమతస్య దేహాదేర ప్యజ్ఞానాం నిత్యాపరోక్షత్వాత్. తస్మా దవిషయోప్యాత్మా ప్రత్యక్షఏవ. ౧౩౦

శ్లో॥ దృష్టిం పశ్యతి య శ్శ్రుతిం భువి మతిం విజ్ఞాతి మేతం పునః
కోఽన్య స్తం కలయే త్తతో ఽవిషయతా ద్రష్టు స్స్థితై వాత్మనః
ద్రష్టా స్థాస్నుచవిష్ణుభూతనికర స్యాత్మాఽయ మాభ్యన్తర
స్సర్వాత్మా పరమార్థసత్య ఇతర స్తస్మా ద్య దార్తంహి తత్. ౧౩౧

వ్యా.- అవిషయత్వమే వాత్మనః స్థాపయతి దృష్టిమితి. య ఆత్మా దృష్టిం పశ్యతి యయా రూపం రూపవద్ద్రవ్యంచ ప్రకాశ్యతే సా చక్షురిన్ద్రియద్వారా బహిర్నిర్గతాఽన్తఃకరణవృత్తి ర్దృష్టి రిత్యుచ్యతే. తాం పశ్యతి జానాతి ప్రకాశ

యతీతియావత్. ఆత్మన ఏకస్యైవ స్వప్రకాశత్వా దాత్మాన్యస్య సర్వస్య జడత్వేన స్వతఃస్ఫురణాభావా ద్దృష్టే ర్జడాయా ఆత్మైవ ప్రకాశకః. అన్యథా ఆత్మాఽప్రకాశ్యత్వే దృష్టేః స్వరూపలాభఏవ న స్యా దితిభావః. ఏవం శ్రుతిం శ్రోత్రద్వారా నిర్గతా న్తఃకరణవృత్తిం శబ్దప్రకాశనకరీం యః పశ్యతి మతిం మనోవృత్తిం యః పశ్యతి విజ్ఞాతిం బుద్ధివృత్తిం యః పశ్యతి త మేతం పునః ఆత్మానన్తు భువి లోకే అన్యః కః కలయే ద్భాసయేత్. న కోపీత్యర్థః. భాస్యం వస్తు కేనాపి భాస్యేత. భాసకస్తు న కేనాపి, ఆత్మాతు భాసకఏవ న భాస్యఇతి కథ మస్యాన్యో భాసక స్స్యా న్న కథమపీతిభావః. తత స్తస్మాద్ధేతోః ద్రష్టు రాత్మనః అవిషయతా స్థితైవ. సర్వావభాసక స్యాత్మనః భాసకా న్తరాభావేన భాస్యత్వలక్షణవిషయత్వాభావా దితిభావః. ద్రష్టా నిత్యచైతన్యేన దృష్టిశ్రుతిమతివిజ్ఞాతీ ర్దృశ్యశ్రావ్యమ న్తవ్యవిజ్ఞాతవ్యవ్యాపికాఅపి స్వయం వ్యాప్య స్థిత ఇత్యర్థః. ఆత్మనాహి స్వరూపచైతన్యేన సర్వ మవభాస్యతే సర్వావభాసకఇతియావత్. తచ్చ సర్వావభాసకత్వం స్వాత్మనఏవ నతు దీపాదివ దన్యస్మై. యథా దీపః పట మవభాసయతి పురుషాయ న త్వాత్మనే స్వస్య జడత్వాదేవ మాత్మా నాన్యస్మై సర్వ మవభాసయతి. స్వాన్యస్య సర్వస్య జడత్వా త్కిన్తు స్వాత్మనఏవ చేతనత్వా దతఏ వాత్మనః ప్రత్యక్త్వం దీపాదిప్రాతిలోమ్యే నాఞ్చతి. భాసతఇతి ప్రత్యగితి వ్యుత్పత్తేః యస్మా దేవం ప్రత్యగాత్మా సర్వమ ప్యాత్మనఏ వావభాసయతి. తస్మాదయం సర్వజ్ఞః సాక్షీచ "ససర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్, సాక్షీచేతా కేవలో నిర్గుణ" శ్చేతి శ్రుతేః. అయంచైక ఏవ. 'ఏకో దేవ' ఇతి మన్త్రాత్. నను ఆత్మా దేహీ దేహిన శ్చానేకే ఇతి కథ మాత్మైకత్వ మతఆహ- స్థాస్నుచరిష్ణుభూతనికర స్యాభ్య న్తరః. స్థావరజఙ్గమప్రాణిసముదాయస్య బ్రహ్మాది స్తమ్బపర్యన్త స్యా న్తర్వ ర్తమానః. ఏకఏవాత్మా సర్వేషు దేహేషు వర్తతే. దేహానేకత్వా దాత్మానేకత్వభ్రాన్తిః. నహి పరిచ్ఛిన్నస్య సర్వా న్తరత్వం సమ్భవతి. నాప్యపరిచ్ఛిన్నస్యానేకత్వం యుక్త మితిభావః. న కేవలం భూతానా మయ మాభ్య న్తరః కిన్తర్హి స్వరూపమపీత్యాహ-ఆత్మేతి. కల్పితానాం హ్యధిష్ఠానం స్వరూపం భూతాని చాత్మని కల్పితానీతి భూతానా మయమే వాత్మా. న కేవలం భూతాత్మా కిన్తు సర్వాత్మాపీత్యాహ-సర్వాత్మేతి. ప్రాణ్యుత్పత్తిహేతూనా మాకాశాదిభూతానాం తత్కారణావ్యక్తస్యా ప్యయమేవ స్వరూపం సర్వస్యాస్మి న్కల్పితత్వా దితిభావః. అతఏ వాయం పరమార్థసత్యః భవతి. పృథివ్యాదిభూతానాం వ్యవహార సత్యత్వాపేక్షయా దు క్తం పరమార్థసత్యఇతి. యద్వా ఆకాశాదయః కేచి త్సత్యాఇతిభ్రాన్త్యా కేచి న్మన్యన్తే నతు తద్యథార్థ మాత్మసత్యత్వన్తు

యథార్థమి త్యేతదర్థ మాహ - పరమార్థసత్య ఇతి - తస్మాదస్మా దాత్మనః ఇతరద్య దస్తి తత్సర్వమపార్థం బాధితం మిథ్యైవేతియావత్ - అత్రేదం బోధ్యమ్. ఆత్మైక ఏవ సత్యః కాలత్రయేపి సత్త్వాత్ - యత్కాలత్రయే నాస్తి తన్మిథ్యా యథా రజ్జుసర్పః. ఆత్మభిన్నం సర్వం మిథ్యా కాలత్రయేఽసత్త్వా ద్రజ్జుసర్పవదితి-నచ కాలత్రయేపి జగదస్తి సూక్ష్మరూపేణ సత్త్వా త్ప్రళయేపీతి వాచ్యం- ముక్తికాలే తథా ప్యభావాత్. ఏకమేవా ద్వితీయం బ్రహ్మహి ముక్తిదశాయాం విద్యతే. 'నేహ నానాస్తికిఞ్చనే'త్యాదిశ్రుతేః. తథా ఆత్మైకఏవ సత్యః. సర్వాధిష్ఠానత్వాత్. యత్సర్వాధిష్ఠానం నభవతి న తత్సత్యం యథా ఘటాదిః ఆత్మభిన్నం సర్వం మిథ్యా ఆత్మని కల్పితత్వా ద్రజ్జౌ కల్పితసర్పవ దితి. ఆత్మైకఏవ సత్యః సర్వాత్మత్వా ద్యత్సర్వాత్మకం న భవతి తత్సత్యం న భవతి యథా ఘటః. ఆత్మభిన్నం సర్వం మిథ్యా స్వతో నిరాత్మత్వా న్మృగతృష్ణికాదివ దితి ఆత్మైకఏవ సత్యస్సర్వాన్తరత్వా ద్యత్సర్వాన్తరం నభవతి న తత్సత్యం యథా ఘటాదిః ఆత్మైకఏవ సత్యః ద్రష్టృత్వా ద్వ్యతిరేకేణ ఘటవత్. ఆత్మభిన్నం మిథ్యా దృశ్యత్వా ద్రజ్జుసర్పవ దితి. న చాత్మాపి దృశ్యత ఏవ 'దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బు'ద్ధ్యేతి శ్రుతేరితి వాచ్యం యేన దృశ్యతే తస్య ద్రష్టురే వాత్మత్వా న్నచ ద్రష్టా సన్నపి దృశ్య ఏవేతి వాచ్యం ద్రష్టృత్వదృశ్యత్వయో రేకత్రావస్థానాసమ్భవా త్కర్మకర్తృభావవిరోధాత్. నచ దృశ్యమపి సత్యమేవ ఆకాశాదీనాం సత్యత్వా ద్దృశ్యానామితి వాచ్యం - విప్రతిపన్నత్వా దాకాశాదిసత్యత్వస్య. న హ్యుపనిషద్భి రాకాశాదిసత్యత్వ మభ్యుపగమ్యతే. నతు సమ్ప్రతిపన్నం కిఞ్చి త్సత్యం దృశ్య మస్తి తస్మా దుపనిషన్మతే దృశ్యత్వమిథ్యాత్వయో ర్న వైయధికరణ్యం యేన దృశ్యత్వహేతు ర్వ్యభిచరే దితి. ౧౩౧

శ్లో॥ యత్సాక్షా దపరోక్ష మస్తి పరమం బ్రహ్మాన్తరాత్మా చ యః
సర్వస్యాపి తదేష సోమ్య తవవా ఆత్మా స సర్వాన్తరః
క్షుత్తృట్ఛోకతమోజరామృతిదశా అత్యేతి య స్తం చరన్
స్వాత్మానం సమవేత్య భైక్ష మటతి ధ్వస్తైషణో బ్రాహ్మణః. ౧౩౨

వ్యా.—నను బ్రహ్మైవ సత్యం నాత్మే త్యతఆహ-. యదితి సాక్షాత్కరణవ్యాపారంవినై వాపరోక్షం నిత్యప్రత్యక్షం పరమం య ద్బ్రహ్మాస్తి యశ్చ సర్వస్యా ప్యన్తరాత్మాస్తి తద్బ్రహ్మ. స సర్వాన్తర ఆత్మా చ. హే సోమ్య ప్రియదర్శనేతి శిష్యమ్ప్రతి గురో స్సమ్బుద్ధిః. తవైవ ఆత్మావై ఆత్మైవ య స్తవాత్మా

స ఏవ సర్వ స్యాన్తరాత్మా పరమం బ్రహ్మచ ఆత్మైకత్వా ద్బ్రహ్మాత్మైకత్వా
చ్చేతిభావః. అథ ముముక్షు ర్బ్రాహ్మణ స్సన్న్యాసం కుర్యా దిత్యాహ - క్షుదితి.
క్షుత్ క్షుధా తృట్ పిపాసా ప్రాణధర్మా విమౌ శోకః తమోమోహశ్చ మనో
ధర్మావిమౌ జరా మృతి ర్మరణ మిమౌ శరీరధర్మౌ క్షుత్తృట్ఛోకతమోజరామృ
తయఇతి దశావస్థా ఊర్మయ ఇతియావత్. తాః యః అత్యేతి అతిక్రామతి తాభి
రసంస్పృష్ట ఇత్యర్థః. ప్రాణాదితాదాత్మ్యధ్యాసవశా త్తద్వానివ భాతీతిభావః.
తం స్వాత్మానం సమవేత్య సమ్యగ్విదిత్వా (బ్రాహ్మణః తస్యైవ సన్న్యాసాధికారా
దితిభావః. ధ్వస్తైషణః ధ్వస్తే త్యక్తే ఏషణే సాధనఫలవిషయకామౌ యేన సః
తథోక్తః. సర్వాసామ ప్యేషణానా మేషణాద్వయే ఏ వాన్తర్భావాత్. భూత్వా
భైక్షం భిక్షాసమూహం చర న్భక్షయ న్నటతి సఞ్చరతి. సఞ్చరే దిత్యర్థః.
సన్న్యాసస్య విహితత్వా దనేన. నను కస్యాయం సన్న్యాసో విధీయతే. కిం
విదుష ఉ తావిదుషః. నాద్యః. తస్య విధినిషేధాతిక్రాన్తత్వా దాత్మాహి
విద్వా న్న హ్యాత్మని కశ్చి ద్విధి రస్తి. నాన్త్యః. అవిదుష ఏషణానివృత్త్యసమ్భ
వాత్. ఆత్మజ్ఞానం వినా స హ్యనాత్మకామో నివర్తతే ఇతిచే దుచ్యతే. విదుష
ఏవేతి ఆత్మానం సమవేత్యే త్యుక్తత్వాత్. నచ విధ్యవిషయో విద్వానితి వాచ్య
మపరోక్షాత్మవిద స్తథాత్వేపి పరోక్షాత్మవిదః సన్న్యాసవిధివిషయత్వాత్.
తస్మాత్ పరోక్షాత్మవి ద్బ్రాహ్మణ స్సన్న్యస్య భిక్షాచర్యం చరే దిత్యేకః పక్షః.
అపరోక్షాత్మవిదాపి బ్రాహ్మణేన సన్న్యాసినైవ భవితవ్యమ్. విదుష స్సర్వ
కర్మసన్న్యాసఏ వాధికారఇతి గీతాసు స్థాపితత్వాత్. నచ తత్త్వవిదః కథం
విధివిషయత్వ మితి వాచ్యం. కర్మవిధ్యవిషయత్వమేవ తత్త్వవిదః సన్న్యాసస్తు
తత్త్వవిద్విషయఏవ సన్న్యాసస్యాక్రియాత్వే నావిధిత్వాచ్చ. కిఞ్చ సర్వకర్మ
సన్న్యాసం కర్తుం విద్వానేవ శక్నోతి నావిద్వానితి తత్త్వవిదఏవ సన్న్యాసఇ
త్యన్యః పక్షః. తత్త్వవిత్కర్మసన్న్యాసం కుర్యా దితి న విధీయతే కిన్తు తత్త్వవి
త్కర్మ నకుర్యా దితి విధీయతే. తతశ్చ విదుష స్సన్న్యాససిద్ధి రి త్యపరః పక్షః.
గృహస్థస్య వేదాన్తశ్రవణాద్యవకాశాభావా ద్జ్ఞానార్థమేవ సన్న్యాసం కుర్యా
ది త్యవిదుష ఏవ సన్న్యాసః. స చావిద్వా న్న సుతరా మజ్ఞః కిన్తు వేదాధ్య
యనాదినా నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదిమానేవ అతఏవ తస్య అనిత్యేభ్యః కర్మ
తత్సాధనేభ్య ఏషణాద్వయరూపేభ్యః విరాగ ఉత్పద్యతే. నిత్యేచ మోక్షే
భవ త్యభిలాషః. అతో మోక్షప్రద మాత్మతత్త్వ మధిగన్తుం దారాపత్యగృహా

దికం సర్వం త్యక్త్వాఽవిద్వా న్నిష్కామో భూత్వా గురుం తత్త్వవిద ముపసరతి. తత్త్వవిత్తు జనకాదివ ద్గృహస్థో వా భవేత్. యాజ్ఞవల్క్యాదివత్సన్న్యాసీవా భవే ద్యథాప్రారబ్ధం నహి తత్త్వవిత్ దేహాదిక్రియా ఆత్మని పశ్యతి యేన తా స్సన్న్యసేత్. ఉక్తం హి గీతాసు. "గుణా గుణేషు వర్తన్త ఇతి మత్వా న సజ్జతి", "కుర్వన్నపి నలిప్యతే," "నకరోతి నలిప్యతే" ఇత్యాదినా తస్మాదవిద్వానేవ సన్న్యసే ద్విరక్తశ్చే దవిరక్తశ్చే త్కర్మ కుర్యాత్. న చాత్మానం సమవేత్యేతి కథ మవిద్వద్విషయత్వే సజ్గచ్ఛత ఇతి వాచ్య మాపాతతో విదిత్వేతి తదర్థాత్. నచ పరోక్షాత్మవిదోఽన్యచ కోఽపి శేష ఇతి వాచ్య మహం బ్రహ్మాస్మీతి పరోక్షమపి దృఢం జ్ఞాన మస్తి పరోక్షాత్మవిదః. అన్యతు బ్రహ్మాత్మైక్యనిశ్చయో నాస్తీతి. యద్వా ఆత్మపరమాత్మభేదజ్ఞానమేవ దృఢ మస్తీతి. న చాశనాయాపిపాసాద్యతీతాత్మజ్ఞానం కథ మస్యేతి వాచ్యం దేహాతిరిక్తాత్మజ్ఞానసత్త్వా దాస్తికానామితి పరః పక్షః. ౧౩౨

శ్లో॥ త్యక్త్వా బ్రాహ్మణ ఏషణా స్తదఖిలా స్సన్న్యస్య శాస్త్రా ద్గురోః
పాణ్డిత్యం సమవాప్య శేషరహితం బాల్యఞ్చ మౌన స్తతః
ముఖ్యబ్రాహ్మణభావ మేత్య కలితబ్రహ్మాత్మసాక్షాత్కృతి
ర్లోకే సంవిచరే ద్యథేష్ట మథవా శాస్త్రానుసారీ చరేత్. ౧౩౩

వ్యా.–యస్మా దేవం పురాతనా విద్వాంస ఆత్మతత్త్వం సన్న్యాసినో భిక్షాచర్యం చరన్తి బ్రాహ్మణాః. తత్తస్మా దద్యత్వేపీతి శేషః. బ్రాహ్మణవంశప్రసూతః అఖిలాః దారాపత్యధనాదివిషయా ఏషణాః కామాన్ త్యక్త్వా సన్న్యస్య సన్న్యాసాశ్రమం స్వీకృత్య నిష్కామస్యైవ సన్న్యాసేఽధికారాదేషణా స్త్యక్త్వే త్యుక్తమ్. శాస్త్రా ద్గురో రుపదేశా చ్చేతి శేషః. శేషరహితం నిశ్శేషం పాణ్డిత్య మాత్మతత్త్వజ్ఞానం సమవాప్య ప్రాప్య బాల్యం జ్ఞానబలభావమనాత్మప్రత్యయతిరస్కార మితి యావ త్సమవాప్య తతో మౌనం నిదిధ్యాసనంచ సమవాప్య కలితబ్రహ్మాత్మసాక్షాత్కృతిః ప్రాప్తబ్రహ్మాభిన్నాత్మసాక్షాత్కార స్సన్. ముఖ్యబ్రాహ్మణభావం ముఖ్యం బ్రాహ్మణత్వ మేత్య బ్రహ్మజ్ఞానేన బ్రాహ్మణ ఇతి స్మరణా దితి భావః. ఏతేన బ్రాహ్మణజాతీయత్వప్రయుక్తం బ్రాహ్మణత్వ మముఖ్యమేవేతి సిద్ధమ్ - న చేదం ముఖ్యం బ్రాహ్మణత్వం బ్రహ్మజ్ఞానినాం క్షత్రియాదీనామపి స్యాదితి వాచ్యం, గౌణబ్రాహ్మణస్యైవ బ్రహ్మజ్ఞానా న్ముఖ్యబ్రాహ్మణత్వసిద్ధి ర్న త్వబ్రాహ్మణానామితి. లోకే భువి యథేష్టం సమ్య గ్వ్యచ

రే త్సఞ్చరేత్. విధినిషేధాతికాన్తత్వా త్తత్త్వవిద ఇతిభావః. అథవా శాస్త్రా
నుసారీ సన్నేవ చరేత్. లోకసఙ్గ్రహార్థం పూర్వవాసనావశా దితిభావః. ౧౩౩

శ్లో॥ ఓతం ప్రోత మిదం సమం పయసి త ద్వాయౌ ఖలోకే ష్వసౌ
తే గాన్ధర్వపదేషు తాని తరణే ర్లోకేషు చాన్ద్రేషు తే
చాన్ద్రా శ్చోడుపదేషు తాని దివిషల్లోకేషు చైన్ద్రేషు తే
ప్రాజాపత్యపదేషు తానిచ విధే ర్లోకేషు సూత్రేచ తే. ౧౩౪

వ్యా. — ఇద ముక్తమే వాత్మన స్సర్వాన్తరత్వం విశదయతి - ఓతమితి. ఇదం సమం సర్వం పార్థివం వస్తు పయసి ఓతం ప్రోతంచ భవతి యథా పటే తన్తవ స్తిర్యగ్భావేన ఓతా ఊర్ధ్వభావేన ప్రోతాశ్చ తద్వదిత్యర్థః. యది పృథివ్యవయవాః పయసా గ్రథితా నస్యు స్తర్హి సక్తుముష్టివ ద్విశీర్యేర న్నితిభావః. తచ్చ పయః వాయౌ వోతంప్రోతంచ అసౌ వాయుః ఖలోకే ష్వన్తరిక్షలోకే ష్వోతః ప్రోతశ్చేతి లిఙ్గవిపరిణామేన యోజ్యమ్. తే ఖలోకాః గాన్ధర్వపదేషు గన్ధర్వలోకే ష్వోతాః ప్రోతాశ్చ తాని గాన్ధర్వపదాని తరణే స్సూర్యస్యలోకే ష్వోతాని ప్రోతానిచేతి వచనవిపరిణామేన యోజ్యమ్. తే సూర్యలోకా శ్చాన్ద్రేషు లోకే ష్వోతాః ప్రోతాశ్చేతి లిఙ్గవచనవిపరిణామేన యోజ్యమ్. చాన్ద్రా శ్చన్ద్రలోకాశ్చ ఉడుపదేషు నక్షత్రలోకే ష్వోతాః ప్రోతాశ్చ తా న్యుడుపదాని దివిషల్లోకేషు దేవలోకే ష్వోతాని ప్రోతానిచ తే దేవలోకా ఐన్ద్రేషు లోకేషు ఇన్ద్రలోకే ష్వోతాఃప్రోతాశ్చ తే ఇన్ద్రలోకాః ప్రాజాపత్యపదేషు ప్రజాపతిలోకే ష్వోతాః ప్రోతాశ్చ తాని ప్రాజాపత్యపదాని విధే ర్లోకేషు బ్రహ్మలోకే ష్వోతాని ప్రోతానిచ తే బ్రహ్మలోకాః సూత్రే ఓతాఃప్రోతాశ్చ సూత్రబ్రహ్మలోకాదీనాశ్రిత్య బ్రహ్మలోకప్రజాపతిలోకాదయో వర్తన్తఇత్యర్థః ౧౩౪

శ్లో॥ లోకోఽయంచ పరశ్చ భూతనికర స్సందృబ్ధ ఏషోఽఖిలో
దేహా న్తర్బహి రిఙ్గతాహి మరుతా సూత్రేణ రత్నౌఘవత్
అఙ్గా న్యస్య భవన్తి హన్త శిథిలా న్యుత్క్రాన్తి మాప్తేఽన్తరే
వాయావాపి బహిర్భవేఽప్రచలతి ప్రాణీహి నో చేష్టతే. ౧౩౫

వ్యా.—కిం తత్సూత్ర మతఆహ - లోకఇతి అయం భూలోకః పరః భువర్లోకః స్వర్లోకశ్చ. ఏష తత్ర వర్తమానః అఖిలః నిశ్శేషః భూతనికరః బ్రహ్మాది స్తమ్బపర్యన్తప్రాణివర్గశ్చ దేహా న్తర్బహి శ్చేఙ్గతా చలతా మరుతా వాయునా ప్రాణాత్మనా భూతాత్మనాచ సూత్రేణ గుణేన రత్నౌఘవ న్మణిసఙ్ఘఇవ సం

దృబ్ధః సమ్యగ్గ్రథితః. హియస్మా త్తస్మా ద్వాయు స్సూత్రమిత్యర్థః. సూత్రాత్మనా వాయు స్సమష్టి రిత్యుచ్యతఇతి చోక్తమ్. వ్యష్టిప్రాణః ప్రాణఇతి సమష్టిప్రాణ స్సూత్రమితి చోచ్యతే. యద్వా వ్యష్టిలిఙ్గం లిఙ్గమితి సమష్టిలిఙ్గం సూత్రమితి చోచ్యతే. నచ సూత్రాత్మా హిరణ్యగర్భఏవేతి వాచ్యం. ప్రాణఏవ హిరణ్యగర్భ ఇత్యుక్తత్వాత్. యద్వా సూత్రాభిమానీ పురుషో హిరణ్యగర్భః నతు సూత్ర మితి. కస్మా న్మరుత్యైవ సర్వం సందృబ్ధ మిత్యుచ్యతే అతఆహ - అఙ్గానీతి - అస్య భూతవర్గస్య అన్తరే వాయౌ ప్రాణే ఉత్క్రాన్తిమాప్తే సతి రత్నౌఘవత్. సూత్ర చ్ఛేదేన మణిగణఇవ అఙ్గా న్యవయవా శ్శిథిలాని భవన్తి హన్తేత్యద్భుతే. అపిచ కిఞ్చ బహిర్భవే బాహ్యే వాయౌ వప్రచలతి సతి కోపి ప్రాణీ నోచేష్టతే. హియ స్మా దేవం తస్మా ద్వాయు స్సూత్రమ్. హి ప్రసిద్ధ మిద మితివా. ౧౩౫

శ్లో॥ ఊర్ధ్వం యచ్చ దివో భువశ్చ య దధో ద్యావాపృథివ్యన్తరే
య ద్భూతంచ భవచ్చ భావి య దిదం సూత్రం సమస్తంచ తత్
ఓత మ్పోత మితా స్తి సోమ్య పరమాకాశే పరాత్మ న్యయం
న ప్రోతః క్వచ నోత ఏష సకలాధారః స్వలోకే స్థితః. ౧౩౬

వ్యా.-యద్వస్తు దివోఽన్తరిక్షా దూర్ధ్వం వర్తతే. యచ్చ భువో భూమే రధో వర్తతే. యచ్చ ద్యావాపృథివ్యో ర న్తరే మధ్యే వర్తతే. చకారా ద్య ద్ద్యా వాపృథివ్యాత్మకం వస్తు చకారాన్తరా ల్లోకాన్తరాత్మకం వస్తుచ యచ్చ భూత మతీతం వస్తు య ద్భవ ద్వర్తమానం వస్తు. య ద్భావి భవిష్యద్వస్తు య దిద ముక్తం సూత్రం సర్వలోకాధారభూతం వాయ్వాత్మకం వస్తు. త త్సమస్తంచ. హే సోమ్య ఆకాశే పరమ్ ఆకాశఏవ ఓతం ప్రోత మిత ప్రోతంచ భూత్వా అస్తి విద్యతే అస్తి భవతీతివా అగ్న్యాదిభూతత్రయస్య భూరాదిలోకత్రయస్య బ్రహ్మాది స్తమ్బ పర్యన్తప్రాణివర్గస్యచ సూత్రే ఓతత్వం ప్రోతత్వంచ ప్రాగుక్తమే వేహానూక్తం తస్య సూత్ర స్యాకాశే ఓతత్వం ప్రోతత్వం త్విహాధిక ముక్త మితివివేకః. ఆకాశ కార్యత్వా ద్వాయో రాకాశే ఓతత్వం ప్రోతత్వంచ కార్యంహి కారణే ఓతం ప్రోతం తన్తుషు పటవత్. అయం చాకాశః పరాత్మని పరమాత్మని ప్రతీచి ఓతః ప్రోతశ్చ. 'ఆత్మన ఆకాశ స్సమ్భూత' ఇతిశ్రుతేః. ఏష పరమాత్మాతుక్వచ క్వాపి నప్రోతః క్వచ నోతః నఓతః. ఓమాజ్ఞైకరసేతిపరరూపమ్. అతఏవ సకలాధారః సర్వస్యా ప్యాశ్రయః స్వలోకే స్థితశ్చ భవతి. న త్వన్యత్ర స్థితః. ఆత్మవ్యాప

కస్య ఆత్మకారణస్యవా వస్త్వన్తరస్యాభావాత్, యద్యప్యాత్మకార్యమపి వస్తు నాస్త్యే వాత్మభిన్నం తథాపి వ్యవహారత ఇద ముక్తమ్. ౧౩౮

శ్లో॥ భూవార్యగ్నిమరున్నభోద్యురవిదిక్చన్ద్రోడుఖార్చిస్తమో
భూతప్రాణదృగాశయశ్రవణవాక్త్వగ్బుద్ధిరేతస్సు యః
తిష్ఠత్యాన్తరఏవ సన్నియమయన్ జానన్తి నో తాని యం
దేహా యస్యచ తాని సోమ్య స పుమా నాత్మా తవైవామృతః. ౧౩౯

వ్యా.—నను ఆకాశస్యాప్యాధారః పరమాత్మా సర్వబాహ్యఏవ నతు సర్వాన్తర ఇత్యతఆహ - భూవారీతి. యద్వా సర్వాన్తరః పరమాత్మాఽయమేవాన్తర్యామీత్యాహ. భూవారీతి. యః భూః, వారి, అగ్నిః, మరుద్వాయుః, నభః ఖం, ద్యౌః ద్యులోకః, రవిః, దిక్, చన్ద్రః, ఉడూని నక్షత్రాణి, ఖమన్తరిక్ష లోకః, అర్చిస్తేజః, తమః అన్ధకారః, భూతాని సర్వే ప్రాణినః, ప్రాణః, దృక్చక్షుః, ఆశయః, మనః, శ్రవణం శ్రోత్రం, వాక్, త్వక్, బుద్ధిః, రేతశ్చ తేషు తిష్ఠతి. కింకుర్వన్నితఆహ - సన్నియమయన్నితి. తాని సమ్య క్నియమయన్. కథంభూతో నియమయతీత్యత ఆహ - ఆన్తరఏవేతి. యస్మాదేవ మయం భూవార్యాదీనా మన్తస్స్థిత్వా భూవార్యాదీ న్నియమయతి తస్మాదేవా న్తర్యామీ త్యుచ్యతఇతిభావః - న చేదం నియమన మప్రయోజక మితివాచ్యం. యది భూవార్యాదయో ఽన్తర్యామిణా కేనచిదీశ్వరేణ ననియమ్యేరన్ తర్హి కాఠిన్యద్రవాదిలక్షణం స్వస్వనియతస్వభావం పరిత్యజేయురేవేతి జగద్విప్లవః స్యాత్ తర్హి కి మేనం స్వాన్తర్యామిణం భూవార్యాదయో విదుః. నేత్యాహ. తాని భూవార్యాదీని త మన్తర్యామిణం నోజానన్తి. న చాచేతనానాం భూమ్యాదీనాం కథ న్తద్జ్ఞానప్రసక్తి రితి వాచ్యం. భూమ్యాద్యభిమానిదేవతానా మప్యేనం నవిదన్తీతి వివక్షితత్వాత్ - ఏతేన తత్తద్వస్త్వభిమానిన్య స్తత్తద్దేవతాఏ వాన్తర్యామీతి పరాస్తమ్ - తాని భూవార్యాదీని చకారాత్తదభిమానిదేవతాశ్చ యస్య దేహాశ్శరీరాణి భవన్తి యథా భూమణ్డలాదీని భూమ్యాదదేవతానాం శరీరాణి తథా అన్తర్యామిణోఽపి శరీరాణ్యేవ యథా చాస్మదాదిదేహా అన్తర్యామిణ శ్శరీరాణి తథా పృథివ్యాదిదేవతాదేహా అపీత్యర్థః. హేసోమ్య ప్రియదర్శన శిష్య! సః అమృతః అమరణధర్మా పుమాన్ పురుషోఽన్తర్యామీత్యర్థః. తవాత్మైవ నత్వన్య ఇ త్యేవకారార్థః. నచ జీవస్య క్షేత్రజ్ఞస్య కథ మీశ్వరోఽన్తర్యామీ భవ త్యాత్మేతి వాచ్యం. యదేవాన్తర్యామిణ ఈశ్వరస్య స్వరూపం చైతన్యం తదేవ జీవస్యాపీతి జీవస్యాన్తర్యామీ స్వరూపమేవ-

న చైవ మన్తర్యామిణో జీవోఽపి స్వరూపమేవ స్యాదితి వాచ్య మిష్టాపత్తేః. నను మాయావచ్ఛిన్నః జ్ఞానశక్తిప్రధాన ఈశ్వరోఽన్తర్యామీ బుద్ధ్యవచ్ఛిన్నః కిఞ్చిజ్జ్ఞో జీవఇతి కథమనయో రైక్య మితిచే దుచ్యతే. ఏకస్మిన్నేవ చైతన్యే మాయయా ఈశ్వరత్వ మవిద్యయా జీవత్వంచ కృత మితి తదుపాధిద్వయపరిత్యాగే చైతన్యమాత్రస్యైకత్వాదితి. న చాన్తర్యామిత్వం చైతన్యస్య నిరుపాధికమేవేతి వాచ్యం మాయాప్రయుక్తత్వా త్తస్య. నహి శుద్ధం చిన్మాత్రం కస్యచి న్నియామకం నియామ్యంవా భవితు మర్హతి. ఉక్తంచ గీతాసు "ఈశ్వర స్సర్వభూతానాం హృద్దేశే ఽర్జున తిష్ఠతి, భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయేతి" నచ యది హృద్దేశే ఏ వేశ్వరోఽస్తి తర్హి కుతో నోపలభ్యతఇతి వాచ్యం ధర్మాదివత్పారోక్ష్యైకస్వభావత్వాత్ కథ న్తస్యాభ్యుపగమ ఇతిచే చ్ఛాస్త్రా దనుమానాచ్చ. తత్ర శాస్త్రం దర్శిత మనుమాన ముచ్యతే జీవః పరతన్త్రః సంసారిత్వా ద్వ్యతిరేకే ణేశ్వరవత్. యద్వా కి మనుమానేన? జీవపారతన్త్ర్యస్య సర్వానుభవసిద్ధత్వాత్ సర్వేహి జీవాః కేనచి న్నియమితా ఇవ బలా దనిచ్ఛన్తోఽపి దుఃఖ మనుభవన్తి. నను జీవపారతన్త్ర్యం సమ్ప్రతిపన్నమేవ పరన్తు యత్పరతన్త్రో జీవ స్స నేశ్వరః కిన్తు కాలకర్మాదిరేవేతిచే న్నైవమ్. కాలకర్మాదీనాం జడత్వా న్న నియమనం సఙ్గచ్ఛతే. అత శ్చేతన ఈశ్వరఏవ నియన్తేతి న చాయస్కాన్తలోహన్యాయేన జడస్యాపి కర్మాదే రస్తు నియన్తృత్వమితి వాచ్యం. తాని తానివస్తూని తత్తత్స్వభావాద్యనుసారేణ నియన్తుం చేతనేతర స్యాశక్యత్వాత్. జ్ఞానపూర్వకంహి తత్. నచ స్వభావఏవ నియన్తేతి వాచ్య మగ్నే రౌష్ణ్యమేవ స్వభావ ఇతి నియమస్య స్వభావాసధీనత్వాత్. తదధీనత్వే చాత్మాశ్రయదోషాత్. స్వభావాన్తరాభ్యుపగమే చానవస్థాదోషాత్. నచ జీవఏవ నియన్తా చేతనత్వా దచేతనవర్గస్యేతి వాచ్యం తస్యాసర్వజ్ఞత్వా దసర్వశక్తిత్వాచ్చ. అన్యథా జీవః స్వేచ్ఛయా గ్రీష్మర్తౌ సూర్యం శాన్తరశ్మిం కుర్యా త్స్వతాపాపనోదనాయ చన్ద్రంవా క్షయరహితం కుర్యాత్. తస్మా దీశ్వరఏవ నియన్తా అస్మాదేవ భీతం స త్సర్వం జగ త్స్వస్వభావే వ్యవతిష్ఠతే. "భీషాస్మా ద్వాతః పవత"ఇత్యాదిశ్రుతేః అన్యథా సర్వం జగ దిదానీమేవ ప్రదహే దగ్నిః. సముద్రోవా ప్లావయే దద్భిః. వాయుర్వా క్షోభయేత్. నను యద్యేవం పరోక్ష ఈశ్వర స్తర్హి కథ న్తస్యాపరోక్షత్వ ముచ్యతే యు త్వాసాక్షా దపరోక్షా ద్బ్రహ్మేతి శ్రుత్యేతిచే దుచ్యతే. అన్తర్యామిత్వేన రూపేణ పరోక్షత్వేపి ప్రత్యక్త్వేన రూపేణాపరోక్షఏవేతి. నచ పరోక్షత్వాపరోక్షత్వే కథ మేకస్మిన్నేవేతి వాచ్యం దశాభేదేనాదోషాత్.

అవిద్యాదశాయా మన్తర్యామీ పరోక్ష ఈశ్వరః. విద్యాదశాయాన్తు ప్రత్య గాత్మా అపరోక్ష ఈశ్వరఇతి. నచ విద్యాదశాయామప్య స్త్యన్తర్యామీతి వాచ్యం. తదానీం జీవేశ్వరజగన్నామకద్వైతాభావే నాసత్త్వాదన్తర్యామిణః. భూతపారతన్త్ర్యలిఙ్గకల్పితో హ్యన్తర్యామీ భూతాభావే కథం భవేత్ జగ దూ్రపకార్యలిఙ్గకల్పితోవేశ్వరో జగదభావే కథం భవేత్. నచైవ మన్తర్యామ్య ప్యసత్యఏవేతి వాచ్య మిష్టాపత్తేః. నచ శ్రుత్యా సత్యఇ త్యుక్త మితి వాచ్యం చైతన్యాత్మనా సత్యఇతి తదర్థాత్. చైతన్యే హ్యన్తర్యామిత్వం కల్పితమ్ ఇతి. యద్వా ఈశ్వర స్సర్వభూతానాం హృద్దేశే ప్రత్యగ్రూపేణైవ తిష్ఠతి అక్రియస్యాపి ప్రేరకత్వ సర్వభూతభ్రామణం మయస్కాన్తలోహన్యాయా దుపపద్యతే అయంచ ప్రత్యగాత్మా సర్వై ర్విద్వద్భి రుపలభ్యతఏవేతి నానుపలభ్యమానత్వ మస్య. సంసారీ జీవఏవ వస్తుతః ప్రత్యగాత్మేతి జీవస్యాయ మాత్మైవ. నచ ప్రేరకో నియ మనశక్తి ర్నాస్తీతి వాచ్యమ్. బ్రహ్మణో యా మాయాశక్తి-స్సైవ ప్రేరకో ఽ ప్యస్తి బ్రహ్మభిన్నత్వా త్ప్రేరకః. న చేశ్వరశక్తిరేవ మాయా న బ్రహ్మశక్తి రితి వాచ్యం, బ్రహ్మణి మాయ యేశ్వరస్య కల్పితత్వేన బ్రహ్మశక్తిత్వా న్మాయా యాః. ఈశ్వరశక్తి ర్మాయేతి మతేపి ఈశ్వరస్వరూపచైతన్యాశ్రయైవ మాయా నచ ప్రేరకఏవా న్తర్యామిత్వే కథ న్తస్య స్వానన్యజీవనియమన మితివాచ్యం. సమానోఽయం దోష ఈశ్వరస్యాన్తర్యామిత్వేపి. మమైవాంశో జీవలోక ఇతిహి భగవతా గీతమ్. న చేశ్వర స్యాంశఏవ జీవో నత్వీశ్వర ఇతివాచ్యం, నిరవయవత్వేన నిరంశ స్యేశ్వరస్యాంశాయోగాత్. సతి చాంశిత్వే ఈశ్వరస్య స్వసంసృష్టస్వాంశ జీవగతదుఃఖసమ్బన్ధేన సంసారిత్వాపత్తేః. అంశానా మీశ్వరా జ్జీవానాం వియోగే ఈశ్వరస్య వికలత్వాపత్తేః. అంశప్రవేశాపగమాభ్యా మీశ్వరస్య వృద్ధిక్షయవికా రాపత్తే స్తతోఽనిత్యత్వాపత్తేశ్చ. అనిత్యంహి సర్వం వికారి వస్తు అతఏవ నేశ్వర స్యావయవోపి జీవః నచ మమైవాంశఇతి కథ ముక్త మితి వాచ్య మీశ్వరాభిన్నో జీవ ఇతి బోధయితుం తథోక్తత్వాత్. నచ మహాకాశస్యేవ ఘటాకాశో జీవ ఈశ్వర స్యాంశఇతి వాచ్యం దృష్టాన్తేపి మహాకాశాభిన్నో ఘటాకాశఇ త్యయ మేవాశయః కల్ప్యః. నిరవయవత్వం నిరంశత్వం చాకాశస్య కేచి దభ్యు పగచ్ఛన్తి. ఏవ మీశ్వరస్య వికారః పరిణామో వా న భవతి జీవః తథాసతి ద్వయోరప్యనిత్యత్వాదిదోష ప్రసఙ్గాత్. తస్మా దీశ్వరాదనన్యఏవ జీవః. యద్యేవ మీశ్వరా త్ప్రేరక శ్చానన్యఏవ జీవ స్తర్హి నియమనం దుర్ఘట మేవేతిచే

న్నైశ్మనమ్. ఆత్మనా అనాత్మసఙ్ఘో నియమ్యతే అనాత్మతాదాత్మ్యాధ్యాసాత్తు నియమ్యమానఇవ జీవః ప్రతిభాతీతి నియమనం సుఘటమేవ. అయం చాన్తర్యామీ ప్రత్యగాత్మా విదుషా మపరోక్షః మూఢానా మప్రోక్షశ్చ అవిదుషాం ద్వైతినాంచ ప్రతీ చ్యుక్తలక్షణే ఆత్మన్యబుద్ధ్యభావాత్ ఇతి. తస్మాదయమన్తర్యామీ పురుషః జీవ స్యాత్మైవ నాన్యః నచ యస్మిన్ సర్వ మిదం వర్తతే స కథం సర్వాన్తర స్స్యా దితి వాచ్యం. సర్వాశ్రియస్యా ప్యాకాశస్య సర్వాన్తరత్వదర్శనాత్. అతఏవోక్త "మన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణస్స్థిత" ఇతిశ్రుత్యా. వ్యాకపిహి స్వస్మి న్వర్తమానే ఘటే స్వయ మనుస్యూతా వర్తతే. న చాన్తర్వర్తమానః ప్రత్యగాత్మా బహిర్వర్తమానస్తు పరమాత్మా దేహస్యేతి వాచ్యం పరమాత్మనః ప్రత్యగాత్మనోవా అన్తర్వ్యాప్తే ర్బహిర్వ్యాప్తేర్వా ఽభావే పూర్ణత్వాయోగాత్. పరిచ్ఛిన్నత్వేచ ఘటాదివ దనిత్యత్వాపత్తేః. ఏకస్యైవ చైతన్యస్య దేహాద్యుపాధికృతో హ్యన్తరత్వం బాహ్యత్వంచ న స్వాభావికం యథా ఏకస్యాపి గగనస్య ఘటాద్యుపాధికృత మాన్తరత్వం బాహ్యత్వంచ నస్వాభావికం తద్వదితి. కిఞ్చాత్మని కల్పితో దేహాది ర్మిథ్యాభూతో నాత్మని ఆన్తరత్వబాహ్యత్వాదికం కల్పయితుం శక్నోతి మరుభూమేః పఙ్కిలత్వమివ మరీచికోదకం తస్మాద్వస్తుతో నిర్విశేష ఏవాత్మా. ౧౩౭

శ్లో॥ ఏతత్తత్పద మక్షరం య దతమో స్థూలం న సూక్ష్మంచ న
హ్రిస్వం నాయత మ ప్యభూత మగుణం న జ్యోతి రచ్ఛాయకమ్
అప్రాణం స దమాత్రి మన్తరహితం సఙ్గాతిగం నేన్ద్రియం
న స్వాన్తం న ముఖం నిర న్తర మగం చాబాహ్య మేకం బృహత్. ౧౩౮

వ్యా —కిం త జ్జీవస్యాన్తర్యామిణశ్చ వాస్తవం రూపం యద్వా సకలాధారః పరమాత్మే త్యుక్తః కోఽసౌ పరమాత్మా ఇత్యత ఆహ - ఏతదితి. త దేత త్పద మక్షర మిత్యుచ్యతే. అక్షరం పదమేవ జీవాన్తర్యామివాస్తవరూపం పరమాత్మా చ కిన్త దక్షరం పద మత ఆహ - యదితి. యత్పద మతమః తమో నభవతీ త్యతమః తమ శ్చాజ్ఞానం జ్ఞానస్వరూపత్వాదితిభావః. అస్థూలం స్థూలం నభవతీ త్యస్థూలం. తర్హి కింసూక్ష్మ మత ఆహ - నసూక్ష్మమితి. నఞర్థకనశబ్దేనసహ సమాసః నసూక్ష్మం నసూక్ష్మ మసూక్ష్మం నహ్రిస్వం హ్రిస్వంచ నభవతి. తర్హి కిం దీర్ఘ మత ఆహ - నాయతమితి. నఆయతం నాయతం న దీర్ఘం భవతి ఏవం చతుర్విధపరిమాణప్రతిషేధా దద్రివ్య మక్షర మితి సిద్ధమ్. అతఏవ అభూతం భూతం పఞ్చవిధం పృథివ్యాది

తన్న భవతీ త్యభూతం పృథివ్యాదీనాం ద్రవ్యత్వా దితిభావః. యద్వాత్మా ద్రవ్యం న భవతి తర్హి గుణో భవిష్యతీ త్యతఆహ - అగుణమితి. గుణ శ్శబ్దస్పర్శరూపరస గన్ధాత్మకః పఞ్చవిధః తర్క-శాస్త్రోక్తా శ్చతుర్వింశతిగుణా వా. గుణో న భవతీ త్య గుణం గుణభిన్న మిత్యర్థః. అతఏవ క్లీబత్వం సామాన్యాద్వా యద్వా అగుణం గుణ రహిత మద్రవ్యత్వాదే వేద మగుణం గుణవత్త్వస్య ద్రవ్యలక్షణత్వాత్. అజ్యో తిః నజ్యోతి రజ్యోతి స్తేజో న భవతీత్యర్థః. తర్హి కి మన్ధకారోఽతఆహ - అచ్ఛా యకమితి. న ఛాయా అచ్ఛాయం తదే వాచ్ఛాయకం నేద మన్ధకారో భవతీత్యర్థః. యద్వా అతమఇత్యుక్తం తర్హి కి మిదం జ్ఞానం నేత్యాహ - అజ్యోతిరితి. జన్యజ్ఞాన పరోఽత్ర జ్యోతిశ్శబ్దః, అభూతమిత్యనేన తేజోద్రవ్యస్యాగ్నేః ప్రతిషేధః కృతః. తతశ్చ తేజోభిన్నత్వే నాన్ధకారత్వ మస్యాయాతమితి తత్ప్రతిషేధాయాహ- అచ్ఛాయకమితి. అథవా అతమః తమోఽన్ధకారో నభవతీ త్యతమః. తర్హి కిం ప్రకాశ ఇత్యతఆహ - అజ్యోతిరితి. తర్హి కిం ఛాయేత్యతఆహ - అచ్ఛాయకమితి, ప్రకాశే స త్యన్ధకారస్య స్థిత్యయోగాత్. అన్ధకారా ద్భిన్నై వానాతపలక్షణా చ్ఛాయేతి భావః. అచ్ఛాయక మిత్యనేన ఛాయారహిత మిత్యపి ప్రతీయతే; అస్తు తర్హ్యమూర్తోఽయం ప్రాణ ఇత్యతఆహ.- అప్రాణమితి. ప్రాణభిన్న మిత్యర్థః. ప్రాణరహితమితిచ ప్రతీయతే. తర్హి కి మిన్ద్రియ మతఆహ - నేన్ద్రియమితి.ఇన్ద్రియభిన్న మిన్ద్రియరహితమితిచ. తర్హి కి మన్తఃకరణం నేత్యాహ - న స్వాన్తమితి. అన్తఃకరణభిన్న మన్తఃకరణరహితఞ్చేత్యర్థః 'అప్రాణో హ్యమనా శ్శుభ్ర' ఇతి 'అపాణిపాద'ఇతిచ శ్రుతేః. ముఖం ద్వారం న భవతీ త్యముఖం ముఖరహితం చ. ఉపలక్షణ మిదం కరచరణాదిరాహిత్యస్య. అమాత్రం మీయతే యేన త న్మాత్రం త న్నభవతీ త్యమాత్రం నానేన కిఞ్చి న్మీయత ఇత్యర్థః. తర్హి కి మిదం సచ్ఛిద్రం నేత్యాహ - నిరన్తరమితి. అన్తరరహితం తర్హి కిం బాహ్య మస్యాస్తి నేత్యాహ - అబాహ్యమితి. బాహ్యరహిత మిత్యర్థః. కుత ఏవ మతఆహ - సజ్గాతిగ మితి అసజ్గ మిత్యర్థః. సజ్గవతి వస్తుని కిమపి భవే త్కథ మ్పున రసఙ్గే వస్తు నీతిభావః. అతఏ వాన్తరహితం పరిచ్ఛేదశూన్యం దేశకాలాదిసమ్బద్ధం హి వస్తు దేశకాలాదిభిః పరిచ్ఛిద్యతే. అతఏవాగం న గచ్ఛతీ త్యగ మచలం సర్వతః పరి పూర్ణ మిత్యర్థః. అతఏ వైకం న చేదం శూన్యమిత్యాహ - సదితి. య త్స త్తయైవ సర్వస్య వస్తుజాతస్య సత్తాలాభః ఘటస్స న్పటస్స న్నితి కథం తస్య సద్వస్తున స్స్యా దసత్తా. న కథ మపీత్యర్థః. ఏవంవిధం బృహ ద్బ్రహ్మ య దస్థూలత్వాదిగుణవి శిష్టం నిర్విశేషం సన్మాత్రం బ్రహ్మ త దక్షరం పద మిత్యన్వయః. న క్షరతి న

నశ్యతీ త్యక్షర మితి వ్యుత్పత్తేః స్థూలత్వాదిపరికారవతో వస్తునో నాశ స్యావ్యత్వవి కారత్వా త్కథమ్పున ర్నిష్పరికారస్య వస్తునః న కథ మపీత్యర్థః. అవినాశీవా 'అరే ఽయమాత్మా అనుచ్ఛిత్తిధ'ర్మేతి శ్రుత్యన్తరాచ్చ నిత్యస్య జీవ స్యాక్షరబ్రహ్మ రూపత్వం యుక్త మితిభావః. నచ నిత్యత్వమాత్రేణ కథం జీవస్యాక్షరబ్రహ్మై క్యమితి వాచ్యం. సత్యస్యైవ నిత్యత్వా ద్బ్రహ్మణ ఏకస్యైవ సత్యత్వాచ్చ బ్రహ్మ భిన్నత్వేసతి జీవ స్యానిత్యత్వమేవ స్యాత్ 'త త్సత్య మతో ఽన్య దార్త' మితి శ్రుతేః. ౧౩౦

శ్లో॥ అశ్నాతీశ్వర ఏష కిఞ్చిదపి నో కో ప్యేన మశ్నాతి నో
సూర్యాచన్ద్రమసా వముష్య విధృతౌ సంశాసనే తిష్ఠతః
ద్యావాభూమియుగం నిమేషదిననిశ్మాస ర్తుసంవత్సరా
హ్రాదిన్యో నియతం సరవన్తి పితరో దేవా మనుష్యా శ్శ్రితాః. ౧౩౧

వ్యా.-తస్యై వాక్షరస్య పరిశాస్తృత్వం దర్శయతి శ్రుతి రస్తిత్యాధిగ మాయ అశ్నాతీతి. ఏష ఉక్తాక్షరపరబ్రహ్మలక్షణ ఈశ్వరః కిఞ్చిదపి నో అశ్నాతి న భుఙ్క్తే. సర్వసాక్షిత్వా దితిభావః. తర్హి కి మయ మన్య స్యాన్నం భవతి. నేత్యాహ. ఏన మీశ్వర మక్షరం కోపి నోఽశ్నాతి. అతఏ వాస్య సర్వేశితృత్వం ఘటతే. నహి భుఞ్జానస్య జీవస్య అభుఞ్జానత్వేపి జడస్య దేహాదేః సర్వేశితృత్వ ముపపద్యతే. అస్వతన్త్రత్వా దితిభావః. నను సూర్య శ్చన్ద్రో వా భవ తీశ్వరః కర్మ సాక్షిత్వా ద్ద్విజరాజత్వాచ్చేత్యత ఆహ - సూర్యేతి. సూర్యాచన్ద్రమసా సూర్య శ్చన్ద్రశ్చ అముష్యేశ్వర స్యాక్షరస్య సంశాసనే విధృతౌ సన్తౌ తిష్ఠతః. ఈశ్వర శాసనపరతన్త్రావేవ సూర్యాచన్ద్రమసౌ నియమే నోదయాస్తమయాదికం కుర్వాత ఇత్యర్థః. 'భీషో దేతి సూర్య'ఇత్యాదిశ్రుతేః. ఏవం ద్యావాభూమియుగమ ప్యముష్య శాసనే విధృతం తిష్ఠతీతి వచనవిపరిణామః. నిమేషదిననిశ్మాస ర్తుసంవత్సరాఅప్యము ష్య శాసనే విధృతాస్తిష్ఠన్తి. హ్రాదిన్యో నద్యో గఙ్గాదయః నియతం నియమేన సరవన్తి. దేవాః పితరో మనుష్యాశ్చ అముష్య సంశాసనే శ్రితా అన్వాయత్తాః స్థితా ఇతియావత్, అయమర్థః. సూర్య శ్చన్ద్రో ద్యులోకశ్చ గగనే నిరాలమ్బా ఈశ్వ రేణ విధృతాఏవ వర్తన్తే. అన్యథా ఆశ్రయాభావా త్పతేయురేవ నచ తేషా మస్తి తాదృశీ శక్తి రితి వాచ్యం శక్తిప్రదాతు రీశ్వర స్యాభావే శక్తేర ప్యభావాత్ నచ స్వాభావికీ సా శక్తి స్తేషా మితి వాచ్యం, తేషాం తత్స్వభావోపి కేనాపి కల్పితఏవేతి నచ స్వభావ స్స్వత స్సిద్ధఏవేతి వాచ్య

మాత్మాశ్రియాత్. ఏవం జలే క మాధార మాశ్రిత్య పృథివీయ మనిమగ్నా వర్తతే- ఈశ్వరమేవేతి. సూర్యాదివిధరణా ల్లిఙ్గా దీశ్వరాస్తిత్వ మనుమీయతే. తథా ఈశ్వరా ద్భీత్యైవ సూర్యో నియమే నోదేతి అస్తం యాతి వర్షాసు వర్ష ముత్సృజతి గ్రీష్మే తపతి, చన్ద్ర శ్చౌషధీః పుష్ణాతి నియమేన వర్ధతే క్షీయతేచ. ద్యావాభూమీచ ప్రాణిన స్సర్వా న్ధారయతః, నిమేషా దినాని నిశాః మాసాః ఋతవః సంవత్సరశ్చ నియమేన వర్తన్తే, నద్యశ్చ నియమేన స్రవన్తి. అన్యథా మార్గాన్తరేణ ప్రవహేయు ర్నప్రవహేయుర్వా. దేవా ఇన్ద్రాదయశ్చ హవిరాదికం గృహీత్వా స్వర్గాదికం ప్రయచ్ఛన్తి. పితరశ్చ పుత్రైః పిణ్డాదినా తర్పితా స్తత్కామా న్పూరయ న్తి. మనుష్యాశ్చ విహితా న్యేవానుతిష్ఠన్తి న నిషిద్ధానీ తీదం సర్వ మీశ్వరస త్త్వే లిఙ్గమ్. నచ దేవా ఈశ్వరా ద్భీతాః ఫలం ప్రయచ్ఛ న్తీతి కిం కర్మైవ ఫలం ప్రయచ్ఛతీతి వాచ్యం, జడత్వా త్కర్మణః ఫలప్రదానస్యచ జ్ఞానపూర్వకత్వాత్. నచ దేవాః స్వయమేవ ఫలం ప్రయచ్ఛన్తి కి మీశ్వరేణేతి వాచ్య మస్మా ద్దేవా త్సకాశా దస్య కర్మణ ఇదం ఫల మయం ప్రాప్నుయా ది తీశ్వర శాసనాభావే తత్తద్దేవానాం నియమేన తత్తత్కర్మఫలదానానుపపత్తేః. కిఞ్చిజ్జ్ఞాహి దేవాఅపి జీవత్వాత్. నచ హిరణ్యగర్భఏవ నియన్తా భవ త్వితి వాచ్యం, తస్యాపి జీవత్వా దీశ్వరాజ్ఞారూపవేదపరతన్త్రత్వాచ్చ యథావేదం విధీయతేహి విధాత్రా తథాచ వేదోపీశ్వరసద్భావే లిఙ్గమేవ, యథా భారతాది గ్రన్థా న్దృష్ట్వా వయం వ్యాసప్రచేతసాదీ ననుమినుమః. తథా వేదదర్శనా దీశ్వరోఽనుమీయఏవ, అపౌరుషేయోహి వేదః పౌరుషేయత్వేస త్యప్రామాణ్యాప్రసఙ్గా ద్వేదస్య. వేదమూలంహి పురాణాదీనాం ప్రామాణ్యం వేదాప్రామాణ్యఞ్చాస్తికానా మనిష్ట మితి న తతేష్టాపత్తిః. తస్మా దస్త్యేవేశ్వరః. సర్వజ్ఞ స్సర్వశక్తి స్సర్వా న్తర్యామీ సర్వేశానశ్చ న చాయ మీశ్వరోఽక్షరా ద్భిన్నఏవేతి వాచ్య మక్షరస్యైవ సోపాధిక స్యేశ్వరత్వాత్. నిరుపాధికం చైతన్య మక్షరం మాయోపాధికంతు చైతన్య మీశ్వర ఇత్యుక్తత్వాత్. న చాయ మీశ్వరో జీవా ద్భిన్నఇతి శఙ్క్య మీశ్వరస్యై వావిద్యయా జీవత్వస్య ప్రాప్తత్వాత్. తస్మా జ్జీవేశ్వరాభిన్నమే వాక్షరం ప్రశాశితృ అన్తర్యామిచ. ౧౩౯

శ్లో॥ అజ్ఞాత్వాఽక్షర మేత దత్ర యజతే దేవాంశ్చ యో నా జుహో
త్యగ్నౌ నోఽవిరతం తప శ్చరతివా వర్షాన్ బహూ నామృతి
త త్తస్యా న్తవదేవ చైత దవిదన్ యః ప్రైతి లోకా దిత
శ్శోచ్యోఽయం య ఇదం ప్రయాతితు విదన్ స బ్రాహ్మణో బ్రహ్మవిత్.

వ్యా.–నను యదీశ్వరఏవ కర్మఫలవిధాతా ప్రాణినాం తర్హి ముముక్షుణా ఈశ్వరారాధనార్థం విహితం కర్మైవ కర్తవ్య మీశ్వరస్యైవ మోక్షప్రదత్వా దతఆహ- అజ్ఞాత్వేతి. అత్ర మనుష్యలోకే ఏత దక్షరం పరమాత్మాన మజ్ఞాత్వా అవిదిత్వా యః దేవాన్ యజతే పూజయతి, యశ్చ నా మనుష్యః అగ్నీన్ జుహోతి, య శ్చావిరతం బహూ న్వర్షా నామృతి మరణపర్యన్తం తప శ్చాన్ద్రాయణాది చరతి కరోతి, తస్య తత్కర్మ అన్తవదేవ భవతి,భోగాన్తే కర్మక్షయాత్. అనిత్యంహి కర్మఫలం, కృతకత్వాత్, య త్కృతకం త దనిత్య మితి వ్యాప్తేః. యశ్చ ఏత దక్షర మవిదన్సన్. అవిదిత్వేత్యర్థః. ఇతోఽస్మా ల్లోకా న్మనుష్యలోకా త్ప్రైతి లోకాన్తరం గచ్ఛతి మ్రియత ఇతియావత్. సోఽయం మూఢః శోచ్యః మనుష్యేణ ధనేన పశువ ద్దైవైః ఫలేన క్రీతోఽయ మితి విద్వద్భి శ్శోచనీయః. దేవానాం పశుః కర్మీతిహి ప్రాగుక్తమ్' 'తం దేవా భక్షయన్తీతిచ శ్రుతేః'. యస్తు ఇద మక్షరం విదన్ ప్రయాతి విదిత్వా దేహం పరిత్యజతి స బ్రాహ్మణః బ్రహ్మజ్ఞానీ బ్రహ్మవిత్ బ్రహ్మప్రాప్తః. భవతీతిశేషః. విద్ ౡ లాభే ఇతిధాతోః క్విపి విదితి రూపమ్. యద్వా స బ్రహ్మవి ద్బ్రహ్మజ్ఞానేన బ్రాహ్మణః ముఖ్యబ్రాహ్మణత్వవాన్. అన్యస్తు అబ్రాహ్మణఏవ, ఇదంచ న ముక్తిదశాదృష్ట్యోక్తం కిన్తు ముక్తేః ప్రాక్తనదశాదృష్ట్యైవ. నహి ముక్తౌ బ్రాహ్మణాదయ స్సన్తి. తతశ్చ అన్తకాలేపి యో బ్రహ్మ జానాతి స ఏవ బ్రాహ్మణ ఇతి సిద్ధమ్. సచ బ్రాహ్మణో బ్రహ్మైవ 'బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మైవ భవ'తీతి శ్రుతేః. మోక్షశ్చ బ్రహ్మభావఏవేతి జ్ఞానాదేవ మోక్షః నతు కర్మభ్యః.న చేశ్వరో మోక్షం దాస్య త్యే వాన్యథాఽనీశ్వరత్వప్రసఙ్గా దితివాచ్యం,జ్ఞానాదేవ మోక్షః నతు కర్మణ ఇ తీశ్వరేణైవ నియమితత్వాత్. యద్వా దాతుం శక్యం య దీశ్వరో నదాస్యతి త ర్హ్యనీశ్వర స్స స్యాత్, మోక్షస్తు దాతు మశక్యఏవ స్వరూపత్వా జ్జీవస్య. న చైవ మీశ్వరారాధనం వ్యర్థ మితి వాచ్యం.చిత్తశుద్ధ్యర్థత్వా త్తస్య. న చావిద్యానివృత్తిలక్షణో మోక్ష ఈశ్వరేణ క్రియత ఇతి వాచ్యం, జ్ఞానాదే వావిద్యానివృత్తేః. తమోహి తేజసా నివర్త్యతే. న చావిద్యానివృత్తే ర్మోక్షత్వే మోక్షస్య కృతకత్వే నానిత్యత్వం స్యా దితి వాచ్యం, నివృత్తావిద్యాయాః పునరుదయాభావే నావిద్యానివృత్తే ర్నిత్యత్వాత్. తస్మా దీశ్వరానుగ్రహాలబ్ధా దహం బ్రహ్మాస్మీతి జ్ఞానాదేవ మోక్షః. ౧౪౦

శ్లో॥ ద్రష్టేతి త్వ దదృష్ట మశ్రుతమపి శ్రోత్రక్షరం చామతం
మన్త్రవిజ్ఞాతమపి ప్రవేత్తృ భవతి బ్రహ్మ స్వతోఽన్య న్నహి

ద్రష్టృ శ్రోతృచ మన్తృ వేత్తృ త దిదం బ్రహ్మ ణ్యముష్మిన్ జగ
త్ప్రోతం చోత మిదం సమస్తభువన స్యాత్మా న్తరే సంస్థితః. ౧౪౧

వ్యా.-ఏత త్స త్సత్య మక్షరం బ్రహ్మ ద్రష్టృ అతఏ వాదృష్టం నహి ద్రష్టృ దృశ్యతే దృశ్యంహి దృష్ట్రా దృశ్యతే అపిచ శ్రోతృ అతఏ వాశ్రుతం నహి శ్రోతా శ్రూయతే కిన్తు శ్రోత్రా శ్రావ్యమేవ శ్రూయతే. మన్తృ మననకర్తృ అతఏ వామతం నహి మన్తా మన్యతే కిన్తు మన్త్రా మన్తవ్యం మన్యతే. అపిచ ప్రవేత్తృ విజ్ఞాతృ అతఏ వాజ్ఞాతం భవతి నహి జ్ఞాతా జ్ఞాయతే, కిన్తు జ్ఞాత్రా జ్ఞేయం జ్ఞాయతే. నను ద్రష్టృ శ్రోతృ మన్తృ విజ్ఞాతృ చేద మక్షరం స్వేన నదృశ్యతాం నశ్రూయతాం నమన్యతాం నవిజ్ఞాయతాం కర్మకర్తృభావవిరోధా దాత్మని క్రియాఽభావాచ్చ. తథా దృశ్యేన శ్రావ్యేణ మన్తవ్యేన జ్ఞేయేనచ నదృశ్యతాం నశ్రూయతాం నమన్యతాం నజ్ఞాయతాం జడత్వాత్. కిన్తు అన్యేన ద్రష్ట్రా దృశ్యతా మన్యేన శ్రోత్రా శ్రూయతా మన్యేన మన్త్రా మన్యతా మన్యేన జ్ఞాత్రా జ్ఞాయతా మిత్యత ఆహ-అతోఽస్మా దక్షరా దన్యత్ ద్రష్టృ శ్రోతృ మన్తృ వేత్తృచ నహ్యస్తి నైవాస్తి. తత్సత్త్వే తస్యా ప్యన్య ద్రష్టృ శ్రోతృ మన్తృ జ్ఞాతృచ స్యాత్తస్యా ప్యన్య దిత్యనవస్థాదోషాత్, ద్రష్టృత్వదృశ్యత్వయో రేకత్ర సత్త్వస్య విరుద్ధత్వాచ్చ. ఏతేన ద్రష్టుః శ్రోతుః మన్తుః విజ్ఞాతుశ్చ జీవస్య ద్రష్టా శ్రోతా మన్తా జ్ఞాతా పరమేశ్వరోఽన్యోఽస్తీతి ద్వైతమతం నిర్మూలితమ్. నచ జీవస్య ద్రష్టృత్వాదా విప్రతిపత్తన్య మనుభవసిద్ధత్వాత్ నా పీశ్వరస్య ద్రష్టృత్వాదా విప్రతిపత్తిః 'స సర్వజ్ఞ స్సర్వవి' దిత్యాదిశ్రుతేః. ఏవం జీవనానాత్వమపి నిర్మూలిత మేకమేవా క్షరం ద్రష్ట్రి త్యుక్తత్వాత్. నచ దేవదత్తో యజ్ఞదత్తేన దృశ్యత ఇతి వాచ్యం దేహస్యైవ తత్ర దృశ్యమానత్వాత్. నచ కాశ్యాం విశ్వేశ్వరం పశ్యతో దేవ దత్తా చ్ఛ్రీరఙ్గే రఙ్గనాయకం పశ్య న్విష్ణుదత్తః భిన్నఏవేతి వాచ్య ముపాధిభేదేపి ద్రష్టు రేకత్వాత్. నచ ఏకత్వే విశ్వేశ్వరమివ రఙ్గనాయకం దేవదత్తః కిమితి న స్మరే దితివాచ్యమ్ యద న్తఃకరణోపహితస్య ద్రష్టుః రఙ్గనాయకానుభవః తద న్తఃకరణే నైవ రఙ్గనాయకస్మరణ మితి నియమాత్. న చాక్షర స్యైకత్వేపి జీవా అనేకే ఏవేతి వాచ్యం జీవస్యై వాక్షరత్వాత్. నిర్విశేష మక్షరమేవ హి మాయయా సవిశేషం భవతి, తస్మా జ్జీవఏ వాక్షరం పరం బ్రహ్మ అతఏవ తత్త్వమసీతి శ్రుత్యు పపత్తిః యదుక్త మక్షరస్య సర్వాధారత్వం సర్వాంతరాత్మత్వంచ త దుపసంహరతి - తదితి. తత్తస్మాత్, అముష్మిన్ బ్రహ్మణి ఇదం జగ దోతం ప్రోతఞ్చ, ఇదం బ్రహ్మైవ సమస్తభువనస్యాన్తరే సంస్థిత ఆత్మా ప్రత్యగాత్మా భవతి. ౧౪౧

శ్లో॥ అష్టౌ తే వసవోఽగ్నిభూమిపవనాభ్రార్కద్యుచన్ద్రోడవో
ధీకర్మేన్ద్రియపఞ్చకేచ హృదయం రుద్రాస్తథైకాదశ
మాసా ద్వాదశ వత్సరస్య య ఇమే తే ద్వాదశాదిత్యకా
ఇన్ద్రోఽబ్దస్త్వశనిః ప్రజాపతి రథో ఏకశ్చ యజ్ఞః పశుః. ౧౪౨

వ్యా.—అథ యా దేవతా అన్తర్యామిణా నియమ్యన్తే తా దర్శయతి సతితు నియామ్యదేవతాదర్శనే నియామకాన్తర్యామిదర్శనం సులభమితి. అష్టావితి. తే ప్రసిద్ధాః అగ్నిభూమిపవనాభ్రార్కద్యుచన్ద్రోడవః. అగ్నిః భూమిః పవనః అభ్ర మాకాశః అర్కః ద్యౌః ద్యులోకః చన్ద్రః ఉడవః నక్షత్రాణి అష్టౌ వసవః ప్రాణినాం కర్మఫలాశ్రయత్వేన కార్యకరణసఙ్ఘాతరూపేణ తన్నివాసత్వేనచ విపరిణమన్తః సర్వం జగ దిదం వాసయన్తి వసన్తిచేతి వసవ ఇత్యుచ్యన్తే ఇతి భావః. తథా ధీకర్మేన్ద్రియపఞ్చకే జ్ఞానేన్ద్రియపఞ్చకం కర్మేన్ద్రియపఞ్చకఞ్చేతి దశ, హృదయ మన్తరిన్ద్రియం మనశ్చ; ఏతాని ఏకాదశ రుద్రా ఇత్యుచ్యన్తే. కర్మఫలభోగావసానే శరీరా దస్మా దుత్క్రామన్తాని భూత్వా ఏతాని మృతస్య సమ్బన్ధినః పుత్రకలత్రమిత్రాదీ న్రోదయన్తీతి రుద్రత్వ మేషా మితిభావః. యే ఇమే వత్సరస్య సంవత్సరస్య అవయవా ఇతి శేషః. ద్వాదశ మాసాః చైత్రాదయః. తే ద్వాదశాదిత్యా ఏవ ద్వాదశాదిత్యకా ఇత్యుచ్యన్తే. నృణా మాయు స్సర్వ మాదదానా యాన్తీతి ఆదిత్యా ఇతివ్యుత్పత్తేరితిభావః. అబ్దః స్తనయిత్నుః కోఽసౌ స్తనయిత్నురతఆహ - అశనిరితి. అశని ర్వజ్రం వీర్యమిత్యర్థః బలమితి యావత్. ఇన్ద్ర ఇత్యుచ్యతే. అశనే రబ్దప్రభవత్వా దబ్దత్వవ్యపదేశః. అశనివ ద్వీర్యస్య పరహింసకత్వా దశనిత్వవ్యపదేశః. ఇన్ద్రస్యాపి పరపీడనమేవ కర్మేతి వీర్య స్యేన్ద్రత్వవ్యపదేశఇతి బోద్ధ్యమ్. అయ మిన్ద్ర ఏకో దేవః. అథో తథేత్యర్థః. యజ్ఞః కోఽసావతఆహ - పశురితి. యజ్ఞస్యారూపత్వా త్పశుసాధనాశ్రయత్వాచ్చ. యజ్ఞః పశురిత్యుచ్యతే ప్రజాపతి రిత్యుచ్యతే ప్రజాపాలకత్వా దితిభావః. స చైకఏవ ఇతి విశిష్య దేవా స్త్రయస్త్రింశత్. తత్ర ఇన్ద్రః ప్రజాపతిశ్చ త్రయస్త్రింశత్సఙ్ఖ్యాపూరణత్వా త్త్రయస్త్రింశ ఇత్యుచ్యేతే ఇతి బోద్ధ్యమ్. ౧౪౨

శ్లో॥ తే త్రింశ త్త్ర్యధికా మతా బుధవరై ర్దేవా అథాగ్నిః క్షితి
ర్వాయుః ఖం తరణి ర్ద్యులోక ఇతి తే దేవాశ్చ షట్ సంస్మృతాః
లోకాం స్త్రీనపి దేవతాత్రయ మితి ప్రాణాన్నయుగ్మం తథా
దేవస్త్వద్వ మితి బ్రువన్తి పవనం చాధ్యర్ధ మేకం బృహత్. ౧౪౩

వ్యా.—తే పూర్వశ్లోకోక్తా అగ్న్యాదయః ప్రజాపత్యన్తాః బుధవరైః త్రయస్త్రింశ ద్దేవా ఇతి మతా అభిమతాః. అథ అగ్నిః క్షితిః వాయుః ఖం తరణిః ద్యులోక ఇతి తేచ త ఏవ షట్ దేవా సంస్మృతాః. బుధవరా ఇతి విభక్తి విపరిణామే నాన్వయః. వేదవిద ఇత్యర్థః. త్రీనపి త్రీంశ్చ లోకాన్ దేవతాత్రయం బ్రువన్తి. పృథివీ మగ్నిం చైకీకృత్యైకో దేవః అన్తరిక్షం వాయుం చైకీకృత్య ద్వితీయః దివ మాదిత్యం చైకీకృత్య తృతీయఇతి. తత్ర భూలోకః పృథివీ భువర్లోకోఽన్తరిక్షం సువర్లోకో ద్యౌ రితివివేకః. తథా ప్రాణాన్నయుగ్మం ప్రాణో భోక్తా అన్నం భోగ్యం తదుభయం దేవద్వన్ద్వ మితి బ్రువన్తి. సర్వేషాం దేవానా ముక్త ద్వయేఏ వాన్తర్భావా దితిభావః. పవనం వాయు మధ్యర్థం బ్రువన్తి, అధిబుద్ధిం ప్రాప్నోతీ త్యధ్యర్థ ఇతి వ్యుత్పత్తేః. ఏకంచ బ్రువన్తి ప్రాణాత్మన స్తస్యైకత్వాత్, బృహ ద్బ్రహ్మచ బ్రువన్తి సర్వదేవాత్మకత్వా త్ప్రాణస్య. ౧౪౩

శ్లో॥ ప్రాణం తం త్యదితి బ్రువన్తి విబుధా దేవా ఇతి హ్యేకతామ్
నానాత్వంచ భజన్తి త త్స్వయ మయం ప్రాణో భవ న్నేకకః
భూతానా మధికారభేదవశతో నామస్వరూపక్రియా
నానాత్వేన భజ త్యనేకవిధతామ్ మాయావశా దీశితుః. ౧౪౪

వ్యా.—విబుధాః తం పూర్వోక్తం ప్రాణం త్యదితి బ్రువన్తి. పరోక్షత్వేన ప్రాణ స్యాస్యత్వా దితిభావః. హి యస్మాత్ దేవాః ఇతి ప్రాణాత్మనేత్యర్థః. ఏకతాం నానాత్వ మగ్న్యాద్యాత్మ నేతిభావః. చ భజన్తి ప్రాప్నువన్తి, త త్తస్మా దయం ప్రాణః స్వయ మేకఏ వైకకః భవన్నపి ఈశితు రన్తర్యామిణో మాయావశాత్ భూతానాం ప్రాణినా మధికారభేదవశతః జ్ఞానే కర్మణి చాధికారభేదాత్. నామస్వరూపక్రియానానాత్వేన నామరూపకర్మణా మానన్త్యేన అనేకవిధతా మనేకత్వ మితియావత్ భజతి. అయ మర్థః. స్వత ఏకోపి సూత్రాత్మా ప్రాణో హిరణ్యగర్భః ఈశ్వరమాయాపరవశ స్సన్ ప్రాణినాం జ్ఞానకర్మానుగుణ మగ్న్యాది నామా న్యగ్న్యాదిరూపాణి ప్రకాశనాదికర్మాణిచ ధర న్ననేకవిధో భవతి. అత ఏవ ప్రాణినః జ్ఞానం కర్మచ యథాధికార మనుష్ఠాయ సూత్రాంశ మగ్న్యాదిరూప మాపద్యన్తే ఇతి. ౧౪౪

శ్లో॥ శారీరః పురుషో భవాఽఽయతనవా న్సప్తార్చిషా లోకవా
జ్జ్యోతిష్మా న్మనసాఽమృతేన విదితో జ్ఞై ర్దేవతావా నితి

కామాత్మా పురుష స్తథాఽఽయతనవాన్ కామేన లోకీ హృదా
జ్యోతిష్మా న్మనసాఽబలాభి రుదితో జ్ఞైర్దేవతావా నితి. ౧౪౫

వ్యా.—తస్యైవ ప్రాణస్య బ్రహ్మణః పున రష్టధా భేదం దర్శయతి - శారీర ఇత్యాదినా. శారీరః శరీరే భవః పురుషః. భువా ఆయతనవా నాధారవాన్. భూరే వాస్యాధార ఇత్యర్థః. సప్తార్చిషా అగ్నినా లోకవాన్ దృష్టిమాన్ అగ్నినా పశ్యతీ త్యర్థః. మనసా జ్యోతిష్మాన్ మనఏ వాస్య జ్యోతిరిత్యర్థః. అమృతేన రసేన దేవతావా నమృతమే వాస్య దేవతేత్యర్థః. అమృతకార్యత్వా చ్ఛారీరస్యేతి భావః. ఇతి జ్ఞైర్విద్వద్భి ర్విదితః జ్ఞాతః తథా కామాత్మా కామమయః పురుషః. కామేన స్త్రీవ్యతికరాభిలాషే ణాయతనవాన్ కామశరీర ఇత్యర్థః. హృదా బుద్ధ్యా లోకీ లోకవాన్ మనసా జ్యోతిష్మాన్ అబలాభి ర్దేవతావాన్ స్త్రీభ్యోహి కామస్య దీప్తి ర్జాయతే ఇతి జ్ఞై రుదిత ఉక్తః. ౧౪౫

శ్లో॥ ఆదిత్యే పురుషః స్థ ఆయతనవాన్ రూపై ర్దృశా లోకవాన్
జ్యోతిష్మాన్ మనసా ఋతేన విదితో జ్ఞై ర్దేవతావానితి
యః శ్రోత్రః పురుష స్స ఆయతనవాన్ వ్యోమ్నా శ్రుతా లోకవాన్
జ్యోతిష్మా న్మనసా దిశా పరిషదా జ్ఞై ర్దేవతావా న్స్మృతః. ౧౪౬

వ్యా.—ఆదిత్యే తిష్ఠతీతి స్థః పురుషః రూపై రాయతనవాన్ దృశా లోకవాన్ మనసా జ్యోతిష్మాన్ ఋతేన సత్యేన దేవతావా న్సత్యాదే వాదిత్యస్యోదయ ఇతిభావః. సత్యం చక్షు రితిభాష్యకారాః, ఇతిజ్ఞై ర్విదితః. యః శ్రోత్రిః శ్రోత్రే భవః పురుషః ప్రాతిశ్రుత్కః సః వ్యోమ్నా ఆయతనవాన్ శృణోతీతిశ్రుత్ శ్రుతిః శ్రోత్రం తేన లోకవాన్ మనసా జ్యోతిష్మాన్ దిశా పరిషదా దిగ్భి ర్దేవతావా నితి జ్ఞై స్స్మృతః. ౧౪౬

శ్లో॥ ఛాయాత్మా తమసాఽయ మాయతనవాన్ లోకీ హృదా చేతసా
జ్యోతిష్మా న్ఖలు మృత్యునా నిగదితో జ్ఞై ర్దేవతావా నితి
ఆదర్శే పురుషోఽయ ఆయతనవాన్ రూపై ర్దృశా లోకవాన్
జ్యోతిష్మాన్ మనసా ఽసునా స విదితో జ్ఞై ర్దేవతావా నితి. ౧౪౭

వ్యా.—అయం ఛాయాత్మా ఛాయామయః పురుషః తమసా అన్ధకారే ణాయతనవాన్ హృదా బుద్ధ్యా లోకీ చేతసా మనసా జ్యోతిష్మాన్ మృత్యునా దేవతావా

నితి జ్ఞై ర్నిగదితః ఖలు ఆదర్శే యః పురుషః సః రూపై రాయతనవాఁ పూర్వం శుక్లకృష్ణాదిసామాన్యరూపాణి రూపశబ్దేనోక్తా నీదానీన్తు ప్రకాశకాని విశేష రూపాణీతిభేదః. దృశా చక్షుషా లోకవాఁ మనసా జ్యోతిష్మాఁ అసునా ప్రాణేన దేవతావా నితి జ్ఞై ర్విదితః. ౧౪౭

శ్లో॥ అప్సు స్థః పురుషోఽద్భి రాయతనవాఁ బుద్ధ్యా తథా లోకవాఁ
జ్యోతిష్మా న్మనసా కబన్ధపతినా వా దేవతా వానితి
పుత్రాత్మా పురుష స్స ఆయతనవాం స్త్రద్రేతసా లోకవాఁ
జ్యోతిష్మాంశ్చ హృదా ఽఽశయేన కభువా వా దేవతావానితి. ౧౪౮

వ్యా.—అప్సు స్థః పురుషః అద్భి రాయతనవాఁ తథా బుద్ధ్యా లోకవాఁ మనసా జ్యోతిష్మాఁ కబన్ధపతినా వరుణేన దేవతావా నితిచ విదిత ఇతిశేషః. యః పుత్రాత్మా పురుషః సః రేతసా ఆయతనవాఁ త త్తథా హృద్దా లోకవాఁ ఆశయేన మనసా జ్యోతిష్మాఁ కభువా కఃబ్రహ్మ తస్మా ద్భవతీతి కభూః ప్రజాపతిః తేన కభువా దేవతావా నితిచ విదితః. ౧౪౮

శ్లో॥ దేవః ప్రాచి రవి స్స చక్షుషిచ తద్రూపేషు తా న్యాశయే
దేవో వాచి యమ స్సవే స నిహితోఽసౌ దక్షిణాయాంచ సా
శ్రద్ధాయాం హృది సా పరాచి వరుణ స్తోయే స తద్రేతసి
స్వా న్తే సోమ ఉద చ్యయన్తు నియమే సత్యే సత న్మానసే. ౧౪౯

వ్యా.—అథ తేషాం దేవానాం ప్రతిష్ఠా దర్శయతి క్రిమా దాత్మన స్సర్వ ప్రతిష్ఠాత్వం స్థాపయితుం దేవఇతి. ప్రాచి ప్రాగ్దిశి రవి ర్దేవః ప్రాగ్దిగభిమానినీ దేవతా సూర్యఇత్యర్థః. ప్రాచ్యా దిశ స్సూర్యో దేవతేతి యావత్. స చక్షుషి నిహితః ప్రతిష్ఠితః చక్షుషఏవ సూర్యస్య నిష్పత్తేః. తచ్చక్షుః రూపేషు శుక్లకృష్ణాదిషు నిహితం రూపాయత్తత్వా చ్చక్షుషః. తాని రూపా ణ్యాశయే మానసే ప్రతిష్ఠితాని మనఃపరవశం సదేవ చక్షూ రూపాణి గృహ్ణాతీతి. తథా అవాచి దక్షిణదిశి యమో దేవః స యమ స్సవే యజ్ఞే నిహితః అసౌ సవో దక్షిణాయాం నిహితః సా దక్షిణా శ్రద్ధాయాం నిహితా సా శ్రద్ధా హృది నిహితా ఏవం పరాచి పశ్చిమదిశి వరుణో దేవః స తోయే నిహితః త త్తోయం రేతసి నిహితం త ద్రేతః స్వాన్తే హృది నిహితం తథా ఉదచి ఉత్తరదిశి సోమో దేవః అయం సోమస్తు నియమే దీక్షాయాం నిహితః స నియమ స్సత్యే నిహిత స్త త్సత్యం మానసే నిహితమ్. ౧౫౦

శ్లో॥ దేవోఽగ్ని ర్ధ్రువది శ్యయం వినిహితో వాచి స్థితా వా గ్ఘృది
స్వాన్తం వర్ష్మణి త ద్ధృది ద్వయ మిదం ప్రాణే స్వపానేచ సః
స వ్యానే స ఉదాన ఏష నిహిత స్సోఽయం సమానే స్థిత
శ్శారీరేచ స పుష్కరే త దమృతే స్వీయే మహిమ్న్యేవ తత్. ౧౪౦

వ్యా.–ధ్రువదిశి ఊర్ధ్వదిశి మేరో స్సమన్తతో వసతా మ ప్యవ్యభిచారా దితిభావః. అగ్ని ర్దేవః అయ మగ్ని ర్వాచి వినిహితః వాక్ హృది స్థితా స్వాన్తం వర్ష్మణి స్థితం తద్వర్ష్మ హృది స్థిత మిదం ద్వయం ప్రాణే స్థితం స ప్రాణో ఽపానే స్థితః స చాపానో వ్యానే స ఏష వ్యాన ఉదానే నిహితః సోఽయ ముదాన స్సమానే స్థితః సచ సమానః వాయుః శారీరే దేహాన్తర్వర్తిని పుష్కరే ఆకాశే తచ్చాకాశ మమృతే అమరణధర్మకే ఆత్మని ప్రతీచి న త స్యాన్యత్ర ప్రతిష్ఠే త్యాహ - త దమృతం స్వీయే మహిమ్న్యేవ ప్రతిష్ఠిత మతఏ వాత్మా సర్వస్య పరా ప్రతిష్ఠేతిభావః. ౧౪౦

శ్లో॥ ఇ త్యష్టాయతనాని చాష్టపురుషా నష్టాపి లోకాం స్తథా
దేవా నష్టచ యో నిరుహ్య పురుషా త్ప్రత్యుహ్య చాతీతవాన్
య స్సర్వాయతనం త మౌపనిషదం పూర్ణం పురాణం విభుం
సర్వస్యాపి పరాయణంచ పురుషం సేవేత విద్వాన్ సదా. ౧౪౧

వ్యా.–యదర్థ మాయతనాదీ న్యుక్తాని తత్ఫల మిదానీం దర్శయతి. ఇతి పూర్వోక్తవిధయా అష్ట ఆయతనాదీని పృథివ్యాదీని అష్ట పురుషాన్ శారీరాదీన్ అష్టలోకా నగ్న్యాదీన్ అష్టదేవా నమృతాదీంశ్చ యః పురుషా త్స్వస్మా త్పరమాత్మన స్సకాశా న్నిరుహ్య బహిర్గమయిత్వా పునః దేవః ప్రాగ్దిశి భాను రిత్యాదిశ్లోకోక్తవిధయా ప్రత్యుహ్య స్వాత్మన్యే వావిభాగేన స్థాపయిత్వా అతీతవా నతిక్రాన్తవా న్సర్వ మ ప్యుపాధిజాత మితిశేషః. యశ్చ సర్వాయతనం సర్వాధారః భవతి, త మౌపనిషద ముపనిషదేకప్రతిపాద్యం పూర్ణం పురాణం పురాపి నవం విభు మీశ్వరం సర్వస్యాపి లోకస్య పరాయణం పరం ముఖ్య మయనం గతిః ప్రాప్య ఇతియావత్ తం పురుష మాత్మానం విద్వాన్ ముముక్షుః సదా సేవేత అయ మహ మస్మీతి సాక్షాత్కారపర్యన్త మన్వహ మహం బ్రహ్మాస్మీతి చిన్తయే దిత్యర్థః. ౧౪౧

శ్లో॥ ఆదిష్టస్తు పురాతనేన వచసా యో నేతినేతీ త్యసా
వాత్మా పూరుష ఏష ఔపనిషదో ఽగ్రాహ్యో న య ద్గృహ్యతే

నిస్సఙ్గో హి నసజ్యతే ప్రివిమలో శీర్యో న య చ్ఛీర్యతే ఽ
బద్ధో య న్నచ బద్ధ్యతే త దమృతో జాతో యతో నో మతః. ౧౫_౨

వ్యా.—తమే వౌపనిషదం పురుషం విశినష్టి - ఆదిష్ట ఇతి. యస్తు పురాతనేన వచసా వేదవాచా ఉపనిషదేత్యర్థః. నేతినేతీ త్యాదిష్టః నిర్దిష్టః అసా వాత్మైవ పూరుషః ఔపనిషద ఏష పూరుషః అగ్రాహ్యో భవతి. తత్ర హేతుమాహ. యద్యస్మా చ్చక్షురాదిభిః కరణై రేష న గృహ్యతే న విషయీక్రియతే తస్మా దయ మగ్రాహ్యః. హి యస్మా దేష న సజ్యతే కేనచి త్సక్తో నభవతి తస్మా న్నిస్సఙ్గోఽసఙ్గః. ప్రివిమలోఽయం యస్మా న్నశీర్యతే తస్మా దశీర్యః. య దయం న బద్ధ్యతే తస్మా దయ మబద్ధః. యతోఽయం నోజాతో మతః జన్మరహిత స్తస్మా దమృతః నాశరహితః, జన్మప్రయుక్తత్వా న్నాశస్య. ౧౫_౨

శ్లో॥ అశ్వత్థద్రుమివ త్సఏష పురుషో మర్త్యో ఽమృషా పర్ణవ
ల్లోమా న్యస్యతు లోహితం రసఇవ త్వ గ్భాతి వోత్పాటికా
మాంసం తచ్ఛకలాని వల్కలమివ స్నావాస్థి దార్వాయతే
మజ్జా సేవ పరిక్షతా వమతి వా రక్తం రసం త్వ క్పటః. ౧౫౩

వ్యా.—నను యది జన్మనాశరహితః పురుష స్తర్హి స శశశృఙ్గతుల్యఏవ శశశృఙ్గంహి నజాయతే న నశ్యతి ఇతిప్రాప్తే మైవం, దేహరూపస్య వనస్పతే ర్మూలత్వా దౌపనిషదపురుషస్య తస్య నహి శశశృఙ్గం కస్యచి న్మూల మితి వక్తుం తావ ద్దేహం వృక్షత్వేన రూపయతి అశ్వత్థేతి. - సః ప్రసిద్ధః ఏష దృశ్యమానః మర్త్యః మరణధర్మవా న్పురుషః శిరఃపాణ్యాదిలక్షణో దేహః "సవా ఏష పురుషోన్నరసమయ" ఇతి దేహేపి పురుషశబ్దప్రయోగాత్ లిఙ్గవృషణభాజి దేహే ఏవ లోకానాం పురుషప్రత్యయాచ్చ అశ్వత్థద్రుమివ ద్వృక్షో త్తమోశ్వత్థఇవ అమృషా సత్యఏవ. రజ్జుసర్పవ్యతిరేకేణ యావద్వ్యవహారం సత్యత్వా దిత్యర్థః యద్వా పురుషోఽశ్వత్థద్రుమివ ద్వర్తతఇ తీద మమృషా సత్యమేవ. సామ్యం కథ ముభయో రతఆహ. అస్య పురుషస్య లోమాని అశ్వత్థద్రుమస్య పర్ణానీవ, అస్య లోహితం రుధిరన్తు వృక్షస్య రసఇవ, అస్య త్వ క్చర్మ వృక్ష స్యోత్పాటికా త్వగివ భాతి. అస్య మాంసం మాంసాని వృక్షస్య శకలానీవ అస్య స్నావ వృక్షస్య వల్కలమివ అస్యాస్థి అస్థీని వృక్షస్య దార్వాయతే దారువ దాచరతి దారూణీ వేత్యర్థః. అస్య మజ్జా వృక్షస్య సేవ మజ్జేవ వృక్షస్య పటః పరిక్షతస్సన్ రసమివ అస్య త్వ క్పరిక్షతా సతీ రక్తం వమతి ఇతి సావయవోపమాలఙ్కారః. ౧౫౩

శ్లో॥ బీజా ద్భూజఇవ ప్రరోహతి పుమాన్ జీవా న్నవా రేతసో
జీవో మూల మముష్య బీజమివ భూజాతస్య తస్మా దయమ్
మూలే సత్యపి దారితః పరశునా వృక్షః పునా రోహతి
ఘ్మాయాం మృత్యువినాశితోపి పురుషో జీవే పునర్జాయతే ౧౫౪

వ్యా.—యస్మా ద్దేహో వృక్షతుల్యః తస్మా ద్వృక్షస్యేవ దేహస్యాపి కిఞ్చి ద్బీజం భవితు మర్హ తి తచ్చ బీజం రేతఏ వేతి ప్రాప్తే ఆహ - బీజాదితి. బీజా ద్భూజ ఇవ పుమా న్దేహః జీవా త్ప్రరోహతి నవా రేతసః నతు రేతసః తస్మాత్ భూజా తస్య బీజమివ అముష్య దేహ స్యాయం జీవఏవ మూలం బీజం కారణ మితి యావత్.జీవ ఏవ జ్ఞానకర్మభ్యాం దేహ ముత్పాతయతి "పుణ్యః పుణ్యేనే"త్యాదిశా స్త్రాత్. రేతస్తు నిమిత్తమాత్రమేవ వన్ధ్యవీర్యాదా వ్యభిచారదర్శనాత్. రేతోఽభావేపి పఞ్చా - త్క్రిమి దేహోదయదర్శనాచ్చ. నను యది వృక్షతుల్యో దేహ స్తర్హి ఛిన్నవృక్షస్యేవ మృతదేహస్య పునరుదయ స్స్యా దితిచే త్సత్యం మృతశ్చ దేహః పున ర్జాయతఏవ. యది జాయతే తర్హి రేతస ఏవ జాయతే న జీవాత్. నచేష్టాపత్తి ర్దేహస్య జీవఏవ మూలం న రేత ఇత్యుక్త మితిచే త్సత్యం దేహో మృతః పున ర్న రేతసో జాయతే మృతదేహే రేతోఽభావాత్. జీవద్దే హేహి రేతోలోహితే స్తః యాభ్యాం దేహ ఆరభ్యతే. తస్మా న్మృతో దేహో జీవాదేవ పునర్జాయతే. యథా ఛిన్నవృక్షో మూలా దేవేతి వృక్షస్య మూల మివ దేహస్య జీవః పునః ప్రరోహకారణ మిత్యాహ - మూలేఇతి. మూలే పృథి వీగర్భే వర్తమానో వృక్షావయవవిశేషో మూలమ్. (ఆన్ధ్రే వేరు) తస్మిన్ సతి పరశునా దారిత శ్ఛేదితోపి వృక్షః పునః రోహతి ఉద్భవతి. ఏవం ఘ్మాయా మ్భువి లోకే ఇతియావత్. మృత్యువినాశితోపి మృతోపి పురుషో దేహః జీవే సతి పున ర్జాయతే యథా మూల మేకస్మిన్ శాఖాకాణ్డాద్యాత్మకే వృక్షే ఛిన్నేసతి పునర్వృక్షా న్తరం జనయతి తస్మింశ్చ పున రన్య మేనం జీవః ఏకస్మి న్దేహే మృతేసతి పున ర్దేహా న్తరం జనయతి తస్మింశ్చ మృతే పున రన్య మితి. పురాకృతప్రారబ్ధకర్మ వశా జ్జీవోపభోగాయ హి శరీరం జాయతే కర్మనాశే వినశ్యతి. తస్మా జ్జీవఏవ దేహ పరమ్పరాయా మూలమ్, స్యా దేతత్. నను శాఖాప్రకాణ్డాదిమయస్య వృక్షస్య ఛిన్నత్వేపి మూలదేశా త్తస్య పునఃప్రరోహ ఉచితఏవ ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్. నతు మృతో దేహః పునర్జాయతే 'భస్మీభూతస్య దేహస్య పునరాగమనం భవేత్, నిర్వాణస్య ప్రదీపస్య పునరాగమనం యది' ఇత్యుక్తత్వాత్ ఇతిచే న్నైవమ్.

వృక్షపక్షేపి యా శాఖా ఛిన్నా సా నష్టైవేతి న తస్యాః పునరుద్గమః ఏవం ప్రకాణ్డాదీనామపి. అతః కథం వృక్షస్యాపి చ్ఛిన్నస్య పునరఙ్కురాభ్యుపగమః, సాజాత్యాదితిచేద్బ్రూషే. తర్హీహాపి నష్టేఽస్మిన్ దేహే పున రేవంవిధం దేహాన్తరం జాయత ఇత్యుపగచ్ఛ ఏవం నష్టేపి దీపే సతైలావర్తికా అగ్నిసంయోగాత్పున ర్దీపాన్తరం జనయత్యేవ. జాతేచ పున ర్దీపే దీపః పునర్జాయత ఇత్యేవ మన్యన్తే నతు దీపాన్తరం జాతమితి యథా హ్రస్వదీర్ఘాదిభేదభిన్నాస్వపి తత్తత్కాలికాసు దీపజ్వాలాసు సేయం దీపజ్వాలేతి ప్రత్యభిజ్ఞా ఏవ మేకస్యాం వర్తికాయాం తత్తత్కాలోదితేషు దీపేషు భిన్నేష్వపి సోఽయం దీపఇతి వ్యవహారః. ఏవమేవ ఏకస్మాదేవ మూలాత్పునః పున ర్జాతేషు వృక్షేషు సోఽయం వృక్ష ఇత్యపి వ్యవహారః. ఏవమేవైకస్మాజ్జీవా దుత్పన్నేషు దేహేష్వపి సోఽయం దేహఇతి వ్యవహారః, కిఞ్చ దేహోఽప్యవయవోపచయాపచయాభ్యాం ప్రతిక్షణం విక్రియతఏవ దీపవ దితి కృత్వా దీపజ్వాలేవ దేహోఽపి ప్రతిక్షణవినాశీ ప్రతిక్షణోదయాచ్చ ప్రత్యభిజ్ఞాత్వతి సాదృశ్యాత్. ఏవం మృతస్యాపి దేహస్య పునర్జన్మసమ్భవాదేవ 'ధ్రువం జన్మ మృతస్య' చేతి భగవతా గీతమ్. తస్మాన్మూలం వృక్షపరంపరా మివ జీవో దేహపరమ్పరాం జనయతీతి దేహస్య మూలం జీవః. ఏవం దేహమూలత్వాదేవ జీవో న శశశృఙ్గతుల్యః నాపి దేహవ ద్వినాశీ. కిన్తు అమృతోఽజ స్సత్య ఏవేత్యభిప్రాయః. దేహఏవ జీవ ఇతి బౌద్ధమతేతు దేహ స్యేహైవ నాశా దాత్మనాశః. దృశ్యమాన దేహవైచిత్ర్యహేతుజన్మాన్తరకర్మాభావేన తద్వైచిత్ర్యానుపపత్తిః. పూర్వజన్మమాత్రాభ్యుపగమే ఇహ జన్మని కృతానాం కర్మణాం వినైవ ఫలదానం క్షయప్రసక్తిః. తస్మా ద్దేహాతిరిక్తస్య జీవస్య ప్రకృతజన్మవ జ్జన్మాన్తరాణ్యపి సన్త్యేవేత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్. ఇయంచ జన్మపరమ్పరా జ్ఞానం వినా దురుచ్ఛేదా దుఃఖావహా చేత్యత ఏవేదం జ్ఞానజనకం వేదాన్తశాస్త్రం ప్రవర్తితం భగవతా. నను ఊర్ధ్వమూలోఽవాక్శాఖ ఇతి దేహవృక్షస్య బ్రహ్మైవ మూల మిత్యుక్తమత్ర తు జీవ ఇతి కథం వ్యాఘాతపరిహార ఇతిచేద్భవతు ద్వైతినాం వ్యాఘాతః. కః పున రస్మాకం జీవబ్రహ్మాద్వైతవాదినామ్, యద్వా మాయయా బ్రహ్మణి దేహస్య కల్పితత్వా ద్బ్రహ్మ మూలం దేహస్యేత్యుక్తం జీవేన జ్ఞానకర్మభ్యాం దేహస్య సృజ్యమానత్వా జ్జీవో దేహస్య మూల మిత్యుక్త మితి న వ్యాఘాతః. నను దేహాదిప్రపఞ్చ ఈశ్వరేణైవ నిర్మితః తస్యైవ సర్వస్రష్టృత్వాత్ జీవేనతు భుజ్యతే, ఈశసృష్టం జీవభోగ్య మిదం ద్వైత మితి ప్రసిద్ధేః, 'యతో వా ఇమానీ' త్యాదిశ్రుతే రనుభవాచ్చ. పరతన్త్రోహి

జీవః కథ మన్యథా స్వభోగ్యే దేహే జరాపలితాదికం గచ్ఛతిసతి స్వయం శోచ న్నుదాసీత. నచైవ మీశ్వరస్య విషమసృష్టిప్రసఙ్గః జీవకర్మజ్ఞానసాపేక్షఏ వేశ్వర స్సర్వం సృజతీతి తస్మా దీశ్వరఏవ దేహస్య మూలం నజీవ ఇతిచే న్నైమ్మవ మీశ్వరా నతిరిక్తత్వా జ్జీవస్య భేదేపి జీవాశ్రితం కర్మైవ దేహోత్పత్తౌ ముఖ్యం కారణ మీశ్వరాదయస్తు అముఖ్యకారణా న్యేవేతి పుణ్యః పుణ్యే నేత్యత్ర వ్యవస్థాపిత త్వాత్. యద్య ప్యేవం కర్మైవ దేహహేతు స్తథాపి తత్కర్మణో జీవాశ్రితత్వా త్కర్మీ జీవఏవ దేహమూల మిత్యుక్తమ్. న న్వేవం దేహలిఙ్గేన కర్మిణో జీవస్య మూలస్య సిద్ధావపి నౌపనిషదపురుషసిద్ధి రితిచే న్నైమ్మవమ్. యఏ వా న్తఃకరణో పాధివశా త్కర్మీ జీవః తస్యైవ వస్తుతః పరమాత్మత్వాత్. తస్మా ద్యః స్వావిద్య యా దృశ్యమానస్య దేహస్య మూలం స ఔపనిషదః పురుషః పరమాత్మా తావ ద స్తీతి సర్వై రభ్యుపగన్తవ్యమ్.

శ్లో॥ నిర్మూలం యది నాశితః క్షితిరుహో నైవప్రరోహే త్పున
ర్నిర్మూలం యది నాశితశ్చ పురుషో జాయేత నాయ స్తథా
జ్ఞానానన్దమయః పరాయణ మయం విత్తస్య దాతుః కృతః
కర్మౌఘస్య పరాత్మని స్థితవత స్సన్న్యాసిన స్తద్విదః. ౧౫౫

వ్యా.—నను జీవేసతి దేహః పునః పున ర్జాయతే జీవ శ్చామృత స్సత్యః కథ న్తర్హి జన్మమరణాదిలక్షణసంసారాపగమ ఇత్యతఆహ - నిర్మూలమితి. క్షితి రుహో వృక్షః నిర్మూలం మూలరహితం యథాతథా మూలేనసహేత్యర్థః. నా శితో యది పున ర్నప్రరోహే దేవ. తథా పురుషో దేహశ్చ నిర్మూలం నాశితశ్చే దయం దేహః పున ర్నజాయేత. దేహస్య మూలభూతం య ద్ధర్మాధర్మాఖ్యం కర్మ తస్య అహం బ్రహ్మాస్మీతి జ్ఞానా న్నాశేసతి న పున ర్దేహసమ్బన్ధో జీవస్యేత్యర్థః. నను దేహస్య మూలం జీవ ఇత్యుక్తం ప్రాగధునాతు కర్మే త్యుచ్యత ఇతి వ్యా ఘాత ఇతిచే న్నైమ్మవమ్, కర్మద్వారా దేహస్య జీవో మూల మిత్యుక్త మితి కర్మ జీవయో ర్వివేచనే కర్మైవ మూల మితి సిధ్యతీతి; యద్వా మూలేన జీవేన సహైవ నాశయేత్. నచ సత్యజీవస్య కథం నాశ ఇతివాచ్యం చైతన్యరూపేణ జీవస్య సత్యత్వేపి కర్మిత్వేన రూపే ణాసత్యత్వాత్. అథవా మూలే నాజ్ఞానేనసహ నాశ యేత్. అజ్ఞానమేవ జీవాశ్రితం బ్రహ్మాశ్రితం వా స ద్దేహస్య మూలమితి తస్య చాజ్ఞానస్య జడస్య కేవల స్యాస్వతన్త్రత్వా దజ్ఞానవా న్పురుషఏవ దేహస్య మూల మిత్యుక్తమ్. య ద్యేవం పురుషస్య పరమస్య జీవత్వ మవాస్తవం తర్హి కి న్తస్య

వా_స్తవం రూప మతఆహ - జ్ఞానేతి. అయ మాపనిషదః పురుషః జ్ఞానానన్దమయః జ్ఞానానన్దస్వరూపః పరమాత్మైవ. నను పరమాత్మా సర్వకర్మఫలప్రదాతా ఈశ్వర ఏవేత్యతఆహ. అయం ధనస్య దాతుః తీర్థే పాత్రేచ వినియోక్తుః కర్మణాం విహితానా మోఘ స్సమూహః కర్మౌఘః తస్య కరోతీతి కృత్ తస్య కర్మిణః పరాయణం పర మయనం గతిః కర్మఫలప్రదా తేత్యర్థః. నను యద్యేవం కర్మిణా మాపనిషదః పురుషో గతిః జ్ఞానినాం పునః క ఇత్యతఆహ. అయం పురుషః తద్విదః బ్రహ్మవిదః అతఏవ పరాత్మని పరమానన్దమయే ప్రత్యగాత్మని స్థితవతః తిష్ఠతః ఆత్మారామ స్యేత్యర్థః. సన్న్యాసినః సర్వకర్మసన్న్యాసం కృతవతః జ్ఞాననిష్ఠ స్యేతి యావత్. సన్న్యాసిన ఏవ జ్ఞాననిష్ఠాయా మధికారాత్ పరాయణం పర మప్రాప్యం భవతి. ము_క్తప్రాప్యం యద్బ్రహ్మ నిర్విశేషం జ్ఞానానన్దస్వరూపం త దయమేవ పురుషః. యచ్చ సవిశేషం మాయి ఈశ్వరాఖ్యం బ్రహ్మ కర్మిణాం కర్మఫల దాతృ తచ్ఛాయ మేవేతి జీవేశ్వరబ్రహ్మభేద స్సిద్ధాన్తిత ఇతిభావః. నను జ్ఞానానన్దమయ ఇత్యత్ర మయటః ప్రాచుర్యార్థకథనం యు_క్తమ్. విజ్ఞాన మానన్దం బ్రహ్మేతి శ్రౌతస్యా ప్యానన్ద మితిశబ్దస్య అర్శఆద్యజన్త త్వే నానన్దవది త్యర్థకల్పనం యు_క్తమ్ బ్రహ్మణ ఆనన్ద ఇతి శ్రుత్యన్తరాత్ ఆనన్దస్యైవ బ్రహ్మత్వే బ్రహ్మణో భోగ్యత్వాచేతనత్వక్షణికత్వాద్యాప_త్తేః. ఆనన్దోహి జీవేన భుజ్యతే నకిమ ప్యవభాసయతి విషయసంయోగా జ్జాయతే నశ్యతిచ ఇతిచే న్నైవమ్. యథా వృ_త్తిజ్ఞానాతిరి_క్తం నిత్యజ్ఞాన మ_స్తి తథా విషయసుఖాతిరి_క్తం నిత్యసుఖమ ప్య_స్తి యల్లోభేన సర్వే ప్రాణిన శ్శరతే విద్వాంసశ్చ సమాధి మభ్యస్య_న్తి. న చానన్దస్వప్రకాశో నిత్యశ్చ సంవిద్రూపత్వాత్. చైతన్యమేవ హ్యానన్దో జ్ఞానఞ్చ నచైవం విజ్ఞానమానన్ద మితి శబ్దద్వయప్రయోగః పునరు_క్త ఇతివాచ్యం లౌకికవృ_త్తిజ్ఞానవిషయ సుఖవ్యావ_ర్తనాయ పదద్వయోపాదానాత్. నచ లోకేపి సుఖజ్ఞానయోః కో విశేషః ఉభయోర ప్య_న్తఃకరణవృ_త్తిత్వావిశేషా దితివాచ్య మాకారభేదేన వృ_త్తిభేదాత్ ఘటాదివిషయాకారపరిణతవృ_త్తిప్రతిఫలితం చైతన్యం జ్ఞానం సుఖాకారపరిణతవృ_త్తిప్రతిఫలితం చైతన్యన్తు సుఖ మితి. న చైవం లౌకికసుఖస్యాపి జ్ఞానత్వం ప్రా_ప్త మితి వాచ్య మిష్టాప_త్తేః. యద్వా ఘటాకారవృ_త్తిప్రతిఫలితం చైతన్యం ఘటజ్ఞాన మితివ త్సుఖాకారవృ_త్తిప్రతిఫలితం చైతన్యం సుఖజ్ఞాన మిత్యుచ్యతే. సుఖన్తు స_త్త్వగుణపరిణామవిశేషః. యథాఽ_న్తఃకరణం రజ_స్తమోగుణద్వయవశా ద్రాగాత్మనా మోహాత్మనాచ పరిణమతే ఏవం స_త్త్వగుణవశా త్సుఖాత్మనేతి. అథవా నిద్రావిక్షేపయో రభావే అ_న్తఃకరణ మ_న్తర్ముఖం భవతి తదానీం

తత్ర ప్రతిబిమ్బితం చైతన్యం సుఖ మిత్యుచ్యతే. అన్తర్ముఖమనోవృత్తా వానన్దః ప్రతిబిమ్బతీతి వచనాత్. తస్మా దానన్దఏవ బ్రహ్మ నానన్దవత్ ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానా దిత్యాదిశ్రుత్య న్తరసంవాదాత్ బ్రహ్మణ ఆనన్ద ఇతితు రాహోః శ్శిర ఇతివ దౌపచారికో నిర్దేశః య ద్యానన్దవ ద్బ్రహ్మ స్యా త్తర్హి బ్రహ్మణో ప్యా న్తర స్స్యా దానన్దః. ధర్మిణ ఆన్తరత్వా ద్ధర్మస్య నచేష్టాపత్తిః 'య దయమాత్మా సర్వాన్తర' ఇతి శ్రుతి విరోధాత్. కిఞ్చ యద్యానన్దో బ్రహ్మధర్మ స్స్యా త్తర్హ్యయం బ్రహ్మ భిన్నేనైవ వేద్య స్స్యాత్. స్వధర్మస్య స్వవేద్యత్వాభావాత్. నహి చక్షుః స్వగత రూపాణి గృహ్ణాతి నచ జీవేన వేద్యతా మితి వాచ్యం జీవస్య బ్రహ్మభిన్నత్వాత్ భేదేపి ఆనన్దావేత్తు ర్బ్రహ్మణో సర్వజ్ఞత్వం స్యాత్. బ్రహ్మానన్దానుభవసహితా జీవా స్తద్రహితం బ్రహ్మనికృష్టమేవ స్యాత్ న చానన్దో బ్రహ్మేతి పక్షేపి బ్రహ్మణ ఆనన్దానుభవో న స్యా త్కర్మకర్తృ భావవిరోధా దితివాచ్యం, స్వప్రకాశత్వా దానన్దస్య. ఆనన్దఏ వానుభవ ఇతి న తస్యానుభవా న్తరాపేక్షా అనవస్థాదోషాత్. తస్మాత్ విజ్ఞానం బ్రహ్మేత్యుక్తే లౌకికం విషయజ్ఞానం బ్రహ్మ స్యాదితి తద్వారణా యానన్ద మిత్యుక్తం, విషయజ్ఞానం హి న సుఖమ్. ఆనన్దం బ్రహ్మేత్యుక్తే లౌకికసుఖం బ్రహ్మ స్యా త్తద్వారణాయ విజ్ఞాన మిత్యుక్తం. లౌకికసుఖం హి నజ్ఞాన మతో విజ్ఞాన మానన్దం బ్రహ్మేత్యుక్త మిత్యనవద్యమ్. ౧౫౫

శ్లో॥ వా గ్బ్రహ్మాయతనం త దస్య కరణం వాక్తు ప్రతిష్ఠా నభః
ప్రజ్ఞే త్యేన దుపాసతేఽఖిలమపి ప్రజ్ఞాయతేఽనేన యత్
నైవస్యా త్కిమపి క్షితా వవదతో విద్వాన్ య ఏన ద్భజే
దేనం వాఙ్నజహాతి సర్వ మవతి ప్రాప్నోతి దైవం పదమ్. ౧౫౬

వ్యా.—విజ్ఞాన మానన్దం బ్రహ్మేత్యుక్తం తస్యై వాధిగమా యోపాయాన్తర మాహ- వాగితి, వా గ్దేవతా బ్రహ్మ అస్య వాగ్బ్రహ్మణః వాగితి తత్ప్రసిద్ధం కరణ మిన్ద్రియ మాయతనం శరీరం నభస్తు ప్రతిష్ఠా కాలత్రయే ప్యాధారః. ఏన ద్వాగ్బ్రహ్మ విబుధాః ప్రజ్ఞే త్యుపాసతే. కథ మస్య ప్రజ్ఞాత్వ మతఆహ. యద్యస్మా దనేన వాగ్బ్రహ్మణా అఖిలం సర్వం వేదశాస్త్రాదికం భూలోకాదికంచ ప్రజ్ఞాయతే ప్రకర్షేణ జ్ఞాయతే అతఏవ క్షితౌ లోకే అవదతో మూకస్య కిమపి ఐహిక మాముష్మికంవా నైవ స్యాత్ నైవ సిద్ధ్యేత్. అస్యోపాసనాయాః ఫల మాహ - విద్వానితి. యో విద్వా నేన ద్వాగ్బ్రహ్మ భజే దుపాసీత ఏనం వాక్ కదాచిదపి న జహాతి సర్వమపి ప్రాణిజాత మేన మవతి రక్షతి దైవపదం దైవః స్వభావః దేవత్వమితియావత్. ఏనం ప్రాప్నోతి దేహాన్తే ఇతిభావః.౧౫౬

శ్లో॥ ప్రాణో బ్రహ్మ శరీర మస్య బృహతః ప్రాణః ప్రతిష్ఠా నభ
స్సేవేత ప్రియ మిత్యదోఽస్య కురుతే స్థిత్యా అకృత్యాని యత్
అప్రాణస్య భవేన్ను కిం భజతి యో విద్వా నితీదం న తం
ప్రాణః క్వాపి జహాతి సర్వ మవతి ప్రాప్నోతి దైవం పదమ్. ౧౫౭

వ్యా.—ప్రాణఏవ బ్రహ్మ. అస్య బృహతః ప్రాణబ్రహ్మణః ప్రాణఃఽకరణాత్మా శరీరం భవతి. నభః ప్రతిష్ఠా భవతి. అదో బ్రహ్మ ప్రియమితి సేవేతోపాసీత కథ మస్య ప్రియత్వ మతఆహ. యత్ అస్య ప్రాణస్య స్థిత్యై స్థిత్యర్థం జనఇతి శేషః అకృత్యాని అయాజ్యయాజనాదీని కురుతే అప్రాణస్య మృతస్య కిన్నుభవే న్న కిమపీత్యర్థః. ఇతి విద్వాన్ య ఇదం ప్రాణబ్రహ్మ భజ త్యుపాస్తే తం ప్రాణః క్వాపి న జహాతి సర్వ మవతి దైవం పదం ప్రాప్నోతి. ౧౫౭

శ్లో॥ చక్షు ర్బ్రహ్మహి చక్షు రాయతన మస్యాభ్రం ప్రతిష్ఠా భజే
దేన త్సత్యమితి ప్రమాణ మవనౌ య చ్చక్షుషా వీక్షితమ్.
నైవాపశ్యత ఏత దస్తి న పరం సేవేత విద్వా నిదం
య స్తం నైన జహాతి చక్షు రవతి ప్రాప్నోతి దైవం పదమ్. ౧౫౮

వ్యా.—చక్షుర్హి చక్షురభిమాని దేవతైన బ్రహ్మ అస్య చక్షుః కరణ మాయ తన మభ్ర మాకాశః ప్రతిష్ఠా ఏన చ్చక్షు ర్బ్రహ్మ సత్య మితి భజేత్. యత్ అవనౌ లోకే చక్షుషా వీక్షితం ప్రమాణం భవతి అపశ్యత ఏత దైహికం నైవా స్తి పర మాముష్మికం చ నా స్తి యో విద్వా నిదం చక్షుర్బ్రహ్మ సేవేత తం చక్షు ర్నైన జహాతి. ప్రాణే జా త్యేకవచనం సర్వే ప్రాణేన ఇత్యర్థః. త మవతి దైవం పదం త మేతి ప్రాప్నోతి. ౧౫౮

శ్లో॥ శ్రోత్రం బ్రహ్మ శరీర మస్య కరణం శ్రోత్రం ప్రతిష్ఠా నభ
స్సేవే తైన దన న్త మి త్యయతి య న్నా న్తం దిశాం పూరుషః
అశ్రోత్రస్య భవేన్ను కిం కుశలధీ ర్య స్సేవతేఽదో న తం
శ్రోత్రం క్వాపి జహాతి సర్వ మవతి ప్రాప్నోతి దైవం పదమ్. ౧౫౯

వ్యా.—శ్రోత్రం శ్రోత్రాభిమానిదేవతా బ్రహ్మ. అస్య కరణ మిన్ద్రియం శ్రోత్రం శరీరం నభః ప్రతిష్ఠా ఏన దన న్త మితి సేవేత. యత్పూరుషః దిశా మ న్త మవసానం నాయతి న ప్రాప్నోతి అనన్తా దిశఏవ శ్రోత్రబ్రహ్మేతిభావః. అశ్రోత్రస్య కిన్ను భవేత్. యః కుశలధీ ర్విద్వా నదశ్శ్రోత్రబ్రహ్మ సేవతే తం శ్రోత్రం క్వాపి న జహాతి సర్వ మవతి దైవం పదం ప్రాప్నోతి. ౧౫౯

శ్లో॥ హృద్బ్రహ్మాయతనం హృదస్య భవతి వ్యోమ ప్రతిష్ఠా బుధో౽
యే దానన్ద ఇతీద మిచ్ఛతి సుతో౽నేన స్త్రియాం య త్సుతమ్
కిం స్యా ద్వా౽మనసో య ఏన దయతే విద్వాన్మన స్తం బుధం
నైవ క్వాపి జహాతి సర్వ మవతి ప్రాప్నోతి దైవం పదమ్. ౧౬౦

వ్యా.—హృదయాభిమానిదేవతా హృదేవ బ్రహ్మ. అస్య హృదన్తః కరణ మాయతనం భవతి వ్యోమ ప్రతిష్ఠా భవతి. బుధ ఇదం మనోబ్రహ్మ ఆనన్దఇ త్యయే ద్భజేత, య దనేన మనసా ప్రత్యుపస్థాపితాయా మితిశేషః. స్త్రియాం సుత మనురూపం పుత్ర మిచ్ఛతి ప్రాప్నోతి. పురుష ఇతిశేషః. అమనసః కిం వా స్యాత్. యో విద్వా నేన న్మనో బ్రహ్మయతే భజతే తం మనః క్వాపి నైవ జహాతి సర్వ మవతి దైవం పదం ప్రాప్నోతి. ౧౬౦

శ్లో॥ బ్రహ్మేదం హృదయం తదస్య హృదయం స్థానం ప్రతిష్ఠా నభ
స్సేవేత స్థితిరి త్యదో హృదయగం సర్వం య దేత జ్జగత్
కిం స్యా ద్వా౽హృదయస్య యః కుశలధీ రేన ద్భజేత క్వచి
త్తం నేదం హృదయం జహా త్యవతిచ ప్రాప్నోతి దైవం పదమ్. ౧౬౧

వ్యా.—ఇదం హృదయం బుద్ధి ర్బ్రహ్మస్య త త్ప్రసిద్ధం హృదయం స్థాన మాయతనం హృదయాభిమానిదేవతా బ్రహ్మ కరణం హృదయన్తు స్థాన న్తస్యేతి పూర్వవదేవ బోద్ధవ్యమ్. మనస శ్చన్ద్రమా దేవతా బుద్ధేస్తు ప్రజాపతి రితి వివేకః. నభః ప్రతిష్ఠా అదోహృదయబ్రహ్మస్థితి రితి సేవేత. యదస్మా దేత త్సర్వం జగ ద్ధృదయగం హృదయాశ్రియమ్ అహృదయస్య కింవా స్యాత్. కుశలధీః యః ఏనత్ హృదయబ్రహ్మ భజేత తమిదం హృదయం క్వచిదపి నైవ జహాతి సర్వః ప్రాప్నోతి మవతిచ దైవం పదం త మేతి. ౧౬౧

శ్లో॥ ఇన్ద్రో నామ పుమా న్విభాతి నయనే సవ్యే త మిన్ద్రం విదుః
ప్రత్యక్షద్విషఏవ హన్త విదితా దేవాః పరోక్షప్రియాః
పత్నీ తస్య విరాడితి ప్రవిదితా వామాక్షిరూపిణీ
సంస్తావస్తు తయో ర్హృదభ్ర మనయో రన్నన్తు హృల్లోహితమ్. ౧౬౨

వ్యా.—బ్రహ్మజ్ఞానసాధనాని వాగ్బ్రహ్మద్యుపాసనా న్యుక్తాని. తదుపాసనైః శ్శుద్ధచిత్తోహి బ్రహ్మ జ్ఞాతుం శక్నోతి కిఞ్చ యోషిదాదా వగ్నిబుద్ధిరివ వాగాదౌ బ్రహ్మబుద్ధి ర్విధేయే త్యుక్తత్వేన యోషిదాదిగౌణాగ్న్యతిరేకేణ ముఖ్యాగ్నివ ద్వాగాదిగౌణబ్రహ్మాతిరేకేణ ముఖ్యం బ్రహ్మాస్తీతిచ ప్రతిపత్తి స్సులభా

అథ తస్యైవ జ్ఞేయస్య బ్రహ్మణః జాగరాదిద్వారా జ్ఞానార్థ మాహ ఇన్ధఇత్యాది. ఇన్ధోనామ ఇన్ధ ఇతిప్రసిద్ధః పుమాన్ పురుషః సవ్యే నయనే విభాతి ఏవం దీప్త్యతిశయత్వే నేన్ధం సన్తమపి తమిన్ద్రం విదుః పరోక్షేణేతి శేషః. తత్ర హేతు మాహ. దేవాః ప్రత్యక్షద్విషఇతి పరోక్షప్రియాఇతిచ విదితాః హన్తేత్యద్భుతే. ప్రత్యక్షనామ గ్రహణం ద్విషన్తి పరోక్షనామగ్రహణాత్తు ప్రీయన్తే దేవాఇతి దేవస్యాస్య దక్షిణాక్షిపురుషస్య ఇన్ధఇతి ప్రత్యక్షనామ పరిత్యజ్య ఇన్ద్రఇతి పరోక్షం నామ గృహ్ణన్తి విద్వాంస ఇత్యర్థః. వామాక్షిపుంరూపిణీ వామనేత్రస్థపురుషస్వరూపా తస్య పత్నీ విరాడితి ప్రవిదితా ప్రకర్షేణ విదితా. విరాణ్నామకః వామనయనస్థః పురుషః తస్య దక్షిణనేత్రస్థపురుషస్య పత్నీ భవతీత్యర్థః. నచ పురుషస్య పురుషఏవ కథం పత్నీతి వాచ్యం లోకేపి పుందేహస్థితపురుషస్య స్త్రీదేహస్థితపురుషఏవ పత్నీతి. నను కోఽసౌ పురుషో దక్షిణాక్షిస్థ ఇతిచే దుక్తఏవాయం పూర్వం య శ్చక్షుషా పశ్యతి స జీవఇతి. నన్వుక్తఏవ పరన్తు య ఏవ దక్షిణనేత్రస్థ స్సఏవ వామనేత్రస్థోపి నహ్యేకస్మిన్ శరీరే జీవద్వయ మస్తి తతః కథ మేకస్యైవ జీవస్య పురుషస్య పతిత్వం పత్నీత్వ ఞ్చోచ్యత ఇతిచే దుచ్యతే కల్పనాయాః కానుపపత్తిః. ఏకస్యైవ జీవస్య దక్షిణాక్షిస్థత్వేన రూపేణ పతిత్వం వామాక్షిస్థత్వేనరూపేణ పత్నీత్వఞ్చ కల్ప్యతే ఉపాసనాద్యర్థమితి. వామనేత్రేణ ఘటాదికం గృహ్ణాన్పురుషః పత్నీ దక్షిణనేత్రేణ తు పతి రితి కల్ప్యతఇతి భావః. నచ దక్షిణనేత్రస్థః పుమాన్ పత్నీ వామనేత్రస్థః పురుషః పతిశ్చేతి వ్యత్యయేన కిమితి న కల్ప్యత ఇతి వాచ్యం వామనేత్రాపేక్షయా దక్షిణనేత్రస్య ప్రకాశాతిశయవత్త్వేన పత్న్యపేక్షయా పత్యు ర్జ్ఞానబలాద్యతిశయవత్త్వేనచ తథాకల్పనాత్ ఇతి పత్న్యా విరాడితి నామతు భోగ్యత్వా త్కృతం విరాడ్హ్యన్నమ్. యథా అన్నం పురుషస్య భోగ్య మేవం పత్న్యపి భోగ్యైవేతి పత్నీ విరాడి త్యుచ్యతే. అనేనచ భోక్తృత్వ మిన్ద్రస్యావగమ్యతే. తతశ్చ అత్తా అన్నం చే త్యేకం మిథునమితి సిద్ధమ్. ఇదం చ మిథునం జాగరితే విశ్వశబ్దవాచ్యం స్వప్నేతు తైజసశబ్దవాచ్యం భవతి. తత్ర తైజసమిథునస్య స్థానాదికం దర్శయతి- సంస్తావఇతి. తయోరనయో రిన్ద్రస్యేన్ద్రాణ్యాశ్చ హృదభ్రం హృదయాకాశస్తు సంస్తావః సమ్భూయ సంస్తవం సజ్గతిం కుర్వాతేఽన్యోన్య మత్రేతి సంస్తావః భవతి. హృల్లోహితస్తు హృది వర్తమానో లోహితపిణ్డస్తు తయో రన్నం భోజ్యం స్థితిహేతు ర్భవతి. జగ్ధ మన్నం తావ ద్ద్వేధా పరిణమతే. తత్ర యత్స్థూలం తదధో గచ్ఛతి.

యత్సూక్ష్మం తత్పునర్జఠరాగ్నినా పచ్యమానం ద్వేధా పరిణమతే. తత్ర యో మధ్యమో రసస్స లోహితాదిక్రమేణ పాఞ్చభౌతికం పిణ్డ ముపచినోతి యోఽణిష్ఠో రసస్స ఏష లోహితపిణ్డ స్తైజస స్యాన్న మ్భవతి. సూక్ష్మాసు నాడీషు ప్రవిష్టస్సన్ స్థితిహేతుత్వా దత ఏవాన్నాభావే లిఙ్గాత్మన శ్శరీరే స్థిత్యభావః. న కేవలం తైజసస్యైవేద మన్నం కిన్తు విశ్వస్యాపి ద్వయోరపి లిఙ్గాత్మత్వావిశేషాత్ యద్యపి 'యోఽణిష్ఠం త న్మన' ఇతి శ్రుతే ర్మనస ఏవోపకారక మన్నం నతు జీవస్య. తథాపి మనస్తాదాత్మ్యాధ్యాసా జ్జీవ స్యాన్న మ్భవతీతి బోధ్యమ్. నను జాగరితే వామదక్షిణనేత్రోపాధిద్వయవశా త్పురుష స్యైకస్యైవ మిథునత్వం కల్ప్యతాంనామ స్వప్నే హృదయస్థస్య తస్య కథ న్తత్కల్పన మితిచే దుచ్యతే, బుద్ధ్యా పత్న్యా సహ హృదయే జీవస్య మిథునీభావ ఇతి. హన్త తర్హి పురుషః పతి ర్బుద్ధిః పత్నీతి కల్పయితవ్యే కథ మియం కుటిలా కల్పనేతిచే దుచ్యతే. బుద్ధిప్రతిఫలిత శ్చిదాభాసః పతిః స్వాభాసా బుద్ధిస్తు పత్నీ. నహి నిరాభాసాయా బుద్ధేః నిర్బుద్ధే శ్చిదాభాసస్య వా సమ్భవః. తతశ్చ బుద్ధ్యాభాసద్వయస్య పురుషత్వం సిద్ధం తచ్చ బుద్ధ్యాభాసద్వయత్వం బుద్ధిప్రతిఫలితచిదాభాసే వర్తతే సాభాసబుద్ధ్యాంచ వర్తత ఇతి పురుషత్వ ముభయోఽపి. ఏవంచ వామాక్షిస్థః పురుషః సాభాసబుద్ధిరూపః దక్షిణాక్షిస్థస్తు బుద్ధిప్రతిఫలిత-చిదాభాసరూప ఇతి శ్రుతే రాశయః. ఇయం చ బుద్ధిః పురుషేణ భాస్యత ఇతి బుద్ధి ర్భోగ్యం పురుషో భోక్తా. బుద్ధిపురుషయో ర్ద్వయోరపి దర్శితలోహితపిణ్డో భోగ్యమితి. ౧౬౨

శ్లో॥ ఏత త్ప్రావరణం తయోస్తు తదిదం యజ్జాలకాభం హృది
ప్రోక్తా యా హృదయా చ్ఛిరఃసృతి రియం నాడీ సుషుమ్నా తయోః
ఏత చ్చాసరివ దాసరిత్యపి హితాఖ్యాభి స్సిరాభి స్తతో
భిన్నాహార ఇవైష భిన్న ఇవ భా త్యస్మా చ్ఛరీరాత్మనః. ౧౬౩

వ్యా.—హృది యదిదం జాలకాభం నాడీసహస్రసజ్గతం వస్తు వర్తతే తదేతత్తు తయో రిన్ద్రేన్ద్రాణ్యోః ప్రావరణ మాచ్ఛాదనం వస్త్ర మితి యావత్. భుక్తవతో స్సుప్తవతోశ్చ ప్రావరణం హ్యావశ్యకమ్ యా హృదయా చ్ఛిరః ప్రాప్తా ఊర్ధ్వం ప్రసృతేత్యర్థః సేయం సుషుమ్నా నాడీ తయోః సృతిః స్వప్నా జ్జాగరం ప్రతి ఆగమనమార్గః ఏతత్పూర్వశ్లోకోక్త మన్నం హితాఖ్యాభిః హితా ఇతిప్రసిద్ధాభి స్సిరాభి ర్నాడీభి ర్ద్వారభూతాభిః స్రివ ద్గచ్ఛ త్ప్రసర త్స దిత్యర్థః. ఆస్రవత్యపి గచ్ఛత్యేవ తన్మిథునం ప్రాప్నో త్యేవేత్యర్థః. తత స్తస్మాత్ ఏష లిఙ్గా

త్మా పురుషః భిన్నాహారఇవ వివిక్తాహార ఏవ శరీరోపకారకా దన్నా న్మక్ష్యమా ల్లిఙ్గోపకారక స్యాన్నస్య సూక్ష్మస్య ప్రవివిక్తత్వా దితిభావః. ఏవం వివిక్తాహార త్వాదేవ అస్మా చ్ఛరీరాత్మనః దృశ్యమానా దవిద్వద్భి రాత్మత్వే నాభిమతా చ్ఛరీరా త్స్థూలా దయం లిఙ్గాత్మా భిన్న ఇవ భాతి భిన్నస్సన్నేవ భాతి. ఇవశబ్ద ద్వయ మత్ర ఏవార్థే వర్తతే నిపాతానా మనేకార్థత్వాత్. ౧౬-౩

శ్లో॥ ప్రాచీ ప్రాగసవోఽస్య దక్షిణదిశా ప్రాణా స్తథా దక్షిణే
ప్రత్యఞ్చస్తు పరాగ్దిశోత్తరదిశోదఞ్చోదిగూర్ధ్వోర్ధ్వగాః
సావాచీ ద గవాఞ్చఏవ సకలాః ప్రాణా స్సమస్తా దిశః
స్వాత్మత్వేన బుధః ప్రయాతి తమితి ప్రాణం సమస్తాత్మకమ్. ౧౬-౪

వ్యా.—అథ లిఙ్గాత్మనః పురుషస్య ప్రాణాత్మతాం దర్శయతి - ప్రాచీతి. అస్య స్వప్నావస్థాం విహాయ సుషుప్త్యవస్థాం గతస్య ప్రాజ్ఞస్య పురుషస్య ప్రాణాత్మనః ప్రాచీ దిక్ ప్రాగసవః ప్రాఞ్చః ప్రాణాః, తథా అస్య దక్షిణ దిశా దక్షిణేప్రాణాః అస్య పరాగ్దిశా పశ్చిమదిక్తు ప్రత్యఞ్చః ప్రాణాః. ఉత్తర దిశా అస్య ఉదఞ్చః ప్రాణాః ఊర్ధ్వా దిక్ అస్య ఊర్ధ్వగాః ప్రాణాః అవాచీ అధరా సా దిక్ అవాచః ప్రాణాః, సమస్తా దిశ స్సకలాః ప్రాణాఏవ. త మిమం సమస్తాత్మకం ప్రాణం బుధో విద్వాన్ స్వాత్మత్వేన ప్రయాతి ప్రాప్నోతి. క్రమేణ విశ్వం స్థూలాత్మానం తైజసే తైజసంచ లిఙ్గాత్మానం ప్రాజ్ఞే ప్రాణాత్మ న్యుపసంహరతీత్యర్థః. విద్వాన్ నాహం స్థూలాత్మా స్వప్నే మమ స్థూలా భావాత్. కిన్తు లిఙ్గాత్మైవ భవామీతి తావ త్ప్రతిపద్యతే. తతః నాహం లిఙ్గాత్మా సుషుప్తౌ మమ లిఙ్గాభావాత్. కిన్తు సూక్ష్మాత్మైవ భవామీతి ప్రతి పద్యతే. ఏవం ప్రాణాత్మా ప్రాజ్ఞఏవాహ మితి మన్యత ఇత్యర్థః. యద్యపి ప్రాజ్ఞ స్యాజ్ఞానం కారణశరీరభూతం సూక్ష్మమే వోపాధి ర్నతు ప్రాణః తథాపి లిఙ్గస్య కారణశరీరే విలయే సత్యపి ప్రాణస్య స్వప్నజాగరయోరివ సుషుప్తావపి సత్త్వా త్తత్కారణశరీరం సప్రాణమేవేతి ప్రాణాత్మా ప్రాజ్ఞ ఇత్యుక్తమ్. ౧౬-౪

శ్లో॥ సూక్ష్మప్రాణమయ స్స ఏష పురుషో బహిర్మైవ సర్వాన్తరం
వేదాన్తా ఇతి నేతినే త్యుపదిశ న్త్యేనం పుమాంసం పరమ్
అగ్రాహ్యోఽయ మసఙ్గ ఏవ మయతే య శ్చాద్వయం సోఽభయం
ప్రాప్నో త్యతో న సంశయో భవతి య త్పుంసో ద్వితీయా ద్భయమ్.

౧౬-౫

వ్యా.-అథ తంచ ప్రాజ్ఞం ప్రత్యగాత్మన్యుపసంహరేద్ విద్వాన్ నభయం ప్రాప్నుమిత్యాహ - సూక్ష్మేతి. సూక్ష్మప్రాణమయం సూక్ష్మశరీరాభిమానీ ప్రాణాత్మాచ ప్రాజ్ఞ ఏష పురుషః సర్వాన్తరం ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మైవ. ప్రతీచఏన కారణశరీరోపాధివశేన ప్రాజ్ఞత్వస్య ప్రాప్తత్వాద్వస్తుతో నిరుపాధికః బ్రహ్మాభిన్నశ్చ ప్రత్యగాత్మాహమేవేతి విద్వాన్ పశ్యేదిత్యర్థః. నను నాయం పురుషో బ్రహ్మ కిన్తు వేదాన్తైర్నేతి నేతీతి నిర్దిష్టమేవ బ్రహ్మేత్యతఆహ. వేదాన్తాః ఏనం పరం సర్వోపాధివినిర్ముక్తం పుమాంసం ప్రత్యఞ్చమాత్మానం నేతి నేతీతి ఉపదిశన్తి. అయమగ్రాహ్యో ఽసఙ్గశ్చ. అతఏవాస్య నేతి నేతీతి నిషేధవిధయా నిర్దేశః యద్యయం గ్రాహ్యస్స్యాత్తర్హి విధిముఖేనైవ ప్రతిపాద్యేతాయమశ్వాదివత్. అగ్రాహ్యత్వం బాహ్యసఙ్గత్వాదేవ కరణం హి సర్వం స్వసంసృష్టమవభాసయతి అసఙ్గే త్వస్మిన్ కథం కరణసఙ్గః న కథమపీతి. యశ్చ యస్తు విద్వాన్ అద్వయమేన మీయతే ఆత్మత్వేన ప్రాప్నోతి. అహంబ్రహ్మాస్మీతి సాక్షాత్కరోతీతియావత్. సః అభయం ప్రాప్నోత్యేవ. అత్ర ఉక్తార్థే సంశయో నకర్తవ్యః. తత్ర హేతుమాహ. యద్యస్మాత్పుంసః మర్త్యస్య ద్వితీయాద్వస్తునః వ్యాఘ్రాదిలక్షణాద్భయమ్భవతి జాయతే ప్రత్యగాత్మన స్త్వద్వితీయత్వాన్న భయలేశావకాశః ప్రత్యగాత్మానం ప్రాప్తస్య అద్వితీయత్వంచ ప్రత్యగాత్మనః ఏకమేవాద్వితీయంబ్రహ్మేతి శ్రుత్యా కణ్ఠతఏవోక్తం. నచ బ్రహ్మైవాద్వితీయం నతు ప్రత్యగాత్మేతి వాచ్యం స ఆత్మా తత్త్వమసీత్యాదిభిః ప్రత్యగాత్మనఏవ బ్రహ్మత్వస్య ప్రతిపాదితత్వాత్. బ్రహ్మైసహి బుద్ధావుపలభ్యమానంస త్ప్రత్యగాత్మేత్యుచ్యతఇత్యసకృదుక్తమ్. తస్మాదభయకామేన ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మైకమేవ ప్రతిపత్తవ్యమ్. ౧౬౫

శ్లో॥ కింజ్యోతిః పురుషోఽయమార్య తరణిర్జ్యోతిర్గతేఽస్తం రవౌ
కింజ్యోతిర్నను సోమ్య శీతకిరణజ్యోతిశ్చ చన్ద్రే గతే
కింజ్యోతిర్భగవన్న సౌమ్యదహనజ్యోతిశ్చ శాన్తేఽనలే
కింజ్యోతిః పురుషో భవత్యయ మరే వాగ్జ్యోతిరిత్యుచ్యతే. ౧౬౬

వ్యా.-విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యుక్తం తత్ర జ్ఞానస్వరూపత్వమాత్మనస్థాపయతి - గురుశిష్యసంవాదముఖేన కింజ్యోతిరితి. హే ఆర్య గురో అయం దృశ్యమానః పురుష శ్శిరఃపాణ్యాదిలక్షణః అజ్ఞైరాత్మత్వేనాభిమతః కార్యకరణసఙ్ఘాతః కింజ్యోతిః కింజ్యోతిర్యస్య స కింజ్యోతిః కేన జ్యోతిషా ఘటాదివస్తు జానాతి

కిం స్వస్మా ద్వ్యతిరిక్తేన యద్వా అవ్యతిరిక్తేనేతి పృష్టు రాశయః. గురురాహ-తరణిర్జ్యోతిరితి. తరణి స్సూర్యః జ్యోతి ర్యస్య స తథోక్తః. నిశ్యన్ధకారే యస్య కస్యాపి వ్యవహార స్యాభావా త్సూర్యోదయ మారభ్యైవ సర్వవ్యవహారార మ్భాత్. సూర్యేణైవ జ్యోతిషా పురుష స్సర్వం జానాతీతి సఙ్ఘాతవ్యతిరిక్తమేవ జ్యోతిరితి భావః. నను సూర్యఏవ యది పురుషస్య జ్యోతి స్తర్హి రవా వస్తం గతే సతి పురుషో జ్యోతిరభావా న్నిర్వ్యవహార ఏవ స్యాత్. నతు తథా భవతి నిశ్యపి వ్యవహారదర్శనా దిత్యభిప్రియ౯ పృచ్ఛతి శిష్యః రవా వస్తంగతేసతి పురుషః కిం జ్యోతిరితి. నాహం తరణిరేవ పురుషస్య జ్యోతిరితి వదామి కిన్తు తరణి ర్జ్యోతిరితి వదామి తతశ్చ తరణివ జ్జ్యోతిర న్తరమపి భవత్యేవ సఙ్ఘాతవ్యతిరిక్తమి త్యభిప్రియ న్నాహ గురు శ్శిష్యమ్ప్రితి హే సోమ్య ప్రియదర్శన శిష్య శీత కిరణజ్యోతిః. పురుషో భవతి నిశాయాం పురుష శ్చన్ద్రేణైవ జ్యోతిషా వ్యవహర తీత్యర్థః హే భగవ౯ చన్ద్రే గతే అస్తమితే యద్వా అనుదితే చకారా త్సూర్యే అస్తమితే నిశ్యన్ధకారే పురుషః కింజ్యోతిరితి. హే సోమ్య దహనజ్యోతిః దీపాదిరూపే ణాగ్నినైవ జ్యోతిషా పురుషో వ్యవహరతీత్యర్థః. అనలే శాన్తే నిర్వాణే దీపే ఇత్యర్థః చా చ్చన్ద్రసూర్యయో శ్చాభావే అయం పురుషః కింజ్యోతి ర్భవతి. అరే శిష్య వాగ్జ్యోతిః శబజ్జ్యోతి ర్భవతీ త్యుచ్యతే. అన్ధకారేపి ఛీంకారాదీ న్శబ్దవిశేషా౯ శ్రుత్వా గజో௨యం శున కో௨యమితి వ్యవహరతి పురుష ఇతి శబ్ద ఏ వాస్య జ్యోతిః సచ శబ్దః సఙ్ఘాతా దన్యఏవ. ౧౬౬

శ్లో॥ సూర్యాచన్ద్రమసో స్తథా௨స్తమితయో శ్శాన్తే௨నలే వాచి వా
శాన్తాయాం పురుషో భవ త్యయ మహో కింజ్యోతి రాఖ్యాహి మే
ఆత్మజ్యోతి రసౌ తదా భవతి య స్సమ్యాత్మనా జ్యోతిషా
చాస్తే పర్యయతేచ కర్మ కురుతే సో௨యం విపర్యేతి చ. ౧౬౭

వ్యా.—తథా సూర్యాచన్ద్రమసో రస్తమితయో స్సతోః అనలే శాన్తేసతి వాచివా శబ్దేచ శాన్తాయాం సత్యా మహో గురో అయం పురుషః కింజ్యోతి ర్భవతి మే మహ్య మాఖ్యాహి కృపయా బ్రూహి. తదా అసౌ పురుష ఆత్మ జ్యోతి ర్భవతి తదే వోపపాదయతి యస్మాత్ హే సోమ్య సో௨యం పురుషః ఆత్మనా జ్యోతిషా ఆస్తే ఉపవిశతి పర్యయతే గచ్ఛతి చ కర్మ కురుతే విపర్యేతి ఆగచ్ఛతి చ తస్మా త్పురుషస్య సర్వవ్యవహారహేతు రాత్మజ్యోతిరేవ. అతేదం బోద్ధవ్యమ్. ఆసనగమనాదివ్యవహారహేతుస్తావ

జ్యోతి రితిప్రసిద్ధమ్. జ్యోతిష స్సత్త్వే వ్యవహారసత్త్వం తదభావే తదభావ ఇత్యన్వయ వ్యతిరేకప్రమాణ్యాత్. యో యేన జ్యోతిషా వ్యవహరతి తస్మా త్తజ్జ్యోతి ర్వ్యతిరిక్తమేవ సూర్యజ్యోతిషా వ్యవహరతః పురుషా త్సూర్యజ్యోతిషో భిన్నత్వదర్శనాత్. తత స్సఙ్ఘాతః పురుష స్తావ న్నజ్యోతిః సర్వథాపి సఙ్ఘాతభిన్నేనైవ జ్యోతిషా భవితవ్యమితి. తచ్చ సఙ్ఘాతభిన్నం జ్యోతి ర్నతావ దాదిత్యః ఆదిత్యేసతి వ్యవహారసత్త్వమిత్యన్వయసత్త్వేపి ఆదిత్యాభావే వ్యవహారాభావఇతి వ్యతిరేక స్యాసత్త్వాత్, ఆదిత్యాభావవత్యాం నిశాయాం చన్ద్రజ్యోతిషా వ్యవహారదర్శనాత్. కిఞ్చ ఆదిత్యే సతి వ్యవహారసత్త్వ మిత్యన్వయోపి దుస్థఏవ అహ్ని నిద్రాణస్య పురుషస్య వ్యవహారాదర్శనాత్. ఏవం చన్ద్రాగ్నిశబ్దేష్వపి నాన్వయవ్యతిరేకప్రమాణ మస్తీతి న తేషాం జ్యోతిష్ట్వమ్. ఏవం సూర్యాదీనాం చతుర్ణాం జ్యోతిష్ట్వే ప్రత్యాఖ్యాతే పారిశేష్యా దాత్మైన పురుషస్య జ్యోతిరితి సిద్ధమ్. అన్వయవ్యతిరేకప్రమాణంచ విద్యతేఽత్ర, ఆత్మజ్యోతిస్సత్త్వే వ్యవహారసత్త్వం తదభావే తదభావ ఇతి. స చాత్మా ఆన్తరోపి సఙ్ఘాతా ద్భిన్నఏవ బాహ్యానా మాదిత్యాదిజ్యోతిషాం సఙ్ఘాతభిన్నత్వదర్శనా దితి. నను సఙ్ఘాతః స్వానతిరిక్తేనైవ జ్యోతిషా వ్యవహరతి, చక్షుష స్సఙ్ఘాతా దనతిరిక్తత్వాత్. చక్షుషైవ పురుషస్య దర్శనాదిసర్వవ్యవహారసిద్ధే రితిచే న్నైవమ్, చక్షుషా శ్రవణాదివ్యవహారాణా మసిద్ధేః. నచ ఆసనగమనకర్మకరణాగమనా నీహోక్తాని చక్షుషైవ సిద్ధ్యన్తీతి వాచ్య మన్ధస్యాప్యాసనాదిసమ్భవాత్, చక్షుష్మతోఽపి పాణిపాదరహితస్య తదసమ్భవాచ్చ, ఆసనాదిక్రియాణాం సర్వక్రియోపలక్షణత్వాచ్చ. తర్హి చక్షురాదీని జ్ఞానకర్మేన్ద్రియాణి దశజ్యోతీంషీతి బ్రూమ ఇతిచే న్నైవమ్, స్వప్నే చక్షురాద్యభావేఽపి వ్యవహారదర్శనాత్, జాగ్రతి చక్షురాదిసత్త్వే ప్యన్తఃకరణేఽన్యత్ర గతే సతి వ్యవహారాభావదర్శనాచ్చ. తర్హి సఙ్ఘాతానతిరిక్త మన్తఃకరణమేవ జ్యోతిరితి బ్రూమ ఇతిచే న్నైవమ్, బహిరిన్ద్రియసాహాయ్యాభావే కేవలాన్తఃకరణస్య వ్యవహారాహేతుత్వాత్, స్వప్నేఽన్తఃకరణస్య ప్రతిబద్ధత్వాచ్చ. నచ సఙ్ఘాతానతిరిక్తః ప్రాణో జ్యోతి రితివాచ్యం, ప్రాణస్య జడత్వాత్, ప్రాణేషు సత్స్వపి సుషుప్తౌ వ్యవహారాదర్శనాత్. తస్మా త్సఙ్ఘాతాతిరిక్తఏ వాత్మా సఙ్ఘాతస్య జ్యోతిః. కిఞ్చ జ్యోతిషో జ్యోతి ర్నాస్తి అనవస్థాదోషాత్. తతశ్చ యేన సర్వ మవభాస్యతే తజ్జ్యోతి రేకమేవ భవితు మర్హతి. తచ్చ న సూర్యచన్ద్రాగ్నయః. లోకే భాసకత్వేన ప్రసిద్ధా స్తేజోమయా ఏతే త్రయ ఏవహి చక్షుషా భాస్యమానత్వా దేతేషాం నాపి శబ్దో వేదాదిరూపః యజ్ఞాదిసర్వపదార్థావభాసకోపి శబ్దః శ్రోత్రేణావ

భాస్యత ఇతి. నచ చక్షుః శ్రోత్రం చేతి జ్యోతిర్ద్వయ మితి వాచ్య మేకమేవ జ్యోతి రిత్యుక్తత్వాత్. నహి చక్షుషా శ్రోత్రం శ్రోత్రేణ చక్షుర్వా భాస్యతే, యేన తయో రేకతరమేవ జ్యోతిరితి నిర్ధార్యేత. ప్రత్యుత తే చక్షుశ్శ్రోత్రే మనసా భాస్యేతే ఇతి మనఏవ జ్యోతిః. తచ్చాన్తఃకరణం సుఖాదిమదాత్మనా భాస్యత ఇత్యాత్మైవ జ్యోతిః. అనేనై వాత్మనా మనఆదయ స్సర్వే ఽవభాస్యన్త ఇతి. ఉక్తశ్చ శ్రుత్యన్తరే ఽయమర్థః ‘ తస్య భాసా సర్వమిదం విభా’తీతి. అయ మాత్మా సఙ్ఘాతా ద్భిన్న ఏవ. కార్యకరణాత్మకే సఙ్ఘాతే జ్యోతిష్ట్వస్య ప్రత్యాఖ్యాతత్వాత్. కార్యం దేహః స తావజ్జడ ఇతి సర్వసమ్మతఏవ. కరణాని చక్షురాదీ న్యన్తఃకరణంచ తేషాం జ్యోతిష్ట్వ మజ్ఞజనాభిమతం ప్రత్యాఖ్యాత మేవ. తస్మా త్పురుషస్య సర్వవ్యవహారాస్పదం జ్యోతి రాత్మైవ. ౧౬౭

శ్లో॥ ఆత్మాఽసౌ కతమ స్స యో హృది పుమా నన్తఃప్రభః ప్రాణగో
విజ్ఞానాత్మక ఏష సఞ్చరతి నా లోకా సమానో ధియా
చిత్తే ధ్యాయతి చిన్తయన్నివ చల త్యస్మిం శ్చల న్వా విభా
త్యేష స్వప్నముపేత్య లోక మిమ మత్యేత్యేవ మృత్యోః పదమ్.
౧౬౮

వ్యా.—ఆత్మైవ జ్యోతి రిత్యుక్తే గురుణా పృచ్ఛతి శిష్యః. సోఽసా వాత్మా కతమ ఇతి. కింశబ్దా ద్బహూనాం నిర్ధారణే డతమచ్. చక్షురాదీనాం సూర్యాదీనాంచ జ్యోతిషామ్మధ్యే క ఇత్యర్థః. నచ చక్షుస్సూర్యాదివ్యతిరిక్త స్యాత్మనః కథ న్తద న్తఃపాతిత్వం యేన తన్నిర్ధారణం స్యాదితి వాచ్యం, చక్షురాద్యన్యతమ ఏవాత్మేతి భ్రాన్త్యా పృష్టత్వా చ్ఛిష్యేణ కతమ ఇతి. యద్యాత్మా చక్షురాద్యన్యతమః తర్హి తేషామ్మధ్యే కతమ ఆత్మా. యదితు చక్షురాదిభ్యో భిన్న ఆత్మా తర్హి స ఆత్మా కఇతి ప్రశ్నాభిప్రాయః. గురు రాహ- యః అన్తఃప్రభః అన్తర్జ్యోతిః బుద్ధివ న్న బహిర్జ్యోతి రిత్యర్థః. విజ్ఞానాత్మకః జ్ఞానస్వరూపః. ప్రాణగః ప్రాణేషు వర్తమానః వృక్షేషు పాషాణవ దితిభావః. తేన ప్రాణవ్యతిరిక్త ఇతి సిద్ధమ్. హృది బుద్ధౌ వర్తమానః బుద్ధ్యుపాధిక ఇత్యర్థః. పుమాన్ పురుషః స ఆత్మేతి పూర్వేణాన్వయః. విజ్ఞానమయ ఆత్మైవ స్వయంజ్యోతి రిత్యర్థః. నను నాయ మాత్మా స్వయంజ్యోతిః. కిన్తు చక్షురాదికరణేషు సూర్యాదిదేవేషు చ సత్స్వేవ ఘటాదిక మవభాసయతి నతు స్వతఏవేతి ప్రాప్తే జాగ్రత్యాత్మన స్స్వయంజ్యోతిష్ట్వస్య వివిచ్య దర్శయితు మశక్యత్వా త్స్వప్నే చక్షుస్సూర్యాదిజ్యోతి

ర న్తరశూన్యే ఆత్మన స్స్వయం జ్యోతిష్ట్వం డిదర్శయిషు రాహ - ఏషఇత్యాది. ఏష నా జీవః ధియా సమానః సన్. బుద్ధితాదాత్మ్యాధ్యాసం ప్రిపన్నస్సన్నిత్యర్థః. ఘట మవభాసయ న్నాలోకో ఘటాకారమివ బుద్ధి మవభాసయ న్నయం బుద్ధ్యాకారం ప్రిపన్నస్సన్నితిభావః లోకౌ ఇమం లోకం పరం లోకంచ సఞ్చరతి ప్రాప్నోతి. బుద్ధి ర్యం లోకం గచ్ఛతి స్వయం తం లోక మాప్నోతీత్యర్థః. స్వతః పూర్ణస్య పురుషస్య గత్యాఽసమ్భవా దితిభావః కథ మయం బుద్ధ్యా లోకద్వయం గచ్ఛన్త్యాం గచ్ఛతీత్యత్రి దృష్టాన్తమాహ. చిత్తే ధ్యాయతి సతి పుమా నయం చిన్తయన్నివ భాతి, న కేవలం బుద్ధ్యైవాయం సమానః కిన్తు సఙ్ఘాతే నాపీత్యాహ. అస్మిన్ సఙ్ఘాతే చలతి సతి ఏష చలన్త్యా చల న్నివ విభాతి. ఏష ఆత్మా స్వప్న ముపేత్య బుద్ధ్యా స్వపన్త్యాం సత్యాం స్వయమపి స్వపన్నివ భాతీత్యర్థః. మృత్యోః కర్మావిద్యాదేః పదం రూప మిమం లోకం కార్యకరణసఙ్ఘాత మత్యేతి అతిక్రామతి. సఙ్ఘాతతాదాత్మ్యాధ్యాసం పరిత్యజతీత్యర్థః. ౧౬౭

శ్లో॥ సోఽయం వా పురుష శ్శరీర మభిసమ్పన్నో భవన్ పాప్మభిః
సంసృష్టో భవతి ప్రియంస్తు విజహాత్యేవాఖిలాన్ పాప్మనః
ద్వే స్థానే భవతోఽయ మస్యచ పరో లోక స్తృతీయ స్తయోః
సన్ధ్యం స్వప్నపదం వస న్నిహ పుమాన్ స్థానద్వయం పశ్యతి. ౧౬౮

వ్యా.-యథైకస్మిన్ దేహే సుప్తో భూత్వా పురుషో మృత్యో రూపా ణ్యత్యేతి ఏవం దేహా ద్దేహా న్తరం గచ్ఛన్నపీత్యాహ - సఇతి. సోఽయం పురుషః శరీర మభిసమ్పన్నో భవన్ శరీర మభిసమ్పద్యమానస్సన్, శరీరే ఆత్మభావ మాపద్యమానస్స న్నితియావత్. పాప్మభిః పాప్మసమవాయిభి ర్ధర్మాధర్మాశ్రియైః కార్యకరణై రిత్యర్థః. సంసృష్ట స్సంయుక్తో భవతి. ప్రియన్ మ్రియమాణస్తు అఖిలాన్ పాప్మనో విజహాత్యేవ. సఙ్ఘాతతాదాత్మ్యాధ్యాసం పరిత్యజతీత్యర్థః. నచ కార్యకరణాని సర్వాణి సాక్షాదేవ పరిత్యజతీతి వాచ్యం ముక్తే రన్యత్రి కరణవియోగాభావా త్పురుషస్య. తస్మా న్మరణే శరీరస్య సాక్షాద్వియోగే సత్యపి న కరణానాం సాక్షాద్వియోగః స్వప్నేతు శరీరస్యాపి న సాక్షాద్వియోగః. యద్యపిపూర్ణస్య పురుషస్య కేనచి త్సంయోగో వియోగోవా కల్పయితుం న శక్యతే తథాపి బుద్ధేః కేనచి త్సంయోగవియోగసత్త్వా త్తదధ్యాసా దాత్మ నోపీతి బోద్ధవ్యమ్. ఏతేన బుద్ధికృతఏవ వాత్మనో జన్మమరణలక్షణో జాగ్రిత్స్వ ప్నలక్షణశ్చ సంసారో న స్వాభావిక ఇతి సిద్ధమ్. అస్య పురుషస్య అయం

లోకః పరలోకశ్చేతి ద్వే ఏవ స్థానే జన్మనీ భవతః. అతీతానా మనాగతానాం చానేకేషాం జన్మనాం పరజన్మన్యే వాన్తర్భావా ద్దేతజ్జన్మనశ్చైకత్వాత్. నతు తృతీయం స్థాన మస్తీత్యేవకారార్థః. నను జాగ్రిత్స్వప్నావేవ స్థానద్వయం కిం నస్యా దతఆహ. సన్ధ్యం సన్ధౌభవ మిహలోకపరలోకయోర్మధ్యే వర్తమాన మిత్యర్థః. స్వప్నపదన్తు తయోః తృతీయం త్రియాణాం పూరణం స్థానం భవతి. నను ద్వే ఏవ స్థానే ఇత్యుక్తం కథ న్తృతీయస్థానసద్భావ ఇతిచే దుచ్యతే. యథా గ్రామయో స్సన్ధి ర్గ్రామో న భవతి ఏవం ఇహపరలోకాఖ్యస్థానయో స్సన్ధిః స్వప్న స్థానం న భవతి. తృతీయం స్థానం స్వప్నఇతి తూపచారా దుక్తమ్ స్థానసన్ధా స్థానత్వస్య. నను ఇహలోకాఖ్యం స్థానం ప్రత్యక్షమేవేతి న తత్ర విప్రతిపత్తిః. పరలోకస్థానన్తు అప్రత్యక్షమితి కథ న్తస్యాభ్యుపగమోఽత ఆహ. ఇహ సన్ధ్యే స్థానే వస న్నిష్ఠ న్పుమా న్స్థానద్వయ మిహపరలోకద్వయం పశ్యతి. తస్మా దిహలోకవ త్పరలోకోఽపి పురుషేణ స్వప్నే దృశ్యత ఏవేతి పరలోకోఽప్యభ్యుపగన్తవ్య ఏవ. ౧౯

శ్లో॥ జీవోఽయం హి యదాశ్రిమః పరపదే స్వాశ్రిమ్య తం చాశ్రిమం
పాప్మానం వివిధం ప్రిపశ్యతి తథాఽఽనన్దంచ నానావిధమ్
మాతాప్రి మతి సమాకలయ్య పురుషో లోకస్య హత్వా తనుం
నిర్మాయ స్వరుచా రుచం కలయతే య త్ర త్స్వయమ్భా అయమ్. ౨౦

వ్యా.—కథం స్వప్నే తిష్ఠ న్జీవ ఉభౌ లోకౌ పశ్యతి. తత్రాహ - జీవఇతి. హి యస్మా దయం జీవః పరపదే పరలోకే ప్రతిపత్తవ్యే యదాశ్రిమః యదాశ్రియః తం చ తమేవాశ్రిమ మాశ్రియం జ్ఞానకర్మలక్షణం స్వాశ్రిన్య సుష్ఠు ఆశ్రిత్య వివిధం పాప్మానం దుఃఖం ప్రిపశ్యతి తథా నానావిధ మానన్దంచ ప్రపశ్యతి తస్మా దుభౌ లోకౌ పశ్యతీతి పూర్వేణాన్వయః. యద్వా హిః ప్రసిద్ధౌ. పశ్యతీతి ప్రసిద్ధ మిదమేవ దర్శనం లోకద్వయదర్శన మిత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. అత్రేదం బోధ్యమ్. స్వప్నస్తావ ద్వాసనామయః. అనుభవజన్య స్సంస్కారో వాసనా. ప్రాయేణ జాగ్రిత్యనుభూతసజాతీయా ఏవ పదార్థాః స్వప్నే దృశ్యన్త ఇతి నః ప్రత్యక్షః. అననుభూతవస్తువిషయవాసనాఽయోగా దననుభూతం వస్తు స్వప్నే నైవ దృశ్యేత స్మృతితుల్యత్వా త్స్వప్నస్య. స్మృతి వత్స్వప్నోఽపి వాసనామయఇతి హ్యుక్తమ్. ఏవంసతి క్వచి త్స్వప్నే ఇహజన్మ న్యననుభూతమపి వస్తూపలభ్యతే. తేన

స్వప్నే దృష్టస్య తస్య వస్తునః జన్మాన్తరానుభూతత్వ మనుమీయతే. తతశ్చ పరలోకసిద్ధిః. ఏవ మిహపరలోకయో రనుభూతమేవ వాసనామయం స్వప్నప్రపఞ్చం జీవః పశ్యతీతి కృత్వా జీవ ఉభౌ లోకౌ పశ్యతీ త్యుచ్యతే. స్వప్నే తథా జ్ఞానకర్మాశ్రయ స్సన్నేవ జీవ ఇహలోకం పరలోకంవా ప్రపద్యతే. తత్ర యాభ్యాం జ్ఞానకర్మవిశేషాభ్యా మిహలోకం ప్రతిపన్నః తాభ్యామేవ స్వప్నే ప్యైహికవాసనామయాని సుఖాని దుఃఖాని చానుభవతి. యాభ్యాం పునర్జ్ఞానకర్మవిశేషాభ్యాం పరలోకం ప్రతిపన్నః తాభ్యామేవ స్వప్నే పారలౌకికాని సుఖాని దుఃఖాని చానుభవతి. నచ ప్రారబ్ధకర్మణః పరలోకప్రదస్య పరలోకేనసహైవ నష్టత్వా త్కథం తే నేదానీం పారలౌకికసుఖదుఃఖానుభవ ఇతి వాచ్యం, వాసనారూపేణ కర్మణ స్సత్త్వాత్. నహి జ్ఞానంవినా ప్రారబ్ధకర్మణోఽపి భోగమాత్రా న్నిర్మూలం నాశః. తస్మా ద్యథా అతీతాన్య ప్యనుభూతాని సుఖదుఃఖాని వాసనామయాని సన్తీ త్యభ్యుపగమ్యతే. ఏవ మతీతమపి కర్మవాసనారూప మస్తీ త్యభ్యుపగన్తవ్య మన్యథా అనుభూయమానయోః పారలౌకికసుఖదుఃఖసజాతీయయోః స్వాప్నికయో స్సుఖదుఃఖయో ర్నిర్హేతుకత్వాపత్తేః. యది హేతుం వినాపి కార్యం భవతీ త్యుచ్యతే తర్హి ముక్తేరే వాసిద్ధిః. అజ్ఞానరూపహేత్వభావేపి సంసారరూపకార్యోదయాపత్తే ర్ముక్తావపి. తస్మా త్స్వప్నదర్శనబలాత్పరలోకాస్తిత్వ మనుమీయత ఇతి. అథ యదర్థం స్వప్న ఉక్త స్త దిదానీం పురుషస్య స్వయం జ్యోతిష్ట్వనిర్ధారణం కరోతి. అత్ర స్వప్నావస్థాయాం పురుష ఆత్మా లోకస్య స తస్య మాత్రా మేకదేశ మవయవం వాసనాత్మకం భారూపం సమాకలయ్య సమ్యగాచ్ఛిద్య గృహీత్వా తనుం స్థూలశరీరం హత్వా పాతయిత్వా నిస్సమ్బోధ మాపాద్య జీవే హి స్థూలశరీరాభిమానం త్యక్త్వా స్వాపం గతేసతి దేహోఽయం నిశ్చేష్టః పతతి శయ్యాయామ్. నిర్మాయ శరీరాన్తర మితి శేషః. మాయామయం శరీరాన్తరం నిర్మాయ యద్వా తను మిత్యస్యాత్రాప్యన్వయః తనుం మాయామయీ మితిభావః. నిర్మాయ స్వరుచా ఆత్మరూపేణ జ్యోతిషా రుచం మాత్రామయీం భా మన్తఃకరణవృత్తిప్రకాశ మితియావత్. కలయతే సాక్షాత్కరోతి యద్యస్మా దేవం తత్తస్మాత్ అయం పురుషః అత్ర స్వప్నే స్వయమ్భాః. స్వయమేవ భాసతఇతి స్వయమ్భాః, స్వయంజ్యోతిః స్వయమేవ భాసయతీతివా స్వయమ్భాః. ఆదిత్యాదిదేవతానుగృహీతచక్షురాదికరణనిరపేక్ష స్సన్నేవ స్వవిషయం సర్వ మవభాసయతి. స్వయంచ భాసతఇతి స్వప్నే

పురుష స్స్వయంజ్యోతి ర్భవతి. యథా స్వప్నే పురుషః స్వయంజ్యోతిః తథా జాగ్రిత్యపి అవికార స్సదైకరూపః పురుషో హి నిత్యః జ్ఞానస్వరూపః. యథా ప్రకా శాత్మా వహ్ని స్సర్వదాపి ప్రకాశాత్మైవ న కదాచిదపి వ్యభిచర త్యగ్నేః ప్రకాశః. ఏవం జ్ఞానాత్మాన మాత్మానం జ్ఞానం కదాచిదపి న వ్యభిచరతి. తచ్చ జ్ఞానం స్వయంప్రకాశ మన్యావభాస్యత్వే స త్యనవస్థాదోషాత్. క్షణికవిజ్ఞానస్తు ఆత్మచైతన్యావభాస్యమేవేతి న త త్స్వయంజ్యోతిః. అతః పారిశేష్యా దాత్మైక ఏవ స్వయంజ్యోతిః. యదన్యా నవభాసయ త్సదాత్మానమ ప్యవభాసయతి తత్స్వ యంజ్యోతి రితి లక్షణమ్, న చాస్య దీపాదా వ్యభిచారః, దీపాదే రాత్మావ భాసకత్వాభావాత్. న హ్యన్ధప్ర్తతి దీపాది రాత్మాన మవభాసయతి. యద్వా స్వయమ్భాసమానత్వమేవ స్వయంజ్యోతిష్ట్వమ్. దీపాదిస్తు చక్షురాదాసత్త్యైవభాసతే నతు స్వయమితి న తత్ర వ్యభిచారః. అథవా అనన్యావభాస్యత్వే స త్యన్యావభా సకత్వం తత్ దీపాదా విశేషణాంశాభావా న్నాతివ్యాప్తిః. నను జీవో మాత్రా ముపాదాయ తనుం నిర్మాయ స్వరుచా రుచ మవభాసయతీత్యస్య కోర్థ ఇతిచే దుచ్యతే. జాగ్రద్విషయం బుద్ధ్యతిరిక్తం సర్వమపి కార్యకరణసఙ్ఘాతం నిర్వ్యాపారీ కృత్య మాయయా కఞ్చి ద్విలక్షణం సఙ్ఘాత మన్యం నిర్మాయ తదాకారయా బుద్ధివృత్త్యా సంయుజ్య యథాసంస్కారం బ్రాహ్మణోఽహం దరిద్రోఽహ మిత్యేవ మభిమన్యమానః మాయాకల్పితరథాదివిషయాకారపరిణతబుద్ధివృత్త్యుపారూఢచైత న్యప్రకాశేన సర్వంసాక్షాత్కుర్వ న్వర్తతఇతి. యద్యేవం స్వప్నేపి సఙ్ఘాత సూర్యాదిజ్యోతీంషిచ వర్తన్త ఏవేతి కథం స్వప్నే స్వయంజ్యోతిష్ట్వ మాత్మనో నిర్ధా రయితుం శక్యత ఇతిచే దుచ్యతే. దేహా ద్బహిరే వాదిత్యాదయ స్సన్తి నతు దేహస్యా న్తరితి సర్వో లోకో నిశ్చినోతీతి తద్దృష్ట్యేద ముక్తం. యద్వా జీవః స్వప్నే స్వయమేవ సూర్యాదీ న్రథాదీ న్సఙ్ఘాతం చ మాయయా నిర్మాయావభాసయ న్భాసత ఇతి స్వప్నే పురుషః స్వయంజ్యోతి రిత్యుచ్యతే. జాగ్రితితు సూర్యాదయో రథాదయ స్సఙ్ఘాతశ్చ పరేణ నిర్మితా ఏవేతి న తత్ర స్వయంజ్యోతిష్ట్వ మాత్మ నోఽవధారయితుం శక్యత ఇతి. కిఞ్చ జాగ్రితి సర్వ మిదం జీవేన న భాస్యతే జీవ స్యాసర్వజ్ఞత్వా దసర్వశక్తిత్వాచ్చ. కిన్తు ఈశ్వరేణై వావభాస్యతే. స్వప్నేతు సర్వం జగ దీశ్వరసహితం జీవేనై వావభాస్యత ఇతి స్వప్నే జీవః స్వయంజ్యోతి ర్భవతి. నచ స్వప్నేపి జీవస్య కథం సర్వావభాసకత్వ మితి వాచ్యం, సర్వస్రష్టృత్వాదితి. నచ జీవః స్వనియన్తార మపి కథ మీశ్వరం సృజేదితి వాచ్యం, స్వభక్షకవ్యాఘ్రాదేరపి జీవేన సృజ్యమానత్వదర్శనాత్. నచ ఈశ్వరఏవ స్వప్నప్రపఞ్చస్యాపి స్రష్టా

జాగ్రత్ప్రపఞ్చవ దితివాచ్యం, స్థిరభూమ్యాదిప్రపఞ్చకల్పయితు రీశ్వరస్య క్షణిక స్వప్నప్రపఞ్చకల్పయితృత్వకల్పన స్యాయుక్తత్వాత్. జీవఏవ స్వాజ్ఞానకర్మభ్యాం జాగ్రత్ప్రపఞ్చమపి సృజతీతి మతేతు. జాగ్రత్యపి జీవ స్స్వయంజ్యోతి రేవ. నచ స్వానర్థకరప్రపఞ్చసృష్టిః స్వస్య కథం జీవస్యేతి వాచ్యం, జ్ఞానకర్మపరతన్త్రత్వాత్. పరతన్త్రోహి పరప్రయుక్త స్స్వానర్థమపి కర్మ కురుతే. నచ జ్ఞానకర్మణో ర్జడత్వా త్కథం తత్పారతన్త్ర్యం చేతనస్య జీవస్యేతి వాచ్యం, జ్ఞానకర్మద్వారా జీవ స్యేశ్వరపరతన్త్రత్వాత్. న చేశ్వరఏవ జీవజ్ఞానకర్మానురోధీ సర్గం సృజతీతి వాచ్యం, తస్యేశ్వర స్యాక్రియత్వాత్. మాయయా తస్య స్రష్టృత్వ ముపపద్యత ఇతిచే దత ఏవ కేచి దీశ్వరమేవ స్రష్టార మాహు ర్జాగ్రత్ప్రపఞ్చస్య. నచ తన్న్యాయేన స్వప్నప్రపఞ్చస్యా పీశ్వరఏవ స్రష్టేతి వాచ్యమ్, ప్రత్యుక్తత్వా దస్య. నచ లీలయా క్షణికం స్థిరంవా ప్రపఞ్చం కల్పయ తీశ్వరః జీవకర్మజ్ఞానవశాదితి వాచ్యం, నిహత్య నిర్మాయేతి శ్రుత్యా కణ్ఠతఏవో క్తత్వా త్స్వప్నప్రపఞ్చస్రష్టా జీవ ఇతి. నచ తనుం నిర్మాయే త్యేవోక్త మితి వాచ్యం, వక్ష్యమాణత్వా ద్రథాది సృష్టేః. కిఞ్చ దృష్టిసమయఏవ స్వప్నజగత్సృష్టిః రజ్జుసర్పాదివ దితిద్రష్ట్రైవ త త్సృజ్యతే జీవేన. నచ జీవస్య నైత త్సామర్థ్య మితి వాచ్యం, సత్త్వా దవి ద్యాయాః. వస్తుతస్తు ఈశ్వరఏవ జీవభావ మాపన్న ఇతి సిద్ధాన్తా జ్జీవసృష్టోపి స్వప్న ప్రపఞ్చ ఈశ్వరసృష్ట ఇతి వక్తుం యుజ్యత ఏవ. నచానేన న్యాయే నేశ్వరసృష్టజాగ్ర త్ప్రపఞ్చోపి జీవసృష్ట ఇతి వక్తుం యుజ్యత ఏవేతి వాచ్యం, లిఙ్గశరీరావచ్ఛిన్నత్వ లక్షణజీవభావాపత్తేః ప్రాగే వేశ్వరేణ మహాభూతానాం సృష్టత్వాత్. అతఏవ హి హిరణ్యగర్భం జీవఇతి బ్రువన్తి స్రష్టారమపి. మహాభూతస్రష్టృత్వాభావా త్తస్య. తస్మా దీశ్వరనిర్మితే జాగ్రత్ప్రపఞ్చే జీవభాస్యత్వవ దీశ్వరభాస్యత్వ స్యాపిసత్త్వా జ్జీవ ఏవ సర్వప్రపఞ్చావభాసకః స్వయంజ్యోతి రితి నిశ్చేతుం నశక్యత ఇతి, స్వప్నే పురుష స్స్వయంజ్యోతి రిత్యుక్తం స్వప్నప్రపఞ్చస్య జీవనిర్మితత్వేన జీవైకావభాస్యత్వా దితి. నను యదీశ్వరః స్వప్నప్రపఞ్చం న భాసయతి తర్హి స స్యా దసర్వజ్ఞ ఏవ న చేష్టాపత్తి 'స్ససర్వజ్ఞ స్స ర్వవి' దితిశ్రుతేః ఇతిచే న్నైవమ్, జీవరూపే ణేశ్వరస్య స్వప్నావభాసకత్వసమ్భవాత్. నచ జాగ్రత్యపి తథైవేతి వాచ్యం జీవేశ్వరయో రుభయోరపి జాగ్రత్ప్రపఞ్చావభాసకత్వదర్శనాత్. కథ మితిచే దుచ్యతే. జీవస్య తావ త్స్వసంసృష్టసర్వవిషయావభాసనం ప్రత్యక్షమ్. ఈశ్వరస్య స్వసంసృష్టసర్వవిషయావభాసనన్తు శాస్త్రప్రసిద్ధ మనుమానసిద్ధఞ్చ, పరో

క్షుత్వా దీశ్వరస్య. యద్వా ఏకైకో జీవః స్వస్వసంసృష్టం విషయజాతం యత్కి-
ఞ్చిదే వావభాసయతి సర్వజీవాత్మా ఈశ్వరస్తు సర్వమితి సర్వైర్జీవై స్సర్వం హి
సాక్షాత్క్రియతే. న చోక్తన్యాయేన స్వప్నప్రపఞ్చోఽపి సర్వజీవాత్మకేశ్వరేణ
సాక్షాత్క్రియత ఇతి వాచ్యం, ప్రతిజీవం స్వప్నప్రపఞ్చానా మ్భేదాత్. నహి
సర్వైర్జీవై రేకః స్వప్నప్రపఞ్చో భాస్యతే. తస్మా జ్జీవేనైవ స్వప్నప్రపఞ్చో
భాస్యతే సృజ్యతే చేతి స్వప్నే జీవః స్వయంజ్యోతి ర్భవతి. నను జాగ్రత్ప్ర
పఞ్చః స్వప్నో వా బుద్ధివృత్త్యైవ భాస్యతే నతు జీవేనేతిచే న్నైవమ్
బుద్ధివృత్తే ర్జడత్వా జ్జీవేన భాస్యమానత్వాచ్చ. నచ బుద్ధివృత్తిరూపవిజ్ఞానాతిరిక్తో
నాస్తి జీవప్రకాశ ఇతి వాచ్యం, స్వేన భాసా స్వేన జ్యోతిషేతి శ్రుత్యుక్తత్వా
త్తస్య. అతీన్ద్రియార్థే శ్రుతిరేవహి ప్రమాణమ్. న చోపపత్తిహీనా శ్రుతి ర్దుర్బ
లేతి వాచ్య ముపపత్తేరపి సత్త్వాత్. కథమ్? ఉచ్యతే. ఘటాకారయా వృత్త్యా
ఘటో భాస్యతే పటాకారయా తు పటో భాస్యత ఇతి న సమ్ప్రతిపన్నమ్. తతశ్చ
వృత్తే రస్థిరత్వం సిద్ధమ్. తేనచ వృత్తే ర్జన్మనాశవత్త్వేన భావ్యం, తౌ చ వృత్తిజన్మ
నాశౌ కింవృత్త్యా వేద్యేతే ఉతాన్యేన యద్వా న వేద్యేతే. నాద్యః. స్వజన్మనా
శయోః స్వగ్రాహ్యత్వాయోగాత్. నహి దేవదత్తజన్మనాశౌ దేవదత్తో జానాతి
కిన్తు తతోఽన్య ఏవ యజ్ఞదత్తః. స్వజన్మనః ప్రాక్స్వనాశేచ నహి స్వ మస్తి. న ద్వి
తీయః. తథాసతి వృత్తే స్స్వప్రకాశత్వాసిద్ధేః, వృత్తివ్యతిరిక్తజీవప్రకాశసిద్ధేశ్చ.
కథ మన్యేన వేద్యేత ఇత్యేతావతా జీవప్రకాశసిద్ధి రితిచేదుచ్యతే. వృత్తిభిన్నస్య
వృత్తిగ్రాహ్యస్య ఘటాదే ర్వృత్తిగ్రాహకత్వాయోగా త్పారిశేష్యన్యాయేన తత్సి
ద్ధిరితి. న తృతీయః అవేద్యతే వృత్తిజన్మనాశయో రేవాసిద్ధేః. న హ్యసాక్షికం కిఞ్చి
దభ్యుపేయ మన్యథా శశశృఙ్గాద్యభ్యుపగమప్రసఙ్గాత్. నాపి వృత్తే ర్జన్మనాశౌ నై
వ స్త ఇతివాచ్యం, సర్వదైకాకారవృత్తిస్థితిప్రసఙ్గాత్. నచ వృత్తే ర్జన్మనాశౌ వృత్త్యన్త
రేణ గృహ్యేతే ఇతివాచ్యం, యద్విషయాకారా యా వృత్తి స్సా తమేవవిషయం
భాసయతి నాన్య మితి నియమాత్. అన్యథా ఘటవృత్త్యా పటోఽపి భాస్యేత. నచ
ఘటవిషయవృత్తివ ద్ఘటవృత్తినాశవిషయా తజ్జన్మవిషయాచ వృత్తి రస్తీతి వాచ్యం
కిం సా వృత్తి రస్థిరా ఉత స్థిరా. ఆద్యే తజ్జన్మనాశవిషయవృత్త్యన్తరం స్యా త్తస్యాఅ
ప్యన్యదిత్యనవస్థా ద్వితీయే పటాటవిషయాకారవృత్త్యన్తరానుత్పత్తిప్రసఙ్గః. తస్మా
దస్తి వృత్త్యతిరిక్తం వృత్త్యవభాసకం వృత్త్యుదయాపాయసాక్షి చాత్మజ్యోతిః.
ఏతేన విజ్ఞానాతిరిక్తం కిమపి వస్తు నాస్తీతి విజ్ఞానవాదః ప్రత్యుక్తః, విజ్ఞానా
తిరిక్త మాత్మజ్యోతి రస్తీతి స్థాపితత్వాత్. కిఞ్చ విజ్ఞానాతిరిక్తం ఘటపటాదిబాహ్య

ర్థం కిం త్వం గృహీత్వా నాస్తీతి బ్రూషే ఉతాగృహీత్వా. ఆద్యే విజ్ఞానాతిరిక్తో బాహ్యార్థస్సిద్ధ ఏవ అసతో గ్రహణాయోగాత్. ద్వితీయే యది ఘటాదే రగ్రహణం తర్హి ఘటాది ర్నాస్తీతి కథం బ్రూషే అగృహీతస్యాసతో ఘటాదే ర్వాగ్విషయత్వాయోగాత్. తస్మాద్విజ్ఞానవాదిన స్సర్వవ్యవహారలోపప్రసఙ్గః. ప్రతివాదినా సాకం వివాదస్యైవానుపపత్తిశ్చ. ప్రతివాద్యాదే రభావాత్. న చాత్మాతిరిక్తం కిమపి నాస్తీతి వదతో ఽద్వైతినోఽపీమే దోషా దుష్పరిహారా ఏవేతి వాచ్యం యావద్వ్యవహార మద్వైతినా సర్వస్యాస్తిత్వాభ్యుపగమాత్ పరమార్థత స్సర్వవ్యవహారలోప స్యేష్టత్వాచ్చ. ఏతేన శూన్యవాదోఽపి మాధ్యమికాభిమతః ప్రత్యుక్తః. దేహజీవవాద ఇన్ద్రియజీవవాదశ్చ సఙ్ఘాతాతిరిక్తో జీవః స్వప్నం పశ్యతీ త్యనేనైవ నిరాకృతః. జీవస్య స్వప్రకాశత్వస్థాపనేనచ జీవాతిరిక్తః జీవావభాసకః జీవనియన్తా చేశ్వరః కశ్చిదస్తీతి ద్వైతవాదో నిర్మూలితః. జీవో జ్ఞానస్వరూప ఇతి స్థాపనేనచ జీవో జ్ఞానగుణక ఇతి తార్కికాదిమతాని విధ్వస్తాని. ఏవం పరమతనిరాకరణా దీశ్వరాభిన్న స్స్వయంప్రకాశో జ్ఞానస్వరూపశ్చ జీవ ఇత్యద్వైతమతం స్థాపిత మితిసఙ్క్షేపః. ౧౨౦

శ్లో॥ యత్రాయం పురుషః స్వపి త్యనుదినం నో తత్ర రథ్యా రథా
నో ధుర్యా రథికా న పల్వలసరిత్పాథోధయో నో ముదః
నానన్దాశ్చ న భూమయో న కుధరా న ప్రాణినో నేతరే
సర్వం తత్ర పుమా నయం కలయతి స్వేనాత్మనా యద్విధిః. ౧౨౧

వ్యా.—జీవః స్వప్నే సర్వం జగ దవభాసయతి స్వయం సర్వస్రష్టృత్వాదిత్యుక్తం తదేవ సర్వస్రష్టృత్వం విశదయతి - యత్రేతి. అయంపురుషః అనుదినం ప్రత్యహం యత్ర యస్మిన్ హృద్దేశే స్వపితి తత్ర రథ్యా రాజవీథయః, నో సన్తి; రథా నోసన్తి; ధుర్యా రథవాహా నో సన్తి. రథికా న సన్తి. పల్వలసరిత్పాథోధయో నో సన్తి. ముదో న సన్తి; ఆనన్దా న సన్తి చాత్ప్రముదశ్చ న సన్తి; సుఖసామాన్యాన్యానన్దాః పుత్రాదిలాభనిమిత్తా స్సుఖవిశేషా ముదః, ప్రకృష్టసుఖవిశేషాస్తు ప్రముద ఇతి వివేకః. భూమయః కురుక్షేత్రాదయః న సన్తి. కుధరా భూధరా న సన్తి. ప్రాణినో న సన్తి; ఇతరే అప్రాణినశ్చ న సన్తి. ఈశ్వరసృష్టం వస్తు కిమపి తత్ర నాస్తీత్యర్థః అత్యల్పే హృద్దేశే జగతః స్థిత్యయోగా దితిభావః. నను యది సర్వం తత్ర నాస్తి తర్హి కథ మ్పురుషేణ సర్వ ముపలభ్యతే తత్రాహ. తత్ర అయం పుమాన్ స్వేనాత్మనా స్వస్వరూపేణ నతు సాధనాన్తరేణేత్యర్థః. తత్ర సాధనాన్తరాభావా దితిభావః. సర్వఙ్కలయతి సృజతి యద్యస్మా దయం పురుషః విధిః విధత్త ఇతి విధిః

కర్తా భవతి. స్వప్నప్రపఞ్చస్య వాసనామయత్వా, త్తద్వాసనాశ్రయచిత్తవృత్త్యుద్భవసమిత్తకర్మహేతుత్వాచ్చ, జీవస్య స్వప్నప్రపఞ్చకర్తృత్వ మితిభావః. ఏతేనేశ్వరేణ జీవాతిరిక్తేన స్వప్నప్రపఞ్చః సృజ్యత ఇత్యపాస్తమ్, మనోరథాదివద్వాసనామయే స్వప్నప్రపఞ్చే ఈశ్వరసృజ్యత్వాయోగాత్. ఏవం వాసనామయత్వాదేవ మనోరథాదివ త్స్వప్నప్రపఞ్చో మిథ్యేతి సర్వో జనః ప్రతిపద్యతే. నహి కోపిప్రబుద్ధః స్వదృష్టం రజ్జుసర్పతుల్యం స్వప్నప్రపఞ్చం సత్యం మన్యతే.ఏవం మిథ్యాత్వాదేవైత త్స్వప్నప్రపఞ్చకల్పయితృత్వ మీశ్వరస్య కల్పయితు మనర్హం. నచ తవ మతే జాగ్రత్ప్రపఞ్చస్యాపి మిథ్యాత్వా త్కథం తత్కర్తృత్వ మీశ్వరస్యేతి వాచ్యం. కిం త్వం పరమార్థతో మిథ్యాభూతం జగ దీశ్వరః సృజతీదం కథమిత్యాక్షిపసి యద్వా వ్యవహారతః. నాద్యః, పరమార్థత ఈశ్వరస్యైవాభావాత్. న ద్వితీయః, వ్యవహారత స్సత్యత్వా జ్జగతః. తస్మా త్స్వప్నప్రపఞ్చస్రష్టా పురుష ఏవ పురుషేణ సృష్టశ్చ స ప్రపఞ్చః రజ్జుసర్పవ త్తత్ర భ్రాన్తిసిద్ధ ఏవేతి న స్వాప్నికై రాదిత్యాదిజ్యోతిభిః చక్షురాదిజ్యోతిభిర్వా పురుషస్య సఙ్కీర్ణత్వం, యేన స్వప్నే పురుషస్య స్వయంజ్యోతిష్ట్వం న సిద్ధ్యేత్. యద్యపి జాగ్రత్యపి మాయామయై రాదిత్యాదిజ్యోతిర్భి శ్చక్షురాదిజ్యోతిర్భిర్వా నాత్మజ్యోతిష స్సత్యస్యాసఙ్గాద్వితీయస్య సఙ్కీర్ణత్వం సమ్భవతి. తథాపి జాగ్రత్ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వస్యాసర్వసమ్ప్రతిపన్నత్వా త్స్వప్నప్రపఞ్చమిథ్యాత్వస్య సర్వసమ్ప్రతిపన్నత్వాచ్చ, స్వప్నేతావత్సాధిత మాత్మన స్స్వయంజ్యోతిష్ట్వమ్. తస్మా చ్చక్షురాదిత్యాదిజ్యోతిర్వివిక్తత్వాదాత్మా స్వయంజ్యోతి ర్భవతి స్వప్నే. నను స్వయంజ్యోతిష్ట్వం వివిక్తజ్యోతిష్ట్వమితీహోచ్యతే పూర్వన్తు స్వయమేవ భాసమానత్వ మిత్యుక్త మితి కథం వ్యాఘాతపరిహార ఇతిచేన్నో వ్యాఘాతః సమానార్థకత్వాత్. అసఙ్కీర్ణమేవ వస్తు స్వయమేవ భాసతే; సఙ్కీర్ణన్తు న స్వయం దీపవదితి. నను జాగ్రత్యాత్మన స్సఙ్కీర్ణత్వం కథం తస్మి న్నవిజ్ఞాతే స్వప్నే తదభావో జ్ఞాతుం శక్య ఇతిచే దుచ్యతే. జాగ్రతి చక్షుస్సూర్యసాహ్యేన పురుషో ఘటం జానాతి నతు స్వయం. తథాచ చక్షుస్సూర్యజ్యోతి స్సఙ్కీర్ణమే వాత్మజ్యోతిః స్వప్నేతు చక్షు ర్నాస్తి సూర్యోపి నాస్తీతి చక్షుస్సూర్యసాహ్యాభావేపి పురుషః స్వయమేవ ఘటం పశ్యతీతి. నను జాగ్రతీవ స్వప్నేపి బుద్ధివృత్తిరూపజ్యోతిస్సఙ్కీర్ణమే వాత్మజ్యోతి రితిచే త్సత్యమ్. తథాపి బుద్ధ్యాత్మనా వేకీకృత్యై వాయం వ్యవహారః పురుషః స్వపితీతి. కేవలాత్మన స్స్వాపో జాగరో వా నహి ఘటతే. బుద్ధ్యా స్వపన్త్యా మాత్మా స్వపితీ త్యుచ్యతే. తస్మా ద్బుద్ధివృత్త్యవివిక్తమ ప్యాత్మజ్యోతిః స్వప్నే చక్షురాదివివిక్తత్వా త్స్వయం

జ్యోతి రిత్యుచ్యతే. ఏవం స్వప్నద్రష్టుః పురుషస్య బుద్ధ్యవివిక్తత్వేపి బుద్ధివృత్త్యవభాసకస్య కేవలాత్మనః బుద్ధివివిక్తత్వా త్స్వయంజ్యోతిష్ట్వం ముఖ్యమేవ. ఇదమేవ ముఖ్యం స్వయంజ్యోతిష్ట్వ మాత్మనః ప్రాగుక్తం స్వరుచా రుచ మవభాసయతీతి. ౧౭౧

శ్లో॥ ఏకో హంస ఇహాసుభి స్తను మవ న్నవ్యాపృతిం శుక్రధృ
త్సౌవర్ణః పురుషోఽమృతో బహి రయన్ రూపాణి నానా సృజన్
స్త్రీభిః ఖేలతి మృష్ట మత్తిచ బిభే త్యప్యగ్నిసింహోరగ
వ్యాఘ్రాదిభ్య ఇమం న పశ్యతి చ కో ప్యారామ మస్యేక్షతే. ౧౭౨

వ్యా.—స్వప్నదశాయాం జీవస్య యదుక్తం సర్వకర్తృత్వాదికం తదేవ పునరాహ బుద్ధిసౌకర్యార్థం విస్పష్ట- మేక ఇతి. ఏకస్సన్నేవ హంసః జాగ్రత్స్వప్నేహలోకపరలోకాదీ న్హన్తి గచ్ఛతీతి హంసః సౌవర్ణః హిరణ్మయః చైతన్యజ్యోతిః స్వభావః. అమృతో అమరణధర్మా పురుషో జీవః. ఇహ స్వప్నదశాయాం శయ్యాయా మితి వా అవ్యాపృతిం నిశ్చేష్టాం తనుం శరీర మసుభిః ప్రాణై రవన్ రక్షన్సన్. శుక్రధృత్ శుక్రం శుద్ధ మిన్ద్రియమాత్రారూపం ధరతీతి శుక్రధృ ద్భూత్వేతి శేషః. ఇన్ద్రియమాత్రా ఆదాయేత్యర్థః. బహి ర్దేహాద్బహిః అయన్ చరన్సన్. యద్యపి దేహాన్తస్స్థ ఏవ స్వప్నం పశ్యతి తథాపి దేహసమ్బన్ధాభావా త్తస్యాకాశస్యైవ బహిశ్చరత్వ ముపపద్యతే. నానా బహూని రూపాణి వాసనామయాని రథాదీని సృజన్ సన్ స్త్రీభిః ఖేలతి క్రీడతి. మృష్ట మన్న మత్తి భక్షయతిచ, అగ్నిసింహోరగవ్యాఘ్రాదిభ్యః బిభేత్యపి భీతిం యాతిచ. కోపిజన్తుః ఇమం పురుషం న పశ్యతి అత్యన్తవివిక్తం దృష్టిగోచరాపన్నమపి భాగ్యహీనత్వా న్నపశ్యతి, అస్య పురుషస్యారామ మారమణ మాక్రీడనం గ్రామనగరస్త్ర్యన్నపానాదిరూప మిత్యర్థః ఈక్షతే పశ్యతి. అత్యన్తవిపక్తః స్వప్నే స్వయంజ్యోతి రాత్మా భవతీ త్యభిప్రాయః, నను పురుషం కోపి న పశ్యతీ త్యుక్తి రయుక్తా యో నపశ్యతి తస్యైవ పురుషత్వాదితిచే న్నైవమ్, స్వాప్నికమాయామయసఙ్ఘాతాభిమానవాన్ జన్తుః పురుషమాత్మానం వివిక్తం న జానాతీత్యుక్తే ర్యుక్తత్వాత్. ౧౭౨

శ్లో॥ యస్మా ద్యత్ పురుషః పరిగృహ్య గతవాన్ దేహాద్బహిః క్రీడితుం
తత్స్థానం న తదిన్ద్రియం హి గమయే దన్యై ర్హరా ద్బోధితః
బాధిర్యాద్యస్వముఖ స్తతోఽస్యచ భవే ద్రోగో చికిత్స్యో బుధై
రిత్యేషా ప్రథితి ర్భువి స్థితవతీ మానం పృథక్త్వే విభోః. ౧౭౩

వ్యా.—లోకప్రసిద్ధిర ప్యత్ర ప్రమాణమిత్యాహ - యస్మాదితి. పురుషః యస్మాత్థానా చ్చక్షుర్గోళకాదేః య దిన్ద్రియం చక్షురాదికం సంస్కారాత్మనా స్థిత మిత్యర్థః. ప్రగృహ్య దేహాద్బహిః క్రీడితుం గతవాన్ అన్యైర్వా తా ద్భోధితః స్వాపాదుత్థాపితః పురుషః త దిన్ద్రియం తత్థానం నైవ గమయే త్ప్రాపయేత్. అవకాశాభావా దితిభావః. తత స్తస్మా దప్రాపణా ద్ధేతోః అస్య దేహినః బుద్ధై ర్భిషగ్భి రచికిత్స్యో బాధిర్యాన్ధ్యముఖః రోగః భవేచ్చ జాయే తైవ. తస్మా త్సుప్తం న సహసా బోధయేదితి భావః. ఇతి భువి స్థితవతీ ఏషా ప్రథితిః ప్రసిద్ధిః విభోర్జీవస్య పృథ క్త్వే సజాతవ్యతిరిక్తత్వే స్వయం జ్యోతిష్ట్వే ఇతియావత్. మానం ప్రమాణం భవతి. ౧౨౩

శ్లో॥ జాగ్రి త్యేష పుమా న్విలోకయతి య త్స్వప్నే త దే వేక్షతే
జాగ్రిద్దేశక ఏవ త న్న పురుషః స్వప్నే స్వయమ్భాసనః
మైవం స్వప్నపదే పుమా నుపరతవ్యాపారసర్వేన్ద్రియః
సర్వ మ్పశ్యతి య త్స్వమైవ విభయా తస్మా త్స్వయమ్భాసనః. ౧౨౪

వ్యా.—స్వప్నే పురుషస్య స్వయంజ్యోతిష్ట్వ మాక్షిపతి కశ్చిత్ - జాగ్రతీతి ఏష పుమాన్ యదేవ హస్త్యాదికం జాగ్రతి విలోకయతి తదేవ స్వప్నే ఈక్షతే. యస్మాదేవం తస్మాత్ పురుషః స్వప్నే జాగ్రిద్దేశగ ఏవేతిహేతోః స్వయమ్భాసనః స్వయంజ్యోతి ర్నభవతి. జాగ్రతి యస్మిన్ దేశే పురుషో హస్త్యాదికం పశ్యతి స్వప్నేపి తస్మిన్ దేశఏవ హస్త్యాదికం పశ్యతీతి న జాగ్రిత్స్వప్నయో ర్దేశభేదః. తత ఏవ న పదార్థభేదోపీతి కృత్వా జాగ్రతీవ స్వప్నేపి సూర్యాదీనాం చక్షురాదీనాం చ జ్యోతిషాం సత్త్వా న్న పుమాన్ స్వప్నే స్వయం జ్యోతిరితి నిర్ధారయితుం శక్యత ఇత్యభిప్రాయః. ఆహ సిద్ధాన్తీ - మైవమితి. ఏవం మామంస్థా ఇతి శేషః. అయం పుమాన్ స్వప్నపదే స్వప్నస్థానే హృదయాఖ్యే ఉపరతవ్యాపారాణి సర్వా ణీన్ద్రియాణి యస్య స ఉపరతవ్యాపారసర్వేన్ద్రియ స్సన్ స్వమైవ విభయా జ్యోతిషా సర్వం పశ్యతి యద్యస్మా దేవం తస్మా త్పురుషః స్వప్నే స్వయమ్భాసనః భవతి. ౧౨౪

శ్లో॥ జీవోఽయం హృదయామ్బరే పరసుఖం భుక్త్వా సుషుప్తా వథ
స్వప్నం ప్రత్యుపయాతి కర్మవశతః స్వప్నేచ య త్పశ్యతి
పుణ్యం పాప మనేన చాననుగతో బుద్ధా న్త మాపద్యతే
దృష్ట్వ స్తతో విహాయ యాతిచ పున స్స్వప్నం హ్యసజ్గ స్తతః. ౧౨౫

వ్యా.- ఏవం జీవస్య స్వయంజ్యోతిష్ట్వం ప్రసాధ్యాథ సాధయ త్యసఙ్గత్వమ్-జీవ ఇతి. అయం జీవః సుషుప్తౌ హృదయామ్బరే పరసుఖం భుక్త్వా అనుభూయ స్థూలభుగ్విశ్వః ప్రవివిక్తభుక్తైజస ఆనన్దభుక్ప్రాజ్ఞ ఇతి సుషుప్త్యవస్థాయాం ప్రాజ్ఞస్య జీవస్యానన్దభోగసత్త్వాత్, సుఖమహ మస్వాప్స మిత్యుత్థిత స్స్మృతత్వా చ తస్యానుమేయత్వాత్. అథ కర్మవశతః స్వప్నం స్వప్నస్థానం ప్రతి ఉపయాతి. యథాగతం పున రాగచ్ఛతీత్యర్థః. స్వప్నే చ తస్మిన్ యత్పుణ్యం సుఖం పాపం దుఃఖం చ పశ్యతి అనుభవతి తేనానేన పుణ్యేన పాపేన చాననుగతః అయుక్త స్సన్నేవ బుద్ధాన్తం జాగరితస్థాన మాపద్యతే ప్రాప్నోతి. తత్ర జాగ్రతి దృష్ట మనుభూతం పుణ్యం పాపం చ విహాయ పునః స్వప్నం స్వప్నస్థానం యాతి చకారా త్సుషుప్తిం వా యాతి. హి యస్మా దేవం తత స్తస్మా దయం జీవః అసఙ్గః కేనచిదపి సఙ్గరహితః ఏవ మసఙ్గత్వా దేవ నాస్య మృత్యు రితి భావః. నను జీవో నాసఙ్గః, పుణ్యపాపకర్తృత్వా దితి చే న్నైవమ్. కిం త్వం జీవం స్వప్నే పుణ్యపాప కర్తారం మన్యసే ఉత జాగ్రతి యద్వా సుషుప్తౌ. నాద్యః, తదానీం క్రియాకారకఫలాభావాత్. నచ ప్రతీయమానత్వా త్సన్త్యేవ తానీతి వాచ్యం, రజ్జుసర్పవ న్మిథ్యాత్వా త్తేషాం ప్రాతిభాసికానామ్. ఉక్తం హి న తత్ర రథా న రథయోగా ఇత్యాదినా స్వప్నస్థానే రథాదిరాహిత్యం శ్రుత్యైవ. నాపి సుషుప్తౌ తదానీం క్రియాది ప్రతీతే రేవాభావాత్ అథ జాగ్రతి కరోతీతి ప్రాప్తం న చైతదపి యుజ్యతే, జాగ్రత్యపి దేహేన్ద్రియాదిసఙ్ఘాతస్యైవ కర్తృత్వా దాత్మని కర్తృత్వప్రతీతే ర్భ్రాన్తిత్వాత్. ఉక్తం హి భగవతా గీతాయామ్ 'అనాదిత్వా న్నిర్గుణత్వా త్పరమాత్మాఽయ మవ్యయః, శరీరస్థోపి కౌన్తేయ న కరోతి న లిప్యతే' ఇతి ఏవ మకర్తృత్వా దేవాత్మా నజాయతే, అన్యథా హి కర్తు రాత్మన స్స్యాదేవ, జన్మ తత్ఫలానుభవార్థ ముపభోగం వినా కర్మక్షయానుపపత్తేః. నచ జాయతా మాత్మాపీతి వాచ్యం, 'నజాయతే మ్రియతే వే'తి శాస్త్ర విరోధాత్. నచ సఙ్ఘాత స్యాచేతనస్య కథం కర్తృత్వ మితి వాచ్య మాత్మచైతన్యాభాసేన తదుపపత్తేః. నచ సఙ్ఘాత స్యైహైవ నష్టత్వా త్కథం లోకాన్తరే ఫలోపభోగ ఇతి వాచ్యం, శరీరస్య నష్టత్వేపి లిఙ్గస్యానష్టత్వాత్. తస్మా ల్లిఙ్గమేవ కర్తృ భోక్తృ జాయతే మ్రియతే సంసరతి చేతి స్థితమ్. నను పుణ్యం పాపం పశ్యతి జీవ ఇతి జీవస్య ఫలభోక్తృత్వ ముక్త మిహైవేతి కథ మభోక్తృత్వం జీవస్యేతి చే న్నైవమ్, పశ్యతి సాక్షాత్కరోతీత్యర్థాత్. నహి సాక్షిణ స్సాక్ష్యసమ్బన్ధః, సుఖదుఃఖయో ర్భోగో లిఙ్గస్యైవ, తత్సాక్షాత్కార

మాత్రన్తు జీవస్యేతిభావః; తస్మాదసఙ్గ ఏవాయమ్. నను స్థానత్రయసమ్బన్ధసత్త్వా
జ్జీవ స్యాసఙ్గత్వ మయుక్తమితిచే న్నైవమ్, స్థానత్రయవ్యతిరేకస్యైవ సాధిత
త్వాత్, స్వప్నాన్తా ద్బుద్ధాన్తం బుద్ధాన్తా త్సుషుప్తం సుషుప్తా త్స్వప్నాన్తంచ
గచ్ఛతీతి. నచ స్థానత్రయవ్యతిరిక్తస్యాపి స్థానత్రయసఙ్గో౽స్త్యేవ స్థానత్రయం
క్రమేణ గచ్ఛతీ త్యుచ్యమానత్వా దితివాచ్యమ్, సర్వవ్యాపినో జీవస్య కుతశ్చి
త్క్వచి ద్గమనాద్యయోగాత్, గమనాదికర్తృబుద్ధితాదాత్మ్యాధ్యాసేన జీవస్య
తదుపచారాత్ ధ్యాయతీవలేలాయతీవేతిశ్రుతేః. తస్మాజ్జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తయో
బుద్ధిధర్మా ఏవ న జీవధర్మా ఇతికృత్వా జీవో౽సఙ్గఏవ, నిర్ధర్మకత్వాత్. న చైవం
బుద్ధేరేవ స్వప్నే స్వయంజ్యోతిష్ట్వం సిద్ధమితి వాచ్యం, బుద్ధే రాత్మనా భాస్యమా
నత్వాత్, బుద్ధా జాగ్రదాదిభోక్తృత్వేన విక్రియమాణాయాం సత్యా మాత్మా
హి కేవలం పశ్యతి సాక్షీ చేతిశ్రుతేః. న చ తురీయ ఏవ సాక్షీతి వాచ్యం, య
స్తురీయ స్సఏవ విశ్వ స్తైజసః ప్రాజ్ఞశ్చ భవతి బుద్ధితాదాత్మ్యాధ్యాసాదితి. నచ బుద్ధి
తాదాత్మ్యాధ్యాసే సతి కథ మసఙ్గత్వం జీవస్యేతి వాచ్య మాధ్యాసికసమ్బన్ధస్య
వాస్తవాసఙ్గత్వాబాధకత్వాత్. తస్మా త్స్థానత్రయభోక్తృభోగ్యవర్గావభాసకః
పురుషో౽సఙ్గఏవ, యథా ఘటావభాసక స్సూర్యో ఘటేనాసఙ్గః. నను ఘటావభా
సకస్య సూర్యప్రకాశస్య ఘటాకారతాస్తీతి ఘటాకారేణ ససఙ్గఏవ సూర్యప్ర
కాశః. తథాబుద్ధ్యాద్యవభాసకస్య చైతన్యస్య బుద్ధ్యాద్యాకారతాస్త్యేవేతి బుద్ధ్యా
ద్యాకారేణ ససఙ్గఏవ పురుష ఇతిచే న్నైవమ్, యథా బుద్ధి ర్ఘటరూపేణ పరిణ
తా సతీ ఘట మవభాసయతి తథా ఆత్మా విషయరూపేణ పరిణత స్స న్విషయం
నావభాసయతి, నిరవయవత్వే నాపరిణామిత్వా దాత్మనః. అతఏవ న సూర్యప్ర
కాశసామ్యమ ప్యాత్మనః, సూర్యప్రకాశస్య సావయవత్వా త్సరూపత్వాచ్చ
కిన్తు కేవల మవభాసయత్యేవేతి న విషయాకారసఙ్గప్రసఙ్గః పురుషస్య. నచ
జీవజగతో ర్భాస్యభాసకత్వరూపసమ్బన్ధసత్త్వా జ్జీవో నాసఙ్గ ఇతివాచ్యం, తత్స
మ్బన్ధస్యాపి కల్పితత్వాత్. నహి వస్తుతో జగ దస్తి యేన తద్భాసకత్వ
మస్య భవే ద్వాస్తవమ్, 'ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ 'నేహ నానా౽స్తి కిఞ్చ'
నేతిహి వస్తుస్థితిః నచ 'శశవిషాణవ దసత్త్వే జగతః కథ మ్ప్రతీతి రితివాచ్యం.
నహి వయం జగ న్మాయయాపి నాస్తీతి బ్రూమః, యేన జగత శ్శశవిషాణ
తౌల్యం స్యాత్. న హ్యద్వైతినః విజ్ఞానవాదిబౌద్ధవ ద్బాహ్యార్థస్య సుతరా మప
లాపం బ్రువన్తి. నచ తస్మా న్న విజ్ఞాన మృతే౽స్తి కిఞ్చి త్క్వచి త్కదాచి
ద్ద్విజవస్తుజాతమితి పరాశరస్మరణా ద్విజ్ఞానాతిరిక్తబాహ్యార్థాభావ ఇష్టఏ వాద్వై

తినా మితి వాచ్యమ్, వస్తుస్థితిప్రదర్శనపరత్వా త్తత్స్మరణస్య. అథవా ఆత్మని మాయయా కల్పిత మిదం జగదాత్మవ్యతిరేకేణ నాస్తి రజ్జుసర్పో రజ్జువ్యతిరేకేణే వేత్యభిప్రాయ స్స్మరణస్య తస్య. తస్మా చ్చైతన్య మేకమేవ మాయయా జగదాకారేణ ప్రతిభాతీతి మాయాకల్పితజగతా సహ సమ్బన్ధాభావా ద్బాలకల్పితమలేన గగనస్యేవ పురుష స్యాసఙ్గత్వం యుక్తమేవ. ౧౭౫॥

శ్లో॥ కూలద్వన్ద్వమి వానుయాతి బలవా న్మత్స్యోఽయ మన్తద్వయం
కామా త్కర్మవశాచ్చ నీడమివ తత్సాయం శ్రమార్తో ద్విజః
అన్తర్ద్వన్ద్వవిహారతోఽభ్రవిహృతే రన్తం తృతీయం స్వయం
ధావత్యేవ న యత్ర పశ్యతి పుమా న్స్వప్నంచ కామఞ్చకమ్. ౧౭౬

వ్యా.—స్వప్నాన్తాదికం గచ్ఛతి జీవ ఇత్యుక్తార్థే దృష్టాన్త మాహ- కూలేతి. బలవా న్నాదేయేన స్రోతసా అహార్యో మత్స్యః కూలద్వన్ద్వమివ అయం జీవః కామా త్కర్మవశాచ్చ అన్తద్వయం స్వప్నాన్తం బుద్ధాన్తంచ అనుయాతి అనుసఞ్చరతి. క్రమేణేతి శేషః. త త్తతః అభ్రవిహృతే రాకాశసఞ్చారాత్ శ్రమార్తః ద్విజః పక్షీ శ్యేనాదిః సాయం నీడమివ అన్తర్ద్వన్ద్వవిహారతః శ్రమార్తోఽయం జీవః తృతీయ మన్తం సుషుప్త్యాఖ్యం స్వయమేవ ధావతి శ్రమాపనయనార్థ మితిభావః. యత్ర తృతీయే అన్తే పుమా న్జీవః కఞ్చన కమపి స్వప్నం న పశ్యతి. కమపి కామం న కామయతి ఇతి శేషః. స్వప్న ఇవ జాగ్రత్యపి సర్వార్థానా మ్మిథ్యాత్వా త్స్వప్నం న పశ్యతీ త్యనేనైవ జాగరితమపి న పశ్యతీతి లభ్యతే. స్వప్నజాగ్రతోరివ సుషుప్తే జీవస్య నాస్తి ప్రపఞ్చప్రతీతి రితి పరమార్థః. మాస్తు ప్రపఞ్చప్రతీతిః తత్కామః పున రస్తీతి ప్రాప్తే ఉక్తం కామం చ నకామయత ఇతి కామోపి నాస్తీత్యర్థః. ఏతేన జీవస్యాసఙ్గత్వం సిద్ధం, జాగ్రతీవ కర్తృత్వస్య స్వప్న ఇవ కామయితృత్వస్య చాభావాత్. యద్యపి జాగ్రత్యపి కామయితృత్వ మస్తి జీవస్య తథాపి స్వప్నే కామయితృత్వ మేవాస్తి న కర్తృత్వ మితి కృత్వా జాగ్రత్స్వప్నవైలక్షణ్యార్థం తథోక్తమ్. - తతశ్చ జీవస్య స్వప్నే కామబన్ధః, జాగ్రతి కర్మబన్ధః, సుషుప్తౌతు తదుభయాభావా ద్బన్ధాభావ ఇతి సిద్ధమ్ - ఏవం కామకర్మబన్ధాభావాదేవ సుషుప్తౌ జీవ స్సుఖభు గాస్తే. కామకర్మణీ ఖలు దుఃఖజనకే. కథ మితిచే దుచ్యతే కామితస్యాలాభే లబ్ధస్య నాశేచ దుఃఖమితి కామో దుఃఖహేతుః. కర్మణ శ్శ్రమహేతుతయా దుఃఖహేతుత్వం ప్రసిద్ధమేవ. తస్మాత్కామమయా త్స్వప్నా త్కర్మమయా జ్జాగ్రతశ్చ విలక్షణైవ సుఖమయీ సుషుప్తిః. ౧౭౬

శ్లో॥ నాడ్య స్సన్తి హితా స్సహస్రమిహ నః సూక్ష్మాః కచాగ్రాదలం
నీలశ్వేతకడారలోహిత హరిద్వర్ణై రసైః పూరితాః
లిఙ్గం సప్తదశాత్మకం చ సతి తా స్వత్యచ్ఛ ముద్వాసనం
స్త్రీహ స్త్యశ్వరథాదిరూపకలితం భాతి స్వయం స్వప్నకే. ౧౭౭

వ్యా.—జీవస్య సంసార ఆవిద్యకఏవ నస్వాభావిక ఇత్యుక్తం; సాచావిద్యా యది స్వాభావికీ తర్హి జీవ స్యానిర్మోక్షఏవ; య ద్యాగన్తుకీ, తర్హి మోక్ష స్స్యాదేవ; తస్యా శ్చాగన్తుకత్వే కా వోపపత్తిః కథంవా నభవ త్యాత్మధర్మోఽవిద్యా ఇతి శఙ్కాయా మవిద్యాయా స్సర్వానర్థభూతాయా స్సతత్త్వావధారణార్థ మాహ-నాడ్యఇత్యాది. నః జీవస్య ఇహ దేహే కచాగ్రాద ప్యల మతిశయేన సూక్ష్మాః నీలః, శ్వేతః, కడారః పిఙ్గలః, లోహితః, హరిత్ హరితః, ఏతద్వర్ణైః రసైః పూరితాః హితాః హితనామ్న్యః సహస్రం నాడ్య స్సన్తి. తాస్వ నాడీషు సప్తదశాత్మకం ప్రాణపఞ్చకం జ్ఞానకర్మేన్ద్రియదశకం మనోబుద్ధిశ్చేతి సప్తదశ. తదాత్మక మత్యచ్ఛ మతిస్వచ్ఛం స్ఫటికమణివ దితిభావః; ఉద్వాసన ముద్భూతవాసనం వాసనాశ్రయ మితియావత్. లిఙ్గం వసతి వర్తతే. తదేవ లిఙ్గం స్వప్నకే స్వప్నే స్వయం స్త్రీహస్త్యశ్వరథాదిరూపకలితం సద్భాతి. వాసనామయత్వా త్స్వప్నప్రపఞ్చస్య ఇతిభావః. ౧౭౭

శ్లో॥ సుప్తః పశ్యతి వాసనాతఇతి య చ్ఛత్రూ న్ఘ్నత స్తస్కరా
న్వ్యాఘ్రాదీ న్సుషిరే పత న్త మపిచ స్వం ప్రత్యయోఽయం మృషా
యజ్జాగ్రద్భయ మేష పశ్యతి పున స్స్వప్నే తదేవేక్షతే
భీహేతా వస తీదమేవ సకలం జాతం హ్యవిద్యావశాత్. ౧౭౮

వ్యా.—సుప్తః పురుషః వాసనాతః వాసనావశాత్ స్వం ఘ్నత శ్శత్రూన్ తస్కరాన్ వ్యాఘ్రాదీన్ హింస్రాంశ్చ వన్యమృగాన్ పశ్యతీతియత్, అపిచ తథా సుషిరే గర్తే పత న్తం స్వం పశ్యతీతియత్, సోఽయంప్రత్యయః మృషైవ కిం బహునా ఏష జీవః య జ్జాగ్రద్భయం పశ్యతి భీహేతా వసత్యపి స్వప్నే తదేవ భయ మీక్షతే. తస్మాత్ అవిద్యావశాదేవ స్వప్నే ఇదం సకలం శత్రుతస్కరాదికం జాతం భవతీతి శేషః. హి: ప్రసిద్ధా జాగ్రద్వాసనాజన్యః శత్రుతస్కరాది లక్షణ స్సర్వోపి స్వప్నో ఽవిద్యామయ ఏవేతి పరమార్థః. ౧౭౮

శ్లో॥ యోఽయం జాగ్రతి దేవ మాకలితవా న్స్వప్నే స తం వీక్షతే
రాజా జాగ్రతి య స్స పశ్యతి పుమా న్స్వప్నే ప్రభుం స్వం పునః

బుద్ధి ర్జాగర్తి యస్య సోఽహ మితి స స్వప్నేపి పశ్య త్యజం
సర్వాత్మాన మసా వముష్య సహజ స్సర్వాత్మభావో విభోః. ౧౨౯

వ్యా.-యః పురుషః జాగర్తి యం దేవ మాకలితవా నుపాసితవాన్ స తం దేవం స్వప్నే వీక్షతే పశ్యతి. దేవోపాసనాత్మికయా విద్యయా అవిద్యాయా స్తిరోహితత్వా దితిభావః. యః జాగర్తి రాజా స పురుషా న్స్వప్న స్స జీవస్తు స్వప్నే స్వ మాత్మానం ప్రభుం పశ్యతి మన్యతే -యస్య విదుషః జాగర్తి సోహం బ్రహ్మా హామితి బుద్ధి ర్నిశ్చయః సః స్వప్నేపి సర్వాత్మాన మజమేవ పశ్యతి. అముష్య విభో ర్జీవస్య అసా సర్వాత్మభావః సహజః స్వాభావికః. స్వత స్సర్వాత్మత్వా జ్జీవస్య. ఏతేన యస్య స్వప్నేఽప్యహం బ్రహ్మాస్మీతి జ్ఞానోదయ స్సఏవ తత్త్వ దర్శీ నాన్య ఇతిసిద్ధమ్. ౧౨౯

శ్లో॥ విద్యా.ఽస్య గతేతి దార్ఢ్య మభయం మోక్షం స యాయా ద్బుధో
లోకోఽయం పరమోఽస్య యస్యతు గతా కాష్ఠా మవిద్యాపరామ్
మూఢ స్స స్వ మయ త్యపూర్ణ మివ తత్కామీ భృశం ఖిద్యతే
స్తమ్యాన్తాం చ గతిం ప్రయా త్యపరమోలోకోఽయ మస్యోచ్యతే ౧౩౦

వ్యా.- ఇతి పూర్వోక్తరీత్యా విద్యా అహంబ్రహ్మాస్మీతివిద్యా యస్య దార్ఢ్యం పరాం కాష్ఠాం గతా స బుధః అభయం మోక్షం స్వాభావికీం స్థితిం యాయాత్. అయం మోక్షోఽస్య జీవస్య పరమో లోకః; యస్యతు అవిద్యా పరాం కాష్ఠాం గతా సమూఢః. స్వం పూర్ణమ ప్యాత్మాన మపూర్ణ మి వాయతి మన్యతే. తత్తతః కామీ భూత్వా భృశం ఖిద్యతే స్తమ్యాన్తాం గతి మధో గతించ ప్రయాతి. అయ మస్య పరమో లోక ఇత్యుచ్యతే, అస్వాభావికత్వా దితి భావః. తస్మా దవిద్యాయా ఆగన్తుకత్వా ద్విద్యయా మోక్ష ఉపపద్యత ఏవేతి పరమార్థః. నను తల్పే సుఖంశయానస్య పురుషస్య స్వప్నే అరణ్యగమనం వ్యాఘ్రాదిదర్శనం గర్తపతనం రోదనం చేత్యాదిసర్వ మావిద్యకం భవతునామ, కథ మ్మున ర్జాగ్రతీతిచే దుచ్యతే, స్వప్నే పదార్థానామివ జాగ్రద్భావానా మపి మాయామయత్వావిశేషాత్. నహి నిర్వికారస్య పరిపూర్ణస్య నిరవయవస్య నిర్ధర్మక స్యాత్మనః సంసార ఉపపద్యతే వినా మాయాం. తస్మా న్మాయామయఏ వాస్య సంసారః. మాయాయా శ్చాగన్తుకత్వే నాత్మధర్మత్వాభావా ద్విద్యయా నివృత్తి రుపపద్యత ఏవ. ఆగన్తుకస్య సర్వస్యాపి నాశో హ్యవర్జనీయః. నను య ద్యవిద్యా ఆగన్తుకీ తర్హి కస్మాద్ధేతో రియ మాగతా బ్రూహి త మితిచే దుచ్యతే, స్వతఏవేతి. నచ

తావతా స్వాభావిక్యేవేతి వాచ్య మాగతత్వాత్. న చేద మప్రమాణం 'మాయా చావిద్యా చ స్వయమేవ భవతీ'తి శ్రుతేః ప్రమాణస్య సత్త్వాత్. సచ కథ మవిద్యా స్వయమేవ భూతేతి వాచ్యం, నాతిశఙ్కనీయత్వా దవిద్యాయా మృషాభూతాయాః వస్తుత ఆత్మ న్యవిద్యాయా స్తత్కృతప్రపఞ్చస్య వా కాలత్రయే ప్యభావాత్. వ్యవహారతస్తు అనుభవసిద్ధాయా అవిద్యాయా దురపలాపత్వమేవ. తస్మా ద్రజ్జౌ కల్పితస్య సర్పస్యేవ పరమాత్మని కల్పితస్య ప్రపఞ్చస్య సమూలస్య రజ్జుజ్ఞానాది వాత్మజ్ఞానా న్నివృత్తి రితి జీవస్య మోక్షస్సిద్ధఏవ. అవిద్యామాత్రవ్యవహితోహి మోక్షః, స్వస్వరూపావస్థానలక్షణః. బాలోఽజ్ఞానేన గగనం నీలమివ మూఢ ఆత్మాన మవిద్యయా సచ్చిదానన్దాత్మనా సన్తమపి సంసారిణ మ్మన్యతే హి. తస్మా దవిద్యాయా ఉచ్ఛేదే యత్నః కర్తవ్యో ముముక్షుణా సచోపనిషదర్థవిచారరూప ఏవేత్యలమ్. ౧౮౦

శ్లో॥ నార్యా కామితయా స్వయం భువి పుమా నాలిఙ్గితః కాముకో
బాహ్యం వేదన నాన్తరంచ పరమానన్దాబ్ధిమగ్నో యథా
తత్ప్రాజ్ఞేన పుమాన్ సుషుప్తిసమయే స్వేనాత్మనాఽఽలిఙ్గిత
స్తత్కామాఘవివర్జితంచ విభయం రూపం పరస్యాత్మనః. ౧౮౧

వ్యా.—కింపున రాత్మన స్స్వాభావికం రూపం యన్మోక్షాఖ్యం విద్యాఫల మతఆహ - నార్యేతి. భువి లోకే కాముకః పుమాన్ కామితయా నార్యా స్వయమాలిఙ్గితస్సన్ అతఏవ పరమానన్దాబ్ధిమగ్నః బాహ్యం నవేద ఆన్తరంచ నవేద యథైవం తత్తథా పుమాన్ సుషుప్తిసమయే ప్రాజ్ఞేన స్వేనాత్మనా స్వస్వరూపభూతేన ప్రాజ్ఞేనేత్యర్థః. ఆలిఙ్గితః అతఏవ పరమానన్దాబ్ధిమగ్నాశయో భూత్వా బాహ్య మాన్తరంచ కిమపి నవేద. - తస్మా త్పరస్యాత్మనః రూపం స్వాభావికం స్వరూపం కామాఘవివర్జితం నిష్కామం నిష్పాపం విభయ మభయంచ భవతీతి శేషః. కామాదిరహితం పరమానన్దంచ విజ్ఞాన మాత్మన స్స్వాభావికం రూపం తచ్చ సుషుప్త్యనుభవసిద్ధమితి న తత్రాసత్త్వాశఙ్కా కార్యేతి శ్లోకార్థః. నచ బాహ్య మాన్తరంచ నవేదేత్యనేన విజ్ఞానాభావస్యైవోక్తత్వా త్కథం విజ్ఞాన మాత్మస్వరూప మితివాచ్యం, బాహ్యమాన్తరంచ నవేదేతి బాహ్యాన్తరవిషయవిశేషజ్ఞానాభావవిషయకజ్ఞానస్య సామాన్యస్య సత్త్వాత్, కథ మన్యథా 'నకిఞ్చి దవేదిష' మితి సుప్తోత్థితః పరామృశేత్. నను ప్రియః ప్రియమేవ జీవః ప్రాజ్ఞే నాలిఙ్గ్యత ఇత్యుక్తత్వేన జీవప్రాజ్ఞయో ర్భేదఏవ సిద్ధఇతి కథ మద్వైత మితిచే దుచ్యతే. అనన్దా

బ్ధిమగ్నత్వమాత్రఏవ దృష్టాన్తోపన్యాసః. నతు ద్వైతబోధనే తాత్పర్యాత్ ఆత్మ నేతి ప్రాజ్ఞస్య విశేషితత్వాత్. స్వస్మిన్ హ్యాత్మశబ్దః ప్రయుజ్యతే. నచ స్వేనేతి పునరుక్తి రితివాచ్యం, స్వేనాత్మనేత్యస్య స్వస్వరూపేణేత్యర్థ స్యోక్తత్వాత్ -యద్వా ప్రాజ్ఞేనాత్మనా స్వేన స్వయ మాలిఙ్గిత ఇత్యన్వయః. నచ జీవస్య శరీరభూత స్యాత్మభూతః ప్రాజ్ఞ ఈశ్వర ఇత్యేతదర్థం ప్రాజ్ఞేనాత్మనేత్యుక్తం శ్రుత్యేతివాచ్యం తథాసతి జీవ ఈశ్వరే ణాలిఙ్గితఇత్యుక్తి రయుక్తైవ స్యాత్ .నహి శరీరం దేహినాఽఽలిఙ్గ్యతే నచ శరీరా న్తస్స్థితి రేవ శరీరిణ శ్శరీరాలిఙ్గన మితి వాచ్యం, సుషుప్తావితి విశేషోక్తివైయర్థ్యాత్. సర్వాస్వప్యవస్థా స్వవిశేషేణ జీవే శరీరభూతే వర్తతే హీశ్వరః, నచ విశేషాకారేణ కేనచి త్సుషుప్తౌ జీవే ఈశ్వరో వర్తత ఇతి వాచ్యం, తస్య దుర్వచత్వాత్ - విశేషాభ్యుపగమే సవికారత్వప్రసఙ్గే నేశ్వర స్యానిత్యత్వాపత్తేశ్చ నాపీశ్వరేణ సాకారేణ కరాద్యవయవవతా జీవ స్తథావిధ ఆలిఙ్గ్యతే దృష్టాన్తానురోధాదితివాచ్యం, జీవేశ్వరయో రుభయోరపి నీరూపత్వాన్నిరవయవత్వా దన్యథా ఘటాదివ దనిత్యత్వప్రసఙ్గాత్. నచ శరీరస్య స్థూలస్యాభ్యన్తరే సూక్ష్మమఙ్గుష్ఠపరిమాణం శరీరద్వయ మస్తి. తత్రైక మాదిత్యవర్ణ మన్య త్కృష్ణవర్ణ మేకం పురుషాకార మన్యత్. స్త్ర్యాకార మేకస్మి న్నీశ్వరో వర్తతే ఽన్యస్మిన్ జీవ ఇతి వాచ్యమ్, అప్రమాణత్వా దయుక్తత్వా చ్చాస్యాః కల్పనాయాః. న చాఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుష ఇతి శ్రుతి ర్మాన మితి వాచ్య మన్యార్థత్వా చ్ఛ్రుతేః. న హ్యుపలభ్యతే తాదృశం రూపద్వయం హృది కస్యాపి తస్మా జ్జీవప్రాజ్ఞయో రద్వైతమే వోచ్యతే శ్రుత్యా, జీవోహి సుషుప్తౌ ప్రాజ్ఞాత్మనా తిష్ఠతి. సుషుప్త్యవస్థాభిమానీ జీవోహి ప్రాజ్ఞః. ప్రకర్షేణ సర్వం సామాన్యేన జానాతీతి ప్రాజ్ఞః అతఏవాయం సర్వజ్ఞః పరిపూర్ణశ్చ. నిత్యం చైతన్యాత్మకం జ్యోతిరే వాస్య ప్రాజ్ఞస్య స్వరూపం తత్తు సుషుప్తా వవిద్యయాఽఽవృతమివ భవతి. అతఏవ తదానీ మనుభూయమానస్యా ప్యాత్మానన్ద స్యాప్రకాశః. ఏవం నిత్యచైతన్యస్వరూపేణావస్థితి రేవ జీవస్య ప్రాజ్ఞాలిఙ్గితత్వం పరమానన్దమగ్నత్వంచ ఇయం స్థితి ర్జీవస్య స్వాభావిక్యేవ, మోక్షే ప్యస్యా అనపాయాత్. స్వాభావికంహి న నివర్తతే, అగ్న్యౌష్ణ్యత్వవత్. నచ సంసారదశాయాం నాస్తీ త్యస్యా న స్వాభావికత్వ మితి వాచ్యం, సంసారదశాయామ ప్యస్త్యేవ అప్రతీతి స్త్వవిద్యావశాదితి. తస్మా త్సచ్చిదానన్దం బ్రహ్మైవ జీవః. ౧౮-౧

శ్లో॥ అస్మిన్ హన్త పితా ఽపితా భవతి వా మాతా ప్యమాతా తథా
బ్రహ్మ బ్రహ్మ సుతో ఽ సుతోఽరి రసరి ర్దేవా అదేవా అపి

స్తేనో౽ స్తేన ఇ వాథమో ప్యనథమో లోకా అలోకా స్సమం
బ్రహ్మైత్త్మైవ శుభాశుభాననుగత స్తీర్ణాత్మశోకః పుమాన్. ౧౮-౨

వ్యా.—కథం సంసారిజీవస్య సచ్చిదానన్దబ్రహ్మైక్య మతఆహ - అస్మిన్నితి. అస్మిన్ సుషుప్తే పితా ప్యపితా భవతి. హన్తే త్యద్భుతే. మాతా ప్యమాతా భవతి, సుతో ప్యసుతో భవతి, అరి శ్శత్రుర ప్యనరి ర్భవతి, బ్రహ్మ వేదో ప్యబ్రహ్మ భవతి, దేవాఅ ప్యదేవా భవన్తి, స్తేనఇవ స్తేనో ప్యస్తేనః అచోరో భవతి. అథమః జాత్యా నికృష్ట శ్చణ్డాలపుల్కసాదిర ప్యనథమో భవతి, అపిశబ్దా దుత్తమో బ్రాహ్మణాదిర ప్యనుత్తమో భవతి, లోకాఅపి స్వర్గాదయః అలోకా భవన్తి, కిం బహునా సమం సర్వమపి బ్రహ్మాత్మా బ్రహ్మభిన్న ఆత్మైవ భవతి, యస్మా దేవం తస్మా త్పుమాన్ జీవః అస్మిన్ శుభాశుభాననుగతః శుభాశుభా భ్యా మననుగతః అనన్వాగతః అతఏవ తీర్ణాత్మశోకః తీర్ణా ఆత్మశోకా హృద యాశ్రయా శ్శోకాః దుఃఖాని తద్ధేతుకామాశ్చ యేన స తథోక్తః భవతి. యద్వా శుభాశుభాననుగత స్తీర్ణాత్మశోకః పుమాన్ సమం సర్వాత్మక మాత్మా ప్రత్యగ భిన్నం బ్రహ్మైవ భవతి. అథవా పుమా నాత్మా సమం బ్రహ్మైవ భవతి. యద్వా పుమా న్సమం భవతి బ్రహ్మ భవతి ఆత్మాచ భవతి అసంసారిత్వా త్సుషుప్తౌ జీవో బ్రహ్మైవేత్యర్థః. సుషుప్తౌ జీవస్య పితృత్వమాతృత్వాదిధర్మ రాహిత్యా త్సర్వద్వైతాదర్శనాత్. అతిక్రాన్తసర్వహృచ్ఛోకత్వాచ్చ సర్వా నుభవసిద్ధా జ్జీవో౽సంసారిబ్రహ్మైవ భవతీతి యావత్. నను సుషుప్తౌ జీవస్య బ్రహ్మాభిన్నత్వేపి జాగరాదౌ జీవో నైవ బ్రహ్మ భవతి సంసారిత్వా దితిచే న్నైవమ్. యది జీవస్య సంసారిత్వ మగ్నే రుష్ణత్వవ త్స్వాభావికం తర్హి సుషుప్తావపి తద్దృశ్యే తైవ. నతు తథా దృశ్యతఇతి జీవ స్యాసంసారిత్వమేవ స్వాభావికం జాగరస్వప్న యోస్తు తస్య సంసారిత్వం భ్రాన్తిసిద్ధమేవ గగనస్యేవ వర్షాసు మలినత్వ మితి. నచ య ద్యసంసారిత్వం జీవస్య స్వాభావికం తర్హి తజ్జాగరాదావపి దృశ్యేతైవేతి తదప్యా గన్తుకమేవేతి వాచ్యమ్. జాగరాదా వపి జీవగత మసంసారిత్వమేవ విద్వదనుభవ విషయ మితి నచావిద్వదనుభవవిషయం సంసారిత్వమేవ యథార్థ మితి వాచ్యం. రజ్జు సర్పస్యా ప్యజ్ఞానుభవవిషయస్య యథార్థత్వాపత్తేః. నచ సంసారిణాంస్తం జీవ మసం సారీతి యో మన్యతే సఏవమూఢః. రజ్జుసర్పదృగితివదితి వాచ్యం, జీవసంసారస్య శ్రుతి యుక్త్యనుభవవిరుద్ధత్వాత్. నచ సుఖ్యహం దుఃఖ్యహ మితి ప్రతీతి రేవ జీవసం సారం సాధయతీతి వాచ్యం, తత్ప్రతీతే ర్భ్రాన్తిరూపత్వేన తదసాధకత్వాత్.

నచ సా ప్రమైవేతి వాచ్య మతస్మిం స్తద్బుద్ధిత్వా త్తస్యాః. సుఖిని దుఃఖినిచ మనసి ఆత్మాభిమానాత్. ఆత్మనిచ సుఖాదిరహితే సుఖిత్వాద్యభిమానాచ్చ యథా అయో దహతీతి దగ్ధ ర్యగ్నా వయోభిమానః అదాహకే అయసి చాగ్న్యభిమానః తద్వత్. నచ సుఖదుఃఖే జీవధర్మావేవేతి వాచ్యం, 'తీర్ణో హి తదా సర్వాన్ శోకాన్ హృదయస్య భవ'తీతిశ్రుతేః. కామాదీన్ ప్రకృత్య సర్వం మనఏవేతి శ్రుత్యన్తరాచ్చ. మనస్సత్వే సుఖాదిసత్త్వం తదభావే తదభావ ఇత్యన్వయవ్యతిరేకన్యాయాచ్చ. సమాధిసుషుప్త్యో ర్విదుషా మవిదుషాంచ సుఖాద్యభావ స్యానుభవసిద్ధత్వాచ్చ నచ సుఖాది ర్జీవాశ్రయఏవ సుషుప్తౌతు సాధనాభావా త్తదగ్రహణ మితివాచ్యం, గ్రహణసమనియతసత్తాకస్య సుఖాదే ర్గ్రహణాభావే స్వరూపాసిద్ధేః. నచ స్వప్నజాగరయో ర్జీవాశ్రయ ఏవ సుఖాది ర్మనసా గృహ్యత ఇతి వాచ్యం, మనసః కరణత్వేన గ్రహణకర్తృత్వాయోగాత్. నచ జీవేన కర్త్రా మనసా కరణేన స్వనిష్ఠ స్సుఖాది ర్గృహ్యత ఇతి వాచ్యం, స్వనిష్ఠరూపస్య చక్షుషేవ స్వనిష్ఠసుఖాదే ర్జీవేన గ్రహణాయోగాత్ - నహి స్వాత్మని క్రియోపపద్యతే. నచ స్వప్రకాశత్వా జ్జీవ స్స్వనిష్ఠమపి సుఖాదిక మవభాసయ తీతి వాచ్యం, స్వాత్మని క్రియాఽభావ స్యోక్తత్వాత్, భాస్యస్య వస్తునో భాసకధర్మత్వాయోగాచ్చ. నహి సూర్యభాస్యో ఘట స్సూర్యధర్మః. కిఞ్చ యది జీవస్య సుఖాది ర్ధర్మస్స్యా త్తర్హి సుఖాద్యుద్భవతిరోధానాదినా వికారిత్వం స్యా ద్వృక్షస్యేవ పుష్పోదయాదినా. నచేష్టాపత్తిః, అవికార్యోఽయ ముచ్యత ఇతి శాస్త్రాత్, వికారిత్వే చానిత్యత్వాపత్తేః, అజో నిత్య ఇతి శాస్త్రాచ్చ. నచ ధర్మస్యోదయాదిమత్త్వేపి స్వరూప స్యాతథాత్వా జ్జీవనిత్యత్వం సిద్ధ్యత్యేవేతి వాచ్యం, ధర్మోదయాత్ప్రాక్ ధర్మనాశాత్పశ్చాచ్చ ధర్మిణఏ వాభావేన జీవానిత్యత్వాపాతాత్. ధర్మవాన్ హి ధర్మీ స కథం ధర్మాభావే స్థితి మర్హతి. నహి గన్ధవతీ పృథివీ గన్ధాభావే స్థాతు మర్హతి. తస్మా ద్యది జీవో ధర్మీ తర్హి తస్య ధర్మోదయనాశప్రయుక్తౌ జన్మనాశౌ స్యాతామేవే త్యనిత్యత్వం స్యా దేవేతి నిత్యో జీవో నిర్ధర్మకో బ్రహ్మైవ. ౧౮-౨

శ్లో॥ సుప్తో య త్పురుషో న పశ్యతి జగ త్తత్కిన్న్వభావా ద్దృశేః
కిం దృశ్యస్య న తావ దాద్య ఉచితః కల్పోహి నిత్యా దృశిః
అన్య స్సమ్మతఏవ సుప్తిసమయే నాన్య ద్విభక్తం యతః
స్వాత్మబ్రహ్మణ ఈష దస్త్యపి సమం బ్రహ్మైవ య ద్వస్తుతః. ౧౮-౩

వ్యా.-నను సుషుప్తౌ జీవో బ్రహ్మైవేతి వక్తుం న శక్యతే, బ్రహ్మణ స్సర్వ జ్ఞత్వా జ్జీవస్యచ ప్రకర్షేణ మూఢత్వాత్. ప్రకర్షేణాజ్ఞోహి ప్రాజ్ఞః. 'న బాహ్యం వేద నాన్తర' మితిశ్రుతేశ్చ, 'బ్రహ్మణ స్సర్వజ్ఞత్వఞ్చ ససర్వజ్ఞ స్సర్వవి 'దితి శ్రుతి సిద్ధ మతఆహ - సుప్తఇతి. సుప్తః పురుషో జగ న్నపశ్యతీతి యత్త జ్జగదదర్శనం కిన్ను దృశే రభావాత్. కింవా దృశ్యస్య జగతోఽభావాత్. తావత్తత్రా ద్యః కల్పః పక్షః నోచితః. హి యస్మా ద్దృశి ర్నిత్యా. అన్యః పక్ష స్సమ్మత ఏవ. యతః సుషుప్తిసమయే స్వాత్మబ్రహ్మణః ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మణః విభక్తమివ ద ప్యన్య ద్వస్తు నాప్యస్తి నైవాస్తి. తత్ర హేతుమాహ. య ద్యస్మా ద్వ స్తుత స్సమం సర్వం బ్రహ్మైవ భవతి, 'సర్వం ఖ ల్విదం బ్ర'హ్మేతి శ్రుతేః. అయ మర్థః. సుషుప్తౌ జీవః కిమపి న వేదేతి సర్వానుభవసిద్ధమ్. జాగరాదౌ జీవ స్సర్వం పశ్యతీతి ద్రష్టేత్యపి సర్వవిదితమ్. ద్రష్టుశ్చ దర్శనం స్వాభావికమేవ భవితు మర్హతి, దగ్ధు రగ్నేరివ దగ్ధృత్వమ్. స్వాభావికస్య చ ధర్మస్య న కదా ప్యపగమ ఇతి ప్రతిపాదితమ్. ఏవం సతి ద్రష్టు ర్జీవస్య సుషుప్తౌ ద్వైతాదర్శన మితియత్ త న్న జీవస్య ద్రష్టృత్వాభావప్రయుక్తం ద్రష్టృత్వాభావే ద్రష్టురే వాభావప్రస ఙ్గాత్. కి న్తర్హి దృశ్యాభావప్రయుక్తమేవ సత్యపి దగ్ధృత్వే స్వాభావికే యథా న దహ త్యగ్ని ర్దాహ్యాభావే. ఏవం సత్యపి ద్రష్టృత్వే దృశ్యాభావా జ్జీవో న పశ్యతీత్యుచ్యతే. సుషుప్తౌ సర్వం చ ద్వైతం స్వాత్మ న్యేకతాం గతమితి స్వాత్మ భిన్నం కిమపి నాస్తి. అతఏవ ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మేతి శ్రూయతే. నచ సుషుప్తిమృతిమూర్ఛాదిషు ద్వైతాభావేన బ్రహ్మణోఽద్వైతత్వేపి జాగర స్వప్నయో స్తత్సత్త్వా న్నాద్వైతత్వ మితి వాచ్యం, జాగరాదౌ మాయయా బ్రహ్మైవ జగద్రూపేణ ప్రతిభాతీతి వస్తుతో ద్వైతాభావాత్. నచ ముక్తి దశాయాం మాయాఽభావేపి సుషుప్త్యాదౌ తత్సత్త్వా న్మాయయా సద్వితీయత్వం స్యా ద్బ్రహ్మణ ఇతివాచ్యం, మాయాయాఅపి, మిథ్యాత్వాత్. ఏవం సుషు ప్తౌ బ్రహ్మభిన్నస్య యస్య కస్యాపి వస్తునోఽభావేన ద్వైతజ్ఞానాభావేపి జీ వస్య ద్రష్టు ర్ద్రష్టృత్వ మస్త్యేవ. తచ్చ ద్రష్టృత్వం దర్శనం దృశిశ్చే తన్య మి త్యనర్థాన్తరమ్. తదేవ జీవస్య స్వరూప మితి న తస్య కదాచి ద ప్యభావః, నిత్యత్వాత్. నచ ద్రష్టు ర్ధర్మఏవ ద్రష్టృత్వం నతు స్వరూపఇతి వాచ్యం. నిర్ధర్మకత్వా జ్జీవస్య నచ ద్రష్టా జీవః కథం నిర్ధర్మకః గన్త్రా దివ దితి వాచ్యం, దృశిరూపే జీవే ద్రష్టృత్వ స్యోపచరితత్వాత్ . నచ జ్ఞానస్యైవ కథం

జ్ఞాతృత్వ మితి వాచ్యం, భాసకత్వాత్. నచ దృశి కర్తు ర్ద్రష్టృత్వా ద్దృశిః క్రియైవ నాత్మేతి వాచ్యమ్, నిత్యాయా దృశే రకర్తవ్యత్వేనాక్రియాత్వాత్. నచ దృశి రనిత్యైవేతి వాచ్యం, దృగనిత్వత్వగ్రాహకాభావాత్. నచ దృగన్తరేణ దృ గ్జన్మాదికం గృహ్యత ఇతి వాచ్య మనవస్థాపత్తేః. నచ స్వేనైవ గృహ్యత ఇతి వాచ్యం, కర్మకర్తృభావవిరోధాత్. నచ ద్రష్ట్రా గృహ్యత ఇతి వాచ్యం, దృగుదయానన్తరమేవ తస్య ద్రష్టృత్వసిద్ధేః. తస్మా న్నిత్యైవ దృశిః. సైవాత్మా. నచ ద్రష్టు ర్దృష్టే రితి భేదేన నిర్దేశా దాత్మభిన్నైవ దృష్టి రితి వాచ్యం, ద్రష్టు స్స్వరూపభూతాయా దృష్టే రితి తదర్థాత్. తస్మాత్ ఆత్మస్వరూపభూతచైతన్యస్య వినాశాభావా త్సుషుప్తా వాత్మా సర్వజ్ఞం బ్రహ్మైవ. చైతన్యం హి సర్వావభాసకత్వాత్సర్వజ్ఞం నచ సుషుప్తౌ సర్వావభావా చ్చైతన్యస్య సర్వావభాసకత్వం కథ మితి వాచ్యం, భూతపూర్వగత్యా తదుపపత్తేః జాగరాదౌ హి సర్వ మవభాసయతి చైతన్యం నచ జాగరాదా మనఃదేరేవ సర్వావభాసకత్వ మితి వాచ్యం, తస్య జడత్వా చ్చైతన్యాభాసరసవశాదేవ జ్ఞానసాధనత్వోపపత్తేశ్చ. యద్వా సుషుప్తావపి చైతన్యం సర్వ మవభాసయత్యేవ, సర్వస్య బ్రహ్మాత్మనా తదానీం సత్త్వాత్. నచ చైతన్యం బ్రహ్మైవేతి కథ న్తస్య స్వావభాసకత్వం కర్మకర్తృభావవిరోధా దితి వాచ్యం, స్వయమ్భాసమానే చైతన్యే స్వసంవేద్యత్వ స్యోపచరితత్వాత్. తస్మా జ్జీవ స్సుషుప్తౌ స్వప్రకాశచైతన్యరూపే ణావతిష్ఠత ఇతి పరమార్థః. ౧౫౩

శ్లో॥ శబ్దాదిం విషయం సహాశ్రయ మయం బాహ్య న్తథాఽభ్యన్తరం
జానన్నేవ తదా న వేద పురుషో నిత్యావగత్యాత్మకః
బాహ్యాభ్యన్తరసాధనైశ్చ రహితో యస్మా త్తత స్సర్వవి
ద్బ్రహ్మైవాయ మితీరయన్తి కతిచి న్మన్దా బుధా భూతలే. ౧౫౪

వ్యా.—నను సుషుప్తౌ ద్వైతాభావా దేవాత్మనో ద్వైతజ్ఞానాభావః నతు జ్ఞాతృత్వాభావా దితి యదుక్తం త దయుక్తం సత్త్వా త్తదాపి ద్వైతస్య నహి నేత్రనిమీలనమాత్రేణ రూపాభావో వక్తుం యుక్తః నా ప్యస్మదుపలబ్ధ్యభావమాత్రేణ స్వర్గాద్యభావో వక్తుం యుక్తః. శయ్యాద్యాశ్రయస్య నిద్రాణస్య పురుషస్య కథం శయ్యాద్యభావో వక్తుం శక్యతే. తస్మా జ్జాగరస్వప్నయోరివ సుషుప్తావపి జగ దస్త్యేవ తదప్రతీతిస్తు పురుషస్య చక్షురాదిసాధనాభావాత్. న చైతావతా చక్షురాదిసాధనజన్యమేవ పురుషస్య విజ్ఞాన మితి భ్రమితవ్యం, విజ్ఞానాత్మన స్తస్య స్వతోఽపి విజ్ఞానసత్త్వా త్పరన్తు చక్షురాదిసాపేక్షస్స న్పురుషో య జ్జానాతి

తత్స్పష్టం జానాతి, యత్తు తన్నిరపేక్షో జానాతి తదస్పష్టం జానాతి. తథాచ సుషుప్తా వాత్మనః కరణాభావా ద్విశేషవిజ్ఞానాభావః చైతన్యసత్త్వాత్తు సామాన్య విజ్ఞానసత్త్వ మేవం సామాన్యాకారేణ సుషుప్తౌ సర్వం వేత్తీతి సర్వజ్ఞఏవ ప్రాజ్ఞ ఇతి తస్య బ్రహ్మభేద ఉచిత ఏవేతి. య న్మన్దబ్రహ్మవిదాం మతం తదనువదతి - శబ్దాదిమితి. నిత్యావగత్యాత్మకః నిత్యచైతన్యరూపః బాహ్యాభ్యన్తరసాధనై ర్జ్ఞానేన్ద్రియై ర్మనసాచ రహితోఽయం పురుషః. తదాసుషుప్తౌ సహాశ్రయ మాత్ర యేణ సహితం బాహ్యం శబ్దాదిం విషయం శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధా నాకాశవాయు తేజోజలపృథివీశ్చేత్యర్థః. తథా ఆభ్యన్తరం విషయం మన్తవ్య మర్థం సుఖాదిచ జానన్నేవ సామాన్యాకారేణేతిభావః. నవేద విశేషాకారేణేతిభావః. యస్మా దేవం తస్మా త్సర్వవి త్సర్వజ్ఞోఽయం పురుషః ప్రాజ్ఞో బ్రహ్మైవ ఇతి భూతలే కతిచి న్మన్దా బుధా ఈరయన్తి వదన్తి సుషుప్తౌ విద్యమానమేవ శబ్దం శృణ్వన్న ప్యాత్మా న శృణోతి, రూపం పశ్యన్నపి నపశ్యతి, స్పర్శం గృహ్ణన్నపి నస్పృశతి, రసం స్వాదయన్నపి న స్వాదయతి, గంధం జిఘ్రన్నపి న జిఘ్రతి, మన్తవ్యం మన్వా నోపి న మనుతే, బోద్ధవ్యం బుధ్యమానోపి న బుధ్యతే ఇతి వదన్తి మన్దా ఇతి పరమార్థః. ౧౮౪

శ్లో॥ జాగ్రత్స్వప్నయుగే పుమాన్ భవతి సోఽద్వైతో ప్యవిద్యావశా
ద్రిక్తోఽచ్ఛతరోఽమ్బువ జ్జగదివ స్వాపే భవ త్యద్వయః
పుంసా మేష పరాయణంచ పరమాత్మా బ్రహ్మలోకః పరా
సమ్పత్తిః పరలోకఏవ పరమానన్దశ్చ సఙ్కీర్తితః. ౧౮౫

వ్యా.—'ఏకమేవాద్వితీయంబ్రహ్మేతి' శ్రుతే రద్వైతబ్రహ్మభేద స్సద్వైత ప్రాజ్ఞ స్యానుపపన్నఏవేతి కృత్వా సుషుప్తౌ ప్రాజ్ఞస్య బ్రహ్మభేద మభ్యుపగత వతా భవతా ద్వైతాభావోఽవశ్య మభ్యుపగన్తవ్య ఏవ. నచ ప్రత్యక్షసిద్ధస్య ద్వైతస్య కథ మపలాప శ్శక్యః కర్తు మితి వాచ్యమ్, కి మిదం ద్వైతం సుప్త పురుషప్రత్యక్షసిద్ధం యద్వా అసుప్తపురుషప్రత్యక్షసిద్ధం నాద్యః. సుప్తస్యాద్వైతా నుభవాభావాత్, - న ద్వితీయః, అసుప్తపురుషభ్రాన్తి ప్రత్యక్షేణ ద్వైతాసిద్ధేః. నహి రజ్జుసర్పభ్రమేణ సర్పసిద్ధిః. కస్మా దస్య ద్వైతస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వ మతఆహ- జాగ్రదితి. అద్వైతః ద్వితీయవస్తురహితః సతిహి ద్వితీయవస్తుని ద్వైత మ్భవతి అతఏవ ఏకః. అమ్బువ దచ్ఛతరః. అతిస్వచ్ఛః. ద్రష్టా సాక్ష్యపి స పుమా న్పురుషః. ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మేత్యర్థః. ప్రత్యగ్బ్రహ్మభేదే స త్యద్వైతత్వే

కత్వయో రయోగా దితిభావః. అవిద్యావశా జ్జాగ్రత్స్వప్నయుగే జాగ్రత్స్వప్న దశాద్వయే జగదివ ద్వైతమివ భవతి. ఇవశబ్దా దస్య మిథ్యాత్వం సూచ్యతే. న హ్యద్వైతంవస్తు యేన కేనాపి ప్రకారేణ ద్వైతం భవితు మర్హతి ప్రకాశ ఇవ తమః. నాపి ద్రష్టా దృశ్యం భవితు మర్హతి ప్రకాశఇవ ప్రకాశ్యం. తస్మా దవిద్యా కృత మిదం ద్వైతం భ్రాన్తిసిద్ధమేవ. స్వాపే సుషుప్తౌతు ప్రమా నద్వయోఽద్వైతో భవతి. అవిద్యాయా ద్వైతభ్రాన్తిహేతో రభావా దితిభావః. నచ సుషుప్తా వవిద్యాభావే కథం సుప్తస్య పునరుత్థాన మితి వాచ్యం, విక్షేపహేతో రవిద్యాయా అభావేపి ఆవరణహేతో రవిద్యాయా స్సత్త్వాత్సుషుప్తౌ. ఆవరణశక్తి విక్షేపశక్తిభేదే నావిద్యా ద్వివిధా తత్ర విక్షేపశక్త్యా ద్వైతభ్రాన్త్యాదయః.ఆవరణశక్త్యాతు బ్రహ్మజ్ఞానాభావః. విక్షేపశక్తే రావరణశక్తి ర్మూల మావరణపూర్వకత్వా ద్విక్షేపస్య. ఆవృతే హ్యధిష్ఠానే రజ్జ్వాదా సర్పాది ర్విక్షేపో జాయతే. ఏవ మావృతఏ వాత్మని జగ దుదేతి. ఇమామే వావరణశక్తిం బీజ మితి కారణశరీర మి త్యజ్ఞాన మితిచ వ్యవహరన్తి. ఇయమేవ ప్రాజ్ఞస్యోపాధిః. ఏవ మావరణవత్త్వాదేవ ప్రాజ్ఞస్యాహం బ్రహ్మేతి జ్ఞానాభావః. న చైవ మవిద్యయా ప్రాజ్ఞ స్సద్వైతఏవేతి వాచ్యం, తస్యాః ప్రాజ్ఞా దన్యత్వేన దుర్నిరూపత్వా దగ్నిశక్తేరివాగ్నేః. తస్మా త్సుషుప్తౌ ద్వైతాభావాదేవ ద్వైతజ్ఞానాభావః పురుషస్య. యత్తు శయ్యాయాం స్వపతి పురుషే కథం శయ్యాఽభావ ఇత్యుక్తం త దసత్. జాగ్రత్పురుషదృష్ట్యైవ శయ్యాయాం స్వపితి పురుషః నతు స్వదృష్ట్యేతి. న చైకస్మిన్నేవ ద్రష్టరిపురుషే కథం జాగ్రత్పురుష సుప్తపురుషాదిభేద ఇతివాచ్యం, కల్పితత్వా దవిద్యయా జాగ్రత్పురుషో హ్యవిద్యావశా దహం జాగర్మి అయం సుప్త ఇతి మన్యతే. నతు సుప్తః అహం స్వపిమి అయం జాగర్తీతి మన్యతే, యేన సుప్తదృష్ట్యా ద్వైతం స్యాత్. తస్మా త్సర్వమపి ద్వైత మవిద్యామయమేవ అవిద్యాసత్త్వే ద్వైతసత్త్వం తదభావే తదభావ ఇ త్యన్వయవ్యతిరేకనిశ్చయాత్, సుషుప్తిసమాధ్యాద్యనుభవాచ్చ. నచ మనస్సత్త్వే ద్వైతసత్త్వం తదభావే తదభావ ఇతి పూర్వ ముక్తమితివాచ్యం, మనసోప్యవిద్యామయత్వాభ్యుపగమాత్. తస్మా దద్వైతం సచ్చిదానన్దం బ్రహ్మైవ ప్రాజ్ఞః. ఏష పురుషః పుంసాం దేహినాం పరాయణం పర మయనం పరా గతి ర్భవతి, పరమాత్మాచ భవతి. బ్రహ్మలోకః బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోకశ్చ భవతి. పరాసమ్పత్తి స్సమ్ప ద్భవతి, పరలోకశ్చ భవతి పరమానన్దశ్చ భవత్యేవ ఇతి సఙ్కీర్తితః శ్రుత్యేతి శేషః. యద్వా పరమానన్దశ్చేతి సఙ్కీర్తితో

భవతీ త్యేకఏవాన్వయః; తత్ర స్వర్గాదిగతీనాం పునరాగతిహేతుత్వా దపరమత్వ మాత్మానం గతస్తు న పున రావర్తతే, 'న స పునరావర్తత' ఇతిశ్రుతేః. అత ఆత్మా పరాయణం దేహేన్ద్రియాత్మాదీనా మతాత్త్వికత్వా దపరమాత్మత్వ మాత్మనస్తు తాత్త్వికత్వా త్పరమాత్మత్వం, 'పరమాత్మేతి చాప్యుక్తో దేహేఽస్మిన్ పురుషః పర' ఇతిగీతావచనాత్. స్వర్గాదయో లోకా బ్రహ్మలోకో న భవన్తి అబ్రహ్మత్వా త్తేషా మాత్మాతు బ్రహ్మైవేతి బ్రహ్మలోకఏవ. అన్యా స్సమ్పదో మిథ్యాభూతత్వా దపరమాః ఆత్మాతు సత్య ఇతి పరా సమ్పత్. స్వర్గాదిలోకా అపరలోకా అశాశ్వతత్వా దాత్మాతు శాశ్వతత్వా త్పరలోకః, 'అజో నిత్య శ్శాశ్వత' ఇతిహి శ్రుతిః. అన్యే వైషయికానన్దాః క్షణికా స్సాతిశయా శ్చేతి దుఃఖహేతవ ఏవే త్యపరమా ఏవ. ఆత్మాతు నిత్యనిరతిశయానన్దస్వరూప ఇతి పరమానన్దః ఇతివివేకః. ౧౮౫

శ్లో॥ ఆనన్దస్య కలాం సమే తనుభృతో హ్యస్యోపజీవ న్త్యమీ
తస్మా దేష సమాధికానవధికానన్దః పరః కీర్తితః
రాజ్ఞ స్సర్వమనుష్యభోగభరిత స్యానన్ద ఆస్తేతు యో
మర్త్యానన్ద ఇమే శతం పితృతతే రానన్ద ఏకః పరమ్. ౧౮౬

వ్యా.—పరమానన్ద ఆత్మేతి యదుక్తం తదేవ విశదయతి-ఆనన్దస్యేత్యాదినా. హి యస్మా దమీ సమే సర్వే తనుభృతః ప్రాణినః అస్య పరమ స్యాత్మన ఆనన్దస్య కలాం మాత్ర ముపజీవన్తి విషయేన్ద్రియసమ్బన్ధజన్యం సర్వమ ప్యావిద్యకం సుఖం బ్రహ్మానన్దస్యై వాంశభూతం సర్వే ప్రాణినోఽనుభవన్తి, కామితపదార్థ లాభా దన్తర్ముఖే మనోవృత్తౌ ప్రతిబిమ్బితబ్రహ్మానన్దస్యైవ సుఖత్వేన వ్యవహారాత్. తస్మా దేష ఆత్మా పరః పరమః సమాధికానవధికానన్దః, సమేభ్య స్సర్వేభ్య ఆనన్దేభ్యః అధికః అనధికః అపార శ్చానన్దః కీర్తిత ఉక్తః విప్రుషాం సముద్రాంశత్వమివ సర్వేషాం విషయానన్దానాం బ్రహ్మానన్దాంశత్వా ద్బ్రహ్మానన్దః పరమానన్ద ఇత్యర్థః. అథ ఆనన్దస్య పరా కాష్ఠా ప్యాత్మైవేతి హేతో రాత్మనః పరమానన్దత్వ మిత్యాహ - రాజ్ఞఇత్యాదినా. సర్వమనుష్యభోగభరితస్య సర్వై ర్మనుష్యభోగై ర్విత్తాపత్యపత్న్యాదిభి ర్భరితస్య రాజ్ఞ శ్చక్రవర్తిన స్సార్వభౌమస్య యుధిష్ఠిరాదే ర్య ఆనన్ద ఆస్తే సతు మర్త్యానన్దః. శత మిమే మర్త్యానన్దాః. శతగుణితో మర్త్యానన్ద ఇత్యర్థః. పితృతతేః పరం శ్రాద్ధాదికర్మజితలోకానాం పిత్ర్యాణాం గణస్యతు ఏక ఆనన్దో భవతి. రాజానన్దా త్పితౄనన్ద శ్శతగుణాధిక ఇత్యర్థః. సాధారణమనుష్యానన్దాస్తు రాజానన్దా న్న్యూనా ఏవేతి బోద్ధవ్యమ్. ౧౮౬

శ్లో॥ ఆనన్దః పితృగోచర శ్శతగుణో గన్ధర్వలోకాశ్రియా
నన్ద స్స్యాత్స భవేచ్చ కర్మవిబుధానన్ద శ్శతాంశాధికః
తేషాం చాపి శతేన శుద్ధవిబుధానన్ద స్సమోఽయం శతా
వృత్తి స్సమ్భవతి ప్రజాపతిగతానన్ద స్స ఏకః పునః. ౧౮౭

వ్యా.-పితృగోచర ఆనన్ద శ్శతగుణ స్సన్ గన్ధర్వలోకాశ్రియానన్ద స్స్యాత్. సచగన్ధర్వానన్దః శతాంశాధిక స్సన్ కర్మవిబుధానన్దః కర్మణా జ్యోతిష్టోమాదినా యే విబుధా దేవా జాతా స్తేషాం కర్మవిబుధానా మానన్దః భవేచ్చ. తేషాంచ కర్మవిబుధానన్దానాం శతేన శుద్ధవిబుధానన్దః స్వాభావికదేవానా మానన్దః సమః. సః అయం పున ర్విబుధానన్దస్తు శతావృత్తి శ్శతగుణస్సన్ ఏకః ప్రజాపతిగతానన్దః విరాడానన్ద స్సమ్భవతి భవతి. ౧౮౭

శ్లో॥ ప్రాజాపత్యపదాశ్రియా శ్శత మథానన్దా ఇమే బ్రహ్మణో
లోకే వేధస ఏకఏవ పరమానన్దః స్మృతో వైదికైః
నిష్కామావృజినాహతాగమవిదోఽస్త్యానన్ద ఏషోఽధికో
యత్ర బ్రహ్మణి సమ్ప్రసాదవిషయే సర్వేపి యాన్త్యేకతామ్. ౧౮౮

వా.-అథ ప్రాజాపత్యపదాశ్రియా విరాడాశ్రియా ఇమే శత మానన్దాః బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్య లోకే సత్యలోకే ఇత్యర్థః. వేధసః పరం విధాతుస్తు హిరణ్యగర్భస్యేత్యర్థః. ఏకఏవానన్దః భవన్తి. హిరణ్యగర్భస్యానన్ద ఇత్యేతావతై వేష్టసిద్ధా హిరణ్యగర్భస్య లోకే హిరణ్యగర్భస్యేతి కథన మాదిత్యాన్తర్వర్తిహిరణ్యగర్భవ్యవచ్ఛేదార్థమ్. ఇతి వైదికై ర్వేదవిద్భిః స్మృతమ్. ఏష హైరణ్యగర్భానన్దః నిష్కామావృజినాహతాగమవిదః నిష్కామ స్యావృజినాహతస్య పాపే నానాహతస్య ఆగమవిద శ్శ్రోత్రియస్య అస్తి విద్యతే, హిరణ్యగర్భోపాసకత్వాత్తస్యేతిభావః. ఏతేన హైరణ్యగర్భానన్దా దర్వాచీనాఅప్యానన్దా శ్శ్రోత్రియ స్యావృజిన స్యాకామహతస్య సన్తీతి సూచ్యతే. శతరూపికావత ఇవ దశరూపికాః, సమ్ప్రసాదవిషయే సమ్యక్ప్రసీదతి. ప్రసాదం శాన్తి మధిగచ్ఛతి పుమా నత్రేతి సమ్ప్రసాద స్సుషుప్తం తద్విషయే తత్రోపలభ్యమానే ఇత్యర్థః. యత్ర యస్మిన్ బ్రహ్మణి బ్రహ్మానన్దే సర్వేపి పూర్వోక్తా ఆనన్దా ఏకతాం యాన్తి సముద్ర ఇవ విప్రుషః స ఇతి శేషః. స ఏషః అధికః పరమ ఆనన్దః యథా హిరణ్యగర్భప్రాజాపత్యాద్యానన్దానాం ప్రజాపతిదేవాద్యానన్దాపేక్షయా శతగుణితత్వ మేవం బ్రహ్మానన్దస్య నాస్తి యస్యైకస్యాప్యపేక్షయా శతగుణితత్వం సహస్రగుణితత్వం వా

పరన్తు అపరిచ్ఛేద్యఏ వాయ మితిభావః. అయంచ పరమానన్దః నిష్కామస్యా వృజినహతస్య శ్రోత్రియస్య ప్రత్యక్షఏవ, హైరణ్యగర్భపదవిషయేణాపి కామేన హీనస్య సుతరాం నిష్కామస్య విదుషః పరమానన్దప్రాప్తిసద్భావాత్. తదుక్తమ్, 'యచ్చ కామసుఖం లోకే యచ్చ దివ్యం మహత్సుఖమ్, తృష్ణాక్షయసుఖస్యైతే నార్హత ష్షోడశీం కలా' మితి. తస్మా త్పరమానన్దకామినా విదుషా నిష్కామేణ భవితవ్య మిత్యభిప్రాయః. నను సౌషుప్తికబ్రహ్మానన్దస్య సర్వజీవసాధారణత్వా త్కథం నిష్కామశ్రోత్రియమాత్రప్రత్యక్షత్వం తస్యేతిచేదుచ్యతే. సుషుప్తా సర్వే జీవా బ్రహ్మానన్ద మనుభవన్తో౽పి న వయం బ్రహ్మానన్ద మనుభవామ ఇతి విదన్తీతి సర్వజీవసాధారణ్యేన న ప్రత్యక్షత్వం తస్య. నిష్కామ శ్రోత్రియస్తు సమాధౌ బ్రహ్మానన్దం సాక్షాత్కరోతీతి బ్రహ్మానన్దస్య నిష్కామశ్రోత్రియవిషయత్వం; యద్వా సమాధిం వినాపి తృష్ణాక్షయవశా దేవ తం సో౽నుభవతి. న చైవం సమాధికాలికాత్ తృష్ణాక్షయకాలికా ద్వా ఆనన్దాత్సుషుప్తికాలిక ఆనన్దః పృథగ్భూతఏవేతి వాచ్యం, బ్రహ్మానన్దత్వావిశేషాత్. ఏకఏవ హి బ్రహ్మానన్ద స్సుషుప్త్యాదా వవభాసతే. నచ మనుష్యానన్దాదయో౽పి బ్రహ్మానన్ద ఏవేతి వాచ్యం, విషయేన్ద్రియసమ్బన్ధజన్యత్వా త్తేషామ్. బ్రహ్మానన్దస్తు నిత్యఏవేతి న జన్యః. నచ సుషుప్త్యాదౌ మనఆద్యుపరమా త్సుఖం జాయత ఇతి బ్రహ్మానన్దో౽పి జన్యఏవేతి వాచ్యం; సర్వదా విద్యమాన ఏవ బ్రహ్మానన్దః మనఃకామాదివశా జ్జాగరాదా వనభివ్యక్త స్సన్ సుషుప్త్యాదౌ తదభావాదభివ్యజ్యతే, యథా దివసే మేఘావరణా దనభివ్యక్త స్సూర్యః పున ర్మేఘాపాయే౽భివ్యజ్యతే తద్వదితి న జన్యత్వం బ్రహ్మానన్దస్య. బ్రహ్మైవహి బ్రహ్మానన్దః బ్రహ్మ చ నిత్యం సత్యత్వా 'త్త త్సత్య మతో౽న్యదార్త' మితిశ్రుతేః. తస్మా ద్బ్రహ్మానన్ద ఏకఏవ సత్యః అన్యే త్వానన్దా అవిద్యామయత్వా దసత్యా ఏవ. ౧౨౨

శ్లో॥ పశ్య త్యత్ర పుమా న్న కిఞ్చిదపి య న్నోవా శృణోతి స్వయం
నో జానాతి న జిఘ్రతి స్పృశతి నో న స్వాదయత్యేవ తత్
భూమానన్ద ఉదీరితో౽య మమృతో మర్త్య స్త్వితో౽ల్పః పరః
సత్యో౽సా వత ఏక ఏవ నిఖిలం తస్మా దసత్యం పరమ్. ౧౨౩

వ్యా.—కస్మా ద్బ్రహ్మానన్దఏవ సత్య ఇత్యతఆహ - పశ్యతీతి. యత్ పుమాన్ పురుషః సుప్తః సమాహితో వా అత్ర బ్రహ్మానన్దే స్వగోచరే వస్తుని కిఞ్చిదపి వస్త్వన్తరం న పశ్యతి స్వయం కిఞ్చిదపి నోవా శృణోతి నైవ శృణోతి

కిఞ్చిదపి నో జానాతి కిఞ్చిదపి నో జిఘ్రతి కిఞ్చిదపి నో స్పృశతి కిఞ్చిదపి నైవ స్వాదయతి. తత్తస్మాత్ అయమానన్దః భూమా అపరిచ్ఛేద్యః. అతఏవామృతఇ త్యుదీరితః. ఇతోఽస్మా ద్బ్రహ్మానన్దా త్పరోఽన్య ఆనన్దః మానుషాదిస్తు మర్త్యః నశ్వరః పరిచ్ఛిన్నత్వా దితిభావః. అతోఽస్మాద్ధేతోః అసా వయం బ్రహ్మానన్ద ఏకఏవ సత్యః; అస్మా త్పర మన్యత్తు నిఖిలం సర్వమపి అసత్యమేవ, 'యో వై భూమా త దమృత మథ య దల్పం తన్మర్త్యం 'తత్సత్య మతోఽన్యదార్త' మితి శ్రుతే రితిభావః. నచ బ్రహ్మైవ భూమా నానన్ద ఇతి వాచ్యం, బ్రహ్మణ ఏవా నన్దత్వా 'దానన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానా'దితిశ్రుతేః. న చైవం విషయానన్దోపి బ్రహ్మైవేతి వాచ్యం, తస్య జన్యత్వాల్పత్వాదినా దుష్టత్వాత్. నిర్దోషం హి బ్రహ్మ. తస్మా ద్భూమ బ్రహ్మానన్దఏవ పరమానన్దః అన్యే త్వపరమానన్దా ఏవ న చాయ మసిద్ధ స్సుషుప్తిసిద్ధత్వా న్నిష్కామశ్రోత్రియప్రత్యక్షత్వా చ్చేతి సఙ్క్షేపః. ౧౮౯

శ్లో॥ ఆరూఢం ప్రభుణా సమాహిత మనః కఞ్చి ద్వ్రజ త్యధ్వన
ద్గ్రామం త ద్విలపన్ స ఏష పురుషః ప్రాజ్ఞేన చ స్వాత్మనా
అన్వారూఢ ఇమాం తనూం పరిహర న్క్వా పూర్ధ్వ ముచ్ఛ్వాసవా
న్యాతి ప్రాక్క్షణభావనోపకలితోద్బోధాత్మకర్మావశః. ౧౯౦

వ్యా.—పురుషస్య బన్ధో మోక్షశ్చేతి ద్వావ న్తః తత్రావిద్యయా బన్ధః తన్నాశేన తు మోక్షః బన్ధో జాగరస్వప్నయో స్సర్వానుభవసిద్ధః. మోక్షస్తు సుషుప్తిదృష్టాన్తేన సాధనీయ ఇతి సుషుప్తి స్తావ ద్వర్ణితా సబీజో య స్సౌషుప్తికో బ్రహ్మానన్ద స్స ఏవ నిర్బీజశ్చే న్మోక్షో భవతీ త్యుక్తం చ అథ వైరాగ్యార్థం సంసా రమేవ వర్ణయతి - ఆరూఢమితి. ప్రభుణా సారథినా రథినావా ఆరూఢ మధిష్ఠితం సమాహిత ముపకరణోపకలితం వాహై ర్యోజితం వా. అన శ్శకట ముద్ధ్వనత్సత్ భారే ణోచ్చైశ్శబ్దం కుర్వత్సత్ కఞ్చిత్ గ్రామం యో గ్రామః ప్రభుణా జిగ మిషిత స్తం గ్రామం వ్రజతి ప్రభుపరవశం స త్ప్రయాతి. తత్తథా స ఏష మ్రి యమాణః పురుషః స్వాత్మనా ప్రాజ్ఞేన చైతన్యజ్యోతిషా అన్వారూఢోఽధిష్ఠిత స్సన్ ఊర్ధ్వ ముచ్ఛ్వాసవాన్ సన్ విలపంశ్చ సన్ మర్మ సూత్కృత్యమానేషు దుఃఖాతిశయా దితిభావః. ప్రాక్క్షణభావనోపకలితోద్బోధాత్మకర్మావశః ప్రాక్క్ష ణే మరణా త్పూర్వస్మిన్ క్షణే మరణక్షణే స్మృతినాశా దితిభావః. యా భావనా స్మృతిః స్మృతిహేతు స్సంస్కారో వా తయా ఉపకలితోద్బోధం కృతోద్బోధం

య దాత్మకర్మ దేహాన్తరారమ్భకం కర్మేత్యర్థః తేనావశః. పరవశ స్సన్ తస్యా
సమన్తా ద్వశ ఇతి వా క్వాపి స్వర్గనరకాదిలోకం ప్రతి యాతి. ఏవ మవిద్యావశా
దనాత్మతాదాత్మ్యాధ్యాసేన సంసరతో జీవస్య పునఃపున ర్జాయమానస్య మరణబా
ధాతిదుస్సహా అవర్జనీయా చ పునఃపున ర్భవతీతి యావ దియం మరణావస్థా నాగ
మిష్యతి తావదేవ మోక్షసాధనజ్ఞానమార్గే ప్రవ ర్తితవ్య మప్రమత్తేన విర క్తేన
సంసారా న్ముముక్షుణా. తస్య చ మృత్యో ర్నిత్యసన్నిహితత్వా ద్వివేకినా కౌమా
రావస్థాయా మేవ జ్ఞానసమ్పాదనే ప్రయతితవ్యం. తథాచోక్తం ప్రహ్లాదేన 'కౌమార
ఆచరే త్ప్రాజ్ఞో ధర్మా న్భాగవతా నిహ, దుర్లభం మానుషం జన్మ తద ప్యధ్రువ
మర్థద' మితి. నతు కూపస్థ మణ్డూకన్యాయేన సంసారఏవ స్థాతవ్య మిత్యభిప్రాయః.
౧౯౦

శ్లో॥ పిణ్డోఽయం జరయా రుజాచ కృశతాం యర్హ్యేతి లిఙ్గీ తదా
వృన్తా దామ్రఫలం యథా చలదలం వౌదుమ్బరం, ముచ్యతే
పాకాన్తే శ్రుతిచక్షురాద్యవయవవ్యూహా దితో ముక్తవా
నేవం ప్రాణవిశేషభోగకృతయే దేహాన్తరం గచ్ఛతి. ౧౯౧

వ్యా.—అస్యోర్ధ్వోచ్ఛ్వాసః కదా కేన కథం స్యా దిత్యతఆహ - పిణ్డఇతి. యర్హి యస్మిన్ కాలే అయం దృశ్యమానః పిణ్డో దేహః జరయా రుజా రోగేణ చా దన్యేన కేనాపి హేతునా కృశతా మేతి. తదా లిఙ్గీ పురుషః పాకాన్తే పాకః పరిణామః స ఏవాన్తః తస్మిన్ వృన్తా దామ్రఫలం యథా ఇవ చలదలం పిప్పల మివ ఔదుమ్బరమివ చ ఇతోఽస్మాత్ శ్రుతిచక్షురాద్యవయవ వ్యూహాత్ శ్రోత్రచక్షురాద్యఙ్గసమూహా న్ముచ్యతే. ఏవం ముక్తవా న్సన్ ప్రాణానా మభివ్యక్తిప్రయుక్తో యో విశేషభోగః అన్నపానాదిలక్షణః తస్య కృతయే సిద్ధయే దేహాన్తరం గచ్ఛతి. ౧౯౧

శ్లో॥ ఆయాన్తం నృపతిం యథా విషయగ స్సూతాది రన్నై ర్జనః
పానై రావసథైః ప్రతీక్షతఇతి ప్రాహో ఽత్యయం భూపతిః
ఏవం పూరుష మాపతన్త మఖిలం కర్మప్రయుక్తం జగ
త్సిద్ధైః కర్మఫలోపభోగకరణై ర్బ్రహ్మేద మాగచ్ఛతి. ౧౯౨

వ్యా.—నను ఇదం శరీరం పరిత్యజ్య గచ్ఛతః పురుషస్య న దేహాన్తరోపాదానే సామర్థ్య మస్తి దేహేన్ద్రియవియోగాత్. న చాన్యే ఽస్య భృత్యా రాజ్ఞే గృహాన్తరమివ శరీరాన్తరం కృత్వా ప్రతీక్షమాణా విద్యన్తే అభావే సతి కథ మస్య

శరీరాన్తరోపాదాన మిత్యత ఆహ - ఆయాన్తమితి. యథా విషయగః స్వదేశగతః సూతాదిః సూతగ్రామణీప్రముఖః జనః ఆయాన్తం నృపతిం రాజానం భూపతి రయ మాయాతీతి వదర్ ఇతి శేషః. అన్నైః పానైః క్షీరసీరాదిభి రావసథైః ప్రాసాదాది భిశ్చ ప్రతీక్షతే అన్నపానాదికం సర్వం సిద్ధం కృత్వా నిరీక్షత ఇత్యర్థః. ఏవం తద్వ దఖిలం జగ ద్భూమ్యాదిక మాదిత్యాదికం చ కర్మప్రయుక్తం జీవాదృష్టప్రేరితం సత్ సిద్ధై ర్నిష్పన్నై రేవ కర్మఫలోపభోగకరణైః కర్మఫలభోగసాధనైః చక్షు శ్శ్రవణాదిభిః ఇదం బ్రహ్మ భోక్తృ కర్తృ చాస్మాక మాగచ్ఛతీతి ఆపతన్త మిదం శరీరం పరిత్య జ్యాగచ్ఛన్తం పూరుషం లిఙ్గినం ప్రతీక్షతే. రాజాజ్ఞాపరవశా స్సూతాదయో భృత్యా రాజ్ఞే గృహాన్తర మన్నాదికం చ కృత్వా యథా నిరీ క్షన్తే తద్వ జ్జీవకర్మపరవశాని భూతాని దేహాన్తరం కృత్వా జీవార్థం నిరీక్షన్త ఇత్యర్థః. ఏవం దేహాన్తరకర్తౄణాం పృథివ్యాదిభూతానాం కరణానుగ్రాహకాణా మాదిత్యాదీనాంచ భృత్యస్థానీయానాం సత్త్వా న్న జీవస్య దేహాన్తరోపాదానే కాచి దనుపపత్తిః. ౧౯౨

శ్లో॥ ప్రాణా సమ్ముఖ మాగతా నయ మజో గృహ్ణన్ ప్రయాస్య న్నితో
హృత్పద్మం ప్రవిశ త్యపేతపురుషే లిఙ్గాత్మ నైక్యం గతే
శ్రోత్రాద్యా కరణవ్రజేన పురుషో రూపాణి చష్టే నవా
జిఘ్ర త్యేష శృణోతి నో స్పృశతి నో నో వక్తి నో మన్యతే. ౧౯౩

వా.—అథ పురుషస్య మరణప్రకారమేవ దర్శయతి, ఇతోఽస్మా ద్దేహా త్ప్రయాస్యన్ అయ మజో జీవః సమ్ముఖ మాత్మాభిముఖ మాగతాన్ ప్రాణాన్ చక్షురాదీన్ గృహ్ణన్ రాజే వాత్మాభిముఖ మాగతాన్ భృత్యానితి భావః. గృహ్ణన్ హృత్పద్మం ప్రవిశతి. అపేతపురుషే అపేతా అపగతాః పురుషా దిగాదిత్యాదిదేవతాంశా యస్మా త్తస్మిన్ తథోక్తే శ్రోత్రాద్యా కరణ వ్రజే లిఙ్గాత్మనా స్వే నైక్యం గతేసతి ఏష పురుషో జీవః రూపాణి న చష్టే న పశ్యతి గన్ధం నవా జిఘ్రతి శబ్దం నో శృణోతి వాయుం న స్పృశతి శబ్దం నోవక్తి మన్తవ్యం నో మన్యతే జానాతి ఉపరతసర్వేన్ద్రియవ్యాపారో భవతీత్యర్థః ఇయంచ ముమూర్షోః స్థితిః పార్శ్వస్థానాం ప్రత్యక్షేతి బోద్ధవ్యమ్. ౧౯౩

శ్లో॥ స్వప్నేవా హృదయామ్బరస్య సహసా ప్రద్యోతతేఽగ్ర న్తదా
ప్రద్యోతేన స ఏష తేన పురుషో నిష్క్రామతి స్మావశః

దృక్తో మూర్ధపదా చ్ఛ్రోత్రేశ్చ వదనా న్నాసా న్తరాద్వా గుదా
దుత్క్రామ న్త మనూత్పత త్యము మసుః ప్రాణాశ్చ సర్వే ప్యసుమ్. ౧౯-౪

వ్యా.—తదా మరణసమయే స్వప్నే వా స్వప్నసమయఇవ హృదయామ్బరస్య హృదయచ్ఛిద్రస్యాగ్రం నాడీముఖం సహసా జీవప్రయత్నం వినైవ ప్రద్యోతతే ప్రకర్షేణ భాసతే. తేజోమాత్రాఽఽదానకృతేన వాసనారూపేణ ప్రాప్యఫలవిషయబుద్ధివృత్తిరూపేణ స్వేన భాసా చైతన్యరూపేణ స్వేన జ్యోతిషాచ హృదయాగ్ర ప్రద్యోతనం భవతీత్యర్థః స ఏష పురుషః తేన ప్రద్యోతేన అవశస్సన్నేవ దృక్తః చక్షుషః మూర్ధపదాత్ శ్రుతేః శ్రోత్రాత్ వదనాద్వా నాసాన్తరాద్వా గుదాద్వా నిష్క్రామతిస్మ సూర్యలోకం గమిష్యతిచే ద్దృక్తః హిరణ్యగర్భలోకం గమిష్యతిచే న్మూర్ధపదాల్లోకాన్తరాణి గమిష్యతిచే చ్ఛ్రోత్రాదిభ్యః నరకం గమిష్యతిచే ద్గుదా న్నిష్క్రామతీతి వివేకః. స్మేతి జీవ స్యైతత్కష్టదశాప్రాప్తి ఖేదే. ఏవ ముత్క్రామన్తం లోకాన్తరాయ ప్రస్థిత మముం జీవ మసుః ప్రాణోఽనూత్పతతి అనూత్క్రామతి. తం చాసుం సర్వే ప్రాణా శ్చక్షురాదీన్ద్రియాణి అనూత్పతన్తి ఇన్ద్రియైస్సమం ప్రాణే ఉత్క్రామతిసతి జీవోప్యుత్క్రామతీవ - నతు జీవస్య ముఖ్య ముత్క్రమణం విభుత్వా దితిబోద్ధ్యమ్. ఏవ ముత్క్రమణే ప్రాణస్యైవ ప్రధానత్వా ల్లోకేపి ప్రాణా దేవదత్తస్యోత్క్రాన్తా ఇతివ్యవహారః. ప్రాణ జీవా వివేకేన తు జీవ ఉత్క్రాన్త ఇతి వ్యవహారః. నను సుషుప్తిమరణయో ర్జీవస్య విశేషవిజ్ఞానాభావ ఇతి పూర్వ ముక్త మిదానీన్తు స్వప్నవ న్మరణే విశేష విజ్ఞాన మస్తీ త్యుచ్యతే. కథం న వ్యాహతి రితిచే దుచ్యతే ప్రాణోత్క్రమణకాలో మరణకాలః తదానీం నాస్తి జీవస్య కిమపి విశేషవిజ్ఞానం. తతః ప్రాక్తు స్వప్నవ దస్తి విశేషవిజ్ఞాన మతఏవ తాత్కాలికభావనావశా త్తదనురూపదేహాన్తరపరిగ్రహః. ఇదంచ మరణప్రాక్కాలికం విజ్ఞానం స్వప్నవిజ్ఞానమివ జాగ్రత్సంస్కారజన్యమ ప్యస్వతన్త్రమేవ. నహి కోపి వ్యాఘ్రం పశ్యేయ మహం స్వప్న ఇతి సఙ్కల్ప్య స్వప్నే వ్యాఘ్రం పశ్యతి. ఏవ మస్వాతన్త్ర్యేసతి విజ్ఞానస్య జీవకృత సుకృతదుష్కృతకర్మవశా చ్ఛుభాశుభవిద్యావశాచ్చ జీవస్య తదానీం యత్కిమపి విజ్ఞానం జాయేత తదనురూపంచ దేహాన్తరం తతశ్చ శుభమేవ విజ్ఞాన మాత్మనో యథా స్యా న్మరణసన్నిహితకాలే తథా జీవద్దశాయాం పురుషేణ ప్రయతితవ్యమ్. సచ ప్రయత్నః సత్కర్మాచరణరూపః దేవతోపాసనాత్మకః ప్రణవజపాదిరూపశ్చ యద్యయం ప్రయత్నో జీవద్దశాయాం నైరన్తర్యేణ చిత్తైకాగ్ర్యేణ కృత స్స్యాత్తర్హి తత్సంస్కారవశా త్తత్కాలే శుభమేవ విజ్ఞానం జాయేత. తతః పుణ్య

జన్మైవ స్యాత్ 'యాఽన్తే మతి స్సా గతి' రితిన్యాయాత్. యోగాభ్యాసాత్తు స్వతన్త్రమేవ విజ్ఞానం స్యా దితి యోగాభ్యాసః పరమః ప్రయత్నః తస్మా దవశ్య మసౌ కర్తవ్యః. ౧౬౪

శ్లో॥ గత్వాఽన్తం స్వతృణస్య చాపరతృణం స్వాక్రమ్య పద్భ్యాం తృణం
ప్రాచీనంహి జలాయుకా త్యజతి కా దేహీ తథాఽయం పరామ్.
ఆక్రమ్యైవ తనూం హృదా త్యజతి తాం పూర్వాం తనూం ప్రజ్ఞయా
ప్రాక్తన్యా కలితః కృతేన భవతి ప్రాచీనయా విద్యయా. ౧౬౫

వ్యా.—మరణప్రకారో దర్శితః పురుషస్య దేహాన్తరస్వీకారప్రకారః ప్రదర్శ్యతే. కా భువి జలాయుకా జలూకా స్వతృణస్య స్వాశ్రయస్య తృణస్యాన్తం గత్వా పద్భ్య మపరతృణం స్వాక్రమ్యచ ప్రాచీనం స్వస్య పూర్వాశ్రయం తృణం త్యజతి. హిః ప్రసిద్ధౌ. తథా అయం జీవః హృదా మనసా సఙ్కల్పే నేత్యేతత్. పరాం తనూ మాక్రమ్యైవ తా మిమాం పూర్వాం తనూం త్యజతి. నను కిం శరీరమేవ త్యజతి అహోస్వి దేతచ్ఛరీరస్థితికాలే సమ్పాదితాం ప్రజ్ఞాం కృతిం విద్యాంచ త్యజతిలతఆహ. అయం ప్రాక్తన్యా ప్రజ్ఞయా ప్రాక్తనేన కృతేన కర్మణా ప్రాచీనయా విద్యయాచ కలితః యుక్తఏవ భవతి. నతు ధనాదిక మివ త్యజతీత్యర్థః. అతఏవ 'సుకృతం దుష్కృతంచైవ గచ్ఛన్త మనుగచ్ఛ'తీతి స్మర్యతే. నను జీవః ప్రజ్ఞాదియుక్తఏవ దేహా ద్దేహాన్తరం గచ్ఛతీత్యత్ర కింప్రమాణం శాస్త్ర వ్యతిరిక్త మితిచే దుచ్యతే. కశ్చి జ్జన్మప్రభృతి రోగార్తఏవ భవతి కశ్చి దామరణం నిరామయో భవతి కశ్చి ద్ధనికో భవతి కశ్చి ద్దరిద్రో భవతి కశ్చి ద్వికలాఙ్గో జాయతే కశ్చి త్సకలాఙ్గః ఇత్యాదిసర్గవైషమ్యా త్తద్ధేతుభూతం కర్మవైచిత్ర్య మనుమీయతే ప్రాగ్భవీయం జీవానామ్. తతః కర్మసహితఏవ తావ జ్జీవః ప్రాక్తన ప్రజ్ఞా పూర్వానుభవవిషయవాసనా. సా చానుమీయతే. కస్యచి త్పురుషస్య విన్నైవాభ్యాసం జన్మతఏవ చిత్రనిర్మాణాదికౌశలదర్శనాత్ తథా విషయోపభోగేషు కేషాంచి త్స్వభావతఏవ కౌశలాకౌశలదర్శనాచ్చ విద్యాచ దేవతోపాసనా దికా దేవత్వాది నానుమేయైవేతి. తస్మా జ్జీవద్దశాయామేవ సర్వై ర్జీవై శ్శుభం కర్మ సమ్పాద్యం శుభాచ విద్యా ప్రజ్ఞాచ శుభేతి ప్రకరణార్థః. ౧౬౫

శ్లో॥ పేశస్కృ త్ప్రకలయ్య పూర్వ మశివం పేశః పరం మఙ్గలం
పేశ స్సన్తనుతే యథా తను మిమాం జీర్ణాం పరిత్యజ్య నా

నవ్య మ్మఙ్గల మన్య దేవ కురుతే కర్మానురూప స్తథా
రూపం పిత్రమరప్రజాపతివిధిత్వష్ట్రాదిలోకాశ్రయమ్.   ౧౯౬

వ్యా.- తృణా త్తృణా న్తరం జలూ కేవ దేహా ద్దేహాన్తరం జీవో గచ్ఛతి సఙ్కల్ప సమకాల ఏవేత్యుక్తమ్. తత్ర కిమేతద్దేహారమ్భక మేవ భూతపఞ్చకం దేహాన్తరమ ప్యారభతే, యద్వా అన్య ద్భూతపఞ్చకమితి శఙ్కాయామాహ - పేశస్కృదితి. పేశ స్సువర్ణం త త్కరోతీతి పేశస్కృ త్సువర్ణకారః పూర్వం ప్రాచీన మశివ మిాషచ్ఛివం పేశ స్సువర్ణం ప్రకలయ్య ఆకలయ్య ఉపమృద్యేతియావత్. పర మన్య న్మఙ్గలం పేశ స్స న్తనుతే నిర్మిమీతే. యదీషద్భాస్వరం సువర్ణ మస్తి తదేవ పునః పున రుపమృద్య భాస్వరమతిభాస్వరంచవిధత్తే ఇత్యర్థః. యద్వా భాస్వరమేవ సువర్ణం కాలాదివశా న్మలినం పునఃపున రుపమృద్య భాస్వరం విధత్తే నాడిన్ధమ ఇత్యర్థః ప్రాక్తనస్వర్ణాభరణా న్నూతనస్వర్ణాభరణే కా న్త్యతిశయదర్శనా దితిభావః. అను పమృదితస్వర్ణఖణ్డా దుపమృదితస్వర్ణఖణ్డే కా న్త్యతిశయదర్శనా దితినా యథా తథా నా జీవః ఇమాం జీర్ణాం తనూం పరిత్యజ్య విహాయ భూతా న్యుపమృద్యేతి శేషః. నవ్య మన్య న్మఙ్గలం కర్మానురూపం పితృమరప్రజాపతివిధిత్వష్ట్రాదిలోకాశ్రయం పితౄణా మమరాణాం ప్రజాపతే ర్విధే ర్హిరణ్యగర్భస్య చ యే లోకాః యేచ త్వష్ట్రాదిలోకాః తదాశ్రియం రూపం శరీరం కురుత ఏవ. జీవస్యైవ జ్ఞానకర్మద్వారా స్రష్టృత్వమితి సప్తాన్నబ్రాహ్మణే దర్శితత్వాత్. పేశస్కారః పేశ ఉపమృద్య కటకాదిమివ జీవః పఞ్చభూతా న్యుపమృద్య దేహస న్తతిం జనయతీతి పరమార్థః. ప్రకృతదేహావ ద్దేహా న్తరమ ప్యేతద్భూతపఞ్చకే నైవారభ్యతే నాన్యేనే త్యభిప్రాయః. యద్వా పేశస్కృ దూర్ణనాభిః కీటః పేశస్కృతా రుద్ధఇతి ప్రయోగదర్శనా త్పూర్వ మశివం పేశ స్తన్తుం ప్రకలయ్య పరిచ్ఛిద్య వినాశ్యేతి యావత్. కలయతే ర్నాశనార్థత్వాత్. స స్తనుతే సృజతి. అన్య త్తుల్య మస్మి న్వ్యాఖ్యానే భూతా న్యుపమృద్యేతి న శేషః - అయమర్థః యథోర్ణనాభి స్స్వోదరా ద్బహిర్గతం పేశః ప్రాచీన మశివం వినాశ్య నవ మన్య న్మఙ్గలం పేశ స్సృజతి ఏవం జీవః పరమాత్మా స్వస్మా దవిద్యయా బహిర్గమితం ప్రాచీనం జీర్ణం శరీరం వినాశ్య నవ మన్య ద్రూపం జనయతి. సా చావిద్యా పరమాత్మని కల్పితా ద్భూతపఞ్చకా దేవోపాదానా ద్దేహపరమ్పరాం కల్పయతీతి.అథవా. జలూకాతృణా త్తృణా న్తరం గచ్ఛతి తేతు తృణే అన్యకృతేఏవ. కి న్తథా జీవో దేహా దన్యకృతా దేవ దేహా న్తర మన్యకృతం గచ్ఛతి కింవా

స్వేనేతి శఙ్కాయా మాహ - పేశస్కృదితి. పదాన్వయస్తు ద్వితీయయోజనాయాం దర్శితఏవ. అభిప్రాయస్తు యథోర్ణనాభిః స్వయమేవ తన్తుసన్తతిం సృజతి తథా జీవః స్వయమేవ దేహపరమ్పరాం సృజతి. తత్రాపి కర్మాదికం నిమిత్తం భూతాని తూపాదానానీతి- యద్వా- నను ప్రకృతశరీరం విహాయ శరీరాన్తరపరిగ్రహో జీవస్య కిమర్థః. తత్ర కోవా దృష్టాన్తోఽత ఆహ-పేశస్కృదితి. పేశస్కృత్తన్తువాయః. సహి తన్త్వా వస్త్రాత్మనా కరోతి. అశివం దుర్బలం సన్తనుతే గృహ్ణాతి మఙ్గలం దృఢం నూతన మితియావత్. ప్రకలయ్య త్యక్త్వా. కురుతే గృహ్ణాతి. అన్యత్సమానం యథా వస్త్రార్థం తన్తువాయః ప్రాచీనం శిథిలం తన్తుజాలం పరిత్యజ్య నవం తన్తుజాలం స్వీకరోతి తథా కర్మఫలోపభోగార్థం జీవో జీర్ణం విహాయ శరీరం నూతనం శరీరాన్తరం గృహ్ణాతీత్యర్థః "వాసాంసి జీర్ణాని యథా విహాయ నవాని గృహ్ణాతి నరోఽపరాణి, తథా శరీరాణి విహాయ జీర్ణా న్యన్యాని సంయాతి నవాని దేహీ" ఇతిగీతావచనా దితిభావః. అస్మిన్ పక్షేతు జీవకర్మానుగుణ్యే నేశ్వరే ణైవ ప్రకృతదేహవ ద్దేహాన్తరమపి సృజ్యతే ప్రకృతేనైవ భూతపఞ్చకేనేతి బోద్ధవ్యమ్. సర్వథాపి భూతపఞ్చకాదే వోపాదానా దస్మా ద్దేహపరమ్పరోదయః. ప్రకృతదేహవ ద్దేహాన్తరస్యాపి పాఞ్చభౌతికత్వావిశేషాత్. అనన్తభూతపఞ్చకానా మభావా త్తత్కల్పనే గౌరవాచ్చ. పరన్తు భూతపఞ్చకస్య యో భాగః ప్రకృతదేహాత్మనా పరిణత స్తస్మా దన్యఏవ భాగో దేహాన్తరాత్మనా పరిణమతఇతి వక్తవ్యం ప్రకృతదేహస్య భస్మాస్థ్యాదినా మరణాన్తరమపి చిరకాలం దృశ్యమానత్వా దితిసఙ్క్షేపః. ౧౮-౬

శ్లో॥ బ్రహ్మైవైష తమోమయో మతిమయ స్స్వాన్తాత్మకో స్వాత్మకో
దృగ్రూప శ్శ్రుతిరూప ఇన్ద్రియమయః క్ష్మామ్బ్వగ్నివాయ్వాత్మకః
భూతాత్మ కామమయో హ్యకామ ఇతరు ణ్నీరుట్చ ధర్మాత్మకో ఽ-
ధర్మాత్మా తదిదమ్మయ స్సమమయ శ్ఛాదోమయ స్తన్మయః. ౧౮-౭

వ్యా.—నాయం జన్మమరణాదిలక్షణ స్సంసార ఆత్మన స్స్వాభావికః కిన్త్వౌపాధికఏవ బ్రహ్మభావఏవ స్వాభావిక ఇత్యుక్తం తదే వోపాధిజాతం సఙ్కలయ్య దర్శయతి బ్రహ్మేతి. ఏష ఆత్మా వస్తుతో బ్రహ్మైవ. తథాపి తావ త్తమోమయో భవతి, అహమజ్ఞ ఇత్యనుభవా దజ్ఞానతాదాత్మ్యాధ్యాసం ప్రపద్యతే. అయ మజ్ఞానాధ్యాసోఽనాది రితి నాత్ర కారణం పశ్యామః "జీవ ఈశో విశుద్ధాచి త్తథా జీవేశయో ర్భిదా అవిద్యా తచ్చితో ర్యోగ ష

డస్మాక మనాదయ ఇ త్యజ్ఞానస్య తత్సమ్బన్ధస్య చానాదిత్వాత్. అతఏవేమ మధ్యాసం కారణాధ్యాస మాహుః. తతః మతిమయో బుద్ధితాదాత్మ్యాధ్యాసవాన్ భవతి అజ్ఞానే నాత్మస్వరూపే ఆవృతేసతి ఆత్మ న్యవిద్యయా కల్పితా యా బుద్ధి రధ్యవసాయాత్మికా తామే వాహ మితి మన్యతే జీవః. నిశ్చినోమ్యహ మితి ప్రతీతేః. తతః స్వాన్తాత్మకః మనోమయః భవతి. మనోమ్యహమితి ప్రతీతేః సుఖ్యహం దుఃఖ్యహ మితిప్రతీతేశ్చ. తతః అస్వాత్మకః ప్రాణమయో భవతి. క్షుధితోఽహం పిపాసితోఽహ మిత్యాదిప్రతీతేః. తతః దృగ్రూపశ్చక్షుర్మయః భవతి పశ్యామ్యహ మితిప్రతీతేః 'సర్వేన్ద్రియాణాం నయనం ప్రధాన' మితి నయనస్య ప్రాధాన్యా త్ప్రథమతో నిర్దేశః. జాగరణస్య నేత్రవ్యాపార ప్రయుక్తత్వాచ్చ. నేత్రే నిమీలితేహి స్వపితి జీవః. తతః శ్రుతిరూప శ్రోత్రమయో భవతి. శృణోమ్యహమితి ప్రతీతేః కి మేవం ప్రత్యేకం కథనేన విస్తరత్వావహేనేత్యాహ - ఇన్ద్రియమయఇతి. దృక్ఛ్రుతివ్యతిరిక్తత్వగాదిజ్ఞానేన్ద్రియత్రయమయఇత్యర్థః. స్పృశామ్యహం జిఘ్రామ్యహం స్వాదయామ్యహమితి ప్రతీతేరితిభావః. యద్వా దృగ్రూప శ్రుతిరూప ఇతి జ్ఞానేన్ద్రియపఞ్చకోపలక్షణార్థ మిన్ద్రియమయః కర్మేన్ద్రియమయః వదామ్యహం గృహ్ణామ్యహం గచ్ఛామ్యహం విసృజామ్యహం యభామ్యహ మితి ప్రతీతేరితిభావః. ఏతావతా. ఆనన్దమయవిజ్ఞానమయమనోమయప్రాణమయత్వా న్యుక్తాని కారణసూక్ష్మశరీరద్వయమయత్వం చోక్తమ్. అథ అన్నమయస్థూలశరీరాత్మత్వ మాహ - క్ష్మామ్బ్వగ్నివాయ్వాత్మకః ఖాత్మాచేతి. పృథివీమయో జలమయ స్తేజోమయో వాయుమయ ఆకాశమయశ్చ భవతి. తత్ర మనుష్యపశ్వాది పార్థివదేహతాదాత్మ్యాధ్యాసా త్పృథివీమయః మనుష్యోఽహ మిత్యాదిప్రతీతేః. జలచరమత్స్యాదిశరీరతాదాత్మ్యాధ్యాసా జ్జలమయః. యద్వా వరుణలోకస్థ శరీరతాదాత్మ్యాధ్యాసా జ్జలమయః దేవదేహతాదాత్మ్యాధ్యాసా త్తేజోమయః. దేవా హి తేజోమయాః వాయులోకస్థశరీరతాదాత్మ్యాధ్యాసా ద్వాయుమయః ఆకాశశరీరతాదాత్మ్యాధ్యాసా దాకాశమయః యద్వా ఆకాశచారి పక్ష్యాదిశరీరతాదాత్మ్యాధ్యాసా దాకాశమయః. ఏవం దేహేన్ద్రియాదికార్యకరణసఙ్ఘాతమయస్స న్నాత్మా. ప్రాప్తవ్యం వస్త్వన్తరం పశ్య న్నిద మ్మయా ప్రాప్త మదః పున ర్మయా ప్రాప్తవ్యమితి విపరీతప్రత్యయః తదభిలాషః కామమయో భవతి. తత్కామసిద్ధా వకామో భవతి. విషయేషు క్షయిష్ణు

త్వాదిదోషదర్శనాద్వా విరక్తో విద్వా నకామో భవతి. సచ కామః కేనచి ద్ధేతునా ప్రతిహతస్సన్ క్రోధాత్మనా పరిణమతే. తదా ఇతరుట్ ప్రాప్తక్రోధో భవతి. సచ క్రోధః కేనచి దుపాయేన యది నివర్తేత స్తదా నీరుట్ క్రోధ రహితః ప్రశాన్తో భవతి. ఇమాశ్చ కామక్రోధప్రశాన్తయో మనోధర్మా ఏవేతి మనోమయఇ త్యనేనై వోక్తప్రాయా స్తథాపి ధర్మ్యధ్యాసా త్పృథక్ ధర్మా ధ్యాసోపి ప్రతిభాతీతి పృథగుక్తిః కామాదీనామ్. ఏవం ప్రశాన్తకామక్రోధః ధర్మాత్మకో ధర్మమయో భవతి పుణ్యవాన్ భవతీత్యర్థః. కామక్రోధాభిభూతస్తు అధర్మాత్మా భవతి. పరదారగమనప్రాణిహింసనాదినా పాపిష్ఠో భవతీత్యర్థః. ఇమా వేవ ధర్మాధర్మౌ జీవస్య ఇహలోకపరలోకప్రాప్తిహేతూ ఇత్యాహ-త త్తతః ధర్మా ధర్మవశాదిత్యర్థః. ఇదమ్మయః. వర్తమానమనుష్యాదిశరీరమయః. ప్రత్యక్షవాచిత్వా దిదంశబ్దస్య అదోమయః భావిదేవాదిశరీరమయశ్చ భవతి పరోక్షవాచిత్వా దద శ్శబ్దస్య తథా తన్మయః దూరాద్దృశ్యమానా యే నక్షత్రాదయః తన్మయో భవతి కిం బహునా సమమయ స్సర్వమయశ్చ భవతి. ఆత్మన్యేవ సర్వస్య కల్పితత్వా ద్రజ్జుసర్పఇ వాత్మా సర్వ మ్భవతీత్యర్థః. ఏకస్యైవ విభో ర్జీవస్య సర్వోపాధితాదా త్మ్యాధ్యాసేన సర్వభావాపత్తేరితినా ఏతేనాత్మభేదః ఆత్మబ్రహ్మభేదశ్చ ప్ర త్యుక్తః. ౧౯౭

శ్లో॥ కామాత్మా పురుషో య మిచ్ఛతి మమ స్యా దేష ఇ త్యశ్నుతే
తత్రై వాధ్యవసాయమేవ కురుతే తన్నిశ్చితార్థప్రదమ్
కర్మేదం యది పుణ్య మేష పురుష స్సాధు ర్భవ త్యన్యథా
పాపీ తత్ఫల మేతి కామవశత స్సంసార ఏష ప్రభోః. ౧౯౮

వ్యా.—ఇదానీం సంసారస్య ప్రధానం మూలం దర్శయతి దర్శితేచ తస్మిన్ తదుచ్ఛేదేన సంసారవృక్షస్య నాశ స్సుకర ఇతి-కామాత్మా కామమయః పురుషః మమైష కామ స్స్యాదితి యం కామ మిచ్ఛతి కామయతే తత్రైవ కామే అధ్యవ సాయం నిశ్చయ మశ్నుతే. తన్నిశ్చితార్థప్రదం తస్య నిశ్చిత స్యార్థస్య ప్రదం ప్రదాతృకర్మ కురుతే. ఫలస్యాత్మగామిత్వా దాత్మనేపదనిర్దేశః. ఇదం కామమయ పురుషకృతం కర్మ పుణ్యం యది తర్హి ఏష కామమయః పురుషః సాధు ర్భవతి. అన్యథా పాపంచేదిత్యర్థః పాపీ భవతి. ఏవం సాధు రసాధు ర్వా భూత్వా తత్ఫలం పుణ్యఫలం స్వర్గాది పాపఫలం నరకాదిచ ఏతి ప్రాప్నోతి. తస్మాత్ ప్రభో ర్జీవస్య ఏషసంసారః కామవశత ఏవ కామబలాదేవ భవతి. యస్మా దేవం కామ ఏవ సంసార

వృక్షస్య మూలం తస్మాన్నముముక్షుణా కామో నిర్మూల మున్మూలయితవ్య ఇత్య భిప్రాయః. ఉక్తంచ గీతాసు "కామ ఏష క్రోధ ఏష రజోగుణసముద్భవః మహా శనో మహాపాప్మా విద్ధ్యేన మిహ వైరిణ" మితి - నచ కామ ఏక ఏవం కథ మ్మూలం సంసారస్య క్రోధోపి మూలమేవేతి వాచ్యం, కామపరిణామత్వేన క్రో ధస్య కామా దనతిరిక్తత్వాత్. క్రోధస్యాపి కామఏవ మూల మితివా తస్మా త్కామప్రయుక్తఏవ జీవస్య సంసారః. ౧౯౭

శ్లో॥ చిత్తం యత్ర నిషక్త మస్య పురుష స్యాన్తే సమం కర్మణా
లిఙ్గం తత్పద మేతి భోగవశత స్తత్ర క్షతే కర్మణి
తస్మా ల్లోకత ఐతి లోక మిమ ముచ్ఛిష్టేన నా కర్మణా
కర్తుం కర్మ కరోతి తత్పున రిహా స్యాన్తే మృతిం గచ్ఛతి. ౧౯౮

వ్యా.—కామాదేవ సంసార ఇత్యేత ద్విశదయతి - చిత్తమితి. అన్తే మరణ సమయే అస్య పురుషస్య చిత్తం యత్ర నిషక్తం నితరాం సక్తం భవతి సకామం భవతీత్యర్థః. తత్పదం తం లోకం లిఙ్గం లిఙ్గశరీరం కర్మణాసమం కర్మణాసహ ఏతి తత్ర లోకాన్తరే భోగవశతః కర్మణి క్షతేసతి పరలోకభోగప్రదే కర్మణి క్షీణే సతీత్యర్థః. తస్మాల్లోకతః ఇమం లోకం మనుష్యలోక ముచ్ఛిష్టే నావశిష్టేన కర్మణా కర్మాశయేనేత్యర్థః కర్మ కర్తు మైతి ఆగచ్ఛతి లోకాన్తరేషు కర్మకరణాసమ్భవా దితిభావః, "క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశన్తీ" తి గీతాత్రానుసన్ధేయా, ఇహాస్మి న్మనుష్యలోకే పున స్తత్కర్మ కరోతి కామవశాదితిభావః. అస్య ఏతద్దేహారమ్భ కస్య ప్రారబ్ధకర్మణః అన్తే అవసానే మృతిం మరణం లోకాన్తర మితియావత్. గచ్ఛతి ప్రాప్నోతి. ౧౯౮

శ్లో॥ కామాత్మా పురుష స్తదేవ మయతే మృత్యుంచ జన్మాసకృ
న్నిష్కామో బుధ ఆప్తకామ ఇతరో య స్త్వాత్మకామః పుమాన్
నోత్క్రామ త్యసవో హితస్య పరమే లీయన్తఏ వాత్మని
బ్రహ్మైవైష భవ న్బుధః పునరపి బ్రహ్మైవ సమ్పద్యతే. ౨౦౦

వ్యా.—త త్తస్మా దేవ ముక్తప్రకారేణ కామాత్మా పురుషః అజ్ఞః మృ త్యుం జన్మచ సంసారమిత్యేతత్, అసకృ దవిచ్ఛేదే నాయతే ప్రాప్నోతి. అథ సంసారా న్మోక్షం విదుషో దర్శయతి. నిష్కామఇతి. యస్తు ఇతర ఉక్తా దజ్ఞా దన్యః. బుధ ఆత్మవి త్పుమాన్ జీవః నిష్కామః కామరహితః. తత్ర హేతుః. ఆప్తకామః ఆప్తాః కామా స్సర్వే యేన స తథోక్తః. తత్ర హేతుః. ఆత్మకామః

ఆత్మన్యేవ ఆత్మైవేతివా కామో యస్యస ఆత్మకామః. ఆత్మన ఏవ సర్వత్వా దాత్మాతిరిక్తకామయితవ్యవస్త్వన్తరాభావా దాత్మనో నిత్యాప్తత్వేన సర్వకామప్రాప్తే ర్బుధో నిష్కామ ఇత్యర్థః భవతి. యద్వా ఆత్మకామః అతఏ వాప్తకామోఽతఏవ నిష్కామః ఇతరః బుధో యస్తు పుమా నస్తీతి శేషః. తస్యాసవః ప్రాణా నోత్క్రామన్తి న తస్య ప్రాణోత్క్రమణవ్యథాఽస్తీత్యర్థః. హిఃప్రసిద్ధా. తర్హి కిం స సదా జీవతి. నేత్యాహ. పరమే ఆత్మని ప్రత్యగభిన్నే బ్రహ్మణ్యేవ లీయన్తే లయం గచ్ఛన్తి. ఆత్మకార్యత్వా త్ప్రాణానా మాత్మన్యేవ లయ ఇతిభావః. ఏష బుధః పూర్వమపి బ్రహ్మైవ భవన్ పునర్బ్రహ్మైవ సమ్పద్యతే భవతి. బ్రహ్మణఏవ సతః పురుషస్య యదాసీ దవిద్యయా జీవత్వం సంసారిత్వాఖ్యం తస్య విద్యయా నాశే పున స్స్వాభావిక మేవ బ్రహ్మత్వం సిద్ధ మిత్యర్థః. బ్రహ్మణ స్సకాశా దవిద్యాకృతం జీవత్వ మపగతం గగనాదివ బాలైః కల్పితం నైల్య మితిభావః. తత్త్వవిదో బ్రహ్మసాయుజ్యలక్షణః విదేహకైవల్యనామకః మోక్షాఖ్యః పురుషార్థో భవతీతి పరమార్థః. తస్మా న్ముముక్షుణా తత్త్వవిదా నిష్కామేణ భవితవ్య మిత్యభిప్రాయః. ౨౦౦

శ్లో॥ ముచ్యన్తే సకలా య దాస్య హృదయే కామా శ్శ్రితా గ్రన్థయో
బ్రహ్మాస్మీతి ధియా త దైష పురుషో జీవన్నపి బ్రహ్మతామ్
ప్రాప్నో త్యేవ తనా వముష్య మమతా నైవా స్త్యహన్తా యతో
నిర్మోకే ఫణిపుఙ్గవస్యతు యథా నాకౌ విసృష్టే. నిజే. ౨౦౧

వ్యా.—తత్త్వవిదో న కేవలం విదేహముక్తిః కిన్తు జీవన్ముక్తిరపి భవతి నిష్కామత్వే సతీత్యాహ ముచ్యన్తఇతి. యదా అస్య తత్త్వవిదః హృదయే మనసి శ్రితా స్సంశ్రితాః గ్రన్థయో గ్రన్థివ ద్బన్ధకా స్సకలాః కామాః బ్రహ్మాస్మీతిధియా జ్ఞానేన హేతునా ముచ్యన్తే ముక్తా భవన్తి. నశ్యన్తీతియావత్. తదా ఏషపురుషః జీవన్నపి బ్రహ్మతాం ప్రాప్నో త్యేవ. జీవన్ముక్తో భవతీత్యర్థః. నను జీవత శ్శరీరవతః కథ మ్ముక్తి రశరీరస్యహి ముక్తిః, 'అశరీరంవా వసన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత' ఇతిశ్రుతేః. ప్రియాప్రియస్పర్శరాహిత్యస్యైవ మోక్షత్వా దత ఆహ - యతో యస్మాత్ అముష్య విదుషః తనౌ అస్మిన్ దేహే మమతా మమకారః అహన్తా అహఙ్కారశ్చ నాస్తి. స్థూలోఽహ మితి మమ దేహ స్థూలఇతివా ప్రతీత్యభావా దితిభావః. విద్యమానేపి శరీరే అహఙ్కారమమకారయో రభావేసతి అశరీరత్వమేవ భవతి విదుష ఇతిభావః. నను విద్యమానే శరీరే కథ మభిమానా

భావమాత్రే ణాశరీరత్వం విదుష ఇత్యతో దృష్టాన్త మాహ - యథా నాకా వల్మీకే విసృష్టే త్యక్తే నిజే నిర్మోకే సర్పత్వచి ఫణిపుఙ్గవస్య అహన్తా మమతాచ నాస్తి తద్వత్. తస్మా చ్ఛరీరాభిమానరహితో విద్వాన్ జీవన్నపి ముక్తఏవ. తదారాహిత్యంచ కామత్యాగా ద్భవతి సచ త్యాగోఽజ్ఞాననాశా ద్భవతి సచ నాశో బ్రహ్మాస్మీతిజ్ఞానా ద్భవతి. న న్వశరీరస్య జీవత్త్వం కథ మ్ముక్తస్యేతిచే దుచ్యతే. స్వదృష్ట్యా తత్త్వవి న్నజీవతి కిన్తు లోకదృష్ట్యైవ. లోకోహి తత్త్వవిద్దేహే ఉచ్ఛ్వాసాదికం కుర్వతి సతి తత్త్వవిదం జీవన్ముక్తఇతి మన్యతే నచ తత్త్వవిదా శరీరం త్యక్తంచే దహినేవ నిర్మోకః తర్హి తన్నైవ చలే దితి వాచ్యం. యావత్ప్రారబ్ధావసానం తస్య చలనాదిచేష్టా స్సమ్భవన్త్యేవ ప్రాణాదీనాం సత్త్వాత్. ఉక్తం వ్యాసేన 'దేహోపి దైవవశగఃఖలు కర్మ యావ త్స్వారమ్భకం ప్రతిసమీక్షతఏవ సాసు'రితి నచ సమాధిమా న్యోగ్యేవ జీవన్ముక్త ఇతి వాచ్యం. సమాధిత్యాగానన్తరం యోగిన స్సంసారిత్వాపత్తేః. నహి జీవ న్ముక్తస్య పున స్సంసారప్రాప్తిః. తస్మా త్పరిత్యక్తసఙ్ఘాతాభిమానఏవ జీవన్ముక్తః. ౨౦౧

శ్లో॥ జీవన్నేవ శరీరిభావగహితో య స్సోఽయ మస్యా స్తనా
త్యక్తాయా మహినేవ చర్మణి కథం హాహా శరీరీ భవేత్
ముక్తోఽసా వశరీరఏవ వపుషా ప్రాణాదిభి శ్చామృత
స్సత్యం జ్ఞాన మనన్త మక్షర మజం బ్రహ్మైవ మోదాత్మకమ్. ౨౦౨

వ్యా.—య ఏవం జీవన్ముక్త స్తస్యైవ విదేహముక్తి ర్నాన్యస్యే త్యాహ - జీవన్నితి. యః జీవన్నేవ శరీరిభావరహితః శరీర్యహమితి భ్రాన్తివర్జితః. సోఽయం విద్వాన్. అహినా చర్మణి నిర్మోకేఇవ అస్యా స్తనా త్యక్తాయాం సత్యాం స్వేనేతిశేషః. కథం శరీరీ భవేత్. హాహాఇత్యద్భుతాతిశయే. శరీరే జీవత్యేవ యో ముక్త స్స కథం శరీరే పతితే బద్ధ స్స్యా దిత్యర్థః. నను పరిపూర్ణస్య తత్త్వ విదః కథం శరీరత్యాగః. పరిచ్ఛిన్నస్యాహి సర్పస్య భవతు నిర్మోకత్యాగ ఇతిచే దుచ్యతే అసఙ్గస్యాపి జీవస్య యేన శరీరస్వీకారః ప్రాప్తః తన్నాశేతు శరీరత్యాగ స్సమ్భవతీతి. నను నిర్మోకే ఫణిపుఙ్గవస్యేతి-పూర్వోక్తఏవార్థ ఇహ పునరుక్త ఇతి పునరుక్తి రితిచే న్నైవమ్. పూర్వం విదుష శ్శరీరాభిమానో నాస్తీత్యత్ర దృష్టా న్తతయా సోఽర్థ ఉక్తః, ఇహతు విదుషా శరీరం త్యజ్యత ఇత్యత్రేతి భేదాత్. యద్వా పూర్వం విదుషో జీవద్దేహే నాస్త్యభిమాన ఇత్యత్ర దృష్టాన్తతయా సోఽర్థ

ఉపన్యస్తః. ఇహతు మృతదేహే నాస్త్యభిమాన ఇత్యత్రేతి భేదాత్. సర్వథాపి జీవన్ముక్తో విదేహముక్తోవా తత్త్వవిద శ్శరీరే నాస్త్యభిమానః యథా నిర్మోకే సర్పస్యేతి ఫలితార్థః. నను స్వర్గిణఇవ ముక్తస్యాపి స్థూలశరీరత్యాగఏవ నతు లిఙ్గత్యాగోఽతఆహ- ముక్తఇతి. వపుషా ప్రాణాదభిశ్చ ముక్తః అతఏవాశరీరః, అతఏవామృతః, శరీరపరియుక్తత్వా జ్జన్మమరణయోః. అసౌ తత్త్వవిదేవ. సత్యం జ్ఞాన మనన్త మక్షర మవినాశి అతఏవాజం జన్మరహితం మోదాత్మకంచ యద్బ్రహ్మ తదేవ. నతు తతోఽన్యః, బ్రహ్మవి ద్బ్రహ్మైవ భవతీతి శ్రుత్యన్తరాత్. మోదాత్మక మిత్యనేన పాషాణప్రాయాద్వైతినా మ్మతే ముక్తిరితి పరేషాం వాదః ప్రత్యుక్తః. నచ సత్య స్యానన్దే నాస్త్యనుభవ స్సాధనాభావా దితివాచ్య మనుభవరూపత్వా దానన్దస్య స్వప్రకాశత్వాచ్చ. ౨౦౨

శ్లో॥ మోక్షస్యాస్య పురాతనోఽస్తి వితతోఽణు ర్జ్ఞానమార్గః పరే
శుక్లాద్యా స్త్రిదివాదిలోకగతయోఽవిద్యాకృతే తామసే
నానన్ద స్తమసి త్రివిష్టపముఖస్థానేషు తాపాదికం
మోక్షే కోపి న దోష ఇత్యభిరతా విజ్ఞానమార్గే బుధాః. ౨౦౩

వ్యా.—అయం మోక్షః కేన మార్గేణ లభ్యతే ఽతఆహ- మోక్షస్యేతి. అస్య మోక్షస్య ప్రాపక ఇతి శేషః పురాతనః పురాణః వితతః విస్తీర్ణః అణు ర్దుర్విజ్ఞేయః జ్ఞానమార్గోఽస్తి జ్ఞానమేవ మోక్షమార్గః. నను యోగేనాపి మోక్షః ప్రాప్యతే ఽతఆహ. పరే శుక్లాద్యా శ్శుక్లనీలహరితాద్యా మార్గాః సుషుమ్నాదినాడీమయా ఇత్యర్థః. త్రిదివాదిలోకగతయః త్రిదివం స్వర్గ మాదిపదాత్ప్రజాపతిహిరణ్యగర్భాదిలోకగ్రహణం త్రిదివాదీనాం లోకానాం గతిః ప్రాప్తిర్యేభ్య స్తే తథోక్తాః భవన్తి. యోగినః కేవలా స్సుషుమ్నాదినాడీమార్గేణ నిర్గత్య బ్రహ్మలోకాదికం యాన్తి నతు మోక్ష మిత్యర్థః. నను భవతు కర్మణా మోక్షో ఽతఆహ అవిద్యాకృతే అవిద్యా త్రయీ సంసారహేతుత్వేన తస్యా విద్యాభిన్నత్వాత్కృతం తద్విహితం కర్మచ తామసే తమస ఇమే తామసే తమఃప్రాపకమార్గావిత్యర్థః. నన్వేవం కర్మాదిభి స్తమఆదికం ప్రాప్నుయాత్కో దోష స్తత్రాహ. తమసి ఆనన్దో నాస్తి, త్రివిష్టపముఖస్థానేషు తాపాదిక మస్తి. తత్ర ఇన్ద్రలోకాదిషు ప్రజాపత్యాదిలోకస్థస్వాతిశయపురుషనిరీక్షణాత్తాపః. సఞ్చితపుణ్యక్షయాచ్చ భయం మరణదుఃఖఞ్చ. బ్రహ్మలోకేతు పునరావృత్తి ర్దోషః, “ఆబ్రహ్మభువనా ల్లోకాః పున రావర్తినోఽర్జున” నేతి గీతావచనాత్. మోక్షేతు న కోపి

దోషః బ్రహ్మాత్మా న్మోక్షస్య. ఇత్యస్మా ద్ధేతోః బుధాః ప్రాజ్ఞా శ్శుకజనకా దయః విజ్ఞానమార్గే విశిష్టే జ్ఞానమార్గే ఏవాభిరతాః, తస్యైవ మోక్షప్రాప కత్వాత్. ౨౦౩

శ్లో॥ బ్రహ్మైకం ధ్రువ మప్రమేయ మరజో వ్యోమ్నః పరం సన్మహత్
జ్యోతిర్జ్యోతి రజం గుహాహిత మిదం చిత్తైకవేద్యం సుఖమ్
అద్వైతం శివ మస్మ్యహం తదితి యో జానాతి కస్యాప్తయే
సన్త్యత్ర స విశ్వకృత్స్న సకల స్యాత్మాఽస్య చాత్మా సమమ్. ౨౦౪

వ్యా.— కిం తజ్జ్ఞానం కథంవా తస్మా న్మోక్ష ఇత్యత్రాహ - బ్రహ్మేతి. తత్ ఈశ్వరత్వేన రూపేణ పరోక్ష మిదం జీవత్వేన రూపేణ ప్రత్యక్షం చ బ్రహ్మ అహమస్మి. యద్వా తదితి సర్వనామ సర్వాత్మక మిత్యర్థః. ఇదం ప్రత్య గభిన్నం బ్రహ్మాహమస్మి. అథవా ఇదం ప్రత్యక్షేణ దృశ్యం తత్పరోక్షేణ దృశ్యంచ య జ్జగదాత్మకం బ్రహ్మ తదహమస్మి. సర్వథాపి అహం బ్రహ్మాస్మి. బ్రహ్మచ సర్వ మ్భవతీతి సర్వమ ప్యహ మస్మీతి బ్రహ్మాత్మభావ స్సర్వాత్మభావ శ్చోచ్యతే. కీదృశం బ్రహ్మ శివం మఙ్గలం నిర్దోషత్వా ద్యద్ధి సదోషం త దశివ మిత్యుచ్యతే. కుతోఽస్య నిర్దోషత్వం సత్త్వా ద్ద్వైతస్యే త్యతఆహ - అద్వైతమితి. అతఏవైక మతఏ వారజో నిర్మలంచ. అతఏవ సుఖ మానన్దరూపం సమలంహి నిరా నన్దం భవతి. న చేదం వైషయికసుఖవ జ్జన్య మిత్యాహ - అజమితి. అతఏవ ధ్రువం జన్మపూర్వకత్వా న్నాశస్య. ఏవం జన్మనాశయో రభావేన వృద్ధ్యాదివికారాణా మప్యభావా త్సత్ సత్యం న చేదం జడమిత్యాహ - జ్యోతిర్జ్యోతిరితి. జ్యోతిషా మాదిత్యాదీనాం చక్షురాదీనాంచ జ్యోతి రవభాసకం నిత్యచైతన్యాత్మక మిత్యర్థః. న చేదం చైతన్యం బుద్ధివృత్తిరూపం కిన్త్వన్యదే వేత్యాహ- మహదితి. అపరిచ్ఛిన్న మిత్యర్థః. వృత్తిజ్ఞానంతు పరిచ్ఛిన్న మితిభావః. కిం వ్యోమవ న్మహత్. నేత్యాహ - వ్యోమ్నః పరమితి. మహతో వ్యోమ్నోపి మహదిత్యర్థః. 'జ్యాయా నాకాశా' దితిశ్రుతేః. యద్వా వ్యోమ్నో విలక్షణం జడత్వాత్త స్యేతిభావః. అథవా. వ్యోమ్నః పరం కారణం సర్వస్యాపి వ్యోమ కారణం వాయ్వాదేః. వ్యోమ్నస్తు బ్రహ్మ 'ఆత్మన ఆకాశ'ఇతిశ్రుతేః. ఏతేన బ్రహ్మణ స్సర్వత్వం కథ మితిశఙ్కా ప్రత్యుక్తా, సర్వస్య తత్కార్యత్వా త్కారణస్యచ కార్యాత్మత్వాదితి. అసా వశ్వఇతివ దిదం బ్రహ్మేతి దర్శయేత్యతఆహ - అప్ర మేయమితి. అవిషయం చక్షురాదీనాం తర్హి కథం బ్రహ్మణ స్సిద్ధిరతఆహ - చిత్తైక

వేద్యం. సంస్కృతేన చిత్తేనైకేనైవేదం వేద్యతే. న చాపరిమేయత్వచిత్తవేద్య త్వయోః కథం సామానాధికరణ్యం విరుద్ధధర్మయో రితివాచ్యం, సంస్కృతచిత్తే తరావేద్యత్వ మపరిమేయత్వమితి. కస్మా ద్బ్రహ్మ చిత్తేనాపి వేద్యతేఽతఆహ - గుహాహితమితి. బుద్ధిస్థ మిత్యర్థః. యద్యపి ఘటాదిష్వపి బ్రహ్మాఽస్తి తథా ప్యస్వచ్ఛత్వా ద్ఘటాదయో న బ్రహ్మప్రతిఫలనం గృహ్ణన్తి, చిత్తంతు స్వచ్ఛ త్వా ద్గృహ్ణాతి. ఏవం చిత్తస్య చైతన్యాభాసద్వారా చేతనత్వలాభా ద్బ్ర హ్మజ్ఞానసామర్థ్యమిత్యర్థః. యద్వా గుహాహితం బుద్ధౌ ప్రతిబిమ్బరూపత్వేన స్థితమిత్యర్థః. ప్రత్యగభేదేనైవ బ్రహ్మ సాక్షాత్కర్తవ్యం నాన్యథేత్యభిప్రాయః గుహాహిత మిత్యస్య శరీరే ప్రవిష్ట మిత్యప్యర్థోఽస్తి. తస్య చాత్రైవ తాత్ప ర్యం శరీరాన్త ర్హృదయాకాశే హ్యాత్మోపలభ్యతే. యద్వా ఇహ ప్రవిష్ట ఆనఖేభ్య ఇతి శ్రుతేః గుహాహితం సర్వం శరీర మభివ్యాప్య స్థిత మిత్యర్థః. ఇతి యో జానాతి స విద్వాన్ కస్య కామ స్యాప్తయే ప్రాప్త్యర్థం స న్తప్యేత ఆత్మ భిన్నకామయితవ్యవస్త్వభావా దితిభావః. స విద్వాన్ విశ్వకృత్సర్వకర్తా భవతి. బ్రహ్మత్వా దితిభావః. సవిద్వాన్ సకలస్య జగత ఆత్మా భవతి. అస్యచ విదుష స్సమం సర్వ మాత్మా భవతి, ఆత్మన ఏవ సర్వత్వా త్సర్వస్య చాత్మత్వా దితి భావః. నను ఆత్మని సర్వస్య కల్పితత్వా దాత్మా విద్వాన్ సర్వ స్యాత్మా భవతు రజ్జురివ సర్పస్యాత్మా కథమ్పున ర్విదుష ఆత్మనఏవ సర్వమాత్మా భవితు మర్హ తీతిచే న్నైష దోషః. యదిదం దృశ్యతే సర్వం తద్బ్రహ్మైవ. యథా సర్పో రజ్జురేవ వస్తుతః.ఏతశ్చ విద్వాన్ బ్రహ్మణ ఆత్మా బ్రహ్మచ విదుష ఆత్మేతి ప్రత్యగ్బ్రహ్మా భేదే వాక్యస్య తాత్పర్యాత్. నచ విద్వద్బ్రహ్మణో ర్ద్వయోః కథ మన్యోన్యాత్మత్వ మితివాచ్యం, విదుష ఆత్మా స్వరూపం యదస్తి సచ్చిదానన్దం త ద్బ్రహ్మైవ బ్రహ్మణశ్చ యదస్తి సచ్చిదానన్దం స్వరూపం తద్విద్వానేవేతి. నహి సచ్చిదానన్దం స్వరూపద్వయ మస్తి యేన విద్వద్బ్రహ్మస్వరూపయో ర్భేద స్స్యాత్ అతఏవ- ఏకమేవాద్వితీయంబ్రహ్మేతి శ్రూయతే. అస్మాదే వాద్వితీయబ్రహ్మాత్మజ్ఞానా న్మోక్షః, భిన్నాత్మజ్ఞానస్తు సన్తాపహేతురేవ, స్వాధికేశ్వరసద్భావాత్, భయంచ తస్మా ద్భవతి 'భీషాస్మా ద్వాతః పవతే' ఇత్యాదిశ్రుతేః, 'ద్వితీయాద్వై భయం భవ' తీతి శ్రుతేశ్చ. అతఏవ భిన్నాత్మజ్ఞానినాం న సంసారోపరమః, 'మృత్యోస్స మృత్యు మాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్య'తీతి శ్రుతేః, తస్మా న్ముముక్షుణా అద్వైతజ్ఞాన మేవ సమ్పాద్య మిత్యభిప్రాయః. ౨౦౪

శ్లో॥ ప్రాజ్ఞం పాప మిమం కృతం తపతి నో పుణ్యంచ నైవాకృతం
నిత్యోఽయం మహిమా కృతేన విదుషో వృద్ధిం క్షయ ఞ్చైతి నో
ఏవంవి త్తితిశా న్తిదాన్త్యుపరతిశ్రద్ధాసమాధానవా
నాత్మానం సమవైతి చాత్మని బహి శ్చాత్మాన మేత త్సమమ్. ౨౦౫

వ్యా.—నను జ్ఞానినోపి కర్మలేప స్స్యా దితి కథ మ్ముక్తి రతఆహ - ప్రాజ్ఞ మితి. ఇమం ప్రాజ్ఞ మద్వైతినం కృతం పాపం నో తపతి. అకృతం పుణ్యంచ నైవ తపతి. సఞ్చితపుణ్యాపాపకర్మణాం జ్ఞానాగ్నినా దగ్ధత్వా న్మయా పాపం కృత మహం కష్టాం దశాం తేన గమిష్యామీతి విదుషో నాస్తి సన్తాపః. తథా కృతస్యైవ పుణ్యస్య బన్ధకత్వభియా పరిత్య క్తత్వేన నాహం పుణ్య మకరవ మితి సన్తాపోపి విదుషో నాస్తి. తస్మా ద్విద్వా న్పుణ్యాపాపాభ్యా మలిప్తఏవ, యద్వా అక్రియ మాత్మానం యో మన్య తే తస్య పాపకరణా త్పుణ్యాకరణాచ్చ నతాపలేశః, ఆత్మనోఽసఙ్గస్యాక్రి యస్య పాపపుణ్యతత్ఫలాసమ్బద్ధత్వాత్ - అథవా ఆత్మవ్యతిరేకేణ పుణ్యపాప కర్మాభావాత్ ఇతి. ఏతేన యస్య పాప మకరవ మితి పుణ్యం నాకరవమితిచ తాపో నాస్తి స ఏవ విద్వానితి గమ్యతే. నను శుభకర్మణో వృద్ధిహేతుత్వ మశుభ కర్మణః క్షయహేతుత్వంచ లోకశాస్త్రసిద్ధం తథాచ విద్వానపి వృద్ధయే శుభం కర్మ కుర్యాత్, క్షయవారణాయ చాశుభం కర్మ న కుర్యాత్, ఏవంసతి పాపకరణ పుణ్యాకరణే విదుష స్తాపజనకే ఏ వేత్యతఆహ. నిత్యఇతి. విదుష ఆత్మవిదః నిత్యః అయం మహిమా ఆత్మైశ్వర్యః కృతేన కర్మణా సాధునేత్యేతత్. వృద్ధిం నైతి కృతే నాసాధుకర్మణా క్షయంచ నో ఏతి నిత్యత్వాదేవ. నహి వృద్ధిక్షయవద్వస్తు న్యాపి నిత్యం స్యాత్. తస్మా ద్విదుషా సర్వం శుభకర్మ త్య క్తవ్యమేవ, "సర్వ ధర్మా న్పరిత్యజ్య మా మేకం శరణం వ్రజే"తి గీతావచనాత్. న చాశుభం కర్మ క ర్తవ్య మితి ప్రాప్త మితి భ్రమితవ్యం ప్రాగేవ త్యక్తత్వా న్నిషిద్ధ కర్మణః. నిషిద్ధం కర్మ త్యక్త్వా విహితం కర్మ కృత్వా శుద్ధచిత్తోహి జ్ఞాన మార్గే ఽధికరోతి. తస్మా న్నాస్తి విదుషః కర్మణా కోప్యర్థః. అథ జ్ఞానసా ధనా న్యాహ - ఏవంవిదితి. ఏవంవి దేవంవిద్వా న్పురుషః క్షితిశా న్తిదాన్త్యుపరతి శ్రద్ధాసమాధానవాన్ క్షితిః క్షమా ద్వన్ద్వసహిష్ణుత్వం శా న్తిర న్తరిన్ద్రియనిగ్రహః దా న్తి ర్బహిరిన్ద్రియనిగ్రహః ఉపరతి స్సన్న్యాసః. శ్రద్ధా ఆస్తిక్యబుద్ధిః సమా ధానం చిత్తైకాగ్ర్యం తద్వాన్ సన్ ఆత్మని శరీరే బుద్ధౌవా ఆత్మానం ప్రత్య క్చం సమవైతి పశ్యతి. బహిశ్చ ఏత త్సమం సర్వం జగ దాత్మానం సమవైతిచ

పశ్యత్యేవ. “అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థిత” ఇతిశ్రుతే ర న్తర్బహి శ్చాత్మాన మేకమేవ పశ్యతి నతు తద్భిన్నం కిఞ్చిద్వస్తు అసత్త్వా దేవ నాస్య త్పశ్యతీతి, “నేహ నానాఽస్తి కిఞ్చ” నేతిచ శ్రుతేః. తస్మా జ్జ్ఞానా ర్థినా పురుషేణ క్షాన్త్యాదిమతా భావ్య మిత్యభిప్రాయః. ౨౦౫

శ్లో॥ ముఖ్యం సాధన మత్ర వేదగదిత స్సన్న్యాసఏ వైషణా
త్యాగా త్స్వస్థమతి ర్య దిచ్ఛతి యతి స్స్వాత్మాన మత్రాద్వయమ్
య స్సర్వం పురుషాత్మకం కలయతే కుర్యా త్కథం కర్మ స
ప్రాప్త స్తద్విదుషో ప్రయత్నవశత స్సన్న్యాసఏవోత్తమః ౨౦౬

వ్యా.— కింపున ర్జ్ఞాన స్యాన్తరఙ్గం సాధనం తత్రాహ. ముఖ్యమితి. అత్ర శమదమాదిషు వేదగదిత స్సన్న్యాసఏవ ముఖ్యం సాధనం భవతి. యద్యస్మాత్. ఏషణాత్యాగా త్కామత్యాగా త్స్వస్థమతి ర్యతిః అత్ర దేహే బుద్ధౌవా అద్వయం బ్రహ్మాభిన్నం స్వాత్మాన మిచ్ఛతి పశ్యతి. దుష్కరోఽయం సన్న్యాసఇతి మన్వానం ప్రత్యాహ యఇతి. యః సర్వం జగ త్పురుషాత్మకం స్వాత్మభూతం కలయతే పశ్యతి సవిద్వాన్ కథం కర్మ కుర్యా న్నకథమపి. తత్తస్మా ద్విదుష ఆత్మవిదః ఉత్తమ స్సర్వాధిక స్సన్న్యాసః అప్రయత్నవశతః ప్రయత్నంవినైవ ప్రాప్తః సిద్ధః. నను జ్ఞానినః కామాభావా త్సన్న్యాస స్సిద్ధ్యతునామ జిజ్ఞాసోః కథం జ్ఞానార్థసాధనస్య సన్న్యాసస్య సిద్ధి రితిచే దుచ్యతే. ఆత్మైవేదం సర్వమి త్యాపాతతోఽపి యో వేత్తి తస్య పరోక్షాత్మవిదః సాధ్యసాధనవిషయైషణాఽభావాత్కర్మసన్న్యాస సిద్ధిరితి. యద్వా భవతు జిజ్ఞాసో ర్జ్ఞానార్థం సన్న్యాసః. తత్త్వవిదస్తు సన్న్యాసో వ్యర్థ ఇత్యతఆహ- యఇతి- జిజ్ఞాసో స్సన్న్యాసః ప్రయత్నసాధ్యః. తత్త్వవిదస్తు అప్రయత్నసిద్ధఏవ సన్న్యాసః కేనచిదపి వారయితుం నశక్యతే ఇతి. ఉత్తమ ఇత్యనేనచ వివిదిషాసన్న్యాసా ద్విద్వత్సన్న్యాస ఉత్తమఇతి ప్రతీయతే. తస్మా దాత్మానం వేత్తుం విదిత మాత్మానం సాక్షాత్కర్తుంచ ముముక్షుణా సన్న్యసితవ్యమేవేతిభావః. ౨౦౬

శ్లో॥ పాప్మానో తరతి ప్రచేతస మముం నోవా తప త్యేష వై
పాప్మానం తరతి ప్రభు స్తపతి చాపాపోఽరజస్సంశయః
జన్మవ్యాధిజరా స్త్రభీతిరహిత స్సాక్షా దయం బ్రహ్మవి
చ్చాత్మా బ్రాహ్మణఏవ చిత్సుఖమయం త ద్బ్రహ్మలోకోవ్యయమ్. ౨౦౭

వ్యా.—నను యది సర్వం సన్న్యస్యతి కర్మ విద్వాన్. తర్హి ప్రాచీనదురితక్షయోఽస్య నస్యా న్నిత్యకర్మభిర్హి త న్నాశ్యతే. ఏవం నిత్యకర్మాకరణాత్ప్రత్యవాయోపి స్యాత్. అతఆహ పాప్మేతి. అముం ప్రచేతసం ప్రకృష్టచేతసం బ్రహ్మవిదం పాప్మా పుణ్యస్యాపి బన్ధకత్వా త్పాప్మత్వమేవేతి పుణ్యపాపద్వయమిత్యర్థః. నోతరతి, నస్పృశతి, నోపాతపతి. ప్రత్యుత ఏష ప్రభు ర్విద్వానేవ. పాప్మానం తరతి అతిక్రామతి, తపతి క్షపయతిచ. తస్మా దపాపః. అరజస్సంశయః రజసా సంశయేనచ రహితః. జన్మవ్యాధిజరా స్తభీతిరహితః. అన్తో మరణం. సాక్షాదపరోక్షేణ బ్రహ్మవి దయమ్. ఆత్మాచ ఆత్మైవ భవతి. విదుషఏ వాత్మత్వాత్. అయమేవ బ్రాహ్మణో భవతి. బ్రహ్మవిదఏవ ముఖ్యబ్రాహ్మణత్వాత్. అయమేవ చిత్సుఖమయం జ్ఞానానన్దస్వరూపం తద్బ్రహ్మ భవతి. బ్రహ్మవిదఏవ బ్రహ్మత్వాత్. అయమేవ లోకోపి భవతి. బ్రహ్మభూతస్య బ్రహ్మవిద ఏవ సర్వత్వాత్. యద్వా. చిదభిన్నం సుఖం చిత్సుఖం, తదేవ చిత్సుఖమయం భవతి. అయమేవ చిదానన్ద మ్భవతి. సర్వావభాసకత్వా ద్దుఃఖరహితత్వాచ్చ విదుష ఆత్మనః. అయమేవ తద్బ్రహ్మలోకః తత్ప్రసిద్ధంచ తద్బ్రహ్మ తద్బ్రహ్మ తదేవలోకః తద్బ్రహ్మలోకః భవతి. అథవా తత్తథా బ్రహ్మలోకో భవతి. యద్వా తత్ప్రసిద్ధం చిత్సుఖమయం చిత్సుఖం భవతి ఇతి. ౨౦౭

శ్లో॥ ఏవం దేశికబోధితోఽభయ మిత శ్శిష్యః ప్రియా యాఖిలం
స్వం స్వం స్వం గురవే దిశే జ్జనకరాడ్వా యాజ్ఞవల్క్యర్షయే
బ్రహ్మైవాభయ మద్వయం పరతరం నిత్యంచ నేతీతి స
న్నిర్దిష్టం ధ్రువ మప్రమేయ మితర త్సర్వం భయాధాయకమ్. ౨౦౮

వ్యా.— అథ గురుదక్షిణాదానం శిష్యస్య కార్య మితి వదతి - ఏవమితి. ఏవ ముక్తరీత్యా దేశికబోధిత ఆచార్యేణానుశాసితః శ్శిష్యః అభయ మితః ప్రాప్తస్సన్. అభయప్రాప్తేః ప్రాక్ జ్ఞాతవ్యావశేషసద్భావా దితిభావః. ప్రియాయ గురోః ప్రీతయే. అఖిలం సమస్తం స్వం స్వకీయం స్వం ధనం గోభూమ్యాదికం స్వమాత్మానంచ దాసత్వాయ గురవే దిశే దేవం కేన కస్మై దత్త మతఆహ. జనకరాట్ జనకఇతి విదేహదేశాధిపః యాజ్ఞవల్క్యర్షయేవాఇవ. యథా జనకో యాజ్ఞవల్క్యేన బోధితః అభయం ప్రాప్య తస్మై విదేహా న్నాత్మానం గోసహస్రాణిచ దిదేశ తద్వ దిత్యర్థః కి న్త దభయ మతఆహ. బ్రహ్మైవాభయం భయరహితం వస్తు. తత్ర హేతు మాహ - అద్వయమితి ద్వితీయరహితత్వా దభయం

బ్రహ్మ "ద్వితీయాద్వై భయ మ్భవతీ"తి శ్రుతేః కి న్తద్బ్రహ్మ. అతఆహ- పరతర
మితి సర్వస్మా దత్యన్తం విలక్షణం త దిదన్తయా నిర్దేశ్యతా మతఆహ. నేతీతి -
స న్నిర్దిష్టం సమ్యఙ్నిర్దిష్టమితి. సర్వనిషేధావధిభూతమిత్యర్థః. నిషేధావధిత్వేన
కిమితి నిర్దిశ్యతే విధిముఖేనైవ నిర్దేశ్యతా మతఆహ - అప్రమేయమితి. వాఙ్మనసా
గోచరమిత్యర్థః. అతఏవ నిత్యం సర్వంహి ప్రమేయ మనిత్య మతఏవ ధ్రువ
మవ్యభిచారి, ఏవంవిధం బ్రహ్మైవాభయమ్. ఏవకారార్థమాహ - ఇతర ద్బ్ర
హ్మభిన్నం సర్వం భయాధాయకం భయకృదేవ భవతి, ప్రమేయత్వా దనిత్యత్వా
దధ్రువత్వాచ్చ. తస్మా దభయం గన్తు మిచ్ఛతా ముముక్షుణా వివేకినా జ్ఞాన
మార్గఏవ ప్రవర్తితవ్యం నతు విద్యాకర్మమార్గయోః, దేవతోపాసనరూపవిద్యా
ఫలస్య స్వర్గాదేః కర్మఫలస్య చన్ద్రలోకాదేశ్చ భయాధాయకత్వాత్. జ్ఞాన
ఫలస్య మోక్షస్యైకస్యై వాభయత్వా దిత్యభిప్రాయః. నను అసన్న్యాసినాం బ్రహ్మ
విద్యాయాం నాధికారఇతి స్థాపితం వ్యాసేనైవ "అథాతోబ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి"సూ
త్రేణ. ఇహాపి తథైవోక్తం త త్కథం జనకయాజ్ఞవల్క్యయో ర్గృహస్థయో రేవ
బ్రహ్మవిచార శ్శ్రుత్యుక్తఇతిచే దుచ్యతే. బ్రాహ్మణస్యైవ సన్న్యాసేఽధికారో
న క్షత్త్రియాదేః విద్యాయాన్తు క్షత్త్రియాదేర ప్యధికారోఽస్త్యేవేతి జనకస్యా
సన్న్యాసినోఽప్యస్తి బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారః. యాజ్ఞవల్క్యస్తు మహాప్రతిభ
తయా వేదాధ్యయనమాత్రా దేవ తదర్థం బుద్ధవానితి వినాపి సన్న్యాసం బ్రహ్మవి
దేవ జాతః ఏవం బ్రహ్మవి ద్భూత్వాపి యాజ్ఞవల్క్యః బ్రహ్మనిష్ఠార్థం సన్న్యాసం
స్వీకృతవానేవ - నచ విదుషో బ్రహ్మనిష్ఠా వ్యర్థైవేతి వాచ్యం 'బ్రహ్మసంస్థోఽ
మృతత్వమే'తీతి శ్రుతేః. నచ జ్ఞానమాత్రా దలబ్ధ మమృతత్వం కథం తన్నిష్ఠా
తోపి లభ్యేతేతి వాచ్యం. జ్ఞానపరిపాకస్యైవ నిష్ఠాశబ్దార్థత్వాత్. నచ జ్ఞానమా
త్రాదేవ శిష్యస్య జనక స్యాభయప్రాప్తౌ గురో ర్యాజ్ఞవల్క్యస్య కుతో జ్ఞాన
నిష్ఠాస్వీకార ఇతివాచ్యం, జన్మాన్తరసుకృతవశా త్కస్యచి చ్ఛ్రవణమాత్రాదే
వాత్మసాక్షాత్కారో జాయతే. కస్యచిత్తు జ్ఞాననిష్ఠయా మనననిదిధ్యాసనరూప
యేతి. ఏవ మాత్మసాక్షాత్కారాభావా దేవ యాజ్ఞవల్క్యస్య గోకామత్వా
దికమ్. వస్తుతస్తు లోకసఙ్గ్రహాయ యాజ్ఞవల్క్యేన సన్న్యాసః స్వీకృతః యథా
జనకేనాశ్వమేధాదికం కర్మ, నతు జ్ఞానార్థం తస్య ప్రాగేవ సిద్ధత్వాత్. గోకా
మత్వాదిప్రదర్శనన్తు తస్య లోకవిడమ్బనం శ్రీరామస్యేవ సీతావియోగదుఃఖవిడ
మ్బనమ్. తస్మా ద్యాజ్ఞవల్క్యవశిష్ఠాదిదృష్టాన్తేన గృహస్థస్య బ్రహ్మవిచారేఽధి

కార ఇతి వక్తుం న శక్యతే. తేషాం లోకాతీతచరిత్రత్వాత్. కిన్తర్హి సన్న్యాసిన ఏవ బ్రాహ్మణస్య బ్రహ్మవిచారేఽధికారః. ౨౦౭

శ్లో॥ పూర్ణం బ్రహ్మ జగన్మయం య దభవ ద్దణ్డోఽహివ న్మాయయా
తస్మా త్పూర్ణ మదో బృహ జ్జగ దిదం పూర్ణా త్సముద్గచ్ఛతి
పూర్ణే తిష్ఠతి లీయతేఽపిచ తథా పూర్ణే తతో విద్యయా
పూర్ణేఽస్మా త్ప్రవివేచితేఽ నృత మిదం పూర్ణం పరం శిష్యతే. ౨౦౮

వ్యా.—సమాప్తం యాజ్ఞవల్క్యీయం బ్రాహ్మణమ్. అథ ఉపాసనార్థం సోపాధికం బ్రహ్మ వివక్షు స్తావ దుక్తామేవ వస్తుస్థితి మనువదతి - పూర్ణమితి - యద్యస్మాత్పూర్ణం పరిపూర్ణం నిరన్తరం నిరవయవ మద్వితీయంచ బ్రహ్మ మాయయా జగన్మయం ద్రష్టృదృశ్యభేదభిన్నజగద్రూప మభవత్. నను కథ మయం విరుద్ధార్థస్యాభ్యుపగమః. య త్పూర్ణస్య పరిచ్ఛిన్నత్వ మితి అతఆహ - దణ్డోఽహివదితి. యథా దణ్డో భ్రాన్త్యా అహి స్సర్పో భవతి, ఏవం బ్రహ్మాపి మాయయా జగద్భవతి, అనుభవస్య దురపలాపత్వా న్మాయాయాం సర్వసమ్మతత్వాచ్చ. ఏతేన బ్రహ్మణో జీవత్వం భ్రాన్తిసిద్ధమేవ నతు వాస్తవం, యథా బ్రహ్మణః ఖాదిభూతాత్మత్వం బ్రహ్మాది స్తమ్బపర్యన్తభౌతికాత్మత్వఞ్చ భ్రాన్తిసిద్ధం తద్వదితి - జీవబ్రహ్మాభేద స్సిద్ధః. నను మాయయా బ్రహ్మ జగ ద్భవతునామ. జగత్పునర్బ్రహ్మ న భవత్యేవేతి న జీవో బ్రహ్మే త్యతఆహ, తస్మా ద్ధేతోః ఇదం ప్రత్యక్షం జగత్ చేతనాచేతనాత్మకం పూర్ణ మదః పరోక్షం బ్రహ్మైవ, ద్రష్టా దృశ్యంచే త్యుభయ మిదం ప్రత్యక్షం బ్రహ్మైవ నతు తతోఽన్యత్. న పరోక్షస్య జగతః కథం పరోక్షబ్రహ్మత్వ మితివాచ్యమ్, యోఽవిద్వాన్ పరోక్షం బ్రహ్మ మన్యతే తద్దృష్ట్యా పరోక్షం బ్రహ్మేత్యుక్తత్వాత్. వస్తుతస్తు అపరోక్షమేవ బ్రహ్మ "య త్సాక్షా దపరోక్షా ద్బ్రహ్మే"తి శ్రుతేః, విదుషో నిత్యాపరోక్షత్వాచ్చ బ్రహ్మణ ఆత్మభూతస్య' యద్వా ఇన్ద్రియాగమ్యత్వం పరోక్షత్వం తద్గమ్యత్వన్తు అపరోక్షత్వం. తథాచ ఇన్ద్రియవేద్య మిదం జగ దిన్ద్రియావేద్యం బ్రహ్మైవేత్యర్థః. నచ జీవస్య కథ మిన్ద్రియవేద్యత్వ మితివాచ్యం, సుఖ్యహం దుఃఖ్యహ మితి ప్రతీత్యా మనోవేద్యత్వాత్సంసారిజీవస్య. న చైవమపి ఇన్ద్రియగమ్యస్య జగతః కథ మనిన్ద్రియగమ్యబ్రహ్మాభేద ఇతి వాచ్యమ్, యదే వేన్ద్రియాగమ్యం బ్రహ్మ తదేవ మాయయా ఇన్ద్రియగమ్యం జగజ్జాతమితి ఇన్ద్రియగమ్యం జగ ద్వస్తుతో బ్రహ్మైవ, యథా సర్పా

భాసో వస్తుతో దణ్డ ఏవ. నను తత్త్వమసీ''త్యాదిశ్రుత్యన్తరాత్ సచ్చిదానన్ద స్వరూపత్వావిశేషాచ్చ జీవబ్రహ్మణో రభేదో భవతు కథమ్పున ర్జగద్బ్రహ్మణో రతఆహ. ఇదం జగత్ దృశ్యం సర్వం పూర్ణా ద్బ్రహ్మణ స్సకాశా త్సముద్గచ్ఛతి ఆవిర్భవతి, గుణా దివ సర్ప ఇతిభావః. పూర్ణే బ్రహ్మణి తిష్ఠతి. గుణే సర్పవ దితిభావః. అపిచ తథా పూర్ణ ఏవ లీయతే. తస్మా ద్దృశ్యమపి బ్రహ్మైవ. యథా సర్పాభాసో గుణ స్తద్వదితి. యద్వా ఘటస్య మృదివ జగతో బ్రహ్మ మాయావచ్ఛిన్నం సలక్షణమేవ కారణం నతు విలక్షణ మితి మృద్ఘటయోరివ జగద్బ్రహ్మణో రభేదఇతి భావః. అథవా సంసారిజీవ స్యాచేతనజగతశ్చ కథ మసంసారిచేతనబ్రహ్మభేద ఇత్యతఆహ - జగదితి. అగ్నిస్ఫులిఙ్గదృష్టాన్తేన జీవానా మపి బ్రహ్మకార్యత్వశ్రవణాత్. ద్రష్టృజీవసముదాయో దృశ్యసముదాయశ్చ సర్వోఽపి బ్రహ్మకార్యత్వా ద్బ్రహ్మైవ, మృత్కార్యఘటాది ర్యథా మృదేవ తద్వ దితిభావః. నన్వస్మిన్ పక్షే జీవానాం జన్మమరణాభ్యుపగమా 'దజో నిత్య' ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధః కృతహానాకృతాభ్యాగమదోష శ్చేతిచే న్నైవమ్. చైతన్యాత్మనా జీవస్య నిత్యత్వం బ్రవీతి శ్రుతిః. సా సంసార్యాత్మనాతు జన్యత్వం యథాగ్నే రితిశ్రుతిః లిఙ్గినాం హి జీవానాం జన్మమరణే స్తః, లిఙ్గస్య జన్మమరణవత్త్వాత్. నచ కృతహానాదిప్రసఙ్గః, అనాదిత్వా త్సంసారస్య. వస్తుతస్తు అజా ద్బ్రహ్మణ స్సకాశా జ్జీవో వా దేహాదిర్వా నైవ జాయతే, దృష్టాన్తాభావాత్. నాపి జాతా జ్జాయతే అనవస్థాదోషాత్. తస్మా జ్జీవస్య జగతో వా జన్మాదిసద్భావ ప్రతీతి ర్భ్రమ ఏవ. అతఏవోక్తం మాయయేతి తత స్తస్మా ద్ధేతోః. జగతో బ్రహ్మ కార్యత్వా దిత్యర్థః. అస్మా జ్జగత స్సకాశా త్పూర్ణే బ్రహ్మణి ప్రవివేచితే సతి ఇదం జగ దనృతమేవ భవతి. మృద స్సకాశా ద్ఘటస్య ప్రవివేచనే యథాఽనృతత్వం తద్వ దితిభావః. పరం కారణం కేవలం వా పూర్ణం శిష్యతే అవశిష్యతే. సత్యత్వేనేతిభావః. అత్రేదం బోధ్యమ్. లిఙ్గాత్మని ద్రష్టరి జీవే దృశ్యే ప్రపఞ్చేచ య దనుస్యూతం బ్రహ్మణ స్సచ్చిదానన్దాంశత్రయ మహ మస్మి అహం భామి అహమ్ప్రియః ఇదమస్తి ఇదమ్భాతి ఇదమ్ప్రియ మితిచ ప్రతీతిసిద్ధం, తస్య జీవా ద్దృశ్యాచ్చ పృథక్కరణే. ద్రష్టృదృశ్యయో రభావ ఏవ సిద్ధ్యతి. బ్రహ్మణ ఏకస్యైవ సచ్చిదానన్దరూప స్యావశేషశ్చ. ఏవం లిఙ్గోపహితచైతన్యలక్షణస్య జీవస్య లిఙ్గోపాధిపరిత్యాగే చైతన్యమాత్రమే వావశిష్యతే. లిఙ్గస్యచాభావగమనం సచ్చిదానన్దపృథక్కరణాత్. తస్మా ద్బ్రహ్మాతిరిక్తస్య జీవస్య ద్రష్టు ర్దృశ్యస్య చాభావా త్పూర్ణం బ్రహ్మైకమేవ, నచ ప్రత్యక్షస్య జగతః కథ మభావ ఇతి వాచ్యం,- ప్రత్యక్షస్యాపి రజ్జు

సర్వ స్యాభావాభ్యుపగమాత్. నచ ద్రష్టు ర్జీవస్య కథ మభావ ఇతివాచ్యం, దృశ్యా భావే ద్రష్టురస్యభావాత్. నచ దృశ్యాభావే ద్రష్టు ర్ద్రష్టృత్వమే వాపైతి నతు ద్రష్టు రభావ ఇతి వాచ్యం, ద్రష్టృత్వశూన్యం యద స్తి త న్నైవ ద్రష్టృ, ఘట త్వశూన్యఘటవ ద్ద్రష్టృత్వశూన్యద్రష్టు రసత్త్వాత్. కిన్తు త ద్బ్రహ్మైవ, త దస్తీ త్యస్మాభి రుచ్యతఏవేతి. నచ బ్రహ్మాపి నాస్తీతి వాచ్యం, తస్య నిషేధావధిత్వా దవధిం వినా నిషేధాయోగాచ్చ. కిఞ్చ బ్రహ్మాభావః కిం ససాక్షికః ఉతాసాక్షికః? ఆద్యే య స్తత్సాక్షీ స ఏవ బ్రహ్మేతి కథ న్తస్యాభావః? ద్వితీయే కథ మసాక్షికస్య బ్రహ్మాభావస్య శశశృఙ్గతుల్య స్యాభ్యుపగమః. నచ బ్రహ్మాభావస్య సాక్షీ ద్రష్టాఽహం జీవఏవ న బ్రహ్మేతి వాచ్యమ్, అదృశ్యమానత్వా త్త్వయా బ్రహ్మాభావస్య పశ్యసి హి త్వం బ్రహ్మ జగద్రూపం జాగరస్వప్నయో స్సుషుప్తౌ చాజ్ఞానసుఖరూపమ్. నచ జగదే వాహం పశ్యామి నతు బ్రహ్మేతి బ్రహ్మాభావం పశ్యామీతి వాచ్యం, సతి దర్శనే కార్యస్య జగతః కథం కారణస్య బ్రహ్మణో ఽభావః? న చాకార్యమేవ జగ దితి వాచ్యం, వృక్షాదేః కార్యత్వస్య దర్శనాత్. నచ క్షిత్యాదిభూతా న్యకార్యాణ్యేవేతి వాచ్యం, యదవ త్సావయవం తత్త త్కార్యమితి వ్యాప్తేః. క్షిత్యాదీని భూతాని సావయవాన్యేవేతి కార్యాణ్యేవ ఘటాదివ దితి. నచ నిరవయవత్వా దాకాశఏవ జగతః కారణ మితి వాచ్యం, ఘటాదిభిః పరిచ్ఛిద్యమాన స్యాకాశస్య నిరవయవత్వాసిద్ధేః. నచ ఘటాదిభిః పరిచ్ఛిన్నస్య బ్రహ్మణోఽపి కథం నిరవయవత్వ మితి వాచ్యం, ఘటాదిభి ర్మిథ్యాభూతై స్సత్యస్య బ్రహ్మణః పరిచ్ఛేదాయోగాత్. న చైవం గగనస్యాపి సత్యస్య మిథ్యాభూతై ర్ఘటాది ర్నాస్తి పరిచ్ఛేద ఇతి వాచ్యం, గగనసత్యత్వ స్యాసిద్ధత్వాత్, ప్రత్యుత గగనమిథ్యాత్వస్యైవ సిద్ధత్వాత్, గగనమసత్యం దృశ్యత్వా ద్రజ్జుసర్పవ దితి. నచ గగన మదృశ్యమేవేతి వాచ్యం, తథా సతి గగనస్యైవాసిద్ధేః. నచ గగనం ద్రష్టృ ఇతివాచ్య మచేతనత్వా ద్గగనస్య. న చాద్రష్టృ బ్రహ్మ ప్యచేతనమేవేతి వాచ్యం, చేతనస్య తస్యైవ బ్రహ్మత్వాత్. నచ నాహం బ్రహ్మేతి వాచ్యమ్, హేత్వభావాత్. నచ ద్రష్టృత్వమేవ మమాబ్రహ్మత్వే హేతు రితివాచ్యం, బ్రహ్మణో ప్యుపాధివశేన ద్రష్టృత్వాత్. సర్వజ్ఞం హి బ్రహ్మ మాయావి. నచ మాయావినో బ్రహ్మణో మమచ లిఙ్గినోఽస్తి మహద న్తర మితి వాచ్యం, యదేవ మాయావి బ్రహ్మ తదేవ లిఙ్గ్యపీతి. నచ మాయిత్వలిఙ్గిత్వయోః కథం సామానాధికరణ్య మితివాచ్యం, లిఙ్గిత్వదేహిత్వయో రివా

విరోధాత్. నచ సోపాధికబ్రహ్మణ స్సత్త్వేపి నిరుపాధికం బ్రహ్మ నాస్తీతి వాచ్యం, యదేవ సోపాధికం తదేవ నిరుపాధికంచేతి. నచ సోపాధికత్వనిరుపాధికత్వయో ర్నాస్తి సామానాధికరణ్య మితివాచ్యం, ఘటోపహితత్వానుపహితత్వయో రేకస్మిన్నేవాకాశే సత్త్వదర్శనాత్. నచ సర్వదాపి బ్రహ్మ సోపాధికమేవేతి వాచ్యం, యస్య యఉపాధి స్తస్య స ఆగన్తుక ఏవేతి. న చోపాధ్యవివిక్తమేవ బ్రహ్మేతి వాచ్యం, యస్య య ఉపాధి స్స తస్మా ద్వివిక్తఏవేతి. న చోపాధివివిక్తం బ్రహ్మ న ప్రత్యక్షమితి వాచ్యం, తవైవ బ్రహ్మత్వాత్. నచ సోపాధిక ఏవాహం లిఙ్గిత్వా దితి వాచ్యం, య స్యేదం లిఙ్గ మస్తి స త్వం నిరుపాధికో బ్రహ్మైవేతి. నచ లిఙ్గా దవివిక్తఏవాహ మితి వాచ్యం, సుషుప్తౌ తవ లిఙ్గవియోగదర్శనాత్, లిఙ్గద్రష్టు స్తవ లిఙ్గా ద్వివిక్తత్వాచ్చ. నచ లిఙ్గం నాహం పశ్యామీతి వాచ్యం, మమ ప్రాణో మమ మన ఇత్యాద్యనుభవాత్. నచ సుషుప్తావపి మమాజ్ఞానోపహితత్వ మస్త్యేవేతి వాచ్యం, తదాపి త్వయా అజ్ఞాన మనుభూయత ఏవేతి వివిక్త ఏవాజ్ఞానా ద్భవాన్. న చైవ మజ్ఞానద్రష్టాఽహం నైవ బ్రహ్మ భవామి బ్రహ్మ హ్యద్రష్ట్ర ఇతి వాచ్యమ్, బ్రహ్మణో ప్యజ్ఞానసాక్షిత్వాత్. నచ బ్రహ్మ న ద్రష్ట్రితి పూర్వోక్తవ్యాఘాత ఇతివాచ్యం, చక్షురాదిభిః కరణై ర్బ్రహ్మ నపశ్యతీతి తదర్థాత్. నచ చక్షురాదిభిః పశ్యతః కథ మ్మమ బ్రహ్మభేద ఇతివాచ్యం, త్వమపి చక్షురాదీన్ స్వతఏవ పశ్యసీతి. నచైవ మసర్వజ్ఞస్య మమ కథం సర్వజ్ఞబ్రహ్మభేద ఇతి వాచ్యం, త్వయాపి సుషుప్తౌ సర్వస్య దృశ్యమానత్వాత్. న చైవం సంసారిణః కథం మమ బ్రహ్మభేద ఇతివాచ్యం, సంసారద్రష్టు స్తవాసంసారిత్వాత్. నచ బ్రహ్మ సంసారం నైవ పశ్యతీతి వాచ్య మసర్వజ్ఞత్వాపత్తేః. నచ బ్రహ్మ వస్తుతో సర్వజ్ఞమేవేతి వాచ్యం, తవాపి తథాత్వాత్. కస్తర్హి హేతు రితిచే ద్వస్తుత స్సర్వాభావఏవ. న చైవం బ్రహ్మ న జ్ఞానస్వరూప మితివాచ్య మిష్టాపత్తేః. అతఏవ హి నేతినేతీతి నిర్దిష్టం బ్రహ్మ. సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేతి తు లాక్షణికః ప్రయోగః. న చైవ మనిర్వాచ్యస్య బ్రహ్మణః కథం వ్యవహారవిషయత్వ మితి వాచ్యం, మాయయా తదుపపత్తేః. తస్మా త్కాలత్రయే ప్యద్వితీయ మనిర్వాచ్యం బ్రహ్మైకమే వాస్తి, "ఏకమేవాద్వితీయ" మితి శ్రుతేః తస్మింశ్చ బ్రహ్మణి జీవఇతి ఈశ్వరఇతి జగదితిచ ప్రతీతి ర్భ్రాన్తిరేవ రజ్జ్వాం సర్ప ఇతి దణ్డ ఇతి భూచ్ఛిద్ర మితిచ ప్రతీతిః. సాచ భ్రాన్తి ర్మాయయా జాతేతి మాయాయా స్తన్నాశక బ్రహ్మవిద్యయా వినాశే పునర్బ్రహ్మైకమే వావశిష్యతే, యథా సర్పాభాసాదినాశే రజ్జురేవావశిష్యతే తద్వ దితి సఙ్క్షేపః. —౨౦౯

శ్లో॥ ఓం ఖం బ్రహ్మ పురాణఏవ పరమాకాశోఽత్ర ఖం కైశ్చన
వ్యోమేదం ఖమితి ప్రగీత మక్షరం తద్బ్రహ్మ యద్వా పరమ్
ధ్యాయే దోమితి వైదికా విదు రముం వేదోఽయ మిత్యాగమో
య చ్చైతత్ప్రభవో విద న్త్యపి యత శ్చైనేన వేద్యం సఋమ్. ౨౧౦

వ్యా.—అస్యచ బ్రహ్మణః ప్రాప్తిసాధనం ప్రకృష్టతర మోఙ్కారధ్యానం తావ దాహ - ఓమితి. ఓ మోఙ్కారః, ఖం ఖాభిన్నం బ్రహ్మ భవతి. కి న్తత్ఖం యదభిన్నం బ్రహ్మేత్యతఆహ. అ త్రాస్మి న్వాక్యే ఖం ఖశబ్దార్థఇతి యావత్. పురాణః అనాదిః పరమాకాశః పరమాత్మైవ ఏతేన ఓఙ్కారః పరం బ్రహ్మైవేతి సిద్ధమ్. పరబ్రహ్మణోహి నేదిష్ట మభిధాన మోఙ్కారఇతి వాచ్యవాచకయో రభేదా దోఙ్కారః పరబ్రహ్మేత్యుక్తమ్. కైశ్చన కౌరవ్యాయణీ పుత్రాదిభిః ఇదం ప్రత్యక్షం ఖం భూతాకాశఏవ ఖం ఖశబ్దార్థఇతి ప్రగీతం ప్రకర్షేణోక్తమ్, ముఖ్యార్థం విహాయాముఖ్యార్థస్వీకార స్యాన్యాయ్యత్వా "ద్గౌణముఖ్యయో ర్ముఖ్యే కార్యసమ్ప్రత్యయ" ఇతిన్యాయాత్. 'అన న్తం సురవ ర్త్మ ఖ' మితి కోశేన ఖశబ్ద స్యాకాశే రూఢత్వాచ్చేతి భావః. న చాస్మిన్ పక్షే కథం ఖం బ్రహ్మేతి సామానాధికరణ్య మితివాచ్యం, ఖోపాధికం బ్రహ్మేతి తదర్థాత్. ఓఙ్కారో పరబ్రహ్మేతి ఫలితార్థః. సోపాధికస్య కార్యబ్రహ్మణో పరత్వాత్, అపరబ్రహ్మణోపి వాచకఏ వాయ మోఙ్కార ఇతిభావః. సోపాధికం నిరుపాధికం చ బ్రహ్మాభిధత్తే ఓఙ్కారః బ్రహ్మవాచకత్వా త్తస్యేతి పక్షద్వయమపి సమీచీన మేవ. త త్తస్మాత్ పరాపరబ్రహ్మవాచకత్వా దోఙ్కారస్యేత్యర్థః. పరం బ్రహ్మ యద్వా అపరం బ్రహ్మ ఓమితి ధ్యాయేత్. ముముక్షు రితి శేషః. తత్రాపరబ్రహ్మధ్యానే క్రముముక్తిః పరబ్రహ్మధ్యానేతు సాక్షాన్ముక్తి రితి విశేషః. ఓమితి త్రిమాత్రం శబ్ద ముచ్చరన్ తదర్థం బ్రహ్మ ధ్యాయేదితి ముఖ్యః పక్షః. తమేవ బ్రహ్మ ధ్యాయే త్సాలగ్రామమివ విష్ణుమిత్యన్యః పక్షః. తతశ్చ బ్రహ్మణోఽభిధానభూతః ప్రతీకభూతశ్చ భవ త్యోఙ్కారః. అతఏవ ఏత దాలమ్బనం శ్రేష్ఠ మేత దాలమ్బనం పరమితి శ్రూయతే. బ్రహ్మనారాయణపరమాత్మాదిపదాని బ్రహ్మణో వాచకాన్యేవ, న ప్రతీకభూతాని. అన్నప్రాణగగనాదయో బ్రహ్మణః ప్రతీకభూతాఏవ, న త్వభిధానభూతా ఇతి. య త్రాతస్మిం స్తద్బుద్ధ్యారోప స్తత్ప్రతీకమితి బోద్ధ్యమ్. వైదికా బ్రాహ్మణాః అము మోఙ్కారమయం వేదఇతి విదుః. కస్మా దోఙ్కారస్య వేదత్వ మతఆహ. యదయస్మా దాగమో వేద ఏతత్ప్రభవశ్చ ఏతస్మా దోఙ్కారాదేవ ప్రభవతీతి

ఏతత్ప్రభవః. ఋగ్యజురాద్యాత్మక స్సర్వోపి వేద ఓఙ్కార ఏవేత్యర్థః, తద్యథాశఙ్కునేతి శ్రుత్యన్తరాత్. హేత్వన్తర మాహ. యతో యస్మాచ్చ సమం సర్వమపి వేద్యం వేదితవ్యం వస్తుజాతం వేద్యం సమం బ్రహ్మేతివా ఏనేన ఓఙ్కారేణ అన్వాదేశత్వా దేనాదేశః. విదన్త్యపి జానన్త్యేవ విదన్త్యనేనేతి వేద ఇతి వ్యుత్పత్తే రితి భావః. తస్మా దోమితి బ్రహ్మ ధ్యాయేత్. ౨౧౦

శ్లో॥ పుత్రా న్దే త్యదిశ త్ప్రజాపతి రితా న్దేవా న్నరాం శ్చాసురా
న్ప్రత్యేకం తఇమే క్రమేణచ దమం దానం దయా మ్భేజిరే
అద్యత్వేపి దదేతి తేన జనతా మేఘాత్మనా శాస్యతే
తస్మా త్త త్త్రయ మభ్యసే చ్ఛుభతమాం యో వష్టి గన్తుం గతిమ్.
౨౧౧

వ్యా.—తస్య చోపాసక స్యేదం త్రయ మావశ్యక మిత్యాహ - పుత్రానితి. ప్రజాపతిః ఇతా నాత్మానం ప్రపన్నా న్కృతబ్రహ్మచర్యా న్నిష్యాన్ దేవా న్నరా నసురాంశ్చ పుత్రాన్ ప్రత్యేకం ద ఇత్యదిశత్ ఆజ్ఞాపితవాన్. దమ్యత దత్త దయధ్వ మితి పదత్రయ స్యాద్య మక్షరం ద ఇత్యేత దుపదిశేత్యర్థః. తే చేమే దేవా నరా అసురాశ్చ పితు రభిప్రాయం విదిత్వా క్రమేణ దమ మిన్ద్రియనిగ్రహం దానం యథాశక్తి ద్రవ్యస్య సంవిభజనం దయాం ప్రాణిషు కృపాంచ భేజిరే గృహీతవన్తః, అదాన్తత్వం లుబ్ధత్వం క్రూరత్వంచ స్వగతం దోషం స్వయమేవ పశ్యన్తః అస్మద్దోషాభిజ్ఞః ప్రజాపతి రస్మభ్య మేతద్దోషత్యాగమే వోపదిశే దితి మనసి తర్కయన్తః, తన్ముఖోద్గతదవర్ణశ్రవణా త్తథా తాని భేజిర ఇత్యర్థః. దేవాదయో జాతివిశేషాః ప్రసిద్ధాః; యద్వా మనుష్యేష్వేవ సద్గుణశాలినో దేవా దుర్గుణాస్తు అసురా ఇతి బోద్ధ్యం. తథాచ మనుష్యేషు యే అదాన్తా స్తే దేవా యే లుబ్ధా స్తే నరాః యే హింసకా స్తే అసురా ఇతి వివేకః. అనేనచ మనుష్యాణాం దమదానదయాగుణాః ప్రసిద్ధా ఇతి సూచ్యతే. మనుష్యశిష్యత్వా చ్ఛాత్రస్య యుక్తఞ్చేదమ్. నను ప్రజాపతినా దేవాదిభ్యః దమాదిక ముపదిష్ట మిత్యత్ర కిం మాన మతఆహ. అద్యత్వే ప్యధునాపి తేన ప్రజాపతినా మేఘాత్మనా మేఘరూపేణ జనతా లోకః ద దేతి శాస్యతే. మేఘశబ్దస్య గర్జితస్య దశబ్దావృత్తిరూపత్వా దితిభావః. దదేతి ద్విరుక్తి స్సమ్భ్రమద్యోతనాయ దేత్యనుశాసనస్య దార్ఢ్యద్యోతనాయ వా. తస్మా దేవం ప్రజాపతినా దేవేభ్యః నరేభ్యోఽసురేభ్యశ్చ పూర్వం దేత్యుపదిష్టత్వా దధునాపి మేఘాత్మనా జనతాయా దేత్యు

పదిశ్యమానత్వాచ్చేత్యర్థః. స ఇతిశేషః. తత్త్రియం దమం దానం దయాంచాభ్య సేత్ ఆత్మని సమ్పాదయేత్. యః శుభతమా మతిశయేన శుభాం గతిం దేవత్వాదికం గన్తుం ప్రాప్తుం వష్టి ఇచ్ఛతి స ఇతి పూర్వేణ సమ్బన్ధః. తస్మాదుపాసకస్య దమాదిత్రియ మావశ్యక మిత్యభిప్రాయః. ౨౧౧

శ్లో॥ ఏతత్తద్ధృదయం ప్రజాపతి రిదం బ్రహ్మేద మేవాఖిలం
యోఽస్మిన్ వేద హృవర్ణ మస్య హరతే స్వోఽన్యో బలిం సన్తతమ్
యో దం వేద దద త్యముష్య సకలా శ్చాన్యే స్వకీయా బలిం
యోఽయం వేద త దేక మక్షర మసౌ స్వర్గం ప్రయాయా త్పదమ్. ౨౧౨

వ్యా.—అథ హృదయోపాసన మాహ - ఏతదితి. తదేత ద్ధృదయం బుద్ధిరేవ ప్రజాపతిః, బుద్ధేరేవ సృష్టృత్వాత్. ఇదం హృదయమేవ బ్రహ్మ, బృహత్త్వాత్. ఇదం హృదయమే వాఖిలం సర్వం, సర్వస్యాపి హృదయకల్పితత్వాత్. అథ హృదయాక్షరోపాసన మాహ. యః అస్మిన్ త్ర్యక్షరే హృదయపదే హృవర్ణం హృఇ త్యేక మక్షరం వేద హృఞ్ హరణే ఇత్యస్మాద్ధాతో ర్నిష్పన్నం రూపం హృ ఇత్యేతదితి వేద. అస్య వేదితుః సమ్ప్రదానత్వవివక్షయా చతుర్థీ. అస్మై ఇత్యర్థః. స్వాః స్వీయాః అన్యాశ్చ సంతతం బలిం హరతే అభిహరతే, సమర్పయతీత్యేతత్. హృదయాయ ప్రజాపతయే సర్వే ప్రాణా ఇన్ద్రియా బలిం హరన్తే. హృదయంచ భోక్త్రర్థం బలిం హరతే ఇతి కృత్వా తదర్థబోధకహృవర్ణోపాసనాదపి పురుషస్య బలిహర్తృత్వం సిద్ధ్యతీతి భావః. యః దమితి ద్వితీయ మక్షరం వేద దదాతేర్దఇత్యేత ద్రూపమితి అముష్య తస్య - చతుర్థ్యర్థే షష్ఠీ - అన్యే స్వకీయా జ్ఞాతయశ్చ సకలాస్సర్వే బలిం దదతి. హృదయాయ బ్రహ్మణే స్వీయాని కరణాని అన్యేచ విషయాః స్వం స్వం వీర్యం దదతి హృదయంచ భోక్త్రే దదాతి. స్వం వీర్య మితి కృత్వా తదర్థబోధక దవర్ణోపాసనా త్పురుషస్య బలిగ్రహణం సమ్భవతీతిభావః. తత్తథా యః యమి త్యేక మక్షరం తృతీయం వేద. ఇణో గత్యర్థస్య యమిత్యేత ద్రూపమితి. అసౌ స్వర్గం పదం లోకం ప్రయాయాత్. ఏవం నామాక్షరోపాసనాద పీదృశ ముత్కృష్టం ఫలం భవతి కిమ్పున ర్హృదయస్వరూపోపాసనాదితి హృదయస్తుతయే నామాక్షరోపన్యాసః. ౨౧౨

శ్లో॥ సత్యం తద్ధృదయం బభూవ హృదయం త త్సత్యమేవేతి య
త్సత్యం బ్రహ్మ మహచ్ఛ యక్షమితి యో వేదైష లోకాన్ జయేత్

శత్రుం చైవ జయేదితి ప్రథమజం సత్యం విజానన్ పుమాన్
సత్యం బ్రహ్మ యత స్తతః ఫల మిదం విద్యానురూపం విదః. ౨౧౩

వ్యా.—అథ హృదయబ్రహ్మణః సత్యత యోపాసనం విధిత్సన్నాహ. త త్పూర్వోక్తం ప్రజాపత్యాత్మకం హృదయం సత్యం భవతి యద్యస్మాత్ హృదయ మేవ ఇతి వక్ష్యమాణవిధయా సత్యం బభూవ. యః సత్యం బ్రహ్మ మహ ద్యక్షం చేతి వేద యద్వా యః మహ ద్యక్షం సత్యం బ్రహ్మేతి వేద స ఏష లోకాన్ జయేత్. తథా ప్రథమజం మహద్యక్షం సత్యం బ్రహ్మేతి విజానన్ విద్వానేవ పుమాన్ శత్రుంచ జయేత్. తత్ర హేతు మాహ. యతో యస్మాత్ సత్యమేవ బ్రహ్మ తతః తస్మాద్విదః సత్యం బ్రహ్మ విదుషః విద్యానురూప మిదం పూర్వోక్తం ఫలమ్. ౨౧౩

శ్లో॥ ఆపోవా ఇద మగ్ర ఆసుర సృజన్ తా సత్యసఙ్ఞం మహ
ద్యక్షం సో ప్యసృజ త్ప్రజాపతి మసౌ దేవాన్ సదోపాసతే
సత్యం బ్రహ్మ త ఏత దాదిచరమౌ వర్ణౌతు సత్యౌ నయా
మధ్య స్తోఽనృత ఏషచా ప్యుభయత స్సత్యావృత స్సత్యతి. ౨౧౪

వ్యా.—మహ ద్యక్షం ప్రథమజ మిత్యుక్తం కథ మస్య ప్రథమజత్వ మత ఆహ - ఆపఇతి. ఇదం నామరూపవికృతం సర్వం జగ దగ్రే ఉత్పత్తేః ప్రాక్ ఆపో వై ఏవ ఆసుః. అబాత్మకమే వాసీ దిత్యర్థః. ఆపఇత్య స్యాపేక్షయా ఆసు రితి బహుత్వం యద్వా ఇదమగ్రఇ త్యేకం పద మస్యాగ్రే ఇత్యర్థః ఆపఏ వాసు రాసన్. ఆప శ్చాత్ర నామరూపాభ్యా మవికృత మవ్యాకృతం కర్తృసహితం, నతు జలం, తస్య నామరూపవికృతత్వాత్, ఖాద్యపేక్షయా అవరత్వాచ్చ కేవల స్యావ్యాకృతస్య జగత్సృష్టృత్వాయోగా త్కర్తృసహిత మిత్యుక్తం, కర్తృచ బ్రహ్మ. తథాచ అవ్యాకృతోపాధిక మీశ్వరాఖ్యం బ్రహ్మాత్రాప ఇత్యుచ్యత ఇతి సిద్ధమ్. తా ఆపః సత్యసఙ్ఞం మహ ద్యక్షం సృష్టృత్వా దితిభావః. యక్షం పూజ్యం హిరణ్యగర్భ మితియావత్. సత్యసఙ్ఞం యక్షం మహత్. మహ త్తత్త్వమి తివా, మహ త్తత్త్వస్యైవ హిరణ్యగర్భత్వాత్. సర్వబుద్ధిసమష్టిర్హి మహచ్ఛబ్దేనాభి ధీయతే. హిరణ్యగర్భశ్చ సర్వబుద్ధిసమష్ట్యాత్మక ఇత్యుక్తమ్. నను కథ మస్య కార్యబ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్య సత్యసఙ్ఞత్వం సత్యంహి కారణబ్రహ్మ "సత్యం జ్ఞాన మనన్త" మితిశ్రుతేః. యత్కృతకం త దసదితి కార్యస్యాసత్యత్వనిశ్చయా

చ్చేతిచే దుచ్యతే. సత్ అమూర్తం ఖ వాయ్వాత్మకం భూతద్వయం త్యత్ మూర్తం తేజోజలభూమ్యాత్మకం భూతత్రయం. తతః భూతపఞ్చకం సత్య మిత్యుచ్యతే. ఏత దేవ మన ఇన్ద్రియాణిచ జనయిత్వా తైస్సహితం షోడశకం లిఙ్గ మ్భవతి, తథాచ లిఙ్గం సత్య మితి సిద్ధం. తచ్చ లిఙ్గం హిరణ్యగర్భః, సమష్టిలిఙ్గస్యైవ మహత్తత్వాఖ్యస్య హిరణ్యగర్భత్వాత్. అత స్సత్యత్వం హిరణ్యగర్భస్య. కిఞ్చ కారణాత్మనా హిరణ్యగర్భ స్సత్యఏవ, కారణస్య సత్యత్వా త్కార్యస్యచ కారణాదనన్యత్వాత్ మృద్ఘటవదితి. అపిచ హిరణ్యగర్భే నిరపేక్షసత్యత్వాభావేపి సాపేక్ష మస్త్యేవ సత్యత్వమితి. సోపి సచ హిరణ్యగర్భః ప్రజాపతిం విరాజం పఞ్చీకృతపఞ్చభూతకార్యస్థూలశరీరసమష్టిపురుష మసృజత్. అసౌ విరాట్పురుషః దేవానాదిత్యాదీ నసృజత్. ఏవం ప్రజాపతిద్వారా దేవస్రష్టృత్వాదేవ హిరణ్యగర్భస్య మహత్త్వ మితిభావః. తస్య యక్షత్వం దర్శయతి. తే దేవా స్సత్యం హిరణ్యగర్భాఖ్యం బ్రహ్మ సదా ఉపాసతే. పితరమపి విరాజ ముపేక్ష్య పితామహం హిరణ్యగర్భ మే వోపాసతే. ఏవం దేవపూజ్యత్వాదే వాస్య యక్షత్వ మితిభావః. ఏవం హిరణ్యగర్భస్య ప్రథమజత్వమహత్త్వయక్షత్వాని దర్శయిత్వా అథ తన్నామ్న స్సత్య స్యోపాసన మాహ - ఏతదితి. ఏతదాదినిధనా ఏతస్య సత్యస్య నామ్న ఆదిః ప్రథమః చరమోఽ న్త్యశ్చ తే సయా వర్ణా సఇతి యఇతి చాక్షరే సకారయకారా విత్యర్థః. తుశబ్దో మధ్యమవర్ణవైలక్షణ్యద్యోతనార్థః సత్యౌ భవతః, మృత్యురూపాభావాత్. మధ్యో మధ్యస్థ స్త స్తకారస్తు అనృతో భవతి, మృత్యురూపత్వాత్ మృత్యన్వనృతశబ్దయో స్తకారసామాన్యాత్. అపి చైవ మనృతోఽప్యేష తవర్ణః. ఉభయతః పార్శ్వద్వయే సత్యానృతః సత్యాభ్యాం సకారయకారాభ్యా మావృతః పరిగృహీతః, వ్యాప్తః అన్తర్భావిత ఇతి యావత్. అతఏవ సత్యేతి సత్యేవ దాచరతి. నతు స్వానృతత్వం ప్రకటయతి. ఏవం సత్యస్య సత్యబాహుల్యం మృత్యో రనృత స్యాకిఞ్చిత్కరత్వంచ యో వేద తం విద్వాంసం కదాచి త్ప్రమాదకమ ప్యనృతం న హిన స్తీతి వాక్యశేషః. ౨౧౮

శ్లో॥ సత్యం బ్రహ్మ త దక్షిణక్షిణ ఇనే పుంసశ్చ మూర్ధాఽస్య భూ
ర్బాహూ ద్వౌచ భువ స్సువస్తుచరణౌ నామాహ మిత్య ప్యహః
అన్తర్హృద్యపి హ్యన్మయోఽ స్తి పురుషో బ్రహ్మాత్మకో భాస్వర
స్సూక్ష్మో వ్రీహియవాదివ త్స సకల స్యేశః పతిః శ్శాసకః. ౨౧౯

వ్యా.- తస్యైవ సత్యస్య బ్రహ్మణః స్థానవిశేషేషు ఉపాసనాప్రకారా దర్శయతి. తత్పూర్వోక్తం సత్యం బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భ ఇత్యేతత్ ఇనే సూర్యే

దక్షిణే అక్షిచ అస్తీతి శేషః. అస్యచ సూర్యమణ్డలస్థస్య దక్షిణాక్షిస్థస్య చ బ్రహ్మాత్మకస్య పురుషస్య భూ ర్మూర్ధా ఏకాక్షరత్వా చ్ఛిరస ఏకత్వాచ్చ భువః ద్వౌ బాహూ ద్వ్యక్షరత్వా ద్భువ ఇత్యస్య సువస్తు చరణౌ పాదౌ. తత్ర నయనస్థస్య అహమితి నామ, ఆత్మత్వాత్. సూర్యస్థస్య అహరితి నామ. ఏవ మన్తర్హృది హృత్పుణ్డరీకస్యా న్తః హృన్మయః మనోమయః మనఃప్రాయః మనస్యుపలభ్యమానత్వాత్ భాస్వర స్తేజోమయః చిన్మయ ఇత్యేతత్ బ్రహ్మాత్మకో హిరణ్యగర్భాత్మకః పురుషో౽స్తి. మనోమయత్వాదివిశేషణవిశిష్టపురుషరూపేణ హృది హిరణ్యగర్భో ౽స్తీత్యర్థః. తతశ్చ మనోమయత్వాదివిశిష్టం పురుషం హృది హిరణ్యగర్భాత్మనా ధ్యాయేదితి ఫలితార్థః. తస్య గుణా న్తరాణ్యాహ. వ్రీహియవాదివ త్స పురుష సూక్ష్మః, దుర్విజ్ఞేయత్వా దితిభావః. సకలస్య జగత ఈశః సకలస్య పతిః సకలస్య శాసక శ్చాస్తాన భవతి. ౨౧౫

శ్లో॥ విద్యు ద్బ్రహ్మ తమోవిదానతఇతి ప్రాహు స్తతో విద్యు ది
త్యేత ద్బ్రహ్మ విచిన్తయన్తి పురుషా యే తే విధూతాంహసః
ఆయు ర్బ్రహ్మ విచిన్తయన్తి కతిచిత్తాః పూర్ణ మాయు ర్వ్రజే
ద్వాచా కిం బహునా యథాగుణ మిదం ధ్యాతు ర్విధత్తే ఫలమ్. ౨౧౬

వ్యా.— ఉపాసనా న్తరమాహ - విద్యుదితి. తమోవిదానత స్తమఃఖణ్డనాద్ధేతోః విద్యు ద్బ్రహ్మేతి ప్రాహుః. తతః ఏత ద్బ్రహ్మ విద్యుదితి. విద్యు దేతద్బ్రహ్మేతి వా యే పురుషా విచిన్తయన్తి తే విధూతాంహసః నిరస్తాఘాః స్యు రితి శేషః. ఇదమేవ పాపప్రహాణం సూర్యాక్షిహృదయస్థపురుషోపాసనానామపి ఫలమ్. కతిచి దాయు ర్బ్రహ్మేతి విచిన్తయన్తి, తాః పూర్ణమాయు ర్వ్రజేత్ శతాయుష స్స్యు రిత్యర్థః. బహునా బహ్వ్యా వాచా వచనేన కిం న కిమపి. ఇదం బ్రహ్మ ధ్యాతుః యథాగుణం గుణ మనతిక్రమ్య గుణానురూపమితివా ఫలం విధత్తే సృజతి దదాతీత్యేతత్. యద్గుణకం బ్రహ్మ య ఉపాస్తే స తద్గుణరూపం ఫలం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ౨౧౬

శ్లో॥ స్వాహా హ న్త వష ట్స్వధేతి సురభే ర్వాచ స్తనా బ్రహ్మణ
శ్చత్వారో విబుధోపజీవన మత స్స్వాహావషట్చ ద్వయమ్
హ న్తే త్యేష నరాయనం పితౄత తే ర్మానం స్వధా జీవనం
ప్రాణో౽స్యా ఋషభస్తు వత్సతి మన స్తాద్భావ్య మస్మా ద్భవేత్.
౨౧౭

వ్యా.—అథ వాగ్బ్రహ్మోపాసనం వదన్ వాచి ధేనుత్వ మారోపయతి - స్వాహేతి. బ్రహ్మణః బ్రహ్మోఽభిన్నాయాః బ్రహ్మోపాధిభూతాయాః బ్రహ్మదృష్టి విషయభూతాయా ఇతియావత్. వాగ్బ్రహ్మేత్యుపాసీతేతి, వాచిహి బ్రహ్మదృష్టి ర్విధీయతే, వాచఏవ సురభేః త్రియీరూపాయా ధేనోః స్వాహాహన్తవషట్స్వధేతి చత్వారః స్తనా స్సన్తీతి శేషః. అత ఏషు స్తనేషు స్వాహా వషడితిచ ద్వయం ద్వౌ స్తనౌ, విబుధోపజీవనం దేవా ఉపజీవన్తీకం ద్వయ మిత్యర్థః. స్వాహాకార వషట్కారాభ్యాం విబుధేభ్యో హవిషో దీయమానత్వా దితిభావః. హన్తేత్యేవ స్తనః నరాయనం మనుష్యోపజీవనం హన్తేతి మనుష్యేభ్యోఽన్నం ప్రయచ్ఛన్తీతి హన్తకారో మనుష్యాణా ముపజీవనం భవతి. పితృతేఃపితౄణాం స్వధా స్వధాకారః జీవనం భవతి నూనం ధ్రువం.;పితృభ్యః స్వధాకారేణ హి దీయతే కవ్యం. యద్వా స్వధా పిత్రన్నమ్ అస్యా వాగ్ధేన్వాః ప్రాణః ఋషభః బలీవర్దః ప్రాణాధీనత్వా ద్వాచః మనస్తు వత్సతి వత్సఇవాచరతి మనఏవ వత్స ఇత్యర్థః, యథా వత్సేన గాః క్షరణోద్యతా క్రియతే, ఏవం మనసా వాగ్వచనోద్యతా క్రియతే. మనసా హ్యాలోచితే విషయే వాక్ప్రవర్తతే, తస్మాద్వత్ససాదృశ్యం మనసః. వాగ్ధేను స్తనోపజీవినో దేవాదయస్తు న వత్సస్థానీయాః కిన్తు పయఃపాతృబాలకస్థానీయాః. అస్మా ద్వాగ్ధేనుబ్రహ్మోపాసనా ద్విదుష ఇతిశేషః. తాదాత్మ్యం యథోక్తవాగుపాధిక బ్రహ్మరూపత్వం ఫలం భవేత్. తస్మా దేతత్ఫలకామో వాగ్బ్రహ్మేత్యుపాసీత. —౨౧౭

శ్లో॥ పిణ్డ స్యాన్త రవస్థితః పచతి యో నానావిధా న్యోదనా
న్యేభి స్సజ్గిళితాని యస్య పిహితే కర్ణే ధ్వని శ్శ్రూయతే
జీవద్భి ర్జల మిన్ధనం భవతివా వైశ్వానరం తం శుచిం
బ్రహ్మేతి ప్రతిచిన్తయన్ బుధవర స్తాదాత్మ్య మాపద్యతే. ౨౧౮

వ్యా.—తస్యైవప్రకృతస్య సత్యస్య బ్రహ్మణ ఉపాసనాన్తర మాహ-పిణ్డస్యేతి. యః పిణ్డస్య దేహ స్యాన్త ర్జఠరే ఽవస్థిత స్సన్ ఏభిః ప్రాణిభిః సజ్గిళితాని భుక్తాని నానావిధాని చతుర్విధాని ఓదనాని అన్నాని పచతి, "అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహ మాశ్రితః, ప్రాణాపానసమాయుక్తః పచా మ్యన్నం చతుర్విధ" మితి గీతావచనాత్. జీవద్భిః నతు మరణోన్ముఖై రితిభావః. కర్ణే పిహితేసతి యస్య ధ్వనిః శ్రూయతే. ఏతేన జఠరాగ్ని ఘోషాశ్రవణం మరణసూచక మితి వ్యజ్యతే. యస్య జలం వా జలమపి ఇన్ధనంకాష్ఠం భవతి. భుక్తజలస్యాపి వైశ్వానరేణ

పచ్యమానత్వా దితిభావః. అతఏవ దివ్యాగ్ని రభిన్ధన ఇత్యుచ్యతే. తం వైశ్వానరం తన్నామకం శుచి మగ్నిం బ్రహ్మేతి ప్రతిచిన్తయ న్బుధవరః తాద్భావ్యం వైశ్వానరోపాధికబ్రహ్మత్వ మాపద్యతే ప్రాప్నోతి. ౨౧౮

శ్లో॥ విద్వాన్ ప్రేత్య గతోఽనిలం త్వరినభశ్ఛిద్రేణ తస్యోర్ధ్వ మా
క్రామ న్భాను మిత స్తదీయసుషిరా త్తల్లమ్బరాభ్రోపమాత్
ఆయ న్నూర్ధ్వ ముపేత్య చన్ద్ర మముతః ఖా ద్దున్దుభేః ఖోపమా
ద్గచ్ఛ న్నూర్ధ్వ ముపైత్య శోకమహిమం లోకం చిరం తిష్ఠతి. ౨౧౯

వ్యా.—సగుణబ్రహ్మోపాసకానాం య దుత్కృష్టఫలం యాచ గతిః తదుభయ మత్రోచ్యతే - విద్వానితి. విద్వాన్ సగుణబ్రహ్మోపాసకః ప్రేత్య ప్రారబ్ధావసానే శరీర మిదం విహాయ తు అనిల మన్తరిక్షస్థం తిర్యగ్భూతం స్తిమిత మభేద్యం వాయుం గతస్సన్. తస్య వాయోః అరినభశ్ఛిద్రేణ రథచక్రచ్ఛిద్రతుల్యచ్ఛిద్రేణ విదు ష్యనుగ్రహా ద్వాయునా స్వస్మి న్కల్పితేన తావత్పరిమాణేన మార్గేణేత్యర్థః. ఊర్ధ్వ మాక్రామన్ సన్ భాను మాదిత్య మితో గతో భూత్వా ఆదిత్యోపి బ్రహ్మలోకం జగమిషో ర్మార్గనిరోధం కృత్వా స్థితః త మయ ముపాసకో గత్వేత్యర్థః. త త్తతః లమ్బరాభ్రోపమాత్ లమ్బరస్య వాద్యవిశేషస్య అభ్రం ఛిద్రం తదుపమా త్తత్తుల్యా త్తదీయసుషిరా దాదిత్యసమ్బన్ధిచ్ఛిద్రాత్. స చాదిత్యోఽస్మా ఉపాసకాయ తావత్పరిమాణం మార్గం ప్రయచ్ఛతీతి భావః. ఊర్ధ్వ మాయ న్గచ్ఛన్. చన్ద్రం సోమలోకం దృశ్యమానచన్ద్రమణ్డలా ద్భిన్న మితిభావః. ఉపేత్య గత్వా దున్దుభే ర్వాద్యవిశేషస్య య త్ఖం ఛిద్రం తదుపమా దముష్య చన్ద్రస్య ఖాత్ ఛిద్రా దూర్ధ్వం గచ్ఛన్. అశోకం మానసశోకరహిత మహిమం శరీరదుఃఖవర్జితంచ లోకం బ్రహ్మలోక ముపైతి ప్రాప్నోతి. తత్రేతి శేషః. చిరం శాశ్వతీస్సమా స్తిష్ఠతి. ౨౧౯

శ్లో॥ వ్యాధిగ్రస్తతమః పుమాన్ య దధికం సన్తప్యతే త త్తథా
ప్రేతస్యానయనం శ్మశానధరణీ మగ్నౌచ తత్క్షేపణమ్
మర్త్యానాం పరమం తప స్సుతపసాఽనేన ప్రధూతాంహసో
మర్త్యా యాన్తి పరంచ లోక మితి యో వేదైష యాయా త్సచ. ౨౨౦

వ్యా.—బ్రహ్మోపాసనప్రసఙ్గేన ఫలవ దబ్రహ్మోపాసన ముపన్యస్యతి. వ్యాధిగ్రస్తతమః పుమా నధికం సన్తప్యత ఇతియత్. తత్ తథా ప్రేతస్య శ్మశానధరణీ మానయనమ్, అగ్నౌ తత్క్షేపణం ప్రేతనిదాహంచ. మర్త్యానాం పరమ

ముత్కృష్టం తపః. సన్న్యాసారణ్యగమనవహ్నిప్రవేశానాం తపస్త్వేన ప్రసిద్ధత్వాదితి భావః. మర్త్యాః అనేన దర్శితేన సుతపసా శోభనతపసా త్రివిధేన ప్రధూతాంహసః క్షపితకల్మషాస్సన్తః. పరం పరమం లోకం స్వర్గాదికం యాన్తిచ గచ్ఛన్త్యేవ. ఇతి యో వేద. స ఏషచ విద్వానపి యాయాత్పరం లోక మిత్యేవ. ౨౦

శ్లో॥ అన్నం ప్రాణమృతే నతిష్ఠతి ఋతే ప్రాణోఽన్నత శ్శుష్యతీ
త్యన్నం ప్రాణ ఇదం పృథ జ్ఞచ బృహ ద్బ్రహ్మైవ యుక్తం ద్వయమ్
విష్ఠం సర్వ మిహేతి వీతి నిగద న్త్యన్నంరమన్తేఽత ఇ
త్యన్యం రం య ఇతి ప్రవేద రమతే సర్వం విశ త్యత్రిచ. ౨౧

వ్యా.—అన్నం బ్రహ్మే త్యుపాసనాన్తరం విధిత్స న్నాహ. అన్నమితి. అన్నం బ్రహ్మేతి కేచి దాహుః ప్రాణం బ్రహ్మేతి కతిచిత్. త దిదం మత ద్వయమ ప్యయుక్తమేవ. కస్మాత్ ప్రాణమృతే ప్రాణంవినా అన్నం నతిష్ఠతి అభుక్తం హ్యన్నం కాలవశా త్క్లిద్యతే. తథా. ప్రాణః అన్నతోఽన్నాదృతే శుష్యతి ఇతిహేతోః ఇద మన్నమయమితిశేషః, ప్రాణశ్చ పృథక్ ప్రత్యేకం బృహ ద్బ్రహ్మ న నైవభవతి. అవినాశిత్వా ద్బ్రహ్మణః. కి న్తర్హి ద్వయ మన్నం ప్రాణ శ్చే త్యుభయం యుక్తం పరస్పరసఙ్గతం సత్ బ్రహ్మ భవత్యేవ. అన్నప్రాణయో ర్గుణాన్తర మాహ. ఇహ అన్నే సర్వం ప్రాణిజాతం విష్ఠం విశే షేణ తిష్ఠతీతి విష్ఠ మాశ్రిత మితిహేతోః. అన్నం విఇతి నిగద న్తి బుధా ఇతిశేషః, అతోఽస్మా త్ప్రాణా త్సర్వాణి భూతానీతిశేషః, రమన్తేఇతిహేతోః అన్యః ప్రాణమిత్యర్థః. ప్రకరణాత్. రమితి నిగద న్తి. ప్రాణే దుర్బలేసతి రత్యభావాత్. య ఇతి ప్రవేద జానాతి అత్రాస్మిన్ తస్మిన్ విదుషి సర్వం విశతి సర్వం రమతేచ. ౨౧

శ్లో॥ ధ్యాయే త్ప్రాణ మథోక్థ మిత్యయ మిదం సర్వం య దుత్థాపయ
త్యస్మా దుక్థవిద స్సుతో ప్యనుగుణో వీర స్సము త్తిష్ఠతి
విద్యాతారతమత్వతో వివిదయం సాలోక్య ముక్థస్యవా
సాయుజ్యం ప్రతిపద్యతే పునరిదం యో వేద సోప్యశ్నుతే. ౨౨

వ్యా.- అన్నప్రాణయో ర్గుణద్వయవిశిష్టయో ర్మిలితయో రుపాసన ముక్తం పూర్వశ్లోకే. ఇహ ప్రాణ స్యైకస్యై వోపాసన ముచ్యతే ధ్యాయేదితి. అథ ప్రాణ ముక్థ మితి ధ్యాయే దుపాసీత. ఉక్థం శస్త్రవిశేషః. కథం ప్రాణస్యో క్థత్వ మతఆహ. యదస్మా దయం ప్రాణ ఇదం సర్వ ముత్థాపయతి న హ్యప్రాణః

కశ్చి దుత్తిష్ఠతి తస్మా త్ప్రాణ ముక్థమిత్యుపాసీత. తదుపాసనఫల మాహ. అస్మా దుక్థోపాసనా ద్ధేతోః ఉక్థవిదః అనుగుణఉక్థవి దిత్యర్థః. వీర స్సుత ఉత్తిష్ఠతి. ఏవం దృష్టఫల ముక్త్వా అదృష్టఫల మాహ. అయం విద్వాన్ విశేషజ్ఞః విద్యా తారతమ త్వతః విద్యాయాః తరతమత్వమేవ తారతమత్వం. తస్మా త్తారతమ్యా దిత్యర్థః. ఉక్థస్య ప్రాణస్య సాలోక్యం సాయుజ్యంవా ప్రతిపద్యతే. యః పునః యస్తు ఇదం ప్రాణోక్థోపాసనమహాత్మ్యాదికం వేద సోఽపి ఉక్థస్య సాలోక్యం సాయుజ్యంవా అశ్నుతే. ౧౧౧

శ్లో॥ తత్ప్రాణం యజు రిత్యయే త్సమమయం యస్మా న్మిథో యోజయ
త్యస్మై సర్వ మిదం బుధాయ భువనం శ్రైష్ఠ్యాయ చోద్యచ్ఛతే
సామేత్యేన మయే త్సమఞ్చతి యతః ప్రాణే సమస్తం జగ
త్తస్మిన్ సర్వ మిదం సమఞ్చతి బుధే శ్రేష్ఠశ్చ సర్వేషు సః. ౧౧౩

వ్యా.—ప్రాణ స్యోపాసనాన్తరే ఆహ. తత్ప్రాణం యజు రిత్యయే దుపాసీత, కథం ప్రాణో యజు రతఆహ. యస్మా దయం ప్రాణః సమం సర్వం సర్వాణి భూతానీత్యర్థః. మిథోఽన్యోన్యం యోజయతి యునక్తి, నహి ప్రాణాభావే మిథ స్సజ్గతి స్స్యా ద్భూతానామ్. అస్మై బుధాయ ఏవంవిదే ఇదం సర్వం భువనం శ్రైష్ఠ్యాయ శ్రేష్ఠత్వార్థ ముద్యచ్ఛతే ఉద్యతమ్భవతి. చాదస్య యజుషః ప్రాణస్య సాయుజ్యాదికం భవే ద్విదుష ఇతిగమ్యతే. ఏనం ప్రాణం సామే త్యయేత్. కథ మస్య సామత్వ మతఆహ. యతః ప్రాణే సమస్తం జగ త్సమఞ్చతి సమ్యగఞ్చతి సజ్గచ్ఛతే తస్మిన్ బుధే సామ ప్రాణోపాసకే ఇదం సర్వం సమఞ్చతి సచ బుధః సర్వేషు శ్రేష్ఠో భవేత్. ౧౧౩

శ్లో॥ ప్రాణం క్షత్త్ర మితి ప్రవేత్తు విబుధో యస్మాత్ క్షతా త్త్రాయతే
ప్రాణః పిణ్డ మతో భవ త్యయ మితి క్షత్త్రం య ఏవం విదన్
ధ్యాయే త్స ప్రతిపద్యతే పున రిమం క్షత్త్రం బతాత్రం పరం
ప్రాణం వేద య ఏవ మేష స భజేత్ క్షత్త్రస్య సాయుజ్యకమ్. ౧౧౪

వ్యా.—ప్రాణ స్యోపాసనాన్తర మాహ - ప్రాణమితి. విబుధః ప్రాణం క్షత్త్రమితి ప్రవేత్తు ఉపాసీత యస్మాత్ ప్రాణః పిణ్డం దేహం క్షతా త్త్రాయతే శస్త్రాదిహింసితం దేహం పున ర్మాంసే నాపూర్య రక్షతీత్యర్థః. అతో హేతో రయం ప్రాణః క్షత్త్రమితి ఉక్త ఇతిశేషః, భవతి. య ఏవంవిదన్ విద్వాన్ ధ్యాయేత్. క్షత్త్రం ప్రాణమితి శేషః. యద్వా యో విద న్నేవం ధ్యాయేత్ స పున స్సతు

అతస్తం సత్రాయతేఽన్యేన కేనచిది త్యతస్తం క్షత్రం పరం ముఖ్యం ప్రాణం ప్రతి పద్యతే. ఒతేత్యభ్యుచ్యతే. య ఏవం వేద స ఏష విద్వాంశ్చ క్షత్రస్య ప్రాణస్య సాయుజ్యకం సాయుజ్యమేవ భజేత్. -౨౨౪

శ్లో॥ గాయత్ర్యాః ప్రథమే పదే వితనుయా త్త్రైలోక్యదృష్టిం బుధో
ద్వైతీయీకపదే పున ర్వితనుయా త్త్రైవిద్యదృష్టిం తథా
తార్తీయీకపదే పరం వితనుయా త్ప్రాణత్రయీదర్శనం
తుర్యే సాచ పదే పరోరజసి సంయాతా ప్రతిష్ఠా మ్పరామ్. -౨౨౫

వ్యా.—హృదయాద్యనేకోపాధివిశిష్టస్య బ్రహ్మణ ఉపాసన ముక్త మథే దానీం గాయత్ర్యుపాధివిశిష్ట స్యోపాసనం వక్తవ్య మితీదం గాయత్రీబ్రాహ్మణ మారభ్యతే. బుధః విద్వాన్ గాయత్ర్యాః ప్రథమే పదే త్త్రైలోక్యదృష్టిం వితను యాత్. త త్సవితు ర్వరేణ్య మిత్యస్య భూమి ర న్తరిక్షం ద్యౌ రిత్యస్య చాష్టాక్ష రత్వసామాన్యా దితిభావః. గాయత్ర్యాః ద్వైతీయీకపదే పునః ద్వితీయపాదేతు త్త్రైవిద్యదృష్టిం వితనుయాత్, భర్గోదేవస్య ధీమహీతి ద్వితీయపాదస్య ఋచో యజూంషి సామానీతి విద్యాత్రయస్య చాష్టాక్షరత్వసామాన్యాత్. గాయత్ర్యాః తార్తీయీకపదే పరం తృతీయపాదేతు ప్రాణత్రయీదర్శనం ప్రాణాదిత్రయదృష్టిం వితనుయాత్, ధియోయోనః ప్రచోదయాదితి తృతీయపాదస్య ప్రాణః అపానః వ్యానః ఇతిప్రాణత్రయస్య చాష్టాక్షరత్వసామాన్యాత్. విద్యాఫలన్తు త్త్రైలోక్య జయాదిక మూహ్యమ్. సాచ త్రిపదా గాయత్రీ తుర్యే పదే పరోరజసి రజసఃపరే వస్తుని పరాం ప్రతిష్ఠాం సమ్యగ్యాతా ప్రాప్తవతీ ప్రతిష్ఠితేత్యేతత్. అతఏవ 'పరో రజసిసావదో' మిత్యస్య గాయత్రీతురీయపదత్వేన వ్యవహారః. -౨౨౫

శ్లో॥ ఆదిత్య స్స పరోరజాః ప్రతిగత స్సత్యే ప్రతిష్ఠాం పరాం
సత్యం చక్షు రిదం బలే బల మితి ప్రాణ స్తదేవం బలే
గాయత్రీ తదియం నిగద్యతఇతి ప్రాణో భజ న్త్యేకతాం
దేవాః కర్మఫలాని యత్ర జగత స్సాఽఽత్మా ప్రతిష్ఠా యతః. -౨౨౬

వ్యా.—కోఽసౌ పరోరజా అతఆహ. స దృశ్యమానమణ్డలా న్తర్వర్తీ ఆదిత్యః పురుషః మూర్తామూ ర్తరసత్వేన పూర్వం ప్రతిపాదితః. పరోరజాః రజసః రజో మయేభ్య స్సర్వేభ్యో లోకేభ్యః పర ఇతి పరోరజాః, సర్వేశిత్రృత్వాత్. స చాది త్య స్సత్యే పరాం ప్రతిష్ఠాం ప్రతిగతః ప్రతిష్ఠితఇత్యేతత్. కిం త త్సత్య మత ఆహ - చక్షు స్సత్యమితి. చక్షుషా దృష్టస్య యథార్థత్వా చ్చక్షు స్సత్య మి

త్యుచ్యతే. ఇదం చక్షు ర్బలే ప్రతిష్ఠితమ్. కి న్తద్బల మతఆహ. ప్రాణో బల మితి ఉచ్యత ఇతిశేషః. త త్తస్మా దేవ ముక్తప్రకారేణ బలే ప్రాణే గాయత్రీ ప్రతిష్ఠితా త త్తస్మా దియం గాయత్రీ ప్రాణఇతి నిగద్యతే ఉచ్యతే. కోఽసౌ ప్రాణోఽతఆహ. యత్ర ప్రాణే వేదా స్సర్వే సర్వాణిచ కర్మఫలాని ఏకతాం భజన్తి ప్రతిపద్యన్తే. సా ఏవంప్రాణరూపా గాయత్రీ జగత ఆత్మా భవతి. తత్ర హేతుమాహ. యతో యస్మా జ్జగతః ప్రతిష్ఠా ఆశ్రయః, ప్రాణరూపాయాం గాయత్ర్యాం సర్వం జగ త్ప్రతిష్ఠితమితి సర్వస్య జగత ఆత్మా గాయత్రీ భవతీ త్యర్థః. ౧.౧౬

శ్లో॥ త్రాణా త్ప్రాణత తే రియం ప్రతిగతా గాయత్ర్యభిఖ్యాం గయాః
ప్రాణా వాఙ్ముఖరాహి శబ్దకరణా దాచార్య ఏనాన్తు యః
సావిత్రీ మనువక్తి యస్య స వటో స్తస్యాఖిలాం స్త్రాయతే
ప్రాణాం స్తన్నరకాది సన్నిపతనా ద్బ్రాహ్మణ్య మస్యా వశమ్.

౧.౧౭

వ్యా. – గాయత్రీశబ్దం నిర్వక్తి ఇయం దేవీ ప్రాణతతేః త్రాణా ద్ధేతోః గాయత్ర్యభిఖ్యాం గాయత్రీనామ ప్రతిగతా ప్రాప్తవతీ, గయాం స్త్రాయత ఇతి గాయత్రీతి వ్యుత్పత్తేః. నను గయత్రాణా ద్గాయత్రీ భవతు కథమ్పునః ప్రాణ త్రాణా దత ఆహ. హి యస్మా ద్వాఙ్ముఖరా వాగాదయః ప్రాణాః శబ్దకరణా ద్ధేతోః గయా భవన్తి, గాయన్తీతి గయా ఇతి వ్యుత్పత్తే రితిభావః. యద్యపి వాగేకైవ గాయతి తథాపి తత్ప్రాధాన్యా దన్యేపి గయా ఇత్యుచ్యన్తే. య స్త్వాచార్యః సావిత్రీం సవితృదేవతాకా మేనాం గాయత్రీం యస్య మాణవక స్యానువక్తి ఉపదిశతి. స ఆచార్యః తస్య వటోః అఖిలా న్వాగాదీన్ ప్రాణా న్నరకాది సన్నిపతనాత్. నరకాద్వా సమ్య జ్నితరాం పతనాత్. త త్తథా యథా గయాన్ గాయత్రీ తథేత్యర్థః త త్తస్మా దితివా. త్రాయతే గాయత్రీలాభా న్మాణవకో నిష్పాపో భవతీత్యర్థః. కిఞ్చ వటో ర్బ్రాహ్మణ్యసిద్ధిరపి గాయత్ర్యుపదేశవశా దేవేత్యాహ. బ్రాహ్మణ్యం బ్రాహ్మణత్వ మస్యా గాయత్ర్యా వశ మాయత్తం భవతి. గాయత్ర్యా బ్రాహ్మణ మసృజత త్రిష్టుభా రాజన్యం జగత్యా వైశ్య మితి శ్రుతే ర్ద్విజోత్తమస్య ద్వితీయం జన్మ గాయత్రీనిమిత్తమ్. ఏతేన బ్రాహ్మణేతరా క్షత్రియవైశ్యా గాయత్ర్యుపదేశం నార్హన్తి కిమ్పునా రథకారాదయ ఇతి సిద్ధమ్. ౧.౧౭

శ్లో॥ సావిత్రీం ప్రదిశన్తి కేచన బుధా ఆనుష్టుభీం సాహసా
చ్ఛిష్యేభ్యోఽనువదామ ఏవ వయ మి త్యేభ్యో గిరం భాషిణః
గాయత్ర్యైవ వితీర్ణయా వటుత తే ర్వాగాదికం హ్యర్పితం
సర్వం త ద్గురుణేతి యుక్త మిద మేవాన్య న్మృషైవోదితమ్. ౨౭౮

వ్యా.—కేచన బుధాః వయ మేభ్య శ్శిష్యేభ్యో గిరం సాక్షా త్సరస్వతీ మేవానువదామ ఇతి భాషిణోవదన్త స్సన్తః. సాహసా చ్ఛిష్యేభ్యః ఆనుష్టుభీ మనుష్టుప్ప్రభవాం సావిత్రీం - 'త త్సవితు ర్వృణీమహే వయం దేవస్య భోజనమ్ శ్రేష్ఠం సర్వధా తమం తురం భగస్య ధీమహి. ఇతిమన్త్రమితిభావః' ప్రదిశన్తి. గురుణా వటుత తే ర్గాయత్ర్యా వితీర్ణయా సత్యైవ వాగాదికం తత్సర్వ మర్పితం భవతి. హిః ప్రసిద్ధా - గాయత్ర్యా ప్రాణత్వా త్ప్రాణస్యచ వాగాద్యధిపతిత్వా త్ప్రాణ దానాదేవ వాగాదిదానం సిద్ధమితి భావః. ఇతిహేతోః. ఇద మేవ గాయత్రీదాన మేవ యుక్తం పశ్చాదితి శేషః, ఉదిత మన్య దనుష్టుప్ప్రభవసావిత్రీదానన్తు మృషైవాయుక్తమేవ. ౨౭౮

శ్లో॥ గాయత్ర్యాః ప్రథమం ప్రతిగ్రహకృతా ల్లోకత్రయ స్యైనస
స్త్రైవిద్యస్య పదం ద్వితీయ మపరం ప్రాణస్య రక్షే ద్విదమ్
తుర్యం తత్పద మప్రతిగ్రహసమం సర్వోత్తమం సత్ఫలం
గాయత్రీతి మహానుభావకలితా సద్భి రుపాస్యా బుధైః. ౨౭౯

వ్యా.—అథ గాయత్ర్యుపాసకస్య ప్రతిగ్రహకృతం పాపం నాస్తీత్యాహ. గాయత్ర్యాఇతి. గాయత్ర్యాః ప్రథమం పదం పాదం లోకత్రయస్య ప్రతిగ్రహ కృతా దేనసః పాపాత్. ద్వితీయం పదం త్రైవిద్యస్య ప్రతిగ్రహకృతా దేనసః. అపరం తృతీయం పదం ప్రాణస్య సర్వస్య ప్రతిగ్రహకృతా దేనసః. విదం గాయత్రీవిదం రక్షే ద్రక్షతి. పాదత్రయవిజ్ఞానఫలేన ప్రతిగ్రహత్రయకృతం పాపం హ్రియతఇత్యర్థః - ఉభయో స్సమత్వ మితిభావః. ఇదంచ కల్పయిత్వోక్తం నతు వస్తుతః నహి కశ్చిత్ త్రైలోక్యాదికం ప్రతిగృహ్ణీయాత్ - తుర్యం తత్పదం తస్యాః పదన్తు. అప్రతిగ్రహసమం కేనాపి ప్రతిగ్రహేణాతుల్య మతఏవ సర్వోత్తమం సత్ఫలం ప్రశస్తఫలకంచ భవతి ఇత్యేవం మహానుభావకలితా మహతా అనుభావేన యుక్తా గాయత్రీ సద్భి ర్బుధై ర్బ్రాహ్మణై రుపాస్యా. ౨౭౯

శ్లో॥ గాయ త్ర్యేకపదీ జగన్మయపదేనాసి త్రివిద్యాపదే
నాస్యేవ ద్విపదీ త్రిపద్యసి పదా ప్రాణాదిరూపేణచ

ఆదిత్యేన చతుష్పదీ పరపదేనాసి స్వతో౽ప ద్భవ
స్యస్మై తే౽స్తు నమః పదాయ చరమా యాభీష్టసన్ధాయినే. ౨౩౦

వ్యా.—అథ గాయత్రీనమస్కార మాహ - హేగాయత్రి త్వం జగన్మయ పదేన ఏకపదీ అసి త్రివిద్యాప దేన ద్విపదీ అసి భవస్యేవ - ప్రాణాదిరూపేణ పదా పాదేన త్రిపదీ అసిచ ఆదిత్యేన పరోరజసా తద్రూపేణేత్యర్థః. పరపదేన తురీయ పాదేన చతుష్పదీ అసి స్వతస్తు అపత్ - పదహీనా అసి నేతినేతీతివాక్యనిర్దిష్ట నిరుపాధికబ్రహ్మరూపత్వాదితిభావః. తే తవ సన్నిధినే అభీష్టసన్ధాయినే కామ ప్రదాయ అనిష్టనివారకాయచ అనిష్టనివారణస్యాపి కామత్వాత్ చరమా యా స్మై పదాయ నమో౽స్తు. ౨౩౦

శ్లో॥ గాయత్ర్యా ముఖ మగ్ని రేవ దహన స్సర్వం యథైధో దహ
త్యాత్మస్థాపిత మేవమేవ సకలం గాయత్ర్యభిజ్ఞః కృతమ్
దగ్ధ్వా కల్మష మాప్య శుద్ధి మధికాం పూతో౽గ్నివ న్నిర్జరో
నిర్మృత్యుశ్చ భవేత్ క్రమేణ పరమం బ్రహ్మైవ సమ్పద్యతే. ౨౩౧

వ్యా.—గాయత్ర్యా ముఖం దర్శయతి గాయత్ర్యా అగ్ని రేవ ముఖం యథా దహనో౽గ్ని గాత్మస్థాపితం స్వస్మి న్నిక్షిప్తం సర్వ మేధః కాష్ఠం దహతి భస్మీ కరోతి. ఏవమేవ గాయత్ర్యభిజ్ఞః కృతం సకలం కల్మషం దగ్ధ్వా అధికాం శుద్ధి మాప్య ఆసమన్తా దాప్త్వా అగ్నివ త్పూతః పవిత్రస్సన్ నిర్జరః జరారహితః నిర్మృత్యు రమృతశ్చ భవన్ క్రమేణ పరమం బ్రహ్మైవ సమ్పద్యతే. గాయత్ర్యాః పరబ్రహ్మత్వా ద్గాయత్ర్యుపాసకస్యచ గాయత్ర్యాత్మత్వలాభా దితిభావః. ౨౩౧

శ్లో॥ పాత్రేణేవ హిరణ్మయేన పిహితం బిమ్బేన సత్యం పదం
తత్త్వం తూర్ణ మపావృణు ప్రియకృతే సత్యాత్మనో మే రవే
ఏకర్షే యమ సూర్య రశ్మినిచయం ప్యూహన్ జహీహి త్విషాం
సఙ్కోచం కురు వా తథా తవ పదం వీక్షేయ భవ్యం యథా. ౨౩౨

వ్యా.— యో జ్ఞానకర్మసముచ్చయకారీ సో౽న్తకాలే గాయత్రీతురీయపాద మాదిత్య మేవం ప్రార్థయతీత్యాహ - పాత్రేణేతి. హిరణ్మయేన పాత్రేణ సత్య ముష్టం పదం వస్త్వివ హిరణ్మయేన జ్యోతిర్మయేన బిమ్బేన మణ్డలేన సత్యం పదం బ్రహ్మ బ్రహ్మస్వరూప మిత్యర్థః. పిహితం ఛన్నమ్. అసమాహితదృష్టీనా మదృశ్యమానత్వా దితిభావః. హే రవే సత్యాత్మనః త్వదాత్మభూతస్యేత్యర్థః. మే మమ ప్రియకృతే దర్శనదానద్వారా ప్రియం కర్తుం తూర్ణం ద్రుతం మరణస్య

సన్నిహితత్వా దితిభావః. త్వం తత్పిధాన మపావృణు అపావృతం కురు. ఏకర్షే
ఏకశ్చాసా ఋషిశ్చ ఏకర్షిః, తత్సమ్బుద్ధిః అసహాయచారిన్ సర్వజగచ్చక్షుష్ట్వాత
త్త్వేన సర్వజగత్సాక్షి న్నితివా. యమయతీతి యమః తత్సమ్బుద్ధిః యమ,సూర్య
ప్రేరక, పూషన్ పోషక, తథా రశ్మినిచయం జహీహి విగమయ త్యజేతి యావత్.
కథం స్వాభావికరశ్మినిచయస్య విగమన మితిచే త్తర్హి త్విషాం తేజసాం సఙ్కో
చం వా కురు, యథా భవ్యం కల్యాణం తవ పదం స్వరూపం వీక్షేయ పశ్యేయం
తథా కురు. ౧౩౨

శ్లో॥ వ్యాహృత్యఙ్గధరోఽస్తి యోఽత్ర పురుషో బ్రహ్మ హిరణ్యోదరః
సోఽహం చాస్మ్యమృతో మమైతు పతితే సత్యస్య దేహేఽనిలమ్
ప్రాణోఽన్యాఅపి దేవతా విదధతు స్వస్వప్రకృత్యాత్మతాం
భస్మాన్తంచ శరీర మేత దయతాం సాయుజ్య ముర్వ్యా స్తథా. ౧౩౩

వ్యా.— అత్ర సూర్యమణ్డలే ప్రకరణాత్ వ్యాహృత్యఙ్గధరః భూరాదివ్యా
హృత్యవయవవాన్ హిరణ్యోదరః హిరణ్యగర్భః హిరణ్మయతను రితియావత్.
బ్రహ్మ బ్రహ్మశబ్దవాచ్యః యః పురుషోఽస్తి సోఽమృతః పురుషోఽహ మేవాస్మి.
అమృతోఽహం స పురుష ఏ వాస్మీతివా- అహం స ఏవాస్మి అత ఏ వామృత శ్చాస్మీతి
వా- సత్యస్యామృతస్య మమ దేహే పతితే సతి ప్రాణోఽనిలం బాహ్యవాయు మేతు
గచ్ఛతు. తస్మి న్నిలీయతా మిత్యర్థః. అన్యా దేవతా శ్చక్షురాదికరణాన్యపి
స్వస్వప్రకృత్యాత్మతాం స్వస్వకారణరూపం విదధతు బిభ్రతు. తథా ఏతచ్ఛరీ
రంచ భస్మాన్తం భస్మభావాపన్నం సత్ ఉర్వ్యా స్సాయుజ్య మయతాం ప్రా
ప్నోతు ఇతి మ్రియమాణో విద్వాన్ పశ్యే దితిభావః. ౧౩౩

శ్లో॥ ఓ మగ్నే స్మర మే క్రతో స్మర కృతం మాం శోభనే నాధ్వనా
దివ్యే నాపునరాగమేన మహతో లోకం నయ బ్రహ్మణః
సర్వేషాం వయునాని వేత్సి భగవం స్త్వం ప్రాణినాం కల్మషం
సర్వం నాశయ సేవితుం న కుశల స్త్వా మద్య కుర్వే నతిమ్. ౧౩౪

వ్యా.— అథ మ్రియమాణ స్యాగ్నిప్రార్థనా మాహ - అవతీత్యోమ్ తత్స
మ్బుద్ధి రోమ్. హేఓమ్ రక్షక పరమేశ్వర తత్ప్రతీకత్వా త్తదభేదేన నిర్దేశః.
హేఅగ్నే హేక్రతో సఙ్కల్పరూపస్యాగ్నే ర్మనోమయత్వా ద్ధేక్రతో ఇతి సమ్బో
ధనం- క్రతు స్సఙ్కల్పపూర్వకో నిశ్చయః. తద్ధేతు స్సఙ్కల్పోఽపి క్రతు రిత్యు
చ్యతే. మే కృతం మయా కృతం యజ్ఞాదికర్మ స్మర స్మర. ద్విరుక్తి రాద

రార్థా. కిమర్థం స్మరణ మతఆహ. మాం శోభనే నాపునరావర్తినా దివ్యే నాధ్వనా దేవయానేన మహతో బ్రహ్మణో లోకం నయ. త్వయా కృతస్య మయా కథం స్మరణ మతఆహ. హే భగవన్, త్వం సర్వేషాం ప్రాణినాం వయునాని జ్ఞానాని వేత్సి. వయునానీ త్యుపలక్షణం కర్మణామ్. నను త్వయా దుష్కృతమపి కృతం తతః కథ న్త్వ ముత్తరేణ పథా నేతవ్య స్తత్రాహ. సర్వం కల్మషం పాపం నాశయ. నను వాఙ్మాత్రేణ కథ మహం త్వత్ప్రార్థితం కుర్యాం కురు శుశ్రూషా మతఆహ- అద్య మరణసమయే త్వాం సేవితు మహం నకుశలః నసమర్థః. శరీరేన్ద్రియపాటవాభావాదితిభావః. తస్మాత్తేఇతి శేషః, నతిం నమస్కారం కుర్వే. తావతైవ సన్తుష్ట స్త్వ మ్మా ముత్తరేణ పథా నయ బ్రహ్మలోకమ్. ఇతి మ్రియమాణో ఽగ్నిం ప్రార్థయేత. అగ్నిర్దేవో ద్విజాతీనామితి స్మరణా దగ్నిమీళే పురోహితమితి వేదోపక్రమా దుత్తరమార్గప్రారమ్భదేవతాత్వాచ్చాగ్నేః. అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్ల ఇతి. ౨౩౪

శ్లో॥ జ్యేష్ఠశ్రేష్ఠవసిష్ఠసమ్పదయనోత్పత్తిప్రతిష్ఠాత్మకో
గాయత్రీతి నిగద్యతే సహి మహాన్ ప్రాణో న వాగాదయః
ప్రాణత్యక్త మిదం వపు ర్భవతి య త్పాపిష్ఠ మన్యై ర్నవా
యో వేదేతి స యాతి తం గుణగణం ప్రాణాశయం స్వాశ్రయః. ౨౩౫

వ్యా.—ప్రాణో గాయత్రీ త్యుక్తం కస్మా త్కారణా త్ప్రాణభావో గాయత్ర్యా ఉచ్యతే, నతు వాగాదిభావ స్తత్రాహ జ్యేష్ఠేతి. స మహాన్ ప్రాణః జ్యేష్ఠశ్రేష్ఠవసిష్ఠసమ్పదయనోత్పత్తిప్రతిష్ఠాత్మకః. జ్యేష్ఠః శ్రేష్ఠః. వసిష్ఠః పరేషా మభిభవకరః- అతిశయేన వాసీవా- త్రయాణాం కర్మధారయః. జ్యేష్ఠశ్రేష్ఠవసిష్ఠః. సమ్పత్. అయన మాయతన ముత్పత్తిః ప్రజాతిః ప్రతిష్ఠా తదాత్మకః తద్రూపః జ్యేష్ఠశ్రేష్ఠవసిష్ఠశ్చాసౌ సమ్పదయనోత్పత్తిప్రతిష్ఠాత్మకశ్చ తథోక్తః. హి అత ఏవ గాయత్రీతి నిగద్యతే. నను వాగ్వసిష్ఠా శ్రోత్రం సమ్పత్ హృదాయతనం రేత ఉత్పత్తిః చక్షుః ప్రతిష్ఠేతి కృత్వా వాగాదయోపి శ్రేష్ఠాఏవేత్యత ఆహ- నేతి వాగాదయో గాయత్రీ నభవన్తి. అశ్రేష్ఠత్వా దితిభావః. కస్మా ద్వాగాదీనా మశ్రేష్ఠత్వం ప్రాణస్యచ శ్రేష్ఠత్వం తత్రాహ - యద్యస్మా త్ప్రాణేన త్యక్తం స దిదం వపుః పాపిష్ఠ మ్భవతి. అన్యై ర్వాగాదిభి స్త్యక్తం సత్తు పాపిష్ఠం నభవత్యేవ - తస్మా త్ప్రాణఏవ శ్రేష్ఠః. ప్రాణోపాసనఫలమాహ - య ఇతి వేద - స్వాశ్రయః శోభనప్రాణదేవతాశ్రయః సః విద్వాన్. ప్రాణాశ్రయం తం పూర్వోక్తం గుణగణం జ్యేష్ఠత్వశ్రేష్ఠత్వాదిగుణబృన్దం యాతి ప్రాప్నోతి. ౨౩౫

శ్లో॥ ప్రాణస్యాన్న మిదం సమస్త మవనౌ య ద్భుజ్యతే ప్రాణిభి
ర్వాస స్తస్యతు పీయతే య దుదకం త ద్బ్రాహ్మణా శ్శ్రోత్రియాః
ప్రాక్ప్రశ్నాదపి భోజనా చ్ఛుభజలం స్వాచమ్య త స్మన్వతే
ప్రాణం వస్త్రధరం దధామఇతి యో వేదాన్నవస్త్రీ భజేత్. ౨౩౬

వ్యా.—ప్రకారాన్తరేణ ప్రాణోపాసనం తత్ఫలఞ్చాహ-అవనౌ లోకే ప్రాణిభి ర్య ద్భుజ్యతే. త దిదం సమస్తం వస్తుజాతం ప్రాణ స్యాన్న మ్భవతి. ప్రాణే నైవ సర్వత్ర సర్వస్యాద్యమానత్వా న్న హ్యప్రాణః కిఞ్చి దత్తి యత్ప్రాణిభిః పీయతే త దుదకం తస్య ప్రాణస్య వాసః వస్త్ర మ్భవతి. త త్తస్మాత్ - శ్రోత్రి యా బ్రాహ్మణాః. భోజనా త్ప్రాక్ప్రశ్నాచ్చ శుభజలం నిర్మల ముదకం స్వా చమ్య సుష్ఠుఆచమ్య - ప్రాణం వస్త్రధర మనగ్నం దధామః కుర్మఇతి మన్వతే. య ఇతి వేద సఇతి శేషః. అన్నవస్త్రీ శోభన మన్నం వస్త్రఞ్చ భజే త్ప్రాప్ను యాత్. ౨౩౬

శ్లో॥ ద్యౌభ్రీక్ష్మాపురుషాఙ్గనా ఇతి మతాః పఞ్చాగ్నయో దేవతాః
శ్రద్ధాసోమకవర్షకౌదనరసాం స్తేషు క్రమా జ్జుహ్వతి
జాయన్తే పురుషా స్తతో విదు రిదం యే శ్రద్ధయా కాననే
సత్యం సమ్య గుపాసతేచ విబుధా యాయుః పదం తే విధేః. ౨౩౭

వ్యా.—ద్యౌభ్రీక్ష్మాపురుషాఙ్గనాః ద్యౌ రభ్రం పర్జన్యః క్ష్మా భూలోకః పురుషః అఙ్గనా తాః. పఞ్చ అగ్నయఇతి మతాఃదేవతాః తేష్వగ్నిషు క్రమాత్ శ్రద్ధా మపః. సోమమేవ సోమక వర్షకం వర్షోదక మోదన మన్నం రసం వీర్యంచ జుహ్వతి క్షిపన్తి. తతః పురుషా జాయన్తే ఇదం యే విదుః. విదిత్వాచ. కాననే శ్రద్ధయా సత్య మ్బ్రహ్మ సమ్య గుపాసతేచ తే విబుధాః విధే ర్బ్రహ్మణః పదం యాయు ర్వ్రజేయుః. ౨౩౭

శ్లో॥ అర్చిర్వహ్నిసితోత్తరాయణసురస్థానార్కవిద్యుత్పదా
నాక్రమ్య క్రమశో విధేః పద మిమే స న్మానసే నాపితాః
తిష్ఠన్త్యత్ర పరాః పదార్థయుగలావచ్ఛిన్నకాలావధి
ర్ధాతా తిష్ఠతి యావదాగతి మితో నోవా లభన్తే పునః. ౨౩౮

వ్యా.—బ్రహ్మలోకమార్గం తత్ర స్థితిసమయం చాహ. ఇమే పూర్వోక్తా విద్వాంసః క్రమశః క్రమేణ అర్చిర్వహ్నిసితోత్తరాయణసురస్థానార్కవిద్యుత్ప దాని సిత శ్శుక్లపక్షః. సురస్థానం దేవలోకః. ఆక్రమ్య మానసేన బ్రహ్మణా

మనసా సృష్టేన విధేః సత్ ప్రశస్తం పద మాపితాస్సన్తః. అత్ర విధిపదే పరా ఉత్కృష్టాస్సన్తః. పరార్ధయుగలావచ్ఛిన్న కాలో ఽవధి ర్యాయు ర్యస్యస పరార్ధయుగలావచ్ఛిన్న కాలావధి ర్ధాతా యావ త్తిష్ఠతి తావదితి శేషః, తిష్ఠన్తి. ఇతో ఽస్మా ద్బ్రహ్మలోకాత్. పునరాగతిం నోవా లభన్తే నైవభజన్తే. సపునరావర్తన్త ఇత్యర్థః. ౨౩౮

శ్లో॥ ఇష్టాపూర్తకృతో ఽథ ధూమరజనీకృష్ణాంశ్చ సవ్యాయనం
పైత్ర్యం చాన్ద్రి ముపేత్య దేవపశవః ప్రత్యాగతా స్తత్పునః
ఆకాశానిలవృష్టికూ రధిగతా భూత్వా ఽన్న మాప్తా రసం
హూయన్తే ప్ర్యసలే భవన్తి పురుషా అన్యేతు కీటాదయః. ౨౩౯

వ్యా.—అథ కర్మిణాం గతి మాహ- అథ ఇష్టాపూర్తం కుర్వన్తీతి ఇష్టాపూర్తకృతః. ధూమరజనీ కృష్ణాన్ ధూమం రాత్రిం కృష్ణపక్షం సవ్యాయనం దక్షిణాయనం పైత్ర్యం పితృలోకం చాన్ద్రిం చన్ద్రలోకం చోపేత్య క్రమేణేతిభావః. తత్ర దేవపశవః దేవభోగ్యా భూత్వా తత్తస్మా త్పునః ప్రత్యాగతాః ఆకాశానిలవృష్టికూః కుప్పుమిః అధిగతాః ప్రాప్తాః అన్న మ్భూత్వా రసం రసభావ మిత్యర్థః ఆప్తా, ప్ర్యసలే హూయన్తే. తతః పురుషా శ్శిరఃపాణ్యాదిలక్షణా భవన్తి. అన్యేతు మార్గద్వయావిదః బహిర్ముఖాః బౌద్ధాదయః. కీటాదయో భవన్తి. ౨౩౯

శ్లో॥ ప్రాణోపాసక ఆత్మశుద్ధికరసత్కర్మాచికీర్షు ర్మహా
విత్తోపార్జనకృన్మహత్త్వకృ తయే మన్త్రాఖ్యకర్మాచరేత్
పుణ్యాహే క్వచ నోత్తరాయణగతే శుక్లే పయో భక్షయన్
స్మృత్యుక్తం విధి మాభృతోపకరణస్సన్ ద్వాదశాహం వ్రతీ. ౨౪౦

శ్లో॥ కంసేవా చమసే ష్వ్యదుమ్బరమయే సర్వౌషధీనాం ఫల
స్తోమస్యాపి నిధాయ సాధు మధునా దధ్నా.చ మన్థం ఘృతైః
ఆసి చ్యావసథానలే ప్రజుహుయా ద్యావన్త ఇత్యాదిభి
ర్మన్త్రై ర్మన్త్రమయం స్పృశన్నపి గిళే ద్గాయత్రిపాదైః ఖలమ్. ౨౪౧

వ్యా.—జ్యేష్ఠ శ్రేష్ఠోవసిష్ఠ ప్రతిష్ఠాదిగుణకస్య ప్రాణ ఇత్యుక్తం తత్ప్రాణోపాసకః. ఆత్మశుద్ధికర సత్కర్మ మనశ్శుద్ధికరం ప్రశస్తం విహితం యజ్ఞాదికర్మ ఆసమన్తా చ్చికీర్షుస్సన్. తత్కర్మణో విత్తసాధ్యత్వా ద్విత్తస్యచ మహత్త్వాధీనత్వాత్. విత్తోపార్జనకృన్మహత్త్వకృతయే. విత్తసమ్పాదనహేతుభూత మహత్త్వ

లాభాయ మన్థాఖ్యకర్మ ఆచరేత్. తదేవ విశదయతి. ఉత్తరాయణగతే శుక్లే పక్షే క్వచన పుణ్యాహే శుభే దినే ఉపక్రమ్య తతః ప్రాగేవ ఆభృతోపకరణః సమ్భృతోపకరణో భూత్వా - స్మృత్యుక్తం విధి మాశ్రిత్యేతి శేషః. ద్వాదశాహం పయో భక్షయన్ సన్ వ్రతీ భూత్వా - ఉదుమ్బరమయే హంసే కంసాకారే చమసే చమసాకారేవా పాత్రే సర్వౌషధీనాం తత్ఫలస్తోమస్యాపి మన్థం పిష్టం నిధాయ సాధు సమ్యక్ - మధునా దధ్నా ఘృతైశ్చాసిచ్య యావన్త ఇత్యాదిభి ర్మన్త్రై రావసథానలే గృహ్యాగ్నౌ ప్రజుహుయాత్ - కిఞ్చ మన్త్రమయం ఖిలం మన్థశేషం స్పృశన్ అపిశబ్దా దున్యచ్ఛన్ - గాయత్రిపాదైః గాయత్ర్యాఇమే గాయత్ర్యాః పాదాః తైః గిళేద్భక్షయేత్. ౨౮౦ – ౨౮౧

శ్లో॥ మన్థ స్యాస్య సమాగమాదపి తరు శ్శుష్కః ప్రరోహేత్పునః
కింవక్తవ్య మముష్య సజ్గిళనజం భూయో మహత్త్వం నృణామ్
కర్మోద్దాలకయాజ్ఞవల్క్యమధుకాద్యాచార్యసన్తానేత
స్సమ్ప్రాప్తం భువ మారచయ్య త దయం లోకో మహాన్ జాయతామ్.
౨౮౨

వ్యా.—మన్థకర్మకరణఫల మాహ - అస్య మన్థస్య సమాగమా న్నిషేచనాదిత్యర్థః. శుష్కోపి తరుః పునః ప్రరోహేత్-అముష్య మన్థస్య సజ్గిళనజం నృణాం మహత్త్వం భూయః పునః కిం వక్తవ్యమ్ - మన్థకర్మప్రవర్తకాచార్యపరమ్పరాం దర్శయన్ ప్రార్థయతే - ఉద్దాలకయాజ్ఞవల్క్యమధుకాద్యాచార్యసన్తానతః భువం లోకం ప్రాప్తం తత్కర్మ మన్థాఖ్య మయం లోక ఆరచయ్య కృత్వా మహాన్ జాయతాం భవతు. ౨౮౨

శ్లో॥ భూతానాం ధరణీ రసశ్చ ధరణే రాపో ప్యపా మోషధి
స్తస్యాః పుష్ప మిదం రసోఽస్యతు ఫలం తేషాం పుమా న్వై రసః
రేత స్తస్య రసః ప్రజాపతి రథా త్తస్య ప్రతిష్ఠాం స్త్రియం
సృష్ట్వా సోఽథ ఉపాస్త తత్స్త్రియ ముపాసీ తాధునా సాధునా. ౨౮౩

వ్యా.—శ్రీమన్థం కర్మ కృతవతఏవ పుత్రమన్థేఽధికారఇతి శ్రీమన్థకర్మోపదేశానన్తరం పుత్రమన్థకర్మోపదిశతి భూతానాం చరాచరాణాం ప్రాణినాం ధరణీ రస స్సారభూతః భూతానాం పృథివీ మధు ఇత్యుక్తత్వాత్. ధరణే శ్చాపో రసః అప్సు ధరణే రోతత్వా త్ప్రోతత్వాచ్చ అపా మోషధి రోషధయో రసః కార్యత్వాత్ తస్యా ఓషధీనా మిదం దృశ్యమానం పుష్పం రసః అస్య పుష్ప

స్యతు ఫలం రసః తేషాం ఫలానాం పుమానేవ రసః. తస్య పురుషస్య రేతో రసః ఏవం రేతసో రసతమత్వా త్ప్రజాపతి రాలోచ్య తస్య రసస్య ప్రతిష్ఠాం స్త్రియ మథా త్ససర్జ; ఏవం స్త్రియం సృష్ట్వా సప్రజాపతిః స్త్రియ మథఉపాస్త. అథఉపాసనం నామ మైథునాఖ్యం కర్మ కృతవా నిత్యర్థః, యభితవానితియావత్. త త్తస్మా దధునాపి నా పుమాన్. సాధు సమ్యక్ స్త్రియ మథ ఉపాసీత యభేత్ "య ద్య దాచరతి శ్రేష్ఠ స్త త్తదే వేతరే జనా" ఇతిగీతావచనాత్. అతఏ వైవం యభ న్తిచ స్త్రియం పురుషాః ఏ తే నోపాయా న్తరేణ భూమ్యాదా రేతః ప్రక్షేపో నకార్యఇతి సిద్ధమ్. ౨౮౩

శ్లో॥ ప్రాఇచ్ఛం స వ్యుదపూరయ త్ప్రజననం గ్రావాయితం చేన్ద్రియం
నార్యా వ్యఞ్జన మాత్మనః ప్రతి మహా నస్యా ఉపస్థః పునః
వేది ర్లోమచ బర్హి రాధిషవణే ముష్కౌ సమిద్ధో౽నలో
మధ్యే చర్మచ వాజపేయమఖినో లోకా నిదంవి ద్వ్రజేత్. ౨౮౪

వ్యా.- నను పశ్వాదిసాధారణం మైథునం కర్మ కిమితి క ర్తవ్యత యోపది శ్యతే. ఇతి శఙ్కాయాం వాజపేయమఖసామాన్యకల్పనార్థ మి త్యుత్తరమాహ. ప్రాఇచ్ఛమితి మహాన్ స ప్రజాపతిః. ప్రాఇచ్ఛం ప్రకృష్టగతియుక్తం గ్రావాయితం సోమాభిషవోపలస్థానీయ మాత్మనః ప్రజనన మిన్ద్రియం రేతః. నార్యా వ్యఞ్జనం ప్రతి విశేషేణ ఉదపూరయత్. ఉత్పూరితవాన్. చకారా త్తేన స్త్రియ మభిసంసర్గం కృతవాన్. అస్యా నార్యా ఉపస్థస్తువేదిః. లోమాని బర్హిః. ముష్కౌ స్త్రీయోనిపార్శ్వద్వయవర్తిసౌ గూఢౌ కఠినౌ మాంసఖణ్డౌ వృషణాయితౌ. ఆధిషవణే అధిషవణేవ వాధిషవణే సోమఫలకే భవతః. మధ్యే సమిద్ధః ప్రదీప్తో౽నలో౽గ్ని ర స్తి. చర్మ రహస్యదేశగతం చర్మ. చర్మచ ఆనడుహం సోమఖణ్డసార్థం చర్మైవ. ఉపస్థాదిషు వేద్యాదిదృష్టిః క ర్తవ్యే త్యర్థః. తత్ఫలమాహ. ఇదంవిత్. ఇదం వేత్తీ తీదంవిత్. వాజపేయమఖినో వాయపేయాఖ్యమఖం కృతవతః పురుషస్య లోకాన్ తత్ప్రాప్యాన్ లోకానిత్యర్థః వ్రజేత్. యావాన్ లోకో వాజపేయమఖిన స్తావా న్లోకో౽స్య విదుషః భవతి తస్మా న్మైధునే బీభత్సా నకార్యేతిభావః. ౨౮౪

శ్లో॥ యో విద్వా నితి కామినీపరిషదా చాధోపహాసం చర
త్యేష స్త్రీనివహస్య సర్వసుకృతం వృఙ్క్తే స్వయం మానవః

యోఽ విద్వా నథ కామినీపరిషదా చాధోపహాసం చర
త్యస్య స్త్రీనివహ స్సమ స్తసుకృతం వృఙ్క్తే స్వయం దుర్మతేః. ౨౭౫

వ్యా.--మైథునస్య వాజపేయమఖసామ్యవిద స్సుకృతిత్వం తదవిదో దుష్కృతిత్వఞ్చాహ- యఇతి. ఇతి విద్వాన్ యః. కామినీపరిషదాచ బహ్వీభిరపి కామినీభిరిత్యర్థః. అధోపహాసం మైథునం చరతి స ఏష మానవః, స్త్రీనివహస్య సమ్బన్ధి సర్వం సుకృతం స్వయం వృఙ్క్తే అపహరతి. స్వవశీకరోతీత్యేతత్. అథ అవిద్వాన్ యశ్చ య స్తు కామినీపరిషదా అధోపహాసం చరతి త స్యాస్య దుర్మతే స్సమ స్త సుకృతం స్త్రీనివహః స్వయం వృఙ్క్తే. తస్మా దవిద్వా న్మైథునకర్మకారీ పాపిష్ఠ ఏవ. ౨౭౫

శ్లో॥ స్వాపే జాగ్రతి వాత్మనోఽల్ప మధికం రేతో యది స్కన్దతి
ప్రాజ్ఞ స్తత్పరిమృశ్య యన్మఇతిచామన్త్ర్య భ్రువో ర న్తరే
నిర్మృజ్యా త్స్తనయో స్తథా ఋతుమతీం స్నాతాం స్వభార్యాం ధనై
ర్వస్త్రై రాభరణై ర్విధాయచ వశాం స్వస్మిన్ సకామాం తతః. ౨౭౬

శ్లో॥ ఆయా చ్చోరుయుగం వియోగ మభిత స్సంస్పృశ్య వారత్రయం
విష్ణుర్యోని మితీరయ న్నిజముఖం కృత్వా ప్రియావక్త్రగమ్
విద్వా న్మన్మథసున్దరో మమ సుతో భూయా దితి ప్రార్థయన్
రేతోఽస్యా జుహుయా దుపస్థదహనే జాయేత తస్మా త్సుతః. ౨౭౭

వ్యా.—ప్రాజ్ఞః శ్రీమన్థం కృత్వా పుత్రమన్థం క ర్తుం పత్న్యా ఋతుకాలం ప్రతీక్షతే. తద న్తరే రాగప్రాబల్యాత్. స్వాపే జాగ్రతివా అల్ప మధికంవా ఆత్మనో రేత స్స్కన్దతియది ప్రాజ్ఞః తదేతత్ పరిమృశ్య అభిమృశ్య చాత్ ఆదాయ 'యన్మ'ఇతిమన్త్రేణ ఆమన్త్ర్య మన్త్రయిత్వా భ్రువోః స్తనయోర్వా అన్తరే నిర్మృజ్యాత్. రేతస్ఖలనప్రాయశ్చిత్తసమాప్తిద్యోతక స్తథాశబ్దః. ప్రాజ్ఞః ఋతుమతీం త్రిరాత్రాన్తే స్నాతాం స్వభార్యాం ధనై ర్వస్త్రై రాభరణైశ్చ వశాం స్వాధీనాం స్వస్మిన్ సకామాంచ విధాయ తతః ఊరుయుగం వియోగ మాయాచ్య హేఊరుయుగ త్వం వియుక్తం భవ. ఇతి సమ్ప్రార్థ్య నిజముఖం ప్రియావక్త్రగం కృత్వా, ప్రియాముఖేన స్వముఖం సన్ధాయేత్యర్థః. విష్ణుర్యోని మిత్యాదిమన్త్ర మీరయ న్నుచ్చారయన్ సన్, స్వభార్యాం వారత్రయ మభితః సర్వాఙ్గేషు సంస్పృశ్య, మమ మన్మథసున్దరో విద్వాంశ్చ సుతో భూయాదితి

ప్రార్థయన్తే. అస్యా భార్యాయా ఉపస్థదహనే రేతో జుహుయాత్. తస్మా ద్ధోమా ద్దశమాసాన న్తరం సుతో జాయేత స్వపార్థనానురూపః. ౨౮౬-౨౮౭

శ్లో॥ కుర్యా ద్వేద ఇతి ప్రియస్య తనయ స్యాఖ్యాం రహస్యాం పితా
జాతోఽయం యశసా శ్రియా పితృతతే ర్భూయా న్భవే త్తేజసా
లోకా నేష పితు ర్దిశేదపి పరా నేనేన సజ్జీయతే
లోకోఽయంచ పరస్తు పార మయ మే త్యేనేన నోసంస్కృతేః. ౨౮౮

వ్యా.– ప్రియస్య తనయస్య వేదఇతి రహస్యా మాఖ్యాం గోప్యం నామ వ్యవహారానర్హం నామేత్యర్థః. కుర్యాత్. అయంచ జాతః పుత్రః యశసా శ్రియా తేజసా బ్రహ్మవర్చసేనచ పితృతతేః పితృపితామహాదిపరమ్పరాయా భూయా న్మహా న్భవేత్. ఏష సుతః పితుః పరాన్ లోకాన్ పితృలోకాదీ న్దిశేత్. సామ్పరాయకరణాదిద్వారేతిభావః. ఏనేన పుత్రేణ ద్వారభూతేన పిత్రేతి శేషః, అయం లోకో మనుష్యలోకశ్చ సమ్య గ్జీయతే. పరస్తు అయం పితా ఏనేన పుత్రేణ సంస్కృతేః పారం నైతి. నయాతి. ౨౩౮

శ్లో॥ నాహం బ్రహ్మధియా నిమగ్న ఇహ య స్సంసారపాథోనిధా
బ్రహ్మైవాహమితి ప్రభా మయ మృతే తం స న్తరేద్వా కథమ్
ఆత్మై వాస్య తతః పితాచ తనయో మాతాచ బన్ధు ర్గురు
ర్దేవః పాలక ఈశ్వరశ్చ పరమం మిత్రం పరావా గతిః. ౨౮౯

వ్యా.– నను కస్మా త్సద్గుణః పుత్రః పితరం సంసారా న్న తారయతి తత్రాహ- యః. నాహం బ్రహ్మధియా అహంబ్రహ్మ నభవామీతి భ్రాన్త్యా ఇహసంసారపాథో నిధానిమగ్నః. సఇతి శేషః. అయంబ్రహ్మైవాహమితి ప్రభాం జ్ఞాన మృతే వినా తం సంసారపాథోనిధిం కథంవా సమ్యక్ తరేత్. న కథమపి దృఢాం నావంవినా ప్రసిద్ధం సముద్రమివేతి భావః. ఇదంచ జ్ఞానం స్వాత్మనైవ సమ్పాద్యం నతు పుత్రాదిజ్ఞానేన పిత్రాదిసంసారముక్తిః తతః తస్మాత్ - అస్య పురుషస్య ఆత్మా స్వయమేవ పితా - తనయః మాతా బన్ధుః గురుః, దేవ ఇన్ద్రాదిః, పాలకః- ప్రభుః రాజాదిః ఈశ్వరః. పరమం మిత్ర ముత్కృష్ట స్సఖా - పరా గతిః పర మయనంచ న త్వన్యే ప్రసిద్ధాః పిత్రాదయః బన్ధకాఏవహి తే స్నేహపాశేన - ఉక్తం భగవద్గీతాసు - ఆత్మైవ హ్యాత్మనో బన్ధురితి- ౨౮౯

శ్లో॥ కాన్తాయోనిబిలే ఽప్రవేశ్య తదిదం రేతోఽ స్థరూపే యథా
స్వాత్మానం శిరసి ప్రధార్య విజనే క్వాపి స్థితస్సన్ యతిః

ఏకాగ్రేణ హృదా హృదన్తరగతం దివ్యం నభ శ్చిన్తయన్
స ద్బ్రహ్మేతి పుమాన్ పదం పరతరం తస్మాచ్చ నావర్తతే. ౨౫౦

వ్యా.—తర్హి సంసారతారకం జ్ఞానం కథం లభ్యతే తత్రాహ - కాన్తేతి. యద్వా కీదృశ ఆత్మా ఆత్మనో బన్ధ స్తత్రాహ- కాన్తేతి, తత్తస్మాత్. అస్థ రూపే స్వాత్మానం యథా స్వదేహమివ దేహాత్మానమివేతివా ఇదం ప్రసిద్ధం రేతః తేజో బలాదిహేతుభూత మిన్ద్రియం కాన్తాయోనిబిలే అప్రవేశ్య ఏతేన య స్తథా ప్రవేశయతి స ఆత్మా ఆత్మన శ్శత్రు రేవేతి గమ్యతే. తర్హి క్వ రేతః పాతనీయం తత్రాహ- శిరసి ప్రధార్యేతి మూర్ధని ప్రకర్షేణ ధృత్వా ఊర్ధ్వరేతాభూత్వే త్యర్థః. క్వాపి విజనే స్థలే స్థితస్సన్ యతి స్సన్న్యాసీ గృహస్థస్య ఋతుదారగమన మావశ్యకమితి హేతో రితిభావః. పుమా నేకాగ్రేణ హృదా మనసా హృదన్తరగతం హృత్పుణ్డరీకమధ్యస్థం బుద్ధిస్థంవా తత్రోపలభ్యమానత్వాదితిభావః. దివ్యం ద్యోతనశీలం స్వప్రకాశంచైతన్యరూపం సత్సత్యం బ్రహ్మబృహదపరిచ్ఛిన్నం నభః ప్రత్యఙ్భూతం గగనం చిన్తయ న్నయ మహ మితిధ్యాయన్. పరతరం పదం బ్రహ్మ ఏతి - ప్రాప్నోతి. తస్మా న్నావర్తతేచ నైవావర్తతే యదితు. బ్రహ్మలోకకామాదిప్రతిబన్ధవశా ద్బ్రహ్మాత్మసాక్షాత్కారోఽస్య నభవతి. తర్హి పరతరం పదం సత్యలోకమేతి. తస్మా త్సత్యలోకా న్నావర్తతేచ. తస్మా దేవం జ్ఞానసంపాదనద్వారా 'ఉద్ధరే దాత్మనాఽఽత్మాన' మిత్యభిప్రాయః. ౨౫౦

ఇతి బృహదారణ్యకోపనిష ద్వ్యాఖ్యాతా.

ఐతరేయోపనిషత్.

శ్లో॥ సృష్టేః ప్రాగిద మేకఏవ సమభూ దాత్మైవ నాన్య త్కిమ
ప్యాసీ ల్లోకచయం సృజేయ మహ మిత్యాదావసా వైక్షత
లోకా న్స వ్యసృజ ద్దివం ఖ మవనీం పాతాల మ ప్యైక్షత
స్రష్టుం లోకపతీం స్తతోఽద్భ్య ఉదగా దణ్డం కిమ ప్యద్భుతమ్. ౧౫౧

వ్యా.—పూర్వశ్లోకే హృద న్తరగతం దివ్యం నభ శ్చి న్తయన్నితి పరబ్రహ్మణో హృద న్తరగతత్వ ముక్తం. కదా కథం పరబ్రహ్మ హృద న్తరగత మితి శఙ్కాయాం త ద్దర్శయితుం తావ త్సృష్టి మాహ- సృష్టేరితి. ఇదంజగత్ సృష్టేః ప్రాక్ ఏకఏవ సజాతీయ స్వగతభేదద్వయరహిత ఆత్మైవ సమభూత్. ఏవకారార్థమాహ- అన్య త్కిమపి నాసీ దితి. ఏతేన విజాతీయభేదరహితశ్చా త్మేతిసిద్ధమ్. య దత్ర వక్తవ్యం తత్సర్వ మేకమే వాద్వితీయం బ్రహ్మేతి ఛాన్దోగ్యశ్రుతివ్యాఖ్యానావసరే ఉక్త మితి - తతఏవావగ న్తవ్య న్తత్ అసా వాత్మా ఆదౌ ప్రథమం పఞ్చభూత సృష్ట్యన న్తరమిత్యర్థః అహం లోకచయం సృజేయమ్. ఇతి ఐక్షత- సఙ్కల్పిత వాన్. సఙ్కల్పపూర్వకత్వా త్సృష్టే రితిభావః. ఏవ మీక్షిత్వా స ఆత్మా దివం ద్యులోక మిద ముపలక్షణం మహరాద్యూర్ధ్వలోకానామ్. ఖ మ న్తరిక్ష లోక మవనీం భూలోకం పాతాల ముపలక్షణ. మిద మతలాద్యధోలోకానామ్ ఏతన్నామకా న్లోకా న్వ్యసృజత్. విశేషేణ సృష్టవాన్ చతుర్దశలోకా నసృజ దిత్యర్థః. స ఆత్మా తతః లోకపతీనపి స్రష్టు మైక్షత. లోకపత్యభావే లోక స్థి త్యసిద్ధే రితిభావః- తత ఏవం సఙ్కల్పనాన న్తర మద్భ్యః అప్సహితేభ్యః పఞ్చ భూతేభ్యః పఞ్చీకృతేభ్యః సకాశా త్కిమ ప్యనిర్వాచ్య మతఏ వాద్భుత మణ్డం విరాడాత్మకం సమభూ దాసీత్. ౧౫౧

శ్లో॥ సఙ్కల్పా దుదభిద్యతాథ పురుష స్యాణ్డస్య వ క్త్రం స్తతో
వా గాసీ దనల స్తత స్సముభవ న్నాసే విభిన్నే తతః
నాసాభ్యా ముదభూ దసు స్తదనుతో వాయు ర్విభిన్నే తతో
నేత్రే చక్షు రభూ త్తదక్షియుగలా త్తస్మాచ్చ సూర్యోఽభవత్.
౧౫౨

వ్యా.—అథ పురుష స్యేశ్వరస్య సఙ్కల్పా దణ్డస్య వ క్త్రం ముదభిద్యత. పక్ష్యణ్డస్యేవేతిభావః. తతో వక్త్రా ద్వా గ్వాగిన్ద్రియ మాసీత్. నాత్ర వాగ్వ క్త్రయోః కార్యకారణభావః, అపఞ్చీకృతపఞ్చభూతకార్యత్వే నేన్ద్రియాణాం

పఞ్చీకృత పఞ్చభూతకార్యత్వా చ్చాణ్డస్య. కిన్తు వక్త్రివాచో రధిష్ఠానాధిష్ఠేయ భావఏవ. వక్త్రి మధిష్ఠిత్య వా క్ధి ఽతవతీత్యర్థః. వక్త్రే వాచోఽభివ్యక్తిరభూ దితియావత్. ఏవ ముత్తరతాఽపి బోద్ధ్యమ్. తతో వాచః అనలోఽగ్ని స్సమ భూత్. వాగిన్ద్రియాధిష్ఠానదేవతాత్వా దగ్నే రితిభావః. తతోఽణ్డస్య నాసే విభిన్నే అభూతా మితిశేషః. నాసాభ్యా మసుః ప్రాణః యత్కార్యే ఉచ్ఛ్వాస నిశ్వాసౌ సఇత్యర్థః. ఉదభూత్. అత్రచ ప్రాణశబ్దేన ప్రాణవృత్తిసహితం ప్రాణే న్ద్రియ ముచ్యతే. అధిష్ఠానకరణదేవతాత్రయస్య సర్వత్ర కథ్యమానత్వా త్తదను సారేణేహాపి కరణస్య వక్తవ్యత్వాదితి. తదసుతః తస్మా త్ప్రాణా ద్వాయు ర్దేవతారూపోఽనిలః ఉదభూత్. తతోఽణ్డస్య నేత్రే విభిన్నే అభూతామ్. తదక్షి యుగలా త్తన్నేత్రగోలకద్వన్ద్వాత్, అధిష్ఠానాత్, చక్షురిన్ద్రియం కరణమభూత్. తస్మా చ్చేన్ద్రియాత్, చక్షుషః సూర్యః, అధిష్ఠాతృదేవతా అభవత్. ౨౧౨

శ్లో॥ భిన్నం కర్ణయుగం తత స్సమభవ చ్ఛ్రోత్రం తతోఽభూ ద్దిశా
నిర్భిన్నా త్వ గథ త్వచ స్సమభవన్ లోమాని తేభ్యో ఽభవన్
ఓషధ్యశ్చ వనస్పతిశ్చ హృదయం భిన్నం తతోఽభూ న్మనః
శీతాంశు ర్మనసోఽభవ ద్విధివశా న్నాభి స్తతో ఽభిద్యత. ౨౧౩

వ్యా.-తతోఽణ్డస్య కర్ణయుగం భిన్న మభూత్, తతః కర్ణయుగాత్ శ్రోత్ర మిన్ద్రియం సమభవత్. తత్తతః దిశా దిగభిమానిదేవతా ఆసీత్. అథాణ్డస్య త్వక్చర్మ నిర్భిన్నా త్వచః లోమాని లోమసహచరితం స్పర్శనేన్ద్రియ మిత్యర్థః. సమభవన్. తేభ్యో లోమభ్యః, ఓషధ్యః, వనస్పతి ర్జాత్యేకవచనం. వనస్పత యశ్చ. ఓషధివనస్పతిభ్యాం తదభిమానిదేవతా వాయు రుచ్యతే. అభవన్. తతోఽణ్డస్య హృదయం హృత్పుణ్డరీకం భిన్న మభూత్. తతో హృదయా న్మనోఽన్తఃకరణ మభూత్. మనస శ్శీతాంశు శ్చన్ద్రమా అభవత్. చన్ద్రసూర్య శబ్దాభ్యా మత్ర న తన్మణ్డలగ్రహణం కిన్తు మణ్డలాధిష్ఠాతృపురుషగ్రహణ మితి బోద్ధ్యమ్. తతో విధివశా దీశ్వరసఙ్కల్పా దణ్డస్య నాభిః గుదమూలమిత్యర్థః. అభిద్యత. ౨౧౩

శ్లో॥ తస్మా న్నాభిపదా దపాన ఉదభూ న్మృత్యు స్తతోఽభూ దథో
భిన్నం శిశ్న మభూ త్తత స్సమభవ ద్రేత స్త దాపోఽభవన్
తా ఏతా బత దేవతా స్సమపతన్ సంసారపాథోనిధౌ
మృత్యువ్యాధిజరామహామకరగే ఽపారేచ దుఃఖోదకే. ౨౧౪

వ్యా.—తస్మాత్ నాభిపదా దపానః అపానవాయుసంయుక్తం పాయ్విన్ద్రియ ముదభూత్. తతోఽపానా న్మృత్యు ర్దేవతాఽభూత్. అథో అథఅణ్డస్య శిశ్నం భిన్న మభూత్. అత్ర శిశ్నశబ్దే నోపస్థేన్ద్రియస్థాన ముచ్యతే. తేన స్త్రీయోన్యాఅపి గ్రహణం సమ్భవతి, తత శ్శిశ్నా ద్రేతః రేతోవిసర్గార్థత్వేన రేతస్సహిత ముపస్థేన్ద్రియం సమభవత్, తత్తతో రేతసః ఆపః అబ్లక్షితపఞ్చభూతోపాధికః ప్రజాపతి ర్దేవతే త్యర్థః. అభవన్ ఇతి లోకపాలసృష్టి రభిహితా. అథ దేవతానాం సంసారాపత్తిం దర్శయతి, తాఇతి, తాః ఈశ్వరేణ సృష్టా ఏతాః పూర్వోక్తా దేవతాః సంసార పాథోనిధా సమపతన్ బతేతి ఖేదాతిశయే, తమేవ సంసారాఖ్యం సముద్రం వర్ణయతి, మృత్యువ్యాధిజరామహామకరగే మృత్యు ర్మరణం వ్యాధయో రోగాఃజరా తాఏవ మహాన్తో మకరా గ్రాహాః తాన్ గచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతి తద్గతః తస్మిన్ తద్యుక్తే ఇత్యర్థః. అపారే పారరహితే. దుఃఖోదకే దుఃఖమే వోదకం యస్మిన్ తస్మిన్ దుఃఖోదకే, -౨౫౪

శ్లో॥ తృష్ణావాతసమీరణోత్థితమహానర్ధోర్మిమాలాకులే
హాహాకారమహారవే క్వచ నిరాలమ్బేఽపజన్మక్షయే
దానక్షాన్తిదయాది సద్గుణసమిత్పాథేయసంవిత్ప్లవే
సత్సఙ్గాఖిలహానమార్గయుగళే మోక్షప్రతీరాఞ్చితే. ౨౫౫

వ్యా:— తృష్ణావాతసమీరణోత్థితమహానర్ధోర్మిమాలాకులే. తృష్ణా= పఞ్చేన్ద్రియవిషయాశా, సైవ వాతః తస్య సమీరణా త్సమ్యక్షోభా దుత్థితాభిః మహానర్ధోర్మిమాలాభి రాకులే వ్యాప్తే; హాహాకారమహారవే హాహాకారాః నిరయానుభవ సమయజన్యావిలాపాః; తఏవ మహారావా యస్మిన్ తస్మిన్; క్వచ క్వాపి; నిరాలమ్బే ఆలమ్బనరహితే; అపజన్మక్షయే ఆద్యన్తరహితే; దానక్షాన్తిదయాదిసద్గుణసమిత్పాథేయసంవిత్ప్లవే దానక్షాన్తిదయాదీనాంసద్గుణానాం సమిత్సమూహఏవ పాథేయం తద్యుక్తః సంవి జ్జ్ఞానమేవ ప్లవ ఉడుపం యస్మిన్ తస్మిన్ సత్సఙ్గాఖిలహానమార్గ యుగలే సత్సఙ్గః అఖిలహానం సర్వసన్న్యాసశ్చేతి మార్గయుగలం యస్మిన్ తస్మిన్. మోక్షఏవ ప్రతీరం తీరం తేనాఞ్చితే యుక్తే సంసారపాథోనిధా సమపత న్నితి పూర్వాన్వయః. ౨౫౫

శ్లో॥ క్షుత్తృడ్భ్యాం స యుయోజ పూర్వ ముదితం పిణ్డం విభుః పూరుషం
యస్మాత్తత్ప్రభవా ఇమా స్సమభవన్ తత్పీడితా దేవతాః

సృష్టారంచ పితామహం సమవదం స్తం సంవిధత్స్వ ప్రభో
దేహం నో య మధిష్ఠితా వయ మదా మాన్నం తతోఽదా త్సగామ్. ౨౫౯

వ్యా.—ఏవం సమష్టీనా మిన్ద్రియాణాం తదభిమానిదేవతానాంచ సృష్టి ముక్త్వా సంసారాపత్తించ దర్శయిత్వా తాసామేవ దేవతానాం భోగయోగ్యాల్ప వ్యష్టిసృష్టిం కథయితు ముపక్రమతే - స విభు రీశ్వర ఆత్మా యస్మాత్ - పూర్వ ముదితం ప్రథమజం పూరుషం పురుషం పురుషాకారమిత్యర్థః. పిణ్డం విరాజం క్షుత్తృడ్భ్యా మశనాయా పిపాసాభ్యాం యుయోజ. తత్తస్మాత్ - తత్ప్రభవాః. పిణ్డప్రభవా ఇమా దేవతా అగ్న్యాద్యాః తాభ్యాం క్షుత్తృడ్భ్యా మ్పీడితా స్సమభవన్. పితామహం సృష్టార మీశ్వరంప్రతి సమవదంశ్చ హేప్రభో య మధిష్ఠితాస్సన్తో వయ మన్న మదామ భక్షయేమ - తం దేహం వ్యష్టిదేహం నః అస్మభ్యం సంవిధత్స్వ ఉత్పాదయ - అతిప్రౌఢం విరాడ్దేహ మాపూర్య తత్ర స్థాతుం తద్దేహపర్యాప్త మన్నంచ సమ్పాదయితు మసమర్థానా మస్మాకం భోగ యోగ్యా మల్పా స్తనూం సృష్ట్వా దేహీ త్యభిప్రాయః. తతస్స ఈశ్వర స్తత స్తద్దేవతాభ్యః గాం గవాకృతిం పిణ్డ మదాత్. సృష్ట్వా ప్రాదర్శయదిత్యర్థః. ౨౫౯

శ్లో॥ నాస్మాకం పరమేశ గౌ రల మితి ప్రోక్త స్తతో దైవతై
రశ్వం సోఽహర దత్రచ ప్రతిహతే తా స్సోఽనయ త్పౌరుషమ్
శౌచం స్తా స్సుకృతం బతేతి పురుషం తుష్టా స్తదా జ్ఞాపితాః
స్వం స్వం చాయతనం యథోక్త మవిశన్ దేహే తతః పౌరుషే. ౨౬౦

వ్యా.—తతః హేపరమేశ అస్మాకం గౌ ర్నాలం గో రుభయతో దన్తా భావా దితిభావః. ఇతి దైవతై ర్దేవతాభిః ప్రోక్తః స పరమేశ్వరః అశ్వ మహ రత్. ప్రదర్శితవానిత్యర్థః. అత్ర అస్మి న్నశ్వేచ దైవతైః ప్రతిహతే నాస్మాక మశ్వోఽలమితి ప్రత్యాఖ్యాతేసతి జ్ఞానాభావా దితిభావః. ఉపలక్షణ మిదం గవాశ్వప్రత్యాఖ్యానం తిర్యగ్జన్తూనా మ్ప్రత్యాఖ్యానస్య సః పరమేశ్వరః తా దేవతాః పౌరుషం పురుషదేహ మనయ త్ప్రాపయామాస, తాసాం పురుషా, కారం దేహం దర్శితవా నిత్యర్థః, తా దేవతాః తుష్టా స్సత్యః పురుషం సుకృతం శోభన మధిష్ఠానం బతేత్యూచ న్నబ్రువన్. సర్వపుణ్యకర్మహేతుత్వాత్స్వయంవా స్వేనైవాత్మనా స్వమాయాభిః కృతత్వాద్వా పురుషస్య సుకృతత్వం స్వయమితి స్థానే సుశబ్దః పృషోదరాదిత్వాత్. తతః తాః, తదా జ్ఞాపితా ఈశ్వరేణాజ్ఞాపితా

స్సత్యః పౌరుషే స్వయోనిభూతవిరాట్పురుషదేహ సజాతీయే దేహే యథోక్తం పూర్వోక్తం స్వం స్వ మాయతన మధిష్ఠాన మవిశ న్వివిశుశ్చ. ౨౫౭

శ్లో॥ వాగ్భూత్వాఽగ్ని రముష్య వక్త్ర మవిశ త్ప్రాణోఽభవ న్నాసికే
వాయుః ప్రావిశ దక్షిణీ దినకర శ్చక్షు ర్భవ న్ప్రావిశత్
భూత్వా శ్రోత్ర మథాస్య కర్ణయుగలం దిగ్దేవతాః ప్రావిశ
న్భూత్వా లోమగణో ద్రుమౌషధిగణ స్తస్య త్వచం ప్రావిశత్. ౨౫౮

వ్యా.—తమేవ ప్రవేశప్రకారం దేవతానాం దర్శయతి-అగ్నిః వాగ్భూత్వా అముష్య పురుషస్య వక్త్ర మవిశత్. యద్యపి వాగభిమా న్యగ్ని ర్నతు వాగేవ. తథాపి తస్య వాచంవినా ప్రత్యక్ష మనుపలబ్ధేః. వాచ శ్చాగ్నింవినా స్వవిషయ గ్రహణసామర్థ్యాభావా త్తయో రేకఫలీభావే నాభేదోక్తిః. తయాచ అగ్న్యధి ష్ఠితం వాగిన్ద్రియం వక్త్ర మవిశదితి దేవతాకరణయో రుభయోరపి ప్రవేశోఽవ గమ్యతే. ఏవ ముత్తరత్రాపి బోధ్యమ్. వాయు ర్దేవతా ప్రాణః ప్రాణవృత్తి సహకృతం ఘ్రాణేన్ద్రియం భవ న్నాసికే ప్రావిశత్. దినకరః చక్షురిన్ద్రియం భవ న్నక్షిణీ ప్రావిశత్. అథ దిగ్దేవతాః శ్రోత్ర మిన్ద్రియం భూత్వా అస్య పురుషస్యకర్ణయుగలంప్రావిశ న్ద్రుమౌషధిగణః వనస్పత్యోషధిగణః తదభిమానిదే వతేత్యర్థః. లోమగణో భూత్వా తస్యపురుషస్య త్వచం ప్రావిశత్. లోమగణశబ్ద స్తత్సహచరితం స్పర్శనేన్ద్రియం లక్షయతీతి ప్రాగుక్తమ్. ౨౫౮

శ్లో॥ భూత్వా స్వాన్త మథేన్ద్ర రాప హృదయం మృత్యు ర్హ్యపానోఽభవ
న్నాభిం ప్రావిశ దస్య శిశ్న మవిశ న్నాపో భవన్త్యో రసః
క్షుత్తృడ్దైవతయుగ్మ మాసు భగవాం శ్చక్రేఽర్థితో భాగవత్
స్రష్టుం సోఽన్న మథైక్ష తైష పురుష స్తల్లోకపానాం కృతే. ౨౫౯

వ్యా.—అథ ఇన్ద్రః స్వాన్తం మనో భూత్వా హృదయ మాప ప్రావిశత్. మృత్యు ర్దేవతా అపాన స్తత్సహచరితం పాయ్విన్ద్రియం భవ న్నాభిం గుదమూలం ప్రావిశద్ధి. ఆపః అప్శబ్దోపలక్షిత పఞ్చభూతోపాధికః ప్రజాపతిః రసః రేత ఉపస్థేన్ద్రియమితియావత్. భవన్త్యస్సత్యః అస్య పురుషస్య శిశ్న మవిశన్. భగవా న్పరమేశ్వరః, అర్థితః ఆవాభ్యా మధిష్ఠానం కల్పయే త్యశనాయా పిపా సాభ్యాం ప్రార్థితస్సన్. క్షుత్తృడ్దైవతయుగ్మ మశనాయాపిపాసాఖ్యదేవతాద్వన్ద్వ మాసు అగ్న్యాదిదేవతాసు భాగవత్ భాగయుక్తం చక్రే. విరాడ్దేహేపి తయో

స్వతన్త్రాధిష్ఠానాభావా దితిభావః, యస్యై దేవతాయై హవిరాది దీయతే సా స్వహవిరాదే రంశ మశనాయాపిపాసయోః ప్రదత్తఇతి బోద్ధ్యమ్ అథ ఏష పురుషః పూర్ణః పరమేశ్వరః పరమకారుణికత్వా త్స్వయమేవ తల్లోకపానాం తేషా మగ్న్యాదిలోకపాలానాం కృతే తదర్థ మన్నం స్రష్టు మైక్షత. సఙ్కల్పితవాన్. అన్నాభావే తు త్త్రుద్యుక్తానాం తేషాం స్థిత్యసమ్భవా దితిభావః.

శ్లో॥ అద్భ్యోఽన్నం తపసా చరాచర మభూ ద్యాతో గ్రహే తస్య వాక్
ప్రాణోఽక్షిశ్రవణం త్వగిన్ద్రియ మిదం చిత్తంచ శిశ్నం క్షమమ్
నైవాసీ త్పురుషో జిఘృక్షు రథ సోఽపానేన సా ధ్వగ్రహీ
దన్నం వాయు రయం యతో భవతిచాన్నాయు స్తతోఽన్నగ్రహః ౨౯౦

వ్యా.— తపసా దర్శితే నేశ్వరసఙ్కల్పేన. అద్భ్యః పఞ్చభూతేభ్య స్సకాశా చ్చరాచరం చరం మూషికాది అచరం వ్రీహ్యాది అన్న మభూ దాసీత్. యాతః మా మత్య స్త్యేతఇతి భయా త్పలాయమానస్య పలాయితు ముద్యుక్తస్యేతి యావత్. తస్మాదన్నస్య గ్రహే గ్రహణే వాగిన్ద్రియం ప్రాణో ఘ్రాణేన్ద్రియ మక్షీన్ద్రియం శ్రవణ మిన్ద్రియం త్వగిన్ద్రియం శిశ్న ముపస్థాఖ్య మిన్ద్రియం చేదం చిత్త మన్తరిన్ద్రియంచ క్షమం శక్తం నైవాసీత్. అథ అన్నం జిఘృక్షుస్స పురుషః అపానేన ముఖచ్ఛిద్రే ణాన్తర్గచ్ఛతా వాయునా అన్నం సాధు సమ్య గగ్రహీత్. యతో యస్మా దయం వాయు రన్నాయుః అన్నమే వాయు ర్యస్య స తథోక్తః, అన్నజీవనః భవతి. చఃప్రసిద్ధౌ, వాయుశ్చ వాయు రేవేతివా. తత స్తస్మా ద్వాయు రన్నగ్రహః అన్నగ్రాహకః భవతి. అన్న మదా మేత్యాదిశ్రుత్య న్తరే వాయోర న్నాయు ష్ట్వప్రసిద్ధే రన్నాయుషో వాయో రేవాన్నగ్రహణ శక్తి ర్నాన్యస్యేతి భావః. ౨౯౦

శ్లో. న స్యాదేవ ఋతే మయా తను రియం వాగాదిదేవా శ్రితా
నాపానః కరణం స్వతోఽన్నగిళనే శక్నోతి నాన్నంవినా
దేహ స్తిష్ఠతి దేవతాశ్చ తదహం దేహం విశేయం కయా
ద్వారే త్యేష విదార్య శీర్ష మవిశ ద్ద్వారా విదృత్యాఖ్యయా. ౨౯౧

వ్యా.—యదర్థ మియం సృష్టి రభిహితా తాం పరమాత్మనో హృదన్తరే స్థితిం ప్రవేశద్వారేణ కథయతి - నేతి. మయా ఋతే వినా వాగాదిదేవాశ్రితా ఇయం తనుః పురుషః నైవ స్యాత్ - కుతో నస్యా త్తత్రాహ - కరణ మన్నగిళన క్రియాయాం సాధకతమభూతో ప్యపానః స్వతః స్వయ మన్నగిళనే నశక్నోతి

నక్షమతే. కర్త్రధిష్ఠితస్యైవ కరణస్య లోకే వ్యాపారదర్శనాత్ - అన్నంవినా దేహో నతిష్ఠతి దేవతా అగ్న్యాదయో నతిష్ఠన్తి చా ద్వాగాదికరణాన్యపి నతిష్ఠన్తి తత్తస్మా త్కర్త్రా మయా ఽవశ్యం దేహే ప్రవేష్టవ్యత్వాదితిభావః. ఏష పరమేశ్వరః అహం దేహం కయాద్వారా ప్రపద ఇచ్ఛ మూర్ధాచేతి సఙ్ఘాతస్య ద్వా ప్రవేశమార్గా తత్ర కేన మార్గేణ విశేయ మితి ఆలోచ్యేతి శేషః. గమ్యమానార్థత్వా దప్రయోగః. శీర్షం మూర్ధానం విదార్య భిత్త్వా విదృత్యాఖ్యయాద్వారా దేహ మవిశత్ - స్వామినో మమ ప్రపదద్వారేణ ప్రవేశో నయుక్తఇతి మత్వేతిభావః. నను. నేత్రశ్రోత్రాది ద్వారనవకేసతి కిమితి ద్వారాన్తరం ప్రకల్ప్య పరమేశ్వరో దేహం ప్రావిశ దితిచే దుచ్యతే; భృత్యా వాగాదయో యై ర్ద్వారై ర్దేహం ప్రావిశన్ తద్ద్వారా స్వామిన ఈశ్వరస్య ప్రవేశో నయుక్తఇతి. ఏవం జీవరూపేణ దేహం ప్రవిశ్య స్థితం హృదన్తరగతం బ్రహ్మ ధ్యాయే దితిభావః. ౨౬౧

శ్లో॥ జీవస్సన్ పురుషో యయా ఽవిశ దిదం సా బ్రహ్మరన్ధ్రాత్మనా
ఖ్యాతా మూర్ధ్ని శిశోశ్చ దృశ్యత ఇయం తన్నాన్దనం దేహినః
భిత్త్వైనా మనయా ప్రయాతి పురుషో యః ప్రాప్య స బ్రహ్మణః
స్థానం సద్భువి జన్మనే నను పున ర్నావర్తతే ముచ్యతే. ౨౬౨

వ్యా.—నను నేత్రాదివత్పురుషస్య శిరసి న ద్వా ర్దృశ్యతఇతి కథ మీశ్వరస్య మూర్ధద్వారా దేహప్రవేశో నిశ్చేతుం శక్య ఇత్యత్రాహ-జీవఇతి. పురుషః పూర్ణః పరమాత్మా జీవస్సన్ యయాద్వారా ఇదం శరీర మవిశత్ . సా ద్వాః బ్రహ్మరన్ధ్రాత్మనా ఖ్యాతా ప్రసిద్ధా. ఇయం ద్వాః శిశో ర్మూర్ధ్ని చ దృశ్యతే. ఇదం చేశ్వరప్రవేశద్వారం నాగ్న్యాదిప్రవేశద్వారతుల్యం కిన్తర్హి తన్మూర్ధద్వారం దేహినః నాన్దనం. నన్దయతీతి నన్దనం తదేవ నాన్దనం భవతి కథ స్తత్రాహ. యః పురుషో దేహీ ఏనాం ద్వారం భిత్త్వా అనయాద్వారా ప్రయాతి మ్రియతే, సః బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్య సమ్బన్ధి సత్సత్యం స్థానం ప్రాప్య భువి పునర్జన్మనే నైవావర్తతే. కిన్తు ముచ్యతఏవ తస్మాజ్జీవస్య బ్రహ్మలోకప్రాపక మిదం ద్వారం సర్వోత్తమం నన్దన మన్యానితు సంసార కారణత్వా దనన్దనాన్యేవేతిభావః. నను పరమాత్మా మూర్ధానం భిత్త్వా దేహం ప్రావిశ దిత్యయుక్తం సర్వవ్యాపినః పరమాత్మనః పూర్వమేవ దేహే సత్త్వాత్ . నచ జీవరూపేణ ప్రావిశదితి తత్సమాధిః పరమాత్మాభిన్నస్య జీవస్యాపి వ్యాపకత్వాత్. నిత్యచైతన్యలక్షణః పరమాత్మైవహి జీవః. నాపి లిఙ్గాత్మనా ప్రావిశ దితివాచ్యం లిఙ్గ స్యాన్తఃకరణబహిష్కరణషట్కాత్మకస్య జీవప్రవేశా త్ప్రాగేవ ప్రవేశ

స్యైహోక్తత్వాత్. ఇతిచే దుచ్యతే. పరమాత్మప్రవేశప్రతిపాదకశ్రుతివాక్యానాం న స్వార్థే తాత్పర్యం; కిన్తు జీవపరమాత్మాభేదఏవేతి. నచైవం మూర్ధరన్ధ్రస్య నిర్హేతుకత్వాపత్తిః. గర్భస్థస్య శిశో ర్మాతృభుక్తాన్నరసగ్రహణద్వారత్వా త్తస్య. ఏవం శిశూదరే మాతృభుక్తాన్నరసప్రవేశార్థం యోగినాం బ్రహ్మరన్ధ్రం భిత్వా బ్రహ్మలోకప్రయాణార్థంచ భగవతా కల్పిత మిదం మూర్ధరన్ధ్రం. నతు స్వప్రవేశార్థ మితి. నహి వాగాదిసముదాయస్య లిఙ్గశరీరాత్మకస్య స్వాన్తర్యామిణం జీవం వినా స్థితిః, యేన వాగాది ప్రవేశానన్తర మవ్యాపకోపి జీవః ప్రవిష్ట ఇత్యుచ్యేత; ప్రాణాద్యుపాధిభిస్సహ పూర్వ ముత్క్రాన్తస్య జీవస్య తథై వేదానీమపి ప్రవేశ ఉచితః. కిఞ్చ రేతసః ప్రాణరాహిత్యే శరీరాకారపరిణామో నైవభవేత్. న హ్యప్రాణం వస్తు వృద్ధ్యాదికం భజతి. 'పురుషేహవా అయ మాదితో గర్భో భవ' తీతి శ్రుతేశ్చ, దేహినో రేతోరూపమేవ ప్రథమం జన్మేతి కృత్వా రేతస్యేవ లిఙ్గశరీరావచ్ఛిన్నజీవసద్భావః. తథాచ దేహే వాగాదిప్రవేశ, ఇత్యేతద ప్యసంభవమేవ. శ్రుతిత్వేతు రేతసి వాగాద్యధిష్ఠానభూతవక్త్రాద్యవయవాభావేన వాగాదిసత్త్వ మసత్త్వప్రాయమేవ - పిణ్డస్య వక్త్రాద్యవయవోత్పత్తౌతు తత్ర వాగాదిసత్త్వం స్ఫుట మిత్యభిప్రాయేణ వక్త్రాదా వాగాదిప్రవేశ ఉక్తః. తస్మాత్ రేతఏవ లిఙ్గోపాధికజీవసహితం తస్యచ శరీరాకారపరిణతస్య ముఖాద్యధిష్ఠానాన్యుత్పన్నాని క్రమేణ. తా న్యధిష్ఠాయ స్థిత్వా ప్రథమం ప్రాణ స్సవ్యాపారో జాతః, తతః క్రమేణ చక్షురాదీని సవ్యాపారాణి జాతానీతి స్థితిః. ఏవం స్థితే పరమాత్మనో జీవరూపేణ దేహే ప్రవేశ ఇత్యేతద్వాక్యం జీవేశ్వరాభేదప్రత్యాయకమేవ. నచ పరమాత్మా మూర్ధానం భిత్త్వా ప్రతిబిమ్బరూపేణాన్తఃప్రవిష్ట ఇతివాచ్యం, ప్రతిబిమ్బాఖ్యస్య జీవస్య ప్రాగేవ తత్ర సత్త్వాత్. నప్రతిబిమ్బంహి లిఙ్గమ్. నను పరమాత్మైవ యది జీవః కథం సంసారిత్వ న్తస్యేతిచే దతఏవ దేవతా స్సంసారసముద్రే న్యపత న్నిత్యుక్తం సఙ్ఘాతధర్మ ఏవ సంసారో న జీవధర్మ ఇత్యభిప్రాయేణ, నచ కర్తు స్తస్య కథ మసంసారిత్వమితి వాచ్యం. సాక్షిత్వరూపమేవ కర్తృత్వ న్తస్యేతి. నచ జీవస్యాక్రియత్వే కథం జడానాం కరణానాం వ్యాపారిత్వ మితి వాచ్య మయస్కాన్తలోహన్యాయేన చేతనజీవసన్నిధానమాత్రేణ కరణానాం వ్యాపారసిద్ధేః. నను యదీశ్వరఏవ జీవ స్తర్హి సర్వే జీవా స్స్వతన్త్ర్యేణ బ్రహ్మరన్ధ్రం భిత్వా కిమితి బ్రహ్మలోకం నగచ్ఛేయు రితిచే దత్యల్ప మిద ముచ్యతే. సర్వే జీవా స్స్వేచ్ఛాదేవ పరమానన్దబ్రహ్మభావలక్షణం మోక్షం కిమితి నగచ్ఛేయు రితి వక్తవ్యత్వాత్. నచ తథైవ

పృచ్ఛామఇతి వాచ్యం, తథైవ పరమానన్దబ్రహ్మరూపేణ స్థితత్వా జ్జీవస్య సర్వదాపి. న చైవం మోక్షశాస్త్రం వ్యర్థ మితివాచ్యం దర్శితజ్ఞానార్థ మోక్షశాస్త్రస్యావశ్యకత్వాత్. నచ యోగశాస్త్రం వ్యర్థ మితి వాచ్యం, దర్శితజ్ఞానవిహీనానాం బ్రహ్మలోకకామినాం బ్రహ్మచర్యాదిసాధనసమ్పన్నానా న్తస్యావశ్యకత్వాత్. నచ సర్వవ్యాపినః పరమాత్మనో జీవస్య బ్రహ్మలోకగన్తృత్వాసమ్భవా ద్వ్యర్థఏవ యోగ ఇతి వాచ్యం. తాదృశస్యాపి జీవస్య లిఙ్గశరీరతాదాత్మ్యాధ్యాసేన గన్తృత్వసమ్భవాత్. నచ కథ మ్పరమాత్మన స్సర్వజ్ఞస్యాధ్యాస ఇతి వాచ్యం, యథా నిర్విశేషస్య పరమాత్మన ఈక్షణం తథైవేతి - నచ మాయోపాధికస్య సర్వజ్ఞస్య సవిశేషస్యేక్షణ ముపపద్యత ఇతివాచ్యమవిద్యోపాధికస్యాపి పరమాత్మనోఽధ్యాస ఉపపద్యతఇతి - నచ సర్వవిదుషః కథమవిద్యేతి వాచ్య మవిద్యాయా జ్ఞానాభావరూపత్వాభావేన తస్మి న్తస్యా స్సమ్భవాత్ - నచాహం బ్రహ్మాస్మీతి జ్ఞానవతి తస్మిన్ కథ మజ్ఞానసమ్భవ ఇతి వాచ్యం, వృత్తిరూప స్యాహంబ్రహ్మాస్మీతిజ్ఞానస్య గురూపదేశాత్ప్రా క్తస్మి న్నభావాత్- అజ్ఞాన స్యైవాభావే తత్కార్యబుద్ధివృత్తేర ప్యభావాచ్చ. నచ మాయాకార్యమేవ బుద్ధి ర్నాజ్ఞానకార్య మితి వాచ్యం, మాయాఽజ్ఞానయో రేకత్వాత్ - తస్మా ద్వస్తుతోఽనుపపద్యమానో ప్యధ్యాసః పరమాత్మని మాయ యోపపద్యత ఇత్యాస్తాం విస్తరః. ౨౬౨

శ్లో॥ త్రీ ణ్యేతస్య పదాని సన్తి హృదయం కణ్ణాశ్చ చక్షు స్తథా
తిస్ర శ్చాస్య దశా స్సుషుప్తి రితిచ స్వప్న స్తథా జాగరః
స్వప్నాఏవ భవన్తి తే త్రయ ఇతి స్యా మ్యేష సఞ్జాతవా
నాత్మార్థం పురుషార్థమేవ స పున స్సఞ్జాత ఆచేష్టతే. ౨౬౩

వ్యా.—సంసారమేవ జీవస్య దర్శయతి- త్రీణీతి. ఏతస్య జీవస్య హృదయం కణ్ణాః చక్షు రితి త్రీణి పదాని స్థానాని సన్తి. తథా అస్య సుషుప్తిః స్వప్నః జాగరశ్చేతి తిస్రో దశాశ్చ సన్తి. యథాసఙ్ఖ్య మత్ర బోద్ధ్యమ్. తథాశబ్ద స్సన్తీతి క్రియాపదానుకర్షణార్థః. అయమేవహి జీవస్య సంసారః. యత్స్థానత్రయే స్థిత్వా దశాత్రయ స్యానుభవ ఇతి. నను పరమేశ్వరస్యైవ సతో జీవస్య కథం సంసారఇతి శఙ్కాయాం సంసారస్య మిథ్యాత్వా న్న కశ్చి ద్దోష ఇత్యాహ. తే త్రయ స్సుషుప్తిస్వప్నజాగరాః స్వప్నాఏవ భవన్తి. స్వప్నో మిథ్యేతి సమ్ప్రతిపన్నత్వా న్మిథ్యా భవన్తీత్యర్థః. నచ మిథ్యాభూతేనాపి సంసారేణ జీవస్య బన్ధ

స్స్యాదితి వాచ్యం, బాలారోపితేన నైల్యేన గగనస్య సరూపత్వాదర్శనా న్మరీచి కోదకేన భూమేః పజ్కిలత్వా దర్శనాచ్చ. నను సజ్ఘాతధర్మఏవ సంసార ఇత్యుక్తం సఙ్ఘాతగతాన్యేవచ హృదయాదిస్థానాని యత్ర స్థిత్వా జీవ స్సుషుప్త్యాదిక మను భవతి. కిమర్థం జీవస్య తథావిధసఙ్ఘాతస్వీకరణ మతఆహ. ఏష స్వామీ జీవః ఆత్మార్థ మిత్యేవం సఙ్ఘాతవా న్భవతి. యది జీవ స్సఙ్ఘాతం న స్వీకుర్యా త్తర్హి సః కథ మాత్మానం జానీయాత్. సఙ్ఘాతే స్థితోహి జీవ ఆత్మానం పశ్యతి ఏతేన పరమాత్మన స్సఙ్ఘాతే ప్రవేశ ఆత్మస్వరూపబోధార్థఇతి సిద్ధం, వాగాదివ్యవహార సిద్ధ్యర్థఇతితు పూర్వ ముక్త మితి ప్రవేశస్య ఫలద్వయమ్. నను పురుష ఆత్మార్థం సఙ్ఘాతం గృహ్ణాతునామ సఙ్ఘాతస్తు స్వార్థమేవ చేష్టతే న పురుషార్థ మతఆహ. స సఙ్ఘాతః పునః కార్యకరణసఙ్ఘాతస్తు పురుషార్థమేవ చేష్టతే వ్యాప్రియతే. ఆ ఇతిస్మ రణే అద్భుతేవా- ఆసమన్తాత్, చేష్టతే ఆచేష్టతే ఇతివా. సఙ్ఘాతః పరార్థస్సంహతత్వా త్శయ్యాదివ దిత్యనుమానాత్. సఙ్ఘాత స్యాచేతనత్వాచ్చ న స్వార్థప్రవృత్తిరితిభావః. ఏతేన వాగాదివ్యవహారసిద్ధ్యర్థ మాత్మావబోధార్థశ్చ పరమాత్మా జీవరూపేణ సఙ్ఘాతే ప్రవిష్టః తస్మింశ్చ సాక్షిణి సఙ్ఘాతధర్మ స్సంసారోఽవిద్యయాఽఽరోపిత ఇతి సిద్ధమ్. ౨౬౩

శ్లో॥ జాతః సోఽథ పుమా నవైక్షత పరో భూతాని కింవా పరం
స్యా దతోఽత్రేతి త మేతమేవ పురుషం పూర్ణం పరం బ్రహ్మ సత్
దృష్ట్వాఽపశ్య మిద న్త ది త్యచకల త్తస్మా దిదన్ద్రః పుమా
నిన్ద్రం తం బ్రువతే పరోక్షవిధయా దేవాః పరోక్షప్రియాః. ౨౬౪

వ్యా.—ఏవం సఙ్ఘాతధర్మస్య జాగరాదిలక్షణస్య సంసారస్య జీవేఽధ్యా రోపం ప్రదర్శ్య తదపవాదం దర్శయతి జాతఇతి. అథ సః జాతః దేహం ప్రవిశ్య స్థితఇత్యర్థః. దేహే జాతేసతి తత్తాదాత్మ్యాధ్యాసేన జాతఇవ స్థితఇతివా. స పరః పుమాన్ భూతాని పృథివ్యాదీని బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యంతచరాచరదేహాత్మనా పరిణతాని అపరిణతానిచ అవైక్షత విచారితవాన్. విచారమేవ దర్శయతి. అత్ర భూతేషు పరం మత్తోఽన్య త్కింవా స్యాదితి కదాచి త్పరమకారుణికే నాచార్యే ణాత్మజ్ఞానప్రబోధకృచ్ఛబ్దకర్యాం వేదాన్తమహాభేర్యాం స్వకర్ణమూలే తాడి తాయాంసత్యాం తచ్ఛ్రుత్వా నేహనానేత్యాది వేదాన్తవాక్యజాతం స్వయం మననం కృతవా న్సత్తాభానరూపబ్రహ్మవ్యతిరిక్తం కిమత్రాస్తి భూతశబ్దవాచ్యం నకిమపీతి ఇతిభావః. ఏవం విచార్య. తతోనిదిధ్యాసనేన తం పూర్వోక్త మేతం

పురుషం పురిశయాన మాత్మాన మేవ పూర్ణం సర్వవ్యాపకం స త్సత్యం పరంబ్రహ్మ దృష్ట్వా ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మ సాక్షాత్కృ తేత్యర్థః. తదిదం బ్రహ్మేహ మపశ్య మితి అచకలత్ అనుసంహితవాన్. సమాధేరుత్థానేతి భావః. జహర్షేతివా కలే ర్జ్ఞానార్థకత్వాత్. అకథయదితివా గురవేఇతి శేషః. తస్మా త్పుమాన్ ఇదన్ద్ర ఇత్యుచ్యతే. ఇదం దృష్టవా నితీదన్ద్రఇతి నిరుక్తిః. దృశేః కర్తరి ఇగుపధలక్షణేకే ఛాన్దసత్వా చ్ఛలోపః. త మిదన్ద్రం సన్తమేవ పుమాంస మిన్ద్రం బ్రువతే బుధా ఇతిశేషః. కి మజ్ఞానా న్నేత్యాహ. పరోక్షవిధయేతి పరోక్షభఙ్గ్యా. పూజ్యానాం ప్రత్యక్ష నామగ్రహణభయా దితిభావః. కస్మా త్పరోక్షేణ బ్రువతే తత్రాహ - దేవాః పూజ్యా ఇన్ద్రాదయః పరోక్షప్రియాః పరోక్షనామ గ్రహణప్రియాః. పూజ్యాః ఖలు వ్యావహారికం ప్రాతిస్వికం నామ విహాయ పరోక్షేణ నామ్నా వాత్మనో నిర్దేశనం ప్రియ మ్మన్యన్తే. యథా. ఇన్ద్రః అహల్యాయై జారఇతి నామగ్రహణం, యథావా వ్యాసాదయః ఆచార్యాదినామగ్రహణంచ కిమ్బహునా లోకే పీదానీం విష్ణుమిత్రాదయః. అమాత్యఇతి ఆచార్యఇ త్యేవ మాదిస్వయోగ్యత్వప్రఖ్యాపకపరోక్షనామగ్రహణా దేవ ప్రీయన్తే. తస్మాత్సర్వ దేవాధిపస్య పరమేశ్వరస్య జీవస్య పరోక్షేణై వేన్ద్రఇతి నామ్నా నిర్దేశః ప్రియః ఇతిభావః. నచ పరమేశ్వరమే వేన్ద్రం బ్రువతఇతి వాచ్యం. పరమేశ్వరస్యై వేహ శరీరే జీవరూపేణ ప్రవిష్టత్వాత్ - అజ్ఞ స్యాపరమేశ్వరత్వేపి విజ్ఞస్య పరమేశ్వర త్వాచ్చ. నచ ఇదిపరమైశ్వర్యఇతి ధాతో ర్నిష్పన్న ఇన్ద్రశబ్ద ఇతి వాచ్యం. తథాత్వేపి స్వపితీత్యాది శబ్దానామి వేన్ద్రశబ్దస్యాపి వేదేన నిరుక్త్యన్తరస్య స్వాతన్త్ర్యేణ దర్శిత త్వాత్, స్వతన్త్రప్రమాణంహి వేదః. ఏవ మిదన్ద్రఇతి జీవస్య నామప్రసిద్ధివశా త్ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మపరోక్ష మితిసిద్ధమ్ - నచ ప్రత్యగ్భిన్నమేవాస్తు బ్రహ్మ పరోక్ష మితివాచ్యం, తథాసతి అయం ఘట ఇతివ దిదం బ్రహ్మేతి ప్రత్యక్షవిషయస్య బ్రహ్మణః ఘటవ ద్జ్ఞేయత్వేన జడత్వం స్యాత్ - నచేష్టాపత్తిః "సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేతి" శ్రుతేః. జ్ఞానరూపత్వా ద్బ్రహ్మణః. నచైవం జ్ఞాతాపి జీవో న బ్రహ్మేతి వాచ్యం- జ్ఞాతు ర్జీవస్యాపి జ్ఞానస్వరూపత్వాత్. నచ జ్ఞాతుః కథం జ్ఞానస్వరూపత్వ మితివాచ్యం జ్ఞాతు ర్జ్ఞానస్వరూపత్వాభావే తస్య జ్ఞానాన్తరకర్మత్వం వాచ్యం తస్మిన్ జ్ఞానే జ్ఞాత్రైవ కర్త్రాచే దేకస్మిన్ జ్ఞాతరి కర్తృత్వం కర్మత్వంచ విరుద్ధం ప్రసజ్యేత అన్యో జ్ఞాతా కర్త్రాచే త్తస్యా ప్యన్యో జ్ఞాతే త్యనవస్థా స్యాదితి. నను జ్ఞాతు ర్జ్ఞానాన్తరకర్మత్వం

నైవ వాచ్యం జ్ఞేయస్యైవ జ్ఞానకర్మత్వం న జ్ఞాతురితి తతో న దోషప్రసఙ్గ ఇతిచే న్నైవమ్. జ్ఞాతాకి మాత్మానం జానాతి నవా. అద్యే యేన జ్ఞానేన జానాతి తస్య జ్ఞానస్య కర్త్రైవ భవ త్యాత్మా జ్ఞాతా. విషయత్వాత్. ద్వితీయే కథం జ్ఞాతృసిద్ధిః. నచ స్వప్రకాశో జ్ఞాతేతి వాచ్యం జ్ఞానస్యైవ స్వప్రకాశత్వాత్. నచ ద్వయమపి స్వప్రకాశమేవేతి వాచ్యం. స్వప్రకాశవస్తుద్వయాభ్యుపగమే గౌర వాత్. శ్రుత్యాదివిరోధాచ్చ. జ్ఞాతైవ స్వప్రకాశో న జ్ఞాన మితివాచ్యమ్.జ్ఞానస్య ప్రకాశాత్మకస్య పరప్రకాశకత్వా యోగాత్. నహి ప్రకాశోఽన్యేన ప్రకా శ్యతే. తస్మా జ్జ్ఞానమేవ స్వప్రకాశం తదభేదా జ్జ్ఞాతు రాత్మనశ్చ స్వప్రకాశత్వ మతఏవ "తమేవ భాన్త మనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వ మిదం విభా"తీతి శ్రుతిరుపపద్యతే. నచ తస్య భాసేతి జ్ఞాతృజ్ఞానయో ర్భేదేన నిర్దేశా త్కథ మభేద ఇతి వాచ్యం రాహో శ్శిర ఇతివ త్తదుపపత్తేః. తస్మా జ్జ్ఞానస్వరూపఏవ జీవో బ్రహ్మాభిన్నః. ౨౬౪

శ్లో॥ సర్వాఙ్గా త్పురుషస్య సమ్భృతతమం తేజోహి వీర్యం బిభ
ర్త్యాత్మానం స్వతఏవ తేన పురుష స్తావ త్సగర్భో భవేత్
స్త్రీయోనౌ తదిదం నిషిఞ్చతి పుమాన్ రేత స్సజీవం స్వయం
జన్మేదం ప్రథమం పరస్య పురుష స్యౌపాధికస్య శ్రుతమ్. ౨౬౫

వ్యా.—ఏవ మధ్యారోపాపవాదాభ్యా మాత్మత త్త్వం ప్రదర్శ్య తజ్జ్ఞానహేతు వైరాగ్యజననార్థం జీవావస్థాః ప్రపఞ్చయతి. సర్వాఙ్గాదిత్యాదినా. యద్వా జాత సోఽథ పుమా నితి జీవస్య జన్మోక్తం సఙ్గ్రహేణ తదేవ విశదయతి - సర్వాంగా దిత్యాదినా. పురుషస్య యూనః సర్వాఙ్గాత్ సర్వేషాం మాంసశోణితరసాదీనా మఙ్గానాం సమాహారా త్సమ్భృతతమం పరినిష్పన్నం తేజోహి సారఏవ వీర్య మిత్యుచ్యతే. పురుషః యువా స్వతఏవ స్వస్మి న్నేవ స్వశరీర ఏవేత్యర్థః. ఆత్మాన మాత్మభూతం వీర్యం బిభర్తి. తేన వీర్యభరణేన హేతునా వీర్యేణేత్యేవవా తావ దాదౌ పురుషః యువా సగర్భః గర్భవాన్ భవేత్ యజ్ఞాదికర్మ కృత్వాఽ స్మా ల్లోకా ద్ధూమాదిమార్గేణ చన్ద్రమసం గత్వా క్షీణకర్మా వృష్ట్యాదిక్రమే ణేమం లోకం ప్రా ప్యాన్నభూతః పురుషేణ భక్షితో రసాదిక్రమేణ రేతో మయో భవ త్యవిద్యాకామకర్మపరతన్త్రో లిఙ్గీ జీవః తంచ రేతోమయం జీవం పురుషఏవ తావ ద్దేహే బిభర్తీతి పురుషస్యైవ వాదితో గర్భో భవతీత్యర్థః. పుమాన్ యువా త దిదం సజీవం జీవావిష్టం రేతః స్వయం స్త్రీయోనౌ నిషిఞ్చతి.

ఇదం స్త్రీయోనౌ రేతస్సేచన మౌపాధికస్య సోపాధికస్య పరస్య పురుషస్య ప్రథమం జన్మేతి శ్రుతం ప్రసిద్ధమ్. వక్ష్యమాణజన్మద్వయాపేక్షయాఽస్య జన్మనః ప్రాథమ్యం నతు స్వతః జన్మమరణపరమ్పరాయా అనాదిత్వా దితి బోధ్యమ్. న చాజస్య జీవస్య కథం జన్మేతి వాచ్యం రేతస్తాదాత్మ్యాధ్యాసేన తదుపపత్తేః.
౨౬౫

శ్లో॥ వక్షోజాదినిజాఙ్గవ న్మృగదృశః ప్రాప్యాత్మభూయం స్వయం
వీర్యాత్మా నహినస్తి మాతర మయం గర్భో వ్రణగ్రన్థివత్
నారీస్వోదరమధ్యవర్తిన మవేక్ష్యాత్మాన మాత్మేశితు
ర్గర్భ స్యోచితభక్తపేయగిళనా ద్వృద్ధిం విదధ్యా న్ముదా. ౨౬౬

వ్యా.—ఏవం పురుషేణ గర్భాధానే కృతేసతి అయం వీర్యాత్మా వీర్యపరిణామభూతో గర్భః. మృగదృశః నార్యాః వక్షోజాదినిజాఙ్గవ త్స్వయ మాత్మభూయ మాత్మభావ మాత్మావ్యతిరేకతామితియావత్. ప్రాప్య. మాతరం వ్రణగ్రన్థివ దితి వ్యతిరేకదృష్టాన్తః. నహినస్తి నబాధతే. యథా వ్రణగ్రన్థి ర్బాధతే తథా నబాధతే. ఇత్యర్థః. అన్వయదృష్టాన్తస్తు వక్షోజాదినిజాఙ్గవదిత్యేవ. అథ గర్భిణ్యాః కృత్యమాహ - ప్రసఙ్గాత్. నారీ ఆత్మేశితు ర్భర్తు రాత్మానం స్వోదరమధ్యవర్తిన మవేక్ష్య ఆత్మావై పుత్రనామాసీతిశ్రుతేః. భర్తురేవ పుత్రరూపేణ భార్యాయాం జాయమానత్వేన జాయేతి భార్యాయా నామప్రసిద్ధేశ్చేతి భావః. గర్భస్య కుక్షిస్థజన్తో రుచితభక్తపేయగిళనా దనుకూలాన్నపానీయభక్షణా న్ముదా వృద్ధిం విదధ్యాత్. నతు ఖిద్యేత. అన్యథా గర్భస్య నీరసత్వాత్ క్షయాద్యాపత్తే రితిభావః. ౨౬౬

శ్లో॥ భర్తారం నిజగర్భభూతమితి సా సమ్భావయన్తీ వధూ
ర్భర్త్రా సాధ్వభివర్ధితా భవతి సమ్పూర్ణ స్సగర్భ స్తతః
హస్తాఙ్ఘ్రిస్యశిరోముఖై రవయవైః క్లేశేన మాసా న్దశ
స్థిత్వా యోనిబిలా ద్వినిస్సరతి సః పుత్ర స్తదస్య జ్జనుః. ౨౬౭

వ్యా.—సా వధూ రన్తర్వత్నీ ఇతి నిజగర్భభూతం భర్తారం సమ్యగ్భావయన్తీ వర్ధయన్తీ సతీ స్వయం భర్త్రా సాధు సమ్యగభివర్ధితా రక్షితా భవతి. న హ్యుపకారప్రత్యుపకార మన్తరేణ లోకే కస్యచి త్కేనచి త్సమ్బన్ధో భవతి. తస్మా ద్గర్భిణ్యా భార్యాయా యథాకామం మధురాహారాదికం భర్తా దిశేత్. నాచ త ద్భుక్త్వా గర్భం వర్ధయే దిత్యర్థః. తతః. సః గర్భః హస్తాఙ్ఘ్రిస్యశిరో

ముఖై రవయవై స్సమ్పూర్ణస్సన్. శ్లేశేన గర్భాధానప్రభృతి దశమాసాన్ స్త్రీజఠరే స్థిత్వా యోనిబిలా త్పుత్రాత్మ త్పుత్రస్సన్ శ్లేశేన వినిస్సరతి. పితైవ పుత్రాత్మనా జాయతఇత్యర్థః. తత్పుత్రరూపేణ భవనం పరస్య పురుషస్య అన్య ద్వితీయం జనుః జన్మ భవతి. పూర్వోక్తజన్మాపేక్షయేతి భావః. ౨౬౭

శ్లో॥ పిత్ర్యాధాయ స చేహ పుణ్యకృతయే గౌణాత్మభూతం సుతం
నిర్యోగా దకృతార్థఏవచ మృతో భూయః క్వచి జ్జాయతే
ఏత జ్జన్మ తృతీయ మస్య బహవో యాతా స్త దేవ హ్యభవా
యాస్య స్త్వ ప్యత దుర్లభ న్తు భువనే మానుష్యజ న్మార్థదమ్. ౨౬౮

వ్యా.—నచ పితా ఇహ లోకే పుణ్యకృతయే సామ్పరాయాదికరణార్థం గౌణాత్మభూతం సింహో మాణవక ఇతివ దాత్మా పుత్రఇతి పిత్ర్యయస్య గౌణ త్వా దితిభావః. సుతం పిత్ర్యాధాయ పిత్రినిధాయ - నిర్యోగా ద్యోగాభావా దాత్మపరమాత్మసమ్బన్ధాభావా దిత్యర్థః. జ్ఞానయోగాభావా దితివా. అకృతార్థ ఏవ సన్ మృతో భూత్వా భూయః పునః క్వచి జ్జాయతేచ - ఏతత్ పితు ర్మృత్వా పున ర్భవన మస్య తృతీయం జన్మ భవతి. నను పితు ర్జన్మ కథ మ్పుత్రస్య తృతీయం జన్మే త్యుచ్యత ఇతిచే న్నైష దోషః. పితైవ పుత్ర ఇత్యుక్తత్వాత్ -యద్వా సచేత్యస్య పుత్ర ఇత్యేవార్థః. అన్య త్సమానమ్ - సోపి పుత్ర స్స్వపుత్రే భారం నిరోప్య ప్రియన్ పునర్జాయతేహి. తస్మాత్ - పితుస్సకాశా త్ప్రథమం జన్మ, మాతు స్సకాశా ద్వితీయం జన్మ, మరణాన న్తరం తృతీయం జన్మేతి జన్మత్రయం జీవస్య. నను మరణాన న్తరం యజ్జన్మ తి త్పితు స్సకాశా జ్జన్మనోఽనతిరి క్తమేవేతి కథం జన్మత్రయ మితిచే న్నైష దోషః. పూర్వస్మా త్పితు స్సకాశా జ్జన్మనోఽ న్యస్మా త్పితు స్సకాశా జ్జన్మేద మన్యదేవేతి - యద్వా - మృతోఽయం రేతో భావమే వాపద్యతఇతి ననియమః, కి న్త్వర్హి-యథాకర్మ యథాకథంచి జ్జాయతఏవేతి- త దేవ మస్య జీవస్య బహవో భవా జన్మాని యాతా అతీతాః. బహవో భవా యాస్య న్త్యపి. జన్మమరణపరమ్పరాయా అనాదిత్వా ద్యావన్మోక్ష మన న్తత్వాచ్చేతిభావః. నచ జన్మాన్యే వానన్తాని న మరణానీతి వాచ్యం. మరణా భావే జన్మాభావా త్పునరితి. ఏవం సర్వసులభేష్వపి జన్మసు మనుష్యజన్మ దుర్లభ మిత్యాహ. భువనే లోకే మానుష్యజన్మతు మనుష్యజ న్మైకన్తు దుర్లభ ముత దుర్లభమేవ సుకృతాతిశయలభ్యత్వా త్తస్యేతి భావః. నను భవతు దుర్లభం మనుష్య జన్మ కి న్తత్ప్రార్థనయే త్యతఆహ. అర్థదమితి - పురుషార్థప్రదం తస్మా త్ప్రార్థ

నీయమేవ తత్. కథంచి త్తత్ప్రాప్తౌ సత్యాం నోదాసితవ్యం కిన్తు పురుషార్థ ప్రాప్తయే ప్రయతితవ్యమేవ. తదుక్తమ్. "లబ్ధ్వా సుదుర్లభ మిదం బహుసమ్భ వాన్తే మానుష్య మర్థద మనిత్యమ పీహ ధీరః, తూర్ణం యతేత నపతే దను మృత్యు యావ న్నిఃశ్రేయసాయ విషయః ఖలు సర్వత స్స్యా" దితి. తస్మా న్మనుష్యసంసారా ద్విరక్తస్సన్ గురుశుశ్రూషాదినా పరమపురుషార్థసాధనం జ్ఞానం సమ్పాదయే దితి పరమార్థః. ౨౬౮

శ్లో॥ గర్భే స న్నహ మన్యదేవజననీ స్సర్వా స్సుఖే నాగమం
మా మావేష్ట్య రరక్షు రాయసపురప్రాయాహి దేహా శ్శతమ్
వేగా చ్ఛ్యేనఇ వాగతో వపు రహం భిత్త్వేవ జాలం ధియా
విద్వా నిత్యధిగత్య నిర్వృతి మజే ఒభూ ద్వామ దేవోఽమృతః. ౨౬౯

వ్యా.—ఏవం జీవ స్యావిద్యకం జన్మ మరణప్రవాహలక్షణం సంసారం దర్శ యిత్వా తతో విరక్తస్య విద్యయైవ మోక్షో నాన్యస్మా దిత్యేతదర్థం విద్యయా ముక్తస్య వామదేవస్య చరిత్ర మాహ - గర్భేఇతి. అహం గర్భే మాతుర్గర్భా శయే సన్నేవ సర్వా అన్యదేవజననీః అన్యేషాం దేవానా మగ్న్యాదీనాం జననీ రుత్పత్తీ స్సుఖే నాగమ మజ్ఞాశిషమ్. ఆత్మన స్సకాశా దేవ సర్వే దేవా జాతా ఇతి జ్ఞాతవా నస్మీత్యర్థః. జన్మా న్తరకృతవేదాన్తశ్రవణ మనన నిది ధ్యాసనబలా త్ప్రతిబన్ధక్షయే నాస్మిన్ జన్మని ఫలోన్ముఖా దితిభావః. ఆయస పురప్రాయా ఆయసాని పురాణీవ దుర్భేద్యా శత మమితా దేహా ఇతఃప్రా గనేకజన్మసు మా మావేష్ట్య రరక్షుః అరక్షన్. అహ మిదానీం జాలం శ్యేన ఇవ. వపుర్ధియా ఆత్మజ్ఞానేన వేగా ద్భిత్త్వా శరీరతాదాత్మ్యధ్యాస పరిత్యా గేన శరీరం నాశయి త్వేత్యర్థః. ఆగతో నిర్గతోస్మి. ఇతి విద్వా న్వామదేవః. అజే జన్మరహితే బ్రహ్మణి నిర్విశేషే ప్రత్యగభిన్నే నిర్వృతిం నిర్వాణం ప్రదీపవ దితి భావః. అధిగత్య అమృతోఽభూత్. విదేహకైవల్యం ప్రాపేత్యర్థః. యావ త్ప్రారబ్ధావసానం జీవన్ముక్తిసుఖ మనుభూయ పశ్చా ద్విదేహముక్తిసుఖం ప్రాపేతి యావత్. ౨౬౯

శ్లో॥ య ద్వే ద్వైప స పూర్వబుద్ధివిభవా ద్గర్భే శయానోపి సన్
య స్తద్వేద గురూపదేశవిభవా ద్బ్రహ్మాహమస్మీతి సః
ఊర్ధ్వస్సన్ సఇవాఙ్గభేదవశత స్సూత్క్రమ్య సంసారతః
స్వర్గం లోక ముపేత్య కామ మఖిలం ప్రా ప్యామృత స్స్యాద్ధ్రువమ్. ౨౭౦

వ్యా.– సఏష వామదేవః గర్భే శయానస్సన్నపి పూర్వబుద్ధివిభవా జ్జన్మా న్తరీయజ్ఞానవైభవా ద్యద్వేద. తద్బ్రహ్మ. అహమస్మీతి గురూపదేశవిభవా త్తత్త్వమసీత్యాకారకమహావాక్యోపదేశమననవైభవా ద్యః వేద. స విద్వాన్. సఇవ వామదేవఇవ. అజ్ఞభేదవశత శ్శరీరభేదవశాత్ శరీరవినాశా దిత్యర్థః. జ్ఞానేన శరీరాత్మాభిమానత్యాగాదితి యావత్ - ఊర్ధ్వః పరమార్థభూతస్సన్. సంసారత స్సంసారా త్సూత్క్రమ్య సుష్ఠూత్క్రమ్య సంసార ముత్తీర్యేత్యేతత్. స్వర్గం లోకం పరిత్యగభిన్నబ్రహ్మాఖ్యం లోక ముపేత్య. అఖిలం కామం సర్వాన్ కామా న్వాప్య జీవన్ముక్తిదశాయాం సర్వాత్మత్వేన సర్వకామా న్వాప్యేత్యర్థః- అమృతః స్యాత్, బ్రహ్మైవ భవేత్. ధ్రువ ముక్తార్థేనాస్తి సంశయ ఇత్యర్థః. ౨౨౦

శ్లో॥ శబ్దం యేన శృణోతి జిఘ్రతి యతో గన్ధంచ యే నేక్షతే
రూపం యేన వచాంసి వక్తిచ రసం జానాతి యే,నైష నా
త త్ప్రజ్ఞాన ముదీర్యతే శ్రుతిగణై రాత్మేతి సజ్ఞానవి
జ్ఞానాజ్ఞానమనోధృతిక్రతుమతిప్రష్ఠాభిధానం చ తత్. ౨౨౧

వ్యా.–నను ఆత్మాభిన్నబ్రహ్మజ్ఞానా న్ముక్తి రిత్యుక్తం క స్తా త్రాత్మా కింవా బ్రహ్మ ఇత్యతాహ- శబ్దమితి. ఏష నా మనుష్యః మనుష్యాధికారికత్వా చ్ఛాస్త్రస్య శ్రోతాఽహ మిత్యాద్యభిమానవాన్ జీవఇతివా. యేన శబ్దం శృణోతి యతో యేన గన్ధం జిఘ్రతి యేన రూప మీక్షతే యేన వచాంసి వక్తి. యేన రసం జానాతిచ ఇదం స్వాదు ఇద మస్వాదు ఇతి విజానాతీత్యర్థః. కట్వామ్లాది రసం జానాతీతివా. త త్ప్రజ్ఞానం ప్రకర్షేణ జ్ఞాయతేఽనేనేతి ప్రజ్ఞానం వస్తు ఆత్మేతి శ్రుతిగణై రుదీర్యతే ఉచ్యతే. నన్వేవం జ్ఞాతు శ్శ్రోతు ర్ద్రష్టు ర్ఘ్రాతుశ్చ పురుషస్య కర్తు ర్య త్కరణం జ్ఞానసాధకతమం మనశ్చక్షుర్ఘ్రాగాదీన్ద్రియజాతం త దాత్మేతి సిద్ధ మితి చేన్నైవంవాచః. సముదాయ స్యాపేస్తుత్వా త్కి మిన్ద్రియాణాం సర్వేషా మాత్మత్వం వదసి? యద్వా. అన్యతమస్య; - నాద్యః. ఏకస్మిన్నేవ దేహే నానాత్మత్వప్రసఙ్గాత్ - నాన్త్యః. అన్యతమ స్యాత్మత్వనిర్ధారణాయోగాత్-నహి చక్షురేవేన్ద్రియ మాత్మా నతు శ్రోత్రాదీన్ద్రియాణీతి శ్రోత్ర మిన్ద్రియమే వాత్మా నతు చక్షురాదీనీతివా నియన్తుం శక్యతే. న చాద్యః పక్షప ఏష్టః. ఏకస్మిన్నపి గృహే విఫలే బహుయజమానసత్త్వదర్శనా దితి వాచ్యం. యోఽహం ఘట మద్రాక్షం సోఽహ మిదానీం స్పృశామీతి ప్రతిసన్ధానానుపపత్తేః. తస్మా

న్నేన్ద్రియ మాత్మా. నను అన్తఃకరణ మేకమే వాత్మా, తదేవ చక్షుర్గోళకాది ద్వారా నిర్గత్య రూపాదిదర్శనకరణమపి భవతీతి బహిష్కరణమపి తదేవ- ఇతి సిద్ధమితిచే న్నైవమపి. సత్స్వపి నేత్రశ్రోత్రాదిగోళకేషు అన్ధబధిరాదీనాం దర్శనశ్రవణాద్యభావదర్శనా త్తత్తద్గోళకాతిరిక్తం, తత్తదధిష్ఠితం, తత్తదిన్ద్రియ మవశ్య మభ్యుపేయ మభ్యుపేతేచ తస్మి న్ననేకేషాం కరణానాం నైకాత్మత్వ సిద్ధిరితి. నన్వేవం కరణానా మనేకత్వా దాత్మత్వ మనుపపన్నం కర్తు రాత్మ త్వఞ్చ శ్రుత్యా నోక్తమితి-కః పున రాత్మేతిచే దుచ్యతే. జ్ఞానమ్ప్రతి కర్తా కరణం కర్మచ మాభవ త్వాత్మా కిన్తు జ్ఞానమేవాత్మేతి. హన్త మహా దిదం పాణ్డిత్యం య త్క్రియైవ జ్ఞానాఖ్యా ఆత్మేతి-నచ జ్ఞానం న క్రియేతి వాచ్యం, జ్ఞాన స్యాక్రి యాత్వే కథం జ్ఞానమ్ప్రతి కర్తృకరణే స్యాతామ్. తక్షణాదిక్రియామ్ప్రతిహి తక్షకవాశ్యాదిరూపకర్తృకరణభవనమ్. తర్హి జ్ఞానమ్ప్రతి కర్తృకరణయో రుక్త త్వాత్. యద్యేవ మీక్షణమపి క్రియైవ, ఈక్షతిధాత్వర్థత్వాదితి. తర్హి ప్రజ్ఞానం కరణమేవ తత్సాధకతమత్వాత్. నచ చక్షురాద్యన్యస్య ప్రజ్ఞానాఖ్యస్య కరణ స్యాప్రసిద్ధత్వా త్ప్రజ్ఞానం న కరణ మితి వాచ్యం, ప్రకృతశ్రుతిప్రసిద్ధత్వాత్. తస్మా త్ప్రజ్ఞానం కరణమేవ. యద్యేవం కరణత్వం ప్రజ్ఞానస్య సమ్ప్రతి పద్యతే. తర్హి కరణస్య కర్తృపరతన్త్రత్వా త్ప్రజ్ఞానరూప ఆత్మాపి పరతన్త్ర స్స్యాదితి మహా దనిష్టం స్వతన్త్రస్యై వాత్మత్వాత్ - పారతన్త్ర్యేచ సత్యాత్మనో చేతనత్వాద్యాపత్తేశ్చేతి - అత్రోచ్యతే సమాధిః. జీవః ప్రజ్ఞానేన నిత్యచైతన్యే నాత్మస్వరూపభూతేన సర్వా ఞ్శబ్దాదీ న్విషయా నవభాసయతీతి ప్రజ్ఞాన మాత్మా. స్వరూపస్యై వాత్మత్వాదితి - నచ స్వరూపస్య స్వస్మా దనతిరిక్తత్వా త్కథం కర్తు రేవ జీవస్య కరణత్వ మితి వాచ్యమ్- దేవదత్త స్స్వయం గచ్ఛతీత్యాది ప్రయోగ సత్త్వాత్- స్వేనేత్యర్థే స్వయమి త్యయ మవ్యయశబ్దః. ఏవం జీవః ప్రజ్ఞానేన శబ్దాదీ నవభాసయతీత్యపి ప్రయోగ స్సాధు రేవ - స్వశబ్దార్థత్వా త్ప్రజ్ఞానస్య ప్రజ్ఞాన మాత్మా ఆత్మాహి స్వమితి - నను దేవదత్త స్స్వయం గచ్ఛతీ త్యస్య దేవదత్తో వాహనాదినా నగచ్ఛతి కిన్తు స్వేనైవ పద్భ్యామేవగచ్ఛతీత్యర్థ ఇతిచే త్తథై వేహాపి జీవః ప్రజ్ఞానేన శబ్దాదీ నవభాసయతీత్యస్య జీవ శ్శ్రోత్రాదినా శబ్దాదీ న్నావభా సయతి కిన్తు స్వరూపచైతన్యేనై వేత్యర్థ ఇతి - నచ పశ్యతి శృణోతీత్యాదిధాతూనాం కథం ప్రకాశయతీత్యర్థసిద్ధి రితి వాచ్యం. రూపశబ్దాదివిషయభేదేన దర్శనశ్రవణా దీనాం భేదేపి అవభాసనాత్మనాఽభేదఏవేతి. రూపం పశ్యతి శబ్దం శృణోతీత్యాదీనాం రూపం జానాతి శబ్దం జానాతీత్యాది రేవహి పర్యవసితోఽర్థః. నచావభాసనం న జ్ఞాన

మితి వాచ్య మవభాసన మవబోధనం జ్ఞానమేవేతి - న త్విద మవభాసనం ప్రజ్ఞానం కిన్తు తత్క్రియైవ - యథా సూర్యాదిప్రకాశస్య ఘటాద్యవభాసనం క్రియా-తస్మా ద్యథా సూర్యాదిప్రకాశో ఘటాదిక మవభాసయతి తథాప్రజ్ఞానంశబ్దాదివిషయజాత మవభాసయతీతిప్రకరణార్థః. నను శ్రోత్రాదయఏవ శబ్దాదీ నవభాసయన్తీతి ప్రత్యక్షేసతి కిమితి ప్రజ్ఞాన మవభాసయతీ త్యుచ్యత ఇతిచే న్నైవమ్. శ్రోత్రాదీనాం జడానాం శబ్దాద్యవభాసకత్వాయోగాత్. నచ జడస్యాపి సూర్యప్రకాశస్య ఘటాద్యవభాసకత్వం దృష్ట మితి వాచ్యం, తస్యాపి స్వత స్తదవభాసనాభావాత్. సహి చక్షుషి నిమీలితే సూర్యాదిప్రకాశో ఘటాదిక మవభాసయితుం క్షమతే. న చైవం సూర్యాద్యాలోకసహకృతం చక్షు ర్ఘట మవభాసయతీతి వాచ్యం, మనస్యన్యత్ర గతేసతి తస్యాపి తదవభాసనాయోగాత్. నచ సమనస్కం సాలోకంచ చక్షు ర్ఘటావభాసక మితి వాచ్యం, బహూనామపి జడానాం సన్నివేశస్య భాసకత్వరూపచేతనధర్మాసమ్భవాత్. నచ మనశ్చేతనమేవేతి తత్సమ్బన్ధా చ్చేతనత్వ మన్యస్యేతి వాచ్యం, కామసఙ్కల్పవిచికిత్సాదీనా మ్మనోధర్మాణా మ్మనోఽవభాస్యత్వాయోగా త్తదవభాసకవస్తునై వ మనసోఽప్యవభాస్యమానత్వా త్స్వప్నే రథాదిరూపేణ పరిణతస్య మనసోఽవభాస్యమానత్వదర్శనా జ్జాగ్రతిచ మనోరథమయస్య మనసోఽవభాస్యమానత్వా త్సుఖదుఃఖాకారపరిణతస్య మనసోఽప్యవభాస్యమానత్వా దేవ మవభాస్యమానస్య వస్తున శ్చేతనత్వాయోగా ద్యదితరావభాసక మితరానవభాస్యం స్వప్రకాశం తదేవ చేతన మితి సిద్ధాన్తా దచేతనమేవ మనః. తథా చక్షు శ్శ్రోత్రాదికమపి సూర్యాదిప్రకాశోఽపిచేతి. న చైవం సూర్యో జగ దవభాసయతీతి కథం సార్వజనీనో వ్యవహార ఇతి వాచ్యమ్. జగదావరక తిమిరాపహత్వేన చక్షురుపకారత్వాదితి. నచ చక్షుషో రూపానవభాసకత్వే కథం రూపదర్శనే చక్షుషః కరణత్వ మితి వాచ్యం, చక్షుర్ద్వారా నిర్గతాన్తఃకరణవృత్తే ర్ఘటాద్యావరకాజ్ఞాననాశకత్వాత్. న చైవ మజ్ఞాననాశకవృత్తేరే వాస్తు భాసకత్వం కి మ్ప్రజ్ఞానేనేతి వాచ్యం, జడస్య ఘటాదేః స్వతః స్ఫురణాయోగాత్. వృత్తేశ్చ జడాయా స్స్ఫురణాయోగా దజ్ఞాననాశమాత్రేణ ఘటాదివిషయజ్ఞానాసిద్ధేః. తస్మా చ్ఛబ్దాదీ న్విషయాన్. శ్రోత్రాదీని కరణాని తత్ప్రేరక మన్తఃకరణం తద్వృత్తిం ఘటాద్యావారక మజ్ఞానం తిమిరం తిమిరాపహం ప్రకాశంచ సర్వమపి ప్రజ్ఞానమే వావభాసయతి. కేనా ప్యన్యేన త న్నావభాస్యతే. అనవస్థాదిదోషాత్. స్వయమేవ త ద్భాసతఇతి. స్వప్రకాశం స్వేతరసర్వప్రకాశకంచ ప్రజ్ఞానం జీవస్య స్వరూప మాత్మేతి సిద్ధమ్. నను యథా సూర్యప్రకాశ

శ్చక్షురాద్యపేక్షయా ఘటాదిక మవభాసయతి తథా ప్రజ్ఞానమపి చక్షురా ద్య
పేక్షమేవేతి న ప్రజ్ఞానం స్వప్రకాశం స్వయంజ్యోతిష్ట్వంహి స్వప్రకాశత్వం స్వయం
జ్యోతిష్ట్వం చేతరాపేక్షాంవినా స్వస్యాన్యేషాం చావభాసకత్వ మితి కృత్వా
ప్రకాశఇవ ప్రజ్ఞానమపి జడమేవేతిచే న్నైవమ్. సూర్యప్రకాశ శ్చక్షుషి నిమీ
లితే నస్ఫురతి తస్మి న్నున్మీలితేస్ఫురతీతి తస్య చక్షురవభాస్యత్వా దస్తు జడత్వం.
ప్రజ్ఞానన్తు మనశ్చక్షురాదివ్యాపారే సూర్యాదిప్రకాశేచ సత్య ప్యసత్యపి స్ఫుర
త్యేవ తత్సాక్షిత్వా ది త్యన్యావభాస్యత్వాభావా న్న జడమ్. చక్షుస్సూర్యాది
మన పేక్ష్యైవ స్వప్నప్రపఞ్చ మవభాసయతీతి స్వయంజ్యోతిశ్చ ప్రజ్ఞానమ్. నచ
స్వప్నే భవతు ప్రజ్ఞానస్య స్వయంజ్యోతిష్ట్వం నతు జాగ్రితి సత్త్వా చ్చక్షురాద్య
పేక్షాయా ఇతి వాచ్యం. జాగ్రిత్యపి చక్షురాదేః ప్రజ్ఞానావభాస్యత్వదర్శనాత్.
చక్షురాద్యవభాసకం ప్రజ్ఞానం ఘటాద్యవభాసనాయ చక్షురాదిసాహ్య మపేక్షత
ఇత్యస్య వచన స్యాపహాసాస్పదత్వాత్. న చాన్తరస్య ప్రజ్ఞానస్య చక్షురాద్యాన్తర
విషయావభాసకత్వేపి బాహ్యఘటాదివిషయావభాసకత్వం న సమ్భవతి వ్యవహిత
త్వాదితివాచ్యం, ప్రజ్ఞానస్య సర్వవ్యాపక స్యాన్తర్బహిర్భావాయోగాత్. న చైవ
మన్ధబధిరాదే రపి రూపశబ్దాదిజ్ఞానం స్యా త్సర్వావభాసకప్రజ్ఞానసత్త్వా దితి
వాచ్యం. సుషుప్తౌ మనశ్చక్షురాద్యభావేఽపి యస్య జీవస్య ప్రజ్ఞావశా త్సర్వ
జ్ఞానం భవతి. స్వప్నే చాన్ధబధిరాదే రపి కాశ్యాదిపత్తనదర్శనం తత్పురజనకోలా
హలశ్రవణం చ ప్రజ్ఞానవశా దేవ భవతి. తస్య జాగ్రిత్యపి కుతో న రూపశబ్దాది
జ్ఞానం భవతి. నను మహ దేత దిన్ద్రజాలం యన్మూఢ స్సుషుప్తౌ జీవ స్సర్వజ్ఞ ఇతి
అన్ధో బధిరశ్చ జాగ్రితి ద్రష్టా శ్రోతా చేతి యచ్చ. ఇతిచే త్సత్య మిన్ద్రజాలమేవ
మాయామయత్వా త్సర్వప్రపఞ్చస్య. నను నాహం కిమపి పశ్యామి నాహం కిమపి
శృణో మీత్యన్ధబధిరయో ర్దర్శనశ్రవణాభావస్య ప్రత్యక్షసిద్ధస్య కథ మపలాపః
న కిఞ్చిద వేదిష మితి స్మృత్యనుమితస్య స్వానుభవసిద్ధస్య చ సుషుప్తౌ సర్వజ్ఞానా
భావస్య కథం వాపలాప ఇతిచే త్కిమత్ర దుష్కరమ్? ప్రత్యక్షసిద్ధం ప్రపఞ్చ
మేవ 'నేహ నానాస్తి కిఞ్చ' నే త్యపలపితవత్యా శ్శ్రుత్యాః. న చాగ్ని రనుష్ణ ఇతి
వాక్యవ దప్రమాణైవ శ్రుతి రితివాచ్య మాస్తికే నైవం వక్తు మశక్యత్వాత్.
నాస్తిక స్యాస్మాభి రసమ్భాషణీయత్వాచ్చ. న చాదిత్యో యూపో యజమానః
ప్రస్తర ఇత్యాదివాక్యవ త్ప్రకృతవాక్యస్యా ప్యర్థాన్తరం కల్ప్య మితివాచ్య
మర్థవాదత్వాభావా దేతద్వాక్యస్య. నాపి ప్రత్యక్షవిరోధా దేతద్వాక్య స్యార్థా
న్తరపరత్వంస్వప్నే అన్ధబధిరయో రపి దర్శనశ్రవణప్రత్యక్షసత్త్వాత్. నచ స్వాప్నిక

స్నప్రత్యక్షో భ్రమ ఏవేతివాచ్యం. తత్తుల్యత్వా జ్జాగరప్రత్యక్షస్య. నచ స్వప్నే రూపాద్యభావా త్తద్దర్శనాదికం భ్రమ ఇతివాచ్యం. జాగరేపి రూపాద్యభావా త్తద్దర్శనాదికం భ్రమ ఏవేతి. నచ స్వప్నే పదార్థా అస్థిరా ఇతివాచ్యం, జాగరేపి తథైవేతి. న చాన్ధే స్వస్మి న్నన్ధ ఇతిబుద్ధి ర్భ్రమ ఏవ స్వప్నే ఇతి వాచ్యం, స్వప్నే రూపద్రష్ట ర్యాత్మ న్యన్ధే అన్ధ ఇతి బుద్ధేః ప్రమాత్వాత్. ప్రత్యుత జాగరే ఏవాన్ధే ఆత్మ న్యన్ధ ఇతిబుద్ధే ర్భ్రమత్వాత్. నచ చక్షుర్హీనః కథ మన్ధస్యాస్య జాగ్ర తీతివాచ్య మన్ధత్వాదే శ్చక్షురాదినిష్ఠత్వే నాత్మధర్మత్వాభావాత్. న చాన్ధచక్షుస్తాదాత్మ్యాధ్యాసా దన్ధ ఆత్మేతివాచ్యం. తాదాత్మ్యాధ్యాసప్రయుక్తస్య త స్యావా స్తవత్వా దన్ధత్వస్య. నచైవం ద్రష్టృత్వశ్రోతృత్వాదిర ప్యాత్మనశ్చక్షుశ్శ్రోత్రాది తాదాత్మ్యాధ్యాసప్రయుక్తత్వా దవాస్తవ ఏవేతివాచ్య మిష్టాపత్తేః. నచైవం కథం సర్వావభాసకత్వం ప్రజ్ఞాన స్యాత్మన ఇతివాచ్యం. కింత్వ మాత్మనో నిత్యా దృష్టి శ్శ్రుతిశ్చ, చక్షుశ్శ్రోత్ర తాదాత్మ్యాధ్యాసవశాద్భవతీతి బ్రూషే, ఉతానిత్యా, నాద్యః. నిత్యా యాతి తేస్యా అజన్యత్వాత్. అన్త్యే ఇష్టఏవ, సైవ నిత్యా దృష్టిః శ్రుతిశ్చ జీవస్య స్వరూపభూతం ప్రజ్ఞానం తయైవ సర్వ మవభాస్యతే. నచ దృష్టిః శ్రుతిమతి రిత్యాద్యాః పరస్పరం భిన్నాః కథ న్తాసా మేకప్రజ్ఞానత్వ మితివాచ్యం. పర్యాయత్వాద్దృష్ట్యాదిశబ్దానామ్. జ్ఞాన మిత్యేవ హి తదర్థః. నచ నిత్యా దృష్టి రితి కాచిన్నాస్త్యేవ సర్వాపి దృష్టి రనిత్యే వేతివాచ్యం. 'నహి ద్రష్టు ర్దృష్టే ర్విపరిలోపో విద్యత' ఇతి శ్రుతేః. కించ దృష్టే రనిత్యత్వం కిం దృష్ట్యా తయైవ వేద్యతే ఉతాన్యయా దృష్ట్యా. ఆద్యే వ్యాఘాతః. ద్వితీయేఽనవస్థా. తస్మా న్నిత్యైవ దృష్టిః స్వప్రకాశా ప్రజ్ఞానలక్షణా. నచైన మనిత్యదృష్టిరేవ న సిద్ధ్యతి. తత్రాప్యుక్తదోషా దితివాచ్య మిష్టత్వాత్. న చానిత్యదృష్టి స్త్వయాభ్యుపగతే తతః ప్రాగితివాచ్య మనిత్యదృష్టే ర్బుద్ధివృత్తిరూపాయా జడాయా ఏవ జ్ఞానత్వముపచారా దితి. ఏవం నిరుపచరిత స్యానిత్యజ్ఞాన స్యాభావా దేవ జ్ఞాన మేక మితి ప్రసిద్ధిః. 'ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ సత్యం జ్ఞాన మన న్త' మితిశ్రుతేః. నను యద్యేవం సర్వావస్థాసు ప్రజ్ఞానమేవ స్వప్రకాశం సర్వావభాసకం తర్హి జాగరాదిభేదసిద్ధిః కథ మితిచే దుచ్యతే. యత్ర ప్రజ్ఞానం చక్షురాలోకాదిసాపేక్షమివ స త్సర్వమవభాసయతి సా జాగ్రద్దశా యత్ర చక్షురాలోకాద్యనపేక్షం మనోమాత్రాపేక్షంచ సదివ సర్వ మవభాసయతి సా స్వప్నదశా యత్ర మనశ్చక్షురాదికరణానపేక్షం మాయామాత్రాపేక్ష మివచ స త్సర్వ మవభాసయతి

సానుషుప్తిదశేతి - శ్రోత్రేవ శబ్దనివేశాభిప్రాయ ఇతిచే దుచ్యతే, న సన్త్యేవ
వస్తుత స్తిస్రో దశాః తద్విషయపదార్థాః తద్విషయజన్యజ్ఞానానిచ. కిన్తు మాయ
మైవ సర్వోఽయం కల్పిత ఇన్ద్రిజాలేనేవ గంధర్వనగరాదికం గగనఇవ బ్రహ్మ
ణ్యద్వితీయే ఇతి. అతఏవ మాయావశా ద్వ్యాపకమపి ప్రజ్ఞాన మాన్తరమివ ఏకమపి
నానేవ నిత్య మ ప్యనిత్యమివ నిర్విశేషమపి సవిశేషమివ మూఢదృష్టీనాం ప్రతి
భాతి. తస్మా త్స్వతన్త్రం స్వప్రకాశం సర్వావభాసకం నిత్యం జీవస్య స్వరూప
భూతం చ ప్రజ్ఞానం తదేవ చైతన్య మిత్యుచ్యతే. తదే వాత్మా ఇతిసిద్ధమ్. ఏవం
స్వప్రకాశప్రజ్ఞానాత్మా సర్వజ్ఞోఽపి జీవః అవిద్యయా చక్షురాదితాదాత్మ్య
ధ్యాసం ప్రపద్య కాణోఽహం బధిరోఽహ మిత్యభిమన్యతే. కిఞ్చిజ్జ్ఞ మివ
సంసారిణమివ చాత్మానం మన్యతే. తతశ్చ సర్వవ్యవహారోఽవిద్యాభూమా వేవ
విద్యాభూమౌతు ప్రజ్ఞాన మేక మేవేతి - తచ్చ ప్రజ్ఞానం సఞ్జ్ఞానవిజ్ఞానాజ్ఞాన
మనోధృతిక్రతుమతిప్రజ్ఞాభిధానం సఞ్జ్ఞానాదినామకం భవతి - తత్ర సర్వదా
సర్వశరీరవ్యాపినీ అన్తఃకరణవృత్తి స్సఞ్జ్ఞాన మిత్యుచ్యతే - యయా చేతన
ఇత్యుచ్యతే జన్తుః. విజ్ఞానం చతుష్షష్టికలాదిజన్యం లౌకికజ్ఞానమ్ - ఆజ్ఞాన మా
జ్ఞప్తిః- ఈశ్వరభావః. మనః సఙ్కల్పః- ధృతిః ధారణ మవసన్నానాం శరీరేన్ద్రి
యాణాం. యయో త్తమ్భనమ్భవతిసా క్రతు రథ్యవ సాయః మతిర్మననం. ప్రష్ఠశబ్దాత్
శ్రిత్యుక్తానాం ప్రజ్ఞానమేధాదృష్టిమనీషాజూతిస్మృతికామాసువశానాం గ్రహణమ్-
తత్ర ప్రజ్ఞానం ప్రాజ్ఞతా తాత్కాలిక ప్రతిభేతి యావత్ - మేధా గ్రన్థధారణే
సామర్థ్యమ్ - దృష్టి రిన్ద్రియద్వారా విషయోపలబ్ధిః మనీషా మనసి స్వాత
న్త్ర్యమ్ - జూతిః చేతసో రుజాదిదుఃఖత్వప్రాప్తిః. స్మృతి స్స్మరణం కామ
స్తృష్ణా. అసుః జీవనక్రియానిమిత్తా వృత్తిః. వశః స్త్రీసఙ్గాభిలాషః. ఇతి సఞ్
జ్ఞానాదయ ఉక్తా స్సర్వేపి అన్తఃకరణవృత్తివిశేషా ఏవ - తేషాం ప్రజ్ఞాననామధే
యత్వన్తు ప్రజ్ఞానోపలబ్ధిహేతుత్వే నోపచారా దుచ్యతే. సఞ్జ్ఞానా ద్యన్తఃకరణవృ
త్త్యవచ్ఛిన్నం సఞ్జ్ఞానాదినామభి ర్వ్యవహ్రియతే ఉపచారా దిత్యర్థః. నచ ప్రజ్ఞా
నస్య కథమన్తఃకరణవృత్త్యవచ్ఛిన్నత్వ మితివాచ్యం. ప్రజ్ఞాన స్యోపలబ్ధు రా
త్మనః కూటస్థస్య అన్తఃకరణస్థత్వా దన్తఃకరణ పరిణామస్యైవ వృత్తిశబ్దా
ర్థత్వాచ్చేతి. నచ ప్రజ్ఞాన మన్తఃకరణే కథ న్తిష్ఠతీతివాచ్యం. ఘటఇ వాకా
శమితి యద్వా జలఇవ సూర్యఇతి. నచ కః పక్ష స్సత్య ఇతివాచ్య ముభ
యోర ప్యసత్యత్వా త్ప్రజ్ఞాన మేకమేవ హి సత్యం. నను యావద్వ్యవహార

మపి పక్షద్వయే క స్సత్యః పక్షః ఇతిచే ద్ద్వయమపి సత్యమేవ శ్రుతి సిద్ధత్వా ద్వ్యవహారార్థం ద్వయస్యాపి కల్పితత్వాత్. న హ్యనవచ్ఛేద్య స్యావచ్ఛిన్నత్వం నిర్విశేషస్య ప్రతిఫలనం వా వస్తుత స్సమ్భవతి మాయాయాన్తు సర్వం సమ్భవతి. ఏవ మేకస్మి న్నపి ప్రజ్ఞానే అన్తఃకరణస్థత్వా త్ప్రమాతృత్వం తద్వృత్తిస్థత్వా త్ప్రమాణత్వం విషయస్థత్వా త్ప్రమేయత్వం చ సమ్భవతి. తతో న ప్రమాతృప్రమాణప్రమేయసాఙ్కర్య మితి ప్రమాత్రాది ప్రతికర్మవ్యవస్థాపి సిద్ధ్యతి. మాయామయోపాధిపరామర్శాభావే తు ఏక మేవ ప్రజ్ఞానం ఘటాద్యుపాధిపరామర్శాభావే గగనమి వైకమితి. ఏతేన ఘటజ్ఞానం పటజ్ఞానం శబ్దజ్ఞానం స్పర్శజ్ఞాన మిత్యేవం జ్ఞానాని నానే త్యపాస్తం, ఘటపటాద్యుపాధిభేదేఽపి జ్ఞానాభేదాత్. వృత్తినానాత్వ మస్మాక మిష్టమేవ. వృత్తిప్రతిఫలితచైతన్యం హి జ్ఞానం నతు వృత్తిః. యదేవ చైతన్యం ఘటాకారవృత్తౌ ప్రతిఫలితం తదేవ పటాకారవృత్తా వపీతి న చైతన్యభేదః. తస్మాదేకం సత్యం స్వప్రకాశం సర్వావభాసకంచ చైతన్యాపరపర్యాయం ప్రజ్ఞానమే వాత్మా. ౨౬౧

శ్లో॥ బ్రహ్మేన్ద్రేశహరిప్రజాపతిరవిస్కన్దేన్దువస్వాదయో
దేవాః స్వర్నిలయా ధరామ్బుశుచివాయ్వాకాశతారాగ్రహాః
భూతా న్యత్ర జరాయుజాణ్డజననిస్వేదోద్భవోద్భిద్భవా
న్యద్ర్యాదీని విచేతనాని సకలం ప్రజ్ఞాన మేత జ్జగత్. ౨౬౨

వ్యా.-ఆత్మపదార్థో నిరూపితః ప్రజ్ఞాన మాత్మేతి. తదేవ ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మేతి వక్తుం తావత్ప్రజ్ఞానస్య సర్వాత్మత్వ మాహ - బ్రహ్మహి సర్వాత్మకం 'సర్వం ఖల్విదం బ్ర' హ్మేతిశ్రుతేః. యద్వా, ప్రజ్ఞాన మాత్మా తచ్చైక మిత్యుక్తం కథ మేకత్వ మాత్మనః లోకే బ్రహ్మాది స్తమ్బపర్యన్త నానాత్మసత్త్వా దతఆహ - బ్రహ్మేతి. బ్రహ్మేన్ద్రేశహరిప్రజాపతిరవిస్కన్దేన్దువస్వాదయః. బ్రహ్మా హిరణ్యగర్భః. సమష్టిలిఙ్గోపాధికః. ఇన్ద్రః పరమేశ్వరః మాయోపాధికః. ఈశ ఈశానః ప్రేరకః అన్తర్యామీ. హరిః స్థూలశరీరసమష్ట్యుపాధికో విరాట్పురుషః. ప్రజాపతి ర్మనుః. యద్వా బ్రహ్మా చతుర్ముఖః చతుర్దశలోకాధిపతిః. ఇన్ద్రస్త్రిలోకాధిపతి ర్మఘవా. ఈశ శ్శఙ్కరః. హరి ర్విష్ణుః. ప్రజాపతయో దక్షాదయః. అథవా బ్రహ్మా రజోగుణప్రధానమాయావచ్ఛిన్నః. ఈశ స్తమోగుణప్రధానమాయావచ్ఛిన్నః. హరిః సత్త్వగుణప్రధానమాయావచ్ఛిన్నః. ఇన్ద్రః మాయావచ్ఛిన్నః ప్రజాపతయః హిరణ్యగర్భో విరాట్పురుష స్స్వాయమ్భువ శ్చేతి. రవిః స్కన్దః

కుమారః, సనత్కుమారోవా, ఇన్ద్రః వసవః ఆదిపదా ద్రుద్రాదిత్యాదిగ్రహణమ్. స్వర్నిలయాః నాకస్థాః దేవాః ఉపలక్షణ మిదం గన్ధర్వాదీనామ్. ధరామ్బుశుచి వాయ్వాకాశతారాగ్రహాః పఞ్చభూతాని నక్షత్రాణి గ్రహాశ్చ. అత్ర పఞ్చభూత మయే బ్రహ్మాణ్డే వర్తమానానీతి శేషః. జరాయుజాణ్డజనిస్వేదోద్భవోద్భిద్భవాని జరాయుజాణ్డజస్వేదజోద్భిజ్జాని భూతాని ప్రాణినః. తత్ర జరాయుజాని మనుష్య పశ్వాదీని అణ్డజాని పక్షిమత్స్యాదీని స్వేదజాని యూకాదీని ఉద్భిజ్జాని తరులతాదీ నీతివివేకః. అద్ర్యాదీని విచేతనానిచ ఇత్యేతత్సకలం జగత్ప్రజ్ఞాన మేవ. ప్రజ్ఞాన మేక మేవ మాయోపహితం స ఈశ్వరఇతి. సత్త్వాదిగుణత్రయోపహితం స బ్రహ్మ విష్ణురుద్రా ఇతి. లిఙ్గసమష్ట్యుపహితంస హిరణ్యగర్భ ఇతి స్థూలసమష్ట్యుపహితం స విరాడితి. అగ్న్యాద్యుపాధిమత్ దేవతేతి. దేవదత్తాద్యుపాధిమత్ మనుష్య ఇత్యేవ ముచ్యతే. తస్మా త్సర్వేషు భూతేషు సచేతనేషు ప్రజ్ఞాన మేకమేవే త్యాత్మైకఏవ తదేవ ప్రజ్ఞానం సర్వం జగ దభివ్యాప్య స్థితం గగన మివేతి సర్వ స్యాపి ప్రజ్ఞానమే వాత్మేతి ప్రజ్ఞానాత్మక మేవ సర్వమ్. ౨౮౨

శ్లో॥ ప్రజ్ఞానా త్సకలం జగ త్ప్రభవతి ప్రజ్ఞానతో జీవతి
ప్రజ్ఞానే ప్రవిలీయతే తత ఇదం ప్రజ్ఞాననేత్రం మతమ్
ప్రజ్ఞానం బృహదేవ వేద య ఇదం ప్రజ్ఞాన మస్మీత్యయం
ప్రజ్ఞానాత్మత ఉన్నిపత్య వపుషః ప్రజ్ఞాన మేత్యామృతః. ౨౮౩

వ్యా.—నను కథ మ్పునః ప్రజ్ఞానమేవ జగ త్తత్రాహ-సకలం జగ ద్వ్యాకృత మవ్యాకృతంచ ప్రజ్ఞానా త్ప్రభవతి. న చాజాయా మాయాయాః కథ మ్ప్రజ్ఞానప్రభవత్వ మితివాచ్యం, మాయా చావిద్యా న స్వయమేవ భవతీతిశ్రుతే ర్మాయాయాః ప్రభవసత్త్వాత్, బ్రహ్మణి మాయాయా అధ్యస్తత్వాచ్చ ప్రజ్ఞానతః ప్రజ్ఞానేన జగ జ్జీవతి ప్రజ్ఞానే ప్రవిలీయతేచ తత స్తస్మా దిదం జగత్. ప్రజ్ఞాననేత్రం ప్రజ్ఞానాధీనస్థితికం ప్రజ్ఞానాత్మక మితియావత్. మతం ప్రసిద్ధమ్. కార్యస్య కారణాత్మకత్వా త్ప్రజ్ఞానకార్య మిదం జగ త్ప్రజ్ఞానాత్మక మేవేతి కృత్వా ప్రజ్ఞానమేవ జగ దిత్యుచ్యతే. మృదేవ ఘట ఇతివ దితిభావః. ఏవం ప్రజ్ఞానస్య జగత్కారణత్వేన జగదాత్మత్వాదేవ ప్రజ్ఞానం బృహద్బ్రహ్మైవ.'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రయ న్త్యభిసంవిశన్తి తద్బ్రహ్మే'తి శ్రుతే ర్జగజ్జన్మాదికారణస్య బ్రహ్మత్వా దితిభావః. ఏతేన యత్ప్రజ్ఞానం మాయయా జగజ్జన్మాదికారణం తదేవ ప్రజ్ఞానం వస్తుతో నిర్విశేషం

బ్రహ్మేతి సిద్ధమ్. కిఞ్చ యస్మిన్నేవ ప్రజ్ఞానే మాయాపి జగద్బీజభూతా లీనా తదేవ ప్రజ్ఞానం నిర్మాయత్వా న్నిర్విశేషం బ్రహ్మేతిసిద్ధమ్. మాయాప్రయుక్తా హి సర్వే విశేషా మాయాక్షయే నశ్యన్తి. నచ మాయాయా నాస్తి లయ ఇతివాచ్యం, తథా సత్యనిర్మోక్షప్రసఙ్గేన మోక్షశాస్త్రవైయర్థ్యాత్ 'తమః పరే దేవ ఏకీ భవ'తీతిశ్రుతేశ్చ. నచైకీభావ ఏవ న లయ ఇతివాచ్యం, కార్యస్య కారణేనసహైకీభావఏవ లయఇతి సిద్ధాన్తాత్. ఘటోహి మృదైకీభావ మాపన్నో నష్ట ఇత్యుచ్యతే. నచ కార్యం కారణాత్మనా తిష్ఠత్యేవ నతు నశ్యతీతి వాచ్యం. కార్యస్య కారణాత్మనా స్థితిరేవ నాశఇతి. కారణస్య కార్యాత్మనా స్థితిరేవ కార్యస్యోత్పత్తిః కార్యస్య కారణాత్మనా స్థితిస్తు కార్యస్య నాశ ఇతి సిద్ధాన్తాత్. వస్తుతస్తు కారణం కాలత్రయేపి కారణాత్మనైవ వర్తతే. అతఏవ కారణం సత్యం కార్యన్తు కాలత్రయేపి కారణాత్మనైవ వర్తతే నతు స్వేనాత్మనా, నిరాత్మత్వా త్కార్యస్యేతి మిథ్యైవ కార్యమ్. నచ ఘటాదికార్యం సృష్టేః ప్రాక్ నాశా త్పశ్చాచ్చ మృదాత్మనా తిష్ఠదపి స్వకాలే ఘటాద్యాత్మనైవ వర్తతఇతి వాచ్యం, ఘటకాలేపి మృదఏవ సత్త్వా న్మృదతిరిక్తఘటపదార్థాదర్శనాచ్చ. తస్మా న్నిర్విశేషం ప్రజ్ఞాన మేకమేవ సత్యం తస్య సవిశేషత్వన్తు భ్రాన్తిసిద్ధం ప్రజ్ఞానాతిరిక్తం జగత్పదవాచ్యవిశేషాభావా దిత్యేకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం చేతి సిద్ధాన్తః. ఏవం త్వమ్పదార్థ ఆత్మా తత్పదార్థో బ్రహ్మచేత్యుభయం నిరూపిత మథవాక్యార్థం వద జ్ఞానస్య ఫలం దర్శయతి. య ఇదం ప్రజ్ఞాన మహ మస్మీతి వేద సాక్షాత్కరోతి సోఽయం విద్వాన్ ప్రజ్ఞానాత్మతః ప్రజ్ఞానాత్మనా ప్రజ్ఞానరూపేణేత్యర్థః. వపుష శ్శరీరా త్త్రివిధా దున్నిపత్య ఉత్క్రమ్య, స్థూలసూక్ష్మకారణాఖ్యశరీరత్రయ తాదాత్మ్యాధ్యాసం పరిత్యజ్యేత్యర్థః. ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మైత్య ప్రాప్య అమృతః మరణరహిత ఆనన్దస్వరూపశ్చ భవతి, బ్రహ్మవి ద్బ్రహ్మైవ భవతీతి శ్రుత్యన్తరాత్. తస్మా న్ముముక్షుః ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మేతి గురూపదేశం లబ్ధ్వా తదర్థం దర్శితరీత్యా మత్వా నిదిధ్యాసనేన ప్రజ్ఞాన మస్మీతి సాక్షాత్కృత్య విదేహకైవల్యం లభేతేతి పర్యవసన్నార్థః. ౨౩

ఇ త్యైతరేయోపనిష ద్వ్యాఖ్యాతా

ఇతి వ్యాఖ్యాతా దశోపనిషదః.

కైవల్యోపనిషత్.

శ్లో॥ శ్రద్ధాభక్తిసమాధిభి ర్దృఢతరై స్సన్న్యాసయోగేనచ
ప్రాప్య బ్రహ్మకలా యయా కలశవ ద్దీపేన పశ్యన్తి తమ్
సర్వ వ్యాప మపోహ్య తామసమివ ప్రాజ్ఞా గుహాయాం స్థితం
సర్వస్మా త్పరమం పురాణపురుషం విభ్రాజమానం స్వయమ్. ౨౭౪

వ్యా.—ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారా న్ముచ్యత ఇత్యుక్తం తత్సాక్షాత్కారోపాయం తదుపాయసాధనాని చాహ - శ్రద్ధేతి. ముముక్షుభి రితి శేషః. దృఢతరై శ్శ్రద్ధాభక్తిసమాధిభిః శ్రద్ధా ఆస్తిక్యబుద్ధిః భక్తి ర్భజనం తదేకతాత్పర్యబుద్ధిః సమాధి ర్ధ్యానం విజాతీయప్రత్యయశూన్యసజాతీయప్రత్యయప్రవాహః. తైః సన్న్యాసయోగేన శ్రౌతస్మార్తసర్వకర్మపరిత్యాగేనచ బ్రహ్మకలా బ్రహ్మవిద్యా, ప్రాప్యా ప్రాప్తుం శక్యా, నతు కర్మప్రజాధనాదిభి స్సాధనాన్తరై రితి సాధనాన్తరనిషేధార్థ శ్చకారః. ప్రకృతసాధనచతుష్టయసముచ్చయార్థశ్చ. కా సా బ్రహ్మకలేత్యత ఆహ. యయా బ్రహ్మకలయా బ్రహ్మాకారాన్తఃకరణవృత్త్యేత్యర్థః. ప్రాజ్ఞాః దీపేన కలశవ త్కుమ్భమివ తం పశ్యన్తి. కింకృత్వేత్యత ఆహ. సర్వ వ్యాప మపోహ్య నాశయిత్వేతి కిమివేత్యత ఆహ. తామసమివేతి. స క్వ స్థిత ఇత్యత ఆహ గుహాయాం స్థిత మితి బుద్ధౌ స్థితమిత్యర్థః, గృహే ఘటవ దితిభావః. యద్యపి స సర్వత్ర స్థిత స్తథాపి బుద్ధావేవ ప్రతీయత ఇతి గుహాయాం స్థిత మిత్యుక్తమ్. కోఽసావత ఆహ - పురాణపురుషమితి. పురాపి నవః పురాణోఽనాదిః పురిశయానః పూర్ణోవా పురుషః పురాణశ్చాసౌ పురుషః పురాణపురుషః తం, కీదృశ స్స ఇత్యత ఆహ. సర్వస్మా త్పరమం విలక్షణ ముత్కృష్టంవా అతఏవ స ఈదృశ ఇతి వక్తు మశక్యః, తత్తుల్యవస్త్వభావా దితిభావః. నను యది ఘటమివ పశ్యన్తి తం తర్హి స ఘటవ ద్దృశ్యత్వా జ్జడఏవే త్యత ఆహ - స్వయం విభ్రాజమాన మితి. స్వయంజ్యోతిస్స్వరూప మిత్యర్థః. న చైవం స్వయమేవ భాసమానస్య తస్య కిం విద్యయేతి వాచ్యం, తదావారకాజ్ఞాననాశార్థం విద్యాయా ఆవశ్యకత్వాత్. కథమ్పశ్యన్తీతిచే దుక్తఏవ పూర్వశ్లోకే ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మాహమస్మీతి యో వేదేతి. నచ వేదన మేవోక్తం నతు దర్శన మితి వాచ్యం, సమానార్థత్వా ద్దర్శనవేదనయోః, అతీన్ద్రియస్య పురాణపురుషస్య చక్షురవిషయత్వేన దర్శనాసమ్భవాచ్చ. నచ "యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహే"తి శ్రుతే ర్మనసా ప్యగ్రాహ్యఏవేతి వాచ్యం, 'మనసైవానుద్రష్టవ్య" మితి శ్రుతేః, సంస్కృతాసంస్కృతమనోభేదేన 'శ్రుతి

విరోధపరిహారాచ్చ. నను యో యం పశ్యతి స తస్మాద్భిన్న ఏవేతి కథం ద్రష్టుః ప్రాజ్ఞస్య దృశ్యపురాణపురుషాభేద ఇతిచే న్నైవమ్, మా మహం పశ్యామీతి ద్రష్టృదృశ్యయో రేకత్వప్రతీతే స్సత్త్వా ల్లోకే. నను ద్రష్టృదృశ్యయో రాత్మా నాత్మనో రవివేకా దస్తు లోకే తథా ప్రతీతిః కథం శాస్త్రే పున రితిచే న్నైవ మపి లోకప్రతీతి మనుసృత్యైవ శాస్త్రేణ తథోక్తత్వాత్, లోకే ద్రష్టృదృశ్యదర్శ నానాం భేదవ్యవహారసత్త్వా త్త మనుసృత్య శాస్త్రేపి. ప్రాజ్ఞాః పరమపురుషం పశ్యన్తీ త్యుక్త మితిభావః. నను జీవ ఈశం పశ్యతీతి ప్రతీతే ర్లోకప్రతీతి తుల్యత్వ మస్తునామ, జీవ ఆత్మానం పశ్యతీతి ప్రతీతేః కథం లోకప్రతీతి తుల్యత్వం? నచ లోకేపి మా మహం పశ్యామీతి ప్రతీతి ర స్తీతి వాచ్యం, తస్యా అవివేకప్రయుక్తత్వా చ్ఛాస్త్రీయప్రతీతే ర్వివేకప్రయుక్తత్వా చ్చేతిచే దుచ్యతే. అన్తఃకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యలక్షణః ప్రమాతా జీవః అన్తఃకరణోపహిత మను పహితంవా చైతన్యం స్వరూపభూత మాత్మనః పశ్యతీతి; వస్తుతస్తు ప్రాజ్ఞాః పరమ పురుషం పశ్యన్తీత్యస్య ప్రాజ్ఞా అహం బ్రహ్మాస్మీతి విదన్తీ త్యేవార్థః, నతు యథాశ్రుతార్థః. తస్మా త్ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మ తద్దర్శనోపాయస్తు బ్రహ్మ విద్యా తస్యా స్సాధనానితు. శ్రద్ధాభక్తిధ్యానసన్న్యాసా ఇతి పరమార్థః. ౨౭౮

శ్లో॥ వేదాన్తా సధిగత్య విష్ణు రహ మి త్యాత్మాన మత్రైవ యః
సాక్షా త్పశ్యతి విష్ణు మేవ లభతే కైవల్య మజ్ఞాత్యయే
బ్రహ్మాస్మీతి పరోక్ష మత్ర పురుషం యో వేత్తి స బ్రహ్మణః
స్థాన మ్ప్రాప్య సమంచ తేన లభతే కల్పక్షయే బ్రహ్మతామ్. ౨౭౯

వ్యా.—బ్రహ్మవిద్యాయాః ఫలం దర్శయతి వేదాన్తశ్రవణం వినా అహం బ్రహ్మాస్మీతి సమాధి ర్దృఢా నసిద్ధ్యేదితి. వేదాన్తశాస్త్ర మధిగన్తవ్య మిత్యాహ వేదాన్తానితి. యః వేదాన్తా నధిగత్య అత్రైవ జన్మని అహం విష్ణురితి ఆత్మానం విష్ణుం సాక్షాత్పశ్యతి, స ఏష పురుషధౌరేయః అజ్ఞాత్యయే శరీరే పతితేసతి కైవ ల్యం బ్రహ్మసాయుజ్యం లభతే. యస్తు బ్రహ్మలోక కామాదిరూపప్రతిబన్ధశాలీ పురుషః అత్ర జన్మని పురుషం విష్ణుం పరోక్షం యథాతథా బ్రహ్మాస్మీతి వేత్తి బ్రహ్మహమస్మీతి దృఢఏ వాస్య బోధోఽస్తి కిన్తు తత్సాక్షాత్కారో నాస్తీత్యర్థః సః బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్య స్థానం సత్యలోకం ప్రాప్య కల్పక్షయే ద్విపరార్ధా వసానే తేన బ్రహ్మణా సమం సహ బ్రహ్మతాం కైవల్యం లభతే. క్రమేణ ము చ్యత ఇత్యర్థః. పరోక్షబ్రహ్మవిద్యాయాః క్రమముక్తిః అపరోక్షబ్రహ్మవిద్యా యా స్సాక్షాన్ముక్తిశ్చ ఫల మితి భావః. ౨౭౯

శ్లో॥ తిష్ఠన్ పూతవివిక్తభూషు సుఖదే చేలాజినాద్యాసనే
కణ్ఠం చాపి శిరస్సమం దరిధర న్నత్యాశ్రమస్థో యతిః
రుద్ధప్రాణహృదిన్ద్రియో నిజగురుం భక్త్యా ప్రణమ్యాన్తరే
హృత్పద్మే విమలే ఽరజ స్యనుదినం సఞ్చిన్తయే దీశ్వరమ్. ౨౭౬

వ్యా.—సన్న్యాసిన శ్శ్రద్ధాభక్తిపురస్సర స్సమాధి ర్బ్రహ్మవిద్యోపాయ ఇత్యుక్తం. తమేవ సమాధిం సాఙ్గం దర్శయతి - తిష్ఠన్నితి. యతిః యతనశీలః అత్యాశ్రమస్థః పరమహంసాశ్రమస్థః పురుషవతంసః పూతవివిక్తభూషు పూతాః పరిశుద్ధా వివిక్తా విజనాశ్చ భువో దేశాః అరణ్యనదీపులినాదయః తాసు సుఖదే సుఖప్రదే చేలాజినాద్యాసనే చేలాజినకుశోత్తరే ఆసనే. ఆదా కుశాసనం తదుప ర్యజినాసనం తదుపరి చేలాసన మితి వివేకః. తిష్ఠన్ నిషీద న్నుపవిష్టస్స న్నితి యావత్. కణ్ఠంచ శిరశ్చ సమం న నతం నా ప్యనతం యథాతథా దరిధరన్ బిభ్రాణస్సన్ - రుద్ధప్రాణహృదిన్ద్రియః రుద్ధాని నిర్వ్యాపారీకృతాని ప్రాణహృదిన్ద్రియాణి యేన స తథోక్తః. భూత్వా నిజగురుం విద్యోపదేష్టారం భక్త్యా అన్తరే మనసి ప్రణమ్య మనసా గురుం నమస్కృత్యేత్యర్థః. విమలే దుఃఖాదిమలరహితే అరజసి రాగాదిదోషహేతురజోగుణరహితే ఉపలక్షణ మిదం తమోగుణాభావస్య యద్వా విమలే తమోమలరహితే హృత్పద్మే హృత్పుణ్డరీకస్థబుద్ధా విత్యర్థః. అను దినం ప్రత్యహ మీశ్వరం పరమాత్మానం సఞ్చిన్తయే దహమస్మీ త్యభేదేన సమ్య గ్ధ్యాయేత్ - ఇద మే వేశ్వరధ్యానం సమాధిః. ౨౭౬

శ్లో॥ శుద్ధస్ఫాటికసన్నిభం సుఖమయం స్మేరాననం చిన్మయం
శాన్తం శ్రీలలనాకటాక్షలహరీసిక్తాఖిలాఙ్గం శివమ్
యద్వా ఽచిన్త్య మనన్త మద్భుతరసం చావ్యక్త మేకం పరం
చిద్రూపంచ సుఖం ప్రశాన్త మమృతం నీరూప ముద్భావయేత్.

౨౭౭

వ్యా.— తచ్చేశ్వరధ్యానం ద్వివిధం సగుణం నిర్గుణంచేతి ధ్యేయ స్యేశ్వ రస్య సగుణనిర్గుణత్వాభ్యాం ద్వైవిధ్యాత్, తత్ర సగుణధ్యానేన వశీకృతచిత్త స్యైవ నిర్గుణధ్యానే ఽధికారఇతి తావ త్సగుణేశ్వరధ్యాన మాహ- శుద్ధేతి. శుద్ధ స్ఫాటికసన్నిభం శుద్ధస్ఫటికమణిసమానం హయగ్రీవస్య శివస్యచ శ్వేతత్వా దితి భావః. సుఖమయ మానన్దమయం స్మేరాననం స్మేరయుక్తవదనం చిన్మయం శాన్తం శ్రీలలనాకటాక్షలహరీసిక్తాఖిలాఙ్గం శ్రీ ర్లక్ష్మీరేవ లలనా శ్రీ శ్శోభా

తద్యుక్తా లలనా పార్వతీతిచ తస్యాః కటాక్షలహర్యా సిక్తా న్యఖిలా న్యఙ్గాని ముఖాదీని యస్య తం తథోక్తం తయా సాదరం దృశ్యమాన మిత్యర్థః. శివం మఙ్గలకరం శివనామకంచ ఈశ్వర మత్యాశ్రిమస్థో యతి స్సఞ్చిన్తయే దితి పూర్వేణాన్వయః. "ఏకో దేవః కేశవోవా శివో"వేతి న్యాయా దితిభావః. అథ నిర్గుణబ్రహ్మధ్యాన మాహ- యద్వేతి. అవ్యయానా మనేకార్థత్వా దథశబ్దార్థే యద్వే త్యవ్యయమ్. యద్వా యద్వేతిపాఠాన్తరే. సగుణోపాసనం విధా యావిధాయవా నిర్గుణోపాసనే శక్తశ్చే దిత్యర్థః. అత్యాశ్రిమస్థః అచిన్త్యత్వాదిగుణక మీశ్వరం బ్రహ్మ ఉద్భావయే చ్చిన్తయే దిత్యన్వయః. అచిన్త్య మయ మేవ మ్భూత ఇతి చిన్తయితు మశక్య మసంస్కృతమనసా మచిన్త్య మితివా. అనన్తం దేశకాలవస్తుకృతపరిచ్ఛేదరహిత మద్భుతరసం మధురాదివిలక్షణరసం 'రసోవైస' ఇతి శ్రుతేః. అవ్యక్త మిన్ద్రియాగోచర మేకం పరం చిద్రూపం సుఖ మానన్దరూపం ప్రశాన్త మమృతం సత్యం నీరూపం నిరాకారం బ్రహ్మోద్భావయేత్. 'అహం బ్రహ్మాస్మీ'తి చిన్తయే దితి సవికల్పసమాధిః, నిర్వికల్పకసమాధా వహం బ్రహ్మాస్మీతి బుద్ధివృత్తేర ప్యయోగాత్. ౧౭

శ్లో॥ ధ్యాత్వా తం ముని రేతి యోని మఖిల స్యైతస్యవా సాక్షిణం
మాయాసిన్ధుపరప్రతీరనిలయం బ్రహ్మాచ య శ్శఙ్కరః
ఇన్ద్రో విష్ణురపి స్వరాట్చ పరమో య శ్చాక్షరోఽగ్ని ర్యమ
శ్చన్ద్రోఽర్కస్సమయశ్చ విశ్వ మఖిలం భూతం భవ ద్భావి యః. ౧౮

వ్యా.—ధ్యానస్య ఫల మాహ - ధ్యాత్వేతి. ముని ర్మననశీల స్సన్న్యాసీ ధ్యాత్వా సవికల్పసమాధిం కృత్వా తతో నిర్వికల్పసమాధా వేత స్యాఖిలస్య జగతో యోనిం కారణం సాక్షిణంచ మాయాసిన్ధుపరప్రతీరనిలయం మాయాసముద్రోత్తరతీరవర్తినం మాయాతీత మిత్యేతత్ త మీశ్వరమేతి సాక్షాత్కరోతి. క స్స ఇత్యతఆహ. యః బ్రహ్మా, శఙ్కరః విష్ణుశ్చేతి మూర్తిత్రియం భవతి ఇన్ద్రోపి భవతి, యశ్చ పరమః సర్వోత్కృష్టః అక్షరో ఽవినాశీ స్వరాట్ స్వేనైవ రాజతఇతి స్వరాట్, పరమేశ్వరో భవతి, యద్వా ప్రత్యగాత్మా భవతి. యశ్చ అగ్నిః యమః చన్ద్రః అర్కశ్చ భవతి. యశ్చ సమయ స్సంవత్సరాద్యాత్మా కాలో భవతి. యః భూతం భవ ద్వర్తమానం భావి భవిష్యచ్చ అఖిలం సమస్తం విశ్వం జగ ద్భవతి. త మేతీ త్యన్వయః. ౧౮

శ్లో॥ జ్ఞాత్వా తం విబుధోఽతియాతి మరణం నాన్యా గతి ర్ముక్తయే
స్వాత్మానం సకలాన్తరస్థిత మిదం పశ్యన్ సమం చాత్మని
విద్వా న్బ్రహ్మ పరం ప్రయాతి న పున ర్హేత్వన్తరేణే త్యతో
జ్ఞానాయైవ యతేత ముక్తిలలనాసమ్భోగకామః పుమాన్. ౨౭౯

వ్యా.- తత్సాక్షాత్కారఫల మాహ - విబుధః త మీశ్వరం జ్ఞాత్వా అయ మహమస్మీతి సాక్షాత్కృత్య మరణం సంసార మితియావత్, అత్యేతి అతిక్రామతి ముక్తయే అమృతత్వాయ అన్యా జ్ఞానాదితరా గతి రుపాయః నాస్తి. తదేవ జ్ఞానం తత్ప్రాప్యముక్తించ విశదయతి. విద్వాన్ సకలాన్తరస్థితం స్వాత్మానమ్ ఆత్మని స్థిత మిదం సమం సర్వం జగచ్చ పశ్యన్. యద్వా స్వాత్మానం సకలాన్తరస్థితం సమ మిద మాత్మని స్థితంచ పశ్యన్ అహ మేకఏ వాత్మా సర్వశరీరే ష్వవస్థిత ఆకాశఇవ ఘటేషు మయ్యేవ జగ దఖిలం వర్తతే గగనఇవేతి పశ్య న్నిత్యర్థః. సర్వజీవాత్మభూతం స్సర్వజగత్కల్పనాధిష్ఠానభూతంచ బ్రహ్మాహ మేవేతి పశ్యన్నితి యావత్. ఆద్యవ్యాఖ్యానపక్షే. సర్వం జగ దన్తర్బహి శ్చాభివ్యాప్య స్థిత మాత్మానం పరబ్రహ్మభూతం పశ్యన్నిత్యర్థః. పరంబ్రహ్మ ప్రయాతి పరబ్రహ్మసాయుజ్యలక్షణా మ్ముక్తిం గచ్ఛతి. హేత్వన్తరేణ కర్మాదినా పునః పరం బ్రహ్మ నప్రయాతి. ఇత్యతో హేతోః. ముక్తిలలనాసమ్భోగకామః ముముక్షురిత్యేతత్పుమాన్ జ్ఞానాయైవ బ్రహ్మసాక్షాత్కారార్థమేవ యతేత ప్రయత్నం కుర్యాత్.
౨౭౯

శ్లో॥ స్వ స్యాన్తఃకరణేఽరణౌ త మధరే కృ త్వోత్తరం చారణిం
వేదాదిం బృహ ద స్మ్యహ న్త దితి నిధ్యానాత్మకం మన్థనమ్
ఆధా యాథ తతః ప్రభూత పరమబ్రహ్మాత్మసాక్షాత్కృతి
జ్ఞానాత్మజ్వలనేన సంసృతిమయం పాశం దహే త్పణ్డితః. ౨౮౦

వ్యా.- ప్రయత్న మేవ దర్శయతి - స్వస్యేతి. పణ్డితః. అహం బ్రహ్మాస్మీతి నిశ్చయబుద్ధిః పణ్డా సా అస్య సఞ్జాతేతి పణ్డితః. స్వస్యాన్తఃకరణే హృద్యేవాధరే అరణౌ. తం ప్రసిద్ధం వేదాదిం ప్రణవమే వోత్తర మరణి మగ్నిమన్థనకాష్ఠం కృత్వా అహం తత్సర్వాత్మకం బృహ ద్బ్రహ్మాస్మి భవామి ఇత్యేవంరూపం నిధ్యానాత్మకం నితరాం ధ్యానాత్మకం మన్థన మాధాయ విధా యాథ ఏవ మ్మథనానన్తరం తతో మథనా దన్తఃకరణారణేర్వా ప్రభూతపరమబ్రహ్మాత్మ సాక్షాత్కృతిజ్ఞానాత్మజ్వలనేన, ప్రభూతః జాతః, పరమబ్రహ్మాత్మసాక్షాత్కృతి

జ్ఞానాత్మజ్వలనః పరమబ్రహ్మాభిన్న స్యాత్మన స్సాక్షాత్కృతి స్సాక్షాత్కారఇతి జ్ఞానం తదాత్మా తద్రూపో జ్వలనోఽగ్నిః తేన. సంసృతిమయం సంసారరూపం పాశం బన్ధనరజ్జుం దహే ద్భస్మీకుర్యాత్. ౨౮౦

శ్లో॥ సత్యజ్ఞానసుఖాత్మకోఽస్తి పురుషో ముక్తోపసృప్యః పరో
యస్సర్వాత్మక ఏవసవ స విభు స్తేజోమయో మాయయా.
జీవస్స న్మనుజోఽస్మి మే తను రసా వి త్యాస్థితో ఽజ్గత్రియం
కుర్వన్ సర్వ ముపైతి జాగ్రితి సుఖం ప్రత్యన్నాదిభోగై రకమ్. ౨౮౧

వ్యా.—నను 'అహం బ్రహ్మాస్మీతి' జ్ఞానా జ్జీవస్య సంసారనివృత్తి రిత్యుక్తం త న్నోపపద్యతే. సంసారిణో జీవ స్యాహం బ్రహ్మేతి జ్ఞానం భ్రమఏవ న ప్రమేతి కృత్వా భ్రమజ్ఞానస్య ముక్త్యహేతుత్వా దితి శఙ్కాయాం బ్రహ్మణఏవ మాయయా జీవభావ స్యాప్తత్వా ద్రజ్జో స్సర్పభావవత్. అహంబ్రహ్మాస్మీతి జ్ఞానం జీవస్య ప్రమైవ రజ్జురసావితి జ్ఞానవ ది త్యుత్తర మాహ - సత్యేతి. సత్యజ్ఞానసుఖాత్మకః సత్యం త్రికాలాబాధ్యం జ్ఞానం జ్ఞానాభిన్నంచ యత్సుఖ మానన్దః తదాత్మకః తద్రూపః అతఏవ ముక్తోపసృప్యః ముక్తైః ప్రాప్యః యః పరః పురుషః పరమపురుషః అస్తి విభు ర్విభవనశీలః తేజోమయః తేజఇవ స్వప్రకాశః స ఏవ ఏవ పరమాత్మా మాయయా సర్వాత్మకః సర్వజగద్రూపో భూత్వా యద్వా స ఏషఏవ పరమపురుషః మాయయా సర్వాత్మకః తేజోమయః ప్రచురజ్ఞాన స్సర్వజ్ఞఇతి యావత్. విభు రీశ్వరశ్చ భూత్వా జగద్భావ మీశ్వరభావంచ ప్రాప్యే త్యర్థః. అథవా సర్వాత్మకఇతి విభువిశేషణమ్. మాయయా జీవస్సన్ ఏకైవ మాయా ప్రకృతిశక్త్యాదిపర్యాయా శుద్ధసత్త్వా మలినసత్త్వా తమఃప్రధానాచేతి త్రివిధా; తత్ర శుద్ధసత్త్వా మాయా పరమేశ్వర స్యోపాధిః, మలినసత్త్వా అవిద్యా జీవస్యోపాధిః, తమఃప్రధానా ప్రకృతి ర్జగదుపాదాన మితి వివేకః. ఏవంసతి సత్యజ్ఞానసుఖాత్మక మేకమేవ బ్రహ్మ మాయయా భవ తీశ్వరః, అవిద్యయా భవతి జీవః ప్రకృత్యా భవతి జగత్, ఇతి జగజ్జీవేశ్వరభావత్రయప్రాప్తి ర్బ్రహ్మణ ఇతి ఫలితమ్. భావత్రయస్యాపి మాయామయత్వా న్మాయయే త్యుక్తమ్. ఏతేన న వస్తుతో బ్రహ్మణ ఈశ్వరత్వం జీవత్వం జగత్త్వంవేతి సిద్ధమ్. అహం మనుజోఽస్మి అసౌ మే తనుః, ఇతిశబ్దః ప్రదర్శనార్థః, కాణోఽస్మి, బధిరోఽస్మి, సుఖ్యస్మి, దుఃఖ్యస్మి, అజ్ఞోస్మి, మమ చక్షుః, మమ శ్రోత్రం, మమ మనః, మమాజ్ఞాన మిత్యహఙ్కారమమకారాభ్యాం మజ్జత్రియం స్థూలసూక్ష్మకారణనామకశరీరత్రయ

మాస్థితోఽధిష్ఠిత్య స్థితః తత్తాదాత్మ్యాధ్యాసం ప్రాప్త ఇతి యావత్ జాగ్రతి సర్వం వ్యాపారజాతం కుర్వన్ సన్ స్రక్చన్దనాదిభోగైః ప్రాప్తైః సుఖ మప్రాప్తై ర్నష్టై శ్చైకం దుఃఖ ముపైతి ప్రాప్నోతి. ౨౮౧

శ్లో॥ వాగాదీన్ద్రియసఙ్ఘయే వ్యవహృతిశ్రాన్త్యోపరామ ఙ్గతే
స్వావిద్యారచితాద్భుతార్థకలితే స్వప్నే పుమాన్ క్రీడతి
స్వాన్తే న ప్రతిపద్యతే చ సుఖదుఃఖాద్యాత్మికాం సంసృతిం
శాన్తే శాన్తివశా న్మన స్యయతికం బ్రహ్మస్వరూపం స్వయమ్. ౨౮౨

వ్యా.—జీవభావం ప్రాప్తస్య బ్రహ్మణో జాగ్రతి సంసారః ప్రదర్శితః పూర్వశ్లోకే, ఇదానీం స్వప్నే తం దర్శయతి. పుమాన్ జీవః వాగాదీన్ద్రియసఙ్ఘయే వాక్చక్షురాదీన్ద్రియసమూహే వ్యవహృతిశ్రాన్త్యా భాషణదర్శనాదివ్యవహారప్రయుక్తశ్రమేణ ఉపరామం నిర్వ్యాపారతాం గతేసతి స్వావిద్యారచితాద్భుతార్థకలితే స్వావిద్యయా నిద్రాసంస్కారాదిసహితయా రచితై రద్భుతై రర్థైః రథాదిభిః కలితే యుక్తే స్వప్నే స్వప్నదశాయాం క్రీడతి స్వాన్తేన మనసా కరణేన సుఖదుఃఖాద్యాత్మికాం సంసృతిం ప్రతిపద్యతేచ. అథ సుషుప్తౌ సంసారాభావం దర్శయతి. పుమాన్ మనసి శాన్తివశాత్ శాన్తే నిర్వ్యాపారేసతి లీనే సతీతి యావత్. స్వయం స్వేనైవ స్వరూపచైతన్యేనైవేత్యర్థః. బ్రహ్మస్వరూపం కం సుఖ మయతి ప్రాప్నోతి; ఏతేన సుషుప్తౌ సంసారాభావకథనేన సంసారోఽనాత్మధర్మఏవ న త్వాత్మధర్మ ఇతి వ్యజ్యతే. నహి స్వధర్మః స్వం వ్యభిచరతి, అగ్నిధర్మో దాహ ఇవాగ్నిమ్. తద్వ్యభిచారేతు ధర్మ్యేవ న స్యాత్. తస్మాద్యది సంసారో జీవధర్మ స్తర్హి సుషుప్తావపి స్యాత్. నతు తథాస్తీతి న జీవధర్మః. న చానాత్మధర్మస్యాపి సంసారస్య కథం సుషుప్తావభావ ఇతి వాచ్యం, ధర్మిణోఽనాత్మనోఽన్తఃకరణస్య తదానీ మభావాత్. ఏవ మసంసారిత్వాదేవ జీవస్య బ్రహ్మాభేద స్సమ్భవతీతి భావః. ౨౮౨

శ్లో॥ స ప్రారబ్ధకృతే ర్వశా దనుభవ న్నానన్దపాథోనిధా
స్వాత్మబ్రహ్మణి ఖేలనంచ పున రాయాతి ప్రబుద్ధో జగత్
జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిషు త్రితనుషు ప్రక్రీడతో మాయయా
జీవా దాత్మనఏవ సర్వ మిద ముద్భూతం విచిత్రం జగత్. ౨౮౩

వ్యా.—నన్వేవం సుషుప్తౌ బ్రహ్మానన్ద మనుభవతో జీవస్య కుతః కారణా త్త మ్పరిత్యజ్య సంసారా యాగమన మత్రాహ - సఇతి. స జీవః. ఆనన్దపాథోనిధౌ సముద్రవ దపారానన్దస్వరూపే స్వాత్మబ్రహ్మణి ప్రత్యగభిన్నే బ్రహ్మణి స్వస్య స్వరూపభూతే బ్రహ్మణీతివా ఖేలనం విహార మనుభవంశ్చ అనుభవన్నపి బ్రహ్మా నన్ద మనుభవన్నపీత్యర్థః. ప్రారబ్ధకృతేః ప్రారబ్ధకర్మణో వశా ద్బలా దాయత్త త్వా దితివా ప్రబుద్ధః ప్రబోధం జాగరం ప్రాప్తస్సన్ పున ర్జగ త్ప్రత్యాయాతి. బ్రహ్మానన్దం విహాయ సంసారా యాగచ్ఛతీత్యర్థః. సుషు ప్త్యవస్థాం విహాయ జాగ్రదవస్థాం ప్రతిపద్యతఇతి యావత్. సుఖదుఃఖభోగంవినా ప్రారబ్ధకర్మ క్షయాభావాదితి భావః. నను జగత్సృష్టిస్థితిలయకారణబ్రహ్మభేదో జీవ స్యాయుక్త ఇత్యతఆహ. ఏవంజాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిషు తన్నామికాసు తిసృషు దశాసు త్రితనుషు తిసృషు తనుషు స్థూలసూక్ష్మకారణేషు క్రమేణ మాయయా ప్రక్రీడతో విహరమాణాత్ జీవాత్ జీవాభిన్నా జ్జీవభూతా దితియావత్. ఆత్మన పరమాత్మన స్సకాశాదేవ, విచిత్రం సర్వ మిదం జగ దుద్భూతమ్. ఉపలక్షణ మిదం స్థితిప్రలయయోః. జీవాత్మనైవేదం జీవతి జీవాత్మన్యేవేదం లీయతఇత్య ర్థః. ఏవం జీవస్యైవ జగత్కారణత్వా న్న జీవబ్రహ్మభేదే కా ప్యనుపపత్తిరితి భావః. న చైవం సాఙ్ఖ్యవ జ్జీవాతిరిక్తేశ్వర స్త్వయా నాభ్యుపేతవ్య ఇతి వాచ్య మీశ్వరఏవ ప్రాణధారణా ల్లిఙ్గా జ్జీవత్వ మాప్త ఇ త్యస్మాభి రుచ్యమానత్వే నేశ్వర స్యాభ్యుపేయత్వాత్, తస్య చేశ్వరస్య జీవాతిరిక్తత్వానభ్యుపగమేన నాద్వై తవిరోధశ్చ. నహి వయ మీశ్వరో నాస్తీతి బ్రూమః, నాపీశ్వరా దన్యో జీవఇతి బ్రూమ ఇతి. తస్మా దీశ్వరఏవ జీవః. ౨౮౩

శ్లో॥ సర్వ స్యాస్య చరాచరస్య జగతో బ్రహ్మాదికీటావధి
ప్రాణివ్రాతమయస్య ఖానలమరుద్భూవార్మయ స్యాశ్రయః
ఆనన్ద స్సతతైకరూపపరమస్వద్యోతబోధో విభు
ర్యో యస్మింశ్చ పురత్రయం ప్రవిలయం సర్వోపి లోకోఽయతే. ౨౮౪

వ్యా.— నను జీవా దాత్మనో జగ జ్జాయతఇతి పఞ్చమీ ఉపాదానే విహితా జనికర్తుః ప్రకృతి రి త్యుపాదాన స్యాపాదానత్వాత్ - కథం సచ్చిదానన్దస్య జీవాత్మనో ఽనృతజడదుఃఖాత్మకజగత్పరిణా మ్యుపాదానత్వ మితి శఙ్కాయాం జగద్వివర్తోపాదానం జీవాత్మేత్యుత్తర మాహ - సర్వస్యేతి. యః బ్రహ్మాదికీటావధి ప్రాణివ్రాతమయస్య ఖానలమరుద్భూవార్మయస్య పఞ్చభూతాత్మకస్య అతఏవ

చరాచరస్య చేతనాచేతనాత్మకస్య యద్వా- చరా జఙ్గమా అచరాః స్థావరాశ్చ యస్మిన్ తస్య తథోక్తస్య. యద్యపి బ్రహ్మాదీతివిశేషణాదేవ చరసిద్ధా చరాచర స్యేతి విశేషణే చరశబ్దగ్రహణం వ్యర్థం తథాపి సఙ్గ్రహవిస్తరోక్తిన్యాయా దదోష ఇతి బోధ్యమ్. అథవా చరతీతి గచ్ఛతీతి చర మా చర త్యాగచ్ఛతీ త్యాచరం చరంచ త దాచరంచ చరాచరం జన్మనాశవదిత్యర్థః. తస్య అస్యప్రత్యక్షాదిసిద్ధస్య సర్వస్య జగతో య ఆశ్రయః ఆధారః కల్పనాధిష్ఠానం భవతి సర్ప స్యేవ రజ్జు రితి భావః. అధిష్ఠానస్య స్వరూప మాహ. యః ఆనన్దః సతతైకరూపపరమస్వద్యోత బోధః సతతం సదా ప్యేకరూపః అవిక్రియః పరమః స్వద్యోతః స్వప్రకాశశ్చ యో బోధ శ్చైతన్యం తద్బ్రహ్మ విభు ర్వ్యాపకః భవతి. నను నాసౌ జగదధిష్ఠానం జగతోఽత్పత్తిలయాభావా దత ఆహ - యస్మింశ్చ యస్మిన్నేవ పురత్రయం దేహత్రయం సర్వోఽపి లోకో జగచ్చ ప్రవిలయ మయతే ప్రపద్యతే. రజ్జావివ సర్పాభాస ఇతిభావః - నను యః పురత్రయే క్రీడతి తస్మిన్నేవ జీవే పురత్రయం కథం లీయతఇతిచే న్నాత్రానుపపత్తిః - బుద్ధ్యుపాధివశా త్పురత్రయే క్రీడన్నపి జీవో వ్యాపకఏవేతి తత్ర పురత్రయలయోపపత్తేః - నచ జీవే జగ ల్లీయతే జీవాదేవ జాయతఇత్యేత త్ప్రత్యక్షవిరుద్ధ మితి వాచ్యం. స్వప్నప్రత్యక్షసిద్ధత్వా దేతస్యార్థస్య స్వప్నేహి జీవేఏవ రథాదిసర్వప్రపఞ్చోఽవిద్యయా కల్పితః. ప్రబోధేచ తత్రైవ లీయతఇతి. నచ స్వప్నేపి న జీవః ప్రపఞ్చాధిష్ఠాన మితి వాచ్య మధిష్ఠానాన్తర స్యాభావాత్. ఏవం స్వప్నప్రపఞ్చస్యేవ జాగ్రత్ప్రపఞ్చస్యాపి జీవోఽధిష్ఠాన మితి జీవాత్మనో జగద్వివర్తోపాదానత్వసిద్ధిః. ౨౮౪

శ్లో॥ ప్రాణాః పఞ్చదశేన్ద్రియాణి హృదయ మ్భూతాని పఞ్చా ప్యమీ
లోకా స్సప్తచ భౌతికాశ్చ వివిధా అప్రాణినః ప్రాణినః
జాయన్తే ప్రతికల్పమేవచ యతో జీవన్తి యే నేశ్వరః
సర్వాత్మా పరమో మహా నణుతర స్స బ్రహ్మతత్త్వ మ్పరమ్. ౨౮౫

వ్యా.-త్వమ్పదార్థో నిరూపితః అథ తత్పదార్థం నిరూప్య వాక్యార్థమాహ- ప్రాణాఇతి. యతో యస్మా త్సకాశాత్. పఞ్చ ప్రాణాః దశేన్ద్రియాణి హృదయ మన్తఃకరణం పఞ్చభూతాని అమీ సప్తలోకాశ్చ భూరాదయః. వివిధాః మర్త్య పశుపాషాణాదిభేదభిన్నా అప్రాణినః ప్రాణినశ్చ భౌతికాః భూతవికారాః. ప్రతికల్పం కల్పేకల్పేపి జాయన్తే. చకారా ద్యస్మిన్నేవ లీయన్తే లయంవినా ప్రతికల్పం పునఃపున ర్జన్మాయోగా త్తతఏవా స్యార్థస్య సిద్ధిః. చకారస్తు

సిద్ధార్థబోధకఏవ, యేనైవ జీవన్తి సః సర్వాత్మా సర్వస్వరూపః సర్వస్యాప్యాత్మభూత ఇతివా. పరమో మహాన్ మహతోఽపి మహాన్. అణుతరః అణోరప్యణీయాన్. ఈశ్వరః, మాయావచ్ఛిన్నచైతన్యలక్షణః పరమేశ్వరః, భవతి. సఏవేశ్వరః తత్తత్పదవాచ్యం బ్రహ్మ భవతి. త్వమ్పరం త్వన్తు జీవస్త్వత్వార్థః. తద్బ్రహ్మైవ భవసీతి శేషః. అసీతివా. అతో తద్బ్రహ్మ త్వమేవ భవతీతి శేషః. ఇత్యప్యన్వయో గమ్యతే. జీవేశ్వరావుభావపి బ్రహ్మాభిన్నావేవ బ్రహ్మణఏవోపాధిద్వయవశేన జీవేశ్వరభావద్వయస్య ప్రాప్తత్వాద్ఘటమఠోపాధిద్వయేన ఘటాకాశమఠాకాశభావద్వయస్యేవాకాశేన జీవేశ్వరయోస్స్వరూపస్య సచ్చిదానన్దరూపత్వాద్బ్రహ్మణశ్చ తథాత్వాదితి కృత్వా బ్రహ్మాత్మనా జీవేశ్వరయోరపృథక్త్వఏవ. తస్మాజ్జీవేశ్వరపదవాచ్యమేకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మేతి సిద్ధాన్తః. స్యాదేతత్. కిం నిర్విశేషం బ్రహ్మ జగత్కారణం కిం వేశ్వరభావాపన్నమథవా జీవభావాపన్నమితి. నాద్యః నిర్విశేషస్య తస్య జగత్కారణత్వాభావాత్. న ద్వితీయః. “పురత్రయే క్రీడతి యస్తు జీవస్తతస్తు జాతం సకలం విచిత్రం” మితిశ్రుతేః. న తృతీయః. “తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశ”దితి శ్రుత్యా సృష్ట్యనన్తరమేవేశ్వరస్య జీవభావః ప్రాప్త ఇతి కథం జీవస్య సృష్టిహేతుత్వమ్, అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేతిహి శ్రుత్యన్తరమపి. ఇతి. అత్రోచ్యతే. నిర్విశేష బ్రహ్మ మాయాకర్తృక జగదధ్యాసాధిష్ఠానత్వాజ్జగత్కారణం భవత్యేవ మాయయా నిర్విశేషమపి బ్రహ్మ జగదాకారేణ పరిణతమివ భవతీతివా జగత్కారణం బ్రహ్మ భవతి. న చైవం జీవే జగత్కల్పిత మితి వాక్యవిరోధః. జీవబ్రహ్మణోరభేదాత్. నచ జీవభావ మనాపన్నే బ్రహ్మణి కల్పితం జగదిత్యస్య. జీవభావ మాపన్నే కల్పిత మిత్యస్యచ వ్యాఘాత ఇతి వాచ్యం. సదైకరూపస్య బ్రహ్మణో భావాన్తరప్రాప్త్యయోగాత్ - భావాద్భావాన్తరం గచ్ఛేద్యది బ్రహ్మ తర్హ్యసత్యమేవ స్యాద్ఘటభావాత్కపాలభావం గచ్ఛన్నివ ఘటః. నచ బ్రహ్మభావ మవిహాయైవ జీవభావం ప్రపద్యతే బ్రహ్మ యథా మృద్భావ మవిహాయైవ ఘటభావం ప్రపద్యతే మృదితి నానిత్యత్వదోషప్రసఙ్గ ఇతి వాచ్యం - మృత్పిణ్డః పిణ్డభావం విహాయైవ ఘటభావం ప్రపద్యత ఇతి దృష్టాన్తాసిద్ధేః. నచ పిణ్డస్యాస్త్వనిత్యత్వం మృద్ద్రవ్యస్య నాస్తి తద్ధి మృద్ద్రవ్యత్వ మవిహాయైవ పిణ్డభావాదికం గచ్ఛతీతి వాచ్యం. చూర్ణపుఞ్జస్యైవ పిణ్డభావాపత్తిర్నతు మృద్ద్రవ్యస్యేతి. యది చూర్ణపుఞ్జాతిరిక్తం నాస్తి మృద్ద్రవ్య మితి బ్రూషే, తర్హి ప్రాప్తమేవ మృదోభావాద్భావాన్తరమ్ - కిఞ్చైవం పరిణ

మమాణం వస్తు వికార్యేవ స్యాత్ - బ్రహ్మ చావికారీతి ప్రసిద్ధం.తస్మాన్నాఽస్తి బ్రహ్మణో జీవభావప్రాప్తిః. ఏతే నేశ్వరభావప్రాప్తిరపి పరాస్తా - న చాదికృతిస్సైవ బ్రహ్మణోఽన్తఃకరణపరిచ్ఛేదవశా జ్జీవభావః ప్రాప్త ఇతి వాచ్య మపరిచ్ఛేద్యస్య నిరవయవస్య బ్రహ్మణః పరిచ్ఛేదాయోగాత్ - నాప్యన్తఃకరణావచ్ఛేదవశా దితి వాచ్య మనవచ్ఛేద్యత్వా ద్బ్రహ్మణః. యది బ్రహ్మణోఽన్యద్వస్తు కిఞ్చిత్స్యాత్తే నాస్య భవే దవచ్ఛేదః నతు తద స్తి "నేహ నానాఽస్తీ"తి "ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మే"తి"చ శ్రుతేః. ఏతేన ప్రతిఫలనవశా జ్జీవత్వ మిత్య ప్యపాస్త ముపాధేరే వాభావాత్ - నను పరమార్థతో భవతు బ్రహ్మణో జీవేశ్వరజగద్భావాసిద్ధిః. వ్యవహారతస్తు తత్సిద్ధి రస్త్యేవ - వ్యావహారికాన్తఃకరణాద్యుపాధిసత్త్వాదితిచే త్తర్హి నిర్విశేషే బ్రహ్మణి మాయా స్వకార్యేణసహాధ్యస్తేతి మాయయాసహ సర్వస్య జగతః కారణం నిర్విశేషం బ్రహ్మ మాయావచ్ఛిన్నే బ్రహ్మణీశ్వరాఖ్యే మాయాకార్యంజగ దధ్యస్తం నతుమాయా, అన్తఃకరణావచ్ఛిన్నే బ్రహ్మణి జీవాఖ్యేతు మాయాన్తఃకరణాతిరిక్తం సర్వం జగ దధ్యస్తం, నతు మాయాన్తఃకరణే ఇతి విభాగా త్ప్రకృతత్రియస్యాపి సిద్ధిః. యద్వా నిర్విశేషం బ్రహ్మ న జగత్కారణం నిర్విశేషత్వాదేవ "న తస్య కార్యం కరణంచ విద్యతే" ఇతి శ్రుతేః. పరమార్థదశాయామేవ బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వా త్తదానీం జగత ఏవాభావాచ్చ. మాయావచ్ఛిన్న మీశ్వరాఖ్యం బ్రహ్మైవ జగత్కారణం జగత ఉపాదానత్వా న్నిమిత్తత్వాచ్చ. "తదైక్షత సచ్చత్య చ్చాభవ" దితిశ్రుతేః. అన్తఃకరణావచ్ఛిన్నం జీవాఖ్యం బ్రహ్మతు జగత్కల్పనాధిష్ఠానత్వా జ్జగత్కారణ మన్తఃకరణావచ్ఛిన్నేహి జీవే జాగరప్రపఞ్చః కల్పిత ఈశ్వరేణ స్వప్నప్రపఞ్చవదితి. అతఏవ మనోమయః ప్రపఞ్చ ఇతి ప్రఘోషః మనస సత్త్వే ప్రపఞ్చసత్త్వం తదభావే తదభావశ్చ. య దీశ్వరఏవ ప్రపఞ్చాధిష్ఠానం స్యా త్తర్హి సుషుప్తావపి తదుపలమ్భ స్స్యాదితి. నచ జీవే కల్పితశ్చే త్ప్రపఞ్చ స్స్వప్నవ త్తర్హ్యాన్తరఏవ స్యాదితి వాచ్యం, స్వప్నే ఆన్తరస్యాపి ప్రపఞ్చస్య బహిర్వ దవభాసమానత్వా దేవం జాగ్రత్యపీతి. అథవా ఈశ్వరఏవ జగదధ్యాసాధిష్ఠానం జీవఏవ జగత ఉపాదానం నిమిత్తంచ స్వాజ్ఞానకర్మభ్యాం జీవఏవ జగత్సృజతీతి సప్తాన్నబ్రాహ్మణాత్. జీవావచ్ఛేదకాన్తఃకరణస్యైవ జగద్రూపేణ పరిణతత్వాచ్చ. ఏవంజీవే నేశ్వరే జగతః కల్పితత్వాదేవ బహి ర్జగత ఉపలమ్భః, ప్రతిజీవం ప్రపఞ్చభేదః, ఏకస్మిన్ జీవే ముక్తేపి బద్ధ స్యాన్యస్య ప్రపఞ్చసత్త్వ

మిత్యాద్యుపపత్తిః, సర్వే హ్యమీ పక్షాః ప్రాచాం గ్రన్థేషు స్థితాః. నచ కః పక్ష స్సత్య ఇతి వాచ్యం. వ్యవహారకల్పితత్వేన సర్వేషాం పక్షాణా మసత్యత్వాత్. ఏకమే వాద్వితీయం బ్రహ్మ స దిత్యయంహి సత్యః పక్షః, న చానేకపక్షకల్పనం ప్రతిపత్తృక్లేశావహ మితివాచ్యం. 'యయా యయా భవే త్పుంసాం వ్యుత్పత్తిః ప్రత్యగాత్మని, సా సైవ ప్రక్రియా జ్ఞేయా సాధ్వీ సా చానవస్థి' తేతివార్తికాత్. ప్రతి పత్తృప్రతిపత్తిసౌకర్యా యైవామీ నానాపక్షాః కల్పితాః. కిఞ్చ యద్యేక ఏవ పక్షః కల్పిత స్స్యాత్తర్హి స సత్య ఇత్యేవ ప్రతీయా త్ప్రతిపత్తా, నతు తత్ర మిథ్యాబుద్ధి రుదీయా దతః ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసిద్ధయే బహవః పక్షాః కల్పితాః. తాశ్చ కల్పనా స్సహేతుక్య ఏవ. కథమ్? ఉచ్యతే. జీవాదృష్టకామావిద్యాది ప్రయుక్తత్వా త్ప్రపఞ్చస్య జీవకారణకత్వ ముపపన్నమ్. నానావిధసన్నివేశ విశి ష్టస్య మనసాపి తర్కయితు మశక్యస్య జగత స్సర్వజ్ఞసర్వశక్తీశ్వరకారణకత్వం చోపపన్నమ్. నిరధిష్ఠానవిభ్రమాసిద్ధే రధ్యస్తప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మకారణకత్వం చోపపన్నం. తస్మా జ్జీవరూప స్యాత్మనో భోగాపవర్గార్థం సర్వజ్ఞ స్సర్వశక్తి రీశ్వరః జీవాదృష్టాదిసహకృతయా మాయయా బ్రహ్మణి జగ త్కల్పయతీతి సమీచీనః పన్థాః. ౨౦-౧౭

శ్లో॥ జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తివిశ్వకవిరాడాదిప్రపఞ్చం సమం
యన్నిత్య మ్ప్రతిభాసయత్యపి న య ద్వస్త్వన్తరం భాసయేత్
తత్తేజోమయ మద్వితీయ మమృతం సత్యం పరం కేవలం
బ్రహ్మై వాహమితి ప్రపద్య పురుషో బద్ధై స్సమై ర్ముచ్యతే. ౨౦-౧౮

వ్యా.—ఏవం తత్త్వమసీతి గురు ణోపదిష్టే సతి తత శ్శిష్య ఏవం మననం కుర్యా త్తత్సాక్షాత్కారాయేత్యాహ - జాగ్రదితి. యత్ సమం సర్వం సమం యథాతథేతివా- జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తివిశ్వకవిరాడాది ప్రపఞ్చం జాగ్రత్స్వప్నసుషు ప్తయోఽవస్థాః విశ్వ ఏవ విశ్వకః విరా డ్వైశ్వానరః ఆదిశబ్దాత్ తైజసప్రాజ్ఞయోః హిరణ్యగర్భావ్యాకృతయోశ్చ గ్రహణం, ప్రపఞ్చశబ్దేన భోగ్యవర్గగ్రహణమ్. ఆదియుక్తః ప్రపఞ్చ ఇతిశాకపార్థివాదిసమాసః. యద్వా ఆదిశబ్దా దేవ భోగ్య వర్గస్యాపి గ్రహణం జాగ్రదాదిరూపః ప్రపఞ్చః, తం తథోక్త మితి నిత్యం సర్వ దాపి ప్రతిభాసయతి. వస్త్వన్తర మన్యద్వస్తు కర్తృ యత్ కర్మ న భాసయేత్. తత్ తేజోమయం చిద్రూపం సర్వావభాసకస్వప్రకాశజ్ఞానస్వరూప మిత్యేతా వతా ఫలితార్థః. సత్యం త్రికాలాబాధ్య మమృత మ్మరణరహిత మనన్త మిత్యే

తత్. ఏతేన సత్యం జ్ఞాన మనన్త మితిసిద్ధమ్. పరం కేవల మద్వితీయం సజాతీయ విజాతీయస్వగతభేదరహిత మేకమే వాద్వితీయ మితిసిద్ధమ్. బ్రహ్మై వాహ మస్మి ఇతిప్రపద్య మననా జ్జ్ఞాత్వా పురుషో విద్వాన్ సమై స్సర్వై ర్బద్ధై ర్ముచ్యతే. నను సత్యం జ్ఞాన మనన్త మేక మేవాద్వితీయం చ యద్బ్రహ్మ తదహ మేవేతి కథ మ్మననా త్సిద్ధ్యే దితిచే దుచ్యతే. మయా జాగ్రదాద్యవస్థావర్గః తద్గోచర స్థూలప్రవివిక్తానన్దాఖ్యభోగ్యవర్గశ్చ ప్రతిభాస్యతే. తద్ద్రష్టృత్వా న్మమ విశ్వాదయో భోక్తార స్త్రయః విరాడాదయ స్త్రయశ్చ మయై వావభాస్యన్తే. తద్ద్రష్టృత్వా న్మమ.మాన్తు న కోఽపి భాసయతి. జ్ఞాతు ర్మమ జ్ఞేయత్వాసమ్భవాత్. 'తస్మా జ్జ్ఞానస్వరూపోఽహం బ్రహ్మచ జ్ఞానస్వరూపమే' వేతిశ్రూయతే. అతో బ్రహ్మై వాహమితి. ౨౮౬

శ్లో॥ ప్రత్యక్షీకృత తత్త్వమర్థపరమానన్దప్రకాశః పుమాన్
ప్రత్యేతీతి'య దస్తి భోగ్యమపి యో భోక్తా చ భోగశ్చ యః
జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిషు త్రిషు పదే ష్వస్మా త్సమస్మా దహం
భిన్న శ్చిన్మయ ఈశ్వర స్సుఖమయ స్సాక్షీ పరాత్మా శివః ౨౮౭

వ్యా.- బ్రహ్మజ్ఞ స్యానుభవం దర్శయతి శ్లోకచతుష్టయేన. ప్రత్యక్షీకృతతత్త్వమర్థపరమానన్దప్రకాశః. ప్రత్యక్షీకృత అజ్ఞానా దప్రత్యక్షస్యైవ స్థితస్య జ్ఞానా త్పునః ప్రత్యక్షత్వా దభూతతద్భావే చ్వ్ఃః. అప్రత్యక్షః ప్రత్యక్ష స్సమ్పద్యమానః కృతః ప్రత్యక్షీకృత ఇతి తత్త్వమర్థః తత్త్వమ్పదద్వయాభిధేయభూతః పరమానన్దప్రకాశః పరమానన్దాభిన్నః ప్రకాశో జ్ఞానం బ్రహ్మేతి యావత్ యేనస తథోక్తః. యద్వా ప్రత్యక్షీకృతౌ తత్త్వమర్థా పరమానన్దప్రకాశౌ యేనస తథోక్తః పరమానన్దరూప ఈశ్వర స్తత్పదార్థః జ్ఞానస్వరూపో జీవ స్త్వమ్పదార్థశ్చే త్యుభౌ యేన ప్రత్యక్షీకృతౌ బ్రహ్మభేదేన సాక్షాత్కృతౌ సఇత్యర్థః, భోగ్యత్వా దీశ్వరస్య పరమానన్దత్వం భోక్తృత్వా జ్జీవస్య జ్ఞానస్వరూపత్వ మిత్యేకస్యైవచైతన్యస్య భోగ్యత్వోపాధినా ఆనన్దమయేశ్వరత్వం భోక్తృత్వోపాధినా విజ్ఞానమయ జీవత్వం చేతిభావః. పుమాన్ విద్వాన్ ఇతి వక్ష్యమాణవిధయా ప్రత్యేతి జానాతి ఇతిశబ్దార్థమేవాహ. జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిషు తత్సఙ్జ్ఞకేష్విత్యర్థః త్రిషు పదేషు స్థానేషు దశాస్వితియావత్. య ద్భోగ్య మస్తి యశ్చ భోక్తాఽస్తి యశ్చ భోగోఽస్తి అస్మా త్సమస్మా

త్సర్వస్మాదపి భిన్నః. తత్రి హేతు మాహ చిన్మయఇతి. తత్సర్వస్తు జడం భా స్యత్వా దితిభావః, చిన్మయత్వే హేతు మాహ-సాక్షీతి. సాక్షా త్పశ్యతీతి సాక్షీ సర్వావభాసక ఇత్యర్థః. ఈశ్వరేణ జీవోపి భాస్యతఇత్యతాిహ - ఈశ్వరఇతి. యద్వా జీవోఽప్యన్యేన భాస్యతఇత్యతాిహ - ఈశ్వరఇతి. స్వత న్త్రి ఇత్యర్థః. స్వత న్త్రి స్యాన్యావభాస్యత్వాయోగా దితిభావః. భిన్నత్వే హేత్వన్తర మాహ- సుఖమయఇతి ఆనన్దరూపఇత్యర్థః, సర్వన్తు దుఃఖమేవేతిభావః,యద్వా జీవస్య కథ మీశ్వరత్వ మీశ్వరో హ్యానన్దమయ ఇత్యతాిహ- సుఖమయఇతి -ఏవం జ్ఞానానన్ద రూపత్వాదేవ శివః మజ్గలస్వరూపః. న న్వేవంవిధః పరమాత్మైవ న జీవ ఇత్య తఆహ - పరాత్మేతి. యద్వా-ఏవంవిధత్వాదేవ జీవః పరమాత్మే త్యతఆహ. పరా త్మేతి. దేహాత్మాద్యపేక్షయా పరమత్వ మాత్మనోఽస్య స్వాభావికాత్మత్వా ద్దేహాదయోహి భ్రాన్తివశా దనాత్మానోఽ ప్యాత్మత్వం ప్రతిపన్నా ఇత్యప రాత్మానఏవ. అహంభవామి అత్ర శివః పరాత్మా ఈశ్వర ఇతి శబ్దత్రయే అన్య తమో విశేష్యీకరణీయః. మయాతు పరాత్మా విశేష్యీకృతః. ౨౦౭

శ్లో॥ మత్తో జాత మిదం జగ త్థ్సిత మిదం మయ్యేవ లీయేతవా
మయ్యే వేద మత స్త దద్వయ మహం బ్రహ్మైవ సర్వాత్మకమ్
యోఽణీయా నణుతో మహాంశ్చ మహతోఽనాదిశ్చ తేజోమయః
సర్వేశః పురుష శ్శివ స్సకలవి త్సోఽహ న్తథాఽహాఞ్చ సః. ౨౦౮

వ్యా.—నను సర్వస్మా ద్భిన్నఏవ జీవః నతు సర్వాత్మకం బ్రహ్మేత్యత ఆహ-ఇదం జగత్ మత్త స్సకాశాదేవ జాత మిద మ్మయ్యేవ స్థిత మిద మ్మయ్యేవ లీయేత ప్రలయే ఇతిభావః. అతో హేతోః. సర్వాత్మకం త త్ప్రసిద్ధ మవి దుషాం పరోక్ష మితివా అద్వయం బ్రహ్మ అహమేవ - బ్రహ్మైవాహమితివా అహం బ్రహ్మై వేతివా అహమేవ బ్రహ్మేతి వా ఽన్వయాః, న న్వేవం బహ్మైవ త్వం న పున రీశ్వర ఇత్యతఆహ - యః అణుతోఽణీయాన్ మహతశ్చ మహాన్ - అన్తర్బహి స్సర్వం జగ దభివ్యాప్య స్థితత్వా దితిభావః - అనాదిః తేజోమయ శ్చిన్మయః సకలవి త్సర్వజ్ఞః సర్వేశః సర్వనియన్తా శివః మజ్గలస్వరూపః పురుషః సోఽహమేవ భవతి. తథా అహం సచ ఏవ భవామి నతు మత్తోఽన్య ఈశ్వర ఇ త్యభిప్రాయః. ౨౦౮

శ్లో॥ నో పాణీ మమ చాదదామి సకలం పాదౌ న గచ్ఛా మ్యహం
నో కర్ణౌ సకలం శృణోమి న దృశౌ పశ్యా మ్యహ శ్చాఖిలమ్

నో స్వాన్తం సకలం మనోమి న మతి స్సర్వం విజానా మ్యహం
తస్మా దద్భుతశక్తి రస్మి మమ నో వేత్తాఽస్త్యహం చిత్స్వయమ్. ౨౮౯

వ్యా.—నను కరణానధీనసర్వవిషయజ్ఞాన ఈశ్వర స్తత్రాహ. మమ పాణీ నో న స్తః సకలం చాదదామి. మమ పాదా న స్తః, అహం గచ్ఛామి. మమ కర్ణౌ నో స్తః, అహం సకలం శృణోమి. మమ దృశౌ న స్తః, అహ మఖిలంచ పశ్యామి. సర్వత్ర పాణ్యాద్యధిష్ఠాననిషేధేన తదధిష్ఠేయేన్ద్రియనిషేధోపి సిద్ధఇతి బోధ్యమ్. మమ స్వాన్తం మనో నో నాస్తి, సకలం మనోమి. మమ మతిర్బుద్ధిర్నాస్తి, సర్వ మహం విజానామి. తస్మా దహ మద్భుతశక్తి రస్మి. మమ వేత్తా నో అస్తి, అహం స్వయం కేవలం చిత్ జ్ఞానస్వరూపః. తస్మాదేవ జ్ఞానస్య జ్ఞాతా నాస్తి; జ్ఞేయంహి లోకే జ్ఞాతా జానాతి, నతుజ్ఞానం. తథా జ్ఞానస్యాపి జ్ఞేయత్వాపత్త్యా వనవస్థాదిదో షప్రసఙ్గాత్. ఏవం చిద్రూపస్య వేత్తు రేకత్వాదేవ "నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేతి" శ్రుత్యా ద్రష్ట్రన్తరనిషేధః కృతః. తస్మా త్కరణానధీనసర్వవిషయజ్ఞానత్వా ద్విద్వా న్జీవ ఈశ్వర ఏవేతి భావః. ౨౮౯

శ్లో॥ ప్రాణ్యప్రాణిచ సర్వ మేత దహమే వాహంహి సర్వాత్మకో
వేద్యశ్చా ప్యహమేవ సర్వనిగమై ర్వేదాన్తకృ ద్వేదవిత్
నో పుణ్యం మ్మమ నాస్తి పాపమపి నో నాశో న జన్మవ్యయౌ
నో దేహేన్ద్రియబుద్ధయో న ధరణి ర్నామ్బ్వగ్ని వాతా న ఖమ్. ౨౯౦

వ్యా.—నన్వీశ్వర స్సర్వాత్మకః "విష్టభ్యాహ మిదం కృత్స్న మేకాంశేన స్థితో జగ" దితి భగవద్వచనా త్తత్రాహ. ఏతత్ ప్రాణి అప్రాణిచ సర్వం జగ దహ రహహి. తస్మా దహమేవ సర్వాత్మకః హి యస్మాదితివా నను "వేదైశ్చ సర్వై మేవమేవ వేద్యో వేదాన్తకృ ద్వేదవిదేవ చాహ" మితి గీతావచనా ద్వేదవేద్య త్వాదిగుణవిశిష్ట శ్శ్రీకృష్ణఏ వేశ్వర ఇత్యత్రాహ. అపిచ కిఞ్చ అహమేవ సర్వ నిగమై ర్వేద్యః వేదాన్తకృ త్పూర్వకల్పే స్థితానాం కల్పాన్తే నష్టానాంచ వేదా నా మస్మిన్ కల్పే పునః ప్రవర్తయితా చాహమేవ. వేదవి చ్చాహమేవ. నను పుణ్యపాపపరతన్త్రస్య కథ మీశ్వరత్వం తత్రాహ. మమ పుణ్యం నో నాస్తి మమ పాపమపి నాస్తి. నను జన్మమరణాదిసంసారవతః కథ మీశ్వరత్వ న్తత్రాహ. మమ నాశో నో నాస్తి. మమ జన్మవ్యయౌ న స్తః. ఉపలక్షణం వృద్ధ్యాది భావవికారత్రయ స్యేదమ్. నను సశరీరస్య కథ మీశ్వరత్వ న్తత్రాహ. మమ దేహేన్ద్రియబుద్ధయః కార్యకరణసఙ్ఘాత ఇత్యేతత్, నో

న సన్తి. కస్మా ద్దేహాదయో నసన్తీతి శఙ్కాయాం దేహాదిహేతుభూత పఞ్చకాభావా దిత్యుత్తర మాహ. మమ ధరణిర్నాస్తి, అగ్న్యమ్బువాతా మమ నసన్తి, ఖం గగనం మమ నాస్తి. ఏవం దేహాదిషు మమకారనిషేధేనాహఙ్కార నిషేధోపి సిద్ధః. యస్య దేహాదిషు మమకారఏవ నాస్తి కుతః పున స్తస్య తే ష్వహమ్బుద్ధి రితి కైముత్యన్యాయాత్ - తథాచ "నాహం దేహో నేన్ద్రియాణ్యన్త రఙ్గో నాహఙ్కారః ప్రాణవర్గో న బుద్ధి రితి- నేతినేతీ త్యేష ఆదేశ ఇతి శ్రుతిసిద్ధ నిషేధవిధయా బోధనీయో య ఆత్మా సోఽహమేవేతి ప్రత్యస్తమితసర్వవిశేషం బ్రహ్మైవ జీవ ఇతి సిద్ధమ్-స్యాదేతత్. నను నిర్విశేషస్య బ్రహ్మణఏవ మాయయా జీవభూతత్వా జ్జీవస్య వస్తుతః నిర్విశేషబ్రహ్మత్వమేవే త్యస్తు విదుషో నిర్విశేషం బ్రహ్మైవాహమితి ప్రత్యయః, ప్రమా, అహ మీశ్వర ఇతి ప్రత్యయస్తు భ్రమఏవ. కిం జీవః పరమార్థత ఈశ్వర ఉత వ్యవహారతః. నాద్యః. పరమార్థత ఈశ్వ రస్యైవాభావాత్. నాన్త్యః. వ్యవహారదశాయాం జీవేశ్వరయో ర్హస్తిమశక యోరివ మహ దత్యన్తర మితి తాపత్రయాభిభూతః పరతన్త్రః ప్రాప్తదుఃఖా పనోదనాక్షమః అప్రాప్తసుఖప్రాప్త్యక్షమః పుణ్యపాపవశాజ్జన్మమరణప్రవాహ ప్రతిపన్నః స్వాభీష్ట దేహాదిగ్రహణాసమర్థః స్వానభీష్ట దేహాదిపరిత్యాగాశక్తః కిఞ్చిద్జ్ఞః స్వల్పశక్తి రిత్యాదిహేయగుణో జీవః క్వ? తాపత్రయానభిభూతః స్వతన్త్రః నిర్దుఃఖః పరిపూర్ణసుఖః పుణ్యపాపరహితః జన్మాదిరహితః లీలయా స్వేష్టం దేవాదిశరీరంధర్తుం త్యక్తుంచ సమర్థః సర్వజ్ఞః సర్వశక్తి రిత్యాద్యనన్తకల్యాణ గుణమహోదధి రీశ్వరః క్వ? తస్మా ద్విదుష స్స్వస్మి న్నీశ్వరజ్ఞాన మ్భ్రమఏవే త్యనర్థావహమేవేతి. అత్రోచ్యతే- కి మవిద్వద్వ్యవహారా జ్జీవేశ్వరభేదం స్థాపయసి ఉత విద్వద్వ్యవహారాత్. ఆద్యే చార్వాకాదివ్యవహారా జ్జీవేశ్వరయోరే వా భావా త్కథం తద్భేదసిద్ధిః? ద్వితీయే విద్వద్దృష్ట్యా జీవాతిరిక్తేశ్వరాభావా త్కథం జీవేశ్వరభేదసిద్ధిః, నచ తార్కికాదివిద్వద్దృష్ట్యా జీవాతిరిక్తేశ్వరసత్త్వా త్త త్సిద్ధి రితి వాచ్యం; తార్కికాదీనాం భ్రాన్తత్వా న్న విద్వత్త్వ మితి. నచ లోక ప్రసిద్ధభేదవాదిన స్తార్కికాదయో న భ్రాన్తాః, అప్రసిద్ధాభేదవా ద్యేవ భ్రాన్త ఇతి వాచ్యం, శ్రుతిప్రసిద్ధత్వా దభేదవాదస్య. నచ శ్రుతిశతోదితమపి ప్రత్యక్షవిరుద్ధ మర్థం కథం వయ మభ్యుపగచ్ఛేమేతి వాచ్యం, ప్రత్యక్షసిద్ధస్యాపి సూర్యగ్రహ ణస్య - న సూర్యస్య గ్రహణ మస్తి కిన్తు తత్సంయుక్తచన్ద్రస్యైవేతి - జ్యోతిశ్శాస్త్రా దపలప్యమానత్వా ద్విద్వద్భిః, అభ్రే ధావతిసతి ప్రత్యక్షసిద్ధస్యాపి చన్ద్రధావన

స్యాపలప్యమానత్వాత్, తస్మా దాగమేన ప్రత్యక్షస్య బాధఏవ. నచ భ్రమ ప్రత్యక్షస్యైవ బాధః, నతు ప్రమాయా ఇతివాచ్య, మిదం ప్రత్యక్షం భ్రమ ఇదం ప్రత్యక్షం ప్రమేతి నిర్ణేతు మాగమంవినా దుష్కరత్వాత్. ఆగమవిరుద్ధం ప్రత్యక్షం భ్రమఏవ, ఆగమస్య భ్రమప్రమాదాదిదోషరహితసర్వజ్ఞేశ్వరప్రణీతత్వస్య సర్వాస్తికసమ్మతత్వాత్. అథాపి యద్యాగమా త్ప్రత్యక్షమేవ జ్యేష్ఠత్వా త్ప్రబల మిత్యభినివేశ స్త్వయా న త్యజ్యతే, త ర్హ్యభ్యుపగమ్య బ్రూమః. కిం సర్వా స్వవస్థాసు జీవేశ్వరభేదః ప్రత్యక్ష ఉత కాసుచిదేవ? ఆద్యే సుషుప్తిమృతిమూర్ఛాదిషు తత్ప్రత్యక్షప్రసఙ్గః, ద్వితీయే సుషుప్త్యాది ష్వదృశ్యమాన స్స భేదః మిథ్యైవ భవేత్, సత్యత్వే భేదస్య సర్వకాలేషు సర్వా స్వవస్థాసుచ వర్తమానత్వాపత్తేః. న చైవం జాగరస్వప్నయో ర్విద్యమానస్య భేదస్య సుషుప్త్యాది ష్వవిద్యమానత్వేన యథా మిథ్యాత్వం తథా సుషుప్త్యాదిషు విద్యమానస్యాభేదస్య జాగరస్వప్నయో రవిద్యమానత్వా న్మిథ్యాత్వమేవేతి వాచ్యం, శ్రుత్యనుగృహీతత్వా దభేదవాదస్య, శ్రుతిదూషితత్వాచ్చ భేదవాదస్య. నచ మిథ్యాభూతస్య భేదస్య జాగరాదావపి కథ ముపలమ్భ ఇతి వాచ్యం - యథా మిథ్యాభూతస్య మృతపితృపితామహాదే రుపలమ్భో భవతి స్వప్నే తద్వదితి. ఏవ ముపలభ్యమానత్వాదేవహి భేదస్య మిథ్యాత్వం రజ్జుసర్పవదితి. నను కి మభేద ఉపలభ్యతే ఉత న? ఆద్యే అభేదస్యాపి మిథ్యాత్వం ప్రాప్తం ద్వితీయే అభేదస్యై వాసిద్ధి శ్శశశృఙ్గవ దితిచే న్నైవమ్ భేద స్యానుపలమ్భా దభేదసిద్ధి రితి. నను యేన భేదో నోపలబ్ధః తస్య భేదాభావస్యచ సత్త్వా త్కథమభేదసిద్ధి రితిచే న్నైవమ్,అభావస్య భావపదార్థత్వాభావాత్. నను కి మభేదః పరమార్థతోఽస్తి ఉత వ్యవహారతః? ఆద్య ఇష్టఏవ ద్వితీయ స్త్వయుక్తః సత్త్వా ద్భేదస్యేతిచే న్నైవమ్,రజ్జుసర్పప్రతిభాసమయేపి రజ్జు ర్యథాఽస్తి తథా ద్వైతప్రతీతిసమయే ప్యద్వైత మస్త్యేవ, అద్వైత స్యాత్మనః కాలత్రయవ్యాపిత్వా దద్వైతేఏవ ద్వైతస్య కల్పితత్వా న్మాయయేతి. అతఏవ రజ్జౌ ప్రతీయమాన స్సర్పఇ వాద్వైతే ప్రతీయమాన మిదం ద్వైతం మిథ్యే త్యుద్ఘుష్యతే శ్రుతిభిః, త త్సత్య మతోఽన్య దార్త మిత్యాదిభిః. నను యావద్వ్యవహారం బ్రహ్మ ణ్యద్వైతే జీవేశ్వరజగద్భేదః కల్పితఇతి కథం జీవేశ్వరాభేద ఇతి చే దుచ్యతే, అవిద్యాదశాయామేవ తద్భేదో నతు విద్యాదశాయా మితి, "దూర మేతే విపరీతే విషూచీ అవిద్యా యాచ విద్యేతి" శ్రుతేః. అవిద్యాయాం వర్తమానా శ్చార్వాకాదయో నాస్తికా స్తార్కికాదయ ఆస్తికాశ్చ పశ్యన్తు

నామ భేదం. కథం విద్యాదశాయాం వర్తమానోపి భేదం పశ్యేత్. అథ కా నామాఽవిద్యాదశా కాపున ర్విద్యాదశేతిచే దుచ్యతే, అతస్మిం స్తద్బుద్ధి రధ్యాసః తద్ధేతు రజ్ఞాన మవిద్యా, తయా పరిమోహితో మూఢో యస్యాం దశాయాం స్థూలోఽహం కాణోఽహం సుఖ్యహం దుఃఖ్యహ మజ్ఞోఽహ మితి ప్రత్యేతి సా అవిద్యాదశా. ఆత్మానాత్మవివేకజన్య "మహం బ్రహ్మాస్మీతి" జ్ఞానం విద్యా, తయా నిర్ధూతమోహో యస్యాం దశాయాం శ్లోకచతుష్టయోక్తరీత్యా ప్రత్యేతి సా విద్యాదశేతి. తస్మా దవిద్యాదశాయామేవ జీవేశ్వరభేదస్య చారితార్థ్యమ్. తదైవ జీవస్య సంసారిత్వాత్. నను ఆత్మానాత్మనో స్తద్ధర్మాణా ఇశ్చేతరేతరాధ్యాసా త్తాపత్రియాభిభూతత్వాదికం భవతు నామ జీవ స్యావిద్యాయాం - విద్యాయా మ్పున స్తదధ్యాసాభావా ద్భవతు సచ్చిదానన్దబ్రహ్మత్వం కథమ్పున రీశ్వరత్వ మితిచే దుచ్యతే. య స్సార్వభౌమఏవ జాత స్స కిం మణ్డలాధిపతి ర్నభవేత్? యస్సర్వాత్మకబ్రహ్మభావం ప్రాప్త స్స కి మీశ్వరాత్మత్వం నప్రాప్నుయాత్? బ్రహ్మణ ఏకదేశేహి జీవేశ్వరప్రపఞ్చా అధ్యస్తాః. తస్మాత్ య చ్చైతన్యం మాయాయా మస్తి యచ్చ సమష్ట్య న్తఃకరణే యచ్చ సమష్టిస్థూలే యచ్చ వ్యష్ట్య న్తఃకరణేషు యచ్చ వ్యష్టిస్థూలేషు తచ్చైతన్య మీశ్వరాఖ్యం హిరణ్యగర్భాఖ్యం విరాడాఖ్యం జీవాఖ్యం దేవాద్యాఖ్యం చాహమేవేతి పశ్యేదేవ బుధః అహంబ్రహ్మాస్మీతి కృతప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మాత్మసాక్షాత్కారః చైతన్యరూపత్వా త్తస్యేతి కృత్వా విదుషోఽ హమేవేశ్వరఇతి జ్ఞానం ప్రమైవ. యదుక్తం తాపత్రియాదిదోషవా న్జీవః క్వ, కల్యాణగుణవా నీశ్వరః క్వేతి త దయుక్తం, చైతన్యమాత్రే జీవే ఈశ్వరేవా గుణదోషాయోగాత్, జీవే ప్రదర్శితానాం దోషాణాం సర్వేషామపి జీవోపాధిభూతసఙ్ఘాతగతత్వా[త్], ఈశ్వరే ప్రదర్శితానాం గుణానా మీశ్వరోపాధిభూతసఙ్ఘాతగతత్వాచ్చ. తథాహి, కార్యకరణసఙ్ఘాతే శీతోష్ణరోగదుఃఖాదినాఽఽక్రాన్తేసతి తత్తాదాత్మ్యాధ్యాసా న్మూఢ శ్శీతోష్ణాదిక మాత్మని పశ్యతి యథా శరీరే జాతే జీర్ణే మృతేచ జీవో జాతో జీర్ణో మృత ఇతి ప్రత్యేతి మూఢః తద్వత్. ఏవం సఙ్ఘాతగతమేవ పారతన్త్ర్యకిఞ్చిద్జ్ఞత్వాదికమ ప్యాత్మని పశ్యతి మూఢః, తథా శ్రీకృష్ణశరీరాదిసఙ్ఘాతగతమేవ స్వాతన్త్ర్యసర్వజ్ఞత్వాదికం శ్రీకృష్ణశరీరావచ్ఛిన్నే ఆత్మని పశ్యతి మూఢః. ఆత్మాతు సర్వ త్రైకఏవ సర్వావభాసకః స్వతన్త్రః సర్వవ్యాపకః పరమానన్దచిద్రూప ఇతి న భేదావకాశః. ౨౧౦

శ్లో॥ జ్ఞాత్వైవం పరమాత్మరూప మమలం స్వాత్మాన మే వాద్వయం
విద్వాన్ సర్వగుహాశయంచ వికలం త్రైలోక్యసాక్షిప్రభమ్
భావాభావవివర్జితం పరశివం శుద్ధం సమస్మాత్పరం
యాత్యే వాక్షర మప్రతర్క్య మమృతం నావర్తతేఽస్మాత్పునః.

౨౬౧

వ్యా.—ఆత్మస్వరూపం ప్రజ్ఞానఫలంచ వద న్నుపసంహరతి - జ్ఞాత్వేతి. విద్వాన్ ఏవ ముక్తరీత్యా స్వాత్మానమేవ పరమాత్మరూపం పరమాత్మాభిన్నం పరమాత్మనో రూపమేవ యస్య తం పరమాత్మరూపం సచ్చిదానన్దమితివా జ్ఞాత్వా అమృతం యాత్యేవే త్యన్వయః. కథం స్వాత్మనఏవ పరమాత్మత్వం తత్రాహ- అద్వయమితి. ఆత్మైకత్వా దిత్యర్థః. యది నానా స్యు రాత్మాన స్తర్హి స్వాత్మనః పరమాత్మా భవే ద్భిన్న ఇతిభావః. నచ జీవైక్యేపి జీవేశ్వరభేదోఽస్త్వితి వాచ్యం, జీవనానాత్వపక్షేఏవ జీవభిన్నై కేశ్వరసిద్ధిః; నతు జీవైకత్వపక్షే. కస్మా త్తత్రాహ- సర్వగుహాశయమితి. సర్వేషాం బ్రహ్మాది స్తమ్బపర్యన్తానాం ప్రాణినాం గుహాసు బుద్ధిషు శేతఇతిసర్వగుహాశయః తం తథోక్తం సర్వాన్తర్యామిణం ప్రత్యఞ్చ మిత్యర్థః. నను ఏకఏవ జీవో భవతు ఏకఏవ చేశ్వరో భవతు తథాపి భిన్నావే వోభౌ, జీవస్య కర్మమలసహితత్వా దీశ్వరస్య నిర్మలత్వాత్. నచ సర్వగుహాశయత్వం ద్వయో ర్న సమ్భవతీతి వాచ్యం, "గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధ్యే" ఇతిశ్రుతే రత్రాహ అమలమితి. సఙ్ఘాతగతఏవ మలో న త్వాత్మగత ఇతిభావః. నను భోక్తా జీవః సాక్షీ త్వీశ్వర ఇతి సత్త్వా ద్భేదస్య కథ మభేద ఇత్యత్రాహ. త్రైలోక్యసాక్షి ప్రభం త్రైలోక్యస్య సాక్షిణీ ప్రభా జ్ఞానం యస్య తమ్. స్వరూపచైతన్యేనైవ సర్వం సర్వత్ర సర్వదా సర్వథాచ సాక్షా త్పశ్య త్త మిత్యర్థః. నను పరమాత్మ నోఽంశఏవాత్మా తత్రాహ-వికలమితి. నిరంశం సాంశత్వే స త్యనిత్యత్వప్రసఙ్గాత్. కథం నిరంశత్వ స్తత్రాహ- భావాభావవివర్జితమితి. భావః జన్మనా లబ్ధసత్తాకః పదార్థః ప్రపఞ్చః పృథివ్యాదిరూపః, అభావః శశవిషాణాదిరూపః, తాభ్యాం విశేషేణ వర్జిత మతఏవ సమస్మా త్సర్వస్మా త్పరం విలక్షణం భావాభావవివర్జిత త్వాదేవ శుద్ధం నిరవద్యం నిర్ధర్మక మితియావత్. అతఏవ పరశివం పరమమఙ్గల స్వరూపమితి. కీదృశం త దమృత మతఆహ- అప్రతర్క్యమితి. ఈదృశమితి తర్కి తు మశక్య మిత్యర్థః. కస్మా దమృతం త దతఆహ- అక్షరమితి న క్షరతీ త్యక్షరం క్షరస్య హి భావస్య సమృతత్వమ్. యాత్యేవే త్యేవకారార్థ మాహ. అస్మా

దమృతా ద్బ్రహ్మణ స్సకాశా త్పున ర్నావర్తతే, సంసారాయ నాగచ్ఛతి, బ్రహ్మరూపేణైవ తిష్ఠతీత్యర్థః. యద్యపి జ్ఞానాత్ప్రాగపి జీవో బ్రహ్మరూపేణైవ తిష్ఠతి, తథాపి సంసారిత్వభ్రమమాత్రనిరాసాయ జ్ఞాన మావశ్యక మితి బోధ్యమ్.

ఇతి కైవల్యోపనిష ద్వ్యాఖ్యాతా.

శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్.

శ్లో॥ కిం బ్రహ్మాస్య నిమిత్తకారణ ముతోపాదాన మజ్గోభయం
కిం వైకం కిమువా సహాయకలితం కిం కారణం నైవ వా
కిం కాలః ప్రకృతి ర్ను కిన్ను నియతిః కింవా యదృచ్ఛా ను కిం
కిం క్షోణీజలముఖ్యభూతవితతిః కింవా పుమాం శ్చేతనః. ౨౯౨

శ్లో॥ కిం కాలప్రముఖార్థసంయుజి రథో సంసృష్టకాలాదయః
కస్మా దావిరభూమ కేనతు వయం జీవామ ఏవం భువి
క్వాస్మాకం ప్రలయే స్థితి ర్నియమితా వర్తామహే కేన కే
దుఃఖే వేతి విచార మారచితవా౯ వేదార్థవిజ్ఞో జనః. ౨౯3

వ్యా.-నను పరమాత్మరూప మాత్మానం జ్ఞాత్వా విద్వా నమృతం యాంత్యేవ నావర్తతే కస్మా త్పున రిత్యుక్తం. యది పరమాత్మా కశ్చి దస్తి తర్హ్యేవం స్యా న్నతు సోఽస్త్యనుపలమ్భాత్. నచ జగల్లిజ్గకానుమానేన గమ్యత ఇతివాచ్యం, తస్య కాలాదినాఽన్యథా సిద్ధత్వా దిత్యాశజ్క్య జగల్లిజ్గేనైవ పరమాత్మానం సాధయితుం జగత్కర్తృపరమాత్మప్రతిపాదనపరాం శ్వేతాశ్వతరోపనిషదం వ్యాఖ్యాతి కవిః, కింబ్రహ్మేత్యాదినా. తత్ర తావ త్ప్రాచీనా ఏవ బ్రహ్మవిదః జగత్కారణవస్తువిచారం కృతవన్త ఇత్యాహ శ్లోకద్వయేన- కిమ్బ్రహ్మేతి. బ్రహ్మ నిరతిశయవృద్ధిమ ద్వస్తు పరమాత్మేత్యర్థః. అస్య దృశ్యస్య జగతః నిమిత్తకారణం కిం ఘటస్య కులాల ఇవేతి భావః. ఉత యద్వా ఉపాదానం సమవాయికారణం కిం, ఘటస్య మృదివేతిభావః. అజ్గ అథవా అవ్యయానా మనేకార్థత్వాత్. ఉభయం నిమిత్తోపాదానోభయాత్మకం కారణం కిం, తన్తుసన్తానస్య తన్తునాభవ దితిభావః. తచ్చ జగత్కారణం బ్రహ్మ కి మేక మద్వితీయం వా వా యద్వా సహాయకలితం కిమ్. అథవా బ్రహ్మ జగతః కారణం న భవత్యేవ వా. యది బ్రహ్మ జగతః కారణం న భవతి తర్హి కాలః కారణం భవతికిం? యద్వా ప్రకృతిః స్వభావః యథా ఽగ్నే ర్దాహకారిత్వ మపాం నిమ్నదేశగమన మిత్యాది కారణం కిన్ను? అథవా నియతి ర్నియమనశక్తిః? యథా యోషితా మృతుష్వేవ గర్భధారణమిన్దూదయే ఏవ సముద్రస్య వృద్ధి రిత్యాది కారణం కిన్ను? యద్వా యదృచ్ఛా? కాకతాలీయన్యాయేన సంవాదకారిణీ కాచన శక్తిః? యథా ఋతుమతీనామపి యోషితాం కాసాఞ్చి త్కస్మింశ్చి దృతావేవ గర్భధారణ మిత్యాది కారణం

కిమ్న? యద్వా క్షోణీజలముఖ్యభూతవితతిః పృథివ్యాదిమహాభూతపఞ్చకం కారణం కిమ్? అథవా చేతన శ్చేతయితా పుమాన్ జీవః కారణం కిమ్? యద్వా కాల ప్రముఖార్థసంయుజః కాలాదిదర్శితపదార్థసంయోగః కారణం కిమ్? అథో అథవా సంసృష్టకాలాదయః సంసృష్టా మిథస్సజ్గతా స్తే కాలాదయః పదార్థాః కారణం కిమ్? వయం కస్మా దావిరభూమ భువి లోకే, కేనతు వయ మేవం జీవామః, ప్రలయే ఒస్మాకం క్వస్థితిః, కస్మా దిమే ప్రాణినో జాయన్తే, కేన జీవన్తి కుత్ర లీయన్త ఇత్యర్థః. కేన నియమితా స్సన్తః వయం కే సుఖే దుఃఖేవా వర్తామహే సంసరామ ఇత్యర్థః. ఇతి వేదార్థవిజ్ఞః బ్రహ్మవి జ్జనః బ్రహ్మవిద ఇత్యర్థః. విచార మారచితవాన్ చకార తత్త్వనిర్ణయస్య విచారాధీనత్వా దితిభావః. కింవస్తు జగత్కారణమ్? కింవస్తు భూతకారణం? కిం వస్తు భూతనియామకం? కిం బ్రహ్మ నిమిత్తకారణం, య ద్వోపాదానకారణ మథ వోభయవిధం కారణం, యద్వా నైవ కారణ మితి పూర్వకాలే బ్రహ్మవిదః కేచన మీమాంసితవన్త ఇతిశ్లోకద్వయార్థః. ౨౯౨ – ౨౯౩

శ్లో॥ ధ్యాత్వా యోగదృశా వ్యలోకత గుణై ర్దేవాత్మశక్తిం త్రిభి
ర్గూఢాం తాం యదుపాధి యాతి జగతో ద్వేధా బృహద్ధేతుతామ్
కాలాదీని జడాని చేతనమపి స్వాతన్త్ర్యహీనం విభు
ర్మాయావా నధితిష్ఠతీతి పరమ శ్చిన్త్యో ఒయ మాత్మా బుధైః. ౨౯౪

వ్యా.—ఏవం విచార్య వేదార్థవిజ్ఞో జనః కిమ్ప్రతిపేదే తత్రాహ- ధ్యాత్వేతి. వేదార్థవిజ్ఞో జన ఇత్యే వాత్రాపి కర్తా ధ్యాత్వా విచార్య యోగదృశా యోగ దృష్ట్యా మాంసమయదృష్టే స్తద్దర్శనాయోగా దితిభావః. త్రిభిః గుణైః సత్త్వ రజస్తమోభి ర్గూఢాం తిరస్కృతాం కార్యాకారేణ కారణాకారస్య తిరస్కృతత్వా త్కార్యాత్పృథ క్స్వరూపే ణోపలబ్ధు మయోగ్యా మిత్యర్థః. దేవాత్మశక్తిం దేవస్య ద్యోతనాత్మక స్యాత్మన స్సచ్చిదానన్దరూపస్య పరమాత్మన శ్శక్తిం మాయాం తాం వ్యలోకత అపశ్యత్. యదుపాధి యా మాయా ఉపాధి ర్యస్యత ద్యదుపాధి బృహ ద్బ్రహ్మ ద్వేధా నిమిత్తత్వే నోపాదానత్వేనచ జగతో హేతుతాం యాతి త్రిగుణమాయావచ్ఛిన్నం బ్రహ్మైక మేవ జగతో నిమిత్త ముపాదానఞ్చ కారణం భవతీతి విచారణా ద్బ్రహ్మవిదః ప్రతిపేదిరే ఇతి పాదద్వయార్థః. కస్మా త్పునః కాలాదయో న జగత్కారణం తత్రాహ. మాయావా న్మాయీ విభుః వ్యాపకః పరమేశ్వరః జడాని కాలాదీని వస్తూని స్వాతన్త్ర్యహీనం చేతనం

జీవంచ అధితిష్ఠతి నియమయతి ఇతిహేతో రయం పరమ ఆత్మా బుద్ధైః చిన్త్యః ధ్యేయః. కారణన్తు ధ్యేయ ఇతిశ్రుతే రితిభావః. కాలాదయో న జగత్కారణం జడత్వా త్కర్తృత్వంహి చేతనధర్మః, చేతనోపి జీవ స్సంసారీ న జగత్కారణం, పరతన్త్రత్వాత్. కిన్తర్హి బ్రహ్మైవ జగత్కారణం? తచ్చ న స్వతః కిన్తు మాయాద్వారైవ. ఏవం మాయావచ్ఛిన్నం పరమేశ్వరాఖ్యం బ్రహ్మైవ భూతానాం సృష్టిస్థితిలయనియమనకర్తృ భవతి. జగత్పదార్థాన్తఃపాతిత్వా ద్భూతానాం. తచ్చ బ్రహ్మ 'బహుస్యా మహ' మితి సఙ్కల్ప్య జగద్రూప మభవ దితి జగత ఉభయాత్మకం కారణం భవతి; యద్యపి సాఙ్ఖ్యతార్కికాద్యభిమతౌ ప్రధానపరమాణువాదావ పీహ సముపన్యస్య ఖణ్డనీయౌ; తథా ప్యవైదికత్వా త్తయో రిహానుపన్యాసః, అసత్త్వాచ్చ ప్రధానస్య పరమాణూనాఞ్చ. నచ ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిరితి ప్రకృతోపనిషద్యేవ ప్రధాన ముక్త మితి వాచ్యం, సాఙ్ఖ్యాభిమతప్రధానభిన్నత్వా త్తస్య. కిఞ్చ అ స్యేదం కారణ మితి నిర్ణేతుం కార్యే కారణధర్మదర్శనం లిఙ్గ మ్భవతి. యథా ఘటే మృద్ధర్మదర్శనం యథాచ తరౌ బీజధర్మదర్శనమ్. జగతి చేశ్వరధర్మాః సచ్చిదానన్దా ఉపలభ్యన్తే, జగ దస్తి జగ ద్భాతి జగత్ప్రియ మితి ప్రతీతేః. అత ఉచ్యతే జగత్కారణ మీశ్వరఏవేతి. న చానృతజడదుఃఖాత్మకస్య జగతః కథ మీశ్వరకార్యత్వ మితి వాచ్య మీశ్వరస్య మాయావచ్ఛిన్నత్వే నేశ్వరావచ్ఛేదకమాయాధర్మాణామ ప్యనృతత్వజడత్వాప్రియత్వానాం జగ త్యుపలమ్భస్యావశ్యకత్వాత్. ఏవం యద్యపి పృథివ్యాదిభూతధర్మాణా మ్భౌతికే షూపలభ్యమానత్వేన మనుష్యాదిషు సర్వేషా మ్భూతానాం పఞ్చభూతా న్యేవ కారణ మితి వక్తుం శక్యతే, తథాపి న తథా మన్తవ్యమ్, అచేతనానాం పృథివ్యాదీనాం చేతనమనుష్యాదిభూతకారణత్వాయోగాత్. నచ పృథివ్యాదిసంయోగః కారణం సంయోగ స్యావస్తుత్వాత్. నాపి సంయుక్తాః పృథివ్యాదయః, తేషామ ప్యచేతనత్వాత్, స్వత స్తేషాం సంయుక్తత్వాసమ్భవాచ్చ. ఈశ్వరేణహి తే పఞ్చీకృతా శ్స్రియన్తే. తస్మా న్మాయావచ్ఛిన్నః పరమాత్మా తావ దాకాశాది మహాభూతాత్మనాఽఽత్మానం పరిణమయ్య తతో భౌతికాత్మనా పరిణతోఽభూదితి కృత్వా జగదుపాదానం జగన్నిమిత్తఞ్చ కారణ మీశ్వరఏవేతి స ఏవ చిన్త్యః. ౨౯౮

శ్లో॥ ఆత్మైకోఽవ్యయ ఏష సత్యసుఖచిద్రూపః పురాణః పరో
మాయాయా వశతో విభాతి బహుధా సంసారచక్రాత్మనా

సైకా నేమి రముష్య యా ప్రకృతి రిత్యామ్నాయతే షోడశా
న్తోయంచ త్రివృతో బిభర్తిచ శతాంర్ధారం పరం దుస్తరమ్. ౧-౩

వ్యా.— మాయోపాధికం బ్రహ్మ జగత్కారణ మి త్యుక్తమేవ విశద యతి - ఆత్మేతి. సత్యసుఖచిద్రూపః సచ్చిదానన్దరూపః పురాణోఽనాది రవ్యయ ఏక ఏష పర ఆత్మా ఈశ్వరః మాయాయా వశతో బహుధా సంసారచక్రాత్మనా విభాతి రజ్జురివ దణ్డసర్పాదిరూపేణేతి భావః. సంసారచక్రమేవ వర్ణయతి సార్ధశ్లోకేన. అముష్య సంసారచక్రస్య ఏకా సా నేమిః, కా సేత్యత ఆహ- యా ప్రకృతిరితి. ఆమ్నాయతే వేదే నోచ్యతే. అయం సంసారః షోడశాన్తః షోడశ ఏకాదశేన్ద్రియాణి భూతాని పఞ్చ చేతి షోడశ వికారాః అన్తే అవసానే యస్య స షోడశాన్తః. త్రివృతః త్రిభి స్సత్త్వాదిభి ర్గుణై ర్వృత స్త్రివృతశ్చ భవతి. పర మతిశయేన దుస్తరం తర్తు మశక్యం శతార్ధారం శతార్ధం పఞ్చాశత్ అరాః తేషాం సమాహార శ్శతార్ధారం బిభర్తిచ. చక్రే ప్రసిద్ధా ఏవారాః సంసారేతు, అవిద్యాస్మితా రాగద్వేషాభినివేశాః పఞ్చ క్లేశాః. అష్టావింశ త్యశక్తయః, నవ తుష్టయః, అష్ట సిద్ధయశ్చేతి పఞ్చాశత్. తత్ర ఏకాదశేన్ద్రియ వైకల్యా దేకాదశా శక్తయః. నవ తుష్టీనా మష్టసిద్ధీనా ఞ్చాభావా త్సప్తదశ - విశిష్యాష్టావింశత్యశక్తయః. ప్రకృత్యుపాదానకాలభాగ్యాఖ్యా శ్చతస్ర స్తుష్టయః. తత్ర ప్రకృతిపరిజ్ఞానా త్కృతార్థత్వబుద్ధిః ప్రకృతితుష్టిః, పారివ్రాజ్యలిఙ్గగ్రహణా త్కృతార్థత్వబుద్ధి రుపాదానతుష్టిః, కాలా దహం ముక్తో భవిష్యామీతి బుద్ధిః కాలతుష్టిః, యది మమ భాగ్య మస్తి తర్హి భవత్యే వాత్రైవ మోక్షఇతి బుద్ధి ర్భాగ్యతుష్టిః; శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధాత్మకవిషయపఞ్చకోపరమజన్యాః పఞ్చ తుష్టయః విశిష్య నవ తుష్టయః. వేదాన్తశ్రవణం తదర్థమననం నిదిధ్యాసనం బ్రహ్మవిద్యాయా శ్శిష్యేభ్యో దానం గురుప్రాప్తిః ఆధ్యాత్మికతాపనివృత్తి రాధిదైవికతాపనివృత్తి రాధిభౌతికతాపనివృత్తి శ్చేతి సిద్ధయో ఽష్టా వితి వివేకః. ౧-౩

శ్లో॥ షడ్భి స్సజ్గత మష్టకై ర్భ్రమియుతం తం వింశతిప్రత్యరం
విశ్వాకారగతైకపాశకలితం భిన్నత్రిమార్గాన్వితమ్
ద్వౌ హేతూ సుఖదుఃఖయో ర్విదధతం పుణ్యంచ పాపం నృణాం
విద్వా నైక్షత చైకమోహ మనఘ స్సంసారచక్రేశ్వరమ్. ౧-౪

వ్యా.—షడ్భి రష్టకైః సజ్గతమ్, అవ్యక్తం మహా నహఙ్కారః శబ్దాదిపఞ్చ తన్మాత్రాశ్చేతి కారణాష్టకమ్, యమనియమాసనప్రాణాయామప్రత్యాహారధా

రణాధ్యానసమాధయ ఇతి యోగాఙ్గాష్టకమ్, ఊహః శబ్దోఽధ్యయనం దానం సుహృత్ప్రాప్తి ర్దుఃఖత్రయనివృత్తి శ్చేతి సిద్ధ్యష్టకమ్, అణిమా మహిమా లఘిమా గరిమా ప్రాప్తిః ప్రాకామ్య మీశత్వం వశిత్వఞ్చేతి భూత్యష్టకమ్, ఘ్రాణవాగ్రసనచక్షుఃశ్రోత్రమనోహ స్తత్వచ ఇతి గ్రహాష్టకమ్, గన్ధవక్తవ్యరసరూపశబ్దకామకర్మస్పర్శాఇ త్యతిగ్రహాష్టకమ్ - ఏతై ష్షడ్భి రష్టకై ర్యుక్తం భ్రమియుతం భ్రమణోపేతం తం ప్రసిద్ధం. వింశతిప్రత్యరం వింశతిః ప్రత్యరాయస్య తం తథోక్తమ్. దశేన్ద్రియాణి తేషాం విషయా దశ చేతి విశిష్య వింశతిః ప్రత్యరా ఇవ భవన్తి యే ప్రతివిధీయన్తే కీలకా అరాణాం దార్ఢ్యాయ తే ప్రత్యరాః విశ్వాకారగతైకపాశకలితం విశ్వాకారాన్ నానారూపా న్గతః ప్రాప్త ఏకః కామాఖ్యః పాశః విశ్వాకారగతైకపాశః తేన కలితమ్, భిన్నత్రిమార్గాన్వితం భిన్నైః పరస్పరం భేదవద్భి స్త్రిభి ర్మార్గైః, దేవయానపితృయాణపునఃపునర్జన్మమరణప్రాప్తిలక్షణై రన్వితం యుక్తం నృణాం జీవానాం సుఖదుఃఖయో ర్హేతూ కారణే పుణ్యం పాపఞ్చేతి ద్వౌ పదార్థౌ విదధతం విశేషేణ ధరన్తమ్, ఏకమోహం ఏకో మోహోఽనాత్మన్యాత్మాభిమానో యత్ర త మేకమోహం సంసారచక్రేశ్వరం సంసారచక్రరూప మీశ్వర మనఘో నిష్పాప శ్శుద్ధచిత్త ఇత్యర్థః, విద్యా న్వేదవి జ్జనః. ఐక్షతాపశ్యత్. సర్వోఽప్యయం ప్రపఞ్చ ఈశ్వరాత్మక ఇ త్యజానా దిత్యర్థః ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మవివర్తత్వా దితిభావః. —౭౯౬

శ్లో॥ ప్రాజ్ఞా స్తా మధియన్తి సంసృతినదీం పఞ్చేన్ద్రియామ్బుం మహా
భూతైః పఞ్చభి రాదిగాఞ్చ కుటిలా ముగ్రాం మనస్సమ్భవామ్
పఞ్చప్రాణమయోర్మిపఞ్చవిషయావర్తాం శతార్ధం భిదాః
పఞ్చాకౌఘరయాంశ్చ పఞ్చ దధతీం క్లేశాఖ్యపర్వాణి వా. —౭౯౭

వ్యా.—త మేవ సంసారం నదీరూపేణ దర్శయతి. భయజననార్థం సంసారాద్భీతస్య విరక్తస్య హి జ్ఞానమార్గే ప్రవృత్తిః. ప్రాజ్ఞ ఇతి- ప్రాజ్ఞాః తాం ప్రసిద్ధాం సంసృతినదీం సంసారరూపాం నదీ మధియన్తి స్మరన్తి సంసృతినదీమేవ విశినష్టి శిష్టశ్లోకేన. పఞ్చేన్ద్రియామ్బుం పఞ్చేన్ద్రియాణ్యే వామ్బూని యస్యాస్తాం తథోక్తామ్. పఞ్చభి ర్మహాభూతైః పృథివ్యాదిభి రాదిగా మాదిమతీం పఞ్చభూతజన్యా మిత్యర్థః. కుటిలా ముగ్రాఞ్చ, మనస్సంభవా మ్మనోమూలాం మనోమయీ మిత్యర్థః. మనసోఽభావే సుషుప్తిమృత్యుమూర్ఛాదౌ సంసారా భావా న్మనస స్సత్త్వే జాగరస్వప్నయోః సంసారభావా చ్చాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం సంసారస్య మనోమయత్వం

నిశ్చీయత ఇతిభావః. పఞ్చప్రాణమయోర్మిం పఞ్చవిషయానవర్తాం పఞ్చప్రాణమయా ఊర్మయః పఞ్చ విషయా ఏ వావర్తాశ్చ యస్యా స్తాం తథోక్తామ్. శతార్ధం పఞ్చాశ ద్భిదాః, భేదా నదధతీం యే పూర్వం శతార్ధ మరా దర్శితాః తఏవేహ శతార్ధం భేదా ఇతి జ్ఞేయమ్. పఞ్చ అకౌఘరయాన్ దుఃఖరూపప్రవాహవేగా న్దధతీంచ పఞ్చేన్ద్రియజన్యాని ప్రతికూలవేదనీయాని పఞ్చ దుఃఖానీతి వేద్యమ్. క్లేశాఖ్యపర్వాణిచ పఞ్చ దధతీం తమః మోహః మహామోహః తామిస్రః అన్ధ తామిస్రఇతి పఞ్చ క్లేశా ఇతి వివేకః. ౧-౫

శ్లో॥ సర్వాజీవనసర్వసంస్థితిమతి బ్రహ్మాత్మచక్రే బృహ
త్యస్మిన్ భ్రామ్యతి హంస ఏష వివశో దేహాద్యనాత్మాత్మధీః
ఈశోఽన్యోఽస్మ్యహ మన్య ఇత్యభిమనన్ సంసార మాప్తః పున
ర్జుష్ట స్తేన తతోఽమృతత్వ మయతే బ్రహ్మాహమస్మీ త్యయమ్. ౧-౬

వ్యా.—జీవస్యదర్శితసంసారప్రాప్తిః కథ మాసీ త్కథంపున స్తదపగమో భవే దిత్యతఆహ- సర్వేతి. దేహాద్యనాత్మాత్మధీః, దేహాదిషు దేహేన్ద్రియాదిషు అనాత్మసు ఆత్మధీః ఆత్మేతిబుద్ధిః యస్య స తథోక్తః. అనాద్యవిద్యావైభవా దనాత్మన ఆత్మత్వేన గృహ్ణాన ఇత్యర్థః. అతఏవ వివశః పరతన్త్రః న హ్యాత్మనః పారతన్త్ర్య మస్తీతిభావః. యద్వా వివశః అనాద్యవిద్యాపరవశః, అతఏవ దేహా ద్యనాత్మాత్మధీః ఏషః హంసః జీవః హన్తి నాశయ త్యుపభోగేన కర్మ తజ్జన్యం దేహం వేతి హంసః, హన్తి గచ్ఛతి లిఙ్గోపాధివశా ద్దేహా ద్దేహాన్తర మితి వా హంసః, సర్వా జీవనసర్వసంస్థితి మితి సర్వేషా మాజీవనం సర్వాజీవనం సర్వేషాం సంస్థితిః, సర్వసంస్థితిః సర్వాజీవనం సర్వసంస్థితిశ్చ సర్వాజీవనసర్వ సంస్థితీ, తే అస్మిన్ స్త ఇతి సర్వాజీవనసర్వసంస్థితిమత్. తస్మిన్ తథోక్తే సర్వాన్ ఆసమన్తా జ్జీవయతీతి సర్వాజీవనం, తచ్చ త త్సర్వసంస్థితిమచ్చ సర్వాజీవనసర్వసంస్థితిమత్ తస్మి న్నితివా, బృహతి మహతి అస్మిన్ ప్రత్యక్షే బ్రహ్మాత్మచక్రే బ్రహ్మమయసంసారచక్రే ఘటస్య మృదాత్మత్వమివ సంసా రస్య బ్రహ్మాత్మత్వ మితి బోద్ధ్యమ్. భ్రామ్యతి ఈశ ఈశ్వరః మత్త ఇతి శేషః, అన్యః భవతి. అహ మీశ్వరా దితి శేషః అన్యోఽస్మి భవామీత్యభిమనన్ మన్యమానః అతఏవ సంసార మాప్తోఽయం జీవః బ్రహ్మాహ మస్మీతి విదిత్వేతి శేషః - తేనేశ్వరేణ జుష్ట స్సేవితః పునస్తు త త్త్వవి త్ఖలీశ్వరస్యా ప్యాత్మైవే త్యాత్మా రామేణేశ్వరేణ త త్త్వవి త్సేవ్యత ఇతిభావః. యద్వా జుష్టః ప్రీతిం నీతః ఈశ్వరప్రీతివిషయ

ఇత్యర్థః. ఆత్మత్వా దితిభావః. తతః జ్ఞానా దీశ్వరానుగ్రహా దితివా. తతః ప్రారబ్ధ కర్మనాశా ద్దేహపాతా న్తరమితి వా, అమృతత్వం మోక్ష మయతే ప్రాప్నోతి. ౨౯౮

శ్లో॥ ఉద్గీతం పరమం తదేత దమృతం బ్రహ్మాత్రసంస్థం త్రయం
తస్మా ద్బ్రహ్మ సదక్షరం భవతి చైతస్య ప్రతిష్ఠా పరా
జ్ఞాత్వా బ్రహ్మవిద స్తదా న్తర మిదం సర్వస్య లీలా ఇహ
బ్రహ్మ ణ్యాత్మని తత్పరా విగళితా యోనే ర్భవ న్తి ధ్రువమ్. ౨౯౯

వ్యా.—కి న్త దమృతం యద్భావః ప్రాప్య తే బ్రహ్మవి దేత్యత్రాహ – ఉద్గీతమితి ఉద్గీత ముచ్చైః శ్రుతిభి ర్గీతం ప్రతిపాదితం కార్యకారణలక్షణా త్ప్రపఞ్చా దుద్ధృత్య గీతమితి వా పరమ ముత్కృష్టం తదేత త్పూర్వోక్తం బ్రహ్మ మాయా వచ్ఛిన్నం జగత్కారణ మీశ్వరాఖ్యం వస్త్వేవ అమృతం సదాప్రపత్వా దానన్ద రూపత్వాచ్చ. నను జగద్రూపం బ్రహ్మ కథ మమృతం స్యా త్తత్రాహ. అత్రామృతే బ్రహ్మణి త్రయం త్రిపుటీ ద్వైతమితి యావత్ సంస్థం సమ్యక్ తిష్ఠతి బ్రహ్మణి మాయయా జగతః కల్పితత్వా న్మాయయైవ జగన్మయం బ్రహ్మ. వస్తుతస్తు సచ్చిదానన్దత్వా దమృతమేవేతి భావః. తస్మా త్సద్బ్రహ్మ అక్షరం నక్షరతీ త్యక్షర మ్భవతి. ఏతస్య జగతః పరా పరమా అచలేతి యావత్ ప్రతిష్ఠా ఆశ్రయశ్చ భవతి. త త్తస్మాత్ బ్రహ్మవిదః సర్వస్య దేహేన్ద్రి యాదే రాన్తర మిదం బ్రహ్మ జ్ఞాత్వా ఆత్మత్వేన సాక్షాత్కృత్య ఇహ బ్రహ్మణి బ్రహ్మాభిన్నే ఆత్మని ప్రతీచి లీనా స్సన్తః, నిర్వికల్పకసమాధా వితిభావః. తత్పరా బ్రహ్మానుభవతత్పరా భూత్వా యోనే ర్గర్భజన్మజరామరణలక్షణసం సారా ద్విగళితాః ముక్తాః భవన్తి. ధ్రువమ్ నాత్ర సన్దేహః కార్య ఇత్యర్థః ౨౯౯

శ్లో॥ సంయుక్తం క్షర మక్షరం జగ దిదం ధత్తే మహేశః స్వయం
వ్యక్తావ్యక్త మనీశ్వరస్తు పురుషో భోక్తృత్వతో బధ్యతే
జ్ఞాత్వా సంస్కృతమానసేన పురుషః స్వాత్మాన మీశం పరం
సచ్చిన్మోదమయం విభేద మఖిలై ర్నిర్ముచ్యతే బన్ధనైః ౩౦౦

వ్యా.—న న్వద్వితీయే పరమాత్మ న్యభ్యుపగమ్యమానే జీవేశ్వరయోరపి విభాగాభావా ల్లీనా బ్రహ్మణీతి జీవానాం బ్రహ్మణి లయశ్రుతి రనుపపన్నైవే త్యాశఙ్క్య వ్యవహారావస్థాయాం జీవేశ్వరయో రుపాధితో విభాగం దర్శయిత్వా తద్విజ్ఞానా దమృతత్వ న్దర్శయతి - సంయుక్తమితి. మహేశః ఈశ్వరః వ్యక్తా

వ్యక్తం వ్యక్తంచ తదవ్యక్తంచ వ్యక్తావ్యక్తం సంయుక్తం పరస్పరసంయుక్తం క్షర మక్షరం కార్యాత్మకం వ్యక్తం క్షరం కారణాత్మక మవ్యక్త మక్షరం చేత్యేతదుభయాత్మక మిత్యర్థః. ఇదం దృశ్యమానం జగత్ స్వయ మసహాయ ఏవ ధత్తే బిభర్తి, అనీశ్వరః పురుషో జీవస్తు భోక్తృత్వతః భోక్తృత్వా ద్బధ్యతే, బన్ధం ప్రాప్నోతి. అథ బన్ధమోక్షోపాయ మాహ. పురుషో జీవః సంస్కృత మానసేన స్వాత్మానం సచ్చిదానన్దమయం విభేదం నిర్భేదం పర మీశం జ్ఞాత్వా అఖిలైః బన్ధనైః పాశై రవిద్యాకామాదిభి ర్నితరాం ముచ్యతే నిస్ముచ్యతే నిర్ముక్తో భవతి. 300

శ్లో॥ జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వా పురుషా వజౌ సువిదితౌ జీవేశ్వరాభిఖ్యయా
భోక్త్రాద్యర్థమయాకృతిః ప్రకృతి రి త్యేకాఽ స్త్యజా కామినీ
తత్రైకోఽక్రియ ఈశ్వరోఽ న్తవిధురో విశ్వాకృతి ర్మన్మయో
జీవ స్తద్విపరీత ఏతితు యదా బ్రహ్మత్రయం బ్రహ్మ నా. 30౧

వ్యా॰—జీవేశయో ర్వైలక్షణ్యమేవ దర్శయతి - జ్ఞాజ్ఞావితి. జానాతీతి జ్ఞః- న జానాతీ త్యజ్ఞః.- తౌ జ్ఞాజ్ఞౌ జీవేశ్వరాభిఖ్యయా సువిదితౌ ప్రఖ్యాతౌ అజౌ జన్మరహితౌ ద్వౌ పురుషౌ స్త ఇతి శేషః. భోక్త్రాద్యర్థమయాకృతిః. ఆదిశబ్దేన భోగ్యగ్రహణం భోగస్యాపి గ్రహణ మితివా. భోక్త్రాద్యర్థమయీ ఆకృతి ర్యస్యాః సాస తథోక్తా ప్రపఞ్చాకారేతియావత్. నచ భోక్తా జీవోఽజ ఏవేతి వాచ్యం, భోక్తృత్వస్యాన్తఃకరణధర్మత్వే నాన్తఃకరణమేవ భోక్తృ. జీవస్య భోక్తృత్వన్తు తత్తాదాత్మ్యాధ్యాసప్రయుక్తమేవ, ప్రకృతి ర్మాయేతి - ఏకా అజా జన్మరహితా కామినీ అస్తి. తత్ర పురుషద్వయ మధ్యే ఏక ఏకతర ఈశ్వరః అక్రియః అన్తవిధురోఽనన్తః విశ్వాకృతిః విశ్వరూపః విశ్వాత్మేతియావత్ - మాయయేతిభావః. మున్మయ ఆనన్దమయః భవతి. అన్యో జీవస్తు తద్విపరీతః ఈశ్వరా ద్విలక్షణః సక్రియః సాన్తః అసర్వాత్మా సంసారీచ భవతి. అనాత్మతాదాత్మ్యాధ్యాసా దితిభావః. నా జీవః యదాతు త్రయం భోక్తృభోగ్యభోగత్రయం ద్వైతం సర్వ మిత్యర్థః. బ్రహ్మ ఏతి జానాతి తదేతి శేషః. బ్రహ్మ ఏతి ప్రాప్నోతి ముక్తో భవతీ త్యేతత్. 30౧

శ్లో॥ విద్యన్తే క్షర మక్షరం హరఇతి త్రీణ్యత్ర కార్యం క్షరం
యత్తత్కారణ మక్షరం ద్వయ మిదం యచ్ఛాక హర స్త్వీశ్వరః
ధ్యానా త్తస్యచ యోజనా చ్ఛుభధియో ను స్తత్త్వభావా దభవే
ద్భూయోఽ న్తేసుఖదుఃఖమోహమయని శ్శేషా త్మమాయాక్షయః.30౨

వ్యా.—జీవేశ్వరయో ర్వైలక్షణ్యం దర్శిత మిదానీం ప్రధానేశ్వరయో స్త ద్దర్శయతి. విద్యన్తేఇతి. క్షర మక్షరం హరఇతి త్రీణి వస్తూని విద్యన్తే. అత్ర ఏషు కార్యం పృథివ్యాదివస్తు క్షరం య త్తత్ప్రసిద్ధం కారణం ప్రధానం మాయా శక్త్యాద్యపరపర్యాయం వస్తు అక్షరమ్. ఇదం ద్వయం క్షర మక్షరంచ యచ్ఛా నియచ్ఛ న్నీశ్వరస్తు హరః భవతి. నియామ్య నియామకభావాత్మకం మహ ద స్తి వైలక్షణ్యం ప్రధానేశ్వరయో రితిభావః. ఏవం ప్రధానవిలక్షణేశ్వరజ్ఞానా త్ఫల మాహ- ధ్యానాదితి. తస్యేశ్వరస్య ధ్యానాత్ చిన్తనాత్, యోజనా జ్జీవపర సంయోజనాచ్చ, శుభధియః శుభా శాన్తా ధీ ర్యస్య తస్య శుభధియః, నుః మను ష్యస్య జీవస్యేత్యేతత్. తత్త్వభావా తత్త్వజ్ఞానాద్ధేతోః, అన్తే ప్రారబ్ధావసానే, భూయః పునః సుఖదుఃఖమోహమయనిశ్శేషాత్మమాయాక్షయః సుఖదుఃఖ మోహమయీ నిశ్శేషాచ యా ఆత్మమాయా ఈశ్వరమాయా, తస్యాః క్షయః నాశః స్యాత్. తత్త్వవిదః యావత్ప్రారబ్ధావసానం దగ్ధపటవ దబన్ధకత్వేన వర్త మానా మాయా తదన్తే నిశ్శేషం నశ్యతీత్యర్థః, స్యా దేతత్. నను కార్యకార ణేశ్వరాఖ్యపదార్థత్రయ ముక్త్వా జీవాఖ్యపదార్థానుక్తి రిహ కుతో హేతో రితిచే దుచ్యతే, జీవేశ్వరయో రభేదా దితి. హన్త తర్హి జీవస్యేశ్వరధ్యానాదినా ముక్తి రిత్యుత్తరార్థకథన మసమఞ్జసమ్. మైవమ్. హరస్యై వానాత్మతాదాత్మ్యాధ్యా సేన జీవభూతస్య స్వాత్మజ్ఞానా న్ముక్తి రితి కథనాత్. న చేశ్వరస్యైవ కథ మనీశ్వ రత్వ మితివాచ్యం, మాయయా గగనస్య నైల్యమివ, గుణస్య సర్పత్వమివ, మరు భూమే ర్జలాశయత్వమివ, తల్పే శయానస్య వనేచరత్వమివ, చేశ్వర స్యానీశ్వరత్వ సమ్భవాత్. ఉక్తంహి భాగవతే. "భగవా నేకఏ వైష సర్వక్షేత్రే ష్వవస్థితః, అముష్య దుర్భగత్వంవా క్లేశో వా కర్మభిః కుత" ఇతి విదురప్రశ్నస్య ప్రతి మైత్రేయ స్యోత్తరమ్. "సేయం భగవతో మాయా య న్నయేన విరుధ్యతే, ఈశ్వరస్య విముక్తస్య కార్పణ్య ముత బన్ధనమ్. యథార్థేన వినా పుంసో మృషై వాత్మవిప ర్యయః, ప్రతీయత ఉపద్రష్టుః స్వశిరశ్ఛేదనాదినా" ఇతిభగవతా బాదరాయణేన. నచ క్షరం ప్రధాన మక్షరం జీవఇతి వక్తవ్య మితి వాచ్యం, జగత్కారణస్య ప్రధాన స్యాక్షరత్వా జ్జీవస్య పుంసః అక్షరమితి క్లీబత్వేన నిర్దేశాయోగాచ్చ. ఇయమే 'హో'పనిషద్భగవద్గీతాసు వ్యాఖ్యాతా వ్యాసేన. "క్షర స్సర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే, ఉత్తమః పురుష స్త్వన్యః పరమాత్మే త్యుదాహృత" ఇతి. విస్తరస్తు మామకే భగవద్గీతాభాష్యార్క ప్రకాశే ద్రష్టవ్యః. ౩౦_౨

శ్లో॥ జ్ఞాత్వా దేవ మసా వహం స ఇతివి త్వాశై ర్విముక్తోఽఖిలై
ర్మాయాకామముఖై స్సుఖాసుఖకరోత్ప త్తిప్రణాశాతిగః
ధ్యానా దస్య పుమాంస్తు యాతి పరమం భేదే తృతీయం తనో
ర్విశ్వైశ్వర్య మముత్ర కేవల ఇదం జ్ఞాత్వా ఽఽత్మకామో భవేత్.
303

వ్యా:-జ్ఞానా న్ముక్తి రిత్యుక్తం కీదృశం తద్జ్ఞాన మతఆహ. వేత్తీతి విత్ విద్వాన్. దేవ మీశ్వర మసా వహం సఇతి అయ మహ మీశ్వరఇతి సోఽసావహ మితిచ జ్ఞాత్వా మాయాకామముఖై రఖిలైః పాశై ర్విముక్త స్సన్ సుఖాసుఖకరోత్ప త్తిప్రణాశాతిగః సుఖదుఃఖప్రద జన్మమృత్యూ అతిక్రాన్తః భవతీతి శేషః ఏవం జ్ఞానఫలం ప్రదర్శ్య అథేశ్వరధ్యానఫలం దర్శయతి - ధ్యానాదితి. పుమాన్ అస్యేశ్వరస్య ధ్యానాత్తు తనో ర్భేదే ప్రారబ్ధదేహపాతే. తృతీయం విరాడ్ఢిరణ్యగర్భరూపదర్వయాపేక్షయేతి భావః పరమ ముత్కృష్టం విశ్వైశ్వర్య మవ్యాకృతోపాధికేశ్వరసాయుజ్యం యాతి. అము త్రాముష్మి న్నీశ్వరభావే ఇదం బ్రహ్మ జ్ఞాత్వా ఆత్మకామ స్సన్ కేవలః నిరుపాధికః భవేత్ పరమం బ్రహ్మ భవే దిత్యర్థః. 303

శ్లో॥ నిత్యం జ్ఞేయ మిదం సదాత్మనిహితం నాతఃపరం కిఞ్చన
జ్ఞేయం చోదక మీశ్వరం త దమృతం భోగ్యంచ భోక్తా విదన్
బ్రహ్మేదం త్రివిధం సమస్తమితి నిశ్శేషాప్రపఞ్చామృత
బ్రహ్మజ్ఞానవశేన తిష్ఠతి పుమాన్ సాక్షా త్పరాత్మాత్మనా. 304

వ్యా.-యస్మా ద్జ్ఞానాదేవ కైవల్యం తస్మాత్ ఆత్మనిహిత మాత్మస్థ మిదం సత్ బ్రహ్మ నిత్యం నియమేన జ్ఞేయం జ్ఞాతవ్యమ్. అతఃపరం కిఞ్చిదపి న జ్ఞేయమ్. భోక్తా పుమాన్ జీవః. చోదక మీశ్వరం హరం తదమృత మక్షరం ప్రధానం భోగ్యం క్షరంచేతి త్రివిధ మిదం సమస్తం జగ ద్బ్రహ్మేతి విదన్సన్ నిశ్శేషాప్రపఞ్చామృతబ్రహ్మజ్ఞానవశేన నిశ్శేష మశేషం పరిపూర్ణ మప్రపఞ్చం నిష్ప్రపఞ్చ మమృతంచ యద్బ్రహ్మ తస్య జ్ఞానవశేన సాక్షాత్పరాత్మాత్మనా పరమాత్మస్వరూపేణ తిష్ఠతి. ఆదౌ సర్వం జగ ద్బ్రహ్మేతి జ్ఞాతవ్యం పశ్చాత్తు నిష్ప్రపఞ్చం నిర్విశేషం బ్రహ్మ జ్ఞాతవ్య మిత్యభిప్రాయః. 304

శ్లో॥ వహ్నే ర్యోనిగతస్య మూర్తి రిహ నో సన్దృశ్యతే మన్థనాత్
ప్రా గ్లిఙ్గస్య నచైవ నాశ ఉదయః పశ్చా ద్భవే దేధసా

హంస స్యాఙ్గగతస్య మూర్తి రితి నో సన్దృశ్యతే ధ్యానతః
ప్రా గ్లిఙ్గస్య లయో నచ ప్రణవతః పశ్చాత్తు దృశ్యేత సా. 307

వ్యా.— నను యద్యాత్మాభవ త్మాత్మనిహిత స్తర్హి కస్మా త్తస్యానుపలమ్భ స్సర్వజనస్యేత్యత్రాహ- వహ్నేరితి. ఇహ భువి యోనిగతస్య కాష్ఠాదిగతస్య వహ్నే ర్మూర్తిః మన్థనాత్ప్రాక్ నో సన్దృశ్యతే నోపలభ్యతే. ఏవ మనుపలబ్ధిమాత్రేణ లిఙ్గస్య సూక్ష్మదేహస్య సహ్నిసద్భావసాధకలిఙ్గస్య వా నాశో నైవ. ఏధసా కాష్ఠేన మన్థనా త్పశ్చా ద్వహ్నే రుదయో భవేదేవ. ఇత్యేవ ముక్తదృష్టాన్తేనేత్యేతత్. అఙ్గగతస్య దేహస్థస్య హంస స్యాత్మనో మూర్తిః స్వరూపం ధ్యానతఃప్రాక్ నో సన్దృశ్యతే. లిఙ్గస్య లయశ్చ న పరిణవతః ప్రణవేన ధ్యానతః పశ్చాత్తు సా హంసమూర్తి ర్దృశ్యేత. 307

శ్లో॥ స్వం వర్ష్మాధర ముత్తరం త మరణిం కృత్వాఽఽగమాదిస్వరం
ధ్యానాఖ్యం మథనం విధాయ పురుషం పశ్యే న్నిగూఢం కవత్
తైలంవా తిలసఞ్చయే దధినివా సర్పిర్వ కం స్రోతసి
పారియేదేన ముపాయత స్సుతపసా సత్యేన దేహే పుమాన్. 308

వ్యా:— తదేవ స్పష్టం రూపయతి. స్వం వర్ష్మ దేహ మధర మరణిం కృత్వా తం ప్రసిద్ధ మాగమాదిస్వరం ప్రణవం 'యో వేదాదౌ స్వరః ప్రోక్త' ఇతి శ్రుతేరితి భావః. ఉత్తర మరణి మగ్నిమథనసాధనకాష్ఠం కృత్వా ధ్యానాఖ్యం మథనం విధాయ కవత్ అగ్నిమివ నిగూఢం పురుషం పశ్యేత్. పుమాన్ - తిలసఞ్చయే తైలంవా ఇవ దధని సర్పిః ఘృతంవా స్రోతసి పరివాహే లక్షణయా తదాశ్రియభూమౌ గ్రీష్మేషు జలాభావా దితిభావః. కం జలం వ ఇవ - దేహే వర్తమాన మేనం హంసం సుతపసా అనాశకేన తపసా సత్యేనచ ఉపాయతః పారియేత్ ఉపలక్షేత. యథా పీడనవిలోడనఖననమథనై స్తిలదధిభూమికాష్ఠేషు తైలఘృతజలవహ్నీనా ముపలమ్భ స్తథా ధ్యానేన దేహే హంస స్యోపలమ్భో భవే న్నాన్యథే త్యభిప్రాయః. 308

శ్లో॥ సర్వవ్యాపిన మేన మమ్బరనిభం యస్త్వాత్మవిద్యాతపో
మూలం సర్పిరివ స్థితం పయసి సమ్పశ్యే దుపాయా త్పుమాన్
సద్బ్రహ్మోపనిషత్పదం సుఖమయం స్వాత్మాన మాత్మన్యయం
సద్బ్రహ్మైవ భవే దనన్త మమృతం సత్యం పరం శాశ్వతమ్. 309

వ్యా.—కిం తదుపలమ్భాత్ఫల న్తత్రాహ. సర్వవ్యాపినం సర్వం జగదభివ్యాప్య వర్తమానం తథాపి న సర్వగతగుణదోషలేపోఽస్యేత్యాహ - అమ్బరనిభమితి. ఆకాశకల్ప మాత్మవిద్యాతపోమూల మాత్మవిద్యాతపసో ర్మూలం హేతుభూత మాత్మవిద్యాతపసీ మూలం యస్య త మితివా, పయసి క్షీరే సర్పిరివ స్థిత ముపనిషత్పద ముపనిషదేకసమధిగమ్యం సుఖమయం సద్బ్రహ్మ సత్యబ్రహ్మాభిన్న మేనం స్వాత్మాన మాత్మని దేహే యస్తు పుమా నుపాయా త్పశ్యేత్. సోఽయం దృష్టా అన న్త మపరిచ్ఛిన్న మతఏ వామృత మతఏవ శాశ్వత మతఏవ సత్యం పరం బ్రహ్మైవ భవేత్. 302

శ్లో॥ యుఞ్జానః ప్రథమం పరాత్మని మన స్తత్త్వాయ పశ్చా ద్ధియో
జ్యోతిః కస్య నిచాయ్య సాధు సవితా కుర్యా త్పృథివ్యాం యదా
యుక్తేనాస్య తదా హృదా ప్రసవితు స్సాధ్వీ మనుజ్ఞాం వయం
శక్త్యా సమ్ప్రభవామ ఏత్య మహతే స్వర్గేయమోదాయచ. 303

వ్యా.—ఆత్మవిద్యాతపోమూలత్వ ముక్తం పరమాత్మనః ప్రపఞ్చయతి. యదా సవితా జనయితా ప్రేరకో వా పరమాత్మా తత్త్వాయ స్వభక్తానాం జీవానాం బ్రహ్మభావాయ ప్రథమం పరాత్మని పరమాత్మని స్వస్మిన్ మనః జీవాశయం యుఞ్జానః యోజయన్ పశ్చాత్ ధియః బుద్ధివృత్తీర్యుఞ్జానః పరాత్మనీత్యేవం నిచాయ్య బ్రహ్మాహమస్మీతి నిశ్చయ ముత్పాద్య కస్య బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్యాపి ప్రకాశకం జ్యోతిః, కస్య సుఖరూపస్య బ్రహ్మణ స్సమ్బన్ధిజ్యోతి రితివా పృథివ్యాం దేహేన్ద్రియాదిసఙ్ఘాతే బుద్ధా వితియావత్. సాధు ప్రకటం ప్రత్యక్త్వేనేతి భావః, కుర్యాత్. తదా అస్య ప్రసవితు రీశ్వరస్య సాధ్వీ మనుజ్ఞా మేత్య ప్రాప్య యుక్తేన సమాహితేన హృదా మనసా వయం స్వర్గేయమోదాయ స్వః స్వర్గలోకే గేయః స్వర్గేయదేవైర ప్యాశాస్య ఇత్యర్థః. మోద ఆనన్దః స్వర్గేయమోదః మోక్ష ఇత్యేతత్, తస్మై, చకారా దీశ్వరభావాయచ ప్రభవామః శక్నుమః. ఈశ్వరానుగ్రహా త్ప్రథమం యోగే ప్రవృత్తస్య తతో ధ్యాననిష్ఠస్యచ సమ్యగ్జ్ఞానా న్ముక్తి ర్భవే న్ముముక్షో రితి ఫలితార్థః. 303

శ్లో॥ దేవాన్ స్వర్గ ముపేయుష శ్చితి హృదా సంయోజ్య బుద్ధ్యా బృహత్
జ్యోతిర్భాత్కలయిష్యత స్స సవితా సఙ్కల్పదయ త్యేష తాన్
విప్రా ఆత్మని యుఞ్జతే సతి మనోబుద్ధీశ్చ హోత్రా విభుః
సర్వజ్ఞో విదధే య ఏకఇతి తత్స్తోత్రం విధేయం బుధైః. 304

వ్యా.—ఏవం ముముక్షూణాం విదుషా మనుగ్రాహకత్వం పరమేశ్వరస్య స్వభావ ఇత్యాహ - దేవానితి. స్వర్గ ముపలక్షణ మిదం సత్యాద్యూర్ధ్వలోకానామ్ ఉపేయుషః ప్రాప్తవతః, భాత్ స్వయమ్భాసమానం జ్యోతి ర్జ్ఞానస్వరూపం బృహ ద్బ్రహ్మ కలయిష్యతః ప్రాప్తు మిచ్ఛత ఇత్యేతత్. దేవాన్ బ్రహ్మ రుద్రాదీన్ చితి చిద్రూపే పరమాత్మని హృదా మనసా బుద్ధ్యాచ సంయోజ్య యోజయిత్వా సఏష సవితా పరమేశ్వరః, తా న్దేవాన్ సమ్యక్ చోదయతి ప్రేర యతి; యస్మాదేవం తస్మా దధునా పీశ్వరానుగ్రహా దేవ విప్రా స్సతిసత్యే ఆత్మని మనః బుద్ధీః బుద్ధివృత్తీశ్చ యుఞ్జతే. ఏకః సర్వజ్ఞః విభుః యః హోత్రాః క్రియాః జగత్సృష్ట్యాదీః విదధే చకార. యజ్ఞయాగాదిక్రియానిర్మిత వానితి వా, తత్స్తో త్రం తస్య స్తుతిః బుద్ధై రితి వక్ష్యమాణవిధయా విధేయం కార్యమ్. ३०౯

శ్లో॥ హృద్బుద్ధీ పరమాత్మని స్వయ మహం వాం యోజయా మ్యేతు మే
శ్లోకో బ్రహ్మ నమోభి రాదిరహితం సన్మార్గగన్తు ర్యథా
ప్రాజ్ఞ స్యామృతసూనవ స్త మఖిలావ్యాప్తం విశృణ్వన్తు తే
యే ధామాని మహా న్తి పుణ్యానిచయై ర్దివ్యాని చాధ్యాసతే. ३౧०

వ్యా.—స్తుతి మేవాహ. హే హృద్బుద్ధీ మనోబుద్ధీ వాం యువా మహం స్వయం పరమాత్మని యోజయామి సన్మార్గగన్తుః ప్రాజ్ఞస్య శ్లోకో యథా కీర్తి రివ నమోభి స్సహితో మే శ్లోకః స్తుతిః ఆదిరహితం బ్రహ్మ ఏతు ప్రాప్నోతు, సత్పథగామినః ప్రాజ్ఞస్య కీర్తి స్త్రైలోక్యం యథా వ్యాప్నోతి, తద్వ న్మత్కర్తృ కేశ్వరస్తుతి స్సనమస్కారా బ్రహ్మ ప్రాప్నోత్విత్యర్థః. తే అఖిలా అమృతసూ నవః బ్రహ్మపుత్రాః వ్యాప్తం తం శ్లోకం విశృణ్వన్తు విశేషేణ శృణ్వన్తు కే తే తత్రాహ. యే పుణ్యనిచయైః దివ్యాని మహాన్తిచ ధామాని స్థానా న్యధ్యాసతే ఉధితిష్ఠన్తి. ३౧०

శ్లో॥ యత్రాగ్నిః పరిమథ్యతేఽనలసఖ యత్రాధిసంరుధ్యతే
సోమో యత్ర విరిచ్యతే బుధమన స్తత్రైవ సఞ్జాయతే
పూర్వం బ్రహ్మ జుషేత తత్ప్రసవతో దేవస్య ధాతు ర్బుధో
నిష్ఠా స్తత్ర దధీతవా పున రముం పూర్తంచ నై వాక్షిపేత్. ३౧౧

వ్యా.—ఈశ్వరానుగ్రహరహితస్యతు మనో న యోగాదౌ ప్రవర్తతే, కిన్తు భోగప్రదకర్మణ్యేవ ప్రవర్తత ఇత్యాహ - యత్రేతి. యత్రాధానా దావా గ్నిః పరిమథ్యతే, యత్ర ప్రవర్గ్యాదా వనలసఖో వాయు రధిసంరుధ్యతే, సవి

త్రా పేరిత శ్శబ్ద మభివ్యక్తం కరోతీత్యర్థః. యత్ర సోమ స్సోమలతారస దశాపవిత్రపూయమానో విరిచ్యతేఽతిరిచ్యతే, తత్ర క్రతావేవ అబుధమనః సఞ్జాయతే ప్రవర్తతే. తత్తస్మా ద్బుధః దేవస్య ధాతు స్సవితుః ప్రసవతః అభ్యనుజ్ఞానాత్. పూర్వ్యం చిరన్తనం బ్రహ్మ జుషేత సేవేత, తత్రైవా బ్రహ్మణ్యేవ నిష్ఠా దధీత కుర్యాత్. అముం బుధం పునః పూర్తం చాదిష్టం కర్మ జ్ఞానా త్ప్రాక్కృత మితిభావః. నైవాక్షిపే న్నైవ సంసారయేత్, జ్ఞానాగ్నినా సబీజస్య కృతస్య దగ్ధత్వా దితిభావః. ౨౧౧

శ్లో॥ వర్ష్మాస్థాప్య సమం త్రిషూన్నత మిదం సర్వేన్ద్రియా ణ్యాత్మనా
హృ ద్యావేశ్య బుధో భయావహనదీ ర్బ్రహ్మోడుపే నాతరేత్
ప్రాణా నత్ర నిపీడ్య సంయతకలః క్షీణేషు తేషూచ్ఛ్వసే
నాసాభ్యామివ దుష్టవాహనరథం విద్వా న్మనో ధారయేత్. ౨౧౨

వ్యా.—కథ న్తత్ర నిష్ఠాం కుర్యా త్తత్రాహ. బుధః. ఇదం వర్ష్మ శరీరం స్వకీయం త్రిషు ఉరోగ్రీవాశిరస్సు ఉన్నతం యథాతథా సమం యథాతథాచ ఆస్థాప్య సమ్యక్ స్థాపయిత్వా సర్వేన్ద్రియాణి ఆత్మనా మనసా హృది హృత్పుణ్డరీకే ఆవేశ్య సన్నివేశ్య భయావహనదీః భయజనకసంసారనదీః బ్రహ్మోడుపేన ప్రణవప్లవే నాతరే దాసమన్తా త్తరేత్. విద్వా నత్ర శరీరే ప్రాణా న్నిపీడ్య సంయతకలః సంయతచేష్టస్సన్ తేషు ప్రాణేషు క్షీణేషు సత్సు నాసాభ్యా ముచ్ఛ్వసేన్నతు ముఖేనేతి భావః. దుష్టవాహనరథం దుష్టవాహం రథమివ మనః ధారయేత్ బ్రహ్మణి స్థాపయేత్. ౨౧౨

శ్లో॥ దేశేఽల్పోపలవాలుకాగ్నిరహితే శుద్ధే సమే హృద్యమే
రిక్తే శబ్దజలాశ్రయాదిభి రదృక్పీడే నివాతే గిరేః
దర్యాదౌ నివస న్ప్రమాదరహితో యోగం విదధ్యా ద్యతి
శ్చిత్త స్యాత్మని చిన్మయే పరతరే స్సర్వాన్తరే బ్రహ్మణి. ౨౧౩

వ్యా.—యోగానుష్ఠానదేశం దర్శయతి. అల్పోపలవాలుకాగ్నిరహితే శబ్దజలాశయాదిభిశ్చ రిక్తే రహితే, అదృక్పీడే చక్షురపీడకే హృద్యమే మనోహరే శుద్ధే సమే నివాతే వాతరహితే గిరేః దర్యాదౌ దేశే నివస న్సన్, యతిః సన్న్యాసీ తస్యైవ యోగాధికారాత్. ప్రమాదరహితో ప్రమత్తో భూత్వా పరతరే చిన్మయే సర్వాన్తరే బ్రహ్మ ణ్యాత్మని చిత్తస్య యోగం విదధ్యా త్కుర్యాత్.
౨౧౩

శ్లో॥ నీహారానలకేత్వినానలమరుత్ఖద్యోతసౌదామనీ
శుద్ధస్ఫాటికనిట్కృతాం విదధతే రూపాణి యోగే జనిమ్
ఏవాన్యేవ పురస్సరాణి మహతోఽభివ్యక్తికారీణి త
ద్రూపాణా ముదయో యదా ఖలు భవే ద్యోగస్య సిద్ధి స్తదా. ౩౧౪

వ్యా.—ఇత్థం యోగ మభ్యస్యతోఽభివ్యక్తిచిహ్నాన్యాహ - నీహారేతి. యోగే నీహారానలకేత్వినానలమరుత్ఖద్యోతసౌదామనీశుద్ధస్ఫాటికనిట్కృతాం నీహార స్తుషారః, అనలకేతు ర్ధూమః, ఇన స్సూర్యః, అనలోఽగ్నిః, మరుత్ వాయుః, ఖద్యోతః కీటవిశేషః, సౌదామనీ విద్యుత్, శుద్ధస్ఫాటికమ్, నిట్కృత్ నిశాకర శ్చన్ద్రః. తేషాం రూపాణి జనిం జన్మ విదధతే కుర్వన్తి జాయన్తే ఇత్యర్థః. పురస్సరాణి అగ్రేసరాణి ఏతాన్యేవ జాతాని రూపాణి మహతః పరమాత్మనోఽభివ్యక్తికారీణి ఏతద్రూపోదయానన్తరం పరమాత్మసాక్షాత్కారో భవతీత్యర్థః. తత్తస్మాత్ యదా రూపాణాం దర్శితానాం క్రమేణేతి శేషః, ఉదయో భవేత్. ఖలు స్త్వర్థే. తదా యోగస్య సిద్ధి ర్భవేత్. ౩౧౪

శ్లో॥ పృథ్వ్యమ్బ్వగ్న్యనిలామ్బరే సముదితే వృత్తేచ పఞ్చాత్మకే
సమ్య గ్యోగగుణే సమాగతవతో దేహం శుభం యోగినః
యోగాగ్న్యాత్మక మస్య రు జ్న న జరా నాకాలమృత్యు ర్భవే
దారోగ్యం లఘుతా ప్యకామహతతా వర్ణప్రసాదో భవేత్. ౩౧౫

వ్యా.—యోగస్య ప్రధానసిద్ధి రుక్తేదానీ మవాన్తరసిద్ధీ రాహ - పృథ్వీతి. సముదితే మిథస్సఙ్గతే పఞ్చాత్మకే పఞ్చీకృతే పృథ్వ్యమ్బ్వగ్న్యనిలామ్బరే భూజలవహ్నివాయువియన్నామకభూతపఞ్చకే సమాహారద్వన్ద్వోఽయమ్. యోగగుణే సమ్య క్ప్రవృత్తేసతి, యోగాగ్న్యాత్మకం శుభం దేహం సమాగతవతః ప్రాప్తవతోఽస్య యోగినః, రుక్ రోగో న భవేత్, జరా న నభవేత్, అకాలమృత్యు ర్న భవేత్, ఆరోగ్యం భవేత్, లఘుతా భవేత్, అకామహతతా అలోలుపత్వం భవేత్, వర్ణప్రసాద శ్చ భవేత్. ౩౧౫

శ్లో॥ జాయేత స్వరసౌష్ఠవం శుభతమో గన్ధో ఽల్పవిణ్మూత్రకం
యోగస్య ప్రథమాం వదన్తి విబుధా ఏనాం ప్రవృత్తిం పునః
మృల్లిప్తం విమలీకృతం రుచిమయం బిమ్బం యథా భ్రాజతే
తద్వ త్తత్త్వ మవేక్ష్య కోఽపి భవతి హ్యేకః కృతార్థోఽనఘః. ౩౧౬

వ్యా.—స్వరసౌష్ఠవం జాయేత, శుభతమోఽతిశయేన శుభో గన్ధో జాయేత, అల్పవిణ్మూత్రికం జాయేత, బహుజలాన్నభక్షణేపి మూత్రపురీషయో రల్పత్వ మేవ భవే దిత్యర్థః. విబుధాః ఏనాం ప్రవృత్తిం పునః యోగస్య ప్రథమాం వదన్తి యోగస్య ప్రాథమికీయం సిద్ధి రిత్యర్థః. ఏవం యోగసిద్ధస్య జ్ఞానాదేవ ముక్తి రిత్యాహ. యథా మృల్లిప్తం మృదా లిప్తం బిమ్బం రాజతం సౌవర్ణంవా మణ్డలం విమలీకృతం మృదపహితం కృతం సదుచిమయం తేజోమయం భ్రాజతే, యథా పూర్వమ్ తద్వత్. బహుషు సహస్రేషు కోప్యేకో ధన్యః పురుషః తత్త్వ మవేక్ష్య విదిత్వా అనకః కం సుఖం తద్భిన్న మకం దుఃఖం తదస్య నాస్తి సోఽనకః అతఏవ కృతార్థః కృతకృత్యః ముక్తఇత్యేతత్. భవతీతి శేషః. అవిద్యయా జీవత్వం ప్రాప్త మాత్మానం విద్యయా నిస్సంసారం పరమేశ్వరం విదిత్వా ముచ్యత ఇతి భావః. ౩౧౬

శ్లో॥ యుక్తో దీపనిభేన పశ్యతి యదాఽత్రై వాత్మనత్త్వేన స
త్తత్త్వం బ్రహ్మణ ఈశ్వరస్యతు తదా తత్త్రైవ స్సమస్తై స్స్వతః
ముక్తం దేవ మజం ధ్రువం శివతమం జ్ఞాత్వాఽఖిలై ర్ముచ్యతే
పాశై రేష పుమాన్ ముముక్షు రనఘం యోగం శనై రభ్యసేత్.
౩౧౭

వ్యా.—తత్త్వ మవేక్ష్య కృతార్థో భవతీత్యేతదేవ విశదయతి. యదా యుక్త స్సమాహితో యోగీ అత్ర దేహేఏవ దీపనిభేన దీపతుల్యే నాత్మతత్త్వేన స్వేనాత్మనా బ్రహ్మణ ఈశ్వరస్య సత్ తత్త్వం పశ్యతి, తదాతు తద్దైవ స్వతః సమస్తైః తత్త్రైః ముక్త మజం ధ్రువం శివతమం దేవం జ్ఞాత్వా అఖిలైః పాశై ర్ముచ్యతే తస్మా న్ముముక్షు రేష పుమాన్ అనఘం యోగం శనై రభ్యసేత్.
౩౧౭

శ్లో॥ దేవోఽయంహి దిశోఖిలాః ప్రథమతో జాత స్సఏ వాన్తరే
గర్భస్యాస్త్యుదిత స్సఏవ భగవా నుత్పత్స్యమానోపి సః
ప్రత్య క్తిష్ఠతి సర్వతోముఖ ఇమాన్ లోకాన్ జలేఽగ్నౌ మహీ
జాతే ష్వోషధిసఞ్చయే ఽవిశ దిదం విశ్వం చ తస్మై నమః. ౩౧౮

వ్యా.—తమేవ దేవం వర్ణయతి, అయమేవ దేవః అఖిలా దశేత్యర్థః దిశః భవతి, అఖిలా దిశ ఇతి ద్వితీయేతివా అస్మిన్ పక్షే వ్యాప్య స్థిత ఇతిశేషః. సఏవ దేవః ప్రథమతో జాతో హిరణ్యగర్భో భవతి. గర్భస్య బ్రహ్మాణ్డ స్యాన్తరే

సఏవాస్తి విరాడ్రూపేణేతిభావః. యద్వా గర్భస్య మాతృకుక్షే ర న్తరే సఏవాస్తి యో యో గర్భస్థ శ్శిశు స్సస దేవ ఏవేత్యర్థః. ఉత్పత్స్యమానః జన్తుశ్చ సఏవ భగవా న్భవతి అపిశబ్దా దుత్పన్నశ్చ సఏవ. య ద్భూతం య ద్భవత్ య ద్భవిష్యత్, తత్సర్వం ప్రాణిజాతం భగవా నీశ్వరఏవేత్యర్థః. సర్వతోముఖః సర్వప్రాణిముఖానాం భగవతో ముఖత్వా ద్భగవత స్సర్వతో౽పి ముఖాని స న్తీతి సర్వతోముఖత్వం సర్వవ్యాపీతివా. స దేవః ఇమాన్ లోకాన్ జనాన్ ప్రత్యఙ్ప్రతి ప్రతిగచ్ఛతీతి ప్రత్యఙ్ తిష్ఠతి. సర్వేషాం భూతానా మాన్తరః ప్రత్యగాత్మా దేవఏవేత్యర్థః. సఏవ జలే అగ్నౌ మహీంజాతేషు వనస్పతిషు౽ఓషధిసఙ్ఘయే చాస్తి కిమ్బహునా ఇదం సర్వంచ విశ్వం జగ త్సఏవావిశత్. ప్రవిశ్య స్థితః. తస్మై దేవాయ నమః అస్త్వితి కరోమీతివా శేషః. ౩౧౮

శ్లో॥ లోకాన్ య స్సకలాన్ స్వశక్తిభి రిమా నీష్టే౽ద్వయో జాలవా
నుద్భూతావపి సమ్భవేపి విలయే సంసృజ్య గోప్తా భవన్
ప్రత్యఙ్ సన్నపి సఙ్చుకోప భగవా నేకో౽హి రుద్రో విదు
ర్యే త్వేనం త మన న్త మాదిపురుషం దేవం బుధా స్తే౽మృతాః.

౩౧౯

వ్యా.—కిఞ్చ అన్వయః జాలవాన్ జాలం మత్స్యానామివ భూతానాం దురత్యయత్వా న్మాయాజాల మిత్యుచ్యతే. జాల మస్యాస్తీతి జాలవాన్ మాయీ భగవా నేకో యో రుద్రో దేవః స్వశక్తిభిః సకలా నిమాన్ లోకాన్ సంసృజ్య గోప్తాః రక్షకః భవన్సన్ ఉద్భూతౌ ఉత్పత్తౌ సమ్భవే స్థితౌ విలయే ప్రలయేచ స్వశక్తిభి రీష్టే. ఈశితా భవతి. ప్రత్యఙ్ సన్నపి సఙ్చుకోపాన్తకాలే ఇతి శేషః. త మేన మనన్త మాదిపురుషం దేవం యే విదుః తే బుధా అమృతాః మృతిరహితా ముక్తా ఇతియావత్ భవేయు రితి శేషః. ౩౧౯

శ్లో॥ చక్షూంష్యస్య ముఖాని దోంషి చరణావా విశ్వతో జాగ్రతి
ద్యావాభూమియుగం మహా న్ప్రజనయ న్దేవో౽య మేకో౽వతి
బాహుభ్యా మిద మేష సన్ధమతివా పత్రై స్సమస్తాధిపో
దేవానాం ప్రభవోద్భవో ద్రుహిణసూ ర్బుద్ధిం శుభాం నో దిశేత్.

౩౨౦

వ్యా.—అపిచ అస్య దేవస్య చక్షూంషి ముఖాని దోంషి బాహవః చరణాః, వాశబ్దా ద్ధృదయాద్యవయవగ్రహణం విశ్వత స్సర్వత్ర జాగ్రతి వర్తన్తే.

సర్వభూతావయవానాం తదవయవత్వా దితిభావః. మహా నయ మేకో దేవః ద్యావాభూమియుగం ప్రజనయన్ సన్ అవతి భాసతే రక్షతీతి వా. ఏష దేవః పతత్రై ర్వా పతీశ్వరః పతత్రైశ్చ బాహుభ్యా మిదం ద్యావాభూమియుగం సన్ధమతి సంయోజయతి సమస్తాధిపః దేవానాం ప్రభవోద్భవః ఉత్పత్తిస్థితిహేతుః. ద్రుహిణసూః హిరణ్యగర్భస్యా ప్యుత్పాదకః పరమేశ్వరః నః శుభాం బుద్ధిం దిశే దితి ప్రార్థనాయాం లిఙ్. ౩-౨౦

శ్లో॥ యా తే రుద్ర శివా తనూ ర్విజయతే ఽఘోరా ఽఘహృత్కాశినీ
తన్వా ఽస్మాన్ గిరిశన్త సఙ్కలయ భో ఆనన్దమయ్యా తయా
క్షేప్తుం యా మిషు మీశితః కలయసే హస్తే శివాం తాం కురు
త్వం మాపీడయ భో గిరిత్ర పురుషం కృత్స్నం జగ చ్చాత్మనా. ౩-౨౧

వ్యా.—వర్ణితం దేవ ముద్దిశ్య ప్రార్థనైకా భక్తానాం దర్శితా ప్రార్థనాన్తరాణ్యాహ. హేరుద్ర అన్తకాలే జగ ద్రోదయతీతి రుద్రః పరమేశ్వరః తత్సమ్బుద్ధిః. తే అఘోరా శాన్తా అతఏవ శివా మఙ్గలకారిణీ అఘహృత్ పాపహారిణీ కాశినీ భాసమానాచ యా తనూ ర్విజయతే. భో గిరిశన్త గిరా స్థిత్వా శం సుఖం తనోతీతి గిరిశన్తః గిరే ర్హిమవత శ్శం తనోతీతి గిరిశన్త ఇతివా, గిరి వాచి శన్తనోతీతి గిరిశన్తో వా. తత్సమ్బుద్ధిః. హేగిరిశన్త ఆనన్దమయ్యా తయా తన్వా అస్మాన్ సఙ్కలయ రక్ష స్పృశేతివా. హే ఈశితః క్షేప్తు మసాధుజనే పాతయితుం యా మిషుం బాణం హస్తే కలయసే బిభర్షి తా మిషుం త్వం శివాం కురు. భో గిరిత్ర గిరిం త్రాయతఇతి గిరిత్రః తత్సమ్బుద్ధిః. త్వం పురుషం జీవం కృత్స్నం జగచ్చ ఆత్మనా స్వతః మాపీడయ. భక్తస్య స్వపీడయాఇవ పరపీడాయాఅపి దుస్సహత్వా దేవం ప్రార్థితమ్. యద్వా పురుషం మాం జగ న్మదీయం పశుభృత్యాదికం చేత్యర్థః. ౩-౨౧

శ్లో॥ తస్మా ద్బ్రహ్మ పరం బృహన్త మమలం భూతేషు గూఢం స్థితం
సర్వే ష్వత్ర యథానికాయ మమృతం విశ్వస్య చైకం విభుమ్
ఈశానం పరివేష్టితార మహ మి త్యజ్ఞానదూరస్థితం
జ్ఞాత్వా భాస్కరవర్ణ మాదిపురుషం మృత్యుం సమత్యేతి నా. ౩-౨౨

వ్యా.—దేవస్య సగుణం తత్త్వం విశ్వాత్మక ముపవర్ణ్య నిర్గుణం తత్త్వం తద్జ్ఞానా న్మోక్షం చాహ - తస్మాదితి. తస్మా దుక్తా ద్విశ్వమయా ద్దేవా త్పరం బృహన్త మమలం బ్రహ్మ బ్రహ్మశబ్దవాచ్య మత్ర జగతి సర్వేషు భూతేషు

యథానికాయం నికాయో దేహః త మనుసృత్య యథానికాయం గూఢం యథా తథా స్థితం విభుం వ్యాపకం విశ్వ స్యేశానం పరివేష్టితారం మాయావిన మివ వ్యాఘ్రిహస్త్యాదీ న్పరివేష్ట్య స్థిత మజ్ఞానదూరస్థిత మమృత మేకం భాస్కరవర్ణం చిద్రూప మాదిపురుషం పురాణపురుషం పరమాత్మానం నారాయణ మహ మితి జ్ఞాత్వా నా పుమాన్ మృత్యుం సంసారం సమత్యే త్యతిక్రామతి. 3_౨_౨

శ్లో॥ యస్మా న్నాన్తి పరం న చాపర ము తాణీయో న కిఞ్చి త్పరం
న జ్యాయో దివి భూమిజాతఇవ యః స్తబ్ధః పరం తిష్ఠతి
తే నైకేన పరీత మేత దఖిలం పుంసా తత స్సూన్తరం
నీరూపం త దనామయం విదు రిదం యే తే లభ న్తే ఽమృతమ్. 3_౨౩

వ్యా.—త దేవ ప్రకారా న్తరే ణాహ. యస్మా త్పర ముత్కృష్టం వస్తు పర మన్య న్నాస్తి, అపర మపకృష్టమపి నచాస్తి, యస్మా త్పర మన్య త్కిఞ్చి దుత కిఞ్చనా ప్యణీయోఽణుతరం వస్తు నాస్తి, జ్యాయో మహత్తరం వస్తుచ నాస్తి, యః దివి పరమాకాశే భూమిజాతో వృక్షఇవ స్తబ్ధో ఽప్రకమ్ప్యస్సన్ పరం కేవలం తిష్ఠతి, తే నైకేన పుంసా ఏత దఖిలం పరీతం వ్యాప్తం భవతి. తతో జగతః సూత్తరం సుష్ఠూత్తరం, కారణత్వా దితి భావః. నీరూపం నిరాకార మనామయం తాపత్రియరహితత్వా దితిభావః. త దిదం బ్రహ్మ యే విదుః తే అమృతం మోక్షం లభన్తే. 3_౨౩

శ్లో॥ అన్యే యాన్తితు దుఃఖమేవ న తతః పన్థా విముక్తేః పరో
జ్ఞానా ద స్తి మహేశ్వరస్య సకలగ్రీవాస్య మ స్త స్సతు
సర్వప్రాణిగుహాశయః సకలగః పూర్ణః సమస్తేరణ
శ్చేశానః ప్రభు రన్యయో ద్యుతిమయః శ్రీమా న్మహాన్వై శివః. 3_౨౪

వ్యా.—బ్రహ్మవిదాం మోక్షప్రాప్తి ముక్త్వా తదవిదాం గతి మాహ. అన్యేతు అబ్రహ్మవిదస్తు దుఃఖం సంసారమేవ యాన్తి. తత స్తస్మాత్ విముక్తేః మోక్షస్య జ్ఞానా త్పరోఽన్యః పన్థా నాస్తి. కస్య జ్ఞానా త్తత్రాహ-మహేశ్వరస్యేతి. కోఽసౌ మహేశ్వర స్తత్రాహ. స మహేశ్వరస్తు సకలగ్రీవాస్యమ స్తః సకలస్య సర్వస్య భూతజాతస్య గ్రీవా ఆస్యాని మస్తాని శిరాంసిచ యస్య స తథోక్తః. సర్వప్రాణి గుహాశయః సర్వేషాంప్రాణినాం గుహాసు బుద్ధిషు శేతే వర్తతఇతి తథోక్తః. ప్రత్యగాత్మత్వే నేతిభావః. సకలగః సకలం గచ్ఛతి వ్యాప్నోతీతి సకలగః అతఏవ పూర్ణః, సమస్తేరణః అన్తర్యామిత్వే నేతి భావః. ఈశానః ప్రభుః సమర్థః

అవ్యయః వ్యయరహితః ద్యుతిమయః. చిద్రూపత్వా దితిభావః. శ్రీమాన్
మాయావీ మహాన్ శివః మఙ్గలస్వరూపః వై నిశ్చయే భవతీతి శేషః. 3-౧౪

శ్లో॥ అఙ్గుష్ఠప్రమితః పురాణపురుషః సర్వాన్తరాత్మా సదా
భూతానాం హృదయే స్థితో ధిషణయా హృత్సంస్థయా భాసితః
సర్వాత్మా స సహస్రశీర్షనయనాఙ్ఘ్ర్యాది ర్ధరాం విశ్వతో
వృత్వాఽతీత్య దశాఙ్గులం స్థిత ఇదం జానన్తి యే తేఽమృతాః. 3-౧౫

వ్యా.—కిఞ్చ స మహేశ్వరః అఙ్గుష్ఠప్రమితః అఙ్గుష్ఠమాత్రః హృదుపాధ్యపేక్షయేతి భావః, పురాణపురుషః పురాణశ్చిరన్తనః పురుషః పురిశయః సర్వాన్తరాత్మా సర్వేషా మన్తరాత్మా సదా భూతానాం హృదయే స్థితః, హృత్సంస్థయా ధిషణయా బుద్ధ్యా భాసితః సర్వాత్మా విశ్వమయః సహస్రశీర్షనయనాఙ్ఘ్ర్యాదిః, సహస్రాణి శీర్షాణి నయనాని అఙ్ఘ్రయః ఆదిపదా త్కణ్ఠబాహ్వాదిగ్రహణం యస్యస తథోక్తః ధరాం విశ్వత స్సమన్తా ద్వృత్వా ఆవృత్య దశాఙ్గులిం దశానా మఙ్గులానాం సమాహారో దశాఙ్గుల మతీ త్యాతిక్రమ్య స్థితః యే ఇదం జానన్తి తే అమృతా భవన్తి. 3-౧౫

శ్లో॥ భూతం భవ్య మిదం సమంచ పురుషో మోక్షస్య కార్యస్యచ
స్వామీ పాణిపదాక్షిశీర్షవదనశ్రోత్రాదయోఽస్యాభితః
విద్యన్తే భువనే సమస్త మభిసంవ్యాప్యైవ తిష్ఠ త్యయం
సర్వై రిన్ద్రియతద్గుణై ర్విరహిత స్తద్వానివాభాసతే. 3-౧౬.

వ్యా.—అపిచ పురుష స్స మహేశ్వరః. భూతం భవ్యం చకారా ద్భవచ్చేదం సమం సర్వం జగత్ భవతీతి శేషః. ఇదం సమం పురుషో భవతీతివాఽన్వయః. పురుషః మోక్షస్య కార్యస్య జగతశ్చ స్వామీ ఈశః భవతి. భువనే జగతి అస్య అభిత స్సర్వతః పాణిపదాక్షిశీర్షవదనశ్రోత్రాదయః అవయవా విద్యన్తే. ఏష పురుషః సమస్త మభిత స్సమ్యగ్వ్యాప్య తిష్ఠతి. అయం సర్వై రిన్ద్రియై స్తద్గుణైశ్చ విరహితోఽపి తద్వానివ ఇన్ద్రియవానివ తద్గుణవానివ చాభాసతే ఆపాతతో భాసతే. 3-౧౬

శ్లో॥ ఈశాన శ్శరణం సుహృ ద్బృహ దయం సర్వస్య లోకస్య వ
శ్యఙ్చ త్యేవ బహిఃపురే స తనుమాన్ హంసో నవద్వారిణి
ఆదాతా ప్యకరోఽపదోఽపి జవనో ఽచక్షుశ్చ పశ్య త్యప
శ్రోత్రోఽపి హన్త శృణోతి వేద్య మఖిలం వేత్త్యస్య వేత్తాతు నో. 3-౧౭

వ్యా.—కిఞ్చ అయ మీశానః శరణం రక్షకః సుహృ న్మిత్రం బృహ ద్బ్రహ్మ సర్వస్య లోకస్య వశీ భవతి స హంస ఈశ్వరః తనుమాన్ దేహీ జీవఇతియావత్, సన్ నవద్వారిణి నవద్వారవతి పురే దేహే స్థిత్వా బహి రిఙ్ఖతి గచ్ఛత్యేవ. శబ్దాదిగ్రహణవిషయాయ చక్షురాదిద్వారా ఽన్తఃకరణోపాధికఇతి భావః. స ఈశ్వరః అకరోపి ఆదాతా భవతి, అపదోపి జవనః వేగవా న్భవతి, అచక్షు రపి పశ్యతి, అపశ్రోత్రః శ్రోత్రరహితోపి శృణోతి. హ న్తేత్యద్భుతే. అఖిలం వేద్యం వేత్తి. అస్య వేత్తా జ్ఞాతాతు నో నాస్తి, అన్యథా అనవస్థాదోషాత్. న చేశ్వరో జీవేన వేద్యతఏవేతి వాచ్యం, జీవేశ్వరయో రభేదాత్. 3_౨౮

శ్లో॥ అగ్ర్యోఽయం పురుషో ప్యణో రణుతరో జ్యాయానపి జ్యాయసో
భూతానాం నిహితో గుహాసు విబుధ స్తం యో క్రతుం పశ్యతి
ఆత్మానం మహిమాన మీశ మకలం ధాతుః ప్రసాదా ద్విభుం
సర్వాత్మాన మవిక్రియంచ విజరం స ధ్వ స్తశోకో భవేత్. 3_౨౯

వ్యా.—అపిచ అగ్ర్యోఽపి అగ్రే ఆదౌ భవః అగ్ర్యః అయం పురుష ఈశ్వరః. అణోర ప్యణుతరః అతిశయేనాణుః జ్యాయసో మహతోపి జ్యాయా నతిశయేన మహాన్ భూతానాం గుహాసు నిహితశ్చ భవతి. యో విబుధః అక్రతుం క్రతు స్సఙ్కల్పోఽధ్యవసాయః తద్రహిత మకల మనంశ మచేష్టంవా అవిక్రియం వికార రహితం విభుం వ్యాపకం సర్వాత్మానం విజరం జరారహితం మహిమానం కర్మ నిమిత్తవృద్ధిక్షయరహిత మాత్మానం ప్రత్యఞ్చ మీశం ధాతు స్తస్యై వేశస్య ప్రసాదా దనుగ్రహా త్పశ్యతి. సః ధ్వ స్తశోకః నిర స్తసంసారః భవేత్. 3_౨౯

శ్లో॥ యో వర్ణో బహుధా హ్యేకఏవ విదధే వర్ణా ననేకా న్యుతః
శక్త్యా ఽఽదౌ విలయే హరిష్యతి నిజే రూపే బిభ ర్త్యద్యచ
దేవోఽసౌ స ధియా యునక్తు శుభయా నః స్వాశ్రియాన్ సోఽనలః
సూర్యశ్చానిల ఇన్దు రమ్బుచ విరాట్ శుక్రంచ తద్బ్రహ్మ వా. 3_౩౦

వ్యా.—తమేవ దేవ ముపవర్ణ్య యన్ప్రార్థయతే. అవర్ణః నీలపీతాదివర్ణ రహితః నీరూపఇత్యేతత్ - ఉపలక్షణ మిదం నామరాహిత్యస్య; బ్రాహ్మణాదివర్ణ రహితఇతివా, ఉపలక్షణ మిద మాశ్రమాదిరాహిత్యస్య నిర్విశేషఇతియావత్ - ఏకో ఽద్వితీయో యః పరమాత్మైవ శక్త్యా మాయయా యుతస్సన్ ఆదౌ అనే కాన్ వర్ణాన్ పూర్వవ దత్రాపి బోధ్యమ్- విదధే సృష్టవాన్. యః విలయే ప్రలయే నిజే రూపే స్వాత్మన్యేవ వర్ణాన్ హరిష్యతి ఉపసంహరిష్యతి అద్యచ యః వర్ణా

న్బిభర్తి పాలయతి, యద్వా నిజే రూపే బిభర్తి ధత్తే, సోఽసౌ దేవ ఈశ్వరః స్వాశ్రియా నః శుభయా ధియా యునక్తు యోజయత్వితి ప్రార్థనాయాం లోట్ స దేవః అనలో భవతి, సూర్యశ్చ భవతి, అనిలో భవతి, ఇన్దు ర్భవతి, అమ్బు భవతి, విరాట్చ భవతి, శుక్రిం భాస్వరం నక్షత్రమణ్డలంచ భవతి, తత్ప్రసిద్ధం బ్రహ్మవా బ్రహ్మాపి భవతి. త దీశ్వరతత్త్వమితివా. 329

శ్లో॥ త్వం స్త్రీ త్వం పురుషః కుమారక ఉమేట్ త్వం వా కుమారీ భవ
స్యాజీర్ణ స్త్వ మసి త్వ మఞ్చసి శనై ర్దణ్డేన జాతోఽసిచ
నీల స్త్వం హరితః పతఙ్గ ఉదధి స్త్వం లోహితాక్ష స్తటి
ద్గర్భ శ్చర్తుమయోఽ స్యనాది రఖిలం త్వత్తః ప్రసూతం విభోః. 330

వ్యా.—భగవత స్సర్వాత్మత్వమేవ దర్శయతి- త్వమితి. హేఉమేట్ - ఉమా విద్యారూపిణీ మాయా తస్యా ఈట్ ఉమేట్ తత్సమ్బుద్ధిః ఈశ్వర. త్వం స్త్రీ భవసి. త్వ మ్పురుషః పుమాన్ భవసి. త్వం కుమారఏవ కుమారకో భవసి. కుమారీచ త్వమేవ-ఆసమన్తా జ్జీర్ణః ఆజీర్ణః వృద్ధః త్వ మసి త్వం శనైః దణ్డేనాఞ్చసి గచ్ఛసి. జాతశ్చ త్వమేవాసి త్వమేవ నీలః పతఙ్గః భ్రమరో భవసి. హరితః పతఙ్గః పక్షీ శుకఇత్యేతత్ భవసి. లోహితాక్షః పతఙ్గోఽపి త్వమేవ- ఉదధిః సముద్ర స్త్వమేవ- తటిద్గర్భో మేఘ స్త్వమేవ త్వమ్ ఋతుమయోఽసి ఋతవ స్త్వమే వేత్యర్థః త్వ మనాది రసి. విభోః వ్యాపకా త్త్వత్త స్సకాశా దఖిలం జగ త్ప్రసూతం. తస్మా త్సర్వ మపి త్వమేవ. కారణా దనన్యత్వా త్కార్యస్యేతి భావః. 330

శ్లో॥ ఏకాం లోహితశుక్లకృష్ణగుణగాం బహ్వీః సరూపాః ప్రజాః
కుర్వాణా మవశా దజాం పరిభజ న్శేతేఽజ ఏకోఽత్ర హి
తా మేనాం ప్రజహా త్యజ స్తదితర స్సమ్భుక్తభోగా మజాం
ద్వా వేతౌ పురుషౌ ద్విజా వివ తరౌ దేహే సఖాయా స్థితౌ. 331

వ్యా.—వస్తుత స్సచ్చిదానన్దలక్షణ మేకమే వాద్వితీయం బ్రహ్మ తదేవ మాయావశా త్సర్వాత్మక మభూ దిత్యుక్తమ్ - తథాచ పరమార్థదశాయా మేకఏ వాస్తు పదార్థః పరబ్రహ్మరూపః వ్యవహారదశాయా మ్పునః కతి పదార్థాః కిం వా తేషాం లక్షణం తత్రాహ - ఏకామితి. లోహితశుక్లకృష్ణగుణగాం రజ స్సత్త్వతమోగుణవతీం సరూపాః స్వసమానాకారాః బహ్వీః ప్రజాః భూతాని కుర్వాణాం సృజన్తీ మేకా మజాం ప్రకృతిం ఛాగా మితిచ - అవశా దస్యాత

వ్యా.—కిఞ్చ అయ మీశానః శరణం రక్షకః సుహృన్మిత్రం బృహ ద్బ్రహ్మ సర్వస్య లోకస్య వశీ భవతి స హంస ఈశ్వరః తనుమాన్ దేహీ జీవఇతియావత్, సన్ నవద్వారిణి నవద్వారవతి పురే దేహే స్థిత్వా బహి రఞ్చతి గచ్ఛత్యేవ. శబ్దాదిగ్రహణవిషయాయ చక్షురాదిద్వారా · ఽన్తఃకరణోపాధికఇతి భావః. స ఈశ్వరః అకరోపి ఆదాతా భవతి, అపదోపి జవనః వేగవా న్భవతి, అచక్షు రపి పశ్యతి, అపశ్రోత్రః శ్రోత్రరహితోపి శృణోతి. హ న్తేత్యద్భుతే. అఖిలం వేద్యం వేత్తి. అస్య వేత్తా జ్ఞాతాతు నో నాస్తి, అన్యథా అనవస్థాదోషాత్. న చేశ్వరో జీవేన వేద్యతఏవేతి వాచ్యం, జీవేశ్వరయో రభేదాత్. 3-౨౭

శ్లో॥ అణ్వోఽప్యణీయాన్ మహతో మహీయా న్భూతానాం నిహితో గుహాసు విబుధ స్తం యో అక్రతుం పశ్యతి
ఆత్మానం మహిమాన మీశ మకలం ధాతుః ప్రసాదా ద్విభుం
సర్వాత్మాన మవిక్రియంచ విజరం స ధ్వస్తశోకో భవేత్. 3-౨౮

వ్యా.—అపిచ అగ్రో్యఽపి అగ్రే ఆదౌ భవః అగ్ర్యః అయం పురుష ఈశ్వరః. అణోర ప్యణుతరః అతిశయేనాణుః జ్యాయసో మహతోపి జ్యాయా నతిశయేన మహాన్ భూతానాం గుహాసు నిహితశ్చ భవతి. యో విబుధః అక్రతుం క్రతు స్సఙ్కల్పోఽధ్యవసాయః తదగ్రహిత మకల మనంశ మచేష్టంవా అవిక్రియం వికార రహితం విభుం వ్యాపకం సర్వాత్మానం విజరం జరారహితం మహిమానం కర్మ నిమిత్తవృద్ధిక్షయరహిత మాత్మానం ప్రత్యఞ్చ మీశం ధాతు స్తస్యై వేశస్య ప్రసాదా దనుగ్రహా త్పశ్యతి. సః ధ్వస్తశోకః నిరస్తసంసారః భవేత్. 3-౨౮

శ్లో॥ యో వర్ణో బహుధైకఏవ విదధే వర్ణా ననేకా న్యుతః
శక్త్యా ఽఽదౌ విలయే హరిష్యతి నిజే రూపే బిభ ర్త్యద్యచ
దేవోఽసౌ స ధియా యునక్తు శుభయా నః స్వాశ్రయాన్ సోఽనలః
సూర్యశ్చానిల ఇన్దు రమ్బుచ విరాట్ శుక్రంచ తద్బ్రహ్మ వా. 3-౨౯

వ్యా.—తమేవ దేవ ముపవర్ణయ న్ప్రార్థయతే. అవర్ణః నీలపీతాదివర్ణ రహితః నీరూపఇత్యేతత్ - ఉపలక్షణ మిదం నామరాహిత్యస్య; బ్రాహ్మణాదివర్ణ రహితఇతివా, ఉపలక్షణ మిద మాశ్రమాదిరాహిత్యస్య నిర్విశేషఇతియావత్ - ఏకో ఽద్వితీయో యః పరమాత్మైవ శక్త్యా మాయయా యుతస్సన్ ఆదౌ అనే కాన్ వర్ణాన్ పూర్వవ దత్రాపి బోధ్యమ్- విదధే సృష్టవాన్. యః విలయే ప్రలయే నిజే రూపే స్వాత్మన్యేవ వర్ణాన్ హరిష్యతి ఉపసంహరిష్యతి అద్యచ యః వర్ణా

న్బిభర్తి పాలయతి, యద్వా నిజే రూపే బిభర్తి ధత్తే, సోఽసౌ దేవ ఈశ్వరః స్వాశ్రియా న్నః శుభయా ధియా యునక్తు యోజయత్వితి ప్రార్థనాయాం లోట్ స దేవః అనలో భవతి, సూర్యశ్చ భవతి, అనిలో భవతి, ఇన్దు ర్భవతి, అమ్బ భవతి, విరాట్చ భవతి, శుక్రిం భాస్వరం నక్షత్రమణ్డలంచ భవతి, తత్ప్రసిద్ధం బ్రహ్మవా బ్రహ్మాపి భవతి. త దీశ్వరతత్త్వమితివా. 3౨౯

శ్లో॥ త్వం స్త్రీ త్వం పురుషః కుమారక ఉమేట్ త్వం వా కుమారీ భవ
స్యాజీర్ణ స్త్వ మసి త్వ మఞ్చసి శనై ర్దణ్డేన జాతోఽసిచ
నీల స్త్వం హరితః పతఙ్గ ఉదధి స్త్వం లోహితాక్ష స్తటి
ద్గర్భ శ్చర్తుమయోఽ స్యనాది రఖిలం త్వత్తః ప్రసూతం విభోః. 33౦

వ్యా.—భగవత స్సర్వాత్మత్వమేవ దర్శయతి- త్వమితి. హేఉమేట్ - ఉమా విద్యారూపిణీ మాయా తస్యా ఈట్ ఉమేట్ తత్సమ్బుద్ధిః ఈశ్వర. త్వం స్త్రీ భవసి. త్వ మ్పురుషః పుమా న్భవసి. త్వం కుమారఏవ కుమారకో భవసి. కుమారీచ త్వమేవ-ఆసమన్తా జ్జీర్ణః ఆజీర్ణః వృద్ధః త్వ మసి త్వం శనైః దణ్డేనాఞ్చసి గచ్ఛసి. జాతశ్చ త్వమేవాసి త్వమేవ నీలః పతఙ్గః భ్రమరో భవసి. హరితః పతఙ్గః పక్షీ శుకఇత్యేతత్ భవసి. లోహితాక్షః పతఙ్గోఽపి త్వమేవ- ఉదధిః సముద్ర స్త్వమేవ- తటిద్గర్భో మేఘ స్త్వమేవ త్వమ్ ఋతుమయోఽసి ఋతవ స్త్వమే వేత్యర్థః త్వ మనాది రసి. విభోః వ్యాపకా త్త్వత్త స్సకాశా దఖిలం జగ త్ప్రసూతం. తస్మా త్సర్వ మపి త్వమేవ. కారణా దనన్యత్వా త్కార్యస్యేతి భావః. 33౦

శ్లో॥ ఏకాం లోహితశుక్లకృష్ణగుణగాం బహ్వీః సరూపాః ప్రజాః
కుర్వాణా మవశా దజాం పరిభజ న్శేతేఽజ ఏకోఽత్ర హి
త్వా మేనాం ప్రజహా త్యజ స్తదితర స్సమ్భుక్తభోగా మజాం
ద్వా వేతౌ పురుషౌ ద్విజా వివ శరా దేహే సఖాయౌ స్థితౌ. 33౧

వ్యా.—వస్తుత స్సచ్చిదానన్దలక్షణ మేకమే వాద్వితీయం బ్రహ్మ తదేవ మాయావశా త్సర్వాత్మక మభూ దిత్యుక్తమ్ - తథాచ పరమార్థదశాయా మేకఏ వాస్తు పదార్థః పరబ్రహ్మరూపః వ్యవహారదశాయా మ్పునః కతి పదార్థాః కిం వా తేషాం లక్షణం తత్రాహ - ఏకామితి. లోహితశుక్లకృష్ణగుణగాం రజ స్సత్త్వతమోగుణవతీం సరూపాః స్వసమానాకారాః బహ్వీః ప్రజాః భూతాని కుర్వాణాం సృజన్తీ మేకా మజాం ప్రకృతిం ఛాగా మితిచ - అవశా దస్వాత

న్త్రాస్త్రిత్వరిభజ్జన్నన్ అనశ్నన్ త్వక్కుర్వాణా మితివా - సాంఖ్యాభిమతస్వతన్త్రప్రధాన వ్యావృత్త్యర్థ మనశ్నాదిత్యుక్తమ్ - ఏకో జలజీవః ఛాగ ఇతిచ అతస్త్రి దేహేశేతే హిఃప్రసిద్ధా - తదితరః తస్మాజ్జీవా దితరః అజః జన్మరహిత ఈశ్వరః సముక్తభోగాం జీవోపభుక్తభోగాం తామేనా మజాం పరిజహాతి పరికర్షేణ జహాతి త్యజతి సఖాయా వన్యోన్యం సుహృదా ఏతౌ ద్వౌ పురుషా వజౌ తరావృక్షే ద్విజౌపక్షిణావివ దేహే స్థితౌ. అయ మర్థః ప్రకృతిఃపురుష ఈశ్వరశ్చేతి త్రయః పదార్థాస్సన్తి త్రయో ప్యనా దయః ప్రకృతిపురుషా వస్వతన్త్రౌ ఈశ్వరస్తు స్వతన్త్రః. యథా ఘటో మార్తః తథా సర్వం జగత్ప్రాకృతమేవ - ప్రకృతిప్రాకృత తాదాత్మ్యాధ్యాసవశా జ్జీవ స్సంసరతి. తదధ్యాసాభావా దీశ్వరో నిత్యముక్తః. బద్ధముక్తా వుభావ పీమా దేహస్థావేవ దేహస్తు ప్రకృతిమయః. ఈశ్వరానుగ్రహాదేవ జీవో భోగా న్భుఙ్క్తే ఇతి జీవ స్యేశ్వర స్సఖా, ఈశ్వరాయ జీవో బలి మర్పయతీతి జీవ ఈశ్వరస్య సఖా ఇతి. యద్యపి జీవేశా వేక ఏవ పదార్థః దృగూపః, తథాపి ఉపాధిభేదా దిహ భేదేన తయో ర్నిర్దేశః. అన్తఃకరణవిశిష్టో జీవః, మాయావిశిష్టః అన్తః కరణోపహితో వేశ్వర ఇతి. న చాన్తఃకరణోపహితః ప్రత్యగాత్మైవ, న త్వీశ్వర ఇతి వాచ్య మీశ్వరస్యైవ ప్రత్యగాత్మత్వా దిత్యలమ్. 33౧

శ్లో॥ ఏకః పిప్పల మత్తి తత్ర పురుషః పశ్య త్యనశ్న న్పరో
భోక్తాఽసౌ భవసాగరే పరవశో మగ్నః పరం శోచతి
మూఢో ప్యేవ మయం యదా స్వసుహృదం సర్వేశ్వరం పశ్యతి
స్వాత్మానం మహిమాన మస్యచ తదా స్యా ద్వీతశోకః స్వయమ్.
33౨

వ్యా.—జీవేశ్వరయో ర్వైలక్షణ్యం స్పష్ట మాహ - ఏకఇతి తత్ర తయో ర్మధ్యే ఏకః పురుషోఽజః పిప్పలం కర్మఫలం సుఖం దుఃఖం చాత్తి పర ఈశ్వ రస్తు అనశ్నన్ సన్ పశ్యతి. సాక్షీత్యర్థః. అథ జీవస్య దుర్గతి మాహ భోక్తేతి. అసౌ భోక్తా జీవః. భవసాగరే మగ్నః పరవశస్సన్ పర మతిశయేన శోచతి ఖిద్యతే. కథ మస్య శోకనివృత్తిః కదావా తత్రాహ - మూఢఇతి. ఏవం మూఢోఽ ప్యయం జీవః యదా స్వసుహృదం స్వాత్మానంచ సర్వేశ్వరం పశ్యతి అస్య మహిమానం సచ్చిదానన్దలక్షణ మపహతపాప్మత్వాదిలక్షణంవా మహ త్త్వంచ పశ్యతి తదా స్వయం వీతశోక స్స్యాత్. స్వాత్మని శోకస్య సకారణ స్యాభావా దితిభావః. 33౩

శ్లో॥ యస్మిన్ వ్యోమ్ని ఋచోఽక్షరేచ పరమే తిష్ఠన్తి దేవా స్సమే
య స్తం నైతి ఋచా కరిష్యతి స కిం యో వేద సోఽయం కృతీ
ఛన్దోయజ్ఞయమక్రియా న్నిగదితం వేదై రతీతం భవ
ద్భావ్యస్మా న్నిజమాయయే ట్కలయతే రుద్ధ స్తయా తత్రినా. 333

వ్యా.—య ఏవ మీశ్వరం వేద స ఏవ కృతార్థో నాన్య ఇత్యాహ - యస్మి న్నితి. యస్మిన్ అక్షరే న క్షరతీ త్యక్షరం తస్మిన్ పరమే వ్యోమ్ని పరమాకాశే పరమాత్మనీ త్యేతత్. ఋచః వేదాః, ఋగ్వేదఏవ వేదః యజు స్తద్వ్యాఖ్యాన భూతం సామ తద్గానభూత మథర్వణస్తు ఋగ్విశేష ఏవేతి శఙ్కారానన్దః - సమే సర్వే దేవాశ్చ తిష్ఠన్తి. యః తం పరమాత్మానం నైతి నవేత్తి సః ఋచా కిం కరి ష్యతి ? స కిమపీత్యర్థః. య స్తం వేద సోఽయం కృతీ కృతార్థః భవతి. నను ఋచాం దేవానాం చ యదధిష్ఠానం తజ్జగత్కారణం భవత్యేవ న పున రయ మీశ్వర స్తత్రాహ - ఛన్దఇతి. ఈట్ ఈశ్వరః. ఛన్దోయజ్ఞయమక్రియాన్ ఛన్దాంసి గాయత్ర్యాదీని వేదా ఇతివా యజ్ఞాః యమా వ్రతాని క్రతవశ్చ తాన్ వేదై ర్నిగదిత ముక్తం సర్వమ్. అతీతం భూతం భవ్యం భవత్ భావి భవిష్యచ్చ అస్మా దక్షరా త్పరమవ్యోమ్న స్సకాశా త్కలయతే జనయతి. బ్రహ్మణ ఉపా దానకారణత్వేపి నిమిత్తకారణ మీశ్వర ఏవేత్యర్థః ఏకఏ వేశ్వరః బ్రహ్మత్వేన రూపేణ జగతి ఉపాదాన మీశ్వరత్వేన రూపేణ నిమిత్తం కారణంచ భవతీ త్యభిప్రాయః. జీవో న జగత్కారణ మిత్యాహ. త యేశ్వరమాయయా తస్మిన్ ప్రపఞ్చే నా జీవః రుద్ధః నిరుద్ధః. మాయావశ్యత్వా జ్జీవ స్సంసారీ న జగత్కారణ మిత్యర్థః. 333

శ్లో॥ మాయాన్తు ప్రకృతిం మహేశ్వర మముం విద్యాత్తు తం మాయినం
తస్య వ్యాప్త మశేష మ ప్యవయవై రేతజ్జగన్మాయినః
యోనిం యోని మధిష్ఠిత స్స భగవాం స్తస్మి న్నిదం లీయతే
తస్మాజ్జాయత ఏవ శాన్తిమయ తేఽత్యన్తంతే మఙ్ఘ్రన్ పుమాన్. 334

వ్యా.— కేయం మాయా కోసావీశ్వర స్తత్రాహ-మాయా న్త్వితి. ప్రకృతిన్తు జగత్ప్రకృతిత్వే నాథస్తా త్ప్రతిపాదితం ప్రధానన్తు మాయాం విద్యాత్ జానీ యాత్ - త మముం మాయినన్తు మహేశ్వరం విద్యాత్, తస్య మాయినో మహే శ్వర స్యావయవై రంశప్రాయై ర్జీవై రేతదశేష మపి జగద్వ్యాప్తమ్. స భగవా నీశ్వరః యోనిం యోనిం సర్వా యోనీః ప్రకృతిమహదహఙ్కారపఞ్చతన్మా

త్రాత్మకపరికృత్యష్టక మిత్యర్థః. జగత్కారణభూతపరికృతికాలాదికం సర్వమితివా అధిష్ఠితః అధిష్ఠిత్య స్థితః తస్మిన్నీశ్వరే ఇదం జగత్ లీయతే, తస్మాదేవ జాయతే. పుమాన్ త మీశ్వర మన్విచ్ఛన్ సాక్షాత్కుర్వన్ సన్ అత్యన్తం శాన్తి మయతే ప్రాప్నోతి. 334

శ్లో॥ ఈశానం వరదం త మీడ్య మనఘం దేవాధిప శ్చేశ్వరం
మర్త్యానాంచ చతుష్పదాం సుహవిషా సద్భి స్సమాసేవితమ్
సూక్ష్మా త్సూక్ష్మతమం స్థితఞ్చ కలిలస్యాన్తే క మేకం జగ
త్కర్తారం బహురూప మేత్య విబుధో ముక్తిం శివం గచ్ఛతి. 335

వ్యా.—త మన్విచ్ఛన్ పుమాన్ శాన్తి మత్యన్త మేతీ త్యుక్తం విశదయతి-ఈశానమితి. ఈశానం నియామకం వరద మిష్టప్రద మీడ్యం స్తుత్య మనఘం నిష్పాపం నిస్సంసార మితియావత్ దేవాధిపం దేవానామ ప్యధిపం మర్త్యానాం ద్విపదాం చతుష్పదాం చకారాత్పక్ష్యాదీనాం చేశ్వర మధిపం సద్భిః సుహవిషా శోభనేన హవిషా సమ్యగాసమన్తా త్సేవితం సమాసేవితం సూక్ష్మా దాకాశాదేరపి సూక్ష్మతమ మతిశయేన సూక్ష్మం దుర్విజ్ఞేయ మిత్యేతత్ - కలిల స్యాజ్ఞానస్యాన్తే పారే స్థితం కం సుఖరూప మేక మద్వితీయం జగత్కర్తారం బహురూపం విశ్వాత్మకంచ తం శివం దేవ మేత్య సాక్షాత్కృత్య విబుధః విద్వాన్ ముక్తిం మోక్షం సంసారోపరమలక్షణం శాన్తిశబ్దవాచ్యం గచ్ఛతి. 335

శ్లో॥ గోప్తారం భువనస్య కాలవశతో విశ్వాధిపం సర్వతో
గూఢం బ్రహ్మవిదగ్రణీభి రయితం బ్రహ్మాదిభి ర్దైవతైః
సూక్ష్మం మణ్డమి వామృతా త్పర మముం దేవం మహర్షిం శివం
రుద్రం సర్వగతం నిరీక్ష్య విబుధః పాశై ర్విముక్తో భవేత్. 336

వ్యా.—తదేవ భఙ్గ్యన్తరే ణాహ - గోప్తారమితి. కాలవశతః కాల మనుసృత్యే త్యేతత్ భువనస్య గోప్తారం రక్షకం స్థితికాలే ప్రపఞ్చస్య రక్షకమిత్యర్థః. విశ్వాధిపం సర్వత స్సర్వత్ర గూఢం బ్రహ్మవిదగ్రణీభి స్సనకాదిభిః బ్రహ్మాదిభి ర్దైవతై శ్చాయితం ప్రాప్త మమృతా ద్ఘృతా త్పరం ఘృతోపరిస్థ మిత్యర్థః. మణ్డమివ సూక్ష్మం మహర్షిం సర్వజ్ఞం సర్వగతం రుద్రం శివ మముం దేవం పరమాత్మానం నిరీక్ష్య సాక్షాత్కృత్య విబుధః పాశై రవిద్యాకామకర్మాదిభిః విముక్తో భవేత్. 336

శ్లో॥ నాస్తే యత్రి తమో దివా న న నిశా నో స న్నచాసన్ శివో
దేవః కేవల ఏకఏవ సవితు ర్నిత్యం వరేణ్యాన్తు తత్
తస్మా త్సత్తమసమ్ప్రదాయవశతః ప్రిజ్ఞా పురాణీ స్మృతా
గృహ్ణీయా న్న దిశాసు కశ్చన పుమా నేనం న చా స్యోపమా. 332

వ్యా—నను కస్యాం దశాయాం పున ర్విదుషః పరమాత్మసాక్షాత్కారో భవే త్తత్రాహ - నేతి. యత్రి యస్యాం దశాయాం తమః అజ్ఞానం నా స్తి సుషుప్తా వివేతిభావః. దివా దినం లక్షణయా జాగ్రత్ప్రపఞ్చఇత్యర్థః. న నా స్తి జాగ్రి దవస్థాయామివేతిభావః. నిశా రాత్రిః లక్షణయా స్వప్నప్రిపఞ్చఇత్యర్థః - న నా స్తి స్వప్నదశాయామివేతిభావః. యద్వా - దివా న నిశా నేత్యభిధేయ గ్రిహణమేవాస్తు - తతశ్చ దినరాత్ర్యో రభావా త్తత్ప్రయుక్తజాగ్రిత్స్వప్నసర్వ వ్యవహారాభావః. సన్ స్థూలః ఇన్ద్రియగోచరఇతివా జన్మనా లబ్ధసత్తాకఇతివా నో అసన్ సూక్ష్మః. ఇన్ద్రియావిషయఇతివా జన్మనాఽలబ్ధసత్తాకఇతివా నచ, సన్ కార్యభూతః అసన్ కారణభూతఇతివా. తత్రేతి శేషః తస్యా మవస్థాయామ్ సమాధా వితియావత్. ఏకఏవకేవలః. సజాతీయవిజాతీయస్వగతాఖ్యభేదత్రియ రహితః. దేవః ద్యోతనాత్మకః శివః స్ఫురతీతి శేషః. తదేవ నిర్వికల్పకసమాధా విద్వదనుభవైకగమ్యం వస్తు. నిత్యం వరేణ్యం భజనీయం సవితు రీశ్వరస్య తత్త్వ మితి శేషః. యద్వా నిత్యం తద్వస్తు సవితు స్సూర్యస్య వరేణ్యాం భవతి. నిత్యం సదేతివా. ఈశ్వరప్రోక్తవిద్యాప్రివర్తకప్రిథమాచార్యఇత్యాహ - తస్మాదితి. తస్మా దీశ్వరాదేవ సత్తమసమ్ప్రదాయవశతః సత్తమా అతిశయేన సన్తః హిరణ్య గర్భాదయః తేషాం సమ్ప్రదాయవశా త్పురాణీ అనాదిః ప్రిజ్ఞా ఇయం బ్రహ్మ విద్యా స్మృతా నిర్గతా. తస్మా దుక్తార్థే ఽప్రామాణ్యబుద్ధి ర్నకార్యేతిభావః - అతీన్ద్రియత్వా దీశ్వరః కేనాపి క్వాపి దిశి నదృశ్యత ఇత్యాహ - కశ్చన కోఽపి పుమా నేన మీశ్వరం దిశాసు క్వాపి నగృహ్ణీయాత్ ' గ్రిహీతుం శక్నుయాత్. కీదృశోఽయ న్తత్రాహ- అస్యేశ్వరస్య ఉపమా సదృశం వస్తు నచ నైవాస్తి. 332

శ్లో॥ నా మైతస్య మహద్యశోఽస్య న పదం చక్షుష్పథే తిష్ఠతి
హ్యేనం తద్భువి కోపి పశ్యతి నవా యః కోపి హృత్స్థం హృదా
ఏనం వేత్తి య ఏవ మేన మయతే సమ్పద్యతే సోఽమృత
స్తస్మా త్క్వప్యజ ఇ త్యహం భవదవత్రిస్తః ప్రపద్యే పరమ్. 333

వ్యా.—ఏత స్యేశ్వరస్య మహ ద్యశఇతి నామాభిధాఽస్తి. యద్వా నామేతి ప్రసిద్ధా- ఏతస్య మహదధికం యశః కీర్తి రస్తి. హి యస్మా దస్యేశ్వరస్య పదం స్వరూపం చక్షుష్పథే దృగ్విషయే నతిష్ఠతి, తత్తస్మా ద్భువి లోకే కోఽపి జన్తు రేన మీశ్వరం నవా పశ్యతి నైవ పశ్యతి. యఃకోఽపి ధన్యః హృత్స్థ మేన మీశ్వరం. హృదా సంస్కృతమనసా వేత్తి కి మేవ మతిక్లేశే నేశ్వరదర్శనా త్ఫల మత్రాహ.. యః పణ్డిత ఏవ మేన మయతే వేత్తి సః అమృతః మరణరహితః సమ్పద్యతే భవతి. తస్మాద్ధేతోః భవదవత్రస్తః సంసారదావానలా ద్భీతోఽహం పరం పరమాత్మానం కోఽ ప్యనిర్వచనీయః అజః జన్మాదివికారరహితఇతి ప్రపద్యే శరణం భజే. 33౮

శ్లో॥ య త్తే దక్షిణ మాననం శివ శివం మాం పాహి తే నానిశం
నాశం మాకురు పుత్రపౌత్రపశుభృత్యాయుర్ముఖానా మ్మమ
క్రుద్ధస్సన్ య దహం యుత స్సుహవిషా రక్షాకృతే త్వాం సదా
బ్రహ్మేన్ద్రాదివ దాహ్వయామి కృపణోఽనాథో జగన్నాయకమ్. 33౯

వ్యా.—విద్వా నీశ్వర మాత్మత్వేన ప్రపద్యేతే త్యుక్త మవిద్వాన పీశ్వర మేవ ప్రపద్యేతేత్యాహ - యదితి. హేశివ య త్తే శివం దక్షిణ మాననం తేనానిశం మాం పాహి - త్వం క్రుద్ధస్సన్ మమ పుత్రపౌత్రపశుభృత్యాయుర్ముఖానాం పదార్థానాం నాశం మాకురు. యద్యస్మా త్కృపణోఽనాథోఽహం శోభనేన హవిషా సుహవిషా యుతస్సన్ బ్రహ్మేన్ద్రాదివ ద్బ్రహ్మేన్ద్రాదిదేవా ఇవ. జగన్నాయకం త్వాం రక్షాకృతే సదా ఆహ్వయామి ఆకారయామి. 33౯

శ్లో॥ ద్వే స్తో బ్రహ్మపరేఽక్షరేఽన్తరహితే విద్యే త్యవిద్యేతి చా
విస్పష్టం నిహితే తయో స్త దమృతం విద్యా త్వవిద్యాక్షరమ్
ఈష్టే త ద్ద్వితయ న్తు యః సహి పర స్తాభ్యా మ్మహేశ శ్శివ
స్సోఽయం సర్వ మధిష్ఠితః కపిలభృ జ్జ్ఞానై ర్విచష్టేఽఖిలమ్. 3౪౦

వ్యా.—నను విద్యయా ముచ్యతే జన్తు రవిద్యయాచ బద్ధ్యతఇతి కృత్వా విద్యైవ ముముక్షుణా సమ్పాదనీయా కి మీశ్వరభజనే నేత్యత్రాహ - ద్వేఇతి. బ్రహ్మపరే బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భా త్పరే అక్షరే నాశరహితే అన్తరహితే పరిచ్ఛేదరహితే బ్రహ్మణి అవిస్పష్టం గూఢం నిహితే విద్యే త్యవిద్యేతిచ ద్వే

_స్తః, తయో ర్మధ్యే విద్యా అమృతం మోక్షహేతుత్వా దవిద్యాతు క్షరం క్షర ణాత్మకసంసారహేతుత్వాత్, యః తద్ద్వితయంవిద్యాఽవిద్యాయుగలన్తు ఈష్టే. నియ మయతి. సః తాభ్యాం విద్యావిద్యాభ్యాం పరః అన్యః మహేశః శివః కపిలభృద్ధిరణ్య గర్భస్యాపి భర్తా సోఽయ మీశ్వరః సర్వ మధిష్ఠితస్సన్ జ్ఞానై రఖిలం విచష్టే పశ్యతి. జ్ఞానైః కపిలభృ దితివా ఽన్వయః. తస్మా ద్విద్యావిద్యయో రీశ్వరపరతన్త్ర త్వా న్ముముక్షు ర్విద్యాసిద్ధ్యర్థ మవిద్యాపగమార్థ ఞ్చేశ్వరమేవ సేవేతే త్యభిప్రాయః. ३८०

శ్లో॥ ఏకైకం బహుధా చిరాయ భగవాన్ జాలం వికుర్వ న్నయం
క్షేత్రేఽస్మి న్నుపసంహర త్యథ పునః సృష్ట్వా మరీచ్యాదిమాన్
లోకానాంచ పతీం స్తథైవ కురుతే సర్వాధిపత్యం మహాన్
సర్వం సాధ్వవభాసయ న్నరుణవ ద్విభ్రాజతే చ స్వయమ్. ३८१

వ్యా.—యఏవ జీవానాం సంసారబన్ధం నిర్మితవాన్ సఏవ తన్ముక్తయే ప్రార్థ నీయ ఇత్యభిప్రేత్యాహ - ఏకైకమితి. అయం భగవాన్ చిరా యానాదికాలా దేకైకం ప్రాణినంప్రతి బహుధాఽస్మిన్ క్షేత్రే జాలం మత్స్యానాం జాలమివ సంసారం స్వస్వకర్మానుగుణం వికుర్వన్ విశేషేణో త్పాదయన్ సన్ అథ పున రస్మిన్నేవ క్షేత్రే మాయామయే బ్రహ్మా ణ్యుపసంహరతి. తథా ఏష ఈశ్వరః మరీచ్యాదిమాన్ మరీచిప్రముఖాన్ లోకానాం పతీన్ ప్రజాపతీంశ్చ సృష్ట్వా సర్వాధిపత్యం కురుతే. మహా నేషః అరుణవ త్సూర్యఇవ సర్వం జగ త్సాధు సమ్య గవభాసయన్ సన్ స్వయం విభ్రాజతే విశేషేణ భాసతే, స్వయంజ్యోతి ష్ట్వా దితిభావః. ३८१

శ్లో॥ యో దేవః పచతి స్వభావమపి యః ప్రాచ్యాన్ పదార్థా న్నయే
త్సచ్ఛక్త్యా పరిణామ మస్య జగతో యోని ర్య ఏకః పుమాన్
సర్వం సా ధ్వతితిష్ఠతి స్వ య మయే,యో వా నియుఙ్క్తే గుణాన్
తం గుహ్యోపనిషత్సు గూఢ మితవాన్ విద్బ్రహ్మయోనిం విధిః. ३८२

వ్యా.—న న్వగ్నే రౌష్ణ్యవ జ్జీవస్య సంసారః స్వభావఏవ తత్రాహ - యఇతి యో దేవః స్వభావమపి పచతి నిష్పాదయతి తత్తత్పదార్థానాం తత్తత్ప్రతినియ తస్వభావ ఈశ్వరేణైవ నిర్మితఇత్యర్థః, యః సచ్ఛక్త్యా సత్యా మాయయా ప్రా చ్యాన్ పూర్వముత్పన్నా న్పదార్థా నాకాశాదీ న్పరిణామం నయేత్, య ఏకః పుమా నస్య జగతో యోనిః యః స్వయం సర్వం సాధు అధితిష్ఠతి- అయేఇతి

స్మరణేఽవ్యయమ్- యోవా గుణాన్నియుఙ్క్తే తం గుహోపనిషత్సు రహస్యోపనిషత్సు గూఢం బ్రహ్మయోనిం వేదస్యాపి కారణం హిరణ్యగర్భస్యాపి యోనిమితివా ఈశ్వరం విద్వజ్ఞః విధిః బ్రహ్మ ఇతవాౕ ప్రాప్తవాౕ జ్ఞాతవాౕ సేవితవానితివా. ३४२

శ్లో॥ దేవాస్తం ప్రతిపద్య దేవ మృషయః పూర్వేఽభవం స్తన్మయా
స్తస్మా దద్యచ నా ముముక్షు రమృతం ప్రాప్తుః ప్రపద్యేత తమ్
జీవోఽయం హి గుణాన్వయః ఫలకృతే కర్తా కృతీనాం ఫల
స్యాభోక్తా బహురూపగ స్త్రిగుణగో వర్త్మత్రయోపాశ్రయః. ३४३

వ్యా.—తం దేవం ప్రతిపద్య దేవాః, పూర్వే ఋషయశ్చ తన్మయా అభవౕ తస్మాత్ బ్రహ్మాదీనా మీశ్వరభజనేనైవ ముక్తత్వా దిత్యర్థః. అద్యచ అద్యాపి ముముక్షుః నా మనుష్యః జీవఇతివా అమృతం మోక్షం బ్రహ్మేతివా ప్రాప్తుం త మీశ్వరం ప్రపద్యేత- తస్యైవ విద్యోత్పాదనద్వారా ముక్తిప్రదత్వా దితిభావః- ఏవం తత్పదార్థ మీశ్వర ముపవర్ణ్యాథ త్వమ్పదార్థం జీవ ముపవర్ణయతి- జీవఇతి. యద్వా జీవ ఈశ్వరం ప్రపద్యేతేత్యుక్తం కోఽసా జీవస్తత్రాహ- జీవఇతి. హిఃప్రసిద్ధౌ అయం జీవః గుణాన్వయః గుణైః కర్మజ్ఞానకృతవాసనామయై రన్వయో యస్య స తథోక్తః, గుణేషు నీలపీతాదిషు నాడీరూపేషు అన్వయ స్సమ్బన్ధో యస్య స తథోక్తఇతివా ఫలకృతే ఫలార్థం కృతీనాం కర్మణాం కర్తా. ఫలస్య కర్మజన్యస్య ఆభోక్తా ఆసమన్తాద్భోక్తా బహురూపగః బహూని దేవతిర్యగాదీని రూపాణి శరీరాణి గచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతి బహురూపగః త్రిగుణగః సత్త్వాది గుణత్రయవాౕ, అనాత్మతాదాత్మ్యాధ్యాసా దితిభావః వర్త్మత్రయోపాశ్రయః దేవయానాదిమార్గత్రయోపాశ్రయః ధర్మాధర్మజ్ఞానరూపమార్గత్రయాశ్రయ ఇతివా. ३४३

శ్లో॥ ప్రాణేశో నిజకర్మవశ్యచరణోఽఙ్గుష్ఠప్రమాణోఽర్కవ
ద్భారూపః పరవా నహఙ్కృతియుతః సఙ్కల్పయుఙ్క్తోపి చ
బుద్ధేః స్వస్య గుణేన చైవ నవర స్త్వారాగ్రమాత్ర స్తథా
కేశ స్యాయుతధా కృతస్యచ భవౕ భాగోఽప్యన న్తః స్వతః. ३४४

వ్యా.—అపిచ ప్రాణేశః ప్రాణస్యాధిపః నిజకర్మవశ్యచరణః స్వకర్మాధీనసఞ్చారః అఙ్గుష్ఠప్రమాణః హృదయసుషిరాపేక్షయేతిభావః- అర్కవద్భారూపః

చిన్మయత్వా దితిభావః- పరవాః పరతన్త్రః అహఙ్కృతియుతః అహఙ్కార యుక్తః. సఙ్కల్పయుక్తశ్చ భవతి. కిఞ్చ నవరః నఞర్థోయం నశబ్దః తేన నలోపా భావః. అవరః అనుత్తమః ఈశ్వరస్యోత్తమత్వా త్తదపేక్షయా య మవర ఇతి భావః ఏష జీవః బుద్ధే రుపాధిభూతాయాః గుణేన స్వగుణేనచ ఆరాగ్రమాత్రః తోత్త్రస్యాగ్రే నిహితా లోహసూచీ ఆరేత్యుచ్యతే తదగ్రప్రమాణః- స్వోపాధి భూతబుద్ధే స్సూక్ష్మత్వా త్స్వస్యచ దుర్విజ్ఞేయత్వేన సూక్ష్మత్వా జ్జీవ ఆరాగ్ర మాత్ర ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. యద్వా ఏష జీవః స్వస్య స్వీయస్య దేహాదేః గుణేన జరాదినా నవరః అశ్రేష్ఠః, బుద్ధే ర్గుణేన సూక్ష్మత్వేన ఆరాగ్రమాత్ర స్సూక్ష్మశ్చ భవతి- తథా అయుతధా దశసహస్రధా కృతస్య కేశస్య భాగో భ వన్న ప్యేష జీవః స్వత స్త్వనన్తః అపరిచ్ఛిన్నః వ్యాపకఇత్యేతత్ భవతి- బుద్ధ్యుపాధిపరియుక్తమే వాణుత్వం జీవస్య స్వతస్తు వ్యాపకఏవేత్యర్థః. ౩౮౪

శ్లో॥ నాయం స్త్రీ న పుమా న్నషణ్ఢ ఉత య ద్య ద్వర్ష్మ గృహ్ణా త్యయం
తత్త ద్ధర్మగతో భవ త్యథ తనుగ్రాహేఽస్య సఙ్కల్పనమ్
స్పృష్టి ర్దృష్టిహుతే తమశ్చ భవతి గ్రాసామ్బువృష్టిః కృతం
చేతీదం హి నిమిత్త మస్య వశతో దేవాదిదేహా నయేత్. ౩౮౫

వ్యా.—ఏవం స్త్రీత్వాదికమపి జీవ స్యోపాధిక మేవ న స్వత ఇత్యాహ- నేతి. అయం జీవః స్త్రీ నభవతి పుమా న్నభవతి షణ్ఢశ్చ నభవతి. అయం యద్య ద్వర్ష్మ దేహం గృహ్ణాతి తత్తద్ధర్మగతో భవతి; స్త్రీలక్షణోపేతశరీరగ్రహణాత్ స్త్రీ భవతి, పుంలక్షణోపేతశరీరగ్రహణా త్పుమాన్ భవతి, షణ్ఢలక్షణోపేతశరీరగ్రహణా త్షణ్ఢో భవతి, మర్త్యశరీరగ్రహణా న్మర్త్యో భవతి, దేవశరీరగ్రహణా ద్దేవో భవతి, పశుశరీరగ్రహణా త్పశు ర్భవతి, పక్షిశరీరగ్రహణా త్పక్షీ భవతి, వృక్షశరీరగ్రహణా ద్వృక్షశ్చ భవతీత్యర్థః. నను జీవస్య తత్తద్వర్ష్మగ్రహణే కిం నిమిత్తం తత్రాహ. అథ అస్య జీవస్య తనుగ్రాహే తత్తచ్ఛరీరపరిగ్రహే సఙ్కల్పనం సఙ్కల్పః ఇదం మే భూయా దితి మానసవ్యాపారః స్పృష్టిః స్పర్శనం త్వగిన్ద్రియవ్యాపారః దృష్టిహుతే దృష్టిః దర్శనం చక్షుర్వ్యాపారః హుతం హోమః ఆత్మాగ్నౌ దర్శిత వ్యాపారప్రక్షేపణం, సఙ్కల్పయామ్యహం స్పృశామ్యహం పశ్యామ్యహం శృణోమ్యహం జిఘ్రామ్యహ మిత్యేవం మననరూపః తమః మోహః గ్రాసామ్బు వృష్టిః గ్రస్యతఇతి గ్రాసోఽన్న మమ్బు పానీయం తయో ర్వృష్టి ర్వర్షణం దాన మిత్యేత దుపలక్షణ మిదం వాపీకూపతటాకనిర్మాణాదిపూర్తస్య కృత మిష్టం

చకారాన్నిన్ద్యకర్మగ్రహణ మితీదం సర్వం నిమిత్తం కారణం భవతి. అయమితి శేషః - జీవః అస్య నిమిత్త స్యోక్తస్య సఙ్కల్పాదే ర్వశతః దేవాది దేహా నయేత్. ౩౮౫

శ్లో॥ దేహ్యేష స్వగుణై ర్వృణోతి పురుషః స్థూలాని సూక్ష్మాణివా
రూపాణి క్రమశో బహూ న్యనుగుణై ర ప్యాత్మనోఽయం గుణైః
తేషాం సఙ్గతిహేతుతాం సమయతే మాయావివ త్సంసర
న్నేవం దైవవశేన గచ్ఛతి పుమా౯ లబ్ధాత్మవిద్యోఽమృతమ్. ౩౮౬

వ్యా.—జీవః కర్మాదివశా చ్ఛరీరాణి గృహ్ణాతీ త్యుక్తమేవ విశదయతి. దేహీ దేహవా నేష పురుషో జీవః క్రమశః క్రమేణ స్థూలాని సూక్ష్మాణిచ బహూని రూపాణి స్వగుణైః స్వకృతకర్మజ్ఞానాదిభిః వృణోతి ఆవృణోతి. ధత్తేఇతి యావత్, యస్మా దేవం తస్మా దయం జీవః అనుగుణైః ప్రాణో పాధిగుణైః కర్మభి రి త్యేతత్ క్రియాశక్తిమయత్వా త్ప్రాణస్యేతి భావః ఆత్మనోఽన్తఃకరణస్య గుణైశ్చ జ్ఞానై రిత్యేతత్ - జ్ఞానశక్తిమయత్వా దన్తఃకరణస్యేతిభావః. మాయావివదైన్ద్రజాలిక ఇవ తేషాం సఙ్గతిహేతుతాం సఙ్గమకారణత్వం సమ్య గయతే ప్రాప్నోతి యథా మాయావీ మన్త్రశక్త్యా ఓషధిశక్త్యాచ నానారూపైః క్రమేణ సఙ్గతో భవతి తథా జీవోఽపి కర్మజ్ఞానై ర్నానా దేహైః క్రమేణ సఙ్గతో భవతీత్యర్థః. ఏవం సంసర న్నయం పుమాన్ దైవవశేన అదృష్టవశేన ఈశ్వరానుగ్రహవశేనేతివా లబ్ధాత్మ విద్య స్స౯ అమృతం మోక్షం గచ్ఛతి. ౩౮౬

శ్లో॥ ఆద్యన్తాన్తరవర్జితం త్రిభువనస్రష్టార మన్తఃస్థితం
సంసారస్య బహుస్వరూప మభిత స్సంవ్యాప్య సంస్థం శివం
భావగ్రాహ్య మనీడ మక్షరపరం దేవం కలోత్పాదకం
యో జానాతి స ముచ్య తేహి నిఖిలైః పాశై శ్శరీరం త్యజ౯. ౩౮౭

వ్యా.—లబ్ధాత్మవిద్యః పుమా నమృతం గచ్ఛతీ త్యేత ద్విశదయతి. యః ఆద్యన్తాన్తరవర్జిత మాదిమధ్యాన్తశూన్యం త్రిభువనస్రష్టారం సంసారస్య ప్రపఞ్చ స్యాన్తః మధ్యే స్థితం బహుస్వరూప మభిత స్సర్వత్ర సమ్య గ్వ్యాప్య సంవ్యాప్య సంస్థం వర్తమానం భావగ్రాహ్యం సంస్కృతమనసా గ్రహీతుం శక్య మనీడ మశరీర మక్షరపరం మాయాదూరం కలోత్పాదకం ప్రాణాదికలాజనకమ్ దేవం ద్యోతమానం శివ మీశ్వరం జానాతి సః శరీరం త్యజ౯స౯ నిఖిలైః పాశైః ముచ్యతే ముక్తో భవతి-హిః ప్రసిద్ధౌ. నిశ్చయేవా- యద్య ప్యయ మర్థో బహువార

ముక్త స్తథాపి న పునరుక్తిః ఉక్తస్యై వార్థస్య ప్రతిపత్త్యప్రతిపత్తిసౌకర్యాయ దార్ఢ్యాయచ పునః పున రుచ్యమానత్వాత్ దుర్బోధం హ్యాత్మవస్తు తద్విద్యాఫలంచ సన్దిగ్ధం లౌకికానాం శాస్త్రజ్ఞానాఞ్చ కేషాఞ్చిత్. అతఏవ వేహ గ్రన్థే పరిహృతాఅపి పూర్వపక్షాః పునఃపునః ప్రసజ్గ మాపాద్య పరిహ్రియన్తే జీవాభిన్నస్య బ్రహ్మణో జ్ఞానా న్ముక్తి రిత్యేతత్ స్థాపయితు మితి వేద్యమ్. 382

శ్లో॥ హేతుం కేచన సజ్గిరన్తి కవయః సృష్టేః స్వభావం పరే
కాలాదీ న్పరిమోహితా భగవతో మాయామహిమ్నా త్విదమ్
చక్రం భ్రామ్యతి నిత్య మావృత మిదం సర్వేశ్వరే ణామునా
సర్వజ్ఞేనచ కాలచక్ర మకృత తస్మాద్వ్యాత్మకం కర్మచ. 389

వ్యా.—నను కస్మా దేవ మీశ్వరం జగత్కారణం సర్వే న వదన్తి, తత్రాహ- కేచన కవయః విద్వాంసః సృష్టేః జగత్సృష్టేః హేతుం కారణం స్వభావం సజ్గిరన్తి వదన్తి, పరేతు కాలాదీన్ వదన్తి. తత్ర హేతుః పరిమోహితాఇతి భగవన్మాయామోహితాస్సన్తః అయమర్థః భువి విద్వాంసోపి బౌద్ధాదయః భగవన్మాయయా మోహితా అతఏవ తత్త్వజ్ఞానశూన్యా భూత్వా స్వభావాదయో జగత్కారణం న త్వీశ్వరఇతి సమ్ప్రతిపద్యన్తే. తథాహి పరమాణవో జగత్కారణమితి తార్కికాః, పృథివ్యాదిభూతాని జగత్కారణ మితి బౌద్ధేషు కేచిత్, స్వభావ ఏవేత్యపరే, శూన్యమేవేత్యన్యే, కాలో జగత్కారణ మితి మౌహూర్తికాః, కర్మేతి మీమాంసకాః, హిరణ్యగర్భఇతి హైరణ్యగర్భాః, శివఇతి శైవాః, విష్ణురితి వైష్ణవాః, గణపతిరితి గాణపత్యాః, కుమారఇతి కౌమారాః, సూర్యఇతి సౌరాః, శక్తిరితి శాక్తేయాః, ప్రధానమితి సాజ్ఖ్యాః, కేచి దుపాసకా అన్నమితి అన్యే ప్రాణఇతి, పరే మనఇతి, అపరే బుద్ధిరితి, ఇతరే జీవ ఇతిచ వదన్తి. నైవం, పరమాణ్వాదీనాం జగత్కారణత్వ మచేతనత్వే నాస్వతన్త్రత్వేనచే త్యుక్త మాదావేవ. నచ బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాశ్చేతనాః స్వతన్త్రావేతి వాచ్యం, తేషామపి జీవత్వే నాస్వతన్త్రత్వాత్ సశరీరత్వంహి జీవలిజ్గమ్, ఈశ్వరలిజ్గ న్త్వశరీరత్వమ్, అనీడ మిత్యుక్తత్వా దిహైవోపనిషది. యద్యపి జీవో ప్యశరీర స్తథాపి శరీరతాదాత్మ్యాధ్యాసా త్సశరీరో భవతి. ఏవ మస్వతన్త్రశరీరతాదాత్మ్యాధ్యాసాదేవ చేతనస్యాపి జీవ స్యాస్వాతన్త్ర్యరూప మనీశ్వరత్వఞ్చేత్యలమ్. నను సచ్చిదానన్దలక్షణ ఈశ్వరోపి న జగత్కారణం కార్యకారణయో స్సాలక్షణ్యనియమా దిత్యతఆహ. ఇదం చక్రం జగద్రూపం భగవత ఈశ్వరస్య

మాయామహిమ్నా భ్రామ్యతి. నను తర్హి మాయాయా ఏవాస్తు జగత్కారణత్వ న్తత్రాహ. అమునా సర్వజ్ఞేన సర్వేశ్వరేణేదం జగత్ నిత్యం సర్వదా ప్రావృతం వ్యాప్తం సర్వకర్తుః సర్వజ్ఞత్వేన భావ్యత్వా జ్జడాయా మాయాయా న సర్వకర్తృత్వ మితిభావః. కాలాదీనా మీశ్వరసృష్టత్వాచ్చ న జగత్కారణత్వ మిత్యాహ. సర్వజ్ఞేనామునా సర్వేశ్వరేణ కాలచక్రం సంవత్సరాత్మక మకృత కృతమ్. షోమ్నాద్యాత్మకం భూమ్యాదిరూపం కర్మభూత మకృత పృథివ్యాదిమహాభూతపఞ్చకం కృత మిత్యర్థః చకారా త్స్వభావాదిగ్రహణమ్- య ఏవ కాలాదీన్ సృష్టవాన్ స ఏవ జగదపి సృష్టవానితి న జగత్స్రష్టృత్వం కాలాదీనా మితిభావః. ౩౯౮

శ్లో॥ కృత్వా కర్మ తదా నివృత్త్య పురుష స్తత్త్వస్య తత్త్వేనవా
యోగం ప్రాప్య బ త్వైకకేన నితరాం ద్వాభ్యాం త్రిభి శ్చాష్టభిః
కాలే నాత్మగుణైశ్చ భావనివహం సఞ్చిత్య తాదాత్మ్యతో
భావే తస్య కృతక్షయే సమయతే ముక్తిం పర స్తత్త్వతః. ౩౯౯

వ్యా.—ఏవ మీశ్వరస్య జగత్కారణత్వం స్థాపయిత్వాఽథ జీవస్య ముక్తిప్రాప్తిక్రమం దర్శయతి - కృత్వేతి. పురుషః జీవః మనుష్యోఽహం బ్రాహ్మణోఽహం గృహస్థోఽహ మి త్యభిమన్యమానః తద్విహితం కర్మ కృత్వా ఈశ్వరప్రీతయే నిష్కామస్సన్ విరచయ్య కర్మానుష్ఠానేన చిత్తే శుద్ధేసతి ఆనివృత్త్య ఆసమన్తాత్కర్మభ్యో నివృత్తో భూత్వా సన్న్యస్య సర్వం కర్మే త్యేతత్ ఏకకేన ఏకేన గురూపదేశేన ద్వాభ్యాం గురుభక్తీశ్వరభక్తిభ్యాం త్రిభిః శ్రవణమననిదిధ్యాసనైః అష్టభిః యమనియమప్రాణాయామప్రత్యాహారధ్యానధారణాసమాధిభిః కాలే నాధికారసమ్పత్తికాలేన ఆత్మగుణైః దయాక్షాన్తిశౌచమాఙ్గల్యాస్పృహాకార్పణ్యానాయాసానసూయాఖ్యైశ్చ తత్త్వస్య త్వత్పదార్థస్య తత్త్వేన తత్పదార్థేన యోగం సంయోగం ప్రాప్య భావనివహం భూతభౌతికార్థజాతం తాదాత్మ్యతః బ్రహ్మాత్మనా సఞ్చిత్య సమ్యక్ చిత్వా దృష్ట్వే త్యేతత్ - తత్త్వతః తత్త్వేభ్యః ప్రధానమహదాదిభ్యః పరస్సన్ అనాత్మతాదాత్మ్యాధ్యాసశూన్యస్స న్నిత్యేతత్. తస్య భావనివహ స్యాభావేసతి కృతక్షయే ప్రారబ్ధావసానే దేహపాతే ఇతియావత్. ముక్తిం కైవల్యం సమయతే ప్రాప్నోతి. ౩౯౯

శ్లో॥ తం సంయోగనిమిత్తకారణ మము ష్యాదిం త్రికాలా త్పరం
దేవం స్వాత్మగతం సమీడ్య మకలం విశ్వస్వరూపం భవమ్

భూతం పూర్వ ముపాస్య భూజసమయాత్కృత్యన్య మంహోనుదం
త్రైలోక్యం పరివర్తయన్త మమృతం ధర్మావహం సత్పదమ్. ౩౹౧౦

శ్లో॥ ఈశానాం పరమం మహేశ మధికం విష్ణుం పతీనాం పతిం
దేవానామపి దైవతం పరతరం జ్ఞాత్వా తతో ముచ్యతే
కార్యం తస్య నవిద్యతే న కరణం నో తత్సమో నాధికః
శక్తిర్జ్ఞానబలక్రియాచ వివిధా స్వాభావికీ శ్రూయతే. ౩౹౧౧

వ్యా.--పురుషస్య ముక్తిసాధనాని గురూపదేశాదీ న్యుక్తాని, తత్సర్వాసేషు యోత్కృష్టం సాధన మీశ్వరోపాసనమే వేత్యభిప్రేత్య త ద్దర్శయతి- తమితి. తం ప్రసిద్ధమ్ అముష్య జీవస్య సంయోగనిమిత్తకారణం సమ్యగ్యోగస్య నిమిత్తానాం గురూపదేశాదీనాం కారణం హేతుం; యద్వా సంయోగస్య శరీరసంయోగస్య నిమిత్తకారణమ్; అథవా సంయోగస్య శరీరసంయోగస్య యాని నిమిత్తాని కామకర్మాదీని తేషాం కారణమ్; ఆదిం సర్వస్య కారణం త్రికాలా త్పరం కాలాపరిచ్ఛిన్నమిత్యర్థః- దేవం ద్యోతమానం స్వాత్మగతం స్వబుద్ధిస్థం సమీడ్యం సమ్యక్ స్తుత్యమ్ అకలం ప్రాణాదికలారహితం విశ్వస్వరూపం భవం భవతి సర్వత్రేతిభవః తం భవం భూతం సిద్ధం పూర్వం పురాణం భూజసమయాత్కృత్యన్యం భూజ స్సంసారవృక్షః సమయః కాలః తదాకృత్యన్యం తదాకారవిలక్షణ మంహోనుదం పాపచ్ఛిదం త్రైలోక్యం పరివర్తయన్తం భ్రమయన్త మమృత మమరణ ధర్మకం ధర్మావహం సుకృతప్రదం సత్పదం సతో విశ్వస్య పదం స్థానమ్ ఈశానాం బ్రహ్మాదీనామపి పరమ ముత్కృష్టం మహేశం మహాన్త మీశ్వరం పతీనామ ప్యధికం పతిదేవానామపి పరతరం దైవతం దేవం విష్ణుం వ్యాపక మీశ్వరం జ్ఞాత్వా ప్రత్యగభేదేన సాక్షాత్కృత్య తత స్సాక్షాత్కా-రాన్ముచ్యతే. త స్యేశ్వరస్య కార్యం శరీరం నవిద్యతే కరణం చక్షురాదికం నవిద్యతే తత్సమో నో నాస్తి అధికః తస్మా న్నాస్తి తస్య స్వాభావికీ స్వతస్సిద్ధా వివిధాచజ్ఞానబలక్రియా జ్ఞానాత్మికా బలాత్మికా క్రియాత్మికాచ జ్ఞానక్రియా బలక్రియేతివా శక్తిః శ్రూయతే సర్వవేతృత్వం జ్ఞానశక్తిః. సర్వనియమనం బలశక్తిః. సర్వకర్తృత్వం క్రియాశక్తి రితి వివేకః. ౩౹౧౦-౩౹౧౧

శ్లో॥ నోకశ్చి త్పతి రస్తి తస్య భువనే నైవేశితా నాధిపో
నో లిఙ్గం నచ కారణం జనయితా నైవోర్ణనాభి ర్గుణైః

ఆత్మానం స్వయ మావృణోతి పరమో దేవః ప్రధానోద్భవై
ర్భావై ర్యః కరణాధిపే ద్దిశతు మే బ్రహ్మా ప్యయం స ప్రభుః. 3౫౨

వ్యా.—కిఞ్చ భువనే తస్యేశ్వరస్య కశ్చిత్పతిః- పాతీతిపతిః రక్షక ఇత్యేతత్-నో నాస్తి, ఈశితా ఈశనకర్తా నైవాస్తి, అధిపః ప్రభు ర్నైవాస్తి, లిఙ్గం చిహ్నం వహ్నేరివ ధూమః నాస్తి, యేనానుమీయేత తస్య కారణంచ నాస్తి, జనయితా ఉత్పాదకః పితాచ నాస్తి. స ఈశ్వర ఏవం ప్రార్థనీయో ముముక్షుభిరితి దర్శయతి. పరమో దేవో యః ఊర్ణనాభి ర్లూతాకీటః గుణై స్తన్తుభిరివ ప్రధానోద్భవైః స్వశక్తిసమ్భవైః భావై రాకాశాదిపదార్థై రాత్మానం స్వయమే వావృణోతి• సః కరణాధిపేట్ కరణానాం చక్షురాదీనా మధిపా స్సూర్యాదయో దేవాః తేషా మీట్ ఈశ్వరః ప్రభుః ప్రభవతీతి ప్రభు రీశ్వరః మే మమ బ్రహ్మా ప్యయం బ్రహ్మణి లయం బ్రహ్మసాయుజ్య మిత్యేతత్ దిశతు. 3౫౨

శ్లో॥ దేవః కేవల ఏక ఏవ నితరాం భూతేషు గూఢోఽఖిలే
ష్వన్తర్యా మ్యఖిలస్య సర్వభువనవ్యాపీ సమస్తాశ్రయః
అధ్యక్షోఽఖిలకర్మణా మపగుణ స్సాక్ష్యక్రియాణాం వశీ
నానాచేతయితా కరోతి బహుధైకం బీజ మాత్మేచ్ఛయా. 3౫౩

వ్యా.- త మే వేశ్వర ముపవర్ణయతి - దేవఇతి కేవలః అద్వితీయః అతఏవ ఏకః ఏవ పూర్వోక్తః ప్రత్యక్త్వేన నిత్యాపరోక్షఇతివా అఖిలేషు భూతేషు నితరాం గూఢః అఖిల స్యాన్తర్యామీ అన్తః స్థిత్వా యమయతీ త్యన్తర్యామీ సర్వభువనవ్యాపీ సమస్తాశ్రియః - అఖిలకర్మణా మధ్యక్షః అధిష్ఠాతా అపగుణః గుణరహితః నానా బహూనా మక్రియాణాం జీవానాం వశీ స్వతన్త్రః సాక్షీ సాక్షా ద్ద్రష్టా చేతయితా చైతన్యప్రదః ఏవంవిధో దేవ ఈశ్వరః ఏకం బీజం ప్రధానప్రకృతిమాయాదిశబ్దవాచ్య మవ్యక్త మాత్మేచ్ఛయా స్వసఙ్కల్పేన బహుధాకరోతి జగద్రూపేణ పరిణమయతీత్యర్థః. తస్మా చ్చేతన ఈశ్వరఏవ జగత్కారణం నతు ప్రధాన మచేతన మితిభావః. 3౫౩

శ్లో॥ నిత్యానామపి నిత్యఏవ భువనే య శ్చేతనానాం స్వయం
దేవ శ్చేతన ఏక ఈ డ్వితరతి స్సేష్టా న్బహూనాం వరాన్
తం హేతుం హృది సాఙ్ఖ్యయోగసుగమం సంస్థం విది త్వాపరం
ముక్తాః పాశచయేన యాన్తి విబుధా నిత్యం సుఖం నేతరే. 3౫౪

వ్యా.—కిఞ్చ యః భువనే లోకే నిత్యానాం నిత్యత్వే నాభిమతానాం కాలా కాశాదీనామ ప్యపేక్షయా నిత్యఏవ- ఏవకారా దీశ్వరాపేక్షయా నా స్త్యన్యో నిత్యఇతి గమ్యతే- భాతికాపేక్షయైవ భూతాని కాలాదీనిచ నిత్యాని ఈశ్వరాపేక్షయా త్వనిత్యాన్యేవ. ఈశ్వరస్తు సర్వాపేక్షయా నిత్యఏవేతిభావః. యద్వా, నిత్యానా మ్మధ్యే యఏవ నిత్యః తత్తద్వాదిభి ర్నిత్యత్వే నాభిమతానాం కాలా కాశాదీనా మ్మధ్యే ఈశ్వరఏవ నిత్యః అన్యేతు న నిత్యాః. తేషు నిత్యత్వబుద్ధిస్తు వాదినాం భ్రాన్తిప్రయుక్తైవ తేషాం జన్మనాశవత్త్వే నానిత్యత్వాత్. సత్యంహి వస్తు నిత్యం సత్యంచ కాలత్రయాబాధ్యం తస్మా దీశ్వరఏవ సన్నిత్యః అన్య త్సర్వ మస దనిత్యం మిథ్యైవేతిభావః. సర్వథాపి సాపేక్షం నిత్యత్వం కాలాకాశాదీనాం నిరపేక్షన్తు త దేకస్యేశ్వరస్యైవేతిసిద్ధమ్- న చైవం జీవానా మనిత్యత్వ మేవ ప్రాప్తం తచ్చ "అజో నిత్య శ్శాశ్వతో ఽయం పురాణ" ఇతి శ్రుతిస్మృతి విరుద్ధమితి వాచ్య మీశ్వరాత్మనైవ జీవానాం నిత్యత్వం నతు సంసా ర్యాత్మనేతి సిద్ధాన్తాత్ - తథా చేతనానాం చేతనత్వే సాభిమతానాం దేహే న్ద్రియాదీనా మపేక్షయా యఏకో దేవః స్వయం చేతనః ఘటాద్యపేక్ష యైవ దేహాదీనాం చేతనత్వ మీశ్వరాపేక్షయా త్వచేతనత్వమేవ. ఈశ్వరస్తు దేహాద్యపేక్షయాపి చేతనఏవేతిభావః. యద్వా చేతనానాం తత్తద్వాదిభి శ్చేత నత్వే నాభిమతానాం దేహాదీనా మ్మధ్యే య ఏకో దేవః స్వయం చేతనః దేహా దీనాం చేతనత్వన్తు పరానుగ్రహప్రయుక్త మీశ్వరస్యతు స్వాభావిక మి తీశ్వరఏవ చేతనః దేహాదీని త్వచేతనా న్యేవేత్యర్థః. ఈశ్వరచైతన్య ప్రతిఫలనవశాదే వాన్తః కరణాదీనాం చైతన్యలాభో నతు స్వతఇతి స్వతో చేతనాన్యేవ తాని. ఈశ్వరస్యతు బిమ్బభూతస్య స్వతఏవ చైతన్య మితీశ్వరఏవ చేతనఇతి భావః, న చైవం క్షేత్ర జ్ఞస్య చేతనస్య జీవస్య కథ మచేతనత్వ మితివాచ్యం, 'క్షేత్రజ్ఞంచాపి మాం వి' ద్ధీతి గీతావచనా త్తత్త్వమసీతి శ్రుతేశ్చ జీవేశ్వరయో రభేదాత్. యదితు ఈశ్వర ప్రతిబిమ్బో జీవఇతి మతం తతాఽపి బిమ్బప్రతిబిమ్బయో రైక్యా జ్జీవేశ్వరయో రభేదఏవ. ఏవం వస్తుతో జీవేశ్వరయో రేకత్వేపి వ్యవహారత స్తద్భేదసత్త్వా దాహ— ఈడితి. ఈట్ ఈశ్వరః బహూనాం జీవానాం బ్రహ్మరుద్రాదీనా మిష్టా నభిమతాౝ వరాౝ కామా న్వితరతి దిశతి స్మేతిప్రసిద్ధా. స్వతః సచ్చిదానన్దరూపత్వే నేశ్వర స్సన్నపి జీవః అనాద్యవిద్యయా దేహాద్యనాత్మతాదాత్మ్యాధ్యాస మాపద్య నానాసంసారిభావం ప్రపద్యతే. ఏవం బహూనాం జీవానా మేక ఈశ్వరో వరాౝ

ధదాతీత్యర్థః. అన్వయస్తు భువనే నిత్యానామపి నిత్యః చేతనానామపి స్వయం చేతనః య ఏక ఏవ దేవ ఈట్ బహూనామిష్టాన్వరాన్వితరతిస్మ ఇతి తం హేతుం జగత్కారణం హృది సంస్థం సాఙ్ఖ్యయోగసుగమం సాఙ్ఖ్యేన ఆత్మవిద్యయా యోగేనాత్మధ్యానేనచ సుప్రాపం పరం పరమేశ్వరం విదిత్వా విబుధాః విద్వాంసః పాశచయేన ముక్తాస్సన్తః. నిత్యం శాశ్వతం సుఖం బ్రహ్మానన్దం యాన్తి. ఇతరే అవిద్వాంసస్తు న నయాన్తి నిత్యం సుఖమ్. ౩౫౪

శ్లో॥ సూర్యస్తత్ర న భాసతే న హిమగుర్నాగ్నిర్న తారోత్కరో
నో శమ్పాస్త మనుప్రభాతి నిఖిలం భాన్తం త దేత త్పరమ్
భాసా తస్య విభాతి సర్వభువనం హంస స్స ఏకోఽన్తరే
లోకస్యాగ్ని రవస్థితోఽప్సు పురుషో జ్ఞాత్వా తమేవాఽమృతః. ౩౫౫

వ్యా.—నను చేతన శ్చేతనానామితి పరమాత్మైకఏవ స్వత శ్చేతనః అన్యేతు తదధీనప్రకాశా ఏవే త్యుక్తం తత్ర హేతురితి ప్రశ్నే- పరమాత్మనః స్వప్రకాశత్వమేవ హేతు రిత్యుత్తరయతి- సూర్యఇతి. తత్ర పరమాత్మనివిషయే సూర్యో న భాసతే భానక్రియాశ్రయో న భవతి తం పరమాత్మానం సూర్యో న ప్రకాశయతీత్యర్థః. యద్వా - తత్ర పరమార్థదశాయాం పరమాత్మనీ త్యేతత్ పరమాత్మన ఏకస్యైవ పరమార్థత్వాత్ - సూర్యో నభాసతే నస్ఫురతి నాస్తీతియావత్. యది వ్యవహారదశాయాం జగతీవ తత్ర సూర్య స్స్యాత్తర్హి తం సూర్యో భాసయతునామ సఏవ నాస్తీతి కుతః పున స్తద్భాసన మిత్యర్థః. ఏవం హిమగు శ్చన్ద్ర స్తత్ర నభాసతే. అగ్ని స్తత్ర నభాసతే. తారోత్కరో నక్షత్రగణ స్తత్ర నభాసతే శమ్పా స్తటిత స్తత్ర నో నభాసన్తే. యాని లోకే ఘటాదిపదార్థావభాసకత్వేన ప్రసిద్ధాని తాని సూర్యాదిజ్యోతీంషి పరమాత్మానం నప్రకాశయన్తీతి సముదితార్థః. ఏతేన పరమాత్మనోఽనన్యావభాస్యత్వం సిద్ధం నచ దృగాదీన్ద్రియై ర్భాస్యత ఇతి వాచ్య మతీన్ద్రియత్వా ద్రూపాదిరహితత్వాచ్చ నాపి మనసా భాస్యతఏవేతి వాచ్యం "యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహేతి" శ్రుతే ర్మనసోఽ ప్యవిషయత్వా త్తస్య - తదేత న్నిఖిలం సూర్యచన్ద్రాదికం పర మతిశయేన భాన్తం తం పరమాత్మానం భాన్తం పరం పరమాత్మానమితివా అనుప్రభాతి అనుసృత్య భాతి. అతఏవ తస్య పరమాత్మనఏవ భాసా సర్వభువనం విభాతి. ఏతేన పరమాత్మన స్సర్వావభాసకత్వం సిద్ధం. తతశ్చ అనన్యావభాస్యత్వేసతి సర్వావభాసకత్వలక్షణం స్వప్రకాశత్వ మ్పరమాత్మనః ఫలితమ్. నచ

సూర్యాదయోపి స్వప్రకాశా ఏవోక్తలక్షణసత్త్వా దితి వాచ్యం, చక్షురవభాస్యత్వా త్సూర్యాదీనాం నహి చక్షుర్నిమీలనే సూర్యాదయః స్ఫురన్తి. నను నీరూపస్య పరమాత్మనః కథం భాస్వద్భావః యేన తస్య భాసేత్యుచ్యేత ఇతిచే న్నైవమ్ భాశ్శబ్ద స్యాత్ర జ్ఞానార్థకత్వాత్. నను తర్హి జ్ఞానస్వరూపత్వా త్పరమాత్మన స్తస్య భాసే త్యయుక్త మితిచే న్నైవమపి, తస్య స్వరూపచైతన్యేనేత్యర్థాత్. రాహోశ్శిరఇతివ దౌపచారికః భేదనిర్దేశః. ఏవం జ్ఞానస్వరూపత్వాదేవాత్మనః స్వప్రకాశత్వ ముపపద్యతే జ్ఞానంహి స్వప్రకాశం ఘటాద్యవభాసకత్వా దన్యానవభాస్యత్వాచ్చ. నహి జ్ఞానం జడే నాన్యేన భాస్యతే. నచ జ్ఞానాన్తరేణ భాస్యతఇతి వాచ్యం, జ్ఞానాన్తరస్యాభావాత్. అన్యథా అనవస్థాదోషాత్. అతఏవైకఏవాత్మా జ్ఞాన స్యైకత్వాత్. న చాత్మా ద్వివిధః జీవేశ్వరభేదా దితి వాచ్యమౌపాధికఏవ జీవేశ్వరభేదో నస్వాభావిక ఇతి సిద్ధాన్తాత్ తస్మా త్స్వప్రకాశజ్ఞానస్వరూప శ్చేతన ఏకఏవాత్మేతి నిష్కర్షః. నను జీవేనేశ్వరో నభాస్యతాంనామ జీవః పున రీశ్వరేణ భాస్యతఏవేతి న జీవ స్స్వప్రకాశః నాప్యాత్మన ఏకత్వ న్తత్రాహ. అగ్నిఃఅగ్నిరివ దాహకత్వాదవిద్యాతత్కార్యాణాంవృత్త్యుపారూఢాత్మచైతన్యస్యాగ్నిత్వవ్యపదేశః. హన్తి నాశయతి సర్వం సంసార మితి హంసః ఏకః స పరమాత్మా లోకస్య జగతోఽన్తరే మధ్యే అప్సు దేహాకారపరిణతేషు భూతమాత్రాసు దేహే ష్విత్యేతత్ అవస్థితః జీవరూపేణ స్థితః. యది జీవేశ్వరయో ర్భేదః స్యాత్తర్హి జీవేశ్వరయో రన్యతరస్య స్వప్రకాశత్వం న స్యాత్. నతు సోఽస్తి కిన్తు జీవేశ్వరయో రభేదఏవ - ఈశ్వరస్యైవ జీవరూపేణేహ ప్రవిష్టత్వాత్ 'త త్సృష్ట్వా తదే వానుప్రావిశ' దితి శ్రుత్యన్తరాత్ తస్మాత్స్వప్రకాశః చేతన ఏకఏ వాత్మా జీవఇ తీశ్వర ఇతిచ వ్యవహ్రియతఇతి జీవేశయోః స్వరూపం స్వప్రకాశం జ్ఞానమేవ. జ్ఞానస్య చైకత్వం స్థాపిత మితి నాస్తి జీవభేదోపి. నచైవ మేకముక్తౌ సర్వముక్తిప్రసఙ్గః. పరమార్థతో బన్ధమోక్షయోరే వాభావా ద్వ్యవహారత స్త్వస్త్యే వౌపాధికో జీవభేదః. ఏవం 'తత్త్వమ'సీతి మహావాక్యార్థం నిరూప్య తద్వాక్యార్థజ్ఞానస్య ఫలమాహ- పురుషః తం ప్రత్యగభిన్నం పరమాత్మానం జ్ఞాత్వై వాఽమృతో మరణరహితో ముక్తఇత్యేతత్ భవతి ఏవకారా న్నాన్యే నోపాయేనేత్యర్థః. ౧౫

శ్లో॥ సర్వజ్ఞ స్స సమస్తకృ ద్గుణపతి ర్జ్ఞః కాలకాలో గుణీ

క్షేత్రజ్ఞప్రకృతీశ్వరః సకలగః స్వాత్మస్థిత స్తన్మయః

సంసారస్థితిబన్ధమోక్షణకరో విశ్వస్య గోప్తా౽మృతో
లోకస్య ప్రభురీశనాయ నియమే నాన్యో౽స్తి హేతుర్నహి. 3౹౯

వ్యా.-- నను యః సర్వాత్మా సర్వేశో బన్ధమోక్షాదికారణం తజ్జ్ఞానాదేవ మోక్షః న త్వయం స ఇత్యతఆహ - సర్వజ్ఞఇతి. సః యం జ్ఞాత్వా ముచ్యతే పురుష ఇత్యుక్తం సః. సర్వజ్ఞః సర్వం జానాతీతి సర్వజ్ఞః. అతఏవ సమస్తకృత్ నహి సర్వ మవిద్వాన్ కశ్చిత్సర్వం కుర్యాత్. నను సత్త్వాదిభి ర్గుణైరేవ జగదృక్షాదికం సర్వం క్రియతే తత్రాహ- గుణపతిరితి. గుణానాం సత్త్వాదీనాం త్రయాణా మ్పతి రీశః, నియామకఇత్యేత దచేతనత్వా న్నగుణా జగత్కారణమిత్యర్థః- నన్వయమ ప్యచేతనఏవ తత్రాహ- జ్ఞఇతి. జానాతీతి జ్ఞః చేతన ఇతి యావత్ - సామాన్యాకారేణ జ్ఞత్వం విశేషాకారేణ సర్వజ్ఞత్వ మితి న పునరుక్తిః. యద్వా జ్ఞః జ్ఞానస్వరూపః- నను జ్ఞాతాప్యయం కాలవశాదేవ జ్ఞేయం జానాతి యథా జీవః స్వప్నజాగరయోరేవ న సుషుప్తౌ కాలవశా త్తతః కాలపరతన్త్రో నాయ మీశ్వర స్తత్రాహ- కాలకాలఇతి. కాలస్యాపి కాలః ఈశ్వరాజ్ఞయైవ సంవత్సరాద్యాత్మకం కాలచక్రం నియమేన భ్రామ్యతీతి కాల ఏవేశ్వరపరతన్త్ర ఇత్యర్థః- యద్వా యద్యయం జ్ఞానస్వరూపః తర్హి కాలపరిచ్ఛిన్నఏవ జ్ఞానానాం క్షణికత్వా త్తత్రాహ- కాలకాలఇతి. నాయం కాలేన పరిచ్ఛిద్యతే కిన్తు కాల ఏవానేన పరిచ్ఛిద్యతఇతి నిత్యజ్ఞానస్వరూపఏవాయమిత్యర్థః. నను యద్యయం కాలస్యాపి కాల స్తర్హి సర్వాన్తకత్వే నాతిక్రూరః కిం నేత్యాహ. గుణీ. సకలకల్యాణగుణపరిపూర్ణఇత్యర్థః. స్వతో నిర్గుణో౽పి మాయావశాత్సగుణఇవ భాతీతిభావః. యద్వా నిర్గుణస్యాస్య కథం కాలకాలత్వం తమోగుణవాన్హి కాలాదీన్నాశయతి తత్రాహ. గుణీ. సత్త్వాదిగుణత్రయోపాధికఇత్యర్థః. నను యద్యయం భూతదయాదిగుణవాం స్తర్హి జీవవిశేషో౽స్తు. యదితు సత్త్వాదిగుణవాం స్తర్హి ప్రకృతి రస్తు తత్రాహ. క్షేత్రజ్ఞప్రకృతీశ్వరఇతి- క్షేత్రజ్ఞస్య జీవస్య ప్రకృతేః ప్రధానస్య చేశ్వరో నియన్తా. నను చేతనత్వా దయ మచేతనాయాః ప్రకృతేరీశ్వరో భవతునామ కుతః పునః క్షేత్రజ్ఞస్యా పీశ్వరః క్షేత్రజ్ఞోహి చేతన స్తత్రాహ-సకలగఇతి. యద్యపి క్షేత్రజ్ఞో౽పి సకలగః తథాపి అజ్ఞానా త్పరిచ్ఛిన్నఇవ ప్రతిభాతి. మన్యతేహి జీవః మనుష్యో౽హం పీఠే తిష్ఠామీతి- నను నాయం సకలగః యత్ర జీవస్తిష్ఠతి తత్రేశ్వరస్యాభావా దతఆహ-స్వాత్మస్థితఇతి. స్వస్య జీవస్యోపాధ

భూతో య ఆత్మా అన్తఃకరణం తస్మిన్ స్వాత్మని స్థితః పరిత్యగాత్మాఽయమేవే త్యర్థః. యద్వా సకలగత్వాదే వాయం స్వాత్మస్థితః స్వాత్మస్థితత్వా ద్దూరస్థ ఈశ్వరః కథం జ్ఞేయఇతి శఙ్కా పరాస్తా. అథవా ఆకాశవ త్సకలగోఽ ప్యయం స్వాత్మన్యేవ స్థితః న త్వాకాశవ త్పరాధీనస్థితి రిత్యాహ- స్వాత్మస్థితఇతి. ‘స్వే మహిమ్ని వ్యవస్థిత’ఇతి శ్రుతేః. స్వాత్మని స్వస్వరూపే స్థితః కార్యంహి కారణే తిష్ఠతి యథా మృది ఘటః ఏవ మాకాశాదికార్యం కారణే పరమాత్మని తిష్ఠతి. సత్వకార్యత్వా త్స్వస్మిన్నేవ తిష్ఠతీత్యర్థః ఏతేనా స్యానాదిత్వం వ్యక్తం శ్రుత్యా చేగ ముక్త మాత్మయోనిరితి శబ్దేన. మనస్థనత్వాదే వాయం తన్మయః మనోమయః “మనోమయోఽయం భారూప” ఇతిశ్రుతేః. మనసాహి సంస్కృతేన గృహ్యతే యద్వా పరిత్యగాత్మత్వాదే వాయం మనోమయః మనఉపాధిక ఇత్యేతత్. అథవా సకలగత్వాదే వాయం తన్మయః విశ్వమయః యద్వా సకలగో భవ తీశ్వరః. నతు సకల మీశ్వర స్తత్రాహ- తన్మయఇతి. సర్వాత్మేత్యేతత్. నను యో ముక్తిప్రద స్తమేవ సంసేవ్య ముచ్యతే పురుషః న త్వేనం తత్రాహ- సంసారస్థితిబన్ధమోక్షణకరఇతి యద్వా గుణాదిప తేర ప్యస్య నాస్తి నిరఙ్కుశం స్వాతన్త్ర్యం బన్ధమోక్షహేతోరేవ తదిత్యతఆహ- సంసారస్థితిబన్ధమోక్షణకరఇతి- అథవా మనోమయోఽయం కిం సంసారీ నేత్యాహ - సంసారస్థితిబన్ధమోక్షణకరఇతి. అథవా జగన్మయోఽయం కిం బన్ధాదిమాన్- నేత్యాహ. సంసారస్థితిబన్ధమోక్షణకరఇతి యద్వా కస్మా దయం క్షేత్రజ్ఞనియన్తే త్యత్రాహ - సంసారస్థితిబన్ధమోక్షణకరఇతి. సంసారే స్థితిః సంసారస్థితిః సైవ బన్ధః సంసారస్థితిబన్ధః మోక్షణం మోక్షః తయోః కరః కర్తా అతఏవ విశ్వస్య గోప్తా రక్షకః స్వర్గాది సంసార సౌఖ్యప్రదానద్వారా బ్రహ్మానన్దరూపమోక్షప్రదానద్వారాచ జగద్రక్షక ఇత్యర్థః. న న్వాధునికో రాజా ప్రజానామి వేదానీం విశ్వస్య రక్షకో ప్యయం న సర్వదా విశ్వస్య రక్షక స్తత్రాహ- అమృతఇతి· నిత్య ఇత్యర్థః. నతు రాజవ దనిత్య ఇతిభావః తస్మా త్సఏవ లోకస్య నియమే నేశనాయ నియమనాయ ప్రభుస్సమర్థః. అన్యోఽస్మా దపరః హేతు ర్జగత్సృష్ట్యాదికారణం నహ్యస్తి నైవాస్తి. తస్మా త్సర్వాత్మా సర్వేశో బన్ధమోక్షకారణ మయ మేవే త్యేతజ్జ్ఞానా దేవ జీవస్య ముక్తిః. ౧౭

శ్లో॥ యో బ్రహ్మాణ మధా త్పూరా శ్రుతిగణం తస్మై దిదేశాపి య
స్తం హ్యాత్మప్రతిభాప్రకాశక మహం దేవం ముముక్షుః పరమ్

సర్వేశం శరణం ప్రయా మ్యమృతత స్సేతుం పరం నిష్కలం
శాన్తం నిష్క్రియ మఞ్జనాఘరహితం దగ్ధేన్ధనం వాఽనలమ్. ౩౫౭

వ్యా.—నను హిరణ్యగర్భ ఏవ విశ్వకృ దితి స ఏవ శరణీకరణీయో ముముక్షుణేత్యతఆహ - యఇతి. యద్వా యస్మా దీశ్వరజ్ఞానా దేవ ముచ్యతే పురుష స్తస్మా దీశ్వర ఏవ శరణీకరణీయ ఇత్యాహ - యఇతి. యః పురా పూర్వం ప్రథమత ఇత్యర్థః. బ్రహ్మాణం హిరణ్యగర్భ మథా త్ససర్జ. యః పూర్వకల్పే హిరణ్యగర్భ పదప్రాప్తిజనకం జ్ఞానం కర్మ చానుష్ఠితవా న్తం జీవం ప్రలయే ప్రకృతౌ నిలీయ సూక్ష్మరూపేణ వర్తమానం కల్పాదౌ హైరణ్యగర్భేణ శరీరేణ సంయోజితవా నిత్యర్థః. యః శ్రుతిగణమపి తస్మై హిరణ్యగర్భాయ దిదేశ ఉపదిదేశ. ఈశ్వరానుగ్రహవశా ద్ధిరణ్యగర్భస్య శ్రుతిగణః పూర్వకల్పేఽధీతః పుర స్ఫురే త్యర్థః స్వాపా దుద్ధితస్య జీవస్య పూర్వదినాధీతశాస్త్రవ దితిభావః. ఉక్తఞ్చ వ్యాసేన 'తేనే బ్రహ్మ హృదా య ఆదికవయే' ఇతి. ఏతేన శరీరరహిత ఈశ్వరః కథం వేదా నుపదిదేశ బ్రహ్మణే ఇతి శఙ్కా పరాస్తా. తమ్ ఆత్మప్రతిభాప్రకాశ మాత్మబుద్ధిప్రకాశక మాత్మాకారబుద్ధివృత్తిజనక మిత్యర్థః. ఆత్మసాక్షాత్కారజనక మితియావత్. అతఏవ అమృతతః అమృతస్య మోక్షస్యేత్యేతత్. పరం సేతుం జలస్య సేతువత్ ధారకం మోక్షప్రద మిత్యేతత్. యద్వా అమృతస్య జ్ఞానం వినా నాశరహిత స్యాపారస్య సంసారసముద్రస్య సేతు ముత్తరణోపాయభూత మిత్యర్థః. నిష్కలం ప్రాణాదికలారహితం నిరంశ మితివా నిష్క్రియం క్రియారహితం దగ్ధేన్ధనం దగ్ధ సర్వకాష్ఠ మనల మగ్ని మివ శాన్తమ్ నిర్వికారమ్ అఞ్జనాఘరహితం నిర్లేపం నిరవద్యం చ దేవం ద్యోతనశీలం సర్వేశ మీశ్వరం ముముక్షు రహం శరణం ప్రయామి హి. ౩౫౭

శ్లో॥ మర్త్యా శ్చర్మవ దమ్బరం భువి యదా సంవేష్టయిష్యన్తి త
న్న ప్రజ్ఞాయ మహేశ్వరం ఖలు తదా దుఃఖావధిం ప్రాప్నుయుః
తచ్ఛ్వేతాశ్వతరో విదర్ గురుముఖా ద్బ్రహ్మేద మత్యాశ్రమి
ప్రీతాయర్షిసమూహజుష్ట మవద త్కానుగ్రహా త్తాపసః. ౩౫౮

వ్యా.—ఈశ్వరం విదిత్వా ముచ్యత ఇత్యేత ద్వ్యతిరేకముఖేన సదృష్టాన్తం దృఢీకుర్వ న్నుపనిషద ముపసంహృత్య తత్సమ్ప్రదాయ మాహ - మర్త్యాఇతి. భువి లోకే యదా మర్త్యాః తత్ప్రసిద్ధ మమ్బరం గగనం చర్మవ త్సమ్య గ్వేష్టయిష్యన్తి యథా చర్మ వేష్టయన్తి తథా ఖం వేష్టయిష్యన్తీత్యర్థః.

తదా మహేశ్వరం పరమాత్మానం నవప్రిజ్ఞా యావిదిత్వా దుఃఖావధిం దుఃఖస్యాన్తం ప్రాప్స్యయుః. ఖలు ర్నిశ్చయే. ఉభయము వ్యసమ్భావిత మేవేతి భావః. తాపసః తపస్వీ శ్వేతాశ్వతరః కానుగ్రహా దీశ్వరానుగ్రహవశా ద్గురుముఖా ద్గురూపదేశాత్ ఋషిసమూహజుష్ట మృషిసమూహేన సేవితం తదిదం బ్రహ్మ తత్ప్రతిపాదకం ప్రకృతం వేదం వా అత్యాశ్రమివాత్రితాయ పరమహంసపరివ్రాజక బృన్దాయ తస్యైవ విద్యాధికారిత్వా దితిభావః. అవద త్ప్రోవాచ. ౬॥౨౧

శ్లో॥ వేదాన్తే పరమం ప్రచోదిత మిదం గుహ్యం హి కల్పే పురా
నాశాన్తాయచ నాసుతాయ విదుషా ఽ శిష్యాయ దేయం నవా
భక్తి ర్యస్య పరాత్పరేఽస్తిచ గురౌ తస్యోదితా ధీమతో
భాసన్తే త ఇమే సమే శుభతమాఅర్థాః ప్రశాన్తిప్రదాః. ౬॥౨౨

వ్యా.—ప్రకృతోపనిషద్విదం విద్వాంసం శిక్షయతి- వేదాన్తేతి. హియస్మాత్ పురా పూర్వస్మిన్ కల్పే ఇదం బ్రహ్మ వేదాన్తే వేదాన్తేషు, జాత్యేకవచనం. పరమం ప్రచోదిత మతిశయేన ప్రోక్తమ్ గుహ్యం గోప్యం రహస్య మిత్యేత ద్భవతి. యద్వా హి పురా కల్పే ప్రచోదిత మిదం బ్రహ్మ శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్ వేదాన్తేషు పరమ ముత్కృష్ట మతఏవ గుహ్యం భవతి. తస్మా దిదం విదుషా అశాన్తాయ-శమదమాదిసాధనసమ్పత్తిరహితాయ నదేయమ్ సత్యామపి శమాదిసమ్పత్తా వసుతాయ నదేయ మశిష్యాయవా నదేయం ప్రశాన్తాయ సుతాయ శిష్యాయ వా దేయం నత్వప్రశాన్తాయ సుతాయ శిష్యాయ వా నాపి ప్రశాన్తాయా సుతాయా శిష్యాయ వేత్యర్థః. శమాదిసాధనసమ్పన్నస్యాపి సుతస్య శిష్యస్యవా గురుదైవ భక్తిరావశ్యకీత్యాహ- భక్తిరితి. యస్య పరాత్పరే పరమాత్మని గురౌచ భక్తిః ప్రీతి రస్తి తస్య ధీమతః బుద్ధిశాలినః ప్రశాన్తిప్రదాః ముక్తిప్రదా అతఏవ శుభతమా అతిశయేన శుభాః ఉదితా గురుణా ప్రోక్తాః సమే సర్వే త ఇమే అర్థాః భాసన్తే స్ఫురన్తి. ౬॥౨౩

ఇతి శ్వేతాశ్వతరోపనిష ద్వ్యాఖ్యాతా.

శ్లో॥ వేదాన్తా స్సకలా అపీతి భువనే బ్రహ్మాత్మభేదాసహా
మన్త్రా అప్యఖిలాః పరోక్షవిధయా చాద్వైతసంవాదినః
గీతాసూత్రపురాణభాగవతసద్గ్రన్థై స్సముద్ఘోషితం
చాద్వైతం పరమార్థసత్య మితి తత్సన్తో రమన్తేఽత్ర చ. ౩౯౦

వ్యా.—చతుర్ణామపి వేదానాం సహస్రా దధికా శ్శాఖా స్సన్తి ప్రతిశాఖంచ తత్తదన్తర్వే నైకైకోపనిష దస్తి. తథాచ యావత్య శ్శాఖా స్తావత్య ఉపనిషదఇతి సహస్రా దధికా ఏవోపనిషదః వేదశాఖాన్తత్వా ద్వేదాన్తా ఇత్యాసాం వ్యవహారః. ఆసుచ ఈశావాస్య, కేన, కఠ, ప్రశ్న, ముణ్డక, మాణ్డూక్య, తైత్తిరీయ, ఛాన్దోగ్య, బృహదారణ్యక, ఐతరేయ, నామికా దశ ప్రసిద్ధాః. శ్రీశఙ్కరాచార్యై రాసా మేవభాష్యం కృతం. మయాచ యద్యపి తాసామేవ వ్యాఖ్యానే ప్రవృత్తం తథాపిఏవమేవాన్యా ఉపనిషదోఽపీతి దర్శయితుం కైవల్యశ్వేతాశ్వతరోపనిషదౌచ వ్యాఖ్యాతే. ఉపసంహృత ఇత్యుపనిషదాం వ్యాఖ్యానమ్. పూర్వార్ధే ఈశావాస్యాద్యష్టోపనిషచ్ఛ్లోకాః చతుర్వింశత్యధికచతుశ్శతమ్. ౪౨౪ ఉత్తరార్ధే సహోత్తర పంచాశదధికత్రిశతం ౩౫౦ విశిష్య త్ర్యుత్తరాశీత్యధికసప్తశతమ్ ౭౮౩ ఏవ ముపనిషద్వ్యాఖ్యాన ముపసంహృత్య వ్యాఖ్యాయన్తా మన్యా అప్యుపనిషద ఇతి వదన్తం ప్రత్యాహ- వేదాన్తా ఇతి. భువనే లోకే ఇత్యేవ ముక్తవిధయా సకలా స్సర్వేపి వేదాన్తా ఉపనిషదః బ్రహ్మాత్మభేదాసహాః బ్రహ్మణః పరమాత్మనః ఆత్మనః ప్రత్యగాత్మనశ్చ భేదం న సహన్తే ఇతి తథోక్తాః. సర్వేషాం వేదాన్తానాం బ్రహ్మాత్మాభేద ఏవ తాత్పర్య మిత్యర్థః. 'ఏక మేవాద్వితీయం బ్రహ్మ' 'తత్త్వమసీ'త్యాది శ్రుతిభ్య ఇతిభావః. తస్మా దుపనిషదన్తరవ్యాఖ్యానం మస్తప్రయోజన మేవే త్యుపేక్షితం కవినా న నూపనిషద్భి రేవ జీవేశ్వరాభేదః ప్రతిపాద్యతే నతు మన్త్రై రిత్యోపనిదోఽయం జీవేశ్వరాభేదః నాతీవ ప్రమాణసిద్ధ స్తత్రాహ- అఖిలా అపి మన్త్రాః పరోక్షవిధయా అద్వైతసంవాదినః అద్వైతసంవదనశీలా ఏవ. నారాయణాయ నమ ఇతి మన్త్రోహి నారాయణ సమ్ప్రదానక నమస్కారక్రియాం వక్త్యాపాతతః వస్తుతస్తు నారాయణః పరమాత్మా తదభిన్నో జీవ ఇత్యేవ వక్తి నమశ్శబ్దవాచ్యస్య ప్రహ్వీభావకర్తు ర్జీవస్య నారాయణశబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మణశ్చ అమేతి చతుర్థ్యా తాదాత్మ్యస్య బోధితత్వాత్. యూపాయ దార్వితివత్ రామ

మన్త్రేచ రకారేణ ప్రతిపాదితస్య తేజోమయ స్యైశ్వరస్య మకారేణ ప్రతిపాదితస్య జీవస్యచ ఆకారే ణైక్యస్య బోధితత్వాత్. ఏవమన్యత్రా ప్యూహ్యమ్. అయం చార్థో రామోపనిషది స్ఫుటమేవేతి నా త్రాప్రామాణ్యశఙ్కా కార్యా. న నూపనిషదాం జీవబ్రహ్మాభేదే ఏవ తాత్పర్యం శ్రీ శఙ్కరాచార్యా స్త్వత్ర భ్రాన్తా అతఆహ- గీతాసూత్రపురాణభాగవతసద్గ్రన్థైః అద్వైతమేవ పరమార్థ సత్య మితి సముద్ఘోషితంచ. భాగవతస్య పురాణత్వేపి స్వశబ్దేన పృథగ్గ్రహణం తత్ప్రాశ స్త్యద్యోతనార్థమ్. ఉక్తంహి 'రాజ న్తే తావదన్యాని పురాణాని సతాఙ్గణే యావ న్నదృశ్యతే సాక్షా చ్ఛ్రీమద్భాగవతం పర'మితి. సద్గ్రన్థశబ్దే నాధ్యాత్మ రామాయణ జ్ఞానవాసిష్ఠాది గ్రహణమ్-విద్వదనుభవమపి ప్రమాణయతి - తత్త స్మాత్ సన్తః అత్ర చాద్వైతే ఏవ రమన్తే 3౬౦

శ్లో॥ అద్వైతం తదిదం బృహ ద్బుధజనై రామేతి సఞ్జప్యతే
రామబ్రహ్మశివామృతాక్షరహరప్రజ్ఞాననారాయణాః
విష్ణుద్రష్టృవిధాతృశఙ్కరహరిశ్రీకణ్ఠలక్ష్మీపతి
ప్రాణేన్ద్రాచలజీవవిశ్వపురుషశ్రీశాదయ స్తద్వదాః. 3౬౧

వ్యా.—నను "రమన్తే యోగినోఽనన్తే సత్యానన్దే చిదాత్మనీ"తి రామ ఏవ సన్తో రమన్తే నత్వద్వైతే తత్రాహ. తదిద మద్వైత మద్వితీయం బృహ ద్బ్రహ్మ బుధజనైః రామేతి రామ ఇతి సమ్యక్ జప్యతే- న కేవలం రామశబ్దఏ వాద్వైతం ప్రతిపాదయతి, కిన్తు రామబ్రహ్మశివామృతాక్షరహరప్రజ్ఞాననారాయణాః రామాదయో నారాయణాన్తా శ్శబ్దాః విష్ణుద్రష్టృవిధాతృశఙ్కరహరిశ్రీకణ్ఠలక్ష్మీపతిప్రాణేన్ద్రాచలజీవవిశ్వపురుషశ్రీశాదయశ్చ శబ్దాః తద్వదాః తదద్వైతం వద న్తీతి తద్వదాః భవన్తి. 'ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ' 'విశ్వం నారాయణః పరః' అమృతాక్షరం హరః' 'ఇన్ద్రో మాయాభిః' 'సహస్రశీర్షా పురుషః' 'శివఏవ కేవలః' 'తదక్షరమ్' ఇత్యాద్యుపనిషద ఇహానుసన్ధేయాః. ఆదిపదాత్ దేవహంసాదిశబ్దగ్రహణమ్. 3౬౧

శ్లో॥ జీవోఽహం జగ దేత దీశఇతి కోఽప్యాస్తే పరోక్షో మహా
నేవం సమ్ప్రతిపద్యతేఽబుధజనో యావ ద్హ్యవిద్యావశాత్
తావ ద్వైత మిదన్తు సత్యమివ భా త్యభ్రాదినై ల్యాదివ
త్త ద్వైతం వ్యవహారసత్య మితి ధీమన్తో రమ న్తేఽత్ర నో. 3౬౨

వా.–న న్వద్వైతే ఏవ సన్తో రమన్తే ఇతి కథం నియమ్యతే. ద్వైతేపి రమన్తే ఏవ సన్తో విద్వాంస స్తత్రాహ. అహం జీవః ఏత త్ప్రత్యక్షం సర్వం జగత్ ఈశ ఇతిప్రసిద్ధః పరోక్షః కోఽపి మహాన్ మహాత్మా ఆస్తే. ఏవ మబుధజనః అవిద్యావశా ద్యావ సమ్ప్రతిపద్యతే మన్యతే తావత్తు ఇదం ద్వైతం సత్యమివ భాతి. తత్ర దృష్టాన్తమాహ- అభ్రాదినైల్యాదివదితి. యావదజ్ఞానం లోకస్య గగనం నీలమివ భాతి రజ్జుస్సర్పఇవ భాతి, శుక్తీ రజత మివ భాతి, తద్వ ద్యావదవిద్యం ద్వైతం సత్య మివ భాతీత్యర్థః. తత్తస్మా ద్ద్వైతం వ్యవహారసత్యం పరమార్థత స్త్వసత్యమేవేతి భావః. ఇతిహేతోః ధీమన్తః అత్ర ద్వైతే నో రమన్తే. ౩౬౨

శ్లో॥ సత్యాసత్యపదార్థసంవిభజనాశక్తాస్తు మందాశయా
మాయాకాలముఖాన్ బ్రువన్తి కతిచి త్సత్యాన్ పదార్థా న్నరాః
ప్రత్యక్షశ్రుతివిద్విషశ్చ త ఇమే నక్తఞ్చరాః సంసృతౌ
సిన్ధా వన్ధపరమ్పరానయవశా న్మజ్జన్తి హా సన్తతమ్. ౩౬౩

వ్యా.–యే పున ర్ద్వైతే రమన్తే తే నైవ సన్త ఇత్యాహ. మన్దాశయా మూఢధియః. అతఏవ సత్యాసత్యపదార్థసంవిభజనాశక్తాః. అయం పదార్థ స్సత్యః అయ స్త్వసత్యః ఇతి పదార్థవిభజనాసమర్థాః కతిచి న్నరాస్తు మాయాకాల ముఖా న్పదార్థాన్ సత్యాన్ బ్రువన్తి. భ్రాన్తాః పురుషా రజ్జుం సర్పం యథా బ్రువన్తి తద్వ దితిభావః. ఏతేషాం దుర్గతిం పరిదర్శ్య కృపాళుతయా శోచతి కవిః. ప్రత్యక్షశ్రుతివిద్విషః. అతఏవ నక్తఞ్చరా రాక్షసాః తే ఇమే మూఢా ద్వైతినో నరాః అన్ధపరమ్పరానయవశా త్సంసృతౌ సింధౌ సన్తతం మజ్జన్త్యేవ హాఇతి ఖేదే శతాన్ధాః కూపం ప్రవిశన్తి త్యన్ధపరమ్పరాన్యాయః-బహవోఽన్ధా గ్రామాద్గ్రామాన్తరం గచ్ఛన్తస్సన్తః మధ్యే క్వచిద్దేశే మార్గం విహాయ యాపమార్గం ప్రవిష్టా బభూవుః. తత్ర పురస్సరోఽన్ధః కూపే దైవాత్పురః స్థితే పపాత, తమ్పతిత మనవేక్ష్య తదనుసారీ ద్వితీయోఽన్ధః పపాత. తమ ప్యనాలక్ష్య తదనుసారీ తృతీయః పపాత. ఏవం సర్వేపి క్రమే ణాన్ధాః కూపే పతితా బభూవుః. యథేదం తథా కపిలబుద్ధాదయః కేచి ద్ద్వైతం సత్యం వదన్తః సంసారసముద్రే మగ్నా ఆసన్ తన్మత మనుసృత్యాపరేఽపీతి భావః. ౩౬౩

శ్లో॥ ప్రాగ్జన్మాయుతసత్కృతాచరణత స్సన్తోషిత స్యేశితుః
శ్రీవిష్ణో స్సదనుగ్రహా న్నరవర స్యాద్వైతధీ ర్జాయతే

దైవీం సమ్పద మాశ్రితాౕ స భగవా నద్వైతినో రక్షతి
ప్రక్షిప్రం సంసృతిసాగరే క్షిపతి తాౕ యే ద్వైతినో రాక్షసాః. 3౬౮

వ్యా.—నను విదుషామపి కస్మా ద్ద్వైతేఽభినివేశఇతి శఙ్కాయా మీశ్వ రానుగ్రహాభావా దేవేతి వ్యతిరేకముఖేనాహ- ప్రాగితి. నరవరస్య మనుష్యేషు సహస్రేషూత్తమస్య కస్యచి దేవ ప్రాగ్జన్మాయుతసత్కృతాచరణతః పూర్వే ష్వనేకజన్మసు విహితకర్మానుష్ఠానా ద్ధేతోః తృతీయావా. సన్తోషితస్య ఈశితు రీశ్వరస్య శ్రీవిష్ణోః సదనుగ్రహా ద్ధేతోః అద్వైతధీః అద్వైతబుద్ధిః జాయతే "ఈశ్వ రానుగ్రహాదేవ పుంసా మద్వైతవాస" నేతివచనా దితిభావః. యథా రాజోక్త కరణేన రాజ్ఞః భృత్యే ష్వనుగ్రహో జాయతే తథా ఈశ్వరోక్తసద్ధర్మాచరణేన ఈశ్వరస్య మనుష్యేషు దయా జాయతే. యథాచ రాజానుగ్రహా ద్భృత్యస్య ధనాదిలాభః. తథా ఈశ్వరానుగ్రహా న్మర్త్యస్యాద్వైతధీలాభఇత్యర్థః. అత్ర సన్తోషితస్యేత్యనేన. ఈశ్వరప్రీత్యర్థమేవ విహితం కార్యం, నతు స్వర్గాదికామార్థ మితి సూచితమ్. ఏతేన జన్మాన్తరేషు సద్ధర్మాచరణాభావా త్తార్కికాదీనాం విదుషామపి ద్వైతాభినివేశఇతి సిద్ధమ్. నను జాయతాన్నా మాద్వైతధీః కిన్త యేత్యతాహ. సభగవాౕ దైవీం సమ్పదం గీతాశాస్త్రప్రసిద్ధాం మాశ్రితా నద్వైతినః క్షిప్రం రక్షతి. తేభ్యో ముక్తిం దిశతీత్యర్థః. క్షిప్రమిత్యనేన దేహపాత కాలవిలమ్బఏవ నతు రక్షణవిలమ్బ ఇతిసూచ్యతే. యే రాక్షసా ఆసురసమ్పచ్ఛా లినః ద్వైతినః తాౕ సంసృతిసాగరే క్షిపతి. నను ద్వైతినాం బన్ధః అద్వైతినా మ్ముక్తిశ్చ భవతీ త్యుక్తం, విశిష్టాద్వైతినాం కి మ్భవతీతిచే దుచ్యతే. విశిష్టా ద్వైతినోపి ప్రచ్ఛన్నద్వైతినఏవేతి తేషామపి బన్ధఏవ గతిః. 3౬౮

శ్లో॥ యే దేవా ఇహ మానవా శ్శమదమశ్రద్ధాముముక్షాయుతాః
సన్న్యస్యాఖిల మాశ్రితాః పరశివాద్వైతం హృదబ్జాన్తరే
ఆత్మానం సగుణంచ నిర్గుణమపి ధ్యాయన్త ఆనన్దథుం
సంయాన్తి ప్రదిశ త్యపారమహిమా తేషాం పదం స్వం హరిః. 3౬౯

వ్యా.—దైవీం సమ్పద మాశ్రితా నద్వైతినో భగవాన్ రక్షతీ త్యుక్తమేవ విశదయతి- యఇతి. ఇహ భువి దేవాః దేవాంశసముద్భూతాః అతఏవ శమదమశ్రద్ధా ముముక్షాయుతాః యద్వా శమదమశ్రద్ధాముముక్షాయుతా అతఏవ దేవాః యే మానవాః అఖిలం సన్న్యస్య పరమహంసపరివ్రాజకా భూత్వేత్యర్థః. పరశివాద్వైతం

పరః పరమాత్మా శివః ప్రత్యగాత్మా తయో రద్వైత మభేద మాశ్రితాస్సన్తః హృదబ్జాన్తరే హృత్కమలమధ్యే పూర్వం సగుణం పశ్చాన్నిర్గుణం చాత్మానం ధ్యాయన్తః యద్వా మాయయా సగుణం వస్తుతస్తు నిర్గుణ మాత్మానం ధ్యాయన్త స్సన్తః సగుణోపి నిర్గుణఇతి విరోధం ద్యోతయితు మపిశబ్దః. యద్వా అపిశబ్దాత్ నిదిధ్యాసనమపి కుర్వన్తస్సన్తః అనన్దఘు మానన్దం సంయాన్తి జీవన్ముక్తా భవన్తీ త్యేతత్. అపారమహిమా హరిః పరమాత్మా తేషాం స్వం పదం స్వరూపం ప్రదిశతి దదాతి స్వసాయుజ్యం దిశతీత్యర్థః. అత్ర తేషామితి షష్ఠీనిర్దేశా త్తదీయమేవ పదం తేషాం దిశతి న త్వపూర్వమితి గమ్యతే. తతశ్చ వస్తుతో జీవో బ్రహ్మైవ సన్ అజ్ఞానా దాత్మానం సంసారిజీవః మత్వా జ్ఞానా త్పున రాత్మానం బ్రహ్మ విదిత్వా స్వస్మిన్ జీవభ్రాన్తిం జహాతీ త్యవిద్యానివృత్తిరేవ మోక్షఇతి సిద్ధమ్. ౩౬౫

శ్లో॥ భారద్వాజసగోత్రరామకవిహృత్పద్మాన్తరస్థో హయ
గ్రీవో రామముఖేన సత్కృతి మిమాం వేదాన్తముక్తావలీమ్
కృత్వాఽఽత్మీయగళే నిధాయ ముదితోఽస్యాపాఙ్గముక్తావలీ
మాల త్వ్యాత్మని సఙ్గతాం ప్రముదితో రామః పరం చాభవత్. ౩౬౬

వ్యా.—ఏవ మోపనిషదం సర్వ మర్థం సఙ్కలయ్య సంక్షేపేణోక్త్వా కవిః స్వ కృతాం ముక్తావలీం భగవతే స్వేష్టదైవతాయ హయగ్రీవాయ సమర్పయతి. భార ద్వాజసగోత్రరామకవిహృత్పద్మాన్తరస్థః భరద్వాజ స్యాయం భారద్వాజః తేన సమానం గోత్రం వంశో యస్య స భారద్వాజసగోత్రః భరద్వాజగోత్రప్రసూత ఇత్యర్థః. సచాసౌ రామఇతి కవిః విద్వాన్ కావ్యకర్తాచ తస్య హృత్పద్మాన్తరే తిష్ఠతీతి తథోక్తః. హయగ్రీవో భగవాన్ రామముఖేన రామకవిముఖేన ఇమాం వేదాన్తముక్తావలీ మేతన్నామికాం సత్కృతిం శోభనాం కృతిం గ్రన్థం కృత్వా ఆత్మీయగళే నిధాయ ముదితోఽభవత్- రామ కవిశ్చ ఆత్మని స్వస్మిన్ సఙ్గతా మస్య హయగ్రీవస్య అపాఙ్గముక్తావలీ మాలత్వ్య దృష్ట్వా పర మతిశయేన ప్రము దితః ప్రమోదం ప్రాప్తః అభవత్. గ్రన్థాన్తే ప్రమోదప్రాప్తికథనా దేతద్గ్రన్థాధ్యేతౄదీనాం ప్రమోదప్రాప్తి ర్భవే దితి సూచ్యతే మఙ్గలార్థం హీదమ్.

సమాప్తా వేదాన్తముక్తావలీ.

అథాయం దినకరసమాప్తిశ్లోకః కథ్యతే:—

శ్లో. ద్వాదశాత్మా దినకరో నిరామయ మయం పదమ్।
స్వభక్తానాం దిశత్యేవ సమస్తార్థప్రకాశకః.

వ్యా.- ద్వాదశోపనిషద్వ్యాఖ్యానభూతత్వా ద్ద్వాదశాత్మా; అన్యత్రతు ద్వాదశమాసాధిష్ఠానత్వాత్ సమస్తార్థప్రకాశకః జీవేశ్వరాదిసర్వపదార్థజ్ఞానజనకః ఘటపటాదిసర్వపదార్థావభాసకశ్చ అయం దినకరః గ్రన్థవిశేషః సూర్యశ్చ స్వభక్తానాం స్వసేవినాం పుంసాం నిరామయ మవిద్యాకామాద్యామయరహితం పదం బ్రహ్మ ఆరోగ్యపదంచ దిశత్యేవ. నాత్ర సంశయః కార్య ఇత్యేవకారార్థః.

శ్లో. స్వస్థానేఽస్మిన్ దినకరే వర్తమానాయ భామయే,
హిరణ్మయాయ దేవాయ నమోఽస్తు హరయే మమ.

వ్యా.- ఏవం దినకరం సమాప్య భగవతే తం సమర్ప్య నమస్కరోతి - స్వస్థానఇతి. స్వస్య భగవతః స్థానే నివాసే భామయే బుద్ధిప్రచురే బుద్ధివికారేవా తేజోమయేచ అస్మిన్ దినకరే గ్రన్థవిశేషే సూర్యేచ వర్తమానాయ హిరణ్మయాయ దేవాయ హరయే విష్ణవే మమ మదీయం నమః ప్రహ్వత్వ మస్తు.

ఇతి దినకర స్సమాప్తః

శ్రీ హయగ్రీవార్పణ మస్తు.
